TÜRKİYE'NİN 1950'li YILLARI

TÜRKİYE'NİN 1950'li YILLARI

HAZIRLAYAN
METE KAAN KAYNAR

Maçlar Radyo ile yayınlanacak

Pazar günü Galatasaray - Fener maçını İstanbul Radyosu yayacak

Kadınlar Birliğini Kuran

İstanbul'da gecekondu inşaatı yeniden arttı

Yeni gecekondular derhal yıkılacak

Demokrat Partisi resmen teşekkül etti

Celâl Bayar dün gazetecilerle görüştü—Yeni partinin programı

Yeni Sabah

Menderes'in uçağı düş

Başvekil kazadan sağ, sâlim kurtu

Londra civarında vukubulan müessif kaza

"...ev„ uçağının içindeki 24 kişiden 15 i öl

Arıza yapan uçak mecburî inişe g... ve gövdesi üzerine düşüp parçala

CEMAL SÜREYA

ÜVERCİNKA

ALLAHA ISMARLADIK

SUAVİ TEDÜ - GÜLİSTAN DENİZ

HADİ HÜN

SAMİYE HÜN

REŞİT GÜRZAP

REFİK KEMAL ARDUMAN

PERİHAN ALTINDAĞ SÖZERİ

Türkiye'de ilk defa olar

Bir kadın, Emni... Müdürü tâyin ed...

Yeni müdür iki çocuk ann... Mülkiye mezunu ve taban... ile atış şampiyonudur

Türkçe ezan okuyacak müezzine mâni olundu

Müezzin: "Allaha yalvarmanın yolu bitdi.." diyor

baba

D.P.

RADYO HAFTASI

170

35 KURUŞ

Nazım Hikmetin pasaport almadığı anlaşıldı

"30 yıllık İsmet Paşa gitti. 8 yıllık Menderes de gidecek„

Bölükbaşı dün Yozgat'ta böyle dedi

TÜRKİYE'NİN 1950'li YILLARI

HAZIRLAYAN
M
METE KAAN KAYNAR

İletişim Yayınları 2215 • Araştırma-İnceleme Dizisi 367
ISBN-13: 978-975-05-2631-2

1-2. Baskı 2015-2016, İstanbul
3. BASKI 2019, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora
YAYIN SEKRETERİ Kıvanç Koçak
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Başbakan Adnan Menderes, Adana'da yapılan Seyhan Barajı'nın açılışında halkla iç içe (1956)
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Ayla Karadağ

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TÜRKİYE'NİN 1950'li YILLARI

HAZIRLAYAN
METE KAAN KAYNAR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

AA	Anadolu Ajansı
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AID	Agency for International Development (Uluslararası Kalkınma Ajansı)
AKEL	Emekçi Halkın İlerici Partisi
AKK	Atatürk'ü Koruma Kanunu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	Adalet Partisi
ArP	Arıtma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BP	Bağdat Paktı
CENTO	Central Treaty Organization (Merkezî Antlaşma Teşkilatı)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
ÇTK	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DB	Dünya Bankası
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
ECA	Economic Cooperation Administration (İktisadî İşbirliği İdaresi)
EOKA	National Organisation of Cypriot Struggle
FOA	Foreign Operations Administration (Dış Etkinlikler Yönetimi)
GSMH	Gayri Safi Millî Hâsıla
HP	Hürriyet Partisi
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İdP	İdealist Partisi
İDP	İslâm Demokrat Partisi
İDT	İktisadî Devlet Teşekkülleri
İİSB	İstanbul İşçi Sendikaları Birliği
İKP	İslâm Koruma Partisi
KHF	Kadınlar Halk Fırkası
KİT	Kamu İktisadî Teşebbüsü

KTC	Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti
MAH/MEH	Millî Emniyet Hizmetleri
MBK	Millî Birlik Komitesi
MEC	Middle East Command (Ortadoğu Komutanlığı)
MEDO	Middle East Defense Organization (Ortadoğu Savunma Örgütü)
MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı
MKEK	Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
MKP	Millî Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OEEC	The Organisation for European Economic Co-operation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDP	Serbest Demokrat Partisi
SOFA	Status of Forces Agrement (Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - Sovyetler Birliği
TBC	Türkiye Barışseverler Cemiyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKB	Türk Kadınlar Birliği
T-KDP	Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi
TKÖP	Türkiye Köylü Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi (Fırkası)
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMP	Türk Muhafazakâr Partisi
TODAİE	Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü
TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
Türk-İş	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UKB	Seçme ve Seçilme Hakkı ve Eşit Vatandaşlık İçin Uluslararası Kadın Birliği
VC	Vatan Cephesi
VOA	Voice of America (Amerika'nın Sesi Radyosu)
VP	Vatan Partisi
YHK	Yüksek Hakem Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

Önsöz

Elinizdeki bu kitap 1950'ler Türkiye'sini konu ediniyor; olabildiğince geniş bir perspektiften, 1950'li yıllarda, henüz otuzlu yaşlarını idame etmekte olan genç Cumhuriyet'in panoramik bir fotoğrafını çekmeye çalışıyor. Bu nedenle de siyasetten ekonomiye; basından sinemaya, edebiyata; kadın ve işçi hareketlerinden azınlıklara; dönemin siyasal düşünce hareketlerinden dış politikaya kadar çok geniş bir yelpazeye sahip. Yine de belirtmek gerekiyor ki, her ne kadar ellili yıllar bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmış olsa da *siyasal olaylar* ve *aktörler* çalışmamızda hayli belirgin bir yer işgal etmekteler. Bu nedenle *ellili yıllar Türkiye'si* denildiğinde, bu kitapta, *takvim*deki 1950'li yılların değil, *siyasal* anlamda *1950'li yılların* kastedildiğini hatırda tutmak lazım. Bir takvim dönemi değil de siyasal anlamda bir tarihsel kesit olarak ele alındığında *ellili yıllar*, Türkiye için, 14 Mayıs 1950 tarihinde *Cumhuriyet Halk Partisi* (CHP) iktidarının sona erip, *Demokrat Parti*'nin (DP) seçimleri kazanması ile başlamakta ve 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe ile son bulmaktadır. Çalışmamızda da *ellili yıllar Türkiye'si*ni bu şekilde ele almaya gayret ettik.

Şu anda okumakta olduğunuz bu kitabın, yalnızca konu ile ilgili araştırmacıların ilgisi çeken bir rehber değil, aynı zamanda, konuya ilgi duyan diğer okuyucular için de bir başucu eseri olması en önemli gâyelerimizden biri oldu. Bunun yolunun, okumayı elden geldiğince kolaylaştırmak, okuyucuya mümkün olduğunca akıcı metinler sunmaktan geçtiğini düşündük: Bunu sağlayabilmek için de elimizden geldiğince bir yandan dipnotlardan, referanslardan, göndermelerden vb. sakınmaya gayret ederken, diğer yandan da ileri okuma listesi ve dizinlerle okuyucuyu yönlendirmeye çalıştık.

Çalışmada yer alan metinler içerisinde bir *tutarlılık* olması bir diğer hedefimizdi; ancak kitabın genelinde bir tutarlılığı tesise gayret ederken, yazarlarımızın özgün değerlendirmelerinden yararlanmayı da ihmâl edemezdik. Nitekim her bir yazar ve onun özgün analizleri kitabın zenginliğiydi. Çalışmamızda, *küll*ün (*tümel*in) tutarlılığı ve *cüz*ün (*tikel*in) özgünlüğü arasında kurmaya gayret ettiğimiz dengeyi, Nâzım'dan yardım alarak şöyle özetlemek mümkün: Kitapta emeği olan her bir yazarımız, yazılarını, "Bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi" tutarlıca kaleme aldılar.

1950'li yıllar, İsmet İnönü'nün 1964'te, ABD Başkanı Johnson'un mektubuna cevaben söylediği iddiâ edilen sözden mülhem kelimelerle ifade etmek gerekirse – *yeni bir dünyanın kurulduğu, Türkiye'nin de orada yerini almaya* çalıştığı yıllardır. Ellili yıllara gelindiğinde artık, İkinci Dünya Savaşı bitmiş; Soğuk Savaş, dünyayı iki kampa bölmüştür. Bu yıllarda, 1944'te kabul edilen Bretton-Woods Antlaşması'nın gereği olarak kurulan *Birleşmiş Milletler* (BM), *Uluslararası Para Fonu* (*International Money Fund*-IMF) ve *Dünya Bankası* (*World Bank*-DB) gibi kuruşlar faaliyetlerine hız kazandırmakta; kapitalizmi küresel ölçekte koordine etme, yönlendirme görevlerini icra etmektedirler. Ellili yıllar, aynı zamanda, Soğuk Savaş'ın ABD kampına dâhil ülkelerin *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü* (*North Atlantic Treaty Organization*-NATO) etrafında bir araya geldikleri yıllardır. Bir başka ifade ile ellili yılların dünyası, Türkiye'nin de aralarında yer aldığı ABD bağlaşığı kampın siyasî, askerî ve iktisadî düzlemde örgütlendiği bir tarih kesitini niteler. Nitekim Türkiye de bu gelişmelere kayıtsız kalmayacak; savaş sonrasında yeniden kurulmaya başlanan bu (yeni) dünyada yerini almaya çabalayacaktır.

1944 yılı Ekim'inde Stalin, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini talep ettiğinde, Türkiye'nin Stalin'in bu hamlesi karşısında ABD ve İngiltere'nin desteklerini devşirmeye çalışmak dışında çok da fazla seçeneğinin bulunmadığı düşünülüyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 1944'te dile getirdiği taleplerini, 7 Ağustos 1946 tarihinde bir nota ile resmî olarak Türkiye'ye iletir. Türkiye, 22 Ağustos'ta SSCB'nin taleplerini kabul etmediğini bildirir; ancak aslında yapabileceği pek fazla bir şey de yoktur. Sovyet taleplerini kabul etmenin, Türkiye'nin Sovyet hâkimiyet alanına girmesi anlamına geleceği açıktır. Türkiye bu talepleri kabul etmeyip savaşı göze alsa, 1946 yılı sonlarına doğru Türkiye sınırına askerî yığınak yapmaya başlayan Sovyet güçleriyle baş edebilmesi pek de mümkün görünmemektedir. Koçak'ın da aktardığı gibi, ABD Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson'un 20 Eylül'de ve ABD Moskova Büyükelçiliği Maslahatgüzarı George Kennan'ın 8 Ekim ve ABD Moskova Büyükelçisi Harriman'ın 23 Ekim 1945

tarihlerinde yazdıkları raporlarda dile getirdikleri gibi, SSCB'nin gerçek amacı boğazların uluslararası denetime açılması, toprak talebi vb. değil, bu tür talepler yoluyla Türkiye'de Sovyet yanlısı bir rejimin/yönetimin tesisine imkân tanımaktı. Başka bir ifade ile Sovyet yönetimi, Türkiye'deki siyasî iktidarı uluslararası saflaşmalar açısından kendi nüfuzu altına almaya; kendisiyle uyumlu bir dış politika izlemeye zorlamaktaydı. Nitekim Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan sınırlarında, Sovyetler Birliği müttefiki bir rejime sahip olmayan tek ülke Türkiye'ydi. Aslında, boğazlardaki olası bir Sovyet tehdidinin Girit'teki hava gücü aracılığıyla rahatlıkla bertaraf edilebileceğinin ve boğazlarda talep ettiği/eder göründüğü isteklerin gerçekte ona boğazlar üzerinde bir denetim sağlayabilmesine imkân vermeyeceğinin SSCB de zaten farkındaydı; ancak ABD'nin SSCB Büyükelçisi Harriman'a göre, SSCB dış politika stratejisi açısından, kendinden daha iyi durumdaki ülkeler *SSCB düşmanı*, daha zayıf konumda olan ülkeler ise –Türkiye de SSCB tarafından bu kapsamda değerlendiriliyordu– *el atılması* gereken, *müttefik* hâle getirilmesi gereken ülkelerdi; en azından ABD'nin *Sovyet algısı* ya da Türkiye'de oluşturmak istediği *Sovyet tehdidi algısı* bu şekildeydi.

Anglosakson desteği olmaksızın Sovyet taleplerine karşı hangi seçenek seçilirse seçilsin, aslında sonucun değişmeyeceği düşünülüyordu: Türkiye'nin Sovyet hâkimiyet alanına girecek ve Soğuk Savaş'taki küresel güç dengeleri Sovyetler lehine değişecekti. Çözüm, en başından beri SSCB ve Türkiye arasındaki müzakerelerin bir şekilde içerisinde yer alan ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler'in toprak ve boğazlar üzerindeki talepleri karşısında Türkiye'nin tezlerinin yanında yer almasıyla sağlanır. İşte tam da bu noktada Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün devreye girer. (!) Aslında Büyükelçi Ertegün, 11 Kasım 1944'te geçirdiği kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir. Savaş nedeniyle Türkiye'ye gönderilemeyen Büyükelçi'nin na'şının, Türkiye'ye nakledilmesine karar verilir ve Büyükelçi'nin na'şını taşıyan *Missouri* ve ona eşlik eden *Providence* ve *Power* savaş gemileri, 5 Nisan 1946 sabah saat 08.00'de İstanbul'a gelirler. Gemiler, Samos açıklarında Türk donanmasına bağlı, *Muavenet*, *Sultanhisar* ve *Demirhisar* muhriplerince karşılanırlar.

Vefatından yaklaşık iki yıl sonra Büyükelçinin na'şının Missouri zırhlısı, Providence ve Power gemilerinin eşliğinde İstanbul'a getirilerek Özbekler Tekkesi haziresine nakli, basit bir cenaze merasimi şeklinde tertip edilmez: O kadar ki –Cüneyt Akalın'ın "Missouri Zırhlısı'nın Tarihsel Anlamı", İbrahim Bozkurt'un "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler" başlıklı makalelerinden ve Altan Öymen'in *Bir Dönem Bir Çocuk* başlıklı anılarından yararlanarak belirtmek gerekirse– İnhisarlar İdaresi, günün anlam ve önemine binâen, üzerinde "Hoşgeldin Missouri" yazan Missouri sigaraları piyasaya sürer; Mis-

souri serisi pullar çıkartılır; İstanbul Belediyesi gece yarısından bir saat sonrasına kadar Dolmabahçe-Taksim hattında –yalnızca ABD'li personel için geçerli– ücretsiz hizmet verecek 12 otobüs tahsis eder; belirli sinema ve tiyatrolarda ABD'li misafirlere yer ayrılır; İstanbul Bezmi-Âlem Valide Sultan Câmii'ne "*wellcome*" (hoş geldin) mahyası asılır; dört günlük ziyaretin ardından yola koyulan gemileri uğurlamak için Beylerbeyi'nden Üsküdar'a, Beşiktaş'tan Sarayburnu'na kadar bütün sahiller kadın, erkek, çoluk çocuk doluşmuşlardır; *Cumhuriyet* gazetesinin 9 Nisan 1946 tarihli nüshasının ilk sayfasında yer alan habere göre, Türkiye'den ayrılan gemileri uğurlamak isteyen İstanbulluları Yeşilköy açıklarına kadar uğurlamak üzere 10 gemi tahsis edilmiştir; İstanbul Abanoz Sokak'taki genelevlerde yaşanan *telaşı* anlatmak ise bu kitabın hayâ sınırlarını aşmaktadır.

Gerçi daha öncesinde, *Ajax* isimli kruvazör ile *Marne* ve *Meteor* adlı İngiliz savaş gemilerinin 14 Eylül 1945 tarihinde İstanbul'a varmaları ve 15 gün sürecek bir ziyarette bulunmaları ile de benzer bir mesaj verilmeye çalışılmıştır; ancak, ABD zırhlıların gelişi, Sovyet taleplerine karşı ABD'nin Türkiye'nin yanında olduğunun, dolaylı olarak da artık Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki yerinin tam anlamıyla belli olduğu bir tören, bir gövde gösterisi, bir *show* hâlinde takdimi mahiyetinde sunulur.

Ellili yıllar Türkiye'sinin temelleri de bu olay vesilesiyle atılmış olur. İlerleyen yıllarda Türkiye, kapitalizmi küresel ölçekte siyasî, askerî ve iktisadî açıdan düzenleyen tüm kurumlara üye olur. 1947 yılında DB'ye, aynı yıl IMF'ye üye olan Türkiye, 1952 yılında da NATO'ya da dâhil olarak süreci tamamlar. Ellili yıllar, ekonomik açıdan küresel kapitalizme eklemlenildiği, askerî açıdan NATO'ya uyumun ve uluslararası açıdan da ABD hegemonyasının tesis edildiği yıllar olarak tarihteki yerini alacaktır. Aynı dönem, iç politika açısından, çok partili siyasal yaşama –II. Meşrutiyet'ten sonra tekrar– geçilen yıllar olarak anılacaktır.

Bu kitapta Türkiye'nin her açıdan kabuk değiştirdiği, dönüştüğü ellili yılların sergüzeştini takip edeceksiniz. Öncelikle bu serüvenin birçok açıdan izlerini süren yazarlarımıza teşekkür etmem gerekiyor. Ancak itiraf etmeliyim ki, İletişim Yayınları Editörü, arkadaşım, Tanıl Bora'nın o müthiş desteği ve asistan arkadaşlarım Anıl Varel, Bayram Koca ve Kerem Yavaşça'nın yardımları olmasaydı bu kitabı çıkarmaya gücüm yetmezdi.

Keyifli okumalar...

METE KAAN KAYNAR

Türkiye'nin Ellili Yılları Üzerine Bazı Notlar

METE KAAN KAYNAR

Siyasî açıdan ele aldığımızda 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlayıp, 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulan *ellili yıllar*, Türkiye'nin çehresinin değiştiği bir dönemi ifade eder. Sadece siyasî ya da ekonomik anlamda değildir bu dönüşüm; tabiri câizse, sosyoloji biliminin konusuna giren ne varsa, ellili yıllar Türkiye'sinde değişime uğramıştır. Ellili yıllarda yaşanan bu dönüşümün siyasal ve sosyal sonuçlarının büyük çoğunluğunu *68 Kuşağı*'nda görmek mümkün olacaktır. Türkiye'de siyasetin en renkli dönemi denilebilecek *altmışlı yıllar*, ancak ve ancak ellilerdeki bu dönüşüm irdelendiğinde gerçek manada kavranabilir. Bu tarihsel kesitte siyasetin toplumsal tabanının genişlemesi ve dönüşmesiyle birlikte Türkiye'deki siyaset algısı da baştan aşağı değişecektir. Bu anlamda ellili yıllara Türkiye tarihinin dönüm noktalarından biri olarak bakabiliriz.

Nihat Erim: "Kendi Elimle Kesip Yâre Verdiğim Kalem, Fetvâ-i Hûn-ı Nahakkımı Yazdı İptida"

Nihat Erim'in 14 Mayıs 1950 tarihinde okuduğu bu şiirin hikâyesini en sona bırakarak 1946 yılına dönelim. 1946 yılı, Türkiye'de tek partili dönemin sona erdiği ve ardı ardına yeni partilerin kurulmaya başladığı bir yıl olmuştur. Sadece 1946 yılında 14 siyasî parti kurulmasına karşın, bu partilerin en gözdesi, 7 Ocak 1946 tarihinde eski İttihatçı, Millî Mücadele'nin Galip Hoca'sı, İş Bankası'nın ilk Umum Müdürü ve Atatürk'ün son Başbakan'ı Celal Bayar liderliğinde kurulan DP'dir.

CHP'den koparak yeni bir partinin oluşumuna yol açan muhalifler, ku-

racakları partinin ismini de dönemin konjonktürüne uygun olarak seçerler: İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan yaşam tarzının tüm dünyada popülerleştiği bir dönemde, ABD siyasetindeki *cumhuriyetçiler-demokratlar* esprisini Türkiye'ye taşıyacak şekilde, partinin isminin *Demokrat* (Parti) olmasına karar verilir. Yeni kurulan DP, tıpkı ABD'de demokratların cumhuriyetçiler karşısındaki siyasal konumuna benzer şekilde, Türkiyeli cumhuriyetçilerin (CHP'nin) iki parmak solunda tanımlar kendini. Gerçi bu vurgu daha sonra tamamen unutulacak; parti tarihe, *sol*culuğu ile değil, aksine, adını telaffuz etmekte zorlanan halkın tabiriyle *demirkırat*lar olarak geçecektir. Amerikan tarzı bir *sol parti* olarak DP, 1946 Ocak'ında böyle doğmuştu; demirkıratların *sol*culuğu ise Türkiye'nin (ve Yunanistan'ın) NATO'ya kabulüne ilişkin protokolün imzalanmasından (17 Ekim 1951 tarihinden) sadece 9 gün sonra (26 Ekim 1951'de) iki yüze yakın solcunun gözaltına alındığı *1951 Tevkifâtı* ile nihayet bulacaktır. Marx'ın *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire*'inde dile getirdiği o meşhur sözüyle anmak gerekirse, DP'nin bu tavrını, "tarihin komedi olarak tekerrürü" olarak okumak yerinde olacaktır. Marx'tan mülhem analojiyi devam ettirirsek, "Tarih", 28-29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi'nin katli ise, *tarihin trajedi olarak tekerrürü*, Lozan Konferansı'nın ikinci turunun başlamasından (23 Nisan 1923'ten) sadece bir hafta sonra (1 Mayıs 1923'te) dönemin iktidarı tarafından solun tarumar edildiği dönemdir. Marx, tarihin ikinci kez, ancak bir *komedi* olarak tekerrür edebileceğini belirtir. Sağcı cumhuriyetçilerin iki parmak solunda kurulan DP'nin, iktidara gelişinden kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği 1951 Tevkifâtı'nı bir *komedi* olarak tanımlamaya imkân tanıyan da onun *tarihin tekerrürünün tekerrürü* (1921 Ocak'ının, 1923 Mayıs'ta tekerrürünün, 1951 Ekim'inde tekrar vuku bulmasıyla) olmasıyla ilgilidir. Sola yönelik bu *teveccühün* (!) Cumhuriyet tarihi boyunca devam edeceğini de not etmek gerekiyor: Kim bilir; belki de Marx yaşasaydı, tarihin ikinciden sonraki tekerrürlerini *melodram* olarak tanımlardı.

Demokrat Partisi resmen teşekkül etti

B. Celâl Bayar dün gazetecilerle görüştü — Yeni partinin programı

Akşam, 08.01.1946.

CHP'nin yeni kurulan partiye karşı ilk hamlesi, seçim kanununu değiştirerek erken seçim kararı almak oldu. 5 Haziran'da seçim kanunu değiştirildi ve seçimler tek dereceli hâle getirilerek erkene alındı. Kanunda yapılan değişiklikle, seçim kurullarından gelen sonuçların valiliklerde birleştirilmesi ve milletvekilliğinin o ilde en fazla oyu alan adaya verilmesi, aynı sayıda

oy alınması durumunda ise adçekme (29. madde) usulüyle seçilecek milletvekilinin belirlenmesi öngörülüyordu. Bu düzenlemenin CHP'nin lehine sonuçlar doğuracağı açıktı. Nitekim 21 Temmuz'da gerçekleştirilen seçimlerde TÜİK verilerine göre DP sadece 61 sandalye kazanabildi.[1] Bu seçimlerde, seçim kurullarında yapılan usulsüzlükler ve baskı, muhalefetin gündeminden hiç düşmez: İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın seçimlerden önce –1 Temmuz 1946'da– seçim kurullarında görev alan devlet memurlarına herhangi bir partiye oy verilmesi için baskı yapmamaları yönünde talimat vermesine rağmen, baskı ve usulsüzlük söylentilerinin önüne geçilemez. Nitekim kendi sandık temsilcilerinin raporlarından hareket eden DP, kendisinin 279, CHP'nin ise 186 sandalye kazanması gerektiğini iddiâ ediyor; seçim sonuçlarını kabul etmiyordu. İtirazlar sonuçları değiştiremese de 46 seçimleri *şaibeli seçim* adıyla tarihteki yerini aldı.

1950 yılına gelindiğinde seçim kanunu ile ilgili tartışmalar hâlâ sona ermemişti. DP, seçimlerin devlet memurları nezaretinde değil, bağımsız kurullar nezaretinde yapılması gerektiğini söylüyor; nisbî temsil seçim sistemini savunuyor; 1946 seçimlerindeki usulsüzlükleri gündeme getiriyordu. Seçim kanununu değiştirmeye yanaşmayan CHP, 1950 yılı başında yeni bir seçim kanununu Meclis'e getirmeye razı oldu. Yeni seçim kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) oylandı ve kabul edildi.

Kanunun 1. maddesinde milletvekili seçiminin tek dereceli olmasına ve ekseriyet usulüne göre yapılmasına karar verildiği belirtilmektedir. Yeni seçim kanunu ile getirilen bu uygulamaya biraz daha yakından bakmak gerekiyor. Kanunda bahsedilen *tek dereceli seçimler,* 1946 değişiklikleri ile zaten uygulamaya konulmuştu. 1876'dan başlayarak tek dereceli seçimlerin yapıldığı 1946 yılına kadar seçimler, iki dereceli olarak gerçekleştiriliyordu. Yani önce ilk derece seçimler (intihâb-ı evvel) gerçekleştirilerek milletvekillerini seçecek delegeler belirleniyor; ardından ikinci derece seçimler (intihâb-ı sâni) gerçekleştirilerek milletvekilleri seçiliyordu. 1946 değişiklikleri ile bu uygulamaya son verilmiş; 40.000 nüfusa bir milletvekili seçilecek şekilde tek dereceli seçim uygulamasına geçilmişti. 1950 yılında yürürlüğe giren seçim kanunu da bu uygulamayı tekrar düzenliyordu.

Yeni seçim kanununun 1. maddesi üzerine çıkan tartışmalar, CHP ve

1 Unutmadan hatırlatmak gerekiyor ki, DP'nin 1946 seçimlerinde kazandığı milletvekili sayısı konusunda farklı rakamlar zikredilmektedir. *Cumhuriyet* gazetesi 24 Temmuz 1946 tarihli nüshasında *Seçimin Umumi Neticesi* başlığıyla birinci sayfadan verdiği haberde, DP'nin 66 milletvekilliği kazandığını aktarır. F. Ahmad da *Cumhuriyet* gazetesinin bu haberine referansla DP'nin 66 milletvekilliği kazandığını belirtir. Goloğlu ise ilk başta DP'nin 66 sandalye kazandığının açıklandığını ancak daha sonra DP'nin kazandığı milletvekili sayısının 54 olduğunun tespit edildiğini belirtir. Ancak TÜİK tarafından 2012 yılında hazırlanan *Türkiye'de Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2012* başlıklı çalışmada ise 1946 seçimlerinde DP'nin 61 sandalye kazandığı belirtilmektedir.

DP'nin yaklaşan seçim ile ilgili beklenti ve algılarını izlememize de imkân verir. Şöyle ki, kanunun ekseriyet olarak andığı çoğunluk seçim sistemi ise her seçim çevresinde en fazla oyu alan adayın milletvekili seçilmesi esasına dayanıyordu. Unutmamak gerekiyor ki, nisbî temsil seçim sistemlerinin aksine çoğunluk seçim sistemleri, güçlü partilerin, seçimlerden en fazla oyu alan partilerin, aldıkları oy oranından daha fazla oranda meclislerde temsil edilebilmelerine imkân tanımasıyla bilinir. Tıpkı 1950 seçimlerinde DP'nin oyların % 55,2'sini almasına karşın, Meclis'teki sandalyelerin % 85,42'sini kazanması gibi.

Yeni seçim kanununun hazırlanarak 16 Şubat'ta TBMM'ye geldiği dönemde ise, CHP ve DP yetkililerinin seçimlerle ilgili tahmin ve algıları hiç de yaklaşan seçimin sonuçları gibi değildi. Kanunu hazırlayan Nihat Erim ve CHP çevresi, seçimlerden CHP'nin birinci parti olarak çıkacağını umarak kanuna çoğunluk seçim sistemini eklemişlerdi. Beklentileri, DP'nin güçlü bir muhalefet partisi olarak seçimlerden çıkacağı yönündeydi. Böylesi bir seçim sistemi ne kadar güçlenmiş olursa olsun bir muhalefet partisi olarak seçimlerden çıkacak (çıkması beklenen) DP'nin sesini mümkün olabildiğince kısacak, böylece daha az sandalye ile Meclis'te temsil edilmesine yol açacaktı.

Yeni seçim kanununa muhalefet ederek, seçimlerin nisbî temsil seçim sistemi usulüyle gerçekleştirilmesinin daha demokratik olacağını iddiâ eden DP'nin 1950 seçimlerinden beklentisi de CHP'den farklı değildi. Kuruluşundan yedi ay sonra gerçekleştirilen 1946 seçimlerinde 61 milletvekili çıkaran parti, oylarını artıracağını ama seçimin galibinin yine de CHP olacağını tahmin ediyordu. Güçlü bir muhalefet olarak Meclis'e girme beklentisindeki DP için nisbî temsil seçim sistemi daha avantajlı sonuçlar doğurabilecekti. Başta Bayar olmak üzere DP'lilerin kanuna muhalefetleri de bu nedenden kaynaklanıyordu.

Seçim sonuçları beklentileri tersine çıkardı. 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde DP, oyların % 55,2'sini kazanırken CHP, oyların % 39,6'sını aldı. Oyların % 4,6'sını alan Millet Partisi (MP) ve % 0,6 oy alan bağımsızlara ise sadece birer sandalye düştü. Çoğunluk seçim sistemi kendisinden beklenen tüm sonuçları göstermiş; Nihat Erim'in seçim kurnazlığı DP'nin işine yaramıştı: Artık 487 sandalyeli TBMM'nin 416'sı DP milletvekillerine aitti.

Seçimin olduğu gece İsmet İnönü, Pembe Köşk'te seçim sonuçlarını almaktadır. Köşkte bulunan herkes kendi bölgesindeki seçim sonucuna ulaşmak için çırpınmaktadır. Gelen sonuçlar hiç de iç açıcı değildir. Metin Toker'in *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* başlıklı serisinde aktardığına göre, kendi seçim bölgesi olan Kocaeli'den haber alabilmek için çırpınanlardan birisi de yeni seçim kanununun hazırlanmasında önemli rol oynayan Nihat

Erim'dir. Erim beklediği haberi alır; seçilememiştir. Köşkten çıkmak için bir yandan hazırlanırken, diğer yandan yazının başlığında yer verilen şiiri mırıldanır. Şiir, hazırlanmasında önemli rol oynadığı seçim kanunu yüzünden kendisi de milletvekili seçilemeyen Nihat Erim'in duygularını çok güzel ifade etmektedir: "Kendi elimle kesip yâre verdiğim kalem, önce benim haksız yere öldürülme emrimi yazdı."

Başbakanlık'ın Doğuşu

22 Mayıs 1950 tarihinde Refik Koraltan başkanlığında açılan Meclis'in ilk işi, Cumhurbaşkanlığı seçimi oldu. Yeni Meclis, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı seçti. Cumhurbaşkanı'nın ilk işi ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes'i hükümeti kurmakla görevlendirmek oldu. Meclis Başkanı Koraltan'ın oturuma 20 dakika ara vermesinden sonra, hükümetin tayin edildiğine dâir *Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi* okundu. Bu tezkere, sadece Menderes Hükümeti'nin tayinini değil; Tek Parti Dönemi'nin de fiilî ve hukukî anlamda sona erdiğini işaret ediyordu.

Hürriyet

23

POKER-PLAY

9 uncu Büyük Millet Meclisi dün açıldı

Gizli reyle yapılan seçim neticesinde

Cumhurbaşkanlığına Celâl Bayar seçildi

Koraltan B.M.M. Başkanı oldu, Menderes de yeni kabineyi kurmağa memur edildi

YENİ KABİNE

Gidecekler'le hasbıhal

Cumhurbaşkanı seçimi şenlikleri

Kabine hakkında yapılan tefsirler

Beşiktaş'lılar Nevyork Belediyesinde

Türkiye'ye Amerikan yardımı

BİR KIZIN MASALI

Hürriyet, 23.05.1950.

Menderes'in 22 Mayıs 1950 tarihinde göreve başlayan hükümetiyle birlikte, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı makamları arasındaki güç dengesi de başbakanlar lehine değişmeye başlamış; bu tarihten sonra parti ve ülke siyaseti üzerinde belirleyici güç sahibi olanlar cumhurbaşkanları değil, başbakanlar olmuşlardır: 9 Haziran'da resmen DP Genel Başkanlığı'na seçilen Menderes ve hükümeti ile birlikte artık Türkiye siyaseti başbakanlar üzerinden okunmaya başlayacaktır.

Cumhuriyet'in ilanından Atatürk'ün vefatına kadar geçen sürede, istisnalar hariç tutulursa Başbakanlık koltuğunda sadece İsmet İnönü oturmuştur. Bunun ilk istisnası, İnönü'nün 22 Kasım 1924'teki istifasıdır. Ardından kurulan Fethi Okyar Hükümeti yaklaşık dört ay görev yaptıktan sonra istifa etmiş ve İsmet İnönü 3 Mart 1925'te tekrar Başbakanlık koltuğuna oturmuş-

tur. İnönü bu görevine, kesintisiz olarak 1 Kasım 1937 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte Başbakanlık'tan ayrılarak yerini Celal Bayar'a bırakmıştır. İnönü, yaklaşık bir yıl sonra, Atatürk'ün vefatının ardından, 11 Kasım 1938'den, 22 Mayıs 1950 tarihine kadar Cumhurbaşkanlığı makamında görev yapmıştır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın ilk aylarında 25 Ocak 1939 tarihine kadar Celal Bayar Başbakanlık koltuğunda oturmuş; bu tarihte istifa eden Bayar, koltuğunu, Refik Saydam'a bırakmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, 8 Temmuz 1942 tarihine kadar Refik Saydam ile 1946 yılı Ağustos ayına kadar Şükrü Saraçoğlu ile geri kalan dört yıllık görev süresince de kısa dönemler itibariyle Hasan Saka, Recep Peker ve en son olarak da Şemsettin Günaltay ile çalışmıştır. Hiç kuşkusuz her biri siyasal yaşamımızda önemli isimlerdir.

Bu açıdan, Menderes'in Başbakanlık, Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı makamlarına gelmeleri ile Türkiye'de bir *Başbakan*'ın doğduğu şeklindeki iddiâ yanlış değerlendirilmemelidir. Başbakanlar erken dönem Cumhuriyet tarihimizde de hayli önemli simalardır ve bir siyasî ağırlıkları vardır. Örneğin Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde de Başbakan İsmet İnönü, Atatürk'ün hükümet üzerindeki kimi tesirlerini engellemeye çalışmış; rahatsızlığını dile getirmiş; siyasî olarak ağırlığını her daim hissettirmiştir. 1937'de toplanan Nyon Konferansı ile ilgili olarak, Cumhurbaşkanı'nın İsviçre'de bulunan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'a verdiği talimatlara karşı, Başbakan'ın direnerek farklı yönde politikalar izlemeye çalışması; Atatürk Orman Çiftliği'ndeki Bira Fabrikası ile ilgili olarak aralarında çıkan anlaşmazlıklar; Atatürk'ün Başbakan'ın önünde Ziraat Vekili Şakir Kesebir'e yönelik eleştirilerine İsmet İnönü'nün aynı sertlikteki yanıtları; Hatay sorunu ile ilgili görüş ayrılıkları gibi birçok olay da örnek olarak verilebilir ki, erken Cumhuriyet döneminde de başbakanlar, sadece Cumhurbaşkanı'nın emirlerini yerine getiren emir erleri (memurlar) gibi davranmamışlar, her zaman bir siyasî ağırlığa sahip olmuşlardır. Ancak bu, erken Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanı'nın hem parti örgütü, dolayısıyla TBMM grubu ve genel anlamda siyasetin belirleyicisi, hâkimi olduğu gerçeğini değiştirmemiştir: Menderes'in Başbakanlık dönemine kadar siyasetin şoför koltuğunda cumhurbaşkanları oturur.

Cumhurbaşkanı'nın siyasî pozisyon ve sıkletindeki değişime dâir ilk izleri, CHP'nin Mayıs 1946'da gerçekleştirilen kurultaydaki tüzük değişikliklerinde bulmak mümkündür. Bu kurultayda *Değişmez Genel Başkanlık* statüsü kaldırılmış; genel başkanın, parti milletvekilleri arasından dört yıllık bir süre ile seçilmesine karar verilmişti. Ancak bu değişiklik, ismi ve statüsü ne olursa olsun, İsmet İnönü'nün iktidardan ayrıldığı tarihe kadar hem Cumhurbaşkanı hem de Parti Genel Başkanı olarak siyasetin temel belirle-

yicisi olduğu ve parti örgütü üzerinde de kesin bir hâkimiyete sahip olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Hattâ bu durum, 1947 Temmuz'unda, basında yer alan beyannamesinde vaat ettiği gibi "...her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli" olduğunu belirttiği dönemde bile değişmemiş, aynı kalmıştır.

DP'nin iktidara gelişi ile birlikte Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasındaki güç dengesinin göreli olarak değişmesine imkân veren ayrıntı ise, DP'nin 7-11 Ocak 1947 tarihinde toplanan Birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen Hürriyet Misakı'nın 3. maddesinde yer alan ve parti nizamnamesine de eklenen "Devlet reisliği ve fiilî parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü" kuralıdır. DP, muhalefette olduğu bu dönemde, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığını kesin çizgilerle birbirinden ayırmakta ve parti genel başkanlığını, diğer bir ifade ile parti örgütü ve TBMM grubu üzerindeki denetim ve hâkimiyeti Başbakan'a bırakmaktadır. Bunu, muhalefetteki DP'nin, İsmet İnönü'nün hem Cumhurbaşkanı hem de CHP Genel Başkanı olmasına bir tepki olarak okumak daha doğru olacaktır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Celal Bayar (11 Kasım 1938) (Kaynak: http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/fotograf/03.JPG)

DP'nin iktidara gelişi ile birlikte gerçekleşen ise her ikisi de önemli siyasî ağırlıklara sahip Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasındaki güç dengesinin *göreli* değişimidir. Bu uygulama, sadece DP iktidarı ile de sınırlı kalmayacak; siyasetin başbakanlar eliyle belirlenmesi ve parti TBMM grubu üzerindeki hâkimiyetin yine onlar ve çevreleri aracılığıyla tesis edilmeleri günümüze kadar devam edecektir. Bu, o kadar belirgin bir dönüşümdür ki, başbakanların siyasal yapının başat gücü olmaları durumu, darbelerin ardından Cumhurbaşkanlığı makamını işgal eden muktedir emekli askerler döneminde dahi değişmeyecektir.

İkinci Yemen: Kore

"Esirgesin Allah dertten belada
Askerlerin gözü gönlü sılada
Bir zaman çarpıştık Çanakkale'de
Nice kara günler görenlerdeniz."
Geycekli Âşık Hasan
(Kore Şehitleri Destanı)

25 Haziran 1950'de Kuzey Kore askerlerinin Güney Kore topraklarına girmesiyle başlayan savaş, Soğuk Savaş döneminin farklı kutuplarını karşı karşıya getiren ilk sıcak temas olarak tarihe geçecekti. DP hükümeti de, BM Güvenlik Konseyi'nin Kore'de *komünist tecavüzüne* (!) karşı mücadele kararını destekleyerek komünizm tehdidine karşı aktif destek vereceğini, Kore'ye asker göndereceğini deklare etti.

DP'nin Kore'ye asker gönderme kararı, bırakın TBMM'den çıkartılan bir yasaya dayanmayı, bir Bakanlar Kurulu Kararı'na bile dayanmıyordu; nitekim bu konuda *Resmî Gazete*'de yayınlanmış bir Bakanlar Kurulu Kararı bile mevcut değildi. Alınan karar, sadece Başbakan'ın siyasî açıklamaları, Bakanlar Kurulu'nun *irade beyanı* mahiyetini taşıyordu.

Ahmet Emin Yalman'ın anılarında belirttiği gibi, Başbakan, Kore'deki savaşa verilecek bir desteğin NATO'ya kabulde bir köprü vazifesi göreceği kanâatini taşıyordu. Nitekim 6 Ağustos'ta basına açıklamalarda bulunan Menderes, NATO'ya girmenin Kore'de barışın korunmasına bağlı olduğunu ifade edecektir. DP'nin, NATO'ya kabul ile Kore'ye destek arasında kurduğu ilişki o derece ayan beyandı ki, 25 Temmuz'da Kore'ye destek iradesinin hükümetçe beyanından bir hafta sonra Türkiye, 1 Ağustos'ta, Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya kabulü için yaptığı başvuruyu tekrarladı ve ikinci defa resmî başvuruda bulundu.

Kore'ye asker gönderilmesine tek ilkesel itiraz ise Türk Barışseverler Cemiyeti'nden (TBC) geldi. Cemiyet, Kore'ye asker gönderilmesine karşıydı ve Menderes tarafından alınan bu kararın geri çekilmesini savunuyordu. TBC, 28 Temmuz'da, Hükümet'in kararını protesto etme ve bunu bir bildiriyle halka duyurma kararı aldı. Kemal Anıl'ın matbaasında basılan bildirileri, Eminönü'nde Behice Boran, Beyoğlu'nda Adnan Cemgil, Şamatya'da Nevzat Kemal Özmeriç, Eyüp ve Fener'de Reşat Sevinçsoy ve Ortaköy'de Naci Ormansoy dağıttılar. Bu eylemin ardından cemiyet üyeleri tutuklandı ve hükümetin aldığı "...karar[ları] tenkit etmek, millî mukavemeti kırıcı ve askerî isyana teşvik edici beyanname neşretmek" suçundan Askerî Mahkeme'de yargılanarak üçer yıl dokuzar ay hapis cezasına çarptırıl-

dılar. Temyize götürülen dava, sanıkların on beşer aylık hapis cezası almaları ile son buldu.

Kore'ye asker gönderilmesine *tek* itirazın Türk Barışseverler Cemiyeti'nden geldiğini söylemek yanlış görülebilir. Nitekim başta CHP olmak üzere, dönemin tüm muhalefet partileri de Menderes'in bu kararına karşıydılar. Hattâ MP'nin Meclis'teki tek milletvekili Osman Bölükbaşı ve Mardin Bağımsız Milletvekili Kemal Türkoğlu, Menderes'in Kore'ye asker gönderilmesi kararıyla ilgili olarak TBMM'ye gensoru bile verdiler; ancak verilen gensoru, TBMM'nin 11 Aralık günü gerçekleştirilen oturumunda reddedildi.

İki milletvekili tarafından verilen gensorunun TBMM'ye sunulan önergesinde, Hükümet tarafından alınan kararın gayrimeşru olduğu, kararın Meclis'e getirilmemesinin hukuk devleti ilkeleri ile bağdaşmadığı, Kore'ye asker gönderilmesi ile ilgili kamuoyundaki belirsizlik ve endişenin konunun Meclis'te tartışılması ile giderilebileceği ve yurt dışına asker gönderilmesi kararının sadece TBMM tarafından alınabileceği ifade edildi.

Önerge ile ilgili olarak söz alan Başbakan Menderes, özetle, Kore'ye asker göndermenin bir savaş ilanı hâli olarak değerlendirilemeyeceğinden bir TBMM kararı gerektirmediğinin, bunun bir uluslararası "...tedip ve tecziye" hareketi olduğunun altını çizerek gensoru talebini eleştirdi.

Söz alan Bölükbaşı ise konuşmasına, Kore'de savaşan askerlerin manevî huzurunda saygıyla eğilerek başladı ve her konunun TBMM'de tartışılmasının zaruretinden bahsetti. 30 Haziran tarihinde BM Genel Sekreteri tarafından çekilen ve o tarihte toplanan Meclis oturumunda da okunarak tartışılan telgraf metnine gönderme yapan Bölükbaşı, Genel Sekreter'in telgrafında asker gönderilmesi *tavsiye*sinde bulunduğunu, bu tavsiyenin BM üyesi Türkiye için hukukî bir bağlayıcılık taşıyamayacağını ve bu nedenle Kore'ye uluslararası antlaşmalar zaruretiyle asker gönderilmesi gerektiği düşüncesinin geçersiz olduğunu vurguladı.

CHP adına söz alan Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu'nun eleştirileri de benzer noktalara ilişkindi: Barutçu'ya göre de BM'nin aldığı karar bağlayıcı değil tavsiye niteliğindedir. Üstelik açıktan bir harp ilanı olmasa da ortada bir harp vardır. Barutçu'ya göre, harbin ilan edilmesi dönemi eski devirlerde kalmıştır. Artık *ilan-ı harp* yoktur; *ilansız harp* vardır. Kore'de de bir ilansız harp yaşanmaktadır ve ne olursa olsun harp kararının alınması TBMM'ye aittir.

Gerek 11 Aralık tarihinde Meclis'e verilen gensoru metnine, gerekse de gensoru açılmasına ilişkin müspet ya da menfî görüşler dile getiren milletvekillerinin ifadelerine bakıldığında, Meclis'teki tartışmaların oldukça teknik ve hukukî mülahazalarla sınırlı kaldıkları görülebilir. Açıkçası, dönemin TBMM'si, muhalefeti ve iktidarı ile Kore'ye asker gönderilmesi kararına *il-*

ke düzeyinde karşı değillerdir. Meclis'teki tartışma, bunun usulü ve zarureti noktasında kilitlenir. Aslında, tam da bu nedenledir ki, Kore'ye asker gönderilmesine görünüşte çeşitli itirazlar dile gerilmesine karşın, bu konudaki tek ilkesel itirazın TBC'den geldiği konusunda ısrar etmek gerekiyor. Nitekim muhalefetin itirazı usule; TBC'nin itirazı ise esasa müteallikti r. Bir başka ifade ile TBC, doğrudan doğruya Kore'ye asker gönderilmesine itiraz ediyordu: Ne BM'nin tavsiye kararı almasının, ne ilan-ı harp, ilansız harp tartışmalarının ne de bu konuda tek yetkilinin TBMM olduğu tartışmalarının kıymet-i harbiyesi yoktu onlar için. İşte tam da bu nedenledir ki asker gönderilmesine ilişkin *tek* gerçek itirazın TBC'den geldiğini söylemek yanlış değildir.

Tartışmalar süredursun, 4.500 asker Tuğgeneral Tahsin Yazıcı komutasında Kore'ye gönderilmiş; savaşın ilerleyen dönemlerinde bu sayı 5.460'a kadar çıkmış; Türkiye bu savaşta 721 ölü, 2.000'den fazla yaralı, 163 kayıp, 244 de esir vermiştir.

Sonuçta, Kore Savaşı ile ilgili olarak Menderes'in öngörüsü gerçek çıkacaktır. Gerçi, savaşın başlarında 1 Ağustos 1950 tarihinde NATO'ya yapılan ikinci başvuru da 16 Eylül'de reddedilecektir; ancak, bir yıl sonra, 19 Eylül 1951'de Kuzey Atlantik Paktı Konseyi Yunanistan ve Türkiye'yi NATO'ya katılmaya davet edecektir. Süreç 18 Şubat 1952'de tamamlanacak ve Türkiye NATO'ya üye olacaktır. Aynı gün toplanan TBMM oturumunda Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Firuz Kesim, NATO'ya üye oluşu şu sözlerle tanımlıyordu: "Atlantik Paktı'na girmekle en doğru yolu seçtiğimizden hiç şüphemiz yoktur. Bu suretle medeniyet ve ilerleme yolunda örnekler vermiş on dört güzide millet, hür dünyayı, insan haklarını ve medeniyetin müşterek varlığını her türlü tecavüz teşebbüslerine karşı müdafaa, azminde birleşmiş bulunuyorlar."

Aynı Meclis toplantısında, "...insan haklarını ve medeniyetin müşterek varlığını her türlü tecavüz teşebbüslerine karşı müdafaa" için ölen –daha doğrusu ilerleyen Çin kuvvetleri karşısında geri çekilmekte olan ABD'li askerlere zaman kazandırarak onların can güvenliğini sağlamak için ölmelerine göz yumulan– askerler de unutulmaz. Meclis Başkanı Refik Koraltan "İnsanlığın ve Türk milletinin aziz varlığını ve sulhu korumak için Kore'de mübarek kanlarını seve seve akıtan ve büyük fedakârlıklar gösteren kahramanların ve bu uğurda ölenlerin ve aziz şehitlerimizin hâtıralarını tebcil için" milletvekillerini iki dakikalık saygı duruşuna davet eder.

Meclis oturumlarında ya da gazetelerde Kore Savaşı'nın Türkiye siyasî hayatındaki önemini, bu savaşın NATO'ya girişte, NATO'ya girişin siyasî hayattaki başarılardan biri olduğunu dile getiren düşüncelerden bazılarına yukarıda yer verildi. Okumuş, yazmış; devletin belirli kademelerinde yer edinmiş; hukuk, siyaset, uluslararası ilişkilere vakıf bu ekâbir, TBMM'deki ko-

nuşmalarında Kore Savaşı'nı "kahramanlık", "komünizmle mücadele", "Türk askerinin azim ve kararlılığı" ve "medeniyeti korumak" gibi hamâsî kavramlarla ele alıyor; hükümet kararlarını eleştiren muhalefet bile eleştirilerini sıralamadan önce Kore'deki askerlerin manevî huzurunda eğilmeyi ihmâl etmiyordu.

Kırşehir'in Gevye İlçesi'ne bağlı Geycek Köyü'nde yaşayan Hasan Nebioğlu da yukarıda anılan bu kişilerle akrandır. Kore Savaşı'nın sürdüğü dönemde köyünde ikamet etmektedir. Diğerlerinin tersine hiçbir eğitim almamıştır; okuma yazma da bilmez; âşıklık eder. Hasan Nebioğlu'nun, bilinen adıyla Geycekli Âşık Hasan'ın endişesi, Kore'nin Türkiye halkı için ikinci bir Yemen olacağı yönündedir. Başlıkta yer verilen şiirinin son dörtlüğünde Kore Savaşı ile ilgili *analiz*lerini şöyle dile getirir: "*Âşık Hasan der ki uyanız hemen/ Allah'ın emrine etmeyiz gümen/ Zalim Kore olmaz inşallah Yemen/ Ölüsü gurbette kalanlardanız.*"

Kore'yi anlatan kitaplardan Yüzbaşı Nazmi Özoğul'un kaleme aldığı *Korede Niçin Savaştım?*'ın kapağında yer alan "Komünizm Mezalimi-Korunma Çareleri" ibaresi dikkat çekicidir.

Gerçekten de Kore'ye bırakılan binlerce ölü ve yaralı, esir ve kayıp, bir TBC üyelerini bir de Geycekli Âşık Hasan'ı haklı çıkarır: Kore, siyasî tarihimizin *ikinci Yemen*'i olacaktır.

1954 Seçimleri, Yeni Bir Siyasî Parti Kuruluyor: "Cumhuriyet Halk Partisi"

Cumhuriyet'in 1923-1950 arası dönemi, yaygın olarak *Tek Parti Dönemi* olarak adlandırılır. Muhaliflerince, bir baskı ve terör dönemidir bu dönem: CHP'nin laiklik adına Müslümanlara zulmettiği, Dersim'de Kürtleri katlettiği, Lozan Antlaşması sonrasında komünistleri bir bir tutukladığı, alfabeyi değiştirerek geçmiş kuşaklarla kültürel bağları koparttığı... bir dönem. Taraftarlarınca Tek Parti Dönemi, CHP'nin Cumhuriyet'i ilan ettiği, devrimler yoluyla ülkeyi çağdaş medeniyete ulaştırdığı, anayurdu demir ağlarla ördüğü... bir dönem olarak anılır. Oysa tüm bunlar, kelimenin tam anlamıyla *yanlış*tır. Yanlıştır; çünkü gerek muhalifleri gerekse taraftarları, eleştirmek ya da övmek adına erken Cumhuriyet dönemi CHP'sine, o dönem CHP'nin gerçekte sahip olmadığı bir güç ve siyasal fonksiyon yüklemektedirler. Daha ilginci, bunu CHP'yi eleştirenlerin de yapıyor olmasıdır.

Muhalif ve taraftarların yaygın olarak yaptıkları yanlış, 1923-1950 dönemi CHP'sini, o dönemde izlenen politikaları kararlaştıran, devleti yöneten, kendi dünya görüşünü devlet mekanizmasına nakşetmiş, toplumu bu dünya görüşü etrafında organize edebilen bir siyasî parti/örgüt olarak kurgulamalarıdır. Bir başka ifade ile muhalif/taraftarlar, erken Cumhuriyet döneminde izlenen tüm politikaların bir *siyasî parti*, bir *örgüt*, bir siyasî *entite* olarak CHP'den çıktığını, ondan türediğini varsaymaktadırlar; onlara göre erken Cumhuriyet döneminde izlenen politikalar, alınan kararlar bizzat bir siyasî örgüt olarak CHP'nin kararlaştırdığı ve uygulamaya koyduğu kararlar, politikalardır: Devrimler yaparak ülkeyi muâsır medeniyete ulaştıran da, Dersim'de katliam yapan da doğrudan doğruya CHP'nin kendisidir. Oysa gerçek hiç de öyle değildir. Erken dönem Cumhuriyet politikaları, CHP'nin ürünü olmayıp, aksine bizzat CHP'nin kendisi erken Cumhuriyet politikalarının ürünüdür: Tabiri câizse Halkevleri ya da Köy Enstitüleri ne ise CHP de odur. Tıpkı Köy Enstitüleri ya da Halk Evleri gibi, CHP de erken Cumhuriyet döneminde izlenen devlet politikalarının sonucunda kurulmuştur. *Partinin* örgütsel yapısı zayıf ve kâğıt üzerindedir; devlete şekil vermemekte, aksine onun tarafından şekillendirilmektedir; sözün özü CHP, erken dönem Cumhuriyet politikalarının (fiiliyâtının) *fâili* değil *mef'ûl*üdür.

Birkaç örnekle durumu izah etmeye çalışalım. Örneğin, Cumhuriyet'in CHP tarafından kurulduğunu söyleyebilmek için, önce parti içerisinde bir cumhuriyet tartışmasının yürütülmesi, bunun partinin karar mekanizmalarında ele alınarak kabul edilmesi ve ardından da bu parti kararının devlete nakşedilerek cumhuriyetin ilan edilmiş olması gerekirdi. Ancak 29 Ekim'de Cumhuriyet'in ilanı, CHP kurumsal kimliğinde asla tartışılmamış; hatta CHP kurumsal kimliğine, CHP örgütüne, hatta (Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay gibi) önde gelen CHP'lilere bile bırakın fikir sormayı, haber verilmesi bile gereksiz görülmüştür. Alınan kararlar çoğu zaman TBMM'de tartışılmamış; milletvekillerinin alınan kararlara muhalefet şekli, çoğunlukla oylamaya katılmayarak karara muhalefet etmek şeklinde olmuş; söz alarak düşüncesini belirtenlerin sayısı fazla olmamıştır. 1942 yılında Kâzım Nami Duru'nun yaptığı şekilde kürsüde açıkça hükümetin politikalarının eleştirildiği durumlarda da milletvekili uyarılmış, bir sonraki seçimlerde aday gösterilmemiştir.

Erken dönem Cumhuriyet döneminde izlenen politikaların ya da alınan kararların (Cumhuriyet'i ilan eden CHP ya da Dersim'de katliam yapan CHP) aslında CHP'nin aldığı kararlar olmadığını söylemek şaşırtıcı gelebilir. Oysa gerçekten de, müspet ya da menfi bu dönemde alınan kararlar bir siyasî parti olarak, bir siyasî kurum olarak CHP'de tartışılarak karara bağlanan, ardından da devletin politikaları hâline getirilen kararlar değildir. Zaten ortada ne

böyle bir tartışmayı sürdürecek CHP örgütü, ne de devlete nakşedebileceği kendi iç tutarlılığına sahip bir ideolojisi vardır partinin. Altı Ok olarak bilinen ilkeler dahi CHP örgütünce sistematik olarak tartışılan, üzerinde oydaşılan bir dünya görüşü olmaktan çok, zaman içerisinde partiye giydirilen ilkelerdir. Altı Ok'un önce CHP Programı'na sonra da Anayasa'ya girmiş olması, zâhiren bakıldığında, partinin kendi ilkelerini devlete nakşettiğini düşündürtmekle birlikte, bu realitenin, *CHP'nin kendi ilkelerini Anayasa'ya geçirmesi* olarak okunması da doğru bir analiz olmayacaktır. Çünkü ne Altı Ok'u tartışarak kendi dünya görüşünü şekillendiren; ne de bu dünya görüşünü devlete giydiren bir CHP kurumu vardır ortada. Bu garabeti şöyle özetlemek mümkündür: TBMM'de kararları CHP'liler alıyor, ülkeyi CHP'li bir Cumhurbaşkanı, CHP'li bir Başbakan ve CHP'li bakanlar yönetiyor; alınması düşünülen kararlar şeklen de olsa CHP grubuna geliyor, ancak, bir siyasî örgüt olarak CHP ortalıkta hiç ama hiç görünmüyor; kararların alınmasında bir rolü bulunmuyor. Dönemin CHP'sine biraz daha yakından baktığımızda onun, politik kararların alınmasında ne kadar güçsüz, örgütlenmesinin ne kadar yüzeysel, sathî olduğunu görebiliriz. Birkaç örnekle yolumuza devam edelim.

1923 yılında kurulan CHP'nin nizamnamesinde, kurultayların Parti Divanı'nın belirleyeceği yerde her yılın 23 Nisan'ında toplanacağı; mücbir bir sebep hâlinde bir kereye mahsus olarak kurultayın bir yıllığına tehir edilebileceği belirtilmektedir. Yani normal şartlarda CHP'nin ilk kurultayının 23 Nisan 1924 tarihinde toplanması gerekmektedir. Bu yıl, mücbir sebeple kurultayın tehir edildiğini varsayarsak (!), ilk kurultayın en geç 23 Nisan 1925 tarihinde toplanması zarûrîydi. Oysa en geç 1925 yılında toplanması mecbur kılınan kurultay, 1926'da da toplanamaz; CHP'nin ilk kurultayı 1927 yılında toplanacaktır. Toplanan kurultay, CHP'nin birinci kurultayı olmasına rağmen, resmî olarak *İkinci Kurultay*'dır. İkinci Kurultay –ne hikmetse– partinin Birinci Kurultay'ın Sivas Kongresi olduğuna karar verir. Bu konuda CHP örgütünde ya da Kurultay delegeleri arasında bir tartışma yaşanmış mıdır? Hayır. Hoş, Kurultay'da bir tartışma yaşansa da bu sonucu değiştirmez. Çünkü 1927 Kurultayı'nın 378 delegesinin 333'ü merkezden tayin edilmiş delegelerden oluşmaktadır. Örgütlerden seçilerek gelenlerin sayısı sadece 45 kişidir. Taşradan gelen bu 45 kişinin bir kısmının da taşraya yine merkez tarafından tayin edildiği (bazı il başkanlarının aynı zamanda milletvekili olması gibi) hatırlanırsa durumun vahameti daha iyi kavranabilir. 1927 Nizamnâmesi'nde yapılan tüzük değişikliği ile kurultayların 4 yılda bir toplanmasına karar verilir.

CHP'nin devlete nakşedeceği ya da toplumu o yönde dönüştürebileceği, kendi içerisinde az çok tutarlı, belirgin bir ideolojisi/dünya görüşü de mevcut değildir. Parti, *muâsırlaşma* gibi muğlak bir sâikle kendini ifade eder; Al-

tı Ok ise muâsırlaşmaya doğru gidişin araçlarıdır. Kemalizm o dönemde de parti politikalarını yönlendirecek, şekillendirecek bir *ideoloji* olmaktan hayli uzaktır. Cemil Koçak'ın hatırlattığı gibi, 1939 Kurultayı'nda söz alarak konuşan Manisa Mebusu Kâzım Nami Duru'nun sözleri, partinin bir ideolojisinin olmadığını ve Kemalizm'in muğlaklığını çok güzel ifade etmektedir: "Kemalizm nedir? Halkımız ve parti mensuplarınca Kemalizm'in yalnız bir kelimeden ibâret olduğu zannedilmek ihtimali vardır... Kemalizm'in ne olduğunu bilen yoktur... Maatteessüf arkadaşlar... Bunun üzerine hiç kitap yazılmamıştır. Yalnız bir kitap yazılmıştır. Onu yazan da Tekin Alp[tir]."

Bir kereliğine olsun bu konudaki tüm tartışmaları bir kenara koyup, Altı Ok'u bir dünya görüşü, bir ideoloji olarak kabul etsek bile bunun parti programına girişi de 1931 yılıdır; yani partinin kuruluşundan 8 yıl sonra. İlkelerin Anayasa'ya eklenmesi için bir 6 yıl daha beklemek, 1937 yılı Şubat ayını beklemek gerekmektedir.

CHP'yi eleştirmek adına çok kullanılan bir argüman da aslında parti örgütünün ne denli zayıf ve şeklî olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Özellikle, 1936 Kurultayı ile birlikte şekillenen valilerin il başkanı, kaymakamların ilçe başkanı, Dâhiliye Vekili'nin de Parti Genel Sekreteri olması uygulaması buna güzel bir örnektir. Çoğu zaman, erken Cumhuriyet dönemi CHP'sinin otoriteryanizmini eleştirmek adına dillendirilen bu gerçek, bırakın CHP'nin devleti yönetmesini, aksine CHP'nin kendi taşrasını belirlemek konusunda bile ne kadar âciz ve devlete bağımlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü CHP'yi eleştirmek adına bu uygulamayı örnek gösterenlerin sandığı gibi, önce (herhangi) bir CHP il kongresi düzenlenmekte, adaylar yarışmakta ve o il teşkilatında il başkanlığı yarışını kazanan aday o ile vali olarak atanmamaktadır. Aksine, devletin bildik usulleriyle o ile vali atanmakta, atanan vali aynı zamanda o ilin CHP il başkanlığı görevini de yürütmektedir. Vali başka bir ile tayin edildiğinde o ildeki il başkanlığı görevi sona ermekte, tayin edildiği ildeki il başkanlığı görevi başlamaktadır. Gerçi bu uygulamaya 1939 Kurultayı ile birlikte *resmî* manada son verildi, ancak 1939'dan sonra da valiler illerindeki parti işlerini bir devlet işi olarak telakki etmeye devam ettiler. Bir ayrıntının daha altını çizmek gerekiyor ki, CHP zaten Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Muş, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli illerinde herhangi bir taşra teşkilatı kurma *ihtiyacı* dahi duymamıştır. Partinin bu illerde örgütlenmeyi *başaramadığını* varsaymanın hiç de mümkün görünmediğini belirtmek gerekiyor. Aksine, bu illerde bir *örgüt* yoksa bunun bizzat CHP'nin tercihi olduğunu varsaymak daha gerçekçidir.

Dönemin CHP örgütünün siyasal kararların alınmasındaki sıkletini tahayyül edebilmek adına, tüzükte yer alan Genel Başkan seçimi ile ilgili madde-

lere bakmak da yerinde olacaktır. 1923 yılında kabul edilen ilk Nizamnâme'de Genel Başkan'ın kurultay tarafından seçileceğine dâir açık hüküm bulunmakla birlikte, 1927 yılında bu hüküm kaldırılmış; bu konuda yeni bir usul de belirlenmemiştir. Parti Genel Başkanı'nın nasıl seçileceği 1927 ve 1935 nizamnâmelerinde belirli değildir. Bu konudaki tek hüküm "...Partinin Genel Başkanı, onu kuran Kemâl Atatürk'tür," ifadesidir. Kurultayı toplama yetkisi de sadece ve sadece Genel Başkan'a aittir. Cemil Koçak, bu hukukî ayrıntıya dikkatimizi çeker ve aslında Atatürk'ün vefatının ardından toplanan Olağanüstü Kurultay'ın 1935 Nizamnâmesi'ne aykırı olduğunun, Genel Başkan Vekili Celal Bayar'ın Tüzük hükümlerine göre Kurultayı toplantıya çağırma yetkisinin olmadığının, ancak o dönemde bu hukukî ayrıntıya kimsenin ehemmiyet vermediğinin de altını çizer.

Bu konuda çok daha fazla örnek verilebilir; ancak verilecek her örnek aynı noktayı işaret edecektir. Kurulduğu 1923 yılından, iktidarı bıraktığı 1950 yılına kadarki tarihsel kesitte siyasî yaşamımızda yer alan CHP'yi, siyaset biliminin parti tiplerinden birine yerleştirmek de hayli zor görünüyor. Ne Duvarger'in *kitle-kadro partisi ayrımı* (CHP kendisini tüm halkın temsilcisi saysa ve resmî olarak iki milyon üyesi bulunsa da bir kitle partisi sayılamayacağı gibi; partiyi, toplumda nüfuz sahibi kişilere dayanarak siyaset yapan bir kadro partisi olarak tanımlamak da mümkün görünmüyor) ne Neuman'ın *temsil-bütünleşme partileri ayrımı* (CHP'nin temsil partileri gibi seçimlerden daha fazla oy almak için çabalamak ya da bütünleşme partileri gibi, temsilin ötesinde, kitleleri siyasal anlamda mobilize etmek gibi bir amacı da hiç olmamıştır) ne Kircheimer'in *catch all parties* (ne olursan ol yine gel partileri) kavramı (dönemin CHP'sinin tüm toplumsal kesimlerden oy alabilmek adına çalışmak gibi bir çabası da hiç olmamıştır) ne de Panabianco'nun *seçimlere dönük partiler - profesyonel partiler ayrımı*, dönemin CHP'sini tam olarak tanımlamaktan uzaktır. Bir *tek parti* olarak dönemin CHP'si, Sartori'nin tek parti sınıflamasına bile uymakta zorlanır. CHP, Sartori'nin bu tipolojisindeki *totaliter tek parti*ye benzemez; çünkü topluma giydireceği, oldukça muğlak bir muâsırlaşma hedefini aşabilen tutarlı bir ideolojisi olmadığı gibi, bu ideolojiyi topluma aktarabileceği etkin siyasal araçları da yoktur. Parti *otoriter tek parti* sınıflamasına da tam anlamıyla uymaz; çünkü otoriter olan, bireylerin olası siyasal faaliyetlerini minimize ederek kendi bildiğini okumaya çalışan, kitleleri siyasal sistemden dışlamayı arzulayan bir CHP organizasyonu, partisi de yoktur; hatta bir adım daha atarak bizzat CHP'nin siyasetten dışlanmaya çalışıldığını iddiâ etmek dahi abartı olmayacaktır. Otoriter olan rejimdir ve onun otoriterliği CHP'yi de içine almaktadır. CHP, Sartori'nin pragmatik tek partisi de değildir. Çünkü bir pragmatizme dayansa dahi, kararların alınmasında özne, CHP örgütü değil, rejimin kendisidir: Bu konuda

sadece, 1923'ün liberal ekonomi anlayışından otuzların devletçi ekonomik uygulamalarına geçişteki pragmatizmin rejimin kendisine mi yoksa CHP'ye mi ait olduğunu hatırlamak bile yeterli olacaktır.

1923-1950 dönemi CHP'sinin, içinde bulunduğu bu durumdan çıkarak gerçek anlamda bir siyasî *parti*, bir siyasî *organizma*, bir *örgüt* olabilmesi için 1950 seçimleri bir kırılma noktası olarak tanımlanırsa, 1954 seçimleri de bir dönüm noktası olarak ele alınabilir. 1950 seçimlerinde iktidarı kaybeden CHP, mağlubiyetini halkın DP tarafından kandırılmışlığı ile açıklamaya çalışacaktır. CHP'ye göre DP, seçimleri kazansa bile İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın devam edeceğini ima ederek ve dini siyasete alet ederek seçimleri kazanmıştır. Halk, ilk seçimlerde hatasını anlayacak ve CHP yeniden güçlenecektir. Nitekim CHP'nin gerçek anlamda bir siyasî parti olabilmek için ilk başta aşması gereken de bu aldatma/aldatılma paranoyasının yanlışlığını anlaması olacaktır. 1954 seçimlerini bir dönüm noktası olarak tanımlamaya imkân veren ilk nokta da budur.

1954 seçimlerini CHP açısından önemli kılan tek husus, 1954'e gelene kadar geçen sürede DP'nin başarısı ve kendi başarısızlığını halkın aldatılması ekseninde anlamaktan vazgeçmesi değildir kuşkusuz. 1950-54 arası süreç, aynı zamanda, parti *örgüt*ünün de gerçek anlamda doğuşunu ifade etmektedir. Kuşkusuz, hukukî anlamda parti örgütü her zaman var olmuştur; ama 1950-1954 sürecinde adım adım (parti) *örgüt*(ü) siyaseten var olmaya, parti politikalarında belirleyici olmaya, özne olmaya, Genel Başkan'ın sarsılmaz, sınır tanımaz, kadir-i mutlak otoritesi ve iradesi karşısında var olmaya, hatta bizzat partinin karar organlarını belirlemeye başlayacaktır. Peyderpey gelişen bu süreci de özetleyelim.

1950 Milletvekili Genel Seçimleri'nden kısa bir süre sonra, 13 Ağustos'ta gerçekleştirilen Muhtar Seçimleri'ni DP kazanır. Seçimlere katılım oldukça düşük olsa da Kayseri'de 50 muhtarlıkan 46'sını DP adayları, 4'ünü de CHP adayları kazanmıştır. İzmir'de de durum farklı değildir. 33 muhtarlıktan 32'sini DP adayları kazanmıştır. Basına yansıyan rakamlara göre, İstanbul'da CHP oyları % 60 civarındadır. *Millyet* gazetesi Başyazarı ve kurucusu Ali Naci Karacan'a göre de, Muhtarlık Seçimleri'ni DP kazanmıştır, ancak hâlâ CHP ile at başı bir rekabet söz konusudur. DP 14 Mayıs'taki başarısına fazla güvenmemelidir.

Muhtarlık seçimlerindeki bu umutvâri tablo, gözlerin Eylül ayındaki Belediye Seçimleri'ne ve Ekim ayındaki İl Genel Meclisi Seçimleri'ne çevrilmesine neden olur. 3 Eylül 1950 tarihindeki Belediye Seçimleri CHP için, kelimenin tam anlamıyla bir hezimettir: 600 CHP'li belediyenin çok büyük kısmı DP'ye geçer. İstanbul'da Kadıköy, Üsküdar, Beykoz, Beşiktaş gibi önemli ilçelerin de aralarında bulunduğu belediyelerde DP'nin ezici üstünlüğü var-

dır. İzmir de Kasımpaşa ve Seferihisar hariç DP öndedir. İl genelinde DP'nin hâkim bir üstünlüğü vardır. Seçimlerde DP, yurt sathında genel bir başarı elde eder. Menderes seçim başarısını "Türk Milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etti. Üç Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti," şeklinde özetler. 15 Ekim'deki İl Genel Meclisi Seçimleri'nin sonuçları da pek farklı olmayacaktır. Bu seçimlerde de DP'nin ezici bir üstünlüğü vardır. DP, 55 ildeki İl Genel Meclisi'ni kazanır. 1950 yılının sonuna gelindiğinde milletvekilliklerinden muhtarlıklara, il genel meclislerinden belediye başkanlıklara kadar tüm kurumlarda DP hâkim hâle gelmiştir.

Yerel yönetimlerim tüm birimlerinde yapılan seçimlerde DP'nin açık ara galibiyeti, CHP içerisinde huzursuzluklara neden olur. 1951'in ilk aylarında eski başbakanlardan Şemsettin Günaltay'ın partiden ayrılacağı dedikodusu yayılır. Günaltay dedikoduları yalanlasa da –Feroz Ahmad'ın da altını çizdiği gibi– parti içerisinde İnönü-Nihat Erim eksenine karşı gelen bir grup, faaliyetlerine devam etmektedir.

Benzer huzursuzluklar DP grubunda da mevcuttu. Şubat ayında toplanan İzmir İl Kongresi'nde DP merkez ve taşra örgütleri karşı karşıya geldiler. Konya'da merkez-taşra gerilimi kendisini Latin harflerinin yerine Arap harflerine dönme, çarşaf ve fesin serbest bırakılması gibi taleplerle gösterdi; taşra örgütlerinin tüm bu talepleri reddedildi. Benzer gerilimler Balıkesir, Manisa ve Bursa il kongrelerinde de yaşandı. Adana'da ise tartışmalar çatışmaya dönüştü ve bir kişinin yaralanmasıyla sonuçlandı.

1951 Ara Seçimleri her iki parti için de önemliydi. Seçimlerde elde edilecek başarı, hem İnönü'nün hem de Bayar-Menderes ikilisinin partileri içerisindeki huzursuzlukları dindirmelerinin bir yolu olarak görülüyordu. Sadece bu da değil; 1951 seçim sonuçları, DP için, 1950'deki başarının bir tesadüf değil, bizzat DP'nin politikalarının bir sonucu olduğunun da altını çizecek; CHP için ise *kandırılan halkın* (!) gerçeği görmeye başlamasının bir delili olarak sunulacaktı.

1951 seçimlerinin tartışmasız galibi DP oldu. Boş bulunan 20 milletvekilliğinden 18'ini DP kazandı; CHP ise sadece 2 milletvekili çıkarabildi. Partinin önde gelen isimlerinden Necmettin Sadak, Lütfi Kırdar, Kasım Gülek ve Nihat Erim gibi isimlerin de milletvekili seçilememelerinin yarattığı hayal kırıklığı, Ağustos ayında TBMM'den geçen ve CHP'nin mallarına el koyan yasanın yarattığı gerilimi iyice pekiştirdi. 8 Ağustos'ta Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce ve yedi arkadaşı tarafından verilen *Resmî Daire ve Müesseselerin* Siyasî Partilere Bedelsiz Mal Devir Edemiyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesih Derneklere Ait Olup Siyasî Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler İçin Yaptırılmış Olan Binâların Sahiplerine ve Hazineye İadesine Dair Kanun

Teklifi[nin] kabul edilerek yürürlüğe girmesiyle, el konulmasına karar verilen mallar arasında CHP Genel Merkezi de bulunuyordu. Nitekim yıl sonunda, CHP, genel merkez binâsını boşaltmak zorunda kalacaktı.

1951 seçimi sonuçları partide ciddî bir çalkantıya sebep oldu. Seçimlerden önce –Mart 1951'de– partiden istifa ederek DP'ye geçen Eski TBMM Başkanvekili Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel'i, seçimlerin hemen ardından eski İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ takip edecekti. İstifa söylentileri Genel Başkan'a kadar uzanmış; İnönü'nün görevinden istifa edeceği dedikoduları ortalıkta dolaşmaya başlamıştır: Söylentiler, gazetelerin birinci sayfalarında yer almaya başlar. 20 Eylül 1951 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi "İnönü'nün Parti Başkanlığından İstifa Edeceği Söyleniyor," başlığıyla fısıltıları manşetine taşır. Dedikodular, İnönü ve Genel Sekreter Kasım Gülek tarafından yalanlanır. Parti, 9 Kasım'daki Dokuzuncu Kurultayı'na bu iklim içerisinde girer.

1951 sonunda toplanan kurultay, bir anlamda, 1953 sonu ve 1954 seçimleri sonrasında toplanacak kurultaylar silsilesinin (22 Haziran 1953'te toplanan Onuncu Kurultay, 25 Şubat 1954'te toplanan Üçüncü Olağanüstü Kurultay ve seçimlerden sonra 26 Temmuz 1954 tarihinde toplanan On Birinci Kurultay) habercisi gibiydi. CHP parti örgütü ilk kez bu kadar canlı ve elle tutulur bir şekilde siyasete ve parti yönetimine müdâhil oluyordu.

Tüzükte yapılan değişikle Parti Divanı yerine ikame edilen *Parti Meclisi*'nde örgütün ağırlığı belirgin biçimde hissedilmeye başlanır. Kurultay'da, Parti Meclisi'nin, Genel Başkan, Genel Sekreter, Genel Yönetim Kurulu, Parti Meclis Grubu başkanvekilleri ile Grup Yönetim Kurulu'ndan ve her ilden gelen birer temsilciden oluşmasına karar verilir. Alınan karar, Hakkı Uyar'ın altını çizdiği gibi, pratik olarak uygulanabilir bir karar olmasa da Tek Parti Dönemi'nde örgütün güçsüzlüğüne karşı bir tepki niteliği taşıyordu. Nitekim Parti Meclisi'ne her ilden iki temsilci seçilmesi uygulamasına 1954 yılında son verilecektir.

Parti Genel Sekreteri'nin parti içerisindeki idarî değilse de siyasî ağırlığı ve işlevi de Dokuzuncu Kurultay'da değişmeye başlayacak; bu değişim, 1950'lerin sonlarına doğru parti Genel Başkanı ile Genel Sekreter arasında, daha doğrusu parti merkez yönetimi ve parti örgütü arasındaki güç mücadelesinin çarpışma alanı hâline gelecektir. Parti Genel Sekreterliği ya da Tek Parti Dönemi'ndeki adıyla *Parti Kâtib-i Umûmîliği*, Tek Parti Dönemi'nde de önemli bir mevkiydi. Partinin üç numaralı koltuğunda oturan Genel Sekreter, örgüt tarafından seçilmiyor; *Umûmî Reis*, yani Genel Başkan tarafından tayin ediliyordu. Partide kararlar, Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'den oluşan *Umûmî Riyaset Divanı* tarafından alınıyor gibi görülse de fiilî karar alıcı Genel Başkan'dan başkası değildi; parti örgütünün bu konuda herhangi bir gücü bulunmuyordu.

1951'de ise Genel Sekreterliğin parti içerisindeki siyasī ağırlığı ve işlevi değişmeye başladı. Genel Sekreter, önce partinin iki numaralı koltuğu hâline geldi ve Genel Başkan tarafından değil, Kurultay tarafından seçilen ve görevinden alınabilen bir makam oldu. Bu kongrede Kasım Gülek, İnönü'ye rağmen, bizzat delegelerin oylarıyla seçildi. Bu, 1923-50 dönemi CHP'sinde tahayyül edilebilecek bir durum değildi.

Parti örgütünün, parti yapısı içerisindeki etkinliğinin artmasına ilişkin bir diğer gelişmeye örnek olarak Dokuzuncu Kurultay'da parti örgütü tarafından hazırlanan komisyon raporu verilebilir. Kurultay'ın Ankara delegeleri tarafından hazırlanan ve Eskişehir, İstanbul, Bilecik ve İzmir delegelerinin imzaları ile verilen bir önerge ile yeni bir komisyon –*Ana Davâlar ve Memleket Meseleleri Komisyonu*– kurulmasına karar verildi. Komisyon Başkanlığı'na Rize delegesi Fuat Sirmen seçildi. Komisyon Sözcülüğü'ne Ankara Delegesi Hıfzı Oğuz Bekata, Komisyon Sekreterliği'ne ise Seyhan Delegesi Makbule Dilban seçildiler. Bu noktada dikkat edilmesi gereken hususun komisyona seçilen üyelerin isim ve vasıflarından ziyade seçildikleri bölgeler (parti örgütü/taşrası) oldukları dikkatten kaçmamalıdır. Komisyon, Kurultay Başkanlığı'na sunduğu ve daha sonra neşrettiği beyannâmesinde, yasaların anayasal denetimi, seçimlerin adil gerçekleştirilmesi için gerekli kanunların çıkarılarak bu konudaki boşlukların doldurulması, inkılâpların korunması, basın hürriyetinin teminat altına alınması gibi konularda kısa bir rapor hazırladı. Hazırlanan rapor, parti örgütünün siyaset oluşturmada özneleşme sürecinin altını çizmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Artık CHP, mağlubiyetleri halkın kandırılması ile ilişkilendirmekten vazgeçmeye; parti örgütü de somut siyasal talepler ile varlığını hissettirmeye başlayacaktır.

Dönemin mizah dergisi *Akbaba*'nın bir sayısının kapağında CHP'nin seçimlerde üst üste aldığı yenilgiler işleniyordu: "Seçim Şampiyonasına Doğru: Muhalefet – Ben sana 1954'te gösteririm."

1954 Milletvekili Genel Seçimleri yaklaşırken CHP, ikisi seçim öncesinde biri de 2 Mayıs 1954 tarihindeki seçimlerden sonra olmak üzere üç ayrı kurultay düzenledi. Seçimlerden yaklaşık bir yıl önce, 22 Haziran 1953 tarihinde toplanan Onuncu Kurultay'da iki meclisli yasama, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, seçim güvenliği, yargıç bağımsızlığı, sendika ve meslek

örgütleri kurma özgürlüğü, işçilere grev hakkı gibi görüşler programa girdi. Aslında bu görüşlerin nüvelerini Dokuzuncu Kurultay'da parti örgütü tarafından teşkil edilen *Ana Davâlar ve Memleket Meseleleri Komisyonu* raporunda da görmek mümkündü. Dokuzuncu Kurultay'a sunulan bu on sayfalık rapordaki birçok siyasî talep Onuncu Kurultay'da programa dâhil edilmiş oldu; aynı kurultayda *hukuk devleti* kavramı programa dâhil edildi.

Üçüncü Olağanüstü Kurultay, yaklaşan seçimlerden önce, 25 Şubat 1954 tarihinde toplandı. Kurultay'da seçim hazırlıkları üzerinde duruldu. Kurultay'da alınan kararlar değilse de, seçimlerin arifesinde bir olağanüstü kongrenin toplanması bile, CHP'nin 1954 seçimlerine verdiği önemi göstermektedir. Mahalli İdareler Seçimleri ve sadece 20 sandalye için gerçekleştirilen 1951 Milletvekili Ara Seçimleri bir yana konulursa 1954 seçimleri, CHP'nin DP iktidarı karşısında muhalefet partisi kimliğiyle girdiği ilk kapsamlı bilek güreşi olacaktı.

1954 Seçimleri, 1950'den bu yana farklı adlarla gerçekleştirilen seçimlerdeki genel eğilime uygun sonuçlandı. CHP bu seçimde DP karşısında mutlak bir yenilgi aldı. DP, 1950'ye göre oylarını artırmış; 1950 seçimlerinde % 39,6 oy alan CHP, dört yılda oylarını % 35,1'e düşürmüştü. Bu düşüş parlamentoya daha keskin bir şekilde yansımış, CHP'nin Meclis'teki sandalye sayısı 69'dan 31'e gerilemişti. 26 Temmuz 1954'te gerçekleştirilen On Birinci Kurultay bu siyasî iklimde açıldı.

On Birinci Kurultay, Parti Meclisi'nin yapısının tamamen değiştirilerek parti örgütünün ağırlığının Parti Meclisi'nde kurumsallaştırıldığı, buna paralel olarak Parti Meclisi'nin görev ve yetkilerinin öncesine göre daha da genişletildiği (Madde 24, 25) bir kurultay oldu. On Birinci Kurultay, 1951'de kabul edilen Parti Meclisi'ne her ilden iki temsilci gönderilmesi uygulamasının pratikte yarattığı sorunları da değerlendirerek Parti Meclisi'nin, parti örgütü tarafından seçilen daimi üyelerden oluşmasına karar verdi. Parti Meclisi, artık Genel Başkan, Genel Sekreter ve Kurultay tarafından seçilecek 30 üyeden oluşacaktı. Bu değişiklik ile böylece, parti örgütünün ve kurultayların, merkez karşısındaki gücü tam anlamıyla kurumsallaşmış oluyordu.

1950'den sonra adım adım güçlenen Genel Sekreterlik makamı da Genel Başkanlık makamını dengeleyici bir işleve büründü ve örgüt/kurultay tarafından seçilen bir makam hâline getirildi. Örgüt, Tek Parti Dönemi'nde Genel Başkan tarafından seçilen ve parti merkezinin bir unsuru olan Genel Sekreterliğin önce siyasî ağırlığını değiştirmiş; sekreterlik partinin iki numaralı koltuğu olmuş; 1954 değişiklikleri ile birlikte de Genel Başkan'a değil, artık sadece kurultaya hesap veren, onun tarafından seçilen ve görevden alınabilen güçlü bir makam (Madde 31) hâline gelmiştir.

Özetle, 1950'li yıllar CHP için bir metamorfoz dönemi olarak değerlendi-

rilebilir. Tek parti döneminde, bir toplumsal, siyasal örgütlenme olarak siyasetin öznesi olmaktan uzak, örgütsüz (taşrasız) CHP, iktidarı kaybettikten sonra yavaş yavaş siyaset biliminin tanımladığı anlamda bir siyasî organizmaya, bir siyasî partiye dönüşmeye başlamıştır. Bu tam anlamıyla bir metamorfozdur; CHP'nin yaşadığı, eskinin tekâmülünden, ancak eskiye hiç benzemeyen bir yapının ortaya çıkmasıyla sonuçlanan bir başkalaşımdır. 1950'de CHP'nin devlet mekanizmasıyla olan simbiyotik ilişkisini kesmesi ve kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması, parti örgütünün özneleşme ve bir siyasî örgüt olarak CHP'nin siyaset sahnesinde yer almaya başlamasına yol açmıştır. Her bir seçim yenilgisi, parti merkezinin gücünün aşınmasına ve örgütün güçlenerek parti siyasetinde belirleyici bir özne olmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreci *yeni bir partinin kuruluşu* olarak okumak pek de yanlış görünmüyor. Belki de yanlış olan erken Cumhuriyet dönemi CHP'sini bir siyaset bilimi kavramı olarak *siyasî parti* olarak tanımlamaktır. Nitekim siyasî partileri *tüzel kişilik* hâlinde siyasî denetimi sağlamak için karşı karşıya gelen gruplar olarak tanımlayan Weber'in izinden gidecek olursak, erken Cumhuriyet dönemi CHP'sini parti olarak tanımlamanın zorluğu bir kez daha dikkatimizi çeker.

Bir Devlet Yönetim Geleneğinin Tevârüsü: 1954 Sonrası DP'ye Farklı Bir Bakış

Erken Cumhuriyet dönemi olarak adlandırılan dönemi, Tek Parti Dönemi olarak adlandırmanın; Tek Parti Dönemi'ni de CHP baskıcılığı ile özdeşleştirmenin yaygın bir kanaat olduğunu kabul etmek gerekiyor. Üstelik zahiren bakıldığında, bu değerlendirmenin hiç de yanlış görünmediğini eklemek lazım. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi oldukça kısa fasılaları bir kenara koyarsak, bu dönemde *tek bir parti*nin yasama ve yürütme organlarında yer aldığı aşikârdır; dönemin baskıcı politikalarını ise tartışmaya bile gerek yok. Şu küçük örnek bile o dönemde var olan baskıyı tahayyül etmemizi kolaylaştıracaktır. 1938 yılının Mart ayı başlarında, sağlık durumu gittikçe ciddî bir hâl almaya başlayan Atatürk'ü muayene etmek üzere, Paris'ten Dr. Fissenger Türkiye'ye davet edilir. Aynı aylarda Avrupa basınında Atatürk'ün sağlık durumu ve hastalığının nevi ile ilgili yazılar yayınlanmaya başlar. Ancak ülke içinde bu konu ile ilgili yayın yapmak fiilen yasaklanmıştır. Fiilî yasağı *Tan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman delmeye çalışır ve Ağustos ayında Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili bir yazı kaleme alır. Malumun ilamı denebilecek bu yazı yüzünden *Tan* gazetesi üç ay süreyle kapatılır. Kapatma kararına dayanak *Matbuat Kanunu*'nun 50. maddesidir. Bu madde "Memleketin umumî siyase-

tine dokunacak neşriyattan, dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararile" gazetelerin kapatılabileceğine hükmetmektedir.

Hakkında birçok dava açılan gazeteci Ahmet Emin Yalman, bir duruşma sonrası adliyeden çıkarken. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 1, YKY)

Ancak burada bir noktaya dikkat etmek gerekmektedir; bir önceki başlık altında ana hatlarıyla tartışılmaya çalışıldığı gibi, gerçekte, devleti yöneten, kendi programını dünya görüşünü devlete ve topluma nakşeden bir CHP olmadığı gibi, baskıcı yöntemlerle toplumdaki farklı kesimlerin sesini kısan bir CHP siyasî organizması da mevcut değildir. Aksine devlet(i yönetenler)in belirlediği resmî ideolojiyi kabullenen, bırakın baskıcı olmayı, yine devlet mekanizmasının baskıcılığından nasibini alan bir CHP'nin klasik tek parti tipolojilerine uymakta zorlandığı ortadadır.

Aşikâr olan bir diğer gerçek ise muktedirin dışındaki bir odağın, bir gücün varlığına tahammülsüzlüğün, eğer böyle bir ara odak, güç (iktidar) mevcut ise onun ortadan kaldırılmasının düzenin devamı (âlemin nizamı) için elzem olduğu düşüncesinin, Osmanlı'dan miras kalan bir devlet yönetim geleneği olduğu gerçeğidir. Osmanlı'nın yönetici (kalemiye, ilmiye, seyfiye) ile reaya (yönetilen) arasında tasarladığı aracısız iktidar ilişkilerinin, devletin mutlak bir güce sahip olması ile nizamın tesisi (*devletin bekası*) arasında kurduğu bağın (*ya devlet başa ya kuzgun leşe!*) bir ulus-devlet olarak örgütlenmiş ve 1946'dan sonra çok partili siyasî hayatı tecrübe eden Türkiye Cumhuriyeti tarafından miras alındığını hatırlamak, 1954 sonrası DP'yi anlayabilmek için önemlidir: Sadece erken Cumhuriyet dönemi değil, 1950-60 arası ve hatta günümüzde de *muhalefet* ile *ihanetin* eşanlamlı sözcükler olduğunu hatırlamak gerekiyor. Aksi takdirde Asım Us'un hatıralarında yer alan "...siyasî hayatta muhalefet, iktidar mevkiinde olan bir idareyi yıkmak için harekete geçmektir," sözünü tam manasıyla idrak etmeye imkân yoktur. Nitekim Us'un muhalefet kavramına ilişkin bu bakış açısını, yıllar sonra Menderes de paylaşmaya başlayacak; onu daha sonraki iktidarlar da takip edecektir.

Yukarıda da ana hatlarıyla tartışılmaya çalışılan nedenlerle, DP'nin baskıcı politikalarını –genelde yapılageldiği gibi– sadece partinin 1954 seçimlerinde oy oranını artırmasına, buna karşın ekonomideki kötü gidişe ya da uluslararası konjonktürdeki değişime indirgeyerek açıklamak pek kolay değildir.

Nitekim ancak, 1950'ler Türkiye'sinin Osmanlı siyasal pratikleri ile mevcut siyasal kültür bağları ve miras alınan bu siyasal kültürün 1950 koşullarındaki tezâhürü dikkate alınırsa, 1954 sonrası DP politikaları bir anlam kazanacak; tarihsel bir perspektiften bu dönem okunabilecektir. Yine hatırlamak gerekiyor ki, bu siyasal kültürü, bu devlet yönetim geleneğini, muktedirin iktidarını gölgeleyebilecek herhangi bir odağın varlığına tahammülsüzlüğü tecrübe eden ilk yönetim de DP, özellikle de 1954 sonrası DP değildir. Osmanlı-Türkiye siyasal pratiklerine siyasal kültürün devamlılığı bağlamında baktığımızda, Fransız Devrimi'nin Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ilkelerinden hareket eden ve ülkeye anayasal bir monarşi getirme arzusundaki İttihat ve Terakki'nin nasıl baskıcı bir yönetime meylettiğini de bu çerçevede değerlendirmek gerekiyor: İttihat Terakki yönetiminden erken Cumhuriyet'in otoriteryenizmine, oradan DP'ye tevârüs eden bu devlet yönetim kültürü, kendi dönemine özgü somut şartların eşliğinde 1954 sonrası DP yönetimini de şekillendirecektir. DP yönetiminin muhalefet partilerine, basına, yargı ve üniversite mensuplarına yönelik baskıcı tavrı ne sadece ekonomideki gidişat ile ne de tek başına Adnan Menderes'in kişiliğiyle açıklanabilir. Tüm bunlar Osmanlı-Türkiye siyasal kültüründe mündemiç devlet yönetim geleneklerinin DP yönetiminin ikinci yarısında görünür hâle gelmesinde katalizör rolü oynayacaklardır. 1954 seçimlerinden sonra Kırşehir'in ilçe yapılması, Malatya'nın bölünerek Adıyaman ilinin kurulması, İbrahim Cüceoğlu, Cemal Sağlam ve Hüseyin Cahit Yalçın gibi dönemin tanınmış yazarlarının hapse atılması, CHP milletvekilleri Sırrı Atalay, İbrahim Us, Osman Alışıroğlu ve Kamil Kırkoğlu'nun dokunulmazlıklarının kaldırılması, hükümetin manevî şahsiyeti aleyhine yayın yapan gazetecilerin bu iddiâlarını ispat etme hakkını savunan DP milletvekillerinin ihraç edilmek üzere disiplin kuruluna sevkleri, 1958'den sonra *Vatan Cephesi*'nin (VC) kurulması ve cepheye dâhil olanların isimlerinin her gün radyodan okunması gibi olayları başka bir şekilde okumak zor görünüyor.

İttihat Terakki'ye, ondan CHP'ye, erken dönem Cumhuriyet'ten DP'ye hatta günümüzde Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AKP) kadar uzanan bu devlet yönetim geleneğini –içerisinde bir *humour* da taşıyacak şekilde– şöyle özetlemek mümkün: Türkiye Cumhuriyeti Devleti hiçbir zaman, ne komünist partilerin kurulmasına, ne sendikal faaliyetlere, ne kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine, ne de liberal hareketlere... karşı olmuştur. Yüzeysel bir şekilde bakıldığında, yukarıdaki cümlenin doğruluğunu ispat etmek oldukça kolaydır. Yunus Nadi (Abalıoğlu), Tevfik Rüştü (Aras) ve Refik (Koraltan) gibi dönemin önde gelen siyasî isimlerinin de içerisinde yer aldığı *Türkiye* Komünist Fırkası'nın (TKP) Ekim 1920'de kurulması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının (5 Aralık) 1934'te verilmesi, SCF'nin kurulması sürecinde Mustafa Kemal'in bizzat Ali Fethi Okyar'ı desteklemesi, 1952

yılında Türk-İş'in kurulmasının ardından DP'den ciddî bir maddî destek görmesi, 1 Mayıs'ın AKP iktidarı döneminde resmî tatil ilan edilmesi türünden örneklere bakıldığında her türlü farklılığa, fikre, örgütlenmeye, muhalefete açık bir devlet yönetim geleneğine sahip olduğumuzu (!) söylemek mümkün görünüyor.

Oysa gerçeğin hiç de bu şekilde olmadığı herkesin malumu. Gerçekten de devlet, bir komünist partisinin kurulmasına karşı değil; kendi denetimi dışında bir komünist partisinin örgütlenmesine karşıdır. Devlet, kadınların siyasî hayata atılmasına karşı değil; Nezihe Muhiddin örneğinde olduğu gibi, kendi denetimi dışında kalan –1930'ların diliyle söylersek *müfrit*– kadınların siyasete atılmasına karşıdır. Yine devlet sendikal örgütlenmeye karşı değil; siyasal bir tavır alan; münhasıran söylemek gerekirse sola meyletmiş, kendi denetimi dışındaki bir sendikal harekete karşıdır. Günümüzden bir örnek de ilave edelim; günümüzün iktidarı da işçilerin 1 Mayıs'ı kutlamalarına karşı değildir; karşı olmak bir yana dönemin Çalışma Bakanı'nın (Faruk Çelik) işçilerle birlikte 1 Mayıs kutlamalarına (Ankara-Tandoğan Mitingi, 2012) katıldığı kaç ülke mevcuttur? Aksine hükümet, Taksim'de Kızılay'da toplanan kendi denetimi dışındaki işçilerin 1 Mayıs'ı özgürce kutlamalarına karşıdır. Tıpkı, dönemin iktidarının Türkiye İstanbul'daki 1 Mayıs 1923 kutlamalarından pek de hoşnut olmamasına –ve sosyalistlere yönelik kapsamlı bir Tevkifât gerçekleştirmesine– karşın, kendisine daha yakın duran Amele Birliği'nin mitingini desteklemesi örneğinde olduğu gibi.

Örnekleri artırmak mümkün. Ancak, bu, altı çizilmek istenen hususu değiştirmeyecektir. Örnekler de göstermektedir ki, bu bir parti politikası değil; tersine bir rejim sorunudur. Rejim, adı ve muhteviyatı ne olursa olsun –hangi parti iktidarda olursa olsun– kendi denetimi, kontrolü dışındaki hiçbir örgütlenmeye, hiçbir sosyal, siyasal, ekonomik talebe sempatik bakmamakta, bu soğukluk, siyasî ya da ekonomik şartlar bozulmaya başladığı, dönemin iktidarı kendisini tehlikede hissetmeye başladığı anda rahatlıkla açık bir baskıya dönüşebilmektedir. Nitekim bu dönüşümün izlerini günümüzün AKP yönetiminde gözlemlemek mümkündür.

1954'ten sonra, Metin Toker'in *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* serisinin üçüncü cildine verdiği alt başlıkla DP'nin "...Yokuşa Aşağı" gidişini açıklarken, rejimin bu niteliğinin de etkili olduğu üzerinde durmak gerekiyor. Elbette, DP'nin 1950'lerin ikinci yarısında sertleşmeye başlayan iktidarını açıklamak için daha somut nedenlerden bahsedilebilir. Bu yazıdaki iddiâ, DP yönetiminin 1954 sonrasında izlediği politikaların tek nedeninin Osmanlı'dan miras bir devlet yönetim geleneği olduğu değil, bu dönem politikaları analiz edilirken böylesi bir faktörün de göz ardı edilmemesi gerektiğidir.

Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi

FERİDUN CEMİL ÖZCAN

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, Türkiye'de kalkınma stratejisi ve iktisat politikaları, çok partili siyasî sisteme geçiş ve kapitalist dünya ekonomisinin ABD liderliğinde yeniden yapılandığı bir konjonktürde şekillendi. Rekabetçi siyasî sisteme geçiş, kalkınma/iktisat politikalarının oluşturulmasında çeşitli toplumsal kesimlerin taleplerine daha fazla duyarlı olmayı, Marshall Planı çerçevesinde dâhil olunan ekonomik yardım programı ise bu konuda dışarıdan gelecek dayatma veya telkinlere açık olmayı gerektirdi. Bu etkenlerin bileşkesi; dışa açık büyüme, tarımsal kalkınma, devlet eliyle sanayileşme politikasının terk edilmesi, özel teşebbüsün desteklenmesi ve kalkınmanın finansmanında dış kaynak kullanımına dayalı bir kalkınma stratejisi ortaya çıkardı.

DP'nin güçlü bir popülist söylem etrafında seferber ettiği geniş toplumsal koalisyon, 1930'lardaki devletçilik uygulamalarından çok, özellikle savaş dönemindeki politikalardan sıkıntı çekmiş ya da kendine yönelik bir tehdit algılamış toplumsal kesimlerden oluştu. Savaş yıllarında ortaya çıkan ekonomik maliyetler, büyük ölçüde, orta ve küçük köylülük ile ücretli kesim üzerine bindirildi. Seferberlik, tarımdan işgücü çekilmesine ve ciddî üretim kayıplarına yol açtı. Tarımsal ürün fiyatlarındaki artışlar, pazarlanabilir fazla üretme kapasitesi sınırlı küçük köylüler için bir rahatlama getirmedi. 1944-1946 yılları arasındaki Toprak Mahsulleri Vergisi uygulaması köylülük üzerine yeni bir malî yük getirdi. Savaş döneminde iyice ağırlaştırılan Yol Vergisi uygulaması, DP'ye seçim propagandası için sağlam bir malzeme sağladı. Ayrıca, Varlık Vergisi ve Millî Korunma Kanunu çerçevesinde yapılan uygulamalar ile devlet işletmelerinden kaynaklanan haksız rekabet koşullarının

1950 seçimlerinde DP'nin kullandığı afişlerden biri.

yarattığı rahatsızlık ve tedirginlik, daha liberal bir ekonomi beklentisi içinde olan sermaye çevrelerini, Köy Enstitüleri uygulaması ve toprak reformu girişimleri ise büyük toprak sahiplerini DP saflarına kattı. Grev hakkı vaadi –ki ileride yerine getirilmeyecekti– işçileri DP'ye yaklaştırdı.

DP'nin kalkınma ve iktisat politikalarına yaklaşımı, söz konusu kesimlerin ekonomik taleplerini karşılama ve CHP'nin geçmişte uyguladığı politikalara tepki temelinde şekillendi. Demokratlar, CHP'yi tarım kesimini ihmâl etmek, özel teşebbüsün gelişmesini engellemek, tutucu malî ve parasal politikalar izlemek, yüksek fiyatlar ve vergilerle tüketimi azaltarak halkın refah düzeyini düşürmekle eleştiriyordu. İktidara geldiklerinde, bütün bunların tersini yaptılar; yaygınlaşan destekleme alımları ve çeşitli kredilerle tarımsal kesime gelir ve kaynak aktarımı, denk bütçe yaklaşımının terk edilmesi, kredi faizlerinin düşürülmesi ve kredi hacminin arttırılması, geçmişte şikâyete konu olan birçok verginin kaldırılması, bazı temel tüketici mallarının fiyatlarında indirimler, özel teşebbüsü özendirme ve onunla rekabetten kaçınma. DP, demokratik ve süratli bir kalkınma hedefliyordu. Buradaki demokrasi vurgusunun temelinde, halkın kalkınmaya ilişkin beklentilerini siyasete yansıtarak geniş tabanlı bir büyüme yaratmak ve daha liberal bir iktisadî iklim tesis etmek olduğu kadar, hatta belki daha da fazla, kalkınmayı toplumun geniş kesimlerinden fedakârlık istemeden gerçekleştirme isteği yatıyordu. Gelir düzeyinin

zaten çok düşük olduğu bir ekonomi ve de demokratik bir rejimde, tasarrufları gönüllü veya zorla arttırmanın zor ya da imkânsız olduğunu düşünüyorlardı. Buldukları çözüm şuydu: dış kaynak-tasarruf kullanmak ve para-kredi genişlemesi. Dış kaynaklarla toplam tasarruflar arttırılacak, yatırım malları ithalatı için gerekli döviz sağlanacak ve para-kredi genişlemesi yoluyla da atıl kaynaklar etkin bir şekilde harekete geçirilerek gelir ve iç tasarruf artışı yaratılacaktı. ABD'nin yüklü ekonomik yardımları, çok elverişli hava koşullarının tarımsal üretimde yarattığı patlama, Kore Savaşı'nın Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talebi arttırması gibi birçok olumlu gelişmenin bir araya gelmesinin de bir sonucu olarak, 1950'lerin başlarında Türkiye'nin ekonomik büyüme performansı, muhtemelen Demokratların beklentilerini de aşan, çok yüksek bir düzeydeydi. Ayrıca, bu yüksek büyüme, DP'nin hedeflediği gibi, hemen hemen hiçbir toplumsal kesime ciddî bir yük bindirmeden gerçekleşti. Ancak, 1953 yılından sonra ne doğa ne de ABD eskisi kadar cömert davrandı.

1954 yılında yaşanan büyük kuraklığın sebep olduğu tarımsal üretimdeki ciddî düşüş, izleyen dönemdeki elverişsiz hava koşulları sebebiyle tarımdaki zayıf büyüme performansı ve Kore Savaşı'nın sona ermesiyle aleyhe dönen dış ticaret koşulları gibi olumsuz ekonomik şoklara DP'nin tepkisi, uyuma yönelik politikalara yönelmek yerine iddiâlı bir kalkınma programı sürdürmeye çalışmak oldu. ABD'den istedikleri ek finansal desteği alamayınca, dışarıdan kısa vadeli borçlanmaya başvurdular. Ekonomik büyümeyi hızlandırmak için kamu yatırımlarının devreye sokulduğu 1950'lerin ikinci yarısında, millî hâsılanın yaklaşık % 40'ının üretildiği, tarım kesimini doğrudan vergilendirerek kamu tasarruflarını arttırmanın Demokratların gündemine gelmesi zaten beklenemezdi. Dış borçlanmada da sınıra gelinince, enflasyona başvurmaktan başka çareleri kalmadı ki bu da belli toplumsal kesimlerin örtük olarak vergilendirilmesi demekti.

Bir DP sözcüsünün; "fiyatla, ödemeler dengesi ile boğuşmayı göze almak" şeklinde tanımladığı süratli kalkınma politikası, literatürde tam da iktisadî popülizm için yapılan tanıma karşılık gelmektedir. Demokratların hızlı büyümeyi ve gelir dağılımını belli gruplar lehine değiştirmeyi, ödemeler dengesi ve fiyat istikrarına tercih ettiği açıktı, ama yaşanan ödemeler dengesi problemleri ve borç krizi sadece Türkiye'ye özgü bir olgu da değildi. Bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, dış yardımların da katkısıyla büyüme ivme kazanacak ve tasarruf oranları ciddî bir sermaye birikimi artışına izin verecek ölçüde artacak, fakat bu ekonomilerde ardı ardına ödemeler dengesi krizleri ortaya çıkacaktı. 1950'lerde yaşanan tecrübe, bu ekonomiler için ihracat artışının fazla, ithalat artışının ise eksik tahmin edildiğini gösterdi; ihracat artan gelir düzeyindeki ithalat talebini ve yüksek büyüme hızlarını finanse etmek için gerekli dövizi yaratamıyordu.

Başbakan Menderes'in, "Türkiye'de içtimaî adalet köyün, köylünün ve çiftçinin vaziyetini ıslah etmektir" ifadesi; yüksek fiyatlı tarımsal destekleme alımları, orman ve mera alanlarının tarıma açılmasına izin verilmesi, çeşitli tarımsal kredi imkânları, tarımsal hammaddeleri kullanarak tüketici malları üreten sektörlerdeki yatırımlara ağırlık vermek gibi, kırsal kesime yönelik popülist iktisat politikalarıyla hayata geçirildi. Desteğiyle iktidara geldiği kırsal kesime yönelik vaatlerini büyük ölçüde yerine getiren DP, özellikle tarımda ticarileşmenin geliştiği, kıyı bölgeleri ve Batı Anadolu'da orta ve büyük köylülüğe dayanan sağlam, sadık bir seçmen tabanı oluşturdu. Buna karşın, enflasyonist politikalardan olumsuz etkilenen toplumsal kesimler ve daha planlı bir büyüme modeli isteyen sanayicilerde olduğu gibi bazı sermaye çevreleri DP koalisyonundan kopmaya başladı.

DP'nin, zayıf bir demokrasideki, heyecanlı ve telaşlı kalkınma macerası askerî bir darbeyle son buldu. Ancak, seçmen desteği kazanmak ve siyasî destekçilerini ödüllendirmek üzere, patronaj ilişkileri yoluyla, kamu kaynaklarının tahsis ve kullanımı, kamudaki istihdam imkânları ve çeşitli iktisadî rantların dağıtımı, kırsal kesime yönelik popülizm DP'nin sonraki döneme bıraktığı güçlü bir miras oldu.

1950-1960 Döneminde Türkiye Ekonomisinin Genel Dengesi: Ekonomik Büyüme, GSMH Yapısı ve Kişi Başı GSMH

1950'ler, çok partili sisteme geçildikten sonraki dönem dikkate alındığında, yaklaşık % 6,5 ile en yüksek ortalama ekonomik büyüme hızının yakalandığı bir dönem olmuştur. Bu performansta, özellikle, 1950'lerin başındaki çok elverişli hava koşulları, tarımda makineleşmenin hızlanmasının da yardımıyla ekilen arazilerdeki genişleme ve Kore Savaşı konjonktürünün etkisiyle tarımsal üretimde yaşanan patlama büyük rol oynadı. Reel GSMH'de (Gayri Safi Millî Hâsıla) 1950-1953 döneminde, yıllar itibarıyla sırasıyla, % 9,4, % 12,8, % 11,9 ve % 11,2 gibi çarpıcı büyüme hızları yaşandı. Yaşanan büyük kuraklığın sonucu eksi büyümenin, % -3, yaşandığı 1954 yılını izleyen dönemde ise büyüme hızında dalgalanma ve yavaşlama gerçekleşti. 1955-1960 döneminin büyüme hızları sırasıyla; % 7,9, % 3,2, % 7,8, % 4,5, % 4,1 ve % 3,4 oldu. GSMH'nin büyüme hızlarında gözlenen dalgalanma büyük ölçüde, payı tedricen azalmasına karşın millî hâsılanın yaklaşık % 40'ını oluşturan ve ağırlıkla hava koşullarına bağlı olan tarımsal üretimdeki gelişmelerin sonucuydu. 1953 sonrasında, tarımda önceki dönemin yüksek büyüme hızları bir daha yakalanamadı. Dönem boyunca, inşaat dâhil, sanayi sektörünün büyüme hızları 1951, 1956 ve istikrar programının uygulamaya konduğu 1958 yılı hariç, dönem genel ortalamasının epeyce üzerinde gerçekleşti. Aynı eği-

lim, ulaştırma ve malî sektördeki büyüme hızları için de geçerliydi. 1950'lerde üretim sektörlerinin payları itibarıyla GSYMH'nin yapısında çok ciddî değişmeler yaşanmadı. 1950'lerin başında, tarımın % 42 olan payı sonraki dönemde % 38'e gerilerken, % 12 olan sanayinin payı % 15,5'e yükseldi.

TABLO 1
Kamu Harcamalarının Ekonomik Kritere Göre Dağılımı
(Cari fiyatlarla, milyon TL olarak)

	Cari harcamalar		*Yatırım harcamaları*		*Sermaye teşk. ve transfer. h.*		*Toplam harcamalar*	
Yıllar	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Toplam H./ GSMH oranı (%)*
1950	1.338.9	0.65	314.8	0.15	400.9	0.20	2.054.7	21.9
1951	1.316.2	0.61	408.4	0.19	434.5	0.20	2.159.3	19.3
1952	1.706.7	0.62	461.3	0.17	572.5	0.21	2.740.6	21.1
1953	1.776.0	0.60	469.3	0.16	700.0	0.24	2.945.4	19.2
1954	1.705.5	0.57	546.8	0.18	757.3	0.25	3.009.7	19.4
1955	2.193.5	0.56	823.4	0.21	889.2	0.23	3.906.2	20.4
1956	1.881.1	0.47	988.2	0.25	1.104.6	0.28	3.974.0	17.8
1957	2.400.9	0.46	1.335.3	0.26	1.467.7	0.28	5.204.0	18.6
1958	2.954.8	0.48	1.426.7	0.23	1.727.1	0.29	6.108.7	17.2
1959	2.933.3	0.40	2.083.0	0.29	2.271.2	0.31	7.287.6	16.6
1960	3.628.5	0.44	2.335.0	0.28	2.369.4	0.28	8.332.9	17.8

Kaynak: İzzettin Önder, *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri*: 1927-1967, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

TABLO 2
Kamu Harcamalarının Fonksiyonel Kritere Göre Dağılımı
(Cari fiyatlarla, milyon TL olarak)

	Genel idare		*Sağlık*		*Eğitim*		*Altyapı*		*Güvenlik*	
Yıllar	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*	*Miktar*	*Oran*
1950	997.4	48.5	77.4	3.7	189.5	9.2	287.7	14.0	502.5	24.6
1951	1.062.8	49.2	82.8	3.8	220.8	10.2	276.0	12.7	516.8	24.1
1952	1.384.2	50.5	110.8	4.0	232.2	8.4	359.8	13.1	653.3	24.0
1953	1.322.3	44.8	218.7	4.3	285.2	9.6	466.3	15.8	742.7	25.5
1954	1.124.6	37.3	149.7	4.9	343.3	11.4	504.6	16.7	887.3	29.7
1955	1.467.5	37.5	158.1	4.0	411.6	10.5	749.1	19.1	1.119.7	28.9
1956	14.996.3	37.6	188.0	4.7	485.6	12.2	961.6	24.2	842.3	21.3
1957	2.000.0	38.4	197.1	3.8	560.5	10.8	1.306.1	25.0	1.140.0	22.0
1958	2.395.7	39.2	230.2	3.7	619.9	10.1	1.316.4	21.5	1.546.4	25.5
1959	2.195.1	30.1	335.7	4.6	916.2	12.5	1.903.1	26.1	1.937.3	26.7
1960	3.411.5	40.1	276.6	4.5	1.100.0	13.2	1.970.5	23.6	1.474.1	18.8

Kaynak: İzzettin Önder, *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

Savaş sonrası, Türkiye'de yaşanan en çarpıcı gelişmelerden biri, özellikle 1950 yılından sonra, nüfus artışındaki hızlanmaydı. 1950 yılında 20,9 milyon olan nüfus, yıllık ortalama % 3'e yaklaşan bir hızla 1960 yılında 27,7 milyona yükseldi. Cumhuriyet tarihinin en yüksek nüfus büyüme hızının yaşandığı dönem olmasına rağmen, güçlü ekonomik büyüme sayesinde kişi başı GSMH'de yılda ortalama % 3,5 gibi ciddî bir artış yaşandı. Demografik yapıyla ilgili diğer önemli bir gelişme ise kentleşme hızındaki artıştı. 1950 yılında nüfusun yaklaşık % 25'i kentsel alanlarda yaşarken 1960 yılında bu oran % 32'ye yükseldi. Ancak, büyük bir iç göç hareketinin eşlik ettiği bu hızlı kentleşme olgusu, Türkiye'nin gündemine gecekondulaşma ve ona bağlı sosyo-ekonomik problemleri de getirdi.

Yatırım-Tasarruf Dengesi ve Yatırımların Sektörel Dağılımı

Gayri safi sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ye oranı, 1950 öncesinde ortalama % 10 idi. 1950'lerde ulaşılan yaklaşık ortalama % 14'lük oran, bu yılların bir kalkış (*take-off*) dönemi olarak değerlendirilmesinin sebebiydi. Artan bu yatırımların finansmanında, dönem ortalaması olarak, iç ve dış tasarrufların payı aynı olmakla beraber, dönemin ilk yarısında dış tasarruf, ikinci yarısında ise iç tasarruf kullanımı daha yüksekti. Bu, Türkiye örneğinde, kalkınma literatüründeki dış yardımlarla desteklenecek bir yatırım atağının az gelişmiş ekonomileri *düşük gelir-düşük tasarruf* kapanından kurtarabileceği şeklindeki görüşü destekleyen bir gelişmeydi. Eldeki veriler, Türkiye'de bu yıllardaki tasarruf artışında kamu ve özel kesimin paylarını tam olarak ayrıştırmak için elverişli değildir. Dönem içinde, küçük dalgalanmalar olmakla birlikte, toplam tasarruflar içinde kamu ve özel kesimin paylarının birbirine yakın olduğu söylenebilir – ki aynı durum yatırımlar için de geçerlidir.

Dönem boyunca yatırımların bileşiminde, savaş sonrası dönemin kalkınma önceliklerini yansıtacak şekilde, tarım, enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Dönemin ikinci yarısında, imalat sanayinde yatırımların hızı artarken, tarımdaki ve konut yatırımlarının ciddî bir paya sahip olduğu özel kesim yatırımlarındaki artış hızı düştü.

Kamu Kesimi Dengesi

Genel bütçe açıklarının GSMH'ye oranının yaklaşık % 2, katma bütçe dâhil edildiğinde % 2,5 gibi makul sayılacak bir düzeyde olduğu 1950-1960 döneminde, aşırı gevşek bir maliye politikası izlendiği söylenemez. Katma Bütçeli İdareler'in açıklarının tamamına yakını Karayolları ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlükleri'nde gerçekleşti. Bütçe açıklarının büyük kısmı dış yardımlar-

la finanse edilmekle birlikte, 1954 sonrasında TCMB kaynaklarına da başvuruldu. Dönem boyunca, hükümetin cari harcamalarını belli bir disiplin içinde yaptığı, 1953 sonrasında ise toplam devlet harcamalarındaki yatırımların payında ciddî bir artış olduğu görülmektedir. Ancak, devlet yatırım harcamalarının bir kısmı ve tarımsal desteklemeler, bütçe dışındaki İktisadî Devlet Teşekkülleri (İDT) ve yarı resmî kuruluşlar yoluyla yapıldığından, kamu kesimi açığı ve borçlanma gereğinin gerçekte daha yüksek olduğunu kaydetmek gerekir.

Dış Denge ve Cari Açığın Finansmanı

1950-1960 döneminde Türkiye ekonomisi her yıl dış ticaret açığı verdi. Yüksek bir dış ticaret hacmi hedefleyen DP, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (The Organisation for European Economic Co-operation-OEEC) isteğine uyarak, 1950 Ekim'inde, ithalatı % 60 oranında serbestleştirdi. ABD'nin ekonomik yardımları, artan ihracat gelirleri ve nispeten serbest ithalat rejimi 1950'lerin ilk yıllarında ithalatta patlama yarattı. İhracattaki ciddî artışlar daha yüksek bir düzeyden başlayan ve hızla artan ithalatı karşılamaya yetmediğinden, bu dönemde dış ticaret açığı büyüdü. 1946-1950 döneminde yılda ortalama 243 milyon dolar olan ithalat, 1951-1953 döneminde 500 milyon dolara yükseldi. Ancak, azalan döviz gelirleri sebebiyle 1954-1958 döneminde ithalat yılda ortalama 420 milyon dolara geriledi. İthalat kısıtlamaları ve sıkı kambiyo denetimleri, kaçakçılık ve sahte faturalandırma gibi uygulamalara yol açtığından, söz konusu rakam, resmî istatistiklerin dış ticaret hacmini tam olarak yansıtmadığı dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

1946-1950 döneminde yılda ortalama 230 milyon dolar olan ihracat, Kore Savaşı ve tarımsal üretimdeki hızlı artışın etkisiyle 1951-1953 döneminde 360 milyon dolara yükseldi. Bu yükselişte buğday ve pamuk ihracatındaki çarpıcı artışlar rol oynadı. Türkiye, çok kısa bir dönem için dünyanın önde gelen buğday ihracatçısı ülkelerinden biri hâline geldi. 1953 yılında toplam 396 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat düzeyi ancak 1960'ların ortalarında aşılabildi. 1953 Şubat'ında Menderes, Türkiye'nin dış ticaretinde artık açık diye bir meselesi kalmadığını dile getirdi. Hububat üretimindeki hızlı artıştan kaynaklanan iyimserlikle yapılan projeksiyonlarda, Türkiye'nin 1956 yılına gelindiğinde, minimum ithalat gereği 570 milyon, ihracat geliri ise 535 milyon dolar olarak tahmin edildi. Ancak, gerçekleşen rakamlar sırasıyla 407 ve 305 milyon dolardı.

1954-1958 döneminde, ihracat gelirleri yılda ortalama 310 milyon dolara geriledi. İhracatta en büyük hayal kırıklığı, 1954 yılındaki kuraklık ve izleyen dönemde de hava koşullarının çok iyi olmaması sebebiyle, hububat-

ta yaşandı. Türkiye bu tarihten itibaren, rezervlerini yeterli düzeyde tutabilmek için, uzun yıllar boyunca ABD'den hibe yoluyla tahıl ithal etmek zorunda kaldı. Pamuktaki ihracat performansı da önceki dönemin epeyce gerisindeydi. Bu iki ürünün ihracatındaki azalma, dış ticaret dengesindeki kötüleşmede büyük rol oynadı. Bu iki ürün ve bazı endüstriyel bitkilerin ihracatındaki azalmada, hızlı nüfus artışı ve sanayileşmenin ortaya çıkardığı hammadde ihtiyacından kaynaklı iç talep artışı önemli bir etkendi. Bu dönemde, ciddî bir büyümenin gerçekleştiği tekstil sektörünün ithalatı ikame ederek kayda değer bir döviz tasarrufu sağladığı dikkate alınmalıdır.

Resmî istatistiklerdeki hata payı ve ihraç ürünlerine artan iç talep dikkate alınsa dahi 1954 sonrası dönemde dış ticaret hacmindeki daralma ciddî bir boyuttaydı. 1950-1953 döneminde toplam dış ticaretin GSMH'ye oranı % 17,5 iken, bu oran 1954-1958 döneminde % 9,5'e gerilemişti ki bu, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki oranın çok az üzerindeydi. 1947-1950 döneminde % 85 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, ithalattaki düşen düzeye rağmen, 1951-1960 döneminde % 73,5'e geriledi. 1950'lerin ikinci yarısında dış ticaret açığındaki azalma iyileşen ihracat performansından değil, döviz kısıtı sebebiyle daha az ithalat yapılabiliyor olmasından kaynaklandı.

Hükümetin, 1952 yılının ikinci yarısından itibaren kendisini hissettirmeye başlayan ödemeler dengesi problemine tepkisi, 1953 Eylül'ünde liberasyon uygulamasına son vermek ve 1958 Ağustos'una kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalacak yeni bir dış ticaret rejimine geçmek oldu. Bu dönemde hükümet ödemeler dengesini iyileştirmek üzere devalüasyon hariç, miktar kısıtlamaları, tarife değişikliği ve ayarlamaları, lisans düzenlemeleri, fiyat kontrolleri, çeşitli ihracat, ithalat, görünmeyen ve sermaye hesabı kalemleri için farklı kur uygulamaları gibi bilinen hemen hemen bütün politika araçlarını kullanarak dış ticareti düzenleme yoluna gitti. Döviz sıkıntısı arttıkça, ihracatçı ve ithalatçılar mevzuattaki boşlukları kullanmak üzere çareler üretmeye başladı; hükümet de dış ticarete müdahalelerini arttırarak daha da kısıtlayıcı bir ticaret rejimine yöneldi. Dış ticaret, neredeyse haftalık kararlarla yönetilir hâle geldi. Hükümetin bir tepki olarak yöneldiği kısıtlayıcı kambiyo ve dış ticaret rejimi ile belirli bir seçicilik sergilemeyen bir dizi düzenleme sonucu oluşan fiilî korumacı sistem, 1960'lardaki tecrübeden farklı olarak, belli bir iktisadî mantık çerçevesinde tasarlanmamıştı.

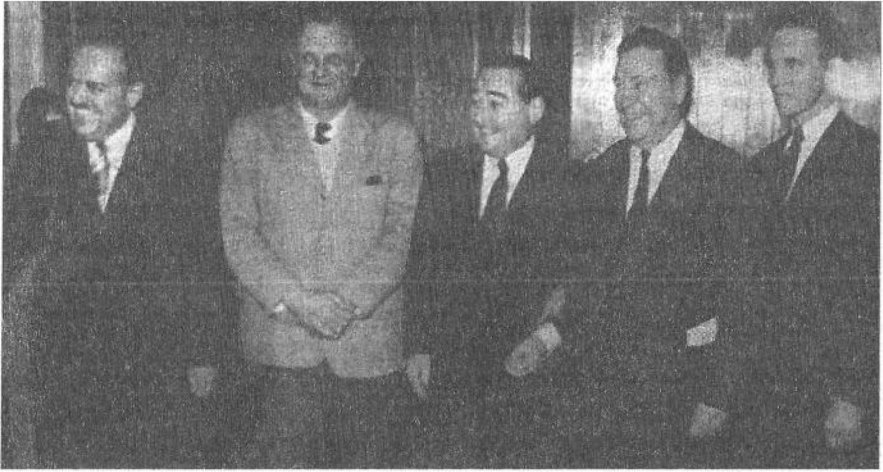
1950'lerde cari açığın GSMH'ye oranının, dönemin başında daha yüksek olmakla birlikte, % 2. 1 düzeyinde olduğu ve dolayısıyla gayri sâfî yatırımların yaklaşık % 17'sinin dış tasarruflarla finanse edildiği tahmin edilmektedir. Cari açığın küçük bir kısmı, zaten çok yüksek düzeyde olmayan altın ve döviz rezervleri, kısa vadeli ticari krediler ve satıcı kredileri, % 60 civarındaki büyük kısmı ise dış yardımlarla finanse edildi. Bu açığın düzeyi çok yüksek

değilse de finansmanında güçlükler vardı. İhracat gelirlerinin artmıyor oluşu, özellikle kısa vadeli borç servisi sebebiyle ödemeler dengesinde sıkıntıya yol açtı. Vadesi geçmiş borçlar olgusu 1950'lerin ortalarında ciddî bir problem hâline geldi. Birikmiş borçlar yoluyla Avrupalı satıcıların bir süre daha Türkiye'nin ithalatının bir bölümünü zoraki kredilerle finanse etmesi sağlandıysa da, borçların tasfiyesi için yapılan ödeme ve kliring anlaşmaları (dış ticaret işlemlerinin döviz kullanmadan mahsup veya takas yoluyla yapılması), ihracattan kaynaklanan gelirlerin % 25-50 kadarının alacaklı tarafından önceki borçlara mahsup edilmesini gerektirdiğinden, kalkınma amaçlı ithalat için kullanılacak döviz bulmak zorlaştı.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekmek üzere 1947, 1950 ve 1951 yıllarında belli teşvik ve kolaylıklar getiren yasal düzenlemelerden beklenen sonuçların alınamaması üzerine, 1954 başında yabancı sermayeye getirilen kâr, sermaye transferleri ve saha kısıtlamalarının kaldırıldığı epeyce liberal bir Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarıldı. Bu konudaki bir diğer önemli girişim 1954 yılında çıkarılan, 1955 ve 1957 yıllarında değişikliklere gidilen, Petrol Kanunu idi. Bu kanunla, içinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın yer aldığı on iki yabancı şirket ve ortaklığa petrol arama ve çıkarma izni verilecek ve 1957'deki düzenlemeyle de ABD firmalarının kazançlarını dolara çevirebilme hakkı teyit edilecekti.

Yabancı sermayeyi özendirmeye yönelik bu çabaların kayda değer bir sonuç verdiği söylenemez. 1950-1960 döneminde doğrudan yatırım şeklinde giren sermaye tutarı yüz milyon dolar civarındaydı. Bu miktarın önemli bir kısmını da Petrol Kanunu çerçevesinde gelen yabancı sermaye oluşturdu. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde 1951-1958 döneminde fiilen gelen sermayenin tutarı 23,4 milyon dolardı ve bu tutar verilmiş olan toplam kümülatif izinlerin % 17,4'ü kadardı. Yabancıların petrol dışında ilgi duyduğu alanlar kauçuk ürünleri, elektrikli makineler ve ilaç sanayi oldu. Yabancı yatırımlarda en yüksek payı ABD, Almanya, Hollanda ve İsviçre –özellikle bu ülkeden yapılan yatırımların paralarını orada tutan Türk vatandaşlarınca yapıldığı tahmin edilmektedir– aldı. Bu dönemde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının düşük düzeyi, sonraki dönemler için de dile getirileceği üzere, bürokratik zorluklara, ekonomik ve siyasî istikrarsızlığa bağlanmaktadır. Bunlara, 1950'lerde Türkiye'nin düşük gelir düzeyiyle yabancı sermaye için cazip bir iç pazar sunmadığı da eklenebilir.

Türkiye ekonomisinin 1950'lerde toplam tasarrufları arttırmada kullandığı en önemli dış kaynak, Marshall Planı adıyla da bilinen, Avrupa İmar Programı çerçevesinde ABD'den aldığı ekonomik yardımlardı. Savaş sonrasında, Türkiye'ye ekonomik yardım yapma konusunda pek de hevesli olamayan ABD, Soğuk Savaş koşullarının ortaya çıkmasıyla birlikte, daha çok strate-

Marshall Planı için Ankara'ya gelen Amerikan heyetine Menderes büyük yakınlık göstermişti. (Kaynak: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 8, İletişim Yayınları)

jik kaygılarla Türkiye'yi söz konusu programa dâhil etti. Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde doğrudan, dolaylı ve teknik yardımlar olarak aldığı yardımlar, düşük faiz ve uzun vadeli kredi veya hibe biçiminde verilmekteydi. 1955 yılına kadar olan krediler % 2,5 faiz ve otuz beş yıl vadeli, bu yıldan sonrakiler ise dolarla ödenecekse % 3, Türk Lirası ile ödenecekse % 4 faizli ve 40 yıl vadeliydi. Programın ilk yıllarında daha yüksek olan kredi payı Türkiye'nin girişimleri sonucu 1950'lerin başından itibaren azaltıldı. 1950-1960 döneminde alınan bir milyar dolar civarındaki yardımın % 90'ı hibelerden oluştu. Hibelerin Türk Lirası karşılıkları TCMB'de açılan özel bir hesapta toplanıyor; bunların 1954'e kadar % 95'i, bu tarihten itibaren % 90'ı DP Hükümeti'ne, geri kalanı ise Türkiye'de Türk Lirası ile yapacağı harcamalar için ABD hükümetine ayrılıyordu. ABD'nin, DP Hükümeti'nin sunacağı harcama programını onaylaması sonrasında karşılık paraların kullanımı serbest bırakılıyordu. Bu fonun üçte ikisi savunma harcamaları için kullanıldı.

Amerikan yardım programıyla sağlanan kaynakların dağılımı, dönemin kalkınma önceliklerini yansıtmaktadır. Yardımların yaklaşık % 35'i ağırlıkla makineleşmeye yönelik olarak tarım kesimine, % 22'si madencilik ve % 13 kadarı da çeşitli altyapı yatırımlarına tahsis edildi. Ödemeler dengesinde yaşanan güçlükler sebebiyle, özellikle 1955 sonrasında, yardımlar proje yerine program kredisi biçimini almaya başladı ve daha çok hammadde, yarı mamuller ve yedek parça ithalatına tahsis edildi. Dönemin ortalarına kadar, ABD yardımları içinde yatırım mallarının payı % 65 civarındayken, 1955-1958 döneminde % 20'lere geriledi. Türkiye'nin 1955 yılından itiba-

ren ABD'den sağladığı doğrudan yardımlar içinde diğer önemli bir kalem de ABD'in tarımsal ürünlerinin gelişmekte olan ülkelere imtiyazlı kredilerle ihracını düzenleyen kanun (Public Law 480 Title I) kapsamında alınan, hibe şeklindeki tarımsal ürün yardımlarıydı. Bu program çerçevesinde 1960 yılına kadar yaklaşık % 50'si buğday, % 30'u hayvansal ve bitkisel yağlar ve % 13 kadarı yemlik tahıllar olmak üzere 230 milyon dolarlık ithalat yapıldı. Dönemin başlarında Türkiye'nin önemli bir tahıl ihracatçısı olması beklendiği dikkate alındığında, bu çarpıcı bir gelişmeydi.

Marshall Planı, aslında, savaş sonrasında Avrupa ekonomilerinin yeniden toparlanmasına yönelik olarak tasarlanmış bir yardım programıydı ve söz konusu ekonomilerle yapısal bir benzerliği olmayan Türkiye için gereken geniş kapsamlı, tutarlı bir kalkınma perspektifine sahip değildi. Türkiye'nin programa katılımı, Avrupa'nın imar hareketine tarım ve madencilik ürünleri arzıyla katkıda bulabileceği iddiâsıyla gerekçelendirilmişti. Türkiye'nin söz konusu yardım programı sayesinde gerçekleştireceği yatırımlarla, üç dört yıllık bir süre içinde, kendi kaynaklarına dayalı sürdürülebilir bir kalkınma gerçekleştirebileceği beklenmekteydi. Türkiye'nin yaklaşımı da koparabildiğince çok şey koparıp şuraya buraya yatırmaktan öteye geçmeyince, program kalkınma hedefleri açısından beklentilerin altında bir sonuç yarattı.

Tarım Sektöründe Meydana Gelen Gelişmeler

Savaş sonrasında kalkınma stratejisi, Türkiye'nin tarımsal potansiyeline duyulan güvenle oluşturuldu. O dönemde Türkiye'deki ulaştırma ağının yetersizliği ve tarımdaki çok düşük düzeydeki makineleşme olgusu, savaş sonrası tarım politikası araçlarını ortaya çıkardı: Çok sayıda tarımsal makine ve araç-gereç ithal etmek, ekilen arazileri genişletmek, yaygın ve ulaşıma elverişli bir yol ağı inşâsıyla, o güne dek kısmî bir izolasyon içindeki tarımı pazar ekonomisiyle bütünleştirmek, hububat depolama kapasitesini artırmak için silolar inşâ etmek ve tarımsal üreticileri çeşitli araçlarla desteklemek. Bu politikaların tarımsal hâsıla ve ihracat gelirlerinde, kısa sürede ciddî artışlar yaratacağı beklenmekteydi. ABD'nin de önerdiği ve destek verdiği söz konusu strateji, kırsal kesim seçmenlerinin sayısı göz önüne alındığında, siyasî olarak da son derece cazipti.

Tarımda makineleşme, Türkiye'nin Marshall Planı'na dâhil edilmesiyle birlikte, 1948 yılından itibaren hızlandı. Bu alandaki en çarpıcı gelişme, 1950 yılında 10 bin civarında olan traktör sayısının hızla artarak 1957 yılında dönemin en yüksek düzeyi olan 44 bine ulaşmasıydı. Makineleşme sadece traktörle sınırlı kalmayacak, diğer tarımsal araç-gereç sayısında da düzenli bir artış gerçekleşecekti. Traktör kullanımını teşvik politikası, etkililiği ve

sonuçları bakımından tartışmalıdır. Traktör kullanımındaki süratli artışın, 1950'lerin hemen başında ekilebilir arazilerin sınırına gelinmesine, tarımın, hayvancılığı olumsuz etkileyecek şekilde, meralar aleyhine marjinal arazilere yayılmasına ve toprak erozyonuna sebep olduğu ileri sürülmektedir. Ancak, 1950'lerde ulaşılan traktör sayısının optimum düzeyin üzerinde olduğu ve tarımdaki sabit sermaye stokunun eksik kullanıldığı şeklindeki iddiâ ise, gerek ileriki dönemlerde Türkiye'de ulaşılan traktör sayısı gerekse traktörlerin kırsal kesimde, güç kaynağı ve taşıt aracı olarak, çok amaçlı kullanımı göz önüne alındığında, çok da sağlam değildir. 1950'li yıllarda traktörlerin, sahip olduğu arazi büyüklüğü yüz hektar ve üzeri olan, varlıklı çiftçilerce satın alındığı dikkate alındığında, traktör sayısı itibarıyla aşırı bir yatırımdan söz etmek güçtür. Aynı dönemde, İngiltere ve İsviçre'de 27-28 hektara bir traktör düşüyordu. Türkiye'de çiftçilerin başlangıçta traktörlerini paylaşmaya pek yanaşmadıkları kabul edilse bile –ki bu kırsal kesimdeki akrabalık ve komşuluk ilişkileri içinde zordur– eksik kullanım iddiâsına dikkatle yaklaşmak gerekir. Ancak, satın alma gücü olan herkesi traktör sahibi yapmak dışında hükümetin traktör ithali ve dağıtımına ilişkin herhangi bir planı olmadığı, ülkeye sayısız marka traktör girdiği ve bunun ciddî bakım/onarım ve yedek parça sorunları yarattığı açıktı.

Amerikanın bize göndereceği traktörler

Amerika Marshall plânına istinaden Türkiyeye 700 dev Massey-Harris tekerlekli traktör gönderecektir. Bu traktörler Türkiyenin ziraat istihsalini arttıracaktır. Yukarıdaki klişede traktörler, seri halinde imal edildikleri Amerikan fabrikasında görülmektedir. Türkiyenin alacağı bu traktörler ve diğer ziraat teçhizatı, Birleşik Amerika hükûmeti tarafından tahsis edilen 5.000.000.000 dolarla finanse edilen Avrupa İktisadî kalkınma idaresi tarafından ödenecektir.

"Amerika, Marshall Planı'na istinaden Türkiye'ye 700 dev Massey-Harris tekerlekli traktör gönderecektir..." *Akşam*, 18.04.1949.

Makineleşme programında, muhtemel gelir dağılımı ve istihdam etkilerinin ne derece öngörüldüğü belirsizdir. Makineleşmenin tarım kesimindeki gelir dağılımını varlıklı çiftçiler lehine bozması beklenen bir gelişmedir. Bu dönemde traktör satın alanlar, toplam çiftçilerin % 1'i civarındaki varlıklı kesimdendi. Bu çiftçiler, traktörler vasıtasıyla daha fazla arazi üzerinde kontrol sahibi olarak hem birim arazi başına daha yüksek verim alarak hem de ellerindeki verimli arazilerde pazara yönelik ürünlere kolaylıkla geçerek gelir artışları sağladılar. Bu gelişmeler tarım kesiminde zaten mevcut olan gelir eşitsizliğini muhtemelen daha da arttırdı.

Makineleşmenin genel işgücü talebini ne yönde etkileyeceği dolaylı hâsıla artışı ve tarımsal arazilerin genişletilme maliyetine bağlı olmakla beraber, her durumda bundan en çok etkilenecek olanlar tarımdaki ücretli kesimdir. Savaş sonrası dönemde, Türkiye'de tarımda makineleşmeye hız verildiğinde beklenen, hâsıla etkisinin ikame etkisine baskın çıkmasıydı. Ancak, yarıcı-ortakçı olarak çalışan ailelerin önemli bir kısmı için istihdam imkânını ortadan kaldırması ve mevsimlik işgücü ihtiyacını azaltması gibi sonuçlarıyla makineleşme, tarımda açığa çıkan büyük işgücünün şehirlere yönelmesini hızlandıran bir etken oldu. Bu dönemde tarımda ne kadar işgücü açığa çıktığına ilişkin sağlam bir veri olmamakla birlikte, 1950-1955 arasında yaklaşık 350 bin köylünün iç göç hareketine katıldığı ve her traktörün ortalama sekiz kişiyi işsiz bıraktığı tahmin edilmektedir. Ekilen arazilerin nispeten kolayca genişletilebilmesi ve hükümetin izlediği tarımsal destekleme politikaları en azından bazı çiftçi aileleri toprağa bağlamasaydı bu göçün boyutları çok daha büyük olabilirdi. Özellikle büyük şehirlerde, sanayi ve hizmetler sektörlerinde ortaya çıkan istihdam imkânları şehirlere göçü hızlandıran önemli diğer bir etkendi.

Makineleşme programı kısmen, Türkiye'nin tarımsal, özellikle de tahıl ve pamuk üretiminde ihraç edilebilir büyük fazlalar yaratacağı beklentisiyle hayata geçirilmişti. 1952-1954 döneminde 243 milyon dolara ulaşan tahıl ihracatı bu beklentiyi karşılayacak düzeydeydi. Bu dönem ithal edilen traktörlerin tahmini bedeli 132 milyon dolar civarında olduğundan, programın yarattığı döviz geliri bakımından ödemeler dengesine önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

Ekilen arazilerin genişletilmesine yönelik politika, 1950'lere damgasını vuran bir diğer önemli gelişmeydi. Bulgaristan'dan gelen göçmenler, makineleşme ve 1950 sonrasında *ÇTK* çerçevesinde arazi dağıtımının hız kazanması, ekilen arazileri genişletti. Kanunda yapılan tadilatlarla ailelere tahsis edilecek arazi büyüklükleri iki katına çıkarıldı. Kanun kapsamında 1945-1959 yılları arasında, çok büyük bölümü 1950 sonrasında olmak üzere, dağıtılan 1,7 milyon hektar araziden 345 bin civarında kişinin yararlandığı ve buna ek olarak 1,4 milyon hektar ortak mera alanının çiftçiler ve köy kooperatiflerine devredildiği tahmin edilmektedir. Bu topraklandırma programından varlıklı çiftçilerin yanında küçük üreticiler de yararlandı. 1950 yılında 10 milyon hektar olan ekilen alan büyüklüğü 1960 yılında 15 milyon hektara çıkmıştı.

Tarımsal kalkınma programının diğer bir ayağını fiyat politikası oluşturdu. Ekilen arazilerdeki genişleme ve tarımsal üretimdeki artışta, hükümetin birçok üründeki sabit fiyatlı destekleme alımları önemli rol oynadı. Destekleme alımları fiyatla ilgili belirsizliği azaltarak çiftçilerin tarımsal makineleş-

meye güvenle yatırım yapmaları ve yeni arazileri ekime sokarak üretimlerini arttırmalarını mümkün kıldı. İzlenen fiyat politikasının tarımın ticaret hadleri üzerindeki net etkisini değerlendirmek zordur. Savaş sırasındaki istisnai yıllar hariç, 1923-1946 döneminde tarımın ticaret hadlerinde ciddî bozulma ve dalgalı seyir eğilimi 1950'lerde yerini, destekleme alımlarının da etkisiyle, daha istikrarlı ve dengenin nispeten tarım lehine düzeldiği gelişmelere bıraktı. Tarımsal fiyat politikasının bir gelirler politikası aracı olarak pek de etkili olmadığı iddiâsı kabul edilse bile, onyıllık bir dönemde nisbî fiyatların pek de aleyhte olmayan bir düzeydeki belirgin istikrarı, tarımsal üreticiler için önemli bir kazançtı.

Tarım kesimine destek sadece destekleme alımlarıyla sınırlı kalmamış, tarımsal kredilerde de büyük bir genişleme yaşanmıştı. 1950'lerde Ziraat Bankası ve onun desteğinde kooperatifler yoluyla tarım kesimine açılan kredilerde ciddî bir artış yaşandı. 1950-1958 yılları arasında Ziraat Bankası'nın çiftçilere doğrudan açtığı kredilerde cari değerlerle % 482, kooperatiflere açtıklarında ise % 600'lük artış gerçekleşti. Aynı dönemde, toptan eşya fiyatları endeksindeki artışın % 108 olduğu dikkate alındığında, tarımsal kedilerdeki reel artış çarpıcıdır. Sermaye kaynakları çok zayıf olan tarım kooperatiflerinin ortaklarına açtığı kredilerin de yaklaşık % 80'i Ziraat Bankası tarafından sağlandı.

Savaş sonrası ülkedeki ulaşım ağının genişletilmesi ve iyileştirilmesi, sadece iç pazarın bütünleşmesi, yüksek taşıma maliyetlerinde düşüş sağlama gibi ekonomik nedenlerden değil, aynı zamanda, ulusal savunma ihtiyaçları sebebiyle de önem kazandı. 1951-1960 döneminde karayollarına yapılan yatırım, ulaştırma sektörüne yapılan kamu yatırımlarının % 75'i; toplam iktisadî kalkınma yatırımlarının ise % 35'ine ulaştı. 1950 yılında karayollarına toplam bütçede ayrılan pay % 2,9'u iken, 1959 yılında % 7,8'e yükseldi. Bu dönemde devlet ve il yolları 47 bin km'den 61,5 bin km'ye, köy yolları ise 41,7 bin km'den 47,5 bin km'ye çıktı. Karayolu programı, iç pazarı bütünleştirme ve pazarlanabilir tarımsal üretimi arttırma gibi hedeflere ulaşmada başarılıydı.

Türkiye'de 1950'lerdeki tarım politikasının genel bir kalkınma programı çerçevesinde tutarlılık içinde planlandığı ve uygulandığını söylemek zordur. Tarımın mevcut şartlarda büyümede sürükleyici bir rol oynayamayacağı ortaya çıkınca, DP'nin ilgisi başka sektörlere yöneldi. Hâlbuki ileriki dönemlerde yürütülen programlarda sağlanan verimlilik artışlarının gösterdiği üzere, gerçekleştirilecek kurumsal yenilikler ve tarımsal girdilerin miktar ve kalitelerinde yapılacak iyileştirmelerle tarım, 1950'lerde büyümeye çok daha fazla katkı yapabilirdi. Tarım kesimine tahsis edilen önemli büyük miktardaki dış ve iç kaynakların, uzun dönemli bir kalkınma perspektifiyle, ya-

pısal bir dönüşüm yaratarak sürdürülebilir bir büyümenin temellerinin atılmasında kullanılamadığı iddiâsının haklılık payı yüksektir. Bununla birlikte, o dönem tarımsal kesimin devasa büyüklüğü ve devralınan zorlukların boyutu dikkate alındığında, daha iyi planlanmış bir programın başarı şansı da şüpheye açıktır.

Sanayi Sektöründeki Gelişmeler

İktidara geldiğinde iyi tasarlanmış bir sanayi politikası olmayan DP'nin beklentisi, tarımsal kalkınmanın yaratacağı gelir ve talebin sanayileşmeyi teşvik etmesiydi. 1950'lerin başında, imalat sanayinde firma sayısı ve istihdam açısından özel, sermaye ve yaratılan katma değer açısından ise kamu sektörü öne çıktı. 1950'lerin ortasından itibaren, imalat sanayinde özel sektörün katma değer payı kamuyu geçti. Ancak, bu gelişme sadece üç yıl sürdü. 1959'da kamu tekrar öne geçerek bu konumunu 1976 yılına kadar korudu. 1960 yılına gelindiğinde kamu işletmelerinde çalışan işçi sayısı % 70 artarak 128 bine ulaştı. Dönem boyunca, imalat sanayinde sabit sermaye birikimi hem kamu hem de özel kesimde geleneksel sektörlerde yoğunlaştı. Özel yatırımlarda ağırlık tekstil ve giyim, kamu yatırımlarında ise gıdada idi. Dönemin ikinci yarısında, ara malları üreten sektörlerdeki yatırımlarda her iki kesimin de payı arttı. DP, özel sektörle rekabete girmekten çok onu destekleyici bir politika yürüttü ki zaten dönemin satıcı egemen piyasa koşullarında iki kesim arasındaki rekabet bir sıkıntı yaratmadı.

DP'nin, 1954 sonrasında sanayileşmede devleti tekrar devreye sokması, tarımsal üretim hızındaki yavaşlama ve özel sektörün beklenen atılımı yapamamasından kaynaklandı. İthalat kısıtlamaları, yasal faiz haddinden borçlanma imkânı olanlar için negatif reel faiz ve aşırı değerlenmiş kur, sınaî girişimleri cazip kılmakla beraber, döviz krizi ve enflasyon özel kesimin üretken yatırımlara yönelmesini engelledi. Ayrıca, hükümetin, temelde birincil ürün ihracatına dayalı dışa açık bir modelle, hedeflediği büyüme hızını yakalayabileceğine olan inancı da zayıfladı. DP'nin sanayi alanındaki yatırım politikası, iktisadî olduğu kadar, sanayiyi bütün ülkeye yayma, hammadde alımlarıyla tarım kesimine destek olma ve destekçilerine istihdam yaratma gibi siyasî kaygılarla da yürütüldü. Dönem içinde şeker ve çimentoda fazla kapasite yaratıldı. Yüksek maliyetle üretilen bu ürünlerdeki arz fazlalarının ihracat yoluyla eritilmesi büyük zararlarla mümkün oldu. Bununla birlikte, 1950'lerin sonuna gelindiğinde, başta tekstil olmak üzere, temel tüketici mallarının ithal ikamesi büyük ölçüde tamamlandı. Tarım ve ticarette yaratılan özel sermaye birikimleri kısmen sanayiye aktarıldı. 1950'de kurulan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası, yatırımcılara uzun ve orta dönemli krediler

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve DSİ Genel Müdürü Süleyman Demirel Adana'da Seyhan Barajı'nın açılışında (1956). (Kaynak: http://www.dsi.gov.tr/dsi-galeri/)

açarak ve döviz sağlayarak sanayileşmeye ciddî bir katkı yaptı. 1959 sonu itibarıyla, Banka toplamda 312,7 milyon liraya ulaşan 420 kredi açtı. Başlarda daha çok tekstil, inşaat malzemesi ve gıda gibi sektörlerde yoğunlaşan krediler zamanla ilaç, makine, seramik gibi daha ileri endüstrileri de kapsadı. Ayrıca, 1950'ler, gerçekleştirilen karayolları, barajlar ve elektrik santralleri gibi altyapı ve enerji yatırımlarıyla ekonominin gelecekte de yararlanacağı kapasiteler yaratıldığı bir dönem oldu.

1950'lerde Enflasyonist Politikalar ve Sonuçları

Millî gelirdeki yüksek büyüme hızları, artan ihracat gelirleri, rezervler ve dış yardımlarla finanse edilen ithalat fazlaları, kırsal kesimde ciddî bir alım gücü yaratan politikalara rağmen, büyüyen iç talebin doyurulmasını sağlayarak 1950'lerin başında ekonomideki enflasyonist baskıları hafifletiyordu. 1954-1957 döneminde toptan eşya fiyatlarındaki ortalama % 13,3'lük artış, önceki üç yılın ortalama % 3 civarındaki çok düşük düzeyi dikkate alındığında, yüksek bir sıçrama demekti. 1957 yılında enflasyon oranı % 19'a çıkmıştı. Ayrıca, bu dönemde hükümetin İDT'lerce üretilen mal ve hizmetler ile ta-

rımsal ürünlerin fiyatlarını kontrol ederek enflasyonu baskılamaya çalıştığı da dikkate alınmalıdır. Dönemdeki enflasyonist gelişmenin kaynakları, birbirleriyle bağlantılı olarak; hükümetin bütçe, tarımsal destekleme, İDT'lerin fiyat ve yatırım politikaları ve parasal genişlemeydi.

Tarımsal destekleme programını yürüten Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Şeker Şirketi, Et ve Balık Kurumu ve yarı özel Tarım Satış Kooperatifleri'nin faaliyet zararları kamu açığının artışına ciddî katkı yaptı. Dönem boyunca artan depolama kapasitesinin de yardımıyla pazara arz edilen buğdayın yaklaşık % 30'unu satın alan TMO, tahıl piyasasında düzenleyici bir role sahipti. Hükümet, TMO vasıtasıyla hem tahıl üreticilerine yüksek ve düzenli bir gelir sağlamayı hem de şehirlerdeki tüketicileri düşük satış fiyatlarıyla korumayı amaçlıyordu. Ardında siyasî kaygıların açık olduğu bu çelişik iki amaç, TMO'nun yüksek faaliyet zararlarına yol açtı.

Bu dönemde, bir yandan büyümeyi hızlandırmak için kamu yatırımları devreye sokulurken diğer yandan İDT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatları düşük tutularak enflasyon kontrol altına alınmaya çalışıldı. Kullandıkları hammaddelere yüksek destekleme fiyatları uygulanması, İDT'lerin çeşitli sebeplerle zaten yüksek olan birim maliyetlerini arttırdı. Maliyetlerindeki artışları fiyatlarına yansıtmalarına hükümetçe izin verilmediğinden, faaliyet zararları ve yatırım harcamalarının finansmanı için, TCMB kredilerine başvurmak zorunda kaldılar. Bu durum, bu krediler hemen hemen hiç geri ödenmediğinden, hükümetin açık finansman yoluna başvurmasıyla aynı etkiyi yarattı. Bu kaynaktan doğan parasal genişleme talep fazlası yarattıkça, bu talebin karşılanması gene belli ölçüde İDT'lerin üzerine düşüyor ve yukarıda anlatılan mekanizma yoluyla enflasyonist baskı yeniden yaratılıyordu. İDT'ler fiyatlama konusunda serbest bırakılmış olsaydı, hem yatırımlarını kendi kaynaklarıyla finanse edebilir hem de piyasadaki alım gücünü kısmen çekerek ekonomideki talep artışını sınırlayabilirdi.

1950'lerde TCMB daha çok Hazine'nin bir uzantısı gibi çalıştı. Nisan 1955'te Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nda yapılan değişiklikle hükümet TCMB kaynaklarını daha rahat kullanma imkânına kavuştu. Eski kanunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) Hazine'ye açabileceği avans, Banka'nın sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamının % 50'si ile sınırlanmışken, artık Banka, Hazine'ye cari yıl masraf bütçeleri toplamının % 15'i kadar avans açabilecekti.

Hükümet, 1951 yılında bankaların mevduat ve kredi faiz hadlerinde indirime gitti. Açık kredilerde yasal faiz haddi % 12'den % 9'a, teminatlı kredilerde % 8,5'ten % 7'ye indirildi. Vadesiz mevduata verilen faiz % 4,5'ten % 2,5'e, vadeli mevduata verilen faiz ise % 6,5'ten, vade yapısına bağlı olarak, % 3, % 3,5 ve % 4'e indirildi. Bu indirimler ve 1954 sonrasındaki negatif re-

el faiz politikasına rağmen, 1950-1958 döneminde özel vadesiz mevduatta % 500, vadeli mevduatlarda % 183 civarında artış yaşandı. Enflasyonun hızlandığı 1954 sonrasında özel vadesiz mevduatlardaki artış hızı yavaşlamakla birlikte gene de yüksek bir düzeydeydi. Bu dönemdeki ilginç bir gelişme, aslında hacmi düşük olan, özel vadeli mevduatlardaki artıştı. Yasal faiz hadlerinde negatif getirilerin olduğu göz önüne alınırsa, bu gelişme muhtemelen bankaların ikramiyeli, hediyeli hesap uygulamalarından kaynaklanıyordu. Genellikle para, altın ve gayrimenkul şeklinde verilen ikramiye ve hediyelerin miktarı ve mevduat faizlerinde yasal haddin ne kadar üzerinde bir getiri sağladığına ilişkin bir veri bulunmamaktadır.

1950'lerin ikinci yarısında, yasal faizden kredi alabilenlerin reel borçlanma maliyetlerinin sıfıra yakın ve hatta negatif olduğu söylenebilir. Ancak, özellikle bazı küçük bankaların, çeşitli uygulamalarla kredilere uyguladıkları efektif hadleri, yasal tavanın iki katına kadar yükseltebildikleri kaydedilmektedir. Ayrıca, bu dönemde bankacılık kesimi dışında, yıllık faiz hadlerinin en az % 25-30'larda olduğu, bir gayriresmî kredi piyasası geliştiği ileri sürülmektedir.

1950-1958 döneminde, 1954 sonrasında hızı azalmakla beraber, ticari banka kredilerinde de mevduatlardaki artışa paralel olarak, büyük artışlar gerçekleşti. 1958 yılında toplam krediler 1950 yılına göre % 578 arttı. Kamu kesimine açılan kredilerin oranı % 10,8'den % 18,3'e yükseldiğinden, özel kesimin finansman imkânlarında kısmî bir daralma yaşandı. Mevduatların çok büyük bir bölümünün vadesiz hesaplarda tutuluyor oluşu, ticari bankaları, dönemin ekonomik koşullarının kârlılığını daha da arttırdığı ticaret, özellikle dış ticaret ve inşaat sektörlerine kısa dönemli kredi kullandırmaya yöneltti.

Dönem boyunca para arzında ciddî bir artış gözlenmektedir. 1950-1953 döneminde para arzı yılda ortalama % 20, 1954-1958 yılları arasında ise % 23,3 arttı. Her ne kadar ticari bankalar parasal genişlemeye önemli bir katkı yaptıysa da genişlemenin asıl kaynağı, tarımsal destekleme alımları yapan kuruluşlar ve İDT'lerin kullandığı TCMB kredileriydi. 1958 yılında, söz konusu kuruluşların bankacılık sistemine olan borçları toplam para arzının % 75'ine ulaşmıştı.

Enflasyonun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri

Enflasyonun ekonomi üzerindeki bozucu etkilerinin doğrudan hesaplanması kolay değildir. 1950'lerde Türkiye'de enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, tarımsal üretimde hava koşullarının büyük etkisi dikkate alındığında, kaba bir gözlemle kavramak kuşkusuz mümkün değildir. An-

cak, enflasyonun hızlandığı ve döviz sıkıntısının yaşandığı 1950'lerin ikinci yarısında, istikrar programı sonrası dâhil edilmese bile, büyümenin yavaşladığı açıktır. Nispeten daha istikrarlı olan imalat sanayi büyüme hızlarında ilk yarıya göre belli bir yavaşlama söz konusudur.

Enflasyonun, yatırımların düzeyi, bileşimi ve etkililiği üzerindeki sonuçları yoluyla büyümeyi olumsuz etkilemesi beklenir. Enflasyon, reel döviz kurunun fazla değerlenmesine yol açarak, ihracat gelirlerinin azalmasına yol açacağından, hem yeni üretken kapasitelerin yaratılması için gerekli yatırım malları ithalatını sınırlayabilir hem de mevcut kapasitelerin kullanımı için gerekli hammadde ve aramallarının sağlanmasını zorlaştırarak eksik üretime yol açabilir. 1958 istikrar programını izleyen dönemde, özel kesimin ithal yatırım malları talebindeki hızlı artış, önceki yıllarda azalan döviz gelirlerinin yatırım malları ithalatını zorlaştırarak özel yatırımları sınırladığını ima etmektedir. 1950'lerde ithalattaki daralmanın kapasite kullanımı üzerindeki etkilerini değerlendirmeye yarayacak veri bulunmamakla beraber, özellikle madencilik sektöründe olmak üzere, çeşitli sıkıntıların yaşandığına dâir yaygın iddiâlar vardı. Ancak, 1953 sonrasındaki ithalat kısıtlamalarının ithalata rakip malların yurt içi fiyatlarını arttırması, bu ürünlerde özel sektörde ithal ikameci girişimleri teşvik ettiğinden, 1950'lerdeki enflasyonist politikanın büyüme üzerindeki net etkisini değerlendirmek zordur. Enflasyonun büyüme üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi, yatırımların bileşimini üretken olmayanlar lehine bozarak ekonomik gelişmeyi zayıflatmasıdır. 1950'lerin ikinci yarısında, toplamdaki payı da azalmış olan özel yatırımların dağılımı, inşaat yatırımları, özellikle de konut yatırımları lehine değişti. 1958 istikrar programı sonrasında yaşanan ekonomik durgunluk, 1950'lerin ikinci yarısındaki enflasyonist politikaların yarattığı bozucu etkilerin giderilmesinin maliyeti olarak değerlendirilirse, enflasyonun büyümeye anlamlı bir katkı yapmadığı şeklinde ihtiyatlı bir hükme varılabilir.

Ödemeler Dengesi Problemlerini Çözmek Üzere Dış Kaynak Arayışları

Savaş sonrasında ABD ile Türkiye arasındaki yardım diplomasisi, 1940'ların sonu ve 1950'lerin hemen başında daha çok kalkınma stratejisi ve 1950'lerin ortasından itibaren iktisat politikası meselelerinin gündeme geldiği iki alt dönem içinde değerlendirilmelidir. 1950'lerin ortalarına kadar ABD ekonomik yardımları ağırlıkla proje yardımı şeklinde olduğundan pazarlık; proje seçimi ve değerlendirmesi, yardım miktarının belirlenmesi gibi daha teknik ve ekonomi yönetimi açısından çevre meseleler üzerineydi. Yardım programıyla belli bir yatırım bileşimi ve öncelikleri dayatılmış veya telkin edilmiş-

se de, yardımlar Türkiye'ye daha fazla kaynak kullanma imkânı yarattığından, Türkiye açısından yardım pazarlığı sürecinde pek rahatsızlık yaratmadı. CHP, kalkınma stratejisi konusundaki ABD telkinlerini, çok istekli olmasa da, kabul etmekte zorlanmadı. DP'nin kalkınma öncelikleri ise ABD telkinleriyle neredeyse tam bir uyum içindeydi. 1950'lerin başında ABD'nin, DP iktidarının izlediği makroekonomik politikalara müdahalesi, yardım programının ekonomide finansal istikrarı bozmadan yürütülmesi gerektiği şeklindeki genel uyarıları aşmadı, bu çerçeveyi aşan müdahale girişimleri ise vesayet ima eden niteliğinden dolayı hükümetin tepkisiyle karşılaştı.

ABD yardım programının yürütülmesi için kurulmuş olan İktisadî İşbirliği İdaresi'nin (Economic Cooperation Administration - ECA), 1951 yılında, DP Hükümeti'nin tarımsal gelirleri vergilendirmeye yanaşmaması ve banka faizlerini indirme kararını yardım pazarlığı konusu yapması rahatsızlık yarattı. 1953 yılında Dış Etkinlikler Yönetimi (Foreign Operations Administration - FOA) desteğinde H.B. Chenery ve arkadaşlarınca hazırlanan rapor, izlenen ekonomik politikaları eleştirel bir şekilde değerlendirdiğinden, DP Hükümeti'nin sert tepkisiyle karşılaştı, raporun ortada dolaşan kopyalarına hükümetçe el konuldu, hazırlanmasına katkıda bulunanlar eleştirildi ve yazarlarına Türkiye'ye giriş yasağı getirildi. 1954 yılındaki ABD ziyaretinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, DP Hükümeti izlediği ekonomik politikalarda değişikliğe gitmediği sürece yeni kredi açmayacaklarını ifade eden DB (Dünya Bankası) yetkilileriyle girdiği polemik sonrasında, Banka'dan Türkiye'deki misyonunu geri çekmesi talep edildi. Misyon başkanı Hollanda maliye eski bakanı P. Lieftinck'in Türkiye'yi terk etmesiyle, Türkiye'nin DB ile ilişkileri eskiden verilmiş olan kredilerin yürütülmesi dışında tamamen kesildi. Bu sürtüşme sonucu Banka'nın yeni kredi açmaması hükümetin birçok altyapı projesini uzun vadeli ve uygun koşullu Banka kredileri yerine kısa vadeli kredilerle finanse etmesine yol açarak ciddî bir maliyet getirdi.

Cumhur Başkanımız dün Vaşington'a vâsıl oldu

Hava alanından Beyaz Saraya kadar kaldırımları dolduran Amerikalılar, Celâl Bayara büyük tezahürat yaptı

Dün gece Eisenhower ile eşi, Cumhur Başkanımız ile Bayan Bayar şerefine Beyaz Sarayda bir ziyafet verdiler, söylenen nutuklarda iki memleket arasındaki dostluk belirtildi

Kızıl Çin ile konferans yapılmıyacak

Türkiyeye Amerikanın yardımı

Madridde tevkifler

Cumhuriyet, 28.01.1954.

Başbakan Menderes'in 1954 Haziran başlarındaki ABD'ye ziyareti sırasında, ödemeler dengesinde yaşanan sıkıntıları gidermek için, mevcut yardım paketi dışında serbestçe kullanabilecek, 300 milyon dolarlık ek bir program kredisi talep etmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki yardım diplomasisi,

ekonomi yönetiminin merkezî meselelerinin doğrudan gündeme gelmeye başladığı, sıkıntılı ve gergin bir evreye girdi. ABD, Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadî sorunlar, döviz kuru da dâhil olmak üzere, kapsamlı ve samimi bir şekilde tartışılmadan önce bu tür bir özel borç düzenlemesinin söz konusu olamayacağını bildirdi. Menderes'in hiçbir koşulda döviz kurunu tartışmayacağını söylemesiyle iktisadî konularla ilgili müzakerelere son verildi.

DP Hükümeti, ek kredi talebindeki ısrarını doğrudan diplomasi ve dolaylı lobi faaliyetleri yoluyla sürdürdü. Menderes, ABD'nin Ankara Büyükelçisi'ne, göreve başladığı andan itibaren Amerikalılardan enflasyon eleştirileri ve sızlanmalarından başka bir şey duymadığı ve büyük ölçüde finanse edilmiş yatırım programını niye yavaşlatmasının istendiğini anlayamadığı şeklinde serzenişte bulundu. Kredi için 1955 Mayıs'ında Washington'a giden Başbakan Yardımcısı F.R. Zorlu, görüşmelerde Türkiye ekonomisinin durumuna ilişkin hükümetinin bilinen görüşlerini tekrarladı ve kendilerinin de uygulamaya koymayı düşündükleri muhtemel bir istikrar programının ayrıntılarını, ABD'nin malî desteğinin boyutu belli olduktan sonra müzakere edebileceklerini ifade etti. ABD'nin meseleye, siyasî yönleri yeterince ciddîye almayan, saf teknik yaklaşımı nedeniyle duyduğu rahatsızlığı dile getiren Zorlu için mesele basitti; ABD, ilke olarak, zor durumdaki Türkiye'ye yardım edip etmeme kararını verme durumundaydı. ABD, Türkiye'nin 300 milyon dolarlık kredi talebini kesin bir dille reddetti ve o yılki ekonomik yardımı, görüşmelerde gündeme gelen tedbirleri Türk tarafının alacağı beklentisi içinde, sadece 30 milyon dolarlık bir ekle 100 milyon dolara çıkarmayı taahhüt etti. ABD, gelecekte de sürekli bir şekilde Türkiye'yi malî olarak kurtarmak zorunda kalabileceğinden endişe ediyordu.

1955 yılının son çeyreğine gelindiğinde, yaşanan ekonomik zorlukların ve ABD'den kredi alınamamasının siyasî sonuçları da ortaya çıktı. Ekim ayındaki parti kongresinde Menderes hükümeti, izlediği iktisat politikalarına yönelik olarak ağır eleştirilere maruz kaldı. 29 Kasım'da, iktisadî problemler sebebiyle ayaklanan DP grubu, bütün bakanları düşürdü. Menderes ise son anda başvurulan bir manevrayla Başbakanlığı'nı korudu. Bir süredir hükümetin antidemokratik uygulamalarını, izlediği iktisat politikalarını eleştiren ve bu nedenle Parti'den uzaklaştırılan veya ayrılan milletvekilleri 19 Aralık'ta HP'yi kurdu.

Ocak 1956'da, ABD yönetiminden, ekonomik durumla ilgili danışmanlık yapması için, yardım talebine destek olacağı beklentisiyle, özellikle ismi zikredilerek Clarence B. Randall istendi. 1953 Ağustos'unda özel bir yatırım heyetinin başkanı olarak Türkiye'ye gelmiş olan Randall, Başbakan Menderes ile yakın dostluk ilişkileri geliştirmiş ve 1954 yılında çıkarılmış olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nda etkili olmuş bir şahsiyetti. Hükümet, Randall

Türkiye'ye hareket etmek üzere henüz Paris'te iken bir istikrar programı ilan etti. Randall, bu konuda hiçbir dahli olmadığını ve kendisinin sunmaya hazırladıklarıyla hemen hemen aynı olan söz konusu tedbirleri, Başbakan'ın ABD baskısıyla almış gözükmemek için kendi kendine kararlaştırdığını yazacaktı. Randall, DP Hükümeti'nin beklentilerinin aksine, ABD yetkililerine program kredisi açmamalarını tavsiye etti. Randall'ın, gecikmiş borç probleminin çözümü için DP Hükümeti'ne adres olarak OEEC ve IMF'yi gösterdiği anlaşılmaktadır. Randall, Başbakan'ın devalüasyon konusundaki bilinen tavrı nedeniyle, iyi ilişkilerini tehlikeye atmamak için, devalüasyon sözcüğünü hiç telaffuz etmemeye özel bir özen gösterdiğini, mevcut koşulların bir devalüasyonu kaçınılmaz kılacağını, ancak söz konusu adımın ABD baskısı olmaksızın DP Hükümeti'nin kendi inisiyatifiyle atılması gerektiğinin önemini vurguladı. Randall, ziyareti sonrasında, Türkiye'ye sağlanan yardımın DP Hükümeti'nce halkla ilişkiler sorununu çözecek düzeyde görülmediği, 300 milyon dolarlık kredi beklentisinin devam ettiği ve Başbakan'ın bu krediyi alamamaları hâlinde, kabinesinin düşeceğinden endişe ettiğini söylediğini yazdı.

Başbakan Menderes'in 1956 Ocak'ında AA'ya verdiği beyanatta açıkladığı tedbirler; yatırımların ödemeler dengesindeki etkileri dikkate alınarak yürütülmesi, bütçe denkliğinin gözetilmesi, bütçe açıkları ve İDT'lerin işletme ve yatırım masrafları için TCMB kaynaklarına başvurulmaması, kredilerin spekülatif değil kalkınma amaçlı girişimlere yönlendirilmesi, tarımsal kredilerin o günkü hacmiyle sınırlandırılması ve ithalatta ihtiyaçların bir öncelik sıralamasına göre karşılanmasına çalışılmasını kapsıyordu. Devalüasyon içermemesi dışında, bu programı gerek Randall gerekse IMF yönetimi olumlu karşıladı. Ancak, bu çevrelerde hükümetin bu programı yürütme kararlılığı konusunda şüpheler de yok değildi. DP hükümetinin yıl ortasında IMF ile yürütülen görüşmelerde, yukarıda açıklanmış olan istikrar programını uygulayacağına ilişkin güçlü garantiler verdiği ve döviz kuru sisteminde değişiklik yapmayı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hükümetin, 1 Dolar=5,2 veya 6 Türk Lirası olacak şekilde bir devalüasyon planı hazırladığı anlaşılmaktadır. Haziran ayı itibarıyla banka kredilerinde tavan uygulamasına gidildi. Bankaların doğrudan ya da iştirakleri yoluyla gayrimenkul piyasasında spekülatif yatırımlara girmesini engellemeye yönelik sınırlamalar getirildi. Ayrıca, TCMB avanslarına uygulanan faiz hadleri yükseltildi.

Hükümetin enflasyonu kontrol altına almak için attığı bir diğer adım, çıkarıldığı 1940 yılından 1956 yılına gelene dek on bir kez değişiklik yapılan, 1950 sonrasında ise fiilen pek uygulanmamış olan Millî Korunma Kanunu'nu yaptığı bazı değişikliklerle uygulamaya koymaktı. DP, muhalefet partilerinin, hükümetin izlediği ekonomik politikaların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan enflasyon, darlık ve karaborsanın polisiye önlemlerle halle-

dilmesi mümkün olmadığını ileri sürerek karşı çıktığı kanun değişikliğini, piyasadaki darlık ve fiyat hareketlerinin büyük ölçüde yapay olduğu ve şiddetli cezaların bunu ortadan kaldırmaya hizmet edeceği iddiâsıyla savundu.

Kanunun 31. maddesi hükümete gerekli gördüğü maddelerin fiyatlarını, hizmet veya emek karşılığı ücretlerin tarifelerini belirleme yetkisi veriyordu. İthalatçılık ile toptancılık veya perakendeciliğin aynı şahıslarca yapılmasına izin verilmiyordu. İthalatçı kârı % 20, toptancı kârları toplamı % 10, perakendeci kârı ise, perakendeciler bu kâr haddini paylaşmak suretiyle birbirlerine satış yapabileceklerdi, % 25 olarak belirleniyordu. Kanunun 32. maddesi ise piyasada darlık ve fiyatlarda yükseklik yaratmak için stok biriktirilmesini, bir malın satışında diğer bir malın satışının şart koşulmasını, üreticilerden alım veya onlara satışta fiyat birliği yapılmasını ve fiyatları yükseltmek için zincirleme işlemler yapılmasını yasaklıyordu. Aslında Kanunda değişikliğe gidilen maddelerin çoğu, uzun hapis ve yüksek para cezaları getirilen, cezaî hükümlerle ilgiliydi. Bazı milletvekillerinin karaborsacılar için öngörülen 30 yıla kadar hapis cezasını yeterli görmeyip, idam hükmü getiren değişiklik önerisi 114'e karşı 205 oyla reddedildi.

Kanun, ilgili bakanlık ve kuruluşların yaptığı çok sayıda düzenlemeyle yürütüldü. Piyasada darlığı çekilen bütün mallar tahsis ve tevziye tâbi kılındı. Kasım 1957'de, valilere, gıda mallarının üretiminden tüketimine kadar her aşamasını düzenleme yetkisi verildi. 1950'lerin başındaki liberal ekonomi anlayışı yerini yoğun bir müdahaleciliğe terk etti. Başbakan Menderes, geçmişte hürriyet aşkından ve heyecanlarından ilham alarak ticari ve iktisadî hayatta sorumsuzluğa varan geniş bir serbesti düzeni inşâ ettikleri şeklindeki özeleştirisiyle, yeni düzenlemeleri savundu.

Kanun ve sıklaştırılan kontrollerin, ilk aylarda ithalat maddelerindeki stokların eritilmesi ve fiyat artışlarının denetim altına alınmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1956 Temmuz'unda DP hükümeti, ABD'ye, Kanunun uygulamaya konulmasıyla fiyatlarda meydana gelen olumlu gelişme nedeniyle, döviz kuru sistemini değiştirme tavsiyesini yeniden değerlendirmek istediğini bildirdi. IMF ve ABD yetkilileri, o günlerde IMF ile varılan anlaşmanın ayrıntılarını görüşmek üzere Washington'da bulunan Türk delegasyonuna bu tavır değişikliğinden duydukları rahatsızlıklarını açıkça dile getirdi. ABD, DP hükümetinin IMF ile istişareleri sonucu geliştirilen reformları uygulayacağına olan güvenleriyle, döviz kuru reformunu desteklemek üzere, 25 milyon dolarlık olağan dışı acil bir yardım sağladıklarını, reform yapılmadığı takdirde ne bu miktarın ne de başkaca bir ek yardımın söz konusu olacağını bildirdi.

ABD'nin Ankara Büyükelçisi, Başbakan Menderes'in başlangıçta yeni döviz kurunu kabul etmesinin arkasında, bu eyleminin ABD'den daha fazla teş-

vik göreceği, ileriki dönemdeki yardımın bu temelde belirleneceği inancının yattığını ve tavrındaki değişikliğin kısmen çalışma arkadaşlarının etkisiyle meydana geldiğini yazdı. Menderes Hükümeti'nin, ABD'den yüklüce bir yardımı garantiye almadan, devalüasyonu da kapsayan bir istikrar programı uygulamaya hiç hevesli olmadığı açıktı. Prestij kaybına yol açması muhtemel böyle bir programın uygulamaya konulması, ABD'nin ciddî malî desteği olmaksızın hem siyasî hem de iktisadî açıdan gerçekten çok zordu. Destek sağlanmış olsa bile, hükümetin normal seçim tarihine yaklaşık bir buçuk yıl kala böyle bir programı uygulamaya koyabilmesi zordu ve nitekim seçim tarihini öne alan hükümet, bir süredir kısmen uyguladığı kemer sıkma uygulamalarını da gevşetti. 1957 yılı içinde DP Hükümeti'nin eski yoğunlukta olmasa da devam eden kredi talebi yine reddedildi. ABD, DP Hükümeti'nin ABD ile ilişkilerinde manevra kabiliyetini arttırmak için Sovyetler Birliği ile daha yumuşak ilişkiler içine girme eğilimini de dikkatle kaydetti. İş Bankası'nın bir cam fabrikası için yaptığı kredi talebinin ABD tarafından reddedilmesi üzerine Sovyetler Birliği'ne başvurulmuş ve karşılığı malla ödenmek üzere 10 milyon dolar kredi sağlanmıştı.

1957 seçimlerinden sonraki Menderes hükümeti, ekonomik istikrarı sağlama konusunda biraz daha hevesli görünmekle birlikte, önceliği dış finansman gereklerinin sağlanmasına vermeye devam etti. Cumhurbaşkanı Bayar, 1958 Mayıs'ında ABD Başkanı Eisenhower'a yazdığı mektupta, ABD ve Batı Almanya'nın, görüşmelerin sürdürüldüğü OEEC ve IMF gibi kuruluşlardaki ağırlıklarını Türkiye'ye yardımcı olmak üzere kullanmalarını istedi. Bayar, DP Hükümeti'nin kalkınmayı sağlam ve istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmeye kararlı olduğu ve gerekli her türlü tedbiri almaya çekinmeyeceğini, fakat söz konusu tedbirlerin etkililiğinin ve başarısının, sağlanacak ek döviz imkânlarına bağlı olduğunu belirterek yardım talebini tekrarladı. Ancak, bütün bu girişimler ABD'nin ek yardımı Türk tarafının, ABD, IMF ve OEEC tavsiyeleri doğrultusunda, kendine düşeni yapması koşuluna bağlayan tutumundaki ısrarını değiştirmeyecek ve hatta ABD hükümeti, Batı Almanya yöneticilerine, söz konusu koşulu yerine getirmemesi durumunda, Almanya'nın Türkiye'ye iki taraflı temelde yardım sağlamasının yanlış olacağı uyarısında bulunacaktı. ABD, geçmiş tecrübelerinin ışığında, DP Hükümeti'nin bir istikrar programı uygulama niyeti ve kararlılığı hususundaki şüphelerini koruyordu.

1958 İstikrar Programı: Uygulama ve Sonuçlar

1958 Temmuz'unda DP Hükümeti ile ABD, OEEC ve IMF arasında yoğunlaşarak süren görüşmeler sonunda, Türkiye'nin ilgili taraflara sunduğu istikrar

programını yürütmesine yardımcı olmak üzere, ortak bir yardım paketi üzerinde anlaşmaya varıldı ve Ağustos ayı başında hükümet, bir program ilan etti. DP iktidarının, daha önce kategorik olarak reddettiği devalüasyon kararını da içeren, bir istikrar programı uygulamayı en sonunda kabul etmesinde muhtemel en önemli etken, öncelikle ABD olmak üzere dış çevrelerden aksi halde ek yardım alabilmesinin imkânsız olduğunu artık idrak etmesiydi. Döviz darboğazından kaynaklanan sıkıntılar ve 1957'de seçimlerin, seçim yasasında yapılan değişikliklerin de yardımıyla, nispeten zor kazanılmış olması da DP'yi, bir sonraki seçimlere kadar ekonomiyi bıçak sırtında yürütmesinin hem iktisadî hem de siyasî olarak imkânsız olduğuna ikna etmiş olmalıdır.

Hükümet, önemli miktarda dış yardım ve borç ertelemesi desteği sağlanan istikrar programını büyük bir başarı olarak sundu. DP'yi enflasyonist politikalar izlemekle suçlayan CHP'nin, halka yeni fedakârlıklar yükleyeceğini iddiâ ettiği istikrar programına tepkisi, geçmişte izlenen iktisat politikalarının yanlışlığını yinelemek, hükümetin bu programı ciddiyetle uygulamayacağı ve alınan dış yardımları verimli bir şekilde kullanamayacağına ilişkin kaygıları dile getirmekten öteye geçmedi. 1958 yılında konan istikrar programı, IMF destekli programların standart unsurlarını kapsamaktaydı: Kur ayarlaması, sıkı para-kredi ve bütçe politikası, dış ticaretin tedricen serbestleştirilmesi ve İDT'lerin fiyatlama ile yatırım finansman politikalarının değiştirilmesi.

Dış Yardım Paketi

1958 istikrar programı; kredi, hibe, borç ertelemesi ve Türkiye'de yerleşik kişilerin Avrupa ülkelerindeki özel kişilere olan borçlarının yeniden yapılandırılmasını kapsayan bir dış yardım paketiyle desteklendi. Bu paket kapsamında, ABD Türkiye'ye 114 milyon dolar hibe, 76 milyon kredi, 44 milyon dolarlık bir borç ertelemesi şeklinde 233 milyon; OEEC ise 25 milyon doları kota ve 75 milyon doları tek tek üye ülkelerin açacağı krediler olmak üzere 100 milyon dolar kredi sağlıyordu. IMF'den kullanılacak 25 milyon dolarlık kaynakla birlikte, toplam destek 359 milyon dolara ulaşıyordu.

Tutarı 400 milyon doları aşan borçların yeniden yapılandırılmasına ilişkin çalışmalar yapılması kararı Temmuz 1958'de alınmasına karşın, bu düzenlemenin yapılması 1959 Mayıs'ını buldu. Yeniden yapılandırma sadece Türkiye'nin dış ticaret mevzuatına uygun olarak yapılan işlemlerden doğan borçları kapsadığından, birikmiş borçların gerçek tutarı muhtemelen daha da yüksekti. Ayrıca, vadesi geçmiş borçların belli bir kısmının, iskontolu olarak ikili anlaşmalarla önceki yıllarda ödendiği dikkate alındığında, 1950'lerdeki birikmiş özel kesim borç sorununun boyutu daha da iyi kavranabilir.

Devalüasyon ve Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi

İstikrar programının ilk unsuru *de facto* devalüasyondu. 1 Dolar=2.80 Türk Lirası şeklindeki eski resmî nominal parite, 1960 Ağustos'una kadar, muhafaza edildi ve uluslararası işlemler bu pariteden muhasebeleştirildi. Yeni kur sisteminde ithalat, görünmeyen kalemler ve sermaye işlemlerinde dolar başına 6.22 Türk Lirası prim uygulaması getirildi. İhracattaki prim uygulaması ise önceki sisteme göre basitleştirildi. Gerçekleşen nominal devalüasyon oranı 2.10 Türk Lirası, prim verilen ihraç ürünleri için % 75, 2.82 Türk Lirası, prim verilenler için % 100 ve dış işlemlerde diğer bütün kalemler için ise % 221 oldu. Ancak, döviz alış ve satışlarındaki önceki dönemdeki prim uygulamaları dikkate alındığında, efektif döviz kurlarındaki nominal devalüasyon daha düşük oranlardaydı. IMF, katlı kur sistemine dayanan Türk teklifini Fon'un hedeflerinin aşağısında bulmakla birlikte, yakın bir gelecekte tek kura geçilmesi kaydıyla kabul etmişti. Türk tarafı ilke olarak tek kurlu bir devalüasyonun daha doğru bir uygulama olduğunu kabul etmekle beraber, kurların birleştirilmesine istikrar programının fiyatlar ve *lira*ya olan iç güvende olumlu etkileri hissedilmeye başladıktan sonra gidebileceği sözünü verdi.

Programının diğer önemli bir unsuru, dış ticaret rejiminde yapılan değişikliklerdi. İhracattaki kontrol uygulamaları gevşetilerek lisans uygulaması çok az sayıda malla sınırlandırıldı. Aralık 1958 tarihindeki düzenlemeyle de bütün özel takas ve bağlı işlemler yasaklandı. Yeni dış ticaret rejiminde, ithalatın da tedricen serbestleştirilmesi amaçlanmaktaydı. İthalat başlangıçta global kotalar hâlinde, TCMB tarafından verilecek ithalat belgelerine dayanılarak yapılacaktı.

Para-Kredi ve Bütçe Politikalarına Getirilen Kısıtlamalar

Bakanlar Kurulu'nun 2 Temmuz 1958'de aldığı kararla, para arzını kontrol altına almaya yönelik bazı tedbirler alındı. Kamu kesiminin –bankalar dâhil– yıl sonuna kadar TCMB'den alabilecekleri kredi miktarı 400 milyon lira ile sınırlandırıldı. İzleyen dönemde, İDT ve tarım politikası kuruluşlarının kullandıkları TCMB kredilerindeki genişleme büyük ölçüde kontrol altına alındı. Para arzına ilişkin diğer bir önlem, bankaların açtığı kredilerin 30 Haziran 1958 tarihindeki tutar civarında dondurulmasıydı. Faiz hadlerinde yapılması öngörülen düzenleme ise hayata geçirilmedi.

İstikrar programı, kamu açığının bir diğer kaynağı olan İDT'nin fiyatlandırma politikasının terk edilmesini öngörüyordu. Bu çerçevede, İDT ürün ve hizmetlerine 1958 ve 1959 yılı içinde iki kez zam yapıldı. İDT'nin yatırımlarını kendi kaynaklarına dayanarak veya enflasyonist olmayan yollarla finan-

se etmesi öngörüldü. Ancak, hükümet bu konudaki taahhütlerini, bu kuruluşların ithalat dövizleri için ödenecek primleri, IMF müdahalesine kadar, bir yıl boyunca ödememe ve 1959 baharında da vergi ödemelerini geciktirme gibi yollarla yerine getirmemeye çalışacaktı.

Menderes'in bütçe politikaları döneminin karikatürlerinde de eleştiriliyordu

Hükümet, program çerçevesinde, geçmişte büyük ölçüde açık finansman yoluyla karşılanan kamu açığını daraltmayı taahhüt ediyordu. Hükümet, harcamalarını belli bir tavanın altında tutarak bütçe denkliğini sağlamaya çalıştı. Ancak, 1958-1960 yılları arasında gelirlerdeki artışlar, daha hızlı büyüyen harcamaları karşılamaya yetmediğinden bütçe açık vermeye devam etti. İstikrar programı uygulandığı dönemde bütçe politikası, para politikasının aksine genişleyiciydi. 1959 ve 1960 yıllarında devletin yatırım harcamalarının GSMH'ye oranı önceki yıllara göre artış sergiledi. ABD ve IMF, DP Hükümeti'nin yatırım programını endişeyle izliyordu. ABD'li yetkililerin kamu yatırımlarının akılcı bir plana bağlanarak uyumlu bir şekilde yürütülmesini telkinine, Dışişleri Bakanı Zorlu, o konuda Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen'in hizmetinden yararlanmayı – bu da aslında OEEC çevrelerince tavsiye edilmişti– düşündüklerini söyleyerek karşılık verdi. J. Tinbergen, DP'nin davetini kabul ederek Türkiye'ye gelecek, 1960 sonrasında da planlama çalışmalarına başdanışman olarak katkıda bulunacaktı. Bu kabullenişin, Menderes'in plan meselesine ilişkin görüşleri göz önüne alındığında, çok zoraki olduğu açıktı.

Planlama meselesi, 1950'lerin ortasından itibaren, Türkiye'deki kalkınma tartışmalarının merkezindeydi. Bir grup akademisyenin *Forum* dergisinde yayınlanan makalelerle gündeme getirdiği, kalkınmanın bir plan çerçevesinde yürütülmesi gerektiği fikrini, ekonomide yaşanan sorunları iktidarın plansız, programsız kalkınma politikalarına bağlayan muhalefet partileri de benimsedi. Demokratların plan konusunda tavrı çok netti; hür iktisadî bir rejimde, millî bir plan ne iktisadî ne de siyasî olarak mümkündü. Türkiye ekonomisinde, tüketim eğilimini isabetli bir şekilde öngörüp buna uygun yatırım planlaması yapmak mümkün olamayacağından, planlama ikti-

sadî ve demokratik rejim korunacaksa, partiler üstü bir plan üzerinde uzlaşılsa bile, bu, iktidar değişikliğini sadece bir ekip değişikliğine indirgeyerek, iktidarların iktisat politikalarını kendi görüşleri doğrultusunda oluşturması imkânını ortadan kaldıracağından, siyasî olarak da mümkün değildi. Eğer planlamadan, sosyalist ülkelerdekine benzer bir uygulama değil de bir koordinasyon kastediliyorsa, bütçe, yatırımcı bakanlık ve devlet kuruluşlarının proje bazında programları zaten bu tür bir planlama işlevini yerine getirmekteydi. Buna karşı, plan taraftarları, DP'yi, bazı demokratik ülke örneklerinden hareketle, planlamanın totalitarizmle özdeşleştirilemeyeceği, planlamanın demokratik rejim ve piyasa ekonomisiyle uyumlu olduğu, teknik olarak bir plan hazırlanması ve uygulanmasının mümkün olduğuna ikna etmek için yoğun çaba gösterdi.

1958 İstikrar Programının Sonuçları

İstikrar Programı'nın uygulamaya konulduğu 1958 Ağustos'unu izleyen üç buçuk yıllık dönemde ekonomik büyüme yavaşladı. Tarımda iyi bir yıl olmasının da katkısıyla 1958 yılında GSMH'de % 4,5'lik bir büyüme hızı yakalandı. Buna karşın, 1959-1961 yılları arasında reel GSMH yılda ortalama % 3,6 büyüdü. Bu düşük büyüme performansında istikrar tedbirlerinden çok tarımsal üretimde kötü hava koşullarından kaynaklanan yavaşlama etkili oldu. 1959 ve 1960 yıllarında imalat sanayinde yaşanan ciddî durgunluğu, 1961 yılındaki canlanma takip etti. İstikrar tedbirlerinden en olumsuz etkilenen inşaat sektörü oldu. Parasal tedbirlerin sertliği göz önüne alındığında, istikrar programı sonrasında yaşanacak ekonomik durgunluğun çok daha şiddetli olması beklenebilirdi, ama 1959'un ikinci yarısından itibaren tedbirlerin gevşetilmesi bunu engelledi.

1958 istikrar programının temel hedefi, ekonomideki enflasyonist baskıyı ortadan kaldırmaktı. 1958'in ilk aylarında, bu dönemdeki para-kredi genişlemesindeki yavaşlamayla birlikte fiyat artış hızında bir azalış görülmekteyse de yıl ortasında bazı İDT (Devlet Demiryolları, Sümerbank, Türkiye Kömür İşletmeleri, Et ve Balık Kurumu gibi) mal ve hizmetlerine % 20 ile % 100 oranlarında yapılan zamlar ve Ağustos ayındaki devalüasyonun etkisiyle, 1958 yılında fiyat artışı % 14,8 olarak gerçekleşti. 1959 ortalarına doğru fiyatlarda yavaşlamaya başlayan artış eğilimi, Mayıs ayında yapılan İDT'lerin fiyat ayarlamalarıyla birlikte yeniden hızlandı. 1959 yılında toptan eşya fiyatlarındaki % 19,8'lik artış, 1950'lerin en yüksek düzeyiydi. 1959'un ikinci yarısında, hükümetin yaşanan ekonomik durgunluk sebebiyle yeniden parasal genişlemeye yönelmesine rağmen, enflasyon hızında başlayan yavaşlama eğilimi, 1960 yılında da devam etti ve bu yıl fiyat düzeyinde % 5,4 gibi düşük

bir artış gerçekleşti. 27 Mayıs 1960 darbesiyle gelen askerî idare, DP tarafından gevşetilmeye başlanan istikrar tedbirlerini yeniden sıkılaştırarak uygulamaya koydu. Hem bu önlemlerin hem de yaşanan siyasî gelişmelerin etkisiyle, 1961 yılında ciddî bir durgunluk, reel GSMH'de % 2 büyüme ve % 2,7'lik çok düşük bir enflasyon yaşandı.

Dış ticaretteki gelişmelere bakıldığında, devalüasyonun yapıldığı 1958 yılında ihracatın önceki yıla göre % 28,4 azaldığı görülmektedir. 1959 yılında ulaşılan ihracat düzeyi 1957'dekinden sadece 8,6 milyon dolar daha fazlaydı ve bu artışın önemli bir bölümü önceki yıldan devreden stokların satışıyla gerçekleşmişti. 1960 yılında ise ihracat bir önceki yıla göre % 9,4 geriledi. İhracatın, özellikle ana ihracat kalemlerinin, devalüasyona kısa dönemde zayıf bir tepki verdiği görülmektedir. 1958 yılında ithalat da bir önceki yıla göre % 20,6 geriledi. Bu durum, ithalat lisanslarının 1958 Kasım'ı gibi geç bir tarihte verilmeye başlanmasından kaynaklandı. 1959 ve 1960 yıllarında 470 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen ithalatın finansmanında ihracat gelirlerindeki artıştan çok sermaye girişi rol oynadı. 1959 yılında % 3 olan ithalatın GSMH'ye oranı, 1961 yılında % 9,3'e yükseldi.

1958 devalüasyonu ve istikrar programı, enflasyonu düşürme hedefine ulaşmada epeyce başarılı bir uygulama oldu. Parasal genişlemenin kontrol altına alınması, kur sistemindeki değişikliğin yarattığı dezenflasyonist etkiler, sağlanan kredi ve borç ertelemesi desteği ve kısmen de özel sermaye girişleriyle sağlanan ithalat fazlası, enflasyonun hızının kesilmesinde etkili olmuştu. Ayrıca, program ihracattan ve sermaye hareketlerinden kaynaklanan döviz gelirlerini arttırarak, Türkiye'nin 1950'lerin ikinci yarısında girdiği ödemeler dengesi krizini atlatmasını da sağladı. Devalüasyon oranının yüksekliği ve izlenen sıkı para politikası göz önüne alındığında, istikrar karşılığında ekonomik büyüme açısından ödenen bedelin çok da ağır olduğu söylenemez.

Ellili Yıllarda Emek Rejimi ve Emek Hareketi

M. Hakan Koçak

Türkiye'de 1950'lerden söz ettiğimizde, bu dönemi, 14 Mayıs 1950 seçimleri ile açılan, 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile sona eren DP iktidarı ile sınırlamak yerinde olacaktır. Emek tarihi açısından ise bizim önerimiz; bağımsız sınıf hareketinin ortaya çıktığı *1946 parantezinin* ardından sendikaların vesayet altında ilk adımlarını attıkları 47-50 arasını ayrı bir kesit olarak almak; topyekûn bir siyasî iklim değişikliğinin sendikalara, işyerlerine de yansıdığı; işçi sınıfının oluşum sürecinin bazı karakteristiklerinin belirginleştiği, örgütlenmenin geliştiği, uluslararası dinamiklerin daha belirgin biçimde devreye girdiği 1950'li yılları ise kendi başına bir dönem olarak ele almanın daha doğru olacağı yönündedir. Bu dönemin simgesel bitiş tarihi olarak da, bağımsız sınıf hareketinin yükselişini temsil etmesi bakımından 31 Aralık 1961 Saraçhane Mitingi'nden söz edilebilir.

Dönem boyunca, özellikle bireysel çalışma ilişkileri alanında bir dizi yeni düzenleme yapılmış olmakla birlikte,dönemin emek rejiminin çerçevesini oluşturan hukuksal birikim büyük ölçüde Tek Parti Dönemi kaynaklıdır. 1936 tarihli İş Kanunu ve 1947 tarihli Sendikalar Kanunu, geçirdikleri kimi değişikliklere karşın, 1950'lerin bireysel ve toplu çalışma ilişkilerini düzenleyen temel metinler olarak kalmışlardır. Bu bağlamda DP'nin, kendisine karşı iddiâlı bir muhalefet yürüttüğü, rövanş alma uğraşı içinde olduğu CHP'nin oluşturduğu emek rejiminden radikal bir kopuşu simgelemediği söylenebilir. Aslında DP'nin politik projesinde çalışma ilişkilerinin ve daha genel olarak da emek rejiminin değişimi çok özel bir yer edinmiş de değildi. 1946 seçim kampanyasından itibaren grev ve toplu sözleşme gibi toplu çalışma ilişkilerine dâir temel hakları vaatler listesine koyan DP'nin, bunu

daha çok propaganda amaçlı, pragmatik bir yaklaşımla yaptığı açıktı. Tabiî burada önemli olan, bu vaatlerin programa konmasını ve propaganda edilmesini sağlayan gelişmedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de işçi sınıfının varlığına, potansiyel toplumsal-siyasal gücüne ve onun merkezinde olduğu sosyal politika sorunlarına ilişkin farkındalık artmıştı. Bu özellikle 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından sınıfsal temelde kurulan sendika ve partilerin bir anda beklenenin çok üzerinde bir ilgi ve katılımla karşılaşmaları, ciddî bir etkinlik göstermeye başlamaları ile daha da belirginlik kazanmıştı.

1946'da sosyalist partileri ve onların öncülüğünde kurulan sendikaları kapatarak kısa süreli bağımsız-mücadeleci sendikacılık parantezini zorla sona erdiren CHP iktidarı, 1947 başlarında Sendikalar Kanunu'nu çıkararak ve bu zeminde kendi vesayeti altında sendikalar kurulmasını sağlayarak, emek alanında zordan hegemonyaya doğru bir geçişi denemişti. Önce yasaklarla, ardından *aşırı uçları* ezerek yaratılan ortamda CHP ilgili bürosu aracılığıyla, işçilerin hâmîsi olma, onları komünistlere ve demokratlara kaptırmama uğraşını bu kez devletin zor aygıtlarının yanı sıra ideolojik ve politik faaliyetlerle, iknaya dayalı olarak yürütmeye yöneldi. Daha doğrusu zor aygıtları komünistlere, hegemonik pratikler ise *demokratlara* (DP yanlıları) karşı bir koruma sağlamak için kullanıldı. Ancak hayli cılız olan komünist hareket karşısında *zor* başarılı olduysa da, demokratlar karşısında *hegemonya* mücadelesi başarısızlıkla sonuçlandı. 1950 seçimlerinde işçilerin büyük çoğunluğu DP'ye oy verdiler. Öte yandan sendikaların önemli bir bölümü de DP yanlısı sendikacıların yönetimi altındaydı. Sendikaların bir araya gelerek oluşturdukları birlikler, federasyonlar ve nihayet 1952'de kurulacak olan Konfederasyon için de aynı durum geçerliydi.

DP'nin iktidarda olduğu yıllar içinde emek karşısında yine baskı-zor araç ve yöntemlerini birlikte içeren stratejisini az çok başarıyla uyguladığını teslim etmek gerekir. DP popülizmi, bunu, giderek belirginleşmekte olan sınıfsal ayrımları örten/yadsıyan bir strateji olarak başarıyla uyguladı. DP'nin önceliği sendikal alan değildi. Onun stratejisinde öncelik, birer yurttaş, birey olarak *işçilere* yönelikti. Ahmet Makal, DP iktidarının toplu iş ilişkileri alanında devraldığı otoriter sistemi devam ettirirken, bireysel iş ilişkileri alanında ücretli kesimi koruyucu çok sayıda hukuksal düzenleme yapıldığının altını çizer. Gerçekten de ellili yıllar boyunca İş Kanunu'nun kapsamındaki genişlemelerin yanı sıra, bu kanunun kapsamı dışında kalan emekçilerin Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu gibi yeni ve özel kanunlarla hukuksal düzenlemelere dâhil edildiklerini; hafta tatili, öğlen dinlenmesi, yıllık ücretli izin gibi konularda yapılan yasal düzenlemelerle bireysel çalışma ilişkilerinde genişlemelerin yaşandığı görülür. Ancak popülizmin diğer yüzünde iş-

çi sınıfının örgütlü gücü sendikalar, hem patronaj ve partizanlık kanallarıyla hegemonya altına alınmış hem de özellikle ellilerin ikinci yarısından itibaren baskı politikalarına maruz kalmıştır.

Çağlar Keyder'in yerinde saptamasıyla, DP'nin 1950'de iktidara gelmesi, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkiye tarihinde esaslı bir dönüm noktasıdır. Bu esaslı dönüşüm salt bir iktidar değişimi olmanın ötesinde tüm toplumsal sınıf ve kesimlerin konumlarını dönüştüren etkiler yaratmıştır. Behice Boran'ın ifadeleriyle "Halkın oy hakkını ciddîye alıp ona sahip çıkması ve kendini ezen, horlayan, dertlerine çare bulmayan bir devlet yönetiminin temsilcisi ve sorumlusu olarak gördüğü CHP'yi alaşağı etmesi, politik alanda devrimci" bir davranıştır. Ancak sosyal-siyasal tarihimize genel olarak bakıldığında, dönemin başlıca toplumsal aktörleri olan köylüler, toprak sahipleri, ticaret ve sanayi burjuvazisi, asker-sivil bürokrasi gibi sosyal sınıf ve kesimleri temel alan, onların iktisadî ve sosyal yönelimleri üzerinden ellili yılları çözümleyen çalışmaların varlığına karşın, hem nicelik hem de siyasî güç açısından görece zayıf ve henüz belirleyici güç olmaktan uzak ama yine de gelişim hâlinde bir sosyal sınıf olarak işçi sınıfının bu türden çözümlemelerde ya hiç yer almadığı ya da özne olmaktan uzak pasif bir varoluş içinde resmedildiği görülür.

Oysa her ne kadar genel toplumsal planda belirleyici bir iktisadî ve siyasî güce sahip olan ve bu açıdan da DP politikalarının odağında yer alanlar köylüler olsa da; elliler boyunca hızla gelişen kentlerdeki işçiler de giderek DP ile CHP arasındaki siyasî çatışma açısından etkili bir toplumsal güce dönüşmüşlerdi. 1950 seçimleri Boran'ın sözleriyle, "CHP'nin iktidardan halkın oyuyla düşmüş olması halk kitlelerinin politik bilinçlenmesinin ilk etkin belirtisi, otoriter, tepeden inme devlet şekline karşı ilk direniş"olarak okunacak olursa, bu direnişte işçi sınıfının da yeri olduğunu görmek ve bu direnişin anlamı, biçimi ve kanallarını anlamaya çalışmak, işçi sınıfının tarihsel oluşumunu kavramak için önem kazanır.

Ellilerde İşçi Sınıfının Profili

1950'ler Türkiye'de hızlı bir işçileşme sürecinin yaşandığı yıllardı. 1955 nüfus sayımında 1.6 milyon civarında olan ücretlilerin sayısı 1960'da 2.5 milyona, % 13.3 olan toplam faal nüfus içindeki payları ise % 18.7'ye çıkmıştı. Tarık Şengül'ün tanımlamasıyla *emek gücünün kentleştiği* bu dönemde köyden kente göç eden sayısı, 1945-1950 yılları arasında 214.000 iken, 1950-1955 arasında 904.000'e çıktı; sonraki beş yılda da yaklaşık aynı sayıda göç devam etti. İşçi sınıfına dâhil olanlar büyük ölçüde kırsal göçmenlerdi. İstanbul'da 1958 yılında düzenlenen kapsamlı bir işçi anketinin verileri, katı-

lımcıların % 81.4'ünün İstanbul dışında doğduklarını ortaya koymaktaydı.

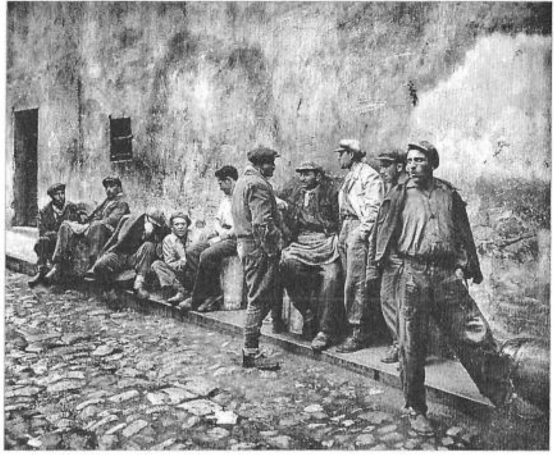
Ancak kentlerdeki istihdam olanaklarının göçmen kitlesi açısından yeterli olduğu söylenemezdi. Sanayi istihdamı 1950 başlarında 230 bin dolayındayken, 1964'te 455 bin rakamına ulaşmıştı; ama bu, kente akan yüzbinler düşünüldüğünde hayli yetersizdi. Sonuçta kentlerde marjinal işlerde çalışan büyük bir kitle oluştu. Ancak mavi yakalı diye niteleyebileceğimiz işçi sınıfının çekirdek kesimi içinde imalat sanayinde çalışanların çok ciddîbir oranda olduğu da görülmekteydi. Yukarıda anılan anketin sonuçlarına göre, bu kesim içindekilerin % 62'si imalât sanayinde istihdam edilmekteydi. Meslekler itibariyle bakıldığında ise işçilerin üçte ikisinin sanat ve imalat mesleklerinde, kalanların büyük bölümününse sırasıyla hizmet, büro ve satış mesleklerinde çalıştıkları saptanmaktaydı.

İşgücünün sektörel dağılımının ve enformel alandaki istihdamının yanı sıra sürekliliği de dönemin başlıca sosyal siyaset gündemlerinden birini oluşturmuştu. Ağırlıkla köyden kente göçünü tamamlamamış bir ayağı köyde olan emekçilerin, dönemsel olarak çalıştıkları işyerlerini sıklıkla ve kolaylıkla terk etmeleri sonucu, işe giriş ve çıkışların yüksek oranda seyretmesiyle ortaya çıkan yüksek işgücü devri, sanayinin gelişmeye başladığı 1930'lu yıllardan beri şikâyet ve tartışma konusu olmuştu. Devlet, işgücü verimliliğinin düşüklüğü; sosyal siyasetçi akademisyen ve uzmanlar, Batılı manada süreklilik arz eden bir sanayi işçisinin oluşmaması; sendikalar ise örgütlenememe, kurumsallaşamama gibi sonuçlar üzerinden işgücü devrinin azaltılması ve sürekli bir işgücünün sağlanması konusuna ilgi gösteriyorlardı. İşgücü devrinin azaltılması, işçilerin işyerlerinde kalıcı hale getirilmesi, özellikle mevsimsel işgücü göçü hareketlerinin önlenmesi için geliştirilen politikalar kapsamında işçilerin mesken sahibi yapılmaları ve çeşitli sosyal olanaklar sağlanarak yerleşik hale getirilmeleri önemli yer tutmaktaydı.

Örneğin Nusret Ekin, işgücü devrinin önlenmesi hususunda özel sermayenin gerekli masraflara katlanmadığını, sosyal yatırımları yapmaktan kaçındığını belirtmekte, özellikle de lojman politikası izlememiş olmasını eleştirmekteydi. Otuzlu, kırklı yılların başlıca sorunu olarak görülen işgücü devri, ellili yıllarda görece yavaşlamaya başladı. Bunda, başka etmenlerin yanı sıra, kısa zamanda büyük hızla artan gecekonduların emeği kentte yerleşikleştirme işlevi önemli rol oynadı. Köyünden giderek kopan ve kentlileşen işgücünün yalnızca emek gücünü satarak geçim sağlama, ücret gelirine bağımlı olma anlamında proleterleşme süreci böylece daha da derinleşmiş oldu.

Tüm bu nesnel gelişmelere karşın dönem fotoğrafları bize elliler Türkiye işçi sınıfının köylü kasketini tümüyle çıkarmadığını gösterir. Kentlerin kenarlarında yayılan gecekondu semtlerinde yeniden üretilerek kararlı biçimde korunan köy kökenli kültürel pratikler ve tutumlar uzunca bir süre gece-

kondu araştırmacılarının başlıca ilgi odağı olmaya devam edecekti. *Kentlileşemeyen* ya da *kentle bütünleşemeyen* gecekondulular teması neredeyse 1970'li yılların sonlarına kadar sosyal bilimlerin saha çalışmaları gündeminde öncelikli yer buldu. Söz konusu araştırmaların perspektifinde bu şekilde yer bulmasa da, buralarda geliştirilen dayanışmacı ya da himayeci ilişki biçimlerinin, aynı zamanda, işçi sınıfı kültürünün önemli bir katmanını oluşturduğunu söylemek yerinde olur.

Başlarında "kasketleriyle" iş için bekleyen işçiler (Fotoğraf: Ara Güler).

Ellilerin Sendikalar Dünyası

Zorla sona erdirilen 46 Sendikacılığı deneyiminin ardından, 1947'de Sendikalar Kanunu ile açılan yeni dönemde giderek artan sayıda sendika kuruldu. Dönemin özgün yanlarından birisi de sendikal örgütlenme modellerine yasal sınırlamanın bulunmamasıdır. Bu durumun ortaya çıkarttığı tablo, günümüzün 12 Eylül'ün tekçi, yasakçı hukuksal mantığı ile şekillendirilmiş sendikal dünyasından hayli farklı ve zengindir. Günümüzde işkolu temelindeki sendikal örgütlenme modeli tek geçerli model olarak kabul edilmekte ve dayatılmaktadır. Oysa 1946 sonrası sendikalar işyeri, işletme ve işkolu düzeyinde örgütlü olabildikleri gibi federasyonlar ve birlikler biçiminde dikey ve yatay üst örgütlenmeler de oluşturdular. Bu bağlamda sendikal örgütlenme merkezkaç, parçalı ve karmaşık bir görünüm arz ediyordu. Ademi merkeziyetçi bir yapı söz konusuydu. Yerel sendikaların otonomisine karşın üst örgütler zayıf ve yetersiz kalmaktaydı. Sendikalar maddî kaynak sorunları yaşamaktaydılar. Ancak, bir yandan dağınıklık, rekabet ve zayıflık yaratabilen bu model zenginliği, diğer taraftan işyerleri, işkolları ve yerel dinamiklerin özgünlüklerini ve sendikaların özgürlüklerini de esas alması anlamında önemliydi. Ellili yıllar boyunca irili ufaklı birçok sendika kuruldu; bazıları birleşti; bazıları ayrıştı; bazıları ise neredeyse sadece kâğıt üzerinde kaldı. Ancak ne olursa olsun, 1948'de 50 binler civarında hesaplanan sendikalı işçi sayısı 1960'la-

rın başlarında 300 bine dayanmıştı ve bu, İş Kanunu'na tâbi işçilerin yaklaşık üçte birine, tüm ücretlilerinse % 10'u aşan bir oranına denk düşmekteydi. Bu bağlamda, günümüzün işçi sendikaları esas alındığında, sendikalılık oranının % 10'un altında olduğu hatırlanmalıdır.

Sendikaların bölgesel düzeyde geliştirdikleri birlikler ise dönemin özgün ve etkili örgütlenme modeliydi. Başta İstanbul olmak üzere, ülkenin başlıca sanayi şehirlerinde ve bölgelerinde kurulan sendika birlikleri, ellilerin işçi hareketi için başlıca dinamizm kaynağı oldular. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin (İİSB) bu birlikler içinde ayrı bir yeri ve önemi vardı. 1955'te, o zamana dek bir türlü tanınmamış olan grev hakkı için kampanya başlatan, Yüksek Hakem Kurulu'nun oluşum ve işleyiş biçimini eleştirerek yasal değişiklik sağlayan, hem elliler boyunca hem de altmışların başındaki ara dönemde çeşitli eylemlerin düzenleyicisi olan hep İİSB olmuştu.

İİSB ellili yıllar boyunca, Türkiye işçi sınıfının temsilinde çok önemli bir yer tuttu. Sedat Ağralı'ya göre federasyon ve sendikalardan çok önde İİSB'nin sesi duyulmaktaydı. İİSB'nin son başkanı olan Avni Erakalın, kamuoyunda çok bilinmese de, Birlik olarak ellilerde ve altmışların başlarında birçok eylem örgütlediklerini, farklı işkollarındaki işçilere ve sendikalara destek olduklarını anlatır. İİSB, kuruluşundan itibaren örgütsüz işkollarındaki işçilerin örgütlenmesi için sendikaların kuruluşuna öncülük etti. Öncelikle lastik-kauçuk, elektrik, tramvay ve otobüs, inşaat gibi önemli işkollarında sendikaların kurulması için çalışmalar yaptı; buralardaki işçilerin sendikalaşma çabalarını destekledi. Başta Mensucat olmak üzere,çeşitli işkollarındaki birbirleriyle rekabet hâlinde olan sendikaları birleştirmek için çalışmalar yürüttü.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin kurucularından Avni Erakalın, daha sonra Türkiye İşçi Partisi'nin de kurucularından olmuş, hatta partinin ilk genel başkanlığını yapmıştı. Erakalın, kısa süre sonra partinin genel başkanlığını bırakarak YTP listesinden milletvekili adayı olacak fakat seçilemeyecekti.

İşçi sınıfının geneli adına kamuoyu, devlet ve işverenler karşısında ulusal düzeyde bir temsiliyetin gerekliliği 1950'lerin dünyasında daha güçlü bir ihtiyaç hâline geldiğinden, 1952 yılında ilk kez ulusal düzeyde bir birlik sağlanarak Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) oluşturuldu. Merkezî bir çatı örgütü oluşturma fikri, aslında işçi hareketimizin her döneminde var olmuştu. 1920'li yıllardan başlayarak çeşitli biçimlerde böyle bir çatı örgütün yaratılması çabası içine girilmişti. 46 Sendikacılık deneyimi sona erdirilmeseydi –belki de–

onun hayata geçirmeye çalıştığı ulusal düzeydeki işçi örgütlenmesi çok daha önce gerçekleşmiş olabilirdi. Özetle, Türk-İş'in oluşumunun Türkiye işçi hareketinin tarihsel birikiminin bir sonucu olduğu söylenebilir. Kuruluş süreci dönemin etkin federasyon ve birliklerinin çalışmalarının sonucunda tamamlandı ve dönemin önde gelen sendikacılarından oluşan bir öncüler ekibiyle yola çıktı.

Öte yandan kuruluşa giden süreçte, Soğuk Savaş atmosferi içinde Avrupa ve çevre ülkelerdeki sendikal gelişmeleri yakından izleyen ve biçimlendirmeye çalışan ABD'nin etkileme çabaları da söz konusuydu. Daha sonraları CIA ajanı olduğu açığa çıkan Irwing Brown'ın dönemin sendikacılarıyla kurduğu sıkı ilişkiler, sendikalarla olan yoğun, sistemli temasları ve bir konfederasyonun kurulması yönündeki telkinleri belirtilmesi gereken bir dinamikti. Soğuk Savaş'ın bütün cephelerde devam ettiği koşullarda sendikal alanda da yoğun bir Soğuk Savaş yaşanıyor ve bu nedenle Türkiye'de kurulacak bir konfederasyonun Batı yanlısı tutum alması, hem sendikal hem de siyasal güç dengeleri açısından önem taşıyordu. Ancak konfedrasyon kuruluşuna yönelik bu ilgi ve yardımı, iç sendikal ve siyasal dinamikler bir yana bırakılarak bir ABD operasyonu olarak değerlendirmek mümkün değildir. Konfederasyonun Kurucu Genel Sekreteri olan Şaban Yıldız bu süreci şöyle anlatır: "Türk-İş'in kuruluşu her şeyi önceden planlanmış bir *tezgâh* değildi. Hele hele ABD'nin her şeyi yerli yerine yerleştirdiği, planlanmış bir oyun hiç değildi. Yaptığımız, yapabileceğimiz neyse, her şeyi kendi sınıf güdümüzle yaptık."

Türk-İş o zamanlarda da sonrasında da tarihi boyunca hiçbir zaman istenen ölçüde belirleyici bir merkezî örgüt olamadı. Partilerarası denge, partilerüstü politika, hatta apolitik sendikacılık anlayışı başlangıcından itibaren Türk-İş'in yürüyüşünü belirledi. İlk tüzüğünde ve kuruluş bildirisinde milliyetçi bir teşekkül vasfını kaybetmeyeceğini vurgularken, ilk genel kurulunda yaptığı tüzük değişikliği ile de siyasî parti yayın ve propagandalarına asla alet olmayacağını, yabancı devlet ideolojilerine de alet ve vasıta olmayacağını ilan etmekteydi. Dönemin ruhuna uygun olarak milliyetçilik, anti-komünizm ve gayri siyasîlik üçlemesi böylece tamamlanıyordu. Sonraki yürüyüşüne de bu saikler yön verdi. Ama işi karıştıran hep sonuncu *gayrisiyasîlik* meselesi oldu. 1940'larda olduğu gibi ellilerde de sendika-siyaset ilişkisi hiçbir zamana doğru konumlandırılamadı. Siyaset dışılığa yapılan aşırı vurgu, diğer yandan dönemin iktidarıyla yandaş bir ilişki geliştirilmesine engel olmadı; aksine bu durumu meşrulaştırdı. Aziz Çelik'in yerinde tanımlamasıyla 47'de açılan vesayet rejiminin elliler boyunca sendikal alanda sürdürülmesinin başlıca platformu Türk-İş iktidar ilişkileri oldu.

Türk-İş nicel açıdan değerlendirildiğinde, sendikal hareketin ve işçilerin büyük bölümünü temsil ediyordu. 1960'a gelindiğinde mevcut 432 sendika-

dan 293'ü, 27 birlik ve federasyondan 22'sini bünyesine almıştı. Türk-İş, sendikalı işçilerin % 72.4'ünü temsil ediyordu. Ancak Türk-İş'in sendikal hareket üzerindeki etkisi, bu oranların gerektirdiği ölçüde büyük olmadı. 1950'li yıllarda yerel düzeyde, işyeri düzeyinde birçok sendika aracılığıyla yaşanan deneyim zenginliğini Türk-İş'in öyküsü içine sıkıştırmak mümkün değildi.

1950'lerin sonlarına doğru yerel sendikaların birlikteliği ile oluşmuş federasyon türü sendikal örgütlenme modeli sorgulanmaya ve *milli tip* olarak anılan ulusal düzeydeki işkolu sendikaları öne çıkmaya başladı. Maden-İş, Petrol-İş gibi etkin sendikalar sonraki yıllarda milli tip sendika olarak anılan, federatif yapıyı aşan merkezîleşmiş ve güçlü yapılara ellili yılların sonlarından itibaren kavuşmaya başladılar. Bu tür sendikalar aynı zamanda etkili örgütlenme kampanyalarına girişmekte, işverenleri kolektif mukaveleler yapmaya zorlamakta, kendi yayınlarını çıkarmakta ve uluslararası sendikal örgütlerle ilişkilerini geliştirmekteydiler.

1954 yılında yabancı bir gazetecinin 251 sendikacıyla gerçekleştirdiği anketin sonuçları dönemin sendikacı profili hakkında ipuçları sunar. Katılımcılardan sadece 16'sı sendikasından maaş almaktadır, 150'si ilkokulu ve ancak 15'i ortaokul ve liseyi bitirmiştir; büyük çoğunluğu 35 yaşının altında ve kendi işlerinde normal mesai ile çalışan işçilerdir. Görüldüğü üzere öncü işçiler ortalama işçi yaşam biçimi ve standartlarından uzaklaşmış değildirler. Ankete katılanların çoğu DP'li olduklarını belirttiler. Üstelik yine aynı anketin sonuçlarına göre, sendikal faaliyetleri sırasında birçoğu işinden atılma, savcılıkta ifade verme, tutuklanma, tehdit edilme gibi tecrübeler yaşamışlardır. Bunlara, asgarî ücret tespit komisyonlarında, iş mahkemesi üyeliğinde, işyerinde işçi mümessilliğinde, iş ihtilaflarında, çalışma meclislerinde, çalışma müdürlüklerine yapılan şikâyet ve temaslarda, fiilî direniş ve grevlerde vb. edinilen deneyimleri de eklersek, ciddîye alınması gereken bir, sınıfsal temelli tecrübe birikimine sahip, öncü işçiler kuşağının oluştuğundan söz etmek yanlış olmayacaktır.

İktidarın Sendikalara Yönelik Tutumu

İktidarının ilk yıllarında sendikalarla ılımlı ve işbirliğine açık ilişkiler geliştirdiği gözlenen DP'nin tutumu,ellilerin ortalarından itibaren değişmeye başladı. DP'nin işçi hareketine karşı sertleşen politikasının başlıca göstergelerinden birisi, Sendika Birlikleri'nin kapatılması girişimi oldu. Çalışma Bakanlığı, 1955 yılından itibaren Birlikler'in mevzuata uygun biçimde oluşmadıkları ve kapatılmaları gerektiği biçiminde bir tartışmayı kamuoyuna taşıdı. 1947'de kabul edilmiş olan Sendikalar Kanunu'nun 8. maddesinde yer alan şu ifade tartışmanın kökeninde yer alıyordu: "Sendikaların kendi aralarından

da kuracakları birlikler de bu kanun hükümlerine tabidir. Bu gibi birliklerin kurulabilmesi ancak birliğe katılmak isteyen sendikaların mevcut üyelerinin üçte ikisinin muvafakatına bağlıdır."

O tarihe kadar sendikaların birlik, federasyon ve konfederasyona katılım için düzenledikleri kongrelerdeki delegelerin üçte ikisinin oyları yeterli sayılır ve katılım işlemi bakanlık tarafından da onaylanırken, bu kez her türlü üst örgüte katılma şartı olarak sendikanın tüm üyelerinin üçte birinin onayı şartı aranmaya başlandı. Bu, teknik olarak son derece zor ve ağır bir koşuldu. Üstelik birdenbire kamuoyu gündemine getirilmesi de iktidarın Birlikler'e yönelik husumetinin bir sonucu olarak değerlendirildi. Birlikler'in kapatılmasının gerçekte politik nedenleri vardı. Nitekim bu, Çalışma Bakanı'nın Meclis konuşmasıyla ortaya çıktı. Bakan bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, birliklerin *sınıf mücadelesi güttüklerini* iddiâ etti. Aslında gayet doğal olan bu durum, o yılların anti-komünist atmosferinde ağır bir itham olarak değerlendiriliyordu. 1957'de İstanbul ve İzmir dışında kalan Birlikler kapatıldı. Doğal olarak diğerleri kapatılırken, bu iki Birliğin kapatılmaması dikkat çekti. Görünen o ki bunun nedeni, söz konusu iki Birliğin o sıradaki yönetimlerinin DP yanlısı olmasıydı. Birlikler'in kapatılması kararı sonraki yıllarda her platformda eleştirilere uğradı. Türk-İş'in 1959'da yapılan Mümessiller Heyeti toplantısında da iki Birliğin kapatılma kararı dışında tutulmasının yarattığı *hukuki bilmece*den söz edildi ve hukukun bu tutarsız uygulanış biçimi eleştirildi. Türk-İş Başkanı Nuri Beşer ve Hasan Türkay, kapatılan Birlikler'in yeniden açılmasını sağlamak amacıyla Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan'ı ziyaret ettiler. Gergin geçen görüşmede anlaşma sağlanamadı. Kapatılan birlikler, ancak 27 Mayıs sonrasında açılabildi.

Baskılar bununla sınırlı değildi. Çalışma Bakanı, Konfederasyon yöneticilerini bakanlığa sokmak istemiyor; Türk-İş'ten en büyük işçi örgütü olarak söz edilmesini yerinde bulmuyordu. Dönemin Türk-İş Genel Başkanı İsmail İnan'a göre iktidar, üst örgütleri kapatarak yerel sendikalar üzerinde kolaylıkla kontrol kurmak istiyordu. İnan'a göre, DP döneminde bir noktadan sonra Milli Şef döneminde yaşanan baskılar yaşanmıştı. İstanbul Gazeteciler Sendikası'nın gazetecilerin dövülmesini protesto eden açıklamasının ardından geçici olarak kapatılması, sıkı mali denetimlerle sendikaların baskı altına alınması gibi olaylar da dönemin baskıcı ortamını yansıtan örnekler olarak zikredilebilir.

Sendikal Mücadele Alanları

1950'ler işçi hareketinin genelde militan bir çizgi izlediği, hak alma mücadelelerini kitlesel biçimde sürdürdüğü söylenemez. Ama sendikaların mevcut

hakları ve olanakları sonuna kadar kullanma yönünde sistemli çaba içinde oldukları kuşkusuzdur. Bunu, hem formel hem de enformel kanallarla hayata geçirdiler. İşçiler ve sendikacılar ile DP arasındaki himayeci karakterde bağlantılar, patronaj ilişkileri, dönem boyunca işçilerin/sendikaların tekil sorunlarını iktidara iletmek ve kimi zaman sonuç almak için yaygın olarak kullanıldı. Hem sendikacıların hem de işçilerin kişisel, yerel topluluk düzeyinde ya da işyeri bağlamında DP ile geliştirdikleri patronaj ilişkilerinin pek çok örneği görüldü. Sendika yetkililerinin ya da çeşitli konularda oluşturulan heyetlerin Ankara'ya gönderilmesi ve gidenlerin partili milletvekillerinden Cumhurbaşkanı'na kadar çeşitli düzeydeki DP'li yetkililer ile görüşmeler yapması neredeyse standart hale gelmiş bir patronaj stratejisi olarak kullanıldı. Ama bunların ötesinde sendikalar ellerinde bulunan yasal mücadele araç ve olanaklarını da kullanmaktan geri durmadılar.

İş İhtilafları

1947 yılında yeni bir anlayış zemininde kurulan sendikaların üyeleri açısından gerçek bir etki gücü elde etmeleri, 1950 yılında çıkarılan kanunla toplulukla iş ihtilafı çıkarabilme yetkisi elde etmelerinden sonra olabildi. Söz konusu kanun, İş Kanunu'nun bazı maddelerini tadil eden 25.1.1950 tarih ve 5518 sayılı kanundur. Bir işyerinde işçi mümessilleri ya da sendikalarca temsil edilen işçilerle, işveren arasında toplu bir iş uyuşmazlığı oluştuğunda bunun belli bir presedür çerçevesinde önce İl Hakem Kurulu'nda, buradan çıkan karara tarafların itirazı durumunda ise Yüksek Hakem Kurulu'nda, devletin hakemliğinde çözüm bulunmasını öngören zorunlu tahkim sistemi ilgili yazında iş ihtilafları başlığında ele alınır.

Gerçekte 1936'da yürürlüğe giren İş Kanunu'nun otoriter mantığına uygun, grevi dışlayan ve son sözü devlete veren bir zorunlu tahkim sistemi olan toplulukla iş ihtilafı çıkarma, her şeye karşın, dönemin sendikaları tarafından etkili bir mücadele aracına dönüştürülmüştü. Bu tarihten sonra çıkarılan iş ihtilafı sayısı hızla arttı ve dönemin sosyal siyaset yazınında, *fikrî bir inkişafın tezâhürü* olarak değerlendirildi. Toplulukla iş ihtilafları, işçilerin ücret, sosyal haklar ve çalışma koşulları gibi işyerindeki en temel meseleleri hakkında işverenle sınırlı da olsa müzakere edebildikleri, tutum geliştirebildikleri bir süreç olması bağlamında önceki dönemin, işverenin mutlak hâkim olduğu fabrika rejiminde ciddî bir değişimi getirdi. Daha 1952 yılında giderek yoğunlaşan ve etkili hale gelmeye başlayan iş ihtilaflarını ve sendikaların bu ihtilaflardaki rolünü değerlendiren dönemin önde gelen iş hukukçularından Ferit Hakkı Saymen şu yorumu yapmaktaydı:

> Bu hareketler gösteriyor ki, Türkiye'de geniş bir şekilde vücuda gelmesi yeni olmakla beraber, sendika hareketi yalnız gelişmekle kalmıyor, şuurlu ve dinamik bir tarzda işçi menfaatlerini koruyor, sendika fikri işçi kütlelerine nüfuz etmeğe başlıyor ve semere veriyor.

Dönem boyunca binlerce iş uyuşmazlığı hakem kurullarına gitti. İl düzeyinde çözümlenemeyip Yüksek Hakem Kurulu (YHK) tarafından sonuca kavuşturulan ihtilaf sayısı bile bin yüzün üzerindeydi. Yüksek Hakem Kurulu tarafından verilmiş olan kararların % 60'ından fazlası kamuya ait işyerlerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklarla ilgiliydi. Bunun, kamu sektöründe yasaların daha iyi uygulanmasından ve bu işletmelerde çalışan işçilerin özel işletmelerde çalışan işçilere oranla daha güçlü yasal güvencelere sahip olmalarından kaynaklandığı açıktı. YHK'da sonuçlandırılan ihtilafların çok büyük bölümü ücretlerle, bir bölümü de işyerlerindeki çalışma koşulları ve diğer sorunlarla ilişkiliydi. İş ihtilaflarının ücret düzeylerini genel olarak yükselttiğini söylemek için elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Bununla beraber, hayata geçtiği işyerleri açısından işçilerin iktisadî durumlarına hatırı sayılır düzeyde bir katkı yaptığı söylenebilir.

Toplulukla iş ihtilafı çıkarmak ve yürütmek, sonucundaki maddî kazanımlar hangi boyutta olursa olsun örgütlü işçiler için muazzam bir eğitim ve özgüven sağladı. 1951-1960 yılları arasında bin yüzden fazla iş ihtilafının çıkarıldığı düşünülürse, bu türden bir deneyimi onbinlerce işçinin yaşadığı görülür. YHK'ya giden ihtilaflardan 2/3'ünün işçiler lehine sonuçlandığı da düşünülürse, bu aracın değeri daha da artar. 1951 yılında, İstanbul'da İl Hakem Kurulu'na gelen iş ihtilaflarının kapsadığı işçi sayısının dönemin toplam sendikalı işçi sayısının yarısına ulaştığı ve o sırada İl Hakem Kurulu'nun ortalama olarak % 15-20 dolayında zam oranları sağladığı vurgulanmalıdır.

Miting Girişimleri

İİSB'nin ya da ona bağlı sendikaların elliler boyunca düzenlemek istedikleri ve her seferinde Hükümet ve Valilik tarafından engellenen miting girişimleri işçi hareketi tarihimizin nihai başarıya ulaşamamış ama üzerinde durulmayı hak eden eylemleridir. 1951 yılında, tekstil başta olmak üzere kimi sektörlerde yerli üretiminin zayıflaması ve büyük tensikatlara neden olan ithalat rejimi değişikliğine karşı, yerli üretimin desteklenmesi ve ithalatın sınırlandırılması taleplerini ifade etmek üzere gündeme gelen mitinge Valilik tarafından izin verilmedi. Tekstil ve Örme Sanayi İşçileri Sendikası tarafından Taksim'de düzenlenmek istenen ve İİSB içinde de tartışmalara neden olan mitingin yapılamaması üzerine sendika, sert bir protesto bildirisi yayınladı.

Aynı sendikanın ertesi yıl, 1952 Nisan'ında yapmak istediği mitinge Valilikçe izin verilmemesi ise Meclis'te sert tartışmalara neden oldu; *sınıf mücadelesi hayaleti* karşısında anti-komünist ajitasyonun en sıradan örnekleri Meclis kürsüsünden Çalışma Bakanı tarafından dillendirildi. Bakan Samet Ağaoğlu mitingin yasaklanmasının, o sıralarda artan iş ihtilafları ve grev hareketlerinin belli bir merkezden –Türkiye Komünist Partisi'ni ima etmektedir– idare edildiği yönündeki şüphelerinin ve miting talebinin de bunların devamı olduğu yönündeki kanâatlerinin sonucu olduğunu söylemekte meclise dönerek sormaktaydı: "Nereye gidiyoruz? Sınıf mücadelesine mi gideceğiz? Meydanlarda toplanarak sermaye ve say mücadelesi mi yapacağız?"

Sonuçta tüm engellemelere karşın işçi hareketinin muhalefet enerjisini yitirmediği, *meydanlarda sınıf mücadelesini* sürdürme kararlılığında olduğu görülecekti. 1953 yılında Zeytinburnu Çimento işvereninin sendikalı işçilere yönelik baskılarını protesto etmek için İİSB tarafından yine Taksim Meydanı'nda düzenlenmek istenen miting de valilikçe türlü çabalarla son dakikada yasaklanmışsa da kentin o günkü manzarası işçi hareketinin kitle kapasitesini göstermesi açısından önemlidir:

> 15 Mart sabahı erken saatlerde İstanbul'un en uzak semtlerinden kalabalık işçi grupları şehre doğru ilerlemeye başladı. Vapurlar adam almıyordu. Sabahın ilk seferlerini yapan vapurlar Paşabahçe'den, Üsküdar'dan tıklık tıklım işçilerle dolu olarak yanaşıyorlardı... Taksim meydanına giden bütün yollar polis ve jandarma tarafından tutulmuştu.

İİSB'ye göre, o gün hava muhalefetine karşın miting yerinde hazır bulunmak üzere gelen işçi sayısı tahminen 50-60 bin civarındaydı. O gün adeta sekiz yıl sonra yapılacak görkemli Saraçhane Mitingi'nin provası yapılmıştı. Yapılabilseydi, erken bir Saraçhane Mitingi, Cumhuriyet tarihinin sendikal haklara dâir ilk büyük mitingi olacak, işçi hareketinin kendine güvenini artıracaktı.

1955 yılında, bu kez bazı işverenlerin sendika başkan ve başkan vekillerini sendikal faaliyetlerinden dolayı işten çıkartmaları ve işçiler üzerinden baskı oluşturmalarını protesto etmek için miting yapılması gündeme geldi. 24 Nisan 1955 tarihinde yapılması kararlaştırılan mitingden önce işverenlerle ve Bölge Çalışma Müdürlüğü ile yapılan temaslar sonuç getirmemişti. Kendileriyle ihtilaf yaşanan otuz kadar işverenle diyalog mekanizmasının kurulması için Valiliğin davetiyle bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda olumlu ve umut verici sonuçların çıkması, bazı işverenlerin ihtilafların çözümünde işbirliği sözü vermesi üzerine miting kararından vazgeçildi.

Dönemin bitişini simgeleyen 1961 Saraçhane Mitingi bu alandaki birikimin en görkemli sunumuydu. En az yüz bin işçinin katıldığı tahmin edilen

Saraçhane Mitingi'nden bir görüntü. (Kaynak: http://www.emekveadalet.org)

ve bir türlü çıkarılmayan grev ve toplu sözleşme yasalarının çıkmasını hızlandırmak için İİSB tarafından düzenlenen miting, güncel amacının da ötesinde anlamlar içermekte, işçi sınıfının hegemonik kapasitesinin genişlemesinde önemli bir dönemece işaret etmekteydi. Aynı zamanda elliler boyunca eylemli biçimde diri tutulan toplantı ve gösteri hakkı talebinin sonunda kullanılabiliyor oluşunun sembolü oldu.

Ellilerde Grev Hakkı İçin Mücadele

1936 İş Kanunu'nda açıkça yer verilen grev yasağı, 1947'de çıkan Sendikalar Kanunu'nda sendikalara greve teşvik cezası getirilerek pekiştirilmişti. 1950'de seçimler öncesinde grev hakkını savunan, hatta programında yer veren DP, iktidarda olduğu yıllar boyunca birkaç kez hazırladığı grev kanunu taslaklarını hiçbir zaman meclis gündemine taşımadı ve *henüz Türkiye sa-*

nayinin ve işçi sınıfının grev için gerekli güce, olgunluğa ulaşmadığı biçiminde özetlenebilecek argümanlarla grev yasağını devam ettirdi. Buna karşılık grev hakkı, dönem içinde, giderek işçi hareketinin hemen tamamı tarafından sahiplenilen ve savunulan bir temel hakka dönüştü. Hem Mayıs 1950 seçimleri öncesi hem de sonrası, o dönem destekledikleri partinin politikalarına gözü kapalı bağlılığa dönüşmüş partizanca tutumlar alarak zaman zaman kamuoyuna *grev istemediklerini* beyan eden sendikalar/sendikacılar gibi tuhaflıklara rastlansa da *grev hakkı,* dönemin ortalarına gelindiğinde işçi hareketinin içindeki farklı partilere mensup aktörlerce benimsenmiş ve ısrarla savunulur duruma gelmişti.

Dönemin işçi hareketi odağı olan İİSB, her çalışma dönemi raporunda grev hakkı için yapılan çalışma ve girişimlere değindi. *1953-1954 Faaliyet Raporu*'nda üzerinde titizlikle durulan grev hakkının bu dönemde de tanınmamış olmasından duyulan üzüntü dile getirilmekteydi. 1954-1956 raporunda ise grev hakkı konusuna daha geniş yer ayrıldı. "Grevsiz sendikaların ceryansız ampülden farksız olduğu" belirtilerek, Batı demokrasilerinde asırlık mazisi olan grevin Türk işçisine de verilmesinin gerekliliği vurgulandı. Kezâ Türk-İş'in dönem içindeki raporlarında ve toplantılarında da grev hakkı bir biçimde yer buldu.

İİSB, 1955 yılı 20 Şubat'ında grev hakkı için bir kampanya başlattı. Kampanya, Birlik merkezinde üye sendika yöneticilerinin katıldığı bir basın toplantısı ile açıldı ve ardından sendika kongrelerinde yapılan konuşmalarla yaygınlaştırıldı. Konuyla ilgili Ankara'ya gönderilen bir heyet milletvekilleriyle, eski ve yeni çalışma bakanlarıyla görüşmeler yaptı. Birlik merkezini ziyaret eden siyasî parti liderlerinden de grev hakkı konusunda çalışma yapmaları talep edildi. Liderler kanun teklifi hazırlayacakları yönünde taahhütlerde bulundular. Kampanyanın etkisiyle gazete ve dergilerde akademisyenler ve yazarlar tarafından yüzlerce makale kaleme alındı. Böylece geniş bir kamuoyu oluşturuldu ve grev hakkının verileceği yönünde beklenti yükseldi.

Dönemin Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen, yıllar sonra, anılarında, o sıralarda kendisini ziyaret eden sendika liderlerine grev hakkıyla ilgili kanun tasarısını gösterdiğini, ancak "Kendilerine grevdeki işçiyi nasıl besleyeceksiniz?" sorusunu yönelterek sendikaların malî güçsüzlüklerine işaret ettiğini aktarır. Bakan her şeye rağmen tasarıyı Bakanlar Kurulu'na götürmüş, ama burada zamansız olduğu yönünde görüşlerin hâkim olması, ardından da Başbakan Menderes'in tasarıyı zamanı gelince görüşürüz demesi yüzünden tasarı rafa kalkmıştı.

Dönemi değerlendiren eserlerde DP'nin muhalefet yıllarındaki taahhütlerine karşın iktidar döneminde grev hakkını tanımaması, bu yönde attığı adımları hep sonuçsuz bırakması üzerinde yoğun olarak durulmuştur. Ama

sendikaların üye ve yöneticileri, ağırlıkla DP yanlısı olmalarına rağmen, grev hakkının tanınması yönünde aldıkları tutumun, gösterdikleri çabaların yeterli ölçüde konu edildiği söylenemez. Yakın zamanda yayınlanan *Camın İşçileri - Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü* adlı kitabımızda konuyla ilgili örneklere yer verilmiştir. Üye ve yöneticileri arasından DP'lilerin çoğunluğu oluşturduğu İstanbul Cam-İş Sendikası'nın yayın organı *Cam-İş* dergisinde konuyla ilgili haberler de yer almıştı. 20 Şubat 1955'te, İİSB'nin grev hakkının tanınması için başlattığı kampanya toplantısında sendika adına söz alan Cemil Gider, grevin bazılarının düşündüğü gibi yıkıcı değil, yapıcı ve sanayii geliştirici olduğuna değinerek; gayrimeşru ve siyasî değil, meşru ve iktisadî grev hakkı istediklerini ifade etti. *Sendika* dergisinin sayfalarında Çalışma Bakanı'nın grev aleyhindeki sözleri şiddetle eleştirilmekteydi.

Muhalefetteki CHP'nin lideri İnönü'nün işçi kenti Zonguldak'taki söylevi, "İşçi meselesi en büyük davamızdır" başlığını taşıyordu. Yine İnönü, katıldığı İİSB toplantısında, grev hakkı geç kalmış meselelerimizden birisidir demekteydi. Diğer yandan da 1953 programı ile CHP, ilk kez ekonomik ve sosyal sorunlara ağırlık vermeye başlamış ve somut koşulların baskısı altında hareket etmek zorunda kalmıştı. Öyle ki, o güne kadar şiddetle karşı çıkılan grev hakkı da programa alındı. Partinin 1954 yılındaki seçim afişlerinden birinin sloganı şöyleydi: "İşçi!... hür dünya işçisinin bütün haklarına kavuşacaksın!" 1958 tarihli bir başka afişte artık sağlanacak hakların neler olabileceği de netleşmişti: "İşçi vatandaş sendika hürriyetini, ücretli senelik izini, grev hakkını, işsizlik sigortasını sana CHP sağlayacak."1959 yılındaysa ünlü İlk Hedefler Beyannâmesi'nde grev hakkına da yer verildi.

Grev hakkının verilmesiyle ilgili çabaların yanı sıra, yasağa rağmen dönem içinde birçok fiilî grev de gerçekleşti. Bu dönemde, daha çok işletme düzeyindeki faktörlerin etkisiyle ve genellikle bıçak kemiğe dayandığında son çare olarak başvurulan kısa süreli iş bırakma eylemleri biçiminde gerçekleşen grevlerin bazıları sonuç alıcı oldu; bazıları ise başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak hemen hemen her greve güvenlik birimlerince mü-

Dünkü grev

Tahmil ve tahliye işlerinin üzerine olan müteahhitlikle anlaşamıyarak greve başlıyan liman işçileri, kordon boyundaki Denizcilik Bankası önünde bekleşirlerken

Liman tahmil ve tahliye işçilerinin büyük grevi

Ege Ekspres, 16.07.1954.

dahale edildi; çok sayıda işçi mahkemelere sevk edildi. Söz konusu fiilî grevler nedeni ile sendika yöneticileri tutuklandı; sendikalar kapatıldı. İstanbul'da Yunus Çimento Fabrikası'nda yaşanan ölümlü iş kazası sonrası iş durduran işçilerin örgütlü olduğu sendikanın başkanı ve başkanvekili işten çıkartıldı. 1954'te, İzmirli fırın işçilerinin grevi nedeniyle kent ekmeksiz kaldı. Yine İzmir Limanı'nda binden fazla yükleme-boşaltma işçisinin grevi kamuoyunda tartışmalara neden oldu; grevci işçilerin gösterileri polisin de müdahalesiyle engellendi.

1950'li yıllarda sendikalar miting veya toplantı düzenlediklerinde işçiler bu çağrılara büyük ölçüde uydular. Ancak o yılların öncü sendikacılarından İsmail İnan'ın sözleriyle, polisin engel olmaya çalışması durumunda "Polis kordonlarını aşıp o toplantı düzenlenemez[di], o şuur yoktu." Bu sözler, verili bir dönemde ve yerde geçerli olan eylem repertuvarına işaret etmesi bağlamında önemlidir. Türkiye'de 1960 öncesinde grev hakkının talep edilmesinin büyük işçi gösterileri ile gündeme gelmemiş olmasını, ortada verilmiş ciddî bir mücadelenin var olmadığına kanıt sayanlar bunu göz önünde bulundurmalıdır. Günümüzün eylem repertuvarı içinde belirleyici yer tutan yaygın ve etkin sokak gösterileri, 1950'ler Türkiye'sinin standardı değildi. Salon toplantıları, sendika kongreleri, gazete beyanatları, partiler içinde yapılan lobi faaliyetleri ve sınırlı düzeyde de olsa fiilî grevlerle gündeme getirilen grev hakkı, 27 Mayıs sonrasında ise en önemli gündemlerden birisi hâlini almıştı.

İşçi Hareketinin Entelektüel Gelişimi

1950'li yıllarda işçi hareketinin örgütsel gelişimine paralel olarak entelektüel kapasitesinin de geliştiğini görebiliriz. 46'da oluşmaya başlayan sendikal kamuoyu, ellilerde giderek belirginleşti. En azından, örgütlü emeğin alternatif bir kamusal alanının oluştuğundan söz edebilmemizi sağlayan başlıca etkenlerden birisi, dönem içinde güç ve yaygınlık kazanan işçi basınıdır. 1950'li yıllarda işçi sınıfı hareketinin gelişimine paralel olarak gazete ve dergilerin işçi/sendika haberi veren sayfaları, köşeleri oluştuğu gibi, doğrudan işçilere seslenen gazete denemeleri de oldu. Bunların dışında ise sendikaların ardarda yayın hayatına başlayan dergileri/gazeteleri ile küçümsenmeyecek bir sendikal basın oluştu. Özellikle ellilerin ilk yıllarında sendikalarla birlikte sendika yayınlarının da sayısında belirgin bir artış kaydedildi. 46 sendikacılığı döneminin en özgün boyutlarından birisi, çok sayıda sendikal yayınla desteklenmesiydi. Ancak bu harekete son veren sıkıyönetim operasyonuyla söz konusu yayınlar da kapatılmış, hemen ardından da CHP'nin kendi vesayeti altında başlattığı yeni sendikacılık akımının fikrî arka planını oluşturmak üzere *Hürbilek* yayınlanmaya başlanmıştı. CHP'nin muhale-

fete düşmesinin ardından *Hürbilek*'in yayın hayatı da son buldu. Çok partili hayat ile yeniden canlanan sendikal basın, çalışma yaşamı veya çalışma ilişkileri ile ilgili sorunları bazen korkak, ürkek ve çekingen; bazen cesur, inatçı ve meydan okuyan tarzda dile getirdi. Aynı zamanda önemli bir eğitim aracı da oldu.

Sendika aktivistlerinin yanı sıra, sıradan üyelerin de izledikleri ve yazdıkları bu yayınlar, işçilerin fabrikadaki yaşama ve kendi örgütlerine dâir sözlerini birbirlerine taşıyan araç olma özelliğindeydi. İşyerlerinde yaşanan sorunlar, ayrımcılıklar, işveren ve vekillerinin tutumlarına dâir eleştiriler, sendikanın gündemleri, örgüt içi tartışmalar vb. sayfalarında yer buldular. Eli kalem tutan sendika yöneticileri, zaman zaman ya da belli köşelerde düzenli olarak gündemdeki konular üzerine yazılar kaleme aldılar. Ama kapsam ve içerik sadece bunlarla sınırlı değildi: Çalışma Bakanı'ndan sosyal siyasetçi akademisyenlere, farklı sendikaların yöneticilerine kadar pek çok isim yazılarıyla bu yayınlarda yer aldılar. İşçi hareketinin ülke çapındaki etkinliklerine ilişkin haber ve yorumlar, semtin sorunları, Kıbrıs benzeri millî davaların yanı sıra, dergilerde başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin sendikal deneyimleriyle, işçi hareketi tarihleriyle ilgili yazılar da yayınlanmaktadır. Ayrıca sağlık, mizah, din-ahlâk, spor ve edebiyat gibi köşelerle de zenginleştirilmişlerdir. Sendikal yayınların muhatap olunan işverenlere seslenmesi, sendikanın ve işçilerin öneri ve eleştirilerini onlara etraflı biçimde duyurması da önemli bir diğer işlevleriydi.

Sendikal basının yanı sıra, daha önce belirtildiği gibi, dönemin gazete ve dergilerine işçi sınıfının giderek belirginleşen varlığının ve gücünün yansımaları da dikkate değerdi. *Gece Postası* gazetesinin 1940 sonlarından 1961'e kadar sürdürdüğü yayın hayatına baktığımızda, sayfalarında işçiler, küçük esnaf ve kent

Şişe ve Cam Sanayi İşçileri Sendikası'nın yayın organı *Cam-İş*. (01.09.1957)

yoksulları gibi kesimlerin sorunlarının kapsamlı biçimde işlendiği görülüyordu. Birçok sendikal gündemi manşetten gören *Gece Postası*'nda, özellikle Kemal Sülker'in *İş ve İşçi Alemi* köşesi sendikacılar ve işçiler açısından bir odak noktası hâline gelmişti. Yine Sülker'in çıkarttığı *İşçi Hakkı* gazetesi, kısa süreli de olsa iddiâlı bir günlük işçi gazetesi denemesi olarak anılmalıdır. Diğer yandan,ellilerin ikinci yarısından itibaren özgürlükçü bir muhalefetin sesi durumuna gelen *Akis*, *Forum* gibi dergilerde de işçi ve sendika haberlerine ve konuyla ilgili eleştirel analizlere sistemli biçimde yer verildi.

İşçi hareketinin entelektüel kapasitesinin gelişmesinde diğer önemli etken eğitim faaliyetleri oldu. Devletin, sendikaların ve akademinin işçi ve sendikacıların eğitimine olan ilgisi elliler boyunca, değişik platformlarda, farklı yöntemlerle devam etti. Yayınlar yoluyla bilgilendirmenin ötesinde düzenlenen seminer programlarıyla düzenli bir eğitim faaliyetinin sürdürülmesi hedeflendi. Sendikalar çoğu zaman düzenli olmamakla birlikte üyelerine ve çoğu kez de yönetici ve aktif kadrolarına yönelik eğitim çalışmalarını genelde üniversite hocalarının katıldığı konferanslar şeklinde sürdürdüler. Çalışma Bakanlığı, Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) desteğiyle 1954'te başlattığı eğitim programını 1961'e kadar sürdürdü. Çalışma yaşamının genel meselelerinin yanı sıra temel sendikacılık bilgilerinin verildiği eğitimler farklı düzeylerde seminerlerle oluşturulmuştu. İşyerlerinde işçilere topluca kısa konferanslar sunulduğu gibi, farklı bölgelerde sendika yöneticilerine seslenen daha dar kapsamlı, geliştirilmiş programlar da uygulandı. Bu eğitimlerde Bakanlık uzmanları ve akademisyenlerin yanı sıra ABD'li uzmanlar da yer almıştı.

Eğitim alanında dönemin en dikkat çekici ve özgün girişimi ise İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesindeki Sosyal Siyaset Kürsüsü tarafından düzenlenen "Sosyal Siyaset Konferansları" dizisi oldu. 1947 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yapılan bu konferanslarda sunulan tebliğler, kitap dizisi olarak yayınlandı. Söz konusu konferanslar, sendikacıların sadece dinleyici değil, bizzat katılımcı da oldukları fiilî bir işçi eğitim kurumu olarak işlev gördüler. Sonraları, her biri sendikal ve siyasal yaşamda önemli konumlara gelmiş Kemal Türkler, Bahir Ersoy ve Sabri Tığlı gibi sendikacıların tebliğleri konferanslarda yer buldu. Konferanslar bir sendikacı kuşağının yetişmesinde önemli yer tutan organizasyonlar olarak emek tarihinde yer edindiler. Çalışma yaşamının birçok sorununun ele alındığı, uygulamaların eleştirildiği, grev hakkı gibi kritik konuların gündeme getirildiği konferanslar dönemin iktidarını rahatsız etti. Sosyal Siyaset Konferansları'nın etkisi hükümet tarafından son derece ciddîye alındı. 1957 yılında grev hakkının başlıca savunucularından, konferansların düzenleyicisi akademisyen Orhan Tuna, bizzat Çalışma Bakanı tarafından komünistlikle suçlandı ve konferanslar iki yıl için aksadı. Bakan Mümtaz Tarhan konferansları eleştirirken, ilkokul

mezunu kişilerin (katılan sendikacılar kast edilmektedir) seminer vermesinin uygun olmadığını, sosyal adalet temelinde yazıp çizen konferansçıların aslında gizli maksatlarının olduğunu, komünist uşaklığı için sendikalara siyaset soktuklarını vb. söyleyerek dönemin anti-komünist retoriğinin güzide bir örneğini sunmanın yanı sıra gayet elitist bir tutum da almış oluyordu. Devlet böylece sivil bir işçi eğitiminin ve akademi-sendika işbirliğinin önüne geçmeye çalışmıştı ki bu durum da aslında işçi eğitiminin önemini de ortaya koymaktaydı.

Sendikacı Milletvekilleri

Çok Partili Dönem öncesinde de Meclis'e işçi kökenli milletvekillerinin gönderilmesi söz konusu olmuştu. Ancak bu, gerçek bir *seçim*den ziyade CHP iktidarının bir tür *atama* faaliyetiydi ve uygun isimlerle gerçekleştiriliyordu. 1950 ve takibeden seçimlerde ise birçok işçi/sendikacı meclise seçilerek girdi. Dönemin başlıca partileri hiçbir zaman işçi sınıfının güçlü bir şekilde temsilini öngörmemiş ve vekil adaylarını belirlerken bu yönde tutum almışlarsa da hem DP hem de CHP dönem boyunca meclise işçi-sendikacı milletvekili sokmuşlardı. Bunların sayısı 1946-1960 arasında toplam 12, birden fazla seçilme durumu da göz önünde tutulduğunda 15'tir. Bu, kuşkusuz, sendikacıların ve işçilerin beklentisinin çok altında bir sayıydı. Ancak 1950 seçimlerinden başlayarak dönem boyunca birçok sendikacı ve işçinin vekillik peşinde koşmasına da engel olmadı. Öyle ki, sendikacılar arasında *milletvekili olma hastalığın*dan söz edilir olmuştu. 1953 tarihli bir Türk-İş raporunda, seçimlerin yaklaştığı 1953'ün ikinci yarısını birçok sendikacı yöneticisinin "...siyasî parti kapılarını aşındırmakla geçirdikleri" eleştirisine yer veriliyordu. Hem CHP hem de DP taraftarları, yürürlükteki Sendikalar Kanunu'na da referansla, bir yandan sendikaların ve sendikacıların siyasetle ilgilerinin olmaması gerektiğini savunur ve karşıtlarının sendikaları siyasete alet ettiklerini savunurken diğer yandan da son derece partizanca bir siyaseti içinde yer aldıkları sendikalarda ve üst örgütlerde sürdürmekten geri durmadılar.

1954 seçimleri sırasında oluşturulan İşçi Mebuslarını Destekleme Komitesi girişimi ise bu ortamda farklı bir deneyim oluşturdu. Tanınmış 11 sendikacıdan oluşan komitenin temel amacı seçimlerde aday olacak işçi ve işçi dostu kişileri desteklemekti. Ancak girişim daha destekleyeceği adayları belirleyip çalışmalarına başlayacağı sırada baskıyla karşılaştı, kovuşturmaya uğradı. Birtakım yasal usul eksikleri bahane edilerek komite dağıtıldı. Özellikle iktidardaki DP yanlısı sendikacılar bu girişime sıcak bakmamışlar, *işçi milletvekili* kavramını gereksiz görmüşlerdi. Öte yandan, dönem içinde Meclis'e daha fazla sendikacı vekil taşıyan parti hep DP oldu. Muhalefette olma-

sına ve 1953 sonrasında sendikalarla giderek daha yakın ilişkiler gerçekleştirmesine karşın, CHP'nin Meclis'te işçi temsili konusunda gösterdiği zayıflık/isteksizlik dikkate değerdir.

1957 seçimlerinde DP'den beş ve CHP'den bir sendikacı Meclis"e seçildiler. Bu o güne kadarki en yüksek sayıydı. Ancak ne daha öncesinde ne de 57 seçimleri sonrasında Meclis'te yer alan sendikacı kökenli vekillerin sendikal kamuoyunu tatmin ettiği söylenemez. Bu vekiller sendikaların ve birliklerin toplantılarına katılıp dert dinleseler ve muhtemelen partilerine iletseler de emek yanlısı yasal düzenlemelerin yapılmasında güçlü bir etki yaratamadılar. Yapılabilenlerse hayli sınırlı düzeyde kaldı.

Örneğin Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası işçisi ve İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası Başkanı olan Ahmet Topçu'nun DP Meclis grubunda iki dönem devam eden vekilliği hiç de kolay olmadı. Bir yandan kendi grubu ile çatışmak durumunda kalırken diğer yandan Meclis performansı, sendikacılarca eleştirildi. Topçu, 1952 yılında İş Kanunu'nun bir maddesinin değiştirilmesi için tasarı hazırlayarak Meclis'e getirdiğinde, tasarının komisyondan geçmesinin güçlüğünü ve yaşadığı hayal kırıklığını anlatırken; "Komisyondaki münakaşaları ve bu münakaşalarda bir an duyduğum aciz yüzünden kendimi tutamıyarak ağladığımı unutamam," sözleriyle içinde bulunduğu koşulları özetlemekteydi.

İktidarın Sokak Gücü Olarak İşçiler

DP'nin iktidar dönemi partizanlıkla birlikte milliyetçiliğin ve anti-komünizmin de yükseldiği, kitlelerin parti savaşları ya da milliyetçi, anti-komünist kışkırtmalar için seferber edildiği bir dönem oldu. CHP'nin büroları aracılığıyla sendikalar kurdurup denetleyerek onları kendi yedeğinde birer kitle örgütü yapma yönündeki politikaları DP tarafından da özü itibariyle devam ettirildi. DP doğrudan sendikalar kurdurmamış, hatta sendikaların parti vesayetinden kurtulmaları yönünde görüşler savunmuştu ama iktidarı döneminde yandaşı sendikacılar eliyle bu yapılardan ve onların üyelerinden kendi gündelik politik manevralarında mobilize ettiği bir kitle gücü olarak yararlanmaktan geri durmadı. Siyasî tarihimize acı deneyimler olarak kazınan kitlesel kışkırtmalar ve linç gösterileri, düşmanlık yaratan cephe oluşumları bu döneme damgasını vurdu. Bu eylemlerin kentlerdeki öncü aktörleri arasında işçiler de bulunmaktaydı. DP, büyük bir bölümü umutlarını kendisine bağlamış, kendisini desteklemiş işçi sınıfını araçsallaştırdı, onların tarih sahnesinde hakları için mücadele eden bir sınıf yerine kışkırtılmış kalabalıklar olarak, mobilize edilmiş vurucu güçler olarak yer almalarını tercih etti.

Ekonomik göstergelerin olumlu seyrettiği ilk dönemin ardından gelen

durgunluk yıllarında iktidarın, otoriter bir yönelime girdiği gözlendi. 1955 yılından itibaren oluşan baskıcı ve saldırgan atmosfer içinde uluslararası planda gündeme gelen Kıbrıs meselesi üzerinden yürütülen milliyetçi propaganda artış gösterdi. Bu siyasetin yürütülmesinde kullanılan başlıca araçlardan birisi de hükümetin vesayetinde kurulan KTC'nin faaliyetleriydi. İktidara yakın bir grup hukukçu ve gazeteci tarafından kurulan Cemiyet, öğrenci birliklerinin yanı sıra sendikalarla da yakın bir ilişki içinde oldu. Yüksel Akkaya'nın saptamasıyla, kırklı yıllardan itibaren milliyetçilik ve anti-komünizmin toplumsallaştırılmalarında sosyolojik bir aktör olarak algılanıp bu temelde yapılandırılandırılmaya girişilen işçiler ve örgütlerinin büyük kısmı o sıralarda basın tarafından millî dava olarak sürekli gündemde tutulan Kıbrıs meselesinde de etkin bir rol oynama çabasındaydılar.

1954'ün son aylarında bir grup sendikacının Kıbrıs'taki Türk işçilerin komünistlerin etkisinden uzak, milliyetçi çizgide sendikalar oluşturmaları ve bir araya gelmeleri misyonuyla gerçekleştirdikleri Kıbrıs gezisine katılan başkan İstanbul Şişe-Cam-İşçileri Sendikası başkanı Hasan Türkay, geziye dâir izlenimlerini sendikasının dergisinde yayınladı. Saldırgan bir milliyetçilik ve anti-komünizmle bezeli yazıda, Kıbrıslı Türk işçi birliklerinin temel amaçları, "...kırıcı grevlere gitmeyerek işverenlerle masa başında anlaşmak ve komünist sendikalarla mücadele etmek" olan bir federasyon oluşturmaları için yapılan çalışmalar anlatılıyordu.

Hemen bir sonraki ay içindeyse KTC'nin Paşabahçe şubesi açıldı. Dilek Güven'in dikkat çektiği gibi, KTC'nin İstanbul şubelerini kuranlar çoğunlukla DP ilçe yöneticileri ve sendika yöneticileriydi. İşçilerin yoğun olarak katıldıkları açılış töreni sendikacıların yanı sıra fabrika müdürünün de konuşmalarıyla hamâsî bir hava içinde geçti. Paşabahçe şubesi etkin bir şube olarak çalışmalarına devam etti. Cemiyetin 6-7 Eylül Pogromu'ndan hemen önceki son büyük toplantılarından birisi Paşabahçe şubesinde, 28 Ağustos 1955'te, sendika dergisi *Cam-İş*'in haberine göre binlerce Paşabahçeli'nin katılımıyla gerçekleşmişti. Toplantıya katılanlar hep birlikte, *gerekirse Kıbrıs'a gönüllü gitmeye* yemin etmişlerdi.

Tüm ülkeyi saran gergin atmosfer sonunda bir provokasyonla patladı ve 6-7 Eylül 1955 günlerinde başta Rumlar olmak üzere İstanbul'daki azınlıklara yönelik kitlesel bir saldırıya dönüştü. Bugün elimizdeki çeşitli kaynaklar bu saldırılarda işçiler ve örgütlerinin etkin ve yaygın bir biçimde yer aldığını göstermektedir. Olaylar sırasında tutuklananların çoğunluğu işçilerdir, olaylardan sonra ise çok sayıda sendikacı tutuklanır. Birçok sendikanın merkezinde de Örfi İdare'nin görevlendirdiği asker ve polislerce arama yapıldı, içerideki evraka el konup kapı mühürlendi ve sendikaların faaliyetleri kısa bir süre için durduruldu.

Ellili yılların sonlarına yaklaşırken DP iktidarı hayli yıpranmış ve CHP, İnönü önderliğinde daha etkili bir muhalefet geliştirmeye başlamıştı. Bu kapsamda CHP lideri İsmet İnönü, 1959'un bahar aylarında başladığı yurt gezisinin son durağı olan İstanbul'da, sonradan DP aleyhine ciddî soruşturma ve iddiâların konusu olacak organize bir saldırı yaşandı. İnönü, 4 Mayıs 1959 günü Topkapı civarında toplanan kalabalığın bindiği araca saldırmasıyla ortaya çıkan linç girişiminden askerlerin müdahalesiyle son anda kurtuldu. Siyasî tarihimize *Topkapı Olayları* olarak geçen bu eyleme de sendika yöneticilerinin organizasyonuyla çok sayıda DP yanlısı işçinin çeşitli fabrikalardan katıldığına dâir belgeler ve tanıklıklar mevcuttur.

4 Mayıs 1959 günü Topkapı civarında toplanan kalabalık İsmet İnönü'nün bindiği araca saldırarak, linç girişiminde bulunmuştu. (Kaynak: http://www.inonuvakfi.com)

27 Mayıs askerî darbesinin ardından başlayan *Yassıada Duruşmaları* kapsamındaki soruşturmalardan bir kısmı da Topkapı Olayları'na yönelikti. Birçok fabrikada soruşturma yürütülmüş ve bunlardan genellikle DP yanlısı sendikacılar ve işçilerin olayların başlıca failleri arasında oldukları sonucu çıkmıştı.

Olaylar sırasında genç bir Paşabahçe işçisi olan Kristal-İş Sendikası kurucusu ve Genel Başkanı Mehmet Şişmanoğlu'nun tanıklığı dikkat çekicidir:

> Bir baktık ki, işçileri toplamışlar kamyonlara dolduruyorlar. Hepsinin eline birer Demokrat Parti bayrağı tutuşturulmuş. Ustabaşı geldi, "Topkapı'ya, sağır İsmet'i protesto etmeye gidiyoruz," dedi... İşçiler de ustabaşıyla müdür ne derse onu yapıyorlar... Meğerse organizatörlerden biri de aynı zamanda Demokrat Parti İlçe Başkanı olan fabrika revirinin başhekimi Naci beymiş. Eyleme gitsinler diye işçilere sıradan rapor veriyor. İşçilerin çoğu nereye gittiğini bile bilmiyor.

Yüzlerce işçinin, Beykoz gibi –o dönemin koşullarında– hayli uzak bir bölgeden, işyerlerinde problem yaşamamalarını sağlayacak bir organizasyonla Topkapı'ya getirilmiş olmaları partizanca mücadelenin geldiği boyutun yanı sıra DP'nin işçilere yönelik araçsalcı yaklaşımının da bariz bir örneğiydi. İşçilerin organize olma kapasitelerinin farkında olan iktidar, bu ürkütücü kapasiteyi kendi amaçları için kullanmaya çalışmıştı. Onların sınıf olarak mey-

danlara çıkmasına engel olan DP iktidarı, bindirilmiş kıtalar olarak sokaklara inmelerini, sendikalardaki partizanları ve fabrikaların aciz (veya partizan) yöneticileri aracılığıyla başarmıştı. İşçi sınıfının bu türden bir vurucu güç olarak kullanıldığı vakalar, tarihin karanlık sayfaları olarak kalacaktır.

Mesken Meselesi

1950'lerde Türkiye işçi sınıfı oluşum sürecine mekânsal dinamiklere gereken önemi vermeden bakmak büyük eksiklik olacaktır. Kentlere yığılan büyük nüfusun en öncelikli sorunu kuşkusuz barınmadır ve elliler boyunca ve sonraki yıllarda büyük ölçüde gecekondular yoluyla çözüldü. 1950 yılının başlarında İstanbul'daki konut meselesinin çözümü için oluşturulmuş olan danışma kurulunun kapsamlı raporunda, İstanbul işçi sınıfının geçim koşullarıyla mesken edinme imkânları ve gecekondulaşma arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaktaydı. Raporda, İş Kanunu'na tâbi işletmelerde çalışan nüfusun yoğunlaştığı ilçelerle gecekondu inşaatının şehir içinde artış gösterdiği bölgelerin kesiştiğine dikkat çekiliyordu. Benzer bulgular farklı çalışmalarda da yer aldı. İstanbul mensucat sanayiini incelediği kapsamlı monografisinde Sabahaddin Zaim durumu şöyle betimlemekteydi:

> Birçok işverenlerin de teşvikiyle esasen mevcut mesken darlığı karşısında sür'atle büyüyen gecekondular burada, [Bakırköy, Kazlıçeşme, Zeytinburnu bölgesi] muhtelif meslek erbabından müteşekkil fakir zümrelerin tamamen gayri sıhhî, gayri nizamî, gayrimeşru şartlar içinde barındığı büyük bir işçi sitesi hâline gelmiş, sanayileşmek iddiâsında olan bir memleketin bu en büyük sanayi şehrinde, sanayi bölgeleri civarında ucuz işgücü meskenleri inşa edilmesi lüzumunun idrak edilemeyişi... şehrin sosyal bünyesi, sıhhi ve içtimai düzeni hesabına çok pahalıya mal olmuştur.

Şehrin sosyal bünyesi için pahalıya gelen bu konutların sermaye için ucuz bir çözüm olduğu kesindir. Böylece ortaya çıkan durumun adını, Erhan Acar'ın konu hakkındaki istisnai bir örneği oluşturan tebliğinin başlığı doğru şekilde koyar: *İşçi Konutu Olarak Gecekondu.*

İşçilerin mesken meselesi dönem boyunca tüm ilgili taraflar açısından gündemdeki yerini korudu. Faaliyet raporlarında, "İstanbul işçisinin en büyük üzüntüsü meskensizliktir." ifadesini kullanan İİSB, bu konuda girişimlerde bulundu ve yapı kooperatifleri kurdu. İstenen ölçüde başarılar elde edilemese de, Mecidiyeköy, Paşabahçe ve Bakırköy gibi işçilerin yoğunlaştığı semtlerde düzenli işçi evleri inşa edildi. Çok daha geniş ölçekte bir girişim ise 1949 tarihli İhtiyarlık Sigortası Kanunu'nun ilgili maddesi uyarınca işçi kooperatiflerine sigorta fonlarından sağlanan destek aracılığıyla yaşama

geçirildi. 1960 yılı itibariyle sigorta fonlarından destek alan kooperatif sayısı 217'ye, bu kooperatiflerce inşa edilen mesken sayısı 14.961'e ulaşmıştı. Ayrıca çıkarılan kanunlarla işçi kooperatiflerine bedelsiz arsa imkânı sağlamak gibi ayrıcalıklar tanınarak işçi konutları özendirilmeye çalışıldı. DP'nin işçilerin öncelikli taleplerini algıladığını ve stratejisinin temeline oturttuğunu gösteren bir simge 1954 seçimleri için hazırladığı afişteki slogandır: *Her İşçiye Bir Çatı*. DP iktidarının göz önünde tuttuğu farklı saikler de vardı. İşçi meskenlerinin önemi ve gerekliliğine dâir bir yazısında Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen bunları açıkça belirtiyordu:

> Mülk sahibi olan işçinin, mülkiyet müessesesine düşmanlığı ve bu yüzden gelebilecek sosyal ve politik tehlikeler bertaraf edilmiş olur. İşçi evlerinin inşasında sosyal bakımdan dikkat edilecek husus, büyük ve müstakil işçi siteleri yerine, şehirlerin muhtelif semtlerine yerleştirilme ve serpiştirilme olmalıdır. Bu sayede işçi vatandaş, kendisini cemiyetin kucakladığını, ayrı ve aşağı telakki etmediğini her gün kendi şuurunda hisseder ve vatandaş şuurundan ayrı bir şuurun arkasında koşmaktan kurtulur. Hemen ve şükranla belirtmek isterim ki, Türk işçisi böyle bir komplekse düşmekten çok uzaktır ve onun vatandaşlık vasfı her şeyin üstündedir.

Yazıda vurgularla belirttiğimiz tanımlamalar, yukarıda tariflediğimiz popülist stratejiyi tam anlamıyla yansıtmaktadırlar. Bu strateji ekseninde işçiler, *mülk sahibi vatandaşlar* olarak sınıf dışında –hatta karşısında– bir kolektifin özneleri olarak tanımlanmakta ve örgütlenmekteydi. Yazı aynı zamanda mekânsal dinamiklerin sınıf oluşumundaki etkisinin DP ideologlarınca net biçimde anlaşılmış olduğunu da gösteriyordu. Tam da bu noktada dönemin işçi meseleleriyle ilgili etkili kalemi Adil Aşçıoğlu'nun yazdıklarına kulak vermek yerinde olacaktır:

> DP yanlış bir politika güderek işçilerin teşkilatlanma, çalışma hürriyetleri bakımından muhtaç oldukları imkânları vermemekte, buna karşılık işçi meskenleri ve lojmanları ile işçileri kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Aslında işçilerin kendi paraları ile veya gene onların ve işverenlerin ödediği primlerden hâsıl olan İşçi Sigortaları Kurumu'nun kredileri ile yaptırmağa muvaffak oldukları mesken ve lojmanlar işçiler için birer ıstırap kaynağı olmuştur.

Mesken meselesinde resmî düzeyde yapılanlar ne düzeyde olursa olsun, dönem boyunca bu konuda asıl geçerli ve etkili fiilî politika gecekonduların gelişmesine yönelik liberal tutumdu. 1953'te çıkartılan 6188 sayılı yasa gibi hukuksal düzenlemelerle gecekondular meşrulaştırılmış, bir yandan da ıslah edilmeleri öngörülmüştü. Ancak yasanın içerdiği; o tarihten sonra yeni gecekondu yapımlarına engel olunması amacı, hiçbir biçimde yerine getiril(e)

medi. Esasen kentlere akan ve ciddî bir mesken sorunu yaşayan işçilerin bu gereksinimlerini, büyük ölçüde kendi imkânlarıyla gecekondular kurma yoluyla karşılamış olmaları, kamu ve özel sektörün yetersizlik veya isteksizliğiyle değil, o sırada tercih edilen sermaye birikim stratejisinin, sorunlarını işverene ve devlete mali yük yüklemeden çözebilen her anlamda ucuz bir emeğe duyduğu ihtiyaçla açıklanmalıdır. Öte yandan mesken ihtiyacını bir ölçüde gideren gecekonduların, işçiler için yeni sorun alanları ortaya çıkardığı, yoğunlaşmanın en fazla görüldüğü İstanbul kentindeki işçi mahallelerinin bir dizi kentsel sorunla boğuştuklarının da belirtilmesi gerekir. Gazetelere yansıyan bir örnekte, İstanbul Valisi'ne yazdığı açık mektuba: "Mesken darlığı yüzünden bilhassa bir işçi olduğum ve sık sık işsiz kalarak zamanında ev kirasını ödemek imkânı bulamadığım için çoluk çocuğuma ait yatak ve yorgandan maada bütün ev eşyamı satarak kerpiçten bir gecekondu yaptım," cümleleriyle başlayan Feriköy'den bir işçi, gecekondusuna tahakkuk ettirilen aşırı vergiden, çatı yapamadığı için zatürreden ölen oğlundan, yolların çamuru ve ışıklandırmanın yetersizliğinden yakınmaktaydı. Özetle, 1950'lerde gecekondular kente akan emekçilerin acil mesken sorununa çözüm olduğu kadar, giderek işçi sınıfının tecrübe ettiği ciddî bir kentsel sorun alanı hâline de gelmekteydi.

Ellilerde Emek Hareketi Üzerine...

Kendisine partisinin işçilere grev vaadi hatırlatıldığında, "...bırakın bu saçmalığı, Türkiye'de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz," diye yanıt veren Menderes ve partisi DP'nin oluşturduğu emek rejimi ve işçi hareketi karşısındaki konumu sermaye birikim süreçlerinden bağımsız ele alınamaz. Ellili yılların ilk yarısında görece daha esnek giden iktidarla sendikalar arasındaki ilişkinin sonraki yarıda gerilemesi, sendika birliklerinin kapatılması tesadüfî veya salt *DP'nin artan hırçınlığının parçası* teziyle açıklanamaz. Ellilerin ikinci yarısının, aynı zamanda sermaye birikim sürecinde sanayi burjuvazisinin gelişmesine yol açacak olan ithal ikameciliğin ilk evreleri olduğu, iktidarın bu aşamada gelişen ve giderek kendisine cephe almaya başlayan bu sermaye kesiminin tepkisini alacak, gelişimini engelleyecek bir icraata girişmek istemeyeceği dikkatten kaçırılmamalıdır. Sermayeye ciddî maliyetler yükleyebileceği –örneğin 1970 sonlarında– görülmüş olan grev hakkını *unutmak* bu bağlamda Menderes için bir gerekliliktir.

İşçiler örgütlü kolektif bir güce dönüştükleri zaman girişecekleri eylemler üretim alanına, doğallıkla da artı-değer oranının azaltılmasına ve böylece sermayenin kârlarına yönelecektir. Oysa işçi vatandaşın muhatabı, bölü-

şüm ilişkilerinin ikincil, dolayımlı düzeyinde beklentilerini yönelttiği asıl özne, siyasî iktidardır. Bölüşüm ilişkilerine –barınma, sosyal güvenlik, belediye hizmetleri vb.– katılım yeniden-üretim alanında gerçekleşir. Burada verilenler sermayeden direkt alınmaz; ya kamu fonlarından ya da bizzat işçilerin oluşturduğu sosyal güvenlik fonlarından karşılanır. Artı değere dokunulmadan –veya ücretli tatil vb. zamana ilişkin haklarda olduğu gibi minimum dokunarak– yeniden üretim maliyetlerinin düşürülmesi esastır. Bu minimum müdahalelere karşı bile işverenlerin nasıl tavır geliştirdiklerini Orhan Tuna örneklerle açıklar: "Ücretli Hafta Tatili Kanunu projesi karşısında teşebbüs erbabımızın takındığı tavır ve gösterdiği reaksiyon da dikkate şayandır. Bunlar derhal bir araya gelerek, alâkalı makamlara verilmek üzere, böyle bir kanunun şiddetle aleyhinde bulunduklarına dâir mufassal bir rapor hazırlamışlardır."

Ama sınıf oluşumunun diyalektiğini atlamamak gerekir. Elliler boyunca dört alandaki birikim altmışlardaki işçi sınıfı oluşumunu ve işçi hareketinin yükselişini belirlemiştir. Birincisi, 1950'ler boyunca bireysel çalışma ilişkileri alanında oluşan birikim ve grev gibi bazı konularda yapılanlar, altmışlarda toplu iş ilişkilerinde yapılan düzenlemeler için temel oluşturmuştur. İkincisi, iş ihtilafları, asgarî ücret tespit komisyonları, kolektif mukaveleler vb. hak alma/genişletme araçları ve yasal düzenlemelerle fabrika rejiminde meydana getirilen değişiklikler, elliler boyunca işyerlerinde işçilere kimi mevziler ama bundan da öte ciddî bir deneyim ve özgüven kazandırmıştır. Üçüncüsü, fabrikaların çevresini *sınıf şuurunu yeşerten işçi siteleri* sarmış, ellilerin fakirhaneleri giderek birer *direniş yuvasına* dönüşmüştür. Ellilerde Haliç'e yerleşen Arçelik şirketinin bir yöneticisinin, 1960'larda sıklaşan grevlerle ilgili olarak; "Sendikalar grev olan yere kadınları, çocukları yığıyor, mahalle içinde olan fabrika bu olayı hep kapısında buluyordu," yakınması durumu açıklayan bir örnek niteliğindedir. Sermaye ve devletin ellilerde işçilerin barınma ihtiyacı için kabullendikleri ucuz çözümün, sonraki evrede onlar için pahalıya mal olduğu söylenebilir.

Dördüncüsü, tabiî ki işçi hareketinde oluşan birikimdir. Bu birikimin karşısında ilk şaşıranlar patronlar olur. 1962 yılında düzenlenen 3. Çalışma Meclisi'nde işçi tarafını temsilen katılan sendikacıların, eğitim görmüş, konularına hâkim, tecrübeli ve grup bütünlüğünü koruyan tavırları işveren temsilcilerini şaşırtır. Bu çalışma meclisinin işveren örgütlenmesi bakımından sağladığı yarar, işçi sendikalarının güç ve etkisini gören işverenlerin, kendilerinin de benzer bir örgütlenmeyi bir an önce gerçekleştirmek zorunda olduklarını kavramaları olur.

Türkiye işçi sınıfı oluşumunun görece sessiz birikim yılları olan 1950'ler kalıcı izler bıraktı. Türkiye'nin ana akım sendikacılık geleneği ve işçi sınıfı-

nın ana gövdesinin tipik oy verme davranışı en başta *Demokrat Partili* kimliği ile damgalandı; merkez sağ eğilimin hâkimiyeti altında yola çıkıldı. Bu kimlik, adeta bir doğum lekesi olarak günümüze kadar varlığını sürdürdü. Bu kritik doğum evresinin dünyada Soğuk Savaş'ın tırmanmakta olduğu ve Marshall Yardımı konseptinin ABD hegemonyasını derinleştirdiği bir konjonktüre denk geldiğini de unutmamak gerekir. Sendikacılık tarihimize dâir, *Türk-İş'i ABD kurdurttu*, ellilerde *ABD güdümlü sendikacılık CIA eliyle oluşturuldu* gibi bazı genel geçer değerlendirmeler abartılı ve komplocu bir bakış açısını yansıtıyor olsalar da, söz konusu konjonktürün yarattığı etkilerin de oluşum anında belirgin izler bıraktığı kuşkusuzdur.

İşçiler kendi somut deneyim ve talepleri temelinde mücadele ederken öncelikle toplumdaki temel meşruiyet referanslarına tutunmak ya da onları karşılarına almamak durumunda kalırlar. Türkiye sol hareketinin olası kritik kurucu müdahalesini zorla engelleyerek oluşturulan ortamda yaşanan ellilerin sosyal-siyasî ikliminde milliyetçilik (hatta anti-komünizm) çoğu kez sınıf söylemini ve eylemini kuşatan bir zırh hâline gelebildi. Verdikleri sendikal mücadele nedeniyle sık sık komünist olmakla itham edilen, böylece çok sert bir dışlanma ve yalnızlaşma riskiyle yüz yüze olan sendikalar ve sendikacılar egemen söylemin içinden konuşmak zorunda kaldılar. Ama üzerlerindeki Amerikancı, uzlaşmacı, milliyetçi, anti-komünist ideolojik basınçlar ne denli şiddetli olursa olsun elliler boyunca biriken öz-deneyimleri, en azından bir bölümünde, sonraki yılların TİP ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) çıkışlarına temellik edecek bir sendikal-siyasal bilinci de yarattı.

Böylece 1950'li yılları kendi karmaşık dinamikleri içinde işçi sınıfının karakterisitk bazı özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemi olarak incelemenin önemine işaret etmiş olduk. İşçi hareketi açısından 1950'lerle altmışlar arasında bir kesintiden, kopuştan çok sürekliliğin altını çizmeyi, altmışların ilk dönem gelişiminde ellilerin hakkı yeterince verilmeyen birikiminin olduğunu belirlemeye çalıştık.

Ellili Yıllarda "Dış" Politika

GENCER ÖZCAN

Ellili yıllar boyunca DP hükümetleri, siyasal konumlarını koruyabilmek ve başlattıkları yatırımları sürdürebilmek için ABD ile yakın ilişkiler kurmaya, bu ilişkileri çeşitlendirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla DP iktidarlarının *harici siyaseti*, kısaca yükselen küresel güç ABD ile yakın ilişkiler kurulmasına ve korunmasına yönelik arayış ve girişimler olarak özetlenebilir. ABD ile yakın ilişkiler siyasetinden beklentiler siyasal ve iktisadî olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir. İktidarının ilk yıllarında konumunu korumaya çalışan DP, *hür dünyanın lideri* ABD ile birlikte davranarak dünya siyasetinden güç devşirmeye çalışır. DP'li yöneticilerin yayınladıkları propaganda kitaplarında ABD'den söz ederken kullandıkları ifadeler, bu güç devşirme siyasetinden murat ettikleri beklentilerin karşılandığını anlatır: "Müttefiklerimiz altını kürekle karıştırıyorlar, inatları darbı mesel hükmündedir. Dünya siyasetinin dörtte üçünü ellerinde bulunduruyorlar." Öte yandan DP'li yöneticilerin Kıbrıs sorunu, Ortadoğu'ya yönelik siyaset, Balkan Paktı vb. konularda ABD ile ilişkilerini, "Ne kadar uyumlu davranırsak o kadar çok dış yardım alırız," varsayımıyla yürüttüklerini ortaya koymaktadır.

DP yönetiminin ellili yıllarda izlediği siyasete ilişkin örnekleri ele almadan önce, bu onyılı öncekilerden ayıran bazı başlangıçlar üzerinde durulabilir. Bunlardan belki de birincisi, çok partili siyasete geçilmesiyle birlikte, hükümetin dünya siyasetindeki gelişmelere yönelik tutumunun Türkiye siyasetinde konuşulur, tartışılır hâle gelmesidir. Tek Parti Dönemi'ne bakıldığında, dünya siyasetine ilişkin konularda hükümet ve dışişleri bakanları, karar vericiler değil, ancak Cumhurbaşkanı tarafından alınan kararların uygu-

layıcıları konumunda kalmışlardır. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi* başlıklı çalışmasında, dış politika karar süreçlerinde dar bir çevrenin söz sahibi olduğunu, görüşmelerin ise tartışmadan çok *bilgilendirmeye* yönelik olduğunu belirtir. Koçak, "TBMM'nin dış politika alanındaki karar alma sürecinde de hiçbir önemli işlevi ve katkısı" olmadığını vurgular. Tek Parti Dönemi'nde CHP'nin gerekli gördüğünde dünya siyasetine özgü gelişmeleri açık ya da örtülü sansür uygulamalarına başvurarak ülke siyasal gündeminden uzak tuttuğu görülmüştür. Yalıtım stratejisi olarak adlandırılabilecek bu yönteme ellili yıllarda çok partili siyasete geçişle birlikte, en azından bir ölçüde başvurulduğu söylenebilir. Böylelikle, Tek Parti Dönemi'nde ancak dar bir çevrede tartışılan *dış* meseleler, 1950'den sonra daha geniş toplumsal kesimlerin ilgi duyduğu, hakkında bilgilendiği ve üzerinde konuşabildiği konular dönüşmüş, kısacası siyasallaşmaya başlamıştır.

Bu dönemde, "hükümetlerin ve partilerin müşterek malı olarak bir millî siyaset hâlini almış" gibi ifadelerle gündelik tartışmalardan uzak tutulan dış politika anlayışının sürdürülmesine karşın, dünya siyasetine ilişkin konular basında ele alınmış, DP hükümetlerinin aldığı tutumlar tartışma ve eleştiri konusu yapılabilmiştir. CHP'nin yayın organı konumundaki *Ulus*'ta Ahmet Şükrü Esmer, Hüseyin Cahit Yalçın, Bülent Ecevit ve Nihat Erim gibi yazarlar DP siyasetine kapsamlı eleştiriler getirmişlerdir. *Hürriyet* ise özellikle Kıbrıs konusunu kamuoyunun gündemine sokan gazete olarak öne çıkmıştır. Haftalık yayınlanan *Akis*, *Kim* ve *Forum* gibi dergiler de DP siyasetlerini eleştirel açıdan ele alarak dış politika sorunlarının gündelik siyasal tartışmalara konu olmasını sağlamıştır. Bu eleştiriler, DP'nin yayın organı konumundaki *Zafer*'de, Nureddin Fuad Alpkartal, Mümtaz Faik Fenik, Mücahit Topalak gibi yazarlar tarafından yanıtlanmıştır.

"Dış politika millîdir" efsanesinin sorgulanmasına yönelik ilk örneklerle de bu dönemde karşılaşılır. Bekleneceği gibi, sorgulama artık muhalefete geçen CHP çevrelerinden gelecektir. Nihat Erim'e göre de dış politikada millî birlik gereklidir. Fakat bu birlik, "...hükümetin veya muhalefetin düşüncesinin diğer tarafça münakaşasız kabulü değil, iki tarafın uzlaşmaya varması" anlamına gelmelidir. Bu sorgulamalara karşın, dış politika tartışmalarının içerikli olduğunu söylemek mümkün değildir. Tartışmalarda DP'ye yakın çevrelerin söyledikleri propagandaya dönük açıklamalarla, muhalefetin eleştirileri ise "Dış politika mevzûlarında resmî malumattan mahrum bırakılmak" ile sınırlı kalmıştır. Ancak yeterince bilginin bulunduğu gelişmeler sırasında muhalefetin özlü eleştiriler yapamadığı, eleştirilerin usule ilişkin itirazların ötesine geçemediği bir başka olgudur. Tartışmaları sınırlayan bir başka olgu ise DP yöneticilerinin dünya siyasetine ilişkin kararları yalnızca kendileri tarafından alınmış kararlar olarak göstermeye çalışmalarıdır.

Bu konuda İnönü'nün kararlara katılım konusundaki isteklerinin karşılıksız bırakılması, buna karşılık, İnönü'nün bilgi birikimi ve deneyiminin aşağılanması sık karşılaşılan bir durumdur. Muhalefet lideri olarak Kore'ye asker gönderme konusunda görüşlerine başvurulmaması üzerine "Arzu edilirdi ki, uzun müddet iktidarda kalmış bir Partinin Başkanı sıfatiyle benim de bu mesele hakkında reyime müracaat edilsin," diyerek yakınacaktır. 18 Mayıs 1952'de Trabzon'da DP'ye muhalefet ile sadece "Esasta değil, takipte ve tedbirde de mutabakat aranması lazımdır," sözleriyle çok partili siyasal hayatla uyumlu bir karar verme sürecinin yaratılamadığından yakınacaktır.

Dünya siyasetine ilişkin tartışmaların yaygınlaşması, DP yöneticilerinin çeşitli *dış* konuları kendi iktidar stratejileri doğrultusunda araçsallaştırabilmesine olanak tanımıştır. Bu araçsallaştırma stratejilerinden en sık başvurulanı, *içselleştirme* olmuştur. Kore Savaşı'na katılım kararında ya da çeşitli bölgesel gelişmeler sırasında görüldüğü gibi, dünya siyasetine özgü konular iktidarın gereksinimleri uyarınca *millî mesele* olarak tanımlanarak içselleştirilmiştir. DP yöneticileri *içselleştirme* stratejilerinin yanı sıra, *dışsallaştırma* stratejilerine de başvurmuşlar, Türkiye'ye özgü sorunları, 6-7 Eylül Pogromu sırasında yapıldığı gibi, *beynelmilel komünizmin tahriki* gibi göstererek dışsallaştırmışlardır. Böylelikle, doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren bir sorun, "hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin tecellisi" gibi tanımlanmıştır. *Dışsallaştırma* stratejilerinin uygulanması önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar üzerinde kısaca durulabilir: Türkiye'yi yönlendirmek isteyen ya da büyümesini istemeyen *dış mihraklar*, Türkiye üzerinde sürekli olarak *tezgâhlar/operasyonlar/ameliyatlar* düzenlemektedirler. Bu durum, vatandaşların uyanık kalmasını, *tesanüt* içinde olmasını gerektirmektedir. Ayrıca, bu durum, temel hak ve özgürlüklerin askıya alınmasını öngören olağanüstü ön-

Komünizm suçuna idam cezası verilmesi için kuvvetli bir cereyan var

Ayrıca komünistlerin vatandaşlık haklarından iskat olunarak hudut dışına çıkarılmaları da düşünülüyor

Ankara, 14 (Hususi Muhabirimizden) — Bir müddettenberi komünizmle mücadele için Adalet Bakanı Halil Özyörük'ün başkanlığında yapılan toplantıların birinci kısım çalışmaları sona ermiştir. Bu defa Tâli Komisyon halinde ve Ceza İşleri Genel Müdürü İhsan Köknel'in başkanlığında çalışmalara başlanmıştır. Bu komisyonda Ceza Kanunundaki komünistlik suçlarına ait maddelerin değiştirilmesi için birinci komisyonda alınan kararlar da nazarı itibara alınarak bir tasarı hazırlanmıştır. Tasarıya göre Ceza Kanununda komünistlik suçlarına müteallik hükümlerin arttırılması, ölüm ve vatandaşlık haklarından iskat ile hudut harici edilmek gibi cezalar hariç diğer bütün cezaların tatbik edilmesi kararına varılmıştır.

Diğer taraftan komünistlik suçlarının da şümulü genişletilmiş ve bu suçlara da ayrı ayrı cezalar tâyin edilmiştir. Bunlar arasında 30 sene ağır hapis cezaları da vardır.

Komisyonun hazırlamış olduğu kanun tasarısının B.M.M. inde büyük tartışmalara yol açacağı tahmin edilmektedir. Şimdiden komünistlerin ölüm cezasına çarptırılmaları ve vatandaşlık haklarından iskat edilip hudut harici edilmeleri için milletvekilleri arasında temayüller görülmektedir. Tasarı kuvvetli bir ihtimalle Meclisin ilk toplantısında ele alınacaktır.

DP iktidarının ilk yıllarında "komünizmle mücadele" için dönemin Adalet Bakanı Halil Özyörük başkanlığında toplantılar yapılıyordu. *Hürriyet*, 15.09.1950.

lemlerin alınmasını da meşrulaştırmaktadır. Siyasal muhalefetin kökü dışarıda bir faaliyet olduğunu ileri süren bu anlatı, muhalif çevreleri dış mihrakların kuklası, iç düşman vb. olarak göstererek şeytanlaştırılmasını da kolaylaştırmaktadır. Bu dönemde etkili olan Soğuk Savaş dinamikleri, sol muhalefetin şeytanlaştırılmasını kolaylaştıracak gerekçelerin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Adnan Menderes'in "Biz solculuğu bugün bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma manasına alıyoruz. Bunları bir fikir ve his olarak kabul etmekten uzağız," derken attığı ajanlık suçlaması bu dışsallaştırma stratejisinin ifadesidir.

Ellili yılları, önceki onyıllardan ayıran bir başka özellik ise Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine dönüşü olarak adlandırılabilir. Ortadoğu, ellili yıllarda dünya siyasetinin önemli gelişmelerine sahne olmakla kalmamış; Soğuk Savaş'a özgü vekâlet savaşlarının yaşandığı bölgelerden birisi olarak da öne çıkmıştır. Dünya siyasetinde Ortadoğu'nun öneminin gitgide artması, Türkiye'nin bölgesel konumunu yakından ilgilendiren sonuçlar yaratmıştır. Bölgede ABD ile SSCB arasında yaşanan gerilimler DP'li yöneticiler için ABD yanlısı duruşlarını sergileyebilecekleri fırsatlar olarak görülmüştür. CHP'li yöneticilerden farklı olarak, DP'li yöneticiler bölgesel gelişmelere doğrudan müdahalede bulunmaya yeltenmişler, Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklarda taraf tutmaktan çekinmemişlerdir. Türkiye, gerek Ortadoğu'da, gerekse Balkanlar'da Batı güvenlik düzenlemelerinin parçası olacak ittifaklar oluşturmaya çalışmış; Balkan Paktı ve Bağdat Paktı'nın kuruluşu ve gelişiminde öncü rol oynamıştır. 30 Kasım 1955'te kurulan Adnan Menderes Hükümeti'nin programında yer verdiği ifadeler bu eğilimi yansıtır. "Sulh ve emniyet cephesinin müdafaasını sağlamak üzere dâhil bulunduğumuz ve kurduğumuz mıntakavi müdafaa [bölgesel savunma] paktlarının gittikçe daha fazla kuvvet bulmasına mâtuf [yönelik] gayretlerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan Birleşmiş Milletler'deki yapıcı faaliyetimize devam ederken diğer taraftan da, kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşması'nın her an biraz daha inkişafına [gelişimine] çalışacağız."

ABD tarafından desteklenen bölgesel güvenlik düzenlemelerine öncülük edilmesi, çeşitli bölgesel bunalımlarda İngiltere, Fransa ya da ABD ile birlikte tutum alınması DP'li yöneticilerin Batılı ülkeler *nam ve hesabına* çalıştıkları izlenimi yaratmıştır. Bu izlenimin asılsız olduğu söylenemez. 27 Kasım 1957'de kurulan Menderes Hükümeti'nin programı, DP yönetiminin bölgesel gelişmelere, ilgili ülkelerin çıkarlarını gözetmeksizin, Soğuk Savaş'a özgü bir bakış açısıyla yaklaştığını gösteren çok sayıda örnekten sadece birisidir. "Orta Şark'ta cereyan eden hâdiseler, herhangi iki devlet arasında, meselâ Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil, Orta-Şark bölgesinde temerküz [toplanan] ve tekâsüf eden [yoğunlaşan] ve iki blok arasındaki mücadelenin

bir safhası ve tezâhüründen [görünümünden] ibarettir... Bölge dışı bir devletin Orta-Şark'ta emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler teşkiline teşebbüs etmesi ve bunda muvaffak olmuş gibi görünmesi yalnız Orta-Şark devletlerini değil dünya sulhünü korumak için hareket eden diğer bütün memleketleri de haklı olarak endişeye sevk etmiştir."

Ellili yılları önceki onyıllardan ayıran bir başka özellik ise siyasal İslâmcılığın gelişimidir. Bu yılların başında siyasal özgürlüklerin genişlemesi, 1925 Takrir-i Sükûn döneminde kapatılan yayınların yeniden başlatılmasına olanak tanımıştır. Bu olanaklar, dinsel içerikli taleplerin siyasallaşmasını kolaylaştırmıştır. Şaban Sistembölükbaşı'nın *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)* başlıklı çalışmasında belirttiği gibi:

> DP'nin iktidara gelişi ile birlikte Türkiye'de İslâmî bir inkişafı mümkün kılan şartlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gündeme getirilen İslâm ve Yahudilik gibi temalar, özellikle muhafazakâr siyasal partilerin altmışlı ve yetmişli yıllarda benimseyecekleri söylemin temel unsurları arasına girecektir.

Bu gelişme, DP'nin siyasal söyleminde dinsel unsurlara ağırlık vermesine olanak tanımıştır. Tanel Demirel'in *Türkiye'nin Uzun Onyılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* başlıklı kitabında karşılaştığımız bir söylem örneği, hükümetin dinsel temaları nasıl kullandığını ortaya koymaktadır. DP Amasya teşkilatı tarafından hazırlanan bir broşürde, "Evet DP dine hakikî kıymet veren bir partidir. Çünki dinsiz bir millet yoktur ve olamaz. Bizim dinimiz ise komünizm mikrobuna karşı en çok tesir eden bir bombadır, bir toptur, bir silahtır," denilmektedir. Kore Savaşı'na katılım kararının meşrulaştırılması için, "Kore yolu, Allah yoludur," ya da "Kore Savaşı, cihat ve gaza mahiyetindedir," türünden dinsel temalara başvurulması da benzer bir uygulamadır. DP tarafından yayınlanan kitaplarda, "Ahlâk ve hürriyet koruyucusu" olarak tanıtılan ABD, dinsel içerikli ifadelerle yüceltilir. "Amerikan askerî yardımı hakkında 1955'te Kor Generalliğe terfi etmiş kıymetli bir Generalimiz 'Allah Amerikan milletine cennette en iyi yerini versin. Bizlere de hemen onların yanlarında bulunmayı nasip etsin, elimizde başka maddî imkân olamadığı için duam budur,' demişti."

Son olarak, bu onyıla özgü bir başka gelişmeden, daha doğrusu başlangıçtan söz edilebilir. 14 Mayıs 1950 Seçimleri sonucunda dünya siyasetini yönlendiren yönetici kadronun yanı sıra karar verme süreci büyük ölçüde değişmiştir. Artık ağırlık merkezinde İsmet İnönü'nün oturduğu süreç yerine, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün etkili olduğu bir süreç ile karşılaşılır.

Dışişleri Bakanlığı'nın devlet yapılanması içindeki konumu ellili yıllarda belirgin bir biçimde ağırlık kazanmıştır. Tek Parti Dönemi'nde Cumhurbaş-

Celal Bayar, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes.

kanlığına bağlı bir yapı görünümü sergileyen Bakanlık, ellilerde öne çıkmış, *eşitler arasında birinci* konuma gelmiştir. Dörtlü Takrir'in imzacılarından olan Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı'na getirilmesi, DP iktidarının Hariciye Vekâleti'ne verdiği önemi gösteren bir tercihtir. Gelgelelim uluslararası bilim çevrelerinde saygı gören Köprülü, siyasal yaşantının gündelik koşuşturmasına ayak uyduramamış, kısa bir süre içinde Menderes'in yeterince etkili olamadığı eleştirilerinin hedefi olmuştur. Köprülü etkisini yitirirken, genç bir diplomat olarak Fatin Rüştü Zorlu'nun adı öne çıkmıştır. Gözlemciler, Zorlu'nun önce NATO Daimi Temsilcisi olarak edindiği etkiyi 1955'te bakanlığa atandıktan sonra arttırdığına, Menderes ile birlikte karar alma sürecinde belirleyici bir konuma geldiğine işaret etmektedirler. Bu dönemde, Menderes'in Zorlu ile bakanlık genel sekreterinin bürolarını Başbakanlık'ta kendi bürosunun bulunduğu koridora taşıtması, Dışişleri Bakanlığı'nın artan etkisini gösteren bir başka göstergedir. Zorlu, sözünü sakınmaması, girişkenlik ve çalışkanlık gibi kişisel özellikleriyle etkili bir Dışişleri Bakanı olmuştur. Zeki Kuneralp'in ifadesiyle, çalışırken, "Takatinin hududu yoktu, mücessem faaliyettir." Özellikle Zorlu'nun bakanlık üzerindeki etkisinin arttığı dönemde, artık büyükelçiliğin bakanlık mensuplarının hakkı olduğu düşüncesi kanıksanacaktır. Zorlu, genç diplomatlara yükselme olanağı tanımış, kurumsal ola-

rak Dışişleri Bakanlığı'nı öne çıkaran girişimler başlatmış, bakanlıkta Siyaset Planlama Dairesi oluşturmak gibi önemli değişikliklere gitmiştir.

Genç meslek memurlarına destek vermesi, karizmatik kişiliği, Yassıada Duruşmaları sırasında sergilediği vakur duruş ve belki de hepsinden önemlisi, hayatının trajik biçimde sona ermiş olması, Zorlu'ya ilişkin değerlendirmelerde övgülerin öne çıkarken, eleştirilerin arka planda kalmasına neden olmuştur. Buna karşılık, onun döneminde Dışişleri Bakanlığı'nın dış ekonomik ilişkilerde artan etkisinin yarattığı sonuçlar konusunda Kemal Kurdaş'ın görüşleri olumsuzdur. "Menderes döneminin bir sakıncası da, Türkiye'de ekonomik politikaya hariciyenin müdahale etmesidir. 27 Mayıs'a kadar olanlarda ve neticelerinde hariciyenin dahli vardır. Fatin'e birkaç kez, döviz kuruyla ilgili kararlara neden karıştıklarını sorduğumda verdiği cevap, duyduğum en enteresan cevaplardandır. Fatin'e göre döviz kuru yabancı para olduğuna göre, dış ilişkiler de dövizle birebir ilgilidir; hani kelimenin başında 'dış' var ya, o kabilden!" Kurdaş'ın eleştirileri, Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan müdahalelerin olumsuz sonuçlarına ışık tutmaktadır. "Ama 1950 dönemi bana şunu göstermiştir ki, hariciye devletin ekonomik politikasına girmemelidir. Bilmezler, cerbezelidirler, yanlış olur söyledikleri: bence Fatin Rüştü'nün çok negatif rolü oldu bütün yaşananlarda."

Menderes ve Zorlu'nun dış politika yapım sürecinde öne çıkışları, kararların dar çevrelerde alınmasını, dolayısıyla TBMM'nin devre dışı bırakılmasını da beraberinde getirmiştir. İnönü'nün Aralık 1955 tarihli, aşağıda ayrıntılarına girilecek olaylara ilişkin değerlendirmesi, DP dönemi boyunca dillendirilen neredeyse standart bir eleştiri örneğidir. İnönü, 16 Aralık 1955'teki Meclis'teki bir konuşmasında da, TBMM'nin devre dışı bırakmasını *sakat gidişler* olarak eleştirecektir. "Hükümet, dış meselelerimizde umumi efkârın ve gazetelerin aydınlatılmasından ve yardımlarından istifade etmiyor. Hele BMM'nin [TBMM] bilmesinde ve desteklemesindeki büyük kuvveti hiç takdir etmiyor. Ya kışkırtıp her şeyin altüst edilmesini, ya susup ve susturup, kendi aklı içinde çabalamayı ihtiyar ediyor, bunlar sakat gidişlerdir."

DP'nin bu dönemdeki dünya siyasetine ilişkin söyleminin en önemli unsurlarından birisi "organik/kaynaşmış/bütünleşmiş/içeriden ve dışarıdan tehditlerle kuşatılmış toplum anlayışı" vurgusudur. Yakından bakıldığında, bu anlayışı benimsemeyen DP'nin CHP dönemine özgü dayanışmacı toplum ve siyaset anlayışını sürdürdüğü görülür. Dış tehlikeden söz edip olağanüstü hâl ilan etmek, birlik beraberlik çağrısı yaparak olağan siyasal tartışmaları zararlı bir faaliyet olarak tanımlamak, dış çevrelerin oyuncağı gibi göstererek muhalefeti siyasal özne olmaktan çıkarmak vb. iktidar pratiklerinin daha sık kullanılmaya başladığı görülür. Bu dönemde solculuk ve komünistlik, *beynelmilel muhitlerle hemhal olmak* vb. suçlamalar, muhalefetin *iç düş-*

man olarak şeytanlaştırılmasında sıklıkla kullanılan basmakalıp yargılardır. Çok Partili hayata geçiş aşamasında, *Moskova ağzıyla konuşmak* türünden dışsallaştırma pratiklerine maruz kalan, sudan gerekçelerle ilan edilen sıkıyönetim koşulları altında siyaset yapmak zorunda bırakılan Menderes, iktidarı ele geçirdiğinde benzer yöntemleri uygulamakta tereddüt etmeyecektir. 19 Mayıs 1946 tarihli *Vatan*'da, bu yöntemi "CHP'nin körleşmiş silahı" diyerek tarif etmiştir: "Siyasî olgunluğu kâfi olmayan ve memleketin yüksek menfaatlerine particilik endişelerinin üstünde yer vermeyen iktidar partilerinin muhalefete karşı çok kullanılmakla körleşmiş bir silahı vardır. Karşılarındakini her fırsatta falan veya filan ecnebi devletle, hatta düşmanla söz birliği, işbirliği yapmış olmakla suçlandırmak ve umumi efkâra ve dünyaya bu suretle jurnal etmek. Bunu yaparken de delil göstermeye asla hacet görmezler." Celal Bayar da, 5 Kasım 1949'da, "Takib edilen harici siyasette kendileriyle fikir birliği" içinde olmalarına karşın, "Her zaman harici politikanın tehlikesinden bahsetmek ve bunu bir sebebe bağlamak âdet olmuştur," diyerek, CHP'nin bahane uydurma siyasetinden yakınır: "İkide birde normal parti mücadelesine karşı bu tehlikeyi öne sürmekte galiba kendileri için mühim faydalar var ki daima tekrar edip durmaktadırlar."

DP, 10 yıllık iktidarının ilk yarısında dünya siyasetindeki gelişmeleri siyasal konumunu koruyacak ve pekiştirecek biçimde ele almıştır. İktidara geçmesini izleyen günlerde patlak veren Kore bunalımına verdiği tepki, bu yaklaşımın bütün izlerini taşır. Kore'de başlayan savaş ve BM'den gelen katılım çağrısı, DP yöneticileri tarafından ayaklarına kadar gelmiş bir fırsat gibi görülmüştür. Kore Savaşı'na katılım kararının verilmesi ve bu kararın kamuoyuna anlatılmasında benimsenen yol, DP'nin bu gelişmeyi siyasal konumunu pekiştirecek ve dünya siyasetinin yarattığı dinamiklerden güç devşirecek biçimde araçsallaştırdığını ortaya koymaktadır.

Kore

Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950'de başlattığı saldırıya karşı BM'nin uluslararası işbirliğine gidilmesi çağrısı DP yönetimi tarafından olumlu karşılanır. Dışişleri Bakanı Köprülü TBMM'de 30 Haziran 1950'de Türkiye'nin BM'ye karşı "taahhütlerini yerine getirmeye amade olduğunu" açıklar. Katılım kararının ayrıntıları Temmuz ayının ilk yarısında yapılan dar katılımlı toplantılarda tartışılır. Kore'ye 4.500 kişilik bir muharip tugayın gönderilmesi kararı 25 Temmuz'da BM'ye bildirilir. Temmuz sonlarında yola çıkan tugay,18 Ekim'de Pusan'da karaya ayak basar.

Karar sürecinde, Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ile BM Daimi Delegesi Selim Sarper'e de danışılmıştır. Erkin anılarında, TBMM ta-

rafından onaylanırsa, kararın *ulusal bir mahiyet* kazanacağı yönünde telkinde bulunduğunu yazar. Oysa Menderes, "Muhalefetle istişareye de lüzum görülmediğini, çünkü muhalefetin iktidarda iken kendilerine bu yolda bir ilgi ve itibar göstermediğini, evvelce görmedikleri bir muamelenin şimdi başkalarına uygulanmasına lüzum olmadığını" ileri sürecektir. Bu tutum, Menderes'in kararın sadece DP'ye ait olması gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Dolayısıyla katılım kararı verilirken, başka partilerin görüşlerini açıklamalarına olanak tanıyacak bir tartışma yaşanmasına meydan verilmemiş, adeta yangından mal kaçırılmıştır. Böylelikle, *hızlı ve kararlı* davranan DP'li yöneticiler, *miskin, şüpheli, mütereddit* davranmakla suçladıkları CHP'den ne kadar farklı olduklarını da göstermişlerdir. Menderes, *Vatan* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman'dan "İşin içinde Türk askerini yurt dışına göndermek davası" olması dolayısıyla "...kopması muhakkak yaygaralara" karşı, basında bir "...cephe kurulmasına ihtiyaç olduğunu" belirtecektir. Alınan bütün önlemlere karşın, kararın alınış biçimi yoğun tartışmalara neden olmuş, Menderes eleştirileri, "Hükümetimizin almış olduğu karar bir harp kararı değildir, sulhu koruma teşebbüs ve kararıdır," diyerek tevil etmeye çalışmıştır.

Kararın alınma biçimine, kararın sadece kendi kararları olduğunu gösterme çabasına ve kararı meşrulaştırmak için kullandıkları söyleme bakarak, DP'li yöneticilerin kararı siyasal konumlarını pekiştirmek için verdikleri söylenebilir. BM'nin savaşa katkı çağrısı, iktidarlarının ilk günlerinde, geleceklerinden pek de emin olmayan DP'li yöneticiler tarafından, onayını aradıkları ABD'ye dünya siyasetine nasıl baktıklarını gösterecekleri bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ahmet Emin Yalman anılarında, Menderes'in Kore konusunu *itibarımızı yükseltmek* için *yaman bir fırsat* olarak gördüğünü anlatır. *Beynelmilel itibar* konusu Kore kararına meşruiyet kazandırmak için öne sürülen gerekçelerin başında gelir. Menderes, TBMM'de yapılan bir görüşme sırasında Türkiye'nin bu karar ile "Hadiselerin cereyanına yeniden istikamet verdiğini" söyleyecek, bu kararla Türkiye'yi "Üç günde düveli muazzama sırasına" sokmakla övünecektir. İhsan Yurdoğlu'nun 1956'da DP tarafından yayınlanan *Atlantik Paktı*: Niçin ve Nasıl Girdik başlıklı kitabı, Kore kararını tumturaklı bir dille uzun uzun anlatacaktır.

> Kore kararını eşsiz bir görüş ve anlayışla tahakkuk ettiren Menderes hükümeti muazzam iç ve dış müşküllerin baskısına ve tesirlerine rağmen sarsılmaz bir inançla Kore'ye asker gönderme kararını almış, emniyet içinde barış idealine sadık olan Türk milletinin bu yüksek anlayışını ve duyuşunu dünya milletlerine göstermiş, bu büyük teşebbüsü ile Türk milletinin medeniyet ve insanlık uğrunda fedakârlıktan çekinmeyen mertliğini ve medeni cesaretini

batı âlemine tanıtmıştır. Atlantik paktına girişimizi Kore'de ölen şehitlerimize ve orada savaşan gazilerimize medyunuz. Onlar kanlarıyla ve kahramanlıklarıyla bunu temin etmişlerdir. Bu sayede bugün dünya demokrat milletleri bizi pek yakından ve iyi tanıyorlar ve bize derin itimadla bağlı olarak, milletimizin mühim bir sulh ve istikrar unsuru olduğunu birçok tecrübelerle idrak etmiş bulunuyorlar.

Davetin bir fırsat olarak görülmesine yol açan bir başka neden ise hızla verilecek bir kararın Türkiye'nin NATO'ya kabulünü kolaylaştıracağı beklentisi olmuştur. Yine Yalman'ın anılarında, bu beklentinin çeşitli ifadeleriyle karşılaşırız. "NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir. İngiltere ve diğer devletler bunu baştan savma karşılarlar ve suya düşürürlerse, fırsat bizim için de, hür dünya için de elden gider. İşte bu sebeple herkesten evvel çağrıya olumlu bir cevap vermek ve diğer milletleri olmuş, bitmiş bir durum karşısında bırakmak istiyoruz." Gerçekten de katılım kararının 25 Temmuz'da açıklanmasından hemen sonra, 1 Ağustos'ta üyelik başvurusu yapılmış; ancak NATO tarafından kabul edilmemiştir.

Tartışmalarda kararın içeriği değil, alınış biçimi gündeme getirilmiştir. Bu eleştirilerde, başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinin karar sürecinden dışlanmış olmaktan duydukları düş kırıklığını görmemek olanaksızdır. Füsun Türkmen'in ifadesiyle, İsmet İnönü kararın *nedeni* değil, *nasılı* ile ilgilenmiştir. Muhalefet de karara katılmak, katkıda bulunmak, kararın paydaşı olmak isterken, DP kararı sahiplenmek istemiştir. Menderes, Kore'deki Savaşı, millî bir mesele olarak ilan edip içselleştirirken, CHP'nin "Bize de bilgi verseniz," ya da "Meseleyi Meclis'e getirseniz," biçimindeki eleştirilerine bile tahammül göstermeyecek, *bozguncu propaganda* suçlamasına başvuracaktır:

> Ne yazık ki, Kore hakkında aldığımız karara mana vermek ve onu tefsir etmek yolunda muhalifler malum ve muayyen bozguncu propaganda ile bir hizaya gelmiş ve hatta onunla bir işbirliği hâline düşmüş bulunuyorlar. Bir taraftan Kore'ye giderken diğer taraftan maksat ve menşei ne olursa olsun memleketi bozguncu faaliyet ve propagandalara açık bırakmayacağız. Çünkü nereden gelirse gelsin bu gibi tahriklerin, doğuracakları neticeler itibariyle birbirinden ayırt edilmesine imkân yoktur.

CHP, askerlerin Kore'ye intikali sonrasında eleştirilerine son vermiş, her fırsatta Kore kararını desteklediklerini belirtmeye başlamıştır. Nitekim CHP, MP tarafından asker gönderme kararı konusunda, hükümete karşı verilen önergeye katılmayacaktır. Meclis, 27 Kasım 1950'de BM bünyesinde Kore'de "...kahramanca savaşanlara", "...selam, sevgi ve başarı dileklerinin ulaştırılmasına oy birliğiyle ve sürekli alkışlarla" karar verecektir. Ku-nuri Muhare-

beleri'nin hemen öncesinde Hüseyin Cahit Yalçın ile Hamdullah Suphi Tanrıöver, birlik beraberlik çağrısı yapmak konusunda adeta birbirleriyle yarış hâlindedirler. CHP Milletvekili Yalçın, "Her Şeyden Evvel Vatan" başlıklı yazısında, Kore'de "Hayat memat savaşı verilirken, particilik yapılamayacağını" söyler. Yalçın, savaşa ilişkin tartışmaları, İstanbul fethedilirken, Bizans ruhanilerinin Ayasofya'da yaptıkları *teşrifat* tartışmasına benzeterek "Bütün parti hislerine ve infiallerine lanet" okur. DP Milletvekili Tanrıöver ise TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin "...âlemşümul tehlike karşısında" bulunduğunu belirterek, Yalçın'ın birlik çağrısına, "Yekpareyiz, aynı hamurdan ve aynı mayadanız," diyerek karşılık verecektir. TBMM'de karara karşı içerikli muhalefeti yapmak işi MP'nin tek milletvekili Osman Bölükbaşı ile Mardin Bağımsız Milletvekili Kemal Türkoğlu'na kalacak; milletvekilleri Kore kararını sorgulayan bir gensoru önergesi verecektir. Bu gensoru görüşülürken, Bölükbaşı'nın, "Kore hadisesinde bir harp hâli değil, bir tedip ve tecziye durumu vardır," diyerek kararı önemsizmiş gibi göstermeye çalışan Menderes'e verdiği, "Biz BM emrine kuvvet verdiysek, Kore'de resmigeçit yapsın diye vermedik, cenaze merasimine iştirak etsin diye vermedik," yanıtı unutulmayacaktır. Türkoğlu da, yapılacak işin aslında "...kararı meclisin tasdikine arz etmek" kadar basit olduğunu belirtecektir. Bunlara karşılık, Meclis çatısı altında dillendirilen muhalefetin Meclis dışında esamisi okunmayacaktır. Kamuoyunun tüm kesimleri savaşı desteklemek konusunda adeta birbiriyle yarışacaktır. *TBC*'nin savaş karşıtı faaliyetleri, çok etkili olamasa bile, bu hezeyanın tek istisnasıdır. Derneğin yayınladığı bildirilerde kararın içeriği tartışmaya açılmış, Kore'ye katılım kararının iptali istenmiştir. Dernek tarafından gerçekleştirilen imza kampanyaları, bildiri dağıtma eylemleri sert bir biçimde engellenecek, Dernek, "Moskova ağzıyla konuşmak" suçlamasıyla yaftalanacaktır. Aralarında Behice Boran'ın da bulunduğu dernek üyeleri gelişigüzel gerekçelerle gözaltına alınacak, askerî mahkemelerde yargılanıp 15'er ay hapis cezasına çarptırılacaktır.

Karar sonrasında, Türkiye sınırlarından binlerce kilometre uzakta yaşanan bir sorunun, DP'nin iktidar stratejileri doğrultusunda nasıl içselleştirildiği ayrıca yanıt aranması gereken bir sorudur. Sıradan insanların, adını bile duymadıkları bir ülkeye savaşmak için gönderilmesi kararının kamuoyu katında meşrulaştırılması için öncelikle beynelmilel komünizme karşı mücadele teması kullanılmıştır. Buna ek olarak, Kore'ye asker göndermenin *dinî ve siyasî bir zaruret* olduğu da ileri sürülmüştür. Ömer Fevzi Mardin'in, *Kore Savaşı'na Katılmamızda Dinî ve Siyasî Zaruret* başlıklı kitabına kalırsa, Türkiye'nin "Allahın bayrağını çekmiş hürriyetçilerin önünde canıyla malıyla" savaşan ABD ile birlikte, *mukaddes* bir vazifeye atılmıştır. Mardin'e göre, Kore Savaşı "...cihad ve gazâ mahiyetinde mukaddes vazife cümlesinden[dir,]" ve

Kore'ye gidecek Türk askerleri Mudanya'dan uğurlanırken. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 1, YKY)

bu nedenle de "Allah'ın işi için her millet, Kore'ye koş[maktadır.]" Gelgelelim, Kore'den gelen kayıp haberlerinin artıp, işlerin anlatıldığı gibi *tedip ve tecziyeden ibaret* olmadığı anlaşıldığında, DP savaşın araçsallaştırılması siyasetine son verecek, Kore Savaşı unutulmaya yüz tutacaktır.

Türk Tugayı Kore'de ağır zayiat verir; kayıp sayısı 1.000'e yaklaşır. DP'nin 1954'te yayınladığı *Düşmanı Kore'de Karşıladık: Kore'ye Niçin Asker Gönderdik?* başlıklı kitapta, Kore Savaşı'nda hayatını kaybedenler ile trafik kazalarında ölenler karşılaştırılarak, savaşın yol açtığı insan kayıpları küçümsenir. "4500 asker gönderdik. Netice ne oldu? 1953 istatistikleri bize Türkiye'de nakil vasıtalarından vukua gelen kazalarda 1300 küsur insanın öldüğünü gösteriyor. Kore mütarekesine kadar biz orada 1000 ölü bile vermedik. Buna mukabil Birleşik Amerika'yı bugün yanımızda kader ortağı olarak görüyoruz."

NATO

1947'de Truman Doktrini'nin ilanından sonra Türkiye ile ABD arasındaki askerî ve ekonomik işbirliği hızlı bir gelişme sürecine girmişti. 12 Temmuz 1947'de imzalanan askerî işbirliği anlaşması, iki ülke arasında yoğun bir işbirliği yapılmasına olanak tanıyan geniş bir çerçeve öngörüyordu. NATO'nun kurulacağı kararı açıklandığında Ankara, o günlerin deyimiyle, Türkiye'nin de pakta alınacağı beklentisine girmişti. Ancak, CHP iktidarı-

nın Türkiye'nin de pakta alınması için girişimleri de sonuçsuz kalacaktır. CHP'nin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak durumu, "Şimali Atlantik Paktı adı verilen... bu karşılıklı askerî yardım andlaşmasına Atlantik kıyılarında bulunmayan Türkiye'nin girmesi bahsi mevzû değildir," sözleriyle açıklayacaktır. Kuruluş aşamasında NATO'nun önceliği Orta Avrupa'nın güvenliğine yönelikti; dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan'a gereksinim duyulmuyordu. Ayrıca, ABD Savunma Bakanlığı çevrelerinde Türkiye'nin NATO üyeliği olmaksızın Amerikan taleplerine evet diyebileceği beklentisi hâkimdi.

4 Nisan 1949'da NATO Antlaşması açıklandığında, Fransa'nın Cezayir'deki topraklarının da antlaşma kapsamına alınması, Türkiye'nin üyeliğine karşı gösterilen *Atlantik'e kıyısı olmak* gerekçesinin göstermelik olduğunu ortaya koyacaktır. CHP, üstelik de 14 Mayıs 1950 seçimlerinin arifesinde, NATO'ya yeniden başvuracak; ancak bu başvuru da kabul görmeyecektir. DP hükümetinin, Kore Savaşı'na katılım kararını açıkladıktan hemen sonra, 1 Ağustos 1950'de bu kararın NATO üyeliğini kolaylaştıracağı beklentisiyle yapacağı başvuru da benzer gerekçelerle geri çevrilecektir. Burada, "Gerek CHP'yi, gerekse DP'yi NATO'ya girmek konusunda bu kadar istekle davranmaya iten nedenler nelerdi?" sorusu sorulabilir.

İki partinin de NATO konusunda bu kadar istekli olmasını yalnızca, 1945-1946'da SSCB'nin uyguladığı baskı ile açıklamak mümkün değildir. Aslına bakılırsa, bu baskının yarattığı endişeler, 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ve sonrasında ABD ile imzalanan askerî yardım anlaşmalarıyla büyük ölçüde giderilmişti. Ayrıca 1947'den sonra baskı politikasının işe yaramadığını gören SSCB yöneticileri politikalarını belirgin bir biçimde değiştirmişti. NATO konusunda iktidarda olsun, muhalefette olsun tüm yönetici kuşak tarafından paylaşılan bu isteğin ardındaki nedenlerden birisinin tarihsel olduğu söylenebilir. 1950'de Türkiye hâlâ Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için nasıl birbirine düştüğüne tanıklık etmiş bir kuşak tarafından yönetiliyordu. Sadece siyasal seçkinler değil, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nda yetkili konumda bulunanların neredeyse hepsi, 19. yüzyılın son çeyreğinde doğmuşlar, 93 Harbi'nin acı hatıralarını dinleyerek büyümüşler, meslekî yaşantılarının ilk yıllarında Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkıma tanıklık etmişlerdir. Bu kuşak için NATO'nun kuruluşu, belki de 1856 Paris Barış Konferansı'ndan sonra ilk kez Avrupalı büyük güçlerin, bu defa ABD öncülüğünde olmak üzere, bir araya gelmesi demekti. Bu durum, Osmanlı'yı Avrupa'da değişen dengelere bakarak ayakta tutmaya çalışan bu kuşak için tam bir yenilik anlamına geliyordu. NATO'ya alındığı takdirde, Türkiye, artık açmaza düşmek, istemediği seçimleri yapmak zorunda kalmayacaktı. Başbakan Menderes'in 21 Eylül 1951'de, Türkiye'nin NATO üyeliğine davet edildiğin-

de yaptığı açıklamanın en başında yer verdiği, "Türkiye'nin eşit hakları haiz bir aza sıfatıyla Atlantik Paktı'na kabulü" ifadesi, DP'li yöneticilere tek parti yönetiminden miras kalmış bir *refleks* olarak okunabilir. DP'nin NATO'ya giriş anlatısında kullanılan, "Türkiye'nin siyasî mevkîi Kanunî devrini hatırlatacak kadar ehemmiyet kazan[dı,]" artık, "...dünya siyaset terazisinin kefesinde yerini alması gereken mühim bir kuvvet [oldu,]" gibi ifadeler gerçekleştirilmesi zaman alsa da kolayca yapılmış bir tercihin rahatlığını yansıtır.

NATO'ya katılım konusunda gösterilen partiler üstü iradenin bir başka nedeni de ekonomiktir. CHP gibi DP iktidarı da, NATO'yu bir askerî savunma örgütü olmaktan çok, yeni küresel ekonomik düzenin temel kurumlarından birisi olarak görmektedir. DP'li yöneticiler için NATO'ya üyelik, ABD tarafından yönlendirileceği anlaşılan küresel ekonomiyle eklemlenmek için kazanılması gereken bir kimlik gibi algılanır. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiyle eklemlenmesi sürecinde gerek duyulan kaynakların ABD'den alınacağı beklentisi, bir başka önemli nedendir. Bu irade, NATO'ya girdikten sonra DP'nin siyasal söyleminde *altını kürekle karıştıran müttefiklerimiz* biçiminde ifadesini bulacaktır.

Türkiye'nin bu iradeye karşın NATO dışında kalmasına neden olan koşullar 1950'den başlayarak ortadan kalkmaya başlayacaktır. Ocak 1949'da Çin Devrimi'nin gerçekleşmesi, Ağustos 1949'da SSCB'nin ilk nükleer silah denemesini gerçekleştirmesi, ABD'yi yeni bir savunma doktrini geliştirmek zorunda bırakacaktır. *NSC-68* olarak bilinen, 14 Nisan 1950 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Kurulu belgesi Türkiye'nin coğrafî konumunun yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerektirmiş, Kore Savaşı ise NSC-68'in öngördüğü endişeleri onaylamıştır. Sonuç, ABD'nin, Türkiye ve Yunanistan gibi SSCB'ye yakın ülkelerde üslere sahip olmasını öngören yeni bir strateji olacaktır: *Çevreleme Stratejisi*. Türkiye ise toprakları üzerinde SSCB'ye karşı kullanılacak, dolayısıyla bir savaş durumunda kendisini hedef hâline getirecek olan üslere izin verebilmesi için ABD ile arasındaki yardım anlaşmasının yeterli olmadığını, NATO'ya kabul edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye, daha Ağustos 1950'de başvurusu reddedilmişken, Eylül 1951'de Yunanistan ile birlikte NATO'ya davet edildi. Bu süreçte Türkiye'nin NATO üyeliğine en fazla ayak direyen ülke İngiltere oldu. İngiltere, Türkiye'yi Ortadoğu'daki stratejik çıkarları çerçevesinde değerlendiriyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Süveyş Kanalı'nı merkezine alan bir güvenlik yapılanması oluşturmak isteyen İngiltere için Türkiye, NATO'da değil, Ortadoğu'da kurulacak bir ittifak için daha yararlı olabilirdi. Bu öneriler, Irak, Filistin ve Mısır'da geniş bir etki alanı olan İngiltere'nin çıkarlarını gözetecek bir yapılanmanın kurulmasına yönelikti. ABD güvenlik çevrelerinde ise önceliğin SSCB'nin çevrelenmesi olduğu, dolayısıyla bu bölgede ku-

Atlantik Paktına iltihakımız bütün dünyada memnuniyet uyandırdı

Köprülünün başkanlığındaki heyetimiz dün uçakla Lizbon'a hareket etti

Washington Büyükelçimiz Pakta iştirakimize ait vesikayı Amerika Hariciyesine tevdi etti. M. P. Milletvekili Bölükbaşı da bir telgrafla Menderese tebriklerini bildirdi. Yurdun her tarafından hükûmete tebrik telgrafları yağıyor

Milliyet, 20.02.1952.

rulacak güvenlik mimarisinde Türkiye'nin merkez ülke olarak işlev görmesi gerektiği düşüncesi egemendi. Ancak Washington'da Türkiye'nin NATO üyeliği olmadan bu işlevi yerine getirmek için ikna edilebileceği konusundaki tartışma yaklaşık iki yıl sürdü. Washington bürokrasisi, 23 Mayıs 1951 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında ABD çıkarları uyarınca Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye alınması gerektiğini karara bağladı. Önce Türkiye NATO'ya alınacak, buna karşılık Ankara Ortadoğu'da Batı yanlısı bir paktın oluşumuna öncülük edecekti. Nitekim 18 Şubat 1952'de NATO'ya alınmasından sonra Türkiye, Ortadoğu'yu kapsayan bir bölgesel düzenleme için kolları sıvayacaktır. 1955'te kurulduğunda Bağdat Paktı (BP) adı verilecek bu oluşuma daha sonra değinmek üzere, NATO'ya üyeliğin DP iktidarının konumunu nasıl etkilediği, üyeliğin Türkiye açısından yarattığı sonuçların neler olduğu gibi sorulara dönelim.

Siyasal sonuçlardan başlayalım. NATO üyeliği, öncelikle 14 Mayıs 1950 Seçimleri'nin üzerinden iki yıl bile geçmeden amaçladığı hedefe ulaştığı propagandasını yapabilmesi olanağı tanıyarak DP iktidarının muhalefet karşısındaki konumunu güçlendirdi. CHP, pakta girişin kendi zamanlarında başlatılan bir sürecin sonucu olduğunu, dolayısıyla ortada bir başarı varsa, bunun tüm partilere ait olduğunu ileri sürerken, DP, pakta girme *başarısının cesur* ve *dirayetli* dış politikalarının sonucu olduğunu savunacaktır. DP tarafından 1954'te yayınlanan *Türkiye ve Atlantik Paktı: Türkiye'nin NATO Topluluğundaki Mevkii* başlıklı kitaba göre, "Adnan Menderes hükümeti iktidara geldikten sonra pakta girmek uğruna cesaretli ve kudretli" girişimlerde bulunmuş, "CHP iktidarının kifayetsiz, miskin, kapkaç ve ikiyüzlü politikası yerine, asil ve erkek milletimizin karakterine uygun, mert, açık, taahhütleri-

ne sadık, samimi ve dürüst politika takip" ederek NATO'ya girilmesini sağlamıştır. NATO'ya girişin, ancak DP'nin sağlayabildiği bir başarı olduğunu ileri süren bu anlatıya göre, CHP demokrat ve özgürlükçü bir parti olmadığı için, çok uğraşmasına rağmen NATO'ya alınmamış; buna karşılık, DP iktidarı demokrat bir yönetim sergilediği için NATO üyeliğini hak etmiştir. İhsan Yurdoğlu, Atlantik Paktı: Niçin ve Nasıl Girdik başlıklı kitabında Batı demokrasilerinin neden CHP yönetimi altındaki Türkiye'yi aralarına almadığını uzun uzadıya anlatacaktır:

> Batı dünya'sının bizi aralarına almamalarının en esaslı sebebi Batı Demokrasilerinin Türkiye'ye güvensizlikleri idi. 1946 seçimlerinde tek parti idaresi tarafından yapılan münasebetsiz hareketler, Türk milletinin itibarını hariçte sarsmış, itimadı azaltmış adeta birbirleriyle bağdaşmayan bir millet ve hükümet manzarası göstererek millî prestijimizi zayıflatmıştı. Türk milleti bunu sür'atle önlemek imkânını kolaylıkla buldu. 1. Mayıs 1950 de milletimizin adeta reyiam şeklinde Demokrat iktidara oy vermesi ve onu iktidara getirmesi, Türkiye'nin itibarının iadesine imkân verdi. Türkiye'de çok kısa zamanda gelişen demokrasi ve halk hâkimiyeti, bütün dünya'nın hayret ve takdirini yurdumuz ve milletimiz üzerine çekti. Bunlardan başka 951 kısmî seçimlerinin dürüstlüğü, sakin ve emniyetli havası, büyük demokrat memleketlerde müspet akisler bırakarak, Türkiye atlantik paktına girmeye hak kazandı.

Yurdoğlu'na göre, böylelikle "Türk medeni dünya'ya ayak uyduracak bir seviyeye ulaş[mış]", Türkiye, "bu sayede batı dünyasındaki şerefli yerini bir anda al[mıştır.]

NATO üyeliğinin somut sonuçlarından bir başkası Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yeniden yapılanmasıdır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Alman modeli çerçevesinde yapılandırılan TSK, NATO ile birlikte, günümüzde de devam eden *Amerikan model*ini benimsedi. Bu değişim sonucunda TSK'da kullanılan silahlar, eğitim biçimi TSK'nın bütünüyle NATO'ya tahsis edilmesi ordunun modernizasyonu ve standardizasyonu için bir fırsat olarak değerlendirildi. NATO'ya giriş, TSK'nın silah ve mühimmatının standardizasyonu ve modernizasyonu anlamına geldi. Böylelikle Türkiye'nin bazısı Birinci Dünya Savaşı yıllarından kalan silah sistemleri yenilenmek olanağına kavuştu. NATO'ya üyeliğin bir başka sonucu ise ulusal savunma planları ile NATO planları arasında eşgüdüme gidilmesi olmuştur. Yeni planlar uyarınca TSK, Doğu Anadolu'dan başlayacak bir Sovyet saldırısı karşısında Toros Dağları'na kadar düzenli bir biçimde geri çekilecek, böylelikle İskenderun Körfezi'nden yapılacak müttefik çıkartması için zaman kazanılacaktır. Anadolu'nun uzun bir süre işgal altında kalması ve kurtarma harekâtı sırasında savaş alanı olarak kullanılmasını öngören bu planlar TSK komuta çevre-

lerinde rahatsızlık uyandıracak, bu çevrelerin eleştirilerine neden olacaktır.

Bu uyum süreci, kullanılacak ABD silahları ve NATO planları nedeniyle, karayollarının, liman ve havaalanlarının, kısacası bütün altyapının modernizasyonunu da gerektirmiştir. Bu dönemde ABD ve NATO tarafından kullanılmak üzere 26 üs inşâ edilecektir. DP dönemi sona erdiğinde Türkiye'de görev yapan ABD'li personelin sayısı ise 7.454'e yükselmiştir. İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in belirttiği gibi, karayollarının kapsamı ve yol ağının şekli konusunda Amerikan askerî yardım teşkilatının önerileri göz önünde bulundurulmuştur. Uyum altyapının modernizasyonu ile sınırlı kalmamış, TSK'nın devlet yapısı içindeki konumu da NATO üyelerindeki uygulamalara benzer bir yapıya kavuşturulmuştur.

NATO'ya girişle birlikte bir dizi anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar, 1947'den sonra ABD ile imzalanan ikili askerî yardım anlaşmalarından farklılık gösterse de bazı askerî tesislerin kullanımında da görüldüğü gibi, mevcut Türk-Amerikan İkili Yardım anlaşmalarıyla birlikte uygulanmıştır. Bu durum, üslerin Türkiye ve ABD ortak kullanımına yönelik mi olduğu, yoksa ABD ya da NATO'ya tek başına mı, yoksa her ikisine de mi tahsisli olduğuna ilişkin, bugün de hâlâ içinden çıkılamamış bir tartışmaya yol açmıştır. Selin Bölme'nin *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye* başlıklı çalışmasından bu karışıklığın bilinçli bir biçimde yaratıldığı ya da sürdürüldüğüne ilişkin çok sayıda belge ve örnek olay bulunduğunu öğreniyoruz. ABD ile 4 Temmuz 1948'de imzalanan ikili askerî yardım anlaşmanın kapsamını genişleten yeni anlaşma *Ortak Güvenlik Anlaşması* başlığıyla, 7 Ocak 1952'de, Türkiye daha NATO'ya üye olmadan önce, imzalanmıştır. Bu askerî anlaşmayı onaylayan kanun, Fahir Armaoğlu'nun dikkatimizi çektiği gibi, TBMM'den 10 Mart 1954'te geçirilirken, bir tartışmaya meydan vermemek için olsa gerek, sanki bir iktisadî yardım antlaşmasıymış gibi dolambaçlı bir yoldan adlandırılmıştır: *Türkiye Cumhuriyeti ile ABD Hükümeti Arasında Mün'akid Muaddel Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını Tadil Eden 7 Ocak 1952 Tarihli Anlaşmanın Onanmasına Dair Kanun*'a dâir anlaşmanın 2. maddesi ile Türkiye, ABD'nin de dâhil olduğu anlaşmalarla "...yüklendiği askerî sorumluluklarını yerine getirmek" için yükümlülük altına giriyordu. Bir başka önemli anlaşma ise NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi (*Status of Forces Agrement*-SOFA) idi. Bu sözleşme, ABD'nin Türkiye'de askerî tesisler ve üsler kurmasına, buralarda askerî personel bulundurmasına, bu personelin ekonomik ve yasal ayrıcalıklardan yararlanmasına olanak tanıdı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'de onlarca tesis ve üssün yanı sıra Türkiye'de yakıt depoları ve akaryakıt boru hatları vb. altyapı tesisleri inşâ edildi. Gelgelelim, yapılan düzenlemeler, ABD askerî personelinin Türk yetkililerinin izin ve denetimine bağlı olmaksızın Türkiye'ye giriş-çıkış yapabile-

NATO Başkomutanı Eisenhower, Mart 1952'de İstanbul'u ziyaret etmişti.
(Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 1, YKY)

ceği gibi unsurlar içeriyordu. Bu düzenlemeler daha sonra çeşitli sorunların yaşanmasına yol açacaktır. ABD'li yetkililerin, zaten esnetilmiş kurallara bile aldırmaması, başına buyruk davranışlar sergilemesi bu sorunların belki de en önemli nedenidir. Burada, Kasım 1958'de İncirlik Üssü'nde F-100 filosunun konuşlandırılması gibi, anlaşmalara aykırı uygulamalara, Dışişleri Bakanı Zorlu'nun, ABD Büyükelçisi Fletcher Warren'a söylediği gibi, "İncirlik, kullanmak istediğiniz sürece, sizin için orada" gibi ucu açık ifadelerle göz yumulmuş olmasının da rolü vardır. Nitekim 1958 *Lübnan Bunalımı* sırasında da görüldüğü gibi İncirlik Üssü, Menderes ya da Zorlu'nun sözlü talimatı ile kullanılabilmiş, bu türden talimatlarla maslahat giderilmesi sık başvurulan bir yöntem hâline gelmiştir.

Sonraları *İncirlik* adını alacak olan *Adana Üssü* gibi, üslerde görevlendirilen ABD'li personelin yasal konumlarının yol açtığı tartışmalar, Türkiye'de işledikleri suçlar yüzünden nasıl yargılanacakları gibi sorunlar zamanla ikili ilişkileri etkileyen sorunlara dönüştü. *Morrison Olayı* bunlardan birisidir. Yarbay Allen L. Morrison'ın 1959'da Adana'da yol açtığı ölümlü trafik kazasından sonra SOFA'nın sağladığı olanaklar sayesinde Türkiye'de yargılan-

maktan kurtulması, sonrasında ise götürüldüğü ABD'de sözüm ona bir para cezası ile salıverilmesi kamuoyunda yoğun tepki uyandıracaktır. Tartışmalarda ikili anlaşmaların Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olduğuna ilişkin eleştiriler dile getirilecek, bu tepki ve tartışmalar ikili anlaşmaların iptal edilerek yenileriyle değiştirileceği 1968'e kadar sürecektir.

Kıbrıs

Kıbrıs, Türkiye'nin gündemine bir konu olarak ellili yılların başında girmiş, zaman içinde DP iktidarının en önemli sorunlarından birisine dönüşmüştür. Bu dönem boyunca DP'nin Kıbrıs politikaları önemli değişiklikler geçirmiştir. Ellilerin başında "Kıbrıs sorunu İngiltere'nin iç işidir; bizi ilgilendirmez," biçiminde özetlenebilecek politika, 1954'ten başlayarak *Kıbrıs Türk'tür* sloganı ile ifade edilen *irredentist* bir politikaya dönüşmüştür. 1956'da resmî politika bir daha değiştirilmiş; bu kez *taksim* tezi benimsenmiştir. 1959'a gelindiğinde değişen uluslararası koşullar bir başka değişikliğe daha gidilmesini gerektirmiş, bu defa bağımsız Kıbrıs çözümü benimsenmiştir. Yakından bakıldığında, bu değişikliklerin kabaca İngiltere'nin Kıbrıs politikasının türevleri olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle, DP'li yöneticiler Kıbrıs konusundaki yaklaşımlarını büyük ölçüde, İngiltere'nin Kıbrıs'a yönelik politikaları doğrultusunda oluşturmuştur. İngiltere, *Taç Kolonisi* olarak tanımladığı adaya yönelik politikasını Ortadoğu'da değişen konumuna göre değiştirmiş ya da değiştirmek zorunda kalmış; bu değişiklikler Türkiye'nin savunduğu tezleri etkilemiştir.

İngiltere'nin adadaki egemenliğini tartışma konusu yapmadığı, Türkiye'nin ise NATO'ya girebilmek için İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu 1950'de Türkiye Kıbrıs konusuna kayıtsız kalmıştır. Kıbrıs sorunu Millî Türk Talebe Cemiyeti'nin Ankara'da düzenlediği gösteri sonrasında, 18 Ocak 1950'de TBMM gündemine taşınmıştır. Görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Ada'nın statüsünde bir değişiklik olmayacağını, dolayısıyla gençlerin boşuna yorulduğunu belirtecektir.

> Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Bunu hayli zaman evvel gazetecilere açıkça söylemiştim. Çünkü Kıbrıs bugün İngiltere'nin hâkimiyeti ve idaresi altındadır. Ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde veya temayülünde olmadığı hakkında kanâatimiz tamdır. Kıbrıs'ta yapılan hareketler ne olursa olsun, İngiltere Hükümeti, Kıbrıs adasını başka bir devlete terk etmeyecektir. Bu böyle olunca, gençlerimiz beyhude yere heyecanlanıyorlar, lüzumsuz yere yoruluyorlar.

Türkiye'nin böyle bir tutum içine girmesinde, bir yandan NATO'ya girmek için desteğine gereksinim duyduğu İngiltere'yle, öte yandan Truman Doktrini ile birlikte ABD yardımı aldıkları Yunanistan'la bir ihtilafa girmekten kaçınmak isteği rol oynamıştır. CHP döneminin kayıtsızlık politikası DP iktidarınca da sürdürülecektir. Yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950'de Türkiye'nin Kıbrıs sorunu diye bir sorunu olmadığını yineleyecektir. Bu kayıtsızlığa karşın, öğrenci dernekleri ve milliyetçi çevreler, Kıbrıs konusunda daha açık bir tutum alacaktır. Köprülü'nün "Türkiye'nin Kıbrıs sorunu diye bir sorunu yoktur," açıklamasından kısa bir süre sonra Türkiye Millî Talebe Federasyonu, "Kıbrıs anavatanın bölünmez bir parçasıdır," diyerek bir bakıma resmî söylemi reddedecektir.

1 Nisan 1954'te Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, hükümetinin Kıbrıs'a yönelik tavrı sorulduğunda benzeri bir yanıt verecektir: "Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerde Kıbrıs üzerinde herhangi bir muhabere veya müzakere cereyan etmiş değildir. Bunun sebebi, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şey mevcut olmadığı mütalâasında bulunması ve Kıbrıs'ın hâlen İngiltere'ye ait olduğuna göre, bu ada hakkında Yunanistan'la ikili konuşmalar yapılmasının câiz olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzû olması hâlinde, pek tabiî, bu adada mühim bir Türk ekalliyeti bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı gerektirecektir. Kaldı ki, biz bu adanın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması lüzumuna kani değiliz." Buna karşılık, Mayıs 1954 Seçimleri'nden sonra kurulan DP hükümetinde Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs işlerinden sorumlu Devlet Bakanı olarak görev alması Kıbrıs konusundaki girişimlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Bu atama DP'nin siyasal gündeminde gitgide yukarı sıralara tırmanacak, Kıbrıs konusunun Zorlu'nun sorumluluğuna verilmesi anlamına gelecektir. Zorlu, Dışişleri Bakanlığı çatısı altında bir Kıbrıs Komisyonu oluşturacak, komisyona, Kıbrıs üzerinde en az Yunanistan kadar hak sahibi olduğumuzu belgeleriyle kanıtlamak ve dava çözülünceye kadar Kıbrıs Türklerinin baskılara direnmesi için destek olmak görevlerini verecektir. Zorlu'nun DP yönetim çevrelerinde artan etkisi, Menderes ile Köprülü arasında giderek artan gerilimi de tırmandıracaktır. 27 Temmuz 1955'te Köprülü, Başbakan Yardımcılığı görevine getirilirken, Zorlu Devlet Bakanlığı'nın yanı sıra Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlenecektir. Londra Konferansı öncesinde yapılan bu görev değişikliği, DP iktidarının Kıbrıs konusunda çizgisini değiştireceğini gösterecektir.

Türkiye'nin kayıtsız tutumuna karşılık, Yunanistan, 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs'a kendi kaderini tayin hakkı tanınması isteğinin BM Genel Kurulu gündemine alınmasını önerdi. Bu öneriyle Yunanistan Kıbrıs sorununa uluslararası bir boyut kazandırmış oluyordu. Bu girişim, gerek İngiltere'nin

gerek Türkiye'nin tutumunu değiştirerek önemli sonuçlara yol açtı. Ankara'nın resmî görüşü, ilk defa, 24 Eylül 1954'te BM Genel Kurulu'nda yapılan Kıbrıs görüşmeleri sırasında Selim Sarper tarafından ayrıntısıyla anlatılır. Sarper, Türkiye'nin Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olarak kalmasını yeğlediğini; Kıbrıs'ın statüsünde yapılacak bir değişikliğin ancak Ankara'nın onayı ile gerçekleştirilebileceğini vurguladı. Kıbrıs'ın "Fiziki coğrafya bakımından Türk topraklarının bir parçası" olduğunu iddiâ eden Sarper, Baltık Denizi'ndeki *Aaland* adalarının halkı İsveççe konuşmasına karşın, coğrafî yakınlık gerekçesiyle Finlandiya'ya verilmesi gibi, Kıbrıs'ın da Türkiye'ye bırakılması gerektiğini ileri sürer. Yunanistan'ın ileri sürdüğü isteğin BM Genel Kurulu gündemine alınmaması, Ada'da gerginliğin artmasına yol açar. Atina'nın izniyle kurulan *EOKA* örgütü, 1 Nisan 1955'ten sonra Ada'da İngilizlere karşı silahlı eylemlere girişir. Bu gelişmelere tepki olarak, Türkiye de Kıbrıslı Türklerin silahlanarak örgütlenmelerine önayak olur, Ada'da gerginlik artar, cemaatler arası çatışmalar başlar.

Yunanistan'ın sorunu uluslararası bir sorun hâline getirme çabalarına karşılık İngiltere de Türkiye'nin soruna taraf olması için girişimlerde bulunur. İngiltere'nin politikası, dünya kamuoyuna Kıbrıs'ta yaşananların karmaşık bir uluslararası sorun olduğu izlenimini yaratarak sorunun basit bir dekolonizasyon konusu olmadığını göstermeyi amaçlıyordu. Ayrıca, İngiltere, Kıbrıs'ta yükselen Helen milliyetçiliğine karşı Türk milliyetçiliğini denge unsuru gibi kullanabileceğini düşünüyordu. İngiltere'nin bu yöndeki ilk girişimi 29 Ağustos 1955'te Londra'da toplanacak bir konferansa Yunanistan'ın yanı sıra Türkiye'yi de davet etmek olacaktır. DP yönetimi bu daveti, Kıbrıs konusunda daha müdâhil bir politikaya yönelmek için İngiltere'nin yaktığı yeşil ışık olarak görecektir. Kaldı ki İngiliz Dışişleri Türk diplomatlara daha Konferans başlarken sert bir tutum sergilemeleri gerektiğini önerecektir. Konferans sırasında olanlara geçmeden önce, 1954 yılının ikinci yarısından itibaren DP yönetiminin Kıbrıs konusunu ele alma biçiminde görülen dikkat çekici değişiklikler üzerinde durulmalıdır.

Yunanistan'ın sorunu BM gündemine almaya çalışması, İngiltere'nin Türkiye'yi soruna taraf olmak konusunda cesaretlendirmesi, DP yöneticilerinin Kıbrıs konusunu içselleştirmeye yöneltmiştir. Kamuoyunun uzun zamandır ilgi gösterdiği, buna karşılık hükümetin kayıtsız kaldığı bir konunun içselleştirilerek millî mesele hâline getirilmesi, DP yönetimi için akla yatkın bir strateji olarak görülmüştür. Ocak 1954'ten başlayarak kamuoyunun Kıbrıs duyarlılığını hükümetin istediği biçimde araçsallaştıracak önlemler alınmaya başlamıştır. Bu önlemlerden birincisi *Kıbrıs Türk'tür* adlı bir komitenin kurulmasıdır. Komitenin başkanlığını Menderes'e yakınlığıyla bilinen ve Kıbrıs konusunu gündemde tutan *Hürriyet*'in Genel Yönetmeni Hikmet Bil üst-

lenecektir. Komite üyeleri, 28 Ağustos 1954'te aralarında Menderes ve Köprülü'nün de bulunduğu DP yöneticileri tarafından kabul edilecek, kendilerine kamuoyunun Kıbrıs'taki Türk azınlığı desteklemesi için bir şeyler yapması gerektiği söylenecektir. Komite, 2 Ekim 1954'te KTC'ye dönüşerek örgütlenmeye başlayacaktır. Hükümete yakın çevrelerin maddî desteği, güdümlü işçi ve öğrenci derneklerinin katılımları ile *KTC* şubeleri kısa sayılabilecek bir sürede Türkiye çapında yaygınlık kazanacaktır. *KTC*'nin en dikkat çekici özelliği yöneticilerinin aynı zamanda DP'nin yerel yöneticileri olmasıdır. 16 Ağustos 1955'te *KTC* Başkanı Bil örgütün şubelerine Kıbrıs'tan gelen, daha sonra düzmece olduğu anlaşılacak olan bir habere dayanarak, Yunanistan tarafından Kıbrıs'ta yaşayan Türk azınlığa yönelik bir katliamın planlandığını bildiren bir mektup gönderir. Mektup, Türk anavatanından gelecek *erkekçe sesten* korkulacağını, bu bakımdan "...uygun bir biçimde tepki verilmesi" gerektiğini belirtiyordu. *KTC*'nin faaliyetleri Londra Konferansı'nın toplandığı günlerde gözle görülür bir artış göstermiştir. 6-7 Eylül Pogromu TBMM'de görüşülürken Menderes bu olayı, "Kıbrıs'ta katliam yapılacak sözleri, vicdanları teheyyüçle [heyecanla] doldurdu," diyerek hatırlatacaktır.

Menderes 24 Ağustos 1955'te, Londra Konferansı'nın arifesinde basın mensuplarına Liman Lokantası'nda bir yemek verecek, yemek konuşmasında kullandığı sert üslup Türkiye'nin sertleşecek tutumunun habercisi olacaktır. Menderes konuşmasında, bir yandan kendi kaderini tayin hakkına karşı çıkarken, öte yandan Kıbrıs konusunun artık Türkiye'nin güvenlik sorunu olarak algılandığını ileri sürecektir: "Şurasının herkesçe açık olarak bilinmesi gerekir ki, Türkiye sahillerinin büyük bir kısmı, başka devletlere ait gözleme ve tehdit araçlarıyla çevrilmiş bulunuyor. Bir Kıbrıs sahası bugün güvenli görülmektedir. Bu bakımdan, Kıbrıs Anadolu'nun devamından ibarettir ve onun güvenliğinin esas noktalarından biridir. Bu nedenle, bugün Kıbrıs'ın el değiştirmesi söz konusu ise, bunun etnik esaslara değil, çok daha önemli gerçeklere ve gerekçelere göre kararlaştırılması ve Türkiye'ye geri verilmesi gerekecektir." Konuşmanın İstanbul'da DP'ye yakın gazetelerin yöneticilerine hitaben yapılması, Hükümetin Konferans öncesinde kamuoyunu harekete geçirmek için aldığı önlemlerden birisi olduğunu düşündürtmektedir. Ertesi gün, 25 Ağustos 1955'te CHP adına yapılan açıklama muhalefetin de durumdan vazife çıkardığını ortaya koymaktadır: "Kıbrıs konferansının şekli ve neticesi belli oluncaya kadar muhalif parti olarak dikkatimizi bu mevzûda toplayacağız. Dış politikamızın Kıbrıs ile meşgul olacağı bugünlerde, iç politikamızın havasının da Kıbrıs ile dolu olduğunu dünyaya göstermek vazifemizdir."

Zorlu'nun Londra Konferansı'nda ileri sürdüğü görüşler, Menderes'in Liman Lokantası'nda dile getirdiği görüşlerle örtüşür. Zorlu da görüşlerini jeo-

politik değerlendirmelere dayandıracak, Kıbrıs'ta ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkının uygulanmasının olanaksız olduğunu ileri sürecektir:

> Kıbns'ın Türkiye için stratejik önemi vardır... Savaş hâlinde Türkiye ancak Güney limanları yoluyla beslenecektir. Kıbrıs adasına hâkim olacak kuvvet, aynı zamanda Ege denizindeki adaların da hâkimi olursa, Türkiye, gerçek bir kuşatma altına alınmış olacaktır. Hiçbir ülke güvenliğinin, dost dahi olsa, müttefik de olsa başka bir devlete dayanmasına razı olamaz.

Zorlu, konuşmasında Lozan Antlaşması'nın Kıbrıs ile ilgili maddelerine de dikkat çekerek İngiltere'nin egemenliğinin sonlanması durumunda Adanın Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğini ileri sürecektir. "Lozan antlaşmasının 30. maddesi Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki egemenlik hakkını sadece İngiltere'ye devretmiş olduğunu hatırlatırım... İngiltere Türkiye'den aldığı bu toprağı, Lozan antlaşması gereği Yunanistan'a devredemez. Yunanistan, Kıbrıs sorununda Türkiye ile muhatap bile olamaz!"

Zorlu'nun çıkışı, Türkiye'nin Kıbrıs yüzünden Yunanistan ile ilişkilerini bozacağına ihtimal vermeyen Yunanistan temsilcilerinin afallamasına neden olacaktır. Londra Konferansı, 6-7 Eylül Pogromu yüzünden kesintiye uğramakla birlikte, Türkiye'nin "Adada İngiliz egemenliği sürsün; yoksa Ada Türkiye'ye iade edilsin," biçiminde özetlenebilecek yaklaşımı, açık bir biçimde ortaya konmuş; self determinasyon ilkesinde ısrar edilirse, iki NATO üyesi arasında patlak verecek bir bunalımın ittifakın bütünlüğüne zarar vereceği izlenimi yaratılabilmiştir.

Konferans sürerken 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'te bulunan evine düzenlenen düzmece bir saldırı ile başlatılan kışkırtma kısa sürede denetim dışına çıkmış, İstanbul ve İzmir'de gayrimüslim yurttaşların evleri, işyerleri, mezarlıkları ve tapınaklarına yönelik saldırı ve yağma hareketine dönüşmüştür. Olaylar sırasında emniyet güçleri saldırganlara müdahale etmemiş, Menderes'in daha sonra söyleyeceği gibi, "Polis bir tereddüdün tesiri altında mefluç [donup] kalmıştır." Olayların ardından komünistler suçlanmış, bilindik solcular derhal nezarete alınmıştır. Daha sonra aralarında olaylar sırasında askerlik görevlerini yapanların, hatta ölmüş kişilerin adlarından oluşan tutuklama listelerinin düzmece olduğu görülecektir. 12 Eylül 1955'te TBMM'de yaptığı konuşmalarda Menderes ve Köprülü suçu, olağan şüpheliler olarak, komünistlere atacaktır. Köprülü, "Hadise; Kıbrıs meselesinden dolayı vatanî bir mevzû olarak ortaya çıktı. Selânik'te bombanın patlaması ile malum komünist unsurlar tahriklerine ve plânlarının tatbiklerine başladılar," diyerek işin içinden çıkmaya çalışmıştır. Olayların tartışıldığı DP Grup toplantısında olayların *komünist tahriki* olduğunu söyleyen DP milletvekiline, bir başka DP milletvekilinin "Bu millî bir tezâhürattır; komünist-

Spor

YENİ İSTANBUL

NEW-YORK

Atatürk'ün doğduğu eve yapılan iğrenç tecavüzden sonra

Istanbul ve Izmir'deki hadiseler üzerine örfî idare ilan edildi

Taksim Meydanında saat 18 de toplanan gruplar kısa zamanda şehrin muhtelif bölgelerine dağılarak bir çok dükkânı tahrip ettiler ve kiliseleri ateşe verdiler, şehre tank ve askerî birlikler sevkedildi

Kıbrıs Dâvasında İngiliz Formülleri

M. NERMİ

Selânikte Atatürk'ün doğduğu eve yapılan çok iğrenç tecavüz

Selânik'teki Konsoloshanemizle Atatürkün doğduğu eve bombalar atıldı, her iki binada da camlar kırıldı

İzmirde de müessif hâdiseler oldu :

Nümayişçiler Yunan Konsolosluğunu yaktılar

Halk Yunan Bayrağını ve paviyonunu da ateşe verdi

Konferans bugün dağılıyor

YUNANİSTAN'A SERT BİR NOTA VERECEĞİZ

Başbakanlığın yayınladığı Resmi Tebliğ

Örfî İdare kararının alınma sebepleri Başvekâletçe yayınlanan bir tebliğde izah edildi

Akşam Ankaraya hareket eden

BAYAR VE MENDERES IZMIT'TEN DÖNDÜLER

Yeni İstanbul, 07.09.1955.

lere mal edemezsiniz," diyerek karşı çıkması ayrıca dikkat çekicidir.

6-7 Eylül Pogromu'nu değerlendirmek için TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, Başbakan olayların komünist tahriki olduğuna ilişkin ısrarını sürdürecektir. Menderes, somut kanıtlar göstermek yerine uluslararası bir komplodan söz edecek, bu defa sorunu dışsallaştırmaya çalışacaktır. DP adına yapılan açıklamalar, Türkiye siyasetinde iktidarın üstesinden gelemediği sorunları dış tahriklerle açıklamak yoluna sapması alışkanlığının mükemmel örneklerini oluşturur. Bu örnekler bütünlüğü bozulmadan okunmalıdır:

Biliyorsunuz ki, Türkiye, bugün yakın ve Orta-Şark'ın ve Balkanlar'ın adeta emniyet temelini teşkil eden bir kilit taşı, maddî ve manevî varlığıyla ve kuvvetiyle, komünizm tehlikesine karşı diğer sahaları koruyan bir kale mesabesindedir [değerindedir]. İşte Türkiye'nin umum dünya vaziyetindeki bu harikulâde ehemmiyeti dolayısıyledir ki uzun zamandan beri komünizm faaliyeti Türkiye'nin üzerinde temerküz etmiş ve fırsat bulup onu yıkmak için her türlü tedbiri almış, hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir. Vaktiyle burada, bu kürsüde muhalefette bulunduğumuz sırada sağcılık, solculuk kanunu müzakere edilirken söylediğim sözleri tekrar edeceğim. Bu komünizm propagandası Türkiye gibi bir memlekette esas mahiyetiyle tecelli etmez. Vatanperverlik, müfrit vatanperverlik kisvesine bürünür, dindarlık, mutaassıplık kisvesine bürünür, her türlü kisveye bürünür. Hürriyetperverlik kisvesine bürünür, demokrasi gidiyor, mahvoluyor diye onu içten vurur. Bu suretle memleketi mahvü perişan eder. Memleket efkârı umumiyesi üzerinde asap bozucu hareketler yaratır, onun nüfuzunu kırmaya çalışır. ... İstanbul'da hadisenin başlangıcına, süratle inkişafına, takibettiği usullere ve gayretlere dikkat etmek dahi bunun bir komünist hareketi olduğunu anlamaya kâfidir.

İşin ilginç yanı CHP'nin yükselen yıldızı Bülent Ecevit'in de, benzer bir saptama ile Menderes'e katılmakta bir sakınca görmemesidir. Ecevit *Ulus*'ta *6 Eylül Neden Oldu?* sorusuna yanıt verirken olayı komünist tahrikler açısından ele alacaktır:

> Dünya üzerindeki komünist emellerinin gerçekleştirilmesi önünde, Türkiye'nin geo-politik durumunun ne kadar çetin bir engel olduğu düşünülecek olursa, memleketimizde komünistlerin gizli teşkilat bulundurabilmek için ellerinden geleni yapacaklarından İstanbul, İzmir ve Ankara, bilhassa İzmir'in İstanbul'un muhtelif semtlerinde aynı zamanda çıkan ve bu iki şehirde de aynı mahiyeti gösteren nümayişlerin, kendiliğinden doğmuş ve birbiri ile bağlantısız hareketler olarak, görülmesine imkân yoktur. Nümayişlerin muhtelif yerlerdeki tezâhürleri, bunların kasıtlı, tertipli çok iyi teşkilatlı ve birbiri ile bağlantılı hareketler olduğu intibâı vermektedir. Nitekim son İstanbul ve İzmir nümayişleri gerçekten bir komünist tertibi ise, bu da, komünistlerin memleketimizde kendilerine ne kadar geniş bir "yeraltı faaliyeti" imkânı bulduklarına bir delil sayılır.

Yapılan soruşturma, saldırılarda *KTC* üyelerinin başı çektiğini ortaya çıkarmış; 87 *KTC* üyesi yakalanarak yargı önüne çıkartılmıştır. Hükümet olayların sorumluluğunu üstlenmiş, Yunanistan'dan özür dilenmiş, zararlar tazmin edilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, 6-7 Eylül Pogromu yeniden gündeme gelmiş, olayların Londra'dan Zorlu tarafından Menderes'e gönderilen bir telgraf ile başladığına ilişkin iddiâlar dile getirilmiş, Yassıada mahkemeleri Menderes ve Zorlu'yu olaylar nedeniyle suçlu bularak çeşitli cezalara çarptırmıştır. Gelgelim, Yassıada'da istihbarat ve emniyet çevrelerinin oynadığı rol yeterince araştırılmamış, olayın arkasındaki karanlık bağlantılar ortaya konmamış, olayların başını çeken güdümlü sendikalar ile *KTC*'nin emniyet ve istihbarat çevreleriyle ilişkileri tam olarak aydınlatılamamış, neticede sorumluluk devrik DP iktidarına yıkılarak dosya kapatılmıştır. Elde, olaylarda devlet kurumlarının oynadığı rolü ortaya koyabilecek, yıllar sonra General Sabri Yirmibeşoğlu'nun 6-7 Eylül'ün bir özel harp uygulaması olduğuna ilişkin sözlerinden başka bir kanıt yoktur. Oysa Selanik'te atılan bombayı atan kişinin istihbarat örgütleriyle ilişkili olduğu, Yunanistan'dan getirildikten sonra İçişleri Bakanlığı'nda işe alındığı, ileriki yıllarda emniyet müdürlüğü ve valilik gibi üst düzey görevlere getirildiği, *KTC* Başkanı Bil'in 5 aylık tutukluluk sonrasında aklandığı, üstüne üstlük Başbakan Menderes tarafından Basın Ataşesi olarak Beyrut'a gönderildiği bilinmektedir.

6-7 Eylül Pogromu DP Meclis Grubu içerisinde parti yönetimine yönelik hoşnutsuzluğu artırmıştır. Bu dönem de aynı zamanda DP yönetimi ekonomik yardım konuları başta olmak üzere ABD ile çeşitli sorunlar yaşama-

6-7 Eylül Olayları sırasında İstanbul'da gayrimüslimlere ait birçok ev ve işyeri saldırıya uğramıştı.

ya başlayacaktır. *Time* dergisi 24 Ekim 1955 tarihli sayısında Başbakan Menderes'i, *Başı Dertteki Dost* başlığıyla kapak yapacaktır. Gerginlik, 29 Kasım 1955'te DP Meclis Grup toplantısında patlak veren bir bunalımla en yüksek noktasına çıkacak, Menderes parti grubunun baskısına dayanamayarak kabinesinin istifasını isteyecektir. Zorlu'dan boşalan Dışişleri Bakanlığı'na yeniden Köprülü atanacaktır. Gelgelelim, Menderes ile Köprülü arasındaki gerginlik artacak, Hükümetin 6-7 Eylül Pogromu'nun sorumlularına karşı aldığı tutuma tepki gösteren Köprülü, 19 Haziran 1956'da Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılacak, bu sırada gazetecilere, istifasının "...asla harici meselelerle ilgili bulunmadığını" belirtecektir.

1956 sonbaharında Ortadoğu'da meydana gelen uluslararası gelişmeler, Türkiye'nin Kıbrıs politikasında yeni bir değişikliğe gitmesini gerektiren dinamikleri harekete geçirmiştir. Süveyş bunalımı İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede edindiği konumu sonlandıracaktır. Artık bölgesel gelişmelerde ABD'nin ağırlığı daha fazla hissedilecektir. Bu durum, Kıbrıs'ta yapılacak düzenlemelerde ABD'nin istek ve önceliklerinin daha fazla dikkate alınacağı anlamına gelecektir. Öte yandan, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı kaybetmesi, Kıbrıs'a duyduğu gereksinmenin de azalması anlamına geliyordu. Artan EOKA saldırıları, İngiltere'nin Ada'daki varlığını koruyabilmesini siyasal açıdan daha pahalı bir hâle getiriyordu. Yeni koşullar İngiltere'nin *Taç Kolonisi* olan Ada'dan en azından kısmen vazgeçmesi gereği-

ni dayatıyordu. Bu koşullar, Ada'nın İngiliz üsleri dışarıda bırakılarak Türkiye ile Yunanistan arasında paylaştırılmasını akla yatkın bir çözüm olarak öne çıkartıyordu. Nitekim 19 Aralık 1956'da İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd, Kıbrıs'ta *self determinasyon* ilkesinin kabul edilebileceğini belirttikten sonra, Ada'nın bölünme seçeneğinin de dikkate alınabileceğini vurgulayacaktır. Türkiye de, Koloniler Bakanı'nın Kıbrıs'ın bölünebileceği söylemini olumlu karşılamış, yeniden politika değişikliğine gitmiş, bu kez taksim tezine yönelmiştir.

Menderes, 18 Aralık 1956'da yeni politikayı, "Adanın taksiminden yanayız," diyerek açıkladı. Bu politika değişikliği, Türklerin sadece % 20'sini oluşturduğu Ada demografisine daha uygundu. Politika değişikliği stratejik gerekçelerle açıklandı: "Adanın taksimi meselesinde 120 bin nüfusumuzu yadellere tevdi edemeyiz. Ve orada 25 milyonun emniyetine nigehban [gözetici] bir kara parçasında mutlaka karakolumuzun, ileri karakolumuzun mevcut bulunmasını zarûrî görmekteyiz." Muhalefetin hükümete yönelttiği eleştirilere karşı Menderes, iktidarın Kıbrıs siyasetiyle Misak-ı Millî sınırlarının ötesinde de Türkiye'nin çıkarlarını savunduğunu iddiâ ederek irredentizm eğilimi içine girecektir: "Biz millî menfaatlerimizi Kıbrıs'ta müdafaa edemeyecek olursak Anavatanın, hacet hininde müdafaasında [savulması gerektiğinde] tekâsül [üşenme] göstermek gibi bir vaziyete düşeriz. Misak-ı Millî'nin dışında dahi Türk vatanı ve Türk menfaatleri müdafaa edilmektedir." Artık yeni politikanın sloganı, "Ya Taksim Ya Ölüm" olacaktır. Meydanlarda, Kıbrıs Türk'tür! sloganı atmaya alışan öğrenciler bu değişikliği ister istemez yadırgayacaktır.

Ancak Ankara ve Atina arasında ilişkilerin Kıbrıs meselesinden dolayı kopma noktasına geldiğini düşünen ABD, sorunun NATO ittifakı içerisinde çözülmesi için devreye girmiştir. ABD'nin önerisi, "İngiliz üslerinin garanti altına alınması koşuluyla, bağımsız Kıbrıs" formülüne dayanıyordu. Bu öneri, Türkiye'nin bir yıl önce açıkladığı taksim teziyle çelişiyordu. Kamuoyunu taksim tezi doğrultusunda seferber eden DP iktidarı 1957 Seçimleri öncesinde bir ödün vermeyecektir. Ancak, *taksim* tezinin BM Genel Kurulu'nda taraftar bulamayışı, Süveyş sonrasında İngiltere'nin Ada'dan ayrılma kararı alması ve ABD'nin artan baskısı, DP Hükümeti'ni 1958'de yeniden bir politika değişikliği yapmaya itecektir.

Aralık 1958 NATO toplantısında varılan uzlaşma sonucunda, Yunanistan *enosis*, Türkiye *taksim* tezinden vazgeçer. Sorunun bağımsız Kıbrıs formülü temelinde yeni bir çözüme bağlanması konusunda anlaşılır. Bu uzlaşı çerçevesinde, 6 Şubat 1959'da Zürih'te Menderes, Karamanlis, Zorlu ve Averof bir araya gelerek görüşmelere başlarlar. Görüşmeler sırasında temel anlaşmazlık konuları, Türkiye'nin ortak komutanlık kurmaya çalışması ve Ada'da üs

Muhteşem topluluk :

Yüzbinlerce Türk dün Kıbrıs için and içti

İstanbul Üniversite Talebe Birliği'nin düzenlediği "Büyük Kıbrıs Mitingi". *Hürriyet,* 09.06.1958.

edinmek istemesidir. Sonuçta, Türkiye üs talebinden vazgeçecek, Ada'da bulundurulmasını istediği asker sayısını azaltacak, Yunanistan ise Türkiye'nin ortak komutanlık isteğini kabul edecektir. Anlaşmazlık konularının aşılması üzerine 11 Şubat 1959'da taraflar uzlaştıklarını açıklayacak, Menderes ve Karamanlis bir dizi belge imzalayacaklardır. Bu belgeler arasında, anlaşmaların uygulanmasını kolaylaştıracak bir Centilmenlik Anlaşması, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısına İlişkin Anlaşma ve İttifak Anlaşması* bulunmaktadır. Ayrıca, iki başbakan daha sonra imzaya açılacak olan bir *Garanti Anlaşması*'nı parafe edeceklerdir.

19 Şubat 1959'da İngiliz, Yunan ve Türk başbakanların yanı sıra Kıbrıs Rum toplumu adına Başpiskopos Makarios ile Türk tarafı adına Fazıl Küçük Londra Anlaşmaları olarak adlandırılacak anlaşmaları imzalamışlardır. Bu anlaşmalar arasında önem bakımından *Kıbrıs Cumhuriyetinin Kuruluşuna İlişkin Temel Anlaşma* ile *Garanti Anlaşması* öne çıkar. *Temel Anlaşma*, anayasa niteliğindedir. Anlaşma uyarınca Kıbrıs başkanlıkla yönetilecek bir siyasal rejime kavuşturulmuştur. Devlet erkleri iki toplum arasında paylaştırılır. Devletin Türkçe ve Rumca olmak üzere iki resmî dili vardır. Yasama erki % 70'i Rumlardan, % 30'u ise Türklerden oluşan bir Temsilciler Meclisi tarafından kullanılacaktır. Yürütme erki ise Rum cumhurbaşkanı ve Türk cumhurbaşkanı yardımcısı ile yine 7'si Rum, 3'ü Türk bakandan oluşan bir Ba-

kanlar Kurulu eliyle kullanılacaktır. Kamu görevlileri de % 70 Rum - % 30 Türk oranı uyarınca toplumlar arasında paylaştırılacaktır. Yargı erkinin de karmaşık düzenlemeler uyarınca toplumlar arasında paylaştırıldığı görülür.

Garanti Anlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin uluslararası konumu tanımlanır. Bu anlaşma ile bağımsız cumhuriyet olarak adlandırılan Kıbrıs'ın devletlik yetkileri kısıtlanmış, bir dizi bakımdan bağımlı bir devlet konumuna indirgenmiştir. Anlaşmanın 1. maddesi uyarınca, Kıbrıs Cumhuriyeti, "Herhangi bir devletle, tamamen veya kısmen, herhangi bir siyasî ya da ekonomik birliğe katılmamayı yükümlenir." Aynı madde, Kıbrıs Cumhuriyeti için "Herhangi diğer bir devletle birleşmeyi ya da adanın taksimini, doğrudan doğruya ya da dolayısıyla teşvik edecek her türlü hareketi yasak[lar]." Anlaşmanın 2. maddesi uyarınca, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, yeni devletin 1. maddede belirtilen statüsünü tanır ve sürdürülmesini garanti eder. 3. madde ise İngiltere'nin Kıbrıs adasındaki *–Akrotiri ve Dikelya–* üslerini güvence altına alır. Anlaşmanın en önemli maddesi 4. maddedir. Bu madde, anlaşmaya uyulmaması durumunda, alınacak önlemleri düzenler: "Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, bu hükümlere uyulmasını sağlamak için gereken girişimler ya da önlemlere ilişkin birbirleriyle danışmayı yükümlenirler. Ortak ya da anlaşarak davranmak mümkün olmadığı takdirde, garanti veren üç devletten her biri, sadece bu anlaşma ile oluşturulan düzeni yeniden kurmak amacıyla harekete geçmek hakkını saklı tutarlar." 4. madde, Anlaşma'nın uygulamada en fazla tartışılan maddesidir. Türkiye 20 Temmuz 1974'te gerçekleştirdiği müdahaleyi, bu maddeye dayanarak gerçekleştirmiş ve meşrulaştırmıştır. Buna karşılık, Kıbrıs'ta bu müdahalenin, Anlaşma ile "...oluşturulan düzeni yeniden kurmadığı" bir gerçektir. Türkiye'nin müdahalesi, Garanti Anlaşması'nın öngördüğü durumu düzeltmiş; ancak aynı anlaşmanın bu türden bir müdahale için öngördüğü sınırı tanımamıştır.

Anlaşmalar ve kurulan devlet, NATO içindeki dengeleri yansıtır. Anlaşmalar, Melek Fırat'ın da belirttiği gibi, Ada'da yaşayan halkların isteklerinden çok, Yunanistan'ın enosis, Türkiye'nin de taksim politikalarının önünü kesmek için tasarlanmıştır. Anayasası'na bakılırsa, bağımsız ve üniter bir devlet olarak tanımlanan Kıbrıs'ın Garanti Anlaşması'yla, Anayasası'nı değiştirme yetkisi elinden alınmış, Anayasası ile devlet yapısı federal bir işleyişe kavuşturulmuştur. Ayrıca, iki NATO üyesini Kıbrıs konusunda söz sahibi kılarak Ada'nın geleceği üzerinde söz sahibi olmaları sağlanmış, böylelikle NATO içinde bir çatlağın oluşması da engellenmiştir. Böyle bakıldığında, Anlaşmalar, ellili yılların uluslararası koşullarına NATO içi dengeleri gözeterek verilmiş bir yanıt olarak görülebilir. İsmet İnönü'nün anlaşmalara ilişkin yorumu bu duruma dikkat çeker: "İçinde bulunduğumuz ittifak manzumesinde umumi selamet ve emniyet bakımından kuvvetli sebeplerin bizi an-

laşmaya sevk ettiğini takdir ediyoruz. Bu arada, kuvvetli dostların çok tesirli nasihatlerinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz." Alınan bütün önlemlere karşın, gözetilen dengeler bozulduğunda, anlaşmalar sorgulanır olmuş, daha imzalanmalarının üzerinden 5 yıl geçmeden fiilen askıya alınmıştır.

Anlaşmalar uzun tartışmalar sonrasında TBMM tarafından onaylanacaktır. Tartışmalar, Menderes'in 18 Aralık 1956'da açıkladığı taksim tezinden neden vazgeçildiği sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Zorlu, taksimin terk edilmesiyle bir fedakârlık yapılmış olmadığını, aslında fedakârlığın Ada'nın tamamının alınmaması yoluyla yapıldığını söyleyecektir. Böylelikle DP iktidarı başlarda, Kıbrıs İngiltere'nin iç işidir diyerek *kayıtsızlık* politikası izleyecek, sonra *Kıbrıs Türk'tür!* sloganı ile *ilhak* politikasını savunacak, ardından *ya taksim ya ölüm!* diyerek ilhaktan vazgeçecek, en sonunda da uluslararası koşulların etkisi altında *bağımsız Kıbrıs* tezine yönelecektir.

Bağdat Paktı

Ellili yıllar Ortadoğu'da İngiltere yanlısı monarşilerin devrildiği, bunların yerine askerî yönetimlerin iktidara geldiği bir dönem olmuştur. Bu dönem boyunca, Ortadoğu, ABD ile SSCB arasındaki küresel rekabetin yürütüldüğü bir bölge olarak karşımıza çıkar. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye, bu rekabet karşısında tutumunu açık bir biçimde Batı'dan yana koymuştur. Bu nedenle 1952'de Mısır'da, 1958'de Irak'ta Batı yanlısı monarşileri deviren darbeler Türkiye'nin bölgesel konumunu olumsuz etkilemiş; bölge siyasetini çıkmaza sokmuştur. Mısır Darbesi ile yükselişe geçen Arap milliyetçi çevreleri, 1949'da İsrail'i tanıyan, Şubat 1952'de NATO'ya giren, BM'de yapılan Süveyş ve Tunus oylamalarında İngiltere ve Fransa'yı destekleyen Türkiye'yi Ortadoğu'da sömürgeci güçlerin uzantısı, Batı'nın ileri karakolu gibi göstermek konusunda pek güçlük çekmeyecektir.

DP yönetimi iktidara geldikten sonra, NATO'ya üyeliğini kolaylaştıracağı beklentisiyle ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'da oluşturmaya çalıştığı güvenlik örgütü kurulması girişimlerine önayak olmuştur. Mısır'ın karşı çıkması yüzünden ölü doğan *Ortadoğu Komutanlığı*, (*Middle East Command*-MEC) ile daha sonra kurulmaya çalışılan *Ortadoğu Savunma Örgütü* (*Middle East Defense Organization*-MEDO) için yapılan hazırlık çalışmaları, DP yöneticileri tarafından ABD ile ilişkileri yakınlaştırmak, bu ülkeden daha fazla askerî ve ekonomik yardım alınmasını sağlayacak fırsat pencereleri olarak görülecektir. Bu girişimler yükselen Arap milliyetçiliğinin etkisiyle sonuçsuz kalacak, İngiltere yanlısı Irak dışındaki Arap ülkelerinden destek bulamayacaktır. Sonuç olarak, 1953'te ABD'nin benimsediği *Kuzey Kuşağı* kavramı uya-

rınca, Ortadoğu'nun kuzeyinden geçerek SSCB'yi güneyden kuşatacak yeni bir örgütün kurulması kararlaştırılacak, örgütün Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'den oluşması öngörülecektir. Menderes, 1955 başında örgütü oluşturmak üzere bir Ortadoğu gezisine çıkacak, Irak, Lübnan ve Suriye'ye yapılan ziyaretler sırasında yeni örgüte katılım konusunda sadece Irak'ın olurunu almayı başarabilecektir. Arap ülkelerinin zamanla örgüte katılacağı beklentisi ile ikili anlaşmalar imzalanarak işe başlanmıştır. Irak ve Türkiye, 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Anlaşması ile daha sonra *Bağdat Paktı* adını alacak örgütün kuruluş süreci başlamıştır. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran BP'ye katılacaktır. BP, "...bağıtlı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği" yapılmasını öngörüyordu. Türkiye'nin başka Arap devletlerinin de katılımını sağlamak için harcadığı çabalar sonuçsuz kalacaktır. Arap devletlerinin pakt dışında kalması yüzünden *BP*, hiçbir zaman etkili olamayacak, göstermelik bir kuruluş olmanın ötesine geçemeyecektir. Kaldı ki tarafların yoğun isteğine karşın ABD pakta katılmamış, örgüt askerî bir nitelik kazanamamıştır. Örgüt 1956'da, Süveyş bunalımı sırasında dağılmanın eşiğine gelecek, 14 Temmuz 1958'deki Irak Darbesi ile etkisini büsbütün yitirecektir.

DP, BP'nin kuruluşunda oynadığı rolü Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunu kullandığına benzer bir biçimde araçsallaştırmıştır. Özellikle, ekonomik göstergelerin bozulmaya başladığı bir dönemde, BP'nin kuruluşu DP yayınlarında çok önemli bir başarı olarak anlatılmıştır. 1956'da yayınlanan bir DP yayınına bakılacak olursa, "Yakın ve Ortadoğu paktının tahakkuku Türkiye'nin zaten çok üstün olan itibarını arttırmış, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'yi Türkiye mihverine bağlamış", böylelikle *lider devlet*, Türkiye "Ortadoğu siyasetine istikamet verebilecek bir mertebeye ve seviyeye yükselmiştir." Bu anlatı, Şevket Süreyya Aydemir'in *Menderes'in Dramı*'nda kaydettiği gözlemleri doğrular. Aydemir'e göre, Menderes'te, "Eski Osmanlılık havasından gelen mistik ve romantik bir eğilimle, kendisinin ve Türkiye'nin Ortadoğu'da bir nevi siyasî önder, bir nevi siyasî otorite olmak hayali yer etmişti." DP'li yöneticilerin BP'yi yaşatmak için harcadığı kişisel çabalar da bu gözlemlerle uyumludur. Başta Menderes olmak üzere, DP'li yöneticilerin II. Faysal ve Nuri Sait Paşa ile kişisel yakınlıkları dikkat çekicidir. Iraklı yöneticiler yaz tatillerini İstanbul'da geçirecek, *Savarona* yatı kendilerine tahsis edilecektir. II. Faysal'ın Osmanlı Hanedan ailesine mensup Fazile Sultan ile evlendirilerek ikili ilişkilere akrabalık boyutu eklenmek istenecektir. DP tarafından yayınlanan *Atlantik Paktı: Niçin ve Nasıl Girdik* başlıklı kitapta Iraklı liderler için yazılanlar bu yakınlığı vurgular:

Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'yi ziyaret eden Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'yla.
(Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

> Komşumuz Irak'ın başında bulunan devlet adamları, tecrübeli, bilgili, anlayışlı, olgun şahsiyetlerdi. Bunların arasında bilhassa Nuri Sait Paşa, tam ve yetişmiş bir diplomattı. Memleketinin menfaatlerinin Türkiye menfaatlerine karıştığını, Türkiye'ye gelecek saadet ve felaketin müşterek olacağını anlamakta gecikmedi. Yalnız Irak'ın değil, bütün Arap devletlerin Yakın ve Ortadoğu blokuna girmeleri için bütün gayretile çalışarak bu uğurda büyük emekler harcadı. Fakat muvaffak olamadı.

Yeri gelmişken bir kez daha Şevket Süreyya Aydemir'in gözlemlerine bakalım: "Bu [BP] anlaşmanın bütün neticesi, İstanbul'un Irak kralı ve idarecileri için sık sık gelinen, bir eğlence yeri olmasından ibaret kaldı ve bu eğlence günlerinde devlet büyükleri, nice günler, İstanbul'da karargâh kuruyorlardı.

Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti açısından BP'nin yarattığı somut sonuçlardan birisi de, Ankara'nın İsrail ile ilişkileri üzerinde yarattığı olumsuz etki olmuştur. İsrailli yetkililer, Türkiye'nin BP'nin kurucusu olarak ön plana çıkmasından da rahatsız olacak, Arap ülkelerini pakta katılmaya ikna etmek için İsrail ile ilişkilerini feda edebileceği olasılığından kaygılanacaktır. *Türkiye-Irak Antlaşması* imzalanırken, "Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki ülkenin sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık" kalındığını bildiren mektupların karşılıklı olarak verilmesi, İsrail'in kaygılarını

pekiştirecektir. Süveyş bunalımı sonrasında dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan BP'yi kurtarmak isteyen DP'li yöneticilerin çareyi İsrail'den elçisini geri çekmekte bulmasına bakılırsa, söz konusu kaygıların pek de yersiz olmadığı söylenebilir.

Süveyş

Nasır yönetiminin 26 Temmuz 1956'da *Süveyş Kanal Şirketi*'ni millileştirmesiyle birlikte başlayan bunalım, DP yönetiminin bölge politikası açısından önemli sonuçlara yol açmıştır. DP yönetiminin bunalım sırasında tarafsız kalmak yerine Süveyş Kanal Şirketi'nin sahibi olan İngiltere ve Fransa'yı desteklemesi, Türkiye'nin bölgede Batı adına davrandığı biçimindeki eleştirilere haklılık kazandırmıştır. Bunalımın savaşa dönüştüğü evrede Türkiye'nin İsrail'i desteklemesi, BP'nin Arap ülkeleri katındaki prestijini büsbütün kaybetmesine neden olacaktır. Menderes'in İngiltere ve Fransa'nın operasyonu sonrasında Nasır'ın devrileceğine ilişkin beklentileri gerçekleşmeyecek; ABD'nin baskısı sonucunda kanal bölgesindeki işgal sonlandırıldığında, Nasır, askerî olarak yenildiği bunalımdan siyasî bir zafer kazanarak çıkacaktır. Bu durum Ortadoğu'da bölgesel liderlik hesapları yapan DP yönetimi açısından tam bir yenilgi anlamına gelecektir.

Bunalımın ilk aşamasında Menderes, Süveyş sorununun yalnızca İngiltere ve Mısır'ı ilgilendiren ikili bir sorun olmadığını, bir bağımsızlık ya da özgürlük konusu olarak değerlendirilemeyeceğini, Türkiye'yi de ilgilendiren küresel bir sorun olduğunu, dolayısıyla önlem alınmaksızın kanalın boşaltılmaması gerektiğini dile getirmekteydi. DP yönetimi, "Mısır'ın kanal üzerindeki mutlak kontrolünün Sovyetler'in Süveyş'i ele geçirmesine neden olacağına" ileri sürerek, kanaldaki İngiliz varlığını destekliyordu. DP yöneticilerinin Mısır karşıtı tutumunun, genel çizgileriyle CHP tarafından da desteklendiği görülecektir. Hüseyin Cahit Yalçın, sorunun Mısır'ın egemenlik hakları çerçevesinde değerlendirmek yerine, *beynelmilel emniyet*in zaafa uğratılması şeklinde yorumlanması gerektiğini ileri sürecektir. Yalçın'a göre, Mısır, bu *tahrik etme* ve *meydan okuma* politikasına, tek başına karar vermemiştir; dolayısıyla Batı dünyası, *Moskova'da pişirilip hazırlanmış* bir planla karşı karşıyadır.

Süveyş Kanal Şirketi'nin Mısır tarafından millileştirilmesinden sonra düzenlenen konferanslarda Türkiye temsilcisi Muharrem Nuri Birgi İngiltere ve Fransa'nın tezleri doğrultusunda görüşler savunacaktır. Ancak, 26 Ekim 1956'da İsrail'in başlattığı, sonrasında İngiltere ve Fransa'nın da katıldığı askerî işgal, Türkiye'nin İngiltere yanlısı politikasını açmaza sokacaktır. Sonuçta, İngiltere ve Fransa'nın Nasır'a *anladığı dilden konuşmasından* hoşnut

kalan Ankara, ABD'nin işgalin sonlandırılması için başlattığı girişimi gönülsüzce desteklemek zorunda kalmıştır. Bunalım sonrasında BP üyesi ülkeler tarafından Türkiye'ye İsrail ile ilişkilerini kesmesi yönünde yapılan baskılar artmış, Türkiye, 26 Kasım 1956'da Tel Aviv'deki Büyükelçisi Şefkati İstinyeli'yi, "Filistin işi adilâne ve nihai surette hâl şekline raptedilinceye kadar vazifesi başına avdet etmemek üzere" geri çekmiştir.

İsrail kararı, CHP'nin sert eleştirileriyle karşılaşmıştır. Bülent Ecevit *Ulus*'ta, kararı eleştiren bir dizi yazı yayınlayacaktır. Ecevit'e göre, "Bize şimdiye kadar ancak dostluk göstermiş olan İsrail Devleti, tarafımızdan bu kadar ağır bir tedbiri gerekli kılan nasıl bir suç işlemişse, bu suç açıklanmalıdır." Süveyş sonrasında Türkiye ile İsrail ilişkileri, deyim yerindeyse yer altına inecektir. Gözden uzak yerlerde yapılan görüşmeler ile ilgili olarak kamuoyuna herhangi bir bilgi verilmeyecektir. Görüşmelerin ana konusu, BP'nin İsrail karşıtı kararlar almasını engellemek, güvenlik ve istihbarat alanında işbirliğini geliştirmektir. Ancak, bu gizli kapaklı görüşmelerin somut sonuçlara yol açması için bölgede bir başka depremin daha yaşanması gerekecektir. Ankara İsrail'in somut işbirliği çağrılarına ancak 14 Temmuz 1958 Irak Darbesi'nden sonra kulak verecektir.

14 Temmuz 1958 Irak Devrimi

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da edindiği düzen kurucu konumunu, Süveyş bunalımı sonrasında kaybedecek, ABD, 5 Ocak 1957'de açıklanan *Eisenhower Doktrini* ile yeni düzen kurucusu olarak bölgeye doğrudan müdahale etmeye başlayacaktır. Irak'ta 14 Temmuz 1958'de General Kasım liderliğinde gerçekleştirilen darbe, DP'nin Ortadoğu siyasetinde köklü değişiklikleri de beraberinde getirecektir. BP'nin İstanbul'da toplanacağı gün gerçekleştirilen kanlı darbede II. Faysal, Başbakan Nuri Sait Paşa ve Kral Naibi Abdulilah'ın öldürülmüş olmaları DP yöneticileri üzerinde şok etkisi yaratacaktır. DP hükümeti darbeye karşı sert bir tutum takınacak, bir süre Kasım yönetimini tanımaktan kaçınacaktır. Ankara'da darbecilere karşı bir askerî müdahale yapılması olasılığı tartışılacak; ancak müdahale fikrinden, ABD'nin ters tepeceği yönündeki önerileri doğrultusunda vazgeçilecektir.

14 Temmuz Darbesi, DP iktidarının Ortadoğu politikasını yakından etkileyen bir değişime neden olmuştur. DP'nin yaşaması için büyük gayret gösterdiği BP'nin en önemli halkası böylelikle devre dışı kalkacaktır. Ayrıca devrim, Türkiye'nin bölgedeki en yakın Arap müttefikini kaybetmesi, kısacası, DP'nin en fazla önemsediği siyasal yatırımın çökmesi anlamına gelecektir. Darbeyi izleyen aylarda Irak BP'den çekileceğini açıklayacak, örgütün adı

Merkezî İşbirliği Antlaşması (Central Treaty Organization-CENTO) olarak değiştirilerek merkezi Ankara'ya taşınacaktır. *CENTO*, varlığını etkisiz bir biçimde sürdürecek, 1979'da İran Devrimi ile bütünüyle tarihe karışacaktır

14 Temmuz Darbesi, Türkiye'de yol açtığı sonuçlar bakımından ayrıca ele alınmalıdır. Iraklı yöneticilerin hunharca öldürülmesi, DP yöneticileri üzerinde sarsıcı bir etki yaratacaktır. Menderes'in Iraklı yöneticilerin ölüm haberlerini aldığında, "Yüzünde beliren ölüm sarılığı[ndan]", "...hareketlerinin donup kaldığı[ndan]", "...gözyaşı döktü[ğünden]" söz eden çok sayıda tanıklık bulunmaktadır. Basında çıkan, benzeri gelişmelerin Türkiye'de de olabileceğine ilişkin yorumlar, siyasal ortamın daha da gerilmesine neden olmuştur. Muhalefet çevreleri de Menderes'e acımasızca imalı mesajlar vermekten geri durmayacaktır. Gazeteler, öldürülen liderlerin sokaklarda sürüklenen cesetlerini gösteren resimler yayınlayacaktır. Darbe, DP yönetiminin, Şevket Süreyya Aydemir'in ifadesiyle *ihtilâl kompleksi* içine girmesine neden olmuştur. Darbe, gerek iktidar, gerekse muhalefet partileri tarafından kendi iktidar stratejileri doğrultusunda araçsallaştırılacaktır. Muhalefet, DP iktidarını olaylardan ibret almaya çağırırken, hükümet çevreleri muhalefeti darbe özentisiyle suçlamıştır. Darbe, muhalif çevreler tarafından, siyasal iktidarların demokratik hak ve özgürlükleri askıya alarak ayakta kalamayacağının kanıtı olarak gösterilecektir. Menderes muhalefete, 6 Eylül 1958'de "Irak'ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemadiyen tahrik ederek adeta, 'Bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı?' demektedirler," suçlamasıyla yüklenecektir. 1925 Atatürk suikastını örnek gösteren Menderes, muhalefeti, "...yani buna cüret edenlerin idam sehpalarında can verdiklerini hatırlasınlar ve ondan ibret alsınlar," diyerek uyaracaktır. İdam sehpası göndermesine İnönü, 9 Eylül 1958'de "Dokuz Eylül günü biz, muzaffer orduların başında İzmir'e girerken; boynumuzda padişahın idam fermanını da beraber taşıyorduk," sözleriyle yanıtlayacaktır. *Cumhuriyet*, Ali Ulvi Ersoy'un 30 Nisan 1960'ta Nuri es Said ile Abdülilah'ı gökyüzüne doğru yükselirken gösteren *Uçtu... Uçtu...* altyazılı karikatürü yüzünden 10 gün kapatılma cezası alacaktır.

Darbenin sonuçlarından birisi de Türkiye ile İsrail'in ilişkilerinin yeniden ivmelenmesi olmuştur. İsrail tarafının tüm ısrarlarına karşın DP Hükümeti, İsrail ile ilişkilerin yeniden Büyükelçilik düzeyine yükseltilmesine yanaşmamıştır. Buna karşılık, iki ülke 14 Temmuz darbesinden sonra ortaya çıkanı yeni koşullar ışığında yeni işbirliği biçimlerine yönelecektir. İsrail Başbakanı David Ben Gurion, danışmanı Reuven Shiloah'ı darbenin ardından Ankara'ya gönderecek, Shiloah'ın, Ankara'da daha üst düzeyde bir toplantı için hazırlık çalışmaları yaptığı anlaşılmaktadır. İzleyen haftalarda İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir, Zorlu ile 2 Ağustos 1958'de Zürih'te buluşacak, giz-

li tutulacak görüşmede Ortadoğu'da yayılan Nasırcılık karşıtı işbirliği konusu irdelenmiş, İran'ın da katılımıyla yapılacak üçlü bir anlaşma için görüş birliği oluşmuştur. İşbirliği açısından en önemli dönüm noktası 29 Ağustos 1958'de İsrailli üst düzey yetkililerin ziyaretiyle geçilecektir. Gizlice Türkiye'ye gelen Başbakan Ben-Gurion ile Menderes'in başkanlığındaki görüşmelerde iki ülkenin askerî, diplomatik ve güvenlik alanlarında örtülü işbirliği yapması kararlaştırılacaktır. İşbirliği kapsamında bazı ortak askerî planlama çalışmalarının gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu çalışmalar sonucunda, iki ülkenin uygulayacağı bir *harekât planının* hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hazırlanmasında İsrail Genelkurmayı'nın harekâtlar bölümünün başında bulunan İzak Rabin'in etkili rol oynadığı planın varlığı, gerek İsrail gerekse Türk askerî kaynakları tarafından doğrulanmaktadır. İsrail'in olup biteni uluslararası kamuoyuna açıklamak istemesine karşın, Türkiye'nin Arap ülkelerinin tepkisinden çekinmesi nedeniyle, işbirliği gizli tutulacaktır. Bu duruma karşılık İsrail diplomatik ilişkilerin düzeyini yükseltmek için yaptığı ısrarlar sonuçsuz kalacaktır. DP yöneticilerince verilen sözlerin yerine getirilmesi için, aradan otuz yılı aşkın bir sürenin geçmesi gerekecektir.

Sonuç

Ellili yıllarda DP iktidarlarının dünya siyasetine ilişkin tutumu, ABD ile yakın ilişkiler kurmak, bu ilişkileri çeşitlendirmek ve güçlendirmek için girişimler yapmak olarak özetlenebilir. Bu girişimlere iki beklentinin yön verdiği söylenebilir. DP yöneticileri, ABD ile yakın ilişkilerin siyasal konumlarına güç kazandıracağı beklentisiyle özellikle bölgesel gelişmeleri fırsata çevirmeye çalışmıştır. İktidarlarının ilk yıllarında DP yöneticileri, CHP'nin sert muhalefeti karşısında siyasal konumlarını koruyabilmek için Kore Savaşı gibi gelişmeleri ABD ile ilişkileri yakınlaştırmak için bir fırsat olarak görmüştür. İkinci olarak, DP yöneticilerinin aldığı kararlara ABD'nin DP hükümetinin başlattığı ekonomik dönüşümün gerektirdiği finansmanı sağlayacağı beklentisi yön vermiştir. Kore Savaşı'na katılım kararı, DP'nin "Hür dünya ideallerine bağlılığını kanıtlayacak" bir fırsat olarak görülmüş ve anlatılmıştır. NATO'ya üyelik de DP için yeni bir meşruiyet kaynağı olarak algılanmıştır. İktidar anlatılarında, Türkiye'nin ancak demokratik bir ülke olduğu ve kaldığı sürece NATO'ya üye olabileceği vurgulanmıştır. Böylelikle Soğuk Savaş'ın yarattığı olanaklardan yararlanmaya çalışan DP yöneticileri, bir yandan kendi siyasal konumlarını güçlendirirken, diğer yandan da alt yapı yatırımları için gerekli finansman ihtiyacını bu ülkeden karşılamaya çalışmışlardır. DP'nin iktidarını pekiştirdiği 1954 Seçimleri sonrasında bu eğilim güç kazanmıştır. DP yöneticilerinin Ortadoğu sorunlarında daha etkin roller üst-

lenme arayışları bu eğilimin göstergelerinden birisidir. Bu arayışlar yardımıyla, bir yandan "*Orta Şarkın kalesi*" olarak önemi artan *Büyük Türkiye* imgesi oluşturulup, Menderes, bölgesel lider olarak öne çıkartılmış, diğer yandan da ABD ile yakın ilişkiler sayesinde DP iktidarının başlattığı yatırımların finansmanı için kaynak sağlanmaya çalışılmıştır. ABD'den gelen yardımların kesilmesi üzerine DP yönetimi, SSCB'nin kredi ve ticaret kolaylıkları tekliflerine olumlu yanıt vermek durumunda kalacak, bu ülke ile ticari içerikli anlaşmalar yaparak ödemeler dengesini düzeltmek yoluna girecektir. Bu yakınlaşmaya siyasal bir boyut kazandırmak üzere Mayıs 1960'da yapılacağı açıklanan Moskova ziyareti 27 Mayıs Darbesi yüzünden gerçekleşemeyecektir.

Bu olguların ışığında bakıldığında, DP hükümetlerinin dünya siyasetini kendi konumunu güçlendiren, muhalefeti sessizleştiren çeşitli iktidar pratiklerinin bütünü olarak okumak mümkündür. Bu anlamıyla dış politika tartışmalarının DP iktidarı ile başladığını ileri sürmek mümkündür. Bir başka deyişle, millî mesele gibi tanımlanıp üzerine konuşulmasına olanak tanınmayan konuların, olağan siyasal sorunlar gibi gündeme getirilmesi bakımından bu dönemin tartışmaları ilgi çekicidir. Ancak bu tartışmaların içerik bakımından derinlik kazanması için uzun bir dönemin daha geçmesi gerekecektir. Bu sığlığın temel nedeni, gerek DP yöneticilerinin gerekse muhalefet partilerinin, hâlâ "Dış politika meselelerinin her türlü günlük politika endişelerinin fevkinde bir millî emniyet ve beka meselesi olarak ele alınması lüzum ve zaruretine kani bulunuyoruz," biçiminde dile getirdikleri anlayışı paylaşmalarıdır. Bu anlayış, muhalefet tarafından yapılan eleştirilerin, ya "Bizi neden bilgilendirmiyorsunuz?" ya da "Bize neden sormuyorsunuz?" biçimindeki yakınmalarla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Yeterince bilginin olduğu durumlarda muhalefet partilerinin alternatif bir dış politika söylemi önerememiş olmaları da bu saptamayı doğrulamaktadır. Ayrıca, dış politika kararlarının verilmesinde Başbakan Menderes'in, İnönü'nün davranış kalıplarını benimsediğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Danışılarak karar alması yönündeki önerilere karşılık olarak Menderes'in "Onlar bize danışmadı; biz de onlara danışmayacağız!" biçiminde özetlenebilecek bir tutumla mevcut uygulamayı sürdürmüştür.

Bu iktidar pratikleri arasında çeşitli siyasal gelişmelerin dışsallaştırılması, dünya siyasetine özgü konuların içselleştirilmesi ya da yalıtılarak siyasal gündem dışında tutulması gibi stratejilerle karşılaşılmıştır. Bu stratejiler, sürekli olarak neyin dışsal olduğunu anlatan bir iktidar dilinin kullanılmasıyla uygulanmıştır. Bu iktidar dilinin büyük ölçüde erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarına öykündüğü, ellilere özgü koşullar altında ve yeni uyarlamalarla çeşitlendirilerek yeniden üretildiği görülür.

Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti

ERDEN EREN ERDEM

"Bence NATO zihniyeti yeni hayat şartlarının
mütekâmil bir telakki tarzıdır."
Celal Bayar

Türkiye'nin 1950'li yıllarda dış politikasını belirleyen temel dinamiklerden biri, Türkiye-ABD yakınlaşmasıdır. Bu yakınlaşmanın ilk somut adımını Türkiye'nin NATO'ya katılması oluşturmaktadır. NATO üyeliğinin gerçekleşmesiyle topluma yayılan coşku iklimi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 yılında ABD'ye yaptığı ziyareti ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Ziyaret, günümüz siyasî belleğinde çok fazla yer kaplamamasına rağmen, 1950'li yıllarda yaşanan gelişmeleri anlamlandırabilmek açısından göz ardı edilemeyecek önemdedir. Nitekim Celal Bayar'ın gezisi, herhangi bir siyasî gelişmeye vesile olmasa da Türkiye-ABD dostluğunun her iki tarafta görkemli bir coşkuyla kutlanmış olması nedeniyle dönemin konjonktüründe hayli önemlidir: Türkiye tarafına hâkim olan *ABD dostluğu* vurgusu dönemin Soğuk Savaş koşullarında aranan güvenin Türkiye-ABD dostluğundan çıkacağı düşüncesini; ABD'nin Bayar'ın ziyaretine verdiği önem ise Türkiye'nin ABD dış politikasının bir aracı hâline geldiğinin altını çizer.

Türkiye ile ABD'yi kırkların sonu ellilerin başında birbirine yakınlaştıran bir dizi sebep vardır. Türkiye'nin, Cumhuriyet döneminden itibaren kendine hedef olarak belirlediği gelişme ve kalkınma yolu, Batılı ülkelerin deneyim ve desteklerinden bağımsız inşâ edilmemişti. Bu anlamda *medeniyet* yolunda örnek aldığı Avrupa devletlerinin İkinci Dünya Savaşı'nda büyük bir yıkıma uğraması, Türkiye'nin rotasını çevirmek için yeni bir küresel güç arayışına girmesine neden olmuştur. Avrupa ülkeleri savaşın etkilerini yoğun olarak yaşamaya devam ederken, ABD'nin savaş öncesinde gösterdiği içe kapanık politikalarından vazgeçmesi iki ülkenin yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Böyle bir ortamda, ABD'nin Batı liderliğine soyunması ile Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler Birliği kanadından gelen taleplerin yarattığı tehdit algısı nedeniyle Sovyet gücü karşısında yardım arayışına girmesi, Türkiye-ABD işbirliğini hazırlayan gelişmelerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Mihver kuvvetlerine karşı yapılan ittifak, Sovyetler Birliği ve müttefik kuvvetlerin özellikle Doğu Avrupa'nın kaderi konusunda neredeyse her noktada anlaşmazlığa düşmeleri ile giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. İlk başlarda Sovyetler'in, Türkiye'ye yönelik talepleri, Sovyetler ile ilişkileri daha da germek istemeyen ABD tarafından görmezden gelinmiştir. Ancak Rusya'nın her alanda ortaya koyduğu taviz vermez tutum nedeniyle ABD yönetimi, zamanla, Rusya'nın her coğrafyada kontrol altında tutulması gerektiğine kanâat getirmiştir. ABD başkanı Truman, Dışişleri Bakanı'na 1946 yılında yazdığı bir mektupta "Rusya'nın Türkiye'yi işgal etme ve Karadeniz'den Akdeniz'e kadar olan boğazları ele geçirme isteğine dâir aklımda tek bir şüphe yoktur. Eğer Rusya demirden bir yumrukla ve sert bir dille karşı karşıya gelmezse yeni bir savaş yapım aşamasındadır. Anladıkları tek bir dil var. – Kaç birliğiniz var?" görüşünü dile getirmiş ve bu noktadan başlayarak Sovyet ilerlemesinin bu bölgede engellenmesi için adımlar atmaya başlamıştır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin yardım istekleri 12 Mart 1947'de, başkan Truman'ın ABD kongresinde yaptığı konuşmada karşılığını bulmuş ve tarihe Truman Doktrini olarak geçen bir dizi kararla Sovyet tehdidi altında görülen Türkiye ve Yunanistan'a ABD tarafından yardım yapılmaya başlanmıştır. Yardım, tamamen askerî maksatlar taşımaktadır. Türkiye'ye 100 milyon dolarlık yardım sözü veren ABD, bu paranın ancak askerî teçhizatları modernleştirmek amacıyla kullanılması koşulunu koymuştur. Truman Doktrini, ayrıca, bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Önceden İngiltere'nin nüfuz sahası olarak görülen Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'dan gelen yardım talepleri, İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde İngiltere tarafından karşılanamamaya başlamıştır. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu ülkeleri ile ABD arasında yakın ilişkiler kurulması Truman Doktrini'nin en önemli noktasını oluşturmaktadır.

İlişkilerdeki en önemli ikinci gelişme ise Truman Doktrini'nden bir yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı'ndan yıkım ile çıkmış olan Avrupa devletlerinin yeniden yapılanması ve bu ülkelerde yükselmekte olan sosyalist hareketin iktisadî düzensizlikten yararlanmasını engellemek amacıyla yapılmaya başlanan Marshall yardımları olmuştur. Marshall yardımlarının açıklanmasının akabinde, Türkiye de bu yardımdan yararlanmak üzere başvuru yapmıştır. Ancak, yardımın doğrudan savaşa katılmış olan ülkeleri hedeflemesi nedeniyle,

Türkiye'nin başvurusu ilk aşamada reddedilmiştir. Bu ret, muhalefet sıralarındaki DP'nin, CHP'yi ABD'ye yanlış bilgiler vererek, yardımın sağlanmasına engel olduğu iddiâsıyla eleştirilmesine neden olmuş; iki parti arasında yardımın nasıl sağlanacağına dâir tartışmalar çıkmıştır. Yapılan ilk başvuruyu reddeden ABD yönetimi, ilerleyen süreçte Sovyetler karşısında uygulamaya soktuğu "Çevreleme Politikası" etrafında yardım uygulamasında değişikliğe gitmiştir. Bunun sonucunda, kendi ekonomi uzmanlarının Türkiye'ye yardım yapılmaması gerektiği uyarılarına rağmen, yardım kapsamını Türkiye'yi de içerecek biçimde genişletmiştir. Türkiye'ye yapılan iktisadî yardımlar da böylelikle hayata geçmiştir.

Pennsylvania gazetesi *The Bethlehem Globes-Times* (13 Mart 1947).

Bu şekilde başlayan ve hızla gelişen Türkiye-ABD ilişkileri, 1950'li yıllara gelindiğinde ivme kazanmıştır. Zîrâ artık, Türkiye'nin önemli bir kesimi ABD yardımlarını, ülkenin güvenlik ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılamanın yegâne yolu olarak görmekteydi. Ülkenin yeni yöneticisi olan DP iktidarı, CHP'den de ileri bir ABD itikâdı içerisindeydi. DP, gücüne fazlasıyla inandığı bu ülkeyle yakınlaşmak için eline geçen her fırsatı zaman kaybetmeden masaya koymaya gayret ediyordu. Kore Savaşı'nın bu *fırsatların* en önemlisi olduğunun altı çizilirse, Türkiye ve ABD'nin nasıl bir ilişki içinde olduğu daha da iyi anlaşılabilir.

Kore Savaşı'ndan önce, 1949 yılında kurulan NATO'ya girmek amacıyla önce CHP döneminde, daha sonra da DP döneminde birer başvuru yapılmış, ancak bu başvurular İngiltere'nin Türkiye'yi ayrı bir Akdeniz ittifakında görmek istemesi ve İskandinav devletlerinin kendi güvenlikleriyle bir ilgisi bulunmadığını düşündükleri Ortadoğu coğrafyasıyla aynı güvenlik çatısına girmek istememeleri nedenleriyle reddedilmişti. Bu çekincelerin başında, Baltık ülkelerinin Türkiye gibi kendilerini ilgilendirmeyen bir coğrafya nedeniyle Sovyetler ile karşı karşıya gelmekten çekinmeleri gelmekteydi. Diğer bir nedeni ise İngiltere'nin Türkiye'yi kendi Ortadoğu planı içinde görerek ayrı bir örgüt çatısı altında konumlandırma çabasıydı. Ancak Kore Savaşı'nın pat-

lak vermesi ile BM Güvenlik Konseyi'nin Güney Kore'yi savunmak amacıyla yardım talep etmesi, Başbakan Adnan Menderes tarafından NATO'ya girmek için *kaçınılmaz bir fırsat* olarak görüldü. Türkiye, BM'nin yaptığı yardım çağrısına ilk cevap veren ülke olmuş ve TBMM'ye danışılmaksızın hükümet kararıyla 4.500 askerlik bir tümenin Kore'ye sevk edilmesine karar vermiştir.

DP'nin 25 Temmuz 1950'de gerçekleştirdiği asker gönderme kararı sonrasında 1 Ağustos tarihli NATO üyelik başvurusu reddedilmiştir. Bu sırada Sovyetler ve Yugoslavya arasında artan sorunlar ABD'yi, Sovyetler'in Kore'ye benzer bir yayılma denemesini Balkanlar'da tatbik edebileceği düşüncesine sevk etmiştir. Öte yandan, Sovyetler'in nükleer silah üretme kapasitesine ulaşması, ABD'nin bu konudaki esnekliğini kaybetmesine neden olmuş ve onu Türkiye'nin NATO üyeliğini yeniden düşünmeye itmiştir. Türkiye'nin stratejik konumu gereği buradan kalkabilecek uçakların, özellikle Sovyet sanayi bölgelerini mevzisi içine alması, NATO üyeliği konusunda Türkiye'nin elini güçlendirmiştir. Diğer yandan, Türk askerlerinin aktif olarak katıldıkları çatışmalarda önemli başarılar elde etmesi, ABD kamuoyunu etkileyerek ABD'yi Türkiye'nin üyeliği için yoğun çaba sarf etmeye sevk etmiştir. Bu çabalar sonuç vermiş, üye devletlerin ikna edilmesiyle birlikte, Türkiye ve Yunanistan 21 Eylül 1951'de NATO'ya davet edilmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda ABD, kendisi için oldukça önemli bir stratejik ortak bulmuştur. Ayrıca *Amerika,* bir ülke olmanın yanı sıra Türkiye'de medeniyet, ilerleme gibi kavramlarla paralel olarak anılmaya başlanmıştır. Nitekim DP'nin, *küçük Amerika olma* vaatlerini bu bağlamda ele almak en doğrusu olacaktır. İlişkilerin iktisadî, siyasî ve kültürel düzeyde sürekli geliştiği bu ortamda, dönemin yeni ABD başkanı Eisenhower, Celal Bayar'ı ülkesine davet etmiştir. İki liderin protokol kurallarını aşan buluşması, Türk liderinin ABD'nin gelişmiş bölgelerine tek tek seyahat ettirilmesi ile devam etmiştir.

Celal Bayar'ın ABD Gezisi

ABD gezisi, her durağında karşılaşılacak gösterişe uygun bir şekilde başlamıştır. 1953 yılının Aralık ayında Celal Bayar'ın Başkan Eisenhower tarafından davet edilmesi, Türk basınında geniş yer bulur. Bu davet, Türkiye'nin yurtdışında, özellikle Amerika gibi son derece *örnek* bir ülkede itibarının son zamanlarda muazzam bir biçimde arttığı yönünde yorumlanır. 14 Ocak 1954 tarihinde Adnan Menderes'in de katılımıyla gerçekleşen uğurlama töreniyle başkentten yola çıkan Bayar, ertesi gün İstanbul'da coşkulu bir kitle tarafından karşılanmıştır. Öncelikle, Haydarpaşa Tren İstasyonu'nda gerçekleşen karşılama töreni, Kadı-

köy Meydanı'nda devam etmiş; Galata'ya kadar devam etmiştir. Bayram havasında geçen bu karşılama seremonileri basında geniş yer bulmuş; haber manşetlerden duyurulmuştur. 18 Ocak günü, Celal Bayar'a eşlik eden çok sayıda devlet idarecisinin de bulunduğu konvoy, Beşiktaş'tan Yeşilköy'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Güzergâh boyunca yol kenarlarında toplanan vatandaşlar, Cumhurbaşkanlarını büyük bir sevinçle uğurlamışlardır. İngiliz Kraliçesi'nin şahsî uçağıyla İstanbul'dan hareket eden Bayar, İngiltere'de liman şehri Bristol'e inmiş; buradan 20 Ocak günü gemi ile ayrılarak New York'a hareket etmiştir.

Celal Bayar'ın ABD gezisine verilen önemi anlamak ve ülke siyaseti düzeyinde –özellikle DP çevreleri tarafından– nasıl değerlendirildiğini görmek için, Bayar'ın deniz yolculuğu sırasında çıkan haberlere göz atmak faydalı olacaktır. Zîrâ seyahatin ilk gününden itibaren Bayar'ın gezi haberleri hemen her gün manşetlerde yer almıştır. 20-27 Ocak tarihleri arasında yeni sayılabilecek bir haber olmamasına karşın, gazetelerde geziye ilişkin manşetlerden haber yapılmasının nedeni, halkın geziye ilgisini sıcak tutmaktır. ABD'ye olan 6 günlük yolculuk süresinin toplam 4 gününde seyahat, DP'ye yakın *Zafer* gazetesinde manşet haber olarak çıkmış; diğer günlerde ise yine bu gazetede geziye geniş yer ayrılmıştır. 27 Ocak'ta ABD'li temsilcilerin ve ülkede çalışan Türk görevlilerin katılımıyla gerçekleşen karşılama töreni, New York Limanı'nda şehrin itfaiye gemilerinin havaya su püskürtmesi gösterisine sahne olmuştur. Bu görkemli karşılama töreni, Bayar'ın gezisinin ABD cephesi için de önem teşkil ettiğinin altını çizmek için yeterlidir.

New York'taki büyük karşılamanın ertesinde, uçakla Washington'a geçen Celal Bayar, burada dönemin başkan yardımcısı Richard Nixon tarafından havaalanında karşılanmıştır. Washington şehrinde büyük bir tören hazırlanmış; Celal Bayar ve ona eşlik eden heyet, asker ve polis kortejiyle ilerlerlerken, yolun iki yanındaki halk tarafından konfeti yağmuruna tutulmuşlardır. Aynı gün, Beyaz Saray'da Başkan Eisenhower ve eşi tarafından ağırlanan Celal Bayar'a *Liyakat Nişanı* (Legion of Merit) verilmiştir. Bir anlamda Türkiye'nin komünizm karşıtlığı, Bayar'ın şahsında, barış zamanında bir yabancıya verilen en yüksek düzeydeki madalya ile ödüllendirilmiştir. Ertesi gün, parlamentoda yaptığı konuşmasını ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlar konusuyla açan Celal Bayar, iki ülkenin amaç ve kader birliği içinde olduğunu vurgulamıştır. Bayar konuşmasında, Türkiye'nin, ortak cephenin en ileri noktasında iktisadî ve askerî açıdan gelişmekte olan bir ülke olarak yer aldığını; hür milletlerin varlıklarını devam ettirmeleri açısından bu ortak cephenin son derece önemli olduğunu vurgulamış; ülkesinin, sonuna kadar ortak cephe olgusunun ve onun gerektirdiği ideallerin taşıyıcısı olacağı sözünü vermiştir.

27 Ocak-19 Şubat 1954'te Amerika'ya resmî bir ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar 29 Ocak'ta ABD Kongresi'nde bir konuşma da yaptı. Fotoğrafta Bayar, Başkan Yardımcısı Richard Nixon (solda) ve Temsilciler Meclisi Başkanı Joseph Martin'le birlikte. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

Celal Bayar, ayrıca, Türkiye'de yeni çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu da överek, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye yatırım yapması önündeki tüm engellerin kaldırıldığını ilan etmiştir.

Celal Bayar, Washington'dan ayrılmadan önce, Beyaz Saray'daki protokole karşılık mahiyetinde bir davet vermiş; Başkan Eisenhower ve eşini Türkiye Büyükelçiliği'nde ağırlamıştır. Bu esnada yaptığı konuşmasında, NATO'nun kuruluşundan övgüyle bahsederek örgütün dünya barışını sağlamadaki önemini vurgulamıştır. Türkiye-ABD ilişkileri hususunda konuşma yapan Bayar, Eisenhower'a –Türk milletini kastederek– ABD'nin her durumda yanında olacak bir yol arkadaşı bulduğunu ifade etmiş; iki lider kadehlerini ülkeler arası dostluğa kaldırmışlardır.

Washington'da gerçekleştirilen siyasî temaslar, ABD gezisinin ilk safhasını teşkil eder. Gezinin ikinci safhasında ise daha ziyade Bayar'ın Amerika'nın kendine özgü örgüt, grup ve kurumlarını, gelişmiş sanayi şehirlerini görmesi ve genel olarak Amerikan halkıyla tanışması amaçlanmıştır. Washington ziyareti sonrasında yeniden New York'a dönen Celal Bayar, burada geçirdiği 3 günlük süre içerisinde, New York Belediye Başkanı'ndan şehrin anahtarını büyük bir törenle teslim almıştır. Diğer yandan, ABD'de yaşayan Türklerle, Rum Ortodoks cemaati üyeleriyle ve Musevî cemaati ileri gelenleriyle görüşmeler yapmış; Columbia Üniversitesi'nde verilen davete katılmış; basına röportajlar vermiştir.

Celal Bayar'ın gezisi, Amerika'nın iki kıyısı arasında kalan iç kesimlerin de dâhil olduğu bir daire şeklinde; Amerika'yı turlayacak biçimde planlanmıştı. Plana göre, ABD'nin kuzey bölgeleri üzerinden batı sahiline ulaşıla-

cak ve buradan güneye yönelerek Nevada ve Texas gibi güney eyaletleri üzerinden tekrar doğu sahiline ulaşılacaktı. Gezinin planına göre, New York'tan yola çıkılarak Cleveland, Toledo, Chicago, Utah, Wyoming, Reno, San Francisco, Los Angeles, Las Vegas, Boulder City, Texas'ta Dallas ve Kuzey Carolina'da Raleigh şehirleri gezilmiş, en son olarak da buradan New York'a geri dönülmüş; Bayar burada dönemin Türkiye BM Temsilcisi Selim Sarper tarafından karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, gezisi süresince Harvester Traktör Fabrikası, Inland Steel gibi büyük sanayi kuruluşlarını da ziyaret etmiş; önemli finans merkezlerine gitmiş; Texas'taki petrol çıkarma faaliyetlerini incelemiştir. Ekonomi ve sanayi duraklarının yanı sıra Hollywood gibi kültürel açıdan önemli yerleşim yerlerine de götürülmüştür.

Gezi sırasında bu güzergâh üzerindeki önemli şehirlerin hemen hepsine ziyaretler yapılmış ve Bayar buralarda coşku dolu gösterilerle karşılanmıştır. New Jersey, Celal Bayar'ın geldiği tarihi Türk günü ilan etmiş, Washington'ı da kapsayan District of Colombia Cumhurbaşkanı, Bayar'ın Washington'a ulaştığı günü *Celal Bayar Günü* ilan etmiştir. Bayar'a Colombia Üniversitesi ile Duke Üniversitesi tarafından Fahri Doktora unvanı verilmiş; Dallas şehri tarafından da Fahri Teksaslı ilan edilmiştir.

ABD ulusal ve yerel basını, Bayar'ın ziyaretiyle yakinen ilgilenmiş; gezinin detaylarını kamuoyuna ayrıntılı bir biçimde duyurmuşlardır. Toplamda 14.000'in üzerinde sinemada söz konusu ziyaret ve Türkiye hakkında haber gösterimleri yapılmıştır. Böylelikle ABD halkının özelde Bayar'ın gezisine; genelde ise Türkiye'ye ilgi göstermesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Oldukça kapsamlı bir şekilde planlanan bu ziyaret, Cem Eroğlu'nun yorumuyla "...adeta bir ABD başkan adayının seçim kampanyasına çıkışı" biçiminde gerçekleşmiştir. Türkiye'den bir liderin ilk kez gerçekleştirdiği ABD ziyareti, Türkiye'nin bir ucundan diğer ucuna yapılacak 10 yolculuktan çok daha uzun; 11.000 km'den fazla sürmüştür. Gezi, toplamda 50 günden fazla sürmüş, bunun 30 günü ABD sınırları içinde gerçekleşmiştir. Gezinin sonunda ise Bayar, Andrea Doria isimli İtalyan yolcu gemisi ile 27 Şubat 1954 tarihinde New York'tan İtalya'ya doğru yola çıkmıştır.

Ziyaret boyunca süreçle ilgili en küçük ayrıntılar dahi gazetelerce manşetlere taşınarak kamuoyuna duyurulmuştur. Bayar'ın yolculuğu, gündemin en önemli yerini kaplamış, gazeteler yolculukla ilgili yazılar çıkartmak konusunda neredeyse birbiriyle yarışa girmiştir. Ziyaret, tam bir millî mesele olarak görülmüş ve farklı siyasal görüşlerde olan yayın organları arasında ziyarete gereken önemin verilip verilmediğine dâir tartışmalar yaşanmıştır.

Dönüş yolculuğu, Türkiye'de coşku ve heyecanın doruğa ulaştığı bir bek-

leyişe dönüştürülmüştür. Celal Bayar'ın deniz yoluyla gelecek olması nedeniyle İzmir ve İstanbul gibi kıyı şehirlerde bir hafta öncesinden karşılama hazırlıklarına başlanmıştır. Celal Bayar'ın 7 Mart'ta Napoli'ye varışı da seyahat sürecinin bütününe hâkim olan gösterişe yaraşır bir biçimde gerçekleşmiş; İtalyan donanması Bayar'ı top atışıyla karşılamıştır. Cumhurbaşkanı'nın aynı gün Napoli'den Türkiye'ye doğru yola çıkışı da herhangi bir yolcu gemisiyle değil; Türk muhriplerinden Gemlik ve Gelibolu ile yapılmıştır. İzmir'de de karşılama hazırlıkları yapılmış olmasına karşın, muhtemelen olayın heyecanı veya sabırsızlık nedeniyle buraya uğranmamış, Celal Bayar doğrudan İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da da gezinin sevinç ve heyecanına yaraşır bir karşılama töreni yapıldığı söylenebilir. Savaş gemileri, Cumhurbaşkanı'nı taşıyan Gemlik muhribini sancak yönünden geçerek sırayla selamlamışlardır. Celal Bayar'ın yurda dönüşü nedeniyle İstanbul'da tüm okullar ve devlet daireleri tatil edilmiştir. Bayar, Gülhane'den başlayarak Eminönü, Galata ve Taksim Meydanı'na kadar büyük kalabalıklarca karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı'nı İstanbul'da karşılamak amacıyla ülkenin pek çok yerinden heyetler İstanbul'a akın etmiş, Başbakan Adnan Menderes de dâhil olmak üzere Bakanlar Kurulu da karşılamada hazır bulunmuştur.

Celal Bayar'ın ABD ziyaretinin arka planında çeşitli gerekçeler olduğunu kabul etmemize karşın, Cumhurbaşkanı'nın kendi dış ziyaretlerini genellikle *sembolik* ve *ikili ilişkileri geliştirici* niteliğinde değerlendirdiğini gözlemliyoruz. Cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca gerçekleştirdiği İngiltere, Yunanistan, ABD, Yugoslavya, Batı Almanya ve İtalya ziyaretlerinin neredeyse hiçbirine bir anlaşmaya taraf olma veya böyle bir anlaşmayı görüşme niyetiyle gitmemiştir. Bunun tek istisnası gezilerinin sonuncusu olan İtalya ziyaretidir. Bu ziyaret, Fatin Rüştü Zorlu'nun da geziye iştirak etmesi sonucu bir anlaşmayla sonuçlanmıştır. Buna karşın, seyahatle ulaşılması amaçlanan pek çok siyasal sonuç olduğunu belirtmeliyiz. Gezi, Celal Bayar'ın da basına sık sık açıkladığı gibi bir *iş gezisi* veya *siyasî gezi* olmaktan çok bir iyi niyet ziyareti olarak planlanmıştır. Ancak geziden farklı grupların birbirinden bağımsız beklentileri olduğu ve bu beklentilerin karşılanması için yoğun çaba harcandığı söylenebilir.

Ziyaretin ABD Açısından Önemi

ABD'nin Celal Bayar'ı davet etmesinin nedenlerinden birçoğunun antikomünizm düşüncesi ve bu çerçevede izlenen dış siyasetten kaynaklandığı savunulabilir. Bu anlamda, Sovyet karşıtlığı bağlamında, Türkiye ABD dış politikasında iki açıdan önem taşımaktaydı. Bunlardan ilki, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni

çevreleyerek, birliğin komşu ülkeler üzerinde arttırdığı baskı ve etkisini frenleme isteğidir. Soğuk Savaş konjonktürü içinde sosyalizmin bu ülkelerde gelişmesini önlemeyi amaçlamaktadır. ABD, bu amaçla, pek çok Avrupa ülkesine geniş çaplı ekonomik yardımlar yapmış ve bu ülkelerde iktisadî bunalımlarla birlikte sosyalist hareketlerin güç kazanmasını engellemeye çalışmıştır. Özellikle bu dönemde, Yunanistan'ın önemli bir siyasal sarsıntı altında olması ve Türkiye'nin bölgedeki en istikrarlı ülke olarak kendiliğinden ABD'ye yanaşması, ülkeyi ABD açısından önemli kılmıştır.

İkinci neden ise Türkiye'nin *stratejik konumu* ile alâkalıdır. Anadolu'nun SSCB açısından doğal kaynak zengini Ortadoğu'nun önünde bir set olarak yer alması ve bunun yanında ABD güçlerinin bu coğrafyada konumlanması durumunda Sovyetler'in en kritik noktalarına kadar vuruş yetkinliğini kazanması, Türkiye'nin stratejik önemini arttıran faktörler olmuştur. Bu dönemde henüz kıtalararası füzelerle tüm dünyayı kendi mevziine alamayan Amerika için, uçak filolarının Sovyetler Birliği'nin doğal kaynaklarını ve sanayi açısından gelişmiş şehirlerini tehdit edebilecek bir mesafede konuşlandırması hayatî önem taşımıştır.

Türkiye'nin hem Ortadoğu hem de Balkanlar'da topraklarının oluşu, ABD'nin bu coğrafyalarda etki sahibi olmasının yolunun Türkiye'den geçtiği şeklinde yorumlanmıştır. ABD, Yugoslavya'yı doğrudan NATO üyesi yapmamasının eksikliğini Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında yapılan Balkan Paktı üzerinden dolaylı bir işbirliğiyle gidermeye çalışmıştır. Ayrıca ABD, Sovyetler'in Ortadoğu'daki komşuları olan Afganistan ve İran gibi ülkelerle olan bağını ise yine Türkiye'nin başını çektiği Bağdat Paktı ile sağlamaya çalışmıştır. Bu önemli coğrafî ayrıcalıklar İngiltere tarafından yalnızca bölgeyi etkileyecek bir ittifak olarak kullanılmaya çalışılmışsa da ABD, bölgeyi Türkiye aracılığıyla küresel bir stratejinin parçası konumuna getirmeyi amaçlamış ve sonuç olarak bu, Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlayan en önemli özelliklerini oluşturmuştur.

ABD'nin Türkiye'yle kurduğu ilişkilerin kendi ülkesince nasıl algılandığı, bizzat, Celal Bayar'ın ABD gezisi sırasında bu ülkede yazılı ve görsel basında çıkan haberler yoluyla kolaylıkla okunabilir. Bu haberlerde Türkiye, komünizm tehdidi karşısında Amerikan halkının Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca, kendi ülkesinde komünizme karşı etkin bir mücadele ortaya koyan Türkiye, Kore'deki komünizm tecavüzü karşısında sesini çıkartan ilk BM üyesi olarak sunulmuştur. ABD'nin Celal Bayar'ı davetinin, Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararı ve Amerika dış politikasını her coğrafyada destekleyen tavrı nedeniyle organize edildiği de bu-

radan anlaşılmaktadır. ABD Başkanı Eisenhower, Beyaz Saray'da Celal Bayar'ı ağırlarken yaptığı konuşmasında, "Bayar'ın yüksek başkanlığı altında Türkiye, hür milletler tarafından dünyanın her yerinde müdafaa edilen idealleri faal bir şekilde desteklemiş ve bu suretle dünyanın her tarafında hürriyet ve barış ümitlerinin kuvvetlenmesine fiilen yardım etmiştir," sözleriyle Türkiye'nin ABD politikalarını her yerde destekleme çabalarından bahsetmiştir. Cumhurbaşkanı'na takdim edilen Liyakat Nişanı ise bu çabanın ödülü olarak değerlendirilebilir.

Bu algı, siyasî ziyaretlerle, diğer bir deyişle devlet temsilcileri arasında yaşanan görüşmelerle sınırlı kalmamış; Amerikalı gazetecilerle olan röportajlarda, özel dernek ve örgütlerle yapılan toplantı ve davetlerde de sıklıkla kendini göstermiştir. Celal Bayar da görüşmelerinde bu algıyı bozacak herhangi bir beyanatta bulunmamış; Amerikalılarla komünizm karşıtlığı konusunda tamamen aynı fikir ve görüşleri benimsediklerini tekrar tekrar belirtmiştir. Beyaz Saray'daki konuşmasında Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünist tehdidini ilk fark eden ülke olduğunu dile getiren Bayar, hür dünyanın bu tehdit karşısında birleşmesinin zorunlu olduğuna kanâat getirdiklerini söylemiştir. Bu bağlamda, komünizmin Türkiye'de aşılmaz duvarlarla karşılaştığını, bu ideolojinin Türk'ün *tabiatına* aykırı olduğunu belirtmiştir. Cleveland'da bir gazetecinin "...komünizmle ilgili ne gibi önlemler alıyorsunuz?" sorusuna Celal Bayar'ın "Komünizmle mücadele hükümet ve emniyet güçlerinin sorumluluğundadır," şeklinde cevap vermesi, komünist hareketin Türkiye'de tamamen kriminalize edildiğinin göstergesi olarak okunabilir.

Ohio Valisi, Cumhurbaşkanı Bayar'ı Cleveland şehrinde ABD'nin en başarılı Amerikan Futbolu oyuncularından Otto Graham'la tanıştırmıştır. Lig şampiyonu takımın kaptanı Graham, Celal Bayar'a "Eğer Sayın Reisicumhur komünistlerin Türkiye'ye girmemelerini temin ederse, biz Cleveland Browns oyuncuları her ne zaman olursa olsun Türkiye'ye gelip oynayabiliriz," diyerek bir futbol topu hediye etmiştir. Bu anekdot, Türkiye'ye yüklenen *komünist-savar* misyonunun nasıl her koldan empoze edildiğini örneklendirmesi açısından önem taşımaktadır. Celal Bayar'ın burada ve başka pek çok görüşmesinde tekrar tekrar ABD'nin komünizm tehdidi karşısında Türkiye'ye sonuna kadar güvenebileceğini belirtmesi, yüklendiği bu misyonun altını çizer niteliktedir.

San Francisco'daki askerî hastanede, Kore'den dönen yaralı Amerikan askerlerini ziyaret eden Bayar, Türklerin Amerikalılarla yan yana çarpışmalarından şeref ve iftihar duyduklarını belirtmiş; ABD ve NATO'nun bu komünist saldırıyı bertaraf ederek hür milletleri koruma yolunda iyi bir sınav verdiğini

ifade etmiştir. Ayrıca Celal Bayar, Türk gazetelerine Türkiye'nin, Sovyetler'in kapı komşusu olması sebebiyle oradan gelebilecek bir tehdidi yakından hissedebileceğini söylemiştir. Bayar'a göre, böyle bir tehdit hâlinde ülke olarak korkusuzca bunun üzerine gitme cesaretini gösterebilecek bir millet olmamız, Amerikalıların Türkleri tanımasının en önemli nedenidir. Demeçlerinde, hem Amerikalılara hem de Türklere seslenen Bayar, "Amerikan silahlarıyla donatılmış ordunun, gerektiği anda görevini yapmaya hazır," olduğunu belirterek Türkiye'nin sınırsız ve koşulsuz bir ABD desteği içinde bulunduğunu ilan etmiştir. Bu gelişmelere bakıldığı takdirde *Cumhuriyet* gazetesinin yorumuyla Celal Bayar, "Amerikalının dünya çapındaki komünizm aleyhtarı mücadelesinde azimli bir müttefik olduğu kanâatini yerleştirmiştir."

Azınlıklarca Yapılan Karşılamalar ve Yakınlaşma Girişimleri

Gezinin bir başka önemli yönünü, Türkiye'deki çeşitli azınlık grupların ABD'de yaşayan yakınları (dindaşları) ile yapılan toplantıların oluşturduğu söylenebilir. CHP döneminin Varlık Vergisi ve benzeri birçok ayrımcı uygulaması, çeşitli azınlık gruplarını partiden uzaklaştırmış, 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP'ye yaklaştırmıştır. Celal Bayar'ın da seçimler öncesinde haksız yere el konulan birçok mülkü azınlık gruplarına iade edeceği sözü vermesi, bu grupların DP'ye önemli derecede destek vermesine neden olmuştur. Azınlıklar, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden itibaren, 6-7 Eylül gibi travmatik bir pogroma rağmen CHP'ye dönmeyi düşünmemiş; 1950'li yıllarda DP'nin, daha sonrasında ise onun mirasçısı olan AP'nin yanında yer almaya devam etmişlerdir. Rıfat Bali'ye göre, bu desteğin ve sevginin en iyi örneğini, Celal Bayar'ın ABD gezisi sırasında hazırlanan program ve davetler oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı'nın ABD gezisinde katıldığı davetler arasında Yunan, Ermeni ve Musevî cemaatlerinin tertipleri sayıca azımsanamayacak kadar çoktur. Musevî cemaati New York'ta, Yunan örgütleri New York ve Chicago'da, Ermeniler ise San Francisco'da davetler vermişlerdir. Ayrıca, Metin Toker'e göre bu cemaatler, Bayar'ın gezisi boyunca çeşitli lobicilik faaliyetleri ile Türkiye'nin tanıtımında önemli rol oynamıştır.

Rıfat Bali'ye göre, yeni kurulan İsrail Devleti, kendisini ilk tanıyan Müslüman nüfuslu ülke olan Türkiye'yle ilişkilerini daha da geliştirme amacındaydı. Bu gezi, hem İsrail hem de Türkiye'de yaşayan Musevî nüfus tarafından bir fırsat olarak görülecek; ABD'li Musevî örgütlerden bir davet hazırlamaları istenecek; onlara bu davetin Bayar üzerinde etkili olacağı iletilecektir. Musevî cemaatine ait Amerikan Yahudi Derneği'nin (*American Jewish Commit-*

tee) verdiği davette yapılan konuşmalarda gündem konusu, yeni kurulan İsrail Devleti ile Türkiye arasındaki ilişkilerdir. Toplantıda, Yahudi cemaatiyle Türk kesim arasındaki tarihsel ve toplumsal bağlar vurgulanmıştır. Davette, ABD kurumlarında üst düzey görevli olarak çalışan kişilerle beraber önemli şirket sahibi pek çok Yahudi üye de hazır bulunmuş ve Celal Bayar'a kurulacak iyi ilişkilerin önemi aktarılmaya çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı'na, ayrıca, günün önemine ilişkin bir de madalya takdim edilmiştir. Bu madalya, Türkiye'deki İslâmcı çevreler tarafından hoş karşılanmamış; İDP'nin 1952'de kapatılması nedeniyle Bayar'ın ödüllendirildiğine dair çeşitli spekülasyonların yapılmasına vesile olmuştur.

İsrail'in çağrısına benzer bir çağrı da Ermeni Patriği tarafından, ABD'de yaşayan Ermeni topluluğuna yapılmıştır. Ermeniler, San Francisco'da Celal Bayar'ı ağırlamışlar; özellikle Osmanlı döneminden beri ABD'ye göç etmiş birçok Ermeni asıllı Amerika vatandaşı davette hazır bulunmuştur. *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, toplantıda, Amerikalı Ermenilerin Türk delegasyonuna ortak kültürel ve tarihsel bağlardan söz ettiğini ve Türk heyetinin memleketlerinde gibi hissetmelerini sağladığını dile getirmiştir. Yazarın görüşüne göre, geçmişte "Türk kültür ve hayatında önemli roller oynamış olan" Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Panslavist politikalarına alet olmaları nedeniyle acı hadiseler yaşamışlardır. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte doğan yeni vatandaşlık tanımının herkesi eşit kılması nedeniyle, artık, iki toplum da acı hatıraları arkalarında bırakmaya başlamışlardır.

Rum cemaatinin Celal Bayar'ı ağırlaması ise bizzat Türkiye'de yaşayan Patrik Athenagoras'ın talebiyle gerçekleşmiştir. Bu ülkede yapılacak bir karşılamanın Türkiye'de yaşayan Rumlar açısından önemli olacağı belirtilmiş, bunun sıcak ilişkiler kurulmasına önayak olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca Celal Bayar, Cumhurbaşkanlığı görevi sırasında ilk dostluk ziyaretini bir yıl önce Yunan Kralı'nın davetiyle bu ülkeye yapmış ve hâlihazırda iki ülke arasında NATO'ya üyelik, antikomünist tehdit algısı gibi sebeplerle önemli yakınlaşmalar doğmuştur. Bu sebeplerle, ABD'de yaşayan Rum asıllı topluluklar, New York ve Chicago'da Kuzey ve Güney Amerika başmetropoloti olarak kabul edilen simaların katılımıyla Celal Bayar'a davetler düzenlemiştir. Metin Toker'e göre, bu davetlerin dışında Rumlar tarafından Türkiye adına lobicilik faaliyetleri yürütülmüştür. 20th Century Fox Şirketi Başkanı'nın Rum asıllı bir işadamı olması, şirketin sinemalarda Türkiye ile ilgili tanıtım filmleri gösterimi yapmasına vesile olmuş; bu gelişmeler Türkiye'nin tanıtımına önemli katkılar sağlamıştır.

Celal Bayar, katıldığı bu davetlerin her birinde azınlıkların Türklerle olan

ortak tarihinden bahsetmiş, modern devletlerde artık azınlık kavramının ortadan kalkmaya başladığını; ayrımcılığın son bularak herkesin eşit ve hür bir biçimde yaşamakta olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'de Cumhuriyet devrimleriyle beraber artık tüm azınlıkların da Türk sayılmaya başlandıklarını belirtmiştir. Esasında bu azınlık grupları, Celal Bayar için gerçekleştirdikleri bu davetlerle yeni Türk hükümetiyle iyi ilişkiler kurabildikleri vakit, Türkiye'deki akranlarından daha iyi koşullara sahip olabileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak, Türkiye'nin giderek Kıbrıs sorununa daha da müdâhil olması sonucunda, yoğun çabalarla kurulan ilişkiler büyük yaralar almıştır. Geziden sadece 1 yıl sonra vuku bulan 6-7 Eylül Pogromu, ilişkileri düzeltme düşüncesinin başarıya ulaşamadığını gösteren acı bir hadise olarak siyasî tarihimizde yerini almıştır.

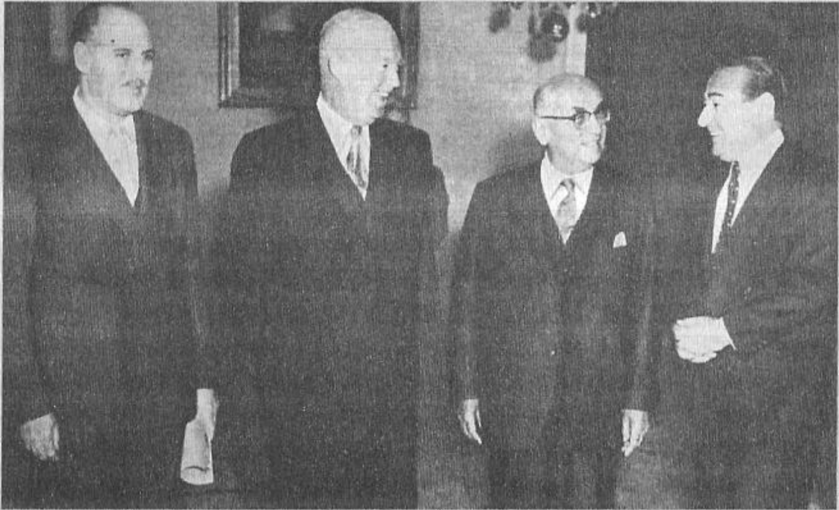
DP'nin Siyasî Çıkarımları ve Yardım Beklentileri

DP açısından ABD gezisinin önemli bir yanını, aynı yılın Mayıs ayında yapılacak olan seçimler oluşturuyordu. Mustafa Albayrak'ın yorumuyla Bayar'ın gezisi, DP tarafından, Türkiye siyasetinde "...muhalefete karşı tam bir güç gösterisi" olarak kullanılmıştır. Özellikle CHP'nin, 4 yıllık DP iktidarının halkı partiden soğuttuğuna dâir iddiâları, Ankara ve İstanbul'da neredeyse 3 gün süren uğurlama törenleriyle bir anlamda geçersiz kılınmıştır. Celal Bayar'a ABD seyahati sırasında gazeteciler tarafından seçim yılında böyle bir gezinin riskli olup olmadığı sorulduğunda, seçim çalışmalarının yurda döndükten sonra başlayacağını ifade etmiştir. Ancak gezi ve Bayar'a yapılan karşılamalar, DP'ye yakın gazetelerde ve devlet radyosunda Türkiye'nin, özellikle DP iktidarı döneminde, yurtdışındaki itibarının muazzam bir şekilde arttığı yorumlarına zemin hazırlamış; gezi gündemden düşürülmemiştir. Öte yandan, muhalefet yayınlarının geziye yeterince yer ayırmamaları ve DP'ye yapılan övgüleri aktarmamaları, halkı yanılttıkları gerekçesiyle eleştirilmelerine neden olmuştur. Buna karşın DP'ye yakın yayınlar, Bayar'la konuşan ABD'li temsilcilerin, DP öncesi dönemle ilgili yaptıkları yorumları ve İnönü'yle ilgili açıklamaları es geçerek aktarmaktan kaçınmışlardır. Celal Bayar'ın da yaptığı konuşmalarda genel bir Türkiye-ABD ortak tarihinden bahsetmek yerine yalnızca son 4 yılda yaşanan gelişmeler üzerine konuştuğu gözlemlenmiştir. Öyle ki, Bayar, Türkiye'nin gelişmişlik düzeyiyle alâkalı konuşurken, yalnızca DP döneminde sağlanan başarılardan bahsetmeyi tercih etmiştir. ABD'li gazeteciler Celal Bayar'a, CHP'nin yeni çıkarılan Yabancı Sermaye Kanunu ile Petrol Kanunu düzenlemelerine yönelik muhalefetinin, ABD'ye karşı bir muhalefet anlamına gelip gelmeyeceği-

ni sormuşlar; buna cevaben Bayar, ABD'ye karşı hiçbir muhalefetin olmadığını söyleyerek, diğer partilerin de DP gibi düşündüğünü belirtmiştir.

DP, Celal Bayar'ın ABD gezisini bir seçim kampanyası gibi görmesine karşın, ziyaretten esas beklentisi farklıdır. Özellikle Kore Savaşı sırasında tarım ürünleri fiyatlarının artması, tarımda makineleşme, iyi hava koşulları ve ekilebilir alanların sürekli artması DP'nin ilk 4 yıllık iktidarı süresince çok önemli ekonomik büyümeler elde etmesini sağlamıştır. Ancak uygulanan serbest ticaret politikası, tarıma açılacak yeni arazilerin kalmaması ve savaş sonrasında tarım ürünü fiyatlarının düşmesi ülkeyi hızla bir döviz krizine sürüklemiştir.

Ticaretin ve ekonominin serbestleşmesinin iktisadî kalkınmayı beraberinde getireceğine inanan DP yönetimi, bu ekonomi biçiminin ortaya çıkarttığı döviz ihtiyacını, en başından beri, ABD'den gelecek dış yardımlarla karşılama eğiliminde olmuştur. Tam da bu sebeple, DP iktidarı, 1950 yılından itibaren ABD ile ilişkileri geliştirmek amacıyla sürekli bir çaba içine girmiştir. Ekonomik yapılanmayı ABD ekonomi raporlarına göre düzenlemesi, ABD ile uyumlu bir politika gütmeye başladığını kanıtlar niteliktedir. Aynı doğrultuda, Türk dış politikası da her yönüyle ABD politikalarına paralel bir şekilde işlemeye başlamıştır. Kalkınma stratejilerini buradan gelecek kaynaklara bağlı olarak belirleyen hükümet, yardımın devamının sağlanması ve hatta da-

Fatin Rüştü Zorlu, Dwight Eisenhower, Celal Bayar ve Adnan Menderes, ABD Başkanı'nın 1959 yılındaki Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde. (Kaynak: http://www.oguztopoglu.com/2015/02/fatin-rustu-zorlu-dwight-eisenhower.html)

ha da artmasının, Türkiye'nin ABD dış politikasında önemli bir yer kaplamasıyla doğru orantılı olacağını düşünmüştür. Bunun sonucunda Türkiye, ABD dış politikalarının aleyhinde ve/veya dışında herhangi bir bağımsız dış politika ortaya koyamamaya başlamıştır.

DP'nin bu düşüncesinde haklılık payı olduğu, ABD'den gelen yardımların kendi döneminde katbekat artması ile kendini göstermiştir. CHP döneminde başlayan ABD yardımları, Truman Doktrini ve Marshall yardımları sonrasını içeren 1948-1950 yılları arasında toplam 459 milyon lira iken; DP'nin iktidara geldiği ve ABD'ye endeksli politikalar izlemeye başladığı 1950-1954 yılları arasında toplam 1 milyar 943 milyon 250 bin liraya çıkmıştır. Ancak bu artışa karşın ABD yardımları, DP tarafından yetersiz bulunmuştur. Özellikle 1953 yılı sonunda TCMB, döviz yetersizliği nedeniyle dış ödemeleri durdurma yoluna gitmiştir. Pek çok ithal mal yurtdışındaki satıcılarına ücretleri ödenmeden Türkiye'de piyasaya sürülmüştür. Ayrıca 1954 yılı, DP iktidarı için de enflasyonun ilk kez iki haneli rakamlara ulaştığı bir yıl olmuş; bu yıldan sonra da enflasyon, yakın zamana kadar, bir daha tek haneli rakamlara düşürülememiştir. Bütün bunlar göze alındığında ABD gezisinin, DP açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın dış gezisinin tam olarak böyle bir döneme rast gelmesi nedeniyle ziyaret, DP tarafından, bu yardım ihtiyacının karşılanması amacıyla iyi bir fırsat olarak görülmüştür. Celal Bayar'ın Türkiye'den ayrılmasının hemen ertesi günü, 19 Ocak 1954 tarihinde piyasanın ihtiyaç duyduğu hızlı para transferlerini gerçekleştirmek için Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılarak dış yatırımı özendirici girişimlerde bulunulmuştur.

Bütün bu gelişmelere karşın Celal Bayar, Türkiye'den ayrılmadan önce basın mensuplarına verdiği demeçlerde, ABD'ye yapacağı ziyaretin, yardımları arttırmak niyeti beslediği iddiâlarını reddetmiştir. Buna rağmen Bayar'ın, ABD ziyareti süresince katıldığı davetlerde ve yaptığı konuşmalarda en çok yer verdiği konu, ABD yardımları olmuştur. Beyaz Saray'da ve daha sonra yapacağı pek çok toplantıda ve basın demeçlerinde Celal Bayar, tekrar tekrar Türkiye'nin yardımlar nedeniyle müteşekkir olduğunu söylemiş; ABD'nin *diğerkâm* (alturist, elci) yapısının tüm hür milletlerin geleceği için önem taşıdığını belirtmiştir. Yaptığı konuşmalarda Bayar, yardımların iki ülkeyi bir araya getiren bir köprü olduğunu, maddî değerinin ölçülebilir olmasına karşın, manevî değerinin paha biçilemeyeceğini vurgulamıştır. Yapılan yardımlar sayesinde Türk ordusunun ne derece mücadeleye hazır bir güce dönüşmekte olduğunu, Türk ekonomisinin ne gibi gelişmelere gebe olduğunu anlatmış; Türkiye'nin ABD'den yardım alan ülkeler arasında "...bu yardımları en iyi kullanan devlet olduğunu" ileri sürmüştür.

Amerikan Temsilciler Meclisi'nde ayrıntılarıyla verdiği sayılarla yardımlar devam ettiği takdirde, ileride ulaşılması hedeflenen planlardan bahsetmiştir. Bu çerçevede Bayar'ın, Türkiye'nin ABD'ye bir müttefik olarak ne kadar yararlı olacaklarını vurguladığı esnada, adeta yönetim kurulu önünde dönem raporu veren bir yönetici gibi davrandığını söylemek mübalağa olamayacaktır. Bu konuşmasında, Türkiye'nin yardıma ihtiyaç duymasının nedenini, hür milletlerin en ileri karakolu olarak güçlü ve büyük bir ordu yetiştirmek için bütçesinin % 45'ine yakınını güvenliğe ayırmak zorunda kalmasıyla açıklamıştır. Hâlbuki Sovyetler Birliği, Stalin'in ölümünden iki ay sonra 30 Mayıs 1953'te, Türkiye ile ilgili toprak taleplerini geri çektiğini açıklayarak dostluk isteğini yinelemişti. Bu anlamda, Türkiye'nin böyle yüksek bir güvenlik ihtiyacı kalmamıştı. Ancak, Eisenhower'ın 1953 yılında başkan seçilmesi sonrasında Sovyetler Birliği'nin politikalarında bir değişim olmadığı, hâlâ amaçlarının "...her tarafta hürriyetin imhâsı" olduğunu belirtmesi, Türkiye tarafının dostluk isteklerini reddetmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca, tehdit durumunun Türkiye-ABD yakınlaşmasına zemin hazırlaması ve bu tehdidin ortadan kalkması hâlinde yardımların azalacağı korkusu, Rusya'dan gelen dostluk isteğinin Celal Bayar tarafından "Türkiye'nin gardını düşürecek bir oyun" şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur. ABD'li bir gazeteci tarafından Sovyetler'in bu girişimleri konusundaki görüşü sorulduğunda Celal Bayar, "Karşımızdaki büyük kuvvetin neticesiz sözler ve nezaket hareketleri ile bizde sahte bir emniyet hissi ve müdafaa gayretlerimizde bir gevşeme havası yaratmasına müsaade etmemeliyiz," şeklinde yanıt vermiştir.

Bütün bunlara karşın, hükümetin 1954 yılında almayı amaçladığı 300 milyon dolarlık kredi ABD tarafından kabul edilmemiştir. ABD'nin planlı bir harcama politikası oluşturma ve tarım sübvansiyonlarını kaldırma önerilerini yerine getirmeyen DP hükümeti, ABD'yi yakın markaja alacak ziyaretlerle kredi başvurusunun kabulünü sağlamaya çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ardından Haziran ayında Başbakan Adnan Menderes de ABD'ye bir ziyarette bulunmuş, ancak yalnızca 30 milyon dolarlık bir kredi elde edebilmiştir. Zamanla –sadece ABD yardımlarıyla– ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelen DP hükümeti, hızla serbest ticaret politikalarından uzaklaşmak zorunda kalmış; dış yardımı arttırmak umuduyla BM ve birçok farklı örgütte ABD temsilcisi gibi davranma yoluna gittikleri gözlemlenmiştir.

Celal Bayar

TANIL BORA

Demokrat Parti'nin kurucu genel başkanı Celal Bayar, 1950'ler boyunca Türkiye'nin Cumhurbaşkanı idi. *Partili Cumhurbaşkanı* profili çizmekten geri durmamasına rağmen, Cumhurbaşkanlığının icracılıktan uzak statüsüne de bağlı olarak, Başbakan Adnan Menderes'in popüler karizmasının gölgesinde kaldı. Ancak pekâlâ bir ağırlığı vardı. DP'nin milliyetçi-muhafazakâr ve dindar tabanı nezdinde, zımnen tek parti zihniyetini devam ettiren laisist-elitist geleneğin temsilcisi olarak görülüyordu. Ayrıca 60'lara doğru, DP içinde muhalefete karşı daha sert ve otoriter bir hat izlemeyi savunan kanadın önde gelen sözcüsü olacaktı.

1883'te doğan Mahmut Celâl, Bursa'da genç yaşta İttihat ve Terakki'ye üye oldu. Devleti/memleketi kurtarmak misyonuyla yürütülen yarı-gizli öncü siyaseti olarak İttihatçılık, onun politik şahsiyetini belirledi. Yüz yaşından sonra verdiği mülakatlarında "Ben hep İttihatçı kaldım," diyecektir. Meşruiyetini devleti kurtarma misyonundan alan, âcilci ve ikameci bir otoriter politika üslûbu, onu ezel-ebed *komitacı* kılmıştı. Bununla beraber, sivil siyasi örgütlenme ve bürokrasinin gereklerini yerine getirmeyi bilen bir *profesyonel siyasetçi* olarak yetişmiştir (Aydemir, 1969: 160-4).

İttihat ve Terakki içinde Birinci Dünya Savaşı arifesinde İzmir'deki faaliyetiyle öne çıktı. Nüfus dengesini Türkler lehine döndürmek hedefi doğrultusunda, yerel kabadayı/zeybek/efe geleneğini de işe koşarak, psikolojik harp yöntemleriyle önemli bir Rum kitlesini göçe zorladı. Bunu tamamlamak üzere bir Müslüman-Türk girişimci zümresi yaratmaya çalıştı. Kuvvetli bir orta sınıf yaratma idealini, milletleşmenin ve modernleşmenin kaldıracı sayan anlayışın öncülerindendi.

Celal Bayar (soldan ikinci), 31 Mart olaylarını bastırmak üzere Bursa'da kurulan müfrezedeki arkadaşlarıyla. (Kaynak: http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/cumhurbaskanligina-istekli-degildi-partisi-aday-gosterdi-celal-bayar)

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden hemen sonra *Galip Hoca* takma adıyla Ege taşrasında Kuvay-ı Milliye'nin örgütlenmesinde görev aldı. İlk TBMM'ye katıldıktan kısa süre sonra İktisat Vekilliğine getirildi. 1920'de, TBMM hükümetinin Sovyetler Birliği yönetimi ile iyi ilişkileri çerçevesinde kurdurduğu yarı-gizli Yeşil Ordu örgütünün kadrosunda yer aldı. M. Celâl, yerel eşraf ve çetelerin Millî Mücadele'ye daha sıkı entegrasyonu bakımından Çerkes Ethem'le bağları koparmamaktan yana tutum almış, Millî Mücadele kadrosu içindeki güç mücadelesinde askerlerin ağırlığını koymasına hizmet eden bu tasfiye sürecinden memnun olmamıştı (Aydemir, 1969: 329).

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Mübadele, İmar ve İskân Bakanı olarak

Müslüman-Rum mübadelesinin örgütlenmesiyle alakadar oldu. 1924'te İş Bankası'nın kuruluşuyla vazifelendirildi. Siyasî iktidarla yerli ve yabancı sermayenin entegrasyonunu sağlayan bir işlev kazanan (Boratav, 1982: 18-20) bu bankanın misyonuyla özdeşleşmek, Celal Bayar'ın siyasi kariyerine damga vurmuştur. "İstiklâl için güçlü ekonominin lüzumunu" vurgulayan, özel girişim potansiyelini ve yeteneğini geliştirmeye dönük aktif ve koordineli bir *millî kalkınma devletçiliğini* savunan görüşleri ile (Ulutan, 1982: 289-403) bir fikrî ve politik kutup haline geldi. 1932'de başlayan ikinci İktisat Vekilliğinin ardından 1937'de Başbakanlığa getirildi.

Bayar'ın Başbakanlığı, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ardından tıkanan devletçi iktisadî politikaların görece liberalleştirilmesinin ifadesi olarak yorumlanmıştır. Devletçiler, Bayar ve İş Bankası çevresinde toplaşan bir elit hizbini, özel sektörü kayırarak devlet girişimciliğini baltalayan çıkarcı bir zümre olarak tasnif ediyorlardı. Ancak Bayar da bütün Kemalistler gibi önceliği devletin bekasını temin etmeye veriyordu, burjuvaziyi ve iktisadîyatı hep kontrol altında bulundurmaktan yanaydı (Kuruç, 1987: 73). 1940'ların sonlarında hâlâ Almanya'daki gibi bir devletçiliğe atıf yapacaktır (Bayar, 1999b: 201). Onun ayırt edici vasfı, salt meslekî-teknik anlamda değil, ideolojik anlamda *ekonomist* olmasıdır. 1936'da yazdığı *Şark Raporu*'nda Kürt Meselesi'ne hal yolu önerirken de, asri zamanlarda 'esas meselenin' ekonomi olduğuna dikkat çekiyordur: "...memurlarımız ekonominin devlet ve millet hayatında birinci derecede rolü olduğunu ve milletin iktisadî bünyesi kuvvetlendiği takdirde diğer işlerin kolaylaşacağını takdir etmemiş görünüyorlar"dır (Bayar, 2000: 4).

Bayar, 1950'lerde pragmatist bir tavırla ulusal ve uluslararası konjonktürün *icap ettirdiği* iktisadî liberalizme yönelirken bunu Aydemir'in tabiriyle *mutaassıp devletçi* bir tavırla yapar yine; Ahmet İnsel'in tanımıyla *liberal devletçi*dir. Türkiye toplumunda sınıf ayrımlarını yapay bulmayı ve millî tehdit unsuru sayarak reddetmeyi sürdürür. Orta sınıf solidarizminden kopmaz. Sol-sağ kutuplaşmasının doruğuna ulaştığı 1978 yılında, Türkiye'de gerçek anlamda sınıfların yokluğunda ısrar edecektir: "Nerede bu sınıfların fikriyatı, sanatı, edebiyatı? Acaba kendi gerçek yapılarını yansıtan bir kitap mı yazmışlar, bir tablo mu çizmişler, yoksa bir heykel mi yontmuşlar? Hadi, vazgeçtim hepsinden, bari kendi çıkarlarını korumak için kurulmuş partilere oy vermesini öğrenmişler mi?" (Bayar, 1998: 103)

Atatürk öldüğünde Cumhurbaşkanı adaylarından biri olarak görülen Bayar, *gerçekçi* tavrıyla ordunun tercihi olan İnönü'ye destek verdi. İki buçuk ay sonra Başbakanlıktan azledildi ve yaklaşık yedi buçuk yıllığına 'sade' milletvekilliğine çekildi.

1945 Haziranı'nda Menderes, Köprülü, Koraltan'la birlikte CHP yönetimini eleştiren önergeye imza atan Bayar, aynı yılın sonunda aynı dörtlünün kurduğu Demokrat Parti'nin (DP) genel başkanı oldu. DP'nin CHP'yi iktidardan indirdiği 1946-50 evresinde hem direngen hem kritik noktalarda (muvazaa suçlamalarını göğüsleyen) bir uzlaşmacı olarak, başarılı bir strateji izledi. Bu evrede Bayar, kararlı bir demokrat profili çizer. Yurttaş ve insan haklarını, işkence, jandarma-polis baskısı gibi meseleleri, tutarlı ve açık bir dille işler. "Silah sesiyle ürkütmek, İstiklâl Mahkemeleriyle korkutmak sevdası", "...'memlekette sükûn bozuluyor, onu koruyacak benim' diye üzerine fuzulî vazife alan insanların mevcudiyeti" gibi etkili anlatımlarla, vesayetçi iktidar zihniyetini teşhir eder.

Demokratikleşmeyi, esasen "İnkılâbı ve Atatürk'ün eserini tamamlamak"la, "Büyük halaskârın açtığı yolda yürümek"le meşrulaştırması önemlidir: "Ferdî hak ve hürriyetlerin, kurtuluş ve millî hâkimiyet mücadelemizin tamamlanması için" gerekli olduğunu söyler, "Millî irade tam tecelli ettiğinde bu millet efendi olacaktır," der. Bu söylem, Bayar'ın kendisini Atatürk'ün *en yakını* olarak takdim edişiyle birleşir. O, 16 Kasım 1938'de "Atatürk, seni sevmek, tebcil etmek, her Türk vatanseverinin millî ödevi ve namus borcudur," demiş, Demokrat Parti'nin kuruluş söylevlerinde, Atatürk'ün kendi kucağında öldüğünü ve "Sana itimat ederim evlâdım" vasiyetinde bulunduğunu birkaç kere anlatmıştı. Atatürk'ün mutemedi olarak Bayar figürü, o yıllardan itibaren, Kemalizmin güçlenen sol yorumlarına karşı sağda *gerçek Atatürkçülüğün* bir alâmeti olarak kullanılacaktır. Bu Bayar imgesi, 1946-50 döneminde DP'nin CHP'*ye*/*İnönücülüğe* karşı Atatürkçülüğü hararetle sahiplenmesiyle birleşir. Bayar'da bu bir taktik değildir; Atatürkçülüğün ulus-devlet inşâ programatiğini, sınıfsız toplum idealini, otoriter vesayetçiliğini can-ı gönülden devraldığını görürüz. Ayrıca bir *metodoloji* olarak sahiplenir Atatürkçülüğü. Kendineözgücülüğünü de benimser; Atatürk'e atfettiği pragmatist aksiyonerliğinin temel gerekçesi budur: "Nazariyelere, prensiplere dayanmamak, memleketin ihtiyacına bakmak" lâzımdır.

DP'nin büyük üstünlüğüyle sonuçlanan 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra oluşan parlamento Bayar'ı Cumhurbaşkanlığına seçti. Kendisi, 1950 seçimlerini, imparatorluktan cumhuriyete geçiş ve moderleşme sürecinde, bürokrasinin *tedrîcen ve içerilerek* tasfiyesi sürecinde bir aşama olarak konumlandıracaktır (Bayar, 1998: 44-52).

Bayar, 1950'lerin ilk yıllarında, dindar-muhafazakâr taleplere duyarlı görülen Menderes'e mukabil, laikliğin ve Atatürk inkılaplarının daha 'kıskanç' savunucusu olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde Bayar'ın *irticaa* karşı

sert çıkışları oldu. Laikliği "Kökü örgümüze dayalı yumuşak devrimler" arasında görüyor, Cumhuriyetin ülküsü olarak "İleri medeniyete doğru gidişi, Batı uygarlığı düzeyine erişmeyi" vurgulamıştır. 1952'de *gerilik hareketlerine* karşı uyarıyor, "Millî bünyeyi müfrit hareketlere karşı korumak"tan söz ediyordu. İslâmcı neşriyatta Bayar'ın tek parti CHP'nin ceberrut zihniyetini devam ettirdiği düşünülüyor, *mason* ve *Selanik dönmesi* olarak karalanıyordu. *Milletin adamı* Menderes'le *devletçi* Bayar arasında bir meyil ve üslûp farkı olmakla beraber, İslâmcı ve muhafazakâr mitolojide bu farkın –kısmen de stratejik olarak– epeyce idealize ve romantize edildiğini söylemek gerekir. *Müfrit hareketlerden* Menderes de hazzetmiyordu.

Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes'le birlikte.

Millî irade, Menderes gibi Bayar'ın da demokrasi anlayışının merkezî kavramı idi. Bayar'ın *millî iradeciliği,* otoriter bir çoğunlukçuluktur: "Çokluğun bütünü temsil ettiği tartışılamaz." (Bayar, 1991: 38). Güçlerin birliğini sağladığı, çoğunluğa dayanarak iktidar yetkisini kullanan erki kısıtlamadığı, böylelikle Türk toplumunun "On binlerce yıllık devlet baba anlayışı"na, "...kuvvetli devlet" ilkesine uygun bir demokrasi yorumu getirdiği için (Bayar, 1998: 143-4), 1924 Anayasası'nı ömrünün sonuna dek referans almıştır. Millî egemenlik ilkesini ve milliyetçiliği, Osmanlı'nın son yüzyılına hâkim olan "Devleti sağlam ve sürekli bir tabana oturtma" arayışının geçerli ve modern çözümü olarak anlamlandırıyordu. Milleti, etnik ve demokratik cevherinden ziyade devletin tâbi bir bileşeni, bir kuvvet unsuru olarak kabul eden otoriter-seçkinci Kemalist tasavvuru yeniden üretiyordu böylece. 1946-50 dönemindeki ya da 1960'lardaki militan millî irade/parlamentarizm savunusunda da iptal edilmemiş olan *güçlü devlet* arayışı, 1957-60 ve 1968-80 gibi politik kutuplaşma ve kriz dönemlerinde açık otoriteryanizme dönüşecektir Bayar'da. Bu çizgisiyle, sağ söylemde, millî iradeciliği devlet ciddiyetiyle bağdaştıran vakur devlet adamı olarak hürmet görecektir.

Uzlaşma, ona göre, "...herkesin anayasa ile uzlaşması, anayasa çizgisi içinde yaşamak, anayasanın getirdiği tefekkür içinde çalışmak zorunda ol-

ması" demektir (Bayar, 1991: 82). Sınıfsız ve demokratik bir ülke olarak Türkiye'de "İktidar bir azınlık sınıfının elinde değil, milletinin tabanının hücrelerine kadar uzanan tam bir çoğunluğun elinde olduğuna göre, hiçbir zümreye veya topluluğa güvence vermek zorunda değildir" (Bayar, 1998: 123). Dahası, sınıfsal yapıları nedeniyle ideal demokrasiye erişmesi mümkün olmayan Batı ülkelerine kıyasla, sınıfsız toplum yapısı nedeniyle Türkiye'nin ideal demokrasiyi benimsemeye müsait (ayrıca da mecbur) olduğunu düşünür.

1961 Anayasası'nın getirdiği *lâubali özgürlüklere* şiddetle karşı çıkacaktır Bayar. "Devletin ilk varoluş sebebi asayiştir" (Bayar, 1998: 109), ona bakılırsa. Bu bakış açısıyla, DP'nin demokrasiyi seçimle oluşmuş parlamenter hükümetin mutlak iktidarı olarak indirgeyen çizgisinin radikal savunucusuydu. DP iktidarının gerilediği 1957 genel seçimleri sonrası dönemde muhalefetle ve CHP'yle ilişkilerde yumuşama eğilimlerine karşı durdu, 1960'da büyük şehirlerdeki muhalif gösteriler karşısında sert tedbirler alınması, göstericilere gerekirse ateş açılması için hükümete baskı yaptı. Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in yıllar sonra yapacağı yorumla, 1950'lerin sonlarında Bayar "...artık bir Başvekil değil bir Recep Peker istiyordu." (Menderes ve Akyol, 2011: 86) – yani bütün işi muhalefeti sindirmek olacak bir 'müfrit'. 27 Mayıs arifesindeki tavrı, Cumhuriyet yönetiminin Menemen ya da Dersim'deki reflekslerini andırır: "Tenkit zamanı çoktan geçti. Şimdi tahrikçileri tenkil zamanıdır" (Aydemir, 1969: 390, 395-6).

Bu şedit ve otoriter millî iradecilik, antikomünizmden besleniyordu. Bayar 27 Mayıs'ı dahi komünist tahrike bağlayacaktır. Bütün muhalif ve *muzır* cereyanları komünist fesadına bağlayacak, 1970'lerde bir beyanatında sarf ettiği "Bu kış komünizm gelebilir," sözleri, paranoid antikomünizmin karikatürü olarak yıllarca anılacaktır. Bayar'ın, komünizmin mahzuruna veya geçersizliğine ilişkin savları, esasen Kemalist *sınıfsız toplum* tezi üzerine bina edilmiştir. Bayar, 1950'lerin Soğuk Savaş antikomünizmini de üstlenerek, komünizm tehlikesini somut politik-ideolojik içeriğinden ziyade Sovyet (*Rus*) işgal tehdidi olarak kodlar.

Türkiye'nin komünizmden kaynaklanan *emniyet davasını* çözmek üzere ittifak ettiği ABD'ye angajmanı, Bayar'ın dilinde, Türk merkez-sağının yapısal bir vasfı olarak *Amerikancılıkla* etiketlenmesine yol açan bir hayranlık retoriğine dönüşmüştür. 1954'te "Türk milletinin selâm, muhabbet ve hayranlığını... bu dost millete götürmek" üzere –aslında malî yardım peşinde– çıktığı, tam bir buçuk ay süren ABD gezisi, bu retoriğin çarpıcı örnekleriyle doludur. "Dünyanın kuvvet kaynağı", "Hürriyete âşık, insaniyete hâdim, mazlumun hâmisi, zalim ve gaddarın düşmanı" Birleşik Amerika'nın *diğerkâm ön-*

derliğini yüceltir. Türklerle Amerikalılar arasında çıkar birliğinden öte manevî bir birlik bağı olduğunu söyler, "İstiklâl ve hürriyetine âşık iki millet"ten, "Aynı ideal uğrunda mukadderat birliği yapmış olan memleketler"den söz eder. "[Komünizme karşı] sımsıkı duran... manevî ileri karakolu *[Türkiye'yi]* bir cephe hattı kalesine inkılâp ettirme" çağrısında bulunur ABD'ye. Bu, global antikomünist misyon hamasetiyle ülkenin stratejik konumunu *pazarlamanın* tipik örneklerindendir.

Bayar'ın 1950'lerdeki *Amerikan hayranlığının* bir başka veçhesi, kuşkusuz kalkınma-gelişme ("İleri medeniyet dünyasının gözlerimizi kamaştıran ileri eserlerine..." erişme) ideallerini tamamen ABD örneğine odaklamasıdır. Türkiye'nin durumunu ABD'nin kalkınma devrine benzettiği 1954 Bursa konuşmasındaki "Türkiye, azamî otuz sene sonra... otuz milyonla 50 milyon nüfus arasında bir Amerika olacaktır," sözleri, on yıllarca zikredilen, simgesel bir popüler siyasal deyim olacaktır.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra yapılan Yassıada yargılamalarında Celal Bayar birçok DP'linin teslimiyetçi tavrına karşılık mahkemenin meşruiyetini sorgulayarak siyasî savunma yaptı. Ölüm cezasına çarptırılan dört kişiden biriydi. Ancak cezası yaşı nedeniyle (o sırada 77) infaz edilmedi. Üç yıl kadar hapislikten sonra sağlık nedeniyle tahliye edildi. 27 Mayıs hareketine karşı revanşist talepleriyle, Adalet Partisi içinde Parti yönetimini ürkek bulanlara hitap eden bir çekim merkezi oluşturdu. 1970'de AP'nin milliyetçi-muhafazakâr kanadından kopanların kurduğu Demokratik Parti'ye açık destek verdi. Bu sağ-içi bölünmenin arifesinde, CHP lideri İnönü Bayar'ın siyasî haklarına kavuşmasına destek verdi. Bayar, 1973 seçim kampanyasında DP için aktif biçimde çalışırken, genel başkan Ferruh Bozbeyli'yle liderlik çekişmesine girdi (Bilgiç, 1998: 230 vd.) 1970'lerin ortalarından itibaren, aktif politikanın dışında durmakla birlikte, Türk Sağının *âkıl adamı* olarak bir müşavere makamı, kimi zaman da icazet mercii muamelesi gördü. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra kurulan yeni sağ partilerin girişimcileri için, 100 yaşını geçkin Bayar'ı ziyaret etmek bir ritüele dönüştü. 1986'da öldü.

Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasî Düşünce Hayatı

TANIL BORA - KEREM ÜNÜVAR

Tek parti iktidarının sona erişi, Türkiye'deki siyasi düşünce dünyasının da bir miktar ferahlamasına yol açmış, belki daha doğrusu, böyle bir beklenti yaratmıştı. Ancak siyasî rejimin hızla iki buçuk partili bir yapıya oturup her türlü muhalefete karşı şedit bir iktidar geleneğinin devamlılık kazanması, düşünce ortamına da yansıdı. 1950'li yıllar, gündelik politikayla ilgili muazzam hararetin arkasında, böylesi bir yoksullukla malûldür. Beri yandan, DP iktidarı dönemi, Türk sağının bütün kollarının fikrî mayalanma dönemidir. 60'ların İslâmcı ve milliyetçi akımları, bu dönemde 'hazırlanmıştır'. Sol düşünce açısından ise ancak tek parti dönemiyle kıyaslanacak bir suskunluk dönemidir 50'ler.

Anti-komünizm

Anti-komünizmin, dönemin resmî ve millî ideolojisi olduğunu söyleyebiliriz. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası konjonktür icabı çok partili rejime geçilirken, demokrasinin hududu zaten dar tutulmuştu. Sosyalizm/komünizm o hudutların dışında değildi sadece, demokrasinin hudut tayini komünizm heyûlası üzerinden yapılıyordu. Demokrasi ve özgürlük, komünizm tehlikesine karşı, ondan koruyacak bir değer olarak meşrulaştırılıyordu. 1946-50 döneminde, demokrasiyi inşa söylemi, taşkın bir anti-komünizmle iç içe geçmişti. Türkiye devleti, kendi jeostratejik önemini vurgulamak, böylece *Hür Dünya* nezdindeki anlam ve önemini pekiştirtmek üzere, komünizm tehdidini alabildiğine büyütmeye dönük bir ideolojik ve psikolojik harekâta girişmişti.

DP iktidarı, anti-komünist atmosferi koyultmaya devam etti. İktidanın hemen ilk aylarında, NATO'ya üyeliği 'kolaylaştırmak' üzere, Kore'deki savaşa komünist cepheye karşı ABD ve müttefiklerine destek kuvvet gönderme kararı alması, başlı başına önemli bir eşikti. Siyasî düzlemden popüler kültüre uzanan Amerikan hayranlığı takviye edilirken, anti-komünist ajitasyonun hamaset dozajı alabildiğine yükseldi. Mutlak Kötü olarak şeytanlaştırılan *Komünist* imgesi, fiilen ve mecazen, grotesk bir karikatürleştirmenin konusu oldu. *Komünist*, *Moskof uşağı* bir iç düşman olarak, dahası topyekûn bir ahlâkî düşüklük timsali olarak karalanıyordu. Bu yüksek tansiyon, sadece her türlü solu hedef almadı, her türlü muhalefeti veya siyasî hasmı şeytanlaştırmaya dönük bir şüphe, teyakkuz ve nefret söyleminin serpilmesine katkıda bulundu.

1951 Aralık'ında TCK'nin 141-142. maddelerini ağırlaştıran düzenlemeler görüşülürken, Adana milletvekili milliyetçi şair Arif Nihat Asya'nın sözleri, bu ruh halini ve zihniyeti örnekler: "Yalnız dış cemiyeti değil hapishanenin iç cemiyetini de bu adamlardan kurtarmanın tek yolunun... sehpa ya da kurşun olduğunu" söylüyordu (akt. Darendelioğlu, 1968: 268). Menderes'in 1953'te Gaziantep'te yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözler de, komünist tehdidin öcüleştirilmesinin ve gizemlileştirilmesinin örneğidir: "Komünizmin mücadele metodlarını adeta ilimleştirdiğini", "...her memleketin içindeki siyasi, içtimai, iktisadî tezatları uyandırıp harekete geçirme" *sanatını* çok iyi bildiklerini söyler Başbakan (akt. Darendelioğlu, 1968: 258).

1950'lerde Komünizmle Mücadele Dernekleri, bu ajitasyonu meslekleştirdiler. 1950'de Zonguldak'ta kurulup 1953'e kadar faaliyet gösteren Komünizmle Mücadele Derneği'nin 1956'da İstanbul'da kurulan ikincisi daha etkili olmuştur. Dernek, kuruluş bildirisinde "Millet olarak mevcudiyetimizin" komünizmle mücadelede başarılı olmamıza bağlı olduğunu söylüyordu. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra faaliyetini tatil eden Komünizmle Mücadele Dernekleri 1960'larda yeniden kurulacak, anti-komünist linç saldırılarıyla kendini duyuracak ve CKMP/MHP'nin/ülkücü hareketin taban dinamiğini oluşturacaktır.

İslâmcılığın Uyanışı

Tek parti dönemini mecburi suskunlukla geçiren İslâmcı düşünce, 1940'ların sonlarına doğru ardı sıra çıkan yayınlarla uyanmaya başlamıştı. Uyanma faslı, 1950'ler boyunca sürdü. İslâmcılığın temel meşrulaşma tutamağı anti-komünizmdi. Sabık tek parti rejiminin dine lâkayt hatta dinsiz siyasetinin yol açtığı maneviyat boşluğunun, komünizme elverişli bir zemin meydana getirdiğini söylüyorlardı. Sadece dönemin hürriyet havasının icabı olarak dinî hayatın rahatlaması olmamalıydı mesele; hürriyetleri ve millî

varlığı muhafaza için dinî bağlar takviye edilmeliydi. Taklitçi ve yozlaştırıcı bir Batılılaşma zilletiyle haysiyet ve şahsiyet kaybına, ahlâk sukutuna yol açtığı söylenen tek parti dönemini devr-i sabıka dönüştürmek, tepe tepe kullanılan bir popülist stratejiydi bu arada. CHP'ye karşı intikamcı dil, sahici bir nefretten beslenmiyordu sadece, kutuplaştırarak kendi tarafında safları sıklaştırmaya yarıyordu. Necip Fazıl daha Aralık 1950'de milletin "...kediliğini takınıp sıçanları gebertmesini" istemişti (Kısakürek, 2010b: 154-5). Gerçi *kanun yoluyla tepelemek*ten söz ediyordu fakat sonraları "CHP'yi total olarak yere serme" hedefi koyacak, "haşereleri gebertme" teşbihine başvuracaktır (Kısakürek, 2008a: 30-32).

1925'te kapatılmış olan *Sebilürreşad* dergisinin 1948'de aynı adla ve aynı yayıncı (artık 66 yaşında olan Eşref Edip Fergan) tarafından yeniden çıkarılmasının sembolik önemi büyüktür. Zira 1908'de *Sırat-ı Müstakim* adıyla yayına başlayıp 1912'den 1925'e kadar yeni adıyla devam eden bu dergi, Türkiye'de modern İslâmcı düşüncenin kurucu mecralarından biridir. 1948'de başlayan yeni yayın dönemi 1965'e kadar süren *Sebilürreşad*, 1950 seçimlerine giderken kerhen CHP'yi tercih etmiştir. Bunun nedeni DP lideri Celal Bayar'ın katı laisist görülen bir tutum alması, DP'nin meçhullüğü, buna karşı CHP'nin 'bilinen şer' olmasıdır. Üstelik başında eski *Sebilürreşad* yazarı Şemsettin Günaltay'ın bulunduğu CHP hükümeti dindarları rahatlatan reformlar yapmaktadır. 1950 seçimlerinden sonraysa *Sebilürreşad* DP'ye, aslında daha çok Menderes'e destek verecektir. Ancak Menderes'in "Yirmi yedi sene mürtedlerin elinde esir kalan Müslümanları tam hürriyet ve saadete çıkarma", bunun icabı olarak da –Bayar'ın da dahil olduğu– "Mason bloku tasfiye etmesi" beklentisi boşa çıkarır. İrticai sayılan faaliyetlerin kovuşturulmaya devam edilmesi, bu arada Menderes'in "Millete mal olmuş inkılâpları muhafaza edeceğiz," sözünü sarf etmesi, 1953'te derginin ona olan 'muhabbetini' sona erdirir (Gün 2001: 257-281).

Sebilürreşad, demokrasi çoğunluk hâkimiyeti demek olduğuna, halkın büyük çoğunluğu da Müslüman olduğuna göre, rejimin Müslümanların inancına uygun bir çerçeveye oturması gerektiğini vaz'ediyordu. Merkez sağ siyaset geleneğinin de pek uzak durmadığı, önermesiyle, demokrasiyi çoğunlukçuluğa indirgeyen bu denklem, Türkiye'de muhafazakâr bir demokrasi anlayışının ana formülü olacaktır. Dergi yazarları mevcut laikliğin dini siyasetten ayırmayıp topyekûn maneviyatı tasfiyeye yöneldiği kanısındaydılar. Eşref Edip, Diyanet İşleri'ni, devletin dinden elini çekmeyişinin tuhaf bir tecellisi sayıyordu. Bir makalesinde ortaya attığı "Laiklik insanın sıfatı değil, devletin sıfatı olabilir," formülünün de (Gün, 2001: 385) *kurucu* bir işlevi olmuştur: on yıllar boyunca Kemalist laisizm karşısında İslâmcı ve muhafazakâr reddiyenin düsturu olacaktır bu formül.

Sebilürreşad, tek parti döneminde ihmale uğrayan din bilgisini takviye etmeye de mesai ayırmıştır. Risale-i Nurların yaygınlaşmasına açık destek vermesi (Debus, 2009: 41) de bu fasıldandır.

İslâmcılığın uyanışının en şöhretli ve herhalde en etkili mecrası, Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu*'su, 1944'te yayına başlayıp aralıklarla devam etmişti. 1950'lerde yine aralıklarla beş yayın dönemi geçirmiştir (Okay, 2014: 35 vd.). Bu devrede *Büyük Doğu*'nun 1940'lardaki güçlü edebî cephesi zayıflamış, siyasî ve dinî kimliği belirginleşmiştir. Ekim 1950'de yazısına *Allah Hizbi, Günün Gelmiştir!* başlığını atan (Kısakürek, 2010b: 145) Necip Fazıl, bu dönemde –kendi tabiriyle– *İslâm İdeolocyasını* davalaştırmaya girişmiştir; *dava* söylemi etrafında adeta mistik bir romantizm kurmaktadır. Haziran 1949'da 1950 seçimlerini hedefleyerek kurduğu, İç Anadolu taşrasında küçümseyecek bir ağ kuran ancak Mayıs 1951'de kapanmak zorunda kalan Büyük Doğu Cemiyeti bu militanlaşmanın ifadesiydi. Cemiyet'in Nizamnamesi *dokuz kutup* belirlemişti: Ruhçuluk, ahlâkçılık, milliyetçilik, cemiyetçilik, şahsiyetçilik, keyfiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik, sermaye ve mülkiyette tedbircilik (Kısakürek, 2014: 21).[1]

Necip Fazıl'ın bu dönemde ortaya koyduğu toplum ve devlet tasarımı, *başıboş hürriyetçiliğe* karşı *hakikatin tekliğini* temsil eden faşizan bir otoriterliğe dayanır (Kısakürek, 2010b: 55). 1952'de "Hastalığından ve doktorundan habersiz olan bu millet"ten söz ederken (Kısakürek 2008a: 16), Kemalizmin velayetçi zihniyet kalıbını tekrar ediyordur aslında. Müslüman'la Türk'ü eş anlamlı kullanır. Türk'e atfettiği ırkî üstünlüğü perdelemeye gerek görmez; "Türk'e Allah tarafından bahşedilen iki cihan efendiliği"nden emindir (Kısakürek 2014: 170).

Büyük Doğu Cemiyeti'ni kapattığı sıralarda Necip Fazıl, "Mukaddesatçı Türk"e hitap ederek mevcut matbuatın ona tamamen yabancı olduğunu haykırıyor, davanın "Vatan çapını tutması için" güçlü bir yayın çıkarmak üzere "Allah için" borç istiyordu (Kısakürek, 2014: 226-30). Bu talebini hükümete de yöneltecek, örtülü ödenekten ciddi destekler alacaktır. Bu desteği sağlarken, milliyetçi hareketten gelen önemli DP'lilerden Tevfik İleri'nin tavassutundan ve bizzat Menderes'in himmetinden yararlanmıştır. Ekim 1949-Haziran 1951 arasında yaklaşık on beş günde bir yayımlanan *Büyük Doğu* böylece Kasım-Aralık 1951 ve Mayıs-Eylül 1952, Mart-Mayıs 1956 kesitlerinde, günlük gazete olarak çıkar. Bu teşebbüsler çok kısa ömürlü kalır, Necip Fazıl sağlanan malî desteği hep yetersiz bulur. *Büyük Doğu* Mayıs-Temmuz 1954 ve Mart-Ekim 1959'da yine dergi olarak yayımlanmıştır.

1 Necip Fazıl ilke sayısının dokuz olmasının sebebini dokuzun hem tasavvuf hem matematikte "en kâmil" sayı oluşuyla açıklıyordu (Kısakürek, 2014: 45). 1960'ların sonunda Milliyetçi Hareket Partisi/ülkücü hareket de ilkelerini "dokuz ışık" olarak doktrinleştirirken dokuz sayısının Türk mitolojisindeki kutsallığına atıfta bulunulacaktı.

DP iktidarını en başında "...nispî imkânlar safhası" olarak değerlendirmişti (Kısakürek, 2014: 168). Necip Fazıl,DP'yi "Gıda değil müshil" sayıyordu (Kısakürek, 2010a: 63). Ancak CHP'yle muvazaalı hareket ettiğini düşündüğü ve açıkça dinsiz saydığı Celal Bayar'a (*ay*.: 18-9) karşı Menderes'e ümit bağlıyordu. 1951 Şubat'ında Menderes'in "Türkiye Müslümandır ve Müslüman kalacaktır," sözlerini sevinçli bir hayretle karşılar (Kısakürek, 2010b: 164 vd.). 1952'de "Menderes'in asil hakikatine erdiğini... onu kara sevda ile sevmeğe başladığını" yazar (Kısakürek 2008a: 62). Müteaddit hayal kırıklıklarına rağmen *Sebilürreşad* gibi yapmaz, Menderes'e küsmez. 1950'ler boyunca dönüp dolaşıp ona çağrıda bulunan, bazen yakarma tonunda hitabeler kaleme almıştır. 27 Mayıs'tan on yıl sonra yayımladığı *Benim Gözümde Menderes* de bir kara sevda romanının üslubunu taşır. 1956'da Bağdat Paktı girişimi üzerine Büyük Doğucu diye sıfatlandıracaktır Menderes'i (Kısakürek, 2010b: 213-4). İki hafta sonra nispeti tersine çevirip "Büyük Doğu ideali seni gaye edinmiştir," diyecektir! (Kısakürek, 2008b: 5) Necip Fazıl, adeta narsistik bir yansıtma ile, Menderes'e beslediği estetize edilmiş hayranlığını kendi iddiasının ve *dava*sının aynası haline getiriyordu.

Necip Fazıl, 1951'den 27 Mayıs arifesine dek, Menderes'i kararlı davranmaya, taviz vermemeye davet etti. Daha 1952'de hükümete demokratik hoşgörüde fazla ileri gittiği uyarısında bulunmuş, Menderes'i sahip olduğu kuvveti sakınımsız kullanmaya, cesur davranmaya çağırmıştı (Kısakürek, 2008: 130 ve 172). 1956'da "Altı millet ve üstü Allah olduğu halde... aşırı medeni ve lüzumsuz siyasi" bulmuştu onu (Kısakürek, 2008b: 19). Bu tazyik, sadece CHP'yi *gebertme* arzusunun icabı değildi, Necip Fazıl'ın siyasal felsefesinin ifadesiydi. "Ya ol ya öl"cü mutlakçılığı, her vesileyle, her konuda işliyordu. Sosyal Darwinci bir kesinlikle, "Yaşamak ve yaşatmak için öldürmenin şart olduğunu" hatırlatıyordu; zaten "Fıtrat kanunu her şeyin her şeye taarruz etmesi" idi (2008a: 148 ve 203). 1959'da "Ol ki, 120 yıldır olamayan olsun" diye hitap etmişti Menderes'e (Kısakürek, 2008b: 71) – 120 yıl öncesi, Tanzimat Fermanı'dır. Menderes'ten umduğu, Batılılaşmayı tersine çevirmekten aşağısı değildir Necip Fazıl'ın.

Adnan Menderes'e Demokrat Parti'yi İslâm ekseninde geliştirmesini öneren açık mektuplar kaleme alan Necip Fazıl, 1970'te *Benim Gözümde Menderes* adlı eleştirel sayılabilecek bir kitap da yayımlayacaktı. (Kaynak: http://media.dunyabizim.com/haber/2013/09/28/menderes-necip-fazil2.jpg)

Necip Fazıl'ın *İslâm davasını* kavga diliyle, bir slogan (ori-

jinal anlamının savaş narası olduğunu hatırlayalım) olarak ileri sürmesi önemliydi. Günümüzün İslâmcı literatürü, ona 1950'lerde kristalleşen bu yüreklendirici öncülüğünden ötürü muazzam hürmet ederken, eserinin teorik içeriğini paranteze alıyor, hatta kimileyin hoşgörülü bir küçümsemeyle yaklaşıyor. Hele 1950'ler, enerjisini tamamen günlük politika çekişmelerine yatıran *Üstadın* en az kitap yazdığı dönemdir. Başta *Çöle İnen Nur* olmak üzere daha sonra kitaplaşacak bazı metinlerini ara ara tefrika etmeyi sürdürmesi dışında, bu dönemde tamamladığı edebî, dinî ve siyasî kitapları sayılıdır. 1959'da eskizini çıkardığı, aristokratik-faşist bir toplum tasarımı sunan *İdeolocya Örgüsü*'nü ancak 1960'larda tefrika edip, 1968'de kitaplaştıracaktır.

Dinî düşünce açısından 1950'ler, Saidi Nursi ve Nur külliyatının meşrulaşma ve popülerleşme hamlesine de sahne olmuştur. II. Meşrutiyet döneminin hararetli İslâmcı reformistlerinden olan Saidi Nursi, Yeni Cumhuriyetin kurulmakta olduğu 1925'te aktif siyasî faaliyette olduğu *Birinci Said* dönemini sona erdirdiğini açıklayarak inzivaya çekilmişti. Bu *Yeni Said* veya *İkinci Said* döneminde, sürgünde bulunduğu yerlerde çevresinde halkalanan talebelerine risalelerini yazdırarak bir külliyat oluşturdu. Bilimi ve bütün evreni dinin bir teyidi olarak tasvir eden esrarlı diliyle, İslâmı yeniden tebliğ eden bir külliyattır bu. Saidi Nursi, 1949/50'de *Üçüncü Said* evresine girdi (Canlı ve Beysülen, 2010: 491 vd.): bu, dolaylı da olsa tekrar politikaya müdahil olması anlamına geliyordu. Hem örülen ilişki ağı belirli bir sıçrama noktasına gelmiş, hem de tek parti iktidarının sona ermesi bütün dinî camialar gibi burada da bir rahatlama ümidi yaratmıştı. 1950'ler, Nur Talebeleri hareketi örgütlenmesinin hızla yaygınlaştığı bir dönemdir. Bazı milletvekilleri vasıtasıyla DP'yle de bağlar kurarak, merkez sağla klientalist ilişki geleneğinin temeli atılmıştır.

Saidi Nursi baştan itibaren DP'yi "Komünizme ve dinsizlik cereyanlarına karşı" uyarıyor, bağlıları Risaleler'in komünizme karşı en sağlam direnci sağlayacağını işliyorlardı. (*Komünizmle Mücadele Dergisi*'nin yayıncısı Bekir Berk'in, 1958'de Nursi'nin avukatlığını üstlenmesi anlamlıdır.) Komünizm manevî buhranda yeşerirdi, Risaleler manevî boşluğu doldurmanın en yetkin aracı idiler. Bu nedenle Risaleler'in devlet tarafından basılması talebi 'yükseltildi'. Saidi Nursi'nin etkisi DP döneminde yaygınlaştı, milliyetçi-muhafazakâr camiadaki itibar ve nüfuzu gelişti. Bu konakta Risaleler'in yorum çerçevesi de tamamen milliyetçi-muhafazakâr vasatın 'asimilasyonuna' uğradı; Said'in Kürt kimliğinin silinmesi, milliyetçilik karşısındaki temkininin görmezden gelinmesi, kapitalizme dönük 'hoşnutsuzluklarının' işitilmez olması bunun parçasıdır. Ancak kendisine dönük kovuşturmalar azalmadı. Laisist cephe nezdinde *Nurculuk*, bu dönemde, irticanın, gerici dindarlaşmanın simgesine dönüştü.

CHP iktidarını benimsemeyen ve kısmen/kimileri onunla simbiyoz halinde bulunmakla beraber resmî milliyetçilik anlayışıyla uyuşmayan milliyetçi muhalefet de çok partili hayata geçişi ve DP iktidarını bir ferahlama duygusuyla karşıladı. Onlar da İslâmcılar gibi anti-komünizmden yeniden meşrulaşmak için yararlandılar. Onlar da İslâmcılar gibi DP iktidarının ilerleyen safhalarında bir hayal kırıklığı yaşadılar. Milliyetçi düşüncenin tarihsel seyrinde 1950'ler konağının özgül önemi, muhafazakâr-milliyetçi terkibinin harcının bu dönemde karılmasıdır. 1930'lar ve 40'ların güçlü Türkçülüğünün gerilemesine koşut bir gelişmedir bu. Türkçülüğün parlak devri esnasında siyasî bir varlık göstermemiş, entelektüel kadro yetiştirmeye yönelmiş olan Anadolucu akımın (Çınar, 2013), 50'lerdeki bu yeni terkibin fikrî önderliğini yaptığını veya onun mayasını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

1930'ların ikinci yarısı ilâ 1940'ların ilk yarısında çok canlı ve etkili olan Türkçülük, tek parti iktidarının 'hoşgörüsünden' yararlanıyordu, dahası parti yönetiminde Nazi Almanyası'na sempati duyan yöneticilerle gönül ortaklığı bulunuyordu. İdeolojik akrabalık da vardı: Türkçüler, vatandaşlık esasına dayanan 'sivil' milliyetçilik ucu ile etnisist-ırkçı uç arasında salınan resmî milliyetçiliğin (Bora, 2014: 13-52), zaten baskın bulunan ikinci ucuna asılmışlar, çubuğu iyice oraya bükmeye çalışıyorlardı. Elbette devlet aklınca 'aşırı' bulunuyorlardı fakat tasfiyeye uğramalarının nedeni bu değil, Nazilerin dünya savaşını kaybettiğinin kesinleşmesi ve anti-faşist bir yeni dünya düzeninin kurulacağının anlaşılması idi. Nitekim 1944 ırkçılık-Turancılık Davası sanıklarının aldıkları cezalar, 1947'de temyizde milliyetçiliğin suç sayılamayacağı vurgulanarak bozulacaktı. Ülkedeki anti-komünist seferberlik, heroik bir mağduriyet havası içinde, fikrî iade-i itibarlarını pekiştiriyordu. Ancak Türkçü aydınlar hem ne olsa Nazi/faşist sempatizanı isnadının gölgesi altındaydılar, hem de dilleri ve ideolojik cephanelikleri 1950'lerin dünyasında biraz *eski* kaçıyordu. Resmî/Kemalist milliyetçilikle akrabalıklarının da damgasını vurduğu bir eskilikti bu. Zira aralarındaki büyük husumete rağmen, kadim tarihe ve uzak coğrafyalara atıfta bulunan, ülküsel-ütopik bir millet tarifinde birleşmişlerdi. Gerek ferahlayan İslâmcılığın milletin otantik dinî manasını canlandırması, gerek DP'nin somut-'reel' milleti romantize eden liberal-demokratik söylemi karşısında, giderek daha yapay ve soğuk-resmî görünen bir millet imgesiydi bu.

1930'ların/40'ların iki öne çıkan Türkçü önderinden Reha Oğuz Türkkan, 1946'da yayımladığı *İleri Türkçülük ve Partiler* kitabıyla, yeni döneme uyum sağlama gayretindedir. Bir ırkçı *minimum*'u kurtarmaya çalışır, ancak eski *koyu ırkçı* fikirlerini tashih ettiğini bildirir. Eskisi gibi tek partili rejim

yerine, sadece hürriyete dayanmayıp *disiplinli* olmak kaydıyla demokrasiyi benimsiyordur. En önemlisi, daha önce *savaşın mutlak faydasına* inanırken, dünya savaşının acılarını görünce barışçılığa meylettiğini söyler (Türkkan, 1946: 80 vd.). Ayrıca komünizme mani olmak üzere devletçi-milliyetçi bir sosyalizmden yanadır. Türkkan'ın bu 'sunumunun' ciddi bir etkisi olmamıştır, ancak demokrasiye intibak ve 'ılımlanma' gayretini temsil etmek bakımından önemlidir.

İdeolojik akranlarına karşı Türkçülüğün 'farkını' korumaya çalışan Nihal Atsız, DP iktidarının kuruluşuyla öğretmenliğe iade edilir edilmez *Orkun* dergisini yayımlamaya başlar. Ancak 1952 Mayıs'ında verdiği –Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir devlet değil, ebedî ve tek Türk devletinin devamı olduğunu anlattığı– bir konferans üzerine açığa alınarak Süleymaniye Kütüphanesi memurluğuna verilir, *Orkun*'u da on yıl kadar çıkaramaz. Atsız bu dönemde *Büyük Doğu* dahil çeşitli dergilere misafir olmuştur, ancak toplamda nispeten az yazdığı bir dönemdir. 1944 öncesinde, Türkçe ezan gibi, dini millileştirmeye veya milliyetle ikame etmeye dönük düzenlemeleri canı gönülden benimseyen Atsız'ın 'bile', 1950'lerde dinsel geleneğin restorasyonu politikası karşısında sessiz kalması hatta kimi zaman onaylaması (Sanlı, 2010: 59-60), bu dönemde oluşan milliyetçi-muhafazakâr terkibin etkisine dair bir alâmettir.

1940'ların sonunda, Türkçüler ve her renkten milliyetçi aydınlar, birleşme arayışındadırlar. 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın 1949'da yeniden açılması sembolik değer taşır; 1950'lerle beraber bunu birçok yeni milliyetçi derneğin kuruluşu izler. En etkili iki milliyetçi çatı örgütü, daha önce andığımız Komünizmle Mücadele Derneği'nin yanı sıra Milliyetçiler Derneği olacaktır. 1950'de kurulan ve öncelikli amaçlarından biri, 1953'teki 500. Fetih yıldönümünün azametle kutlanmasını sağlamak olan İstanbul Fetih Cemiyeti de kitlesel olmayan ama önemli bir çatı örgütüydü, bilhassa Osmanlı hamasetinin restorasyonuna katkıda bulundu.

1950'de bütün milliyetçi kuruluşları bir araya toplamak üzere oluşturulan Milliyetçiler Federasyonu, 1951 Nisan'ında Türk Milliyetçiler Derneği'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Dernek Türk milliyetçiliğinin esaslarını sıralarken önce Allah'ı anıyordu: "Allah, vatan, tarih, dil, anane, sanat, aile, ahlâk, hürriyet ve millî mukaddesat." 1952'de tarihle dilin arasına *soy* eklenecektir. "Millî mukaddesata hürmet" ve "Türk kültürüne/milletin manevî varlığına vaki tecavüzlerle mücadele" telkiniyle, reaksiyoner bir ruh hali öne çıkıyordu. *Millî-manevî* sıfatlarının birbirine yapışması ve 1970'lere kadar geçerlilik taşıyan *milliyetçi-mukaddesatçı* kimliği, bu vasatta mayalandı. Kısa sürede 26 yerde örgütlenen Dernek, DP'nin milliyetçi-muhafazakâr kanadına da taban ve kamuoyu desteği sağlıyordu.

Malatyadaki müessif hâdise

Meçhul bir şahıs Ahmet Emin Yalmanı av tüfeği ile yaraladı

Gece Ankaradan tayyare ile getirilen iki operatör Vatan gazetesi başmuharririni tedavi altına aldılar

Daha sonra *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ı vuran kişinin lise öğrencisi Hüseyin Üzmez olduğu ortaya çıkacaktı. *Milliyet*, 23.11.1952.

1952 sonundaki Yalman suikastı, DP yönetiminin, bu milliyetçi-muhafazakâr hareketliliğe karşı önlem almaya girişmesine vesile oldu. Önlemlerin başlıcası, Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasıydı. Parti içinde *ideolojik* bir hizbin güçlenmesinden duyulan kaygı ve asayişçi mülahazaların yanı sıra, devletçi-vesayetçi zihniyeti de teşhis edebiliriz bu tavırda. Tek-parti iktidarının kudretli Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ın solcu öğrencileri "Bu memlekete komünizm gerekiyorsa onu biz yaparız," diye azarlaması gibi, DP hükümeti de "milliyetçilik-muhafazakârlık lazımsa biz yaparız" mesajı veriyordu.

1954'te kurulan yeni Milliyetçiler Derneği, selefine kıyasla daha az ajitasyon, daha çok *ilmî konferanslar*la meşgul olacaktır. Türk Milliyetçiler Derneği'nde de önemli yer tutan Anadolucu aydınların, bu yeni dernekte daha etkili olduklarını söyleyebiliriz. Kuruluş beyannamesindeki "Ruhumuzun, mazinin sunduğu mukaddes emanet olduğunu bize telkin eden ruhçuluğu dava olarak seç[mek]", "Aşk ile telkin yolunu cihat kabul etmek" gibi ifadeler (Darendelioğlu, 1968: 283), Nurettin Topçu'nun fikrî etkisine işaret ediyordu.

1950'lerin, Nurettin Topçu'nun görece etkili olduğu fakat fikrî macerasının nispeten durgun bir dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Aralıklarla 1939'dan 1975'e dek çıkardığı *Hareket* dergisinin, kısa bir 1952-1953 periyodu vardır. Topçu çeşitli dergilerdeki makaleleri yanında 1950'lerde daha sonra kitaplarında yer alacak birkaç broşür de yayımlamıştır. Ancak o 'asıl' hacimli eserlerini 1960'larda çıkaracaktır. 1950'lerde büyük ölçüde 'alelumum' anti-komünist ve milliyetçi-muhafazakâr vasatın içinde, o vasatı kuran bir etkinliğin içindedir.

Topçu ve çevresindeki Anadolucular, hem Kemalist hem Türkçü-Turancı millet anlayışını, yapay, inorganik buluyorlardı. Ülküsel bir yapay millet icadı yerine, somut-halihazır milletle hemhal olma fikri, Mehmet Kaplan'da bilhassa belirgindir: "Bugün Türkiye'de yaşıyan ve binbir meselesi olan millet... Anadolu'nun Oğuz Türkmen halkı" (Kaplan, 1970: 47-9). Anadolucu düşüncede Türk milletinin tarihi, Anadolu'nun vatanlaşmasının miladı olan Malazgirt'le başlıyordu. Remzi Oğuz Arık'ın söyleyişiyle coğrafyanın vatanlaşma süreci, milletin hamurunun yoğrulduğu bir süreçti. Arık'ın, Türkçü kan mistisizminin yerine koyduğu vatan mistisizmi, Türkçü ve Kemalist ta-

rih romantizminin yerine koyduğu Anadolu romantizmi, Topçu'nun eserinde bir varoluşçu metafizikle donanacak, ayrıca tasavvufî bir renge bürünecektir.

Remzi Oğuz Arık'ın çizgisi, Topçu'ya nazaran, gerek resmî milliyetçilikle gerek Türkçülükle nispeten alış verişli idi. Arık, 1940'ların ikinci yarısından itibaren *milliyetçiliğimizi* güncellemeye dönük hamarat bir neşriyata girişmiştir. Ona göre milliyetçiliğimiz, *baştan başa bir savunma cihazı* idi; "Bütün emeklerin döküleceği yer burası" diyerek, Türkiye'yi/Anadolu'yu işaret ediyordu (Arık, 1981: 123). 1951'de verdiği bir konferans dizisinde, Türkmen kitlesini bunca zaman nice badireler altında ayakta tutan millî idealin ıstıraptan doğduğunu, o ıstırabın da Anadolu'yu vatan yapma tecrübesi içinde yaşandığını anlatır (Arık, 1969: 77-146). Arık 1950'de DP'den Seyhan milletvekili seçilir, 1952'de DP'den ayrılıp kurduğu Türkiye Köylü Partisi'nin hedefini, "Milletin ana kütlesinin olan köylüyü... ön plana alma" diye ilan eder. 1954'te bir uçak kazasında ölmüştür.

Anadolucuların reel millet imgesi etrafında kurdukları romantizm, DP'nin milli iradeci popülizmiyle eklemlenmeye müsaitti. Bu, onların öğretisinin yaygınlaşmasına ve Anadoluculuğun adıyla sanıyla bir akım olarak temayüz etmesine yol açmadı; fakat Anadoluculuk, milliyetçilik söylemlerinin muhafazakâr bir terkip içinde eklemlenmesinin mayasını teşkil etti.

Kuşkusuz Peyami Safa'nın 1953'ten 27 Mayıs darbesine kadar çıkardığı *Türk Düşüncesi* dergisi de milliyetçi-muhafazakâr terkibin oluşumunda önemli rol oynadı. Peyami Safa gibi uzun süre Kemalist inkılâbın ve CHP'nin yanında görünmüş bir yazarın, bu dergiyle muhafazakâr bir düşünce platformu oluşturmaya girişmesi, başlı başına ve sembolik olarak da önemliydi. Derginin çıkış manifestosunda, özenilen Batı'nın artık değiştiğini, uzun süre ihmal ettiği "ruh" ve maneviyatın önemini kavradığını söylemişti. Bizim –onun İslâmcı-muhafazakârlara yöneltilen "yobaz" ithamını tersine çevirerek "devrimbaz" dediği– Batıcılarımız, bu idrakten yoksundular. Safa, müthiş üretkenliği ve kuvvetli polemikçiliğiyle, başta anti-komünizm olmak üzere, milliyetçi-muhafazakâr terkibin temel sütunlarını sağlamlaştırmaya katkıda bulundu.

Milliyetçi-Muhafazakâr Popülizm: Serdengeçti

Milliyetçi-muhafazakâr vasatın (Taşkın, 2014) oluşumuna katalizör etkisi yapan bir başka mecra, *Serdengeçti* dergisidir. 1947'de çıkışından itibaren hakaret ve iftira davaları ve hapislikler nedeniyle hep düzensiz aralıklarla 8 sayı çıkan *Serdengeçti*'nin, 1950-1952 arasında 12, 1956-1960 arasında yine 12 sayısı yayımlanmıştır. Derginin adı onla özdeşleşen yayıncısı Osman Yük-

sel'in *Bir Nesli Nasıl Mahvettiler* (1950), *Bu Millet Neden Ağlar?* (1952) kitapları, 1960'a kadar toplam 50 bini adedi aşan baskılar yapmıştır. *Serdengeçti* "*Türkçü dergilerle Büyük Doğu'nun bir bileşkesi*"dir, Beşir Ayvazoğlu'nun (2002: 567) dediği gibi. Osman Yüksel'in kendisi de 1952'de misyonunu "Mukaddesatçı ve milliyetçi cephenin mücahitlerini" bir araya getirmek diye koyuyordu (Kurnaz, 2012: 201).

Osman Yüksel yazılarında Malazgirt'ten İstanbul'un Fethi'ne, Sovyetler Birliği'ndeki *Esir Türkler*den Kore'ye, Kıbrıs'a uzanan bir milliyetçi hamaseti kanatlandırır. Asıl onun, mütevekkil, fakir, gösterişsiz ama engin ruhlu "bozkır insanı" karakterli Müslüman-Türk'le "suyun öte tarafından gelen" ve soyca da Türk olmayan dinsiz "kaypak ve oynak" Batıcı seçkinler arasında kurduğu zıtlaşma önemlidir (Serdengeçti, 1986: 112-3).

Osman Yüksel'in 1955'te yayımladığı *Malatya Faciası* kitabında söyledikleri, bu kutuplaştırmanın bir nefret ve linç söylemine dönüşmesinin örneğidir. 1952'de Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikastı onayladığı anlamının çıkarılmamasını not etmekle beraber, suikast suçlusu Hüseyin Üzmez'in gördüğü zulme kahreder ve onu bir tahrik kurbanı olarak resmeder. Millî ruha aykırı bir ahlâkî yozlaşmanın timsali saydığı "dönme" Ahmet Emin Yalman bütün Türk milletinde nefret uyandırmış, millî nefret, "dinamik ruhlu, dinamit mizaçlı bu genç insanda kurşuna dönüş"müştür (Kurnaz, 2012: 308-9).

Serdengeçti'nin öfkesi Necip Fazıl'ınkini andırır fakat onunkinden farklı olarak aristokratik ve entelektüel bir estetizasyon gösterişi taşımaz, tersine *avamîdir* – yer yer de müstehcen. O, "bağrıyanıklara", taşralılara hitap eden bir popülizm dili kurar. Ezilenlerin kör öfkesini, etno-kültürel veya etno-dinsel farklılığıyla lanetlenen bir elite karşı seferber eder (Bora ve Erdoğan, 2003). 1960'ların sonunda oluşacak ülkücü ideolojinin kaynaklarından biridir bu vasfıyla.

Bir Başka Uyanış

İslâmcılıktan başka, resmî ideolojinin ondan da vahim bir 'öcüsünün' uyanışına dair ilk emarelerin de 1950'lerde görüldüğünü not etmek gerekir: Kürt kimlik talebine dayalı siyasî hareketlilik, 50'lerin sonlarında kendini dışa vurmaya başlamıştır. Erken cumhuriyet döneminin isyan-bastırma dalgasının ardından gelen suskunluk döneminin bu dönemde sona erişinin arkasında, yeni bir tahsilli Kürt gençlik kuşağının yetişmesi ve bunların bütün dünyada popüler olan ulusal bağımsızlık mücadelelerinden –başta Cezayir– etkilenmesi vardır. 1950'de kısa süre çıkan *Şarkın Sesi* ve *Şark Mecmuası* dergilerinin ardından, 1958'de Diyarbakır'da çıkmaya başlayan günlük *İleri Yurt*, Kürt 'meselesini' dillendirmeye başladılar. "Şark meselesi" olarak ad-

landırılan mesele, bölgenin azgelişmişliği ve mahrumiyeti etrafında sorunsallaştırılıyordu. *İleri Yurt*'u çıkartan Musa Anter'in 1959'da yayımladığı *Qimil/Kımıl* şiiri, yoksulluk ve sömürüyle ilgili yakarışından önce, Kürtçe oluşuyla, millî-devletçi infiale yol açtı. Çok sayıda Kürt aydını tutuklandı. *49'lar* diye anılan bu aydın grubu, 1960'larda hızlanan Kürt uyanışının öncü kadrolarını oluşturacaktır.

49'lar tutuklamasından birkaç ay sonra 27 Mayıs darbesini yapan cunta, *Kürtçülük* tehlikesi karşısındaki teyakkuzu artırarak sürdürmüş, tutuklamalar ve sürgünler olmuş, çok sayıda yerleşim yerinin adı Türkçeleştirilmiştir.

Baskı Altında Sol Fikriyat

1950'ler, sol düşünce açısından bir büyük bastırılma ve uyku dönemidir.

Osmanlı'da II. Meşrutiyet'le beraber sosyal bir taban bulan ve özellikle Balkanlar'dan sosyalist deneyimlerini ulus-devlete taşıyan ilk örgütlenmelerden itibaren, Türkiye'de sosyalist/komünistler büyük sarsıntılar geçirmiş ve baskı altıda kalmışlardı. 1917 Sovyet Devrimi heyecanın cezbesi ve Anadolu'daki direniş hareketinin coşkusuyla 1917-1923 arasındaki süreç, Türkiye'deki komünist hareketin siyasal bilinçaltı ve siyasal karar süreçleriyle ideolojik donanımı üzerinde tayin edici bir etki yaratmıştı. Ancak Ekim Devrimi'nin umulduğu gibi Avrupa'ya yayılarak dünya devrimine dönüşmemesi ve Rusya sınırları içindeki devrimi korumaya odaklanmasıyla beraber, Türkiye komünist hareketi yeni Cumhuriyet'e tabi hale geldi ve SSCB-Türkiye ilişkilerinin reel politiğine hapsoldu. Bolşeviklere bağlı hareket eden TKP, "anti-emperyalizm" ve "anti-feodalizm" yüzü suyu hürmetine Kemalist rejime genellikle hayırhah yaklaştı. Ancak rejim, art arda tutuklamalar ve davalarla komünist hareketin zaten çok kuvvetli olmayan ilişki ağlarını dağıtmayı, güçsüz ve etkisiz kıldı. Bolşeviklerin siyasi çizgisi, komünist hareketi düşünsel ve ideolojik yönden de daraltıyordu. III. Enternasyonal girişiminin ve bütün dünyadaki komünist partilerin SBKP'nin bakış açısından temel işlevi, Sovyetler Birliği'nin emperyalist dünya karşısındaki hayatiyetini savunmanın gereklerini yerine getirmekti. Bu politikaya tam uyum göstermeyen her hareket, fikir ya da muhalefet en hafifinden dışlanmayla cezalandırılıyordu. Türkiye'deki komünistler uzun süre boyunca ülkelerindeki rejim kadar dünya komünist hareketinin öncü gücü parti ve kurumları tarafından da hayal kırıklığına uğratılacaklardı. Kendini adamış militanlarına karşı TKP'nin bir politik güç haline gelememesinin nedenleri arasında, bu kısır ve kötürüm pozisyonun altını özellikle çizmek gerekir. Rejimin baskısıyla Komintern politikaları arasında yalpalayarak siyaset yapmaya çalışan bir siyasal bünyenin kendi içinde çeşitli ve çok boyutlu kişisel kırgınlıklar, hırslar, öfkeler ve suçlamalar

yaratması da kaçınılmazdı. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin savaş sırasındaki politikaları (özellikle Komintern ve KP'nin bu sürecin uzun bir döneminde ortaya koyduğu –tamamen yanlış diplomatik hesaplara dayalı– siyaset [Carr, 2010]) doğrudan savaşa giren ülkelerdeki komünist hareket ve partilerin aksine TKP açısından hiçbir politik kazanımın oluşmasına izin vermedi.

Dolayısıyla Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde siyasal hayat iki partili sisteme doğru evrilirken komünistlere bir yer yoktu. Gerçi onlar kendilerine bir yer açmaya çalıştılar. TKP'lilerin bir bölümü, kendisi TKP'li olmayan Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Türkiye Sosyalist Parti'si (TSP) aracılığıyla demokratik usullerle bir sosyal demokratik parti ve siyaset yolu aramıştı (Gökmen, 1998: 161-180; Gökmen, 2008: 940-947, Karaca, 1988: 1930). Diğer yandan TKP'nin merkezî bünyesi, Şefik Hüsnü ve TSEKP aracılığıyla komünist parti inşa örgütü gibi çalışmıştı. Ancak iki partinin de kurulduktan çok kısa bir süre sonra kapatılmaları, çok partili demokratik hayat içinde sosyalist fikirlere yer olmadığının resmen tescili oldu. TSP'nin 1948'de beraat etmesi ve 1950'de tekrar açılması, ancak, ceza kanunundaki anti-komünist *tedbirlerin* sertleştirilmesini teşvik etti – parti, yenilenen mevzuata dayanarak 1952'de yeniden kapatıldı. Bu icraat, DP iktidarının anti-komünist tedhiş politikasını sertleştirerek sürdüreceğini göstermiştir.

Görüşler dergisi projesi etrafında müstakbel Demokrat Partililer ile komünistlerin/sosyalistlerin, tek parti rejimine karşı muhalefet temelinde yan yana durma denemesi de pek kısa ömürlü oldu. 30 Kasım 1945'te yayımlanan *Görüşler* dergisinin ilanlarında iki DP kurcusu Celal Bayar ve Fuat Köprülü'nün yanı sıra Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Zekeriya ve Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Behice Boran, Esat Adil (Müstecaplıoğlu), Mehmet Ali Aybar gibi, çoğu TKP muhitinde ya da solda yer alan veya almış isimler de mevcuttu (Ünlü, 2002: 73; Koçak, 2010: 772-816, özellikle 793 vd.). *Görüşler* dergisinin bu ilanının – Ahmet Emin Yalman'ın tarifiyle: "Tan-Yeni Dünya cephesile Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Mehmet Ali Aybar gibi siyaset ve ilim adamları arasında müşterek bir cephe varmış gibi bir intiba yaratmaya çalışması; mezkûr mecmuada geçen ve fotoğrafları neşredilen zevatı çok müteessir etmiş ve halk arasında pek fena bir intiba yaratmıştır." (Ünlü, 2002: 73). DP'yi kuracak kadro, sol ile bir ittifak aramış ancak ilanların yayımlanması Serteller gibi *namlı* komünistlerle isimlerinin anılması henüz hazır olmadıkları bu tür *radikal* girişimin ölü doğmasına sebep olmuştu. 4 Aralık 1945 günü Sertel'lerin, anti-faşist muhalefetin zemini haline gelmiş *Tan* gazetesi iktidar himayesinde bir linç saldırısına uğradı. 1945 yılının sonlarında Dörtlü Takrir sahipleri, tek parti rejimine karşı solla ortak bir hat oluşturmanın faydalı olabile-

ceğini düşünmüş olmalılardı. Yine de 1950 seçimlerine kadar sol muhalefetle –mesafeli de olsa– ilişkiyi sürdürüyor göründüler.

Ancak DP iktidarının kurulmasının hemen ardından, 1951 yılının iki olayı, komünist akımın 1950'ler boyunca sürecek olan suskunluğuna mührü vurdu. Bunlardan biri TKP'ye dönük 1951 tevkifâtıdır. 1953'e kadar süren bu davanın sonuçları yıkıcı ve yıldırıcı oldu. Diğer olay, 1951 yılının 17 Haziran sabahı Nâzım Hikmet'in (Ran) Türkiye'den ayrılmasıdır. Nâzım'ın "suçu" komünist olmak ve bunu açıkça söylemekti. 1938'deki donanma davası tam bir kumpastı; salıverildikten sonra hemen askere alınmaya çalışılması (ki bahriye subayı olarak onu da yapmıştı), öldürülmekten başka bir seçeneğin kalmadığını söylüyordu büyük şaire. 17 Haziran sabahı nihai kararını vermiş olarak ayrıldı Türkiye'den... 3 Haziran 1963'te gurbette öldü. Devletle komünist olduğu için kavga eden Nâzım, yoldaşlarıyla da Parti'nin istediği gibi bir komünist olmadığı için kavga etmişti. Nâzım'ın Türkiye'den ayrılışı, anti-komünist bilinçaltının "püskürmesine" fırsat verdi. Gazeteler bu "...azılı komünisti, vatan hainini" teşhir etme fırsatını tepe tepe kullandılar.

Romanyaya kaçtığı bildirilen Nazım Hikmet

Nazım Hikmetin pasaport almadığı anlaşıldı

Kızıl şair, Ankara'ya gitmek üzere bir kaç gün evvel evinden ayrılmış ve o günden beri evine dönmemiş

Nâzım Hikmet, 17 Haziran 1951'de Türkiye'den ayrıldı. *Milliyet*, 22.06.1951.

TKP 1950'lerde varlığını her şeye rağmen kültürel ve akademik hayattaki etkin sempatizanları (aynı zamanda "talipleri") sayesinde devam ettirmeye çalıştı.

Görüşler projesinde yer alanlardan sosyalist aydın Mehmet Ali Aybar, bundan sonra (1948'den itibaren), sol hareket açısından rejimin muhalifini muvafığını ayırt etmeden "*İlk hedef İnönü'ler, Celâl Bayar'lar* [olmalıdır]" kanaatine varmıştı (Aybar, 1965: 135-136). Aybar'ın, 50'lerin sonlarında, birazdan değineceğimiz *Forum* dergisinde ara ara yazarak, özellikle sosyalizmin ve Marksizmin demokrasi ve hürriyet kapsamına dahil edilmesi üzerinde durması önemlidir.

50'lerde edebiyat tartışmalarının sol fikriyatı ikame işlevi gördüğünü vurgulamak gerekir. *Pazar Postası* ve özellikle *Ufuklar/Yeni Ufuklar* dergileri, edebiyat ürünleri ve edebî denemeler üzerinden, sol fikirlere bir hayat sahası açmaya çalıştılar. Araçsal-faydacı bir etkinlik değildi bu, kayda değer bir edebî performans söz konusuydu. Ancak bu yayınlar da paranoid bir anti-komünizmin tarassutu altındaydılar.

50'li yıllarda sol akımın suskunluğunun önemli istisnası kuşkusuz Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1954-1957 arasındaki Vatan Partisi girişimidir. (TSP

genel başkanı Esat Adil de bu girişime destek vermiştir.) Türkiye sosyalist/komünist hareketin özgün düşünürü Kıvılcımlı açısından bu girişim hem bir "legaliteyi istismar" hamlesi, hem de onun "İkinci Kuvayimilliye" söylemiyle Kemalizmin solda konumlandırdığı ideolojik unsurlarını eklemleme yöneliminin ilk adımıdır. Cenk Ağcabay'ın bu çalışmada yer alan makalesinde de belirttiği gibi, Kıvılcımlı, İslâmiyetin sol bir okumasına dönük çalışmalarının popülarizasyonu niteliğindeki meşhur Eyüp Sultan konuşmasını da 1957'de yapmıştır.

Liberal Hayal Kırıklığı ve Yeni Arayışlar

DP, muhalefetteyken, liberal fikriyata yakınlık duyan bir aydın zümresinde, ümit uyandırmıştı. Gerçi bu liberalizm sempatisinin ana kaynağı tek parti dönemine reaksiyondu, bunun yanında Batılılaşma/modernleşme hevesinin bir görünümü olmaktan ibaretti, her şeyden önce de şiddetli bir anti-komünizmle malûldü. DP iktidarının hızla otoriterleşmesi ve Menderes'in liberal-demokratik belâgati terk etmesi, liberalizmi ciddiye alan aydınlarda hayal kırıklığına yol açtı. 1950 öncesinde DP'ye büyük destek vermiş olan gazeteci Ahmet Emin Yalman daha 1952'de, Türkiye'nin Peron Arjantin'ine, Franco İspanya'sına benzer bir manzara arz ederek "Demokratik memleketler listesinden silinme" tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu yazıyordu (Yalman, 1997: 1586). 'Dünyaya nasıl görünüyoruz?' endişesinin liberalizmin temel bir motifi olarak iş görmesinin bir örneğidir bu da. DP listesinden bağımsız milletvekili seçilen Halide Edip Adıvar da, bu hoşnutsuzluğu paylaşanlardandı. Halide Edip, ABD'deki McCarthy anti-komünizmini de "fikir hürriyetine son verecek" bir "ifrat" olarak gören, görece tutarlı bir liberaldi.

1947'de liberal bir platform olarak kurulan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti de daha 1951'de ayrışma eğilimine girdi (Sadoğlu, 2005). Derneğin Ahmet Emin Yalman'ın başını çektiği kanadı iktidarın "irticai" bulduğu politikalarına tepki gösterirken; Ali Fuat Başgil'in temsil ettiği muhafazakâr kanat, din hürriyetini temel insan hakları çerçevesinde değerlendiriyor, irtica karşıtı "yaygaraların" altında, bu hakkı tanımayan bir yanlış laiklik zihniyetinin yattığını düşünüyordu. 1954'te yayımladığı *Din ve Laiklik* kitabında bu tutumunu temellendirmiştir. O, sahih laikliğin, devletin dinle kavga etmeyip ona hürmetkâr olması, dinin de devletten özerk örgütlenmesi anlamına geldiğini savunuyordu. "Devletleşen dinin terakkiye mani olmasına mukabil, politikadan, kürk ve koltuk hırsından yahut devletten ekmek parası dilenme sefaletinden kurtulan" dinin terakkiyi teşvik edeceği kanısındaydı (Başgil, 1962: 164). Başgil, Türkiye'de liberal-muhafazakâr düşünce zincirinin temel halkalarından biridir. 1950'lerin sonlarına doğru, o da DP iktidarının otoriter-

leşmesinden rahatsız olmaya başlamıştır. "Millî irade istibdadına ve kuvvetin tek elde toplanmasına" karşı 1948'de yazdığı uyarıları bu dönemde hatırlar; ikinci meclis ve başka denge mekanizmalarından söz eder, hatta seçenlerin ve seçilenlerin ehliyetini sorgulamaya yönelir (Demirci, 2005: 293).

DP'nin otoriterleşmesi, kendi içinden de liberal bir tepki doğurmuştur. 1955'te DP'den ayrılan bir grup milletvekilinin geniş bir akademisyen-aydın katılımıyla kurdukları Hürriyet Partisi, liberal-demokratik bir programa sahipti. Siyasî kayırma-himaye mekanizmalarının tasfiye edileceği, 'düzgün' ve planlı bir piyasa ekonomisi hedefi de bu programın önemli parçasıydı. Hürriyet Partisi'nin bu programatik çerçevesi, 1958 sonunda kendini feshedip CHP'ye katılmasıyla, CHP'ye intikal edecektir. CHP'de 1960'larda gelişecek olan Ortanın Solu hareketinin kaynaklarından birisi, bu 'transferin' etkisidir.

1957 yılından bir Hürriyet Partisi afişi.

Ortanın Solu'nun ve "Türk sosyal demokrasisi"nin fikrî folluğu olarak, asıl, *Forum* dergisine dikkat etmek gerekir (Çakmak, 2010). 1961 Anayasası'nın fikrî çerçevesinin bu dergide çizildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. 1954'te çıkmaya başlayan *Forum*, sosyal demokrasiyle sosyal liberalizmin yan yana, iç içe geliştiği bir mecra olmuştur. Modernliğin iki büyük rakip akımının, sosyalizmle liberalizmin hem muaşereti hem de ayrışma dinamiği bakımından istisnai ve öğretici bir mecra... 1960'larda *Forum* yazarlarının bazıları liberal fikriyata ve/veya merkez sağa meylederken (Osman Okyar, Aydın Yalçın); çoğu Ortanın Solu veya daha solda yer alacaktır (Bülent Ecevit, Mümtaz Soysal, Bahri Savcı, Turan Güneş, Necat Erder, Sadun Aren, Muammer Aksoy). Bir cephesiyle *Forum*'un *Kadro*'dan *Yön*'e geçişte bir ara konak işlevi gördüğünü söylemek de mümkündür; Doğan Avcıoğlu da *Forum*'a ara ara yazmıştır nitekim. Kimi *Forum*'cular ise muhafazakâr cumhuriyetçi-Kemalist bir yerde konumlanacaktır (Coşkun Kırca, Turhan Feyzioğlu). Metin And, Cahit Talas, Münci Kapani, Şerif Mardin gibi politik etkinliğin dışında duran bazı *Forum*'cular ise, dergide de savunmuş oldukları 'kamusal aydın' sorumluluğunu duyarak, akademik âlemin yıldızları olacaklardır. *Forum*'un, akademik-entelektüel dili vulgerleştirmeden popülerleştirme tecrübesi bakımından da ilgiye değer olduğunu belirtmek gerekir.

Forum'u çıkaran aydınlar genellikle İngiltere'yi örnek alarak, Keynesçi sınıfsal mutabakat çerçevesinde planlı kalkınmayla sosyal refah devletinin inşa edilmesini, temel insan haklarının pürüzsüz uygulandığı Batı tipi bir parlamenter demokrasinin kurumlaşmasını özlüyorlardı. DP'nin köylü popülizmine dayanan kalkınmacılığını eleştiriyor, "totaliter zihniyetli olmayan" planlı bir sanayileşme öneriyorlardı. Piyasacı-liberal eğilimlerle sosyal demokratik veya *sosyalizan* ilgiler arasındaki ayrışmanın billurlaştığı izleklerden biri, birbirini tamamlayacağı vaz'edilen özel girişimle devletçiliğin ilişkisi ve orantısı idi. Temel haklar ve özgürlüklerle sosyal haklar ve iktisadî eşitlik politikaları arasındaki ilişki ve orantı, diğer ayrışma izleğidir.

Forum, Kemalizmin restorasyonu arayışlarında bir ara durak işlevi de görmüştür. Tek parti dönemiyle ilgili apolojetik denebilecek bir tutumu benimseyen *Forum* yazarları, bu dönemi –geçiciliğinin yanı sıra barındırdığı zımnî çoğulculuk alâmetlerine de dikkat çekerek– "sınırlı demokrasi" olarak tanımlıyorlardı. Çok partili sisteme geçişi kayıtsız şartsız onaylıyor, iktidarın dejenerasyonundan rahatsızlık duyuyorlardı. *Forum* 27 Mayıs darbesini memnuniyetle karşılamış, birçok *Forum* yazarı Kurucu Meclis üyesi olmuştur. *Forum*'cular Kemalistlik veya Atatürkçülük adını üstlenmiş değildirler; yine de, demokratikleşerek sosyal demokrasi ve liberalizmle telif edilebilir hale gelen bir Kemalizmin 'geçiş taksimini' yaptıkları söylenebilir. Bu telif, aynı zamanda, 'Türk' sosyal demokrasisinin ve liberalizminin kimi malûliyetlerine de sebeptir.

Nadir Nadi, 1951'de, tek parti döneminde "fakir giyimli köylü"nün Ulus meydanına salınmayışının içini burktuğunu yazıyor, şimdi ise aynı meydanda "Şark şehirlerini andıran bir başıbozukluğun" hüküm sürdüğünden yakınarak; "Ortası yok mu?" diye soruyordu (Nadi, 1961: 33-4). 50'lerde Kemalizmin muhafazakâr bir yönelimi de mayalanmaktadır. Bu yönelimin etkili temsilcilerinden biri, Falih Rıfkı Atay'dır. Daha 1947'de CHP hükümetinin inkılâplardan taviz verdiğini söyleyerek *Ulus* başyazarlığını bırakmış olan Atay, demokrasinin meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini, inkılâpların korunduğu bir rejim olarak düzenlenmesi koşuluna bağlıyordu. Nadir Nadi de demokrasinin evvela bir medeniyet, kültür ve nizam meselesi olduğunu yazmaktaydı. 1946 sonrasını –aslında Atatürk'ün ölümünden itibaren–, DP iktidarıyla doruğuna varan bir karşı-devrim süreci olarak okuyan, "irticanın hortlaması", "ortaçağa geri dönme", "medeniyet yolundan sapma" tehdidini ajite eden karamsar alarmist Kemalist söylem, bu dönemde inşa edilmeye başlamıştır.

Vatan Cephesi

YASEMİN DOĞANER

Türk demokrasi tarihinde modernleşme seyri boyunca çeşitli nedenlerle İttihatçı-İtilafçı, millîci-padişahçı, modern-gelenekçi, devrimci-gerici, demokrat-halkçı şeklinde ortaya çıkan siyasî ayrışmalara rastlanır. VC, 1957 seçimleri sonrasında dönemin siyasî şartlarının bir sonucu olarak Meclis'teki siyasî partilerin CHP'nin *Güçbirliği* adı altında bir araya gelmesine karşı, 1958 yılı Ekim ayında DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in siyaset dışı kitleleri ve muhalefettekileri partisine çekmek amacıyla siyasî bir slogan olarak bu sözü sarf etmesiyle ortaya çıkar. DP'nin iyi başlayan, ancak zamanla ekonomik ve siyasî açıdan bunalım sinyalleri veren uygulamaları muhalefetle arasındaki gerilimi her geçen gün artırır. Sertleşen muhalefet karşısında girdiği siyasî mücadelede kendisinin *millî irade*nin ürünü olduğu, çoğunluğu temsil ettiği için kimsenin çoğunluğun iradesine aykırı düşüncede olamayacağı, dolayısıyla muhalefetin devlet idaresini engelleyen bir düşman olduğu sonucuna varır. Bu anlayışın pratikteki sonuçları, Meclis içinde ve dışındaki her türlü muhalefeti yasal ve idarî önlemlerle susturmak şeklinde görülecektir.

1957 seçimlerine yokluklar, pahalılık, kuyruklar, yargı, üniversiteler, basın ve sendikalar üzerindeki baskı tedbirleri, hapisteki gazeteciler ve muhalefet eşliğinde girilir. CMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması ve ardından daha önce ilçe düzeyine düşürülen Kırşehir'in il olması görüşmeleri sırasında Meclis'te yaptığı konuşma nedeniyle tutuklanması, Meclis denetiminin zorlaştırılmasını sağlayan bir iç tüzük değişikliğinin yapılması ve böylece yasamayı dışlayarak yürütmeyi esas tutan anlayışın muhalefetin siyasî hareket alanını daraltmak şeklinde tezâhür ettiği görülür. Ger-

gin bir siyasî atmosferde girilen 1957 seçimlerinde DP bir seçim beyannâmesi yayınlamaya gerek görmezken, CHP yayınladığı beyannâmede 1958'de seçimlerin yenileneceği, insan haklarına bağlı hukuk devletinin temini, temel hak ve hürriyetlerin yerleştirileceği, memurlara sendika kurabilme hakkı, radyonun partizanlıktan kurtarılması, anayasa değişikliği ve iktisadî kalkınmanın sağlanması vb. konulara vurgu yapar. Seçimleri oyları azalarak kazanan DP, iktidar olmasına karşın partinin zayıflamasının önüne geçemez. Bu süreçte ekonomik sıkıntılarda artış gözlenirken, tarımsal üretimde duraklama, döviz sıkıntısı, kıtlıklar ve enflasyon artışı yaşanır. DP antidemokratik kanunları kaldırma sözü vermesine karşın, basın, yargı ve üniversite üzerindeki baskısını artırarak çok sayıda gazeteci ve politikacının tutuklanmasıyla aydınlarla arasının açılmasına yol açar. Bir yandan parti içi görüş ayrılıkları artıp partiden kopmalar yaşanırken, diğer yandan yerel seçimler üst üste ertelenir, milletvekili ara seçimleri yapılmaz, muhalefetin işbirliği çabaları engellenir, yeni anayasa yapılması isteğine kulak tıkanır, muhalefetin seçimlerde çoğunluk sisteminden nisbî temsil sistemine geçilmesi isteği duymazdan gelinir. Bütün bunlar muhalefetin sertleşmesine yol açarken karşılığı daha büyük bir sertlikle gelir. İktidarın sertliğinden nasibini alan yalnız CHP değildir. 1954'te çıkarılan seçim kanunu ile partilerin seçim koalisyonu kurmalarının önüne geçilmesiyle, 16 Ekim 1958'de TKÖP ile CMP birleşirken, 24 Kasım 1958'de daha önce DP'den ayrılanların kurduğu HP, CHP'ye katılır. Muhalefetin *Güçbirliği* olarak adlandırdığı bu durum, iktidarı harekete geçirir ve Başbakan Menderes kamuoyunun desteğini almak üzere yurt gezilerine çıkar. Muhalefete olan suçlamalarını dile getirdiği gezilerin Manisa durağında, 12 Ekim 1958'de, il kongresinde yaptığı konuşmasında "Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi kurmalarını" ister. Buna karşın HP'nin CHP'ye katılımı ile *Güçbirliği Ocakları*'nın fiilen hayata geçirilmesi kararlaştırılır. Bu birleşmeyi engellemek isteyen iktidarın çabası sonuç vermeyecek, Başbakan Menderes bu oluşumu haçlı ordusuna benzeterek *ehlisalip* diye isimlendirecektir.

İktidarın sert tavrına muhalefetin cevabı 12-15 Ocak 1959'da gerçekleşen CHP'nin 14. Kurultayı'nda *İlk Hedefler Beyannâmesi* adını verdikleri on maddelik açıklamayla gelir. Beyannâmede, özetle, partizanlığın kaldırılması, ikinci bir meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, anayasa mahkemesi kurulması, memurların mahkemeye başvuru hakkının tanınması, basın özgürlüğünün anayasal güvence altına alınması, üniversite özerkliğinin sağlanması, yüksek iktisat şurası kurulması ve sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi istenir. Beyannâmede yer alan isteklerin daha önce DP tara-

fından CHP'den istenmiş olması, Türkiye siyasi hayatında iktidarda veya muhalefette oluşa göre farklı tavır sergilendiğine ilişkin tipik bir örnektir. Başbakan'ın muhalefeti haçlı ordusuna benzetmesinin ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "Milletin refah ve emniyetinin önüne çıkacak bir maniyi milletin azim ve iradesinin karınca gibi ezeceğini" söylemesi, muhalefeti karınca gibi ezmek şeklinde yorumlanarak gerilimi daha da artırır. Vatan Cephesi sözünün ilk kez sarf edildiği Manisa konuşmasında Menderes, "Medeniyetin nurlu yollarında mesut ve müreffeh bir Türkiye için" halkın itimat ve muhabbetiyle hareket ettiklerini, millî tesanüte çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda muhalefetin kara propagandası ile karşılaştıklarını ifade ederek, muhalefet için hayli sert ifadeler kullanır. Yargılamalar sırasında, VC kurarak halkı ikiye bölmek suçlamasıyla karşılaşacak ve bu ithama karşın sözlerinin yalnız siyasî bir slogandan ibaret olduğu cevabını verecek olan Menderes'in bu konuşma sırasında VC'ye yüklediği anlam dikkat çekicidir. Ona göre, iktidarın icraatının VC ile Türk milletince müdafaası lazımdır; bu nedenle muhalefetin olumsuz propagandasına karşı yapılanların aslanlar gibi savunulmasını halka telkin eder. Kendisini destekleyenleri millet olarak gören ancak bunların dışında kalanları bu tanımın içine dâhil etmeyen bu tavrın tezâhürlerinin benzer şekilde Türk siyasî hayatında halen mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konuşmanın ardından bir buçuk yılı aşkın sürecek olan VC serüveni başlar.

Siyasetten uzak halk kitlelerini seferber etmek isteyen VC ocakları hızla tüm yurda yayılır. DP'ye basının desteğinin azalması, zamanla radyonun bir propaganda aracı olarak kullanılmasının yolunu açmıştır. Öyle ki, her saat başı VC'ye katılanların radyodan anons edilmesi yüzünden *Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği* dahi kurulur. Yeni doğmuş bebeklerin veya ölülerin isimlerinin okunduğu iddiâ edilen bu yayınlar, bazı DP'liler tarafından da ileri gidildiği gerekçesiyle eleştirilecektir. DP içinde dahi tam olarak anlaşılamayan DP ocakları ve VC ocakları arasındaki ayrım, parti içinde başka tür rahatsızlıklara da yol açacaktır. Yeni kurulan ocakların imtiyazlı hâle geldiği ve parti bünyesine kıskançlık tohumları ektiği eleştirisi bu anlamda dile getirilen eleştirilerdendir. Seçimlerin üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen, ülke adeta yeni bir seçim atmosferine girmiş gibidir ve normal siyasî faaliyetlerden ziyade iktidarla muhalefet arasında bir propaganda yarışı ortaya konulur. *Güçbirliği*'ni destekleyen *Ulus* gazetesine karşı VC'yi destekleyen *Zafer* gazetesinin aynı tarzdaki kıyasıya söylem savaşı ilginç bir siyasî manzara ortaya koyar. *Ulus*, basına getirilen yasaklamaları, radyonun hükümetin yayın organı gibi kullanılması-

Menderes'in çağrısı sonrası DP'nin yurdun dört bir yanındaki örgütleri "Vatan Cephesi"ne katıldı. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

nı eleştirirken, *Güçbirliği*'ne katılımların arttığına, CHP'den VC'ye geçişe ilişkin asılsız haberler yapıldığına ilişkin tepkilere, VC'ye geçişlerin zorla yaptırıldığına, genel olarak DP siyasetinin olumsuzluklarına, iktidarın imkânlarının kullanılarak meşru propaganda sınırlarının dışına çıkıldığına ve yurt gezileri sırasında CHP konvoylarına kötü muameleler yapıldığına ve en çok da demokrasinin geriye gittiğine vurgu yapar.

İktidar yanlısı *Zafer* gazetesi ise VC'ye iltihaklar şeklinde yüzlerce isimden oluşan katılım listeleri yayınlar. Başbakan'a çekilen katılım telgrafları, yurt gezilerinde yapılan konuşmalar ve *Güçbirliği*'ni eleştiren pek çok yazıya yer verilir. *VC Davası* görülürken, iddianâmede yer alan delillerin önemli bir kısmını bu eleştiri yazıları oluşturacaktır. VC'ye yaklaşık bir milyon kişinin üye olduğundan söz edilir ki, belgelere yansıyan kayıtlı kişi sayısı 973.455'tir. DP ileri gelenleri tarafından VC ile DP ocaklarının ayrı yapılar olmadığı mahkeme sırasında ısrarla savunulacaktır. Dolayısıyla anılan sayı aslında 1957 seçimleri sonrasından 1960'a kadar DP'ye katılanların sayısıdır. Daha çok büyük şehirlerde faaliyet gösteren ocakların sayısı konusunda da net bir bilgi bulunmamaktadır. Ankara'da 22, İstanbul'da 144 ocak olduğuna dair id-

diânâmede yer alan bilgi, *Zafer* gazetesine dayandırılacak ve kesin bir liste verilemeyecektir. Nitekim yazışmalarda veya ocak tabelalarında kullanılan farklı isimlerden de bu konuda bir uzlaşma ol(a)madığı görülür. İsimleri farklı olsa da anılan amaçlarla 228 ocağın kurulduğu anlaşılmaktadır. En çok katılımın İstanbul'da olduğu, onu Konya, Sivas, İzmir ve Kars illerinin takip ettiği anlaşılmaktadır. Katılımın yüksek veya düşük oluşunda, siyasî veya ideolojik tercihlerden çok, bölgedeki DP teşkilatının dinamizminin etkili olduğu söylenebilir. 1957 seçim sonuçları ile VC'ye katılım oranları kıyaslandığında, DP'nin etkili olduğu yerlerdeki katılımın alınan oyla doğru orantılı olmayışından bu sonuca varmak mümkündür.

VC'ye katılımlar, çoğunlukla, DP teşkilatları aracılığıyla bazen de kişisel olarak doğrudan Başbakan'a veya parti genel merkezine çekilen telgraflarla gerçekleşir. Binlerce telgrafın söz konusu olduğu katılımlarda iktidara ve daha çok da Başbakan Menderes'e övgüler yağdırılırken, muhalefet de ölçüsüzce yerilir. Telgraflarda dile getirilenlerden VC'ye katılımın, vatandaşlar için çoğunlukla kişisel veya kamusal bir menfaat temini anlamı taşıdığı anlaşılmaktadır. Kimileri istekleri karşılandığı takdirde katılacaklarını belirtirken, kimileri ise katıldıkları için sıraladıkları isteklerinin yerine getirilmesini talep eder. Bu istekler köylerde okul, câmi, çeşme ve bazı belediye hizmetleri üzerinde yoğunlaşırken, şehirlerde kişisel ikbal veya maddî beklentiler üzerinde yoğunlaşır. Bu bazen alınacak kredi işleminin kolaylaştırılması veya geri ödemesinin biraz ötelenmesi olurken, bazen de devlet kadrolarında önemli bir pozisyona atanma isteği şeklinde görülür. Türkiye'de vatandaşların siyasete bakışını şekillendiren unsurları ortaya koyması bakımından süreç hayli anlamlıdır.

Vatan Cephesi tabiri kullanılmaya başlandıktan sonra parti teşkilatına dokuz kez tamim gönderilir. İlk üç tamimde *Vatan Cephesi* ifadesi yer almazken, son üç tamimde VC'nin korunması, kurulması ve iltihaklar konusunda gayret sarf edilmesi vurgusu yapılır. Tamimler başlangıçta gelenlere kucak açma telkini ve verilen destek için teşekkür şeklinde nazik bir üslupla kaleme alınırken, siyasî gerilimin artmasıyla sonraki tamimlerde muhalefet için sarf edilen oldukça sert sözler içerir. Tamimlerle teşkilata, muhalefetin artan baskısı karşısında katılımların takibi hatırlatılırken, esnek tutum sergileyenler ikaz edilmiş ve katılım için çaba sarf edilmesi çağrıları yinelenmiştir.

1959 yılında yaşanan beklenmedik bir olay iktidar ve muhalefetin arasındaki gerilimin kısa süreli olarak ertelenmesine neden olur. Kıbrıs'ın bağımsızlığı için İngiltere'ye giden Başbakan Menderes'in uçak kazasından sağ olarak kurtulması sevinçle karşılanır, ancak uzun sürmeyen bu durum, yeniden

yerini sert bir siyasî mücadeleye terk eder. İsmet İnönü önderliğinde 46 CHP milletvekili ve gazetecilerden oluşan bir grup Uşak'a giderken başlayan ve devam eden olaylarla Meclis'teki gerilim sokaklara da taşınmış olur. VC'ye karşı CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve bazı milletvekillerinin çıktığı Çanakkale gezisinde yaşanan olaylar sonrasında, iki kutba ayrılmış kamuoyunda ilginç bir şekilde her iki taraf da vatanı korumak ve demokrasiyi yaşatmak iddiâsıyla hareket ettiklerini söylerler. Hükümet, bu olaydaki tavrıyla saldırgan tutumları önlemek yerine muhalefeti ikazla yetinerek özeleştiri yapmaz ve adeta olayların tekrarına zemin hazırlar. 1960 yılının ilk ayları Türkiye'de siyasî gerilimin had safhaya ulaştığı bir görünüm sergiler. Liderlerin yurt gezileri sırasında muhalefet lideri İnönü'nün Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu bahane edilerek engellenmesi, gerilimi daha da artıracaktır. Nisan ayında Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıyla iktidarla muhalefet arasındaki son bağlar da kopacaktır. Komisyonun yetkileri hayli geniştir; buna göre öğrenciler Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefetten tutuklanır, yayın yasakları devam eder. Komisyonun gazete kapatma ve toplatma, her türlü evrak ve eşyaya el koymak gibi yetkileri vardır. Kararlara itiraz edilemediği gibi itiraz etmek dahi cezaî müeyyideleri gerektirir. Önce İnönü'nün Meclis'ten uzaklaştırılması, sonra da üniversitelerde yaşanan olaylarla sokağa yansıyan siyasî mücadele ile zirve yapan gerilim, 27 Mayıs'ta yapılan askerî müdahale ile yerini yeni bir sürece terk edecektir. VC, DP'nin kapatılmasıyla birlikte bundan sonra adını Yassıada mahkemelerinde görülen davalardan biri olarak tarihe emanet edecektir.

27 Mayıs'ı takip eden günlerde Anayasa Komisyonu'nun hızla yaptığı Geçici Anayasa ile Yüksek Adalet Divanı adı verilen mahkemeler kurularak, görülecek davaların soruşturma süreci başlatılır. Yargılanacak olan DP'liler tutuklanarak Marmara açıklarındaki Yassıada'ya sevk edilir ve bu arada Soruşturma Kurulu tarafından "Anayasa hükümlerini ilga ve tağyire teşebbüs etmek" suçuna ilişkin deliller toplanır. Öncelikle VC oluşumunun *Cemiyetler Kanunu'*na uygun hükmî şahsiyetinin olup olmadığı tespite çalışılır ve İçişleri Bakanlığı, ocakların bulunduğu illerin valiliklerine yazılar yazarak konuya ilişkin evrakı ister. Soruşturma sırasında VC'ye ilişkin tek somut yapının DP Eti Ocağı olduğu anlaşılacaktır. Yazılı bir programı olan ve amaçlarının *yüksek bir ideal ve memleket sevgisi ile 1951 senesinde parti programında belirtilen ulvi gâyelere dayanıldığı ve bu gâyelerin korunması için ant içildiği* belirtilen Eti Ocağı, 6 Şubat 1960'ta kurulmuştur. Kadın, köycülük ve gençlik olmak üzere üç faaliyet alanı olan ocak, kendisine konferans, dersler, sosyal yardım, köycülük ve DP eserlerinin tanıtılması gibi hedefler koymuş, ancak

üç aydan biraz fazla süren faaliyeti üye kabul etmekten öteye geçememiştir. Eti Ocağı'nın programı, siyasî bir partiye yani DP'ye destek olacak nitelikte vurgular içermekle birlikte, sosyal ve kültürel alanda bir eğitim kurumu gibi dizayn edilmiş olması ile dikkati çeker. VC Davası'nın gerek soruşturma sürecinde, gerekse duruşmalar sırasında Eti Ocağı programının detaylarından hiç söz edilmeyişi ilginçtir. Pek çok detaya yer verilirken buna yer verilmeyişinin nedeni, Ocağın siyasî bir görüntüsünün olmayıp daha çok bir halk eğitim kurumu görüntüsü vermesiyle ilgili olabilir. Soruşturma kapsamında il ve ilçelerdeki sorgu hâkimliklerine katılım telgraflarının doğru olup olmadığı sorulur. Buna göre en çok eleştirilen konulardan biri olarak katılanların isimlerinin anılan kişilere ait olup olmadığı ile katılım gerekçelerine ilişkin bilgilerin teyit edilmesi istenir. Emniyet Amirliği veya Jandarma komutanlıkları aracılığıyla bu kişilerin ifadelerinin alınması sağlanır. Muhalefet partilerine ve aralarında Genelkurmay Başkanlığı, Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Türkiye İş Bankası, TCMB, Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin de bulunduğu pek çok resmî kuruma ve bazı özel kuruluşlara da VC hakkında sorular sorulur. *Zafer* ve *Ulus* gazeteleri ile *Akis* dergisinin 1958-1960 arasında yayınlanan ilgili yazılarının temini sağlanır ve Ekim ayında delillerin toplanması tamamlanır. Böylece VC'nin nasıl ve ne amaçla kurulduğu, DP ile olan bağının hukukî boyutu, üye alınmasında DP idarecilerinin tutumu, bu oluşumun malî kaynaklarının nereden sağlandığı üzerinde durulacaktır.

VC Davası'nda başta DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere, DP Genel İdare Kurulu üyeleri ve ilgisi görülen yöneticilerle toplam 22 kişi yargılanır. Soruşturmada adı geçen on kişinin yargılanmasına ise gerek görülmez. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 22 Mart 1961'de açıkladığı 6 bölüm ve 56 sayfadan oluşan oldukça ayrıntılı kararında özetle şunlara vurgu yapılır. DP, kuruluşundan itibaren demokratik ortamın müsait şartlarından faydalanarak iktidara gelen ve demokratik esasları ve Anayasa'yı hiçe sayan bir partidir. Başta seçim sistemi olmak üzere, seçim yolsuzlukları, muhalefeti yok etmeye ve dikta rejimi kurmaya çalışmak, en sık tekrarlanan suçlamalardır. VC ile halkı iki karargâha ayırmak, muhalefete *ehlisalip* muamelesi yapmak, hürriyet ve demokrasi idealini göz ardı ederek halkı maddî vasıtalarla avutmak, yerine getiremeyeceği vaatleri kullanmak ve çeşitli menfaatler karşılığında kitleleri yanına çekmek amaçlanmıştır. Burada ifade edilen, "DP liderinin ve erkânının kalkınmayı bir afyon olarak kullanıp fikri uyuşturmak, maddeyi lokomotif yaparak fikri onun peşine takmak gibi birtakım ters ve şahsî düşüncelerle devlet idare etmek yolunu tuttukları" iddiâsı davanın te-

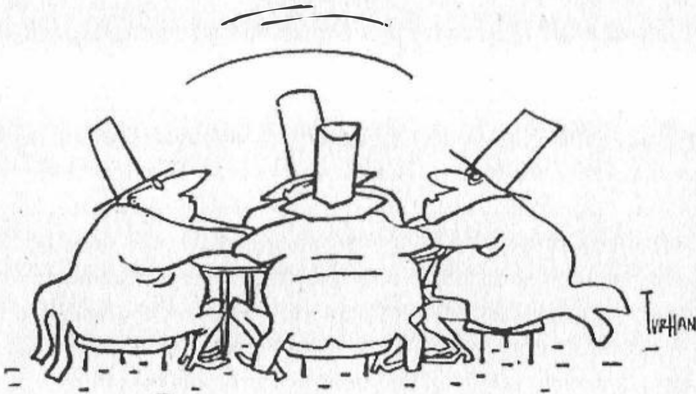
mel tezlerinden birini oluşturacaktır. 22 sanık yargılansa da en çok Başbakan Menderes suçlanacak ve bu konudaki inisiyatifin onda olduğu ısrarla vurgulanacaktır. Her ne kadar iddiâda VC konusunun Genel İdare Kurulu'nda görüşülerek kararlaştırıldığı ve dolayısıyla tüm üyelerin bu nedenle yargılandığı vurgulansa da mahkeme sırasında bu konunun konuşulup tartışılan bir karar olmayıp Başbakan'ın bu sözü kullanmasının ardından kendiliğinden Genel İdare Kurulu üyelerince VC sözüne sahip çıkıldığı sıklıkla ifade edilecektir. DP'nin VC'ye katılıma ilişkin olarak yayınladığı tamimlerde kullandığı dile iddiâda yer verilmiş özellikle *vatandaşları nifak cephesinden VC'ye çağırmak* vurgusuna dikkat çekilmiştir. Kararda bazı şahıs ve zümrelerin VC'ye iltihakları gruplandırılmış, bunların bazılarının *iğfal* (kandırma) yoluyla, bir kısmının iyi niyetleri istismar edilerek veya yalan vaatlerle üye yapıldıkları ifade edilmiştir. Bunlardan başka mahalli ihtiyaçların istismarı, tehditle sağlanan katılımlar, şahsî ihtiyaçların istismarı veya menfaat temini yoluyla sağlanan katılımlar, büyük işadamları veya mevki sahibi kişilerin gelir kaynağı ve propaganda aracı olarak katılımlarının sağlanması, meslekî teşekküllerin ihtiyaçlarına cevap verileceği vaadiyle ve İDT'lerde çalışanların baskı yoluyla katılımının sağlanması belirtilenler arasındadır. Soruşturma Kurulu'nun kararında ayrıca sanıkların savunmaları üzerinde tek tek durularak bunların doğru olmadığı ifade edilecektir. İfadeleriyle daha önce çeşitli yerlerde yaptıkları konuşmalar arasında çelişkilerin olduğu vurgulanır. En ağır ifadelerin VC'nin mahiyeti konusunda söylendiği ve daha sonra mahkemedeki pek çok olumsuz adlandırmanın da buradan kaynaklandığı görülecektir.

27 Nisan 1961'de başlayan VC Davası, 21 Haziran 1961'e kadar 14 oturumda görülür. Salim Başol Başkanlığı'nda sekiz üyesi ile birlikte toplanan Yüksek Adalet Divanı, Başsavcı Altay Ömer Egesel ve on bir Başsavcı Yardımcısı'nın katılımı ile başlayacaktır. Mahkeme heyetinin MBK tarafından atanan altı sivil, üç asker üyeden oluşması, 1924 Anayasası'nın 83. maddesindeki "...kanunun sevk ettiği maddeler dışında yargılanmamak" hükmü ile çelişecek ve 21 üyeden oluşması gereken Yüce Divan'ın Yargıtay ve Danıştay üyeleri arasından gizli oyla seçilmesi gerekirken, tayinle oluşturulması mahkemenin güvenilirliğini zedeleyecektir.

VC'nin kuruluşu ve geçirdiği seyir içinde başta Adnan Menderes olmak üzere partinin etkili isimlerinin çeşitli yerlerde yaptıkları konuşmalar, çoğunlukla gazetelerden temin edilerek kendilerine sorulacak ancak alınan cevaplar mahkeme heyeti tarafından pek tatmin edici bulunmayacaktır. İddiânâmenin kasıtlı ve sistemli bir biçimde söylendiğini öne sürdüğü çoğunlukla seçim gezileri esnasında söylenen bu sözleri, muhatapları savunmalarında

o günkü siyasal atmosfer içinde ve heyecanla söylediklerini, zaman zaman kastı aşsa da çoğunun muhalefetin siyasî göndermelerine birer cevaptan ibaret olduğunu ifade ederler. Başbakan Menderes'e üyeliğe karşılık kamu hizmeti götürülmesi, Kırşehir'in ilçe yapılması, aslı olmayan katılım telgraflarının çekilmesi, yanında 60 milyonluk çekle Kırşehir'e gidişi, kazaların vilayet yapılması, bazı şahıslara örtülü ödenekten para verilmesi vb. sorular sorulmuş ve o da bunlara dâir suçlamaları reddeden bir savunma yapmıştır. Sırasıyla tüm DP Genel İdare Kurulu üyeleri VC'ye üyelik konusunda kurumlarda veya çeşitli ortamlarda insanlara baskı yaptıkları suçlamasıyla sorgulanacaklar ve hepsi de suçlamaları reddederek bunun ayrı bir oluşuma değil partiye üye kaydetmek olduğunu; baskı değil, tavsiye ve davet niteliğinde bir yaklaşımla hareket ettiklerini ısrarla tekrar edeceklerdir. VC'ye katılımlara ilişkin ifadelerden, başta Ankara ve İstanbul DP İl Başkanlıkları olmak üzere, bazı kişilerin DP ileri gelenlerinin tesiriyle veya bazı durumlarda onlardan bağımsız, partiye ve VC ocaklarına üye temini konusunda baskıya varan bir tutumla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak bunun tek taraflı bir menfaat temininden çok her iki tarafın menfaatinin sağlanmasına yönelik bir tutumla gerçekleştirildiği, bu faaliyetin suç olarak addedilmesi sonrasında üye olanların bundan duydukları rahatsızlığı dile getirmeye başladıkları görülür.

Çok sayıda şahidin de dinlendiği mahkemede sanıkların ifadesinin aksine VC'ye üyelik konusunda doğrudan veya dolaylı olarak baskı gördüğünü söyleyen pek çok şahit dinlenir. Şartlar gereği baskı gördüklerini söylemeleri-

Milliyet, 15.02.1959.

ne rağmen ifadelerinden bunun bazen kredi temini, bazen memuriyette yükselme veya bir üniversite hocasının çıkaracağı yayının maddî olarak desteklenmesi ve bazı belediye hizmetlerinin sağlanması gibi kişisel veya kamusal menfaat karşılığı gerçekleştirilmiş bir katılım olduğu anlaşılmaktadır. Bazı şahitlerin sözleri, yargılananları şaşırtacak ve vaktiyle kendileriyle kurdukları ilişkinin hiç de böyle olmadığını belirterek hayal kırıklıklarını dile getireceklerdir. Pek çok kişinin mahkemede şahit olarak dinlenmesi titizlikle sağlanırken mahkemeye getirilemeyen istisnaî bir isme de rastlanır. Ünlü işadamı Vehbi Koç'un mahkemeye ifade vermek üzere yapılan çağrılara yurt dışında olduğu gerekçesiyle olumsuz yanıt verdiği ve ifadesini yazılı olarak sunduğu görülür. İddiâya göre, Başbakan'ın baskısı ile partisi CHP'den istifa etmiştir, ancak ifadesinde bunun herkesin DP'ye geçtiği sırada kişisel bir endişeyle gerçekleştiğini söyleyecek; DP'ye de girmeyecektir. Pek çok yatırımını DP hükümeti zamanında yaptığını ve aralarında bir olumsuzluğun olamayacağını ifadesinde belirtecek, ancak Mahkeme Başkanı ısrarla Koç'un ifadesinden kendisine yapılan her teklifin tehdit içerdiği sonucunu çıkaracaktır. Etkin bir işadamının mahkemede aleyhte ifade vermesini sağlamanın kamuoyu oluşturmadaki etkisi düşünülerek böyle davranılmış, mahkemeye çıkarılması sağlanamayınca da kendisinin olmayışından istifade ile yazılı ifadesinde belirtilenler çarpıtılarak yansıtılmıştır. Bundan başka, genel olarak, mahkeme boyunca şahitlerin kendilerini temize çıkarmak kaygısıyla mahkemenin yönlendirici sorularını arzu edilen şekilde cevapladıkları ve buna sanık avukatları tarafından sıkça itiraz edildiği ancak bir sonuç alınamadığı görülür.

Şahitlerin dinlenmesinden sonra avukatların soruşturmanın genişletilmesi talebi değerlendirilecek ve mahkemenin verdiği öğle arası sonrası Başsavcı mütalaasını sunacaktır. Bütün taleplerin reddedildiği mütalaada özellikle yargılananlar kendilerine yapılan suçlamaların yazılı olarak ispatını istemişlerdir. Örneğin Tevfik İleri, kendi iktidarları döneminde çeşitli il ve ilçelere gönderilen tahsisat ile seçim sonuçlarını içeren cetvellerin karşılaştırılarak bir kayırma yapılıp yapılmadığının tespit edilmesini isteyecek, ancak diğer pek çok talep gibi bu talep de lüzum görülmediği gerekçesiyle reddedilecektir. Mahkeme Başkanı da Başsavcı'yı teyit eder mahiyette davanın yeterince aydınlandığını ve yeni bir soruşturmaya ihtiyaç duyulmadığını söyleyecektir. Soruşturmanın genişletilmesine dâir taleplerin toptan reddedilmesi ve bunun hukukî açıklaması yerine Başsavcı'nın lüzum görmediğini söylemekle yetinmesi, pek çok yargıya şahitlerin dinlenmesinden hareketle varılmasına karşın bir itiraz karşısında *bu dava şahitlerin dinlenmesi davası değildir* diyerek çelişkili bir tutum sergilemesi veya DP'liler ve onları destekleyenler hakkında

hukuk diline uygun olmayan *düşüklerin kuyruğu* gibi rencide edici tabirlerle hitap etmesi dikkat çeker. Buna karşın özellikle Başbakan Menderes'e yönelik olumsuz hitaplara çok nazik bir üslupla verdiği cevaplar ve diğer DP'lilerin de her türlü suçlamaya nezaketle verdikleri karşılıklar mahkemede yaşanan havayı aksettiren ilginç manzaraları oluşturur.

Gerek mahkeme başkanının gerekse savcının sanıklara karşı pek de nezaket göstermediği gergin bir atmosferde geçen davalar radyodan da yayınlanarak, lehte şahitlik yapılmasının mümkün olmadığı duruşmalarda eski iktidar sahipleri için olumsuz bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılır. Avukatların savunma haklarının kısıtlanması, sanıkların konuşmalarının sıkça kesilmesi, hatta sözü uzattığı düşünülenlerin mahkeme salonundan çıkarılması, şahitlerin sanıklar hakkında olumlu bir imasının dahi ikaza uğraması, sanıkların duruşmalar sırasında mahkeme heyeti veya seyirciler tarafından maruz kaldıkları olumsuz tavırlar, suçlamaların VC konusunun dışına çıkılarak bir önceki devrin her türlü olumsuzluğunun sıkça dile getirilerek yapılması, davanın seyrindeki başlıca olumsuzluklardır. En çok da Başbakan Menderes'in sorumlu görülerek halkı ikiye ayırmak ve partizanca diktatörlük kurmaya çalışmak ve cumhuriyet ve demokrasi ilkelerine aykırı davranmak şeklindeki suçlamalara karşı yapıları savunmalarda özetle VC'nin bir siyasî slogan olduğu, DP ocaklarından ayrı bir teşekkül olmadığı, demokrasi vaadiyle iktidara gelen bir partinin diktatörlük kurmasının söz konusu olmayacağı söylenir. Diktatörlük için önce bir doktrin ve buna ilişkin şef, üniforma, amblem vb. pek çok unsurun olması gerektiği, oysa bunların hiçbirinin bulunmadığı ifade edilecektir. DP'lilere göre bu oluşum, sadece vatandaşları kendi partisine davet etmek ve bunların çokluğu ile iftihar etmekten ibarettir. VC'ye ilişkin karar, parti genel idare kurulunda alınmamış, *vatan* kelimesi ise kapsayıcılığı nedeniyle tercih edilmiştir. Radyodan yapılan yayınların hata olduğu kabul edilirken, Anayasa'yı ihlalle ilişkilendirilen *devletin tek bir fert veya zümre tarafından idare edilmesini hedef tutan birleşmeler* bağlamında bir siyasî partinin zümre olarak telakki edilemeyeceğinin altı çizilir.

VC Davası'nın karar gerekçesinde genel bir değerlendirme yapılarak, anılan sebep ve delillere göre sanıkların savunmalarında ileri sürdükleri hususların geçerli bulunmadığına, hareketlerinin Anayasa'yı ihlal suçunun maddî vakasını teşkil ettiğine ve bu sebeple müstakil ceza tayinine gerek görülmediğine karar verilir. Kararın gerekçesinde daha önce davada geçen konuların kısaca tekrarı dışındaki iki istisna, VC'ye iltihakların duyurulması ile belediye ve hazinenin 14 milyon liraya yakın zarara uğratılması ve Necip Fazıl Kısakürek'e VC propagandası yapması için örtülü ödenekten 147 bin lira öden-

mesi konularıdır. Davanın seyri sırasında bahsi geçmeyen bu rakamların kararın gerekçesinde yer alması dikkati çeker.

Yassıada duruşmaları başladıktan sonra radyoda yayınlanan *Yassıada Saati* programında duyduklarının etkisiyle sürmekte olan davalarla ilgili bilgisi olduğunu söyleyenler, yazdıkları ihbar mektupları ile mahkemeye başvurmuşlar, mahkemenin şahitlerin yeterli olduğuna karar vermesiyle mahkemeye çıkarılmamışlardır. Vatandaşların bir siyasî partiye veya genel olarak siyasete bakışına ilişkin ipuçları veren bu mektuplar ilginç unsurlar içerir. Mektuplarda şikâyet edilen konulara ilişkin mağduriyetlerin yaşandığı sırada dile getirilmeyişine karşın, 27 Mayıs sonrası doğan atmosfer ve mahkeme devam ederken onun tezlerini güçlendirecek bir biçimde dile getirilmesi anlamlıdır. Tamamı değilse de bazı ihbarların satır aralarında yer alan kimi ifadeler iddiânâmede yer almıştır. Kısa bir süre önce bir milyondan fazla vatandaşın katılımıyla çok etkili bir güç hâline geldiği söylenen VC'ye mensup olan veya haklılığını savunan isimli veya isimsiz tek bir yazıya rastlanmaması ilginçtir. Şüphesiz DP'yi savunmak veya propagandasını yapmanın suç sayılması bu tavırda etkili olmuştur, ancak bu kadar etkili olduğu söylenen bir yapının cılız da olsa ses çıkarmaktan yoksun oluşu, iddiâ edildiği gibi organize bir yapı olmadığının kanıtı olarak gösterilebilir.

DP'lilere göre, iddiânâmede belirtildiği gibi, VC'nin kurulması bir *neden* değil kendisinden önce kurulan *Güçbirliği*'ne karşı geliştirilen bir *reaksiyon* olarak günün siyasî şartlarının bir sonucudur. Çok sayıda avukatın yaptığı savunmaya rağmen mahkeme, bu hareketin bir sloganla başlayıp aslında DP'ye katılımdan ibaret olan bir güç tazelenmesi olduğu fikrine katılmayacak ve Anayasa'nın ihlal edildiği fikrinde ısrar edecektir. Buna göre, pek çok sanığın VC'ye tazyik, tehdit, menfaat vaat ve temini yoluyla iltihaklar temin etmekle, siyasî, tüzel veya gerçek kişilerin kanun nazarında eşit olan Anayasa prensiplerinin ortadan kaldırılmasını doğurduğu gerekçesiyle TCK'nın idamı öngören 146/1. maddesiyle cezalandırılması istenir. Sonunda dava, anayasayı ihlal davası ile birleştirilir ve sanıklardan 19'u bu dava sonunda suçlu bulunarak çeşitli hapis ve para cezalarına çarptırılarak bazı illerdeki cezaevlerine gönderilirler. Bilinen üç idam cezasının uygulanması sonrası içinde VC Davası sanıklarının da bulunduğu dört yüzden fazla mahkûm, 12 Ekim 1962 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun hazırladığı af kanununun Cumhuriyet Senatosu'nca onaylanmasıyla affedilecektir. Çok ağır suçlamalarla yargılanarak oldukça ağır cezalara çarptırılan Yassıada hükümlülerinin bu kadar kısa süre içinde affedilmiş olmaları, yapılan suçlamaların hukukî olmaktan çok siyasî gerekçelere dayandırıldığının kanıtıdır.

Antidemokratik kanunları kaldırarak demokrasiyi getirmek amacıyla iktidara gelen DP zamanla bu amacından uzaklaşacak, muhalefeti demokrasinin bir gereği olarak görmek yerine bir tehdit olarak algılayacaktır. Muhalefet lideri İsmet İnönü ise ülkeyi çok partili hayata geçirme konusunda gösterdiği yetenekli tutumunu iktidar-muhalefet ilişkileri konusunda gösteremeyecek; çoğunlukla ideolojik olmaktan çok kişisel nedenlerden kaynaklanan bu durum siyasî havadaki gerilimi sürekli artıracak ve askerî bir müdahaleyle Türkiye'de demokratik seyir kesintiye uğrayacaktır. Bunun Türkiye'de demokratik seyrin, modernleşme seyrinin gelişimi ile paralellik göstermesi ile ilgisi kurulabilir. Bir hak arayışının sonucunda ve devlet dışı bir inisiyatifle gelişmeyen parlamenter yaşam, demokratik olgunluğu da geciktirmiştir. Döneme ilişkin iktidar-muhalefet arasındaki sorunlu alanlar incelendiğinde, Türk demokrasi tarihinde asıl problemin yasama-yürütme ilişkileri çerçevesinde geliştiğini görmek mümkündür. 1924 Anayasası'nın yürütmeye çok geniş yetkiler veren niteliği, Tek Parti Dönemi'nde bu yetkileri kullanan tek parti idaresi için sorun oluşturmazken, çok partili sürece geçişle birlikte DP iktidarında yürütmeye tanınan bu yetkiler, iktidar-muhalefet, yasama-yürütme ilişkisi ve iktidar ile toplumun diğer katmanları arasında sıkıntıya neden olur. Türk siyasî hayatında daha sonra da görüleceği üzere çoğunluğu ele geçiren iktidarın uygulamalarının meşruluğu tartışılmazken, bu yapı yürütmenin dışında kalan alanların hoşnutsuzluğunu gidermekten uzak kalır. Bu anlamda, DP iktidar olduktan sonra demokrasi talepleri doğrultusunda devlet aygıtında yapması gereken seçim kanunu, basın kanunu, yargıya ilişkin düzenlemeler, üniversite özgürlüğü vb. birtakım düzenlemeleri ihmâl ederken, toplumun gündelik ihtiyaçlarına yönelik bayındırlık, imar, dinî pratiklere hoşgörü vb. uygulamalar üzerinde yoğunlaşarak oy potansiyelini artırmış ve çoğunluğu elde etmenin pek çok şeyi yapabileceği yetkisini milletin kendisine verdiği duygusuna kapılmıştır. Bu nedenle önce bahar havasıyla başlayan iktidar-muhalefet ilişkileri yerini kısa süre içinde hırçın bir siyasî üsluba terk edecek, başta rejim konusu olmak üzere, anılan temel meseleler üzerinden tartışmalar sürecektir.

1957 seçimleri sonrası muhalefetin oy potansiyelini artırmakla birlikte aldığı oyla mütenasip ölçüde Meclis'te temsil edilemeyişi, CHP'nin *Güçbirliği* fikrini hayata geçirmesine neden olacak; DP'nin seçimlerde oylarının azalması sonucu kapıldığı telaş ise VC'yi kurarak diğer partilerin ve tarafsızların oylarına talip olmasıyla kıyasıya bir mücadelenin başlamasına yol açacaktır.

Çok kısa ömürlü olan VC oluşumunun en önemli sebeplerinden biri DP'ye oy veren geniş halk kitleleri dışında partinin devlet mekanizmasında dayanacağı güçlerden yoksun oluşudur. DP kitlesinin sessiz çoğunluğuna kar-

şın CHP, devleti kuran ve parti-devlet bütünleşmesi sürecini yaşayan bir parti olarak başta basın olmak üzere üniversite, yargı organları, bürokrasi ve entelektüel çevreler üzerinde etkili bir parti olmuştur. İktidarda olmasına karşın tek parti geleneğinin sürdüğü bazı alanlara müdahale edemeyen DP'nin, özellikle Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde bürokrasinin çeşitli katlarında görevli devlet memurlarını VC'ye dâhil etmek konusundaki ısrarı, buralara nüfuz ederek bu psikolojik direnci kırmaya yöneliktir. Aynı zamanda, daha önce partiden ayrılmış olanları bu yeni söylemle kazanmak ister; ancak bu sefer de teşkilat içindeki eski-yeni partili ikiliğinin geriliminden kurtulamaz. Dava sürecinde DP'ye atfen *maddeye önem vererek düşüncenin sonsuz kudretini inkâr etmek* şeklinde yorumlanacak olan kalkınma hamlelerine verilen önem, iktidarla vatandaşlar arasında karşılıklı menfaat ilişkisinin pekişmesinde etkili olacaktır. DP'nin oya tahvil etmeye çalıştığı ilgisi, VC aracılığıyla vatandaşlarca belli başlı menfaatlerini karşılamak için bir araç olarak kullanılır. Siyasî hayattaki menfaate dayalı bu ilişki biçiminin eski bir *kötü alışkanlık* olduğu ve buna benzer örneklerin önceki dönemlerde de yaşandığı yargılamalar sırasında da itiraf edilecektir.

VC Davası yargılamaları halkı ikiye bölmek, muhalefeti yok etmeye çalışarak dikta rejimi kurmaya çalışmak ve buna bağlı olarak Anayasa'yı ihlal etmek iddiâsı ile ele alınmıştır. Yargılananları da şaşırtan bu ağır ithamın dayanağı, DP iktidarı boyunca Anayasa'nın temel ilkelerinden olan cumhuriyetçilik ve demokrasi değerlerinden uzaklaşılması olarak gösterilir. Bu tür bir suçlama için maddî delillerin yetersiz olduğuna ilişkin savunmalar dikkate alınmayacak, başlangıçta TCK'nın 141. maddesiyle yargılanması talep edilen sanıkların idam hükmü içeren 146. madde ile yargılanmalarına karar verilerek bu konuda bir açıklama yapılmayacak, Yüce Divan'da yapılması gereken yargılamaların siyasî tercihlerle oluşturulan üyelerden kurulu Yüksek Adalet Divanı'nca yapılması yargılamaların güvenilirliğine gölge düşürecektir. Diğer yandan, VC oluşumunda maddî istismara kaynaklık ettiği söylenen örtülü ödenekten yapılan ödemelerin önemli miktarda olmayışı nedeniyle ağırlıklı olarak suçlamalar siyasî gerekçeler üzerinden şekillenecektir. Mahkeme sırasında *sürat prensibini zedelememek* gerekçesiyle savunmaların kısa tutulması, sadece aleyhte tanıklıkların dinlenmesi, sanıklara cevap hakkı verilmeyişi, rencide edici sözlerle tahkir edilmeleri, iddiânâmedeki söylemin daha önce CHP'nin iktidara karşı dile getirdiği söylemle örtüşmesi, mahkemede dile getirilen çeşitli taleplerin reddedilmesi, mahkeme heyetinin CHP'ye yakınlığı ile bilinen kişilerden oluşması, mahkemenin güvenilirliğini zedeleyen diğer konulardır.

27 Mayıs müdahalesi ortamına gelinmesinde etkili olduğu düşünülen ve bu nedenle dava konusu olan VC teşkilatlanması sürecinde DP'nin muhalefet ve kamuoyuna etki eden diğer kurumsal mekanizmalar üzerinde yarattığı baskı inkâr edilemez. Menderes'in muhalefetin kışkırtmalarına çok sert bir dille karşılık vermesi, iktidar sorumluluğunun bir gereği olarak siyasî tansiyonu düşürmek yerine muhalefetle bağlarını koparması, VC çağrısı yaptığı vatandaşları bağrına basarken, muhalefete çok sert sözlerle yüklenmesi ve bunun da CHP'den karşılık görmesi, siyasî yapıyı kargaşaya sürüklemiş ve soğukkanlılığını koruyamayan taraflar, demokrasi uğruna demokrasiden vazgeçilmesine katkı yapmışlardır. Türk siyasî hayatında benzerine az rastlanan bir siyasî aksiyon olan VC oluşumu, aslında on yıl süreyle iktidar olduğu halde tam anlamıyla muktedir olamayan DP'nin bunu sağlamak üzere pek de alışık olunmayan bir yöntemle kendisini ifade etmeye çalışmasıdır. Bir propaganda, bir edebî siyaset olarak başlayan VC hareketinin tahmin edildiğinden daha ağır sonuçlar doğurması, siyasî olduğu kadar hukukî olarak da ele alınmaya değer bir vakıa olduğunu göstermektedir. Türk siyasî hayatının halen taşıdığı zaaflara bakıldığında, demokrasinin emekleme aşamasında karşılaştığı sorunların benzerlerine halen rastlanıyor olunması, demokrasi seyrinin kat etmeye ihtiyaç duyduğu mesafenin uzunluğunu göstermektedir. VC örneği, yalnız siyasîlerin taşıdığı zaafın değil aynı zamanda vatandaşların zaaflarının siyaset üzerinden nasıl şekillendiğini göstermesi açısından da manidardır.

Ellili Yıllarda Bir Komünist: Dr. Hikmet Kıvılcımlı

CENK AĞCABAY

14 Mayıs 1950'de gerçekleşen seçimi DP'nin kazanması ile 27 yıllık Tek Parti Dönemi sona erer. DP hükümeti 15 Temmuz 1950'de bir af çıkarır. 1938'in ilk yarısında donanmada isyan çıkarmak suçlamasıyla yapılan yargılama sonucunda hapishaneye girmiş olan Türkiye sosyalist hareketinin önderlerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı, bu aftan yararlanarak Kırşehir Hapishanesi'nden serbest bırakılır.

48 yaşındadır. 12 yıldır duvarlar arasında kapalıdır ve son 25 yılın yaklaşık 19 yılını duvarlar arasında, tutsak olarak geçirmiştir. Uzun Kırşehir yıllarında, hapishanedeki tek politik tutsaktır. O yıllarda, Anadolu'da doktor ve sağlık görevlisi sayısının oldukça yetersiz olması nedeniyle mesleğini hapishanede de icra etme olanağı bulmuştur. Mesleğini hapishanede icra etmesi, kimi zaman mesleğini icra edebilmek için özel izinle hapishane dışına çıkması, Kırşehir ve çevresinde belirli insan ilişkileri geliştirmesine vesile olmuştur.

13 Ağustos 1943 tarihinde Bursa'da tutsak olduğu hapishaneden Çankırı'da tutsak olan Kemal Tahir'e yazan Nâzım Hikmet, Kırşehir'den Bursa'ya getirilen bir grup tutsaktan Dr. Hikmet'in durumuna dâir edindiği bilgileri aktarır: "Rahatı ve kazancı yerindeymiş. Koyunu, kuzusu, tavukları, daktilosu, radyosu varmış."

Serbest kalan Kıvılcımlı birkaç hafta Kırşehir'de ilişki kurmuş olduğu insanlara misafir olur, ardından İstanbul'a döner. Uzun tutsaklık yıllarında geliştirdiği teorik-politik tezleri TKP'li yoldaşlarıyla tartışma, politik pratiğe kalmış olduğu yerden devam etme isteği ile doludur...

Kıvılcımlı, 1902 yılında, Osmanlı'nın batı ucunda, Makedonya'da kü-

çük bir şehir olan Piriştine'de dünyaya gelmiştir. Osmanlı *en uzun* yüzyılında ekonomik ve politik krizlerle, savaşlarla sarsılırken; Makedonya ve Balkan coğrafyasında politik ve toplumsal yaşam ulusal ve dinsel çatışmaların odak noktasına dönüşmüştür. Osmanlı'nın çeşitli parçaları arasında büyük göç dalgalarının yaşandığı bir dönemdir. Küçük Hikmet, savaşın ve katliamların yarattığı bir karmaşa içinde ailesiyle birlikte zorlu ve tehlikeli göç yollarına düşmek zorunda kalır.

Muğla'dan sonra İstanbul'a yerleşen aile üyeleri tütün işçiliğine başlar. Hikmet'in iyi bir eğitim görmesinin olanaklarını sağlayabilmek için seferber olurlar. Ailesinin zorlu koşullarına rağmen sağladığı eğitim olanaklarını iyi değerlendiren genç Hikmet, Vefa Lisesi'nin ardından Askerî Tıbbiye'ye başlar. Emperyalist Paylaşım Savaşı dünyayı ateşe ve kana boğmuş, savaşı kaybeden cephede yer alan Osmanlı İmparatorluğu yıkılmıştır. Yıkılan Osmanlı galip emperyalist güçler tarafından işgal edilmiştir.

Bu olağanüstü zamanları öfkeli ve sorgulayan bir genç olarak karşılayan Hikmet, bağımsız halk güçleri tarafından ülkenin farklı noktalarında başlatılan direniş hareketi içinde yer almıştır. Politik ve toplumsal mücadelelerle bu kanaldan bağ kuran Hikmet, daha sonra başladığı Askerî Tıbbiye günlerinde sosyalist hareketle ilişki kurar. Ekim Devrimi'nin estirdiği devrimci rüzgârların ürünü olan TKP'nin Askerî Tıbbiye'de örgütlenen gençlik biriminde politik mücadeleye katılır.

1925 yılı Şubat ayının ilk haftasında Akaretler'de TKP önderi Şefik Hüsnü'nün evinde yapılan TKP Kongresi'nde Merkez Komite üyeliğine seçilen Hikmet, çok kısa süre sonra, 1925 Mart'ında gerçekleşen TKP operasyonunun Tıbbiyeli öğrencilere dönük kısmı çerçevesinde yakalanır ve sorgulanır. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılamada 10 yıl kürek cezası alır. Tophane Bekirağa Bölüğü'ne girerken, kendi deyişiyle "...bir elinde *Kapital*" vardır.

Hayatı boyunca birçok defa yargı önüne çıkan Hikmet Kıvılcımlı bir duruşmada savunmasını yaparken.

1 Temmuz 1926'da yürürlüğe giren yeni ceza kanununda, suçlandıkları konulardaki ceza indirimleri nedeniyle, TKP tutukluları Cumhuriyet Bayramı yıldönümünde serbest kalır.

Hikmet hiç ara vermeden politik mücadeleye kaldığı yerden giriş yapar. TKP'yi daha sağlam temellerde yeniden örgütleme programında gençlik biriminin sorumluluğunu almıştır.

1927 yılında başlayan yeni TKP operasyonunda Hikmet bir kez daha hedef alınan devrimciler arasındadır. 1927 operasyonu sürecinde polisin sorguda uyguladığı vahşi şiddet karşısında geliştirdiği direnişçi tavır ve ardından mahkemede yaptığı güçlü politik savunma, dikkatleri üzerinde toplar. Bu tutuklamada üç ay hapishanede kalan Hikmet, TKP'nin politik ve örgütsel çalışmalarını yeniden organize etmek için kolları sıvar.

TKP'nin örgütsel ve politik çalışmalarını yeniden organize etme işine yoğunlaşan Hikmet, bir yandan da teorik yoğunlaşma yolunda ilerlemektedir. 1929 Mart'ında gelişen yeni bir TKP operasyonunun ilk hedefi yine Hikmet'tir. Uzun işkenceli sorgu günleri ve bir kez daha yüksek düzeyli bir devrimci direniş... Mahkeme salonu bir kez daha burjuvazi ile proletaryanın karşı karşıya geldiği kavga arenasıdır. Dr. Hikmet'in yaptığı politik savunma burjuva basında yankı bulmuştur. Mahkeme kararı açıklanır: Dört yıl üç ay hapis. Dr. Hikmet yanıtlar: "Hepimiz çıkarken kızıl bir profesör olarak çıkacağız!"

Dr. Hikmet mahkemede söylediklerinin arkasında durur. Yoldaşlarıyla birlikte kaldığı Elazığ Hapishanesi'nde müthiş bir üretkenlikle çalışmaya başlar. Dört yılın sonunda Marx, Engels ve Lenin'den onlarca çeviri, geç Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin özgül toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerinin analiz edildiği, Türkiye'de devrimci stratejinin temellerinin oluşturulduğu, Kürt Ulusal Sorunu'nun Marksist-Leninist teori ışığında ele alındığı, TKP'nin o güne dek olan mücadelesinin eleştirel-analizinin gerçekleştirildiği özgün araştırmalardan oluşan yedi ciltlik kitap dizisi ortaya çıkar.

Yol başlığını taşıyan bu çok önemli kitap dizisi, Dr. Hikmet'in teorik ve pratik bir bütünlük olarak kurmaya çalıştığı Türkiye Marksizm'inin temel yapı taşları olma özelliğine sahiptir. *Yol*'un öncesinde olduğu gibi, ne yazık ki sonrasında da, hareketin organik bütünlüğü içinden bu kapsam ve içerikte herhangi bir başka eser ortaya çıkmamıştır.

Yol Dr. Hikmet'in, Marksizm'in Türkiye'de özgülleşmesi, coğrafyanın tarihsel ve toplumsal yapılarıyla etkileşime girmesi yolunda tüm yaşamına yayılacak çabasının ilk halkasını temsil eder. Bir bakıma genç Türkiye Marksizm'inin ilk gürbüz çocuğu, gelişecek olanın temelidir. Dr. Hikmet, Leninist perspektifler aracılığıyla Türkiye sosyal formasyonunu derinliğine kavrama uğraşına *Yol* ile başlar.

1933 yılında serbest kalan Dr. Hikmet, TKP saflarında mücadelesini sürdürürken, partinin en zayıf yanı olarak saptadığı yasal çalışma alanlarının ge-

liştirilmesi işini üstlenir. Marksist-Leninist temel kaynakların ve aktüel politik meselelere ilişkin çalışmaların yayınlanması amacıyla yasal bir yayınevi kurar. Marksizm Bibliyoteği ismi verilen bu yayınevinde Marks, Engels ve Lenin'den çevirdiği kimi temel metinleri[1] ve kendi özgün çalışmalarının bir bölümünü yayınlamaya başlar.

Legal alanı zorlama hamlesi birçok gözaltı, baskın, kısa süreli tutukluluk eşliğinde ilerler. TKP'nin legal alanda kazanılmış bir mevzii olarak konumlandırılan yayıncılık faaliyeti devletin sürekli gözetimi ve baskısı altındadır. Marksizm Bibliyoteği'nde yaşanan kimi sorunların ardından Dr. Hikmet yeni bir yayın dizisi başlatır. Emekçi Kütüphanesi ismini taşıyan bu dizi ile hedeflenen faaliyet sürdürülmeye çalışılır.[2]

1938 ilkbaharında başlayan *Donanma Davası* operasyonunda askeri isyana teşvik suçlamasıyla gözaltına alınan Dr. Hikmet, donanmaya ait *Erkin* isimli gemide devam eden yargılama sonucunda 15 yıl hapis cezası alır.

Kemal Tahir, Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı Çankırı Cezaevi'nde.

1950'de çıkan af yasası ile serbest kaldığında, 15 yıllık cezanın 12 yılını tamamlamıştır. Bu zaman kesiti içinde de teorik ve politik çalışmalarını kesintisiz sürdürmüştür. Bu dönem çalışmaları, tarihten felsefeye, ekonomi-politikten sosyolojiye çok geniş bir alana uzanmaktadır: *Devrim Nedir?, Osmanlı Tarihinin Maddesi, Diyalektik Materyalizm Nedir, Ne Değildir, Nasıl Kullanılır,*

1 Kıvılcımlı'nın Marksizm Bibliyoteği'nde yayınladığı eserleri: Karl Marks, *Gündelikçi İş ile Sermaye*; V. İ. Lenin, *Karl Marks'ın Hayatı Felsefesi Sosyolojisi*; V. İ. Lenin, *Karl Marks'ın Ekonomi Politiği Sosyalizmi Taktiği*'dir. Hikmet Kıvılcımlı'nın kendi ismiyle yayınlanan özgün eserleri: *Edebiyatı Cediyde'nin Otopsisi*; *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*; *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*; *İnkılâpçı Münevver Nedir? - Hanri Barbüs*; *Marksizm Kalpazanları Kimlerdir?*; *Demokrasi Türkiye Ekonomi Politikası Hakkında*; Bunların yanı sıra başkaları tarafından çevrilmiş ya da yazılmış olan, *Friedrich Engels, Lüdvig Föyerbah ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*; Fatma Yalçı *Sosyete ve Teknik* kitapları yayınlanmıştır.

2 Emekçi Kütüphanesi dizisinde yayınlanan eserler, Friedrich Engels, (çev. Fatma Yalçı), *Marksizmin Prensipleri*; Friedrich Engels, (çev. C. M.), *Maymunun İnsanlaşması Prosesinde Emeğin Rolü*; Karl Marks, (çev. Fatma Yalçı), *Enternasyonal İşçiler Cemiyetini Açış Hitabesi* ve *Kapital*'in Birinci Cildinin Dr. Hikmet tarafından yapılmış çevirisinin ilk yedi fasikülüdür.

Metafizik Sosyolojiler ve *Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu* başlıklı eserlerinden bazıları bu dönemde yazılmıştır.

Politik pratiğe kaldığı yerden başlamak için hemen harekete geçen Dr. Hikmet, TKP'li yoldaşları ile bağlantı kurar. Hareketin tarihsel önderi Şefik Hüsnü ile uzun bir görüşme yapar. Ölümünden hemen önceki aylarda kaleme aldığı anılarında bu görüşmeden söz ederken, Şefik Hüsnü'nün, örgütlü bir faaliyet içinde olmadıkları, bekledikleri yönündeki söylemleri karşısında duyduğu hayal kırıklığını dile getirir.

Oysaki aynı dönemde TKP'liler, örgütlü bir politik faaliyet yürütme yönünde adımlar atmakta, TKP'yi illegal zeminde yeniden örgütleme amacıyla toplantılar yapmaktadır. Dr. Hikmet'in uzun tutsaklık yılları parti ile olan mesafesinin artmasına yol açmıştır. Otuzlarda, partinin ideolojik, politik ve örgütsel düzeylerde kat ettiği yola ilişkin eleştirel-analizlerine hiçbir yanıt alamamış olan Dr. Hikmet, ellilerin başında yeniden örülmeye başlayan politik ve örgütsel faaliyetlerin fiilen dışında tutulmuştur.

Parti ile arasında oluşan bu mesafe nedeniyle, o güne dek yaşanmış TKP tutuklamalarının en büyüğü olan 1951 TKP tutuklamasının dışında kalır. Türkiye, *İkinci Paylaşım Savaşı* sonrası oluşmakta olan yeni dünya dengeleri içinde bir süre kendine yer aramış ve emperyalist-kapitalist dünyanın yeni hegemonyacı gücü ABD ekseninde oluşan emperyalist blokla bütünleşmek için gerekli politik, ekonomik ve kurumsal düzenlemeler sonucunda politik alanda tek parti yönetiminden çok partililiğe geçmişti.

Dr. Hikmet, 1 Mayıs 1971'de *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı*'nın yeni basımına yazdığı *Önsöz*'de, tek parti diktatörlüğünden çok partililiğe giden yolu, bu yolun temel aktörlerinin mahiyetini, yaşanan değişimlerin toplumsal ve siyasal anlamını şu biçimde ortaya koymuştu:

> 1- CHP, TEKPARTİ DİKTATÖRLÜĞÜ
> Vatan Partisi hangi dönemde doğdu?
> Tek parti CHP, ortasından çatlamıştı. Türkiye'nin yüzde yüz yerli malı olan Antika ve Modern Para babaları kendilerini yeterince palazlanmış buldukları için, artık CHP 'Vesayetinden' (sağdıçlığından) kurtulmak istemişlerdi. Tek partinin 'Ebedi Şef'i Atatürk, altın yaldızlı bir çerçeve içinde 'İsa Ruhullah' gibi duvara asılabilirdi. O çerçevenin içinden fırlayıp CHP'nin başına geçemezdi. Fizikçe (bedence) ölmüştü. Ruhça mumyalaştırılıp, Anıt-Kabir Ehramı içinde ebediyen susturulabilirdi.
>
> CHP'nin 'Değişmez Şef'i İsmet İnönü Paşa'nın da: 'değişmez'liği sözle kaldırılmıştı. Ama, Devletçi Kapıkulu gönüllüler kalabalığı ile kadrolaş-

mış, çerçevelenmiş CHP ayakta kaldıkça, onun için her istenilen manevra kolay olmuyordu. Ayrıca CHP'nin, 20 yıllık 'Demokratik Zorlamaları' ve 'Devrim Zorlamaları' onu halk yığınları içinde tutundurulur olmaktan çıkarmıştı...

2- DP ÇOKPARTİ 'DEMOKRASİSİ'

Böylesine zıpkınlarla kanatılmış Halk yığınlarına: 'Kaç ben kurtarayım!' diyen Para babalarının 'Demokrat Parti'si, bezgin insanlarımızca gökten inmiş 'Demirkır At' gibi kucak açılarak karşılandı. Modern Para babalarımızın (Finans-Kapitalin) elebaşısı C. Bayar Cumhurbaşkanı, Antika Para babalarımızın (Tefeci-Bezirgânlığı) tipik 'batakçı çiftlik ağası' A. Menderes Başbakan oldu...

Cumhuriyet tarihinde, her türlü 'Sünuf'u Devlet' sağdıçlığından yakayı kurtaran Antika ve Modern Para babalarımız, tereyağından kıl çekercesine kolayca iktidara çıkar çıkmaz şaşkına döndüler. CHP tepesindeki 'Devlet Sınıfları'nın sağdıçlığı yerine, Uluslararası Para babalığının (Enternasyonal Finans-Kapitalin) yüzde yüz 'vesayeti' (uyduluğu) altına girmedikçe ayakta duramayacaklarını anladılar.

Antika ve modern para babalarının, emperyalist merkezlerle daha üst bir düzeyde bütünleşerek sağlamlaştırmaya çalıştıkları politik iktidarları, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın önemli antikomünist cephe ülkelerinden biri hâline getirmişti. Tek parti diktatörlüğü yıllarında hiç hız kesmeyen antikomünist baskılar, *çok parti demokrasis*inde de artan dozda devam eder. Emperyalist merkezlerden çevre coğrafyalara dalga dalga yayılan antikomünist propaganda, farklı coğrafyaların tarihsel ve toplumsal geçmişinin ürünü olan geleneksel ideolojilerle eklemlenerek geniş bir yayılım ve yeni biçimler kazanmaya başlar.

Elliler Türkiye'si, hem kapitalist üretim ilişkilerinin kapsamını genişletmesine ve hem de derinliğini arttırmasına tanık olunan bir dönemdir. DP, bu gelişmelerden beslenen ve bu gelişmeleri hızlandıran uygulamalara imza atan bir politik oluşumdur.

Ellili yıllarda Soğuk Savaş'ın önemli cephelerinden biri olan Türkiye'de antikomünist histerinin yayılması ve güç kazanması, işçi sınıfı, öğrenciler ve aydınlar üzerindeki baskıların artmasına neden olur. 1951 TKP tutuklaması bu sürecin önemli momentlerinden birini oluşturur.

Tutuklama dışında kalan Dr. Hikmet, bir yandan teorik çalışmalarını sürdürmekte, bir yandan da dışarıda kalabilen unsurlarla yeni bir politik çıkışın imkânlarını zorlamaya çalışmaktadır. Uzun yıllardır ilişkide olduğu bazı iş-

çilerle görüşmeleri sıklaştırır. Yeni bir politik çıkışın düşünsel temellerini hazırlamaya yönelmiştir.

1951 tutuklaması sonrası, Türkiye'de sosyalist muhalefetin ve işçi sınıfının mutlak olarak susturulduğu yönünde bir propagandanın iktidar çevreleri tarafından sürekli olarak dile getirildiği bir zaman kesitinde Dr. Hikmet, doğrudan işçi sınıfı saflarından gelen bir grup emekçi ile birlikte VP'nin kuruluş çalışmalarını örgütler.

Dr. Hikmet, 1953 yılında orijinal *Tarih Tezi*'nin somut bir tarihsel olguya uygulanması mahiyetindeki broşürü *Fetih ve Medeniyet*'i yayınlar. Bu broşürün arka kapağında başka bir dizi kitabının yayınlanacağını ilan eder, ancak VP çalışmaları nedeniyle bu kitaplar yayınlanamaz. VP'nin teorik ve politik temellerini ortaya koymak amacıyla *Kuvayımilliyeciliğimiz, Anayasa Teklifi, Vatan Partisi Tüzük ve Programı* ve *Siyasetimiz* yayınlanır.

29 Ekim 1954 günü VP Dr. Hikmet başkanlığında faaliyete geçer; faaliyete geçmesiyle birlikte devletin gözetim ve baskısı da üzerine yönelir. Dr. Hikmet bu durumu şu şekilde ifade eder: "Daha kurulduğu gün, bunca yıl sosyalizm savaşçılığında öldürülmüş kimselerin teröre (zılgıda) meydan okuma gibi gelen bu cüretleri iki satırlık ihbar biçiminde İçişleri Bakanlığı'na duyurulmuştu. O 'ihbar' dışında bütün 'Hür Basın'ı ölüm susuşu kaplamıştı. İçişleri Bakanlığı da bütün açık ve gizli provokasyon servisleriyle Adliye avadanlığını Vatan Partisi üzerinde sıkı sıkıya odaklaşmıştı."

Dönemin faşist şeflerinden İlhan Darendelioğlu, Dr. Hikmet'in sözünü ettiği bu olayı kitabında anlatmıştır: "25 Kasım 1954'te, parti merkezine astıkları tabela ile komünizm propagandasına başladıkları anlaşılıyordu. Zîrâ tabeladaki Türkiye haritası aynen orağa benzetilen bir P harfinin içine alınmış bulunuyordu. Tabelanın parti merkezine asılmasından hemen sonra bu açık propaganda resmini görenler infiale makamına gerekse Emniyet Müdürlüğü'ne başvurmak suretiyle şikâyetçi olduklarını beyan etmişlerdir."

VP, o karanlık ve puslu günlerde bir avuç devrimcinin irade ve inadı ile varlık kazanır, ancak güçlü bir politik odak olma hedefini gerçekleştiremez. İşçi sınıfı içinde yürüttüğü örgütlenme çalışmaları ancak sınırlı bir alana ulaşabilir.

VP'nin daha yüksek sesle konuşma ve daha geniş kitlelere hitap etme olanağı 1957 seçimleri ile doğmuştu. İstanbul'un çeşitli bölgelerinde düzenlenen mitingler, geniş ölçüde dağıtılan bildiriler ve seçim toplantılarıyla partinin uzandığı alan genişletilmeye çalışılıyordu.

VP'nin etki alanını genişletme, faaliyetlerini çeşitlendirme amacıyla gerçekleştirdiği seçim mitingleri faşist saldırıların hedefi hâline gelmişti. Daren-

delioğlu kitabında, VP'nin nasıl algılandığına ve mitinglere düzenlenen saldırılara dâir şunları ifade ediyordu:

> O günlerin Vatan Partisi mitinglerinde bulunanlar daha iyi bilirler ki, bu parti, meydan mitinglerini, milletvekili olmak için değil akidelerini yaymak için tertipliyordu. Zîrâ bütün hatipleri, halka hitap ederken, reyden veya mebus olmak üzere halkın kendilerine de rey vermelerinden bahsetmiyorlar. Rus ihtilâli arifesinde olduğu gibi hürriyet özleminden bahsediyorlardı. Hürriyet isterken de aşırı ve sonsuz bir cür'et içinde mevcut düzene saldırıyorlardı.
>
> O günkü halk ve gençlik, Vatan Partisi diye kurulmuş olmasına rağmen mitinglerinde tahrikçi ve ihtilâlci metodlarla hareket eden bu kişilerin hüviyetini çabuk öğrenmiş, İstanbul'da Vatan Partisi'nin miting meydanlarını hemen her defasında, milliyetçi gençlerle, komünistlerin münakaşa, mücadele hatta bazı kereler de çarpışma sahaları hâline gelmişti.

VP mitinglerine yönelen bu saldırılar, 1960'lardan itibaren derece derece yükselecek olan faşist şiddetin de habercisi olmuştu. VP mitinglerinden birisi Eyüp Sultan'da yapılmıştı.

Şehrimizde faaliyet gösteren 25 komünist tevkif edildi

Vatan Partisi kurucusu Dr. Hikmet Kıvılcımlı ile arkadaşları hakları toplanan delillerle Adliyeye verildiler

Hükûmetin ticarî ve iktisadî politikası tenkidlere uğradı

Ankara milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata düşük tenorlu krom takasında 1 doların 27 liradan resmen muamele gördüğünü söyledi

Vatan Partisi'nin kurucusu Kıvılcımlı (sol üstte) ve parti üyeleri 1958 başında "komünist rejim kurmak için hükümet darbesi tasarlamaktan" tutuklanacaktı. *Cumhuriyet*, 26.01.1958.

Kırşehir yıllarında genel olarak tarih ve özel olarak da İslâm ve Osmanlı tarihleri üzerine araştırmalarında derinleşen Dr. Hikmet, Marksizm'i ülke ve bölge gerçekliklerine uygulamak, yeni sentezlere ulaşmak, yerelin özgüllüklerini evrenselle harmanlamak yolunda adımlar atmıştı.

Eyüp Sultan konuşması, Dr. Hikmet'in bu çabasının somutlaştığı bir içeriğe sahipti. Sonraki yıllarda, sol içinde farklı mahiyetlerde değerlendirmelere konu olmakla birlikte; konuşmanın orijinalliği ve yerelin tarihsel ve toplumsal özgüllüğüne ilişkin vurgusunun önemi konusunda ortaklaşılmıştır.

15 Ekim 1957 tarihli bu seçim konuşmasının ardından Dr. Hik-

met, din yoluyla komünizm propagandası yapmak suçlamasıyla gözaltına alınır ve tutuklanır. Kısa bir süre sonra VP yönetici ve üyelerine dönük bir tutuklama dalgası başlar. *Çok Parti Demokrasisi*, Dr. Hikmet ve VP'li yoldaşlarına yeni bir işkence ve tutsaklık süreci getirmiştir.

Dr. Hikmet, VP tutuklanmasına yol açan politik gelişmeleri ve tutuklanma sonrası yaşananları *Vatan Partisi Tüzük ve Programı*'nda daha sonra şöyle dile getirmişti:

> Menderes'in, son umudu, seçimi kazanır kazanmaz Ankara'ya gelen Amerikan Dışişleri Bakanına bir siyasî kurban kesip, dolar dilenmekti. Bütün 'Hür Basın'ın birinci sayfalarını, Dulles'in yakışıklı boy resmî ile yan yana Gizli Komünist Partisi'nden yakalananların eşkıya kılıklı fotoğrafları dolduruyordu. 'Vatan Haini Komünistler' Demir Perde gerisinden 'Para' alırken suçüstü elense edilmişlerdir! 'Vatansever İktidar', Amerika'dan 'Para' alamadığı için, üzüntüsünden Vatan Partilileri Harbiye zindan hücrelerinde aralıksız 1 yıl gündüz ışığı göstermemecisine her türlü insanlık haklarından yoksul, her işkenceye her an uğratılarak ölüme bıraktı. 2 yıl sonra Vatan Partililer iktidarın en güvendiği Ağır Ceza'da beraat ettiler.

Ellilerin son yıllarında Dr. Hikmet yine duvarlar altında tutsaktır ve yine teorik çalışmalara yoğunlaşmıştır. Ülke, yeni bir ekonomik ve politik bunalım sürecine doğru koşar adım ilerlerken, o gidişin yönünü saptayıp, buradan yeni mücadele döneminin temel çizgilerini oluşturmaya çalışmaktadır...

Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanışı

ANIL VAREL

Türkiye'de 1950 yılı, çok partili yaşama geçişte önemli bir dönemeç olarak kabul görür. Gerçi Türkiye'de muhalefet partilerinin varlığı çok daha eskiye dayanır. CHP'den de önce, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan partileri veya 1920 yılında kurulan TKP'yi özel konumu nedeniyle bir kenara koysak bile, yine de muhalefet partileri olarak elde TCF ve SCF deneyimleri vardır. Ancak bilindiği gibi, her iki partinin de siyasî ömrü çok kısa sürmüştür. Bu açıdan, TCF ve SCF'nin uğradığı akıbete DP'nin maruz kalmamış olması ve ülkeyi 30 yıla yakın bir süredir yöneten CHP'nin seçimle iktidardan düşmesi nedeniyle 1950 yılı, Türkiye siyasî hayatı açısından önemli bir eşiktir. Artık, *parlamenter demokrasi*, *liberal demokrasi* ya da *burjuva parlamenter demokrasisi* gibi, farklı kesimlerin farklı adlarla nitelendirdiği bu modern oyunun kuralları işlemeye başlamış; iktidar, seçimler yoluyla ilk kez el değiştirmiştir.

Bu bölümde odaklanılacak temel mevzû, elliler Türkiye'sindeki muhalefettir. Dönemin muhalefetini tanıyabilmek için, asıl olarak iki temel soruya cevap aranacaktır. Cevabı aranacak ilk soru(nsal), ellilerdeki siyasî kutuplaşmanın iki ana safından birini oluşturan CHP'nin, iktidar partisi DP ile arasındaki ideolojik farklılıklardır. İkinci soru(nsal) ise, on yıllık iktidarı boyunca DP iktidarının, hangi yönlerden ve nasıl eleştirildiğidir. Bu ikinci sorunsalın çözümlenmesinde, ana muhalefet partisi CHP'nin yanında, diğer bazı siyasi partiler ile üniversite ve basın çevrelerinden gelen eleştiriler de tartışmaya dâhil edilecektir. Ancak bu tartışmalara odaklanılmadan önce, ilk olarak, bahsi geçen yıllarda ülke siyasetindeki genel karakteristiğin ana hatlarıyla belirlenmesi gerekmektedir.

1945-60 Yılları Arasında Türkiye'de Yasal Politika Sahasının Azami Sınırları

Bu dönemde Türkiye siyaseti genel bir kabulle, tıpkı ABD'de olduğu gibi, (hâkim) iki partili bir sistem olarak düşünülür. Bir safta *cumhuriyetçi*ler, diğer saftaysa *demokratlar* yer alır. Gerçi bu yıllarda kurulan siyasî parti sayısı bundan çok daha fazladır; ama bu partilerin hiçbiri, CHP ve DP'yle kıyaslanabilecek bir kitleselliğe ve güce ulaşamamışlardır; nitekim tıpkı ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de bu sistemi, *hâkim* iki partili sistem olarak tanımlamaya imkân veren bu özelliğidir. Ayrıca, yine belirtmek gerekiyor ki, bu dönemde, parlamento dışı alanlarda da siyasî özneler çoğunlukla, bu iki partiden birinin ya doğrudan ya da dolaylı olarak temsilcisi veya destekçisi konumundadırlar. Bu dönemde parlamento dışı siyasete katılım kanalları (örneğin sendikalar) sadece kendi güçlerinden beslenerek bir siyasî etki yaratamayacak derecede cılızdır ve siyaset sahası, sağın bazı kesimlerine ve solun tümüne yasaklanmış durumdadır. Sağın bazı kesimlerinden kastımız; ırkçı ve Turancı görüşler ile *irticaî* olarak tanımlanan hareketlerdir.

Sonuncusundan başlayacak olursak; dinsel konularda atılacak herhangi bir adım, bu yıllarda kesinlikle siyasî iktidarın (1946-50 yılları arasında CHP'nin, 1950-60 yılları arasında ise DP'nin) tasarrufunda tutulmuştur. Yani ilkokul müfredatına zorunlu din derslerinin eklenmesi, tekke ve zaviyelerin yeniden açılması, devlet radyosunda Kur'an okutulması vb. faaliyetler, CHP iktidarı döneminde CHP, DP iktidarı döneminde de DP tarafından gerçekleştirilebilir; ama iktidar haricinde toplumda hiç kimse bu tür taleplerle siyasî olarak örgütlenemez. Din-siyaset ilişkisinde iktidarlar, kendileri haricinde herhangi bir grubun siyasî bir aktör hâline gelmesini istememektedirler; çünkü böyle bir gelişmenin, orta ve uzun vadede hangi sonuçlara gebe olabileceği kestirilememektedir.

Irkçı ve Turancı görüşler açısındansa durum daha karmaşıktır. Bilhassa otuzlu yıllar boyunca bu görüşlere ait ideolojik motifler, ülkede az-çok serpilebilmişlerdi. Sistemin bu görüşlere kendini nispeten kapaması ise, CHP döneminin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Elbette bu değişim, uluslararası konjonktürdeki gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası itibariyle artık faşizm ve ırkçılık, siyasî alanda kesin bir biçimde mağlubiyete uğramış durumdadır ve Türkiye'nin de dâhil olmaya çalıştığı Batı bloğunda bu fikirler artık, bir suç unsuru sayılacak derecede toplumsal hayattan dışlanmaya çalışılmaktadır.

Sol ise, İkinci Dünya Savaşı öncesinde de sonrasında da, iktidardan (gerek CHP'den gerekse DP'den) gelen basınca en çok maruz kalan kesimdir. 1945 öncesinde de sistem antikomünist bir niteliğe sahipti. Ama 1945'ten sonra,

siyasî anlamda ülke bir yandan liberalleşirken, diğer yandan da sola karşı alınan baskı önlemleri artarak sürmüştür. Oysa bu tarihlerde solun, burada ele alınamayacak birtakım nesnel ve öznel etmenler nedeniyle ülke siyasetinde kesinlikle belirleyici bir gücü yoktur. Siyasî anlamda etkisizliğine rağmen sola karşı alınan baskı önlemlerinin artarak sürmesi, iki faktör göz önünde bulundurularak açıklanabilir. Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulmaktadır ve Türkiye'nin de mensubu olmaya çalıştığı NATO bloğunun birleştirici öğesi antikomünizmdir. Dolayısıyla bu süreçte Türkiye'de hükümetler, uluslararası sahada olduğu gibi yurt içinde de antikomünist tutumlarını daha da belirginleştirmek istemişlerdir. İkincisi, 1945'ten sonra Türkiye'de yasal siyaset alanının başka partilere açılması isteği ile sistemin kırmızı çizgilerinin özellikle soldan gelecek ihlâllere karşı korunması isteği arasında, çok bariz bir çelişki oluşmuştur. 1945'ten itibaren, siyasal liberalleşme adına, CHP dışında başka siyasî partilerin kurulmasına izin verilmiş, üstelik bu durum, bizzat İnönü tarafından teşvik de edilmiştir. Dahası, 5 Haziran 1946'da, "...sınıf esasına dayanan" cemiyetlerin kurulması önündeki yasak da kaldırılmıştır. İşte bu gelişmeler, ülkedeki sol çevrede bir hareketliliğe sebep olmuş; sol partiler ardı ardına kurulmaya başlamıştır; bu partilerin en çok ses getirenleriyse, Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) olmuştur. Ama elbette "çok partili yaşam" denilerek hayal edilen Türkiye tablosu bu değildir ve nitekim bu partilerin faaliyetleri, kuruluşlarından çok kısa bir süre sonra durdurulmuştur. Ayrıca, sınıf esasına dayanan cemiyetlerin kurulması önündeki yasak kaldırıldıktan sadece bir yıl sonra, 1947 tarihli Sendikalar Kanunu'nda (tam adıyla 6542 sayılı İşçi ve İşverenler Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun) da, kurulacak sendikaların –kanundaki ifadeleriyle– "gayri siyasî" ve "millî" nitelikte olmaları zorunlu kılınmıştır. Üstelik bu kanunda işçilere, grev ve toplu sözleşme hakları da tanınmamıştır.

Özetle sol, 1945'te başlayan demokratikleşme dalgasının itinayla dışında tutulmuştur. Bu bağlamda, çok partili yaşama geçiş ile sistemin kırmızı çizgilerinin soldan gelecek tazyiklere karşı korunması arasındaki gerilim şu şekilde karikatürize edilebilir: CHP, farklı öznelerin yasal siyaset arenasına girebileceği bir kapıyı aralamış, ama bu kısmî demokratikleşme dalgasından istifade ederek hareketlenen ve o kapıdan içeri girmeye çalışan sol aktörlere geçit vermemek için çeşitli baskı yöntemleriyle onların üzerine yürümüştür. Aynı tutum, DP iktidarı tarafından da sürdürülecektir. Nitekim DP hükümetinin henüz ilk yıllarındaki önemli icraatından biri, o tarihlerde ülke solunun geleneksel adresi olan TKP üyelerine yönelik olarak başlattığı ve tarihe *1951 Tevkifâtı* adıyla geçen geniş çaplı operasyondur.

Sonuçta, 1945-60 yılları arasında Türkiye'de yasal siyaset alanı ideolo-

jik açıdan son derece dar bir çerçevede yapılandırılmış; sol siyaset neredeyse tümüyle yasaklanmış ve hatta belirli bazı sağ akımlar da sistemden dışlanmaya çalışılmıştır. İşte bu koşullar altında, Türkiye iç siyasetinde ellili yıllar boyunca sadece iki aktör baskın olabilmiştir. Biri, siyasî iktidarın sahibi DP; diğeri ise, dönemin muhalif grupları arasında en büyük güce sahip olan CHP'dir.

Ülkedeki siyasî saflaşmanın büyük oranda, *CHP-DP kutuplaşması* şeklinde tezâhür etmesi, özel olarak bu iki partinin dünya görüşlerinin karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır. Bu satırları takip eden ilk iki başlıkta bu konu ele alınacaktır; ancak şimdiden belirtmek gerekirse, o dönemin bu iki başat aktörü arasında, birbirlerine zıt kutuplara konulmalarını gerektirecek nitelikte derin ideolojik farklılıklar yoktur. Hattâ denilebilir ki, çok partili yaşamın bilhassa ilk yıllarında bu iki parti de bilinçli olarak, ideolojik açıdan birbirlerine yaklaşmaya çalışmışlardır. Öyleyse bu noktada kritik bir soru karşımıza çıkmaktadır: Sadece iki partinin kuvvetli birer seçenek oluşturabildiği bir siyasal konjonktürde, neden bu partiler ideolojik olarak birbirlerine çok yakın durmaya çalışmışlardır?

Rejimin Bir Partisi Olarak Demokrat Parti

Kurulduğu tarihte DP ısrarla, *CHP gibi bir parti* olarak kabul edilmeyi istemiş ve CHP'nin Altı Ok'unu kendi programına almıştır. Çünkü DP, varlığını sürdürebilmek için, *rejimin bir ötekisi* olmadığını ispat etmek zorundadır. Lider kadrosunun bu tarihlerdeki ısrarlı vurgularına göre DP; laiktir, Atatürkçüdür, cumhuriyetçidir, gericilere ve özellikle de komünistlere kesinlikle göz açtırmayacaktır... DP'nin bu tutumunun nedenlerini tespit edebilmek zor değildir. Türkiye uzun bir süreden beri tek partili bir sistemle yönetilmektedir ve CHP'ye siyasî açıdan rakip olmaya çalışmış diğer tüm oluşumlar (TKP, TCF ve SCF), rejim için birer tehdit unsuru olarak kabul edilmişlerdir. Gerçi DP, bizzat CHP'nin içinden kopan bir kadronun kurduğu bir partidir ve liderleri Celal Bayar, uzun bir dönem boyunca CHP'nin en üst kademelerinde yer almış, hatta Atatürk'ün Başbakanlığı'nı da yapmıştır. Dolayısıyla gerçekten de DP, organik açıdan sistemin içinde yeşermiş bir partidir. Ama yine de DP'nin, siyasî ve hukukî açıdan gayrimeşru bir pozisyona düşmekten endişe duymasının bazı nesnel temelleri vardır.

Her şeyden önce, çok uzun bir süre boyunca ülkeyi siyasî açıdan rakipsiz yönetmiş olan CHP kadrolarının bir bölümünün, gittikçe güçlenmekte olan bir muhalefet partisinin varlığına ne kadar tahammül edecekleri kuşkuludur. Bu tarihte CHP, bir yandan sistemi dönüştürürken, aynı gayretle, aslında kendisini de dönüştürmeye çabalamaktadır. Başka bir ifadeyle CHP, biz-

zat kendisini de yeni yapıya uyumlu hâle getirmeye çalışmakta ve bu girişiminde bazı sorunlar yaşamaktadır. Bu dönemde CHP'de, başını Recep Peker'in çektiği kanatla, *ılımlı* olarak nitelenen diğer kanat arasında bir mücadele söz konusudur ve aslında DP'nin kaderi de, CHP içindeki bu mücadeleyle doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla DP'nin muhalefetin dozajını arttırdığı dönemde, bu partinin kapatılmasıyla ilgili olarak CHP içinde başlayan tartışmalar, DP önderlerinin başlangıçtaki tedirginliklerinin hiç de yersiz olmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Bayar ve Menderes gibi isimlerin eski birer CHP'li olmaları da kesinlikle yeterli bir güvence değildir; zira SCF kendisini feshetmek zorunda bırakıldığında dahi hiç kimse, Fethi Okyar'ın, rejim karşıtı olduğunu düşünmemişti. Bu açıdan İnönü'nün, Recep Peker'i de karşısına alacak bir biçimde, meşru bir muhalefet partisi olarak DP'nin, CHP'ye yönelik eleştirilerinin doğal karşılanması gerektiğini ifade ettiği Temmuz Beyannâmesi, DP'nin varlığının meşru kabul edilmesi yolunda çok kritik bir müdahale olacak ve Türkiye siyasetinde önemli bir dönüm noktası oluşturacaktır. Nasıl ki, DP'nin 1946 yılında kurulması ve 1950 seçimlerinde iktidarı devralışı, çok partili yaşama geçişte iki önemli tarihsel dönemeç olarak kabul görüyorsa; Temmuz Beyannâmesi de, DP'nin kapatılmasıyla ilgili tartışmalara çok etkili bir müdahale olması itibariyle, Türkiye'de çok partili yaşamın yerleşmesinde diğerleri gibi kritik bir dönemeçtir.

1946'da çok partili dönemin ilk hükümetini kuran Recep Peker, Türkiye siyasetinin ve CHP tarihinin bir dönemine damgasını vuran isimlerdendi.

DP'nin kapatılmasıyla ilgili olarak başlayan tartışmalar göstermektedir ki, daha önce ifade edilen tüm özelliklerine rağmen DP'nin, *sistemin bir partisi* olarak kabullenilebilmek için, ciddî bir uğraş vermesi gerekmiştir. DP'yle hemen hemen aynı tarihlerde kurulup, ideolojik açıdan CHP'ye gerçek bir alternatif oluşturmaya çalışan diğer partilerin kısa sürede kapatıldıklarını da göz önünde bulundurduğumuzda, karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır: O tarihlerde siyasî sistem içinde var olabilmek, ancak *DP gibi bir parti*ye, yani aslında *CHP gibi bir parti*ye tanınan bir ayrıcalıktır. Başka bir ifadeyle DP, *CHP gibi bir parti* olduğu için sistemde meşru kabul edilmektedir ve bilhassa kurulduğu ilk yıllarda bu görünümünü sürdürmek mecbûriyetindedir. Bu

yüzden DP, CHP'yi eleştirirken, bu partiden ideolojik açıdan çok da ayrı bir pozisyona düşmemeye dikkat etmek zorundadır.

Öte yandan, yukarıda ifade edilen bu zorunluluk, DP açısından ikili bir sıkışmaya da işaret eder: DP, iktidar partisinin birebir bir kopyası olursa, halkın gözünde siyasî bir alternatif olamayacaktı; ama CHP'nin mümessilliğini yaptığı resmî ideolojiden önemli ölçüde uzaklaştığında ise, demokrasi oyunu içindeki mevcudiyeti tartışmaya açılacaktı. Demek ki DP, rejimin tüm hassas noktalarında CHP'ye benzediğini kanıtlamak zorunda; ama diğer yandan da oy toplayabilmek için, CHP'den farklı bir parti olduğunu da göstermek zorundaydı. DP'nin ideolojik çerçevesi çizilirken, CHP'den kayda değer biçimde farklı bir pozisyona yönelebilmesinin önündeki tarihsel engel –bu partilerin dayandıkları toplumsal tabanın yol açtığı örtüşme haricinde– budur.

Bununla birlikte, o dönemin meşhur tarifiyle söylemek gerekirse, rakibiyle arasına "iki parmak" boşluk bırakmak şartıyla mümkün olduğunca ona yaklaşmaya çalışan sadece DP değildi. İlginç bir biçimde, 1950 yılına gelinirken CHP de, DP'nin nispeten kendisinden farklı göründüğü tüm başlıklarda bu partiye yaklaşmaya çalışacaktı.

CHP'nin 1945 Sonrasındaki İdeolojik Salınımı

CHP ve DP'nin dayandıkları sınıfsal ittifaklar ve bu partilerdeki egemen unsurların toplumsal tabanları göz önünde bulundurulduğunda, bu iki partinin birbirlerinden çok da farklı ideolojik konumlara oturmaları elbette beklenemezdi. Ama yine de, DP kurulur kurulmaz, her iki partinin de birbirlerine mümkün olduğunca yaklaşmaya çalışması, açıklanması gereken ilginç bir durumdur. Gerçekten de, bir önceki başlıkta ifade edilen zorunluluklar neticesinde DP'nin ideolojik açıdan CHP'nin hemen yanı başında (CHP'den "iki parmak uzakta") kurulan bir parti olmasının yanı sıra, 1950 seçimlerine giden süreçte CHP de ideolojik açıdan DP'ye yanaşmaya; o "iki parmak" mesafedeki uzaklığı kapatmaya çalışmıştır. Bu yanaşma, ekonomide devletçilik ilkesinin revize edilerek daha liberal bir gözlükle okunması, laiklik ilkesindeki radikal duruşun yumuşatılması ve yasal siyaset sahasının liberalleştirilmesi konularında gerçekleşmiştir. CHP'deki bu değişim, başlıca üç faktöre dayandırılarak açıklanabilir. Bunlardan ilki, iç dinamiklerin (özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği sorunların ve DP'nin varlığının) etkisi; ikincisi, dış dinamiklerin etkisi ve sonuncusu ise CHP'nin bir parti olarak, yukarıdaki iki etkiye göre kendisini kolaylıkla dönüştürebilmesini mümkün kılan ve partinin, somut bir biçimde tarif edilebilir bir ideolojisinin var olup olmadığını dahi sorgulatan özgün yapısıdır.

CHP, DP kurulduktan sonra kendi programını gözden geçirmek zorunda kalmıştı; çünkü sistemin demokratikleştirilmesi, ekonominin liberalleştirilmesi ve dinsel konularda verilecek tavizler, DP'nin toplum nezdindeki ayırt edici yönünü ortadan kaldırabilmek için gerekliydi. Daha doğrusu, CHP kurmayları böyle düşünmüşlerdi. Yani DP'nin söylemlerinin siyasî arenada yankılanması sırasında toplumda yarattığı etki, CHP'nin kendi programını gözden geçirmesi için önemli bir gerekçeydi.

Bununla birlikte, CHP'yi değişime ve DP'ye benzemeye zorlayan iç dinamikleri, sadece DP'nin CHP'ye olan *tazyiki* olarak okumak, kesinlikle yanıltıcı olacaktır. Nitekim henüz DP kurulmadan önce de CHP'de önemli bir dönüşüm başlamıştı. Gerçekten de CHP, 1945 sonrasında sistemi kontrollü bir biçimde gevşetmek ve toplumun farklı kesimleriyle arasını düzeltmek zorunda olduğunu düşünüyordu. Çünkü ellilere gelinirken CHP artık, halk için halka rağmen anlayışını daha uzun süre devam ettirebilecek bir durumda değildi. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, hem bu savaş süresince yaşanan ekonomik sıkıntılar hem de uzun yıllardan beri süregelen tek parti uygulamaları nedeniyle Türkiye'deki mevcut atmosfer, hemen her açıdan CHP'nin aleyhineydi. Elbette, bir ülkede serbest seçim uygulaması olsa da olmasa da siyasî iktidar, toplumdaki meşruiyet dayanakları giderek aşınmakta iken kulağının üstüne yatıp, büyüyen toplumsal huzursuzluğa karşı tamamen tepkisiz kalamazdı. Yani bir muhalefet partisinin varlığına izin vermemiş olsaydı dahi CHP, muhtemelen, topluma kendisini sevdirmeye yönelik birtakım yeniliklere başvuracaktı, başvurmak zorundaydı da; ama oy kapma savaşlarının başlamış olmasının, CHP'yi, daha keskin dönüşler yapmaya zorladığı da aşikârdır.

Seçimler için İhap Hulusi tarafından hazırlanmış bir CHP afişi.

Öte yandan, CHP'nin ekonomik ve siyasî konularda liberalleşmesini, sadece ülkenin iç dinamiklerine bağlamak da kesinlikle yanıltıcı olacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada yeni bir güç dengesi kurulurken,

Türkiye de kendini, kapitalist bloğun bir neferi olarak konumlandırmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla kapitalist bloğun tasvip edeceği siyasî ve ekonomik atılımlar, bu yolda ilerlemeyi kolaylaştıracak ve ayrıca, CHP'ye karşı DP'nin dış çevreler nazarında tercih edilebilirliğini de sakatlayacaktı.

Her şeyden öte, Türkiye'de yönetici zümrelerin kendilerini ve yönettikleri siyasal-sosyal sistemi, Batı Avrupa'daki ülkelere referansla şekillendirme istekleri, 19. yüzyıldan bu yana ülke siyasetinin temel bir özelliğidir ve 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Batı Avrupa'da çok partili yaşam artık, modernliğinin bir amentüsü hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden beri süregelen bu eğilim dolayısıyla, tek partili sistemden çok partiye geçiş gibi tarihsel açıdan son derece önemli bir dönüşüm dahi, görece kolaylıkla benimsenebilir bir gelişme olarak kabullenilmiştir. Çünkü siyasal liberalleşme yolunda böyle bir değişim, *muâsırlaşma* denilen, rejimin en temel parametresi açısından da faydalı bir dönüşüm olarak kabul edilmiştir.

CHP'nin ekonomik ve siyasal liberalleşme yönünde attığı adımlarda iç dinamiklerin mi, yoksa dış dinamiklerin mi daha belirleyici olduğu ya da iç dinamikler içinde DP etkisinin mi, yoksa İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan zorlukların mı daha önemli görülmesi gerektiği türünden tartışmalar ise, bu yazının kapsamını aşmaktadır. Ama az ya da çok, tüm bunların CHP programını etkilediğine ve her bir etmenin, diğeri üzerinde bir çarpan etkisi yarattığına şüphe yoktur.

CHP programını DP'ninkine yaklaştıran iç ve dış faktörler bunlardır. Ama bu söylenenler içinde, CHP'nin kendini nasıl kolaylıkla dönüştürebildiği sorusu hâlâ gizemini korumaktadır. Çünkü bir ülkeyi 20 yılı aşkın süredir tek başına idare etmiş olan bir partinin, parti programını önemli bir ölçüde değiştirmede gösterdiği girişkenlik ve sonrasında da iktidarı kansız biçimde devretmeyi (görece) rahatlıkla kabullenmesi, tarihsel açıdan önemli bir olaydır. Bu tarz dönüşümlerin gerçekleşmesini mümkün kılan giz, CHP'nin, ne bugünkü bildiğimiz tarzda, ne de tek parti diktatörlüklerinde görülen tarzda bir parti olmamasında yatmaktadır. CHP, tek partili sistemlerdeki iktidar partilerinden farklı olarak, köşeleri net biçimde belirlenmiş bir ideolojik formasyona sahip değildir. CHP örneğin, muâsırlaşma şiârıyla 1930'lara kadar Batı Avrupa'da gördüğü tarzda liberal ekonomik atılımları gerçekleştirmeye çabalar, ama 1929 Buhranı neticesinde bu ihtimal ortadan kalktığında ise aynı CHP, ülke ekonomisini planlamak için yüzünü Sovyet uzmanlarına döndürebilir ve 1931'de parti programına devletçilik ilkesini ekleyebilir. Ekonomide Sovyet tarzını andıran bazı adımların atılması (kuşkusuz ülkeyi sosyalizme götürmek için değil, ama sınaî kapitalizmin gelişimine yönelik son derece müdahaleci adımlardı bunlar), parti içinde ciddî bir gerginliğe yol açmaz. Aynı CHP, bir yandan İngiltere ve Fransa gibi ülkeleri muâsırlığın ideal

tipleri olarak düşünürken, diğer yandan da öğretici dersler edinebilmek için Mussolini'nin faşist İtalya'sını kapsamlı bir biçimde inceleyip, kendi örgütünü buna göre şekillendirmeye niyet edebilir. Gerçi Recep Peker'in bu girişiminde pek başarılı olunamamışsa da, yine de bu konu yüzünden parti içinde kıyamet kopmamış olması önemli bir detaydır. Aynı şekilde, milliyetçilik bazen sadece bir yurttaşlık bağı (aynı ülkenin vatandaşı olmak), bazense kan ile aktarılan bir etnik aidiyetin ifadesi olarak yorumlanabilir. Çünkü o yıllarda *muâsır* (!) dünyada her ikisi de vardır. Hemen hemen aynı tarihlerde aynı kavramın bu iki farklı anlamla birlikte kullanılıyor olması da, parti içinde ideolojik anlamda ciddî bir rahatsızlık oluşturmaz.

Bu tarz örnekleri çoğaltmak mümkündür. Görüldüğü gibi, CHP'nin diğer tek parti iktidarlarından (Mussolini İtalya'sı ya da Hitler Almanya'sı vb. örneklerden) farklı olarak, net bir ideolojik formasyonu yoktur. Egemen ideolojinin içeriğini büyük oranda, muâsırlaşma gibi, laiklik meselesi haricinde diğer tüm temel ayrım noktalarında muğlak bir ideolojik motif doldurur. O yüzden asıl ilke muâsırlaşmak olarak tanımlandığında da, ideolojik salınımın rahatça gerçekleştirebileceği geniş bir spektrum açılmış olur; duruma göre bir reçeteden diğerine kolaylıkla geçilebilir.

Hattâ daha da ileri gidersek, CHP'nin bir *parti* olarak ideolojik formasyonunu tartışmanın dahi sıkıntılı olduğu iddiâ edilebilir. Çünkü o tarihte CHP, bugünkü bilindiği tarzda bir *parti* de değildir. Bu kitabın ilk bölümünde bu konu daha geniş biçimde ele alındığından, burada uzun uzadıya tartışılmayacaktır; ancak bu yazıdaki bütünlüğü tamamlamak adına özet olarak şu söylenebilir: CHP, devletten bağımsız bir biçimde kurulup, sonradan siyasî iktidarı ele geçiren bir *örgüt* değildir. "CHP'lilik", hâlihazırda ülkeyi yönetmekte olan siyasî yöneticilere günün birinde eklenmiş bir kimliktir. Bu kişilerin, elbette bir dünya görüşü vardı ama CHP, iktidar olmadan önce bir *örgüt (teşkilat)* olarak kurulmuş, bu süreçte örgütünü niteleyecek net bir ideolojik formasyon geliştirmiş ve sonra da kendi ideolojisini, iktidar olmak suretiyle devlete giydirmiş değildir. Devletten bağımsız olarak tebarüz eden bir kimliği ve sıkı bir örgüt yapısı olmayan bu partinin, tüm köşeleri belirgin biçimde işaretlenebilecek bir ideolojik yapısı da oluşmamış ya da oluşturulmamıştır. CHP'nin, bir *parti* ve *örgüt* olarak, devletin dışında bir kimlik oluşturabilmesi, asıl olarak 1950'lerin ortalarında netleşmeye başlayan ve 1970'lere doğru da giderek belirginleşen bir dönüşümün sonucudur.

CHP'nin işte bu özellikleri, daha önce sayılan iç ve dış faktörlerin etkisinde görece rahat bir biçimde ideolojik salınım gerçekleştirebilmesini mümkün kılar. Ama burada, muhtemel yanlış anlaşılmalara karşı küçük bir parantez daha açmak gerekiyor. Dikkat edilirse, yukarıda ısrarla CHP'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönüşümünün *görece* rahat bir biçimde ger-

çekleşmiş olduğundan söz ediyoruz; aslında bu dönüşümün, tamamen sorunsuz ve çelişkisiz bir şekilde yaşanmadığını da eklemek gerekiyor. Nitekim CHP içinde ılımlılarla sertlik yanlıları arasında yaşanan ve ikinci grubun tasfiye olmasıyla sonuçlanan gerilim, bu dönüşümün sancısıdır. Yine de, "tek parti iktidarları" denilince akla gelen diğer örneklerle kıyaslandığında görülecektir ki CHP, sistemin ve kendi partisinin dönüşümünü gayet ılıman bir iklimde gerçekleştirmiştir.

Yukarıda sayılan bu üç faktör (iç ve dış etmenler ile ideolojik salınıma olanak sağlayan örgüt karakteri), CHP'nin ideolojik açıdan DP'ye yaklaşmasına imkân sağlamıştır. CHP'nin 1945-50 yılları arasında bu yönde attığı adımlardan bazıları şunlardır: Ekonomik liberalleşme adına; Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırılmış, DB ve IMF'ye katılım için başvurulmuş, Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Ödenmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun hazırlanmış, 1950 seçimlerine yönelik hazırlanan bildirgede devletin ekonomideki rolünün özel teşebbüsler lehine azaltılması ve yabancı sermayenin ülkeye girişinin teşvik edilmesi yönünde vaatlerde bulunulmuştur. Sistemin "demokratikleştirilmesi" (bir başka ifadeyle sistemin "liberalizasyon"u) yolundaysa; İnönü'nün *Millî Şef* ve *Değişmez Genel Başkan* sıfatları CHP tüzüğünden kaldırılmış, seçimler için gizli oy ve açık sayım ilkesi kabul edilmiş, Altı Ok'un anayasadan çıkartılmasına karar verilmiş, Recep Peker'in istifasından sonra Başbakanlık görevi için Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay gibi CHP içindeki "ılımlı"lar seçilmiş, üniversitelerin özerkliği lehinde ve basının özgürleştirilmesi yönünde bazı düzenlemeler yapılmıştır. DP'nin önemli bir oy deposu olan muhafazakâr seçmenlerin tercihlerini etkileyebilmek içinse; ilkokullara isteğe bağlı olmak üzere din dersleri konulmuş, imam hatip kursları açılmış, Ankara'da İlahiyat Fakültesi kurulmuş ve tekke ve zaviyelerin tekrar açılması için gerekli yasal düzenleme yapılmıştır.

CHP'nin işte tüm bu icraatı göz önünde bulundurulduğunda, DP ile arasında anlamlı ideolojik farklılıklar bulmak zorlaşmakta, iki parti arasındaki farklar muğlaklaşmaktadır. Üstelik 1946-60 yılları arasında dördü CHP, onu DP iktidarında geçen on dört yıl boyunca siyasî tansiyonu en çok yükselten tartışmaların bile, bu iki parti arasındaki farklılıklardan değil; benzerlikten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Öyle ki, muhalefete yapılan baskılar konusunda DP'nin 1950 öncesinde şikâyetçi olduğu tüm politikalar, 1950 sonrasında bizzat DP tarafından gerçekleştirilecektir. Gerçekten de 1950 öncesinde, seçim güvenliğinin sağlanması, daha adaletli bir seçim sisteminin temini, muhalefete ve gazetecilere yönelik yapılan baskıların kaldırılması vb. konularda DP çok çabalamıştı; ama DP muhalefetteyken CHP'den her ne istediyse, CHP de muhalefetteyken neredeyse aynılarını DP'den istemiştir. Ör-

neğin, seçimlerde nisbî temsil sistemini DP muhalefeti savunmuş, ama iktidar partisi CHP, çoğunlukçu seçim sistemini uygulamıştır. DP, iktidarı devraldığında aynı seçim sistemini uygulamaya devam etmiş, bu sefer de CHP nisbî temsil sistemine geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla siyasî iktidara sahip olmanın getirdiği hukukî ve idarî olanakları kullanarak rakibi karşısında avantaj elde etme ve hatta baskılama konusunda da DP iktidarı, CHP'nin neredeyse devamı niteliğindedir; iki iktidar arasında, bu açıdan da tarihsel bir süreklilik mevcuttur. Yine de, 46 seçimlerindeki usulsüzlüklere ve 1946-50 yılları arasında uyguladığı çeşitli baskılara rağmen CHP'nin, sistemi giderek demokratikleştirdiğini ve nihayetinde iktidarı kansız bir biçimde devretmeyi başardığını, bir farklılık olarak not etmek gerekir. Çünkü DP iktidarı, CHP'nin tarihsel olarak izlediği istikametin tam aksine ilerleyecek; 1950-60 yılları arasında giderek daha baskıcı hâle gelecek ve hatta her şeyin DP adına kötüleşmekte olduğu bir sürecin sonunda, mahkemelerden bile daha üstün yetkilerle kuşandırılmış bir yapılanma olan Tahkikat Komisyonu'nu kuracaktır. Altındaki zemin kaydıkça, Menderes daha da hiddetlenecek ve iktidara daha sıkı biçimde sarılacaktır. Bu, Menderes ile İnönü arasındaki temel bir farklılık olarak okunabilir. Dolayısıyla, son ana kadar muhaliflerine yönelik kimi hukukî ve idarî yaptırımlarını sürdürmüşse de, yine de CHP'nin, iktidardan düşme sürecinde rakibine karşı (sola değil; DP'ye karşı) giderek daha az baskıcı hâle geldiği söylenebilir. DP ise aksine, tüm ülkeyi saran bir hürriyet coşkusu içinde iktidara gelip, iktidarda kaldığı süre boyunca giderek baskıcı politikalara yönelmiştir. Ama elbette bu farklılık, muhalefete yönelik yapılan baskılar konusunda her iki iktidarın da birbirine çok benzediği gerçeğini değiştirmemektedir.

Öte yandan, işçilere ve işçi örgütlenmelerine karşı takındıkları tutumlar açısından da CHP ve DP, birbirlerinin devamı niteliğindedirler. Nitekim her iki parti de, iktidarda oldukları süre zarfında, sendikalar için hayatî bir öneme sahip olan grev hakkını tanımamakta direnmiştir. Gerçi, tarihsel açıdan miyop bir inceleme, bu konuda CHP ve DP'nin farklı görüşler öne sürdüklerini iddiâ edebilir. Oysa kimin grev hakkını savunduğunu ve kimin bu hakkın karşısında olduğunu farklılaştıran ayraç, bizâtihi partilerin kendileri değil; o sırada muhalefette yer alanın hangisi olduğudur: Eğer CHP'nin iktidarda olduğu dönemi ele alıyorsak, grev hakkının savunucusu DP'dir; ama DP'nin iktidarda olduğu dönemi ele alıyorsak, bu hakkın savunusunu yapan CHP'dir. Sonuçta grev hakkını tanıyan ne CHP, ne de DP iktidarıdır; bu hakkı yasalaştıracak olan 27 Mayıs Darbesi'dir.

Ayrıca, dış ilişkiler konusunda her iki parti, birbirlerinin mutlak birer destekçisidirler. Yani dış politikada (buna, "ABD ve NATO şemsiyesi altına girme" ya da "uluslararası sahada antikomünizm" de denebilir; çünkü kelime-

ler farklı olsa da, pratikte taşıdıkları anlamları aynıdır), DP ve CHP arasında anlamlı bir ideolojik farklılık yoktur.

Sonuçta, karşılaştırma nesnemiz 1920'lerin, 1930'ların veya 1970'lerin CHP'si değil de, çok partili yaşama geçiş sürecindeki CHP ise, bu partinin DP ile arasında kayda değer bir ideolojik farklılık bulmak zordur. Bir sonraki bölümde, DP iktidarının hangi yönlerden, kimler tarafından ve nasıl eleştirildiğine odaklanılırken görüleceği üzere, ana muhalefet partisi CHP'nin ideolojik açıdan pek de ayırt edici bir muhaliflik ortaya koymamasının ve güncel siyasî tartışmaların bu açıdan son derece dar bir çerçeveye hapsolmasının nedeni budur. Nitekim partilerin ideolojik anlamda birbirlerine alternatif oluşturmuyor olmaları, daha DP kurulduğu tarihten beri kamuoyunun da dikkatini çekmiştir. DP'nin muhalefet yıllarında, lideri Bayar'ın verdiği demeçlerde, DP'nin SCF gibi "muvazaalı" (danışıklı, anlaşmalı) bir parti olmadığını ısrarla vurgulaması ve gerçekten de CHP'den bağımsız ve iktidar olmayı hedefleyen başka bir oluşum olduğuna kamuoyunu inandırmaya çalışması, bu bağlamda dikkat çekici bir durumdur. İdeolojik anlamda iktidardan net bir biçimde farklı bir pozisyonda duran bir partinin, gerçekten muhalif bir parti olduğuna kamuoyunu inandırabilmek gibi bir kaygısı olmazdı.

Gerçekten de DP, ideolojik açıdan CHP'nin yanı başında kuruluyor ve CHP de, DP ile arasındaki birtakım vurgu farklılıklarını mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya çalışıyorsa, şu soru kritik bir önem taşımaktadır: Eğer ki 1946-50 yılları itibariyle, ideolojileri düzeyinde bu iki parti birbirlerinin hemen hemen aynısıysa, neden DP'nin kuruluşu toplumda büyük bir heyecan uyandırmış ve derhal geniş kitleleri arkasında toplayabilmiştir?

Benzer Parti Programları, Benzer Seçim Beyannâmeleri, Farklı İmajlar

Çok partili yaşama geçiş sürecinde DP, iki şeyi çok başarılı bir biçimde gerçekleştirmiştir. Birincisi; DP, toplumun tüm kesimlerinin yıllardır süregelen ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında büyüyen tepkilerini, DP'nin *varlık sebebi* olarak gösterebilmiştir. Bir anlamda DP, CHP'nin "olumsuz" imajını, kendi adına bir avantaja çevirmiştir. CHP'nin bu "olumsuz" imajını, biraz da basitleştirmek pahasına, *merkezî devlet aygıtının ve onun bürokrasisinin egemenliği* olarak tanımlayabiliriz. Daha açık olarak, CHP'nin seçim mağlubiyetlerinin sebebi olan imajı şudur: Siyasî veya ekonomik konularda karar almada, dinî meselelerde, köyde-tarlada, vergi toplamada, karneyle girilen ekmek kuyruklarında, okullarda, –kısacası hayatın her alanında– merkezleri Ankara olan bir yönetici grubun egemenliği ve baskısı... İnönü ise, bu egemenlik ve baskı mekanizmasının şahsında simgeleştiği, teces-

süm ettiği lider olarak görülmüştür. DP, seçim çalışmalarında bu imajın üzerine gitmiş ve tam da bu yüzdendir ki, "Yeter, Söz Milletindir!" diyerek sahaya çıkmıştır. DP'nin seçim propagandası, hem ekonomik, hem de siyasî konularda bu egemenliğin ortadan kaldırılması veya hiç değilse gevşetilmek istenmesi açısından; ekonomide ve siyasette liberalleşmeyi ve radikal laiklik savunusunda da belirli bir yumuşamayı hedeflemiştir. Nitekim bu üç unsur, tam anlamıyla, 1945-50 yılları arasında CHP'deki revizyonun da ana hatlarını oluşturmaktadır. Ancak CHP'nin, 1950 öncesinde son birkaç yıla sıkışan bu çabaları, partinin, erken Cumhuriyet dönemiyle özdeşleşen imajını/sicilini silmekte başarılı olamamıştır. Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş* isimli eserinde, CHP'nin seçimleri kaybetmesine yol açan imajını, "CHP iktidarının son yıllarda uyguladığı politika değil, tüm geçmişi yaratmıştır," derken, aynı noktaya işaret etmektedir.

DP'nin 1950 seçimleri için kullandığı "Yeter! Söz Milletindir!" ifadesi siyaset tarihimizin en unutulmaz sloganlarından oldu.

Ayrıca DP, ülke içindeki egemen sınıfların (toprak sahipleri ve ticaret burjuvazisinin) çıkarlarını savunmada da çok daha marifetli olacağı hissini uyandırabilmiştir. Gerçi, DP henüz iktidara gelmeden önce de, onun savunduğu ekonomi politikaları CHP tarafından savunulur hâle gelmişti; ancak bu konuda da geçmişi (toprak reformu tartışmaları, Varlık Vergisi, Millî Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi vb.), CHP'nin peşini bırakmıyordu. Yani 1950'lere gelindiğinde bu iki partinin programları birbirinin kopyası hâline gelmişse de, CHP'nin geçmiş dönemdeki icraatı, egemen sınıflar nazarında da imajını sarsmaktaydı.

Elbette DP'nin hem büyük toprak sahiplerinin, hem de topraksız köylülerin çıkarlarını aynı anda savunamayacağı; ya da bir yandan sermayedarların, diğer yandan da işçilerin lehine bir ekonomi politikası izleyemeyeceği aşikârdı. Çünkü bu kesimlerin çıkarları –örneğin, toprak reformu, grev hakkı vb. konularda çok açıkça görülebileceği gibi– birbirleriyle çelişmekte-

dir. Ama ele aldığımız konu *imaj* ise, DP, küçük bir yüksek memurlar kadrosu haricinde toplumun tüm kesimlerinin çıkarlarını ve taleplerini savunan bir parti olarak gözükmek istemiş ve bunu da başarmıştır. Sonuçta halk, 1950'de sandıklara giderken, CHP'nin 1945 öncesinden süregelen "olumsuz" imajı zihinlerde beliriyordu ve bu nedenle DP, o yıllarda *değişimi* temsil ediyordu.

Ayrıca, CHP karşısında DP'nin çok kısa bir sürede güçlenebilmesinde, ister istemez bizâtihi CHP'nin de katkıları olduğunu söyleyebiliriz. CHP'nin, DP dışındaki partilerin varlığını meşru görmemesi ve hatta DP'nin kuruluş ve kamuoyunca tanınma sürecini bizzat CHP önderlerinin de desteklemesi, tek meşru muhalefet odağı olarak DP'nin sivrilebilmesinin önünü açmıştır. Gerçi bu dönemde Millî Kalkınma Partisi (MKP) gibi, rejime göre zararsız sayılabilecek başka partiler de kurulmuştur ama kamuoyunca bu partilerin varlığı ciddîye dahi alınmamıştır. DP, hem CHP'ye ideolojik açıdan yakınlığı sebebiyle varlığına müsamaha gösterilen, hem de kuruluşu kamuoyunda ses getirmiş olan tek partidir. İşte bu yüzden DP, siyaseten meşru bir şeyler söyleyebilmenin ve CHP'ye muhalefet edebilmenin tek adresi durumuna gelmiştir. DP'nin ideolojisine son derece uzak olan kimi sol çevrelerin dahi, 1950 öncesinde açıktan açığa DP'yi desteklemesinin temel sebeplerinden biri de budur.

Sonuçta DP, imaj olarak CHP'den farklı gözükmeyi başarmıştır. Oysa yukarıda da değindiğimiz gibi, ideolojik ve siyasî anlamda bu iki parti arasındaki süreklilikler ve benzerlikler, farklılıklardan çok daha baskındır. Nitekim CHP ile DP arasındaki çekişmeler pek çok durumda, siyasî ve ideolojik bir eksende değil, tekil şahsiyetler üzerinden yürümüştür. Ama elbette bu çalışmada şu ana kadar tüm bu söylenenler, CHP ile DP arasında ideolojik alanda hiçbir farklılığın olmadığını, bu iki partinin ideolojik açıdan tamamen üst üste çakıştıklarını da düşündürmemelidir. Her şeyden önce, CHP'nin laiklik konusundaki tavizlerine bakarak, CHP tabanı ile DP'nin tüm tabanının bu konudaki eğilim ve taleplerini aynı kefede değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Pek çok kişi, DP'nin önder kadrosuna bakarak ve burada gördükleri kişileri partinin tüm tabanına uyarlayarak, laiklik meselesine yaklaşımlarında CHP ile DP arasında herhangi bir farklılığın tespit edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu tespitin kısmen haklılık payı vardır; oy kapma savaşları başlayınca, her iki partinin önder kadrosunun da başka şartlarda gerçekleştirmeyecekleri kimi "açılım"lar yaptıkları elbette doğrudur. Ama yine de, örneğin, 1951 DP Konya İl Kongresi'ndeki parti tabanının dile getirdiği talepler (fes ve kara çarşafın geri getirilmesi, Arap harflerine dönülmesi vb.), bu tarihte CHP tabanının herhangi bir kentteki kongresinde tartışılabilecek konular değildir.

CHP ile DP'nin, birbirlerinden nispeten farklılaştırılabilecekleri bir diğer konu ise, planlı ekonomi tartışmaları ve yabancı sermayeye tanınacak ayrıcalıkların genişliğiyle ilgilidir. Gerçi, CHP'nin ideolojik salınımları yüzünden bu farklılık zaman zaman görünmez hâle gelmişse de, CHP'nin ekonomi konusundaki eleştirileri, özellikle 1954-55 yıllarından itibaren nispeten daha sistemli ve tutarlı bir hâle gelecektir. Bu iki konuya (CHP'nin, laiklik ve ekonomi politikaları başlığındaki eleştirilerine) aşağıda, *On Yıllık DP İktidarının Eleştirildiği Temel Başlıklar* isimli bölümde tekrar dönülecektir. Tahmin edileceği üzere, ideoloji konusunda birbirine bu kadar yakın olan bu iki parti arasında, doğaldır ki, temel meselelerde önemli fikir ayrılıkları olmamış; siyasî atmosfer en çok, DP'nin uyguladığı baskıcı politikalar konusunda gerilmiştir. Ancak yazının bundan sonraki kısımlarında ana muhalefet partisi CHP'nin yanı sıra diğer siyasî oluşumlar, üniversite çevreleri, gazeteler vb. de tartışmaya dâhil edileceğinden, DP'ye yöneltilen ideolojik açıdan nispeten kayda değer eleştirilere de değinme şansımız olacaktır.

ON YILLIK DP İKTİDARININ ELEŞTİRİLDİĞİ TEMEL BAŞLIKLAR

Kore Savaşı'na Asker Gönderilmesine Yönelik Tepkiler

DP iktidarının henüz ilk yılında verdiği önemli bir karar, o tarihlerde toplumun sadece çok küçük bir bölümünün şiddetli tepkisine yol açmış, ancak aradan geçen uzun yıllardan sonra nispeten daha geniş kesimlerce de sorgulanmaya başlamıştır. Bu karar, Kore Savaşı'na müdâhil olunmasıdır.

25 Haziran 1950'de savaşın patlak vermesinin hemen akabinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kore'deki "komünist tecavüzü"ne karşı üye ülkelerden yardım istemiştir. Bu çağrıya DP, 30 Haziran'da bir destek açıklamasıyla derhal cevap vermiş, 25 Temmuz'da yaptığı bir diğer açıklamada da, kendi askerini bölgeye göndereceğini ilân etmiştir.

Hükümetin, 30 Haziran'da BM'ye vermiş olduğu ilk cevabın Meclis'te tartışılması, iktidarı ve muhalefetiyle Türkiye'nin bir güçbirliği gösterisine dönüşmüştür. Uluslararası alanda komünizme karşı verilecek mücadelede, parlamentodaki muhalefet partileri CHP ve MP, samimiyetle DP'nin yanında yer almışlardır. Ancak iş, Kore'ye asker gönderilmesi noktasına kadar gelince, parlamento içinden çatlak sesler yükselmeye başlamıştır. Ancak parlamentodaki muhalefetin, Kore'ye asker gönderilmesi konusundaki eleştirileri esasa değil; usule yönelik olmuştur. Yani tartışılan konu, kararın bilfiil kendisi değil; alınış şeklidir. CHP ve MP'nin itirazı şu şekilde özetlenebilir: DP'nin aldığı bu karar, bir savaş ilânıdır ve dolayısıyla Meclis'in (yani CHP

ve MP'nin de) onayından geçmesi gerekmektedir. Oysa DP, savaş kararını verirken kendilerini yok saymıştır ve bu durum, Anayasa'ya aykırıdır. Muhalefetin bu eleştirisine DP'nin cevabıysa, ortada bir savaş ilânının olmadığı; sadece, üye bir ülke olarak BM kararlarının bağlayıcılığına uyulduğu yönündedir. O yüzden DP'lilere göre, hukuken, Kore'ye asker gönderme konusunda bir Meclis kararı çıkarma gereği yoktur.

Diğeri kadar şiddetli olmasa da Meclis'teki tartışmalarda göze çarpan bir diğer eleştiriyse, BM çağrısının teknik açıdan, "bağlayıcı" değil; "tavsiye" niteliğinde bir karar olduğu iddiâsıdır. Bir kısım milletvekilinin (örneğin, MP lideri Osman Bölükbaşı'nın) iddiâsına göre, Kore'ye asker gönderilmesi konusunda, uluslararası anlaşmalar açısından bir "zorunluluk durumu" doğmamıştır.

Özetle, Kore'ye asker gönderilmesi kararında CHP ve MP'nin sorguladıkları iki konu, kararın alınış şekli ve bu çatışmaya asker gönderilmesinin uluslararası anlaşmalar açısından gerçekten zorunlu olup olmadığı meseleleridir. Bu iki eleştiri içinde asıl vurguysa, kararın alınış şekline yapılmış, yani gündem daha ziyade, bir Meclis kararının gerekli olup olmadığı tartışmasına kilitlenmiştir. Parlamento içinde, bu şekilde, en azından usulü ve zorunlulukları konu edinen itirazlar işitilmiştir ama parlamento dışında, bu bile yaşanmamıştır. Döneme ait tüm kaynaklar (anılar, gazete yazıları vb.) aynı tespiti yapmaktadır: DP'nin almış olduğu karar, ülke içinde büyük bir heyecan yaratmış ve hükümet, coşkuyla desteklenmiştir.

Bugünden bakılınca, asker gönderme kararının alındığı ilk günlerde değilse bile, bölgeden sürekli gelecek ölüm haberleriyle birlikte hükümetin yavaş yavaş köşeye sıkışacağı öngörülebilir. Zîrâ Kore Savaşı'nda Türkiye'nin zayiatı çok yüksektir (721 ölü, 2.000'den fazla yaralı, 234 esir ve 175 kayıp). Ancak süreç tam tersi yönde işlemiş; yani Kore'de verilen zayiat arttıkça, DP'nin ülke içindeki prestiji de artmıştır. Zîrâ toplumdaki hâkim görüş, tüm dünyaya, Türklerin ne kadar kahraman ve cesur bir millet olduğunun kanıtlandığı yönündedir. Türklerin, örneğin, üç kurşun yemeden doktora gitmeye gerek bile görmediği vb. hikâyeler dilden dile aktarılmakta ve bu tür söylemlerle insanların gururları okşanmaktadır.

DP'nin Kore'ye asker gönderme kararına, usul ya da zaruret açısından değil; esastan karşı çıkan veya en azından kamuoyunda ses getirecek derecede etki yaratabilen tek oluşumsa, TBC olmuştur. TKP'yle organik bir bağı olmayıp, ancak bu parti çevresinin kurup desteklediği TBC'nin başında, ileride TİP'in lider kadrosunda da yer alacak Behice Boran vardır. TBC üyeleri, 28 Temmuz'da, yani asker gönderme kararının alınmasından üç gün sonra, İstanbul'un muhtelif bölgelerinde dağıttıkları bildirilerle DP'nin almış olduğu kararı protesto etmişlerdir. Hükümetse, hemen ertesi gün bu girişimi ez-

meye yönelmiştir. Dernek üyeleri, "...hükümetin aldığı kararı tenkit etmek, millî mukavemeti kırıcı ve askerî isyana teşvik edici beyannâme neşretmek" suçlarından tutuklanıp, 3 yıl 9 aya mahkûm edilmişlerdir. Temyizde ise ceza, 15 aya indirilmiştir (Behice Boran tahliye olduktan çok kısa bir süre sonra –25 Eylül 1953'te de– TKP üyeliğinden tutuklanacaktır).

TBC'nin, asker gönderme kararına hangi noktalarda itiraz ettiği, dağıtılan bildirilerde şu şekilde ifade edilmiştir: "Adnan Menderes Hükümeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu General Mac Arthur'un emrine veriyor. Adnan Menderes Hükümetinin bu kararı Türk milletine nasıl gösterilirse gösterilsin Amerikan menfaatleri uğruna savaşa katılmamız demektir." Bu bildiride ayrıca tarihsel bir öngörüde de bulunulmuştur. TBC'ye göre, eğer ABD'ye yardım edilirse, yarın bir gün Türkiye de benzer bir talepte bulunduğunda, ABD'nin Türkiye'nin yardımına koşacağı düşüncesi kesinlikle temelsizdir; çünkü böyle bir durumda ABD, kendi çıkarı neyi gerektiriyorsa, o yönde bir tutum alacaktır. Yıllar sonra Behice Boran, Kıbrıs meselesinde ABD'nin Türkiye'ye karşı takındığı tutuma, Johnson'ın İnönü'ye gönderdiği mektuba ve ABD'nin Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi yalnız bırakması üzerine Kore gazilerinin protesto amaçlı olarak madalyalarını ABD'ye iade edişlerine dikkat çekerek, 1950'deki öngörülerinin 14 yıl sonra doğrulandığını ifade edecektir. Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* isimli eserinde, TBC'nin bildirisindeki bu öngörüyü hatırlatarak şöyle devam etmektedir: "Ama doğruyu söylemek ve Türkiye'nin millî çıkarlarını savunmak, ... [bu şekilde düşünenleri] askerî mahkemede yargılanmaktan ve çeşitli hapis cezalarına mahkûm edilmekten kurtaramadı."

Öte yandan, Kore Savaşı'na katılma meselesi, başka bir konuyla da doğrudan bağlantılıydı. Hükümet, Kore'ye asker göndereceğini ilân etmesinden sadece bir hafta sonra (1 Ağustos 1950'de), Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusunu yenilemişti (daha önceki başvuru, CHP iktidarı tarafından yapılmıştı). İşte bu iki gelişmenin arka arkaya gerçekleşmesinin bir tesadüf olmadığını söylemek, bir spekülasyon değildir; çünkü o dönemde iktidar dâhil tüm çevreler, konuyu bu bağlamda ele almışlardır.

DP'nin NATO'ya üyelik başvurusu 16 Eylül tarihinde reddedilmiş, ama Hükümet'in bu konudaki yoğun çabaları devam etmiştir. Nihayet büyük uğraşlardan sonra DP muradına ermiş ve NATO'dan beklediği daveti alabilmiştir. 22 Ekim 1951'de imzalanan üyelik antlaşması, 18 Şubat 1952'de de TBMM tarafından onaylanmıştır. Ayrıca DP, tam da bu dönemde, ülke içindeki komünistleri tutuklamaya başlamıştır. Tarihe, 1951 Tevkifâtı adıyla geçen ve TKP çevresini hedef alan bu tutuklama dalgaları neticesinde, ülkedeki sol çevre uzun bir süreliğine etkisizleştirilmiştir. Böylelikle DP, uluslararası sahadaki antikomünist duruşunu, ülke içindeki icraatıyla da pekiş-

1951 tevkifâtı sanıkları mahkemede. Ön sıra soldan Ferit Teksoy, Abdülkadir Demirkan (Pirhasan) [Vedat Türkali], Celal Zühtü Benneci, Sevim Tarı (Belli), 07.10.1953. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 1, YKY)

tirmiştir. Dolayısıyla Kore Savaşı'na müdâhil olunması, NATO'ya üyelik ve 1951 Tevkifâtı gibi gelişmeler, birbirlerini tamamlayan bir bütünlük arz etmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, NATO'ya üyelik girişiminde DP, aslında, CHP'nin başlattığı süreci tamamlamıştır. Zaten Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin ABD'den alacağı askerî ve malî yardımlarla ilgili anlaşmaları da CHP iktidarı imzalamıştı. Ülkenin DP yönetiminde NATO'ya girişinden sadece birkaç yıl önce, Türkiye'nin, "ABD'nin müttefikten öte müttefiki" olduğunu açıkça ifade eden de, dönemin CHP'li Başbakan'ı Hasan Saka'ydı.

CHP, muhalefet yıllarında, iktidarda olduğu dönemdeki tutumuyla tutarlı bir davranış sergilemiş ve NATO'ya üyelik konusunun TBMM'de tartışılması sırasında Hükümet'i şiddetle desteklemiştir. Parlamento içindeki diğer muhalefet partisi MP de, DP ve CHP ile aynı görüşte olunca, konuyla ilgili Meclis oturumu, yine bir millî birlik ve beraberlik gösterisine dönüşmüştür. NATO'ya üyelik oylamasında olumlu yönde oy kullanmayan tek bir milletvekili olmuştur; DP Seyhan Milletvekili Dr. Cezmi Türk oturumda münkesif (çekimser) oy kullanmıştır. Bu sürece antiemperyalizm bağlamında karşı çıkan bir avuç sol muhalifse, önce TBC, sonra da TKP tevkifâtı sayesinde büyük oranda tasfiye edildiğinden, bu kesimlerin NATO'ya üyelik sürecinde DP'ye kamusal alanda muhalefet edebilme şansları olmamıştır. Böylelikle DP'nin, dış politikada Türkiye'yi ABD destekçisi ve bağımlısı bir ülke konumuna getirme süreci, geriye kalan CHP ve MP gibi partilerin "muhalefet"inde, DP adına tamamen dikensiz bir gül bahçesine dönüşmüştür.

Laiklik Tartışmaları

Laiklik meselesi, yukarıdaki tartışmalardan farklı olarak DP'nin, hem on yıllık iktidarı boyunca, hem de daha sonrasında en çok eleştirildiği konulardan birisidir. Hattâ Kemalist bazı isimlerce, 1950'nin bir karşı-devrim olarak tanımlanmasındaki en temel vurgu da bu mesele üzerinedir. Ayrıca eklemek gerekir ki, iktidarda olduğu dönemin son ve muhalefette olduğu dönemin

ilk yılları için CHP de, kendilerini Kemalist olarak tanımlayan bazı isimlerin aynı yöndeki eleştirilerine maruz kalmıştır.

Laiklik konusunda DP'nin tavır ve tutumunun, incelikli bir stratejinin ürünü olduğunun altını çizmek gerekir: DP, bir yandan irticaya kesinlikle göz yummayacağını göstermeli (yoksa sistemin *ötekisi* hâline gelecektir), diğer yandan da toplumun muhafazakâr kesimlerinin CHP'ye yönelik tepkilerini kaşıma yolunda, ince bir ipin üstünde dengede durmayı başarmalıydı. DP bunu başardı. Yani başarılı bir biçimde şöyle bir imaj yaratılabildi: DP, CHP gibi *laik* bir partidir; fakat CHP'den farklı olarak, toplumun dinsel içerikli taleplerine çok daha *duyarlı* bir partidir.

Elbette DP'nin, dinsel sâiklerle 1950 seçimlerinde kendisini destekleyenleri, iktidar olduktan sonra tatmin etmesi gerekiyordu. DP'nin bu yönde atacağı adımların zeminini hazırlayansa, Menderes'in, ilk hükümet programını sunuşu sırasında yaptığı meşhur ayrımdır: "Millete mâl olmuş devrimler" ve "millete mâl olmamış devrimler" (Menderes, bunların hangileri olduğunu açıklamamıştır). Böylece DP iktidarının daha ilk günlerinde Başbakan'ın bizzat ifade ettiği bu ayrımla, 1923'ten bu yana atılan adımlardan bazılarında geri dönüşler yaşanabileceği açıkça dile getirilmiş oluyordu.

Nitekim bu konuşmadan yaklaşık iki hafta sonra, 16 Haziran 1950'de, Atatürk döneminde başlatılan Türkçe Ezan uygulamasından vazgeçilmiştir. Gerçi DP, Ezan'ın Türkçe okunmasını yasaklamamıştır; sadece, Türk Ceza Kanunu'nun Ezan'ın Arapça okunmasını yasaklayan 526. maddesini değiştirerek, Türkçe okunma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Ama elbette, Arapça Ezan yasağının kalkmasının pratikte ne sonuç doğuracağı herkesçe pekâlâ bilinmekteydi. Bugünden bakılınca belki şaşırtıcı gelebilir ama CHP, DP'nin bu girişimine muhalefet etmemiş; aksine, Atatürk'ün başlattığı bu uygulamanın sona erdirilişini desteklemiştir.

DP iktidarının henüz ilk günlerinde gerçekleşen bu gelişme, hem DP'nin hem de CHP'nin karşı karşıya oldukları siyasî sıkışmayı berrak biçimde ortaya koymaktadır. Laiklik meselesinde CHP, oy kapma savaşlarının başladığı 1946 yılından itibaren, daha önce Atatürk önderliğinde gerçekleştirdiği radikal tarihsel duruşta eskisi kadar ısrarcı bir tutum takınmamaktadır. Bu yüzden CHP, siyasî açıdan en duyarlı olduğu konu olan laiklik tartışmalarında dahi, kendi çevresinden gelen eleştirilerin hedefi olacaktır.

DP'nin siyasî sıkışması ise CHP'ye nazaran çok daha çetrefillidir. DP, 1923'ten beri yapılan bazı icraatta geri dönüşler gerçekleştirebilmek için –ki bu, DP'ye bol bol oy yağacağı anlamına gelmektedir– CHP'yi suçlamak zorundadır; ama Arapça Ezan uygulamasında da açıkça görüleceği üzere, 30 yıla yakın bir süredir iktidarda olan CHP suçlandığında, aslında eleştirilerin kapsamı içine Atatürk dönemi de girmektedir. Oysa DP tüm iktidarı bo-

yunca, "Atatürk'ün izindeki parti" olarak kabul edilmeyi istemiştir. Bu gerilimde, Atatürk'ü eleştirmeden CHP'yi eleştirebilmenin yoluysa, yine başarılı biçimde uygulanmış olan şu taktik sayesinde bulunmuştur: Bir yandan CHP'nin 27 yıllık iktidarı eleştirilmeli, ama diğer yandan da özel olarak Atatürk, tarih üzeri –*trancendental*– bir kişilik olarak, CHP'nin yaptığından da çok daha şiddetli bir biçimde yüceltilmelidir. Üstelik bu, etkili bir biçimde başarılabilirse, CHP ile Atatürk arasındaki tarihsel bağlantının da üzeri örtülecek ve CHP'nin belki de en önemli kozu elinden alınmış olacaktı.

Bu yüzden DP, bir eliyle CHP'nin geçmiş icraatına vurmuş, aynı anda diğer eliyle de Atatürk'ü kaldırabildiği kadar yukarılara, CHP'den de uzak bir yerlere, olabilecek en yükseğe kaldırmaya çabalamıştır. Yani DP, Atatürk'e yönelik yüceltmelerle bir yandan Atatürk döneminde yapılan bazı icraattan vazgeçebilmiş, diğer yandan da Atatürk'le CHP arasına bir mesafe koyarak, "Biz onlardan daha Atatürkçüyüz!" iddiâsında bulunabilmiştir (hatta İnönü'yü, Atatürk'ü unutturmaya çalışmakla da suçlamıştır). Bu açıdan bakılınca, Atatürk döneminde başlatılan Türkçe Ezan uygulamasından geri dönüşü gerçekleştirenin DP olmasıyla, resmî dairelerde Atatürk'ten başkasının fotoğrafının bulunmasını yasaklayanın da DP olması, aslında bir çelişki değildir. Ya da Atatürk büstlerine yönelik saldırıların DP döneminde patlama yapmasıyla, Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu (AKK) (tam adıyla 15816 sayılı Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun'u) çıkaranın da DP olması, bir tezat teşkil etmez.

Arapça Ezan uygulaması kadar ses getirmemişse de, ilerleyen yıllarda DP'nin aynı doğrultudaki icraatı devam etmiştir. Radyoda dinî içerikli yayınların arttırılması, Osmanoğlu hanedanına mensup kadınların ülkeye dönmesine izin verilmesi, Hacca gitmek isteyenlere maddî kolaylıklar sağlanması, CHP döneminde açılan imam hatip kurslarının yaygınlaştırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın maddî olarak güçlendirilmesi, câmi inşaatlarında sayısal olarak patlama yaşanması, seçmeli olan din derslerinin zorunlu hâle getirilmesi ve bu derslere çocuklarının girmesini istemeyen velilerin bu konuda yazılı bir başvuru vermelerinin istenmesi vb. gelişmeler, DP'nin bu icraatından sadece bazılarıdır. Ancak bu tarz uygulamaların tek etkisi, DP'ye oy kazandırmak olmamıştır. Tüm bu uygulamalar, daha önceki yıllarda itinayla özel alana hapsedilmeye çalışılan dinin, tekrar kamusal hayata kendi rengini çalmaya başlamasına neden olmuş, toplumsal yaşamın dinselleşmesi de, DP'nin "aşırı sağ" olarak nitelediği akımları cesaretlendirmiştir. Dolayısıyla DP'nin, bu kesimlerin CHP'ye yönelik onyıllardır biriktirdiği tepkileri cesaretlendirmesinin, bizzat DP önderlerini de rahatsız edecek bazı sonuçları olmuştur (Atatürk büst ve heykellerine saldırılması, taşra kentlerinde kamusal alanlarda kadınlara yönelik kimi taşkınlıklar vb.).

DP önderleri, ülkede irticaî faaliyetlerin artmasının suçunu ise –daha son-

ra 6-7 Eylül Pogromu'nda ve daha birçok "uğursuz" gelişmede de yapacağı gibi– komünistlere atmıştır: "Hem sağcıların hem solcuların aynı merkezden gelmesi tuhaftır," diyen Menderes, bu gizemli vakayı şöyle çözmüştür: "Gözlemlerimiz, sağcı kışkırtıcılığı solcu ajitatörlerin gerçekleştirdiğine bizi inandırdı."

Gericilik meselesinde, DP iktidarının ilk döneminde ana muhalefet cephesinden gelen tepkilerse çeşitlidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi CHP, DP'nin dinsel konulardaki bazı icraatını desteklemiştir. Ama 1951 yılından itibaren Atatürk büst ve heykellerine yönelik saldırıların artmasının da etkisiyle CHP, irticayla mücadele konusunda DP'nin yetersiz kaldığına ve dinin politik amaçlar için kullanıldığına dâir eleştirilerde bulunmuştur. Gerçi, 1950-54 yılları arasında CHP, herhangi bir başlıkta DP'yi tutarlı ve etkili bir biçimde sıkıştırabilecek bir enerjiye ve morale sahip değildir; parti, 1950'deki seçim yenilgisinden beri sürekli kan kaybetmekte ve ideolojik anlamda da bunalımı sürmektedir. Ama 1954, CHP'nin dibe vurduğu tarih olması itibariyle başka pek çok şeyin yanı sıra, CHP'nin laiklik konusundaki tutumunun netleşmesi (daha doğru bir ifadeyle; 1946 öncesine dönülmesi) ve sertleşmesi açısından önemli bir yıldır.

1954'teki seçim sonuçları, muhalefette geçirdiği dört yıl zarfında CHP'nin giderek erimekte olduğunu belgelemiştir. Parti, moral açısından çöküştedir. Kötü gidişe son verebilmek için bu dönemde, parti içinden radikal öneriler gelmektedir. Örneğin, DP'nin baskı politikalarını protesto etmek için Meclis'ten çekilmek ya da yerel seçimlere iştirak etmemek gibi sert tedbirler, üzerinde etraflıca durulan konulardan bazılarıdır. Metin Toker'in, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları* isimli çalışmasında aktardığı diyaloglar, partinin içten içe nasıl kaynadığını da ortaya koymaktadır; zira tartışılan konular arasında, kısık sesle de olsa, İnönü'nün genel başkanlığı bırakarak fahri başkanlığa geçmesi meselesi de vardır. Toker, başka ilginç öneriler de aktarır: "[E]ksantrik Cemil Sait Barlas sözcükleri çiğnemeden söylüyordu: CHP'yi feshetmek ve sonra başka bir adla daha solcu ilkelere sahip bir yeni siyasî teşekkül hâlinde tekrar organize olmak! Üstelik parti, bütün malları elinden alınmış olduğu için büyük malî sıkıntı içinde değil miydi? O halde, böyle bir karar CHP'yi 'martyre' [şehit olma] durumuna da getirirdi." Toker, partinin feshedilmesiyle amaçlanan asıl kazanımıysa şu şekilde ifade etmektedir: "CHP bir kalemde hem siyasî ipoteğinden [kendisine ayak bağı olan geçmişinden], hem malî borçlarından kurtulurdu."

Yukarıda sayılan bu önerilerin hiçbiri kabul görmemiştir. Ama laiklik ve Atatürkçülük konularında CHP'nin güdeceği siyaset, bu süreçte tekrar berraklaşmıştır. 1954 seçimleri sonrasında CHP, bu konuda kritik bir yol ayrımına gelmişti: Ya laiklik ilkesinde daha büyük tavizler verecek ya da bu il-

keyi ve genel olarak Atatürkçülüğü, rakibine karşı bir koz olarak kullanmaya çalışacaktı. İnönü'nün görüşü, laiklik ilkesinde verilecek tavizlerde DP ile zaten yarışılamayacağı yönündeydi. Aksine, CHP'nin gücü ona göre, "Atatürk devrimlerinin bekçisi" olmasından kaynaklanmaktaydı ve bu konumundaki direngenliğini sürdürmeye devam ettikçe, zaman içerisinde yıpranacak olan DP iktidarını sarsabileceklerdi. Nitekim öyle de olmuş, 1960'a giden süreçte DP sürekli kan kaybetmiş, CHP ise giderek canlanmıştır.

"Gazetelerden: [Yeni cemiyetler kanununa göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin malları alınıyor...] Kasım Gülek: İnsaf et, ben buraya böyle mi geldim?"

CHP'nin laiklik konusunda sert bir tavır almasında, bu konuda izlenecek strateji için kafasının netleşmesinin yanı sıra, DP iktidarının son yıllarında dinle ilişkili söylemlerinin artmasının da etkisi olmuştur. Yani CHP'nin laiklik ilkesinde eski konumuna geri dönüşü ile DP'nin dine yönelik vurgularının (icraatının değilse bile en azından söylemlerinin) artmaya başlaması, aynı döneme denk gelmektedir. Ama DP'nin bu tutumu, muhtemeldir ki CHP'nin yeni stratejisine bir tepki olmaktan ziyade, başka bir sebepten kaynaklanmaktadır: Ekonomideki kötü gidişle, Müslümanlığın DP önderlerinin diline dolanması arasında bariz bir korelasyon vardır. Bu ilişki, bu kitapta ayrı bir bölüm olarak ele alındığından, burada ayrıca incelenemeyecektir. Ama bu bölümü tamamlarken sonuç olarak, dinin siyasete alet edildiğinin ve irticaî taleplere fazla müsamaha gösterildiğinin, 1960'a doğru ana muhalefet partisi CHP ve basının Atatürkçü kalemleri tarafından sıkça dile getirilen bir eleştiri başlığı olduğunu tekrar belirtelim.

DP'nin Ekonomi Politikalarına Yönelik Eleştiriler ve Popülizm Tartışmaları

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilânından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki süreçte siyasî erk, Poulantzasçı bir tanımlamayla, *küçük burjuva* kökenli bir

sınıfsal bileşime sahipti. Bu süreçte siyasal yönetici, burjuvazinin nicel ve nitel açıdan zayıflığı ve büyük toprak sahiplerininse konsolide bir örgütlülüğe sahip olmaması nedeniyle, bu kesimlerin çıkar ve taleplerinden önemli oranda âzâde (*özerk*) bir yönetim sürmüştü. Yani erken Cumhuriyet döneminde siyasî iktidar, bu kesimlerin gevşek bir koalisyonunu gerçekleştirmekle ve kapitalist üretim ilişkilerinin hem kentlerde, hem de köylerde serpilmesi yolunda önemli adımlar atmakla birlikte –1943 Toprak Mahsulleri Vergisi örneğinde de görülebileceği üzere– yeri geldiğinde bu grupların çıkar ve taleplerinin aksi istikametinde de hareket edebilmekteydi.

1950 yılı ise, egemen sınıflarla (palazlanmakta olan ticaret burjuvazisi ve burjuvalaşan toprak sahipliğiyle) siyasal erk arasındaki açının önemli ölçüde daraldığı bir tarihsel uğrak olarak tanımlanabilir. Gerçekten de, ellilerden itibaren iktisadî sahanın egemen sınıfları, siyasal karar alma süreçlerinde eskiye kıyasla çok daha yönlendirici bir pozisyonda olacaklardır. Başka bir ifadeyle, en az 1908'den beri itinayla palazlandırılmaya çalışılanlar artık, bir sınıf olarak veya çeşitli sınıf fraksiyonlarından bloklar oluşturarak, siyasetin etkili bir öznesi olacaklardır.

DP iktidarı boyunca ticaret burjuvazisi ve bilhassa da büyük toprak sahipliği, yaşanan bütün ekonomik zorluklar karşısında ve hükümetin farklı sınıfsal çıkarlar arasında bir tercih yapmak zorunda olduğu her durumda, bilinçli müdahalelerle muazzam bir özenle korunmuştur. Burjuvazinin diğer bir önemli kolu olan sınaî burjuvazi içinse aynı tespiti yapabilmek mümkün değildir. Nitekim bu kesimin, burjuvazinin tüm kolları içerisinde DP'den kopup CHP'ye yönelen başlıca grubu oluşturması tesadüf değildir.

Filmi biraz geriye sararsak, DP kurulmadan önce CHP, Varlık Vergisi ile hem gayrimüslim burjuvaziyi kaybetmiş, hem de Türk burjuvazisini tedirgin etmişti. *Devletçi* CHP, yarın bir gün aynı felaketi, belki onların da başına sarabilirdi. 1950'ye gelinirken, CHP'nin devletçi politikaları artık iyiden iyiye güçlenmekte olan Türk burjuvazisi açısından bir tehdit ve ayak bağı olarak algılanmıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında CHP, tarımsal ürünlerde uygulanan ağır vergi sistemi ile toprak ağalarını da küstürmüş ve üstüne üstlük, 11 Haziran 1945'te kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla (ÇTK) toprak ağalarını, köydeki sınıf ilişkilerinin büyük oranda değişimi tehlikesiyle de karşı karşıya bırakmıştı –gerçi, sonradan bu kanun kırpıla kırpıla, büyük toprak sahiplerinin aleyhine gelişmelere yol açmayacak bir hâle getirilecekti–. İşte DP'nin, *liberal* bir alternatif olarak CHP'nin karşısına çıkışı, ekonomik açıdan böyle bir tarihsel konjonktüre oturmaktadır.

Ancak tarihsel süreçte, ne oraya ne de buraya dâhil edilmekte zorluk çekilebilecek bir geçiş dönemi vardır: Bu dönem, 1945-50 arası CHP iktidarı yıllarıdır. Çünkü bu dönemin yönetici kadrosu büyük oranda, CHP'nin da-

ha önceki devletçi ekonomi taraftarı kadrosudur; ama yer yer taşıdığı bütün çelişkilere rağmen yürürlüğe sokulan ekonomi politikalarıysa, aslında DP'nin savunduklarıdır. MHP'li Agâh Oktay Güner'in, 12 Eylül Rejimi için, "Düşüncelerimiz iktidarda ama biz hapisteyiz!" şeklindeki tespiti meşhurdur. Bir analojiyle aynı espriyi uyarlarsak; 1950 öncesindeki son birkaç yılı da, DP'nin muhalefette ama DP'nin fikirlerinin iktidarda olduğu bir dönem olarak tanımlayabiliriz. Bu süreçte CHP radikal bir toprak reformu uygulamasından vazgeçmiş, 7 Eylül Kararları ile sermaye çevrelerini rahatlatacak düzenlemelere girişmiş, Mayıs 1947'de ve Mart 1950'de yabancı sermayeyi teşvik edici düzenlemeler yapmış, Türkiye'nin DB'ye ve IMF'ye üyeliğini gerçekleştirmiş; üstelik Truman Doktrini ve Marshall yardımları sayesinde ekonomik ve siyasî açıdan ABD'nin güdümüne girme sürecini sağlam bir temele oturtmuş ve 1950'deki seçim propagandasında, ülkeye yabancı sermayeyi getirebilmek ve ekonomide devletin rolünü azaltmak için daha da çaba göstereceğini ilân etmiştir. Görüldüğü gibi 1950 yılı itibariyle CHP ile DP'nin, ekonomi politikaları konusunda, birbirlerinden ayrıştırılabilmeleri pek mümkün değildir. Ama tıpkı laiklik meselesinde olduğu gibi ekonomik liberalizm konusunda da CHP, DP karşısında, yukarıda ifade edilen icraatı çerçevesinde değil; 30 yıllık geçmişi göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, ekonomik liberalizm açısından CHP, gayet vasat bir tercih olarak görülmüştür ve DP, egemen sınıfların çok daha dolaysız bir temsilcisi konumundadır.

CHP'nin, 1945-50 yılları arasında ekonomideki liberalleşme çabalarına yukarıda değinmiştik. CHP'nin alaşağı edildiği 1950 seçimlerinden sonra DP iktidarı da, CHP'nin kendi iç çekişmeleri nedeniyle yer yer çelişkili –ama yine de sağlam– bir biçimde başlattığı bu dönüşümü sürdürmüştür. Yani küresel kapitalizme eklemlenme ve ekonomik liberalleşme yolunda DP, CHP'nin başlattığı süreci bir üst merhaleye taşıyandır.

Bu açıdan, muhalefetteki ilk yıllarında CHP'nin, DP'nin ekonomik alandaki icraatına yönelik önemli eleştirilerde bulunması zaten beklenemezdi ve aslında 1953-54 yıllarına kadar, ekonomi konusunda ana muhalefetin, DP'den farklı bir duruş gerçekleştirerek onu eleştirmesinin, toplumda bir karşılık bulabilme açısından da nesnel sınırları vardı. Çünkü DP'nin ilk yılları, burada ele alınamayacak birçok faktörün bir araya gelmesi neticesinde, ülkedeki refahın kayda değer biçimde arttığı bir dönemdir. Rüzgâr, tamamıyla DP'den ve DP'yle özdeşleşen ilkelerden yana eserken, ekonomi başlığında CHP, alternatif ve kapsamlı politikalar önermeye girişmemiştir (gerçi kendi ideolojik salınımı hâlâ devam ederken, bunu ne kadar gerçekleştirebileceği sorusu da tartışmaya açıktır). Ancak, dışarıdan gelen yardımların DP iktidarı tarafından har vurulup harman savrulması; Soğuk Savaş'ın gerilimi-

nin hafiflemesiyle malî yardım musluğunun kısılması; Kore Savaşı'nın bitmesiyle tarım ürünlerine yönelik talebin dünya çapında azalması; planlı bir kalkınma programı izlenmemesinin olumsuz sonuçlarının tecrübe edilmeye başlanması; iktisadî kalkınmada tarım sektörüne bel bağlanmasıyla sanayileşme yönünde kayda değer herhangi bir gelişmenin gerçekleştirilememesi; artan enflasyon ve 1954'ten sonra kuyrukların yine oluşmaya başlaması türünden gelişmeler neticesinde CHP, DP'nin ekonomi politikalarını eleştirebileceği sağlam bir (muhalefet) zemi(ni)ne kavuşmuştur.

DP'nin ekonomi politikaları konusunda CHP ve CHP'ye yakın çevrelerden gelen eleştiriler, planlı ekonomi tartışmaları ile yabancı sermayeye tanınacak ayrıcalıkların üst sınırına odaklanmıştır. İlki, DP'nin belki de en yumuşak karnıdır; çünkü *plan* kelimesinin zikredilmesi, SSCB'yi andırması nedeniyle DP önderlerinde adeta alerjik bir etkiye neden olmaktadır ve DP'nin günü birlik ekonomi politikaları, kendi partisi içinde dahi kıyasıya eleştirilmektedir. Yabancı sermayeyi teşvik konusunda CHP'nin hükümete yönelik eleştirisiyse, DP'nin liberal tutumumun, *fazla liberal* olduğu yönündedir. Yani CHP'ye göre, belli başlı birkaç alanda yabancı sermaye hareketlerine set çekilmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar bağlamında yapılan eleştirileri (mal kıtlığına, enflasyona, karaborsacılık faaliyetlerine vb. duyulan tepkileri) bir kenara ayırırsak, teorik açıdan, DP'nin ekonomideki icraatının yaygın biçimde eleştirildiği noktalar, bu iki başlıkta (yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıkların üst sınırı ve planlı ekonomi başlıklarında) toplanabilir. Ayrıca şunu da eklemek gerekir ki, elbette CHP, DP'nin ekonomi politikalarını hiçbir zaman sınıfsal muhtevası üzerinden eleştirmemiştir.

Öte yandan, sadece ekonominin yönetimi meselesiyle sınırlı kalmamak ve DP'nin neredeyse tüm icraatına da genişletilerek uyarlanmak suretiyle, popülizm tartışmalarının da DP iktidarının yoğun biçimde eleştirildiği bir başlık olduğunu eklemek gerekmektedir. Kuşkusuz popülizm kavramı, farklı tarihsel konjonktürlerde farklı içeriklerle kullanılagelmiştir ve kavramın tarihsel gelişimi, bu yazının kapsamı dışında kalmaktadır. Elliler Türkiye'sinde, muhalif kesimlerin DP iktidarını popülistlikle suçlamasında ise kastedilen; oy kapma uğruna halkın hoşuna gidecek politikaların izlenmesi ve "doğru" olanın, "rasyonel" olanın ve milletin "gerçek" ihtiyaçlarının önemsenmediği bir siyaset anlayışının egemen kılınmasıdır. Bu bağlamda DP'ye yönelik popülizm eleştirileri, ekonomi politikalarının tespitindeki plansızlık ve akıldışılıktan, genel anlamda halkı kandırmaya ve halk desteğini sürdürebilmek için gerçekliğin kasıtlı biçimde deforme edilmesi gibi çok daha geniş bir içeriğe doğru genişleyen bir anlamda kullanılır.

Özellikle CHP çevresinde bu yönde eleştiriler on yıl boyunca öyle diri kalmıştır ki; DP, "Halka yalan söyleyip, onları kandıranların partisi"; CHP ise,

"Milletin gerçek çıkarlarının koruyucusu" olarak kategorize edilebilmiştir. Hattâ DP'nin popülistliği, onun baskı politikalarının tamamlayıcısı, yani DP'nin gerçek "antidemokrat kimliği"ni gizleyen bir perde olarak da görülmüştür.

Hükümetin Baskı Politikalarına Yönelik Eleştiriler

> Bizdeki iktidar-muhalefet savaşı, bir bakıma çocukların köşe kapmaca oyununu andırıyor. Yerini elden kaçırıp da ebe olan küçük, nasıl kendinden önceki ebenin rolünü aynen benimserse, bizde de muhalefete geçen siyasî partiler eski muhaliflerinin ruh hâlini olduğu gibi kabulleniyorlar. Buna karşılık, iktidarı kazanan partiler de, eski iktidarların kalıbına bürünmeyi âdeta bir vazife ediniyorlar.
>
> Demokrat Partiyi idare edenlerin tuttuğu yoldan nereye gidileceğini bilm[e]yen artık kimse kalmamıştır. Bu yol, parti diktatörlüğünü geride bırakmış, zümre diktatörlüğünü de atlamış, şef diktatörlüğüne doğru yaklaşmaya çalışmaktadır.

DP'nin iktidara gelişini sevinçle ve heyecanla kutlayan, demokratikleşme yolunda yürümeye kararlı bir iktidara ülkenin nihayet kavuştuğunu düşünen ve hatta DP listelerinden milletvekili olmayı dahi uygun gören *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi, 15 Şubat 1956'da ve aynı yılın 27 Mayıs gününde, yukarıdaki satırları yazmaktadır. DP, özgürlük şarkılarıyla iktidara gelen, ama onu iktidardan düşürenlere de yine özgürlük şarkıları söylettiren bir tarihe sahiptir. Nadir Nadi, demokratikleşme yolunda umudunu DP'ye bağlayan, ama daha sonra DP'nin baskıcı politikalarına tepki duymaya başlayan sayısız insandan sadece biridir. Gerçekten de DP, iktidarda olduğu on yıl boyunca baskı politikalarını günden güne arttıracak ve kendisine açıktan açığa muhalefet edebilmeyi, bir cesaret ve kahramanlık gösterisi hâline getirecektir. Üstelik DP'nin baskıları, sadece ana muhalefet partisine, komünistlere ve irticaî hareketlere yönelik de değildir; diğer siyasî partiler, DP içinde Menderes'e muhalefet edebilmeyi göze alanlar, üniversiteler, yargı mensupları, bürokratlar, basın, DP'ye oy vermeyen Kırşehirli yurttaşlar... kısacası Menderes'i eleştiren hemen herkes, bu baskı politikalarından nasibini alır. DP'nin on yıllık iktidarı boyunca gerçekleştirdiği baskı eylemlerinin çetelesini sunabilmek bu çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Bu nedenle, burada sadece, DP baskıcılığına karşı muhalif odakların tutumları ve kimi eylemliliklerine değinmekle yetineceğiz.

DP'nin baskı politikalarına yönelik eleştirilerin en çok dillendirildiği alanlardan biri üniversitelerdir. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren özellikle Si-

yasal Bilgiler Fakültesi, DP'ye yönelik üniversite muhalefetinin önemli merkezi hâline gelmiştir. Bu fakültenin dekanı Turhan Feyzioğlu da, çeşitli platformlarda Hükümet'e yönelik eleştirilerini dillendirmekten geri kalmaz. Tabiî DP iktidarı, *Siyasal* Bilgiler Fakültesi'nin bileşenlerinin, *siyasal* konularda tutum almasını şiddetle eleştirir. Bu dönemde İstanbul'da da üniversite çevrelerinden hükümeti eleştiren sesler yükselmeye başlayınca, DP ile üniversiteler arasında uzun soluklu bir mücadele dönemi başlamıştır.

21 Temmuz 1953'te, profesörlerin siyasete katılmaları yasaklanmıştı. Daha sonra, 21 Haziran 1954'te çıkarılan bir yasayla hükümetin, 60 yaş üstü ya da hizmet süresi 25 yılı aşmış profesörleri de emekliye ayırma imkânı kazanması, üniversitelerin siyasî açıdan sessizleştirilmesi için atılan adımlardan bir diğeriydi. Bu değişikliğin hemen ardından, 5 Temmuz'da da hükümete, istediği memuru altı ay boyunca görevden el çektirebilme ve bu süre sonrasında da gerek görülmesi hâlinde bu kişileri emekliye ayırma yetkisi dahi verildi. Ancak DP, hiçbir zaman, üniversiteler üzerinde egemenliğini kuramadı. Nitekim DP iktidarının son günlerine, üniversite öğrencilerinin boykot ve protestoları damga vurmuştu.

Öte yandan, özellikle 1957'den itibaren işçi sendikaları ve sendika önderlerine karşı da DP'nin baskıcı politikaları şiddetlenmiştir. Ancak sendikalar, hem örgütsel, hem de ideolojik güçsüzlükleri nedeniyle bu politikalara karşı kayda değer bir muhalefet odağı hâline gelememişlerdir. Zaten bu ideolojik güçsüzlüğün önemli bir sebebi de, sendikaların özellikle tepe kademelerinde yer alan birçok kimsenin, DP hükümetiyle yakın bir ilişki içinde olması ve dolayısıyla DP nazarında "zararsız" bir sendikacılık faaliyeti yürütmeye çabalamalarıdır. Diğer yandan, elbette sendikalar haricindeki sol örgütlenmelerin karşılaştığı baskılar daha da boğucudur; çünkü sendikalar, sol bir siyaset izlemedikleri ve hükümetle aralarını iyi tuttukları müddetçe, en azından varlıklarını koruma ihtimalleri vardı. Ama sol bir partinin var olması ve güncel siyaset-

CHP'nin 1957 seçimleri için kullandığı afişlerden biri.

te söz sahibi bir aktör hâline gelebilmesi ihtimal dâhilinde bile değildi. Neticede, tıpkı Tek Parti Dönemi'nde olduğu gibi, bu dönemde de illegal zemine hapsolmaktan kurtulamayan sol örgütlenmeler, kitlesel bir güce ulaşamamanın da getirdiği olanaksızlıklar nedeniyle, DP'nin baskı politikalarına karşı etkin bir direngenlik sergileyememişlerdir.

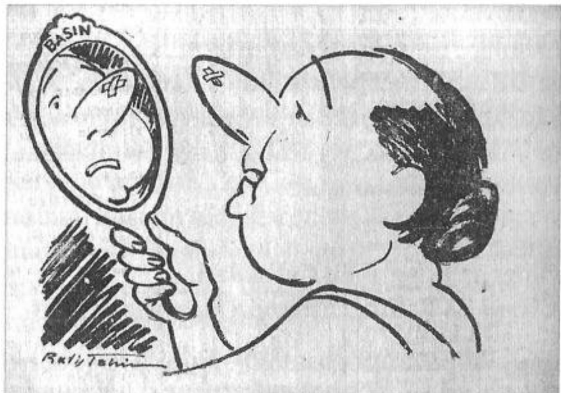
Gazeteler, DP'nin baskı politikalarının en çok eleştirildiği platformlardan biridir. Elbette buna paralel biçimde, bu baskı politikalarına en çok maruz kalan gruplardan biri de gazetecilerdir. DP iktidarının son yıllarına doğru, gazetelerin kapatılması ve gazetecilerin hapse atılması gibi uygulamalar, olağan gelişmeler hâline gelmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın 79 yaşında tutuklanması ve İnönü'nün damadı Metin Toker ile onun sahibi olduğu *Akis* dergisinin çalışanlarından Cüneyt Arcayürek'in hapis cezası almaları, gazetecilere yönelik baskılar konusunda DP döneminde tepki çeken önemli gelişmelerdir.

DP'nin baskılarına karşı direnmeye çalışan örgütlerden biri de, elbette ana muhalefet partisi CHP idi. Hattâ denilebilir ki, CHP'nin DP iktidarına karşı on yıl boyunca en ciddî ve direngen biçimde muhalefet ettiği konu budur –ki ideolojik açıdan DP'yle aralarında büyük bir ayrılık bulunmadığından, bu durum şaşırtıcı da değildir–. Bu dönemde CHP, tıpkı DP'nin muhalefet yıllarında olduğu gibi, siyasî iktidarın baskılarına karşı tepki duyanların umut bağladıkları adres olmuştur. Artık, baskıcı politikalar DP'den; özgürleştirici taleplerse CHP'den gelmekteydi ve DP'nin baskı politikalarına karşı CHP'nin on yıl boyunca dillendirdiği talepler, büyük çoğunlukla, 1950 öncesinde DP'nin istedikleriydi. CHP'nin muhalefette yer aldığı bu on yıllık süre zarfında dile getirdiği taleplerini, ana başlıklarıyla şu şekilde sıralayabiliriz: Yasalardaki antidemokratik maddelerin kaldırılması, toplantı ve basın hürriyetinin garanti altına alınması, yargıç teminatı, devlet aygıtındaki partizanca uygulamalara son verilmesi, devlet radyosunun DP'nin yayın organıymış gibi kullanılmaması, üniversite özerkliğinin zedelenmemesi, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, siyasî partilerin kapatılmasının hukukî anlamda zorlaştırılması, seçimlerde nisbî-temsil ilkesinin benimsenmesi, seçimlerin tarafsız organlarca objektif biçimde yapılmasının sağlanması, iki meclisli bir yapıya geçilmesi, grev hakkının tanınması, sendika kurma hakkının genişletilerek güvenceye bağlanması vb... Bu isteklerin büyük bir bölümü, aynı zamanda, Hürriyet Partisi (HP) ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) tarafından da dillendirilmiş; hatta bu üç parti, DP'ye karşı bir muhalefet bloğu oluşturmuş ve seçimlerde ittifak arayışına yönelmişlerdir. Belirtmek gerekir ki, 1957 seçimlerinde bu üç partinin oyları toplamı, DP'ninkilerden daha yüksek çıkmıştır ama yürürlükteki seçim kanunu sayesinde DP, Meclis'teki 610 sandalyenin 424'ünün sahibi olmuştur.

DP, muhalefet partilerinin seçimlerde ittifak yapabilmelerini, 1954 yılında yürürlüğe koyduğu bir düzenlemeyle zaten zorlaştırmıştı. Bu değişiklik, muhalefetin ortak bir listeyle seçime girmesini yasaklıyordu. Fakat muhalefetin, kendisine karşı birlikte hareket etmenin alternatif yollarını araması karşısında 1957 Eylül'ünde DP Hükümeti, seçim kanunuyla yeniden oynama gereği görmüştür. Artık her parti, teşkilatının olduğu her seçim bölgesinde seçimlere girmek ve her seçim bölgesine ayrılan milletvekili sayısı kadar da aday göstermek zorundaydı. Üstelik parti üyeleri, başka bir partiden aday da olamayacaktı. Ayrıca yapılan bu değişiklikle, son altı ay içinde bir partiden istifa etmiş birisinin, başka bir partiden aday olması da yasaklanıyordu (DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuad Köprülü, bu düzenlemeden dört gün önce DP'den istifa etmişti ve bu değişiklik sayesinde, Köprülü'nün başka bir partiye geçerek DP'nin prestijini daha da sarsması ihtimali ortadan kaldırılmıştı). Görüldüğü gibi, 1957'de seçim kanununda yapılan bu değişikliğin yukarıda sayılan ilk üç maddesi, muhalefet partilerinin bir şekilde işbirliği yapabilmesinin, akla gelebilecek tüm olanaklarını ortadan kaldırmak içindir. Öte yandan, DP'nin yaptığı bu düzenlemeler, iktidar karşısında en güçlü olan muhalefet partisinin –yani CHP'nin– bir siyasî alternatif olarak daha da sivrilmesinin önünü açmıştır. Dolayısıyla bu düzenleme, seçmen davranışlarında Türkiye siyasî hayatının yarım asrı aşkın bir geleneğinin başlangıcına da vesile olmuştur: *Aman oyumuz boşa gitmesin!*

Siyasî iktidarın gerçekleştirdiği baskı politikalarına karşı muhalefet partileri eleştirilerini, çoğunlukla Menderes'in şahsında yoğunlaştırdılar. Çünkü Menderes ve onun çevresindeki küçük bir grubun baskıcı tutumları, kendi partisi içinde de tepki toplamaktaydı. Hattâ 1955 Kasım'ında DP'liler, bizzat kendi hükümetlerini düşürdüler. Menderes, tüm bakanlarını feda etmek suretiyle, sadece kendisi için güvenoyu alarak görevine devam edebildi. Ayrıca, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren DP'nin İl Kongreleri de, DP önderlerine ve merkez teşkilatına yönelik sert eleştirilerin dillendirildiği toplantılar olmaya başladı. Böylelikle artık, DP İl Kongreleri çeşitli gerekçelerle ertelenmeye başladı.

DP'nin artan baskı politikalarına karşı, Meclis görüşmelerini terk ve se-

Menderes'in basın üzerinde kurduğu baskılar zaman içinde gittikçe artmıştı. "Hep yalancı bu şimdiki aynalar!"

çimleri boykot etme, muhalefet partilerinin kullandığı başlıca protesto araçlarıydı. Bunların yanında CHP, DP'nin baskı politikalarını, Türkiye çapında yaptığı geziler ve düzenlenen mitinglerle de halka aktarmaya çalıştı (bu noktada diğer muhalefet partilerinin benzer bir etkiyi yaratabildiğini söyleyebilmek pek mümkün değildir; HP'nin kitlesel bir gücü yoktu, CMP ise İç Anadolu dışında pek örgütlü değildi). Gerçekten de, mitingler ve yurt gezileri, DP'nin baskı politikalarına karşı koymada son derece etkili bir araçtı. Çünkü Aralık 1957'de yapılan tüzük ve yönetmelik değişiklikleri, muhalefetin Meclis içinde dahi susturulmasını büyük oranda sağlıyordu. Basının da sürekli olarak sansüre uğradığı ve radyonun, *DP'nin sesi* hâline geldiği koşullarda mitingler, muhalefet için, halka seslerini duyurabilmenin tek yolu hâline gelmişti. Ancak DP iktidarının son yıllarına doğru, CHP için, miting düzenleyebilmek dahi büyük bir sorun olmaya başladı. Bazen yerel amirlerden gerekli izinleri alamadılar (Haziran 1956'dan beri, siyasî partilerin toplantı yapması izne tâbiydi); bazen mitingleri basıldı; hatta İnönü'ye fiziki saldırılarda dahi bulunuldu. Ayrıca, CHP'nin Genel Sekreteri ve düzenlenen gezi ve mitinglerin en dinamik ismi olan Kasım Gülek'in başı da sık sık polis ve savcılarla derde girdi.

DP önderleri, iktidarda oldukları süre boyunca tüm bu baskı politikalarını meşrulaştırmak için genel olarak iki argümana başvurmuşlardır. Bunlardan biri, "erken dönem Cumhuriyet politikaları" ile kendilerini kıyaslamalarıdır. DP, demokratikleşme yolunda bir düzenlemeyi yapmakta direndiğinde ya da aksine mevcut düzenlemeleri daha da baskıcı hâle getirdiğinde, tek potansiyel rakibi olan CHP'nin geçmişine saldırmıştır: "CHP de zamanında böyle yapmıştı,", "Bu düzenlemeyi zamanında CHP getirmişti,", "CHP iktidardayken neler neler yapmıyordu ki?" vb...

DP'nin, baskı politikalarını meşrulaştırmak için kullandığı ikinci ve asıl argümansa, "millî irade" söylemidir. Bu mantığa göre, DP'nin eylemlerinin haklılığı, sandıkta atılan oyların fazlalığından kaynaklanmaktadır. Öyleyse DP'nin temel politikalarına karşı çıkış, aslında halkın iradesini hiçe sayan, antidemokratik bir tavırdır. Bu bağlamda her yenilenen seçimle birlikte, muhaliflerine uyguladığı baskı politikaları açısından DP iktidarına meşruiyet pompalanmıştır.

Elliler Türkiye'sinin Çelişkileri, Ülkeyi En Politize Yıllarına Nasıl Hazırladı?

Çalışma boyunca gösterilmeye çalışıldığı üzere, Türkiye'de ellili yıllardaki iktidar-muhalefet çekişmeleri, ideolojik ve teorik anlamda kayda değer bir çeşitlilik içermemektedir. Siyasî konularda tartışma nesnelerini ve tartışma-

ların kapsamlarını, çoğunlukla iki siyasî aktör (DP ve CHP) belirlemektedir ve bu iki parti arasındaki tüm ideolojik farklılıklar, *göreli* ifadelerle tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte ellili yıllar, Türkiye'yi, tarihinin en politize ve ideolojik anlamda en renkli (altmışlara) ve şiddet dolu (yetmişlere) yıllarına hazırlayan birtakım tetikleyici gelişmeler barındırır.

Oy kapma yarışı içinde hem DP'li hem de CHP'li yetkililer, özellikle seçim dönemlerinde ülkenin en ücra köşelerine kadar gitmişler, yapabildikleri her yerde halkla yüz yüze iletişime geçerek, onları gündelik siyasî tartışmaların içine çekmişlerdir. Çok partili yaşama geçişten önce, siyasîlerin bu yönde çabaları yoktu. Dolayısıyla, önceki yıllarda siyasetin mekânı Ankara iken, çok partili yaşama geçişle birlikte artık, ülkenin dört bir yanı siyaset sahası hâline gelmiş; siyasetin toplumsal tabanı ve mekânı genişlemiştir. Öyle ki, *demokratlık* ya da *halk partililik*, köylerde bile ayırt edici bir kimlik hâline gelmeye başlamıştır. Ancak durum, bununla da kalmamış, ellili yıllarda siyaset, insanların en özel alanlarına, evlerinin içlerine kadar da girmiştir. Radyonun lüks bir mal olmaktan çıkarak evlerde yaygın biçimde kullanılmaya başlaması ve DP'nin, CHP ile girdiği rekabette o dönemin en etkili hegemonik aracı olan radyoya aşırı yüklenmesi, politikacıların seslerinin (aslında genellikle Menderes'in sesinin), evlerin duvarlarında yankılanmasını sağlamıştır.

Öte yandan, tarımda artan makineleşme de, toplumun politize olmasında önemli bir tetikleyicidir. Çok daha geniş toprakların çok daha az iş gücüyle işlenebilmesi nedeniyle ellili yıllar, kırdan kente yönelik yoğun bir göç dalgasının başlaması açısından da kritik bir tarih olmuş; köylerden koparak kente göç eden kuşak veya hiç değilse onların çocukları, yepyeni sosyal sorunlarla yüzleşmiş, siyasal-sosyal konularla çok daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır.

Tüm bunların yanında, DP'nin izlediği ekonomi politikaları da, toplumun politize olması ve siyasî anlamda yeni arayışlara yönelmesinde önemli bir kaldıraçtır; çünkü DP dönemi, Türkiye'de kapitalist üretim ilişkilerinin derinleştiği bir tarihsel uğraktır. DP'nin, on yıl boyunca egemen sınıflar lehine izlediği ekonomi politikaları, hem toplumdaki gelir dengesizliğini arttırmış, hem de bu politikaların antitezlerini üretmiştir. Böylelikle, kapitalizmin gelişmesi ve modern sınıfsal karşıtlıkların keskinleşmeye başlaması, ilerleyen yıllarda hem sosyal demokrasinin, hem de sosyalist solun üzerinde yükselip genişleyeceği temelleri oluşturmuştur. Bu açıdan DP, on yıl boyunca hemen her düzlemde solu ezmeye çalışırken, aslında, ülkede sol düşüncenin etkili biçimde filizlenebileceği bir nesnelliği yaratmıştır.

Her şeyden öte, bir iktidar partisinin karşısında başka partilerin var olması, Başbakan'ın bir demecine muhalif bir parti liderinin açıktan açığa karşı çıkabilmesi, her türlü baskıya rağmen üniversite ve gazete çevrelerinin si-

yasî iktidara karşı muhalif bir tavır sergileyebilmesi vb. olgular, ülkede eleştirel düşüncenin gelişimi açısından da son derece kayda değer ilerlemelerdir. Sonuçta, teorik olarak çok sınırlı, ideolojik anlamda son derece dar, düşüncelerin değil belirli kişilerin çekiştiği ve kimin neyi savunduğunun çoğu kez önemsiz kaldığı bir dönem olsa da ellili yıllar, yukarıda sayılan tüm bu faktörler nedeniyle ülkeyi, tarihinin siyasî anlamda en hareketli yıllarına hazırlamıştır.

Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu

C. Oral Özdemir

Türkiye'de siyasî tarih yazarları, siyasî yelpazede durdukları yere göre DP'ye kimi olumlu kimi olumsuz çeşitli siyasî nitelikler atfetmişlerdir. DP'ye atfedilen bu niteliklerden birisi de ismiyle müsemma bir şekilde demokratlığıdır. Nitekim 21. yüzyılın ilk yıllarından geriye dönülüp bakıldığında DP'yi *demokrasi yıldızı*, onun 27 Mayıs 1960 darbesinin akabinde askerî yönetim tarafından idam edilen Başbakan'ını da *demokrasi şehidi* olarak gören bir literatür vardır. Bu çalışmanın kendisine mesele edineceği Tahkikat Komisyonu ise bu literatürün bir kör noktasını oluşturmaktadır. Ancak Tahkikat Komisyonu'nun bu literatür içerisinde kör noktada kalmasının gerekçesi; sadece 37 günlük bir komisyon olarak tarihin tozlu raflarında kaybolmasından kaynaklanmamaktadır. Bundan ziyade, DP'nin antidemokratik bu faaliyetinden hareketle demokrasi temelli politik argüman üretmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Çalışma içerisinde irdeleneceği üzere Tahkikat Komisyonu, adını aşan bir şekilde *tahkikat* yapmanın yanı sıra, iktidar lehine yasaklama ve baskı kurma gibi misyonları da üstlenerek Türkiye demokrasisinin darbeler öncesi aldığı en büyük lekelerden biri olarak tarihe geçmiştir.

DP'nin iktidara geliş süreci ve ilk iktidar yılları Türkiye siyasal hayatının yeni bir evreye girdiğinin göstergesiydi. Çok partili hayata geçiş ve Tek Parti Dönemi'nin temsilcilerinin iktidarı devretmiş olmaları, Türkiye'de öne çıkan siyasî değerler arasında artık demokrasinin de sayılmasını sağlamıştır. Ancak bu değerin Türkiye siyasal hayatı içerisinde kurumsallaşması ve toplumun katmanlarına bir gelenek olarak işlemesi için gerekli şartların, gerek siyasî gerekse askerî müdahaleler tarafından engellendiğini söylemek mümkündür.

DP'nin iktidara gelişinden 27 Mayıs askerî darbesine kadar geçen süreçte de bu engellemeleri görmek mümkündür. DP hükümetlerinin, demokrasi kültürünün yerleşmesine yönelik yaptığı olumsuz katkıların 1950'li yılların sonlarına doğru arttığı görülmektedir. 18 Nisan 1960 tarihinde göreve başlayan Tahkikat Komisyonu'nu da bu eğilimin en net biçimde gözlemlenebileceği faaliyet olarak ele almak mümkündür. Nitekim Tahkikat Komisyonu üzerine yapılan çalışmalarda da bu komisyonun 27 Mayıs 1960 askerî darbesine giden süreçte *eşik* olduğuna dâir ortak bir kanı vardır.

İnönü'nün Yeşilhisar Ziyareti ve Tahkikat Komisyonu'nun Kuruluşu

Siyasî açıdan ülke, 1960 yılına deyim yerindeyse tef gibi gergin bir ortamda girmişti. İktidar partisi, toplumsal kutuplaşmanın yarattığı bu gergin ortamda, toplumsal desteğinin giderek erimesi karşısında bazı önlemler almaya çalışmaktaydı. Fakat bu önlemler, her zaman erken seçim kararı almak gibi demokratik yönetim anlayışı içerisindeki siyasî manevralara dayanmamakta; kimi zaman ise –tıpkı Tahkikat Komisyonu örneğinde olduğu gibi– hukuku, kendi iktidarının sürdürülebilirliği için araçsallaştıracak kadar antidemokratik tezâhürlere de bürünebilmekteydi. Hukukun siyaset prangasıyla işlemesinin doğal sonuçlarından birisi de Türkiye'de demokrasinin yara alması ve hatta geçici sürelerle de olsa rafa kaldırılması olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu dönemde, muhalefetin kamuoyu desteği gözle görülür bir şekilde artmıştır. CHP de bu desteği kaybetmemek adına muhalefetini görünür kılmanın yollarını aramaktadır. İnönü'nün 1959 yılının ilkbaharında, Uşak'ta başlattığı yurt gezisini de bu bağlamda değerlendirmek yerinde olur. Bu bağlamda İnönü'nün, Türkiye'nin birçok yerinde gerçekleştirdiği gezilerin, siyasî iktidar tarafından engellenmeye çalışıldığını da belirtmek gerekiyor. Siyasî görünürlüğü artan CHP muhalefetinin etkileri Ankara'nın dışına da taşmıştır. Nitekim İnönü'nün Kayseri gezisi de, bu açıdan, Türkiye siyasî hayatında önemli bir kırılma anına işaret etmektedir. Bu seyahatin akabinde DP hükümeti tarafından kurulan Tahkikat Komisyonu, ülke gündemini belirleyici rol oynamış ve darbeye giden süreçte katalizör etkisi yapmıştır.

Kutuplaşmanın, Ankara'daki TBMM'den, ülkenin farklı illerine, ilçelerine hatta köylerine kadar sirayet ettiği 1950'lerin sonları, Türkiye'de, siyaset anlayışlarının, siyasal tutumların demokratik değeri hızla dışlamaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir. 24 Mart 1960 tarihinde, Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesinde yaşanan olaylar, Türkiye'de siyasetin ne denli kutuplaştırı-

cı bir hâl aldığını gözler önüne sermektedir: Yeşilhisar Tarım Kredi Kooperatifleri seçimini CHP'nin kazanması üzerine olaylar çıkmış ve bu olaylarda bir kısım CHP'li yaralanırken bir kısmı da gözaltına alınmıştır. Ancak olaylar bununla sona ermemiştir. Gözaltına alınan partililer, polisler tarafından darp edildiklerini iddiâ etmişlerdir. Bunun yanı sıra, DP Kayseri İl Başkanı'nın ilçede çıkan olaylar sırasında silahlı bir şekilde polislerin arasında yer alması, DP iktidarının parti-devlet anlayışına evrildiğinin göstergesi olarak sunulmuştur. Öte yandan, Kayseri Valiliği ise CHP'lilerin polislere saldırdığını iddiâ ederek adeta devletleşen partinin il düzeyinde sözcülüğünü üstlenmiştir. Bu olay, gerek iktidara gerekse muhalefete yakın medya organlarında da geniş yankı bulmuştur. *Radyo* gazetesi, olaydan hareketle CHP'yi "...ihtilâl bayraktarlığı yapan tehlikeli bir fesat" olmakla itham ederken, CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesinin başyazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu da 28 Mart 1960 tarihli yazısında suçu *Radyo* gazetesine atarak, devlet radyosunun "... ilan-ı husumet borusu gibi" çalıştığını iddiâ etmiştir. Kezâ aynı günkü yazısında Bülent Ecevit de Türkiye'deki partiler arasındaki bu derin ayrımı Afrika'daki ırk ayrımına benzetmiştir. Bu yazıların yayımlandığı günün ertesinde ise savcılık, benzer hemen her durumda yaptığı gibi olaylarla ilgili yayın yasağı getirmiştir.

CHP, Yeşilhisar'da aldığı seçim galibiyeti ve sokak mağlubiyetinin ardından, önce ilçeye bir milletvekili heyeti göndermiş, ardından da İnönü, *Genel Başkan* sıfatıyla Kayseri il toplantısına katılmak üzere Ankara'dan hareket etmiştir. Fakat bu seyahat, yeni bir gerilimi de beraberinde getirmiştir. Çünkü İnönü, Kayseri Valiliği'nden aldığı şehre gelmemesini rica eden telgrafa rağmen bu seyahati gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak İnönü'nün Kayseri'ye doğru yaptığı tren yolculuğunun Himmetdede İstasyonu'nda anlaşılmıştır ki, Kayseri Valiliği'nden atılan telgraf bir *rica*dan ziyade bir *emir*dir. Tren, Himmetdede İstasyonu'nda askerler tarafından durdurulmuş ve üç saat kadar trenin Kayseri'ye devam etmesine izin verilmemiştir. Bu esnada, İnönü'nün damadı ve gazeteci Metin Toker'in, *Demirkırat* belgeseline verdiği röportajda da ifade ettiği gibi, İnönü trenden inerek, seyahatine devam etmesine izin vermeyen Binbaşı Selahattin Çetiner'e "...bana ateş mi açtıracaksın?" diye sorar. Çetiner'in cevabı ise siyasî literatürümüze geçecek derecede manidar olmuştur: "Size ateş açtıracağıma kurşunu kendi kafama sıkarım." Akabinde İnönü, bütün askerlerin selamı arasından geçerek yolculuğuna devam eder. Tabiri câizse, İsmet İnönü, CHP *Genel Başkanı* olarak başladığı seyahati *İsmet Paşa* olarak bitirebilmiştir. İnönü'nün Kayseri'ye varışı, *Ulus* gazetesince bir *zafer*; *Radyo* gazetesi tarafından ise bir *darbe kışkırtıcılığı* olarak sunulmuş-

AKŞAM

MODERN RUYA TABIRLERI

NİSAN 3 1960 PAZAR

Treni Himmetdede'de Vali Muavini ve J. Kumandanı tarafından durdurulan

İnönü dün Kayseri'ye sokulmak istenmedi

2 saat 55 dakika süren sert münakaşalarda "örfi idare ilân ettiniz mi?,, diye soran CHP lideri İnönü, Kayseri'de 50 bin kişi tarafından karşılandı

Şehirde askeri tedbirler alındı. Bakanlar Ankara'ya çağırıldı

GÜNEŞTEKİ İNFİLAK SON 15 SENENİN EN MÜHİM OLAYI

İstanbul Üniversite Astronomi Enstitüsü, radyoları susturan infilâkları resmini çekmeye muvaffak oldu

BOĞAZI KESİF

YARDIMCI ADALET BAKANI OLDU

Akşam, 03.04.1960.

tur. İnönü ve CHP heyeti, dönüş yolunda da benzer sıkıntılar yaşamışlardır. Yeşilhisar'a da uğramak isteyen İnönü ve CHP'liler ilçeye alınmamış; Ankara'ya Ürgüp üzerinden dönmek zorunda kalmışlardır.

DP'nin, azalan desteğine rağmen iktidar koltuğunu korumak adına giriştiği bu antidemokratik, baskıcı yönetim anlayışı, yalnızca CHP'nin yurt gezilerine yönelik baskılarla sınırlı kalmamıştır. İnönü'nün Kayseri seyahatinin ardından DP, Meclis içerisinde de birtakım düzenlemeler yapmak için girişimlerde bulunmuştur. 7 Nisan 1960 tarihinde toplanan DP grubu, "CHP'nin yıkıcı gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin" gerçek sebeplerini araştırmak üzere bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasını kararlaştırmıştır.

Tahkikat Komisyonu

7 Nisan 1960 günü DP grup toplantısında alınan karar doğrultusunda, üç ay süreyle, CHP'yi araştırmak amacıyla bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına dâir önerge, 18 Nisan 1960 günü, DP'li vekiller tarafından Meclis'e taşınmıştır. DP'li vekiller, Meclis'e sundukları önergede, Tahkikat Komisyonu'nun kurul-

masının gerekliliğini şu şekilde gerekçelendirmişlerdir. Meclis zabıtlarındaki kayıtlar şu şekildedir:

> Alelumum Devlet vazifelilerini, Türk kadınlarını, dost ve müttefiklerimizi en iğrenç isnatlarla kötüleme usulleri de dâhil olmak üzere çeşitli gayrimeşru ve kanun dışı yollarla halkı kanunları ihlale, kanunî tedbirlere karşı mukavemete, hükümete, idarî ve adlî mercilere karşı galeyana ve fiilî tecavüzlere teşvik ve tahrik etmek.
>
> Müsait telakki ettikleri mahallerde kendi partilerine mensup bazı şahısları silahlandırmak suretiyle iktidar partisinin mensup ve taraftarları aleyhine münferit veya toplu şekilde baskı yapmağa ve suç işletmeye teşvik suretiyle memlekette kanlı kardeş kavgalarına müncer olan tertiplere başvurmak.
>
> Orduyu siyasete karıştırma teşebbüsleri de dâhil olmak üzere memleketin asayişini korumakla vazifeli olanları çeşitli propaganda, baskı ve vaatler yolu ile vazifelerini ifadan alıkoymağa cüret ve teşebbüs etmek.
>
> Bizim radyo namındaki komünist radyosunu Halk Partisi'ne ait bir radyo olarak göstermek suretiyle halkı bu yayınları dinlemeğe sevk etmek ve umumi efkârı bu vahim neşriyatın zararlı tesirlerine maruz bırakmak
>
> Bütün bu kanun dışı faaliyetlerini umumi efkâra karşı haklı gösterebilmek için TBMM'nin onun itimadına mazhar hükümetin meşruiyetinden halkı şüpheye düşürecek ve bundan da ileri olarak gelecek seçimlerin de meşruiyetini şimdiden muallel imiş gibi göstererek kurulmuş ve kurulacak iktidarlar aleyhine vatandaşları gayrimeşru yollarla tahrik etmek suretiyle itimatsızlığa ve huzursuzluğa sevk etmek,
>
> Hücre teşkilatı ile işleyen gizli kollar kurmağa çalışarak, yukarıda maruz faaliyetleri daha müessir bir hâle getirmek suretleriyle giriştiği yıkıcı, kanun dışı ve gayrimeşru faaliyetleriyle
>
> Aynı maksat ve gâyelerle ve neşir yolu ile faaliyette bulunarak Cumhuriyetimizin ve genç demokrasimizin fikrî ve manevî temellerini tahrip eden devletin ve cemiyetin ana müesseselerini şantaj, baskı ve tehdit suretiyle işlemez bir hâle getirmek, hakikatleri tahrif etmek, yalan neşriyatta bulunmak suretiyle memleketin siyasî, iktisadî, malî, içtimai hayatını tehlikeye maruz bırakan bir kısım basının faaliyetlerini araştırmak.

Tahmin edilebileceği üzere, bu iddiâlar CHP tarafından reddedilmiş ve 18 Nisan 1960 tarihinde, yani Tahkikat Encümeni'nin kurulmasının resmen tamamlanacağı gün, Meclis'te tartışmalar yaşanmıştır. Bu komisyonun yasadışı olduğunu vurgulayan bir konuşma yapan İnönü, aynı zamanda ülkenin de-

mokratik bir rejimden baskı rejimine kaydığını söylemiş; bu komisyonun kurulması hâlinde ülkede insan hakları ihlallerinin önünün alınamayacağını belirtmiştir. Devam eden tartışmalar sırasında İnönü bir kez daha kürsüye çıkmış, ülkenin baskıcı rejime doğru gittiğini yinelemiş ve sonunda "Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam," diyerek askerin huzursuzluğuna işaret etmiştir. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması yönündeki yasa tasarısının DP'li vekillerin oylarıyla kabul edilmesinin ardından İnönü başta olmak üzere o sıra genel kurulda bulunan bütün CHP'liler Meclis'i terk etmişlerdir.

DP tarafından 18 Nisan 1960 tarihinde faaliyetlerine başlayan ve üç ay sürmesi öngörülen bu komisyonun yürütme işlevini görecek Tahkikat Encümeni'ne tamamı DP'li 15 vekil seçilmiştir. DP'nin yayın organı *Zafer* gazetesinin 19 Nisan 1960 tarihli haberinde, Tahkikat Encümeni'nin bazı bildirilerine yer verilerek komisyonun görevleri halka duyurulmuştur. Fakat bu haberler, aynı zamanda, komisyon ile ilgili olarak yapılacak son haberlerden birisidir. Çünkü komisyonun göreve başlar başlamaz aldığı kararlardan birisi de komisyonun görevlerine ve kararlarına dâir "Haber, havadis, beyan, mütalaa, vesika, resim ve yazıların ve [TBMM zabıt cerideleri hariç] bu takrirle alâkalı Türkiye Büyük Millet Meclisi müzakerelerinin her türlü vasıtasıyla neşri"ni yasaklamaktır.

Muhalif argümanların basın yoluyla yayılmasının bu şekilde önünün kesilmesi, kuşkusuz demokratik yönetim anlayışının olmazsa olmazlarından yönetimde şeffaflık ilkesine halel getiren ve DP'nin *demokrat*lığıyla açıklanamayacak bir tutumdur. Ancak daha elim olanı ise DP'nin siyasal faaliyet ve tartışmaları kısıtlama eğiliminin önlenemez hâle gelmesidir. Komisyonun kurulduktan sonra yayınladığı bildirideki bir diğer madde ise "...bütün siyasî partilerin ve bunlara bağlı teşekkül ve kolların her türlü kongreleri ve kademelerin bünyeleri içinde veya kademeler arasında tertiplenecek müşterek toplantılarla, alelumum siyasî mahiyetteki toplantılar ve partilerce yeni kademeler ve teşkilatlar kurulması, tahkikatın neticesine kadar" durdurmaktır. Diğer bir deyişle, artık, Türkiye sınırları içerisinde iktidar partisi dışındaki parti, gazete, dernek vb. örgüt ve kurumların siyaset yapması doğrudan doğruya iktidar partisi tarafından yasaklanmaktadır. Üstelik buna karşı gelenlere de hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. Feroz Ahmad'ın da belirttiği üzere bu komisyonun yetkileri, Anayasa'ya aykırı bir biçimde, Meclis'in ve mahkemelerin yetkilerini dahi geride bırakacak kadar geniştir.

DP'nin takındığı antidemokratik ve baskıcı tutum, muhalif siyasetçilerin yanı sıra muhalefet partisini destekleyenlerin de tepkisini toplamış ve muhalefeti sokağa taşımıştır: Artık yasalar ne iktidar için bir meşruiyet kaynağı ne

de muhalefet için riayet edilmesi zarûrî metinlerdir. Nitekim Tahkikat Komisyonu'nun getirdiği yasağa rağmen, bizzat CHP'li vekiller tarafından komisyonla ilgili TBMM zabıtları basına sızdırılmış ve 19 Nisan tarihli *Ulus* gazetesinde tutanakların yayımlanması sağlanmıştır. Buna karşılık hükümet de aldığı acil bir kararla *Ulus* gazetesinin 19 Nisan tarihli nüshasını toplatmış, dahası polisin matbaaya yaptığı baskınla gazetelere el konulmuştur. CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesine polis marifetiyle yapılan bu fiilî müdahale, muhalefet partisini destekleyenlerin tepkisine yol açmış ve CHP'lilerin Ankara'nın muhtelif meydanlarında eylem yapmasına neden olmuştur. Polisin bu eylemlere sert müdahalede bulunması hem toplumsal huzursuzluğun katmerleşmesine yol açmış hem de DP'nin demokrasi kavramına yüklediği anlamın pratikte bir karşılığının olmadığını göstermiştir.

18 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına dâir alınan karar ile birlikte siyaset yapmak yahut gazetecilik faaliyetlerinde bulunmak bir *özgürlük* olmaktan çıkarılmış ve yalnızca iktidardaki partinin izin verdiklerinin yapabildiği bir *ayrıcalığa* dönüşmüştür. Üstelik görüldüğü gibi, Tahkikat Komisyonu'nun muhalefeti bastırmanın bir aracı olarak kullanılması için, komisyonun görev ve yetkilerinin tanımlanması dahi beklenmez: Komisyon, teşkilatını müteakip, muhalefeti bastırmanın etkili bir aracı olarak kullanıl-

AKŞAM

MÜSTAKİL SİYASİ SABAH GAZETESİ

HAK DİNİ - KUR'AN DİLİ

NİSAN 19 1960 SALI

Siyasî faaliyetler durduruldu

Dün kurulan 15 kişilik DP Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti

Komisyon, tahkikata konu olan maddelerle ilgili her türlü yayına da yasak koydu

② NUMARALI TEBLİĞ

③ Numaralı Tebliğ

Her türlü yayın yasak edildi

Bir gazeteci daha cezaevine girdi

① NUMARALI TEBLİG

Akşam, 19.04.1960.

maya başlanır. Komisyonun yetki ve görevleri, ancak 25 Nisan 1960 tarihinde *Türkiye Büyük Millet Meclisi Dâhili Nizamnâmesinde Yazılı Tahkikat Encümenlerinin Vazife Ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanun Teklifi* ile Meclis Başkanlığı makamına verilen görev ile belirlenmesine karar verilir. Ancak bu belirlenimin sadece *resmî* bir görevlendirme olduğunu özellikle vurgulamak gerekir; çünkü bu teklifte yetki ve görevlerin belirlenimi hakkında fiilî bir belirlenimden bahsetmek oldukça zordur; yetki ve görevler muğlak bırakılmış ve geniş bir yasal çerçeve çizilmekle yetinilmiş; böylelikle komisyonun etki alanı genişletilmeye çalışılmıştır. 27 Nisan 1960 tarihli ve 7468 Kanun numarasıyla *Resmî Gazete*'de yayımlanan karara göre *Tahkikat Encümeni*;

> Tahkikatın selâmetle cereyanını temin maksadıyle her türlü neşriyatın yasak edilmesine,
>
> Neşir yasağına riayet edilmemesi hâlinde mevkute veya gayri mevkutenin tabı veya tevziinin men'ine,
>
> Mevkute veya gayri mevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline veya matbaanın kapatılmasına,
>
> Tahkikat için lüzumlu görülen veya sübut vasıtalarından olan her türlü evrak, vesika veya eşyanın zaptına,
>
> Siyasî mahiyet arz eden toplantı, hareket, gösteri ve emsali faaliyetler hakkında tedbir ve karar almaya,
>
> Tahkikatın selâmetle intacı İçin lüzumlu göreceği bilcümle tedbir ve kararları ittihaz etmeye ve Hükümetin bütün vasıtalarından istifade eylemeye, dahi salahiyetlidir.

27 Nisan 1960 tarihinde çıkarılan bu kararla, Türkiye'nin demokratik siyaset anlayışından uzaklaşma hızının artırıldığını söylemek mümkündür. 28 Nisan 1960 günü *Ulus* gazetesi *Meclis Müzakerelerinin Neşri Yasak* manşetiyle, DP iktidarında yayınlayabildiği son nüshasını halka sunmuştur. *Ulus* gazetesi bu yayınını müteakip, Tahkikat Komisyonu tarafından kapatılmış ve bir daha ancak darbe sonrasında, 28 Mayıs 1960 tarihinde, yeniden yayınlanabilmiştir.

Tahkikat Komisyonu'nun Türkiye Siyasal Hayatına Etkisi

Tahkikat Komisyonu'nun kurulma kararının ardından, CHP taraftarları sokağa çıkar ve polisle karşı karşıya kalırlar; komisyonun yetki ve salahiyetlerinin belirlenmesinin ardından yükselen tepkiler ise CHP'yi de aşar: Bilhassa üniversite ve askerî okul öğrencileri toplumsal muhalefetin örgütlendiği merkezler hâ-

line gelirler. 27 Mayıs 1960'a kadar geçecek süre zarfında da toplumun çeşitli kesimleri tarafından örgütlenen bu tepkiler ve eylemler, *dinmek* bir yana şiddetlendikçe şiddetlenir.

Tahkikat Komisyonu'nun yetki ve görevlerinin belirlenmesinin ardından, 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin düzenlediği eyleme polis tarafından müdahale edilir. Çıkan olaylar esnasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, polisler tarafından darp edilir. Dahası, eylemleri bastırmak için silah kullanmaktan da çekinmeyen polis, 19 yaşındaki Turan Emeksiz'i de katleder. İstanbul'da bu olaylar vuku bulurken, Ankara'da da durum farklı değildir. Ankara'daki eylemlerin merkezinde ise DP iktidarının yüksekokula dönüştürmeye çalıştığı Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakültelerinin bulunduğu *Cebeci Kampüsü* yer almaktadır. Burada da eylemlere silahla müdahale eden güvenlik güçleri, fakülte binâsına doğru ateş ederek birçok öğrencinin yaralanmasına sebebiyet verecektir.

28-29 Nisan olayları, DP'nin baskıcı rejiminin bir tezâhürü olan Tahkikat Komisyonu'na karşı savunma mekanizması geliştirmeye çalışan öğrenciler ile ordu mensuplarının dirsek teması kurdukları bir eylem olması hasebiyle de ayrıca önemlidir. 28 Nisan günü İstanbul'daki öğrenci eylemleri esnasında askerleri gören öğrencilerin "ordu gençlik elele" sloganını atmaları bu temasın bir göstergesi niteliğindedir. Görüldüğü üzere, askerî bir darbeye doğru koşar adım giden Türkiye'de iktidardan muhalefete, sokak eylemlerinden,

DP iktidarını protesto eden üniversite öğrencilerinin 28 Nisan 1960'ta İstanbul Beyazıt'ta düzenledikleri gösteride çıkan çatışmada İstanbul Üniversitesi öğrencisi Turan Emeksiz polis kurşunuyla öldürüldü.

öğrenci hareketlerine hemen hiçbir toplumsal veya siyasal hareket bu ateşi körüklemekten geri durmamaktadır. DP iktidarı da artık demokrasinin esaslarını bir kenara bırakmış ve 29 Nisan 1960 günü sıkıyönetim ilan etmiştir. 30 Nisan günü, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri'nde ve yüksekokullarda eğitime bir ay süreyle ara verilir. Ancak bu girişimler de siyasal tansiyonu düşürmeye etki edemeyecek; aksine artıracaktır.

1960 yılının Mayıs ayı da Türkiye için olağanüstü politik gelişmelere sahne olmuştur. Mayıs ayının ilk günü İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ile başlamış, ikinci günü NATO Bakanlar Konseyi toplantısı nedeniyle yaşanan gerginlikler iyiden iyiye ivme kazanmıştır: İstanbul'da toplanan konsey, zaten bir eylemlilik hâlindeki öğrencilerin hedef tahtasına yerleşmiştir. Bu arada ordu, giderek artan toplumsal gerilimin yatışmasında kendisini çözüm için bir aktör olarak kodlama çabasındadır: 3 Mayıs'ta, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, bazı siyasî tavsiyelerde bulunduğu mektubunu Ethem Menderes aracılığıyla (Ethem Menderes, bu mektubu Adnan Menderes'e iletmeyecektir) Başbakan Adnan Menderes'e sunar. Gürsel'in, Menderes'in idamından sonra ortaya çıkan bu mektubunda, ordunun politikaya karıştırılmasından rahatsız olunduğu belirtildikten sonra bazı siyasî önerilere yer verdiği görülmektedir. Cumhurbaşkanı'nın acilen değiştirilmesi gerektiğini belirttiği mektubunda Gürsel, DP'nin "Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar tedricen" kaldırılması gerektiğini ve "Son çıkarılan ve tahkikat komisyonları ihdas eden kanunun kaldırılması"nın hayatî önemi haiz olduğunu vurgulamaktadır. Gürsel bu mektubu başvekil Menderes'e gönderdikten sonra, 6 Mayıs 1960 günü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan izinli olarak ayrıldığını bildiren bir telgrafı komutanlığına bağlı tüm birliklere göndermiştir. 27 Mayıs'tan sonra cumhurbaşkanlığı görevini üstlenecek olan Gürsel'in bu telgrafındaki vurgu dikkat çekicidir: ordu mensuplarının siyasetten uzak durması.

Tahkikat Komisyonu'nun faaliyete geçmesi, ordu ve üniversitelerde zaten var olan huzursuzluğun artık kışla ve kampüsleri aşarak kentin sokaklarına taşmasına neden olmuştur. 5. ayın 5. gününde saat 5'te Kızılay'da buluşmayı simgeleyen ve Türkiye siyasî tarihine de çağrı metodundaki *555K* kısaltmasıyla geçen Kızılay eylemi, toplumsal muhalefetin de huzursuzluğunu göstermektedir.

Hükümet, ülkenin bu gergin hat üzerinden daha fazla sağlıklı bir şekilde yönetilemeyeceğinin ayırdına varmış olacak ki, özellikle ordu içerisindeki huzursuzluğu dindirmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. 6 Mayıs günü Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun yaptığı "Türk subayı politikaya karışmaması gerektiğinin bütünüyle farkındadır," yönündeki açıklaması,

DP'nin olası bir askerî müdahalenin önünü kesmek için yapılan naif ve DP kadrolarından duyulmaya alışılmış ifadelerden öte geçememiştir. Ordudaki huzursuzluğun bu naif açıklamalarla geçiştirilemeyeceğini fark eden DP, askerlerden gelen ve 1960 Mayıs'ına kadar sırt çevirdiği talepleri de karşılamak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Ordu mensuplarının özlük haklarının iyileştirilmesi, konut yardımı yapılması gibi bazı düzenlemeleri gündemine almıştır. Fakat DP'nin verdiği bu ödünler, askerler tarafından olumlu karşılanmamış, kışlalarına çekilmek yerine sokağa inmişler ve 21 Mayıs 1960 tarihinde Harp Okulu öğrencileri Ankara sokaklarında sessiz bir yürüyüş düzenlemişlerdir.

DP, bir yandan askerlere yönelik iyileştirme vaadiyle askeri (başta da askerî öğrencileri) yeniden kışlaya sokmaya çalışırken, diğer yandan da sokakta örgütlenmiş toplumsal muhalefeti engellemek için siyasî hamleler yapmaya başlamıştır. 24 Mayıs 1960 tarihinde Menderes, aynı yılın sonbaharında bir erken seçim yapılacağını açıklayarak adeta soluğunu ensesinde hissettiği darbeden kurtulmayı hedeflemiştir. Öte yandan ertesi gün, 25 Mayıs 1960 tarihinde, Kayseri'de başlayan olayların başka bir hâl almasına neden olan Tahkikat Komisyonu'nun, çalışma süresi olarak belirlenen üç ayın dolmasını beklemeden, görevini yerine getirdiği gerekçesiyle dağıtılacağının bizzat başvekil Menderes tarafından açıklanması da DP'nin demokrasi konusundaki vurdumduymazlığına getirdiği bir özeleştiri olarak değerlendirilebilir. Ancak Menderes'in tüm bu girişimlerine karşın toplumsal gerilimin yatıştığına dâir en ufak bir emare bulunmamaktadır. Menderes, üniversitelerdeki eylemleri ve akademisyenleri eleştirirken hâlâ *kara cübbeliler* ifadesini kullanmakta, basın özgürlüğü hiçe sayılmakta ve hâlâ Meclis tutanaklarının yayımlanması engellenmektedir. Dolayısıyla DP, bir yandan toplumsal hareketliliğe aldırmaksızın güçler ayrılığı ilkesini hiçe sayan politika anlayışına devam ederken, diğer yandan geri adımlar atmaya başlamış ya da en azından ılımlılık mesajları vermeye çalışmıştır.

18 Nisan 1960 günü Meclis'te kurulmasına karar verilen Tahkikat Komisyonu, ülkedeki toplumsal muhalefetin sokağa da yayılmasına neden olmuştur. DP hükümeti ise bu öğrenci ve sokak eylemlerini demokratik talepler olarak ele almak yerine, kanla da olsa bastırılması gereken asilikler olarak değerlendirmiştir. Bir başka deyişle DP, Türkiye'de siyasî bir kültür olarak demokrasinin gelişmesini engelleyecek bir biçimde davranmıştır. Muhalefetin ve ordunun da başka bir perspektiften ama aynı sonucu doğuracak siyaset anlayışı izlemesi Türkiye siyasetinde bir gelenek olarak demokrasinin değil, darbenin yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Süreci en iyi özetleyecek cümleleri yine Cemal

Gürsel'in, 6 Mayıs günü Menderes'e gönderdiği mektubun girişinde bulmak mümkündür; "Şu hakikati kabul etmek lazımdır ki, Kayseri hadiseleriyle başlayıp son karar ve feci olaylara kadar devam eden vak'alar vatandaş ruhunda derin teessür ve Hükümete karşı telâfîsi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele, Ordunun, talebelere karşı akılsızca kullanılması işin vahametini artırmış, mensuplarında huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş, korkulan şey olmuş, ordu politikaya karıştırılmıştır." Üstelik Mayıs ayının sonlarına doğru gelinirken DP'nin attığı geri adımlar da ordunun kışlasına dönmesini sağlamamış ve ordu, 27 Mayıs 1960 günü yönetime el koymuştur.

Tahkikat Komisyonları, Askerî Darbe ve Demokrasi

Türkiye'de süregelen siyasî hayatta asker her zaman önemli bir rol oynamıştır. Kimi zaman siyasî partilerin yaşadığı açmazlarda kimi zamansa rejimin tehlikeye gireceğini düşündükleri anlarda siyasal hayata doğrudan ya da dolaylı yollardan müdahale etmeyi kendilerine görev edinmişlerdir. Kuşkusuz bu *görev,* Türkiye demokrasisinin önüne bir set oluşturmuş ve çoğu zaman Türkiye vatandaşları için temel hak ve hürriyetleri dahi bir lüks hâline getirmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de demokrasinin kurumsallaşamayışının sorumluluğu ordunun bu müdahaleleriyle ilintilendirilmektedir. Bu iddiânın asılsız olduğunu söylemek mümkün değildir; ancak eksik olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Aksi takdirde bu durum, siyasîlerin veballerinden arınmasını ve hatalarından âzâde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Hâlbuki demokratik siyaset, demokrasi ilkesini siyasal hayatın ortasına yerleştirmekle sağlanabilecektir, yalnızca asker olmayan kimselerin hükümet kurması ile değil. Nitekim 1950'liler Türkiye'sine dâir siyasî tarih okuması bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Menderes sivil bir başvekil olmasının zorunlu sonucuymuş gibi demokrasi efsanesi hâline dönüştürülürken, bütün antidemokratik ve baskıcı politikaları bir kenara itilmiş ve fatura yalnızca askerî darbeye kesilmiştir.

Türkiye siyasal hayatının 1950'li yıllar gibi erken döneminde, demokrasi konusunda zorlu bir sınav veren DP'nin bugünkü literatür içerisinde başarıya ulaştığı lakin antidemokrat askerler tarafından bu başarının trajik bir hikâyeye dönüştürüldüğü iddiâ edilmektedir. Ancak çalışmanın başında da iddiâ edildiği üzere, bu anlatı bazı çok önemli karar ve olayları görmezden gelmektedir. Nitekim 1960 yılının bahar ayından itibaren giderek şiddetlenen antidemokratik ve baskıcı tutumun bir tezâhürü olan Tahkikat Komisyonu da bu perspektiften değerlendirilmeye mecburdur.

Tahkikat Komisyonu, Türkiye'de halkoyuyla seçilmiş bir iktidarın *da* askerî

yönetimlere rahmet okutur bir tavırla ülkeyi yönetebileceğini göstermesi açısından son derece önemlidir. Komisyon, aldığı kararlar ile tarihe, ülke içerisinde siyasî partilerin düzenleyecekleri tüm siyasî faaliyetleri durdurmaya, gazeteleri sansürlemeye, hatta kapatmaya, *sokağı* zapturapt altına almaya, bu amaçla silahlı müdahalelerde bulunmaya çalışan, demokrasiyle uzaktan yakından bağdaşmayacak ve hatta askerî rejimleri aratmayacak uygulamalara zemin hazırlayan bir komisyon olarak geçmiştir. Buna rağmen bu olayların faili sayılabilecek Menderes'i eleştirilmez bir demokrasi kahramanı ilan etmek, siyasîlerin Türkiye'de demokrasi kültürünün bir türlü yerleşikleşememesindeki sorumluluğunu üzerinden atmak için uyguladıkları ve uzun vadede yine demokrasiye zeval getirecek bir yöntemdir.

"Sâkıt" *İnönü*
–Muhalefette İsmet İnönü–

SÜLEYMAN İNAN

İsmet İnönü, ellilerin başında iktidardan düşmüş *sâkıt* bir liderdi. Çeyrek asırdan biraz fazla siyasî iktidar çevresinin içinde hep yer almış birisi için –ki ansızın, 1950 seçimlerinin tahmin edilmeyen sonucunda– muhalefet lideri olmak ancak böyle tarif edilebilirdi. İstiklal Savaşı'nın tanınmış eski paşası, Mustafa Kemal döneminin neredeyse vazgeçilmez Başvekili, İkinci Dünya Savaşı yıllarının Millî Şefi İnönü'nün, 1950'lerin Türkiye siyasetindeki genel algısında tarihî kişilik sıfatı öne çıkar. Biyograf Ş. Süreyya Aydemir bu tarihselliği, Atatürk'ten sonra *İkinci Adam* diyerek özlü olarak tanımlar. Ancak 1938'den sonraki son on yılın da etkisiyle İnönü, aynı zamanda, *tek parti, otoriter düzen* ve *Millî Şef* kavramlarının da hatırlatıcısıdır. Bu bakımdan, âdeta, siyasî partilerin üstünde fakat daha çok geçmiş zamanın –erken dönem Cumhuriyet'in– o *devlet gücü*nü temsil eden ve bu nedenle de görece olumsuz duygularla da anılan *kudretli zat*ı olarak görülür. İnönü, ayrıca, özellikle 1950'ler ortalarından itibaren, iç politikanın hengâmesine dâhil oldukça yukarıda belirtilen tarihî imajı törpülenen, gündelik-reel yeni siyasetin içinde muhalefetin lideri olduğuna *gerçekten* inanılmaya başlanan bir değişim öyküsünün de timsalidir.

İnönü'nün 1950'lerdeki muhalefetini anlamak için belirlediğimiz bu ana noktalar (muktedirlikten muhalifliğe İnönü'deki imaj, değişim ve diğer bağıntılar), DP'nin on yıllık iktidarındaki genel seçim yıllarına tesadüf eden kronoloji ile uyumluluk gösterir. 1950, 1954, 1957 yılları İnönü (ve tabiî ki partisi CHP) için tarihî eşikler olarak düşünülebilir.

Zor Kabulleniş ve Etkisiz Muhalefet Yılları

"Memleket hizmeti, nankör de olsa onu en iyi şekilde yaparım."
İsmet İnönü

1950 seçimlerini CHP'nin kaybetmesinin İnönü üzerindeki etkisi bir *şok* olarak resmedilebilir. Yıllar sonra, gazeteci Cihad Baban *Politika Galerisi* başlıklı kitabında İnönü'nün seçim sonucunu "Dün başımıza yıkılacak zannetmiştik," şeklinde değerlendirdiğini belirtir. Derin'in de *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* başlıklı kitabında belirttiği gibi, hiç olmazsa bir seçim dönemi daha iktidarda kalmayı bekleyen-arzulayan İnönü'nün seçimle ilgili öz muhasebeyle biten içten düşünceleri, oğlu Erdal'a, seçimden 10 gün sonra yazdığı mektubunda akseder: Söz konusu mektubu Sevgi Özel'in *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar* kitabından takip etmek mümkün: "Şimdi fena nispette kaybettik... Niçin kaybettik. İnsaflı insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta geleni değişiklik arzusudur," Küçük notlar biçiminde de olsa günlük tutmada titiz olan İnönü'nün, seçim sonrası günlerde kendi defterini 2,5 ay –11 Mayıs/2 Ağustos arası– boş bırakması da beklenmedik seçim sonuçlarıyla ilgili olmalıdır. Faik Ahmet Barutçu'nun tabiriyle, "İkbalin zirvesini, nankörlüğün de en bayağısını gören" tecrübeli İnönü için toparlanmak uzun sürmez. 1950 yılına ait günlük *Defterler*'inde yer alan tarihsiz bir notta zikredilen Dale Carnegie'ye ait bir kitap ismi, âdeta kendine gelme çağrısı gibidir: "Üzüntüyü Bırak, Yaşamaya Bak." Bundan sonra İnönü, seçim mağlubiyetini tarihin kendine sunduğu bir fırsat olarak tevil etmesini bilir. Muhalefetteki yeni konumunu, *kendi kurduğu* çok partili yaşamın devamlılığında kilit önemde görür ve tarihî misyon olarak özetlenebilecek retoriğe sarılır. Heper'in de *İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi*'nde vurguladığı gibi, CHP nezdinde bu tarihî anın gelecekteki değerlendirilmelerinde yıllar yılı akılda kalacak "[Seçimdeki] Yenilgim en büyük zaferimdir," sözü işte bu arada sarf edilir. Faik Hikmet Barutçu'nun *Siyasî Hatırlar* kitabında aktardığı üzere, İngiltere Başbakanı Churchill'in seçim sonrasında İnönü'ye yolladığı *teselli* mektubundaki özellikle şu satırı, onun ayrıca önemsediğini biliyoruz: "Rejimi siz liberal ve terakkiperver bir istikamete götürdünüz. Tarih sizden hayranlıkla bahsedecektir." Dahası İnönü'nün, Hilmi Uran'ın da *Hatıralarım*'ında dile getirdiği üzere, çevresindekileri, iktidar partisinin seçimleri kaybedip kabinenin en az bir kere el değiştirmediği sürece demokrasinin varlığından söz edilemeyeceğini vurgulayan sözleriyle tarihî vazifesine ilkesel yaklaşabildiğini de görürüz. İnönü'nün geçmiş zamandaki bilinen Batı tipi demokrasiye geçişle ilgili niyet izharlarına rağmen (özellikle 1945 TBMM

açış nutkunu anmak gerekir), DP'nin *kahhar sillesini* (kahredici tokadını) hissettiren böyle bir iktidar değişimini gerçekten istemiş olabileceği düşünülemez.

Bu minvalde, İnönü'nün özellikle muhalefet yıllarında yansıttığı tarihî sorumluluğu dikkate değerdir. Askerî eğitim alanların tarih düşkünlüğü bilinse de ondaki tarih şuuru, bizzat tarihi yapan en temel inşâcılarından biri olmasıyla ilgilidir. Mustafa Kemal'le başlayan tarihe hesap verme anlayışı onda daha duyarlı seyreder. Kritik anlarda muhataplarına hitap eden *benden söylemesi* kabilinden uyarı sözlerine, tarihe bırakılan bir sorumluluk eşlik eder. Böylelikle İnönü, kısaca söylemiş ve haber vermiş olur. Dahası özel mektuplarında bile bu özeni göstermesi, tarihî bir kişilik olarak yaptıklarının didik didik edileceği bilgisine maruf olduğundandır. Dolayısıyla onun anlık değil, hep tarih için sözler sarf ettiği ve davrandığı bile söylenebilir. Aydemir'in de İnönü ile ilgili o meşhur biyografisinde belirttiği gibi, eğer yeni rejim –iktidarı değiştiren çok partili süreç– Türkiye'yi yeni sorunlara ve çatışmaya sürüklerse, taşıyacağı *tarihî günahın* sorumlusu olarak yine kendisini görecektir. CHP mallarının hazineye devrinde "Tarih kürsüsünden hâlinizi seyrediyorum!" derken tarihî ikazını yapmıştır. Nihayet 1959'da İnönü'nün "Sizi ben bile kurtaramam," sözü de bu baptaki örneğin zirvesi sayılmalıdır. Onu uzun yıllar izlemiş gazeteci Baban'ın *Portreler Galerisi* kitabında İnönü bahsini kapatırken kullandığı son cümlesi de bu açıdan anlamlıdır: "İnönü'nün CHP içindeki eleştiricileri, onu, tarihi bugünden fazla düşündüğü için kınamaktadırlar."

İnönü'nün kendine yüklediği tarihî sorumluluk ve görev, onun 1950'ler boyunca neden CHP liderliğini sürdürdüğünü ya da neden parti genel başkanlığını bırakmadığını da açıklar. 1950'deki seçimi kaybettiğinde Cihat Baban'ın *Politika Galerisi* kitabında sarf ettiği kelimeleriyle "bir bardak su içer gibi" iktidarı bırakması, ihtiraslı olmamasına bağlanabilirse de, Toker'inde altını çizdiği gibi, İnönü'de demokratik bir rejime geçişin ancak kendisiyle olabileceği inancı bârizdir: "Ben ömrümü tek parti ile geçirebilirim... Ama benden sonrasını düşünüyorum," sözü bu fasılada anlamlıdır. Bunda, serbest seçimin çıkartacağı yeni türedi siyasîlere olan güvensizlik duygusu da açıktır. Elbette bu düşüncenin derininde, genel çoğunluğun bu yeni rejimde aldatılabileceği inancı da vardır. Sonraları *Hasolar, Memolar, Mallar* gibi sakil ve eğreti sıfatlarla anılan ve kısaca CHP elitizmi olarak bilinen bu anlayışlar, tonu değişmekle beraber kendini İnönü'nün sözlerinde sürekli belli eder. 1950 Eylül'ünde yapılacak yerel seçimlere gidilirken radyodaki konuşmasında İnönü, milletin "...bir defa aldansa bile daima aldatılamayacağını" söylerken sergilediği üstenci bakış fark edilir. Bu yüzden muhalifliğini belirtmek için kul-

landığı *şerefli murakabe, şerefli vazife* sözlerini dilinden düşürmez. Dolayısıyla kendisinin uzun yıllara dayanan devlet tecrübesine telmihlerle DP'lilerin *acemiliğini* göstermek ister.

İnönü'nün böyle bir tarihî geçmişten ve devletin en tepe noktası cumhurbaşkanlığından sonra, siyaseti zirvede bırakmaması hâlâ önemli bir sorudur. Bunda birinci etken, yukarıda çizilen çerçeveden bakıldığında İnönü'nün kendi inançlarıyla ilgilidir. Çünkü siyasetteki varlığıyla kendisini yeni rejimin teminatı olarak gördüğü konusunda kuşku yoktur. İkinci neden, partisinden gelen manevî baskılardır. Uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yapmış Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1950 seçimlerinin hemen öncesinde, DP saflarına geçmesi ile CHP'liler tedirgin olmuşlar ve anlaşıldığı kadarıyla bunu son derece ciddîye alınması gereken bir gelişme olarak görmüşlerdir. Böyle bir zamanda, gerçekten de, parti içinde liderlikte İnönü'ye alternatif olacak prestijli birini bulmak zor görünmektedir. 1950'lerde Ürdün Kralı Abdullah başta olmak üzere kimi yabancı konukların İnönü'yü Ankara'da ziyaret etmeye devam etmesi, muhalefette de olsa sahip olduğu bu itibarın dış dünyada da muteber olduğuna delâlet eder. Hele 1950 seçimleri gibi bir sonuçtan sonra partiyi toparlayabilecek tek kişi olarak görülür, İnönü. Onsuz partinin dağılabileceği iddiâları bile ciddî mahfillerde söylenti olarak vârittir; bu, evlilik akitlerinin mottosu *iyi günde de kötü günde de birlikte olmaya* benzer bir vaadi hatırlatılır kendisine. Peki bıraksaydı ne olurdu? DP'nin kendini tehlikede hissetmeyeceği, dolayısıyla kendinin daha güvenli işlere imza atacağı söylenebilir. Başka bir deyişle, *Paşa kompleksinde* –ya da Zürcher'in ifadesiyle *Paşa Faktörü'*nde– makes bulan İnönü'nün ağırlığını çıkarttığımızda iktidar-muhalefet ilişkilerinin *dengeli* gidebileceği görüşü ciddîye alınabilir. Bağlum'un da *Anıpolitik* başlıklı eserinde dile getirdiği gibi, 1959'daki Londra uçak kazası sonrasında Menderes'in bir dostuna, İnönü Cumhurbaşkanı kendisinin de Başbakan olduğunda yapacakları icraatın 10 kat artacağını söylemesi, hem İnönü'nün *devleti* temsil eden vasfının henüz değişmediğini gösterir, hem de iktidarın önündeki engelleyici asıl âmilin İnönü olduğu eleştirisini örtük olarak imler.

İnönü'nün liderliğindeki *tarihî kişilik* (o zamanki deyişlerde *zat-ı âli kadrin* hâli) o kadar baskındır ki, CHP'lilerin çoğunluğu için onun ilerleyen yaşı sorun edilmez. Siyasî rakip DP'liler içinse bu kimi zaman alay konusu olur. Şerif Demir'in *Düello, Menderes ve İnönü & Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar* kitabında aktardığı üzere, Başvekil Menderes'in 1952 baharında İnönü için sarf ettiği şu sözü çarpıcıdır: "70 yaşına gelmiş bir insan sanki hafızasını kaybetmiş veyahut da 1950 senesinin 15 Mayıs'ında dünyaya gel-

miş gibi konuşuyor. Sözlerine elbette güleceksiniz." İktidara yakınlığıyla bilinen *Mizah* dergisinin bir sayısının kapağında, elinde bastonu, boynuna sıkıca dolanmış yün kaşkolü, çökmüş ve gözünü yere dikmiş İnönü'yü "İktidar gittikten sonra daha şirin görünmeye başladı." lejantıyla gösteren karikatürü de anlamlıdır. 1950'de İnönü'nün yaşı 66'dır, fakat zinde bir *ihtiya*rdır. Bu yıllardaki kısa günlük notlarında, doktor isimleri, yaşanan rahatsızlıklar (*gece öksürük, iki üç akşamdır kalbimden rahatsızlık, midem rahatsız* gibi), doktorla randevu gün/saatleri, tahlil sonuçları (özellikle kan şekeri oranı), alınacak ilaçlar (akşam iğnesi, insülin) vardır; ancak bunlar ciddî sağlık sorunlarından ziyade yaşının gerektirdiği düzenli olarak kendine dikkat etmenin rutinleridir. Kendi sağlığı için sigaraya ara verir, meyve ve birayı azaltır. Bazı zamanlarında kür olarak yürüyüş yapmayı; yaz günlerinde de İstanbul'un sahil ve havuzlarında yüzmelerini ihmâl etmez. Onun sahildeki mayolu fotoğrafları hariç, istisnasız tüm fotoğraflarda takım elbiselidir. Yakın çalışma arkadaşlarında görmeyi tahammül edemeyeceği, hatta ikaz edebilecek kadar canını sıkabilen tıraşsızlık hâli onda hiç görülmez. Çocukluğundan beri işitme zorluğu çeken ve zamanla işitmedeki kaybı artan İnönü'nün, bu yıllara ait fotoğrafların bir kısmında sarkan kordonu (halk ağzıyla *antenli*) ile cep tipi işitme cihazı dikkat çeker. 1950 seçimlerinden 2,5 ay sonra yapılan CHP'nin ilk kurultayında partinin *gençleştirilmesi* konu edildiğinde, bir grubun İnönü'nün faal rolünden çekilmesini istemesi üzerine "O, Halk Partisi'nin güneşidir." denilerek istisna tutulması anılmaya değerdir.

Sekiz yaşındayken sıtmaya yakalanan İnönü, bu hastalık sonucu duyma kaybı yaşamaya başlamış; 1912'de Yemen'de kolera geçirmesi de bu rahatsızlığını arttırmıştı.

İnönü'nün önceden var olan ve o dönemde iyice beliren parti içindeki biricikliği, CHP ile onu tamamen özdeş kılar. İnönü'nün

sözü edilen bu başat rolü, siyasî iktidarın tüm hücumlarını da üzerine çekmesine yol açar. İktidarın hedefindeki gerçek ve tek muarız, CHP değil İnönü'dür. Menderes'in muhalefete yüklendiği sözlerde İsmet Paşa bu yüzden hep zikredilir. İktidarın söyleminde, İnönü'nün mü yoksa CHP'nin mi daha çok anıldığı ile ilgili olarak yapılacak basit içerik analizi bile iktidarın hedefinin CHP'den ziyade İsmet Paşa olduğunu gösterir. Dolayısıyla, özellikle ilk yıllarda DP'lilerin söyleminde İnönü'nün saygınlığını azaltma, onu bir nevi şahsiyetsizleştirme çabaları dikkat çeker. Hükümet kanadı, bu yıllarda İnönü'nün artık *eski* İnönü olmadığı hakikatini anlatabilmek adına abartılı bazı uygulamalara göz yummamış değildir. 1950'ler başında küçük başlıklarla gazetelere haber olan kimi olaylar bunun göstergesidir: *Hürriyet* gazetesinin 14 Ekim 1950 tarihli nüshasında yer alan, Malatya Belediye Başkanı'nın makamındaki İnönü resminin indirilmesi; aynı gazetenin 12 Kasım 1950 tarihli nüshasında yer alan İnönü'ye destek alkışı sorunu ve 27 Mayıs 1952 tarihinde yine aynı gazetede yer alan, Karadeniz gezisi dönüşünde gemi kaptanının İnönü'ye jest olsun diye vapur direğine bayrak çekmesinden sonra kaptanın görevinden alınmaya zorlanması haberleri bunlar arasında zikredilebilirler. 1956 yazında CHP'nin Bakırköy İlçe Başkanlığı'nın yemek ziyafetine izin verilmemesi de bu cümledendir. Hele İnönü'nün Osmanlı hanedan mensupları gibi yurt dışına sürgüne gönderilmesinin istenmesini bu değerlendirmeler arasında uç bir örnek olarak görmemiz gerekecektir. Aynı zamanda, DP'nin Bolu milletvekili olan tarihçi Zuhuri Danışman'ın kaleme aldığı ders kitabından İnönü muharebeleri bahsinin kaldırılması ve 1947'de açıldığı için BJK *İnönü Stadı*'nın isminin 1951'de Osmanlı son dönem sadrazamlarından Mithatpaşa Stadyumu olarak değiştirilmesi ise bu tipik örneklere eklenmelidir. Necdet Uğur'un *İsmet İnönü* başlıklı kitabında da dile getirdiği gibi, 1950 seçimlerinden hemen sonra İnönü, "Cumhuriyet'in ilanından beri memlekette yapılmış ne iş varsa, hatta karşımızdakilerin yaptıklarının bile hesabını vermek istiyoruz. Zaman tanımaksızın kimin ne isnadı ve iftirası varsa hemen tahkikat açılmasını umumi efkâr önünde talep ettik," diyerek özgüvenle geçmişin araştırılmasına ruhsat verirken, onun bu kadarını da beklemediğini söylememiz gerekir.

İnönü'ye yönelik işlerin hepsi, elbette DP'nin aşırı tepkileri kapsamında değerlendirilemez. Sözgelimi, ilk fasikülü 1943'te çıkan ve nihayet ilk cildi üç yıl sonra tamamlanabilen, 1950 yılına kadar ancak 4 cildi biten *İnönü Ansiklopedisi*'nin devam ciltleri *Türk Ansiklopedisi* adıyla çıkmaya başlar. Banknotlardan İnönü resminin çıkartılması ve devlet dairelerinden İnönü'ye ait resimlerin indirilmesi ve yerlerine Atatürk'ün resminin konulması da salt

Mustafa Kemal, İsmet İnönü, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak trenle bir yurt gezisinde.

İnönü karşıtlığı ile değerlendirilemez. Bütün bunlar, adı çok partili demokrasi olan yeni dönemin tercih edilen icapları olarak sunulurlar. Çünkü aksine bir hâlde, örneğin, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın resimlerinin devlet dairelerine asılması zorunlu olacaktı.

İnönü'ye karşı onu yakından tanıyanların birleştikleri nokta ailesine olan düşkünlüğüdür. Yalnızca ailesine karşı mütebessim ve müşfik olduğu gözlemi neredeyse ittifak edilen bir husustur. İnönü'nün siyasî hasımları DP'liler doğrudan ailesine dokunan, kimisi söylenti kabilinden olan konularla onun imajını yıpratmak isterler. Muhalefetinin daha ilk aylarında büyük oğlu Ömer İnönü'nün 1945'te karıştığı bir trafik kazasının –arabasıyla birini ezerek öldürdüğü ve bu olayın İnönü'nün emriyle kapatıldığı söylentisi– bir soru önergesiyle Meclis'e getirilmesi ve mahkeme sürecinin tekrar başlatılması, İsmet Paşa'nın manevîyatının bozulmasını isteyen bir tariz olduğu zannı verdirir. Barutçu'nun da *Siyasî Anılar*'ında anlattığı gibi, bu konunun onu günlerce meşgul ettiği, ziyaretine gelenlerle *tertipli dava* dediği bu mevzû etrafında sürekli konuştuğu yakın çevresinin gözlemidir. Eşi Mevhibe Hanım'ın, 1947'de Nazilli Sümerbank fabrikasından satın almak istediği birkaç parça ürününün, fabrika müdürünün eşi tarafından ona hediye edilmesinin, 1951'e gelindiğinde söz konusu ürünlerin bilâbedel alındığı şeklinde yansıtılması ise İsmet Paşa'ya suiistimal isnadı içerir. Buna benzer şekilde, 1951'deki Erzincan depreminden sonra bölgeye gerçekleştireceği ziyaret için devletten 70

bin lira harcırah aldığı şeklindeki isnatlar bir milletvekilince gündeme getirilirse de üzerinde fazla durulmaz. Yıllar sonra –1957'de– damadı Metin Toker'in DP milletvekili ve ayrıca Menderes'in doktoru Mükerrem Sarol'a hakaret ettiği gerekçesiyle hapishaneye düşmesini de *şerefli mahkûmiyet* olarak değerlendirmesi, sadece politik bir savuşturma sözüdür. Onun bu yaşadıkları, Faik Hikmet Barutçu'nun da naklettiği gibi, yakın çevresindekilere isyanvâri olarak "Hep benimle uğraşıyorlar," yakınmasını söyletir. İnönü için bunlar hesabî notlar olarak zihin kaydına geçmiş olmalıdır. Kişiselleşen bu tepkiler, partisinin genel muhalefeti ve kendisinin o bilinen sabrı içinde açığa çıkmaz. DP'ye karşı *kinin* bir sebebi olarak bunu açığa çıkaran ya da ele veren bir sözü neredeyse hiç yoktur. Ancak, yine onu tanıyanlarca dillendirilen İnönü'nün *unutmaz, affetmez* yanıyla bunları iç dünyasına attığı kabul edilebilir. 1961'de Yassıada muhakemelerinde, özellikle Menderes'in ve diğer DP'lilerin tüm mahrem konularının gün yüzüne çıkması karşısında, İnönü'nün insaf ölçüsünde üzüntüsünü yansıttığı bilinse de bunları açıkça eleştiren sözlerine rastlanmaması da anlamlı bulunabilir.

İnönü'nün kafasında ne tür bir muhalefet vardı? O, demokratik rejimin geleceğinde iktidar muhalefet ilişkilerinin önemine dikkat çekerken, Sabahat Erdemir'in de *Muhalefette İnönü* kitabında altını çizdiği gibi, 1950'deki 14 Mayıs seçimlerinden sadece iki hafta sonra, kendilerinin ne "...her şeyi fena göstereceklerini", ne de "...her güçlüğü büyütmeye kalkacaklarını" söyler. Ahmet Emin Yalman'ın *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)* kitabında da belirttiği gibi, başka bir ortamda, "[DP'liler] iş başına acemi olarak geliyorlar. Bundan faydalanmaya çalışmayacağız. İki yıl müddetle ağzımdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak. Muhalefet vazifemize ondan sonra başlayacağız," der. Bu beyanlar onun vaktiyle görmek istediği sorumlu ve hatta sadık muhalefetin unsurlarına dikkat çeker. Fakat çok geçmeden muhalefetin yok edilmek istendiği iddiâsıyla iktidara yüklenmeye başlar. İnönü'nün, *Hürriyet* gazetesinde (30 Mart 1951) yer alan Malatya konuşması bu açıdan itiraf gibidir: "CHP murakabe vazifesinde tasavvur edebileceğinizden çok ağır mesuliyet içindedir." Özellikle bu, 1953 sonunda CHP mallarının hazineye iadesi gelişmesinde hükümete yönelttiği "Suçluların telaşı içindesiniz," sözüyle büyür. İktidarda iken muhalefete güvenmeyen İnönü'nün, muhalefetteyken de iktidara güvenmemesi ancak onun alışkanlık kesbetmiş olan *devletlû* refleksleriyle açıklanabilir. Kendilerine olan güvenle siyasî iktidarı etkilemek ve yönlendirmek istemeleri, olmayınca da bu kez kendileri için güven kaygısı taşımaları hâli bir salınımda gider gelir. Bazı zamanlar bu güven tazeleme çabası, âdeta bir terapi diliyle gerçekleşir. Art arda seçim kayıpları

ve beklenmedik hızda gelişen icraat, İnönü'nün ve partisinin yeni gelişmeler karşısında alternatif politikalar üretmede hem geç kalmasına hem de zaman kaybından dolayı eskiye ait tipik tepkiler vermesine yol açar. Yabancı sermaye ve Petrol Kanunu'ndaki CHP'nin tavrı, İnönü'nün Lozan'dan beri bir kazanım olarak gördüğü ayrıcalıkların yabancılara verilmemesine ilişkin kapitülasyon hassasiyetinden dolayı kolayca millîci-ulusalcı refleksle belirir. Kendi izlediği dış siyasetin zorunlu sonuçları olarak beliren NATO'ya dâhil olmayı da muhalifliğin verdiği kerhen bir onayı hatırlatan *iyi olabilirli* bir yorumla karşılar. Hattâ uluslararası kamuoyunun, dış telkin ve baskıların öneminin farkında olarak, nihayetinde ülkenin dış itibarının zedelenmemesi için DP iktidarının muhalefete dönük baskılarda aşırıya gidemeyeceği kanâatini taşır.

İnönü'nün muhalefeti kurumsallaştırma çabaları yanında, o güne dek Cumhuriyet'in kazanımları konusundaki hassasiyeti de dikkat çeker. Bir dizi gelişmeyi Cumhuriyet'in temel değeri gördüğü laiklikle bağdaştırarak duyduğu endişeyi hep dillendirir. *Hürriyet* gazetesinde (30 Ekim 1951) yer alan 29 Ekim mesajında İnönü, "Devrimleri tehlikede görüyorum... Devrimler aleyhine akımlar ve arzular olduğunu fark etmemek mümkün değildir," der. Başka bir konuşması da aynı tondadır: "Politika ihtirasları iktidar için dayanak olur zannedilerek irtica okşanmaktadır. Cumhuriyet'in bütün ıslahatı tehlikeye konmuştur. Haber veriyorum: Tehlike görüyorum." Ünlü deneme yazarı Nurullah Ataç'ın söz konusu devrimleri *en iyi koruyanın* yalnızca İnönü'nün olabileceği sözleri, *bağnazlığa varan* bu tip görüşlerin parti dışında da varlığını gösterir.

İnönü, bu arada partisini dönemin şartlarına uyumlulaştırma konusunda da irade gösterir. CHP, kuruluşundan itibaren yapısal olarak tek partili dönemin şartlarını taşıyan ve temelde amacı Cumhuriyet ideal ve değerlerini yaymak olan *hükümet partisi* hüviyetindedir. Hükümeti denetleme işlevinden uzak tarafıyla CHP, yarışmacı demokratik şartların partisi özelliği taşımaz. Dolayısıyla İnönü için bu yeni dönemde en önemli mesele, partinin değişimidir; yani, CHP'nin gerçek anlamda *halk partisi* olabilmesidir. Zîrâ karşılarında iktidarı ele geçirmiş, halkla temasta mahir DP'lilerin kalabalıklarla anlaşması zor değildir. Laf üstadının âkıl adamı geride bırakıp kalabalıklara tesir edebileceği bir içkinlik barındırır bu yeni rejim. Bu bakımdan CHP'nin teşkilatlarıyla birlikte yeni döneme tümüyle kendini adapte eden değişikliklere gitmesi gerekir. Bu şartlar içinde ilk kurultay 29 Haziran-3 Temmuz 1950'de yapılır. İnönü'nün bu kurultayda ısrar ettiği nokta, başkan vekilliğinin kalktığı ve yerine oluşan parti genel sekreterliği –bir nevi parti içinde ikinci önemli kişinin– seçiminin delegelerce belirlenmesi olur. Kendisinin destek vermediği Kasım Gü-

lek'in kendi adaylığını açıklayarak partinin genel sekreterliğine seçilmesi dışında, yeni şartların partisi olma emaresi belirmez. Bundan bir buçuk yıl kadar sonra yapılan –Kasım 1951'deki– 9. Kurultay'da da kayda değer bir değişiklik olmaz. Haziran 1953'teki 10. Kurultay'da ise seçimlerde adayların tamamının parti teşkilatlarınca belirlenmesi kararının verilmesi, temkinli kişiliğiyle tanınan İnönü için radikal bir karardır. Aday seçmede parti genel merkezini yetkisiz bırakan böylesi bir karar, 1954 seçimi öncesinde yapılan olağanüstü kurultayda da –% 20 oranında bir kontenjan hakkı verilmesine ilişkin uğraşlara rağmen– değiştirilmez. Sözün özü, 1950'ler başında CHP'nin kendi içindeki dönüşümünde İnönü'nün ihtiyat tedbirinin etkisi sınırlı olur.

Sarsılma, Silkinme ve Tekrar Toparlanış

"Biz bu memleketi sokakta bulmadık."
İsmet İnönü

"Allah, her iktidarı gittiği yolda İnönü kadar
korkunç bir hasımla karşılaşmaktan korusun."
Adnan Menderes

İnönü'de 1950 seçimlerini kaybettiği ilk günden itibaren, nihayetinde bu iktidarın bir sonraki genel seçimde değişeceğine dâir inanç güçlüdür. Sosyolojide neredeyse temel kaide kabul edilen uzun süren iktidarın aşındığı fikri onda da hâkimdir. "Bu rejim, bir iktidarın daimî olmasının tılsımını bulamadı. Bir gün elbet düşeceklerdir." Sabahat Erdemir'in de *Muhalefttte İnönü* başlıklı kitabında aktardığı gibi,1954 seçimlerinden 10 gün önce Niğde mitinginde de İnönü, hükümeti kastederek, "...düşeceklerdir. Düşmeleri lazımdır. Bu kendileri için çok hayırlıdır. Çünkü ıslah olacaklardır," der. İnönü'nün bu neviden sözlerine çokça rastlamak mümkündür. Ancak 1954 seçimleri, CHP'nin tüm iyimser beklentilerine rağmen ezici bir mağlubiyetle noktalanır. CHP'nin dört puanlık düşüşüne rağmen, Meclis'te elde edilen yalnızca 31 milletvekilliği, parlamentodaki CHP'nin temsil oranındaki daha büyük düşüşün göstergesidir. Bu bakımdan İnönü'nün seçim sonuçlarıyla ilgili kayda geçer bir değerlendirmesine rastlanmaz. Yakup Kadri'nin seçim sonrası İnönü tasviri alıntılanmaya değer: "İsmet Paşa ıssız köşesinde her zamankinden daha yalnızdı." Bu tarihten sonra, böylesi seçim sonuçlarının esaslı sebebi olarak görülen çoğunlukçu seçim sistemi yerine nisbî temsil seçim sistemine odaklanılırken, seçim emniyeti minvalindeki eleştiriler geride kalmaya başlar.

Seçimden hemen sonra yapılan CHP kurultayında –26 Haziran 1954– İnönü yeniden Genel Başkan seçildiğinde, partisine ümit verme sorumluluğu yine ondadır. Bazı delegelerin, yakında yapılacak yerel seçimlere katılmama gibi tekliflerine karşı çıkan da odur. Bu açıdan, Meclis'i terk etmek, sine-i millete dönmek gibi aşırı taleplere karşı direnci ve kararlı tavrı da takdir hanesine yazılır. Damadı ve gazeteci-yazar Metin Toker'in gözlemiyle İnönü'nün partisine olan bağlılığı bir kez daha artmıştır: "Partisine bir babanın evladına, bir aile reisinin yakınlarına bağlılığı gibi bağlandı." Aydemir'in "...tam bir ruh depresyonu içinde olduklarını" söylediği CHP'lilerin İnönü ile mücadele kudreti bulabildikleri kabul edilmelidir. Rıfkı Salim Burçak'ın *On Yılların Anıları* kitabında altını çizdiği gibi, Celal Bayar'ın İsmet Paşa olsa da olmasa da artık bu partiden –CHP'den– *hayır gelmeyeceği* yollu açıklamasına rağmen İnönü, partilileri için yine yegâne kişi olmaya devam eder.

DP, bu arada, sıklıkla İnönüsüz CHP modelini dillendirir. Bu sayede demokratikleşmenin yerleşeceğini, iktidar-muhalefet ilişkilerinin normal seyredeceği savunulur. Mükerrem Sarol'un da değindiği gibi, İsmet Paşa'nın Millî Şeflik'ten sonra yalnızca parti liderliğiyle yetinmeyeceğini söyleyen bizzat Menderes'tir. CHP içinde de bu görüşü benimseyenler yok değildir. Turan'ın da aktardığı gibi, 1954 seçimlerinden sonra eski başbakanlardan Şemsettin Günaltay'ın İnönü'den CHP iktidara gelirse görev almayacağına dâir kamuoyuna açıklama yapmasını istediği bilinir.

1954 seçimleri, CHP için hem çöküntü hem de toparlanıştır. Aynı seçimlerin, hükümet partisi DP için de zaferinin zirvesi ve düşüşünün başlangıcı olması gibi... MP lideri Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılarak hapsedilmesi, DP'nin seçim kaybettiği Kırşehir'in ilçe yapılması, 1955'in 6-7 Eylül'ünde İstanbul'daki gayrimüslim Türk vatandaşlarının mallarının yağmalanması gibi olaylar, sözü geçen seçim sonrasında yaşanır. DP içindeki sıkıntıların işareti olan kopuşlar da yine bu zamana rastlarlar. DP kurucularından Fuat Köprülü'nün istifası ve DP'ye olan eğilimi bilinen Halide Edip Adıvar'ın siyaseti büsbütün bırakması, DP ile ilgili hayal kırıklıklarının yansıması olarak okunur. Buna karşılık CHP, tüm muhalif unsurları devşirmeye matuf demokratik rejimin umumî gerekleri konusunda eleştirilerin sözcüsü olmaya yönelir. Özellikle bu aşamada, İnönü'nün *rejim meselesi* olarak baktığı üç konu vardır. 1- Basın özgürlüğü, 2- Yargı güvencesi ve 3- Üniversite özerkliği.

İnönü, muhalefet partileri kadar, basının da hükümeti denetleme işlevi olabilmesinden söz ederek basın özgürlüğünü kısıtlayan hükümlerin kaldırılmasını ister. Bundan sonra hemen her konuşmasında basın özgürlüğünden söz eder. 1956 Haziran başında TBMM'de yaptığı konuşmada özgür basının hal-

kın tepkilerini yansıtmasından çok bunun büyümesine engel olabildiğini şu sözleriyle vurgular: "Basının söylemesi derdin zehirlerini boşaltıyor ve vatandaşın çare arayan şaşkın bakışlarına dönük bir ümit parıltısı veriyor."

İnönü, hâkim teminatı etrafında söyledikleriyle de yargının siyasallaştığını ima eder. Onun Meclis'te "Hâkimler, Adalet bakanının tesirine maruzdur," ve "Vatandaşa Adalet vekilinin tesiri ve tehdidi altında bulunmıyan bir tek adalet mercii, en yüksek adalet mercii gösteremiyoruz," serzenişleri bu baptaki açık örneklerdir. Nihayet "Başvekilin [Adnan Menderes'in] Meclis kürsüsünden emir vererek adaleti sağladığından" dem vurarak hâkimlerin azli, özlük haklarından mahrumiyeti ve istemedikçe zorla emekliye sevk edilmeleri hususlarında *asgarî haddi* belirleyen güvencelerin geçirilmesini ister.

İnönü'nün üniversite özerkliğini savunması ise, yine benzer bir gerekçeyle, yani hükümetin üniversite üzerindeki tasarrufundan ötürüdür. İlaveten, o vakit artan siyasî gerginlikte bilim insanlarının yumuşatıcı etkisini vurgulayarak üniversite özerkliğini elzem bulur: "Siyasî hayat sinirleri geren bir hayattır. Bunun içine ilmin teskin edici ve yol gösterici ışığı girmiyor." Böyle gergin bir ortamda özerk üniversitelerin *sükûnet* getireceği kanâatini ise şöyle belirtir: "Eğer memleketin tanınmış hocaları, ilim adamları bir kör döğüşü hâlindeyiz... İlimde bunun yeri şudur derse ne zarar görürüz? Bilâkis sükûnete geliriz."

İnönü'nün demokrasi namına bu taleplerinin samimiyeti, karşıtlarınca kendi zamanının hatırlatmalarıyla her fırsatta sorgulanır. TBMM oturumlarında İnönü, DP'li milletvekillerinin "Sizin zamanınızda...", "Başlarında sen vardın", "Paşa, sizin devrinizde idi...", "Sen yaptın onları paşa zamanında..." yollu sözlü sataşmalarla karşılaşır. Bundan daha ağır sözleri bizzat Başvekil Menderes'ten duymak mümkündür: "Ömrü boyunca inkâr ettiği prensipleri müdafaa etmek, ömrü boyunca müdafi ve hâmîliğini yapmak için onun bugün bu kürsüye zorlanarak gelmek mecbûriyeti altında bırakıyor. Allaha çok şükür, Türk milletinin kahhar sillesi dünkü müstebiti bugünün hürriyet kahramanı hâline kalbetti." Başka bir yerde yıllarca ülkeyi tek parti idaresiyle yönetmiş İnönü'nün şimdi demokratik bazı isteklerde bulunmasının inandırıcılığını şu sözlerle yerer: "Bir zat çıkıyor, 'suçlusunuz' diyor. Bir zat çıkıyor 'Istırap içindesiniz, elem içindesiniz, benim dediğimi yapacaksınız' diyor. Niçin? Çünkü bu zatın adı İsmet İnönü'dür. 'Kırşehir kanununu geri alacaksınız, hâkim teminatını iade edeceksiniz!'. Söyledikleri nas gibi bir şey! Ama siz ekseriyettesiniz... Bu ona göre para etmez. Dediklerini ekalliyet olarak dikte edecektir!"

Böyle bir evrede DP ve CHP arasında iyi niyet jestleri yapılmıyor değildir. Bu minvalde, Irak Parlamento grubu adına verilen ve gece geç saatlerde sona eren yemek sonrasında, Menderes'in İnönü'yü arabasıyla evine bırakma-

İnönü'nün 27 Mayıs darbesinden bir ay önce Meclis'teki bir konuşmasında DP'lilere hitaben söylediği "Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam" sözü de Türkiye siyasi hayatında yer etmiş sözlerdendi.

sı; İnönü de ısrarla evine gelmesi için davet etmişse de, Başbakan'ın ileride mutlaka geleceği sözünü vererek teklifi kibarca reddetmesi, hatırlanması gereken bir andır. İnönü, Mükerrem Sarol ve Nihat Erim gibi iki parti arasındaki önde gelen aracılarla başlayan ve temel amacı ilişkileri düzeltmek olan görüşmelerden zaman zaman ümit duyduğunu belli etse de onda esasta işkil hâkimdir. İnönü, bu tür görüşmelerin muhakkak faydalı olacağı ama sürekli olamayacağı fikrindedir. İnönü'nün "Bahar havası, meseleleri karşılıklı oturup halledebilmemiz için bir vasıta olabilirse fayda verir. Ama korkuyorum, bunu ilelebet sürdürülebilecek bir hava sanıyorlar. O takdirde fırtına çabuk gelecektir." İnönü'nün fikrince yapılanlar, CHP'nin rıza ve teslimiyet göstermesi üzerinedir: "Adnan'ın maksadı kurmuş olduğu bu kötü rejimi bana da tasdik ettirerek 'bunu olduğu gibi kabul edin. Kabul ederseniz bu şekilde yaşarsınız, etmezseniz barışmam." Bu görüşmeler liderlerin saldırgan üsluplarını geriletse de, nihayetinde partilerin kendi kitlelerinde zaaf olarak anlaşılmasından kurtulmuş değildir.

İkazlar ve Gerginlik

"Zıddıma gittiğiniz zaman yapmıyacağım yoktur."
İsmet İnönü (10 Haziran 1957)

"Sizi ben bile kurtaramam."
İsmet İnönü (27 Nisan 1960)

1957 seçimleri, seçim sonucundan çok, seçim için yapılan hazırlıklar ile İnönü ve partisinin rasyonel sistem eleştirileri ve talepleri açısından bir eşiği ifade eder. Zîrâ CHP'nin seçim bildirgesindeki nisbî temsile dayalı seçim sistemi, çift meclis, anayasa mahkemesi ve özerk üniversite istekleri, İnönü'nün bu dönemde liberal demokrasinin temel ilkelerini –en azından teorik olarak– kabullendiğini gösterir. Ancak hemen her yerde DP oy kaybetmiş, bazı yerlerde çok küçük puanlarla öne geçmiş olmasına rağmen, seçimler DP'yi üçüncü kez iktidara taşır. Bu sonuç, mevcut çoğunlukçu seçim sisteminin İnönü'nün kendi partisine iktidar getirmesinin zor olacağı inancını pekiştirir. Bir biçimde, iktidara giden yolda kendilerine yarayacağı öngörüsüyle 1950'de değiştirilmeyen çoğunlukçu seçim sistemi, bu kez kendi karşılarındaki en büyük engellerden biri olur. DP'li siyasetçi A. Hamdi Başar'ın deyimiyle "Halk Partisi kazdığı kuyuya kendi düşmüştü[r.]" İşte bu çare arayışlarında, seçimle iktidara gelmek için İnönü'nün halk toplantılarını daha da önemsediğini görürüz. İnönü'nün bu noktada "Halkla temas maksadıyla daha sık seyahat etmek benim için vazife olmuştur," sözünü anlamlı bulmalıyız.

Ancak bu seyahatler, CHP'nin varlığını gösterme uğruna İnönü'nün o bilinen sinirlerine hâkim olma hallerini bazen zayıflatır. İnönü'nün kitleler karşısında –DP'lilerin halkı tahrik olarak algılayacağı– ateşli konuşmalar yapmaya yöneldiği gözlemlenir. Yakup Kadri'nin şu notları dikkat çekicidir: "... temkinli, itidalli bir devlet adamı olarak tanıdığım İsmet Paşa, gençlik çağlarında bile göstermediği bir atılganlık, bir coşkunlukla açtığı mücadelede bütün memleketi bir muharebe meydanına çevirmek üzere değil miydi?" İnönü'nün, gittiği yerlerdeki konuşmaları için *İyi nutuk, güzel konuşma* ve *muazzam konuşma* biçiminde kendine âdeta not veren izlenim notları düşmesi şaşırtıcıdır. Onun da artık bir biçimde mugalâtalı hitabenin tesirini kabullendiğini gösteren notlardır bunlar. Halkın demagojiyle kandırılabildiği kanâatini yıllar yılı dillendiren İnönü'nün bu yolu tercihinde, DP'lilerin üç kere üst üste seçim kazanması etkili olmuştur.

Kitlelerle buluşmak ve en önemlisi de partililere moral vermek için hitabe-

lerin sergileneceği yurt gezileri böyle bir evrede farklı bir anlam kazanır. Nitekim 1959 Mayıs'ında Uşak'ta başlayacak, sonra İzmir ve İstanbul'da devam edecek geziler –DP'lerin diliyle *Ege taarruzu*– siyaset ortamının gerilmesine yol açar. CHP konvoyu Uşak'a girdiğinde, DP'lilerden birinin savurduğu bir çay bardağı İnönü'nün yanındaki gazetecilerden birine isabet eder. Şehirden ayrılırken trene bineceği sırada atılan bir taş İnönü'nün kafasına gelir ve ufak bir çizikle yara alır. İzmir'de de İnönü'nün karşılanması sırasında jandarmanın dipçik darbeleriyle yaralananlar olur. Birkaç gün sonra gittiği İstanbul'da, Topkapı'dan geçerken de protestocu bir grup tarafından yolu kesilir, otomobilin camları kırılır ancak orada tesadüfen bulunan bir askerî birlik sayesinde olaylar büyümeden sona erer. İnönü olup bitenleri tahrik ve taşkınlığın yarattığı güvenlik zaafları olarak değil, bundan fazla olarak kendi *canına kasteden* bir tertip olarak değerlendirir. Gerginlik, bundan bir yıl sonra Kayseri gezisinde de devam eder. Siyasî havanın gergin olduğu gerekçesiyle şehre gelmesi istenmeyen İnönü ve beraberindekileri taşıyan tren, askerlerce durdurulup üç saat bekletilir ve nihayet yoluna devam etmek isteyen İnönü'nün ısrarıyla heyetin Kayseri'ye girmesine izin verilir. Bütün bunlar particiliğin halk katındaki huzursuzluğunun yansımaları olarak değerlendirilebilir: Gerginliklere rağmen meşrûiyet sınırlarına dikkat, rikkatle devam eder, İnönü için. Kendi partisinde bile, siyaset yapma tarzı farklı olan ve parti içi işleyişte desteklemediği Kasım Gülek'in, parti genel sekreterliğine seçildikten sonra onu pasifize edecek işlere yeltenmemiştir. Nihayetinde onun parti kongresince delegelerin oylarıyla seçilmesi, onun meşrûluğu için yeterlidir. Heper'in de belirttiği gibi, 1959'a kadar süren neredeyse 9 yıllık dönemde bunun tersi bir tavır aksetmemiştir. İnönü'nün 1954 sonunda Meclis'teki bir münakaşa sonrası verdiği cevaptaki şu sözleri meşrûiyete verilen önemin kendince altını çizer: "Bizim aleyhinde bulunduğumuz bir kanun B. M. Meclisi'nde kabul olunduktan sonra o kanunun yürürlüğü hakkında, nüfuzu hakkında hiçbir vatandaşın tereddüt göstermesi doğru değildir. Her vatandaşın hakkı, beğenmediği, mahzurlu bulduğu kanunun değişmesi için kanun içinde mücadele etmesidir." Yalnız İnönü'nün anayasaya aykırılığından ötürü hepten karşı çıktığı Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından sonra hükümetin meşrûiyetine ilişkin –örtük erken seçim vaatlerine karşın– kanâatlerini menfi olarak yansıtır.

27 Mayıs darbesine giden yolda, gerginliğe gitmemek-meşru kalmak dengesinde İnönü'nün tutum ve tavırları önemlidir. Peşinen söylemek gerekir ki, İnönü'nün darbe(cilerle)yle ilişkisi tam olarak aydınlanabilmiş değildir. Gerçek şu ki İnönü, 1957'den sonraki konuşmalarında iktidarın mesuliyetlerini sürekli hatırlatır; genel ilkeler çerçevesinde baskının gerilemesini ister. Siyasî

iktidarı zemmeden bu konuşmalarıyla, kendisi de ortamın gerilmesinde pay sahibi olur. Nitekim İnönü'ye yakın isim, Erim; "Son bir buçuk yıl nutuklarıyla da böyle bir darbeyi teşvik etmedi mi?" derken onun sorumlu olduğunun altını çizer. İnönü, bu süreçte darbe hazırlayıcılarına ortam sunan mesajlar verir. Özellikle Nisan 1960'da TBMM'de yaptığı konuşmada DP'lilere şu sözle seslenirken, zaten bildiğini ve olacakları gördüğünü hissettirir gibidir: "Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam." Toker'in de *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1957-1960-Demokrasiden Darbeye* adlı çalışmasında dile getirdiği gibi, hükümeti devirmek isteyen ve darbe hazırlığında olan cuntacı bazı subayların bir kısmının CHP'lilerle bu konuyu tartıştığı, onların da İnönü'yü ordu içindeki gelişmelerden haberdar ettikleri bilinmektedir. Fakat darbe sonrası dönemde, tek başına bu söz bile tırnak içinde verildiğinde, DP'liler ve onun mirasçıları için İnönü'nün darbedeki ortaklığına delalet etmeye yetecektir.

İnönü'nün darbeye karşı göstereceği tavrı iki açıdan önemliydi: Gerçekten darbeyi önleme kudreti olan bir zattı; son aşamada ordu üzerinde etkili olabilecek tek kişi sayılırdı. Daha da önemli olan, kurumsal demokrasiye karşı bu türden müdahalenin önüne geçmede bunun gösterilmesinin –muhalefette bile olunsa– simgesel önemi vardı. Giderek sert tedbirler almaya yönelen iktidarın sistem değişikliğinde köklü değişikliklere gitmeyeceği inancıyla İnönü'nün bu süreçte hükümete yönelik müdahaleyi görmezlikten geldiği anlaşılıyor. Yani İnönü'nün bu tür müdahalenin temelde gayrimeşru sayılacağı ve sonraları devlet sistemi ve rejimine de zarar vereceği yollu açık beyanlar duyulmayacaktır. Bu nokta, özellikle onun darbenin yaşanacağı 1960'ın Mayıs'ından önceki bir yılı yakından takip edildiğinde fark edilebilir. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: İnönü'nün darbeden önce, darbeyi önlemeye dönük net bir tavrı yoktur. Darbeden sonra ise –yani DP hükümetten düşürüldükten sonra– açıklıkla bu tertibin içinde olmadığını söylemeye başlar. Nitekim darbeden on gün sonra, oğlu Erdal'a yazdığı ve Sevgi Özel'in kitabında aktarılan mektubunda "İş bir askerî darbeye varmamalıydı. Bu darbenin hiçbir surette tertibi ve tatbiki içinde değilim. Daha önceden tahmin edicisi ve bütün memlekette ve Mecliste açıktan söyleyiciyim. Şimdi gerisini düzeltmek için çalışacağım." der. Bu açıklamaları, bir ölçüde yukarıda belirttiğimiz tarih sorumluluğuyla da ilişkilendirmek mümkün. Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı – Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* isimli kitabında, İnönü'nün –isteseydi– darbeyi önleyerek tarihe geçme fırsatı kaçırdığını ileri sürerken, esasında onun demokratik siyasetteki hayırhah etkisinin ne olabileceğini vurgulamış olur.

Millî Şef'ten Sâkıt İnönü'ye

İnönü'nün 1950'ler boyunca süren muhalifliğinde, hâlâ iktidarmışçasına süren alışkanlığının tezâhürü olarak onun siyasetin merkezinde olma isteği açıktır. Bu açıdan İnönü'nün on yılı, seçkinci söylemin deposu gibidir. Devleti biz kurduk, demokrasiyi de ancak biz idare ederiz bakışıyla karikatürize edilebilecek bir seçkinciliktir bu. Cumhuriyet'i kuran ve pek çok alandaki atılımlarla toplumu *muâsır* kıldığını iddiâ eden CHP elitinin devlete sahiplenme anlayışı en üst düzeyde İnönü'de mevcuttur. 1950-60 arası İnönü'nün konuşmalarını dikkate aldığımızda, muhalefet (siyasî partilerin emniyeti); laiklik (dinin siyasete alet edilmesi) ve gündelik hayata dokunan mikro iktisat konuları (hayat pahalılığı, maîşet derdi) onun hep ana temaları olmuştur. 1954'ten itibaren doğrudan kendisine ve partisine iletilen gündelik şikâyetlerin köklü çözümü olarak evrensel demokrasinin gerekleri cılızca dillendirilirken, bunları özellikle 1957'den sonra çeşitli muhitlerden aldığı destekle daha da güçlü savunur. Bu meyanda İnönü'nün referans noktaları, tüm muhalif unsurlarının katılabileceği, demokrasinin temel ilkeleri (nisbî temsil, basın özgürlüğü, özerk üniversite, anayasa mahkemesi konularında) olur. Karşıtlarınca içtenliği geçmişte taşıdığı *Milli Şef* İnönü imgesiyle hep sorgulansa da; İnönü'nün 1950'lerde bu anlamda demokrasinin aktörleri arasında yer alması, 27 yıllık tek partinin kötü izlerini bir ölçüde kaldırmaya yetmesinde etkisi olmuştur.

O zamana kadar siyasî yaşamında gerçek anlamda sırdaşı ve özel bir yakını olmadığı bilinen İnönü, 1950'lerde de siyasetin yalnızı kaderini yaşar. Tabiî bu, daha Atatürk zamanında başlayan ve 1950'lerdeki muhalif yıllarında iyice yapışan Atatürk dönemi eleştirilerinin üstünde kalmasına da yol açmıştır. Bu durum, 1951'de çıkan Atatürk Koruma Kanunu ile birlikte Atatürk'ün kutsallıkla örüntülü yanlışsız-yanılmaz olarak insan-üstüleştirilmesine yol açarken, hem bundan sonra bir insan biyografisiyle Atatürk'ün doğru anlaşılmasına engel olur, hem de yine dolaylı olarak bu işin sorumluluğunu yine ona yükler.

27 Mayıs'a giden yolda haberdar olduğu cunta oluşumları karşısında İnönü'nün muhtemel bir askerî müdahaleye karşı kararlı bir tutum sergilememesi, dahası bunun yanlışlığının sükûtunu da göstermemesi, onun 1960'ların özellikle sağ siyasetinde eleştirilmesine yol açmıştır. Üstelik bu algı, yukarıda belirtilen artık her şeyi konuşulabilen İnönü'nün tarihteki yeri ve etkisi ile katmerlenmiştir. Yine de DP gibi, diğer partileri silici seçim sonuçları alan bir yönelim partisi karşısında İnönü'nün 1950'lerde tek başına muhalefetin güçlü bir direnci olabildiğini teslim etmek gerekir.

Demokrat Parti İktidarı ve Ordu[1]

TANEL DEMİREL

Şüphesiz ki, 14 Mayıs 1950, 20. yüzyıl Türkiye tarihinde bir dönüm noktasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra aydınlanmacı felsefe doğrultusunda yeni bir devlet ve millet inşâ etme iddiâsıyla yola çıkan askerî sivil bürokratlarca yönlendirilen CHP, siyasî iktidarı DP'ye devretmek durumunda kaldı. DP, yıllarca, Cumhuriyet'in ötekisi olarak kodlanan geleneksel dindar muhafazakâr kesimlere sıcak bakan, Cumhuriyet'in laiklik ve devletçilik gibi iki temel ilkesini daha yumuşak yorumlayan, *tutan ve tutmayan inkılâplar* ayrımını dile getiren, bürokratik zümreye karşı millî irade söylemiyle öne çıkan bir hareket idi; CHP'nin uyguladığı politikalara muhalif olan tüm kesimleri temsil etme iddiâsını seslendiriyordu. Partinin hamurunda, bir değer olarak tanınmak isteyen sıradan insanın, önemsenme ve kendini ifade etme kararlılığı bulunmaktaydı. DP'nin iktidara gelmesinin siyasal anlamı ise Cumhuriyet rejiminin pekişmesi sürecinde siyasal hayattan dışlanmış kitlenin, yönetici bloka etki edebilme sürecinde varlığını hissettirebilmesinin önünün açılması olarak da okunabilir.

14 Mayıs seçimleri ile birlikte siyasî iktidar hukuken el değiştirmiştir; ancak gerek iktidara hazırlıklı olmayan DP'nin ve gerekse eski rejimin muktedirleri ve çeşitli kurumlarının bu yeni duruma ne ölçüde ayak uydurabilecekleri belli değildir. Özellikle de tek parti rejiminin nihai garantisi konumunda olan TSK'nın yeni rejime uyum gösterip gösteremeyeceği önemliydi. Kendisine misyon atfeden ve dahası bu misyon toplumun bazı kesimleri

---

1 Bu çalışma büyük ölçüde, yazarın daha önce yayınlanan *Türkiye'nin Uzun On Yılı - Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* başlıklı kitabına dayanmaktadır. Alıntılar dışındaki referanslar için sözü edilen kitaba bakılmalıdır.

tarafından da kabul gören bir orduya sahip toplumlarda, orduyu kışlada tutabilmek için seçimle gelen hükümetlerin olağanın ötesinde çaba göstermeleri gerekir. Sivillerin üstünlüğü ilkesine göre, askerler karar alma sürecinde fikirlerini beyan edebilirler ve etmelidirler, fakat nihai karar seçmenlere hesap verecek olan sivillere aittir. Bu ilkeyi hayata geçirebilmek için askerlere bir yandan değerli olduklarını hissettirirken, diğer yandan da seçilmiş iradeye tâbi olduklarını unutturmamak gerekmektedir. Demokratik rejimin ordunun korumaya soyunduğu misyona en uygun rejim olduğu, demokrasinin alternatifinin bulunmadığı, var olan sorunların yine en iyi demokratik rejim içinde kalınarak çözüleceği gibi tezleri sürekli vurgulayan bir çabaya ihtiyaç vardır. Profesyonellik düzeyini ve donanımı artırmak ya da dış tehdit vurgusunu öne çıkarmak da orduyu iç siyasetten bir nebze olsun uzaklaştırmaya yardım edebilir. Askerlerin, sivillerin bu tutumunu güçsüzlük olarak yorumlamaları tehlikesi vardır. Ancak bu noktada maliyeti olmayan sihirli bir strateji de bulunmamaktadır.

DP'nin bu noktada nasıl bir sınav verdiğini tartışmaya başlamadan önce, 1945 öncesinde TSK'nın konumu üzerinde durmak gerekir. Tek parti döneminde ordunun gündelik siyasetin dışında olduğu, rejimin otoriter sivil bir nitelik taşıdığı iddiâları gerçekliği yansıtmaz. Ordu Cumhuriyet rejiminin nihai garantisi konumundadır. Köklü değişiklikler, halkın seçtiği bir iktidar tarafından değil, ordunun desteğini alan cumhuriyetçi kadro tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda askerlerin damgası açıktır. Millî Mücadele'nin en önemli isimleri ordu mensuplarından oluşmaktadır. İsmet İnönü, Abdi İpekçi'ye verdiği bir röportajda "Millî mücadele esasen bir ordu ihtilâli idi," derken önemli bir noktaya temas etmektedir. Ordu, uzun süren savaş ve işgal yıllarına rağmen ayakta kalabilen en örgütlü kurum hüviyetindedir. Esasen, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılması ve Tanzimat döneminin güçlü bürokratlarının varlığı nedeniyle ikinci plana düşen askerlerin siyasetteki ağırlığı II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kendini hissettirmeye başlamış,1913 Bab-ı Âli Baskını ile doruk noktasına çıkmıştır. Bu tarihten sonra, İmparatorluk ve Cumhuriyet'in kaderini büyük ölçüde askerler şekillendirmişlerdir. Yeni rejim oluşurken askerler, Balkan savaşları sonrasında kitleselleşme eğilimi kazanan yeni Türk milliyetçiliğinin bayraktarlığını da yapmışlardır. Cumhuriyet'in askerler tarafından kurulması, millet inşâsı, yeni milliyetçi değerler etrafında sosyalleşme, milliyetçi ideolojinin üretiminde, militarizm ve ordunun ağırlığının artması anlamına gelmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte, ordu yeni rejimin en önde gelen teminatı olarak görülmüştür. Mustafa Kemal'e göre, Türk ordusu; "Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesi" ve "Türk inkılâbının 'yenilmesi imkânsız'" teminatıdır. 1928 tarih-

li Harbiye Marşı "Kanla irfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti, cehennemler kudursa ölmez nigahbanıyız," derken aynı koruyuculuk anlayışını ifade etmektedir.

Comte du Mirebau Prusya'yı kastederek, her ülkenin ordusu, ancak Prusya ordusunun ülkesi vardır, demişti. Bu değerlendirme, Prusya için olduğu kadar Türkiye için de abartılı görünebilecekse de, orduların bu ülkeler içindeki ağırlığı da bundan daha güzel bir biçimde ifade edilemezdi. 19 yüzyılda Türk ordusunun eğitiminde Moltke'den, Liman von Sanders'e oradan Colmar von der Goltz Paşa'ya Prusya etkisi hep hissedilmiştir. Goltz'un bütün yurttaşların asker, orduların da milletlerin silahlanmış halleri olduğunu savunan düşünceleri askerî okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Millet, var olma kaygısı içinde her an savaşa hazır bulunması gereken bir varlıktır. Ekonomi, eğitim, kültür politikaları hep bu amaca yönelik olmalı, millet ile ordusu arasındaki suni ayrımlar kaldırılmalıdır. Ordu, hem milletin seçkin evlatlarından oluşan ve öncü olduğu için diğer unsurlara örnek teşkil edip eğitecek hem de liderlik yapacak özel bir kurum olarak algılanmıştır. Bu amaçla, zorunlu askerlik müddeti boyunca erlere okuma yazma, temel sağlık bilgileri ve çeşitli meslek ve zanaatların öğretilmesi gibi uygulamalar başlatılmıştır.

TSK, toplumsal sınıf ve gruplara mesafeli, her bir gruba karşı devlet olmanın gerektirdiği biçimde *adil* davranıyor görünümü vermenin öneminin farkına varmış, kendisine biçtiği devletin çıkarlarını her şeyin üzerinde gören bir rejim bekçisi olma rolünü içselleştirmiştir. Devletin kaderinden kendini sorumlu görme anlayışı subaylara, askerî lise ya da harp okuluna girdikleri ilk günden itibaren öğretilmeye başlanmaktadır. Milletin gözbebeği ordu mensupları, milletin bağrından çıkan hakikî evlatlar, bu yüce gönüllü millete gerektiğinde kendilerini feda etme pahasına hizmet etmekle mükellef kişilerdir. İmparatorluğun parçalanma sürecinden kalan *içimizdeki düşmanlar* vurgusu kolaylıkla ordunun dışa karşı koruma görevinden iç düşmanlara karşı koruma görevine geçişini kolaylaştırmıştır. Gericiler ve bölücü Kürtler Tek Parti Dönemi'nde içimizdeki düşmanlar iken, 27 Mayıs arifesinde DP'liler aynı işlevi görmek üzere hedefe konulacaklardır.

Bekçilik rolünün içselleştirilmesi subayların büyük çoğunluğunun, orta ve alt orta sınıf kökenli ailelerden gelmeleri sebebiyle kolaylaşmıştır. Tipik örneğinin Çarlık Rusyası, Prusya ve bazı Latin Amerika ülkelerinin olduğu, büyük toprak sahibi ailelerin çocuklarının askerliğe yönelmesi durumu söz konusu değildir. Ayrıcalıklı olmayan sınıflardan gelmiş olmak, bulunduğu konuma TSK'ya katılmış olmak nedeniyle gelindiği düşüncesini yaratarak kuruma ve kurumun savunduğu değerlere yönelik minnet ve bağlılık hissini de artırmaktadır. MBK üyesi Sami Küçük'ün ailesi, Drama'dan göç etmek

zorunda kalmıştır. Babasını savaşta kaybettiği için yoksul dayılarının desteği ile ilkokulu bitiren Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a - İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı* başlıklı eserinde, bulunduğu koşullarda en iyi alternatif görünümünde olan, yatılı askerî ortaokula girdiği gün olan 1 Eylül 1930 için; "1 Eylül 1930 tarihi benim için çok önemlidir. Beni karanlıktan aydınlığa taşıyan bir gündür. Yaşamıma yön veren bir tarihtir. Benim için yeniden doğuş günüdür," derken bu ruh hâlini çok iyi özetlemektedir.

Tek partili yıllarda ordu asayiş ve iç güvenliğin sağlanmasında da birinci derecede sorumlu kurum hüviyetindedir. Türkiye'nin neredeyse % 90'ı jandarma bölgesidir. 1950 yılına kadar, ülkenin çeşitli yöreleri çok uzun yıllar boyunca sıkıyönetim ile idare edilmiştir. Kısaca, kurum olarak ordu, sadece önemli siyasî meselelerde tavrını belli eden ve fakat gündelik işleyişte ikinci planda kalan bir kurum olmamıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, Mustafa Kemal kendisine muhalif olabileceklerinden şüphe ettiği Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay gibi silah arkadaşlarının ordudan destek bulmasını engellemeye çalışmıştır. Önce bir ordu mensubunun aynı zamanda milletvekili olabilmesi yasaklanmış ve paşalar iki görevden birini seçmek zorunda bırakılmışlardır. Daha sonra Genelkurmay bakanlık olmaktan çıkarılıp, başkanlığa dönüştürülerek Meclis denetiminden muaf kılınmış ve Mustafa Kemal'e bağlılığından şüphe duyulmayan Fevzi Çakmak'a emanet edilmiştir. (Genelkurmay Başkanlığı, 1944 yılında Başbakanlığa, 1949 yılında ise MSB'ye bağlanacaktır.) Fevzi Çakmak tam 22 yıl Genelkurmay Başkanı olarak görev yapmıştır. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi Çakmak'ın desteği ya da en azından diğer adayları desteklememesi ile mümkün olabilmiştir. Çakmak, ordunun Cumhuriyet rejiminin bekçisi olduğu, devletin gündelik işleri ile ilgilenmenin ya da dolaysız bir biçimde devlet yönetmeye kalkışmanın her şeyden önce orduya zarar vereceği fikrini işleyerek subayların muhalif akımlara kaymasını önlemeye çalışmış, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştu. Bu

1936 Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için TBMM'ye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü Başbakan İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak karşılarken.

dönemde subayların oy hakkı bulunmadığı gibi, sosyal ve siyasal meseleler hakkında düşünmeleri de iyi karşılanmıyordu.

Fevzi Çakmak 1944 yılında 68 yaşında iken emekli edilmiştir. İsmet İnönü'nün Çakmak'ı demokratik yaşama uyum göstermekte zorlanacağı gerekçesiyle emekli etmiş olma ihtimali düşüktür. Asıl gerekçe, Çakmak'a yönelik tepkilerin kendisine zarar vermesini önlemek gibi görünmektedir. Ordu komuta kademesinde değişiklik yapılmamasının gençlerin önünü tıkadığı söylenirken, Çakmak'ın ordunun modern silahlarla donatılmasını amaçlayan radikal politikaları uygulama kapasitesi ve kararlılığına sahip olduğuna da inanılmıyordu. Kezâ savaş beklentisi nedeniyle 1935 yılından itibaren harp okullarına alınan öğrenci sayısının her yıl artırılması nedeniyle, ordunun piramidinin ters döndüğü, yüksek rütbeli subayların sayısının diğerlerine göre çok arttığı da biliniyordu. Yoksulluk herkes gibi subayların da derdiydi. Savaştan sonra ordu içinde İnönü ve Çakmak ikilisine yönelik eleştirilerin arttığını biliyoruz:

> Savaş sonrasının bu özel konjonktüründe, İsmet İnönü'nün 1945'ten itibaren rejimin liberalleşmesi doğrultusunda attığı adımların TSK içinde olumsuz bir tepki ile karşılandığını söylemek zordur. Tam tersine, kurum olarak TSK'nın ve ülkenin içinde bulunduğu durumun iyi olmadığı ortaya çıkan yeni dünya düzenine uygun olarak Türkiye'de de belli siyasî adımların atılması gerektiğine ilişkin bir beklentinin var olduğu söylenmeli. Diğer taraftan bu beklenti, ne yöne gidileceği konusunda bir kararlılığın olduğu anlamına da gelmiyordu. Daha ziyadesiyle, rejimin böyle devam etmesi hâlinde sorunların daha da ağırlaşabileceği teşhisinden kaynaklanan bir ön kabulün neticesiydi bu.

Yeni kurulan partilerin en güçlüsü olan DP'nin TSK içinde ne ölçüde desteklendiği konusunda elimizde tartışma götürmeyen veriler yok. DP de bilinmezlik perdesi altındaydı; ancak değişikliğin iyi olabileceği fikri ile birçok askerin partiye sempati ile bakmaya başladıkları da bir gerçektir. Örneğin, 1946 seçimlerinde yapılan yolsuzlukların tekrar edilmemesi ya da İnönü'nün iktidarı terk etmemesi ihtimaline karşı, Bayar ile görüşmeye giden ve bu ihtimali önlemek için hazırlık yaptıklarını söyleyen subayların var olduğunu biliyoruz. Daha sonra 27 Mayıs darbesinde yer alacak Ahmet Yıldız, Faruk Güventürk, Cemal Yıldırım ve Dündar Seyhan gibi isimler 1950 seçimlerine fesat karıştırması ihtimaline karşı neler yapılması gerektiğini daha o dönemde tartıştıklarını söyleyen isimlerdendir. Bu grubun ordu içindeki ağırlığını kestirebilmek kolay değildir.

DP'nin seçim zaferinden sonra, bazı askerlerin İnönü'ye seçimleri iptal etme önerisiyle geldikleri iddiâ edilmiş, İnönü, bu iddiâyı reddetmiştir. Fakat, bazı generallerin İnönü'nün yakınındakilere ulaştıkları ve ret yanıtı aldıkla-

rını biliyoruz. İnönü, bu ve benzeri teşebbüslerin başarı şansının çok düşük olduğunu bilecek kadar tecrübelidir. Ayrıca İnönü, ordu içindeki değişim isteğinin farkında olduğu gibi, bu aşamada seçimlerin iptalinin Batı dünyası ve ABD'nin tepkisini çekebileceğini, bunun SSCB tehdidine karşı yalnız kalmak anlamına gelebileceğini de tahmin edebilmektedir.

Altı çizilmelidir ki, askerlerin demokratikleşme sürecine karşı çıkmamaları hatta bazılarının DP'ye sempati duymaları, demokratik rejim ile birlikte yaşamaya hazır oldukları anlamına gelmemekteydi. CHP ve sivil bürokrasinin diğer kesimleri gibi askerler de, seçilmiş temsilcilerin ağırlıkta olduğu bir yönetime geçişin o güne kadar var olan militarist değer, zihniyet ve davranış kalıplarında radikal değişimleri zorunlu kılacağının farkında bile değildiler. DP'yi destekleyenler, demokrasinin değerine inanmaktan çok, yeni bir hükümetin ordunun modernleşmesine hizmet edebileceğini, yaşlı asker kuşağını tasfiye edebileceğini ve ülkenin kangren olmuş sorunlarına yanıt verebileceğini düşündükleri için desteklemektedirler. 27 Mayıs'tan hemen sonra yazılan bir kitapta, Kurmay Binbaşı Avni Elevli *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi* isimli çalışmasında; "Bir vekilin vazifesi, ordu için lüzumlu kanunları çıkartmak ve orduya lüzumlu tahsisatı temin etmektir. Hâlbuki vekil faaliyetlerimize burnunu sokmaktan başka bir şey bilmiyor idi," diyecektir. Askerlerin de, bazı DP'liler gibi, demokrasiye, sıfır maliyetli sihirli değnek gözüyle baktıklarını söylemek, abartılı olsa da, yanlış olmaz. Hükümete çok kısa bir süre sonra tepki göstermeye başlamaları da, bu tutumun en bariz göstergesidir.

İşte bu konjonktürde iktidara gelen DP hükümetinin ilk icraatından birisi yüksek komuta kademesinin değiştirilmesidir. Yüksek komuta heyetinin DP karşıtı bir hareket planladıkları ihbarı üzerine harekete geçen hükümet Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Genelkurmay İkinci Başkanı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlarını değiştirmiş, birçok üst düzeyli komutan ve albayı emekliye sevk etmiştir. Orduyu tanımayan hükümetin bu eylemini büyük tasfiye planının bir parçası olarak görmek zor olsa da, bu düzeyde bir tasfiyenin büyük bir tepki çekmeden yapılabilmesi, ordu içindeki siyasî farklılaşmaların düzeyi ile birlikte bazı subaylardaki DP sempatisinin de delili olarak okunabilir. Bu tasfiyenin, demokratik gelenekleri yerleştirebilecek düzenlemelerin ilk adımı olmaktan ziyade, prestijini kaybetmiş bir komuta kademesinin, daha iyiyi getireceğine inanılan bir hükümet tarafından değiştirilmesi olarak algılandığı ve o nedenle de kolaylıkla yapılabildiğini söylemek yanlış olmaz.

Esasında DP'nin hem ordu reformu hem de TSK'nın demokratik düzendeki yeni yeri konusunda neler yapılacağına dâir iyi düşünülmüş politika önerilerinin olduğu söylenemez. Ayrıntılı bir strateji olmayınca da, reform adına

uygulamaya konulmaya çalışılan önlemler bölük pörçük kalmış, ya da tepkiyle karşılandığında geri adım atılmıştır. Örneğin, İkinci Menderes kabinesinde Millî Savunma Bakanlığı'na getirilen emekli Yarbay Seyfi Kurtbek, Von Der Goltz Paşa'dan mülhem katı bir *millet-i müsellaha* yaklaşımını benimsemiş biriydi. Kurtbek (1942: 9-12) *Harp ve Ekonomi* adlı kitabında "Milletler arasındaki mücadele bir tabiat kanunudur; onu hiçbir şey değiştiremeyecektir,", "Türklerde harp, hayatın biricik manası idi; onlar çadırda doğar, çayırda ölürlerdi. Türkler, sakin, rahat, zevk ve safa içinde geçen kolay bir hayatın milletleri nasıl yumuşatıp gevşettiğini, nihayet çürütüp yok ettiğini biliyorlardı.", "Milletlerdeki benlik ve tahakküm fikirleri yaşadıkça ciddî olarak harbin kaldırılması düşünüldüğüne inanılamaz," gibi cümleler sarfeden bir isimdir. Kurtbek'in kısa bir süre için bile olsa bakanlığa getirilmesi DP'nin militarist eğilimlere yakınlığını gösterdiği gibi, ordu konusunda ne yapmak istediğini bilmediğinin bir başka delilidir. Yarbay emeklisinin Millî Savunma Bakanı yapılmasının yarattığı rahatsızlık ve Seyfi Kurtbek'in kişisel bazı zafiyetleri tepkilere yol açmış, bunun farkına varan hükümet adımlar atmaktan kaçınmıştır. Bir diğer Millî Savunma Bakanı Refik Şevket İnce döneminde, askerî yargı ile adlî yargıyı birleştirmeye yönelik çabalar da, gelen tepkiler üzerine, durdurulmuştur. NATO'ya girişle birlikte TSK'nın NATO ile uyum göstermesi amacıyla uygulamaya konulan değişiklikler hükümete yeterli görünmüş olsa gerektir.

Ordu söz konusu olduğunda DP hükümetinin temel kaygısının, bu kurumun DP'nin yapmak istediklerine muhalefet etmemesi olduğunu söylemek herhalde abartma olmaz. DP'liler bu önemli mevzû hakkında detaylı düşünmedikleri için en kolay görünen yolu seçerek komuta kademesinin talepleri doyurulduğunda sorun kalmadığı varsayımına sarılmışlardır. Yüksek komuta kademesine ise, DP'ye sempatiyle baktığı düşünülen kişiler getirilmiştir. Ayrıca, üst düzey emekli askerleri DP milletvekili yapma eğilimi de kuvvetlidir. Emekli Orgeneral Fahrettin Altay, Genelkurmay Eski Başkanı Orgeneral Nuri Yamut, Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboylu DP'ye katılan en tanınmış askerlerdendiler. Bu politika, askerlerin önemli bir kesiminin partiye yönelik sempatilerinin yerini antipatiye bırakmasında rol oynamıştır.

İşin TSK boyutuna gelince, askerlerin DP'den beklentilerinin çok yüksek olduğunu biliyoruz. Yeni hükümet, Cumhuriyet ideolojisine meydan okumayacak, ülkenin ekonomik durumunu iyileştirecek, orduyu daha iyi silahlarla donatacak ve bütün bunları yaparken de, TSK'nın Tek Parti Dönemi'ndeki özerkliğine halel getirmeyecekti. Türk subayları NATO üyeliği ve ABD ile gelişen askerî ilişkiler çerçevesinde ordunun donanım açısından yetersizliklerini her geçen gün daha fazla görmeye başlamışlardı. Ayrıca, NATO'ya giriş modern silahlar konusunu öğrenmeye hazır olan kurmay subay-

larla hazır olmayan eski kuşak arasındaki huzursuzluğu daha da artırmıştı.

Esasen, ABD etkisinde şekillenmeye başlayan yeni kuşak, daha çok bürokratik atalet ve inisiyatifi ortadan kaldıran katı disiplin ile özdeşleştirilen Prusya ekolü ile şekillenmiş eski kuşağın söz sahibi olmasından rahatsızdı. Bu rahatsızlık ideolojik değildi. NATO'yu destekleyen yeni kuşağa karşı bu kuruluşa soğuk bakan eski kuşaktan bahsetmek yanlış olur. NATO konusunda dikkate değer bir farklılaşma söz konusu olmamıştır. Genç subayların huzursuzluğunun önemli kaynaklarından biri, hiyerarşik yapı içinde yükselme ve önemli komuta pozisyonlarına gelme ihtimalinin düşük olmasıdır. Gelecek kaygısı, subayları hükümete ve hükümete karşı gerekli tepkiyi göstermediklerini düşündükleri yüksek komuta kademesine karşı da tavır almaya itmektedir. Komutanlarını ahlâkî zafiyet içinde olmakla suçlayan genç subaylara göre, yükselmenin yolu askerlik şerefini unutarak siyasîlere dalkavukluktan geçmektedir. Her kurum içinde var olan genç yaşlı çekişmesi böylece siyasal bir anlam da kazanmıştır. MBK üyesi Şefik Soyuyüce, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Erdelhun'un Amerikalı çavuş ile aynı masada yemek yediğini, paltosunu tuttuğunu iddiâ eder. Samet Ağaoğlu'nun Menderes'e yazıldığını söylediği mektup ile, yine General Ali İhsan Sabis'in Menderes'e ilettiği bir diğer mektupta, subaylar, komuta kademesindekileri, bilgisizlik ve dalkavuklukla suçluyor, hakaretamiz sözler etmekten kaçınmıyorlardı. Dolayısıyla, 1954-55'ten itibaren siyasal açıdan homojen bir TSK'dan söz etmek her zamankinden daha zor hâle gelmiştir. Bunun yerine, DP hükümeti ile bir sorunu olmayan komuta kademesiyle, komuta kademesini dalkavuklukla suçlayan genç subaylar ve bekle gör tutumu içinde bulunan subaylardan söz etmek daha doğru olacaktır. 10 yıllık dönemin sonunda, başarılı olacak olanlar genç subaylardır.

27 Mayıs darbesinden sonra DP'nin askerlere yönelik bilinçli bir değersizleştirme çabası içinde olduğu, bununla birlikte parti ordusu yaratmaya çalıştığı da iddiâ edilmiştir. Darbeyi meşrulaştırmak için dile getirilen bu iddiâlar çok abartılıdır. Aynı şekilde DP, savunma harcamalarında kısıtlama yapmış ya da ordunun ihtiyaçlarına sırt çevirmiş değildir. 1950'li yıllarda savunma harcamaları sürekli artmıştır. DP'lilere göre, güçlü ordu, güçlü devlet ve millet olmanın bir gereğidir. Türkiye komünizme karşı hür dünyanın kalesidir, bu kale ancak güçlü bir ordu ile savunulabilir. DP'de kapsamlı bir militarizm karşıtlığı bulabilmek mümkün değildir. İstenilen daha çok milletin iradesini temsil edenlerin emri altında olacak, millî iradeye meydan okuyanlara alet olmayacak, olan bir ordudur. Olsa olsa TSK'nın yaptığı harcamaların daha iyi denetlenmesine ilişkin talepler gündeme gelmiştir. Bu doğrultudaki taleplerin bile zaman zaman orduyu küçük düşürebileceği gerekçesiyle, DP önderleri tarafından eleştirildiği olmuştur. Celal Bayar'ın *Başvekilim*

Adnan Menderes'te aktardığına göre, bir DP milletvekilinin ordu içinde çeşitli suiistimaller olduğu şeklindeki iddiâlarına Menderes şöyle yanıt verecektir: "Ali Fahri'nin bugünkü sözleri, kahraman Türk ordusunu kapkara gösteren bir tablo hâlindedir. Elbette vicdanlarımız müteessir olmuştur. Ordumuzun şerefini müdafaa ile kendimi vazifeli görüyorum. Ordu, Türk milletinin en aziz varlığıdır. Subaylarımızı, neferlerden kesilen paralarla geçinir gibi göstermelerini şiddetle reddederim."

> Eleştirmek bir yana, hükümet tek parti döneminden miras kalan militarist gelenekleri devam ettirmiştir. MSB bütçesinin kabulü ya da diğer vesileler kullanılarak şanlı ve kahraman gibi övücü sıfatlarla Meclis'in "Orduya Takdir, Selam ve Güven Bildirmesi" geleneği sürmekte; bu bildiriler *Resmî Gazete*'de yayınlanmaktadır. Harp Okulları ve Akademilerinin mezuniyet törenlerine, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanların katılmaları uygulaması devam ettirilmektedir. Gazetelerde harp manevraları uzun uzun tefrika edilmektedir. Ordu terfi listelerine *Zafer* gazetesinin ilk sayfalarında yer verilmesi (*Zafer*, 29 Ağustos 1959) hatta terfi eden generallerin resimlerinin yayımlanması (*Zafer*, 30 Ağustos 1957) da askerlere verilen önemi göstermektedir.

Emireri ve seyiserleri kurumu konusundaki tartışmalar, DP'nin dikkatli tutumunun bir diğer örneğidir. Asteğmenlerden generallere kadar emireri verilmesini öngören hükümler, emirerlerinin subayların çamaşır, bulaşık, yemek gibi ev hizmetlerinde çalıştırıldığı, subayların hanımları ve çocukları tarafından azarlandıkları ve böylece askerliğin gereklerini yerine getiremeyecek bir hâle geldikleri gerekçeleriyle eleştirilmeye başlanmıştı. Bu müessesenin kötüye kullanıldığı gerekçesiyle kaldırılması talepleri ordudan gelen tepkiler nedeniyle, reddedilmiştir. Bunun yerine Askerî Ceza Kanunu'nda emirerlerini yönetmelikte tespit edilen hizmetler dışında kullanan subaylar için hapis cezaları öngören hükümler getirilmiştir. Emirerleri konusunda kastı aşan ifadeleri nedeniyle tepki çeken DP milletvekili Ahmet Kocabaş, partiden ihraç edilmiştir.

DP hükümetleri ile bazı askerler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine yol açan olaylar hükümetin yaptıklarından çok yapmadıklarından kaynaklanmış gibidir. Öncelikle hükümet geliri artan diğer kesimlerin yanında gelirini benzer biçimde artıramayan askerle-

DP'nin ilk icraatlarından olan yüksek komuta kademesinin değiştirilmesi sonucu Nuri Yamut genelkurmay başkanı oldu.

rin yükselen enflasyon nedeniyle nisbî bir yoksunluk duygusu içine düşmelerine seyirci kalmıştır. Düşük rütbeli birçok subayın mesleğin cazibesinin azalması nedeniyle istifa ettikleri gözlenmiş, hükümet ihtiyacı gidermek için yedek subaylardan uygun şartlara sahip olanların muvazzaf subaylığa alınabilmelerinin önünü açmak zorunda kalmıştır. Ücret düzenlemeleri yanında, askerî kooperatifler açılması, subay çocuklarına askerî okullarda öncelik tanınması, lojmanların sayılarının artırılması, tayin (harcırah) bedelleri, askerî memurların durumlarının düzeltilmesi, subaya yakışır kılık kıyafet gibi talepler de dile getirilmiştir.

Gösterişçi sayılabilecek tüketim kalıplarıyla yeni zenginler ortaya çıkarken, milletin göz *bebeği* olduğuna inanan subayların bu zenginlikten pay alamadıklarını düşünmeleri hükümete yönelik tavrı etkilemiştir. 1950'lerin para kazanmayı ve dolayısıyla tüccarları öne çıkaran iklimi, diğer bürokratlar gibi, askerleri de derinden rahatsız etmiş gibidir. Milletin, millet için canını verebilecek idealist evlatları sefalete sevk edilirken, vurguncu ve kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen materyalist olarak görülen tüccarlar ve para kazanma eylemi bir rol modeli olarak gösterilmişlerdir. Osmanlı-Türk toplumsal dağarcığında alım satım ile uğraşma anlamında tüccarlık hiçbir zaman cazip bir iş olarak görülmemiştir. Tüccar kelimesinin karşılığı olarak kullanılan *bezirgân*, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, "Mesleğinin salt kazanç için kullanan kimse" ile "Yahudilere verilen ad" olarak açıklanmaktadır. Bürokratlar için bezirgân ve tüccar kavramının küçültücü anlamlarının çok daha köklü olduğu söylenebilir. Bir albay oğlu Gün Zileli, anılarını derlediği serinin *Yarılma* başlıklı cildinde 1950'li yıllarda, "Amcamın oğulları ile birbirimizi 'büyüyünce tüccar olacaksın' diye kızdırırdık," der.

Bu anlayışa göre, fırsatçılar iktidarın sayesinde zengin olmaktadırlar, iktidar da zaten kaynakları memleket menfaatine kullanmaktan ziyade seçim kazanmak uğruna kullanmaktadır. Çürüyen sadece DP ve onun işbirlikçileri değildir. Ülke, sınırsız servet edinme hırsının hâkim değer olarak sunulduğu bir moral çöküntü içine girmiştir. Böyle bir toplumun varlığını uzun süre devam ettirebilmesi mümkün değildir. Yanlış anlaşılmasın, dışa açılma ve özel sektör vurgusu ordu içinde benimsenmiş değildir, ancak subaylar kendi içine kapalı, ya da koyu planlamaya dayalı bir rejim arzusu içinde de değillerdir. Geleneksel düşman olarak kodlanan SSCB ile komşu olmak, subayları, sosyalist *tınılı* fikirlerden uzak tutan bir işlev görmüştür. Tepki, 1947 sonrasında girilen dışa açık kapitalist yolun sorgulanmasından ziyade bu süreçte memur ve ücretli kesimin daha az maliyet ödemesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hükümetin askerlerin ücretlerini düşük tutmak çabası içinde olduğunu düşündürecek bir kanıta sahip değiliz. Ancak, genel olarak bürokrasiye duyulan tepki bu kesimin taleplerine kayıtsız kalma sonucuna yol açmıştır.

Unutulmamalı ki, TSK 14 Mayıs ile sistem içindeki imtiyazlı yerini iktidarı kaybeden ve bunu hazmetmekte zorlanan eski elit koalisyonun bir parçasıdır. Bu koalisyonun diğer üyelerine yönelik icraat ve hükümetin dindarlara göz kırpması ve muhalefete yönelik politikaları da, tepki çekmeye başlamıştır. Askerlerle, CHP, sivil bürokrasi, basının bir kısmı ve üniversite öğretim üyeleri arasında ideolojik yakınlığın yanında benzer kökenlerden gelme ve yüksek eğitime sahip olma anlamında ve ilkini pekiştiren başka yakınlaşma noktaları da vardır. Yaşam tarzı açısından pek farklı olmadıkları gibi, tek partili yılların diğerlerine nazaran ayrıcalıklı kesimleri olarak birbirlerini anlayabilen toplumsal gruplardan bahsediyoruz. Geniş anlamda Cumhuriyet ideolojisine özellikle de laiklik ve milliyetçilik anlayışına sempati ile yaklaşmak onu içselleştirmiş olmak ortak noktaların başında gelmektedir. Devlet memuru olma, hayatını ve bulunduğu konumu devlete veya devletle kurduğu iyi ilişkilere borçlu olduğu düşüncesi bir diğer ortak noktadır; bu, devleti sahiplenme, onu korunması gereken değerler sisteminin başına yerleştirme gibi özellikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle İnönü'ye yönelik davranışlar da, hükümete olan tepkiyi artırmıştır. Askerler, *ocak* dayanışması içinde, kendileri sevmeseler bile sivillerin askerleri eleştirmesinden rahatsızlık duyar, diğerlerine ölme ve öldürme emrini verme konumunda olanların, diğer meslek gruplarından farklı olarak para ya da maddî menfaatler için değil, namus, onur, vatan gibi idealist motiflerle hareket ettiklerini ifade ederek ayrıcalık talep ederler. Bir askeri, ancak bir diğer asker eleştirmeli ve cezalandırabilmelidir. Bu görev sivillere ya da daha düşük rütbeli diğer askerlere düşmez.

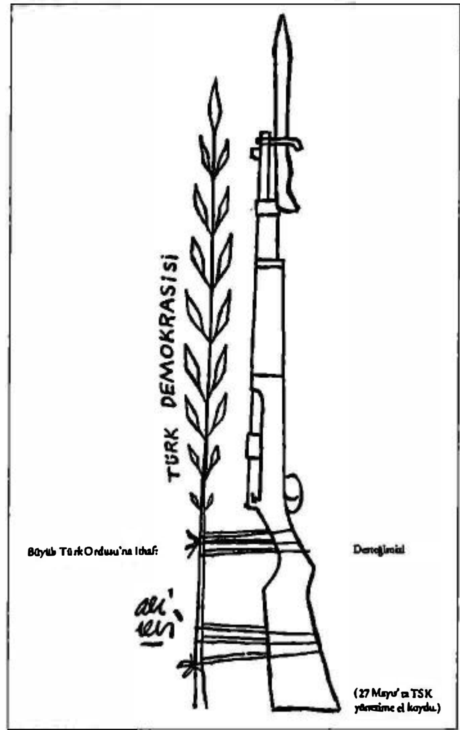
1950'li yıllar boyunca, DP hükümetlerinin askerlere bir yandan özel ve değerli olduklarını hissettirirken, diğer yandan da seçilmiş iradeye tâbi olduklarını da unutturmamak gibi son derece maharet isteyen bir politikayı uygulama gerekliliğinin farkında olduğunu söylemek kolay değildir. Tek partili yıllarda, askerî sivil bürokrasinin CHP'li olmamak gibi bir lüksü yoktu. 1945 sonrasında da, nüfus memurundan kaymakamına, kaymakamından jandarma komutanına kadar memurların önemli bir kesimi CHP'liymiş gibi davrandılar. Bu DP tabanında, büyük bir tepki yarattı. Eski rejimin memurlarının cezalandırılmaları taban tarafından sık sık gündeme getirildi. DP büyük siyasî risk anlamına gelecek, bu tarz bir temizliğe gitmedi ancak memurlara yönelik tepkileri frenleyecek tedbirler alma konusunda da anlamlı bir çaba göstermedi. Eğer DP'liler askerî bürokrasi ile sivil bürokrasi arasında bir ayrım yapıp sadece birincilere yönelik politikalar geliştirmiş olsalardı bile durum farklı olabilirdi. Ancak birçok DP'li Samet Ağaoğlu'nun da ifade ettiği gibi subaylarla diğer memurlar arasında önemli bir fark olmadığını düşünüp buna uygun davranmayı tercih ettiler.

Demokratik idealler açısından bakıldığında olması gereken budur. Fakat siyaset *var olanı, olması gereken*den farklıdır diyerek görmezden gelme lüksüne sahip değildir. Olan ile olması gereken arasındaki mesafeyi daraltmak, demokratik siyasetin görevidir. Öyle görünüyor ki, yüksek komuta kademesine partiye yakın insanlar getirildiğinde ordu meselesinin de çözülmüş olacağı varsayımı DP'lileri rahatlatmıştır. Hükümet, demokratik rejimin ordunun korumaya soyunduğu misyona en uygun rejim olduğu, demokrasinin alternatifinin bulunmadığı, var olan sorunların yine en iyi demokratik rejim içinde kalınarak çözüleceği gibi tezleri sürekli vurgulayan bir çabaya ihtiyaç olduğunun farkında bile olmamış gözükmektedir.

Dahası, DP hükümetleri 1954'ten itibaren giderek artacak olan DP'nin askerlere düşman olduğu temasını işleyen propaganda faaliyetlerine karşı etkin bir mücadele de ver(e)memiştir. Hükümetten bekledikleri muameleyi gör(e)meyen askerler arasında, hükümet üyelerinin orduyu söz ve davranışlarla aşağıladığı şeklindeki dedikodular hızla yayılmaya başlamıştır. Subaylar, CHP'lilerin de desteğiyle, bu söylentileri yaymışlardır. Bunların çoğu asılsızdır. Örneğin, Adnan Menderes'in "Ben orduyu yedek subaylarla da yönetirim.", "Şövalye zabitlerin burunlarını kıracağız," şeklinde sözler söylediği ifade edilmekte fakat bu ifadelerin nerede ve ne zaman söylenildiği belirtilmemektedir. DP'nin orduyu kaldırıp "Polislerden iki hassa alayı yapmak buna iki alay da jandarma ilave etmek istediği" bir diğer söylentidir. Kezâ, "Emirerlerini subayların yatak odalarından çıkartacağız," şeklinde bir ifade de kullanılmış değildir. Menderes'in bir toplantıda, ordunun kendisine karşı gelmeyeceğini çünkü hükümetin orduyu Battalgazi ordusu olmaktan kurtardığını söylediği Mükerrem Sarol tarafından da kabul edilmektedir. Bu söz, ordunun daha önce Battalgazi ordusu olduğunun kabulüdür ki, subaylar böyle bir şeyi kendileri kabul etseler de, bir sivilden duymak istemezler. Nevzat Bölügiray *Geçmişten Geleceğe-Anılar*'ında Menderes'in "Subayların kravatlarını kıçlarına yama yaparım," dediği söylentisi ile beraber bazı DP milletvekillerinin de "Bazı subay eşlerinin kendi kilotlarını hizmet erlerine yıkattıkları" söylentisinin de DP'ye karşı bir *nefret kampanyası* oluşmasında etkili olduğunu yazar. O döneme ilişkin hatıralarını yazan askerlerin hepsi bu ve benzeri durumlardan şikâyet etmişlerdir.

Yazılanların çoğunun 27 Mayıs darbesini meşrulaştırma gayreti içinde dile getirildiğini gözden kaçırmamalıyız. Atatürk ve İnönü döneminde ayrıcalıklı muamele görmeye alışmış askerlerin basit nezaket kurallarının ihlali olarak da okunabilecek davranışları kendilerine yönelen bir aşağılama olarak algılama ihtimalleri de unutulmamalıdır. Doğruluk derecesi ne olursa olsun, hükümetin büyük hatalarından birisi, bu dedikodu ve söylentileri yalanlama, ortadan kaldırma ve alternatif bir söylem üretme konusunda yeter-

li çaba göstermemesidir. Söylentiler, bir noktadan sonra gerçekmiş gibi algılanmaya başlanmıştır. DP'liler ancak Yassıada tecrübesinden sonra, "Ne oldu da bu düzeyde bir nefret uyandırabildik?" sorusunu kendilerine sormaya başladıkları anda bu olgunun önemini keşfedebilmişlerdir.

Cumhuriyet, 28.05.1960.

Siyasal güç dengesi ve meşruiyet algısının oluşumunda bu türlü dedikodu ve söylentiler önemli akademik câmia tarafından pek takdir edilmeyen izler bırakırlar. Özellikle siyasî iktidarın demokratik olmayan yollarla el değiştirmesi sürecinde bu böyledir. Zîrâ fikirlerin serbestçe ifade edilemediği ortamlarda inanılması kolay olmayan bir hızla yayılabilen dedikoduların inandırıcılığı artar. III. Selim'in sonunu getiren Kabakçı isyanı öncesinde, yeniçeriler arasında, Selim hakkında çıkarılan söylentiler padişahın dinsiz olduğu; aklında noksanlık olduğu; yeniçeriyi Moskof'a kırdırtacağını söylediği; Frank esvabından sonra şapka giyileceğini ifade ettiği; bundan böyle Cuma selamlığına *Nizam-ı Cedid Esvabı* ile çıkacağı; gibi söylentilerdir. Patrona Halil isyanında ise, devlet ricalinin zevk ve sefaya daldığı, Vezir Damat İbrahim Paşa'nın Tebriz'i İranlılara sattığı, kefere yerine İran'a savaş açıldığı gibi söylentiler ayyuka çıkmıştır. Sultan Abdülaziz'in hal'i öncesinde de, yine, Abdülaziz'in koç ve horoz dövüştürüp kazanan hayvanlara nişanlar taktığı gibi dedikodular ortaya atılacaktır.

Demokratik rejim ve DP hükümetine ilişkin gerçekçi olmayan beklentilerin yerini hayal kırıklığına bırakmasıyla birlikte, ordu içinde ilk örgütlenmelerin 1954 seçimlerinden sonra birbirinden habersiz olarak oluştuğunu biliyoruz. Daha önce de subaylar bir araya gelip ülke siyasetindeki gelişmeler hakkında konuşuyorlardı. Ancak bir darbe ile iktidarı ele almak gerekli olabilir düşüncesinin birden fazla grup içinde benzer zamanlarda hissedildiği tarih DP'nin ezici bir çoğunlukla kazandığı 1954 seçimleri sonrasıdır. DP'nin seçim başarısı, hükümetin seçimler yolu ile iktidardan uzaklaştırılmasının çok güç olacağı düşüncesini besleyerek, darbe arayışlarına hız vermiş gibi

görünmektedir. Siyasal kutuplaşmanın daha da arttığı, DP'nin otoriter yönelimlerinin belirginleştiği 1957 seçimlerinden sonra ise, cuntaların faaliyetlerinde ve sayılarında büyük artışlar görülmeye başlanmıştır.

Bu nedenle, hâkim tarih anlatısının vurguladığı gibi 1957 seçimleri sonrasında artan baskı önlemleri ve olup bitenler aslında hiç var olmayan darbe fikrini gündeme getirmiş değildir. Hükümetin eylemleri darbenin nedeni olmaktan çok, subaylarda içten içe hep var olan devlet sahipliği düşüncesinin olgunlaşması ve pratiğe dökülmesi fırsatını sunmuştur. Askerler bir müdahale için, konuşma, tartışma ve örgütlenme alışkanlığına sahiptirler. Siyasal konjonktüre göre bu konuşmalar ve bu konuşmalara katılan asker sayısı artar veya azalır ancak hep vardır. Bu gelenek gerek ordunun durumu ve gerekse ülkenin içinde bulunduğu hâli gündeme getirerek, kendi doğal yetki alanı olarak gördüğü devlet yönetiminde etkili olmak ister. Kimi zaman, seçimlerde yolsuzluk yapılmasını önlemek, kimi zaman ise, DP'ye iktidarı vermemek için darbe yapılsın denilir. Diğer zamanlarda ise, ordu reformu, kardeş kavgasını önlemek, laikliği, demokrasiyi, ülkenin bölünmez bütünlüğünü veya Atatürk İlkelerini korumak gibi sebepler müdahale gerekçesi olarak resmedilir.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren yeni bir iştahla vurgulanan devletin sahibi ve rejimin bekçisi olan ordu düşüncesinin ürünü olan bu anlayış, askerin siyasete çeşitli şekillerde müdahalesini görevin sıradan bir gereği gibi algılar. Darbenin kanunen suç, ahlâken de asla düşünülmemesi gerektiği gibi bir anlayış var olmakla beraber yeterince derinlere kök salabilmiş değildir. İşte bu zihniyetin varlığıdır ki, ordu içinde özellikle düşük rütbeli subaylar arasındaki siyasî iktidara yönelik örgütlenme faaliyetlerinin sanki normalmiş gibi görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu faaliyetleri çeşitli sâiklerle onaylamayıp yanlış bulanlar bile, ihbar etme yoluna gitmemişlerdir.

1957 seçimlerinden itibaren siyasî tansiyon hep yüksektir. Oylarını artıran CHP, hükümetin seçim yapılamayacak bir ortam yaratma yolunda olduğu iddiâsı ile seçim yapılsa bile serbest seçimlerle iktidardan gitmeyeceği iddiâlarını vurgulamaya başlamış, sert muhalefetini bütün ülke çapına yayarak daha da artırmıştır. CHP, kurulmasına öncülük ettikleri çok partili hayatın DP tarafından sonlandırılmasına izin vermeyeceklerini haykırırken, DP ise muhalefetin sokak hareketlerini teşvik edip kanun tanımaz tavırlar içine girerek, kendilerini hak ve hürriyetleri sınırlandıran bir politika yapmaya zorladığından şikâyet ediyordu. Partililere göre, CHP'nin amacı, kanunsuz davranışları, sokak hareketlerini teşvik ederek kaos çıkarmak, sonra da bir darbe ile iktidara gelmekti. Gergin siyasî atmosferde darbe planlayan askerler de faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Cuntalar, bir yandan darbeyi destekleyecek subay sayısını artırmaya çalışır, kendi adamlarını hayatî pozisyonlara yerleş-

tirmeye çalışırken, öte taraftan da diğer cuntalarla işbirliği yollarını arıyorlardı. Bu örgütler, siyasî iktidarın meşruluğunu zayıflatmaya matuf eylemler içine girerken aynı amaca sahip aralarında milletvekillerinin de olduğu bazı CHP'lilerle de yakınlaşıyorlardı. Bu yakınlaşma 1960'a gelindiğinde işbirliğine kadar varacaktır.

Bu kritik süreçte partiye yakın kişiler komuta kademesine atandığında ordu sorununun çözüldüğünü varsaymak isteyen hükümet, orduda olup bitenler konusunda en az kendileri kadar naif ve gerçeklikten uzak olan bu komutanların verdiği güvencelere dayanarak ordunun nabzını tuttuklarını düşünmeye devam etmiştir. Hükümete yakın durarak ilerleme bekleyen bu komutanların her şeyin yolunda olduğunu söyleme eğilimleri daha yüksektir. Örneğin, 1958 yılında bazı subayların darbe planladığına ilişkin bir ihbar mektubundan sonra dokuz subay hakkında soruşturma açılmış ancak hükümet olayın büyümesini istemediği için askerler tarafından yapılan soruşturma geçiştirilmiş, sadece ihbar eden subay cezalandırılmıştır. Koçaş'ın *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar* başlıklı kitabında belirttiği üzere, Dokuz Subay Olayı'ndan sonra 2. Ordu Müfettişi olan Orgeneral Rüştü Erdelhun, Adnan Menderes'e telgraf gönderecek ve "Radyo yayınlarından öğrendiğimiz İstanbul'da 9 subayın tevkifi suretile vaki ve tamamen hayalde kalan müessif hareketi, bütün 2. ordu personeli nefretle reddeder ve başta reisicumhurumuz olmak üzere, bütün hükümet büyüklerimize olan sarsılmaz saygı ve bağlılığımızı teyid ile her an emirlerine hazır olduğumuzu arz ederim," diyecektir. Rüştü Erdelhun'un 23 Ağustos 1958 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na atanmasında yukarıdaki telgrafın bir etkisi olmadığı söylenebilir mi? 20 Mayıs 1960 tarihinde Ankara Kızılay'daki Harb Okulu yürüyüşünden sonra bile, Erdelhun'un verdiği garantilere inanılmış, inanılmak istenmiştir. Örneğin, Erkanlı'nın *Anılar, Sorunlar, Sorumlular* isimli kitabında belirttiği üzere, Menderes Yassıada'da "...doğrusu böyle bir ihtilâli beklemiyordum. Ordunun bazı unsurlarının gençleri desteklediklerini, örfî idare hizmetlerini ciddiyetle yapmadıklarını söylemişlerdi. Ancak bunlar, ordunun kendi bünyesi içinde halletmesi gereken disiplin hareketleri olarak görünüyordu bize. Hükümet olarak yapılacak bir şey yoktu," diyecektir.

Öyle görünüyor ki, DP'liler 1923-50 döneminin otoriter ve fakat *sivil* rejiminin Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün ustalıklı politikalarıyla sürdürülebildiğini anlayamamışlardır. Millî Şef iken, *"Harp okulu ikinci sınıfındaki öğrenciler, cumhurbaşkanı olmaya birinci sınıftakilerden bir yıl daha yakındır."* diyen İnönü, içinden geldiği askerlerin nabzını tutmanın önemini bildiğini göstermiştir. Asker sivil ilişkileri açısından nispeten sorunsuz geçen bu dönem, Bâb-ı Âli Baskını ya da *Halaskâran-ı Zabitan* gibi darbe örgütlenmelerinin bir daha dönmemek üzere sona erdiği şeklinde trajik sonuçlar doğura-

cak bir iyimserliği beslemiş ve 27 Mayıs darbesine giden süreçte hükümetin gerekli tedbirleri almasını zorlaştıran en önemli faktörlerden biri olmuştur.

CHP'nin darbe kotararak iktidara gelmek istediği tezi üzerinden siyaset yapan bir hükümetin, on yıllık iktidar süresi boyunca ordu içinde neler olup bittiğini öğrenmek için özel çaba göstermemesi ironiktir. Öyle görünüyor ki, hükümet için önemli olan, ordu içinde ne olup bittiğini öğrenmek değil, eğer varsa yasadışı örgütlenmeleri CHP ile ilişkilendirebilmek ve partiyi bu gerekçeyle kapatmaktır. Ancak bu noktada da DP başarısızdır. O kadar ki, Birand ve Çaplı'nın da *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*'nda aktardıkları gibi, 1957 seçimleri sonrasında Yarbay Faruk Güventürk, yine teşkilatta bulunmakla beraber lider konumunda olmayan MSB Yaveri Binbaşı Adnan Çelikoğlu vasıtasıyla, dönemin Millî Savunma Bakanı Şem'i Ergin ile görüşmüş ve kendisine darbenin başına geçmesini teklif edebilmiştir. (!) "Ben bir kasaba avukatıyım. Benim karakterim buna müsait değildir. O bakımdan siz isterseniz yapın," diyerek *hayır* cevabı veren Şem'i Ergin, Güventürk'ü ihbar etmek bir yana bu olaydan kimseye söz etmeden bakanlığa devam edebilmiş ancak dokuz subayın İçişleri Bakanı Namık Gedik'in inisiyatifi ile tutuklanmasından sonra Bayar'ın ısrarıyla istifa etmiştir. Güventürk'ün tutuklanması basına yansımadan önce Dündar Seyhan'ı arayarak herkesin dikkatli olması gerektiğini bildiren de aynı Çelikoğlu'dur. Bütün bunlar hükümetin ordu içinde ne olup bittiğini öğrenme kapasitesinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir.

Unutulmamalıdır ki, herhangi bir darbenin gerçekleşmesi sürecinde darbeyi yapanlar kadar darbeye maruz kalanların da yaptıkları ve yapmadıkları hayatî önemi haizdir. Özellikle Adnan Menderes, halkın kendisine göstermiş olduğuna inandığı teveccühten yola çıkarak kendisine zarar vermeyi kimsenin kolaylıkla göze alamayacağını düşünmektedir. Sabahat Erdemir'in *Milli Birliğe Doğru* başlıklı kitabında aktardığına göre Menderes, 18 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı konuşmada "Bizi seçimden başka hiçbir kuvvet iktidardan uzaklaştıramaz. Ayak patırtıları ile sokakta, aldatılmış, şaşırtılmış, ve hatalı yollara saptırılmış insanlarla iktidara geleceklerini zannediyorlarsa, kendilerini vahim akıbetlerin beklediğini bilmelidirler," diyecektir. Sabahat Erdemir'in de *Milli Birliğe Doğru* başlıklı kitabında aktardığı gibi, 17 Mayıs tarihli bir başka konuşmasında ise Menderes, "Bunlara anlatmak lazım gelir ki, Türkiye'nin kaderi 2 km'lik bir bulvarda yahut 4 km'lik caddede halledilir işlerden değildir. Türkiye'nin kaderi 1946'dan ve 1950'den bu yana sizlerin ellerinizdedir. Türk milletinin elindedir," der. Öyle görünüyor ki Menderes, hem bu nedenle hem de ordunun nabzını da tutamadığı için bir darbenin gelmekte olduğuna ilişkin uyarıları dikkate almamıştır. Basın Yayın Genel Müdürü Altemur Kılıç'ın *Kılıçtan Kılıç'a Bir Dönemin Tanık-*

lığı'nda anlattığına göre, 23-24 Mayıs tarihlerinde MİT Başkanı Celal Tevfik Karasapan, Menderes'e gelerek, "Bir haber aldık birkaç gün sonra darbe yapılacak," demiştir. Çok kızan Menderes, "Benimle ordunun arasına girmeyin Celal Bey!" diyerek olayı geçiştirmiş ve Karasapan'ı *şeamet tellallığı* yapmakla suçlamıştır. Mükerrem Sarol Menderes'i Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay hakkında uyarmış, Menderes Rıfat Kadızade'nin yeğeni olan Ulay'ı kendisinin general yaptığını söyledikten sonra, "Ona inanmamak demek sana inanmamak demektir," diyerek kestirip atmıştır. Aynı şey diğer DP liderleri için de geçerlidir. Şükran Özkaya *Adım Adım 27 Mayıs*'ta, Bayar'a gönderilmiş ve kendisi ile Orhan Erkanlı'nın ihtilâl hazırlığı içinde olduklarına ilişkin bir başka ihbar mektubunu 27 Mayıs sonrasında Milli Emniyet'te bulduklarını ifade eder. Kezâ, MSB yaveri Adnan Çelikoğlu, bakan Ethem Menderes'e gelen ve kendisi ile birlikte Osman Köksal'ın da darbe hazırlığı içinde olduğunu ihbar eden imzasız bir mektubu bakanın kendisine okuttuğu halde, bir şey yapmadan geçiştirdiğini belirtir.

YENİ İSTANBUL

Baş Kumandan Meclisi Feshetti

Bütün yurtta Mutlak bir huzur hâkim

Mevkuf subaylar tahliye edildi

İnönü hayatta, salim ve evinde

Bankalar 30 Mayıs Pazartesi Günü Açılacak

Yeni Anayasa için çalışmalar

Sabık Devlet Erkânı Nezaret Altına Alındı

Başkumandanlık Basın Toplantısı

Yeni İstanbul, 28.05.1960.

Darbe beklemeyen hükümet, doğal olarak rejimi ve kendisini koruyabilecek tedbirleri de almamıştır. Sonuçta 27 Mayıs darbesi olmuş ve DP iktidarı kaybetmiştir. Demokratikleşme süreci ile beraber, eski güç ve prestijini kaybettiğini düşünen CHP çevresinde toplanan grup, böyle devam ettiği takdirde, durumun kendileri açısından daha da kötüye gideceğini düşünmüş ve harekete geçmiştir. Seçimlerle gelen elit ile gücünü devlette sahip olduğu pozisyonlara borçlu olan eski elit arasında, demokratik rejim içinde bir denge oluşturulamamıştır. Denge derken, her iki grubu da makul bir biçimde tatmin edebilecek ya da rejimi darbeyle ortadan kaldırmak gibi alternatif arayışlara yöneltmeyecek bir uzlaşma noktasından bahsediyoruz. Dengenin mutlaka demokratik rejim içinde bulunacağı ya da mutlaka bulunması gerektiği söylenemez. Zîrâ demokrasiyi zorunlu kılan herhangi bir sosyal ya da siyasal dinamikten söz edilemez. Böylece, eski ile yeni arasında yeni bir

modus vivendi'nin ortaya çıkamaması, gücünü kaybettiğini düşünen eski elitin askerî darbe yoluyla oyunun kurallarını yeniden yazmaya soyunması neticesini doğurmuştur.

27 Mayıs'ın oluşumu sürecinde DP'nin yanlışlarından söz ederken, darbeyi basitçe hükümetin apaçık hataları nedeniyle ortaya çıkmış aslında rahatlıkla önlenebilecek bir yol kazası olarak göremeyiz. Ordu, 14 Mayıs'ta gücünü kaybeden eski iktidar blokunun temsilcisi ve öncü gücüdür. DP'ye karşı mücadele veren sadece ordu içindeki rahatsız subaylar değil CHP, sivil bürokrasi, üniversitelerdir de. Bu kitle, DP'nin politikalarına muhalif olan çeşitli kesimleri de 27 Mayıs'a giden süreçte kendi yanına çekmeyi, hükümetin meşruiyetini zayıflatmayı, başarabilmiştir. 27 Mayıs, bu güçlerin destekleri sayesinde başarılı olabilmiştir:

> Aynı şekilde, DP hükümetlerinin hatalarından bahsederken, meseleyi Menderes ve Bayar'ın hatalı davranışlarına indirgememeli, DP tabanını da dikkate almalıyız. Farklı siyasî çıkarlara sahip, homojen olmayan bu tabanın eski iktidar odaklarına bakışları, iktidar algıları ve genel olarak zihniyet dünyaları hükümet politikalarının sınırlarını belirlemiştir. Bu taban demokrasinin siyasî iktidarın sınırlı bir biçimde kullanılması olduğunu, eleştiri ve protestonun en temel hakların başında geldiğini, iktidarı eleştirenlerin tamamının millî iradeyi reddedenlerden olmadığını anlamakta zorlanmış gibi görünmektedir. DP liderliğinin tabanın taleplerini iktidar paylaşımını zorlaştıran eğilimlerini yumuşatarak dönüştürmesi, eski elitin taleplerinin bir kısmını karşılayarak demokrasiyi darbeye mahal vermeyecek bir biçimde davranmayı denemesi mümkün müydü? İktidarın mutlak olarak algılandığı, muhalefet kavramının fitne ve nifak ile özdeşleştirildiği, iktidar muhalefet çatışmalarını yumuşatabilecek mekanizmaların pek zayıf kaldığı bir toplumda, kendileri de çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiş DP liderlerinin çok kısa bir süre içinde, böyle bir dönüşümü başlatabilmeleri, imkânsız değilse de, zordu. Zaten kendi tabanını demokratik ilkeler doğrultusunda dönüştürecek bir liderlik, her zaman istisna olmuştur. Daha sık görülen şey tabanın taleplerine uygun olduğu düşünülen siyasetleri takip etmektir. DP önderleri de bunu yapmışlar ve sonuçta 27 Mayıs darbesi gerçekleşmiştir.

Dokuz Subay Olayı

GÖKHAN AK

1950'lere damgasını vuran DP iktidarının, 1957-1960 yılları arasındaki son döneminde ortaya çıkan bu gelişmenin *hayatî* önemi, 27 Mayıs Darbesi'ne giden süreçteki ayak seslerinin en belirgini olmasıdır; ancak bu ayak sesleri hükümet tarafından ciddîye alınmamıştır. Nitekim İdris Gürsoy'un, Dokuz Subay Olayı'nın baş aktörü Binbaşı Samet Kuşçu'nun anılarını derlediği *27 Mayıs Darbesi'nin Ayak Sesleri* isimli eserinde aktardığına göre, vefatından önce Kuşçu, o günleri; "İhmal vardı. Vurdumduymazlık vardı. Menderes'e ulaşmamı engellediler. Onu uyuttular. Hem kendi başını hem de beni yaktı!" şeklinde yorumlamıştır.

Bu anlamda, Cumhuriyet'in ilk askerî darbesi olması hasebiyle özel bir tarihsel yere sahip olan 27 Mayıs'a giden yolda, bir *giriş dersi* niteliğindeki Dokuz Subay Olayı'nın öncesindeki siyasî ilişkilere kısaca değinmek, alenen bir *cunta ihbarı* olan bu olayın niçin ve hangi koşullarda geliştiği konusunda daha aydınlatıcı olacaktır.

Türk siyasî hayatında, 1950 ile başlayan çoğulcu-siyasal yapıya geçiş, Kore Savaşı, NATO'ya giriş ve ekonomide göreceli iyileşme ve gelişme, ülke içindeki sivil-asker ilişkilerini de nisbî olarak yumuşatarak, olumlu yönde geliştirmiş gibi görünse de, özellikle 1954 sonrasında bu ilişkinin *taktik resmi* kararmaya başlamıştır. Ancak, Başbakanlığı'nın altın çağını yaşamakta olan Menderes'in ve onun partisi DP'nin tüm haşmet ve ihtişamıyla devam eden iktidarlarına karşın, Türk ordusunun içinde bir kısım çevrelerce, ne olacak memleketin hâli parolasıyla, 1954'te ihtilâl kazanı kaynatılmaya başlamıştır. Cüneyt Özdemir, *Önemli İşler Dairesi* başlıklı çalışmasında şu yorumda bulun-

maktadır: "TSK içinde, bazı gruplarda zamanla gelişen ve 'memleketin gidişatı, gidişat değildir' anlayışından beslenen bir sâikla, meşru Hükümet'i devirmek için ardı ardına cuntalar kurulmaya başlamış; hatta askerî darbeye giden bu yolda cuntaların kendi arasında güç mücadelesi bile başlamıştır."

Bu dönemde Türkiye siyaseti, deyim yerindeyse, hem tam çiğnemeden yuttuğu, hem de bünyesinin tam alışık olmadığı yeni demokratik kültür yudumlarını kolayca hazmedemediği için, siyasî sindirimde büyük zorluklar çekmektedir. Nitekim Tevfik Subaşı'nın deyişiyle, "...kaybettiklerini yeniden kazanma hevesi ile çırpınan, çağın gerisinde kalmış eskiler ile, 1950'den sonraki iktidarın kazandırdıklarını, ele geçirdiklerini kaybetmemek isteyen yenilerin karşılıklı verdikleri siyasî savaş, tüm acımasızlığı ile devam etmektedir. Bir diğer iktidar gücü olan Ordu da, bunun dışında kalamamıştır." Bununla birlikte, Talât Aydemir'in de anılarından görüleceği üzere, orduda 1954'ten başlayarak arayış içine giren kimi kesimler, bünyelerine gömülü vesayetçi-korumacı refleksle, DP iktidarının yalnızca kendi çıkar ve ikballerini düşünerek, ordu ve milletin geleceğe yönelik ümitlerini boşa çıkardığını, demokratik istikameti saptırdığını ve nihayetinde ülkeyi ve onun ordusunu ihmâl ettiği savıyla, birtakım kanun dışı arayışlar içerisine girmişlerdir.

Bu cunta oluşumlarına yol açan bir diğer faktör de şudur: Ordu içerisinde, CHP dönemindeki *saadet yıllarının*, 1950'de tek başına hükümet olan DP iktidarı ile tehlikeye girdiğini düşünen bazı gruplar vardır ve bu durumu pek hazmedememişlerdir. Dolayısıyla, DP iktidarından kurtulmak isteyen bu askerler, önce örtülü gruplaşmalara gitmeye, sonra da ihtilâl komiteleri kurmaya başlamışlardır. Bu meyanda, DP iktidarından dört yıl sonra İstanbul'da iki subay, Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay ilk cunta örgütlenmesini teşkil ederler. Bu gruba, daha sonra Faruk Güventürk, Ahmet Yıldız, Suphi Gürsoytrak, Orhan Erkanlı ve Necati Ünsalan gibi subaylar da katılmışlardır. Ankara'da da, Talât Aydemir önderliğinde, Adnan Çelikoğlu, Sezai Okan ve Osman Köksal gibi subaylar, 1956'da benzer cunta örgütlenmeleri içine girmişlerdir. Nitekim Adnan Çelikoğlu anılarında, 1960 öncesinde giriştikleri birçok gizli ve koordineli faaliyetin eseri olan ciddî bir hazırlık döneminden sonra 27 Mayıs'a gelindiğini vurgulamaktadır.

Ersal Yavi'nin aktardığına göre, birbirinden haberdar olan ve büyük bir gizlilik içinde hareket eden bu iki cunta grubu, 1957 yılında birleşir. Mart 1957'de İstanbul'da eski Mahmut Şevket Paşa Konağı'nda toplanan cuntacı subaylar, burada tabanca üzerine yemin ederek, ilk ihtilâl komitesini resmen kurarlar. Planları, eğer ki 27 Ekim 1957'de yapılacak seçimi CHP kazanamazsa, harekete geçmektir. CHP gibi onlar da DP'nin seçimleri kaybetme-

sini beklemektedirler. Buna göre, cuntaların planı şu şekildedir: 29 Ekim'de Ankara Hipodromu'ndaki geçit töreninde darbeye start verecekler ve yaptıkları plana göre zırhlı birliklere sıra geldiğinde, askerlere şeref tribününe yürüme emri verilecek, protokoldeki Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan başta olmak üzere DP yönetici kadrosu tutuklanacaktır. Görüldüğü gibi, iktidara el koyma görüşündeki cuntacı subayların ilk amacı, 1957 Milletvekili Genel Seçimleri arifesindeki gerginlikten yararlanmaktır.

Ayrıca bu ihtilâlcı yapı, yapacakları ihtilâlin meşruiyetini sağlayacak temsili bir önder arayışı içine de girmişlerdir. Ersal Yavi'nin aktardığına göre, darbecilerin dolaylı kanallardan ulaştıkları ilk adres olan CHP lideri İsmet İnönü'den, "...böyle bir hükümet darbesine taraftar olmadığı, normal seçimlerle nasıl olsa CHP'nin iktidara geleceği, bunun yersiz olduğu ve şayet bir gün mecbûriyet hâsıl olursa, kendilerine müracaat edileceği, zamanın erken olduğu" yollu beklemedikleri bir yanıt alınca, bu sefer DP'nin Millî Savunma Bakanı Hasan Şem'i Ergin'e yönelirler. Ancak o da, "Ben basit bir avukatım, ihtilâle önderlik edemem," diyerek, cuntacılara yeşil ışık yakmaz.

Bu arada, resmî makamlar da boş durmamaktadırlar. O dönemin istihbarat teşkilatı MEH, ordu mensubu bazı kimseleri ve onların faaliyetlerini yakından takip etmektedir. Hattâ MEH, 1957 yılı içinde takibi sıkılaştırmış, bazı subaylar hakkında dosyalar da tanzim etmiştir. Bir başka deyişle, ordu içindeki şüpheli hareketler ile cuntacı faaliyetleri, resmî makamların sıkı takibi altındadır. Ve daha ilginci, bu durum, Albay Faruk Ateşdağlı tarafından Talât Aydemir'e ve oradan da tüm ihtilâl komitelerine iletilmektedir. Yani, her yerde, her kademede muhbir mevcuttur. Bunun üzerine, komite üyeleri birbirleriyle haberleşmeyi seyrekleştirir; yalnızca önemli haberler kuryelerle ulaştırılmaktadır. Ancak, aradan birkaç ay geçmiştir ki, cunta komiteleri ve üyeleri faaliyetlerine hevesle devam ederlerken, dokuz subayın tutuklanması olayı bir bomba gibi patlar.

Binbaşı Samet Kuşçu, bir grup emekli ve muvazzaf subayın da içinde yer aldığı cuntaya katıldığında, adı kimse tarafından bilinmeyen sıradan bir subaydır. Cuntacıların hedefi, memleketi DP'den kurtarmak iken, Kuşçu'nun hedefi, memleketi cuntacı subaylardan kurtarmaktır. Ordunun başarılı, istikbal vaat eden subaylarından biri olarak görülmektedir. 1919 yılında Antakya'da doğan Samet Kuşçu, Kuleli Askerî Lisesi'ni birincilikle bitirir ve parlak bir subay olarak NATO'ya gönderilen subaylar arasında yer alır. 1956'da Türkiye'ye döndüğünde İstanbul'da Millî Savunma Bakanlığı (MSB) Temsil Bürosu Başkanlığı gibi önemli bir göreve atanır ve bu görevdeyken, onun nüfuzundan yararlanmak isteyen cunta yapılanması, 1957'de onunla temasa geçer.

Kuşçu'yla temasa geçen cunta, bir müddet sonra da Kuşçu'yu yapılanma dışında tutmaya çalışmıştır. Bunun ana sebebi, Kuşçu'nun, askerin siyasete bulaşmaması gerektiğini düşünmesidir. Nitekim ihtilâl girişimcileri, onun güvenilir bir tip olmadığını düşünmektedirler. Buna mukabil Samet Kuşçu da, değişik birliklerde görev yapan subaylar İlhami Barut, Naci Aşkun, Faruk Güventürk, Ata Tan ve Hasan Sabuncu ile kendi emrinde çalışan Ahmet Dalkılıç, Kâzım Özfırat ve emekli Albay Cemal Yıldırım'la, ülkenin gittikçe sertleşen DP idaresindeki görünümü hakkında çeşitli zamanlarda görüş alışverişinde bulunmaktadır. Ancak Kuşçu, kendisinin kötü yönetimi durduracak bir hükümet darbesine ilişkin olarak her şeyi açık açık konuşmasına karşın, karşısındakilerin ketum davranmasından bir süre sonra kuşku duymaya başlar. Kuşkuları giderek artan ve bunların *Menderes'e Sadıklar* örgütünden oldukları ve kendisine tuzak hazırladıkları sanısına kapılan Samet Kuşçu, kendisi ihbar edilmeden önce, onları ihbar etmeye karar verir.

Cuntacı arkadaşlarıyla yollarını ayıran Kuşçu ilk uyarısını, DP'ye yakınlığıyla bilinen İstanbul eski Merkez Komutanı emekli Tümgeneral Kâzım Demirkan'a, "Orduda isyan hazırlığı var. Yüzbaşı Kâzım Özfırat'ın evinde Albay İlhami Barut'un da iştirakiyle toplantı yaptık, ihbar ediyorum," diyerek yapar. Sonrasında, vakit geçirmeksizin DP İstanbul milletvekili-gazeteci Mithat Perin'e gider; konuyu anlatır. Perin de, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü'nün yakın arkadaşı olan Şefik Fenmen'e, "Samet tahkikat istiyor," der; ama Muzaffer Ersü, Şefik Fenmen'i durdurur. Kuşçu'nun ulaşmaya çalıştığı kişilerin başında Başbakan Menderes gelmektedir; Ersü ise, Kuşçu'nun isteğinin Başbakan Menderes'e iletilmesini engelleyecektir.

Nihayet Başbakan Menderes, 23 Aralık 1957'de Samet Kuşçu'nun ihbarından ve dolayısıyla cunta girişiminden haberdar edilir. Zîrâ Kâzım Demirkan, durumu İçişleri Bakanı Namık Gedik'e, o da Başbakan'a haber vermiştir. Bu gelişmeleri daha önceden öğrenmiş olan Millî Savunma Bakanı H. Şem'i Ergin de durumdan haberdar edilir. Ancak ilginç bir şekilde, o günlerdeki bir Bakanlar Kurulu toplantısında Başbakan Menderes'in, yeni ihbar edilen bu cunta hazırlığına dâir bilgi vermesi üzerine, aynı Bakan Ergin, ilginç bir şekilde, orduda böyle bir hazırlığa ihtimal vermediğini beyan edecektir. Aslında, Talât Aydemir'in de anılarında vurguladığı gibi, Dokuz Subay Olayı'nda oynadığı rol ile tüm cuntanın kurtuluşunu sağlayan kişi, Millî Savunma Bakanı Şem'i Ergin'in Emir Subayı Adnan Çelikoğlu'dur. Çelikoğlu, Bakan'a bir hayli tesir etmiş, bu sayede tahkikatın başka safhalara kaymasını önlemiştir. Daha da önemlisi, dokuz subayın tutuklanması ertesinde gelen ve 8-10 cuntacıyı daha tüm planlarıyla deşifre eden meçhul bir ihbar mektubunun da, Çelikoğ-

lu'nun iknasıyla, Bakan Ergin tarafından dikkate alınmaması ve bu önemli ihbar mektubunun, deyim yerindeyse sümen altı edilmesi sağlanmıştır.

Bununla birlikte resmî makamlar, tuhaf bir şekilde, gizli cunta toplantılarını, hatta kimlerin bu toplantılara katıldığını bilmektedir. Samet Kuşçu'nun ihbarı üzerine, 25-26 Aralık 1957 tarihinde, örtülü bir gece yarısı operasyonuyla, kendi kendini ihbar etmiş duruma düşen Samet Kuşçu ve ihbarda adı geçen subaylar tutuklanır. Tüm tutuklamalar ve operasyonlar gizlice yapılmış ve gizli bir cuntanın çökertildiğinden kamuoyunun haberi olmamıştır. Tutuklananlar günlerce sorguya çekilir ve bu önemli olay, ancak 16 Ocak 1958 tarihinde, AA'nın, "[Dokuz] subay, isyan kışkırtıcılığı yapmak ve fesat çıkarmak suçlamaları ile tutuklanmıştır," şeklindeki haberiyle kamuoyuna duyurulur.

İhtilâl planlarının bu şekilde deşifre olması üzerine cunta, *deşifre olma* korkusuyla iyice yeraltına çekilir ve planlanan darbe ertelenir. Zaten ihbar haberi, cuntanın bütün yapılanmalarına ve elemanlarına çoktan ulaştırılmış ve tüm cunta evraklarının yakılması, yok edilmesi gibi çeşitli önleyici tedbirler ivedilikle alınmıştır. Ayrıca olayın üzerini örtmek için, cuntacılar da karşı atağa geçerler. Cuntanın, doğal olarak, sivil uzantıları da vardır ve bunlar, emniyet, istihbarat, bürokrasi, yargı ve siyasetin yanı sıra, medyada önemli mevkileri ve köşe başlarını da tutmuşlardır. Bunlar marifetiyle, iddiânın DP'nin siyasî hamlesi olduğu savından, Kuşçu'nun aklî dengesinin bozuk olduğuna kadar, birçok itibarsızlaştırma, yıpratma ve saptırma taktiği uygulanır. CHP, Kuşçu'nun ihbarıyla deşifre olan sekiz subayı savurımak için, 20'den fazla avukatı mahkemeye gönderir.

İhbarla, cunta yapılanmasından sadece sekiz kişi deşifre olmuştur. DP iktidarı, soruşturmayı derinleştirmeyince de, aynı ekibin önemli isimleri yeral-

İstanbulda 9 Subay Tevkif Edildi

Amerikanın bize yardım siyasetini tenkid ettik

Washington Elçimiz, «Türkiye bir plânı olmadığı için tenkid edildi, Amerikan yardımının da bir plânı yoktu» diyor

Ürgüplü, Avrupa memleketlerinin «kemer sıkma» programlarının Türkiye için bir lüks olduğunu söyledi ve bir Amerikan askeri için yılda 5500 dolar sarfedilirken her Türk askerinin Hükûmete her sene 138 dolara mal olduğunu da açıkladı

Hindistana 300 milyon dolar Amerikan

Bağdat Paktı çalışmalarına bugün başlıyor

Bunların arasında biri emekli üç albay, bir yarbay, dört binbaşı, bir yüzbaşı bulunuyor

Savunma Bakanlığının dün yaptığı açıklama

Açıklamada «Askeri kaza mercilerince el konulmuş bulunan hâdisenin hakikî mahiyeti ve şümulü ile ortaya çıkarılacağı da tabiidir» deniliyor. Tevkifler bir subayın ihbarı üzerine yapıldı

Cumhuriyet, 17.01.1958.

tına çekilmiş, daha da gizli örgütlenip, 1960'ta ortaya çıkmışlardır. Arcayürek'in *Darbeler ve Gizli Servisler* başlıklı çalışmasında aktardığına göre, Samet Kuşçu'nun ortaya çıkardığı darbe girişiminin İstanbul cuntası lideri Yarbay (sonra General) Faruk Güventürk'ün, daha sonraki bir açıklamasında kullandığı, "İhbarda belirtilen her şey doğruydu. Okunan planlar tamamen hakikate uygun ve bizim planlarımızdı," şeklindeki ifadeleri, o dönem için anlaşılamayan veya önemsenmeyen *hayatî* bir durumun nihai önemini ortaya koymaktadır.

İhbar edilen ve tutuklanan subaylardan Güventürk, Tan, Dalkılıç ve Sabuncu, 5 Nisan 1958 tarihinde tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilirler. Kalan beş sanığın tutuklu olarak yargılandığı Dokuz Subay Olayı Davası'na, 26 Mayıs 1958 günü 1. Ordu Askerî Mahkemesi'nde, tanık ve kanıt olmaksızın başlanır. Okunması sekiz saat süren 62 sayfalık iddiânâmede, Yıldırım ve Kuşçu isyan kışkırtıcılığı yapmak, öteki yedi subaysa fesat çıkarmakla suçlanırlar. Sorgu Yargıcı Tuğgeneral Arif Onat'ın başkanlığında yürütülen ve dört ay süren soruşturma boyunca sekiz sanık, bütün baskılara karşın, herhangi bir darbe girişimiyle ilgilerinin bulunmadığını, darbeden söz eden kişinin yalnızca Samet Kuşçu olduğunu beyan ederler. Trajikomik bir biçimde, 26 Haziran 1958'den sonra tutuklu olarak yalnızca Samet Kuşçu'nun yargılandığı Dokuz Subay Olayı Davası, 25 Kasım 1958'de mahkeme başkanı Tümgeneral Cemal Tural'ın, "Muhbir ve isyan muharrikliğinden sanık Samet Kuşçu, ihbar ettiği suçları bizzat işlediğine kanâat getirildiğinden iki yıl hapis ve ordudan tart cezasına çarptırılmıştır. Diğer sekiz subay ise, isnat edilen suçları işlediklerine dâir delil bulunmadığından beraat ettirilmişlerdir," şeklindeki mahkeme kararını açıklamasıyla sona ermiştir.

1957 yılının sonunda ortaya çıkan Dokuz Subay Olayı, hükümete yönelik ciddî bir tehdit olarak algılanmıştır. Ordunun bir darbe yoluyla hükümete el koyma ihtimalini göz ardı eden ve konuya gerekli önemi vermeyen Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar'ın, "Konu önemli, üzerine gidin!" telkiniyle tahkikatın derinleştirilmesi konusundaki ısrarına karşılık, "Kumandanları üzecek tedbirler alınmasına lüzum görmüyorum," cevabını verecek ve ordunun itibarının zedelenip, rencide olmaması adına, orduya olan güvenini belirtmeyi ve olayın üstünde durmayıp, üstünü örtmeyi tercih edecektir. Aslında, ihbar sonrası yaşanan tüm gelişmelerde bilgisi ve etkisi olan Başbakan Menderes, cuntacıları koruyan Millî Savunma Bakanı Ergin'in kendisine yaptığı, "TSK yıpranacak, bırakalım ordu bu işi kendi halletsin," şeklindeki telkinin etkisinde kalmış, yanlış yönlendirilmiştir. Görüldüğü gibi, Başbakan Menderes'in etrafı cuntacılar tarafından çepeçevre kuşatılmıştır.

Tüm bu olumsuzluklar içerisinde, bir devlet yönetimi hatası olarak, bu denli önemli bir olaya sessiz kalıp üstüne gitmemek, belki de, Salih Acarel'in vurguladığı gibi, 1960'ta, genç yaşında ihtilâlde görev almış bir subayın yıllar sonraki, "İhtilal olmuş bitmiş, karşı koyan yok. Koskoca devlet ricâlini, en ufak bir mukavemet görmeden topluyoruz... Sokak sokak dolaşıyoruz çıt çıkaran yok... Koskoca ülke sanki ölüm sessizliğine gömülmüş... Kendimizi garip bir darbenin içinde bulduk," şeklindeki satırlarının sessizliğinde gerçek anlamını bulmaktadır.

Binbaşı Samet Kuşçu'nun bu ihbar olayı ertesinde Türkiye'de sivil ve askerî idare, yeni bir döneme girmiştir. Bu meyanda, devlet içindeki bazı kurumların görev ve yetki alanları daha net belirlenmiş; emniyet teşkilatı, bir anlamda bu mahkeme kararıyla askeriyeden tamamen elini eteğini çekmiş ve Samet Kuşçu'nun ihbarıyla cunta toplantılarını dinleyen emniyet teşkilatı istihbarat dairesine, askerler artık karşı cephenin bir gücü olarak bakmaya başlamıştır. Nitekim, bunun hesabı iki yıl sonra 27 Mayıs 1960'ta sorulacaktır...

DP, 1958'de sonuçlanan Dokuz Subay Olayı ile iktidarının temellerinde meydana gelen çatlağı sıvayarak kapattığını düşünmüştür. Samet Kuşçu'nun harcanmasıyla, dosyanın kapandığı zannedilmiştir. Hâlbuki bu gelişmelerin kısa vadeli en kötü sonucu, Dokuz Subay Olayı Davası'nın sonucundan cesaret alan yeni cuntaların, yeni heveslerle işe koyulması ve davada beraat eden sekiz subayın ise, üç yıl sonra 27 Mayıs Darbesi'nin çekirdek kadrosunda yer alması olmuştur. Ve daha sonra gelen bu büyük deprem de, Cumhuriyet tarihinin, siyasetçiler açısından en kanlı askerî darbesine yol açmıştır.

Ellili Yıllarda Merkez Sağ: Demokrat Parti'nin Özgürlük ile İstismar Arasındaki Dinî Politikaları

BAYRAM KOCA

Osmanlı, Sünnî İslâm geleneğine dayanan bir devletti. Kurulduğundan ve tarih sahnesinden çekildiği zamana kadar İslâm, örfî hukuku bir kenara koyarsak, Osmanlı'da adil ve meşru olmanın içeriğinin doldurulmasında ve yöneten yönetilen ilişkisinin meşruiyetinin tesisinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Avrupa karşısında –özellikle 19. yüzyılda– ilmî, askerî ve teknolojik hususlarda kendisini iyice hissettiren gerileme, Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreçte, bu gerilemenin sorumlusunun *İslâm mı* olduğu sorusunun daha yüksek sesle sorulmaya başlamasına vesile olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından kurulan Cumhuriyet'te, geçmişle süreklilik kırılarak İslâm ile kurulan meşruiyet dili değişmeye başlamış; İslâm *ancien regime* olarak ilan edilmiş ve yerine *modern* bir rejim kurulma süreci başlatılmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, Tanzimat'tan bu yana tartışılmakta olan bu sorunun sebebi; İslâm'ın *ümmet* esasına, Cumhuriyet'in ise *millet* esasına dayanmasıdır. Bir diğer ifadeyle, Osmanlı'nın *meşruiyet grameri* (yönetilenlerin yönetenlerin yönetme işini meşru kabul etmelerine yol açan sosyolojik süreçler bütünü), içerisine İslâm'ın nakşedilmiş olduğu *daire-i adalet* ile tesis etmeye çalışırken Cumhuriyet'in meşruiyet grameri modern millet tanımını (*nation-state*) temel alan "Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir," ile tesis edilmekteydi. İki rejim arasındaki işte bu temel farklılık; İslâm'ın kamusal (ve/veya siyasal) alandan özel alana çekilmesini getirmiştir; *İslâm* ile kurulan bir meşruiyet kalıbından modern *millet* tanımına dayanan yeni meşruiyet kalıbına geçebilmek için ilk hesaplaşılması gerekenin İslâm'ın kamusal/siyasal yüzü olduğu aşikârdı. Bu kapsamda, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat'ın kabul edil-

mesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması... türünden politikaların tümüyle İslâm'ın kamusal/siyasal alandaki (yöneten-yönetilenler arası meşruiyeti tesis eden) etkililiği tırpanlanmak istenmiştir. Ancak dinin halktaki etkisinin de farkında olan Cumhuriyet elitleri, Osmanlı dönemindeki *Meşihat Makamı*'nı tamamen lağvetmek yerine *devlete bağlı din* (*sezeropapizm*) anlayışını devam ettirerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuş ve Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla söylem ve pratiklerine dinî meşruiyet sağlamaya eğilim göstermişlerdir. Falif Rıfkı Atay, Atatürk'ün belli başlı devrim kararlarını verdikten sonra Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'yi çağırdığını ve onu devrimleri desteklemek hususunda *tatlı dille* ikna ettiğini belirtir. Dolayısıyla erken dönem Cumhuriyet tarihinde CHP iktidarı, izlediği politikalarla tarikatların kamusal alanda yaşamasına izin vermeyerek onları yeraltına iterken, hâliyle dinin kamusal alandaki görünürlüğünü de azaltır; görünür kalan kısmını ise Diyanet İşleri Başkanlığı –dolayısıyla devlet mekanizması– kontrolü altına alarak *Jakoben* veya –Cem Eroğul'un belirttiği gibi– *militan* bir laiklik yaratır. Bu durum 1940'ların ortalarına kadar devam edecektir; 1940'ların ortasından itibaren ise Şerif Mardin'in deyimiyle *dine dönüş* –hem de militan laikliği getiren iktidar partisinin öncülüğünde– söz konusu olur. İşte bu süreçte halkın inandığı tüm pratikleriyle –hurafeler de dâhil– *Volk İslâm*'a dönüş, iktidarın izin verdiği ölçüde İslâm'ın veya çevrede yaşayan insanların geleneğinin görünürlüğünün merkezde veya kamusal alanda artması ile sonuçlanır. Zaten 1940'ların ortalarından başlayarak 1950'liler boyunca da İslâm, iktidarların izin verdiği ölçüde görünür hâle gelir. İslâm'ın kamusal alandaki görünürlüğün artması ise kimi çevrelerce dinî *özgürlük* kimi çevrelerce de dini *istismar* şeklinde yorumlanmıştır. İşte bu nedenle bu yazının başlığında da bu iki kavram kullanılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak 1946-1950 yılları arasında merkez sağın kuruluşu ve temel unsurları anlatılacak, akabinde ise 1950'li yılların merkez sağ partisi olan DP'nin özgürlük ve istismar arasındaki dinî politikaları serimlenmeye çalışılacaktır.

Türkiye'de Merkez Sağ'ın Ortaya Çıkışı: 1946-1950 Arası CHP İktidarı

Çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte İslâm'ın kamusal alandaki görünürlüğü de artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir dünya düzeni kurulmuş ve dünya iki kutuplu bir hâle gelerek 1980'lerin sonlarına kadar devam edecek olan Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. SSCB'nin Yalta Konferansı'ndan bir süre sonra Türkiye'den toprak ile savaşta ve barışta Boğazlar'dan geçiş hakkı istemesi, Türkiye'yi ABD'nin başını çektiği cepheye yanaştırmada tetikleyici rol oynar ve 1940'ların ortalarından başlayarak bütün

Soğuk Savaş dönemi boyunca uygulanacak siyasal hattın şekillenmesinde etkili olur. Bu kapsamda *daha demokratik* bir görüntü çizebilmek için siyasî partilerin kurulması Cumhurbaşkanı İsmet İnönü öncülüğünde teşvik edilir. Siyasî liberalleşmenin yanı sıra ekonomik alanda da liberalleşme sağlanarak –İnönü'nün deyimiyle– kurulan yeni dünyada, Türkiye'nin yer almaya çalıştığı görülmektedir. CHP iktidarının uyguladığı antikomünizm politikaları aracılığıyla da *Türkiye'de komünist tehlikesi var* imajı verilerek Batı'dan ekonomik yardımın sağlanması hedeflenir. Bu süreçte komünizmle mücadelede İslâm'dan da faydalanılır. Nitekim İslâm'ın komünizme karşı kullanıldığı bu süreçte Truman Doktrini ve Marshall yardımlarını da, antikomünizm politikaları çerçevesinde, Türkiye'deki komünist tehlikesini yok etmek ve Türkiye'nin liberal kanattaki varlığını perçinlemek şeklinde yorumlamak gerekmektedir. 1946-1950 yılları arası CHP'nin uyguladığı dinî ve ekonomik liberalleşme, antikomünizm politikaları ve *ılımlı laiklik* anlayışı –bu kavram; sağ iktidarların laik olduğunu belirtmek ancak bu laikliğinin, Tek Parti Dönemi'nde olduğu üzere, *militan* veya *katı* bir şekilde yapılmadığını vurgulamak için kullanılmıştır– Soğuk Savaş boyunca hemen hemen bütün *sağ* iktidarların izleyecekleri siyasal hat olacaktır.

1946 yılı ile CHP iktidarı döneminden başlanarak Soğuk Savaş boyunca sağ iktidarlar, komünizme karşı mücadele edeceklerdir. Soğuk Savaş döneminde merkez sağ iktidarlarının temel politikaları; suni yollarla Türkiye'de *komünizm tehlikesi*nin olduğunu pek çok olay ile ortaya koymaya çalışılmak şeklinde nitelenebilir. Bu dönemde antikomünizm politikaları çerçevesinde sola uygulanan baskıları şu şekilde özetleyebiliriz: Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesinde *Kalkın Ey Ehli Vatan* başlığı ile kışkırtmasının da etkisiyle Tan Matbaası ve bazı sol yayınları satan kitabevleri yağmalanmış, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Câmi Baykut'a "Meclisin ve hükümetin manevî şahsiyetini tezyif ve tahkir," suçundan dava açılmıştır. McCarty dönemini aratmayan bir yönetim anlayışıyla komünist avı başlatılmış, İnönü'nün Türk milletine bırakacağı iki eserden biri olarak belirttiği Köy Enstitüleri, *komünist yuvası* olduğu gerekçesiyle –yine İnönü'nün eliyle– pasif hâle getirilmiştir. Ayrıca Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki dört öğretim üyesinin (Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav) *komünist* oldukları gerekçesiyle tasfiye edilmesi ve Sabahattin Ali'nin öldürülmesi ile *cadı avı* bu dönemde doruğa çıkmıştır. Aslında Cumhuriyet döneminde sola uygulanan baskı Soğuk Savaş dönemi ile başlamamıştır. Tek parti iktidarında da sola sürekli baskı uygulanmış olup Soğuk Savaş döneminde bu baskı bir kerte daha üste çıkmıştır. Bu durumu Kemal Tahir hapiste iken *Donanma Davası*'nda (1938) beraber hüküm giydiği Nâzım Hikmet'e 1946 yılında yazdığı bir mektubunda da belirtir. Tahir, eski-

den beri her devrin bir *vur abalısı* yani günah keçisi olduğundan bahsetmekte: Abdülhamid kendi devrinde Jön Türkleri; Meşrutiyet döneminde İttihatçılar, İtilafçıları; Mütareke döneminde Ferit Paşa Hükümeti, Kuvayı Milliyecileri; Cumhuriyet döneminde ise CHP iktidarı, komünistleri kendi döneminin vur abalısı yaptığını belirterek şu ironik sözleri söylemektedir: "Şeyh Sait isyan eder, komünistler mahkûm edilir. İzmir suikastı hazırlanır, komünistler tevkif edilir. Mustafa Kemal Paşa hastalanır komünistler hapse atılır," Tahir'in Tek Parti Dönemi'nde sola olan baskıyı net bir şekilde ortaya koyduğu işte bu durum, çok partili hayata geçilmesinden itibaren daha da vahim boyutlara ulaşacaktır.

Çok partili hayata geçilmesinden itibaren merkez sağ partiler antikomünizm politikaları çerçevesinde sola amansız baskı uygulayacak veya baskıyı arttıracak ve bu dönemde sol partilerin ya kurulmasına izin verilmeyecek ya da kurulan partiler sıkıyönetim mahkemeleri tarafından kapatılacaktır. Nitekim CHP iktidarı döneminde, Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu TSP, Dr. Şefik Hüsnü Deymer'in kurduğu TSEKP "...dış devletlerle" bağlantılı olduğu gerekçesiyle sıkıyönetim mahkemeleri tarafından 1946 yılında kapatılacaktır.

Merkez sağ iktidarlar, bir yandan doğrudan komünizmle mücadele ederken diğer yandan da İslâm'ı komünizme karşı panzehir olarak kullanmayı deneyeceklerdir. Bu çerçevede İslâm'ın komünizme karşı panzehir olarak düşünüldüğü bu ortamda sosyalist partiler kapatılırken İslâmî veya muhafazakâr eğilimli partilere gün doğar ve iktidar tarafından onlara yaşama alanı sağlanır. Bu dönemde –bazıları kapatılsa da çoğunluğunun siyasal faaliyetlerine devam etmesine izin verilir– Arıtma Partisi (ArP) (1946), İslâm Koruma Partisi (İKP) (1946), İdealist Partisi (İdP) (1946), Türk Muhafazakâr Partisi (TMP) (1947), MP (1948), Serbest Demokrat Partisi (SDP) (1949) gibi İslâmcı/muhafazakâr partiler bu dönemde kurulurlar. Solcuların kamusal alandaki görünürlüğünün azaldığı, İslâmcı ve muhafazakârların ise görünürlüğünün arttığı bu ortamda, CHP iktidarının izlediği politikalar da dinî alana yönelim gösterir.

CHP'nin militan laiklik anlayışını bırakarak, dinî alana *hürmet* göstermesinde komünizm karşıtlığının etkisinin olmasının yanı sıra, 1946 yılında 61 milletvekili ile Meclis'e giren DP'nin de etkisi yadsınamaz. Parti programında "...dinî hürriyetinin" mukaddes bir hak olduğunu belirten DP, muhafazakâr kesimler tarafından da desteklenen bir parti konumundadır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bir yandan DP'nin kuruluş evresinde DP Genel Başkanı Celal Bayar'dan dini kullanmayacağına dâir söz alırken diğer yandan da genel başkanlığını yürüttüğü CHP aracılığıyla dinî alanda serbestiyet sağlayarak DP'ye gidecek oyların önünü kesmeye çalışacaktır. CHP, 7. Kurul-

tay'ından itibaren dinî alana yönelim göstermeye başlayacaktır. Bu çerçevede 7. Kurultay, CHP'nin militan laiklik anlayışını bırakarak dinî alanda özgürlük sağlaması ve ılımlı laiklik anlayışını benimsemesi açısından dönüm noktası teşkil eder. 14 Kasım 1947'de toplanan CHP'nin 7. Kurultayı'nda laikliğin din anlayışı ile vicdan meselesi olduğu ve vatandaşlarla dayanışmanın ancak dinle sağlanacağı vurgulanır; bu çerçevede İslâmî kesimden oy almak için dinî alanda bazı politikaların uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulur. Bu bağlamda ilkokul 4. ve 5 sınıf öğrencilerine seçmeli din dersi konacak, Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak İlahiyat Fakültesi açılacak, tekke ve zaviyelerin yeniden açılmasına izin verilecektir. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminin iki İslâmcısı –Şemsettin Günaltay ve Ahmet Hamdi Akseki– iki önemli göreve; biri Başbakanlığa diğeri ise Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilecektir. CHP'nin DP'ye yakınlaştığı veya bir anlamda DP'lileştiği bu dönemde DP de, CHP'ye yakınlaşarak laikliği savunmaya başlar. O kadar ki, DP'nin basın organı olan *Zafer* gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik, 10 Ocak 1950 tarihinde *En Büyük Tehlike!* başlığı ile çıkan yazısında CHP'nin seçimleri kazanmak için laikliğe aykırı hareket ettiğini belirtir. Ayrıca DP Genel Başkanı Celal Bayar da, Bursa'da yaptığı bir konuşmasında iktidara geldiklerinde "... şeriatı yaşatmayacaklarını" söyler. Ancak CHP, bunu da kullanarak, –Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun aktardığı gibi– Bayar'ın "Şeriatı Yaşatmayacağız!" vurgusunu manşetine taşıyan *Sebilürreşad* dergisinden binlerce nüsha alarak yurdun her yanına dağıttırır; böylece din karşıtı bir DP imajı oluşturmaya çalışır. İşte bu etkenlerden dolayı CHP, DP'lileşir. DP'nin CHP'lileşmesinde genel olarak iki etken söz konusudur: İlk olarak DP, sonunun, kendinden önce kurulan ancak irtica tehlikesinden dolayı kapatılan TCF veya kapanan (aslında kapatılan) SCF gibi olmasını istememektedir. Yani irticaî faaliyetlerden dolayı suçlanarak kapatılmamak için 1946-1950 arasında DP, dine mesafeli durur. İkinci olarak ise DP, zaten CHP'den ayrılan insanlar tarafından kurulan bir parti olup, liderliğini de Atatürk'ün son Başbakan'ı olan ve Kemalistliği ile maruf Celal Bayar yapmaktadır. Özetle DP, özü itibariyle laikliğe bağlı bir partidir. Ayrıca DP, CHP'nin Altı Ok'unu da parti programında benimsemiştir. Tüm bu gerekçelerden ötürü 1946-1950 yılları arasında, bu iki parti o kadar iç içe geçmiştir ki; aralarında ideolojik fark ya pek yoktur ya da ideolojik fark olsa dahi parti içerisinde siyaset yürüten kişi profillerinin o ideolojiye uymamasından dolayı bu fark, pek de ayırt edilmez. Örneğin, Ocak 1949 ile Mayıs 1950 arasında Başbakanlık yapan CHP'li Şemsettin Günaltay, II. Meşrutiyet döneminin İslâmcılarından olup, Başbakanlık yaptığı dönemdeki siyasî uygulamalarına bakıldığında DP'ye yakın bir şahsiyet; DP'nin kurucusu ve 1950-1960 arasında Cumhurbaşkanlık yapan DP'li Celal Bayar ise Mustafa Kemal'in son Başbakan'ı ve Kemalist bir dünya görüşüne sa-

"Gazetelerden: Şemsettin Günaltay 'İnkılap Partisi' kuruyor... - Aman ne yakıştılar birbirlerineeee!... Allahını seven 'Maşallah' desin!"

hip olup CHP'ye yakın bir şahsiyet olarak anılabilirler. Dolayısıyla dönemin CHP ve DP'sini, hem ideoloji hem de kendi içlerinde siyaset yürüten kişiler açısından, aralarında pek fark olmayan; iç içe geçmiş iki farklı parti olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Ayrıca DP, 1946-1950 yılları arasında izlediği siyaset açısından, Menderes'in kuruluş evresinde düzenlenen bir basın toplantısında belirttiği üzere, CHP'nin "...iki parmak solunda" bir partidir. Tabiî bu solculuk; DP kurucularına partinin adını belirleme hususunda da esin kaynağı olan, ABD'deki Demokrat Parti'nin savunduğu tarzda bir solculuktur. DP'nin kurucu kadrosu, özellikle partinin kuruluş döneminde solculuklarıyla bilinen ve bundan ötürü haklarında pek çok kere dava açılan *Tan* gazetesinin sahipleri Sabiha ve Zekeriya Sertel ile bağlantılı hareket etmiş; sonradan TİP'in genel başkanı olacak Mehmet Ali Aybar da 1946 seçimlerinde DP listesinden bağımsız Bursa milletvekili adayı olmuştur. DP, sonradan bu sol çevrelerle arasına mesafe koysa da, o dönemin şartlarında, özellikle kuruluş evresinde CHP'den iki parmak solda hareket etmiş; CHP de DP'nin sağında kendisini konumlandırarak 1946-1950 yılları arasında *sağ* bir siyaset yürütmüştür. Öyle ki, DP'nin merkez sağın temel unsurlarını CHP'den görüp öğrendiği ve CHP'nin solunda siyaset yapmayı bırakıp 1950-1960 yılları arasında merkez sağın ana temsilcisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda DP'nin 1950-1960 yılları arasında yürüteceği merkez sağ siyasetinin; CHP iktidarının 1946-1950 yılları arasında izlediği siyasal çizginin devamı olduğu iddiâ edilebilir.

1946-1950 yılları arasında CHP'nin solunda siyaset yürüten DP, dine özgürlük veya popülist bir bakış açısı çerçevesinde yaklaşmış, hiçbir zaman radikal bir dinci parti konumuna bürünmemiştir. Hattâ DP'nin bu tutumları, *muvazaa partisi* olarak anılmasına dahi sebebiyet verecek; DP içindeki gelenekselcilerin 1948 yılında partiden ayrılarak programında "...din müessesesine ve millî ananelere hürmetkâr" olduğunu belirten MP'nin kurulmasına

zemin hazırlayacaktır. İşte bu şartlar altında 14 Mayıs 1950 seçimlerine doğru İslâmî basının gözünde Müslüman kesimin beklentilerini karşılayabileceği düşünülen parti, ne CHP ne de DP olup; MP'dir. II. Meşrutiyet döneminin önemli İslâmcılarından olan *Sebilürreşad*'ın sahibi ve başyazarı Eşref Edip, 1950'nin Nisan'ında yazdığı *Partilerin Din Siyaseti* başlıklı yazısında partilerin din siyasetini karşılaştırır ve nihayetinde örtülü olarak MP'nin Müslüman kesimin beklentilerini karşılayabileceğinin altını çizer.

CHP'nin oy almak için DP'ye, DP'nin de kapatılmamak için CHP'ye yaklaştığı, yani aralarında ideolojik farkın oldukça muğlaklaştığı bu dönemde CHP kimseye yaranamayacaktır. Çünkü 27 yıllık iktidarının bakiyesi ona *dinsiz parti* görüntüsü verirken, halkın nezdinde dinî alanda sağladığı serbestiyet, ya oy almak için politik bir hamle ya da DP'nin yürüttüğü muhalefet sonucu oluşan baskıdan kurtulma amacıyla yapılan bir manevra olarak yorumlanacaktır. Bu hususu örneklendirecek olursak; CHP'nin dinî özgürlük kapsamında önemli hamlelerinden olan din derslerini ilkokullarda seçmeli hâle getirmesine halkın tepkisi, oldukça ses getiren ve bu eserinden dolayı hapse giren, Mahmut Makal tarafından *Bizim Köy*'de şu şekilde dile getirilmektedir: "İmanım demirkıratlar! Her dediklerini yaptırıyorlar. Bu sene din dersini koydurdular mı, gelecek sene de kendileri çıkar başa. Esas öteki Müslüman yazısıyla birlikte fesi getirirler gine. Atarlar şu dinini s...min şapkasını falan." Örnekte de görüldüğü üzere CHP'nin bu politikaları halkı memnun etmez. Ayrıca CHP'nin bu politikaları, aydın kesim tarafından da sıcak karşılanmayacaktır. Falih Rıfkı Atay ve Behçet Kemal Çağlar gibi katı Kemalist CHP'liler partiden istifa ederken, önde gelen aydınlardan Mehmet Ali Aybar ise *Hür* gazetesindeki yazısında, CHP'yi yıktığı putlara tapar görünmesinden ve kurtuluşu dinde aramasından dolayı eleştirir. Dolayısıyla CHP'nin din alanındaki politikaları, ona halkın ve aydınların desteğini sağlamamış olmasının yanı sıra kendisini destekleyen kesimleri de hayal kırıklığına uğratmıştır.

1946-1950 yılları arasında CHP, militan laiklik anlayışını terk edip dine hürmet göstermiş olmakla birlikte; laikliği de elden bırakmamıştır. CHP sadece halkla dayanışma kurmak ve onlardan oy almak, yani dini araçsal olarak kullanmak için dinî alanda özgürlük gerçekleştirip laiklik anlayışını yumuşatmıştır. Öteki türlü CHP'nin genel politikalarına göz attığımızda laikliği terk ederek dine dayalı bir devlet şeklini geri getirmek gibi bir amacının olduğu söylenemez. Örneğin CHP, ilkokullara seçmeli din dersine, tekke ve zaviyeler ile İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına izin vermiş olmakla birlikte, Cumhuriyet rejimini sarsmaya yönelik Saltanat ve Hilafet'in yeniden getirilmesini tartışma konusu dahi yaptırmamıştır. Dolayısıyla 1946-1950 yılları arasında CHP, dinî alanda özgürleşmeye giderek ılımlı laikliği benimse-

miş olmakla birlikte, partinin Cumhuriyet rejiminden ödün verdiği pek de söylenemez. Yani CHP, bu süreçte dahi rejimin partisidir. Nitekim DP de, CHP'nin dine hürmet gösteren *ılımlı laiklik* anlayışını bizzat ondan devşirecektir. Bu çerçevede ele aldığımızda DP'nin, merkez sağın temel unsurları olan, dinî ve ekonomik alanda liberalleşme, antikomünizm politikaları ile ılımlı laiklik anlayışını CHP'den miras aldığı ve 1950-1960 yılları arasında bu politikaların yürütücüsü olduğu belirtilebilir.

Cumhuriyet tarihinde merkez sağın unsurları nüveler hâlinde TCF ve SCF'de görülürken, merkez sağ ilk defa iktidarda olma fırsatını tabiri câizse, 1946-1950 yılları arası CHP iktidarı döneminde bulur. Ayrıca CHP'nin bu dönemde uyguladığı politikalar, Soğuk Savaş dönemi boyunca hemen hemen bütün merkez sağ partilerinin yürütecekleri politikaların da temel unsurlarını oluşturacaktır. Dolayısıyla CHP'nin 1946-1950 yılları arasındaki iktidarı döneminde –hâkim tarih okuması bunun tersi yönde olsa da– Türkiye'deki merkez sağı kurduğu ve ilk yürütücüsü olduğu öne sürülebilir. Bununla birlikte, CHP'nin merkez sağın kuruculuğunu ve yürütücülüğünü üstlenmesi, halkın nazarında samimi bulunmayacak ve CHP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidarı ve *merkez sağın kondüktörlüğünü* DP'ye devredecektir. DP de, iktidara geldiğinde CHP'nin açtığı yolda emin adımlarla ilerleyecektir.

Türkiye'de Siyasetin Merkezi: Merkez Sağ

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası DP'nin iktidara gelmesi halkta büyük sevinç yaratır. Ancak bu durum, seçim döneminde CHP'den pek de farklı bir söylemde bulunmayan DP'nin seçimi kazanmasından ziyade, 27 yıllık tek parti iktidarının yıkılmasından dolayıdır. Hattâ bu durumu *Sebilürreşad* dergisinde Eşref Edip, *Hakka Arka Çevirenlerin Akıbeti* başlığı ile yazdığı yazısında, CHP'nin halkın manevî değerlerine sırtını çevirmesinden dolayı "...manevî ceza"ya çarptırılarak iktidardan uzaklaştırıldığını belirterek eleştirir. Menderes'in hükümet programını okumasının üzerinden henüz bir gün geçmişken, yani ortada henüz bir icraat yokken, Ankara'da mukim *Tacettin Dergâhı*'nın imamı; "Halk Partisi hükümeti kanımızı emiyordu. Milyonları çalıp dinsizliği yaydılar. Allah bizi onlardan kurtardığı için hep beraber, Allah'a ve Demokrat Parti hükümetine dua edelim," şeklinde vaaz verdiğini Şevket Süreyya Aydemir aktarır. Benzer şekilde Hacı Bayram Câmii'nde de seçimlerden sonra CHP'nin Fransa'dan bile daha fazla kâfir olduğunu belirten bir vaaz verilir. Dolayısıyla DP, izlediği siyasal hattan ziyade, CHP'yi iktidardan düşürdüğü için halk nezdinde takdir toplamıştır. Bununla birlikte DP de 1950-1960 arasında, 1946-1950 döneminde Türkiye'nin merkez sağını kuran ve

temel politikalarını *ürkekçe* yürüten CHP'yi *cesurca* takip edecektir. 1946-1950 arasında DP, ideolojik bir belirsizlik içerisinde olmuş, öyle ki kendisini CHP'nin iki parmak solunda tanımlamıştır. Ancak DP, iktidara geldiğinde CHP'nin 1946-1950 arasındaki uyguladığı siyasal hattı izleyerek kendisini siyasal bir konuma yerleştirecektir. Yani DP, CHP'nin 1946-1950 arasında takip ettiği; ekonomik ve dinî alandaki liberalleşme, antikomünizm ve ılımlı laiklik politikalarını pekiştirip genişleterek yürütücüsü olacaktır. Bu çerçevede DP, ilk büyük icraatı olacak olan Arapça Ezan meselesine eğilerek, merkez sağı CHP'den devraldığını gösterecektir.

"İslâm'ı Kurtaran Parti": DP

29 Mayıs 1950'de hükümeti kurarak programı okuyan Başbakan Adnan Menderes, "Millete mal olmuş inkılâpların mahfuz" tutulacağını belirterek, devrimlerin sorgulanacağı mesajını verir. Yani DP iktidarı, devrimler arasında millete mal olmuş ve millete mal olmamış ayrımına giderek Atatürk devrimlerinin bütünlüğünü sorgulamaya başlar. Bu çerçevede ilk ele alınan devrim ise halktan neredeyse en çok tepki çeken, hatta bundan dolayı Bursa'da olaylar çıkmasına ve Atatürk'ün Bursa'ya gitmesine yol açacak olan Türkçe Ezan meselesidir. Her ne kadar bazı kesimler, Atatürk'ün Bursa'ya gittiğinde *Bursa Nutku*'nu okuduğunu rivayet etseler de; Atatürk'ün bu nutku yapıp yapmadığı hususunda bir ihtilaf vardır. Bu ihtilaflı konuyu bir kenara koyup Türkçe Ezan meselesine baktığımızda ise Arapça Ezan'ın Türkçeleştirme çalışmalarının 1931 yılının sonlarına denk geldiğini görürüz. Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı ve İsmet İnönü'nün Başbakanlığı döneminde dokuz hafız, Arapça Ezan'ı Türkçeleştirmek için Dolmabahçe Sarayı'nda görevlendirilerek çalışmalara başlarlar. Bu çalışmalar neticesinde, Arapça Ezan Türkçeleştirilir ve Kadir Gecesi'ne denk getirilen 3 Şubat 1932 günü Ayasofya Câmii'nde Ezan, Türkçe okunmaya başlanır. Ancak CHP iktidarının halktan tepki çeken bu uygulamasına, İsmail Kara'nın aktardığı üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı müftülüklere gönderdiği şu genelge ile Ezan'ın Türkçe okunmasına destek verir, uymayanların cezalandırılacağını belirtir; "...Şer'an memnu (yasak) olmayan böyle Türkçe ezan ve kamet hakkında bazı müftüler tarafından tereddütte meydan verildiği anlaşılmıştır. Binaenaleyh bu tamimin vusulünü müteakip umum ilmiye memurlar, imam ve hatiplere kati tebligat icrası ile en ufak bir muhalefet irtikâp edeceklerin kati ve şedid mücazata [cezalandırmaya] maruz kalacakları tamamen beyan olunur efendim." Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu genelgesi yeterli görülmemiş olmalı ki, Türkçe Ezan'a uymayanlar hakkında cezaî yaptırım getirilir. 2 Haziran 1941 tarihinde 4055 sayılı TCK'nın 526. maddesine eklenen şu hüküm

ile uygulanacak cezaî işlem şöyle belirtilmiştir: "Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, on liradan 200 liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar." Menderes Hükümeti de, Arapça Ezan'ı serbest bırakabilmek için işte bu maddeyi kaldıracaktır.

Başbakan Menderes, uygulanmaya başlandığı ilk günden itibaren halktan belki de en çok tepki çeken devrimlerden (!) biri olan Arapça Ezan okumanın yasak olması meselesine el atar ve bunu ilk olarak *Zafer* gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'e verdiği röportajda dile getirir. *Zafer* gazetesi bunu, 5 Haziran 1950 tarihinde *Arapça Ezana Müsaade Ediliyor* başlığı ile duyurur. Bu röportajda Menderes, Arapça Ezan'a izin vermek suretiyle taassup zihniyetini kıracaklarını belirtmiştir. Tarık Zafer Tunaya, DP'nin Arapça Ezan'ı mümkün kılmak zorunda olduğunu, zira, halkın DP'yi destekleyerek bu isteğini ortaya koyduğunu belirtir. Metin Toker de DP'nin 1950 seçimlerinden önce iktidara geldiği takdirde Arapça Ezan'ı mümkün kılacağını vaat ettiğini belirtir. DP iktidarı, 16 Haziran 1950 tarihinde verdiği yasa teklifi ile TCK'nın 526. maddesini değiştirerek Arapça Ezan okuma üzerindeki cezayı kaldırır. İnönü'nün katılmadığı bu yasa görüşmesinde CHP adına konuşan Cemal Reşit Eyüpoğlu, bu yasanın aleyhinde olmayacaklarını belirtir. Dolayısıyla CHP, Ezan'ın Arapça okunmasına izin veren bu yasa teklifine karşı çıkmamıştır. Ancak CHP'nin karşı çıkmadığı bu yasaya itiraz Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan gelir. Bu yasa, Cihad Baban'ın aktardığına göre, Bayar'ı çok kızdırmış, hatta Cumhurbaşkanı istifayı bile düşünmüş; ancak tabiri câizse "...Menderes'in politik hünerbazlığına, sonunda teslim olmuştur." Arapça Ezan meselesine aydınların tepkileri de tıpkı siyasetçilerinki gibi olacak, kimileri desteklerken kimileri ise DP'ye muhalefet etmeye başlayacaktır. Kendisini Atatürk devrimlerinin bekçisi gören ordu da, Arapça Ezan karşısında tedirgindir. Ezanın Arapça okunması bazı çevrelerin DP'yi eleştirmesine yol açarken, bazı çevrelerin nezdinde ise onu "İslâm'ı kurtaran parti" konumuna getirir ve ona en çok popülerlik getiren politikası olur. Ezanın Arapça okunmasına siyasetçilerin, ordunun ve aydınların tepkileri yukarıda özetlendiği şekildeyken, Arapça Ezan yasağının kaldırılmasının halkta yarattığı etki de kayda değer olmuştur. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, Arapça Ezan'ın halkta etkisini Said-i Nursi'nin talebesi Erzurumlu Mehmet Kırkıncı'dan şu şekilde aktarmaktadır: "Erzurum halkı ikindi vaktinden itibaren ezanın aslıyla okunacağını haber aldı. Bütün halk sokaklara döküldü. Bir bayram havası yaşanıyordu. Herkes kurban keseceği ne varsa alıp, Tebriz Kapı mevkiinde Lala Paşa Câmii'ne kadar dizildi. Minarelerden Ezan-ı Muhammedi okunmaya başladığı an, herkes sonsuz bir sevince gark oldu. Müftü Solakzade Sadık Efendi, 'Ya Rabbi! Ölmeden önce bize bu günleri gösterdin' diye hıçkırıklar hâlinde ağlamaya başladı." Bu anekdottan da anlaşılacağı üzere,

YENİ GAZETE

VAKIT

DAMLALAR

Hele şükür!

HAKKI SÜHA GEZGİN

D.P. mühim bir dâvayı halletti: Ezan Arapça okunacak

Kanun Bugün Meclise veriliyor

D. P. Meclis Grupu müzakerelerinin kapalı veya gizli olması üzerinde uzun tartışmalar yapıldı

Valiler arasında değişiklik

İçişleri Bakanlığı, 300 kaymakamın emekliye ayrılacağı haberini yalanladı

BULGARLAR

Bir vatandaşımızı öldürdüler

Filistin ara bulucu komisyonunda

Yalçın'ın vazifesine son verildi

Ulus'daki yazıları siyasi nezaketle kabili telif görülmemiş

Vakit, 14.06.1950.

Ezan'ın Arapça okunmasının üzerindeki yasağın kaldırılması, bazı kesimleri derinden etkilemiş ve DP'nin geniş halk kitleleriyle İslâmcıların desteğini almasını sağlamıştır. Arapça Ezan'a kadar, DP'ye Celal Bayar gibi Kemalistliği ile bilinen kişilerden dolayı şüphe ile bakan mütedeyyin kesim, Arapça Ezan'a izin verilmesinden sonra ise DP'yi CHP'ye olan karşıtlıkları nedeniyle değil, kendisinden menkul bir şekilde desteklemeye başladığı iddia edilebilir. Öyle ki, belli bir halk kesimi ve İslâmcı basın DP'ye verdikleri bu desteği; DP'nin son derece tartışmalı politikalarında dahi geri çekmeyecektir.

Arapça Ezan'ın halkın nazarındaki sembolik önemi şüphesiz büyüktür. Ezan üzerindeki bu düzenlemenin DP'ye olan katkısını, dönemin önde gelen gazetecilerinden ve 1954 seçim gezisinde Menderes'i izleyen grubun içinde yer alan Emin Karakuş, yaşadığı bir olay vesilesiyle şu şekilde aktarmaktadır: Otomobil içinde, DP konusunda diğer gazetecilerle hararetli biçimde sohbet ederken lafa karışan Şoför: "Bey" demiş, "Dikkat ettim sen bizim partinin aleyhinde konuşuyorsun." Karakuş: "Söylediklerim yalan mı?" diye sormuş. Şoför, "Doğru söylüyorsun, ama değil mi ki, bu parti bize 'Allah-u Ekber' dedirtmiş, minarelerimizde bize duyurmuştur, bu bize yeter." Dolayısıyla Karakuş'un da aktardığı üzere DP, Arapça Ezan'a izin vererek pek çok kesimin desteğini –neredeyse– kalıcı olarak alacaktır.

DP, dinî alanda yürüttüğü politikalarında sadece Arapça Ezan okumanın üzerindeki yasağı kaldırmakla yetinmeyecek; CHP'nin açtığı yolda devam ederek dinî alandaki özgürleşmeleri arttıracaktır. DP iktidarı, 1950-

1954 yılları arasında CHP döneminde açılan İmam Hatip kurslarını okullara çevirerek sayılarını arttıracak; devlet radyosunda Kur'an-ı Kerim yayınlarını başlatacak; seçmeli olan din derslerini zorunlu hâle getirecek; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçe ve kadrosunu arttıracak; câmi inşaatlarını çoğaltacak; Hacca gitmek isteyenlere döviz ödeneği de ayıracaktır. Bu dönemde İslâmî neşriyat sayısının da hayli arttığı gözlemlenir; *Büyük Doğu, Sebilürreşad, Hür Adam*, *İslâm* dergileri ve *İslâm Dünyası, Selamet* gibi yayınlar 1950'lilerde varlık gösteren muhafazakâr dergi/gazeteler arasında sayılabilirler. Hattâ Hükümet, desteklerini kaybetmemek için bazı İslâmî basına finansal destek de sağlayacaktır. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek, *Büyük Doğu* dergisini günlük gazete hâline getirmek için Başbakan Menderes ile görüşür ve bu görüşme sonucunda beş bin lira destek alır. Dolayısıyla dinî politikalar hususunda CHP'nin ürkekçe açtığı yolda DP cesurca ilerleyecektir.

Bu gelişmeler yaşanırken bazı radikal İslâmî gruplar da ortaya çıkmış ve çeşitli yerlerde Atatürk büstlerini parçalama eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Ticanîlerin düzenlediği bu eylemlere tepkiler büyük olmuş; Ticanî lideri Kemal Pilavoğlu ile bir grup müridi yakalanarak mahkemeye verilmiştir. DP de, *irtica hortladı* eleştirilerine son vermek için *AKK'yı* çıkarır ve Türkiye'de irticanın olmadığını, bu eylemlerin münferit olduğunu belirterek eleştirilerin üstünü kapamaya çalışır; nitekim DP açısından AKK, bu eleştirileri hasıraltı etmenin önemli bir aracı olarak oldukça işlevseldir. Bu kanunla DP, kendisinin, Atatürk'ü savunan, rejimin bir partisi olduğu imajını da vermeye çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde DP, Atatürk'ü sahiplenmek için en son basımı 1938 yılında yapılan ve İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde hiç basılmayan Mustafa Kemal'in kaleme aldığı *Nutuk*'un 1950 yılında basımını gerçekleştirir. Üç cilt olarak tasarlanan *Nutuk*'un ilk cildi 1950'de, ikinci cildi 1952'de, son cildi ise 1959 yılında basılmıştır. Kaynar'ın da *Tarihin İnşâsı ve Siyaset* başlıklı kitabında belirttiği üzere DP, her ne kadar *Nutuk*'un üç cilt hâlinde basımını zamana yayarak gayri ciddî hareket etmiş olsa da, iktidara geldiği ilk yıl laik kesim için sembolik değeri olan *Nutuk*'un birinci cildinin dahi olsa basımını yapması, onun Atatürkçü bir parti olduğunu gösterir niteliktedir.

DP'nin iktidara geldikten sonra ilk icraatından biri, komünizmle ilgili suçları düzenleyen maddelerin içeriğini sertleştirmek ve onlara daha sıkça başvurmak oldu. DP, Anayasa'nın irticaya yönelik suçlarıyla ilgili 163. maddesine başvurma hususunda *cimri* davranırken, Anayasa'nın komünizmle ilgili suçları içeren 141. ve 142. maddelerine başvurma hususunda ise oldukça *bonkör* davranacaktır. Yani DP döneminde, CHP'nin başlattığı komünizme karşı mücadele artarak devam edecektir. Hattâ bu çerçevede, başkanlığını DP Isparta milletvekili Sait Bilgiç'in yaptığı ve 1960'lı yıllardaki Komünizm-

le Mücadele Dernekleri'nin öncülü olan Milliyetçiler Derneği de kurulacaktır.

1946-1950 yılları arasında, CHP öncülüğünde Türkiye'de merkez sağ geleneği oluşurken, komünizmle mücadelenin de merkez sağın temel unsurlarından biri olduğu ve CHP'nin bunu uyguladığını yukarıda belirtmiştik. DP, merkez sağın diğer kurucu unsurları gibi, komünizmle mücadeleyi de CHP'den devralarak uygulayıcısı olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca merkez sağ partiler komünizmle mücadele etmeleri sayesinde Sovyet tehdidine karşı Amerika yanlısı bir siyaset de yürütmüş oluyorlardı. Merkez sağ iktidarlarının komünizmle mücadelesi 1990'lara –hatta neredeyse günümüze– kadar devam eder (günümüzde Haziran Direnişi'nden sonra bunun yerini *Gezi*cilerin aldığı söylenebilir).

Ezanı Türkçe okumasına bir imam tarafından mâni olunan müezzin Hafız Sahap Mollaoğlu, resimde görüldüğü gibi ezana Türkçe başlamış, fakat arapça bitirmek zorunda kalmıştır. (Foto: Hürriyet)

Türkçe ezan okuyacak müezzine mâni olundu

Müezzin: "Allaha yalvarmanın yolu birdir,, diyor

Minarenin şerefesindeki zayıf, sarışın genç adam, bileğindeki saate bir kere daha baktı, saat 12'yi 5 geçiyordu. İki avucunu kulakları arkasında açtı, ezana başlamak üzereydi ki aşağıdan tiz bir ıslık sesi işitildi. Eğilerek hafifçe sarktı. Cami hademesi kendisine sesleniyordu.

"Sen ezanı yeni usul okuyacakmışsın diye işitmiş imam efendi. Çok kızdı, ya eski usul okusun, yoksa insin aşağı diyor..

FAHRİ MÜEZZİN

Halbuki sarışın genç adam, Devlet Başkanının ezanın türkçe okunması temennisi üzerine dün öğle ezanını İstanbul'da senelerden sonra ilk defa türkçe okumaya karar vermişti ama caminin imamı buna müsaade etmemişti. Genç müezzin boynunu büktü, sesini ayarladı. Şerefeden uzaklara kadar dağılan ince bir "Allahüekber,, le öğle ezanı başladı.

Hâdise dün öğle namazından önce Topkapı, Gazi Ahmet Paşa camiinde cereyan ediyordu. Sarışın genç adam, 15 seneye yakın bir zamandır Topkapı ve civarı camilerde fahri müezzinlik yapıyordu. Geçimini ise Beyazıt Ağacamii yanında küçük bir dükkânda kunduracılıkla temin ediyordu. Kendisini dine vakfetmiş olan Sahap Mollaoğlu isimli fahri müezzin ezanın türkçe okunması mevzuunda:

"Allaha yalvarmanın yolu arapçada da, Türkçede de birdir. Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi yine yüksek din âlimleri tarafından tefsir edilmesi lâzımdır. Bu suretle gizli kalmış birçok sırların hakikat olacağına inanıyorum..." demektedir.

Bu arada, Türkçe ezan okuyan bazı müezzinlerin Diyanet İşleri Reisliği tarafından ifadeleri alındığı haberine karşı Sahap Mollaoğlu, Diyanet İşleri Reisliğine şu mısra ile cevap vermiştir:

"Hükmetullahdır Hükûmet, deme şu iyi, bu fena, Hilâfı ümmete lâzım itaattir sana...

Ezanın tekrar Arapça okunması kararının alınmasının ardından bu kez de ezanı Türkçe okumaya devam eden bazı müezzinler hakkında soruşturmalar açıldığı haberleri çıkmaya başladı (*Hürriyet*, 10.10.1960).

Diyanet İşleri Başkanı Akseki'nin 25 Ağustos 1950'de, Gazeteciler Cemiyeti'nde yaptığı "Komünizmi İslâmiyet reddeder; hakikî bir mümin komünistlik fikirleriyle katiyen bağdaşmaz," açıklaması, DP'nin komünizme karşı İslâm aracılığıyla mücadele ettiğini doğrular niteliktedir. Ancak sol ile mücadelede sadece İslâm'ı kullanmakla yetinmeyen DP, bizzat solun kendi üzerine gitmeyi de ihmâl etmeyecektir. İlk olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin *Kore'de* "komünist tecavüzü"ne ve "Allahsız"lara karşı savaşma kararını destekleyen DP iktidarı, Meclis kararı olmaksızın Kore'ye asker göndermekte tereddüt etmeyecektir. Üstelik hükümet, komünistlerle savaşmak için Kore'ye asker gönderme kararında yalnız değildir; muhalefet de teknik yönlerden DP'nin kararına karşı çıkıyor görünse de Kore'ye asker gönderme konusunda iktidarı yalnız bırakmayacaktır. Nitekim Toker, İnönü'nün Kore'ye asker gönderme kararına karşı çıkmamış olduğunu, hükümet bu politikasını Meclis'e getirmiş olsaydı destekleyeceklerini aktarmaktadır. Dolayısıyla komünizmle mücadelede iktidar

ve muhalefet birlikte hareket etmektedirler. Türkiye, Kore'de komünistlerle savaşarak NATO'ya üye ülkelerin ana birleştiricisi olan antikomünizm şartını yerine getirecek ve NATO'ya girişi kolaylaşacaktır. Dışarıda dünya barışı için komünizmle savaşan DP, içeride de aynı savaşı devam ettirmektedir. İlk olarak hükümet, Kore'ye asker göndermesini protesto eden, aralarında Behice Boran, Adnan Cemgil gibi kişilerin de bulunduğu TBC'nin üyelerini "Amerikalılarla dostluğumuzun bozulması gâyesi istihdaf" ettikleri gerekçesiyle hapis cezasına çarptırır. Ağustos 1950'de Sovyetler'deki *Narodni Dom* adıyla benzerleri bulunduğu iddiâsıyla toplam sayıları beş bine yakın olan Halkevleri ve halkodaları kapatılır. Ekim 1951'de ise en kapsamlı TKP tevkifâtı yapılır. TCK'nın 141. maddesi uyarınca "...komünist cemiyet teşkil etmek ve bu cemiyete girmek ve faaliyet göstermek" iddiâsıyla, aralarında TKP merkez komitesi üyelerinin de bulunduğu Şefik Hüsnü Deymer, Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, Mihri Belli, Halil Yalçınkaya, Vedat Türkali, Behice Boran, Mübeccel Kıray gibi kişiler tutuklanır, ağır cezalara çarptırılırlar. DP iktidarı, bu kapsamlı tevkifâtın yanı sıra, münferit olayların da peşini bırakmayarak *komünist tehlikesini* sürekli zinde tutmak ister. Örneğin bu dönemde, "Çekoslovakya'da toprak sürenindir", "Çekoslovakya'da işsizlik yok" gibi dövizlerinden ötürü İzmir fuarındaki Çekoslovak pavyon müdürü hakkında *komünistlikten* dava açılır. Ayrıca sol neşriyatlara da el atan hükümet, Oğuz Atay'ın *Yeni Rusya* adlı kitabını toplatır. Bunlarla da yetinmeyen iktidar, CHP'nin ilk darbeyi vurduğu Köy Enstitüleri'ni 1954 yılında Köy Öğretmen Okulları'na dönüştürerek kapatır.

Antikomünizm politikaları çerçevesinde sola sürekli baskının olduğu bu dönemde, onca tutuklamalara rağmen, pek çok olayda da sol, *günah keçisi* ilan edilir. Hükümetin kışkırtıcılığını yaptığı iddiâ edilen 6-7 Eylül Pogromu'nda, ilk başta komünistler suçlanır; Aziz Nesin, Kemal Tahir, Asım Bezirci ve Hasan İzzetin Dinamo gibi kişiler hapse atılır. Hattâ hükümet daha da ileri giderek, gericilik olaylarının arkasında dahi komünistlerin olduğunu ileri sürer. Yani kendisi de onlardan biri olan, Kemal Tahir'in deyimiyle bu dönemin vur abalısı komünistlerin olduğu bir kez daha bu olaylarla görülür. Dolayısıyla CHP ile başlayan ama esas olarak DP ile devam eden liberalleşme

Türkiyede her Komünist hakikî bir Rus ajanıdır

Peyami Safa, dün Eminönü Öğrenci Lokalinde verdiği bir konferansta «Memleketimizde Marksizmi bilen yoktur» dedi

Türkiye Komünizmle Mücadele Cemiyetinin tertiplediği seri konferanslara dün de Eminönü Öğrenci Lokalinde devam edilmiştir. Muharrir Peyami Safa tarafından verilen dünkü konferans alâka ile takip edilmiştir. Memleketimizde Marksizmi tam mânasiyle bilen hiç kimse bulunmadığını izah ederek söze başlayan Safa, «Türkiye'de hakiki komünist yoktur» demiş ve komünist olarak tanınan şahısların birer ajan veya sahte komünist olduklarını söylemiştir. Memleketimizde komünizmle polis ve mahkemelerin mücadele ettiğini ve bazan delil kifayetsizliği yüzünden bir kısım ajanların ceza görmediklerini anlatan konferansçı, Marksizme iyice vâkıf olan hakiki komünistlerden ziyade sahte komünistlerin ve ajanların tehlikeli olabileceklerini ve bunların en az bir düşman kadar zarar verebileceklerini belirtmiştir.

Havadis, 17.04.1957.

politikalarında sol kapsam dışı tutulur; hatta sağa özgürlük sağlandığı ölçüde ve antikomünizm politikaları çerçevesinde solun özgürlük alanı daraltılır.

Her olayın arkasında komünist arama histerisi irtica faaliyetlerinde dahi görülür. Menderes, 4 Mart 1953 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, komünizm hareketi durakladığında gericilerin harekete geçtiklerini söyler ve komünistlerin gericiliği alet ederek eyleme geçtiklerini belirtir. Menderes, memlekette sağ cereyanların tehlikesinin sol kadar olmadığının altını çizer ve dolayısıyla irticaya sola nazaran müsamaha gösterir; bu durum ta ki Malatya Suikastı'na kadar devam eder. DP, CHP'den devraldığı ılımlı laiklik anlayışını ve rejimin partisi olduğunu Malatya Suikastı ile gösterme fırsatı bulacaktır.

İrtica Hortladı!

O güne kadar TCK'nın 163. maddesine başvurmakta cimri davranarak irticaya müsamaha gösteren DP için Malatya Suikastı bir dönüm noktasıdır. İrtica ile uğraşmak yerine enerjisinin büyük bir kısmını komünizmle mücadeleye ayıran DP, Malatya Suikastı sonrası olayın vahametini kavrayarak irtica ile mücadeleye girişir. Genel merkezin görece laikliği savunduğu DP'de, laiklikten rahatsız olan belli bir dinci kesim, DP'nin daha çok yerel teşkilatlarında yer almış ve amaçlarını bu partinin çatısı altında gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Örneğin, DP Konya İl Kongresi'nde şapkanın kaldırılarak fesin geri getirilmesi, kadınların çarşaf giyme zorunluluğuna dâir düzenlemenin yapılması, şeriatın istenmesi; Ankara İl Kongresi'nde de kadınların çalıştırmaması gibi istekler dile getirilmiştir. Yerel teşkilatların bu talepleri reddedilmiş olmakla birlikte Menderes, oy kaygısından dolayı zaman zaman dinci kesimin duymak istediklerini söyler: Örneğin, DP İzmir İl Kongresi'nde Menderes, baskı altında olan dini baskıdan kurtardıklarının, Ezan'ın Arapça okunmasını sağladıklarının, radyodan Kur'an-ı Kerim okuttuklarının altını çizerek, Türkiye Devleti'nin Müslüman olduğunu ve Müslüman kalacağını belirtir. Ancak oy kaygısı ile söylenen bu sözlerin belli bir kesimi cesaretlendirdiği Malatya Suikastı sonrası daha net görülecektir. Olayın vahametini kavrayan DP, popülist söylemi bir kenara bırakarak bu kesimin üstüne gitmeye başlayacaktır. Hattâ bu çerçevede Menderes, DP'nin kiralık bir otel odası olmadığını belirtir; fikirleriyle, inanç ve örgütleriyle kendi dışında olmak suretiyle kendilerini istismar edenlere artık müsaade etmeyeceklerinin altını çizer.

Laik Kemalist aydınların önde gelenlerinden olan ve yazılarıyla gericilikle mücadele eden *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın, 22 Kasım 1952 tarihinde Malatya'da 15 yaşındaki Hüseyin Üzmez tarafından vurulması, ülkeyi ayağa kaldırmıştır. Gerek aydınlar ve basın gerekse iktidar ve mu-

halefet irticaya karşı mücadelede hemfikir olmuşlardır. Menderes, dini kendi maksatlarına alet etmek isteyenlere karşı toplu halde mücadele edeceklerini belirtirken Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ da, saldırının Yalman'a yönelik olmaktan çok ülkedeki düşünce, din ve vicdan özgürlüklerine karşı yapıldığının altını çizer. Ardından da hızlı bir şekilde ucu DP milletvekillerine kadar gelecek olan *irtica şebekesi* kovuşturmaları başlar. Yalman'ın vurulması ile ilgili başlatılan kovuşturmada, suikastın Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu Cemiyeti*'nin ve Cevat Rıfat Atilhan'ın İslâm Demokrat Partisi'nin (İDP) üyeleri tarafından yapıldığı ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu suikast olayında yer alanların –hükümetten aldığı destek ile kısa sürede örgütlenerek pek çok şubeye sahip olan– Milliyetçiler Derneği ile de bağlantılı oldukları anlaşılacaktır. Bu kapsamda dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle İDP kapatılır; *Büyük Doğu* dergisinin yazarı Necip Fazıl Kısakürek de suikastı kışkırtmaktan dolayı yargılanır. Suikastla bağlantılı olan Milliyetçiler Derneği'nin akıbeti de diğerleriyle aynı olacaktır; derneğin başkanı DP Isparta milletvekili Sait Bilgiç ve derneğin yönetiminde yer alan DP Isparta Milletvekili Tahsin Tola partiden ihraç edilirler. Ayrıca Milliyetçiler Derneği'ne altı bin lira yardımda bulunan ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın kadrolarını bu derneğin üyeleri ile doldurmakla suçlanan dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin de istifası gündeme gelir. İrtica kovuşturması sadece Malatya Suikastı ile sınırlanmayacak; "...gerici faaliyetlerde" bulunduğu gerekçesiyle Said-i Nursi hakkında dava açılacak, *Sebilürreşad*'da yazdığı "kara irtica, sarı irtica, kızıl irtica" yazısından dolayı Eşref Edip'e 5 ay hapis cezası verilecek, DP Samsun milletvekili Fehmi Ustaoğlu da Samsun'da çıkan *Büyük Cihat* gazetesinde yer alan "Atatürk olmasa da Sakarya Savaşı kazanılırdı" adlı yazısından dolayı DP'den ihraç edilecektir. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, daha önce Kısakürek'e *Büyük Doğu*'yu günlük gazeteye dönüştürmesinde yardım eden DP'nin Malatya Suikastı'ndan sonra onu hapse attırmakta tereddüt etmemesi veya Malatya Suikastı sonrası Said-i Nursi hakkında gerici faaliyetlerde bulunmaktan dolayı soruşturma açan DP'nin, 1957 seçimlerinde onunla alenen ittifak yapmakta bir beis görmemesidir. Partiye destek veren birbiriyle çelişkili kesimler arasında dengeyi tutturmaya çalışan ve bu kesimler sistemi tehdit etmeye başladıklarında onlara müdahale etmekten çekinmeyen DP'nin bu durumunu Nuray Mert, bir siyasî tutum olarak muhafazakârlıkla gündelik bir tutum olarak muhafazakârlık arasındaki farkla açıklamaktadır ve DP'den itibaren merkez sağ partilerin siyasal bir tutum olarak muhafazakârlığı benimsediklerini belirtmektedir. Ona göre siyasî bir tutum olarak muhafazakârlık, dini, üzerinde ısrar edilmesi gereken bir ilkeler bütün olarak algılamamaktadır. Dolayısıyla DP, muhafazakâr kesimden oy almak için ama laiklikten de ödün vermeden popülist bir şekilde dinî politi-

kalar gütmekte; ayrıca dinde ısrar eden kesimlere de gerektiğinde müdahale edebilmektedir. İşte tam da bu yazının başlığında belirtildiği gibi, DP'nin dini istismar edişi bu bağlamda ele alınmalıdır. Aksi takdirde, DP'nin laikliğinden pek şüphe edilmemesi gerekmektedir. Zîrâ Celal Bayar da pek çok kere "...şeriatı yaşatmayacaklarını" veya "...devrimlerin tamamlayıcısı" olduklarını belirtir. Dolayısıyla DP, CHP'den devraldığı ılımlı laiklik anlayışını Malatya Suikastı sonrası izlediği politikalarla gösterme fırsatı bulmuştur.

DP'nin hem ülke genelinde hem de parti içindeki irtica unsurlarını temizlemesi, CHP ile aralarında barış rüzgârlarının esmesini sağlar. İki parti de, Kore'ye asker gönderme ve Malatya Suikastı sonrası takınılan tutumda da görüldüğü üzere, gerek irticaya gerekse komünist tehlikesine karşı ortak tepki göstermektedirler. Bu yönleriyle aralarında pek de ideolojik bir fark olmayıp her ikisi de rejimin *içerisindeki* (*insider*) partilerdir. Ancak bu durum; "İslâm'ı yeniden tanımlayarak ikinci plana iten Cumhuriyet, seküler vatandaş yetiştirmede başarısız mı oldu ki, irtica tehlikesi Türkiye'de hâlâ varlığını korumaktadır?" sorusunu akla getirir. Mardin, bu durumu; cumhuriyetçi laik ideolojinin bir dünya görüşü olarak İslâm'ın yerini alamamasına, yani *imamın* yerine *öğretmen* getirme çabasının başarısız olmasına bağlamaktadır. Özellikle taşrada, insanların manevî alanında imamın gördüğü sosyal işlevleri, öğretmenler gerçekleştirememiş, insanlar da bu boşluğu Cumhuriyet sonrası yeraltına çekilen tarikat/cemaatler aracılığıyla doldurmaya çalışmıştır. Osmanlı döneminde de varlığını devam ettiren tarikat/cemaatler, manevî alanda devletin dolduramadığı bu boşluğu doldurarak Türkiye genelinde daha fazla yayılmaya başlamışlardır. 1946-1950 arası CHP iktidarının, 1950'den sonra ise DP iktidarının da serbestiyet sağladıkları ortamda bu gruplar görünür olmaya, laik Cumhuriyet ile çatışmaya başlamışlardır. Bunların yanı sıra tarikatların veya cemaatlerin laik Cumhuriyet ile çatışma yaşamasında etken olan önemli bir diğer nokta da iç göçtür. Özellikle DP döneminde tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte, taşralarda daha az işgücüne gerek duyulmuş, dolayısıyla da kentlere doğru bir göç yaşanmıştır. Geleneksel kültürüyle birlikte taşrada yaşayan insanların kentlere gelmesi, merkez ve taşra kültürlerinin sürtüşmesine yol açar. Başka bir ifadeyle bu durum, merkezde yaşayan Kemalist ile taşrada yaşayan siyasal İslâmcının sürtüşmesi anlamına gelmektedir. Bunu Ayşe Kadıoğlu, Kemalist modernleşme projesinin bir yandan merkez ve taşra kültürlerini koparırken, bir yandan da bunların arasındaki mesafeyi kısaltması şeklinde belirtmektedir. Yani bir anlamda, Malatya Suikastı gibi durumların ortaya çıkmasında, Kemalist modernleşmenin de payı vardır.

Suikastın ardından iktidarın yanı sıra, 11 Şubat 1953 tarihinde İstanbul Gazeteciler Derneği de gericilikle savaşmak için bir Millî Tesanüt Birliği kur-

maya karar verir. Bu birliğin idare heyetine de o dönemin önemli gazetecileri olan Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Mümtaz Faik Fenik, Falih Rıfkı Atay ve Ali Naci Karacan seçilirler. Sonrasında ise 29 Temmuz 1953 tarihinde DP hükümeti, Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun'u çıkararak din ve vicdan özgürlüğünü hukukî bir zemine oturtmak ister. Ancak DP iktidarı, bunlarla yetinmeyerek, Atatürk'e bağlılıklarını göstermek amacıyla yapımına 1944'te başlanan Anıtkabir inşaatı ile yakından ilgilenecek, pek çok kere inşaatı teftiş edecek ve inşaatın yapımını hızlandıracaktır. 10 Kasım 1953 günü, Atatürk'ün na'şının Anıtkabir'e nakledildiği törene DP yoğun ilgi gösterir. Atatürk'ün Etnografya Müzesi'ndeki na'şının Anıtkabir'e nakilediliş sürecinde; Atatürk'ün katafalkı açılmış ve onu en son Adnan Menderes, Celal Bayar ve Refik Koraltan görmüşlerdir. Bu törende Cumhurbaşkanı Bayar, "...onun emanetini candan bilmeli" ve "Atatürk: Seni sevmek millî bir ibadettir!" şeklinde, DP'nin irticaî faaliyetlerle ilişkisinin olmadığını, aksine DP'nin Atatürkçü bir parti olduğunu belirten bir konuşmaya yapar. Dolayısıyla DP, Malatya Suikastı sonrası, ılımlı dahi olsa laiklik anlayışını benimsediğini ve laikliği savunmada kararlı olduğunu, dolayısıyla Cumhuriyet rejiminden ödün vermek gibi bir gâyesinin olmadığını göstermiş olacaktır.

Malatya Suikastı sonrası irticanın üstüne giderek irticayı desteklemediği imajını vermek isteyen DP, bir yandan Anıtkabir'in inşâsını bitirerek Atatürkçü olduğunu kanıtlamak isterken diğer yandan da solun üstüne gitmeyi ihmâl etmiyor, duraklayan komünizmin gericiliği eylemlerine alet ettiğini belirtiyordu.

DP'nin Malatya Suikastı sonrasındaki aldığı bu tutum, hem basın hem de muhalefet ile aralarında barış rüzgârları estirir; bu barış ortamı, ta ki iktidarın MP'yi kapatma girişimine kadar devam eder. İrticadan kendisine siyasî bir rant elde etmek isten DP, seçimlerdeki en büyük iki rakibinden birini devre dışı bırakmak için irtica soruşturmasını MP'yi de içine alacak şekilde genişletir. Bu çerçevede MP, 8 Temmuz 1953'te geçici, 27 Ocak 1954'te ise "...dinî esasa dayanan ve gâyesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle Ankara 3. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından tamamen kapatılır. MP'nin kapatılmasında bazı MP'lilerin Atatürk'ün kabrine çelenk koymayı reddetmesi veya Atatürk devrimlerinin bir tehdit olarak algılanmasının dile getirilmesinin de etkisi olmuştur. MP'nin kapatılması CHP'yi fazlasıyla tedirgin edecek; sıra kendisine gelecek korkusuyla 1954 seçimlerine doğru CHP, DP'ye karşı sert bir muhalefet yürütmeye başlayacaktır.

1954 seçimlerine giderken CHP, hâlâ kurduğu merkez sağı yürütmeye çalışıyor ve DP ile 1946-50 arası dinî alanda yürürlüğe koyduğu politikaları öne çıkararak mücadele etmeye çalışıyordu. 1954 seçimlerinde CHP, muha-

fazakâr kesimin oylarını almak için iki temel strateji izlemiştir; ilk olarak kapatılan MP'nin yerine kurulan CMP ile gevşek ittifak yapmış, ikinci olarak ise "Türbeleri biz yeniden açtık," gibi söylemlerle 1946-1950 yıllarında iktidardayken dinî alandaki yaptıklarıyla oy toplamaya çalışmıştır. DP de, bunlara karşılık olarak, Arapça Ezan'a, din derslerine ve dinî radyo yayınlarına izin verdiklerini öne sürerek oy toplamaya çalışacaktır. Ancak seçim sonuçları geldiğinde ise sonuç; hâlâ merkez sağ partisi gibi görünmeye çalışarak oy toplamaya çalışan CHP için bir hezimettir. Türkiye siyasetinin gerçek merkez sağ partisi olma özelliğini CHP'den alarak başarıyla yürüten DP, 2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçimleri'nde aldığı % 58,4 oy ile Meclis'te 503 sandalye ile temsil hakkı kazanırken, CHP ise aldığı % 35,1 oy ile Meclis'te 31 sandalye ile temsil hakkı elde edebilmiştir. DP, özellikle 1954 seçimlerine kadar izlediği dinî alandaki özgürleşme politikaları aracılığıyla pek çok radikal –sistem dışı gruplar da dâhil olmak üzere– halk kitlelerinin Cumhuriyet'i benimsemesini ve aşırı uçlarını törpüleyerek siyasete müdâhil olmalarını sağlamıştır. Ancak 1954 seçimleri sonrası DP'nin dinî alandaki politikaları *özgürlük* olmaktan çıkacaktır.

Kırılma Noktası: 1954 Seçimleri

1954 seçimleri hem DP hem de CHP için bir kırılma noktası olur. CHP, yürütmeye çalıştığı merkez sağ parti imajının DP karşısında anlamsız olduğunu kavrayacak; DP ise zirveye çıkmanın verdiği haz ile otoriter bir hüviyete bürünerek kötüye giden ekonominin boşluğunu dinî alandaki eylem ve söylemleri ile doldurmaya çalışacaktır. 1954'e kadar DP'nin dinî alandaki söylem ve politikaları daha çok dinî özgürlük şeklinde değerlendirilirken, 1954 sonrasında durum için ise; bir dinî istismar söz konusudur.

2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçimleri'ndeki hezimetin ardından 26 Temmuz 1954'te toplanan 11. Olağan Kurultay'da, CHP'nin izlediği politikalar tartışılır. Çok partili hayata geçiş ile birlikte halktan oy almak için Altı Ok'un devletçilik ve laiklik ilkelerinden ödün verilmesi sorgulanır, bu ödünlerin halk nezdinde karşılık görmediği belirtilir. Toker'in aktardığına göre İsmet İnönü, kurultayda şu konuşmayı yaparak devletçilikten ve laiklikten taviz verilmesinin yanlış olduğunu, CHP'nin DP karşısında yapması gerekenin laiklik ve devletçiliğe sahip çıkmak olduğunun altını çizer: "Taviz sahasında DP ile yarış edebilir miyiz? E, o halde? Eğer biz devletçilikten ve bilhassa laiklikten en ufak taviz verirsek bunların ucunu bir daha yakalayamayız... Türkiye'de CHP Atatürk devrimlerinin bekçisi olduğu için itibardadır ve gerçek bir kuvvete sahiptir." CHP'nin Atatürk devrimlerinin bekçisi olduğunun vurgulandığı kurultayda CHP, ilk temsilcisi olduğu merkez sağ parti-

si olma görünümünden vazgeçecek, DP'ye karşı ancak devletçilik ve laiklik dâhil olmak üzere Altı Ok'un bütünlüklü olarak benimsenmesi hâlinde başarılı olabilecekleri düşüncesini vurgulayacaktır. 2 Mayıs 1954 Milletvekili Genel Seçimleri sonrası düzenlenen 11. Kurultay'da CHP, Kaynar'ın da belirttiği gibi, Atatürk devrimlerinin bekçiliğini benimseyerek ve taşra örgütlerine ağırlık verip gençleşerek, yeni bir parti olarak kurulacaktır. Dolayısıyla 1954 seçimleri, CHP'nin sosyolojik anlamda bir parti olmaya başlaması açısından önemlidir.

Seçim sonrası CHP'nin ciddî bir değişim geçirdiği şartlarda DP ise, Toker'in deyimiyle, 1950-1954 yılları arasında *Altın Yılları*'nı yaşamışken 1954-1957 yılları arasında ise ekonominin kötüleşmeye başlaması ve Menderes'in otoriterleşme eğilimleri göstermesiyle *Yokuş Aşağı*ya gitmeye başlayacaktır. DP büyük bir zaferle ayrıldığı 1954 seçimlerinden sonra, ilk sarsıntıyı 6-7 Eylül Pogromu'nda yaşayacak, 29 Kasım 1955 tarihinde ise belki de o güne kadar iktidarının en zor gününü geçirecektir. DP içindeki kriz, başını eski bakan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun çektiği bir grup milletvekilinin, haklarında dava açılan gazetecilere *ispat hakkı* tanınmasını istemesinden kaynaklanacaktır. Krize yol açan bu durum sonrasında, 19 milletvekilinden 9'u partiden ihraç edilecek, geri kalan 10 milletvekili de partiden istifa edecektir. DP'nin liberal kanadını oluşturan bu milletvekilleri, 14 Aralık 1955'te HP'yi kuracaklardır. Ancak bu istifalar ve ihraçlar parti içindeki kaynamayı durdurmaya yetmeyecek, olaylar 29 Kasım 1955'te bütün bakanların tek tek istifasına kadar gidecektir. Az daha koltuğunu kaybedecek olan Menderes'e de koltuğunu korumasını sağlayan –sonradan *Sarol Formülü* olarak anılacak olan– Mükerrem Sarol'un, Menderes'e kürsüye çıkıp, salt kendisi için güvenoyu istemesini, söylemesi olacaktır. Bunun üzerine Menderes, kürsüye çıkarak hafızalara kazınılacak olan şu konuşmayı yapar: "Arkadaşlarım beni diktatörlükle suçladılar. Benim sizin karşısında diktatör olmama olanak var mıdır?... Siz öylesine güçlüsünüz ki, şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilir, hilafeti bile geri getirebilirsiniz." Şüphesiz Menderes'in partililere hilafeti bile getirebilirsiniz demesinden kastı; onların ne kadar güçlü olduğunu vurgulayıp parti içi muhalefeti dindirmekti. DP'nin önceki ve sonraki icraat ile politikalarına bakıldığında; hilafeti getirmek gibi bir amacının olmadığı anlaşılmakla birlikte bu olay bize göstermektedir ki; Başbakan Menderes koltuğunu kurtarabilmek ve muhalefeti dindirebilmek için oldukça tavizkâr bir şekilde dinî popülizme başvurmaktan çekinmemektedir. Bu durum, DP'nin iktidarını korumak için söylemsel/eylemsel olarak yapabileceklerinin *sınırlarını* ortaya koyması açısından da dikkate değerdir. Ancak parti içi yaşanan bütün bu olaylar neticesinde; DP'nin özellikle liberal kanadını kaybetmesi, geriye kalan milletvekillerinin de görece daha muhafazakâr ol-

malarından ötürü, partinin tekdüze ve dinî popülizme daha meyilli hâle gelmesine yol açacaktır. Ekonominin de kötüye gitmesiyle birlikte Menderes, dinî popülizme daha sık başvurarak, elde kalan bu muhafazakâr milletvekillerinin görüşlerine daha uygun siyaset güdecektir.

Seçimler yaklaşırken CHP, 11. Kurultayı'ndan sonra netleştirdiği devletçi ve laik kimliğini vurgulama fırsatını Meclis'te yaşanan bir olay vesilesiyle yakalar. 1954 seçimlerinden önce İzmir Ödemiş'te bir vaiz, DP'nin mitingine gitmeyenleri ve CHP üyelerini münâfık ve kâfir ilan etmiş, bundan dolayı da mahkemeye verilerek dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 10 ay hapis cezası almıştır. Ancak aradan üç yıl geçmesine rağmen, yakalanamadığı için hapis cezasını çekmemiştir. 7 Haziran 1957 günü de, DP'liler bu vaizin bağışlanması için Meclis'e önerge verir. DP'nin Cuma günleri Hacı Bayram Câmii'nde vaaz veren imam milletvekillerinden Ömer Bilen, Aydemir'in bahsettiği üzere, kürsüye çıkarak parmağıyla İnönü'yü işaret ederek şu sözleri söyler: "Sizler dahi, bu vaizin affı için konuşulan bu kanunun lehinde reylerinizi kullanacaksınız. Ta ki siz, Cumhuriyet Halk Partililer, eski günahlarınızı bu vesile ile biraz azaltmış olasınız." Bunun üzerine söz alarak kürsüye çıkan İnönü, Ömer Bilen'i Kurtuluş Savaşı döneminde Millî Mücadele aleyhine fetva veren Padişah yanlısı Şeyhülislâm Dürri Efendi'ye benzeterek şu konuşmayı yapar: "Siyaset adamları Ankara barlarında çıplak kadınların seyrinden zevk alarak eğlendikten sonra, Konya'ya gider, Müslümanlık iddiâsında bulunurlarsa, buna çok esef etmek gerekir." İnönü'nün çok konuşulan bu sözleri, DP'nin dinî istismarının boyutlarını ortaya sermekte ve CHP'nin ona karşı aldığı sert tutumu ortaya koymaktadır.

1957 seçimleri yaklaşırken ilginç bir olay daha yaşanır. DP iktidarının antikomünizm politikaları çerçevesinde irticanın arkasında dahi komünistleri arama mücadelesi karşılığını verir! Türkiye'nin önde gelen sosyalistlerinden ve Vatan Partisi (VP) Genel Başkanı Hikmet Kıvılcımlı'nın 15 Ekim 1957'de İstanbul Eyüp'te yapmış olduğu konuşması üzerine hakkında laiklik karşıtı söylemlerde bulunmaktan dolayı dava açılır. Çalışmalarında klasik Marksist teorinin yanı sıra İbn-i Haldun'a, Kur'an-ı Kerim'e de yer veren Kıvılcımlı, bu topraklara özgü, yerli bir sosyalizm kurmayı hedeflemiştir. Türkiye'de İslâm'ın değerinin farkında olan Kıvılcımlı, Eyüp konuşmasına bir ayetle başlar ve câminin hak mücadelesi için önemine değinir. 1938 yılındaki Donanma Davası da dâhil olmak üzere hakkında pek çok kere soruşturma açılmış olan Kıvılcımlı, toplam 22,5 yıl hapis yatmıştır. Hakkında hem komünizm propagandası hem de laiklik karşıtı eylem ve söylemde bulunmaktan dolayı dava açılan ender kişilerden olan Kıvılcımlı, ironik bir şekilde DP'nin irtica faaliyetlerinin arkasında komünist arama tezini doğrular nitelikte bir şahsiyet olduğunu göster(il)ir. (!)

27 Ekim 1957 seçimlerine doğru DP iktidarı, dinî alandaki vaatleri ile söylemlerini arttırır ve Menderes'in yaptığı seçim konuşmalarının büyük bir kısmını bunlar doldurur hâle gelir. Bu vaatler çerçevesinde Menderes, ilk olarak 1956 yılında Konya'ya yaptığı gezisinde ortaokullara din derslerinin konulacağını açıklar. Yedi yıllık iktidarları döneminde toplam on beş bin câmi inşâ ettiklerini belirten Menderes, 1956 yılında yapımına başlanan Kocatepe Câmii'ne yüz bin lira bağışlar; İstanbul'u ikinci Kâbe yapacaklarını ve her fabrika bacasının yanına câmi minaresi dikeceklerini vaat eder. Ayrıca din adamları yetiştirmek için daha iyi okullar yapacaklarının da sözünü veren Menderes, bu kapsamda 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü eğitim ve öğretime açar. DP iktidarının eylem ve politikalarından da anlaşılacağı üzere dinî istismarın doruk noktasına ulaştığı bu şartlarda, bunu fırsat bilen bir grup Nakşibendî, Bursa Ulucâmi'de bir Cuma namazında gösteriler düzenlemişlerdir. Bir Nakşibendî'nin beline kılıç takıp yeşil bayrak açarak kendini Mehdi ilan ettiği bu gösteride câmi imamı yaralanmıştır.

Seçimlere bu şartlar altında girilmiş, ekonominin kötü olduğu ortamda, neredeyse bütün umudunu din alandaki politikalara bağlayan DP istediğini alamamış, iktidarını korumakla birlikte oylarını % 58,4'ten % 48,6'ya kadar düşürmüştür. İktidarın oylarını düşürdüğü bu seçimlerle ilgili altı çizilmesi gereken nokta; % 41,4 alan CHP'nin, % 6,5 alan CMP'nin ve % 3,5 alan HP'nin oylarının toplamı iktidar partisinin oy oranını geçmesidir. Altan Öymen anılarında, eğer DP'nin seçim öncesinde partiler arası ittifakı yasaklamasaydı 1957 seçimlerinin bir iktidar değişikliğine yol olabileceğinden bahseder. Muhalefetin oy oranlarının toplamı, DP'nin oy oranını geçmesine rağmen 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de uygulanan çoğunlukçu seçim sisteminden ve partiler arası ittifakı yasaklamasından dolayı DP, 1957 Milletvekili Genel Seçimleri'nde 424 milletvekili çıkararak tek başına hükümeti kurma olanağı bulmuş ve iktidarını korumuştur. Ayrıca 1957 seçimleri ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer nokta; kötüye giden ekonominin ve Menderes'in otoriterleşmesinin DP'den CHP'ye oyların kaymasına neden olmasının yanı sıra, CHP'nin de merkez sağ partisi olmaya çalışmayı bırakarak Altı Ok'u devletçilik ve laikliği ilkeleriyle beraber benimsemesi, bunun CHP'ye 1950 ve 1954 seçimlerine nazaran daha fazla başarı getirmesidir. Dolayısıyla seçim sonuçlarına bakıldığında CHP'nin merkez sağ partisi olmak yerine Altı Ok'u savunması, halkın nezdinde görece daha fazla karşılık bulmuştur.

1957 seçimlerinde DP, güttüğü dinî politikalardan istediğini alamamasına rağmen artan otoriterleşmesiyle beraber aydınlar, liberaller, laikler vb. gibi toplumun diğer kesimleriyle ipleri çoktan kopardığı için, seçimlerden sonra da, mütedeyyin kesime yönelimini –hem de arttırarak– sürdürecektir. İslâmî kesim de bu yönelimi karşılıksız bırakmamış, özellikle 1954 ve 1957 se-

çimlerinde DP'yi kuvvetle desteklemiştir. DP'yi destekleyenler arasında farklı itikâdî görüşlere sahip gruplar da mevcuttu. Örneğin, Büyük Doğu çevresi ve Nurcular birbirlerinin İslâmî yönlerini eleştirseler de, DP'yi destekleme konularında hemfikirlerdi. Ayrıca DP iktidarı, Malatya Suikastı sonrası, Kısakürek'i hapse attırması, Said-i Nursi'yi yargılaması gibi zaman zaman bu kesimleri cezalandırma faaliyetlerine girişse de, bu çevreler DP'yi dinsiz parti olarak adlandırdıkları CHP'den daha iyi –tabiri câizse *ehven-i şer*– gördükleri için desteklemeye devam etmişlerdir. 1957 seçimleri sonrası bu gruplarla irtibatını arttıran DP'liler, özellikle Nurcularla yakın temasa geçmişlerdir. *Bediüzzaman* –yani zamanın harikası– lakaplı Said-i Nursi, 1878'de Bitlis'in Nurs köyünde doğmuş olup, Nur hareketinin kurucusudur. *Üstad* olarak da bilinen Nursi, özellikle II. Meşrutiyet döneminde İttihad-ı Muhammedi Fırkası içerisinde aktif olarak siyasette yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ise siyaset yapmayı bırakarak imanî meselelere ağırlık vermiştir. Tek parti iktidarı döneminde sesini pek duymadığımız Nursi DP iktidarı döneminde, DP'nin dine serbestiyet vermesi ve CHP ile kıyaslandığında desteklenmesi gereken bir parti olduğu gerekçesiyle siyasete müdâhil olmuştur. İlk olarak 1950 seçimleri sonrası Menderes ve Bayar'a mektup yazarak seçim başarılarını tebrik eden Nursi, 1954 ve özellikle 1957 seçimlerinde de DP'yi desteklemiştir. Menderes'e yazdığı bir diğer mektupta da, Risale-i Nur külliyatının resmen serbest bırakılması ve Ayasofya'nın ibadete açılması gerektiğini belirtir. Hattâ Başbakan'ın 19 Ekim 1958'de Afyon'un Emirdağ ilçesinde yaptığı gezisinde Nursi ile görüştüğü rivayet edilmektedir. Menderes'in bu gezisinde, Nur talebeleri başbakanı yeşil bayraklarla karşılamışlardır. DP'nin Nurcularla kurduğu bu ilişki, muhalefet tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Çünkü Türkiye'de laik konuma sahip kesimlerin nezdinde Nursi, gericiliğin timsali olarak görülmektedir. Bu sebeple de DP-Nursi yakınlaşması pek çok kesimin tepkisini çekmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi DP, farklı noktalarda duran, hatta zaman zaman birbirleriyle çatışan İslâmî yapıları kendi çatısı altında toplayarak 10 yıllık iktidarı boyunca, İslâmî yapılar açısından şemsiye görevi görmüştür.

1958 yılına gelindiğinde muhalefet, DP'ye karşı güç birleştirme kararına varacak; 1958'in Ekim'inde CMP ile Türkiye Köylü Partisi (TKÖP); Kasım'ında ise CHP ile HP birleşecektir. İktidar da bu birleşme karşında atağa geçerek; 12 Ekim 1958'de DP Manisa İl Kongresi'nde muhalefetin kurmaya çalıştığı Güçbirliği'ni *ehl-i salip* yani Haçlı Ordusu olarak tanımlayıp onların karşısında *Millî İman Cephesini* yani *VC*'yi kurmayı gündeme getirecektir. Dinî referansı güçlü olan bu Cephe'nin amacı ise imansız olarak gördükleri solculara iktidarı bırakmamaktır. Hattâ bazı VC ekipleri, köy köy gezerek, ocak açmaları şartıyla köylülere, "...köyünüze yol yapacağız, kredi vere-

ceğiz, câmi yaptıracağız," gibisinden vaatlerde bulunurlar. Ancak DP'nin bu hamlesi, pek çok etkenle birlikte esas olarak; bu cepheye katılanların –veya katıldığı söylenenlerin– her gün devlet radyosundan uzun uzun okunmasından dolayı halkta ve muhalefette bir tepki oluşmasına yol açacak ve CHP de bunu iyi kullanarak DP'yi köşeye sıkıştırmaya çalışacaktır.

1959'un Şubat'ına gelindiğinde ise ilginç bir kaza yaşanır. 17 Şubat 1959 günü Üçlü Kıbrıs Konferansı'na gitmek için Londra'ya uçan Başbakan'ın uçağı, Gatwich Havalimanı yakınlarında düşer. Menderes, bu kazadan mucizevî bir şekilde sağ kurtulur. Menderes'in bu kazadan sağ kurtulması Türkiye'de, "...Allah'ın sânı ulühiyeti sayesinde olduğu" şeklinde lanse edilir. Menderes, 26 Şubat'ta İstanbul'a döndüğünde büyük tezâhüratla karşılanır, uğruna pek çok kurban kesilerek ona yeni bir dinsel imaj verilmeye çalışılır. Toker, Menderes'in yurda dönüşünde olanları şu şekilde anlatmaktadır: "Londra dönüşü, arabasıyla otel odasına giden Menderes, önce Topkapı'ya geldi ve orada develer kesildi. Kurbanlar bütün yol boyunca devam etti. Park otele vardığında cadillac kan içinde kalmıştı... Menderes ertesi mübarek Cuma günü sabahı Eyüp Sultan'a gitti ve orada, geleceğinden haber-

Yeni Sabah

GÜNLÜK TARAFSIZ SİYASİ GAZETE

Menderes'in uçağı düştü

Başvekil kazadan sağ, sâlim kurtuldu

Londra civarında vukubulan müessif kazada "Sev" uçağının içindeki 24 kişiden 15 i öldü

Arıza yapan uçak mecburî inişe geçti ve gövdesi üzerine düşü parçalandı

Server Somuncuoğlu, Kemal Zeytinoğlu, Muzaffer Ersü, Şerif Arzık Abdullah Parla, I. Savut, G. Türkmen, M.A.Görmüş, muhabir Burhan Ton, Başpilot Münir Özbek, Kozmaoğlu, Biberoğlu G. Uygur ve G. Tezel öldüler

Emin kalafat koma halinde

150 milyon dolarlık ikinci ithâl kotası dün açıklandı

Kotanın 103 milyon doları ithalâtçı firmalara, mütebaki kısmı ise sânayicilere tahsis olundu

Yeni Sabah, 18.02.1959.

dar olarak birikmiş kitleler tarafından 'Yaşa, var ol Müslüman Başvekil! Allah Müslümanların yardımcısıdır,' diye karşılandı." Bu kazayı, siyasete alet eden bazı milletvekilleri de Menderes'in melekleşen adam olduğunu belirtirler. Siyaseten kötü durumda olan DP iktidarı, bu kazadan medet umarak oy hesabına girmiştir.

DP'nin dinî alanda söz söylediği veya politika yürüttüğü dönemlerden biri de Ramazan aylan olmuştur. DP iktidarı, özellikle 1958 ve 1959 Ramazan aylarında dinî istismarlarını arttırmıştır. Bu Ramazanlarda DP, mevlitler düzenlemiş ve bu mevlitleri devlet radyosundan yayınlamıştır. Toker'in deyimiyle bu Ramazanlarda "...radyonun hoparlörü minare hoparlörü" hâline gelir, Menderes'in ve DP'nin ne kadar Müslüman olduğu, hâliyle birbirlerinin antitezi hâline gelen, İnönü ve CHP'nin de ne kadar dinsiz ve komünist olduğu vurgulanır. İnönü de, 20 Mart 1959 tarihinde *Cumhuriyet*'te yer alan habere göre, bu şartlar altında geriliğe karşı AKK'nın etkisiz kaldığını ileri sürerek, ülkedeki durumu şu sözlerle açıklamıştır: "...bugünkü vaziyet, iktidar çevresinin muhalefeti ve tarafsız basını dinsizlikle itham ederek, siyasî bir taarruza geçmesi hareketidir." Toker, Menderes'in gerçekte böyle biri olmadığını, Atatürk devrinde yetişen herkes gibi olduğunu belirtmekte ve Menderes'i maç arifesinde Eyüp Sultan'a giden futbolculara benzeterek; onlar ne kadar Müslüman ise Menderes'in de o kadar Müslüman olduğu yorumunu yapmaktadır. Dolayısıyla Menderes, özellikle 1950'li yılların sonlarına doğru olmadığı gibi görünmeye çalışarak dindar imajı çizmeye çalışmış, bu şekilde halktan oy almayı hedeflemiştir.

On yıldır ülkeyi yöneten DP, özellikle 1957 seçimleri sonrası, ekonominin kötüye gitmesi, Menderes'in otoriter tutumu, özgürlüklerin kısıtlanması, VC, Tahkikat Komisyonu vb. icraat ve politikalarından dolayı yıpranacak, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe ile iktidardan uzaklaştırılacaktır. Darbenin yapılmasında, DP'nin dinî alanda izlediği politikalarının ve DP iktidarının Atatürk inkılâplarına düşman pozisyonuna düşmesinin etkisi olduğu belirtilir. Öyle ki, 28 Mayıs 1960 tarihinde kurulacak Yüksek İlim ve Hukuk Heyeti, DP'nin Atatürk inkılâplarına düşman bir tutum almasını darbenin meşru gerekçesi olarak gösterecektir. Dolayısıyla Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olan ordu, "...kardeş kavgasına meydan vermemek ve demokrasiyi içinde bulunduğu buhrandan kurtarmak" amacıyla yönetime el koyacaktır. Nitekim 1961 Anayasası'nda, 1946-1960 arası gerçekleştirilen din istismarlığı ve Atatürk inkılâplarına karşı tutumu engellemek için Anayasa'nın 19. maddesinde laiklik ilkesi üzerinde durulacak, laikliğin devletin temel ilkesi olduğu belirtilecektir.

Merkez Sağ'ın Türkiye Siyasal Hayatına Katkısı

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden itibaren TCF ve SCF'de emarelerini gördüğümüz dinî ve ekonomik liberalleşme ile ılımlı laiklik anlayışı –sonradan buna antikomünizm eklenecektir– çok partili siyasî hayata geçilen 1946'dan, CHP'nin iktidarının sonra erdiği 1950'ye kadar ilk defa CHP tarafından kurgulanmış ve uygulanmıştır. DP, bu mirası 14 Mayıs 1950'de başarıyla devralmıştır. CHP döneminde başlayan ama esas olarak DP döneminde devam eden dinî ve ekonomik alandaki liberalleşme ve ılımlı laiklik anlayışında –Soğuk Savaş konjonktürünün de etkisiyle– *komünizm karşıtlığı* vurgusu arttırılır ve Türkiye'nin merkez sağının temel unsurları oluşur. DP ile birlikte Türkiye'de siyasetin merkezi; merkez sağ olacak ve bu durum günümüze değin devam edecektir. DP'nin ilk döneminde, partinin dinî alandaki politikaları daha çok özgürleşme şeklinde tezâhür ederken; 1954 sonrası izlediği politikalarda ise dinî istismar daha belirgin hâle gelecektir. DP, kötü giden ekonominin yerine ikame olarak dinî istismarı koymaya çalışır. On yıllık iktidarı boyunca DP, Arapça Ezan'a izin verir, devlet radyosunda Kur'an-ı Kerim yayınlarını başlatır, ilkokul ve ortaokullarda zorunlu din derslerini koyar, on beş bin civarında câmi inşâ eder, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesini arttırır. Sağa özgürlüğün sağlandığı bu şartlarda sol, bu özgürlüklerden muaf tutulur hatta antikomünizm politikaları çerçevesinde amansız bir baskıya maruz kalır. Ancak bununla birlikte DP, hiçbir zaman laiklik ve Atatürk karşıtı bir parti olmamış, hatta Cumhuriyet'in ifrata kaçan yönlerini yumuşatarak, ancak özünü de mahfuz tutarak, Cumhuriyet'i geniş halk kitlelerinin kucaklamasını sağlamıştır. DP, gerektiğinde –popülistçe de olsa– Atatürkçü bir parti olduğunu *Nutuk*'un baskısını yaparak, *AKK*'yı çıkartarak, Anıtkabir'in inşâsını bitirerek göstermiştir. Yani bir anlamda da DP, CHP'den merkez sağın unsurlarını almasının yanı sıra *rejimin partisi* olma özelliğini de almıştır. Dolayısıyla rejimin partisi DP'nin dinî alanda özgürleşmeye giderek ılımlı laiklik anlayışını benimsemesi; geniş halk kitlelerinin Cumhuriyet ile kucaklaşmasına veya barışmasına katkı sağlamıştır. DP'nin dinî alandaki eylem ve politikaları, halkın belli bir kesimi tarafından desteklenirken, belli kesim de bu politikalara tepki göstermiştir. DP'nin dinî alandaki bu politikalarının, 27 Mayıs Darbesi'nin meşruiyet kaynaklarından biri olduğu Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından iddiâ edilmiştir. Ancak bununla birlikte; bu politikalar pek çok radikal kitlenin Cumhuriyet'i içselleştirmesinde önemli etken olmuştur. Pek çok sistem dışı kesim, DP aracılığıyla siyasete müdâhil olmuş ve sistem içi hareket ederek; aşırı uçlarını törpüleyerek rejim için *makul* hâle gelmişlerdir.

Dinin kamusal alandaki görünürlülüğü, Cumhuriyet döneminde gerek CHP gerekse DP iktidarlarının izin verdikleri ölçüde mümkün olmuştur.

Tek parti döneminde dinî alandaki kısıtlamalar artmış, dinî yapılar yeraltına çekilmek durumunda kalmıştır. Çok partili döneme geçilmesinden itibaren de, halkla dayanışma kurabilmek için dinden faydalanılır. Ancak dinî kesimin laik Cumhuriyet'i tehdit ettiği durumlar söz konusu olduğunda ise dinî alandaki serbestiyet daraltılacaktır. Nitekim DP'nin Malatya Suikastı sonrası dinî kesim üzerinde kurduğu baskıyı böyle değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de dinî alanda bir özgürlük söz konusu olmayıp ancak iktidarların izin verdikleri ölçüde bir serbestlik mevcuttur.

Ezcümle, dinî alandaki politikaların ağırlıkta olduğu, CHP'nin başlattığı ama esas olarak DP'nin yürütücülüğünü yaptığı merkez sağ, geniş halk kitlelerini siyasete müdâhil ederek, kurulduğu ilk günden itibaren Türkiye siyasal hayatının merkezine oturmuş, eylem ve politikaların ana belirleyeni olmuştur.

Atatürk'ü Koruma Kanunu

SELÇUK KOCA

CHP'nin muhafazakâr kesimin dinî hassasiyetlerine yönelik başlattığı eylem ve politikaları, DP iktidarı döneminde farklı bir mecraya taşınmış; ancak DP'nin uygulamaları, aynı zamanda, farklı kesimlerin seslerini yükseltmelerine de sebep olmuştur. Yapılan düzenlemelerle Arapça Ezan yasağının kaldırılması, devlet radyosunda dinî yayınların başlatılması, din derslerinin zorunlu hâle getirilmesi gibi politikalar, muhafazakâr kesimde Atatürk devrimlerinden vazgeçile(bile)ceği intibâını uyandırmakta gecikmemiştir.

Tek parti iktidarı döneminde Türkçe Ezan karşıtı eylemler yapan *Ticanî* Tarikatı mensuplarının, DP döneminde cesaretlenerek Atatürk büst ve heykellerine yönelik saldırılar düzenlemesi neticesinde, 31 Temmuz 1951 tarihinde 5816 sayılı *Atatürk'ü Koruma Kanunu* yasalaşmıştır.

Ticanîler

AKK'nın çıkarılmasına gerekçe gösterilen Ticanîlik, Ahmed bin Muhammed El-Ticanî tarafından Cezayir'de kurulan ve oradan da ağırlıklı olarak Kuzey Afrika'ya yayılan, Halvetî Tarikatı'nın alt kollarından biridir. Tarikat, ismini Berberi *Ticane* kabilesinden almış olup, mensupları, tarikatın kuruluş tarihini 1782 olarak kabul etmektedir.

Ticanîlik Tarikatı'nın Anadolu coğrafyasında ilk izleri 1897 yılında görülmeye başlanmıştır. Dönemin Padişah'ı II. Abdülhamid, tarikatın Afrika'daki yaygınlığını göz önünde bulundurarak, yürüttüğü *İslâmcılık* politikasına dayanak oluşturacak şekilde tarikattan yararlanmak istemiş; İstanbul'da Ticanî şeyhleriyle görüşmüştür.

Mustafa Tekin'in belirttiği üzere, özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte 1950'ye kadar Türkiye'de ciddî bir Ticanî hareketi söz konusu değildir. Tarikat, 1906'da Ankara'da doğup hukuk tahsili yaparken öğrenimini yarıda bırakan Kemal Pilavoğlu'nun Ticanî şeyhi olduğu iddiâsıyla ortaya çıkması ve müritlerinin faaliyetleri sonrası ülke gündemine oturur. Tarikat, başlarda Ankara ve Çankırı civarında örgütlüyken sonradan yurdun birçok yerine yayılır.

1941 yılı Ticanîler için kırılma noktası teşkil edecektir. 1941 yılında Arapça Ezan'ın yasaklanarak, Türkçe Ezan okunmasının kanunlaştırılması üzerine, Ticanîler aktif hâle gelerek çeşitli eylemlere girişeceklerdir. Tarikat mensupları, ilk olarak 1942 yılında kanuna muhalefet ederek Arapça Ezan okudular. 1949 yılının Şubat ayına gelindiğinde ise Arapça Ezan okuma eylemi bir mürit tarafından, TBMM çatısı altında izleyici bölümünden gerçekleştirilir. Bu eylem, iktidar tarafından dayatılan Türkçe Ezan'a ilk ciddî tepki olarak ortaya çıkmış ve Arapça Ezan isteyen muhafazakâr kesim arasında tarikata sempatiyle bakılmasına sebep olmuştur.

Tarikat mensuplarının, AKK'nın hazırlanmasına giden süreçte ses getiren en önemli eylemleri ise çeşitli illerdeki Atatürk büst ve heykellerine yaptıkları saldırılar olmuştur. Ticanîler, hilafet yanlısı olup, Atatürk'ü *deccal* olarak nitelendiriyor; kıyametin yaklaştığından ve heykellerin put olduğundan bahsediyorlardı. Bu Tarikat, zaman zaman Atatürk'e, laikliğe ve Cumhuriyet'e yö-

Cumhuriyet

25 inci yıl Sayı: 8795

Cumartesi 5 Şubat 1949

SAFAHAT

İNKILAP KİTABEVİ

...na Tahranda ...ikasd yapıldı

...n kurşunlarla ...en yaralandı

İki meczub dün Mecliste arabca ezan okudular

Alt kat samiin locasından ezan sesi gelmeğe başlayınca Meclis polisleri bunu yapanı yakaladılar, derken arkadaşı ezana başladı

Türkiyede kullanılan ilk radyo telefon

Cumhuriyet, 05.02.1949.

nelik çeşitli eylemler düzenliyordu. 1951 yılı içerisinde 24 Şubat tarihinde Kırşehir'de Atatürk heykelinin burun ve çene kısımlarının parçalanması, 16 Mart'ta Kastamonu Taşköprü'nün Alama Köyü'ndeki okulda Atatürk fotoğrafının gözlerinin oyulması, 23 Mart'ta Ankara Eryamanlar Köyü ve Aydın Dalaman'da, benzer tarihlerde Burhaniye'de, 29 Mart'ta Kütahya'da heykel ve büstlerin tahrip edilmesi kayda geçen eylemlerden bazılarıdır. Ticanîlerin bu eylemleri basında da geniş yer bulmuş, hatta konu Meclis'e dahi taşınmıştır. Meclis'te, saldırılarla ilgili Başbakanlığa yöneltilen bir soruya cevap veren dönemin İçişleri Bakanı Halil Özyörük, "Atatürk'ün ölümünden 14 Mayıs 1950'ye kadar mânevi varlığına 51, fotoğrafına 12, heykel ve büstlerine 4 olmak üzere 67 tecavüz olduğunu, 14 Mayıs 1950'den 1 Nisan 1951'e kadar büst ve heykellere 9, mânevi şahsiyetine 5 ve fotoğrafına 1 olmak üzere toplam 15 tecavüz hâdisesinin olduğunu" söylemiştir. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri ise saldırıları *komünist ajanı* olan sahte şeyh ve mehdilerin, etraflarına topladıkları cahil insanlarla gerçekleştirdiklerini iddiâ ediyor ve bu saldırılardan dolayı da komünistleri suçluyordu.

DP yanlısı *Zafer* gazetesi 1950 seçimlerinden önce ve sonra sürekli olarak CHP'yi Ticanîleri desteklemekle suçluyordu. Cemaat, Tarikat vb. ile siyasî partiler arasındaki ilişki incelendiğinde, muhafazakâr kesim arasında en yaygın iki inanç topluluğu olan Nurcular ve Süleymancılar DP'yi desteklemekteydi. İddiâya göre CHP, diğer ikisi kadar yaygın olmasa da dindar oyları alabilmek için Ticanî Tarikatı mensuplarını partiye üye yapmış, Ticanîler de köy köy dolaşarak CHP'ye oy istemişlerdi. DP'nin iddiâ ettiği CHP-Ticanîler ilişkisine en büyük kanıt olarak Kemal Pilavoğlu'nun 1952 yılında yargılanması esnasında avukatlığını CHP Balıkesir milletvekili Muzaffer Akpınar'ın oğlu Yılmaz Akpınar'ın yapması gösterilmektedir. CHP bu ilişkiyi şiddetle reddetmiş, heykel kırma eylemlerinin yaygınlaşması üzerine de tavrını ortaya koymak maksadıyla çeşitli illerde protesto mitingleri düzenlemiştir. CHP, DP hükümetini, ucu kendisine de dokunan saldırılara göz yummakla ve pasif davranmakla suçluyor, bir an evvel tedbir alınmasını talep ediyordu.

Gerek kamuoyunda gerekse Meclis'te pek çok kere gündeme gelen eylemler o kadar ses getirmişti ki, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Amerika seyahatinde Amerikalı gazeteciler tarafından bu konuda soru yöneltilmiştir. Bayar ise verdiği cevapta, bunların *ferdi* saldırılar olduğunu ve faillerin cezalandırıldığını, Türkiye'de irticaî bir hareketin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.

Bütün bu şartlar altında Menderes hükümeti, üzerindeki baskıdan kurtulmak için AKK'yı çıkarmaya karar vermiştir. Kanunun çıkarılmasından önce DP iktidarı, tek bir kişi lehine kanun çıkarmak hususundaki çekinceleri orta-

dan kaldırarak kendisine hukukî destek sağlamak amacıyla, o dönem Türkiye'de bulunan ünlü Yahudi hukukçu Profesör Ernst Hirsch'in görüşüne başvurur. Zülfü Livaneli'nin 3 Şubat 2008 tarihli *Vatan* gazetesindeki yazısında aktardığı üzere Hirsch, kanunla bir şahıs lehine imtiyaz sağlanamayacağına dâir açık Anayasa maddelerini zorlayarak hükümetin işine geldiği gibi yorumlamıştır. Atatürk'ün öldüğünden bahisle "...hukukî anlamda artık bir şahıs olmadığını, dolayısıyla çıkarılacak kanunun bir şahsı değil Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuna olan saygı ve hayranlığı korumayı amaçladığını" söylemiştir. Hirsch'in bu yorumunda düşünce ve ifade hürriyeti, eşitlik gibi hususlar göz ardı edilmiştir. Bunun dışında, kanunun çıkarılma sebebi olan heykellere yapılan saldırıları cezalandıran başka kanun maddelerinin varlığı da yok sayılmıştır. Şöyle ki, heykel ve büstlere yönelik saldırılar ciddî anlamda irticaî hareket olup rejimi hedef almakta ise CHP tarafından DP'li vekillerin de desteği ile henüz iki yıl önce 10 Haziran 1949'da TCK'ya eklenen 163. madde bu eylemleri yeterince karşılamaktaydı. Söz konusu TCK maddesi "...laikliğe aykırı olarak, devletin içtimaî veya iktisadî veya siyasî veya hukukî temel nizamlarını, kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet kurmayı" cezaî müeyyideye bağlamaktaydı.

Meclis Görüşmeleri

Hukukî altyapısı eksik ve yanlış olan AKK'nın TBMM'de kabul edilmesi çok sancılı olmuş, Menderes ve Bayar kanun tasarısına destek sağlamak için sürekli devreye girmek zorunda kalmıştır. Kanun tasarısı 29 Mart 1951'de Meclis Başkanlığı'na sunulmuştur. Tasarının gerekçesi şöyledir:

> Millî Mücadelenin kahramanı ve memleketin kurtarıcısı Atatürk, Cumhuriyet'in ve inkılâplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hâtırasına, eserlerine ve onu ifade eden varlıklara vâki olacak tecavüzler bilvasıta Cumhuriyet'e ve inkılâplar rejimine tevcih edilmiş bir mahiyet ifade edeceğinden... Türk Ceza Kanunu'nun... 480 ve 482'nci maddelerine göre faillere verilecek ceza ve mahiyet itibariyle Atatürk'ün mânevi varlığına tecavüz edenler hakkında vicdani âmmeyi tatmin edecek yeterlikte görülmediğinden bu tasarının hazırlanmasına lüzum hâsıl olmuştur.

Gerekçenin son cümlesinde kamu vicdanını tatmin açısından bu kanuna ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş olsa da esasında DP iktidarı *dinci, gerici parti* imajından kurtulmak ve kendisinin de *Atatürkçü* bir parti olduğunu kanıtlamak için bu kanuna ihtiyaç duymaktaydı. İşte bu amaca hizmet eden ka-

nun tasarısı, ilk olarak Adalet Komisyonu'na sevk edildi. Adalet Komisyonu'nda tartışmalar çok uzun sürmüş olup, bir ara hükümetten tasarının geri çekilmesi dahi talep edilmiştir. Bu şartlar altında, Menderes'in komisyondaki bir toplantıya katılarak tasarıyı geri çekmelerinin mümkün olmadığını açıklamış olmasına rağmen, komisyonda bulunan birçok DP'li vekil tasarı aleyhine oy kullanmıştır. Birçok DP'linin aleyhte oy kullandığı bu kanun tasarısına komisyonda bulunan CHP'li vekil Kamil Boran ise yasanın "...yetersiz" olduğu gerekçesiyle karşı oy kullanmıştır. Nihayetinde yasa tasarısı ciddî tartışmalardan sonra 17 Nisan 1951 günü Adalet Komisyonu'nda yediye karşı dokuz oyla kabul edilecektir. Tasarının Adalet Komisyonu'ndan geçmesi üzerine bir konuşma yapan Menderes, kanun tasarısına neden ihtiyaç duyulduğunu, Atatürk'e karşı işlenen suçlarda bu tasarıdan evvel kanunî mirasçılarının şikâyetinin gerektiğinden bahisle "Millete mal olmuş böyle bir insanın müdafaasının fani bir hemşireye bırakılamayacağı" şeklinde izah etmiştir. Yani Menderes, millete mal olduğunu belirttiği Mustafa Kemal Atatürk'e karşı yapılan saldırıları, o günlerde hayatta olan Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Atadan'ın tek başına müdafaa edemeyeceğini belirtmekte ve kanunî bir düzenlemenin elzemliğine vurgu yapmaktadır.

Tasarının Meclis Genel Kurulu'ndaki görüşmeleri ise 4 Mayıs 1951 günü başlayacak ve görüşmeler alışılmadık bir duruma sahne olacaktır. Şöyle ki, DP'nin Çanakkale milletvekili Bedii Enüstün, tasarının görüşmelerine başlamadan önce Meclis'te Atatürk için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulmasını içeren bir önergeyi Meclis Başkanlığı'na verdi. Önergenin gerekçesi "...tasarının görüşülmesi esnasında yapılacak konuşmaların yanlış anlaşılmaya mahal vermemesi ve Kemal Atatürk'e ve onun inkılâplarına bağlılıklarının hep birlikte gösterilmesi" idi. Bu önergeyle, tasarıyı eleştireceğiz ancak bu eleştiriler bizim Atatürk karşıtı olduğumuz sonucunu doğurmasın denmek isteniyor ve ayrıca tasarı karşıtları *Atatürk karşıtı* olarak yaftalanmamak için böyle bir önleme başvuruyorlardı. Önergeye hiç itiraz gelmedi ve oybirliğiyle kabul edilerek yapılan saygı duruşunun ardından tasarı üzerindeki görüşmelere geçildi. İlginçtir ki, Meclis'te ciddî çoğunluğa sahip hükümetin hazırladığı tasarının görüşmelerinde DP vekillerinden ilk söz alanlar tasarıyı ciddî şekilde eleştirmişler ve geri çekilmesini istemişlerdir.

Tasarı hakkında ilk söz alanlardan biri emekli tuğgeneral olan DP'li vekil Selahattin Adil'di. Adil, tasarıya karşı olduğunu ifade etmiş, gerekçesini ise "Mustafa Kemal Paşa'nın da idarî, içtimaî, siyasî hataları bulunduğunu söylemek ve yazmaktan men edecek bir kanunu, demokratik rejimi benimsemiş olan bizlerin kabulüne bugünkü Mecliste imkân olmamak icab eder," şeklin-

de belirtmiştir. Ayrıca, tek parti iktidarı dönemini eleştirmiş, bu döneme *şeflik* veya *diktatörlük* demenin suç olarak kabul edilmesini sağlayacak kanuna lehte oy vermeyeceğini söylemiştir. Böyle bir kanunun kabulü hâlinde, tarihteki ve dönemin diğer Türk ve İslâm liderlerini korumak için de benzer kanunlar çıkarılması gerekeceğini ileri sürmüştür. Selahattin Adil, bu konuşmasında Atatürk'ten *Mustafa Kemal* diye bahsettiği için sonradan *Zafer* gazetesinde "Mustafa Kemal, Atatürk'ün eşsiz şahsiyetinde ilk merhaledir. Mustafa Kemal ile Atatürk arasında koskoca bir millî mücadele ve inkılâp tarihi vardır," denilerek Mustafa Kemal'den sonraki *Gazi* ve *Atatürk*'ün farkında olmamakla eleştirilecektir. *Zafer* gazetesinin DP yanlısı bir yayın politikası izlediği göz önüne alındığında, kanuna muhalefet eden bir DP vekilinin bu şekilde şiddetle eleştirilmesi, kanunun arkasındaki Menderes ve Bayar'ın desteğinin anlaşılması açısından dikkat çekicidir. Söz alan DP Konya milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu, Atatürk heykellerine saldıranların, böyle bir kanunun çıkarılmasını amaçladığından bahisle tasarıya muhalefet ediyordu. DP Seyhan (Adana) milletvekili Sinan Tekelioğlu'nun muhalefet gerekçesi, herkese haklı haksız Atatürk'e hakaret ettiği ileri sürülerek dava açılabileceğiydi. Konuşması esnasında, "Atatürk'ün resmi olan bir gazeteyi alsak kazara o gazeteye helva sarsak, sen Atatürk'ün resmi olan gazeteye helva sardın diye mahkemeye mi verileceğiz?" şeklinde bir de örnek vermişti. Tasarıya muhalefet eden bir başka DP'li vekil Arif Hikmet Pamukoğlu ise tasarının Anayasa'nın 69. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesine aykırı olduğunu söylüyor; bütün milletin emniyeti için yeterli görülen TCK'nın Atatürk'ün emniyeti için yeterli görülmeyip hususî bir kanun yapılmasını eleştiriyordu. DP'li Osman Şevki Çiçekdağ ise tasarının kabulünün, gerçekle hiç ilgisi olmadığı halde inkılâp ve medeniyet eserlerinin sarsıldığı, irticanın tekrar hortlamaya başladığı anlamına geleceği yani hükümeti güçsüz göstereceği için tasarıya muhalif olduğunu söyledi.

Tasarı üzerinde tartışmalara geçmeden evvel saygı duruşu önergesini veren Çanakkale vekili Bedii Enüstün önergesine paralel olarak, öncelikle Atatürk'e olan hürmetinden bahsettikten sonra, millete mal olmuş inkılâp ve reformları, bir şahsın taştan, topraktan yapılmış heykelinde veya bir kâğıt üzerindeki resminde sembolize etmenin Atatürk'ün ruhuna saygısızlık olacağını söyleyerek tasarıya muhalif olduğunu belirtmiştir. İzmir milletvekili Halide Edip kanuna muhalefetini, böyle bir kanunun yapılmasının Şark zihniyeti olduğunu, kanunun Atatürk'ü eski Asurlular, Babillilerin yaptığı gibi "Allahlaştırılmış, putlaştırılmış insanlar arasına koymak" anlamına geleceğini söyleyerek izah etmiştir.

CHP ise genel itibariyle benzer özel bir kanun hazırlanmasına taraftar olmakla beraber, DP'den pek çok itirazın geldiği bu kanun tasarısının içireiğini yetersiz olmakla veya sadece şeklî anlamda Atatürk'ü korumayı amaçlamakla eleştirmekteydi. Görüldüğü üzere Meclis'te tasarı aleyhine bir hava hâkimdi ve tasarı lehine konuşmak ve eleştirilere yanıt vermek için kürsüye hükümetten birkaç isim dışında kimse çıkmıyordu. İşte bu şartlar altında, Başbakan Adnan Menderes duruma el koyarak olumsuz havayı dağıtmak maksadıyla kürsüye çıktı ve tasarının gerekliliğini gösteren bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk heykellerine saldırıları önlemek ve "...bu saldırıların hükümeti eleştirmekte bir silah olarak kullanılmasını" engellemek zorunda olduklarından bahsettiyse de DP'li vekilleri yeterince etkileyebildiğini söyleyemeyiz. Netice itibariyle, tasarının Meclis tarafından reddedilmesini önlemek ve zaman kazanmak maksadıyla tasarının anayasaya uygunluğunu denetlemek için ilgili komisyona sevk edilmesine karar verildi. Anayasa'ya uygunluk denetimi, Menderes'e 2,5 ay gibi uzun bir süre kazandıracak, bu sürede Menderes ve Bayar parti içi muhalefeti ikna için yoğun bir çaba sarf edecekti. Ancak Bayar ve Menderes'in tasarıyı Anayasa Komisyonu'ndan geçirmesi pek de kolay olmayacaktı. Komisyonda tasarı için 7 ret, 7 kabul ve 1 de çekimser oy çıkmasına rağmen, kabul oyu veren komisyon başkanının oyu 2 oy sayılarak 24 Mayıs 1951'de tasarının anayasaya aykırı olmadığına karar verildi.

Tasarının 2,5 ay boyunca anayasaya uygunluk denetiminde olduğu bu süreçte, Atatürk heykellerine yönelik saldırılar artarak devam etmekteydi. Ticanîler, Haziran ve Temmuz 1951'de Sıhhiye, Çubuk, Elmadağ ve çeşitli yerlerdeki Atatürk büst ve heykellerine saldırdılar. Bu olaylar nedeniyle Kemal Pilavoğlu ve 11 müridi tutuklandılar. Zamanla tutuklanan Ticanîlerin sayısı 280'i buldu. Saldırılar üzerine ciddî bir toplumsal tepki oluşmuş, çeşitli illerde protesto mitingleri düzenlenmiştir. Menderes, oluşan bu havayı akıllıca kullanacak ve beklemekte olan tasarıyı saldırılardan sonra tekrar Meclis'e getirecektir. Hattâ milletvekillerinin şehir dışında olması sebebiyle, yeter sayısına ulaşılamayan Meclis'i toplamak için il emniyet müdürlüklerine tebligat yollanarak milletvekilleri başkente çağrılacaktır.

Kemal Pilavoğlu.

Meclis'te tasarı hakkındaki ilk tartışmalar Anayasa Komisyonu kararının geçersizli-

ği üzerine olsa da bu fasıl geçilmiş ve planlı davranıp lehte konuşma yapacak vekilleri örgütleyen Menderes'in çabaları sonucu tasarı 25 Temmuz 1951 tarihinde 50 ret, 6 çekimser ve 232 kabul oyuyla yasalaşmıştır. Tasarının, Meclis'e ilk sunuluşunun üzerinden 4 ay geçtikten sonra ve her evrede birçok muhalefete rağmen yasalaşması Menderes ve Bayar'ın kararlılığının sonucudur. Ancak Başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın desteklediği, Atatürk'ü şeklî anlamda yücelten bir kanunun büyük sıkıntılarla Meclis'ten geçmesi ise vekillerin kanunu özümsemediğini, zorlama bir kanun olduğunu göstermektedir.

Kanunun içeriği son derece kısa olup ilk maddesinde, Atatürk'ün hâtırasına alenen hakaret eden veya söven kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası, Atatürk'ü temsil eden heykel büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden bozan veya kirleten kimseye ise bir seneden beş seneye kadar ağır hapis cezası verileceği düzenlenmekteydi. İkinci maddede ise yukarıda yazılı suçların toplu olarak veya zor kullanılarak işlenmesi durumunda verilecek cezalarının arttırılacağı hükmü yer almaktaydı.

Kanunun çıkarılmasından sonra Atatürk heykellerine yönelik saldırılar birdenbire kesilecektir. Bu durumu kanunun amacına ulaştığı şeklinde yorumlayanlar oldu. Ancak kanun çıkarılmadan evvel Ticanî şeyhi Kemal Pilavoğlu ile pek çok müridinin tutuklanması ve halkın bu saldırılara yönelik ciddî tepki göstermesi eylemlerin sona ermesinin gerçek nedeni gibi gözükmektedir. Çünkü önceden yürürlükte olan ve eylemlere karşı uygulanabilme ihtimali bulunan TCK'daki 163. madde, AKK'ya göre çok daha ağır yaptırımlar içermekteydi. Ayrıca 516. maddenin 3. bendindeki "...yazılı abide ve anıtları koruma" hakkındaki hükümler, AKK yerine benzer işlevi görebilirdi. Saldırıların faillerinin AKK'nın yaptırımlarından korktukları için eylemlerine son verdikleri iddiâsı pek de gerçekçi değildir.

Kemal Pilavoğlu'nun bu süreçte tutuklanması üzerine Ticanî Tarikatı büyük bir darbe aldı. Bir süre hapis yattıktan sonra serbest bırakılan Pilavoğlu, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra tekrar tutuklanacak ve Bozcaada'ya sürgüne gönderilecektir. Kısa sürede Anadolu'dan getirdiği müritleriyle ada ekonomisine hâkim olan Pilavoğlu, adadaki Rumları kaçırarak onlardan aldığı üzüm bağlarıyla pekmezcilikten büyük bir servet yapacaktır. Dönemin Bozcaada Kaymakamı'nın rivayetine göre, 1977 yılında eşinin ihbarı üzerine yapılan baskında Pilavoğlu evde 3 oğlan çocuğuyla basılıp tutuklandı. Tutuklandıktan kısa bir süre sonra da öldü. Pilavoğlu'nun ölümünden sonra Tarikatı dağılarak müritleri diğer Tarikatlara katıldılar ve Ticanî Tarikatı geride AKK'yı bırakarak bu topraklardan silinip gitti. Heykelleri *put* olarak gördükleri için kıran, parçalayan Ticanîler, eylemleri neticesinde AKK'nın çıka-

rılmasıyla birlikte *Atatürk'ün ve heykellerinin putlaştırılması* sonucuna sebebiyet vermişlerdir.

Kanunun Politik Arka Planı

Tek parti döneminde dahi lüzumu görülmeyen bir kanunun, çok partili hayata geçiş sonrasında ortaya çıkması, iki partinin rekabet hâlinde olmasından ve bütün popüler konularda halka kendilerini bir adım önde göstermek isteme gayretinden kaynaklanmaktadır. Bu rekabet CHP'nin son yıllarında *din politikaları* hususunda başlamış, DP aynı hususta çıtayı yükselterek devam etmiş ve *Atatürk'ü sahiplenme* yarışı da bu rekabetten payını almıştır.

Menderes hükümeti, irticaî hareketlere göz yumduklarına dâir iddiâları bertaraf etmek, Kemalist hassasiyeti bulunan TSK'ya göz kırpmak ve komutanları etkilemek için parti içi muhalefete rağmen bu kanunun çıkarılmasında ısrarcı olmuştur. Bu kanunla DP, Ayşe Hür'ün *Taraf* gazetesinde 10 Şubat 2008 tarihli köşe yazısında kullandığı tabirle "Atatürkçülük Şampiyonluğu" unvanını CHP'nin elinden almış oldu.

Menderes, tek parti iktidarından bunalan halkın kendisini desteklemesinin en büyük nedenlerinden birinin dinî söylemleri olduğunu gâyet tabiî biliyordu. Ancak devrimlerden geri dönüldüğü, radikal gruplara taviz verildiği izlenimini ortadan kaldırmalıydı. Kaldı ki Ticanîler denilen Tarikat, ciddî bir toplumsal tabanı olmayan, diğer inanç topluluklarına nazaran küçük ve radikal bir gruptu. Bu Tarikata yönelik yaptırımlar, ciddî bir oy kaybına yol açmayacağı gibi, rejimle barışık ve hatta onun devamcısı oldukları mesajını vermelerini sağlayacaktı. Bayar ise zaten Kemalist düşüncelere sahip olduğu için başından beri bu kanunu destekliyordu.

Tanel Demirel'in ifade ettiği gibi Menderes, güç dengelerinin muhafazakâr/dindar kesimden uzaklaşmayı gerektirdiğine inandığı anda bu kesimlerle arasına mesafe koyarak Bayar çizgisine yaklaşmış, irticaya taviz verdiği eleştirilerini karşılamak için AKK'yı çıkarttırmıştır. DP, İnönü CHP'sinin Atatürk'ü unutturmaya çalıştığı temasını işleyip, şeklî ve göstermelik tavırlarla Atatürk'ü sahiplenmeye çalışıyordu. Bunun için de en büyük argümanları Anıtkabir'in kendi dönemlerinde tamamlanması ve AKK'yı çıkarmalarıydı. Bu şeklî hareketlerle topluma ve TSK'ya ne kadar Atatürkçü olduklarını ispatlamış olduklarını düşünüyorlardı. Ayrıca DP, bu kanun aracılığıyla kendisinin daha fazla Atatürkçü olduğunu göstererek, hem CHP ile bu alanda rekabet etmiş olacak hem de CHP'nin Atatürk'le arasındaki bağı koparmaya çalışacaktır. Böylece DP –Mete Kaan Kaynar'ın "Totem, Tabu, Mustafa Kemal

ve Atatürk" makalesinde de belirttiği gibi– kendisine, Atatürk ile bağlarını kopardığı CHP'yi eleştirebileceği meşru bir alan yaratmış olacaktır. AKK aracılığıyla DP, hem Atatürk'ü sahiplenerek kendisinin gerici veyahut komünist olmadığını ortaya koyarak rejimin partisi olduğunu göstermiş hem de CHP ile Atatürk arasındaki bağı kopararak onu eleştirebileceği meşru bir alan yaratmış oluyordu.

Bu kanun, bir şahıs lehine çıkarılan ilk ve tek kanundur. Tarihteki diğer millî veya dinî liderleri korumak için benzer kanunların olmaması, kanunu yapanların Mustafa Kemal Atatürk'ü herkesten ayrı bir yere koyduğu, yücelterek bir nevi ilahlaştırdığı anlamını taşımaktadır. AKK, bir yandan Cumhuriyet döneminde sıkça görülen Atatürk'ü kutsallaştırma eylemlerinin *en üst noktaya ulaşmasının* ve diğer yandan ise Atatürk'ün artık *şekillere indirgenmesinin* göstergesidir.

Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun Etkileri

DP'nin kendisine siyasî rant elde edebilmek için çıkardığı bu kanunun ilk mağdurları ilginçtir ki kanunun mimarı DP'nin destekçileri muhafazakâr kesim olmuştur. Kâzım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* isimli kitabını yayınlayan Tahsin Demiray 15 aya mahkûm olmuştur. Menderes ve DP iktidarının ateşli destekçisi Büyük Doğu Hareketi'nin lideri Necip Fazıl Kısakürek de 27 Mayıs darbesinden sonra aynı kanundan mahkûm olmuştur. Benzer şekilde, Kadir Mısıroğlu da *Lozan Zafer mi Hezimet mi* isimli kitabından ötürü yargılanmıştır.

Son dönemlerde bu kanun yüzünden yargılanan isimler arasında Ahmet Altan, Hasan Mezarcı, İpek Çalışlar, Ragıp Zarakolu, Can Yücel, Hakan Albayrak, Mustafa İslamoğlu, Mümtaz'er Türköne gibi isimler bulunmaktadır. Atilla Yayla, bir toplantıda Atatürk'e "...bu adam" dediği için AKK kapsamında 15 ay hapis cezasına çarptırılacak, Can Dündar hakkında ise Atatürk'ün hayatını anlatan *Mustafa* filminden ötürü aynı kanun kapsamında suç duyurusunda bulunulacaktır. Mümtaz'er Türköne'nin yargılanma sebebi ise bir televizyon programında "Atatürkçü olmayı hakaret sayarım," şeklindeki sözleridir.

Sonuç olarak AKK, DP iktidarının gerici olmadığını göstermek ve kendisinin de Atatürkçü hatta CHP'den daha fazla Atatürkçü bir parti olduğunu ispat etmek için çıkarılmış bir kanundur. DP'nin rejimin partisi olduğu imajını vermek için popülistçe çıkardığı bu kanun, Türk hukuk sisteminde 1951'den beri duran bir *kara leke* olarak olup bir an evvel yürürlükten kaldırılması ifade özgürlüğü açısından zaruridir.

Adnan Menderes

TANIL BORA

Adnan Menderes, modern Türkiye tarihinde herhalde en fazla mitleştirilmiş şahsiyetlerden biridir. Bunda, bir askerî darbe rejimi tarafından kurulan olağanüstü mahkemenin kararıyla idam edilmiş olması, yani *şehit ve kurban* kimliği, kuşkusuz pay sahibidir. *Liberal demokrasinin* ve *kalkınmanın öncüsü* olarak Demokrat Parti'ye atfedilen mitosları kişileştiriyor olması, Menderes'in ismi üzerindeki trajik hâleyi büyütür. Bu mitosları kişileştirmekte, DP'nin ilk genel başkanı Celal Bayar'dan belirgin biçimde öne çıkıyor olması, sadece Başbakanlık mevkiinden kaynaklanan icracı konumundan gelmez Menderes'in; Bayar'ın devletlû edasına kıyasla daha *millete yakın* görünen popüler karizmasıyla ve romantik mizacıyla da ilgilidir.

Hayat Hikâyesi

Adnan Menderes 1899'da Aydın'da doğdu. Annesi de babası da o çok küçük yaştayken veremden öldüler, babaannesi tarafından yetiştirildi. İzmir Amerikan Koleji'ndeki eğitimi savaş yüzünden yarıda kaldı. Önce Kuvva-yı Milliye çetelerinde, sonra düzenli orduda görev aldığı Millî Mücadele'den sonra, dedesinden kalan Çakırbeyli çiftliğinin başına geçti. 1928'de Berin hanımla evlendi. 1930'da, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın il başkanı oldu. Rejim denetiminde kontrollü bir muhalefet yapması tasarlanan SCF'nin, yaygın bir toplumsal muhalefete tercüman olacağının anlaşılması üzerine ikibuçuk ay sonra kapanmaya zorlanmasının ardından; Cumhuriyet Halk Partisi'ni toparlama çabaları çerçevesinde CHP'nin Aydın il başkanlığına 'devşirildi'. 1931'deki

yurt gezisi esnasında onunla tanışan ve etkilenen Mustafa Kemal'in talimatıyla, 1931'de milletvekili yapıldı. İzleyen dönemlerde de hep TBMM'de yer aldı. Bu arada 1933-35 döneminde Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1934'te Soyadı Kanunu çıkınca Ertekin soyadını aldı, yaklaşık bir yıl sonra bunu Menderes'le değiştirdi.

1946 yılında CHP yönetimine verilen ünlü *takrir*in dört imzacısından biri olarak partiden ihraç edildi ve Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldı. DP'nin muhalefeti oluşturduğu 1946-50 döneminde, Partinin Genel Başkanı Celal Bayar'ın temsil ettiği, çok partili rejime ılımlı geçiş yaklaşımı ile tabandaki radikal eğilimleri uzlaştırma yeteneği ile lider kadro içinde temayüz etti. DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinde, Bayar'ın 'teveccühüyle' Başbakan oldu. 1960'a kadar Başbakanlık yaptı. 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra kurulan olağanüstü Yassıada mahkemelerinde, 6/7 Eylül olaylarıyla, bir ticari yolsuzlukla ve örtülü ödeneği suistimalle (zimmet) ilgili olarak hapis ve para cezasına; siyasî muhalefeti bastırmaya yönelik hükümet icraatlarının *kardeş kavgasına* yol açıp *memleket bütünlüğünü* zedelediği değerlendirmesiyle de Anayasa'yı ihlâl suçlamasıyla idam cezasına çarptırıldı. 17 Eylül 1961 günü sabaha karşı cezası infaz edildi.[1]

Tek-Parti Rejimine Demokrat Tepki

Adnan Menderes, Tek-Parti döneminde ilk kez 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefetiyle kendini gösterdi. Koyu muhafazakâr bir korporatist toplum özlemi doğrultusunda köylüyü ailesiyle toprağa bağlama telâkkisini devam ettiren düzenlemelere şu sözlerle karşı çıkıyordu:

> Ocak müessesesi ileriye değil; geriye bakan bir zihniyete dayanmaktadır. Çiftçiliği meslek haline koymak fikri de modern iktisadî hayatın gerektirdiği bir işbölümü mefhumu ile izah olunamaz. Bunlar nasyonal sosyalist rejiminin İskân, Toprak Kanunu olan Erbhof Kanunu'ndan aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümlerdir... Köyle şehir arasına aşılmaz sedler çekmek bu memleketin geriliğini devam ettirecek bir hareket olur.[2]

1 Biyografik bilgiler için bkz. İnan, 2003: 2-43, Aydemir, 1969; Sarol, 1983.

2 Adnan Menderes ile ilgili olarak yapılan tüm alıntılar, Menderes, A., *Adnan Menderes'in Konuşmaları-1,* M. Doğan (haz.) (Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1957a). *Adnan Menderes'in Konuşmaları-2,* M. Doğan (haz.) (Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1957b). *Adnan Menderes Diyor Ki...,* Ş. Esirci (haz.) (Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967). *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları (TBMM 1950-1960),* F. Sükan (haz.) (Kültür Ofset, Ankara, 1991). *Adnan Menderes'in Konuşmaları-Demeçleri-Makaleleri* (9 Cilt) H. Kılçık (haz.) (Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992) isimli çalışmalardan yararlanılarak yapılmıştır.

Bu itirazın kaynağında, büyük toprak sahiplerinin, söz konusu kanunun büyük toprak mülkiyetine getirdiği kamulaştırma tehdidine gösterdiği tepki yatıyordu. DP politikalarının belki en önemli toplumsal sonucunun köyden kente muazzam bir göç akını olacağı düşünüldüğünde de, bu sözler anlamlıdır! Aydemir'in aktardığına göre Menderes, CHP'nin Tek-Parti döneminde Nazi/faşist uygulamalarından ilham aldığı yönündeki imâlara Başbakan olduktan sonra da başvuracak; 1951'de, Halkevleri'nin kapatılmasının tartışıldığı sıralarda, bunların "...faşistvari telâkki ve düşüncelerin mahsûlü olduğunu" söyleyecektir.

Menderes, yerel eşrafa ve mülk sahibi orta sınıflara dayanan, onların temsilini ve güçlenmesini modern ulus-devlet inşâsının temeli sayan, bu bakımdan merkeziyetçilikten ve vesayetçilikten tedirginlik duyan, 'Jakoben' modernizme karşı tedricî bir modernleşmeden yana olan, *muhafazakâr-liberal* diyebileceğimiz bir geleneği temsil eder. Legalist bir 'teenni' ile davranan, kutsal addettiği devlete sadakat duyan bu geleneğin bir halkası olan DP'nın, kutuplaştı(rıl)dığı CHP ve Tek-Parti ideolojisi ile devamlılıklarını gözardı etmemek gerekir.

DP'nin kuruluş ve muhalefet evresinde (1946-50) Adnan Menderes, otoriter Tek-Parti rejiminin mirasına karşı parlak liberal-demokratik belâgat örnekleri vermiştir. Bu belâgatin temel izleği, Türkiye'de cumhuriyetin yeterliliğini, tamamlığını sorgulamasıdır. 1945 Eylül'ünde *Vatan*'da yayımladığı yazısında siyasi hak ve hürriyetler bakımından, 1908 inkılâbının gerisine düşüldüğünü söyler. 1947'de Hasan Saka hükümetinin programını eleştirirken "Cumhuriyetin bir hükümet kalıbı olarak ve şekil halinde kaldığı... millî iradenin hâkim kılınması gibi esaslı bir inkılâbın henüz başarılamadığı" eleştirisini getirir. 1950 seçimlerinden sonra, milletin egemenliği anlamında gerçek anlamıyla cumhuriyetin ancak şimdi kurulmuş olduğunu söyleyecektir. Bayar da DP misyonunu Atatürk inkılâplarının tamamına erdirilmesi olarak sunuyordu.

CHP'ye karşı Atatürk'ün hatırasını ve mirasını sahiplenmekte de Menderes Bayar'a paralel davranır. 1950'de CHP'yi "Büyük Atatürk'ü ve onun partiler ve zümreler üstünde büyük milletimizle beraber başardığı neticelerin topunu kendi muvaffakiyet bilançolarına kaydetmek" ile suçlar. 1953'te *CHP'nin haksız iktisaplarının iadesi* hakkındaki kanun görüşmelerinde "Atatürk'ün Halk Partisi'nden bugüne ne kaldı?" diye sorar, "Atatürk'ün yakın arkadaşları, sistemli bir surette, bir kasd-ı mahsusla denecek şekilde uzaklaştırıldı," der. 1957'de, "Ölümünün hemen akabinde paralardan, pullardan Atatürk'ün resimlerini sildirenler, onlardır [CHP]," suçlamasında bulunacaktır.

Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ilkesinin doğrudan, mutlak uygulan-

ması şiârı, Menderes'in liberal-demokratik patetizminin temelidir. 13 Haziran 1948'de Aydın'daki konuşmasında Menderes, bir 'Atatürk kelâmı'nı mefhum-u muhalifine dönüştürerek, "Ne köylü ne şehirli henüz memleketin efendisi olamamıştır," der. Millî egemenlik vurgusu, CHP'nin temsil ettiği vesayetçi demokrasi anlayışını sorgulamaya dönüktür. Okur-yazar oranı vb. ölçütlerle toplumun demokratik rüşdü hakkında kuşku beyan edilmesi karşısındaki radikal tepkisi, Menderes belâgatinin köşe taşlarındandır. Örneğin, 9 Eylül 1949 İzmir konuşması:

> Ağızlarında münevver demokrasi gibi, vatandaşların ve Türk milletinin münevverler tarafından yetiştirileceğini ve ancak bu suretle, hürriyete kavuşabileceğini, münevver demokrasi tabiri garip bir tedai ile münevver istibdat tabirini hatıra getirmiyor mu? Vatandaşların ve milletin talim ve terbiyesiyle demokrasinin ancak mümkün ve müyesser olabileceği iddiası ise, bu iddiada bulunanların kendilerini Allah tarafından bu memleketi idare ve milleti terbiyeye memur gördüklerini açıklamıyor mu?

1950'lerin ikinci yarısında da, özellikle bürokraside, basında ve üniversitelerde zemin bulan muhalefeti, *kuru kalabalık* olarak gördüğü halkın reyine değer vermemekle, *münevver istibdadı* özlemiyle suçlayacaktır.

Asal'ın *Güneş Batmadı - Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada* başlıklı çalışmasında belirttiği gibi, Menderes'in, savunmayı hayli geride kurduğu Yassıada duruşmalarındaki son konuşmasında dahi, vesayetçi-elitist demokrasi anlayışını sorgulayarak meşrulaştırmak istemiştir kendisini:

> ... bir memleketin Garplı manasında demokratik bir idareye kavuşabilmesi uzun ve çetin yollardan ve safhalardan geçmek ve şartların olgunlaşmasına bağlıdır. Zira bunun olgunlaşması için memlekette ortam ve iklimin birçok bakımlardan müsait hale gelmesi yani siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel şartların olgunlaşması ve hususiyle tatbikattan edinilen köklü tecrübelerin an'aneler halinde olgunlaşması ve vicdanlarda yer etmesi zaruridir. Nitekim, Garbın ileri demokrasileri bütün bu yönlerden çok müsait şartlar altında ve ancak asırlar içinde bugünkü kemâle ermiş bulunuyor. Fakat derhal arz edeyim ki bu şartların kemâle ermemiş bulunması ve bilhassa bir memleketin tarihinden gelen türlü tesirlerin gayri müsait oluşu o memleket için hiçbir suretle bir nakisa olarak görülemez.

1946-50 dönemindeki konuşmalarında Menderes, siyasi haklar ve özgürlüklere, *millî iradenin tecellisinin güvencesi* olarak hararetle sahip çıkar. Asayiş mülahazalarının temel ve siyasal haklarla özgürlükler üzerinde oluştur-

Menderes'in "karizmatik" kişiliği yığınları harekete geçirmede önemli bir etkendi.

duğu baskıyı da gündeme getirir. 21 Mart 1947'de Kütahya'da "Ziraat Vekâletine ayrılan tahsisatın... gizli polis ve emniyet teşkilâtının tahsisatına ancak tekabül eden miktarda" oluşunu eleştirir. 2 Mayıs 1949'da Muğla'da "Millî savunma masrafları millî takati sarsmakta ise, behemehal tasarruf yapılmalıdır," der.

Mükerrem Sarol *Bilinmeyen Menderes*'inde onun şu sözünü nakleder: "Türk milletinin ayağına kadar gidip olayları anlatmak ve onu memleket politikasında bir kuvve-i zinde halinde tutmak lâzımdır." Mamâfih Menderes'in siyasal katılım anlayışı, millete/halka seçmenliğin ötesinde bir *öznelik* atfetmez. 1950 öncesi muhalefet döneminde de, DP içinde *sine-i millete* dönerek parlamento-dışı muhalefeti güçlendirme arayışlarına karşı çıkmış hatta bu eğilimlerin gemlenmesinde kilit rol oynamıştır.

Bu tutum, Menderes'in –örneğin Süleyman Demirel'in de devam ettireceği– *legalizminin* (Ağaoğlu, 1967: 48) ifadesidir. Ya da, Necip Fazıl'ın (1970: 109) üslûbuyla, "...abes derecesinde kanun bağlılığı" Samet Ağaoğlu onun Yassıada'daki ezikliğinin ("Reis Beyefendi hazretleri... emir buyrulursa arz ederim...") yadırganmaması gerektiğini anlatırken, Menderes'in başbakanken de "Kanundan çekinen ve korkan Menderes" olduğunu söyler. Devlete *merbutiyet*, son kertede, millî iradeciliğe baskın geliyordu.

Vesayetçi ve Otoriter Demokrasi Anlayışı

Menderes, iktidardaki ilk günlerinde, siyasal hak ve özgürlüklerin önündeki tüm kısıtları kaldırmaya dönük vaatkâr tutumunu devam ettirir. 28 Mayıs 1950'de DP grubundaki konuşmasında kuvvetler birliği esasından ayrılacaklarını vurgular:

> Hükümet ve Devleti teşkil ederken tek meclisten başka selâhiyetli heyetler kullanmamış olduğumuz içindir ki tek meclisi eline geçiren tek şahıslar o meclis vasıtasıyla bütün memlekete hâkim olmanın imkân ve yollarını bulmuşlardır... Bu itibarla kendimize de itimat etmeyerek, kerameti kuracağımız sistemde aramak mevkiinde insanlar olmalıyız.

20 Haziran 1950'deki sözleri, *ucu açık* bir demokrasi kavrayışını ima eder:

> Demokrasi, mütemadî ve mütevalî müzakere ve münakaşa usulüdür, reyler usulüdür.

Lâkin çok geçmeden, *hürriyet musluklarını sonuna kadar açma*nın risklerine, *hürriyetlerin, yine hürriyetlerin yok edilmesi için kullanılması tehlikesi*ne karşı müteyakkız bir tutum kendini gösterir.

1952'de DP Balıkesir kongresindeki konuşmasında söyledikleri, bir siyasî ironi örneği olduğu kadar, iyimser-hayırhah bir bakışla, hoşgörü alâmeti olarak da görülebilir:

> Elbette vatandaşlar toplanacak mitingler yapılacaktır. Vatandaşlar pek haklı olarak "Vaktiyle bir İsmet Paşa vardı. Kendisini bu memleketi idare için gökten nazil olmuş sanırdı, ona göre bu milleti başkası idare edemezdi. Acaba bu millî şef ne haldedir? Bir gidip görsek ve dinlesek" diyebilirler ve orada burada toplanabilirler. Biz bunları demokratik tezahürat olarak müşahede etmekte ve memnun olmaktayız. Onların devirlerinde böyle şeyler yoktu... Sözlerine elbette güleceksiniz. Demokraside gülmek de vardır.

Daha özgüvenli olduğu dönemde örnekleri görülen bu ironi gitgide zehirlenecek, 1950'lerin ikinci yarısında yerini otoriter bir dile bırakacaktır. Ona "Batı tipi" bir liberal öncülük misyonu yükleyerek büyük ümit bağlayan gazeteci Ahmet Emin Yalman, Menderes'in "Hür münakaşaya, tenkide ve muhalefete karşı tolerans" göstermeyi başaramadığı fikrindedir. Siyasal yoldaşı Samet Ağaoğlu, Menderes'in 1950-57 döneminde yine de "...demokrasinin ana prensiplerinden" ayrılmamayı başardığını, ancak 1957'den sonra de-

mokrasinin *aşırı* ve *suistimalî* yorumları nedeniyle "...memleketin idare edilemez hale geldiğini" düşünerek, otoriter tutumlara meylettiğini savunur. Aslında Menderes, daha ilk iktidar döneminde (1950-54), tam da basındaki muhalefetin *ölçüsüzlüğünü* gerekçe göstererek, hak ve özgürlüklere kısıtlar getirmeye başlamıştır. İlk kez 5 Aralık 1950'de, Kore'ye asker gönderilmesi tartışmaları sırasında dile getirdiği "Bu kadar fazla demokratlık, bizzat demokrasiyi ortadan kaldıracak tehlikeler irâs [getirebilir] edebilir," görüşünü, hemen her konuşmasında tekrarlayacağı bir şiâr haline getirecektir:

Menderes 1950'ler boyunca, demokrasi içinde idare etmenin müşkülâtını bir erdem olarak sahiplenmekle onu bir otoriter tehdit iması olarak kullanmak arasında salınmıştır. Bu ikazcı söylem Türk sağının demokrasiye düştüğü sabit şerh olarak kurumlaşacaktır:

> Demokratik nizam ve hürriyet içinde idare, açık denizde kaptanlık etmek kadar güçtür. (1951)

> geniş bir hürriyet içinde memleketi idare etmenin arz ettiği güçlükler ve hatta tehlikeler... (1954)

DP'nin oylarının gerilediği 1957 seçimlerinden sonra, Menderes'in ikazcı söylemi, demokrasiyi *istisnâî* sayan, *şartlara* bağlayan –hatta bunun için Tek-Parti rejiminin ihdasından delil getiren– bir istikamete döner. Ağaoğlu bu durumu şöyle aktarır:

> Demokrasi, egzotik bir çiçeğe benzer. Onu yaşatabileceğimiz serlere ihtiyaç var. Yoksa sağdan soldan, önden arkadan esen sert rüzgârlara dayanamaz.

14 Kasım 1957'de DP Meclis Grubu konuşması zabıtlarından nakledersek: "Demokrasi nadir bir nebattır. Son derece itina ister."

> ... sanki bugün her şeyin üstünde, vatanın, vatandaşın emniyet ve selâmetinin üstünde bir tek dâvâ vardır. O da nedir? Birtakım insanların kafasındaki muhayyel bir demokrasi. Aman, buna kıyısından köşesinden bir halel târî olmasın. Böyle şey yok arkadaşlar... Atatürk demokratik bir idareyi kurmak iştiyaki ile iş başına geldi. Bunda en küçük bir şüphemiz yoktur. Fakat şartlar müsaade etmediği için her şeyden evvel vatanı düşündü.

Menderes'e hayırhâh bakan literatür, DP iktidarına karşı toplumsal muhalefetin iyice yoğunlaştığı 1960 yılında, Cumhurbaşkanı Bayar'ın sert önlem-

lerden yana olmasına karşın onun *halka giderek, halkı kazanarak* demokrasinin krizini aşma niyet ve gayretini terk etmediğini ileri sürer. Bu yorum büsbütün yersiz olmamakla birlikte, asl olan, Menderes'in bu dönemde özerk bir inisiyatif geliştirememiş olması; Mükerrem Sarol'un gayet isabetli tasviriyle, "...yarı niyaz yarı tehdit uyarıları"yla zamanı tüketmesidir.

Millî İradecilik

Menderes, liberalliği ve demokrasiyi parlamenter sistemin işler halde olması yeter koşuluyla tanımlıyordu. Esas itibarıyla *ekseriyet sistemi* olarak tanımladığı demokraside, genel (*millî*) iradeyi temsil etme yetkisinin *genel bir vekâletname* anlamına geldiği, dolayısıyla *tüm erkleri* uhdesinde topladığı düşüncesindeydi. Menderes, 1924 Anayasası'nın 1950'de bir an için eleştirdiğini gördüğümüz kuvvetler birliği ilkesine temel meşruiyet kaynağı olarak sarılmıştır. Sarol'un ifadesiyle, bu Anayasa sisteminin "...men edici [represif] değil önleyici [preventif]" olduğu mülâhazasıyla, otoriter-vesayetçi bir *önlem* anlayışını içselleştirmiştir.

Menderes, Sarol'un aktardığı gibi, yargının bağımsızlığı ilkesini, sözünü ettiğimiz genel/millî irade anlayışından hareketle göreliliştirir:

> Bütün kuvvetleri parlamento temsil eder. Yürütme yetkisini nasıl hükümete veriyor ve onu murakabe ediyorsa, kaza yetkisini de adliyeye veriyor ve onu murakabe ediyor. Adalet cihazına bir çeşit muhtariyet demek olan dokunulmazlık tanımak, kaza hakkını milletten koparıp almak demektir. Batı'da hükümetler, milletin değil burjuva sınıfının hükümetleri olduğu için, karşılarındaki işçi sınıfına teminat vermek maksadıyla, kendi elinde tuttuğu kaza hakkını, her bakımdan müstakil bir adalet cihazına bırakmıştır. Bu, bir sınıfın başka bir sınıfa vermek zorunda kaldığı bir tavizdir. ... Bizim hiçbir zaman böyle bir mecburiyetimiz yok. 'Kadını erkek, erkeği kadın yapmaktan başka her şeye muktedir Parlamento' sınıflı İngiltere toplumunda değil, daha sınıflara bölünmemiş, iç sanayi sömürüsü belâsına uğramamış Türk toplumunda kurulur ve işler.

Basın Kanunu'nda yapılan değişiklik vesilesiyle sarf ettiği "Hâkime de mahkûma da dur demenin zamanı gelmişti," sözleri de, yargıyı iktidarın bir işlevi olarak düşünme eğiliminin ikrarıdır. Menderes, siyasal iktidarın denetime açıklığını ve siyasal muhalefet hakkını da göreliliştirir; iktidarın dayandığı parlamento çoğunluğunun bu işlevi üstlenebileceğini iddia eder:

Muhalefet murakabe deyince bunu mintarafillah kendisine mevzu ve kendisine münhasır bir imtiyaz ve sahibiyetinin bütün milletvekillerinde mevcut olduğunu ve ayrıca murakabenin Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu hakikatini bir türlü hatıra getirmemektedir.

Menderes, otoriter yönelimini, Tek-Parti döneminin hayaletiyle sürekli bir polemik vasıtasıyla meşrulaştırmış;. CHP'nin Tek-Parti zihniyetinden *anarşiye varan aşırı hürriyetçiliğe* kaymasındaki *sinizmi*, bilcümle demokratik hak ve özgürlük taleplerini itibarsızlaştırmak maksadıyla işlemiştir. CHP muhalefetine karşı tutumda bir başka bahis, *revanşizmdir.* Özellikle İslâmcı tarih yazımında Menderes, hasmına karşı yeterince kararlı davranmamakla eleştirilmiştir. Necip Fazıl'in söyleyişiyle (Kısakürek, 1970: 194, 299-302), "Halkın kendisini öc alıcı olarak gönderdiğinden habersiz... Halk Partisini tasfiye memuriyeti bulunduğundan gafil... gülünç bir demokrasi tesellisi içinde... ona normal bir muhalefet partisi mahiyetinde hayat hakkı tanımıştır." Bizzat Bayar (1986: 142 vd.), Menderes'in 1950 seçimleri öncesindeki "Devr-i sabık yaratmayacağız," vaadini, eski dönemde işlenmiş idari ve siyasi suçları affetmek anlamına geleceği için yersiz bularak eleştirir.

Menderes'in yeniden ürettiği millî irade söylemindeki *millîlik* sıfatı, bu mutlak siyasal yetkiyi, kutsal, aşkın bir yükle zenginleştirir. Menderes, siyaset 'ruhsatını' vatanperverliğe bağlar. 6-7 Eylül olaylarını "Kıbrıs meselesinden doğan bir millî galeyanın ortaya koyduğu birtakım tahribat..." diye mazur göstermekten geri kalmamıştır. Millî hamâseti okşamaktan geri kalmamakla beraber, burada da otoriter-devletçi bir *ölçü* anlayışıyla *aşırı cereyanlara* kaş çatar. 1953'te Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikastten sonra, her renkten muhafazakâr-milliyetçinin altında toplandığı çatı örgütü olan Türk Milliyetçiler Derneği'ni kapattırmaktan ve Dernek üyesi üç milletvekilini DP'den ihraç etmekten geri durmamıştır.

Antikomünizm

Çok partili hayata geçişten itibaren Türkiye'de demokrasiye ve özgürlüklere getirilen kısıtın ana jeneratörü, komünizm tehdidi olmuştu. Menderes, demokrasinin *müşkülâtını* işlerken, bu kaynaktan bol bol beslenmiştir. En esnek anlamıyla 'sol' sayılabilecek her söz ve eylemi, hatta yeri geldiğinde her muhalefet belirtisini komünizmle irtibatlandırarak kriminalize etmiştir. 1950 seçimleri sonrasında DP Grubu'ndaki ilk konuşmasında, –komünizmi değil– *sol*u şöyle tanımlar:

Biz solculuğu bugün "Bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma" mânâsına alıyoruz. Bunları bir fikir ve his olarak kabul etmekten uzağız.

18 Ocak 1958'de Gaziantep DP il kongresindeki ifadesiyle, "Hedefi, hürriyetleri yok etmek suretiyle tahakkümlerini tesis etmekten ibaret" olan ve "Nehy ve inkâr ettikleri hürriyeti silah olarak alıp kullanan... sapık telâkkiler" olarak komünizmin yanı sıra saydığı "Siyasî irtica, vicdan hürriyetine karşı hareketler ve aşırı milliyetçilik" de, eninde sonunda, komünizme indirgenir: "Memleketimize düşman bütün cereyanların uzaktan ve yakından [komünizm] kaynağ[ın]a mensup olduğunu bilmek lüzumu vardır." 6-7 Eylül olaylarının sorumluluğu da ilk elde *–otomatik olarak–* *komünistlere* yıkmıştır nitekim! 1950'lerin ikinci yarısında, CHP'nin muhalefetini de komünist usulleri kullanmakla itham edecektir.

Bu hayli genişletilmiş –ve keyfî genişletmelere açık– anlamıyla komünizmin, düşünce özgürlüğünden istisna edilmesi gerektiğine dair görüşleri, ibretliktir. 1951'de Türk Ceza Kanunu'nun değiştirilmesi hakkındaki Meclis görüşmelerinde, "Kanunu ortadan kaldıracakları için kanun dışı addettiği komünistler için fikir hürriyetini kabul etmediklerini" söyler: "Hürriyetlerimizin mevcut olabilmesi için evvelâ bir vatanın mevcut olabilmesi lâzımdır. Bu.. evvelâ bir istiklâl davasıdır." Yasak ve suç ölçüsü için cebir unsurunun şart koşulmasına karşı çıkışını, komünizmin cebir dışı yollarla iktidara gelse bile cebre dayalı bir yönetim anlayışına dayanması ile temellendirir; ayrıca, cebir şartı aranmasının komünistin teşhisini ve tecziyesini gayri mümkün kılabileceğini ekler!

Devlet ve Bürokrasi

Devletin ve bürokrasinin nüfuz alanını geriletmesi, Menderes'e atfedilen liberal misyonun önemli bir veçhesidir. 1946-50 muhalefet döneminde, devleti kutsallaştıran "töreyi" sorunsallaştırıyordu gerçekten. 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikler tartışılırken, "Devletin millî bütünlüğü, Devletin siyasî birliği, Devletin millî birliği tabirlerinin... manâya kuvvet verme maksadiyle... yan yana yazılmış olmaları"na getirdiği eleştiri, önemli bir demokratik dikkati yansıtır.

Ancak Menderes, Devletin "yüceliğine", onun millet/halk iradesinden özerk aşkın varlığına iman etmek bakımından, Tek-Parti'den müdevver resmî siyasal kültürün dışında değildi. O bir aşkın değer ve bir *mitos* olarak Devleti de-

ğil, *aygıt* olarak devleti, yani *bürokrasiyi* geriletmek istemiştir. Bu hedef doğrultusundaki kimi eleştirileri, analiz değeri bakımından da dikkat çekicidir. Tek-Parti sisteminin "toplumu memurlaştırıcı" siyasetine ilişkin şu sözleri, örneğin:

> Vaktiyle Osmanlı Devleti denildiği zaman saray ve onun etrafında toplanmış kapıkulu, gedik sahipleri ve vilayetlerdeki eşrafın anlaşılması gibi, Halk Partisi sisteminde de seneler geçtikçe iktidarın etrafında koskoca bir zümrenin adeta devletleştiğine şahit olduk. Böyle bir devlet anlayışının ilk neticesi memuriyet kadrolarını alabildiğine genişletmek ve bu suretle mümkün olduğunca geniş ve okumuş vatandaş kütlesini iktidarın emrinde ve onu maişetiyle bağlı hale getirmek oldu. Buna muvazi olarak da iktisadî hayatın memurlaştırılması gayretleri sarf olunuyordu. Bu suretle daha çok sayıda vatandaşları işleriyle güçleriyle iktidara bağlamak imkânı elde edilmiş olacaktı. (1 Ekim 1947)

> Münevver ve okumuş zümreyi mümkün olduğu kadar Devlet kapısına bağlamak, şuurlu hesaplı olmasa bile insiyakî olarak belirmiş bir temayüldür. ... Devletçilikte ölçünün kaybedilmiş ve aşırı hudutlara gidilmiş olmasında da bu temayül ve insiyakın tesirlerini aramak yerinde olur. (13 Şubat 1950)

1948 Bütçesi görüşmelerindeki kapsamlı eleştirilerinde *bütçe hakkını* savunması, bir liberal motif olarak önemlidir:

> Vergi olarak toplanan paraların herhangi hizmet ve ihtiyaçlara ayrıldığını bir bakışta görebilmek ve hükümet ve bürokrasinin güttüğü politikayı bütçe denen belgede kolayca takip edebilmek...
>
> ... öteden beri alışılmış itiyatların bir sonucu olarak bütçede görülen her bir kısmın mutlaka bir zaruretin ifadesi ve bir hükme dayanır olduğu zihniyeti...
>
> ... şuna buna yardım ve ihsanlarda bulunabilmek, yeni yeni kadrolar ihdası ile iktidar ve yetki sahalarını genişletmek eğilimleri... (akt. İnan 2003: 212, 215)

Menderes'in antibürokratik tutumu etrafında kurulan mitosun inşâsında, bürokratik kurallardan, hiyerarşiden ve protokolden âzâde davranma eğiliminin de payını gözardı etmemek gerekir. Bu tutuma atfedilen *pratik-pragmatiklik, müteşebbislik-işbitiricilik* sıfatlarıyla, Türkiye'nin siyasal kültüründe liberalizm-devletçilik ikiliğinin kronikleşecek ihtilâf alanlarından birinin göstergesel koordinatlarını çizmiştir.

İlerleme, Kalkınma

1960 Nisan'ında bir temel atma töreninde iktisadî kalkınmanın önemini vurgulayarak: "Muasır medeniyet seviyesine ulaşabilmek sözü ancak bu yoldan tahakkuk eder," der Menderes, "...üst tarafı lâfü güzafı bimanadır." Cumhuriyetçi-modernist söylemin *liberal* kolunun manifestosu mahiyetindedir bu sözler. Liberal (ve liberal-muhafazakâr) modernizm perspektifi, modernleşmenin dinamiğini ve güvencesini Kemalist kültürel inkılâplarda değil iktisadî değişimde arar. *Gerçek* modernleşmeye ancak kalkınma ve refah artışıyla erişilebileceğine inanır. Adnan Menderes, bu inancın heyecanlı bir taşıyıcısıdır. Modernist *İlerleme* mitosuna candan bağlıdır. Kalkınma ve zenginleşme vaadi etrafında bir *pathos* ve iyimserlik geliştirmiştir. Onun iktisat politikasını benimsemeyen Şevket Süreyya Aydemir (1969: 217), Menderes'in *müsbet yönünü* burada görür: *Menderes büyük rakamlardan korkmayan adam*dır, inşâcı ve imarcıdır.

Menderes'in imarcılığı, İstanbul'un restorasyonuna bizzat büyük mesai harcamasında sembolleşmiştir. Tek-Parti döneminin Ankara aleyhine ihmal ettiği İstanbul'a itibarını iade etme girişimiyle de alakalıdır bu mesai. İstanbul imar seferberliği, mimar Doğan Kuban'ın yorumuyla şehrin *yaya kenti* olmaktan çıkıp *yol-meydan-otomobil* üçgeninin hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanacaktır (akt. Çizmeli, 2007: 582-5)

Menderes mitosunun temel motifi: İki dünya savaşı arası buhran konjonktürünün yokluk ve tutumluluk devrinin ardından kalkınma-zenginleşme iştahını körüklemesi ve ekonomik girişimciliğin "önünü açmasıdır". Kuşkusuz Menderes, *konjonktür himmetinden*, yani dünya kapitalist sisteminin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki büyük gelişme hamlesinin ivmesinden yararlanıyordu. Başarısı, bu konjonktürün ideolojik karşılığını iştiyakla üreten söylemi kurmasıydı. Ekim 1953'te Adapazarı'ndaki nutkunda Türk milletinin "Çalışkan ve iktisadî zekâya sahip" bulunduğunu, oysa "...eski idarenin, Türk milletinin bütün çalışma imkânlarını köstekleyen bir yolda yürüdüğünü" söyler. 21 Nisan 1954'te Trabzon'da yabancı sermayeye dair şüpheleri geri çevirirken "Onlar hâlâ, ninelerimizin 'İşten artmaz, dişten artar' düsturunu gütmektedirler. Halbuki dişten biraz artar, asıl artış işten olur. Sürekli geliştirmek ve kalkındırmak kredinin mucizevî vasfıdır. Bugünkü medeniyet, kredi üzerine kurulmuştur, kredi medeniyetidir," der. Menderes'in söylemi, Tek-Parti ideolojisinin kapitalizmin üzerine örttüğü *ar perdesini* yırtmış; kârın, tüketimin, kısacası iktisadî rasyonalite dilinin *meşrulaşmasına* ve hegemonikleşmesine kapı açmıştır.

Adnan Menderes ve Celal Bayar, Tuzla'daki jip fabrikasının açılışında. *Milliyet*, 13.04.1956.

Bu söylemin temel bir unsuru, Tek-Parti döneminin devletçi ekonomik politikasının sorgulanmasıydı. 15 Mayıs 1952'deki Balıkesir konuşması, iyi bir özettir:

> Devletçilik olmasaydı bir Nazilli fabrikası, bir basma fabrikası kurulamazdı diyenlere "Koskoca Amerika devletçilikle mi kuruldu?" sualini sorabiliriz. ... Bizim iktisadî sistemimiz her vatandaşa zekâ ve melekâtının hürriyet havası içinde inkişafı teminatını vermektedir. Onların devletçiliği örfi idarelerle, mahkemelerle, tekkelerle, totaliter zihniyetle vatandaşı eti ve kemiği ile devlete bağlamaktadır. Onların devletçiliği siyasî zorbalıklarının iktisadî sahada tecellisidir.

DP'nin izlediği iktisadî politikalara bakıldığında ise, Menderes'in söyleminin kurduğu karşıtlıkların en azından "abartılı" olduğu ortaya çıkar. Ahmet İnsel (1996: 190 vd.), DP'nin iktisadî politikasının 1950 öncesiyle süreklilik içerisinde, güdümlü bir ekonomide birtakım aktörleri girişimci konumuna yükseltmeye dönük bir politika olduğuna, ayrıca kamu sektörünün alanını genişlettiğine dikkat çekerek, bu politikayı *liberal devletçilik* olarak tanımlar. Özellikle 1954'ten itibaren, iç piyasaya dönük sanayii geliştirmeyi hedefleyen korumacılık önlemleri takviye edilmiştir. DP, 1950-53 döneminin, özel-

likle tarım üretimindeki hızlı artışa büyük getiri sağlayan ve muazzam bir kalkınma atılımına olanak tanıyan elverişli konjonktürünü, 1954'ten sonra bulamayacaktı. Ancak hem büyük toplumsal desteğini borçlu olduğu hem de "samimi" bir iyimserlikle baktığı büyümeyi ve kalkınmayı ne olursa olsun devam ettirmek isteyen Menderes; popülist müdahalelerle (başta enflasyonist finansman) ve ABD'ye abartılı bir *işbirlikçi istek*le (Keyder, 1989: 110) yaklaşıp daha fazla iktisadî destek almaya çalışarak, bu ivmeyi tekrar yakalamaya çalıştı. Oysa sorun, gelişen sanayi sermayesinin dahi Menderes'ten ümidini kesmesine yol açacak bir 'plansızlık' idi.

Batı, ABD

Menderes'in modernist ilerlemeciliğinde pekâlâ bir *Batı hayranlığı* da kendini gösterir. Atatürk inkılâplarını *Garba müteveccih* olmakla tanımlamıştır. "Kurulmakta olan dünyanın ahengine uymak", "insanca yaşamak isteyen milletler camiasına katılabilmek" vb. şiârlarını sıkça tekrarlayarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Batı blokuna dahil olma önceliğini vurgulamıştır.

Menderes'in ve DP'nin Batı yöneliminin mümeyyiz vasıfları, Soğuk Savaş atmosferinin damgasını taşıması ve ABD'ye "meftunluğudur". DP Hükümeti'nin 1950 Haziranı'nda Anayasa'nın açık hükmüne rağmen TBMM'ye başvurmadan Kore'ye asker gönderme kararı alması, bu çizginin stratejik başlangıç adımıdır. DP liderliği, bu yönelimin gayretkeş bir *Amerikanperverlikle* bağdaşmasını teşvik etti (Bora, 2002). Menderes, ABD önderliğindeki *hür dünyayı*, neredeyse *perestişkâr* bir söylemle, *dünya sulhü*nün ve *insanlık idealleri*nin teminatı olarak sunuyordu. Bu politika, *peykçi Batıcılık* diye de tanımlanmıştır (Eroğul, 1990: 175). DP'nin Amerikanperverliği, otarşik bir milliyetçilikle sosyalizan antiemperyalizm arasında salınan güçlü bir tepkiye zemin oluşturmuş; özellikle ordu içindeki muhalefetin –ancak 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra "yatış(tırıl)an"– motiflerinden biri de bu olmuştur.

Menderes'te, gerek ülke içi ve uluslararası popülarite arayışıyla gerekse antibürokratik bir "jest" olarak, dış politikaya doğrudan müdahale etme, aktif olma isteği gözlemlenir (Mütercimler ve Öke, 2004: 372). Gerek Bağdat Paktı girişimi, gerekse Kıbrıs politikasında 1957/58'de girdiği taksimci fevrîlik rotası, bir yanıyla, bu eğilimine örnektir. Kıbrıs politikasında milliyetçi *celâdet ve bahadırlık* havasının estiği ve Yunanistan'la ilişkilerin gerildiği dönemde gerçekleşen (*yetkililerin* gözyumması ile İstanbullu Rumlara dönük kitlesel bir linç ve talan seferberliğinin yaşandığı) 6/7 Eylül olayları, Menderes'in Batı ve ABD nezdindeki prestijini yıpratan bir olay olmuştur. ABD'den umdu-

ğu ilâve ekonomik desteği bulamayışının hayal kırıklığıyla SSCB'yle ilişkileri iyileştirme girişimleri, bu soğumayı pekiştirmiştir. Neticede Menderes, askerî darbeyle devrildiğinde, ABD'den bir protesto sesi işitilmeyecektir.

Din, Muhafazakârlık, Liberalizm

Adnan Menderes, İslâmcılar açısından da bir mitsel şahsiyet olmuştur. Gerçi İslâmcı aydınlar kuruluş aşamasında DP'nin, Necip Fazıl'in söyleyişiyle "...daha iyi CHP olmak"tan ileri gitmediğini düşünüyorlardı (Kısakürek, 1970: 59). Ancak Adnan Menderes, başbakan olmasından sonra, DP içinde, *inananlar*la gönül bağı olan ve *İslâm'a hizmet edebilecek* bir kutup olarak görülmüştür. 13 Haziran 1950'de DP grubunda "Millete mal olmamış, milletin vicdanına bir değirmen taşı ağırlığı ile çökmüş olan bazı tedbirleri ortadan kaldıracağız," vaadi; peşinden Türkçe ezan uygulamasının kaldırılması ve dinî pratiğe dair başka serbestîler getirilmesi; İzmir DP il kongresindeki konuşmasından, "Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir," diye aktarılarak yayılan sözleri; bunun yanında, P. Safa, N. Fazıl gibi muhafazakâr aydınların laisist Kemalist aydınlara karşı tedavüle soktuğu *İnkılâp softaları* deyimini kullanmaktan geri kalmaması... vb., onun bir *din* adına bir umut olarak görülmesine yol açmıştır. Necip Fazıl'ın şu sözleri, İslâmcı ve milliyetçi-muhafazakâr aydınların o dönemdeki ruh halinin veciz bir özetidir: "...gözlerimiz Menderes'te, yeni tecelliler bekliyoruz." (Kısakürek, 1970: 254)

Menderes'ten, Tek-Parti rejiminin dini kamusal hayattan tasfiye eden uygulamalarıyla ilgili revanşist bir tutum izlemesini ve İslâmî kuralların hâkimiyetini adım adım ihyâ etmesini uman, ara ara da bu umudu güçlendiren "tecelliler" gören İslâmcı aydınlar, her seferinde, Menderes'in *geri adım atmasıyla* hayal kırıklığına uğrar; yine her seferinde onu cesaretlendirmek için büyük gayret sarf ederler. 1953'te *Sebilürreşad*'da Eşref Edip, Menderes'in, "Müslüman halkın, milletin kalbî muhabbeti"ne rağmen masonların ve "... inkılâp softalarının" irtica uyarılarına kapılmasından tedirgindir (akt. Kara, 1994: 88-98). *Büyük Doğu* için Başbakanlık örtülü ödeneğinden çokça yardım alan Necip Fazıl (1970: 230), kendi misyonunu, Menderes'i *istidatlı olduğu* İslâm Davası'na kazanmak, onu düşmanlarına karşı güçlendirmek olarak tanımlamıştı. O da açık mektup ve şiirlerle Menderes'e çağrılar çıkarmış (Kısakürek, 1970: 233, 333); onu *hepçi olmaya*, böylece "...her şeye malik, hâkim ve haklı olmaya" çağırmıştır. 1955'te yayımlanan, "Menderes, ah Menderes!" diye başlayan şiiri, "Halâskar yine sensin, / Sensin yine metedres!

[imdada gelen]" dizeleriyle sonlanır. 1959 yılı başındaki resmî Londra ziyaretinde düşen uçaktan sağ çıkması, Menderes'in ruhanî kuvvetlere veya salih bir imâna sahip bulunduğuna delâlet ettiği inancının dindar halk arasında yayılması, bu politik-ideolojik mersiyeleri takviye edecektir.

Menderes'in kendisi ise, dindarlığın *yaşanması* serbestisine hayırhâh yaklaşan ve inanç özgürlüğünü vurguluyor, bu özgürlüğü demokrasinin temel ölçütü sayıyordu. Dine hürmetkâr bir anlayışın pekâlâ modernliğin ve demokrasinin inşâsına katkıda bulunabileceğini düşünüyordu. 1956'da Konya konuşmasında şöyle demiştir: "En ileri milletlerin dahi din ile siyaseti ve dünya işlerini birbirinden ayırdıktan sonra ne derecelere kadar dinlerine bağlı kaldıklarını elbette biliyoruz." Dini kontrol etmeye dönük Kemalist laisizm anlayışından farklı olarak, *Batılı anlamda laik* bir tutumdan yanaydı. "'Şeriat elden gidiyor!' vâveylasına benzer bir 'Atatürkçülük elden gidiyor!' feryatları"ndan (*a.g.y.*: 63) söz ederken kurduğu koşutluk, Kemalist laisizmin dinvâri/dini ikame eden bir karakter kazandığını imâ eder. Ancak, Oğlu Aydın Menderes'in ifadesiyle, "Muhafazakârlığın da dindarlığın da sosyal optimalitesini" gözetmiş (Menderes ve Akyol, 2011: 128); *antilaik* olarak gördüğü hareketler karşısında, laisist cephenin teyakkuzunu paylaşmıştır. Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkartılmasında gösterdiği özel gayret de bu fasıldandır.

Mizaç

Hem trajik hayat hikâyesi, hem de hep vurgulanan *duygusal* kişiliği nedeniyle, Menderes hakkındaki anlatılarda mutlaka onun *psikolojisine* ve mizacına da değinilir.

Menderes'in psikolojik tasvirlerinde öne çıkan unsur, bir tür 'şeytan tüyüdür'. Doğrudan temas ettiği her insanı –hasmı da olsa– sarmaya muktedir bir sıcaklığından bahsedilir: "Her zaman barışmağa hazır ruhu... seven ve kin tutmayan kalbi... zarif tevazuu... şık, gözalıcı yumuşaklığı" (Ağaoğlu, 1967: 30, 47) "Güler yüzlü, nazik, zinde, afacanlık derecesinde zeki ve uyanık" (Yalman, 1997: 1563) "Terbiyeli, nazik, uysal ve sevimli... güler yüzlü... Alçak gönüllü, alttan alan, karşısındakine içten bir yakınlık gösteren... sade, mütevazı, gösterişten uzak." (Aydemir, 1969: 263)

Yanındaki ve karşısındaki büyük politik şahsiyetlerle, Celâl Bayar ve İsmet İnönü'nün *devlet ciddiyetiyle* karşılaştırıldığında iyice belirginleşen duygusallığı hatta *naifliği*, kâh erdem kâh zaaf olarak ele alınır. Necip Fazıl, *piknik tip* teşhisi koyar. Karakoyunlu (2004: 54) *marazî romantizm*den bahseder. Şevket Süreyya Aydemir (1969: 247), onun bütün biyografilerinde işlenen

çift şahsiyetliliğini en fazla vurgulayan yazardır: "Bazen romantik, bazen aşırı realist, bazen kendini bütünüyle veren, bazen hercai, bazen sözünün eri, bazen sözüne güvenilmeyen insan." Aydemir, Menderes'in *İnönü fobisi*nde, onunla bir *baba* figürüymüşçesine kavga etmesinde de bu çift şahsiyetliliğin izlerini arar. Çift şahsiyetliliğiyle beraber, *güvensizliğinin* de... Onun *halk sevgisi* ile *yalnızlığı* arasındaki gerilim de, çocukluk ve yetişme çağının koşullarıyla irtibatlandırılan bu güvensizlikle açıklanmıştır: "Yalnızlık hislerini halk içinde unutmağa çalış"ıyordur (Ağaoğlu, 1967: 134); bilhassa 1957'den sonra, Aydemir'in söyleyişiyle "...kalabalıklar içinde yalnız"dır.

Adnan Menderes'in bir gençlik fotoğrafı. (Kaynak: http://image.samanyoluhaber.com/Images/Resim/Images/News/2010527/2.jpg)

Bu psikolojik karmaşanın kritik noktası, liderlik karizması ile kimi hayatî karar anlarındaki aczi arasındaki çatışkıdır. *Çevresinin* veya ortak siyasî akıl üretecek bir heyetin yıpratılması pahasına kendi etrafında bir kişi kültünün yaratılmasına müsait bir tutum aldığını, buna kapıldığını söyleyebiliriz. Parti içi demokrasiyi, Meclis grubunun inisiyatifini gitgide gerileten bir tutum izlemiştir. Öte yandan, ona aşkî denebilecek bir rikkatle yaklaşan Mükerrem Sarol'un deyişiyle "...mizacı[nın] telkine müsait" oluşu itibarıyla –ve yine *yalnızlığı* ve *güvensizliği* ile–, neredeyse periyodik olarak değişen *yakın çevrelere* ihtiyaç duymuştur.

Necip Fazıl (1970: 307-308), onun âcizliğinin, iktidarsızlığının kaynağını, liberal-demokrat bir aymazlıkla dost-düşman ayrımını yapamayışında ve liberal kalkınmacı *kemmiyet hamaratlığının* ufkunu daraltmasında görür: "... küçük ıslah hareketlerinde ve maddeyi süsleme ve geliştirme zanaatında emsalsiz hamarat." Hakkında nice medhiyeler düzdüğü Menderes'i, idamından yaklaşık on yıl sonra, *cüretsizlik, enerjisizlik, pısırıklık,* en nihayet *hünsalık*la tavsif edecektir. Homofobik imalar Necip Fazıl'a özgü değildir. Muhalifi *Akis* Dergisi, 27 Mayıs'tan sonraki bir sayısında, Menderes'i "Suni nezaket dolu kırıtık hal" atfederek aşağılar. 1950'lerin ikinci yarısında muhalif basında sıklıkla kadın suretinde karikatürize edilmiştir.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu

TANEL DEMİREL

Ege bölgesinin büyük ve köklü ailelerinden Karaosmanoğulları'na mensup olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, 1900 yılında Manisa'da doğdu. İstanbul'da Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdi. Yirmili yaşlardan itibaren *Dergâh, Yeni Mecmua, Resimli Gazete* gibi yayın organlarında hem edebiyatçılar ve edebiyat dünyamız ve hem de soysal temalar üzerinde duran yazılar yayınladı. Alev Sınar Uğurlu'nun *Bir Muhalifin Edebi ve Sosyal Yazıları* başlıklı kitabında da vurguladığı gibi Karaosmanoğlu, bu yıllarda, edebî ve soysal yazılarının yanında dönemin iktidarına yönelik, kitabında da belirttiği üzere muhalefet imaları içeren siyasî yazılar da yazmaktaydı. Çoğu *Son Telgraf* gazetesinde yayımlanan bu yazılar nedeniyle Takrir-i Sükûn yasasından sonra tutuklandı. Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde idam talebiyle yargılandı. Siyasî yazılarında iktidara karşı gâyet ılımlı eleştiriler yönelten Karaosmanoğlu, dönemin koyu CHP'li olmayan herkese dokunan siyasî ikliminin kurbanı oldu; bedel ödedi. Ziraat Okulu'nda iken kaydolduğu Hukuk Mektebi'nin son sınıfından tutuklandığı için atıldı. Oğlu Ali Karaosmanoğlu'nun 4 Temmuz 2014 tarihli *e-posta mesajı*'ndaki ifadesiyle, "Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın 'isteği' üzerine gazeteciliği bırakıp, çiftçiliğe başlamak zorunda kaldı." Ayrıca, idarî bir kararla, uzunca bir süre Manisa ili sınırları dışına çıkması da yasaklandı. Daha sonra yeniden CHP milletvekili oldu. Ancak demokratikleşme sürecinin başlamasıyla birlikte bu partiden istifa etti. DP'nin kuruluşundan itibaren Genel İdare Kurulu üyesi olan Karaosmanoğlu, örgütlenme sürecinde saygı uyandıran kişiliği ile öne çıkan, türlü baskılar karşısında yılmayan biri olarak temayüz etti. 14 Mayıs 1950 seçim zaferi ile birlikte DP Genel Başkanlığı'na getirileceği söylentileri çı-

kan Karaosmanoğlu, bu pozisyonu Başbakan Adnan Menderes'in üstlenmesiyle birlikte, önce devlet daha sonra da İçişleri Bakanlığı'na getirildi.

Cumhuriyet gazetesinin 16 Ekim 1955 tarihli haberine göre,1954 seçimlerinden itibaren, DP içinde daha fazla görünür hâle gelen muhalif kanat içinde "Bir adamı bir zümreyi yerlerinden kaldırıp o yerleri işgal etmek için mi bu mücadeleyi verdik," diyen Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu da yer almaktadır. Muhalif kanat, DP'nin kuruluş ilkelerinden saparak temel hak ve hürriyetleri güçlendirmek bir yana ihlal etmeye başladığı, parti içi kontrol ve denetim mekanizmalarının zayıfladığı, tek partili yılları aratmayan bir şeflik rejimine doğru gidildiği iddiâlarını dile getiriyordu. 1955 yılında, aralarında Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun da bulunduğu muhaliflerin bir kısmı partiden atılırken diğerleri ise istifa ettiler ve HP kuruldu. Karaosmanoğlu, bu partinin Ekrem Hayri Üstündağ'dan sonra ikinci Genel Başkanı oldu.

HP, basın hürriyeti, üniversite özerkliği, tarafsız cumhurbaşkanı gibi temalar üzerinde durdu. Yargı bağımsızlığı ve tarafsız idareyi hayata geçirecek değişiklikleri hedeflediğini duyurdu. DP'nin plansız ekonomi politikalarının istikrarsızlık ve adaletsizliğe yol açtığını iddiâ eden parti, piyasa ekonomisini reddetmeden dönemin moda Keynesyen fikirlerine uygun olarak uzun vadeli planlara dayalı sosyal adalet ilkelerini de gözeten bir model önerme iddiâsındaydı. HP'nin siyasî programının klasik hak ve hürriyetlerin tamamının tanındığı daha liberal ve dolayısıyla daha az bürokratik bir cumhuriyetçilik ve cumhuriyetçi modernleşme projesi idealini gündeme getiren, Hamit Emrah Beriş'in ifadesiyle "Liberal değerleri Kemalist ilkeler doğrultusunda meşrulaştırmaya çalışan" *Forum* çizgisinden esinlendiğini söylemek herhalde yanlış olmaz. *Forum* dergisinin önde gelen isimlerinden Aydın Yalçın, Muammer Aksoy, Münci Kapani ve Şerif Mardin gibi isimler HP'ye katılmışlardır. HP'nin, DP'nin hayal kırıklığına uğrattığı liberal siyasî prensiplere sempatiyle yaklaşan aydınların ağırlıkta olduğu, seçmen kitlesine hitap etmekte zorlanan, bu kitleyi DP hükümetinden daha iyi yöneteceğine inandıramayan bir siyasî parti hüviyetini taşıdığı kısa bir süre içinde anlaşılacaktır. HP'nin dert ettiği meseleler, DP'ye oy veren ve verdiği oy ile hayatının önemli ölçüde değiştiğini gören kitleler için önemli gibi görünmediği gibi, entelektüellerin ağırlıkta olduğu parti kadroları da, zihniyet dünyaları ve yaşam tarzları açısından CHP'lilerden çok farklılarmış izlenimini vermiyorlardı.

HP Genel Başkanı olarak Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu parti içi demokrasi geleneğinin güçlü olduğu ülkelerdeki gibi, liderliği eşitler arasında birinci konumunda olmak olarak algıladığını vurguladı. Kendisine olağanüstü özellikler atfedilen, yanlış yapmaz ve eleştirilemez dava ve misyon adamı lider

kavramlaştırmalarına karşı çıktı. HP içinde kendi rolü konusunda, Metin Toker'in aktarımıyla, "Ben bu partide ne yaparım bilir misin? Bizim genç arkadaşların attıkları kibritleri toplarım, onlar ateşlidirler, kibritleri yere atarlar, birinin bunları toplaması lazım o benim," diyen Karaosmanoğlu'nun iddiâlı fikir adamlarından oluşan daha ziyadesiyle fikir kulübü havası veren bir partide, toparlayıcı bir rol oynamaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun siyaset anlayışı da farklıdır. *Otorite Disiplin ve Lider* başlığını taşıyan *Akis* dergisine 29 Aralık 1956 tarihinde gönderdiği bir mektubunda kendisini *amatör bir politikacı* olarak nitelendirir. İktidara gelmek tabiî ki önemlidir, ancak önemli olan iktidara gelindiğinde neler yapılacağıdır. 1957 seçimlerinde memleketi Manisa'da yaptığı konuşmada "...rey istemiyorum, hürriyet istiyorum," derken, bu anlayışı hayata geçirmeye çalışır. Her iki partiyi de, liberal demokrasi ilkelerine bağlı olmamakla eleştiren HP'liler seçim kazanma uğruna seçmenin hoşuna gideceğini düşündükleri şeyleri değil, oy alamasalar bile bunları ifade etmenin önemli olduğunu düşündükleri şeyleri söylediklerini ifade ettiler.

HP, 1957 seçimlerinde sadece % 3.8 oy alarak başarısız oldu. Partinin seçimlerdeki başarısızlığı, dönemin siyasetini iyi okuyamadıkları, seçmen tabanına hitap edemedikleri, partiden ziyade fikir kulübü olmaktan öteye geçemedikleri eleştirilerinin yeniden dillendirilmesine yol açtı. Parti, 1958 yılında kendisini feshederek CHP'ye katıldı. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, 1961 Anayasası'nı hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis'te CHP temsilcisi olarak görev yaptı. 1961 Milletvekili Genel Seçimleri'nde yine CHP'den Manisa milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Anayasa Komisyonu'nda üye olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, askerlerin baskısıyla bütün siyasî parti genel başkanlarının imzasıyla komisyona gelen ve tedbirler kanununa –ki bu kanun 27 Mayıs *Devrimi* (!) ve sonrasında kurulan yeni rejimin meşruiyetini sorguladığı düşünülen söz ve eylemlerle birlikte DP iktidarını övenler ya da onun devamı olduğunu iddiâ edenlere hapis cezası öngörüyordu– hem yeni anayasanın hem de 27 Mayıs inkılâbının ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Cihad Baban'ın *Politika Galerisi*'nde belirttiğine göre orada bulunan MBK üyelerini de eleştirerek hiç kimseye danışıp haber vermeden hem partisinden hem de milletvekilliğinden istifa ederek yeniden Manisa'ya ve çiftliğine döndü. Ertuğrul Günay'ın Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu üzerine yazdığı makalesinde de vurguladığı gibi, hayal kırıklığı içinde uzun yıllar siyasî herhangi bir faaliyetle ilgilenmedi ve1978 yılında hayatını kaybetti.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu bir fikir adamı değildi. Demokrasi, Cumhuriyet,

Türk devrimi, Türkiye'nin sorunları gibi konularda HP tarafından ifade edilen fikirler dışında farklı fikirlere sahip olduğunu düşündürecek herhangi bir veri yoktur. CHP'ye muhalif olması onun geniş anlamda Cumhuriyet idealleri ve ideolojisine de muhalif olması anlamına gelmiyordu. Karaosmanoğlu'nun İttihat ve Terakki ve CHP'ye muhalefet temelinde şekillenen İkinci Grup, TCF ve SCF geleneğine mensup olduğu söylenebilir. Bu geleneğin ayırt edici özelliklerinin başında CHP'de somutlaştığı iddiâ edilen bürokratik zümre egemenliğini eleştirmesi, piyasa ekonomisinden bahsetmesi, dinî geleneksel değerlere ve o değerleri benimsemiş kitleye daha saygılı olması ve sosyal siyasal dönüşümlerde tepeden inmeci devrimci değil de, daha ılımlı ve evrimci bir yaklaşımı savunması gelir. Bunun ötesinde ne Hilafet ve Saltanat özlemi ne de ekonomik gelişme ve kalkınma anlamında modernleşme karşıtı bir tutum söz konusudur. Karaosmanoğlu, İçişleri Bakanı iken, AKK görüşmeleri esnasında 7 Mayıs 1951 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, "Ömrünün bir devrini onun tarafından gelen eza ile yaşayan ve Atatürk devrinde eziyet çekmiş, mesleğini yarım bırakmış bir insan" olarak konuştuğunu söylerken de, Atatürk'e karşı, "Kalbinin en ince tarafları ile büyük bir muhabbetle bağlı olduğunu" dile getirirken samimidir. Ona göre, "Atatürk devri bir büyük, güzel, ulvi bir merhale devridir." Karaosmanoğlu, Atatürk'ü"...kurtuluş rehberi, inkılâpların mübeşşiri, münevver ile halk ile hamleler yapan, içimizde yaşıyan bir adam," olarak nitelendirir.

Kişilik itibarıyla kibar, nazik ve saygılı biri olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu bu özelliklerini siyasete de taşımaya çalışmış, demokrasinin ancak böyle hayatiyet kazanacağını vurgulamıştır. Karaosmanoğlu TBMM'de 26 Şubat 1952'de yaptığı bir konuşmada dile getirdiğine göre; "Demokrasi hürriyet demektir. Hürriyet nizamı ise vatandaşın vatandaşa en sert fikirlerini söylerken dahi tatlı bir eda ile hareket etmesi, tarizkâr olarak hürriyeti selbetmemesi ile kaimdir. Her tariz hürriyetin bir parçasını selbeder." Kendi ifadesiyle *amatör politikacı* olarak *Akis*'in 29 Ara-

Hürriyet Partisi'nin kurucularından ve ilk genel başkanı olan Karaosmanoğlu, İsmet İnönü'yle. Türkiye Jokey Kulübü'nün de kurucularından olan Karaosmanoğlu, adına düzenlenen "Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu Koşusu"yla anılmaktadır. (Kaynak: http://www.inonuvakfi.com)

lık 1956 tarihli nüshasında belirtildiği üzere, Karaosmanoğlu, "Politikayı sırmalı devlet saçağının ucundan yakalayarak her devirde her gün ve her eyyam ortada görünür ve döner adamların işi, istendiği ve istenmediği gün sahneden veya sahne aralığından ayrılmayan aktörlerin lubiyatçılığı telakki etmiyorum," diyen biridir.

Bu özellikleriyle, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun tıpkı HP gibi, DP ve CHP içinde kendini rahat hissedemeyen ve fakat seçmen tabanında karşılığı da olmayan arafta ve azınlıkta kalan bir çizginin temsilcisi olduğu söylenebilir. Karaosmanoğlu asker ya da sivil bürokrat olmadığı gibi, CHP ideolojisinde öne çıkan sosyal mühendislik anlayışına da mesafelidir. Döneminin Henry Bergson'cu eğilimlerinden etkilenmiştir. Tepeden inmecilik, jakobenizm ve CHP tarzı devletçiliği eleştirmiş, 1945 yılında CHP milletvekili iken, *Münevver İstibdat* başlıklı yazısında bu partiyi aydınların diktatörlüğü olarak nitelendirmiştir. Ali Karaosmanoğlu da (4 Temmuz 2014 tarihli *e-posta mesajı)* babasının tek parti rejiminin köylüyü nasıl ezdiğini, bürokrasinin köylüye reva gördüğü eziyeti ve jandarma dayağını hep hatırladığı ve hatırlattığını nakleder.

Karaosmanoğlu, toprak ile haşır neşir olan, kapitalizmin ne olduğunu bilen biridir. Bireye güvenir; özgürlükçü yönü kuvvetli, bürokratik kültürün hiyerarşi ve düzenleme sevdasından uzaktır. Öte yandan, toprak sahibi bir aileye mensup biri olarak zenginliğini zor piyasa koşullarında kıran kırana mücadele ile elde etmiş biri de değildir. Ayan ailelerinin büyük çoğunluğu gibi, zenginliğini ağırlıklı olarak devlet ile kurulan iyi ilişkilere borçlu olduğunun bilincinde gibidir. 1958'de CHP'ye girmiştir, ancak parti bünyesinde diğer HP'liler gibi, Karaosmanoğlu da, DP artığı olarak görülmüştür. Sınıfsal konum itibarıyla DP'ye daha yakındır, ancak bu, partinin dinî geleneksel çevrelerle –Karaosmanoğlu'na pek de samimi görünmeyen– flört eğilimleri ile birlikte, yeni zenginlerin, zenginliği topraktan kaynaklanan çok daha rahat koşullarda yetişen eski zenginlere kıyasla görmemişlik kokan, incelikten yoksun kaba ve hoyrat davranışları onu rahatsız eder. Ayrıca DP elitinin hem sert siyasete, hem de Makyavelizme meyleden davranışları ile genel olarak siyasal hayatta gözlediği riyakârlık ve dalkavukluk gibi özellikler Karaosmanoğlu'nu DP'den uzaklaştıran diğer faktörlerdendir. Karaosmanoğlu, her iki gelenekte bulamadığı bu özellikleri HP'de bulacağını düşünmüş ve umut etmiş olmalıdır. HP'nin kısa sürede başarısız olması Karaosmanoğlu'nu zaten pek hazzetmediği siyasetten daha da uzaklaştırmıştır.

Cihad Baban (1970: 374) Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun Türkiye'nin siyasal gerçekliğini okumada başarılı olamadığını iddiâ eder. Bu görüşte haklı-

lık payı yok denemez. 1950'lerin kutuplaşmış siyasî ortamında özü itibarıyla bir entelektüeller partisinin başarılı olacağını umup heyecanlanır. Bu proje çöktüğünde kendisini feshederek CHP'ye katılan HP'nin bu partinin dönüşümünde etkili olacağını uman da Karaosmanoğlu'dur. 1959 yılında hazırlanan *İlk Hedefler Beyannâmesi*'nde HP'lilerin etkisi görünür, ancak bu partinin bunun ötesinde CHP'yi etkilediğini söylemek çok abartılı olur. Aynı şekilde, Karaosmanoğlu, 27 Mayıs darbesini *inkılâp* olarak nitelendirir, ona destek verirken, demokrasiyi korumakla hareket ettiğinden şüphesi olmadığına inandığı ordunun seçimlerden sonra hemen siyasal hayattan çekilmesini bekleyecek kadar naiftir.

Öte yandan, başka bir bakış açısından Karaosmanoğlu'nun, Türkiye'nin siyasal realitelerini okuyamamaktan ziyade *okuduğunu* kabul etmek istememe, çok daha farklı bir siyaset anlayışı ve siyaset yapma tarzının mümkün olduğuna inanıp bu biçimde hareket etmeye çalışmakta *ısrar* ettiği söylenebilir. O, dönemin Türkiye'sinde neredeyse ideolojiler üstü ve ötesi bir nitelik taşıyan iktidara iyi ve dürüst insanlar geldiğinde sorunların da çözülme yoluna gireceği varsayımına inanır gibidir: *Akis* dergisinin 29 Aralık 1956 tarihli nüshasında belirtildiği üzere, "İktidar denen şeyi bir ikbal, ondan uzakta kalmayı bir idbar saymazsak ve nizamın hâkimiyetini en iyi bir otorite sayıp fikirleri lider hâline getirmesini bilirsek en güzel ve şuurlu disiplini memlekette de partilerde de tesis etmiş oluruz." Fakat hangi sosyal ve siyasal dinamikler ve koşulların "iktidar denilen şeyi bir ikbal, ondan uzakta kalmayı bir idbar" olarak görmemeyi zorlaştırdığı sorusu üzerinde durmaz.

Hangi açıdan bakarsak bakalım, kesin olan bir şey varsa, o da Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun liberal esintili fikirleri dile getirir, savunur ve hayata geçirmeye çalışırken samimi olduğudur. Aynı şekilde, Karaosmanoğlu'nun siyasî çizgisini, yaptıkları ve yapamadıklarının bedelini kimseyi suçlamadan kabul eden, istisnai bir siyasetçi olduğunun da altı çizilmelidir. Karaosmanoğlu'nun hikâyesinin bize döneminin Türkiye siyaseti hakkında olduğu gibi, günümüzde de varlığını hissettiren yapısal dinamikler hakkında çok şeyler anlattığı da şüphe götürmez.

Ellili Yıllar Türkiye'sinin Tarihi: Azınlıkların Tarihi

FOTİ BENLİSOY

Bundan belki bir otuz yıl önce Türkiye'nin 1950'li yıllardaki tarihini farklı boyutlarıyla ele alan böylesi bir derlemede *azınlıkların* ayrı bir başlıkta ele alınması muhtemelen düşünülmezdi. Bilindiği üzere, Türkiye'deki gayrimüslim toplulukların Cumhuriyet dönemi tarihyazımına dâhil edilmesi, ancak oldukça yakın bir zamanda mümkün hale geldi. Azınlıklar, özellikle de Türkleştirme politikaları, ancak 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ciddî bir biçimde konu edilmeye, bu bahisteki çalışmaların sayısında ciddî bir artış gözlenmeye başladı.

Bu ilgi ve onun aracılığıyla ortaya çıkan bir dizi çalışmanın Cumhuriyet dönemi tarihyazımını önemli ölçüde zenginleştirdiğine hiç şüphe yok. Bu çalışmalar sayesinde yeni araştırma başlıkları açıldı, yeni sorular soruldu. Ancak gidilecek hâlâ çok yol olduğu da açık.

Cumhuriyet devrinde gayrimüslim azınlıkları konu edinen çalışmaların önemli bir bölümünde bu toplulukların tarihi ikili bir karşıtlık temelinde ele alınır: fail Türk devleti (Türkleştirme politikaları) ve mağdur azınlıklar. Son dönemde yapılan çalışmaların önem ve değeri ne olursa olsun bunların çoğunluğunun 1923 sonrasında azınlıkları mağdur eden devlet politikalarının çizgisel bir aktarımının ötesine geçmediğini itiraf etmek gerekiyor. Milliyetçilik çalışmalarının bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu incelemelerde "Türkleştirme politikaları"nın –ki bundan kasıt Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* başlıklı çalışmasında da dile getirdiği gibi, "...sokakta konuşulan dilden okullarda öğretilecek tarihe; eğitimden sanayi hayatına; ticaretten devlet personeli rejimine; özel hukuktan vatandaşların belli yörelerde iskân edilmelerine kadar toplumsal hayatın her boyutun-

da, Türk etnik kimliğinin her düzeyde ve tavizsiz biçimde egemenliğini ve ağırlığını koymasıdır." Nesnesi, dış ve iç politikaların pasif bir rehinesi olarak görülen azınlıklar, genelde homojen ve çelişkisiz-çatışmasız sosyal bütünler olarak tasvir edilir. Azınlık toplulukların dâhilindeki güç ilişkileri ve mücadeleler, devlet politikaları karşısında takınılan farklı tutumlar, azınlık içindeki sosyal-kültürel çelişkiler hâlâ büyük oranda çalışılmayı bekliyor. Bunun için, esas itibariyle 1934 Trakya Pogromu, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Pogromu ya da 1964 sürgünü gibi kırılma noktalarının ötesinde, azınlık toplulukların kendi siyasal ve sosyal yapı ve ilişkilerini daha genel Türkiye bağlamıyla eklemleyen bir perspektife ihtiyaç var. Buna dair güçlü bir eleştiri Konstantina Andrianopoulou'nun 2014 yılında Panteion Üniversitesi'nde (Atina) kaleme aldığı, *Η Ρωμαίικη Μειονότητα της Κωνσταντινούπολης στον Μεσοπόλεμο: Κοινοτική Συγκρότηση, Ιδεολογία και η Οριοθέτηση της στο Τουρκικό Εθνικό Περιβάλλον*, başlıklı doktora tezinde yer almaktadır.

Bu konuyu bir örnekle açmakta yarar olabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların toplumsal örgütlenişini en yakından ilgilendiren mesele, bir mülksüzleştirme ve gayrimüslim toplulukların kurumlarına el koyma girişimi olan *tek mütevelli* sisteminin lağvedilmesiydi. 1938 yılında 3513 sayılı yasayla azınlık vakıflarının yönetimi bizzat Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün tayin ettiği özel idarecilere (tek mütevelli) verilmişti. Böylece azınlık cemaatlerinin kendi işlerini idare etme imkânları ellerinden alınmıştı. Bu önlemin en iyi bilinen uygulaması, Rum toplumuna ait Balıklı Hastanesi'nin yönetimine getirilen ve 1946'ya kadar bu pozisyonda kalan, Türk Ortodoks kilisesinin başı Papa Eftim taraftarlarından İstamat Zihni Özdamar'dır. Burada vakıfların, gayrimüslim toplulukların dinî, hayrî ve eğitsel kurumları olmanın ötesinde bu toplulukların sosyal örgütlenişinin merkezi, cemaat yapılanmasının omurgası olduğunu not etmek gerekir. Cumhuriyet tarihi boyunca devletin genel eğilimi, bu kurumların basitçe *mal birlikleri* olarak tarif edilmesi ve onların sosyal ve siyasal boyutlarının, cemaatleri temsil kapasitelerinin daraltılmasıdır.

Tek mütevelli sistemi savaş sonrasında kaldırılır ve 1949 yılında 5404 sayılı yasanın çıkarılmasıyla azınlık vakıfları bu kez, yönetimleri seçimlerle oluşturulacak *cemaat vakıfları* olarak tanımlanır. Bu bağlamda aynı yıl, azınlığın "örf ve ananelerine göre" gerçekleştirilmesi öngörülen seçimler duyurulur. Bu bağlamda, savaş sonrası yılların *umumî* tarihinin tayin edici gelişmesinin tek partili sistemin sonu ve çok partili siyasal hayata geçiş olması gibi, azınlıklar açısından da bu dönemin tek mütevelli sisteminin sonu ve azınlık kurumlarında serbest seçimlerin gerçekleştirilmesiyle karakterize olması ilginçtir.

Vakıf seçimleri gayrimüslim cemaatlerin toplumsal hayatında ciddî bir canlanmayı tetikler. Dahası seçim süreçlerine kimin dâhil olacağı, kimin

seçme ve seçilme hakkına sahip olacağı meselesi de bu topluluklar içi sınıf ve cinsiyet ayrımlarını siyasallaştırır. Bu açıdan seçim süreçlerine kimin katıldığı, kimlerin seçildiği gibi meseleler, o devrin azınlık toplulukları dâhilindeki sosyal çelişkilerin izlerini sürebilmek için çok elverişli birer başlangıç noktasıdır. Mesela 1950'li yılların ilk yıllarında Rum toplumunda kadınlar ve cemaat çalışanları (ruhban ya da laik) seçme hakkına sahip olsa da seçilme hakkına sahip olamaz. Oy hakkı azınlık içerisinde zaman zaman ciddî tartışmalara neden olur. Örneğin Stavrodromi (Beyoğlu) cemaati idare heyetinin toplantı zabıtlarında 1950 yılındaki seçimlere yaklaşırken öğretmenlerin ve diğer cemaat çalışanlarının oy hakkı konusunda iki karşıt grup oluşur: bu konuda oy hakkının genişletilmesi amacını taşıyan *ilericiler* ve mevcut nizamnamenin harfine dahi dokunulmaması gerektiğini savunanlar. İkinci grubun *"...öğretmen ve memurların... parti ihtilaflarına karıştıkları takdirde cemaat makamları nezdinde zor durumda kalacakları"* argümanına karşı birinciler, "...bireyin haklarının sınırlandırılmasının mümkün olmadığını" belirtiyor ve "...çağımızın demokratik ideallerini", "...eskimiş çorbacı zihniyeti" ile mukayese ediyordu.[1]

Kadınların oy hakkı meselesi de netameli konular arasındaydı ve azınlık üyeleri kadınlara oy hakkının tanınıp tanınmaması hususunda ikiye bölünmüştü. Türkiye'de kadınlara oy hakkı 1934'te tanınmış olmasına rağmen Rum toplumunda mevcut durum ancak 1950'li yıllarda değişmeye başlar. Ancak bu değişim her cemaatte aynı zamanda gerçekleşmez ve olağan bir evrimsel seyir de izlemez. Pera'da kadınlara 1950'de oy hakkı verilse de Büyükada'da 1951 yılındaki genel kurul bu talebi reddeder.[2] Büyükada'da ancak iki sene sonra, 1953'te kadınlara oy hakkı, 31'e karşı 47 oyla kabul edilir. Lehte ve aleyhteki oy oranlarının yakın olması, bu meselenin azınlık içerisinde nasıl bir ihtilafa ve tartışmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır.[3]

Görüldüğü üzere Soğuk Savaş bağlamında çok partili sistemle gündeme gelen serbest seçimlerin ve *liberalleşmenin* azınlık toplumları bağlamında önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar yaratan *mini* muadilleri söz konusudur. Bu duruma karşın *tek mütevelli* sisteminin ortadan kalkması ve seçimlerin azınlık kurumlarında ve azınlığın siyasal liderliğinde ne gibi değişim-

---

1 Anthemion Programı, Stavrodromi cemaati (Seçim komisyonunun 23 Şubat 1950 tarihli toplantı zabıtları), *a.g.b.*

2 Anthemion Programı, Büyükada cemaati (11 Kasım 1951 tarihli genel kurul zabıtları), Sıra P-Mikrofilm no. 110.

3 Anthemion Programı, Büyükada cemaati (6 Aralık 1953 tarihli genel kurul zabıtları), Sıra P-Mikrofilm no. 117. Bu gelişmelere rağmen, Osmanlı döneminde rastladığımız zihniyet kalıpları ve erkekleri cemaatin idarî işlerinde etkin bir özne, kadınları ise esas itibariyle hayırseverlik alanında faal kılan cinsler arası işbölümü, kadınlar oy hakkını elde ettikten sonra dahi devam eder.

leri kışkırtmış olduğu gibi başlıklar, mevcut azınlık çalışmalarının ufkunda şimdilik pek yer almıyor. Oysa tam da bu gibi başlıkların araştırılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen bağlamın azınlık toplumların siyasal ve sosyal örgütlenişinde ne gibi değişimleri kışkırttığını anlamak için elzem. Cumhuriyet dönemi azınlık çalışmaları henüz bu hususları, yani gayrimüslim toplulukların dâhili örgütlenişi ve siyasal, sosyal iç çatışmalarını, onları kuşatan bağlam çerçevesinde ele alan değerlendirmeler oldukça az. Bunu değiştirmek için azınlıkları, kaderleri ancak Varlık Vergisi ya da 1964 sürgünü gibi yukarıdan aşağı politikalarla değişen, esas itibariyle statik topluluklar olarak görmekten vazgeçmek gerekiyor.

Azınlık Toplulukları ve Cumhuriyet Tarihyazımı

Azınlıklara dair son yıllarda artan çalışmaların bütün olumlu sonuçlarına karşın gayrimüslim toplulukların Cumhuriyet devrindeki serüveninin bu tarihin bir *eki* olarak kabul ediliyor olduğunu söylemek herhalde haksızlık sayılmaz. Yani azınlıkların tarihi, çalışılan dönemin siyasal ve sosyal gelişmelerine doğrudan bir etkisi olmayan, o devrin tarihinin *organik* bir parçası sayılmayan, o tarihe ancak dışarıdan monte edilebilecek bir başlık olarak görülüyor. Dolayısıyla gayrimüslim toplulukların tarihi, genelde ele alınan dönemi doğrudan doğruya etkilemeyen, bu *genel tarih* açısından anlamlı ve belirleyici sonuçlara yol açmayan bir ek bahis, belki bir *renk*, bir *zenginlik* olarak çalışmalara bitiştiriliyor. Bu açıdan bakıldığında söz konusu dönemi sanki gayrimüslim topluluklar hiç yokmuş gibi yazmak da mümkündür. Aynı dönemin tarihinin Rumca, Ermenice vs. kaynaklar kerteriz alındığında başka türlü okunup okunamayacağı bahsi ise genelde sorun edilmemektedir.[4]

Geçmişte bu durum şüphesiz Osmanlı tarihyazımı için de rahatlıkla söylenebilirdi. Ancak esas olarak devlet ya da Türkçe kaynaklar merkezli bir Osmanlı tarihçiliği zamanla yerini farklı dildeki kaynaklara, dolayısıyla farklı etnik-dinî grupların seslerine ve onların deneyimlerine alan açan bir yönelime girdi. Tarihi etnik-dilsel kompartımanlara ayıran anlayıştan daha bütünsel yorum denemelerine geçildi. Hiç değilse bu hususta büyük mesafe katedildi. Aynı şeyi Cumhuriyet devrine dair tarihyazımına ilişkin söylemekse hâlâ mümkün değil. Bu durum, gayrimüslim toplulukların Türkleştirme politikalarının neticesinde gerçekleşen demografik erozyonla eski toplumsal, iktisadî ve dolayısıyla siyasal ağırlıklarını yitirmesiyle ancak bir miktar izah edilebilir. Çünkü gayrimüslim toplulukların tasfiyesi dolayısıyla oluşan *boş-*

4 Bu yönde güçlü bir eleştiri için bkz. Talin Suciyan, *The Armenians in Modern Turkey: Post-genocide Society, Politics and History*.... Talin Suciyan'a beni çalışmasından haberdar ettiği ve bu kısa makalede değinilen konular hakkında aydınlatıcı yorum ve eleştirileri için teşekkür ederim.

luk dahi aslında sonraki tarihsel dönemleri önemli ölçüde belirleyen bir faktördür.

Bu hususta bir örnek vermek belki açıklayıcı olabilir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde, daha belli belirsiz ufukta görünen Soğuk Savaş'taki safını iştiyak ve süratle belirlemesinin önemli bir nedeninin bu *boşluk*, mesela soykırımın yarattığı boşluk, yani "Ermeni meselesi" olduğu pekâlâ iddia edilebilir. Türkiye savaş sonrası dünya düzeninin oluşacağı San Francisco Konferansı'na katıldığında Ermeni siyasal oluşumlarının, SSCB'nin de desteklediği toprak talepleriyle karşılaşır. Bu talepler meşruiyetini, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlık görünümü altındaki Alman yanlısı tutumu kadar bir önceki savaşta Ermeni toplumunun tasfiye edilmiş olmasından da almaktadır. Ermeni diyasporası SSCB'nin toprak taleplerini destekler, ABD Ermeni Millî Konseyi, San Fransisco Konferansı'na çağrıda bulunarak Sevr Antlaşması'yla Ermenistan'a verilmesi öngörülen toprakların Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesini ve dört bir yana dağılmış Ermenilerin de yurtlarına dönmesini talep eder. Yeni Eçmiadzin Katolikos'u IV. Kevork da 27 Kasım 1945'te ABD, İngiltere ve SSCB dışişlerine benzer talepleri iletir. Bu gelişmeler Türkiye'de Soğuk Savaş standartlarına göre "erken" gelişen "hür dünya" taraftarlığının ve dolayısıyla antikomünizmin önemli nedenlerinden biriydi.[5] Bu arada, SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin Ermenilerin Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç etmelerine izin veren kararı da Türkiye Ermenileri arasında Ermenistan'a göç etmeye dönük kısmî de olsa bir arzuyu açığa çıkarır. Rıfat N. Bali'nin *Tarih ve Toplum* (2010) dergisinde yayınlanan "Ermenistan'ın Anavatana Geri Dönün Çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi" başlıklı makalesinde de dile getirdiği gibi, göç etmek isteyen Ermenilerin SSCB temsilciliklerinin önünde birikmesi, bir süre sonra gerek resmî makamların gerekse basının sert tepkisiyle karşılaşacaktır. Gerçekleşmeyen bu göç girişiminin aldığı tepkiler ve tetiklediği tartışmalar, Türkiye'de hemen savaş sonrasında azınlık karşıtı temaların canlanmasına neden olur. Bu açıdan bakıldığındaysa savaş sonrasında azınlıklara dair söz konusu olan liberalizasyonun kapsamının aslında ne kadar dar olduğu ve uluslararası siyasal iklimle koşullandığı ortaya çıkmaktadır.

Bu örneğin de gösterdiği üzere, azınlıkların tarihini ilgilendiren başlıkların ele alınan devre dair dönüşümleri idrak etmek için önemli bir anahtar işlevi gördüğü durumlar, azınlıkların tarihi genel tarihe bir *ek* olarak görüldüğü sürece yeterince anlaşılamayacaktır. 6-7 Eylül Pogromu da bu açıdan düşünülebilir ve Türkiye'nin Cumhuriyet devrindeki tarihsel gelişiminde azınlıkların mukadderatının ne kadar kritik bir rol oynadığının bir örneği ola-

5 Bu konunun ayrıntılı bir ele alınışı için bkz. Suciyan, *a.g.e.*

rak değerlendirilebilir. Bilindiği gibi *pogrom*, Rusya'da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Yahudilere karşı devlet destekli (devletin göz yumduğu, özendirdiği, bazen de bizzat örgütlediği) kitle isyanlarıydı. Bu şiddet hareketleri sırasında Yahudilerin evlerine, dükkânlarına ve dinî merkezlerine saldırılır, genellikle çok sayıda Yahudi katledilirdi. Zamanla terim, Yahudi karşıtlığından daha genel bağlamda belli bir gruba yönelik bu tür saldırıları, kitlesel 'linç' vakalarını tanımlar oldu. Literatürdeki genel eğilimin aksine bu yazıda da, kitapta yer alan diğer çalışmalarda olduğu gibi, 6-7 Eylül için, hiçbir siyasal iması olmayan, *fail* ya da mağdura referans vermeyen *olaylar* ya da *hadiseler* gibi nötr bir tâbir değil, yukarıdaki anlamıyla *pogrom* demek tercih edildi.

Türkiye'de kontrgerilla veya devletin *derin* operasyonlarının modern tarihini ya da linç girişimlerinin sosyal tarihini 6-7 Eylül Pogromu olmaksızın kaleme almak mümkün değildir. Aşağı yukarı 100 bin kişinin seferber olduğu bir devletlû tedhiş seferberliği olarak 6-7 Eylül *hadiseleri* (!), Türkiye'deki irili ufaklı linç girişim ve *operasyonlarının* adeta bir arketipidir. Sonraki dönemin benzer girişimlerini etkileyip koşullayan bir örnek olay derecesindedir. Dolayısıyla 6-7 Eylül azınlıklarla ilgili bir başlık olmaktan çok İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye tarihinin kurucu momentlerinden biri olarak ele alınmalıdır.

Ellilerdeki Canlanma: "Son Parlayış"

Aynı ilişki tersinden de geçerlidir elbette. Yani ele alınan tarihsel dönemin genel karakteristikleri azınlık toplulukların gelişim ve değişimini koşullayan sınırları oluşturur. Azınlıkları Türkleştirme politikalarının sürekli ya da kesintisiz bir mağduru sayan anlayışın aksine azınlıkların da bir tarihi vardır ve o tarih Cumhuriyet devri tarihinin gel gitleri aracılığıyla, yani o *genel* geçmişin kapsamı dâhilinde anlaşılabilir ancak. Azınlıkların tarihinden bahsedebilmek için onları sadece Türkleştirme politikaları silsilesi dolayısıyla ele alınır olmaktan çıkartmak gerekir. Azınlık toplumları ülke genelindeki sosyal, iktisadî, kültürel ve siyasal değişim ve dönüşümlerle etkileşimleri içerisinde ele alındıkları takdirde gerçek anlamda bir tarihe kavuşabilirler. Oysa gayrimüslim azınlıkları Türkleştirme politikalarının kurbanı olarak görmekle yetinmek, bu toplulukların parçası oldukları genel toplumsal bağlamla olan tek taraflı olmayan dinamik ilişkilerini görmemizi engeller. Bu anlamda mesela Soğuk Savaş'ın spesifik bağlamı dikkate alınmadan Türkiye'deki gayrimüslim ekalliyetlerin bu dönemdeki tarihini anlamak mümkün değildir.

Bir örnekle izaha çalışalım. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı süresince gelişme imkânı bulamamış, hatta Türkiye'nin

asıl olarak azınlıkları hedefleyen Varlık Vergisi gibi keyfi uygulamaları neticesinde iki kamuoyunun birbirine bakışı olumsuz bir noktaya gelmişti. Ancak 1947'den başlayarak Türk-Yunan ilişkileri SSCB karşısında aynı ittifak sistemi içerisinde yer alma arzularından dolayı yeni bir yakınlaşma dönemine girer.

1947 ile başlayan yakınlaşma döneminde "komünist tehlike"nin yarattığı koşullarda İngiltere ve ABD'nin teşviki ile gerçekleşmişti. Yunanistan ile Türkiye arasındaki bu yakınlaşma, özellikle iki ülkedeki Rum ve Türk/Müslüman azınlık nüfuslarını olumlu etkiler.

Alexandros Alexandris'in, *Oi Ellinotourkikes Sheseis 1923-1987*, (1991) başlıklı çalışmasında da değindiği gibi, her iki hükümet de ilişkileri yumuşatmanın ve karşılıklı kamuoylarını ikna etmede azınlık toplumlarının hayat şartlarında belirgin iyileştirmeler yapmanın önemli olabileceği kanaatindedir. Bunun sonucunda otuz yıldır bir belirsizlik içerisinde ve Varlık Vergisi gibi kendi iktisadî ve toplumsal varlığına yönelmiş uygulamalarla baş etmeye çalışan başta İstanbul Rum cemaati ve diğer gayrimüslim azınlıklar, bu dönemde geleceğe güven ve iyimserlikle bakmaya ve her bakımdan bir yeniden canlanma yaşamaya başlar. Bu canlanmanın detaylı bir tasviri Kosta M. Stamatopoulos'un 1996'da yayınlanan *İ Teleftaia Analambi İ Konstandinopolitiki Romiosini sta Hronia 1948-1955*, başlıklı çalışmasında da yer almaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, diğer azınlıklar gibi Rum toplumunda da 1949 yılının ikinci yarısından itibaren 1928 yılından beri yapılmayan 106 cemaat ve cemaat kurumunun yönetimi için seçimler gerçekleştirilir. Böylelikle kilise bölgeleri ve azınlık vakıfları, Rum azınlığın iktisadî ve toplumsal canlanışına katkıda bulunacak yeni yönetimlere sahip olur. Tüm bunların sonucunda azınlık kurumları kısa zamanda neredeyse 1922 öncesi canlılıklarına kavuşurlar. Yeni seçilen mütevelli heyetleri kültürel ve hayır faaliyetlerinde önemli gelişme kaydederler. Yirminin üstünde aşevi, cemaatin yaşlıları ve durumları uygun olmayan öğrenciler için faaliyete geçer. Yine bu çerçevede çocuk yuvaları, yaz kampları oluşturulur. Azınlık toplumunun gelişme kaydettiği bir diğer alan atletizm ve genel olarak tüm spor dallarındaki faaliyettir.

Rumların eğitimi de bu dönemdeki canlanmadan fazlasıyla nasibini alır. Okul sisteminin temelini teşkil eden ilkokulların sayısı bu dönemde 44'ten 51'e yükselir. Ortodoks din adamlarının okullara girişine tekrar izin verilir ve bütün İstanbul'da birçok kilise okulu organize edilir. Eğitim sistemi etkili bir burs sistemiyle de güçlendirilir. Okullardaki öğrencilerin yaklaşık üçte biri bedava eğitim görmekte ve yine üçte birlik diğer bir bölümüyse indirimli okul ücretleri ödemekteydiler. 1952 tarihli Türk-Yunan Eğitim Anlaşma-

sı'ndan sonra Yunanistan kökenli okul malzemeleri öğrencilere bedava sağlanmaktaydı. Öğretim koşullarındaki iyileşme ve azınlık cemaatinin yaşam standardının yükselmesi gibi çeşitli sebepler, eğitim sisteminin daha güncel ve pratik bir yönelime girmesi noktasında bir talep yaratır. Bunun sonucunda Zoğrafyon Lisesi'nde ticaret şubesi açılır ve bununla birlikte 1922'den beri kapalı durumda olan meşhur Dil ve Ticaret Okulu'nun yeniden açılması tartışılmaya başlanır. Yine Heybeliada'da bulunan Ruhban Okulu, 1951'de yükseköğretim kısmına kavuşur ve çeşitli ülkelerden gelen öğrencilere eğitim verir. Tüm bu faaliyetlerin sonucunda azınlık okullarındaki toplam öğrenci sayısı 1945-1946 öğretim yılındaki 3.762'den 1956-1957 öğretim yılında 6.912 sayısına ulaşır.

Ekonomik alanda Rumlar Varlık Vergisi'nin yıkıcı etkisinden sonra eski güçlerini kaybetmişlerdi. Ancak yine de çikolata imalatı, dericilik, tekstil, hamur işi ve bisküvi imalatı, konservecilik, her türlü toptancılık işleri ve ithalât-ihracat alanlarında Rum azınlığı önemli bir konuma sahipti. Rumlar bunun dışında içki imalatı, balıkçılık, kereste ticareti, mobilyacılık gibi birçok alanda büyüklü küçüklü işletmelere sahiptiler ve İstanbul'un iktisadî hayatında vazgeçilmez bir payları bulunmaktaydı. Bu noktada, İstanbul Rumlarının önemli bölümünün, özellikle de cemaat ileri gelenlerinin Demokrat Parti'nin liberal iktisadî yönelimini desteklediği hatırlatılmalıdır.

İstanbul Rum basını da 1992'den sonraki en ve son parlak dönemini de bahsini ettiğimiz bu dönemde yaşar. 1955'e gelindiğinde İstanbul'da günlük beş gazete (*Apoyevmatini*, *Tahidromos*, *Vima*, *Embros* ve *Efimeris*), haftalık üç gazete (*Kiriakatiki Proia*, *Hronos* ve *Eleftheri Foni*), iki dinî gazete (*Orthodoksia* ve *Apostolos Andreas*) ve bir çocuk gazetesi (*Philos tou Paidiou*) yayımlanmaktaydı.

Yukarıda ifade edildiği üzere Rum toplumunda görülen bu canlanma, Soğuk Savaş bağlamında söz konusu olan Türk-Yunan yakınlaşması olmasa mümkün olamazdı. Ancak bu canlanmanın hatırlattığı bir başka husus daha vardır ki o da azınlık toplulukların tarihinin düzçizgisel bir yokoluş ya da erime hikâyesi olarak kavranamayacağıdır. Azınlık toplulukların Cumhuriyet devrindeki tarihi inişli çıkışlı bir seyir izler. Türkleştirme politikalarının tahribatı bir yana, gayrimüslim toplulukların gelişme fırsatı bulduğu (örneğin öğrenci sayısının arttığı ya da çıkarılan gazete sayısının çoğaldığı) kimi konjonktürler de söz konusudur. Bu momentleri dikkate almayan, azınlık topluluklarının belli bir canlanma yaşadığı tarihsel anların özgünlüğünü hesaba katmayan bir "azınlık tarihi", ister istemez tarihdışı devamlılıkları tarihin yerine koyacaktır.

Görünürlüğün Kışkırttığı Tehditler

1950'li yıllar böyle bir canlanmanın gerçekleştiği, dolayısıyla da bir önceki döneme göre azınlıkların daha *görünür* olduğu bir dönemdir. Bu görünürlük meselesini, azınlık toplulukların dinî ayinleri, yani farklılıklarının belki de en belirgin hale geldiği pratikler üzerinden tartışmak iyi olacaktır. 6 Ocak'ta, İsa'nın vaftiz edilişi, *Theofania* veya *Ta Fota* (Işıklar) yortusu, İstanbul Rumlarınca denize yakın bölgelerde suyun takdis edilmesi amacıyla denize bir haç atılmasıyla kutlanır. Suya atılan bu haçın denize girenlerce çıkartılması, bunun (üstelik kışın ortasında) adeta bir yüzme yarışına dönmesi, bu dinî bayramın Rum Ortodoks topluluğun kamusal alanda en görünür olduğu dinî ayinlerden biri olmasını sağlamıştır. Bu durum nedeniyle söz konusu yortu, azınlık karşıtı politikaların ve milliyetçi reaksiyonların da sıklıkla konusu olmuştur. 1930'lerden itibarense söz konusu ayinin icrası yasaklanmaya başlar. *Cumhuriyet* gazetesinde (7 Kânunusanî) 1930 yılında yer alan "*Ortodokslar Dün Haçı Suya Attılar*" başlıklı habere göre, "...bu sene Ortodoksların ellerinde haçlar olduğu halde sokak sokak dolaşmaları ve çırılçıplak soyunup papaz tarafından denize atılan haçı kapmaları hükümetçe menedildiğinden haçı kiliselerde büyük havuzların içine atmışlardır." Otoriterler muhtemelen Rum topluluğunun kamusal görünürlük kazandığı böylesi bir dinî ayinin gerçekleştirilmesini *sakıncalı* bulmuştu. Yasağın Türkleştirme politikalarının ve bu politikaların azınlıkların sokaktaki görünürlükle-

Tatavla'da Karnaval Kartpostalı (20. yüzyıl başı) (Aya Dimitri Vakfı arşivi, http://tatavla.org/tatavla-karnavali-49.html)

rini ortadan kaldırmaya dönük boyutunun *doğal* bir gereği olduğu iddia edilebilir. Aynı dönemde benzer bir yasaklama, yine Rum toplumunun *sokağa çıktığı* bir başka etkinlik olan ve özellikle Tatavla gibi kimi İstanbul semtlerinin toplumsal yaşamı ve tarihinde önemli yere sahip *Baklahorani* karnavalı için söz konusu olur.

1952 yılına gelindiğindeyse, *Theofania* ayinlerinin geleneğe uygun olarak icrası yeniden gündeme gelir. Patrikhane vekilliği (*Megali Protosingelia*) 4 Ocak 1952 tarihli duyurusunda Patrikhane'nin *Theofania* yortusu vesilesiyle denize haç atılması törenlerinin yapılmasına izin verilmesi talebine hükümetin müspet yanıt verdiğini "büyük bir sevinçle" belirtir. Keza hükümetin bu soylu hareketinin müminlerce doğru biçimde takdir edileceği ve törenlerin tespit edilen programlara riayet edilerek düzen ve intizam içerisinde gerçekleştirileceği beklentisini ifade eder.[6] Törenler oldukça kalabalık ve coşkulu geçer. Rumca basında ayinlerin maziyi anımsattığı vurgulanır ve törenlerden haberlere geniş yer ayrılır. Suya haç atma törenleri Türkçe basında da geniş yankı bulur. Çoğu İstanbul gazetesi törenleri birinci sayfadan fotoğraflarla aktarır. *Yeni Sabah*'ta 7 Ocak 1952 tarihinde yayınlanan "28 Yıldanberi İlk Defa Yapılan Haç Merasimi". başlıklı haberde şu yoruma yer verilir: "Verilen haberlere göre Patrikhaneye mensup bir heyet, bundan bir müddet evvel Ankaraya giderek, hükûmete bu dinî törenin bu güne kadar yapılmamasından dolayı duydukları teessürü ifade etmişlerdir. Bunun üzerine hükûmet vaziyeti tedkik ederek bir papaz ve bir despota dinî elbise giyerek merasim yapmak serbestîsini vermiştir."

Söz konusu dinî ayinin kamuya açık bir biçimde gerçekleştirilmesi, tartışmaları da tetikler elbette. Rumlara tanınan serbestinin kamusal alanda dinî libaslara bürünme yasağını tek taraflı olarak deldiği eleştirileri sıklıkla dillendirilir. Bu durum, azınlık toplulukların hemen her daim karşı karşıya kaldığı bir paradoksu yeniden gündeme getirir. Ayinler sırasında kiliseden denize doğru yürüyen Rumların direğine haç monte edilmiş bir Türk bayrağı taşıması dahi sorun olur. Görünürlük aynı zamanda potansiyel bir tehdittir. Günümüzde dahi bu ayinin genel kamuoyunda yaratmış olduğu sempatiye karşın tehdit ve tacizlerin konusu olmayı sürdürmesi bu durumun bir işaretidir. Azınlık bu gibi etkinlikler dolayısıyla görünür oldukça böyle "saldırılara" da açık hale gelir.

İstanbul Rum toplumu bu *görünürlüğün* bedelini 1950'li yılların ortasında, Kıbrıs meselesinin gündeme gelmesiyle "ödeyecek"tir. Kıbrıs meselesi, özellikle 1955'ten itibaren Türk kamuoyunun önüne geldiğinde, Patrikhane ve Rum azınlık aleyhinde bir milliyetçi kampanya olarak başlar. Bu kampanya

6 "Anakinothen tis Megalis Protosingelias", *Tahidromos*, 4 Ocak 1952; "Anakinothen tis Megalis Protosingelias", *Vima*, 4 Ocak 1952.

ile ilgili ayrıntılı bilgiler için F. Benlisoy'un *Toplumsal Tarih* (2000) dergisinde yer alan, "6-7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar" başlıklı çalışmasına göz atmak bile yeterlidir.

Azınlığın "iç düşman" ile özdeşleştirileceği bir iklimin yaratılmasında basın merkezî bir rol üstlenecektir. Basın aracılığıyla Patrikhane'den Kıbrıs Başpiskoposu Makarios'un siyasî faaliyetlerini kısıtlaması ve Kıbrıs meselesine karışan ruhanileri cezalandırması istenir. Öte yandan yine basında Patrikhane'nin güya EOKA'yı finanse ettiğine ilişkin haberler yer alır ve Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkarılması çağrıları yapılır. Kıbrıs Türktür Cemiyeti, basın ve talebe cemiyetleri Patrikhane'den, azınlık basınından ve genel olarak Rum azınlığından Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin lehinde saf tuttuklarını belirtmelerini istemekteydi. Bu dönemde İstanbul'daki azınlıkla Batı Trakya'daki azınlığın durumlarını kıyaslayan ve neticede Batı Trakya Türkleri/Müslümanları sistematik biçimde baskı görürken İstanbul Rumlarının refah içerisinde yaşadıkları sonucuna ulaşan makaleler yayımlanır. 1955 yazında, Londra'daki üçlü konferans tarihi yaklaştıkça, basın, talebe cemiyetleri ve başka örgütler azınlık karşıtı saldırılarını yükseltirler.

Ağustos sonlarından itibaren küçük de olsa azınlık karşıtı milliyetçi hadiseler gündelik temelde yaşanmaya başlanır. Kitle ulaşım araçlarında Yunanca konuşan Rumlara yönelik müdahaleler, "Türklüğe hakaret" suçlamasıyla emniyete intikal eden Rumlar aleyhindeki suçlamalar tavan yapar. Dönemin gazetelerine şöyle bir göz atarak Eylül başlarına doğru Rumlara yönelik sataşma ve saldırıların artışına şahit olunabilir. Örneğin, *Vatan* gazetesinde yer alan 6 Eylül 1955 tarihindeki haberde de belirtildiği üzere, Şişli'de Stavro Markopulo isimli bakkal, "Türk bayrağına ve hükümet erkânına dil uzatmak küstahlığında bulunmuş", bunun üzerine de civarda bulunanlar, Markopulo'ya saldırmış ve "...linç edilme tehlikesi atlatan İstavro polis kordonu altında karakola götürülmüştür." Asıl önemlisi, şehirde Rumların yaşadığı semtlerde güvensizlik hissinin giderek artmasıdır. 26 Ağustos günü Taksim'de Malul Gaziler günü dolayısıyla bir tören düzenlenir ve tören sonrasında kalabalık Tünel'e doğru yürümeye başlar. Yürüyüşü Rum karşıtı bir gösteri sanan Rumlar panik halinde dükkânlarını kapamaya başlar. Neticede kalabalık olaysız dağılır. Bu küçük hadise, Rumların 6/7 Eylül gecesi öncesinde benzer olayları bekler duruma geldiklerini, pogromun beklenmedik bir olay olmadığını göstermektedir.

Konjonktür: Kıbrıs

Yukarıda azınlık toplulukların tarihinin düzçizgisel bir yokoluş ya da erime hikâyesi olarak kavranamayacağını belirtmiştik. Gayrimüslim azınlıklara kar-

şı Cumhuriyet devrinde devreye sokulan Türkleştirme politikalarına ilgi arttıkça azınlıkların tarihini bu politikalar sonucu evrimsel bir demografik erozyon ve çözülme süreci sayan anlayış da yaygınlaştı. Böylece Cumhuriyet dönemi Türkleştirme politikaları, 20. yüzyılın başlarından bugüne uzanan bir devamlılık çizgisi dâhilinde yorumlanır oldu. Oysa Türkleştirme politikalarının hedef ve yöntemlerindeki süreklilikler ne olursa olsun bu yorumlama biçiminin İttihat ve Terakki'den bugüne bir süreklilik tasvir ederek çeşitli çelişkilerin bir yoğunlaşma noktası olarak konjonktürü göz ardı etmek ve böylece de azınlıkları on yıllara yayılan ve esasen değişmez addedilen bir siyasal stratejinin nesnesi olarak tarihdışılaştırmak riskini gündeme getirmektedir.

Yine bir örneğe başvuralım. 1950'li yıllarda azınlıklara dair (doğal olarak) en çok gündeme gelen başlık, 6-7 Eylül Pogromu olmuştur. "Olaylar" Türkleştirme politikalarının bir devamı, gayrimüslimlerin tasfiye edilmesine dönük siyasal projeksiyonun yeni bir etabı olarak pekâlâ değerlendirilebilir. Ancak Türkleştirme politikalarındaki devamlılık unsuru ne olursa olsun, 1955-1964 arasında gündeme gelen azınlık karşıtı atmosferi Kıbrıs meselesinin yarattığı spesifik tarihsel bağlamı dikkate almaksızın anlamak mümkün değildir. 6-7 Eylül 1955 olayları, 1964'te Yunan uyruklu İstanbul Rumlarının kitle halinde sınırdışı edilmeleri ve aynı dönemde Rumlara yönelik –eğitim, vakıflar, basın vs.– diğer kısıtlamalar, Kıbrıs'ta tansiyonun yükseldiği konjonktürlerde gündeme gelir.

Vatandaşlarını Yunanistan ile Kıbrıs pazarlığında bir koz olarak *masaya* sürmekten çekinmeyen anlayış çerçevesinde İstanbul Rumları ve Patrikhane'nin Yunan kamuoyu nezdindeki önemi dolayısıyla Yunanistan ile ilişkilerde her gerginlik, Rum azınlığı gündeme taşımış, bunların koşullarında yapılacak iyileştirmeler veya yaratılacak olumsuzlukların karşı taraftan ödünler elde etmede işe yarayacağı düşünülmüştür. Kıbrıs meselesinin yeniden alevlendiği 1965 yılı sonbaharında bizzat Başbakan Ürgüplü'nün gazetecilere (*Hürriyet*, 17 Ekim 1965); "Kıbrıs'ta bir Türk'ün kanı döküldüğü takdirde, İstanbul'da neler olacağını ben tahmin edemem," deyip 6-7 Eylül olaylarına atıf yapması, gayrimüslim vatandaşları bir rehine olarak gören bu anlayışın hangi noktaya varabileceğinin bir örneğini verir. 6-7 Eylül'e giderken Kıbrıs Türktür Cemiyeti başkanı Hikmet Bil'in Kıbrıs'ta Türklere yönelik bir katliam girişimi olması halinde yapılması gerekenler hakkındaki demeci de yeterince açıklayıcıdır (*Yeni Sabah*, 20 Ağustos 1955): "Bu harekete verilecek cevabın çok kısa olması lazım. İstanbul'da çok Rum var."

1950'lerin ortalarından itibaren Kıbrıs sorununun alevlenmesi (Yunanistan 1954'te konuyu BM'nin gündemine taşır) ve Sovyet "tehdidinin" aciliyetini kısmen kaybetmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bozulacak ve Rum azınlığın yaşam koşullarında olumlu değişikliklere vesile olan siyasî

atmosfer köklü bir biçimde değişecektir. İstanbul Rum azınlığının yüzyılın ikinci yarısındaki kaderi, Türk-Yunan ilişkileri özellikle de Kıbrıs meselesinin seyriyle doğrudan bağlantılıdır. Kıbrıs meselesiyle Rum azınlığın konumu arasındaki rabıtayı dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu, adanın statükosunda yapılacak en ufak bir değişikliğin Lozan Antlaşması'nın tadili ve hatta feshini gerektireceğini ve bunun neticesinde Batı Trakya, Oniki Ada ve İstanbul Rumlarının vaziyetinin yeniden gözden geçirileceğini vurgulayarak ortaya koymuştur (*Hürriyet*, 28 Ağustos 1955).

Böylece, Kıbrıs krizinin ortaya çıkmasıyla Ankara gündeme azınlık meselesini getirir. Türkiye asıl olarak Yunan kamuoyunun İstanbul'daki Rum cemaatini alakadar eden meselelerdeki hassasiyetini değerlendirerek cemaati ve Patrikhane'yi bir *pazarlık kozu* veya daha doğrusu Yunanistan'a yönelik bir baskı aracı olarak kullanır. Ankara'nın beklentisi azınlık ve Patrikhane'ye yönelik basıncın Yunanistan'ı daha kırılgan ve taviz verebilir bir konuma sokmasıdır. Böylelikle daha sonraki on yıllarda da devam edecek ve Rum azınlığı Kıbrıs mücadelesinin bir rehinesi kılacak dönem başlar. Bu çerçevede Kıbrıs krizi söz konusu olmasaydı Rum azınlığın tarihinin farklı bir rota mı izleyeceği, yoksa Türkleştirme politikalarındaki sürekliliğin neticesi olarak demografik erimenin kaçınılmaz mı olduğu, geçmişte katedilmemiş patikaların, tüketilmemiş alternatiflerin de yaşanmış tarihin bir parçası olduğunun bilinciyle pekâlâ meşru ama cevabı zor bir sorudur.

Azınlıklardaki Antikomünizm

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren azınlık toplulukların (özellikle Rumlar açısından bu durum çok daha belirgindir) ruhban dışı liderliklerinin tasfiyesi, böyle bir liderliği mümkün kılacak kurumların akamete uğratılması, dinî kurumları cemaatlerinin kaderi açısından tekrar kritik bir konuma yerleştirir. Yani Cumhuriyet dönemi politikaları, gayrimüslim topluluklarda ruhban dışı önderliklerin ortadan kalkması ve *kiliselerin* yeniden cemaat işlerinde en etkili merci haline gelmesi gibi paradoksal bir sonuca yol açar. Bu durum azınlık toplulukları muhafazakârlaştıran, kilise hiyerarşisini o toplulukların sosyal ve kültürel hayatında yeniden başat hale getiren bir gelişmedir. Dahası, Türkleştirme politikalarının yarattığı tehditler nedeniyle azınlık toplumlarının kendi içine kapanması, mümkün mertebe görünür olmaktan kaçınması ve "dış tehlike" dolayısıyla cemaat içi farklılıkların *hizipleşme* olarak görülerek bastırılması, azınlık toplumlarının entelektüel ve kültürel gelişimini etkileyen bir kısırlığa neden olur.

1950'lerdeyse Türkiye toplumunu saran antikomünizm furyası, bu muhafazakâr atmosferi azınlıklar için daha da pekiştiren bir etkide bulunur. Bu-

nun özel sebepleri de vardı. Mesela Rumlar açısından, kendi koşullarının iyileşmesi sonucuna yol açan Türk-Yunan ilişkilerindeki yumuşamanın ancak Soğuk Savaş bağlamında söz konusu olabildiği açıktı. Dolayısıyla 1950'li yılların ortalarında Kıbrıs meselesinin ortaya çıkması karşısında Rum basınında Soğuk Savaş ve "komünist tehdit", Türk-Yunan ilişkilerinde yumuşamayı gerektiren temel neden ve gerekçe olarak sürekli tekrarlanıyordu. Andrianopoulou'nun *Tarih ve Toplum*'da (2003) yayınlanan "İstanbul Rum Basınının Tepkisi ve 6-7 Eylül Olayları" başlıklı makalesinde de dile getirdiği gibi, 6-7 Eylül Pogromu'nun ardından hükümetin devreye soktuğu "komünist fesat" yorumlarının dahi Rumlar arasında "alıcı" bulabilmesinin nedeni de buydu.

Bu döneme damgasını vuran bir şahsiyet olan Athinagoras'ın patrikliğe gelişi de, Stalin'in gerek Balkanlar'da gerekse de Ortadoğu'da etkinliğini arttırmak için Rus Ortodoks kilisesini kullanması ve Fener Patrikhanesi'nin ekümenik kimliğini sorgulaması sonucu, patriklik makamına bu "tehdide" karşı koyacak çapta ve güçte bir ruhaninin seçilmesi ihtiyacının ABD ve İngiltere tarafından duyulması sonucu olmuştu. SSCB denetimindeki Moskova Patrikliği'nin etki sahasını daraltmak ve "komünizme karşı mücadelede" Ortodoks kilisesini işlevli kılmak adına Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athinagoras'ın 1948 yılında patrik yapılması, bu bakımdan adeta bir "ABD operasyonudur" Elçin Macar'ın, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi* (2003) isimli kitabında da belirttiği gibi, bizzat Patrik Athinagoras bu hususu, *New York Herald Tribune*'e verdiği bir mülakatta itiraf edecektir: "Ben Truman doktrininin dini bölümünü teşkil etmekte idim." Gerçekten de Athinagoras bu makama seçildikten sonra, Türkiye'nin de rıza göstermesiyle Patrikhane'nin uluslararası alandaki etkinliği ve saygınlığı artar. Athinagoras İstanbul Rumları arasında da Amerikan tarzı yaşamın ve dünya gö-

Athenagoras'ın New-York'taki makamında alınmış resmi

Yeni Patrik bugün saat 14 te geliyor

Athenagoras'ın yarınki taç giyme törenine çağırılan Rus, Leh, Bulgar, Yugoslav elçiliklerі bu daveti kabul etmediler

— Arkası Sa. 4, Sü. 6 da —

Yeni Patrik'in "taç giyme törenine" davet edilen kimi elçiler törene katılmayacaklarını açıklamışlardı. (Kaynak: http://www.dunyabulteni.net/haber/287523/yeni-patrik-bugun-saat-1400da-geliyor)

rüşünün yayılmasına yardımcı olur. Alexandris'in, *Oi Ellinotourkikes Sheseis 1923-1987* isimli çalışmasında belirttiği üzere, 1949 yılında Kutsal Sinod'un bir kararıyla bundan böyle komünizme veya komünist hareketlerine sempati duyduklarını açıklayanların aforoz edilmesi kararlaştırılır.

Patrik Athinagoras kendi dönemine kadar uygulanmış *geleneksel Fener politikasının* dışına çıkarak NATO şemsiyesi altında oluşan Türk-Yunan yakınlaşmasının en hararetli destekçisi olur. Athinagoras'ın patrikliğinin ilk yılları gerek Patrikhane'yi gerekse de İstanbul'daki Rumları, Türk-Yunan yakınlaşmasının temel dayanakları haline getirmeye yönelik bir dışa dönüklük arz eder. Athinagoras'ın düşüncesinde İstanbul Rumları, Yunan toplulukların Amerikan toplumuna dâhil olmalarına benzer bir rol üstlenebilirlerdi. Elbette ki bu düşünce, Türk-Yunan ilişkilerindeki mevcut yakınlaşmanın devam edeceğini varsaymak zorundaydı. Patrik İstanbul Rumlarını kendi kültürel kimliklerini korumakla birlikte çoğunluk toplumuna tamamen dâhil olmalarını sağlamaya çalıştı. Alexandros Alexandris'in zikredilen çalışmasında da belirttiği üzere, bu yönelimin bir ifadesi olarak Patrikhane bürolarında Atatürk ve İnönü'nün fotoğrafları asılmaya ve her Pazar Patrikhane girişinde Türk bayrağının göndere çekilmesine başlanır.

Athinagoras'ın temaslarında ve mülakatlarındaki sözleri ve kullandığı ifadeler de yine bu anlayışının göstergeleridir. ABD'den Türkiye'ye geldiği ilk zamanlarda Türk milletinin Tanrı tarafından dünyaya barış getirmeye görevlendirildiğini ve İstanbul'un Türkler tarafından alınışının bu amaca yönelik olduğunu belirten Athinagoras, Mayıs ayında Ankara'yı ziyaretinde, Atatürk'ün geçici kabrine bir çelenk koyarak saygı duruşunda bulunmuş, burada kendisiyle görüşen bir muhabire "...millî mabedimiz bana ilahî ve ulvî hisler ilham etti," demişti. Patrik yine aynı muhabire "Bizim için önce Allah, sonra aziz vatanımız gelir," demiş, ayrıca dinin "...hür milletlerde asla siyasete alet" edilemeyeceğini belirtmişti (*Vatan*, 27 Mayıs 1952). Yine Athinagoras Ahmet Emin Yalman ile bir mülakatında "Bir vatana kendini bağlı addetmeyen, onu benimsemeyen ve sevmeyen insan köksüz bir ağaç gibidir. Ben vatanım Türkiye'ye bütün kalbimle bağlıyım. Bütün emelim, memleketin her tarafını dolaşmak, vatanımı ve vatandaşlarımı daha yakından tanımaktır," demişti (Vatan, 9 Haziran 1952).

ABD desteği ve Türk-Yunan ilişkilerindeki yumuşama, Kıbrıs meselesinin gündeme geldiği 1955 yılına kadar Patrikhane'nin adeta bir "altın devir" yaşamasına neden olur. Bu dönemde, 6 Haziran 1952'de Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ile birlikte Başbakan Menderes Patrikhane'yi ziyaret eder. Menderes Patrikhane'yi ziyaret eden ilk ve son Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olacaktır.

Athenagoras'ın patrikliğinin uluslararası bir mesele halini almasına benzer biçimde aynı dönemde cereyan eden Ermeni patriklik krizi de benzer

boyutlar kazanır. Patrik Mesrob Naroyan'ın 1944 ortalarındaki vefatı, 1950 yılının sonuna kadar sürecek ve neredeyse tüm Ermeni kurumlarını ve basınını ikiye bölecek bir ihtilafı başlatır. Ermeni toplumunda Patriklik kaymakamı Başpiskopos Kevork Arslanyan taraftarları ve muarızları arasında ciddî bir kutuplaşma cereyan eder. Ancak bu tartışma sadece Türkiye sınırları dâhilinde bulunan Ermenileri alakadar etmez. Sovyet Ermenistan'ındaki Eçmiadzin, Lübnan'daki Kilikya Katolikosluğu, Türkiye haricindeki Ermeni cemaatleri ve elbette Türk devletinin de dâhil olduğu uluslararası bir tartışmaya dönüşür. Görüldüğü üzere, bu dönemde cereyan eden kilise ihtilaflarını Soğuk Savaş bağlamından ayırarak ele almak mümkün değildir. Soğuk Savaş pratikleri ve komünizmle mücadelenin 1950'li yıllarda Türkiye'de hegemonik bir söylem halini alması, azınlık toplumlarının kilise hiyerarşisinden fikir hayatına önemli değişiklikleri tetiklemesi, azınlık tarihinin Türkleştirme politikalarının tarihine indirgenemeyeceğine bir başka örnektir.

Ellilerde Azınlıkların Demografisi

1950'li yılların Türkiye'de önemli demografik dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olduğu biliniyor. Kırdan kente göçün yoğunlaştığı bu dönem, gayrimüslim azınlıklar açısından da bir demografik alt üst oluş dönemidir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarının demografik kompozisyon ve dağılımında, sonraki dönemi de önemli ölçüde belirleyecek ciddî değişimler söz konusu olur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin hemen ardından Türkiye topraklarından bir yabancı ülkeye doğru mübadele sonrasında gerçekleşen en ciddî ve kitlesel göç hareketi yaşanır. İsrail'in kurulması sürecinde Türkiye'de bir önceki dönemde söz konusu olan Türkleştirme politikalarının yarattığı olumsuz iklimin de etkisiyle Yahudi toplumunun önemli bir bölümü Filistin'e göç eder.[7] Göç sonucunda, 1945 yılında 76.965 olarak tespit edilen Yahudi nüfusunun % 40'ı, 1948-1949 yıllarında Türkiye'den ayrılır. 1950-1951 yıllarında göç edenlerle birlikte hesap edildiğinde bu oran % 45'e varır. Göçün temel nedenleri, Tek Parti devrinde söz konusu olan kesif antisemitizm, basının Yahudi toplumuna karşı yürüttüğü aşağılama kampanyaları, 1934'te Trakya'da Yahudilere karşı girişilen pogrom, Varlık Vergisi, yirmi kur'a gayrimüslim ihtiyatların askere alınmaları, gündelik yaşamda ve devlet katında karşılaşılan sistematik ayrımcılıktı.

---

7 Yahudilerin bu toplu göç hareketi konusunda bu yazıdaki bilgilerin tamamı Rıfat N. Bali'nin bu konu hakkındaki kapsamlı çalışmasındandır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Bir diğer önemli nedense göçmenlerin ait oldukları toplumsal sınıfla bağlantılıydı. Genelde varlıklı kesimin Türkiye'de kalmayı seçerken alt sınıfların bu kitlesel göç dalgasına kapıldıkları anlaşılıyor. Oldukça güç yaşam koşulları içerisinde bulunan ve sistematik ayrımcılık dolayısıyla Türkiye'de koşullarını düzeltme gibi bir şansa da büyük oranda sahip olmayan bu insanların göçü, Türkiye'deki Yahudi toplumunun demografik karakterini de radikal bir biçimde değiştirir. Göç sonucunda Anadolu ve Trakya'daki Yahudi toplulukları neredeyse tamamen ortadan kalkar. İstanbul'da Balat, Hasköy, Kasımpaşa, Tepebaşı, Kuledibi, Şişhane, Kuzguncuk, Ortaköy gibi Yahudi nüfusun yoğun olarak yaşadığı semtlerdeki Yahudi nüfusu ciddî ölçüde azalır. Bu semtlerde kalmaya devam edenler de zamanla daha iyi semtler olarak görülen Taksim, Kurtuluş, Osmanbey ve Şişli'ye taşınırlar. Yahudi toplumu göç neticesinde sosyo-ekonomik düzeyi daha yüksek ve nispeten homojen bir grup görüntüsü kazanır. Daha dindar ve gelenekçi olan alt sınıfların göçüyle Yahudi toplumu da hızla laikleşme ve Türkleşme sürecine girer. Göçün genç nüfusun önemli bir bölümünü de kapsaması nedeniyle de Yahudi toplumu eski dinamizmini yitirir, hayır dernekleri ve yetimhane zamanla işlevsizleşir, cemaat gazetelerinin sayısı azalır.

Aynı dönem, Ermeniler açısından da radikal bir demografik değişimin gerçekleştiği yıllardır. 1950'li yıllarda Anadolu'daki Ermenilerin İstanbul'a göçü hız kazanır. Bizzat Patrik Karekin Khaçaduryan, Anadolu'nun orta ve doğu bölgelerindeki Ermenilerin "keşfi" ve bunların İstanbul'a yerleştirilmeleri hususunda inisiyatif alır. Anadolu'dan öğrenciler İstanbul'a getirilir, göçmenlerin İstanbul'a yerleştirilmeleri için başta *Kağtaganats Hantsnakhump* (Göçmenler Komisyonu) olmak üzere, özel organizasyonlar oluşturulur. Önceleri İstanbul Ermenileri arasında Anadolu kökenlilere ilişkin küçümseyici bir yaklaşım da söz konusu olur. Hrant Dink'in *Tarih ve Toplum* (2000) dergisinde yayınlanan "Türkiye Ermenilerinin Nüfus Hali" başlıklı makalesinde de belirttiğine göre; "Belli bir kesim İstanbul Ermenisi için, Anadolu Ermenisi bir hizmetli, çoğu kez acınacak bir zavallı, çoğu zaman da Tanrı katında kutsallaşmanın bir yolu olan yardımsever-

İstanbuldan Filistine Musevi akını

Şimdiye kadar 10 bin Yahudi gitti, 30 bin kişinin daha gideceği anlaşılıyor

Emniyet Müdürlüğü önünde pasaport almak üzere bekleyen Museviler

—Yazısı 4 üncü sahifemizde—

Cumhuriyet, 15.02.1949.

liğini göstereceği bir zümre olmuştur." Anadolu'dan gelen Ermenilerin sayısının artması, İstanbul'daki Ermeni nüfusun demografik kompozisyonunda da değişime neden olur. Köklü İstanbul Ermenilerinin önemli bir bölümünün zaman içinde Avrupa ve Amerika'ya göçüyle birlikte, İstanbul Ermeni toplumu içerisinde Anadolulularının payı bir hayli artar.

Rumların demografik durumuna gelince, Samim Akgönül'ün, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci* (2007) başlıklı çalışmasında da belirttiği üzere, yaygın aksi kanaate rağmen 6-7 Eylül saldırıları, cemaatin demografik daralmasında önemli bir rol oynamaz. Demografik veriler 6-7 Eylül hadiselerinden sonra Rumların kitlesel biçimde İstanbul'u terk ettiklerini göstermez. Dolayısıyla 1964 sürgünü sonrası tanık olacağımız kitlesel göç olgusuyla henüz karşı karşıya değilizdir. Yine de 6-7 Eylül hadiseleri sonrasında tanık olduğumuz Balat, Cibali, Edirnekapı, Ayvansaray, Vlanga, Samatya, Hasköy, Üsküdar, Aynalıçeşme gibi nispeten uzak semtlerde yaşayan nüfusun güvenlik nedeniyle daha merkezi semtlere doğru hareket etmesidir. Bu olgu, bu semtlerdeki birçok Rum cemaatinin erimesine yol açacaktır. 6-7 Eylül 1955 sonrasında kitlesel bir göçün engellenmesinde Patrikhane, Rum basını ve hatta Yunan Büyükelçiliği önemli bir rol oynar. Yine de Rumların büyük bölümü için hadiseler eşit Türk yurttaşları olmalarının mümkün olmadığına ve hükümetlerden bağımsız olarak sürekli olarak ayrımcılığa maruz kalacaklarına ilişkin nihai bir kanıt teşkil etmekteydi. Kitlesel, ani ve kesin göçün baş göstermesi için bir darbe daha (1964 sürgünü) yetecekti.

Azınlık toplumların İstanbul'daki demografik dağılımını kökünden etkileyen bir başka parametre, özellikle 1950'li yılların ikinci yarısında hız kazanan ve kentin dokusunu önemli ölçüde değiştiren kentsel dönüşüm projeleriydi. Bu dönemde yaşanan bu değişimin, kamulaştırma ve yıkımların azınlık topluluklarının yaşadığı mahallelerde yarattığı tahribat hâlâ çalışılmayı bekleyen bir konu. 6-7 Eylül "*hadiselerinin*" tetiklediği kent içi yer değiştirmeyle bu kentsel dönüşüm programlarının birleşik sonucu, azınlık toplulukların uzun zamandır meskûn bulundukları semtlerden kopartılmaları anlamına geliyordu.[8]

Azınlık ve Parti

Çok partili sisteme geçiş, gayrimüslim azınlıklar açısından Tek Parti döneminde maruz kaldıkları uygulamalara dair tepki ve şikâyetlerin dillendirilmesi için elverişli bir ortam yaratır. Bilhassa 1946 seçimleri ve sonrasında,

8 Bu konu üzerine yüksek lisans çalışmasını yürüten Merve Gürsoy'a bu hususu hatırlattığı için teşekkür ederim.

Varlık Vergisi gibi geçmiş uygulamalar sıklıkla gündeme gelir, kamusal bir tartışmanın konusu halini alır. Mesela –Rıfat N. Bali'nin "Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar" makalesinde aktardığına göre– 25 Eylül 1948'de DP İstanbul milletvekili Salamon Adato, DP Kuledibi Semt Ocağı'nın yıllık kongresinde yaptığı konuşmada şöyle der: "Bugünkü iktidar partisi ise bir zamanlar maalesef vatandaşlar arasında farklar yaratmağa başlamıştı... Meşhur Varlık Vergisi ile ocaklarımızı yıktı, bizi vatan hizmetine çağırdığı zaman temiz duygularımızı ihlâl etti. Çünkü bize silâh yerine kazma kürek verdi, askerî talim yerine toprak kazdırdı." Milletvekili sıfatıyla da olsa bir azınlık mensubunun daha iktidarda olan bir parti için böyle konuşabilmesi, geçmişteki "Türkleştirme politikaları" üzerine böyle açık eleştirel yorumlarda bulunabiliyor olması, kuşkusuz yeni bir deneyimdi.

Yeni politik rejimin açtığı bu kanallar, geçmiş olumsuzlukların eleştiri konusu yapılabilmesi ve elbette yeni dönemde gündeme gelen kimi olumlu uygulamalar, gayrimüslim toplulukların özgüvenini artırmış olmalı.

Rıfat N. Bali'nin *Tarih ve Toplum* (1997) dergisinde yayınlanan "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar" isimli makalesinde aktardığına göre, DP'nin iktidar olmasının ardından gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinde memur olarak çalışmalarına izin veren yasal düzenlemelerin yapılacağına dair haberlerin çıkması üzerine *Şalom* gazetesinde çıkan "*DP'den Beklediklerimiz*" başlıklı yazıda, DP iktidar olana kadar gayrimüslim vatandaşlara hiçbir değer verilmediği, CHP'nin anayasanın hükümlerine rağmen gayrimüslim vatandaşlara karşı ayrımcılık yapmış olduğu belirtilir.

Gayrimüslimlerle Demokrat Parti arasında oluşan yakın ilişkiler işte bu yeni durumun eseridir. Gayrimüslim topluluklar, DP'yi 1946'dan itibaren kitlesel olarak destekler, DP'den aday gösterilen azınlık adayları seçimleri kazanır. Bu durum bütün 1950'li yıllar boyunca böyle devam eder. Yine Rıfat N. Bali'nin Varlık Vergisi ile ilgili makalesinde aktardığına göre, örneğin *La Vera Luz* gazetesinde 1954 seçimleriyle ilgili bir yazısında gazeteci İlyazer Melda, Türkiye Yahudilerinin anısı hâlâ taze olan Varlık Vergisi nedeniyle CHP'ye karşı hiçbir sempati duymadığını belirtiyor ve onları, 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde DP'ye oy vermeye davet ediyordu. Yahudi cemaati liderlerinden ve DP milletvekili adayı Yusuf Salman da 1957 yılında gayrimüslim azınlıkların tek parti dönemine ilişkin tepkilerinin onların oy verme davranışını hâlâ nasıl etkileyebildiğini örnekliyordu. Rıfat N. Bali, "Balat Fırınları Söylentisi" makalesinde şöyle aktarır: "CHP devrinde ekalliyet olarak korku içinde yaşıyorduk. Sonumuzun ne olacağını bilmiyorduk... Ekalliyet bunların hepsini unutmadı. Çok şükür DP sayesinde bütün vatandaşlık ve insan haklarına sahip olduk. Ölsek CHP'ye rey vermeyeceğiz."

Bu durum, yani DP'ye verilen destek, ilk bakışta garip görünse de, 6-7 Eylül Pogromu sonrasında da (yaşanan hayal kırıklığına rağmen) aşağı yukarı böyle olmaya devam eder. Oysa "olaylarda" DP'nin rolü o günlerde dahi oldukça görünürdü. Pogromun gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayan ve azınlık karşıtı kampanyada faal Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin (KTC) birçok yerel şubesi DP üyeleri tarafından kurulmuştu. KTC'nin İstanbul ve yurt sathında hızlı yayılışı DP'nin örgütsel ağının yaygınlığına dayanmaktaydı. Dahası, çok sayıda kanıt *olaylar* sırasında yerel DP örgütü temsilcilerinin azmettiriciler arasında bulunduğunu teyit etmektedir. DP'nin yerel teşkilatları ve işçi sendikaları şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde ve eylemcilerin nakli ve sopalar, benzin vb. ile donatılmasında tayin edici unsurlardı. İşte bu duruma karşın azınlıkların DP'ye dönük desteğinde bir değişiklik yaşanmaz. Bunda, DP'nin kendisini *hadiseler*den ayrı göstermeye gayret etmesi, zararların tazmin edilmesine dönük eksik de olsa kimi çalışmalar yürütülmesi ve muhtemelen DP'nin azınlık karşıtlığı "tescilli" olduğu düşünülen CHP'ye göre ehven-i şer olarak addedilmesiydi. Dolayısıyla 1957 seçimlerine giderken –Rıfat N. Bali'nin Varlık Vergisi ile ilgili makalesinde de belirttiği üzere– DP milletvekili ve aynı zamanda Rum toplumunun önemli simalarından Hacopulos'un "Varlık Vergisi'nden zarar görenlere CHP iktidarı kırk para vermemiştir. Ayrıca 1941 senesinde 25-45 yaşları arasındaki gayrimüslimleri süren CHP'yi asla unutmadık. Bunları hatırlayarak CHP'ye rey vermeyiniz," şeklindeki sözleri, muhtemelen ciddî bir karşılık buluyordu.

Bu durumu anlayabilmek için Tek Parti döneminin ve dolayısıyla CHP'nin azınlık toplumlarında nasıl derin bir reaksiyona neden olmuş bulunduğunu dikkate almak gerekir. Azınlıkların Tek Parti iktidarı karşısında duyduğu korku ve tepkilerin boyutlarının belki de en iyi ifadesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yahudiler arasında, savaş zamanında onları yakmak için fırınların yapılmış olduğu söylentisiydi. Özellikle İstanbul'un Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Balat semtinde fırınlar yaptırılmış olduğu ve bunların Türkiye Nazi Almanyası'nın yanında savaşa girerse Yahudileri imha için kullanılacağı popüler bir söylenti halini almıştı. Yahudiler arasında yaygın "Balat fırınları"nın nerede, hangi binalar olduğuna dair rivayetler dahi vardı. Rıfat N. Bali'nin *Tarih ve Toplum*'da (1988) yayınlanan "Balat Fırınları Söylentisi" adlı makalesine göre, yakma fırınları söylencesi dönemi yaşamış Yahudi vatandaşların hafızalarında kuvvetli bir biçimde yer etmişti. "Balat fırınları" tipi söylenceler, Tek Parti döneminin, 1950'li yıllarda yaşanan olumsuzluklar ne olursa olsun, azınlık toplumlarının belleğinde nasıl yer etmiş olduğunun belki de en çarpıcı örneklerinden biridir.

Dolayısıyla 6-7 Eylül "parantezine" rağmen DP'ye verilen destek (ileriki

yıllarda muhtemelen coşkusu azalsa da) bu dönemin genel bir karakteristiğidir. Dolayısıyla azınlıkların kamusal sahada görünür oldukları her vesilede belki biraz "görev icabı" ama (özellikle on yılın ilk yarısında) muhtemelen ciddî bir "samimiyet" dozuyla DP hükümetine tezahüratta bulunması anlaşılırdır. Mesela 1952 yılındaki "Theofania" ayininde Büyükdere'de töreni idare eden İliupoleos Metropoliti Gennadios Türkçe yaptığı konuşmasında hükümete Ortodoksların kadim geleneğini tekrar etmeleri yolunda verdiği izin için teşekkür eder. Gennadios'un konuşması törene katılan büyük kalabalığın alkışları ve Türkiye Cumhuriyeti ve Bayar ile Menderes lehine yapılan tezahüratla sona erer.[9]

Diğer yandan, İstanbul'daki gayrimüslim toplulukların DP'yi kitlesel olarak desteklediği hususu bilinse de bu partiyle azınlık arasındaki ilişkilerin yerel düzeyde nasıl şekillendiği hususunda bildiklerimiz hâlâ çok az. Yerel cemaat (kilise bölgesi) düzeyinde DP teşkilatlarıyla cemaat yöneticileri arasında nasıl ilişkiler mevcuttu, partinin gündelik örgütsel ya da seçim faaliyetlerine azınlık hangi mekanizmalar aracılığıyla dâhil ediliyordu, partiyle azınlık toplumları ve onların kurumları arasında patronaj ilişkileri nasıl ve hangi dolayımlarla teşekkül ediyordu gibi sorular hâlâ aydınlatılmayı bekliyor. Kesin olan, 1950'li yıllarda azınlık grupların Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'un siyasal hesaplarında ve özellikle de seçim dönemlerinde önemli bir faktör olduğuydu. 1950 seçimlerinde DP'yi iktidara getiren etkenlerden bir tanesi, hiç şüphesiz, İstanbul'daki azınlıkların kitlesel bir biçimde DP'yi desteklemesiydi. Bu desteğin nasıl seferber edildiği, cemaat kurumlarıyla parti örgütlenmesinin nasıl ve hangi dolayımlarla bir araya geldiği hâlâ incelenmeyi bekleyen bir başlık.

Sonuç

Bu kısa yazıda, 1950'li yıllarda Türkiye'deki gayrimüslim toplulukların bütünsel bir tarihsel manzarasını ortaya koymak ne mümkün ne de hedeflenen bir şeydi. Yazarın ilgileri ve ulaşabildiği kaynaklar dolayısıyla ağırlıkla ve ister istemez İstanbul Rum toplumundan örnekler verildi. Rum toplumunun 1950'li yıllarda en görünür azınlık topluluğu olduğu varsayılabilse de bu durumun yarattığı kaçınılmaz "eşitsizlik" mazur görülsün. Keza İmroz'daki Rumlar, Antakya ya da Mardin'deki Hıristiyanlar, Anadolu Ermeni ve Yahudi toplulukları vs. de konu edilmedi. Dolayısıyla azınlıklara dönük tarihyazımının genel bir zaafı olan İstanbul merkezli bir perspektif burada da maalesef yeniden üretilmiş oldu. Dahası, gayrimüslim azınlık dendiğinde esas itibariyle Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarını ele alan ve Süryanilerden Kato-

9 "İ Katadisis tu Stavru is ta İdata tis Poleos Mas", *Apoyevmatini*, 7 Ocak 1952.

lik Rumlara farklı grupları tarihsizleştiren yaklaşım da ister istemez bir kez daha sergilenmiş oldu.

Bütün bu zaaflara karşın burada yapılmaya çalışılan, Cumhuriyet devri tarihine azınlıkların nasıl eklemlenebileceğine dair bazı sorular sorup bazı yollar önermekten ibaretti. Azınlıkların tarihini devletin fail, kendilerininse devlet politikalarının pasif mağduru olduğu Türkleştirme politikalarının tarihi çerçevesinden nasıl kurtarılabileceği sorusuna kimi kısmi ve parçalı cevaplar ortaya konulmaya çalışıldı. Bu yanıtların yeterli olduğunu iddia etmek elbette mümkün değil. Kesin olan, Lozan sonrası *azınlık* diye andığımız toplulukların tarihini Cumhuriyet devri tarihyazımının asli ve ayrılmaz bir parçası haline getirebilmek için daha çok yol gitmemiz gerektiği.

6-7 Eylül 1955: Türkiye'de Bir "Pogrom" Yaşandı

AYŞEM SEZER-ŞANLI

6-7 Eylül 1955 Türkiye'sinde yaşananları tanımlamak için genellikle *olay* kavramı kullanılır: *6-7 Eylül Olayları.* Oysa o iki günde yaşananlar alelâde bir *ol*aya indirgenemeyecek kadar vahim. Yaşananları *katliam, soykırım* vb. kavramlarla tahvil etmek ise yaşanan gerçekleri tam olarak tarif etmekten uzak. Bu nedenle, 6-7 Eylül'de yaşananları *pogrom* kavramı çerçevesinde değerlendirmek en doğrusu.

6 Eylül 1955 gecesi, DP iktidarının en karanlık sayfalarından biriydi ve telâfîsi imkânsız acılara sebebiyet verdi. 1950'li yıllar, azınlıkların Tek Parti Dönemi'nin korkularını üzerinden atmaya çalıştığı ve DP ile yeni bir başlangıç yapmayı denedikleri yıllardı. Azınlıkların *Varlık Vergisi* travmasının izlerini yeni yeni silmeye başladığı ve devletle yeniden barışmaya çalıştığı bu yıllar, yeni bir darbe ile onulmaz bir yara aldı. 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir gibi azınlıkların yoğun olarak ikamet ettikleri yerlerde, başta Rumlar hedef alınarak yapılan ancak daha sonra diğer azınlıklara da yönelen yağma, talan ve saldırılar siyasî literatürümüze *6-7 Eylül Olayları* olarak geçti. Biz bu olayları dünyadaki izdüşümü olan *pogrom* kavramıyla değerlendireceğiz.

Pogrom kavramı, köken olarak Rusçadır (*norpom*). Kavramın Rusçadaki karşılığı daha geneldir ve toplu şiddet eylemlerini tasvir etmek için kullanılır. Tarihsel olarak yaşanan örneklerine bakıldığında pogrom, genellikle dinsel, etnik ve siyasî nedenlerle bir gruba karşı yapılan şiddet hareketleri olarak değerlendirilir. Evleri, işyerlerini, ibadet yerlerini tahrip etmek, insanları dövmek, yaralamak, tecavüz etmek, öldürmek... gibi eylemler bu şiddet olaylarının değişik formlarını oluşturmaktadır. Haçlı Seferleri sırasında Avrupa'da

yaşayan Yahudilere yönelik gerçekleştirilen saldırılar pogromu örneklemektedir. Tarihsel örneklerini genellikle farklı tarihsel dönemlerde Yahudilere yönelik gerçekleştirilen şiddet hareketlerinin oluşturduğu pogroma, 6-7 Eylül'de azınlıklara yönelik sergilenen şiddet hareketleri de dâhil edilmelidir. Nitekim olayları inceleyen kaynaklarda, *6-7 Eylül Olayları* kavramının yanı sıra, *Rum Pogromu, İstanbul Pogromu* gibi nitelemelere de rastlanmaktadır. Olaylar niteliksel olarak incelendiğinde ise, tecavüz, yaralama, darp, mezarlık, işyeri, konut vb. tahribatı görülmektedir. Yazının ilerleyen bölümlerinde olayların niteliğine detaylı olarak değinilecektir.

Bu bağlamda, 6-7 Eylül'de yaşananlar ne *olay* denilip geçiştirilecek düzeyde *spontane* bir hareket; ne de *soykırım* kavramı bağlamında değerlendirilecek boyutta organize bir etnik yok etme harekâtıdır. 6-7 Eylül'de gerçekleşen olayların azınlıklara yönelik sistematik bir tepkinin bir uğrağı olduğunun ve Cumhuriyet'in kurulmasından bu yana ortaya konulan homojen bir ulus yaratma hedefine yöneldiğinin altı çizilmelidir. Hiç kuşkusuz, gerçekleştirilen eylemlerin mala, cana ve ırza yönelik bir hareket olduğunu tartışmaya dahi gerek yoktur. İşte pogrom kavramı çalışmanın bu niyetini en iyi ifade edebilecek bir kavram olarak düşünülmüştür.

Yassıada: Kim? Nerede? Niçin?

6-7 Eylül Pogromu'nun gerçekleşmesinden beş yıl sonra, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından kurulan Yassıada Mahkemeleri'nde *6-7 Eylül Olayları Davası* görülmüştür. Bu dava, 19 Ekim 1960 günü başlamış, 20 oturum yapılmış ve 5 Ocak 1961 günü sona ermiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Başbakan Yardımcısı Fuat Köprülü, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, İstanbul Emniyet Müdürü Alaaddin Eriş, İzmir Valisi Kemal Hadımlı, Selanik Konsolosu Mehmet Ali Balin, Selanik Konsolos Muavini Mehmet Ali Tekinalp, Konsolosluk Kavası Hasan Uçar, Selanik Hukuk Fakültesi öğrencisi Yunan uyruklu Oktay Engin bu davada sanık olmuşlar ve dava sonucunda sadece Adnan Menderes ve Fatih Rüştü Zorlu 6 yıl, Kemal Hadımlı ise 4,5 ay hapis cezası ile cezalandırılmışlardır. Belli başlı birçok aktörü olan sistematik bir saldırı sürecinin sonucunda tüm olaylar iki kişiye fatura edilmiş ve Yassıada'da adil bir yargılama yapılmamıştır. Bu dava, 6-7 Eylül'ü hakkıyla yargılamaya yetmemiş; ancak darbe yönetimini ve yeni rejimi meşrulaştırmaya yaramıştır. Buradan hareketle olayların başlangıcına ve aktörlerine dönmek gerekiyor.

Pogrom'a Adım Adım

6-7 Eylül Pogromu'nun yaşanmasına giden sürecin ardındaki tarihî gelişmeleri biraz daha yakından ele almak gerekiyor. Bu bağlamda, dönemin en önemli sorununun Kıbrıs meselesi olduğu hatırda tutulmalıdır. Her ne kadar, ilkin 1950'de dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, daha sonra da onun halefi Fuat Köprülü'nün "Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur," beyanatları ile Türkiye 1950'lerin başına kadar Kıbrıs sorununa bigâne kalmayı tercih etse de sonraki süreçte bu mesele ülkenin gündemine gelecektir. Bu tercihte, Türkiye'nin Yunanistan ile NATO'ya üye olmaları, ABD'nin müttefiki olarak Sovyetler'e karşı kampta yer almaları etkili olur.

DP hükümeti, süreç içerisinde kendisine çıkar sağlayacak bir mesele olarak gördüğü Kıbrıs'ı basın ve birtakım dernekler marifetiyle gündeme taşımış, Kıbrıs'ın Türkiye toplumunun gündeminde de yer almasını sağlamıştır. Bu süreçte, başta Sedat Simavi'nin kurduğu *Hürriyet* gazetesi olmak üzere *Yeni Sabah, Milliyet* ve *Cumhuriyet* gibi gazetelerin önderliğinde kampanyalar başlamış ve Kıbrıs konusu sürekli gündemde tutulmuştur. 1954 yılında, Yunanistan'ın adanın kendisine ilhakı ve self determinasyon hakkı talebiyle BM'ye başvurması halkta tepkiye yol açmış ve basın –bu tarihten sonra– düzenli olarak Kıbrıs meselesine yer ayırmıştır. Böylelikle, basının desteğiyle Kıbrıs, millî bir dava hâline getirilir ve halkta heyecana sebebiyet verir.

Basının ilgisi, Kıbrıs gündemi konusunda tek dayanak değildir. Bu dönemde, öğrenci birlikleri ve sendikalar da Kıbrıs meselesine eğilirler. 1954 yılında, dönemin üniversite gençliğinin en dinamik örgütü olan Türkiye Millî Talebe Federasyonu, Kıbrıs meselesini gündemde tutmak için sadece bu konuyla ilgilenecek bir komite kurar. Komite, Yunanlıların *Enosis* idealine *Kıbrıs Türk'tür* şiârı ile karşı durur. Bu süreçte Adnan Menderes, bu komitenin üyeleri ile bir toplantı yaparak onlardan büyük bir cemiyet hâline dönüşmelerini ister. Böylelikle Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti (KTC) kurulur ve başkanlığına avukat Hikmet Bil getirilir. Cemiyette DP'li yöneticiler, sendikalardan temsilciler, öğrenci birliklerinden üyeler vardır. Cemiyet, toplumda Kıbrıs konusu ile ilgili duyarlılığın artmasında basın ile birlikte ana dinamiklerden biri hâline gelir.

6-7 Eylül'e giden süreçte, bir yandan KTC'nin faaliyetleri hız kazanırken, öte yandan da basın, Rumlar aleyhine yaptıkları yayınları sıklaştırmaya başlamıştır. Basının bu konudaki yaklaşımında belli başlı haberler dikkat çeker. Basın, öncelikle İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikliği aleyhine yoğun bir kampanyaya girişir. Her ne kadar İstanbul Fener Rum Patriği Athenagoras ile DP arasında bir sorun yoksa da basın Patrikhane aleyhtarlığında ısrarcıdır.

İddiâ edilene göre Patrikhane, Yunanistan'dan aldığı paralarla Kıbrıslı Rumlara yardımda bulunmaktadır. Kıbrıs Rum Patriği Başpiskopos Makarios ve İstanbul Patrikliği arasında iletişim olduğu iddiâsında olan basın, toplumda azınlıklara ve özellikle Rumlara yönelik bir histerinin temellerini atmaktadır. Patrikhane'den ve Rum halktan devlete bağlılıklarını gösteren söylem ve eylemler beklenir; Türk basını, İstanbul'dan yayın yapan Rum basınına yönelik sistematik saldırılar gerçekleştirir. Rumca yayınlar, vatana bağlılığı şüpheli yabancı ve tehlikeli yayınlar olarak telakki edilirler. Bu nedenle, Rum basınından Kıbrıs davası hususunda vatana bağlılıklarını ispat eden yayınlar yapması beklenir. Rumlar her kertede memlekete kuvvetle bağlı iyi vatandaşlar olduklarını ispat etme yükümlülüğü altındadırlar.

Öte yandan, toplumda Rumlarla Türklerin yaşadıkları gerginlikleri basın köpürterek servis etmektedir. Örneğin, 8 Eylül'de *Milliyet* gazetesi tarafından verilen bir haberde, bir Rum'un Türk bayrağını yırtmak istediği söylenir ve bu kişinin linç edildiği haberi yapılır. Aynı şekilde, Rumların Kıbrıs'ta yaşayan Türklere yönelik olarak 28 Ağustos'ta kanlı bir katliama girişecekleri haberleri de tüm gazetelerde geniş yer tutar ve bu yolla toplumdaki gerginlik sürekli canlı tutulur. Ayrıca, Kıbrıs'ta EOKA örgütünün Türklere yönelik terör eylemleri yürüttüğü ve kanlı katliamlar gerçekleştirdiği haberleri, Türklerin birlikte yaşadıkları Rumlara yönelik olumsuz hislerini törpüledikçe törpüler.

Bu arada, dönemin Başbakan'ı Adnan Menderes, 24 Ağustos günü Liman Lokantası'nda, Kıbrıs meselesiyle ilgili uzun bir konuşma yapar. Bu konuşmada, memlekette Kıbrıs konusunda aleyhe olacak bir statü değişikliğine katiyen tahammül olmadığını sert bir biçimde vurgular. Bu konuşma, ertesi günün gazetelerinde geniş yer bulur ve büyük memnuniyetle karşılanır. Bir yandan basının faaliyetleri, öte yandan KTC'nin eylem ve etkinlikleri ve diğer yandan da hükümetin meseleye ilgi duyması ile tüm ülkede gergin bir hava oluşmuştur. Toplum, yangını çıkaracak bir kıvılcımı bekler haldedir. Öyle ki, 4 Ağustos'ta Taksim Meydanı'nda Rumca gazeteler yakılır ve olaylar süreç içerisinde içerisinden çıkılamaz bir hâl alır.

Toplumda bu gergin hava hâkimken, İngiltere'de Londra Konferansı toplanır. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin masaya oturduğu konferansın ilk oturumu 29 Ağustos Pazartesi günü, Londra'da Lancaster House'da yapılır. Konferansta Türkiye'nin tezini dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu savunmaktadır. Zorlu, konferans sürerken Menderes'e şifre bir telgraf yollar. Bu telgrafta, "...tarafı devletlerden bu husustaki ilgililere verilecek emirlerin pek faideli olacağını saygılarımla arz ederiz," ifadesini kullanır. Bu ifade, daha

sonra Zorlu'nun Yassıada yargılamalarında önüne getirilir ve 6-7 Eylül Pogromu'nu bizzat kendisinin servis ettiği şeklinde yorumlanır.

Konferans sürerken, 6-7 Eylül patlak verir ve Menderes, Zorlu'dan acil Türkiye'ye dönmesini ister. Böylelikle de konferans netice alınamadan dağılır. Zorlu, Yassıada Duruşmaları sırasında her ne kadar bu olayların tertipli olmadığını ve münferit olduğunu söyleyecek olsa da Zorlu'nun aleyhine şahitlik yapan Coşkun Kırca, mahkemede Zorlu'nun DP Meclis Grup Toplantısı'na ara verildiğinde yanındaki vekillere "Canım bu işi bu kadar izam etmeyiniz, hadiseler Londra Konferansı'nda beni hayli kuvvetlendirmiştir," dediğini aktarmıştır.

"Telaşlanmayınız Madam, Kan Dökülmeyecek"

6 Eylül 1955 günü saat 13.00'te, Devlet Radyosu, Selanik'te Atatürk'ün evine bombalı bir saldırı olduğu yönünde haber verir. Daha sonra bu haber, biri öğle diğeri akşam baskısı olmak üzere iki ayrı baskı yapılarak *İstanbul Expres* gazetesi tarafından tüm yurda yayılır. Bu haber, yangını çıkarması beklenen kıvılcımı çakar. İnfial uyandıran haber sonrasında KTC'nin çağrısı doğrultusunda Taksim Meydanı'nda bir protesto mitingi tertiplenir. Yassıada Duruşmaları'nda Fahri Çoker, daha önce düzenlenecek bir miting için cemiyet yöneticilerinin İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'dan izin istemeye gittiklerinde valinin "Bir müddet sonra kâfi derecede deşarj olacaksınız," dediğini aktarmıştır. Miting gerçekleştirilir ve mitingin ardından bazı gruplarca gayrimüslimlere ait dükkânların camları taşlanmaya başlanır; sistematik saldırı artık başlamıştır.

Saldırılar organize olmuş birlikler tarafından gerçekleştirilir. Dilek Güven bu grupları *kışkırtıcılar, önderler, tahripçiler* olarak tasnif etmektedir. Bu gruplar, herkesi arabalarına ve evlerine bayrak asmaya, cemiyetin rozetlerini takmaya zorlarlar. Organize grupların hepsinin ellerinde muhtarlıklardan alınmış listeler bulunmaktadır. Aynı zamanda, hepsi aynı tahrip vasıtalarını kullanmaktadırlar. Buna ek olarak, saldırıların İstanbul, İzmir, Ankara'da aynı saatte başladığı düşünüldüğünde olayların organize yönü daha da ön plana çıkmaktadır.

Gruplar, saldırılara halkın katılımını sağlamak için Kıbrıs sorununu körükler ya da gayrimüslim antipatisi uyandırmaya çalışırlar. Olayı yaşayan TKP üyesi Sarkis Çerkesyan anılarında, güruhun *Palikarya Geliyoruz* nidâları eşliğinde koşturmalarını, millî ve dinî duyguların en üst düzeyde tahrik edildiğini anlatır. Saldırılar sürerken dikkat çeken bir diğer gelişme ise güvenlik güçlerinin pasifliğidir. Öyle ki, olayları yaşayan birkaç kişi anılarında polislerin "Hiçbir

şey yapamam, ben bugün polis değil Türküm," dediğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda, göstericilerin saldırdıkları yerlerde sürekli olarak cana zarar gelmeyeceğini, buna yetkileri olmadığını ve sadece kırıp dökeceklerini söylemeleri de emir aldıklarını ve organize hareket edildiğini doğrulamaktadır.

İzmir'de ise, Vali Kemal Hadımlı gösteriler sırasında şehre inmiş, eylemciler tarafından alkışlarla karşılanmıştır. Hadımlı'nın, göstericilere "İzmir'in yüzünü ağarttınız," diyerek hitap etmesi kayda değer bir ayrıntı olarak gözden kaçırılmamalıdır. O dönemde İzmir'de bir karakolda görev yapan Mehmet Araş, Yassıada Duruşmaları'nda tanıklık etmiştir. Buna göre, Araş, olay günü göstericilere müdahale etmek isterken Hadımlı kendisine "Çekil, haşin davranma," denilerek olaylara müdahalesinin engellenmeye çalışıldığını belirtmiştir.

Saldırılar, başlangıçta Rum azınlığa yönelmiş gibi görünse de zamanla Yahudi ve Ermenileri de hedef almış ve işyerlerini tahrip edilmekten kurtarmak isteyen bazı gayrimüslimler işyerlerinin tabelalarını Müslümanlarınkiyle değiştirmişlerdir. Olaylarda, bazı Türklerin işyerleri de tahrip edilmiştir. Bir muayenehanede *Doçent Dr.* tabelasını gören göstericiler, bu yazıyı Rumca bir isim sanırlar ve tüm muayenehaneyi tahrip ederler. Bazı Türkler de, dükkânlarının önünde oturarak Kur'an okumaya başlar ve Müslümanlığını ispatlayarak yağma ve tahripten kurtulmaya çalışırlar. CHP'li Kasım Gülek'in elektrikli ev aleti satan dükkânı göstericilerin bu şiddetinden nasibini alır. Göstericileri tahrik eden ise dükkânda asılı olan *Hoover* tabelasıdır. Fotoğrafçı Garbis Özatay ise; Harbiye'de *Yorgancı Ali* tabelasını *Yorgo* olarak algılayan bir grubun dükkânı nasıl tahrip ettiklerini aktarır. Görünen o ki, gözü dönmüş güruh, sistematik şiddetin ve kızgınlığın etkisiyle bir süre sonra tahrip ettikleri yerlerde ayrım gözetmemeye başlamıştır ve artık kitleyi yönlendiren tek sâik tahrip histerisidir.

Komşularını, meslektaşlarını, ev sahiplerini ispiyonlayan ve saldırılara destek veren Türkler kadar; olaylardan Rum komşularının evleri, dükkânları zarar görmesin diye sabaha kadar nöbet bekleyen Türkler de vardır. Örneğin, İstanbul'dan vapurla Burgazada'yı yağmalamaya gelen kalabalığın karşısına dikilen bir komiser göstericilere "İlk çıkanları vururum, dönün ulan!" diye bağırarak vapurdakilerin adaya inmesine engel olur ve bütün bir adayı tahrip olmaktan kurtarır. Burgazada'da Türklerin benzer davranış biçimlerine rastlanmıştır. Aynı şekilde, Fenerbahçeli futbolcu Lefter'in evinin zarar görmemesi için de Büyükada'da taraftarlar yoğun çaba harcarlar. Kınalıada komiseri de tahripçilere adanın adından da anlaşılabileceği gibi bir çocuk adası olduğunu ve buraya giremeyeceklerini söyleyerek göstericileri geri püskürtür.

Olaylar, İstanbul'da özellikle gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Sarıyer, Kumkapı, Beyoğlu, Şişli gibi semtlerde gerçekleşmiştir. İzmir'de de olaylar meydana gelmiş, Fuar'daki Yunan Pavyonu ateşe verilmiş ve NATO subaylarının evleri tahrip edilmiştir. Ankara'da ise Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde toplanan bir grup öğrenci Kurtuluş'tan Kızılay'a yürümek istemiş ve olaylar protesto mitingleri ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca, İskenderun'da da bir kilise tahrip edilmiştir.

DEMOKRAT İZMİR

SABAHLARI ÇIKAR SİYASİ GAZETE

Türk Milleti Hakareti Hazmetmedi

Dün yüzbinlerce kişinin iştirakiyle şehrimizde ve İstanbul'da Yunanlılar aleyhine büyük nümayişler yapıldı

Menfûr tecavüz hadises

Yeşilada hakkında İngilterenin teklifi

Demokrat İzmir, 07.09.1955.

Olayların niteliğine bakıldığında, tahrip ve talan ön plana çıkmaktadır. Ancak, saldırıları yönlendiren bazı grup önderlerinin "Alma lan, gâvur malıdır," nidâları eşliğinde hırsızlık yapılmaması, sadece tahrip yapılıp bırakılması şeklindeki telkinleri etkili olmamış ve yoğun hırsızlık vakaları yaşanmıştır. Öyle ki, olaylardan bir süre sonra *6-7 Eylül Zengini* diye bir tabir doğmuştur. Aziz Nesin, 6-7 Eylül'e yönelik anılarında sokakta en çok dikkatini çeken husus, sokağın bir köşesine yığılan eski ayakkabılar olduğunu yazmıştır. Buna göre, saldırganlar dükkânlardan çaldıkları ayakkabıları ayaklarına geçirmiş, eskilerini de sokağa bırakmıştır. Yine sokaklarda, üç dört paltoyu üst üste giymesi nedeniyle üzerindeki ağırlıktan yürüyemeyen insanlar görülmüştür.

Bununla birlikte, şehrin birçok yerindeki ibadethanelere de sistematik saldırılar düzenlenmiş ve kiliseler ateşe verilmiş; yangın vakaları kayda geçmiştir. Resmî kaynaklara göre, iki günde 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar vb. yerlerin bulunduğu 5.317 tesis saldırıya uğramıştır. Bu rakamlar, Yunan kaynaklarında daha da fazla zikredilmektedir. Gayrimüslimlerin ev, işyeri, ibadethane, mezarlık ve yayınevleri saldırılara maruz kalmış; farklı kaynaklarda farklı rakamlar dile getirilmekle birlikte 300 ilâ 600 kişi olaylarda yaralanmıştır. Göstericilerin şiddeti talan ve tahrip sınırlarını aşmış; Rum kadınlara tecavüz edilmiş-

tir. Hastanelere yaklaşık 60 kişi bu şikâyet ile başvurmuştur. 6-7 Eylül'ü konu edinen doktora tezinde Dilek Güven, çok sayıda kadının bu durumu gizlemek için hastanelere başvurmadığı; dolayısıyla aslında tecavüz vakalarının sayıca çok daha fazla olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Yangın, adam yaralama, haneye ve işyerlerine saldırma, kadınlara tecavüz gibi suçların yanı sıra mezarlıklardaki ölülere dahi saldırılmıştır. Yeni ölmüş kişilerin na'aşları mezarlarından çıkarılarak sokaklardaki ağaçlara asılmış; göstericilerin gözü dönmüş şiddetinden sadece diriler değil ölüler de nasibini almıştır. Baskın Oran, o gece on bir ya da on iki yaşlarında bir çocuk olduğunu, İzmir'de kuyruklu bir piyanonun bir binanın en üst katından denize atıldığını gördüğünde çok korktuğunu ve bütün gece uyuyamadığını, korkudan altına kaçırdığını seneler sonra aktarırken, olayların Avrupa'da Yahudi mahallelerine yönelik yapılanlara benzer olarak tipik bir pogrom niteliği taşıdığını aktarır. Aziz Nesin ise, o gece birçok gayrimüslimin bağırta çağırta zorla sünnet edildiğini ve papazların sakallarının tıraş edildiğini aktarır. Bu örnekler, gayrimüslimlere yönlendirilmiş şiddetin değişik formlarını oluşturmaktadır.

Rıfat Bali'nin olayları yaşayanlarla yaptığı sözlü tarih çalışmalarından oluşan eserinde, döneme tanık olan bir Rum kadın, tahripçilerin başka şehirlerden akın akın İstanbul'a getirildiğinin önemle altını çiziyor. Şu sözleri bu durumu net bir biçimde ortaya koyuyor: "Hiç görmediğimiz insanlardı, böyle insanlar yoktu İstanbul'da. İki metre kadar böyle çarıklı. Bıyıklı, böyle bıyıklı. Anadolu'dan kamyonla getirdiler, İstanbul'u kırmak için." Ayrıca, saldırganların "Cana dokunma mala dokun." gibi nidâlar eşliğinde tahripte bulunmaları da cana dokunmamak yönünde bir emir aldıklarını doğrular. Bu durum da, olayları katliam yerine pogrom kavramıyla değerlendirmenin isabetine vurgu yapmaktadır. Yine de, cana da mala da ırza da dokunulmuş, bu olay tarihimize bir yüz karası olarak geçmiştir. "Rumlara ölüm, tüm Hıristiyanlar yerin dibine girecek," nidâlarıyla kendinden geçen güruh, ülkenin tarihinde silinemeyecek bir leke bırakmıştır.

Yönetim kademelerinin ve güvenlik güçlerinin olaylara seyirci kalması, bu lekenin oluşmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Dönemin İstanbul Vali Muavini Vefik Kitapçıgil, olaylarda Vali Fahrettin Kerim Gökay'ın sert tedbirler almak istediğini ancak dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in şu sözlerle onu engellediğini aktarıyor: "Vali Bey, bu hadise millî bir galeyanın mahsulüdür, sert tedbirlerle mukabele etmek doğru olmaz." Bu pogromu millî hislerin vücuda gelişi, bir millî galeyan anı olarak niteleyen zihniyet Türk siyasal hayatında onulmaz bir yara açmıştır.

"Meydanlarda Salkım Salkım İnsanların Asılı Olduğunu Görmek İstiyorum"

7 Eylül 1955 sabahı, gazeteler sıkıyönetimin ilanını duyurur. Sıkıyönetim komutanlığına 3. Ordu Müfettişi Korgeneral Nurettin Aknoz tayin edilir. Şimdi hükümetin yapması gereken olayda suçlanacak günah keçileri bulmaktır. 10 Eylül 1955 sabahı Meclis, olaylardan sonraki ilk toplantısını yapar ve tüm DP'li vekiller ağız birliği ederek komünistleri suçlarlar. Nurettin Aknoz, seneler sonra yapılan Yassıada Duruşmaları'nda tanık olarak dinlenmiştir. Mahkemede, sıkıyönetim ilanından sonra Celal Bayar'ın kendisini yanına çağırarak şu sözleri sarf ettiğini söylemiştir. "Çok müşkül durumdayız. Türkiye'yi ikinci defa olmak üzere siz kurtaracaksınız." Ayrıca, kendisine Menderes'in şahsını kullanarak örfî idare uygulamaları üzerinden diktatörlük yapacağı da defalarca söylenmiştir. Olaylardan sonra Korgeneral Vedat Garan, Korgeneral Fazıl Bilge ve Tuğgeneral Nedim Erensoy'a vazifelerinden el çektirilir.

Meclis görüşmelerinde tüm DP'li vekiller komünistleri suçlamışlardır. Bu tezi ilk olarak, Fuat Köprülü savunmuştur. Buna dayanak olarak da mezarların açılması ve ibadethanelerin ateşe verilmesi gibi uygulamaların Müslümanlar tarafından yapılamayacağı olsa olsa bunların dinsiz komünistler tarafından yapılabileceğini göstermiştir. Öyle ki Menderes, olayları komünistlerin yaptığını ispatlamak amacıyla Amerika'dan bir uzman getirtmiştir. Cem Eroğul, *Demokrat Parti ve İdeolojisi* başlıklı kitabında bu durumu aynen aktarır. Amerikalı uzman ise; "Komünistler eğer bu kadar kuvvetli olsalardı dükkân tahrip edeceklerine ihtilâl yaparlardı," diyerek bu görüşü reddetmiştir.

Görüşmelerde iktidar ısrarla olayı millî bir galeyan anı-

AKŞAM

Fevkalâde hal kaldırıldı

Hükûmet kuvvetlerinin vaziyete hâkim olmaları üzerine fevkalâde halin devamına lüzum olmadığı anlaşıldı

Vatandaşların maruz kaldıkları zararlar telâfi ve tazmin edilecek

Memleket ağır bir komünist tertip ve tahribine maruz kaldı

İzmirdeki Yunan konsolosluğu ve Yunan paviyonu dün gece yakıldı

Akşam, 07.09.1955.

na bağlarken, muhalefet ise olayın tertipli olduğu hususuna dikkat çekmiştir. Meclis, toplantı sonucunda İstanbul, İzmir ve Ankara'da altı ay süreyle örfî idarenin devamına karar vermiştir. Her ne kadar İsmet İnönü, Ankara'da sıkıyönetime gerek olmadığını belirtse de Meclis o ilde de sıkıyönetimin devamını kararlaştırmıştır. Daha sonraki TBMM görüşmelerinde muhalefet, Menderes hakkında meclis tahkikatı açılmasını istemiş; ancak bu görüş reddedilmiştir.

İçişleri Bakanı Namık Gedik ise olaylardan hemen sonra istifa etmiş; ancak daha sonra tekrar aynı göreve getirilmiştir. 12 Eylül'de DP Grubu'nun yaptığı toplantıda Namık Gedik konuşmak istemiş; ancak Başvekil Menderes tarafından engellenmiştir. Gedik bunun üzerine şu sözleri sarf etmiştir: "Başvekil benim konuşmam pahasına bu işten mesul olmadığımı söylesin, o vakit ben susayım. Aksi halde bırakın konuşayım." Menderes'in bu tavrı, daha sonra Yassıada Duruşmaları'nda önüne getirilmiş ve suçlu olduğu yönünde intiba oluşmasında önemli bir yer teşkil etmiştir.

Olaylardan zarar görenlerin zararlarının ödenmesi hakkında bir kanun çıkarılması da Meclis tarafından uygun bulunmuştur. Bu zararların karşılanması için hükümet, *6 Eylül Hadiselerinde Zarar Görenlere Yardım Komitesi* adında bir komite kurar. Komite üç safhada çalışmalarını sürdürür: Yardım toplanması, zararların tespiti ve zararların telâfîsi. Can Dündar'ın 6-7 Eylül Pogromu hakkında çektiği belgesel için yaptığı sözlü tarih görüşmelerinde, o dönemde yaşayan esnaflar ya kendilerine hiç para ödenmediğini ya da ödenen paraların zararın yarısından daha azına tekabül ettiğini söylemişlerdir. Bu nedenle, tazminat ödemeleri daha ziyade bir bağış niteliği kazanmış ve zararları telâfî etmeye yetmemiştir.

Olaylardan sonra üç sıkıyönetim bölgesinde üç özel mahkeme kurulur. Özel mahkeme savcılarının sorgulamalara dayanarak hazırladıkları iddiânâmelerde 1.886 kişi tahrip, 1.622 kişi hırsızlık, 595 kişi yağma, 333 kişi tahrik, 21 kişi kundaklama ve 3 kişi dinî kurumlara saldırıyla suçlanır. Süreç içerisinde bu kişilere açılan davalar düşer ve tutuklananlar peyderpey salıverilir. Görülen o ki, olaylardaki tutuklamalar kısa sürede bir cadı avı niteliği kazanmış ve yollardan insanlar toplanarak tutuklamalar yapılmıştır.

Sıkıyönetim sürerken basına ve günlük hayata ilişkin birçok yasak getirilir. Açık veya kapalı yerlerde toplantı yapmak yasaklanır. Basına yönelik kısıtlamalar ise Aknoz'un *Kapattım Paşa* olarak anılmasına sebep olacaktır. "Men ettim!", "15 gün süreyle kapattım,", "Süresiz kapattım!" ile başlayan cümlelerin ardı arkası kesilmez. Olaylardan önce dönemin başat aktörlerinden olan basın, örfî idarenin ilanıyla tam bir ölüm sessizliğine bürünmüştür.

Aknoz'un bir diğer önemli icraatı ise o dönemde komünist olarak fişlenen 45 solcunun tutuklanması olmuştur. Bu komünistlerin arasında Aziz Nesin, Asım Bezirci, Kemal Tahir, Hasan İzzettin Dinamo, Hulusi Dosdoğru, Aslan Kaynardağ gibi isimler vardır. Ancak, bu listeler bir günah keçisi bulma paniği altında alelacele hazırlandığından, hazırlayanları ele verecek yanlışlıklar barındırmaktadır. Olayda tutuklanan Hasan İzzettin Dinamo, anılarını kaleme aldığı kitabında bu durumu açıkça ortaya koyar. Listelerde hâlihazırda askerde olan bir kişi ile iki sene önce ölmüş bir işçinin adının olduğunu aktarır. Komünistlere yöneltilen suçlama ise, millî menfaatlere zarar verecek faaliyetlerde bulunmak ve teşviktir. Olayları hem bir millî galeyana bağlayan hem de bu galeyanı komünistlerin tahrik ettiğini belirten mantık da oldukça çelişkilidir.

Nurettin Aknoz, solcuların tutuklu bulundukları süre zarfında her perşembe askerî hâkimleri toplamış ve onlara bazı telkinlerde bulunmuştur. Aziz Nesin'in tutuklu olduğu süre boyunca yaşadıklarını yazdığı *Salkım Salkım Asılacak Adamlar* kitabının da başlığını oluşturan Aknoz'un şu sözleri o toplantılardan birinde sarf edilmiştir: "Meydanlarda salkım salkım insanların asılı olduğunu görmek istiyorum."

Komünistler ile birlikte, KTC'nin tüm üyeleri de tutuklanarak Harbiye'ye getirilirler. Ancak, onlar komünistlere göre çok daha konforlu koşullarda barındırılırlar. Hepsinin kendilerine ait yatakları vardır. Cemiyetin yöneticilerinden Orhan Birgit, olaydan seneler sonra kaleme aldığı *Evvel Zaman İçinde* adlı kitabında, tutuklu bulundukları bir gece rahatsızlandığını ve hasta olduğu geceyi evinde geçirmesine izin verildiğini aktarır. Aziz Nesin de anılarında cemiyet mensuplarının kendileri gibi havasız hücrelere konulmadığını ve taş üzerinde yatmak zorunda bırakılmadıklarını belirtir. Buna göre, tutuklu cemiyet üyeleri Harbiye ana yapısında özel bir yere konulurlar ve kendilerine özel yataklarla battaniyeler getirilir. Nesin, bu kişilere hükümet tarafından nasıl madalya verilmediğine şaştığını ve bunu çoktan hak ettiklerini özellikle belirtmektedir.

Hasan İzzettin Dinamo, Aziz Nesin ve Hulusi Dosdoğru o dönem tutuklu komünistler olarak yıllar sonra kaleme aldıkları eserlerde bu tutukluluk döneminden bahsederlerken kendilerini sorguya çeken polislerin suçsuz olduklarını beyan ettiklerini belirtmişlerdir. Örneğin, Dinamo'ya bir yüzbaşı şu sözleri söylemiştir: "Yahu, hepinizin dosyasını ayrı ayrı karıştırdım, hiçbirinize yüklenen bir suça rastlamadım. Suçsuz olduğu bilinerek bunca insan buraya nasıl tıkılabilir? Bu işten bir şey anlamadık doğrusu."

Emekli Tümamiral Fahri Çoker'in döneme ilişkin evraktan oluşan arşivin-

de, komünistlerin suçlanmasına yönelik çarpıcı belgeler bulunmaktadır. Çoker'in arşivi ölümünden sonra kitaplaştırılmıştır. Örneğin, *Komintern Kararları* konulu MEH tarafından hazırlanan fezlekede, Nâzım Hikmet'e dâir suçlamalara yer verilmiştir. Buna göre, Kominform'un sadık bir hizmetkârı olan Nâzım Hikmet, *Emekçi Halkın İlerici Partisi* (eski *Kıbrıs Komünist Partisi* - AKEL) ile işbirliği yapmaktadır. Bu iddiâya dayanak olarak da Hikmet'in, *Lefkoşe Türk İşçi Birliği*'ne yolladığı iki mektup gösterilmiştir. İddiâya göre, bu mektuplarda Hikmet, Kıbrıslı Türklerden Yunanlı kardeşleri ile birlikte dövüşmelerini ve bu birliktelikle adanın emperyalizme üs ve sömürge olmaktan kurtulabileceğini yazmıştır. Yine aynı mektuplarda, adanın anasına (Yunanistan) bağlanması fikri ve AKEL'in yaptığı komünist propaganda övülmüş, self determinasyon hakkı öne çıkarılmıştır. Bu nedenle, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar birlik olmalıdır ve emperyalizme karşı mücadeleyi ortaklaştırmalıdır.

Fezlekede, ayrıca Kıbrıs'ın başpiskoposu Makarios'un kızıl komünistlerle işbirliği yaptığı ve Enosis amacıyla birlikte hareket ettikleri belirtiliyor. Yani, bu ideal uğrunda kilise ve komünist parti birlikte hareket etmektedir ve hizmet ettikleri en üst yer ise Sovyetler Birliği'dir. Türk ajanlar da bu amaç uğruna kullanılmaktadır. Bu nedenle, fezleke Nâzım Hikmet'in bu hususta ajanlık eden bir vatan haini olduğunu belirtir. Ayrıca, fezlekede Nâzım Hikmet'in Türk gazete ve radyolarının Amerikan parası ile onların hizmetinde propaganda yaptıklarını da söylediğini vurgular.

Neticede tüm suçlamalar, hazırlanan fezlekeler ispatsız kalmış ve 1956 senesinin yılbaşından itibaren tüm tutuklu komünistler birer ikişer salınmışlardır. Ayrıca, yargılamalar sonucunda cemiyet üyeleri de serbest kalmışlardır. Böylelikle sıkıyönetim süresince yapılan yargılamaların tümü beraat ile sonuçlanmış ve hukukî süreç sonucunda bir suçlu ortaya çıkarılamamıştır.

"Söyleyiniz. Sizce Olaylar Mürettep midir Değil midir?"

Yassıada yargılamaları sırasında bütün hâkimler, tanıklara ve sanıklara bu soruyu yöneltirler. Mahkemenin amacı, olayların organize, tertip eseri olup olmadığını ortaya koymaktır. Olayların tertipli olduğu yönünde ilk açıklama hükümet kanadından gelmiştir. Olaylardan sonra yapılan ilk Meclis toplantısında, Fuat Köprülü olayların olacağından hükümetin haberi olduğunu; ancak yerini ve zamanını tayin edemediklerini söylemiştir. Köprülü, olayların gerçekleştiği bu görüşmenin öncesinde Menderes'in yanına geldiğini ve şu sözleri sarf ettiğini söyler: "Ocağına düştüm hocam, bir kelime bile söyleyecek takatim yok, ne olur hükümet adına sen konuş." Köprülü de bunun üzerine çareyi komünistleri

suçlamada bulur. Ancak, seneler sonra bu ifadesini değiştirmiştir. Mehmet Arif Demirer, Köprülü ile şahsen yaptığı görüşmede Köprülü'nün olayların tertip olduğunu ve bu aklı Menderes'e Zorlu'nun verdiğini söylediğini aktarır.

Kıbrıs meselesi, DP hükümeti için seçimlerde oy getirebilecek bir meseledir. Fatin Rüştü Zorlu'nun Londra Konferansı'ndan güçlü bir biçimde çıkması ümit edilir. Bu doğrultuda, Yunanistan'da Atatürk'ün evinin hasar göreceği bir bomba işi tertiplenir. Bomba içeriden atılacak ve çok fazla tahrip meydana getirmeyecektir. Konsolos, konsolos muavini, bir görevli ve devletten burs alan Selanik Hukuk Fakültesi'nde öğrenci olan Oktay Engin bu işte kullanılır. Diğer tarafta da, bu haber üzerine memlekette bir iki nümayiş gerçekleşmesi, bir iki cam kırılması istenir. Böylelikle Zorlu konferansta, "Görüyorsunuz işte, Türk Kamuoyu'nu zapt edemiyoruz," diyebilecek ve masaya yumruğunu sert bir şekilde vurabilecektir. Ancak, işler çığırından çıkar. Akıl almayacak düzeyde tahrip, yağma ve tecavüz olayları vuku bulur. Olayda organize olan güçler, *İstanbul Expres* gazetesi ve diğer basın bileşenleri, KTC yöneticileri ve teşkilatları, bunların içinde yer alan sendika ve talebe kuruluşları temsilcileri, hükümet ve MEH'dir. Olanlar sonucunda mızrak çuvala sığmamış; evdeki hesap çarşıya uymamıştır. Nitekim olaylardan sonra DP'li Mükerrem Sarol'un yanındakilere "Türk Milleti'ne vur dersen öldürür," diye hayıflanması bu kurguyu doğrulamaktadır.

Olayların çıkmasından bir gün önce, Menderes'in hususî aracında KTC genel başkanı Hikmet Bil ile hususî bir görüşme yapması da manidardır. KTC'nin içerisinde çok sayıda DP'li yöneticinin olduğu ve bizzat Menderes'in desteğiyle kurulduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Olayların tertip olduğuna ilişkin bir diğer sav ise, İstanbul patriği Athenagoras'ın olaylardan sonra Menderes'e yolladığı mektuptur. Patrik, ırklarına yönelik bir kırım hareketi gerçekleştirildiğini söylemiş ve Menderes'i sert bir dille suçlamıştır. Menderes'in bu mektuba sessiz kalması Yassıada Duruşmaları'nda suçun kabulü olarak yorumlanmıştır.

Olaylardan sonraki yıllarda Oktay Engin önce Nevşehir Kaymakamı sonra da Valisi olarak görev yapmıştır. Hikmet Bil ise, Beyrut Basın Ataşeliği'ne getirilmiştir. Bu görevlendirmeler, birer ödül yahut sus payı olarak değerlendirilmelidir. Dönemin Ankara Valisi Kemal Aygün de Yassıada Duruşmaları'nda olayların tertipli olduğunu deklare etmiştir. Dönemin İstanbul Başmüfettişi olan Nevzat Emrealp'in Yassıada'da söyledikleri ise ibret vericidir. Buna göre, yöneticiler tevkif edilen cemiyet yöneticilerinin arasına bir ajanlarını yollamış ve böylelikle cemiyetin istekleri hususunda haber alabilmişler. Ajan, Hikmet Bil ve Orhan Birgit'in olayları hükümetin emri ile idare ettikle-

rini, eğer mahkûm olurlarsa birçok şeyleri açıklayacaklarını DP'li yöneticilere bildirmiş. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, tahliyeler ve görev değiştirmeler daha sağlıklı değerlendirilebilir.

Olayların hükümet ve MEH işbirliği ile gerçekleştirildiğini iddiâ etmeye yönelik bir belge, Fatih Güllapoğlu'nun *Tanksız, Topsuz Harekât* kitabında ortaya konulmuştur. Buna göre, Sabri Yirmibeşoğlu ile yaptığı söyleşide Güllapoğlu'na şu sözler sarf edilmiştir: "6-7 Eylül de bir Özel Harp işidir ve muhteşem bir örgütlenme idi. Amacına da ulaştı. Sorarım size? Bu muhteşem bir örgütlenme değil miydi?"

Olaylarda DP yönelimli basın, KTC, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) 1965'ten önceki selefi Millî Emniyet Hizmetleri Riyâseti (MEH) ve bizzat DP tarafından, her bir kesim bir ucundan tutmak suretiyle bu değirmene su taşırken, günah keçisi olarak Menderes ve Zorlu seçilmiştir. Yassıada yargılamalarının sadece yeni rejimi ve darbeyi meşrulaştırmak niyetiyle yapıldığından hareketle Aziz Nesin, olaylardan sonraki yazılarında bir dilekçe yazmak suretiyle alâkalı alâkasız her kişinin bu davalara müdâhil olabilmesini sert bir biçimde eleştirmiştir. Nesin, olayların tertipli olduğu iddiâsı ile ortaya çıkan herkesin rahatlıkla davalarda tanık olarak dinlenebileceğini belirtmiştir. Maalesef, olaylarda payı olan tüm aktörler hakkaniyetle yargılanmamış; yargılanmak şöyle dursun, bazıları ödüllendirilmiştir.

Millî Galeyan ile *Soykırım* Arasında: Pogrom

"Geçmişinden adam hisse kaparmış, ne masal şey,
Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi?
Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar,
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?"
Mehmet Akif Ersoy

DP'nin en kara yılı olarak değerlendirilebilecek olan 1955 yılında, ellili yılların en olumsuz hatırası olarak anılmasına sebep olacak zincirleme nefret uğraklarından biri olan 6-7 Eylül Pogromu yaşanmıştır. Olayların aktörleri, bu faciayı millî hislerin vücuda gelmesi, millî galeyan anı olarak yorumlayadursunlar; olaylar İlber Ortaylı'nın değerlendirmesiyle, imparatorluğun yarattığı mozaiği o gün çatlatmıştır. Bu olayları Metin Toker ve Feroz Ahmad perspektifiyle, lümpen proletaryanın zenginliğe amansız saldırması olarak okumak mümkün olduğu gibi, Mete Tunçay ve Rıfat Bali gibi yazarların bakış açılarından hareketle, ulusal bir burjuvazi yaratma, ekonomiyi millileştirme, Müslüman kesi-

Bu Sabah Hâdise Yerlerinden Aldığımız Resimler:

Akşam, 07.09.1955.

mi ekonomide hâkim kılma, homojen bir ulus ve ulus-devlet yaratma şeklinde okumak da mümkün.

Çıkan olaylardan sonra, azınlıkların hemen ülkeden göç etmeye başlamaması ve 1957 seçimlerinde tekrar DP'ye oy vermelerini devletin azınlıkların güvenini tekrar sağlaması olarak okumak mümkün değildir. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İstiklal Caddesi'nde oluşan hasarı görünce yanındaki İçişleri Bakanı Namık Gedik'e "Galiba dozu kaçırdık, Namık," demiştir. Maalesef, o kara iki gün boyunca kaçan doz, hem Türkiye'nin hem de ülkede yaşayan azınlıkların kaderini geri dönülmez biçimde dönüşüme uğratmıştır. Yaşanan kötü olayları hafızalardan söküp atmak mümkün değildir.

6-7 Eylül Pogromu, azınlıkların dalgalar hâlinde ülkeden göç etmelerinin başlangıç tarihidir. Gayrimüslimlerin önemli bir kısmı İstanbul'un Bizanslı sakinlerinin geleneğini sürdürmek isteğiyle memleketlerini terk etmediyse de, çok önemli bir kısmı ikinci sınıf vatandaş olarak kaybettikleri güveni tekrar geri kazanamayarak ülkeden ayrılma kararı almıştır. Ayrıca, olayların ardından hemen büyük bir göç dalgası olmamasının ardında Yunan Hükümeti'nin azınlıklara çıkardığı bürokratik zorluklar ve Patrikhane'nin göç edilmemesi yönündeki baskısını da değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte, Türk hükümeti de göç etmek isteyenlere uzun süre pasaport vermemiş ve resmî işlemlerde türlü sıkıntılar çıkarmıştır. Bu nedenle, 6-7 Eylül'ün ardından büyük bir göç olmamasının nedenini azınlıkların hükümete tekrar güven duymaları olarak açıklamak oldukça hatalı bir değerlendirme olacaktır.

Genç ulus-devletin ötekileri olarak görülen Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, 1934 Trakya Olayları, zorunlu Ermeni göçü, Varlık Vergisi gibi uygulama-

lardan sonra bir de 6-7 Eylül Pogromu'nu yaşamışlardır. Homojen bir ulus-devlet yaratma sâiki, rejimin içerisindeki ötekilerden arınma düşüncesi, Türkiye'nin gayrimüslimlerine büyük bir mezalim olarak yansımıştır. İstanbul'un kozmopolit yapısına büyük bir darbe indirilmiş, bir arada yaşama kültürü yok edilmiştir. Bu çerçevede unutulmamalıdır ki, 6-7 Eylül Pogromu ilk değildir; maalesef son da olmayacaktır. 1964 yılında Yunan uyruklu olanlara uygulanan zorunlu göç, 6-7 Eylül'de ülkelerini terk etmeyen insanların artık zorunlu olarak memleketlerinden sürülmelerine yol açmıştır.

Ellili Yıllarda Radyo ve Siyaset

Nevra Ersari

Türkiye'de istasyonların kurulması ve yayına geçmesi ile birlikte radyo siyasîler tarafından ideoloji yayma aracı olarak kullanılma yolunda düşünülmeye başlandı. Oysa ne denli güçlü bir telkin ve propaganda aracı olduğu pek çok ülkenin siyasî iktidarları tarafından keşfedileli bir hayli uzun zaman olmuştu. 1930'larda CHP'nin Halkevlerini radyo alıcıları ile donatma düşüncesi, 1940'lı yıllarda radyoya yakıştırılan *milletin kulağı, hükümetin ağzı* imajı, 1950'lerde DP iktidarının radyoyu insanları dinlemekten bıktıracak kadar kötü kullanmış olması, radyonun bir kitle iletişim aracı olarak fikirleri yığınlara empoze etmek konusundaki başarısının iktidarlarca anlaşılmış olmasından kaynaklandığını doğrular niteliktedir.

Tek parti döneminde radyo, yönetimin yayın organı olarak algılanırken, 1946'da Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte var olan her siyasî partinin eşit şartlarla radyoda konuşması meselesi ortaya çıktı. İletişimde büyük rol oynayan radyo en güçlü propaganda araçlarından biri olarak görülürken, sorun, bu aracın kullanım hakkı ve kontrol yetkisinin kimde olacağıydı.

1946'dan itibaren, Türkiye'de çok partili siyaset sahnesinde yıldızı her geçen gün daha fazla parlamaya başlayan DP'nin, 1950 yılında iktidara gelinceye kadar CHP yönetimine yöneltiği çeşitli eleştirileri dönemin gazetelerinden ve dönemi inceleyen yayınlardan takip etmek mümkündür. Daha fazla hürriyet ve daha fazla demokrasi vaat ederek muhalefet yapan, bu suretle kamuoyunun güvenini kazanıp, oyunu toplayan DP, seçim öncesi dönemde radyoya sık sık atıfta bulunuyor ve bu kitle iletişim aracını hükümetin elinden çekip kurtarmak gerektiğini dile getiriyordu.

Gerçek demokrasi ile yönetilen ülkelerde, ister iktidarda olsun ister muhalefette, tüm meşru siyasî partilerin teknik imkânlar el verdiği ölçüde görüşlerini ülkenin en ücra köşesine kadar ulaştırmasına ve kitle iletişim araçlarından faydalanmasına izin verilmesi gerektiğinden hareketle, 1940'ların sonuna gelinirken, Türkiye gibi okuma yazma oranının çok düşük olduğu bir ülkede DP'nin de iktidar kadar radyoyu kullanabilmeyi arzu etmesi son derece anlaşılabilir bir talepti.

Genç bir demokraside, demokratik toplumsal iletişimi totaliter rejimin söyleminden ayıran temel özellik kamuoyunda güveni sağlamaktır; bu da yazılana ve yayınlanana güvenmek demektir. Medya, takipçisinin ilgisine hitap ediyor, taleplerini ve ihtiyaçlarını dillendiriyorsa, kamuoyunun güvenini sağlar. 1940'ların sonlarına doğru Türk halkının medya ile ilgili tam da böyle bir güvene ihtiyacı vardı. DP'li liderlerin demokrasi anlayışına göre, CHP muhalefete de halka ulaşma şansı tanımalıydı; bunu dile getirmek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. 11 Temmuz 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün radyoda yayınlanan ve gazetelerde ertesi gün yayınlandığı için tarihe 12 Temmuz Beyannâmesi olarak geçen, Cumhurbaşkanı'nın iktidar ve muhalefete eşit mesafede kalacağını ve uzlaştırmacı bir yaklaşım benimseyeceğini ifade ettiği bildiriyi takiben, Celal Bayar da iyi niyetli ve yapıcı mahiyetteki bu yaklaşımın başlangıç sayılabilecek bazı tedbirlerle ortaya konabileceğini beyan etmiştir. Örnek olarak partiler arası eşitlik hakları çerçevesinde, muhalefetin de radyodan halka hitap edebilmesi gerektiğini belirtmiştir.

DP Genel Başkan Vekili Fuat Köprülü, *Kuvvet*'te yayınlanan makalelerinden birinde muhalefetin de devlet radyosundan faydalanabilmesinin son derece doğal ve makul olduğunu, oysa DP'nin kuruluşunun ilk günlerinde ülkenin çeşitli şehirlerinde kurulmaya başlanan parti şubeleri ile ilgili kısa haberler radyoda yayınlanırken, bir iki hafta içinde bu konuda yapılan haberlerin aniden kesildiğini belirtmiştir. Bu ani hareketin hükümetin radyoyu tek başına ve gün geçtikçe de daha propagandacı bir tutumla kullanmak arzusundan kaynaklandığını belirten Köprülü'ye göre, radyoda muhalif seslere izin vermeyen ve vatandaşlarının en temel özgürlüğünü kısıtlayan bu müsamahasız tutumu benimseyenler, kendilerini demokratik olarak tanımlamamalıdırlar.

Yine bu dönemde DP başyazarı Mümtaz Faik Fenik, Ankara Radyosu'nun sübjektif yaklaşımını ortaya koyan bir başka olaya dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda radyoda cevap hakkı konusunu da akıllara getirmiştir. Konu, o günlerde gündemi bir hayli meşgul eden *Hasan Âli Yücel-Kenan Öner Davası* ile ilgilidir. DP İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner, CHP'nin tanınmış isimlerinden Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'i *komünistlik* ile suçlamış, bunun üzerine Yücel de dava açmıştır. Mümtaz Faik Fenik, *Vatan* ga-

zetesinde yazmış olduğu yazısında, Ankara Radyosu'nun Hasan Âli Yücel'in *Ulus* gazetesinde çıkan ve Kenan Öner'e meydan okuyan mektubunu yayınladığını ve bu suretle doğan cevap hakkını Öner'e vermeyerek bir kere daha tek taraflı hareket ettiğini belirtmektedir. Basın kanunu uyarınca herhangi bir gazetede bir şahıs veya kurum aleyhinde yazılan yazılara karşı yapılacak müdafaaların o gazetenin aynı sütununda yayınlanması mecbûrîdir. Herkese kendisi hakkında yapılan neşriyata cevap verip savunma yapma şansı verilir. Oysa radyo gibi önemli bir yayın aracı bu bakımdan ihmâl edilmiştir; orada yapılan yayınları yine aynı mikrofondan düzeltme imkânı yoktur.

DP kurucuları ve milletvekilleri çeşitli yerlerde yaptıkları konuşma ve verdikleri beyanlarda, radyonun muhalefet partilerine (DP, MP ve MKP) kullandırılmaması ile ilgili pek çok örnek vermişlerdir. Bunları dönemin Meclis tutanaklarından, gazete ve dergilerinden takip etmek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında normal olarak hükümetin tam kontrolü altında yayın yapan radyo, savaş sonrasında ve hatta çok partili döneme geçildiğinde de aynı yayın şeklini devam ettirmiştir. Siyasetçiler mümkün olan her yolu ve her aracı oy verecek halk kesimine ulaşmak ve mesajlarını onlara iletmek için kullanmak isterler. Muhalefet partisinin mensupları da liderlerinin, 1949 yılına kadar hükümetin keyfini sürdüğü radyo kanalını kullanarak halka hitap edebilmelerini sağlamayı bir görev bilerek çalıştılar. Muhalefetin de radyodan faydalanması gerektiği düşüncesi, DP'nin teşkilatına kadar yayılmış bir düşünce örgüsüdür. DP Eskişehir İl Kongresi'nde alınan kararlardan biri "Devlet Radyosu'ndan DP de istifade etmelidir," şeklindedir.

23 Mayıs 1949 tarihinde Meclis'teki bir oturumda Başbakan Yardımcısı Nihat Erim ve DP milletvekili Osman Nuri Köni arasında yine bu konuda geçen hararetli tartışmada Köni'nin özellikle üzerinde durduğu konu, yeni tasarı ile siyasî partilere seçim zamanlarına mahsus olmak üzere, savcılık denetimine tâbi olarak sadece bir saatlik konuşma hakkı verilmesidir. Mithat Perin 50 yıl sonra yaptığı değerlendirmede, İsmet İnönü'nün kendi partisi içinde ve bürokratları üzerinde vermiş olduğu demokratikleşme savaşını DP'lilerin vermediğini dile getirmiştir. Gerçekten Şemsettin Günaltay Hükümeti, Temmuz 1949'da İstiklal Mahkemeleri'nin resmen kaldırılması, muhalefetin radyodan yararlanması gibi kararlarla demokrasi yolunda büyük adımlar atmıştır. Yapılan değişiklik neticesinde, 1950 seçimlerinde radyo konuşmalarının denetime tâbi tutulmadan yayınlanması aşamasına gelininceye kadar pek çok DP'li bu konuda konuşmuştur. DP kurucularından Refik Koraltan, muhalefet partilerinin seçim zamanlarında radyoda yapacakları konuşmaların önceden bir heyet tarafından incelenmesinin demokrasi, vatandaş hak ve özgürlükleri, konuşma, düşünce ve yazma özgürlükleri ile asla bağdaşamayacağını büyük bir açıklıkla dile getirmiştir. Yine muhalefet

sözcülerinden Fikri Apaydın bir konuşmanın yayınlanmasından önce yapılan incelemenin sansür anlamına geldiğini ifade etmiştir.

DP yetkilileri, bu kanunun tüm partiler için geçerli olmasına rağmen, iktidar partisinin radyoda konuşma ve propaganda yapmasına sınırlama gelmeyeceğini düşünmüşlerdir. Köni, muhalefet partileri dört senede bir saat konuşurken iktidar partisinin dört senede 11.680 saat konuştuğunu tespit etmiştir. Bu tespite cevap veren Erim ise Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası olan bir devlet olduğunu bu devletin başkanının, Başbakan'ının ve bakanlarının dilediği zaman ve dilediği saatte millete hitap edebileceğini söylemiştir.

1950 yılının Mart ayına gelindiğinde seçim heyecanı gerek iktidar gerekse muhalefet partilerini sarmıştı. CHP seçim propagandası yaparken elindeki fırsatları da doğal olarak değerlendiriyordu. Bu amaçla radyoda da farklı bir yayın akışı uygulanmaya başladı. TBMM oturumuna ayrılan Meclis Saati, Meclis'in kapanması ile programını bitirirken, bu yeni uygulama ile son 3,5 sene içinde Meclis kürsüsünden konuşan, propaganda yapan Halk Partisi bakanları ve milletvekillerinin sözlerinin tekrar yayınlanmasına karar verildi. Radyonun bu yayınları DP'nin eleştirilerine hedef oluyordu.

Mayıs ayına gelindiğinde seçim süreci başlamış olduğundan siyasî faaliyetlerin ve her türlü propagandanın seçim kanununa göre ayarlanması kanun hükmü gereğiydi. Oysa İsmet İnönü'nün bir milletvekili adayı olmasına rağmen sırf Cumhurbaşkanı sıfatı taşıdığı için Polatlı ve Kırıkkale nutuklarının Anadolu Ajansı tarafından yayınlanıyor olması ve radyolarda seçim propagandası hakkı siyasî partilere verildiği halde İnönü'nün şahsen propaganda yapıyor olması seçim kanununun ilgili maddelerine aykırı düştüğü için eleştiriliyordu. Basın Yayın Genel Müdürü Ahmet Şükrü Esmer, bu eleştiriye radyoda yayınlanan haber bültenlerinin herhangi bir gazeteden farkı olmadığını ve içeriği toplumu ilgilendiriyorsa haberin yayınlanabileceğini ifade ederek karşılık verdi.

4 Mayıs tarihinde partiler radyoda propaganda konuşmalarına başladılar. Ankara ve İstanbul radyolarında partilerin tayin ettiği temsilciler partileri adına seçim propagandası niteliğindeki konuşmalarını yaptılar. 10 Mayıs akşamı propaganda süresinin sona ermesiyle beraber bütün gözler sandıklara çevrilmişti. Türkiye'nin tarihine damgasını vuracak olan DP'yi iktidara taşıyacak seçimler için geri sayım başlamıştı. Demokratların dediği gibi artık *söz milletin*di.

14 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye'de DP'nin iktidara gelişini ulusal bir zafere çeviren seçimler yapıldı. Demokratların hâkim olduğu bir TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, Adnan Menderes'i Başbakan olarak atadı. Yeni hükümeti kuran Menderes, 29 Mayıs 1950'de TBMM'de tarihe damgasını vuran bir konuşma yaptı ve tartışmalara sebep olan hükümet

programını açıkladı. DP ile CHP arasındaki gerginlik için uzun zaman beklemek gerekmedi. Hükümetin göreve gelişinin üzerinden sadece birkaç hafta geçmiş olmasına rağmen, 6 Haziran'da TSK'da Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve pek çok üst düzey askerin görevden alınması, hükümetin ülke genelinde hem merkezî hem yerel yönetimlerde tıpkı pek çok bürokratına, hâkimine, medya mensubuna, akademisyenlerine olduğu gibi silahlı kuvvetlerine karşı da itimadı olmadığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştı. Bazı Demokratların *Ak Devrim* olarak isimlendirdiği politik dönüşüm, Hüsamettin Cindoruk'a göre DP'nin sınırlı bir iktidar devriydi (8 Nisan 1996).

Devlet kurumları ile siyasî partiler arasındaki ilişkiler açısından değerlendirildiğinde DP'nin iktidara geldikten sonraki yaklaşımı, çok partili sisteme uygun bir yaklaşım değildi; pek çok devlet kurumu ve dahi radyo onun hizmetindeymiş gibi hareket ediyordu. Artık CHP'liler DP'yi radyoyu tekelleştirmekle suçluyordu. Şimdi iktidar partisi ile muhalefet partisinin radyoyu kullanma süresinin eşit olması gerektiğini CHP dile getiriyordu. Yani değişen bir şey yoktu... Menderes'e göre ise bu durum demokrasi ile tamamen uyumluydu. Bir yandan radyonun parti politikalarından uzak, tarafsız bir araç olması gerektiğini kabul ederken, öte yandan devletin ve hükümetin sesi olan radyo yayınlarının, devletin hayrı için kontrol edilmesinin de hükümetin görevi olduğunu ifade ediyordu. Devlet radyosunun kimsenin mülkiyetinde olmayan bir ortak mal olmadığı dolayısı ile muhalefetin radyodan Demokratlara sövmesine izin verilemeyeceği ifade ediliyordu!

Radyoda iki yayın türü vardı; söz yayını ve müzik yayını. Haberler, magazin, sohbet, tartışma, eğitim, dokümanter, tiyatro, dinî yayınların tamamı söz yayınlarıydı. Bu yayınlar da kadın, çocuk ve kırsal alan dinleyicileri için olmak üzere üç ayrı grupta toplanıyordu. Ve radyo, sözlü yayınlarla limitleri dâhilinde geniş dinleyici kitlelerini etkileyebilecek bir araçtı. Tüm söz yayınları içinde haberler ve siyasal yayınlar, eğitici-aydınlatıcı yayınlar ve kültür-sanat konulu yayınlar bu dönemde de önemli yer tutuyordu.

1949 yılı sonlarında radyolarda reklam yayınları da başlamıştı. 1950 sonrasının en hızlı gelişen yayın türü olan reklamların oranı, iş piyasasının radyo reklamcılığına ilgi göstermesi ile daha da artmıştır. Ticari amaçlı reklamların artışı 1950-1960 dönemi radyo yayıncılığındaki önemli gelişmelerden biridir. 27 Ocak 1951'de Bakanlar Kurulu kararı ile "Radyolarda Reklam ve İlan Tarifesi" onaylanmıştır. DP iktidarı radyolarda yayınlanan ilan ve reklamlarla ilgili kararlar alırken basında çıkan resmî ilanlarla da ilgili bazı tasarruflarda bulunmayı gerekli görmüştür. 1951 Mayıs ayında çıkarılan bir kararnâmeyle ilanların gazetelere eşit olarak dağıtılması işi özel şirketten alınmış, hükümetin takdiri ölçüsünde hükümet eliyle yapılmasına karar ve-

İSTANBUL RADYOSU'NUN 23 ARALIK PROGRAMI

13.15 Dans müziği (Plaktan)
13.30 Radyo salon orkestrası
14.00 Şarkılar (Hayat Anıl, Alâaddin Yavaşça)
14.45 Salon orkestrasından hafif müzik
15.10 Türküler
15.45 Sevilmiş sesler (Plaktan)
17.00 Türküler (Nedim Otyam ve arkadaşları)
17.50 Radyo klasik Türk musikisi birliği konseri (Cevdet Çağlı idaresinde)
18.30 Valsler
19.40 Şarkılar (Suzan Güven)
20.30 Dinleyici istekleri (Batı müziği)
21.15 Şarkılar (Mustafa Kovancı)
23.00 Eğlence yerlerinden naklen yayın
24.00 Kapanış

İstanbul Radyosu'nun 23 Aralık 1952 günlü yayın programı. (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 1, YKY)

rilmiştir. Böylece ilanların muhalif gazeteler yerine iktidar taraftarı gazetelerde yayınlanmasının yolu açılmıştır.

İlan ve reklamların kabul şartları arasında Bir ilan veya reklamın ilgili radyo idaresince reddi hâlinde, ilan sahibine sebep göstermek mecbûriyeti yoktur," ifadesi yer almaktadır ki bu da reklamlar üzerinde sansür uygulamaya imkân vermiştir. Bunun çeşitli örnekleri mevcuttur. Şubat 1956'da yayınlanması istenen *Akis* dergisinin "Hadiselerin içyüzünü bildiren Akis mecmuasını mutlaka okuyunuz," şeklindeki reklam spotu reddedilmiştir. 1959 Şubat ayında yayınlanması istenen, "*Kim*'in her yerde gözü ve kulağı vardır. Yarın bir *Kim* alınız." şeklindeki reklam spotu da reddedilenlerdendir. 1960 yılının Ocak ayında *Muhalefette İsmet İnönü* adlı kitabın reklamının yayınlanmamasına dâir bir sebep de gösterilmemiştir.

Uygulanan sansürden yalnızca reklamlar değil, şarkılar ve plaklar da etkilenmiştir. 27 Eylül 1954 tarihli *Halkçı* gazetesinde Çetin Altan, *Hem Sebep Hem Netice* başlıklı yazısında Ankara Radyosu'nda Fransız Komünist Partisi üyesi aktör ve şarkıcı Yves Montand'ın *Actualités* adlı şarkısının çalındığını, bu şarkıda "Yüz maden işçisi bir kıtanın ağırlığı altında haykırıyor, şuradan geçen bir tabur askerden ise ancak 10'u sağ kalacak," sözlerinin geçtiğini, insanlara komünist diye leke çalınırken devlet radyosundan sosyalist plaklar çalınmasına şaştığını yazmaktadır. Bunun üzerine, dönemin Ankara Radyosu Müdürü Münir Müeyyet Bekman, 29 Eylül 1954 tarihinde Radyo Dairesi Müdürlüğü'ne yazdığı yazıda, Ankara Radyosu Diskoteği'nde Yves Montand'a ait 22 plak bulunduğunu ve bunların yayından kaldırıldığını belirtmiştir.

Kuzey Kore ile Güney Kore arasında25 Haziran 1950'de patlak veren savaşa Amerika'nın müdahalesi, Batı ile daha yakın siyasî ilişkiler kurmayı amaçlayan Menderes hükümetine aradığı fırsatı verdi. Güney Kore lehine açılan basın kampanyası ile Türklerin de destek vermeye gönüllü olduğu duyuruldu. Basın *kızıl sürüler, kızıl ajanlar* ve *vatan haini komünistler* ifadeleri ile kamuoyunu galeyana getirici bir tavır takınırken, hükümet de aldığı yasal tedbirler çerçevesinde komünistleri gruplar hâlinde tutuklamaya başlamıştı. DP

iktidarının antikomünist yaklaşımı radyo yayınlarına da yansıyordu. 1954 yılında Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürü olan Muammer Baykan, kendisi ile 11 Eylül 1996 tarihinde gerçekleştirilen röportajda, bu konu ile ilgili bir anısını naklederken Çetin Altan'ın radyoda hazırlayıp sunmakta olduğu bir sohbet programında sol eğilimli olduğunun *Köşk* (Cumhurbaşkanı Celal Bayar) tarafından hissedilmesinden sonra, devlet bakanı Emin Kalafat aracılığı ile uyarıldığını ve kendisine programın iptal edilmesi hususunda talimat verildiğini ifade etmiştir.

Bir başka ilginç olay da 16 Mart 1956 tarihinde umum müdürlükten Ankara Radyosu Müdürlüğü'ne yazılan bir yazı ile ortaya çıkmaktadır. Romen Büyükelçiliği tarafından hediye edilen 14 adet müzik plağı, Romence bilen birine dinlettirilerek hem söz hem de müzik bakımından herhangi bir sakınca tespit edilmediği için diskoteğe kabul edilmiştir. Oysa BBC, Voice of America ya da Fransız Radyo Kurumu'ndan gelen plak ve bantlar için böyle bir uygulamaya gerek görülmemiştir.

28 Nisan 1960 tarihli bir başka yazıda da Radyo Dairesi Müdürü Refik Ahmet Sevengil tarafından Ankara Radyosu Müdürlüğü'ne bir uyarıda bulunulmuştur. Dışişleri Bakanlığı, Doğu Bloku ülkelerinin Ankara'daki temsilcilikleri ile radyo müdürlükleri arasındaki her türlü girişimin ve temasın bakanlığın bilgisi dâhilinde yapılması gerektiği yönündeki genelgeye uyulmadığını yazmıştır. Sevengil, yabancı ve bilhassa Doğu Bloku temsilciliklerinin Ankara Radyosu Müdürlüğü ve Kısa Dalga Yayınları Şefliği nezdinde girişim ve temaslarda bulunmaları ihtimaline karşılık tetikte olunmasını, gerçekleşen her türlü temastan Radyo Dairesi Müdürlüğü'nün derhal bilgilendirilmesini önemle rica etmiştir.

Haberler ve siyasal nitelikli yayınlar, söz yayınlarının yarısına yakın bir bölümünü oluşturmaktadır. Haber bültenleri dışında, dönemin başlıca haber programları, *Radyo Gazetesi, Öğle Gazetesi, Haftanın Siyasî İcmali, TBMM'de Bugün* ve 1958 yılında yayınına başlanan *Kıbrıs Saati*'dir.

Günlük program akışı içinde, genellikle her biri on beş dakika süren dört haber bülteni yer almaktadır. Haber bültenleri Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Yayınlar ve Haberler Dairesi tarafından hazırlanmaktadır. Zaman zaman bültenlerin radyoevine geç gitmesi, spikerlerin bülteni gözden geçiremeden mikrofon karşısına çıkmalarına, bu yüzden bazı okuma aksaklıklarına yol açmıştır. Bu sebeple Yayınlar ve Haberler Dairesi Müdürü Bekman'ın 22 Temmuz 1955 tarih ve 2282 sayılı yazılı isteğinin Genel Müdürlük makamınca onaylanması sonucunda, bültenler yine Yayınlar ve Haberler Dairesi'nce fakat radyoevi içerisinde bir odada hazırlanmaya başlamıştır.

Yabancı radyoların haber bültenlerini izleyen Dinleme Servisi ile iç ve dış haberleri toplama ve dağıtma görevini yürüten Anadolu Ajansı, Yayınlar ve

Haberler Dairesi'nin başlıca haber kaynaklarıdır. Radyo ve gazetelere haber dağıtan AA'nın, 1959 yılında Türkiye içinde haber dağıtmaya yetkili tek kaynak olması sonucunda, hükümet halkın haberdar olmasını istemediği dış olaylara ait haberlere kontrol mekanizması getirmiştir.

Radyo ile iktidar arasındaki ilişkiyi takip edebilmek için gerekli arşiv birikimi maalesef korunmamıştır. Dolayısı ile gazete ve dergilere yansıyan haber ve eleştirilerin yanı sıra sözlü tarih sayesinde haber bültenleri ve siyasî nitelikli programlarda yaşanan olumsuzluklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada, 1955 yılında yaşanan kritik 6-7 Eylül Pogromu'na değinmekte fayda vardır. Zîrâ radyo bu olayda dolaylı bir rol oynamıştır. 1954 yılının Ağustos ayında Kıbrıs konusu iyice alevlenmiştir. Yunanistan Kıbrıs'ın Yunan devletine bağlanması konusunu BM gündemine getirmiştir. 1954 yılında bu konu ile ilgili bir çözüme ulaşılamamıştır. Bu nedenle İngiltere, 1955 yılının Haziran sonunda Türkiye ve Yunanistan'ı konferansa çağırmıştır. Tam da bu arada, 2 Mayıs 1954 tarihinde ülkede genel seçimler yapılmış, uygulanmakta olan çoğunluk sistemi yüzünden Meclis'teki 541 koltuğun 503'ü Demokratların olmuştu.

1955 Haziran ayında Kıbrıs konusu ile ilgili olarak İngiltere tarafları konferansa davet etmişti. Bu arada Yunanlılar ülkelerinde ve Kıbrıs'ta çeşitli gösteriler düzenliyorlardı. 27 Ağustos 1955'te başlayan üçlü görüşmelerde Türkiye *ada bize verilmeli* derken, Yunanlılar Enosis diye diretiyorlardı; artık Türk basını sürekli bu konuya yer veriyordu. Türk kamuoyunun dikkati de doğal olarak Londra Konferansı üzerinde yoğunlaşmıştı. 4 Eylül 1955'te Londra'daki Türkler bir gösteri yaptılar. Gerginliğin iyice arttığı 6 Eylül günü *İstanbul Ekspres* gazetesinde yayınlanan, Atatürk'ün Selanik'teki evinin Yunanlılar tarafından bombalandığı haberi Türk kamuoyunda şok etkisi yarattı. Gazetenin sahibi, editörü ve aynı zamanda 1957'de DP İstanbul milletvekili seçilen Mithat Perin 15 Ağustos 1996'da kendisi ile yapılan görüşmede 6 Eylül öğleden sonra gazeteden telefon ettiklerini, radyonun Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberini verdiğini, ikinci baskı yapmayı önerdiklerini aktarmıştır. Büyük sermaye ile kurulmuş bir gazete olmadığından Mithat Bey kâğıdı düşünerek öneriyi reddetmiştir. Ancak bayi, basılan tüm gazetelerin parasını satılmış gibi vereceğini söyleyince öneriyi kabul eden Perin, daha sonra bu kararı vermekle hata yaptığını ifade edecektir. Gazetenin ikinci baskısının ardından, saat beşe doğru Beyoğlu ve Karaköy'de olaylar başlamıştır. Radyonun verdiği haberi basmış olan Perin, 6-7 Eylül Pogromu dolayısı ile İstanbul'da ilk tutuklanan kişi olmuştur.

Hükümetten cesaret alan basın, Kıbrıs probleminin Türk ve Rum halklara arasında yarattığı gerilimi arttıran yaklaşımı ile 6-7 Eylül Pogormu'na çanak tutmuştur ki bu da medyanın toplumda grup psikolojisi yaratarak

sosyal olaylara yön verebilmekteki etkisini bir kere daha gözler önüne sermiştir.

1954 seçimleriyle TBMM'de 503 sandalye sayısına yükselen DP içinde disiplini korumak artık eskisi kadar kolay değildi. Kıbrıs bunalımı ve 6-7 Eylül Pogromu'nun üzerine, basına ispat hakkı tanınması isteği ile önerge imzalayan 19 DP milletvekili partide yeni bir gerilim yarattı. Parti içindeki muhalefeti bölmek üzere 9 kişinin partiden ihracına, kalan 10 kişi hakkında soruşturmanın derinleştirilmesine karar verildi. Ancak kalan 10 milletvekili istifa etti. 19 Kasım 1955'te bu 19 kişi HP'yi kurdu.

Hüsamettin Cindoruk'a göre, 1955'te DP grubunun hükümeti güvensizlik oyu ile düşürmesinin getirdiği korku ve evham, Menderes'in hükümeti ve partiyi otoritesi altında tutmak ve tanzim etmek politikası gütmesine sebep oldu. Bu da işi otoriter idareye doğru kaydırdı. Cindoruk'a göre bunun çarpıcı örneği, çok basit bir hukuk meselesi olan *ispat hakkı*ndan kaçınmaktır; partinin bölünmesi sonucunu doğurmuştur.

Bunalımlı bir şekilde geçirilen 1955 yılının ardından Menderes, muhalefete karşı gittikçe sertleşen bir tavır içine girmişti. CHP'yi korkutarak, dışlayarak, İnönü ile uğraşarak, ürküterek bir siyaset oluşturmuştu. Bunda parlamentoda 180 kişi kadar bir muhalefet cephesinin oluşmasının da rolü vardı. İlk defa sayısal olarak ve nitelik olarak CHP muhalefeti güçlenmişti. Bu da DP yönetimini tedirgin ediyordu.

1957 seçimlerinde son derece yoğun bir propaganda döneminin ardından DP, 50 ve 54 seçimlerine göre başarısı düşmüş olarak, ama yine de Meclis'in çoğunluğuna hâkim olabilen bir oy oranı ile iktidar oldu.

İktidarın 1956 sonrasında yoğunlaşmaya başlayan ve gittikçe artan baskıcı politikasına alet olan radyo, özellikle 1958'den itibaren *tahammül edilmez* olarak nitelendiriliyordu. Radyo, devletin radyosuydu; iktidar tarafından yönlendiriliyordu. 1957 seçimlerinden önceki ve sonraki yayın şekli itibariyle iktidarın propaganda organı hâline gelen radyo için İsmet İnönü *seçim suçlusu* ifadesini kullanmıştı. Halk, radyo yayınlarından duyduğu memnuniyetsizliği *Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemeyenler Cemiyeti* kurmak gibi yollarla gösterirken, Meclis üyelerinden CHP Sivas milletvekili Turhan Feyzioğlu, Urfa milletvekili Atalay Akan, Kars milletvekili Sırrı Atalay, Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş, Ankara milletvekili Bülent Ecevit ve Ordu milletvekili Münir Ekşi de TBMM'de radyo ile ilgili meclis tahkikatı açılması hakkında bir önerge verdi. Önerge metni radyonun işlediği suçları içeriyordu:

> Basın-Yayın ve Turizm Vekâleti idaresindeki Devlet Radyosu uzun müddetten beri ve bilhassa son zamanlarda açıkça suç teşkil eden neşriyat yapmak-

tadır. Kuruluş kanununa göre, cumhuriyet ve demokrasi esaslarını yaymakla mükellef olan Devlet Radyosu, partizan zihniyetin en iptidai sembolü hâline gelmiştir... 6334 sayılı kanunun 1 ve 3'üncü maddesine göre, radyo vasıtası ile namus, şeref, itibar veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması itibar kıracak veya şöhret veya mesleğe zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesi gibi haller bir yıldan başlayan ve 4 yıl 6 aya kadar uzayan hapis ve ağır para cezası ile müeyyide altına alınmıştır. Buna rağmen Devlet Radyosu milletin yarısından fazlasını teşkil eden muhalif vatandaşların şeref, itibar ve haysiyetine durmadan tecavüz etmektedir. Devlet Radyosu vatandaşa karşı bir sövme ve iftira vasıtası olarak kullanılmaktadır. Yalan neşriyat ile muhalif partilerin hükmi şahsiyet olarak şeref ve itibarını kırmağa çalışmaktadır. Muhalefete mensup milletvekilleri aleyhinde itibar kırmaya matuf hilafı hakikat neşriyat yapmaktadır.

Radyodan; radyo yayınlarının seyrinden memnuniyet duymayan muhalefet üyelerinin ve bazı iktidar mensuplarının yanı sıra, halkın radyoya karşı yaklaşımını çeşitli yollarla analiz etmek mümkün olmuştur.

Yayıncılık, merkez-çevre ilişkisi çerçevesinde incelendiğinde, radyo programcılarının iktidarla, halkla ve bazı azınlıklarla özel ilişkiler yürüttüğü gözlemlenir. Bu ilişkilerin programlar üzerinde direkt etkisi olur. Her ne kadar *dinleyici araştırmaları* yayıncılığın uzmanlık gerektiren bir alanı olsa da, dinleyiciler ve onların programlara tepkileri hakkında bir şeyler öğrenmenin ucuz ve işe yarar bir yolu da o dönemde gönderilmiş dinleyici mektuplarını analiz etmekten geçer. Dergi ve gazetelerde yayınlanan dinleyici mektuplarına radyo idaresi tarafından itibar edilmediği aşikârdır. Oysa o mektuplarda dinleyiciler çok açık bir şekilde radyo yayınlarını eleştirmiş, tarafsız ve kaliteli yayından yoksun bırakıldıklarını dile getirmişlerdir. Teknik imkânsızlıklar ve radyo programcılarının yetersizlikleri de bu mektuplarda sık sık ifade edilmiştir.

Radyodaki pek çok program gibi haberler ve siyasal nitelikli programlar da işinin ehli olmayan insanların eline kalmıştı. Radyonun görevleri arasında *haber verme* çok önemli bir yer tutmaktaydı; bunu salt günlük haberlerin birbiri ardına okunması olarak düşünmemek lazım. Topluma günlük olayların doğru, anlaşılır bir şekilde verilmesi, karşı yorum ve tenkitlere eşit yer verilmesi, toplum içindeki değişik grupların düşünce ve davranışlarını ortaya koyması, toplumun amaç ve değerlerini ortaya çıkarması, basının günlük haber ve düşüncelerini dinleyiciye ulaştırması radyonun dikkat etmesi gereken konulardır. *Forum* dergisinde 1955 yılı Haziran'ında yayınlanan *Radyo Meselelerimiz* başlıklı yazısında Metin And, radyonun programları ve yönetilişi açısından aydınlardan büyük tepki aldığını, gazetelerin ciddi makale-

lerinde, karikatürlerde, müzikli halk tiyatrolarında bu tepkinin izlerini bulmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Söz konusu dönemde hangi olayların haber niteliği taşıdığından, haberlerin sunuluşuna kadar her aşamada dinleyiciye yansıyan aksaklıklar ile karşılaşılmıştır. Örneğin, 26 Nisan 1959'da Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gece saat 02.27 ve 03.28'de Muğla ve Köyceğiz havalesinde yaşanan deprem felaketi *Dünya*, *Vatan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin pazar günkü nüshalarında geniş yer bulurken, radyoda ne sabah ne de öğle haberlerinde bu konudan bahsedilmemiş olmasından radyonun haber alma teşkilatının yetersizliğini tespit etmek mümkündür.

1951 yılında Bütçe Komisyonu sırasında Basın-Yayın Bütçesi müzakerelerine başlanırken muhalefet milletvekilleri hükümete AA, radyo ve gazetelerin çeşitli meseleleri, resmî ilan ve turizm konuları ile ilgili sorular yöneltmişlerdir. Bir devlet kuruluşu olan radyonun yayınlarında olayların tek taraflı aksettirilmesi ve bu arada gerçeğe uymayan yayınlar da yapılması, resmî ilanların gazetelere dağıtılması konusunun da son çıkartılan kararnâme ile tamamen hükümetin keyif ve takdirine bağlı bulundurulması gibi meseleler muhtelif milletvekilleri tarafından ayrı ayrı belirtilmiştir. Gazetelerde, devlet radyolarının idare ediliş tarzlarından, radyo yayınlarının parti politikasına alet edilerek halkın sıkıntıya sokulmasından şikâyetler sürekli artarak yer almaktadır. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek de üç radyo istasyonundaki teknik arızaları ve program tespitindeki hataları, 29 Aralık 1951 tarihinde neşredilen *Cumhuriyet* gazetesinde belirttikten sonra, radyonun kötü idaresinden onun bağlı olduğu Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nü sorumlu tutmadığını, çünkü iktidarın bu işi devletin en önemli işlerinden saydığını bildiğini ve bununla Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun bizzat ilgilendiğini ifade etmiştir. Konuşana değil, konuşturana bakmak gerektiğini vurgulayan Felek'ten başka, aynı tarihte *Vatan* gazetesinde Ecvet Güresin de ajans haberlerinin yanı sıra *Radyo Gazetesi* ve *Pazar Gazetesi*'nin taraflılığına değinmiştir.

Haber değeri olmayan olayların, örneğin, Başbakan'ın ya da bir devlet bakanının yurt içi gezisi sırasında yanında bulunanların listesi, yaptığı temaslar, yediği yemeklerde yanlarında bulunanlar gibi protokole dâir detayların radyoda haberlerde yer alması radyoculuk açısından olağan bir uygulama olarak kabul edilmişse de halkın yanı sıra bazı DP milletvekilleri tarafından dahi eleştirilmiştir.

Radyo haberlerinde halkın bazı olaylardan haberdar edilmemesi, daha önce verilmiş haberlerin tekrarı ya da kimi haberlerin bazı kısımlarının çıkarılarak farklı anlamlar yüklenmesi gibi çağdaş habercilik anlayışına ters düşen uygulamalar görülmüştür.

7 Temmuz 1952 tarihinde yayınlanan öğle haberlerinde, CHP iktidarı

DP'ye devrettiğinde Türkiye'de sadece 2.000 traktör olduğu ifade edilmiş, bunun üzerine CHP'nin son Tarım Bakanı Cavit Oral *Ulus* gazetesinin 9 Temmuz 1952 tarihli nüshasında, 1950 yılında iktidarı devrettiklerinde ülke çapında 14.000 traktör bulunduğunu, radyonun asılsız rakamlar yaydığı için vatandaşlardan özür dilemek ve işin doğrusunu söylemek zorunda olunduğunu ama işin başında Samet Ağaoğlu bulunduğu için bunun mümkün görünmediğini yazan bir başmakale kaleme almıştır.

Kamuoyunda radyonun *iktidarın ağzı* olduğu düşüncesi kuvvet kazanırken, tepkiler de gelmeye başlamıştır. Örneğin, CHP 9'uncu Kurultayı'nın aldığı karar gereğince, Burdur'da CHP'lilerin 26 Aralık 1951 sabahından itibaren 24 saat boyunca radyolarını açmamak suretiyle devlet radyosunun *tek taraflı* ve *partizanca* neşriyatını protesto etmişlerdir. Bu konuya geniş yer veren il gazetelerinden biri "...yarın DP'nin düdüğünü boykota davet ediyoruz," diyerek radyo yayınlarını onaylamayan bütün vatandaşları bu boykota davet etmiştir. *Ulus* gazetesinde 29 Aralık 1951 tarihinde yer alan habere göre, Antalya ve Isparta illerinin CHP'li vatandaşları da bu boykota katılmışlardır. Bir başka örnek de CHP Gençlik Ocağı İdare Kurulu'nun devlet radyosu neşriyatı hakkında yayınladığı beyannâmedir. Başbakan Menderes'e de gönderilen bu beyannâmede, *Yeni Sabah* gazetesinin 13 Ocak 1954 tarihli nüshasında yer alan habere göre gençler, partizan devlet radyosuna boykot ilan ettiklerini ve yayınları dinlemeyeceklerini belirtmişlerdir

Radyo haber bültenlerinde özellikle 1958 yılından sonra habercilikle ilgili prensip ve kurallarla bağdaşmayan bir yayın akışı ve anlayışı uygulanmıştır. Uzayıp giden VC listelerinin önceleri radyo haberleri sırasında okunuyor olması da radyoya *partizan* sıfatının yakıştırılmasına sebep olmuştur. 1950'li yılların sonlarında en çok sözü edilen radyo programlarından biri VC yayınlarıdır. Önce haberlerin içinde başlayan, bir tür siyasal propaganda saati olan VC yayınları, daha sonra saat 14.00'te ayrı bir program olarak yayınlanmaya başlamıştır. O günlerin radyocuları, spikerleri, yayıncı ya da müdür olarak değişik düzeyde görev yapan ilgililer bir yana, yayınların gerçek değerlendiricisi olan dinleyicilerden biri tepkisini belki de o günlere dek dünyada eşine rastlanmayan ilginç bir dernek kurarak vermiştir. Derneğin kurucusu Bedrettin Çalışkur o günleri ve derneğini şöyle anlatmıştır (*Dünden Bugüne Radyoculuğumuz* - 30. Program Bandı. TRT Ankara Radyosu Diskotek ve Kitaplık Şube Müdürlüğü Arşivi, Diskotek Yer No: 5877, Demirbaş No: 21916):

> Başarısızlıklar birbirini takip ettikçe radyo yayınlarındaki tarafsızlık süratle bozulmaya başladı. Özellikle 1958'den sonra artık o hâle geldi ki, radyo dinlenemez bir yayın organı olmuştu. Yalnız bizce değil o zaman iktidarda bulunan partiyi destekleyenlerce de 'artık yeter' seslerini duyuyorduk konu kom-

şu, mahalle, iş hayatı vb. Örneğin kahveye gidiyorsunuz radyonun normal yayını devam ediyor, sıra ajans haberlerine (o zaman öyle deniyordu) gelince kahveci unutmuşsa müşterilerden biri muhakkak radyoyu kapatıyordu. İşte o sıralarda vatandaş olarak korkunç bir başkaldırı duygusuyla doldum, bırakın radyoyu dinlemek, spikerlere bile düşman olmaya başladım. Bir gece 'Radyo İstasyonlarından Partizan Neşriyatı ve Ajans Haberlerini Dinlemeyenler Cemiyeti'ni kurmaya karar verdim. Yasaları bozmadan böyle bir derneği ne şekilde kurabileceğimi değerlendirdim, hukuk metinlerini araştırdım. Şuna benzettim, nasıl ki bir Yeşilay Derneği, Kamu İktisadî Devlet Teşekkülü'nün mamullerine karşı, imal ettiği içkiye karşı bir kampanya açıyordu ve bu bir suç değildi, şu halde radyo yayınlarına da ben bir dernekle karşı çıkabilirdim. Yasal işlemleri tamamlayarak derneği kurdum. Derneği kurarken amacımız, halktaki tepkiyi dile getirmek ve iktidarı biraz olsun hareketlerinde sınırlamak, her şeyi yapabileceklerine inanmalarını biraz engellemekti. Ertesi gün yazıhanemiz polis tarafından basıldı ve mühürlendi. Bu arada civar vilayetlerden üye olmak için telgraflar geliyordu. Fakat üye kaydedemeden dernek kapatıldı.

Akşam gazetesinde 28 Nisan 1959 tarihinde yer alan habere göre, Bedrettin Çalışkur'un 1 Aralık 1958 tarihinde kurmuş olduğu söz konusu dernek bir gün sonra Vali Ethem Yetkiner tarafından kapattırılınca Çalışkur, cemiyetin kapanması neticesinde maddeten ve manen zarara uğradığı gerekçesi ile Vali aleyhine tazminat davası açmıştır.

VC yayınları bazı DP milletvekilleri arasında da rahatsızlık yaratmıştır. 7 Nisan 1960 tarihinde DP Meclis Grubu toplantısında VC yayınlarını tasvip etmediğini ifade eden Zeki Erataman'a Başbakan Adnan Menderes'in cevabı, Yassıada Mahkemeleri sırasında görülen Radyo Davası'nda gündeme getirilmiştir. Adnan Menderes aynı gün Zeki Erataman'dan sonra kürsüye gelerek bir konuşma yapmıştır:

> Bir taraftan şiddet tedbirlerinden bahsedersiniz, bir taraftan *Radyo Gazetesi*'nin konuşmasını beğenmezsiniz. On seneden beri devam eder bu kadar ayıp... Bu kadar neşriyata mukabele edecek sesimiz olmamasından ve on seneden beri bir millete, olduğundan başka hakikatlerin gösterilmesinden böyle olmuştur. Tirajların % 90'ı on sene zarfında aleyhimize yazmıştır. Bir sesimiz çıkıyor arada. Ona da düşmandır arkadaşım. Ben kimden cesaret alacağım? Bana anlatın... Ben radyoda konuşulanların hepsini kendi başıma, elimle yazıp haykırıyorum. Sabah akşam haykırıyorum, kendi elimle yazıp haykırıyorum, herkes biliyor. Küçük iş mi radyoda konuşmak? Küçük gibi görüyorsunuz, çıkın yapın da görelim.

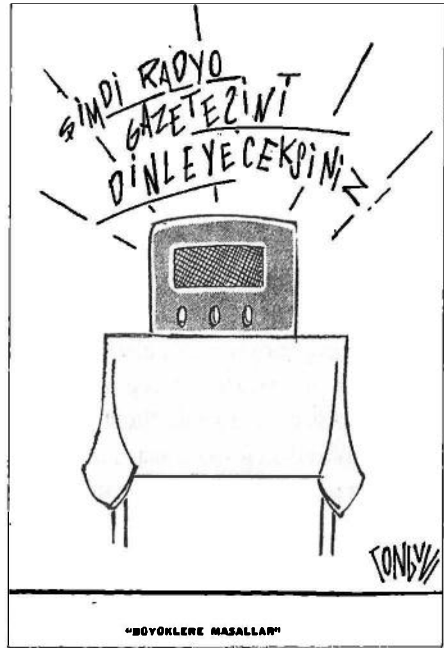
Akşam gazetesinde 4 Şubat 1959 tarihinde yer alan habere göre, DP Muğla milletvekili Nuri Özsan da aynı tarihlerde devam eden Bütçe Komisyonu görüşmelerinde, radyonun VC yayınları için kullanılmasının karşısında olduğunu ve bu yayınları beğenmediğini söylemiştir. DP milletvekillerinin dahi tepki gösterdiği bu yayınlar halkın radyoya *partizan* sıfatını yakıştırmasında önemli rol oynamıştır.

Radyonun başlıca üç görevi haber vermek, öğretmek ve eğlendirmektir. İngiltere'de 1942 yılında hazırlanıp sunulan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti teşkil etmek için gereken adımları içeren *Beveridge Raporu*'nda, radyonun başta gelen sosyal görevinin haber verme ve öğretim olduğu, radyonun dinleyicinin isteğine göre gelişigüzel yönetilemeyeceği ifadesi yer almaktadır. Radyonun haber verme görevinin tarafsız bir şekilde yerine getirilmesi, aydın bir halk kitlesinin oluşması bakımından önemlidir. Yurtiçinde ve yurtdışında Türk milletini çok yakından ilgilendiren hadiselerin cereyan ettiği günlerde bile, haber bültenlerine ayrılan sürelerin VC yayınları ile harcanması, toplumda büyük hoşnutsuzluk yaratmanın yanı sıra radyonun haber verme görevini yapmasını da engellemiştir. Bazı önemli hadiseler gazetelere intikal ettiği halde radyo haberlerine yansımamıştır.

VC haberlerinin bir kısmının asılsızlığı hakkında ciddî şüpheler oluşmuştur. Radyonun başarılı spikerlerinden Jülide Gülizar, ne dinleyenlerin ne de okuyanların ciddîye almadığı VC programında, bir keresinde, ünlü haber spikeri Can Okan'ın kendi adını da espri olsun diye anons ettiğini anlatmıştır. Ayrıca Gülizar, dinleyicilerden pek çok esprili mektup aldıklarını, örneğin bir mektupta, programda okunmuş olan isimlerle Türkiye nüfusunun 70 milyona çıktığını –o dönemde Türkiye nüfusu 28 milyonun biraz altındadır– yazan dinleyicinin radyocuları tebrik ettiğini (!) anlatmaktadır (*Dünden Bugüne Radyoculuğumuz* - 30. Program Bandı. TRT Ankara Radyosu Diskotek ve Kitaplık Şube Müdürlüğü Arşivi, Diskotek Yer No: 5877, Demirbaş No: 21916). Herkes kendi çevresinde, devlet radyosunun VC'ye katılma haberleri ile ilgili pek çok yanlış yakalamış ve başka bölgeler hakkında verilen bu gibi haberler için de ona göre hüküm vermeye başlamıştır. Bazı yanlışlar gazetelerde yayınlanmıştır. Pek çok köy, nüfusunun birkaç mislinin CHP'den istifa edip VC'ye katıldığını devlet radyosundan hayretle öğrenmiştir. Birçok kimse, ölmüş akrabalarının isimlerini radyoda duyarak irkilmiştir. 1 Ocak 1959 tarihinde *Forum* dergisinde yer alan *Radyo İçin Meclis Tahkikatı* başlıklı haberde de yer aldığı gibi, tekzip hakkının radyoda işlemesi için 1958 yılında TBMM Başkanlığı'na verilmiş kanun önergesi, ilgili komisyonlara bile iletilmediğinden vatandaşlar bu haktan mahrum kalmışlardır.

1950-1960 döneminde en çok sözü edilen, en çok eleştiriye uğrayan ve o günlerdeki siyasal iktidarla özdeşleştirilen programlardan biri de *Radyo Ga-*

zetesi'dir. Siyasal nitelikli bu söz yayını önceleri dünya olaylarından bilgiler veren, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği denge ve tarafsızlık politikasını dünyaya duyurmaya çalışan bir programdır. Yıllar yılı Ankara Radyosu'nun en çok dinlenilen programlarından biri olan *Radyo Gazetesi*, bu dönemde eski niteliklerini kaybederek, haber bültenine benzer bir profil kazanmıştır. Türk radyoculuk tarihinin en uzun ömürlü programlarından olan *Radyo Gazetesi*'nin 20 yıllık hayatı 1960 ihtilâli ile bitmiştir. Yurtiçi haberlerin ve gelişmelerin de bu programın kapsamına alınması gibi olumlu bir adım atılırken programın haber bültenini andırır hâle gelmesi gibi olumsuz bir uygulama başlatılmıştır.

Çok dinlenilen programlardan olan *Radyo Gazetesi*'nin niteliklerini kaybetmesi eleştirilmişti.

Radyo Gazetesi'nin kim ya da kimler tarafından hazırlandığı Yassıada Duruşmaları'nda da konu olmuştur. Duruşma kayıtlarına metinlerin bizzat Adnan Menderes ya da onun verdiği direktifler doğrultusunda Burhan Belge ve Fatin Rüştü Zorlu tarafından hazırlandığı şeklinde geçmiştir (Yassıada Mahkemeleri, Radyo Davası, Bölüm Sıra no: 11, Esas no: 960/20, s. 7). *Akis*'in 4 Ağustos 1959 tarihli nüshasında da belirtildiği gibi, 1950'den sonra programı hazırlayanlar arasında Bahadır Dülger, Muslihittin Fer, Burhan Belge, Münir Müeyyet Bekman ve Şerif Arzık gibi isimler yer alırken; dış haberleri ise Mücahit Topalak ve Şerif Alyanak hazırlamaktadır.

27 Mayıs'tan sonra *Akis* dergisinde yayınlanan bir yazıda *Radyo Gazetesi*'nin Başbakanlık'ta hazırlandığı, yayından kısa bir süre önce radyoevine yollandığı ve içeriğinin radyo yöneticileri tarafından dahi yayın anında öğrenildiği, metinlerin genelde eski yazı ile yazılmış olduğu belirtilmiştir. 28 Nisan 1996 tarihinde Mahmut Tali Öngören ile yapılan görüşmeden, hem haber bültenlerinin hem *Radyo Gazetesi*'nin, halkın Türkiye'de ne oluyor, hükümet ne düşünüyor, ne diyor, ne yapacak diye merakla takip ettiği çok önemli haber ve yorum saatleri olduğunu, çok önem verilen bir konu olduğu zaman Burhan Belge'nin Başbakanlık'ta, eski Türkçe yazdığı metinleri bizzat kendisinin gelip okuduğu öğrenilmiştir. Öngören, haber bültenle-

rinin, bakanların arada yaptıkları konuşmaların ve *Radyo Gazetesi*'nin, radyonun hükümet tarafından yanlı kullanımını gösteren yayınlar olarak Basın Yayın okullarında dinletilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak o dönemde radyoda arşiv tutulmadığını ve hiçbir programın bandının olmadığını da ilave etmektedir. Muammer Aksoy *Partizan Radyo ve DP* adlı kitabında, Burhan Belge'nin memur olmamasına ve kadroya dâhil bulunmamasına rağmen radyonun baş spikerliğini yaptığını ve Radyo Müdürlüğü'nün dahi üstünde yetkilere sahip olduğunu ifade etmektedir.

Zaman içerisinde farklı bir kimliğe bürünmüş olmasına rağmen *Radyo Gazetesi*, gerek radyocuların gerekse o günleri yaşayan halkın belleklerine yer etmiş, Türk radyoculuk tarihinde iz bırakmış programlardan biridir.

İktidar ile muhalefet arasında tartışma konusu olan bir başka program da *Büyük Millet Meclisinde Bugün* programıdır. *Meclis Saati* diye geçen ve Meclis'in toplandığı günler saat 22.00'de radyoda yayınlanan, o günkü Meclis çalışmalarına ilişkin haberler veren, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü memurlarınca hazırlanan, 15 dakikalık bu programda iktidar partisi milletvekillerinin ve Başbakan'ın demeçleri açık bir şekilde verilirken, muhalefet partisi mensuplarınınkiler bazen atlanarak bazen de kısaca geçiştirilerek verilmiştir. *Meclis Saati* programı, 1950'de, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalışan Fethi Kardeş'e devredilmiştir. Meclis müzakerelerini takip edip, 22.00'de mikrofondan okuyan Kardeş, 1959 Aralık ayında yaptığı bir konuşmanın beğenilmediğini anlaması üzerine görevinden ayrılmıştır. Bazen on beş dakikada biten programın bazen kimi konuşmaların aynen veya çok geniş verilmesi istendiği için saatlerce sürdüğünü ifade etmiştir

Özellikle 1954 yılından sonra uzayan, yayın süresinin dışına taşan programlar yalnız *Meclis Saati* değildir. Haber bültenleri de yayın sürelerini aşan, on beş dakika yerine bazen 1-1,5 saat süren programlardandır. İstanbul Radyosu eski spikerlerinden yayımcı, programcı Faruk Yener de 1954'ten sonra haber bültenlerinin süreleri dışına taşırılarak, halkın gittikçe politikaya koşullandırıldığını belirtirken bunun halk üzerinde yaratacağı olumsuz etkiye dikkat çekmektedir.

DP iktidarı dönemi *partizan* radyo yayınlarından bahsederken *Akis* dergisi, 20 Nisan 1957 tarihli nüshasında: "Haber yayınlarında, Radyo Gazetesi'nde, Meclis Saati'nde tarafsız bir devlet radyosu gibi bütün partilere eşit muamele mi yapılıyor? Bunların yapılması şöyle dursun, CHP yadigârı Seçim Kanunu'ndaki propaganda hakkı bile ortadan kaldırılmış ve 1946'daki radyo rejimine dönülmüştür," demektedir.

1954 yılında seçim kanunundaki propaganda hakkının kaldırılmış olması, radyonun partizanca ve taraflı kullanıldığını ileri süren muhalefet tarafından sık sık gündeme getirilmiştir. Zîrâ radyonun seçimlerde çok önemli rol

oynayabilecek, etkin kamuoyu oluşturma gücüne sahip bir kitle iletişim aracı olduğu görülmüştür. Radyonun seçim zamanlarında, okur-yazarların yüksek olduğu memleketlerde bile basına göre bariz derecede üstün bir rol oynadığını belirten Nermin Abadan Unat, *Forum* dergisinin Mart 1956 tarihli nüshasında yer alan *Radyonun Görevi ve Tesir Alanı* başlıklı yazısında, radyo yayınının dinleyiciye şahsî bir katılma intibâını sağladığı için siyasî yayınlarda daha etkili olduğunu ifade etmektedir

Bir başka on beş dakikalık radyo programı *Kıbrıs Saati*'dir. Kıbrıs ile ilgili problemler, yerli ve yabancı basında konuyla ilgili çıkan yazılar, bu yazıların kritiği, konuşmalar ve yorumların yer aldığı bu program için ilk talep Türkiye Millî Talebe Federasyonu tarafından yapılmıştır. Uygur Kocabaşoğlu'nun belirttiği üzere, Ankara Radyosu'nun günde 30 dakika ayırıp bu konuyu işlemesi talebi fikren olumlu bulununca, *Kıbrıs Saati*'ne 1958 yılı ortalarından itibaren her gün 20.00-20.15 arasında zaman ayrılmıştır. Kıbrıs ile ilgili önemli gelişmeler olmadığı zamanlarda program 15 dakikadan çok daha kısa sürdüğü için kalan zaman müzik yayını yapılarak doldurulmuştur

1950-1960 yılları içinde yayınlanmış olan söz programları arasında *Haftanın Siyasî İcmali*, *Köyün Saati*, *Öğle Gazetesi* sayılabilir. *Haftanın Siyasî İcmali*, Cuma akşamları saat 21.00-21.15 arasında yayınlanan ve ilgi ile takip edilen söz programlarındandır. *Köyün Saati* köylüye seslenen, çiftlik ve kırsal kesim sorunlarının değerlendirilip, önerilerin yapıldığı bir programdır. Ancak Şayan Tarancı, 7 Ekim 1957'de *Ulus* gazetesindeki makalesinde, *Köyün Saati* programının tamamen DP iktidarının meddahı hâline getirildiğini yazmaktadır. Milletin parası ile kurulmuş ve işletilmekte olan radyoda sürekli DP propagandası yapılmasına rağmen, seçim zamanlarında dahi muhalefet partilerine 10'ar dakikalık konuşma hakkı verilmediğinin altını çizmektedir. Tarancı, partilerin ileri gelenleri hakkında her türlü menfî propaganda yapılır ve çeşitli isnatlarda bulunulurken, o şahsa radyoda kendi hakkındaki yayına cevap ve tekzip hakkı verilmemesini de eleştirmektedir.

27 Ekim 1957 seçimlerine 20 gün kala iktidar ile muhalefet arasında artan gerginlik, seçim günü yapılan radyo yayınları ile doruk noktasına ulaşmıştır. Siyasî partilerin seçim zamanlarında devlet radyosundan eşit şartlar altında istifade etmesini temin eden kanun hükmü 1954 yılında kaldırıldığı zaman, bu yasağın tek taraflı işlemeyeceği hakkında TBMM'ye teminat vermiş olmasına rağmen, Başbakan Menderes sözünü tutmadığı için 1957 seçimleri öncesinde gerginlik yaşanmıştır. Muhalefet partilerinin radyo kanalı ile halka ulaşmalarını engelleyen Menderes, 4 Kasım 1957'de *Time* dergisinde yayınlanan habere göre, Avrupa'dan 100.000 radyo getirtip, kırsal bölgelere göndermek suretiyle sesinin ülkenin dört bir yanına ulaşmasını sağlamıştır. Cumhurbaşkanı'nın, Başbakan'ın seçim propagandası nutukları, te-

mel atma töreni gibi vesilelerle devlet radyosundan yayınlanmıştır. CHP Eskipazar İlçe Başkanlığı tarafından Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı'na çekilen telgrafta, 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nun 47 ve 48. maddeleri yürürlükten kalktığı için partilerin radyodan propaganda yapamayacağı, oysa DP yetkililerinin yaptığı konuşmaların propaganda mahiyetinde olduğu ve bunun suç olduğu ifade edilmiştir. Muhalefetin hassasiyetle üzerinde durduğu bir diğer konu da Menderes'in seçim kampanyası esnasındaki konuşmaları sırasında CHP lideri İnönü'nün şahsına yönelik ve itham edici tarzda yaptığı hücumlardır. CHP bu silahı iyi kullanarak başarılı bir muhalefet tablosu çizmiştir. Devlet radyosunu özerk bir kurum hâline getirerek partizan propagandanın aleti olmaktan kurtaracağını taahhüt etmiştir.

27 Ekim 1957 tarihinde henüz oy verme süresi sona ermeden, saat 14.00'ten itibaren radyoda seçim sonuçları yayınlanmaya başlayınca CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı, henüz oy kullanmamış vatandaşların etki altında kalmasına sebep olabilecek bu yayınların durdurulması için Yüksek Seçim Kurulu'na başvurmuştur. Durdurulması yönünde karar alınmasına rağmen yayınlar gece geç vakitlere kadar devam etmiştir. Radyo Müdürlüğü, Yüksek Seçim Kurulu tarafından alınan bu kararın kendilerine ulaşmadığını belirtmiştir. Bu da Yassıada duruşmaları, Radyo Davası'nda incelenen bir konudur.

Haber bültenleri ve siyasal nitelikli haber-yorum programları dışında değinilmesi gereken bir söz programı grubu da eğitici yönü ağır basan yayınlardır. Bu başlık altında toplanan yayınların bir radyo okulu gibi düşünülmesi yanıltıcı olacaktır. 1955 yılında yayınına başlanan *Okul Köşesi* adlı program önemli kişilikler hakkında bilgi veren bir program olmaktan öte bir özelliğe sahip olamamıştır. 1950-1960 arasında düzenli olarak sürdürülen İngilizce dil dersi haftada dört defa 15 dakikalık kısımlar hâlinde yayınlanmıştır.

Batı dünyasına entegre olan Türkiye'nin bu dünya ile ilişkilerini anlatan, özellikle de Amerika ile gelişen ilişkileri açıklayan *UNESCO Saati*, *Birleşmiş Milletler Saati*, *NATO Saati*, *Türkiye'de Marshall Planı* programları düzenli yayınlardır.

Eğitici yönü ağır basan söz yayınlarından bir diğeri *Serbest Konuşmalar*'dır. Çeşitli bakanlıklar, kurumlar ve kamuya yararlı derneklerin çalışanları tarafından hazırlanan ve bağlı oldukları kurumların çalışmalarını anlatan programlardır. Radyoculuk tekniği hakkında gerekli bilgi donanımından yoksun insanların hazırladığı, zaman zaman propaganda niteliği taşıyan, uzun ve sıkıcı programlardır. Bu programlar genellikle günlük radyo programının akışı içinde yer almadığı için ya başka programların yerini almış ya da araya sıkıştırılmıştır. Örneğin, *Ulus* gazetesinde 6 Temmuz 1955 tarihli haberde de dile getirildiği gibi, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, 5 Temmuz 1955 tari-

hinde yaptığı ve tamamen rakamlara ayrılan radyo konuşmasında, DP ve CHP dönemlerinin verilerini DP lehine karşılaştırarak DP'nin mensucat sanayine yaptırdığı muazzam gelişmeyi anlatmış ancak söz konusu radyo konuşmasından iki gün önce % 20 zam görmüş olan Sümerbank yünlü ve pamuklu mensucat sanayi ürünlerinden hiç bahsetmemiştir.

DP iktidarıyla birlikte radyodaki manevî yayınların artışı dikkat çekicidir.

Söz yayınları içinde değerlendirilen *Manevî Yayınlar*'dan da bahsetmek gerekir; 1950'den önce çok düşük bir oranda hazırlanan manevî yayınlar, DP iktidarı ile birlikte radyoda daha fazla zaman ayrılan program türünü oluşturmaya başlamıştır. Çok partili hayata geçiş ile beraber siyasal partiler kamuoyunun tercihi olabilmek için çeşitli yönlerden geniş halk kitlelerine hitap etmeye çalışmışlardır. DP iktidara geldikten kısa bir süre sonra, 16 Haziran 1950'de, Türkçe Ezan okunması zorunluluğunu kaldırarak, halkın dinî duygularının tatminine yönelik bir yol izlemeyi uygun bulmuştur.

16 Eylül 1951 tarihinde boşalan milletvekilliklerini doldurmak üzere on yedi ilde yapılacak olan ara seçimler için yürütülen propaganda sırasında göze en çok çarpan husus, dinsel temaların işlenme yoğunluğudur. Zîrâ her iki parti de din konusunda yaptıkları ile övünmüşlerdir. CHP'liler türbeleri açtıklarını söylerken, DP'liler radyoda Kur'an yayınını başlattıklarını, Arapça Ezan ve din derslerinin kendi eserleri olduğunu övünerek belirtmişler ve şüphesiz bu konuda üstünlüğü elden bırakmamışlardır.

DP'nin laiklik konusundaki yumuşak, taviz vermeye müsait politikası ister istemez kendi bünyesinde de yansımalar yapmıştır. Partinin 1952'de yapılan Ankara il kongresinde ortaya konulan dilekler arasında şunlar da vardır: Ankara milletvekili Ömer Bilen'in pazar günleri Hacı Bayram Câmii'nde verdiği vaazların radyo ile yayınlanması, köy okullarına din derslerinin konulması, radyoda din konusunda konuşmalar yapılması.

1950 yılının ortalarında radyoda Kur'an okunmasına karar verilmiştir. Bu karar, 7 Temmuz'dan itibaren de uygulamaya konmuştur. CHP milletvekilleri bu yayınları onaylamamışlardır. Örneğin Şemsettin Günaltay, 26 Haziran 1951'de *Ulus*'taki yazısında Kur'an yayınlarına hassasiyetle yaklaş-

mış ve radyoda bir eğlence havasından sonra Kur'an okunmasını ve bunun kerhanede, meyhanede işitilmesine imkân verilmesini Kur'an ve dine karşı saygısızlık olarak nitelemiştir. Cuma, Pazartesi ve Çarşamba akşamları saat 20.05'ten 20.15'e kadar on dakika Kur'an okuma işine Hafız Ali Osman ve Hafız Ali Güren memur edilmişlerdir. Bir müddet sonra da akşamları on dakikalık *Dinî ve Ahlâkî Musahabeler* adlı yeni bir program manevî yayınlar arasına katılmıştır. Ayrıca fırsat bulunduğunda naklen mevlit yayınları yapılmaya başlanmıştır. Bu mevlit yayınları sırasında, DP propagandasının yapılmakta olduğunu belirten Mahmut Tali Öngören, kendisi ile yapılan röportajda dinî konularla ilgili programlarda da propaganda yapıldığını, Hz. Muhammed'in yaptığı savaşlar anlatılırken sözün dönüp dolaşıp DP'nin icraatı ile ilgili bir noktaya getirilip bağlandığını ifade etmiştir. Metin Toker ise verdiği röportajda, DP'nin radyoyu Hitler gibi kullandığını, dinî yayınlarda dahi DP propagandası yapıldığını, radyo konuşmalarında "DP'ye karşı gelmek Allah'a karşı gelmektir," mesajının verildiğini belirtmiştir. Cuma günleri yapılmaya başlanan Kur'an yayını, 27 Mayıs İhtilali sonrası ilk programda, bizzat Cemal Gürsel'in isteği ile Türkçe açıklamalı olarak yapılmıştır.

Manevî yayınlar içinde dinsel içerikli olmayanlar da mevcuttur. Özellikle Kore Savaşı ile başlayan laik-askerî programlar, manevi yayınların söz yayınları içindeki oranının artmasına sebep olmuştur. Öğle kuşağında yayınlanan *Posta Kutusu, Memlekete Selam* ve *Asker Saati* gibi programlar, Kore'de bulunan Türk birliğindeki askerlerimiz ile Türkiye'deki aileleri arasında komünikasyonu temin etmek ve oradaki askerler ile onların Türkiye'deki yakınlarının maneviyatını güçlendirmek amacına hizmet etmiştir. Yayınlar 100 kw'lık Kısa Dalga Postası ile Kore'de, Uzun Dalga Postası ile de yurt içinde takip edilebilmiştir. Her gün, radyoda Kore *Saati'nde Kore*'ye giden Türk birliğindeki askerlerin aileleri ile sohbetler yapılmıştır. Kore *Röportajı* münasebetiyle DP milletvekilleri de radyodan "Türk Milletinin kahraman çocuklarına" seslenmişlerdir (Zafer, 21 Ekim 1950).

Uygur Kocabaşoğlu'nun *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri* kitabında da belirttiği gibi, kültür ve sanat yayınları söz yayınlarının yaklaşık % 6'lık bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu başlık altında değerlendirilen radyo oyunları, piyesler ve skeçler, bütçe görüşmelerinde dahi gündeme gelebilecek kadar tartışma konusu yaratmışlardır. Radyoda oynanan piyes ve skeçlerin çoğunluğu bu eserlerin tetkiki ile sorumlu olan heyetteki kişilerce veya onların yakınları tarafından yazılmıştır. Eserin oynanmasına izin verecek ya da vermeyecek olan bu heyet eserin kaç liralık bareme dâhil olacağının hükmünü de vermektedir. Bu programların başarı grafiğinin oldukça düşük olduğu yine dönemin yazılı basınından anlaşılmaktadır. Radyo oyun-

ları sansür baskısının da uygulandığı programlardır. Kocabaşoğlu'nun yukarıda bahsi geçen kitabında verdiği bir örnekte, radyo oyununda "...belediyede bu sene çok faaliyet var. Taşıt vasıtalarını arttıracaklarmış, mayısta temaslara geçmeye karar verilirse inşallah ocakta netice alırlar," biçimindeki hiciv yollu ılımlı eleştiriler bile metinden çıkarılmıştır. Yine bu başlık altında toplanan *Edebiyatımızdan Portreler, Şiir Sahifesi, Şiir Saati, Kitap Saati* ve *Haftanın Sanat Panoraması* gibi programlar da zaman zaman sansür uygulamasına maruz kalmışlardır. Radyoda piyeslerden sorumlu Adalet Ağaoğlu ile beraber *Perde Arkası* adlı tiyatro programını hazırlayan Mahmut Tali Öngören, bir programda J.P. Sartre ve onun bir kitabından bahis geçmesi üzerine, Başbakanlık'tan "Sartre komünisttir, adı bir daha kesinlikle kullanılmayacak." şeklinde bir ihtar aldıklarını belirtmiştir.

Sami N. Özerdim tarafından hazırlanan *Kitap Saati*, radyo yönetiminin olumlu yaklaşmakta güçlük çektiği programlardandır. Erich Maria Remarque'ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, Anton Çehov'un *Memurun Ölümü*, Mehmet Seyda'nın *Ne Ekersen* adlı eserleri programdan çıkarıldığı gibi programda *komünist* ifadesinin dahi geçmesine izin verilmemiştir.

İşçi ve köylüye yönelik yayınlar kırsal kesim insanı ile iletişim kurmak, işçi ve köylüyü bilgilendirmek, onların ilgi alanlarına hitap etmek amacı ile hazırlanmıştır. Ancak bu tür programların hedefine ulaşmakta çok başarılı olmadığı anlaşılmaktadır. Bütçe görüşmelerinde, programda köylü şivesi ile konuşulduğu fakat bunun köylüyü anlamak demek olmadığı yorumları yer almaktadır.

Çocuk ve gençlik programları kapsamında değerlendirilen *Çocuk Saati*, haftada bir yayınlanan, 60 dakikalık, süreklilik açısından da oldukça başarılı bir programdır. Radyo idaresi ile Millî Eğitim Bakanlığı'nın işbirliği neticesinde, bakanlık tarafından çocuk terbiyesinde uzman kişilerden bir heyet oluşturulmuştur. Söz konusu heyet, programa olumlu katkılarda bulunmuştur. Ancak radyo yayınları içinde çocuklara ayrılan zaman oldukça sınırlı olduğu gibi, *Çocuk Saati*'nin seslendiği kitle de şehirde yaşayan çocuklar ile sınırlı kalmıştır.

Eğlence ve spor programları bu dönemde önemli gelişmeler kaydeden program türlerindendir. *Mikrofonda Bu Pazar, Onbeş Günde Bir* ve *Yirmi Bir Puan Bilgi Yarışı* bu gruba giren programlardandır. Bunlar aynı zamanda, radyoevi stüdyolarında halk önünde yapılan programlardır. Ancak, 1958'de bu tip bazı programlarda Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal meselelerinin hicvedilmesinden bir süre sonra Basın-Yayın Turizm Genel Müdürlüğü tarafından radyo müdürlüklerine gönderilen bir emirle stüdyolarda halk önünde program yapılması durdurulmuştur. Yalnız eğlence programları değil, halk önünde yapılan konserler de bu emirden nasibini almıştır.

Radyoevleri stüdyolarında halk önünde yapılan programların durdurulması kararı ile birlikte, radyolarda işi olanlarla ve radyo personelinin ziyaretçileri ile ilgili yeni bir usul de uygulanmaya başlamıştır. Herkesin serbestçe girebildiği radyoevlerine 1958 Eylül ayından itibaren yeni bir sistem getirilmiştir. Radyoevlerinde işi olan her şahıs için, önce Müracaat Bürosu'na başvurmak ve göreceği memurun isminin ve kendi isminin kaydedildiği bir fiş doldurmak mecbûriyeti konmuştur. Müracaatçının giriş saatinin belirtilmek zorunda olduğu fiş, ziyaret edilecek kişi tarafından imzalandıktan sonra ziyaretçi kabul edilecek; ziyaretçinin radyoevinden çıkış saati de fişe işlenecektir.

Spor programları ile ilgili olarak da dönem içinde gelişmeler kaydedilmiştir. Önceleri radyolardan haftada iki defa kısa spor haberleri verilirken, 1950'li yılların ortalarından itibaren günlük spor bültenleri sayesinde sporsever vatandaşlara iç ve dış spor faaliyetlerinden haberler verilmiştir. Bu dönemde futbol karşılaşmaları naklen yayınlanmaya başlar. Döneme ait raporlardan, aynı program kapsamında çeşitli spor dalları ile ilgili faydalı genel bilgiler verildiği de anlaşılmaktadır.

Kitle iletişim araçları, siyasal seçkinlere vatandaşların dikkatlerini kendi üstlerinde toplama ve onların davranışlarına etki etme imkânı vermektedir. Haberlerin bu araçlar vasıtası ile engelsiz akması, siyasal olayların doğru ve net bir şekilde kamuoyuna yayılması önemlidir. Kitle haberleşmesini sağlayan araçların etkin işleyebilmesi ve gelişmesi siyasal sistemin uyguladığı politika ile doğrudan ilgilidir. Zîrâ kitle iletişim araçlarının varlık sebebi olan haberleşme özgürlüğü, içinde bulunduğu sistemin siyasal özelliklerini yansıtmaktadır. 1950'lerde Türkiye'de önemli bir kitle iletişim aracı olan radyo bu anlamda siyasîlerin politikasını yansıtmıştır.

1950 yılında Türkiye'de iktidarın değişmesi ile birlikte pek çok konuda değişiklikler gözlenmiştir. Radyonun bu değişiklikten etkilenmediğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Aynı yıl radyonun işlevlerini yeniden değerlendirirken, Refik Ahmet Sevengil *Ulus* gazetesinde kaleme aldığı yazısında bu işlevleri, "...halkı eğlendirmek, halkın zevkini yükseltmek, bilgisini arttırmak, halkın iç ve dış olaylardan haberdar olmasını sağlamak ve ülkeyi dünyaya tanıtmak" olarak belirtmektedir. Toplumun istekleri göz önüne alınarak 1950

Maçlar Radyo ile yayınlanacak

Pazar günü Galatasaray - Fener maçını İstanbul Radyosu yayacak

Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı, İstanbul radyosu ile mutabık kalarak büyük maçları radyo ile yayınlamayı kararlaştırmıştır.

İlk olarak Pazar günü yapılacak olan Galatasaray - Fener bahçe maçı radyo ile yayınlanacaktır. Bu maçın spikerliğini

(Devamı sayfa 7, Sü. 3 te)

Son Posta, 04.11.1949.

yılından itibaren dinsel konuşmalara, İngilizce dil derslerine, spor yayınlarının arttırılmasına ve futbol maçlarının naklen yayınına ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Müzik yayınlarında artışın gözlendiği bu dönemde Batı müziği yayınları azalırken, Türk müziği yayınları artmıştır. Radyo halkı eğlendirmek için var olan bir araç konumuna geçerken, farklı toplum katmanlarının farklı zevk ve beğenilerini tatmin edememiştir. Radyo yayınlarını iyileştirmeye yönelik girişimler zaman zaman tekrarlanmıştır.

Altemur Kılıç, Amerika'dan geldikten kısa bir süre sonra Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü olduğunu ve 1959 yılından itibaren radyoda iyileştirme adına atılımlar yaşandığını kendisi ile yapılan röportajda dile getirmektedir. Kılıç, iktidarın aşırı hassasiyet gösterdiğini belirtmekle birlikte, basının da görev bilinci olmadığını, her şeyi abartarak devamlı yapay bunalımlar icat ettiğini, bunun bir sebebinin de hükümetin baştan beri yanlış olan enformasyon politikası olduğunu ifade etmektedir. Siyasîler tarafından polemik konusu hâline gelen programlar dışında kalan yayınlarda, olanaklar ölçüsünde yapılan atılımlar arasında haber bültenlerinin tek kaynaktan, Ankara, İstanbul ve İzmir'de aynı anda, *Türkiye Radyoları Haber Bülteni* adı altında yayınlanmaya başlaması ve VC listelerinin haber bültenleri dışında bir saatte okunması sayılabilir. Bunun dışında müzik yayınlarının çeşitlendirilmesi, ilginç yeni söz programlarının yayınlanması ve reklam programlarının gözden geçirilmesi de gündeme alınmıştır.

Radyo, programları, yayın felsefesi, yönetilişi açısından kamuoyunun tepkisini çekerek eleştiri konusu olmuştur. Günlük gazetelerin gerek fıkra ve karikatürlerinde gerekse ciddî makalelerinde, bu tepkinin izlerini bulmak mümkündür.

Radyo ile dinleyiciler arasındaki iletişimin sürdürülmesini sağlayan, radyoya dâir yeni gelişmeler hakkında bilgi veren ve programlarının saat ve içeriklerini kapsayan *Radyo* dergisi, 1949 Aralık ayından sonra bir daha yayınlanmamıştır. Bu eksiği günlük gazeteler gidermeye çalışmışlarsa da radyo yönetimi ile dinleyici arasındaki iletişim boşluğunu dolduramamışlardır. Hattâ 1958 yılı sonlarından itibaren radyo idaresinden günlük yayın akışını gösterir doğru bir program alamadıklarından bazı gazeteler radyo programını vermekten vazgeçmişlerdir.

İlk defa 1948 yılında uygulanan dinleyici anketi, toplumun radyo konusundaki beğeni ve tercihlerini yansıtması açısından anlamlıdır. *Radyo* dergisinde yayınlanan bu anketin sonuçlarından, Türk müziği yayınlarından genel olarak hoşnut olunduğu ve daha da arttırılması istendiği, Batı müziği yayınlarına ilginin az olduğu, söz programları konusunda bir şikâyet olmadığı anlaşılmaktadır. 1955 yılında bir anket daha uygulanmıştır. Sadece il merkezlerinde ve son derece sınırlı bir şekilde uygulanan anketin sonuçları açık-

lanmamıştır. *Akis* dergisi beğenilmeyen programların radyo yönetiminde etkili kişilere ait olmasından ötürü sonuçların açıklanmadığını yazmıştır.

Çok partili siyasal yaşama geçilmeden önce radyo ile ilgili, genel olarak programlar üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra ise radyonun, okuma-yazma oranının düşük olması sebebiyle siyasal partilere sağlayabileceği avantajı paylaşma konusu üzerinde tartışmalar cereyan etmiştir. *Ulus* gazetesindeki bir yazısında Peyami Safa, Türkiye'de her yüz kişiden ikisinin gazete ve dergi okuduğunu, bütün tirajların toplamının 400 bini aşmadığını dile getirmiştir. Buna göre basın hürriyeti ile elde edilebilecek tesir Türkiye nüfusunun ancak yüzde ikisi üzerinde olacaktır; oysa radyo milyonlara hitap ederek sesini en uzak, en küçük köylere kadar duyurmaktadır. *Akis* dergisinde çıkan bir yazıda da ülkede bir milyondan fazla radyo alıcı cihazı olduğu, gazetenin ulaşamadığı köye radyonun girdiği tespiti yapılmaktadır. Radyonun özellikle küçük kasaba ve köylerde kahvehane gibi komüniteye açık yerlerde dinlendiği, askerlerin kışlalarda toplu halde radyo dinlediği düşünüldüğünde radyonun alıcı sayısının çok üzerinde bir dinleyici potansiyeli olduğu unutulmaması gereken bir noktadır. Bu tespitlerin ışığında muhalefet partisinin radyoda iktidar partisi ile eşit söz hakkına sahip olması gerektiği yönündeki talebi daha da anlam kazanmaktadır. Burada muhalefet partisi tanımını önce DP için daha sonra CHP için kullanmak mümkündür. Zîrâ partilerin muhalefetteyken talepleri ve iktidardayken muhalefetin taleplerine verdikleri cevaplar büyük değişiklik göstermemektedir. Erken Cumhuriyet döneminin siyasal kültür mirası, DP iktidarının davranışlarını etkilemiştir. Siyasal iktidar sahipleri, kısıtlamalara bağlı olmaksızın bu gücü kullanabileceklerini düşünmüşlerdir. Siyasal muhalefetin faaliyetini ancak iktidarın izin verdiği ölçüde ve sınırlar içinde yürütebileceğine inanarak, radyo kullanımına da engeller getirmişlerdir. Radyo üzerindeki tasarruflar, devlet olanaklarının iktidar partisinin kullanımına açık olduğu düşüncesinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Radyonun "Partizan" Sıfatını Alışı

Erken Cumhuriyet döneminde yerleşmiş siyasal tutumların tüm siyasal seçkinlerce paylaşıldığını söyleyebiliriz. Ancak, İlter Turan'ın da *Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu* adlı çalışmasında belirttiği gibi, iktidarda bulunması dolayısıyla ilk demokrasi deneyinde, siyasal gücün sınırsız kullanımına ve oy desteği zayıfladıkça otoriterleşmeye yönelen DP olmuştur. Radyonun memleketteki bütün fikirlerin müşterek ifade vasıtası olduğunu belirten muhalefet üyeleri, iktidara geldiklerinde egemen sınıf olarak radyoyu kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Ancak, *partizan rad-*

yo tanımı DP'nin iktidar olduğu dönemde radyoya yakıştırılmıştır. Bu *telkin* ve *propaganda* aracından hükümet adamlarının konuşması ve devlet icraatı ile ilgili halkın bilgilendirilmesi dışında bir amaçla faydalanılmaması gerektiğini savunmasına rağmen, DP iktidarının radyonun kullanımına ilişkin uygulamaları bu çizginin dışında kalmıştır. Basının yoğun eleştirilerine hedef olan DP iktidarı, radyoyu kendini savunma ve muhalefete saldırma vasıtası olarak kullanmıştır. Kitleleri kendi lehine politize etmeye çalışırken, yaptığı uygulamalar neticesinde kamuoyunu karşısına almıştır.

DP, muhalefette olduğu yıllarda radyonun ve AA'nın idare ve işleyişinin tarafsız olması gerektiğini, muhalefetin de devletin bir organı olduğunun göz önüne alınarak devletin malı olan radyodan sesini iktidar gibi duyurması gerektiğini savunmuştur. Celal Bayar, 1947 yılında Sivas'ta yaptığı konuşmada devlet radyosunun halkın parası ile kurulduğunu ve tek taraflı kullanılmaması gerektiğini dile getirmiştir. DP iktidarı sırasında Bayındırlık Bakanlığı yapan Kemal Zeytinoğlu, 1949 yılında partisi henüz muhalefetteyken Meclis'te yaptığı bir konuşmada hükümetten ricada bulunmuş ve milletin arabasına binen Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nün Halk Partisi'nin düdüğünü çalmamasını istemiştir. Buna karşılık ise Nihat Erim, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nün, AA'nın ve radyonun tekmil icraatının kendi bilgisi dâhilinde yapıldığını, bu idarenin bu şekilde çalışmasını tasvip ettiğini ifade etmiştir. *Zafer* gazetesinde 22 Aralık 1949 tarihinde yer alan bir habere göre, radyoda yayınlanan *Meclis Saati* programında muhalif milletvekillerinin konuşmalarından az bahsediliyorsa veya bahsedilmiyorsa bu emirleri radyo idaresinin kendisinden aldığını, bu yolda çalışmaları için bizzat kendisinin direktif verdiğini de belirten Erim, AA, bakanların beyanatını ve gezilerini yayınlıyorsa esasen birinci vazifesinin bu olduğunu söylemiştir. Erim'in 1950 yılı Bütçe Komisyonu toplantısında CHP'nin radyo konusundaki tutumunun eleştirilmesine karşılık verdiği bu cevabın benzerlerini daha sonra DP'li hükümet adamları da vermişlerdir.

DP muhalefette olduğu dönemde, radyoda muhalefete daha fazla saat ayrılmasının kavgasını vermiştir. CHP muhalefete geldiğinde ise kendisine radyoda söz hakkı verilmeyişini eleştirmiştir. DP radyoyu polemik aracı olarak kullanırken, onun toplumsal ve kültürel işlevleri ve genel yayın politikasının gerekleri gibi çağdaş radyoculuk normlarını göz ardı etmenin yanı sıra, genç demokrasinin gereklerini yerine getirme endişesi taşımamış olması da ilginçtir. DP iktidar koltuğuna oturduktan sonra, Meclis görüşmelerinde sık sık konu edilen, radyoda muhalefete söz hakkı meselesi Bütçe Komisyonu'nun toplantılarında da tartışmalara sebep olmuştur. 1956 yılı Bütçe Komisyonu'nda Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü bütçesinin tümü üzerindeki görüşmeler hayli sert geçmiş ve özellikle devlet radyolarının

DP'nin organı hâline getirilmesi keyfiyeti şiddetle tenkitlere uğramıştır. Bütçenin tümü üzerinde duran DP'li milletvekilleri Adana, Erzurum ve Diyarbakır'da tesis olunacağı vaat edilen ve bir daha üzerinde durulmayan bölge istasyonlarından bahsetmişler, bunların neden gerçekleştirilmediğini sormuşlardır. Radyo konusunda DP, yalnız CHP'ye değil parti içi muhalefete de ters düşmüştür.

Radyodan istifade etmekte siyasî partiler bakımından eşitlik sağlanabilseydi partiler arası ilişkileri zehirleyen sebeplerden biri ortadan kalkmış olacaktı. Bu eşitliği sağlamak adına CHP'nin önde gelen isimlerinden Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu, partilerin radyodan faydalanmaları hususunda bir kanun teklifi hazırlamıştır. Barutçu, radyonun devlet idaresine tâbi olarak işlediği, demokratik memleketlerde özellikle iç politika ile ilgili yayınlar bakımından tatbik edilen usullerin, bu vasıtanın tamamı ile demokratik anlayış içinde kullanılmasını sağlayan kurallara bağlandığını belirtmiştir. Bu memleketlerde siyasî partilerin radyoda tam eşit şartlarla ücretli veya ücretsiz faydalanmalarının, fikir hürriyeti rejiminin bir esası olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. Çok partili demokratik hayata geçtikten sonra Türkiye'de devlet radyosunun iktidardaki partilerin lehine olmak üzere tek taraflı yayınlarından devamlı surette şikâyet edildiği hususuna dikkat çeken Barutçu, ülkede demokrasinin mevcut olduğunu söyleyebilmek için siyasî partilerin devlet radyosundan eşit şartlarla fikirlerini yaymak suretiyle faydalanmalarının gerekliliği üzerinde ısrarla durmuştur. Barutçu, deneyimli ve dengeli demokrasilerdeki örneklere göre radyo kullanımının düzenlenmesi adına bir ek maddenin 5392 sayılı Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu'na ilave edilmesini teklif etmiştir. Bu ek madde, Meclis'te grubu bulunan siyasî partilerin devlet radyosundan seçim zamanlarına mahsus konuşmaların dışında her sene 12 defadan aşağı olmamak üzere, konusunu ve sözcülerini kendilerinin saptadığı konuşma yapma hakkı vermek üzere tasarlanmıştır.

1950'lerde yayımlanan haftalık *Radyo Haftası* dergisinde ünlü ses sanatçılarıyla söyleşiler, bestekârların tanıtımı, radyo yayınlarıyla ilgili bilgiler yer alıyordu.

Barutçu'nun teklif ettiği ek madde, detaylı bir çalışmanın neticesin-

de hazırlanmış fakat iktidar partisinden onay görmemiştir. Muhtemelen, demokrasi ve özgürlük vaatleri ile iktidara gelen DP'nin radyo konusundaki uzlaşmaz tutumunun da radyoya *partizan* sıfatının yakıştırılmasında etkisi olmuştur. Ancak 1957 yılında yapılan milletvekili seçimi sırasında muhalefete seçim propagandası için bile radyonun kapılarının kapanması *partizan* sıfatını güçlendirirken, öte yandan seçim günü oy verme işleminin resmen bitiş saati olan 17.00'den evvel bazı bölgelerdeki açılan seçim sandıklarının neticelerinin radyodan ilan edilmesi ile kanunlara karşı gelinmiştir. Hukuk devleti ilkesine uygun bir biçimde kullanılması gereken *devlet radyosu*nun, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılan yayın ile yasalara karşı gelerek suç işlediği ertesi gün yayınlanan gazetelerde yankılanmıştır. Seçimlerden önce siyasî kampanya harici tutulmasına karar verilen, fakat Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in demeçlerine açık bırakılan radyo, seçimlerin yapıldığı gün, henüz oy verme süresi sona ermeden saat 14.00'ten itibaren başladığı seçim sonuçlarını bildiren yayınlarla seçmen yurttaşları etki altında bırakabilecek ve seçim düzenini bozucu, propaganda sayılan hareketlere başvurmuştur. Radyonun seçim sonuçları resmen açıklanmadan iktidar partisi lehine asılsız yayınlarda bulunacağı haberini önceden almış olan CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı, İl Seçim Kurulu'na 512 sayı ve *aceledir* kaydı ile başvurarak bu gibi yayınların önlenmesini istemiştir. İl Seçim Kurulu'nun *yetkisizliğini* ileri sürmesi üzerine CHP İl İdare Kurulu bu defa da 513 sayı ve *aceledir* kaydı ile Yüksek Seçim Kurulu'na başvurmuş, yayınların seçim kanununun 134. maddesine aykırı olduğunu belirtmiştir.

Yüksek Seçim Kurulu, CHP'nin bu müracaatını saat 14.45'te almıştır. Müracaatına bir cevap alamayan ve hiçbir resmî kaynağa dayanmaksızın devam eden yayınların iktidar partisinin propagandasını yaparak seçmenleri etki altında bırakabileceğinden endişe eden CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı, 514 sayı ve *aceledir* kaydı ile Yüksek Seçim Kurulu'na yeniden başvurmuş ve Yüksek Seçim Kurulu 16.10'da radyonun yayınını durdurma kararı almıştır. Bu karar saat 16.30'da CHP İl Başkanlığı'na tebliğ edildiği halde Ankara Radyosu geç vakitlere kadar yayınına devam etmiştir. Konu Yassıada Mahkemesi'nde görülen Radyo Davası sırasında da ele alınmıştır.

Muhalefetin ve özellikle halkın radyoya büyük tepki duymasına, o yılları hatırlayabilecek yaşta olan herkesin bugün DP dönemi ve radyo dendiğinde ilk aklına gelen program olmasına bakılırsa, VC yayınlarının döneme imzasını attığı söylenebilir. Son derece olumsuz iz bırakan bu uygulamanın kökünde yatan en önemli sebeplerden biri, hiç kuşkusuz, basının iktidar karşısında muhalefet ile uyumlu tavrı ve iktidara karşı sertleşen tutumudur. Hüsamettin Cindoruk, VC ocaklarının kurulma sebebini açıklarken, CHP'nin 1957'den itibaren son derece yıpratıcı ve acımasız bir muhalefet hâline gel-

diğini, çok iyi örgütlendiğini, klasik memur-eşraf ikilisi üzerine oturduğunu ifade etmektedir. Hattâ Adnan Menderes'in iddiâsına göre, muhalefet DP aleyhine tertipler yapmaktadır. Devlet otoritesini kemiren unsurlara karşı halk VC'ye kaydolarak iktidara olan güvenini simgelemektedir. Radyoda 1 Ekim 1958'den itibaren yapılan VC yayınları da halkın iktidara duyulan güvenden haberdar olmasını sağlamak adına atılmış yanlış bir adımdır. VC aynı zamanda, *Güçbirliği* oluşturan muhalefete karşı iktidar kalesinin hâlâ dimdik ayakta durduğunu göstermek için düzenlenmiş bir harekettir. Devlet kendi imkânlarını partinin hizmetine vermeye başlamıştır. Et ve Balık Kurumu gibi kamu iktisadî teşekküllerinde VC ocağı kurulmuştur. Vatandaşın tepkisine hedef olan VC ocakları, parti içindeki esas tabanda yer alan örgütte de rahatsızlık yaratmıştır. Örgütün bürokrasi üzerindeki egemenliği parti içi muhalefeti alevlendirmiştir. 1959 yılının Ağustos ayında toplanan DP Genel İdare Kurulu'nun birkaç gün süren görüşmeleri neticesinde, *Vatan Cephesi* tabirinin parti içindeki hizipçilik hareketlerini körüklediği tespit olunmuş ve tabirin kaldırılması gerekli görülmüştür. *Vatan Cephesi* yerine *Demokrat Parti* tabirinin kullanılması şeklindeki uygulamaya radyoda yayınlanan transfer haberlerinde başlanmıştır.

1960 yılının ilk ayında radyoda eski VC, yeni DP'ye kaydolanların isimlerinin okunduğu yeni bir program başlamıştır. *Memleketin Dört Köşesinden Haberler* adlı yeni programın anonsları birkaç gün önceden başlamış ve bu programda memleket haberlerine yer verileceği bildirilmiştir. Ancak, *Ulus* gazetesinin 24 Ocak 1960 tarihli haberinde de dile getirildiği gibi, 23 Ocak 1960 tarihinde saat 14.00'te yayına giren ilk programda memleket haberleri yerine yeni kayıtlarla kabaran DP listelerinin okunması yer almıştır. Program başladığı zaman on dakika süren bu yayınlar, Kocabaşoğlu'nun daha önce zikredilen kitabında da belirttiği gibi, 16 Mart 1960 tarihinden itibaren 30 dakika sürmeye başlamış ve daha sonra Yassıada Mahkemesi Savcılığı'nın yaptırttığı inceleme ve hesaplamalar neticesinde toplam VC yayınlarının 5.887 dakika sürdüğü tespit edilmiştir.

1950-60 Arası Türkiye'deki Yasadışı Radyolar

Radyonun örgütsel ve yönetsel zayıflık ve yanlışlıklarına, yayınlarının eksiklerine rağmen günün şartlarında Türkiye için önemli bir kitle iletişim aracı olduğu daha önce de ifade edildi. DP'nin iktidarda olduğu 1950-60 yılları, aynı zamanda Türkiye'de yasadışı radyolarla karşılaşılan bir dönemdir. Güney Gönenç'in "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi" adlı makalesinde, aşağıda adı geçen vericilerin Türkiye'de yasalara aykırı radyo yayını yaptığı belirtilmiştir:

1- Türkiye Polis Radyosu (Ankara, 1954, 1500 W, 6340 KHz)
2- ABD Askerî Radyoları (AFRTS, New York, ABD)
   a. Adana (İncirlik, 1590 KHz)
   b. Diyarbakır (1570 KHz)
   c. Karamürsel (1590 KHz)

Gündüz Ökçün, Ahmet R. Ökçün'ün *Türk Anlaşmaları Rehberi (1920-1973)* başlıklı çalışmasında, Türkiye ile Amerika arasında 1954'te imzalanan ikili anlaşma uyarınca, ABD Askerî Radyo İstasyonlarına bazı kolaylıklar tanındığı ifade edilmiştir. Bunun neticesinde ABD üslerinde verici istasyonlar kurulmuştur. İstasyonların gerek teknik gerekse program yönünden işletilmesi Amerikan askerî personeli tarafından yürütülmüştür. Türk makamlarının herhangi bir denetimi söz konusu olmamıştır.

Hür Avrupa Radyosu

DP döneminin ilginç girişimlerinden biri de ABD'nin Merkezî Haberalma Teşkilatı'na bağlı Hür Avrupa Radyosu'nun İstanbul'da bir verici kurmak amacıyla izin alma çalışmalarıdır. Bu girişim Telsiz Kanunu'nun değiştirilmesine ilişkin bir yasa tasarısının Meclis'e sunulması ile eşzamanlıdır. Söz konusu yasa tasarısının yerli özel teşebbüse radyo istasyonları kurma imkânını sağlayacak nitelikte olmadığı ve tasarıdaki şartların ancak maddî kazanç amacı gütmeyen bir yabancı teşekkülün istasyon kurmasını mümkün kılacak mahiyette olduğu 1955 Mayıs tarihli *Forum* dergisinde belirtilmektedir. Oysa 18 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilen 6566 sayılı yasada "...yerli ve yabancı hususî hukuk hükmi şahıslarına" ifadesinden de anlaşıldığı gibi bu imkân hem yerli hem de yabancı özel teşebbüse açık bırakılmıştır. Kâzım Kip'in 13 Aralık 1954'te *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında belirttiği gibi, hükümetin izni olduğu takdirde, özellikle Balkan ve Ortadoğu ülkelerine kısa ve orta dalgadan, 14 ayrı dilde yayın yapması planlanan Hür Avrupa Radyosu'nun kuruluşuna engel kalmamıştır. Yasal düzenlemeler yapıldığı halde vericinin kurulmamış olması ilginçtir. Bunun açıklanmış resmî bir nedeni olmamakla beraber, Hür Avrupa Radyosu'nun Türkiye'de verici kuracağı haberlerini takiben, CHP'nin de bir radyo kurmayı isteyeceği yönünde çıkan haberlerin bunda etkisi olduğu varsayılabilir. Yeni düzenleme ile CHP'nin de aynı yasal olanaklardan yararlanma hakkının olması ve de böyle bir niyet belirtmiş olmasından ötürü ileride hükümetin zor durumda kalacağı endişesi, bu girişimin önünü kesmiştir. İktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginlikler DP'nin muhalefette olduğu yıllarda başlamış, 21 Temmuz 1946 seçimlerinden itibaren bir türlü dinmeyen aksine gittikçe şiddetlenen

bu anlaşmazlık ve çatışma ortamı rejimi bir çıkmaza sürükleyebilecek niteliğe gelmiştir. Türk siyasî hayatında 12 Temmuz Beyannâmesi olarak bilinen uzlaşma adımı bir bunalım dönemini sona erdirmek için atılmış adımlardan biridir. Bununla ilgili detaylı bilgi ilgili bölümde verilmiştir. Kitle iletişim araçlarının özgürlüğünün kısıtlanmaması için birtakım anayasal ve yasal güvencelerin sağlanması çoğulcu demokratik rejimlerin bir özelliğidir. Ne var ki, Türkiye'de gerek sivil yönetimlerin iş başında olduğu ancak siyasal istikrarsızlıkların yaşandığı dönemlerde, gerekse askerî darbelerden sonra kitle iletişim araçlarının işlevleri kısıtlanmıştır. 27 Mayıs'ın da etkisi altına aldığı ilk kurum Türkiye radyolarıdır. TSK'nın idareye el koyuşu, İstanbul Radyosu'ndan 26 Mayıs sabaha karşı saat 04.30'a doğru Binbaşı Kenan Ersoy tarafından okunan bildiri ile ilan edilmiştir. Aynı saatlerde Albay Alparslan Türkeş de Ankara Radyosu'ndan bildiriyi okumuştur; 27 Mayıs ihtilâli radyoda başlamıştır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında anayasayı ihlal etmek suçundan yargılanan DP iktidarının suç aletlerinden biri olarak görülen radyo, Yassıada'da Radyo Davası adı altında ele alınmıştır.

Ellili Yıllar Türkiye'sinde Basın

FUNDA ŞENOL-CANTEK

1950 seçimlerinde DP, CHP yanlısı basının bir kısmından da desteğini alarak iktidara geldi. CHP'nin tek parti yönetimini sürdürdüğü uzun yıllar boyunca, düşünce ve ifade özgürlüğü hayli yara almış, seçimlere şaibe karışmış, yoksulluk ve işsizlik CHP iktidarına yönelik desteği azaltmıştı. DP'nin seçim propagandası her kesimden insanı cezbedecek bir özgürlük, refah ve eşitlik vaadi sunuyordu. Bu havada yapılan seçimden tatmin edici bir sonuçla galip çıkan Demokratların ilk icraatından biri, basına verdikleri sözü yerine getirip, yeni bir basın kanunu çıkartmak oldu. 15 Temmuz 1950'de kabul edilen yeni basın kanununun getirdiği önemli yenilikler arasında, gazete ve dergi çıkarmak için artık hükümetlerin izni veya ruhsatına gerek kalmaması; *kötü ünlü* kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan her türlü yoruma elverişli eski maddelerin yeni kanuna girmeyişi; basın suçları için alanında uzman özel mahkemelerin kurulması; cevap hakkının yeniden düzenlenmesiyle gazete ve dergilerin cevap ve düzeltme metinleriyle meşgul edilmesinin önlenmesi ve basın yoluyla işlenen suçlara karşı gazete sahiplerinin cezaî sorumluluktan kurtulup, sorumluluklarının hukukî ve malî alanlarla sınırlandırılması gibi düzenlemeler yer alıyordu.

Yeni kanunla basın emekçileri de patron karşısında çok güçlenmişlerdi. Mesela, sendika kurabilecekler, sosyal sigortalardan yararlanabilecekler, haftalık/yıllık tatil hakkına sahip olacaklar, işverenlerle sözleşme yapacaklar ve tazminat alabileceklerdi.

Demokratların iktidarının ilk yılları, sık sık vurgulandığı gibi basınla *balayı yaşadıkları* yıllardı. Gazeteciler hem mesleklerini keyifle, özgürce yapabilecekleri yasal güvenceye kavuşmuşlar hem de özlük hakları konusun-

da şimdiye kadar sahip olmadıkları kazanımlar elde etmişlerdi. Bu da ilk zamanlar, gazete-dergi sayısına ve içeriklerine yansıdı. İçerikler daha eleştirel hâle geldi ve gazete-dergi sayısı çoğaldı. Hepi topu iki partiden ibaret de olsa çok partili dönem özgürlük, DP'nin programı ise kalkınma hamlesi vaat ediyordu.

Balayı dönemi birkaç yıl içinde yerini yükselen bir gerilime bıraktı. DP genel seçimden galip çıkmasına rağmen, Zürcher'in ifadesiyle *Paşa faktörünü* görmezden gelemiyordu. CHP'nin mevcut bürokrasi ve ordu tarafından desteklendiği düşüncesi Demokrat liderler için bir saplantıya dönüşmüştü. Bu amaçla, asker ve bürokrat kadrolarında köklü bir tasfiyeye gidildi. Bununla yetinilmeyip 1953'te CHP'nin malları müsadere edildi. Ama öte yandan da ekonomik kalkınma kayda değer seviyedeydi. Biraz da buna güvenerek, aynı yıl hükümet Neşir Yoluyla Veya Radyo İle İşlenecek Cürümler Hakkında Kanun Tasarısı'nı kabul etti. Kanunun amacı, "...namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması veya itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesini önlemek"ti. Kanunun amacı açıkça seçim öncesi muhalif basını dizginlemekti. Basın suçlarına verilecek cezalar ağırlaştırılıyor, ispat hakkı ortadan kaldırılıyordu bu kanunla. Yeni basın kanununu eleştiren Hüseyin Cahit Yalçın, Bedii Faik, Metin Toker ve Cüneyt Arcayürek gibi gazeteciler tevkif edildiler. Yalçın 26 yıl hapse mahkûm oldu. Her şeye rağmen, 1954 seçimlerinde DP oy oranını bir önceki seçime göre arttırdı ve yeniden tek başına iktidara geldi.

1955'e gelindiğinde, muhalif basın DP'ye çok daha ağır eleştiriler yöneltmeye başlamıştı. *Dünya*'da Bedii Faik, her zamanki sert ve alaycı üslubuyla beş yıl önceki seçim zaferinden hemen sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, "Türk basınını tam bir hürriyete kavuşturmak bizim namus borcumuzdur," dediğini, o zamanki Meclis reis vekillerinden birisinin de, "Gazeteci icabederse yatak odalarımıza kadar girecektir," diye bağırdığını hatırlatıyordu. Faik, 7 Ocak 1955'teki yazısında, devamla: "Bugün aynı DP iktidarı, bey olur olmaz babasını kesen Kürt delikanlısı gibi bütün ağırlığını işte o basınla, bu hâkimler üzerine yüklemiş bulunuyor," diyordu.

1950 seçimlerine nispetle daha da güçlenen DP, bu ve benzeri eleştirilerin altında kalmaya niyetli değildi. Yeni basın kanunuyla getirilen cezalar yeterli bulunmamış olacak ki, 1957'de gazete kâğıdının tek elden ithaline karar verdi. Bununla da yetinmeyip, bir yıl sonra ilan ve reklamların tek elden dağıtımı yönünde bir düzenleme yaptı. Artık bir yayın organının hayatta kalabilmesi, hükümet ile kurduğu ilişkiye bağlı olacaktı. *Hafta* dergisi de dönemdaşları gibi, kâğıt yokluğundan mustaripti. Derginin sahibi Tahsin Demiray, *besleme* dediği basın bu tür sıkıntılar yaşamazken, *kültür ve irfan* kaynağı olan yayınların maruz bırakıldığı durumu şöyle eleştiriyordu: "Bu memleke-

tin kültür ve irfanı –en azından– sokakta bulunmuş bir kundak çocuğu muamelesi görmüştür ve görmektedir. Bu süt çocuğu kalın enseli yüzsüz BESLEME'lerden artan kırıntılarla yaşamağa savaşmaktadır. Müntesibinin ambar kırıntılarıyla bir memleketin irfanının yaşamağa savaştığı dünyanın neresinde görülmüştür?"

Besleme basın tabiri, DP'nin kendisini destekleyen basına sağladığı avantajlar ve desteğe binâen ortaya atılmıştı. Basın câmiasında meslek ahlâkına sahip olmayan ve gazeteciliği muktedirlerinkiyle örtüşen şahsî çıkarları için icra eden patronlara atıfla kullanılıyordu. Aradan iki yıl geçmesine rağmen kâğıt istihkakında kısıntıya gitmek veya fahiş fiyatlarla satmak, DP'nin basını yola getirmek için başvurduğu yöntemlerden biri olmaya devam ediyordu. Müzmin muhalif siyasî dergilerden *Kim*'de Cihat Baban, patronlar ne zaman kâğıt fiyatlarından şikâyet edecek olsalar, hükümet kanadının aba altından sopa gösterdiğini, şu minvalde sözler sarf edildiğini söylüyordu; bir yazısında: "Öyle çok sızlanıp durmasınlar, milyonları kazandılar, sonra apartımanlarının, kâşanelerinin hesabını ortaya dökeriz," diyordu. Basın patronlarının Demokratlarla kurdukları çıkar ilişkilerini ortaya dökmesi bakımından dikkat çekiciydi bu yazı. Baban bu yazıyla, hem DP'yi hem de *besleme basını* eleştirmekteydi. Aynı yıl, DP yeni bir hamle yapıp, her şehirde çalışan gazetecilerin üye olacakları basın odaları kurulması fikrini ortaya attı. Bu odalar, İstanbul'daki merkeze bağlı olacaklar ve basın çalışanları bu yolla denetim altına alınacaktı. Basın odaları uygulaması aktifleştirilemedi ancak muhalif basın ile iktidar arasında yeni bir gerilimin kaynağı oldu. Bu tür karar ve eylemler sadece içeride değil, uluslararası platformda da infial yaratıyordu. Uluslararası Basın Enstitüsü, Başbakan Menderes'e bir mektup gönderip endişelerini dile getirdi. Batı'nın gözü, giderek ceberrutlaşan Menderes Hükümeti'nin üzerindeydi. Koloğlu'nun *Osmanlı'dan 21. Yüzyıl'a Basın Tarihi*'nde belirttiği gibi,1955-60 arası toplam 2.300 basın davası açılmış, 867 gazeteci mahkûm edilmişti. 1959'da, meşhur Amerikalı gazeteci Pulliam, Menderes ile görüşmek amacıyla Türkiye'ye geldi. Muhtemelen, basına yönelik baskılar konusunda sorulara muhatap olacağını düşünen Menderes, Pulliam ile görüşmeyi kabul etmedi. Amerika'ya dönüşte, Türkiye izlenimlerini, DP Hükümeti'ne yönelik ağır eleştirileriyle birlikte yayınlayan Pulliam'ın bu yazısını iktibas eden yerli gazeteler ve gazeteciler hakkında soruşturmalar başlatıldı ve hapis cezaları aldılar. Gerek muhalif, gerek yandaş olsun basın kimi konularda hükümet politikaları ile ters düşmeyecek yayınlar da yapıyordu. Özellikle devletin bekası ve millî değerlerin tehdit altında olduğunun düşünüldüğü durumlarda ağız birliği ediliyordu. 6-7 Eylül Pogromu bunun bir örneğiydi. *İstanbul Ekspres* gazetesinin Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığına ilişkin haberi üzerine, gayrimüslimlerin işyerleri, evleri ve biz-

zat kendilerine yapılan saldırılar basında yer alan haberlerle meşrulaştırılmaya çalışılmıştı. *Hürses*, 6-7 Eylül Pogromu'nun ertesinde, *Selanik'te Bir Alçaklık* başlığıyla verdiği haberde, "Türk Milleti hadiseyi büyük nefret ve hiddetle karşıladı," diyordu. *Hürriyet* ise kitlesel bir şiddet ve yağmaya dönüşen olayların sorumluluğunu yine gayrimüslimlere yükleyip saldırgan kitlenin tavrını hamâsî bir söyleme teğelleyerek, "Asmalımescit'teki bir eczanenin sahibi Rumun dükkânına bayrak asmayı reddetmesi üzerine tahrip hadiseleri başladı ve kalabalığın coşkun tezâhürlerine artık mani olunamadı," iddiâsında bulunuyordu. Memleketin gayrimüslim nüfusuna yönelik histerik öfke ve baskı öyle yoğundu ki, Yahudi cemaatinden bir grubun çıkardığı *Haftanın Sesi* gazetesinde, *Vatandaş Türkçe Konuş!* kampanyasının desteklenmesi ve bunun da, kendilerine koşulsuz kol kanat geren bir millete bir borç olarak görülmesi şaşırtıcı olmasa gerek. O yıllarda, henüz hükümetin gündeminde olmayan Kıbrıs'ın Türkleştirilmesi meselesi de Rum nüfusa yönelik husumeti besliyordu. *Hürriyet*'te Sedat Simavi, Kıbrıs meselesini gayretkeş ve şedit bir havada gündemde tutmaya çalışıyor, hatta hükümetle bu yüzden restleşmeyi göze alıyordu. Kıbrıslı Rumlar, başka yayınlarda da komünist olarak işaretlenip hedef gösteriliyorlardı. DP'nin basına yönelik son hamlesi, 1960'ta kurduğu Tahkikat Komisyonları'nın getirdiği yasaklara uymayan yayın organlarının basımı ve dağıtımını önlemek, gerekli görürse kapatmak kararı oldu. Bu kararını hayata geçiremeden askerî darbe ile devrildi DP Hükümeti.

Ellilerde Basın İçeriğinin Genel Görünümü

Elliler basını hükümete muhalefet edenler; hükümet yanlısı olanlar ve arada kalanlar olarak kabaca üçe ayrılsa da, yayın politikalarında ve içerikte dönemin ruhunu yansıtan ortaklıkların varlığından rahatlıkla söz edilebilir. Öte yandan, DP Hükümeti'nin basınla kurduğu ilişki istikrarsız olduğu için, bu üç gruba dâhil edilebilecek yayınlar yıldan yıla farklılaşmaktadır.

Dönemin basınının genel bir fotoğrafını çekmek, dönemin düşünce iklimine, siyaset etme tarzına ve gündelik hayatına da bakmak anlamına gelecektir. Böyle bir fotoğrafta dikkat çeken unsurlar şöyle sıralanabilir: DP'nin dış politikasının payandası ABD ile kurulması arzulanan ittifaktır. Bu amaçla Kore'ye asker gönderilmiş; 1951'de Türkiye'ye yabancı yatırımı teşvik etmek için bir yasa çıkarılmış; Amerikan hayat tarzı sokağa ve sosyal ilişkilere hâkim olmuştur. Buna paralel olarak komünizm düşmanlığı elliler Türkiye'sini tanımlarken anılması şart olan bir özelliktir. Erken Cumhuriyet'in demiryolu politikası yerini karayolu politikasına bırakmıştır. Ekonomide özel sektörün, özellikle taşra zenginlerinin ağırlığı artmıştır. Köyden şehre göç dö-

nemin alâmet-i fârikasıdır. Sınaî kalkınma hamlesi, büyük şehirleri ekmek kapısı hâline getirmiştir. Göçe bağlı gecekondulaşma ve bununla at başı giden imar hareketlerinden de söz edilmelidir. Tarikatların varlığı yeniden tanınmakla kalmamış, seçim dönemlerinde destekleri de memnuniyetle kabul edilmiştir. Ekonomideki krizler, muhalefet üzerindeki ağır baskılar bu yıllarda DP içinden HP, CM gibi partilerin doğmasına neden olmuştur. Henüz televizyon yayınlarının başlamadığı bu dönemde basın, devlet radyosu, gazete ve dergilerden ibarettir. Basın, böyle bir gündemle iştigal ederek toplumsal dönüşüm hareketinin merkezinde yer almaktadır.

Sovyet Kâbusu

Yirmilerde başlayan ve *Mac Carthycilik* ile bir cadı avına dönüşen komünist düşmanlığı, İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Soğuk Savaş yıllarında tüm dünyayı olduğu gibi, Türkiye'yi de etkilemektedir. Yazarlar, gazeteciler, siyasetçiler, üniversite hocaları başta olmak üzere birçok kişi bu düşmanlığın hedefi olmuştur. Günümüzde de örneklerini gördüğümüz üzere, solculukla komünistlik eşdeğer bulunduğundan, herhangi bir sol faaliyette yer alan ve eşitlik, özgürlük, enternasyonalizmden bahseden biri kendini mahkemede bulabilmekteydi. İhbarcılık mekanizması iyi işlemekte, birinin *ayağını kaydırmak* için onun komünist olduğuna dâir şüphe yaratmak yeterli olmaktaydı.

Bu paranoyanın izlerini dönemin basınında da sürmek mümkündür. Komünist olduğu ve/veya komünizmi öven yazılar yazdığı gerekçesiyle, kimi zaman meslektaşlarının ihbarları dikkate alınarak kovuşturmaya uğrayan yazar-çizerler saymakla bitmez. Sadece, Sefa Kaplan'ın Geç *Kalan Adam, Ahmet Hamdi Tanpınar* kitabından yararlanarak nakledilecek şu anı bile dönemin iklimini özetlemeye yeterli olacaktır: Kuruntulu bir kişiliği olan Tanpınar, *Büyük Doğu* dergisinde kendisini komünistlikle suçlayan yazılar yazan Necip Fazıl ve azılı komünizm düşmanı Peyami Safa'dan çekinmekte, TKP'nin gayriresmî yayını *Aydınlık*'ın toplantılarına birkaç kez katıldığı için 1927'deki komünist tevkifâtında bir haftayı cezaevinde geçirdiğini onlardan özenle saklamaktadır. Bunun yanı sıra, komünizm düşmanlığının en sık rastlanan tezâhürü, dünya üzerindeki Sovyet tehdidine ilişkin çoğu uydurma ve abartılı haberler ile casusluk, ihanet ve direniş temalı tefrikalardır.

Şükrü Kaya'nın *Hürriyet*'teki *Görüşler* köşesinde 15 Ocak 1954 tarihinde kaleme aldığı *Yapılan İşlere Uymayan Laflar ve Vaatler* başlıklı yazı, Amerikan yandaşlığı ile onun meşruiyet zeminini oluşturan Sovyet düşmanlığını maharetle bir araya getirir: "Birleşik Amerika'nın kendisiyle beraber hür dünyayı kızıllaşmaktan ve kızıl boyunduruktan koruyacak tedbirle-

Resimli Mecmua, 1952.

ri, yardımları her yerde Bolşevik itiraz ve mukavemetiyle karşılanıyor. Sulh ümitlerini uzaklaştıran bu kanlı ve karışık olaylar, Moskova'ya karşı sempati besleyen en iyimser gönülleri bile maalesef inanmak ve aldanmak tesellisinden dahi mahrum ediyor."

Kızıllar, Kore Savaşı'nı haber veren gazete nüshalarında gaddar, *Allahsız* düşmanlardır; *Son Posta*'da, 1950'de, *Soğuk Harbin Gizli Tarihi* anlatılırken açık edilen tehdittirler. 1958'de *Hafta* dergisinde tanıtılan *Demir Perde Kızları* adlı kitap, "...kızıl askerlere damızlık, insan harası hâline getirilen ülkelerin hikâyesi" olarak lanse edilmektedir mesela. Demir Perde kızları, Soğuk Savaş sona erdiğinde, Sovyetler Birliği gibi dağılacak, dünyanın çeşitli ülkelerine hayatlarını kazanmak ve ailelerine bakabilmek için göçmen olarak gideceklerdir. Özellikle seks işçiliği yapan ve eğlence sektöründe çalışan Slav ırkına mensup kadınları kategorize etmek için yakıştırılan *Nataşa*, pek de yeni bir adlandırma değildir. 1952'de *Resimli Mecmua*'da yayınlanan, Feyyaz Tokar imzalı *Rus Casusu Nataşa* tefrikası bunun kanıtıdır. Tefrikada Nataşa, tıpkı Malkoçoğlu ve benzeri tarihî kahramanlık hikâyelerinde olduğu gibi, yakışıklı, güçlü ve savaşçı Türk erkeğini baştan çıkarmaya, zayıf düşürmeye ve vatanî görevlerini yerine getirmesini önlemeye çalışan, fettan bir dilberdir. Dünyaya korku salan komünist Sovyetler, bilinmeyen yönleri, güzel ve tehlikeli kadınlarıyla aynı zamanda bir cazibe odağıdırlar. Militarizm ve milliyetçiliğin cinsiyetçilikle, öjenizmle organik bağı hasebiyle, alt edilemeyen azılı düşman –Sovyetler Birliği– Sovyet kadınlarının arzu nesnesine dönüştürülmesi ve ajan ya da damızlık/seks kölesi olarak sunulması yoluyla iktidarsızlaştırılmaya, itibarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Tüm eşitlik, özgürlük iddiâlarına rağmen, çöküntünün eşiğinde olduğu savunulan Sovyetler Birliği, *Yeni İstanbul*'da, 1952'de, *Sovyet Cennetinin İçyüzü* başlığı ve ikna edici fotoğraflar eşliğinde, sefalet içinde ve tekinsiz atmosferiyle sergilenmektedir. Sovyetler ve komünizme yönelik nefret, birinci ağızdan tanıklıklarla da desteklenir. *Akşam*'da, eski Bükreş Ataşemiliteri İhsan Boran imzasıyla *Rus ve Komünist Casuslar, Rus Gizli Servisinin Tarihi* tefrika edilir. *Yeni Sabah*'ta Esat Mahmut Karakurt, *Moskova Mektupları*'nı yayınlar. Sırf bu bile gazetenin solculukla *suçlanmasına* ne-

den olur. Gazetenin yazarları, *Dünya* ve komünizm düşmanlığıyla maruf Ahmet Emin Yalman'ın sahibi olduğu *Vatan*'daki meslektaşlarıyla bu sebepten polemiğe girerler.

Sovyetler Birliği tehdidi altı çizilerek ele alınırken, Amerikan övgüsü de ihmâl edilmemektedir. *Aydabir* dergisi, 1952 yılında *Amerika'nın harika silahlarını* çizimlerle tanıtırken, yeni müttefikimizin caydırıcı gücünü görmemizi sağlamaktadır.

Amerikan Rüyası

Soğuk Savaş döneminde gölgesine sığınılan ABD ise sadece ekonomiyi ve uluslararası ilişkileri değil, magazin ve moda dergilerini de ayakta tutan ilham kaynağı, rol modelidir. Kırkların ikinci yarısından başlayarak gündelik hayat, kentler, özellikle de İstanbul, Amerikan kültürünün etkisiyle dönüşürken, bu dönüşümün en büyük destekçisi gazete ve dergiler olacaktır. Ellilerde Amerikan hayat tarzını temsil eden popüler figürler kentleşme, mimari ve dekorasyon üslupları, moda, popüler kültür ürünleri, sosyalleşme mekânları ve biçimleri basının ana malzemesidir.

Günümüz magazin ve cemiyet hayatı muhabirliğinin önceli sayılabilecek Beyoğlu muhabirliği bu dönemde altın çağını yaşamaktadır. Muhafazakâr yazarların yozlaşmanın membaı olarak gördükleri ve Anadolu'nun en batı noktası sayılabilecek Beyoğlu, *Son Telgraf* dergisi yazarı Ali Rauf Akan tarafından, daha 1946'da şöyle tarif ediliyordu: "Beyoğlu, Paris parfümleri, Holivut robları, arjante kürkler, pırlantalar içinde pırıl pırıl ışıldayan, fakat ipek çamaşırlarının altındaki frengi yaralarından irin sızan, teni kir kokan göz aldatıcı bir aşüfteyi andırmaktadır."

Ellilere gelindiğinde Demokratlar, Beyoğlu ile sulh imzalayacaklar ve bu durum basında da karşılık bulacaktır. Türkiye Yayınevi, kırklar ve ellilerin gözde bir yayınevi olarak, Amerikan kültürünü kendine en fazla yakıştıran mecralardandır. Oktay Akbal, Türkiye Yayınevi'nin dergilerinde gazetecilik mesleğine başlayan bir yazardır. Anılarında, Türkiye Yayınevi sahibi Kemal Bilbaşar'ın Hollywood âlemine ilgisini anlatır. Bilbaşar, Amerikan dergilerinden yırttığı sayfaları Akbal'a vererek, bunlara birer hikâye uydurmasını talep eder. Ayrıca, Beyoğlu sinemalarında oynayan *Mr. Moto, Charlie Chan* gibi popüler Hollywood filmlerini izleyip bunları uzun birer hikâye hâlinde kaleme almasını da beklemektedir yazardan.

Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada refah seviyesi yavaş yavaş yükselmiş, savaş yıllarının yarattığı kasvet, acı, umarsızlık yerini barışçıl ve huzurlu bir dünya özlemine bırakmış; bunun etkisiyle de sınırlar arasında hareketlilik artmıştır. Bu iyimserlik Türkiye'ye de sirayet etmiş,

cemiyet hayatı canlanmıştır. *Gelen-giden muhabirliği, diplomatik muhabirlik, mehafil-i ecnebi muhabirliği* olarak da anılan Beyoğlu muhabirliğinin ilgi alanına, İstanbul'a gelen yabancı diplomatlar, siyasetçiler, işadamları, yıldızlar, sanatçılar girer. Beyoğlu muhabiri iyi okullarda okumuş, en az bir yabancı dili ve *oturmayı, kalkmayı bilen* kişiler arasından seçilir. Öyle ki, bu kalifiye elemanların bir kısmı mesleklerinin olgunluk çağında gazete ve dergilere yönetici olmuşlardır: Abdi İpekçi, Necati Zincirkıran, Hıfzı Topuz, İzzet Sedes, Metin Toker, Kayhan Sağlamer...

Beyoğlu muhabirlerinin haber kaynakları başlangıçta Çiçek Palas, Sirkeci ve Meserret otelleridir. Bunlara sonradan Tokatlıyan, Park Otel, Londra Oteli, Bristol, Pera Palas, Degüstasyon, Rejans, Markiz ile Asmalımescit'teki meyhaneler eklenir. Ancak, Beyoğlu muhabirliği için İstanbul'da beş yıldızlı Hilton Oteli'nin açılması bir milat sayılabilir. Amerikan hayat tarzını lüks ve konforla donatarak temsil eden otel, 1955'te İstanbul'da açılır. Basın mensuplarının otelin müdavimi olacakları başından bellidir. Otel yönetimi, açılış gününden itibaren bir basın bürosu kurmuş ve Beyoğlu muhabirlerini burada ağırlamıştır.

Gösterişli açılışın en sansasyonel yanı, Beyoğlu muhabirlerinden İlhan Demirel'in, nam-ı diğer *Piç İlhan*'ın çektiği, Hollywood yıldızı Terry Moore'u iç çamaşırıyla gösteren fotoğraftır. *Milliyet* gazetesinin ilk sayfasında hatırı sayılır yer bulan bu fotoğraf, sonraki günler de yankılar yaratır. Hilton Ailesi'nin öfkesi ve Moore'un geçirdiği sinir krizi birçok gazeteye haber olur.

Hilton Oteli'nin açılışı, ülkenin yeni bir dünyanın eşiğine geldiğinin de göstergesi olarak okunur basında. Buna sevinen de vardır, eleştiren de. *Hürses*, 11 Haziran 1955 tarihindeki nüshasında bu açılışı, "Türk-Amerikan dostluğunun ve işbirliğinin en güzel abidelerinden biri" olarak görür. Yine *Hürses*'ten takip edecek olursak, *mini mini valimiz* Fahrettin Kerim Gökay şöyle taçlandırmıştır bu açılışı: "Bugün Türkiye'nin ayı ve güneşi ile Amerika'nın yıldızları bir arada bulunuyor. Eski dünya yeni dünyayı kucaklıyor."

Hilton'un İstanbul silueti içindeki duruşuna ihtiyatlı yaklaşanlar da vardır. *Akşam*'dan Şevket Rado, 7 Temmuz 1955 tarihli yazısında, otelin hizmet vereceği kesimin elit tabaka ile sınırlı olacağını öngörür ve tesisin büyük bir ihtiyaca cevap vermekle birlikte, benzer yeni otellerin yapılmasıyla, bu türden konforlu ve itibarlı mekânların daha geniş kitleye ulaşacağını söyler.

İster eleştirilsin, isterse övülsün, Hilton'un İstanbul'daki varlığı göz ardı edilemez ve kimileri için ilham verici bir dönüşüme işaret eder; otel, olumlu ya da olumsuz bir referans noktası hâline gelir. Bunun çarpıcı örneklerinden biri, Muammer Karaca'nın İstanbul'da açtığı yeni tiyatro hakkında *Akşam* gazetesine 3 Temmuz 1955'te söyledikleridir: "Bütün malzemesini Avrupa'dan getirttim ağabey. Döner sahnesi ile akustiği ile erkondişını ile döşemelerinin

Hiltonuevvel

Hiltonusâni

Yeni Sabah, 08.07.1955.

hususiyeti ile tiyatromun Türkiye'de eşi yoktur. Artist odaları bugünkü Hilton Oteli'nin bütün konforunu ihtiva eder."

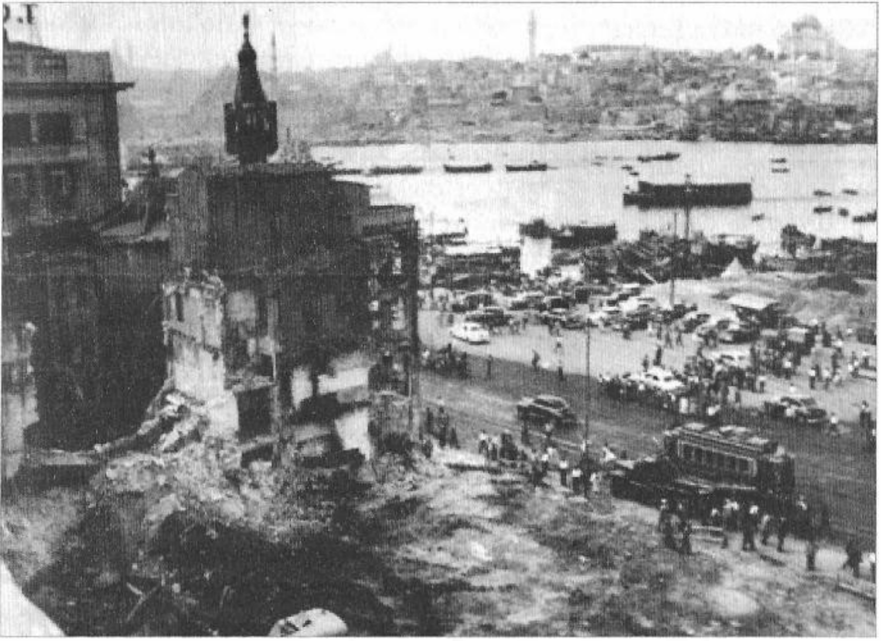
Hilton'un konforuna kinayeli bir gönderme yapılarak *Ankara Hilton* denilen Ulucanlar Cezaevi'nin gazeteciler koğuşunu da anmadan geçmemek gerek. İtibarlı yerli ve yabancı konukları İstanbul Hilton'da ağırlayan DP Hükümeti, muhaliflerine Ankara Hilton'u reva görür. Öyle bir zaman gelir ki, CHP yanlısı yayınlarda çalışan gazetecilerden içeride, yani Ankara Hilton'da olanların sayısı dışarıda olanlarınkini geçer.

Hilton gibi, ellilerde başlattığı Akdeniz turları ile ünlenen, İstanbul limanlarına yabancı konuk taşıyan lüks yolcu gemileri *Ankara* ve *Tarsus* da gazete ve dergilere zengin malzeme sağlarlar. *Akşam* gazetesinin meşhur foto muhabiri Meftun Olgaç, Avrupa seyahatinde *Ankara Vapuru*'nun fabrikatörler ile aileleri, film yıldızları, sosyete mensupları ve benzer popüler figürlerden oluşan yolcularına eşlik eder; ilgi çekici fotoğraflar eşliğinde gezi günlükleri yayınlar. Temmuz 1955'te yayınlanan bu günlüklerde, gemide yaşanan aşk, ihtiras, türlü dedikodular ve kavgalar konu ediliyor. Günlükler bir Hollywood filmini aratmayacak maceralar yaşatır okurlara.

Menderes'in İstanbul'dan başlattığı imar faaliyetlerinin de sembolüdür Hilton. *Kim* dergisi *Hiltonculuk* olarak nitelendirdiği Menderes'in imar faaliyetlerini mimaride orijinalliği ve yerliliği tasfiye eden girişimler olarak görür. Mimar Şevki Vanlı, 28 Kasım 1958'deki yazısında dergi adına bu faaliyetlerin ayrıntılı eleştirisini yapar.

Ellilerden bahsederken, mutlaka sözü edilmesi gereken imar hareketleri büyük şehirlerin, özellikle de İstanbul'un çehresini geri dönüşsüz biçimde değiştirmiştir. Hilton Oteli ve akabinde de belediye sarayının inşâsı ve kullanıma açılmasıyla hararetlenen imar faaliyetleri, Başbakan Adnan Menderes'in ve dolayısıyla DP Hükümeti'nin ana davalarından biridir. İmar programının *İstanbul'un ikinci kez fethi* olacağını ilan eden Menderes, şehrin özellikle dinî dokusunu ve Osmanlı'ya ait izleri belirginleştireceğini beyan eder konuşmalarında. Murat Gül, bu yaklaşımın DP'nin dindar ve muhafazakâr seçmen kitlesini memnun etme amacı da taşıdığını savunur. Gül'e göre, Menderes'in imar programı, İstanbul'un geneline geniş bulvarlar açmak fikrine dayanır. Trafik sıkışıklığını azaltmak, mevcut sokak dokusunu yeniden düzenlemek, büyük câmilerin çevresindeki binâları yıkmak, yeni caddeler yapmak ve yabancı ziyaretçiler için İstanbul'un cazibesini arttırmak da bu programa dâhildir. DP Hükümeti, Cumhuriyet'in ilanından bu yana ihmâl edilen İstanbul'u sahiplenmek, çoktandır fiilî başkent olduğu söylenebilecek şehri belediye hizmetleri bakımından da Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edebilir hâle getirmek niyetindedir. Burak Boysan'ın *bir halkla ilişkiler stratejisi* olarak nitelendirdiği bu inşâ seferberliği, Menderes'in şantiye şefi gibi başında durarak, müdahalelerde bulunarak yönettiği bir yıkıp yeniden yapma projesidir. Aynı dönemde Ankara için de bir imar hareketi öngörülür. İmar planı için açılacak yarışmaya katılacak olan planlarda sinemalar, oteller, belediye binâsı, itfaiye, yüzme havuzu, gazinoların olması şart koşulur. *Hürses* gazetesinin Ağustos 1955 tarihli haberinde olduğu gibi, Vekâletler Semti'nde büyük blok apartmanlar inşâsı ile umumi helaların yapılacağına dâir haberler, özellikle helaların yapımına yönelik vurguyla dikkat çeker. Umumi hela, temel insanî ihtiyaçlara cevap veren, günümüzde yaya dostu denen modern kent imajının parçası olsa gerektir. Halide Edip Adıvar'ın ellilerin imar faaliyetlerini, *orta sınıfın* zuhur edişi ile ilişkilendirerek ele alan romanı *Akile Hanım Sokağı*, kır ile kentin, Doğu ile Batı'nın karşılaşmasına dâir de ilgi çekici bir analizdir.

Bu dönemde, DP destekçisi gazeteler başta olmak üzere birçok gazete ve dergide İstanbul'un imar faaliyetlerini, semtlerin eski ve yeni fotoğrafları eşliğinde öven haberlere rastlamak mümkün olur. *Havadis*, imar hareketleri ilerledikçe sayfalarında yeni İstanbul'a daha fazla yer verir. *Havadis*'in 26 Ekim 1959 tarihli haberine göre; "Cumhuriyet'in 36. yıldönümünde medeni hüviyetine kavuşmuş bir İstanbul'dur," bu yeni İstanbul. Nitekim yine *Havadis*'e göre, İstanbul'un epey beklemesi gerekmiştir medeni bir hüviyete kavuşabilmek için. Bu haberdeki ima, Cumhuriyet'in kurucu seçkinlerinin yeni başkent Ankara'ya yaptıkları maddî ve manevî yatırımın İstanbul'un kaderine terk edilerek cezalandırılması ile neticelendiği yönündeki serzenişe te-

Karaköy Meydanı düzenleme çalışmalarından bir görünüm (1956).
(Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

kabül etmektedir. Yıllardır süregelen trafik karmaşası, belediye hizmetlerinin yetersizliği, susuzluk, toplu taşımadaki sorunlar ve sosyal hizmetlerdeki aksamaların da imar seferberliği ile çözülebileceğine dâir umut beslenir. Hemen hemen her gazetede aynı başlıkla yer bulan *Şehir Haberleri* köşesinde, okurların da katkısıyla şikâyet konusu edilen, köşe yazılarına taşınan altyapı yetersizlikleri ve yerel yönetimlerin kifayetsizlikleri sıralanır. Gazetelerin şehir muhabirleri kent yoksulluğunu, kenar mahallelerde yaptıkları röportajlar ve yazı dizileriyle gündeme getirirler. Örneğin, *Hürriyet*'ten Nihat Pınarlı, İstanbul Rami'deki göçmen konutlarının perişanlığını fotoğraflarla gözler önüne serdikten sonra, hükümetin yerel yönetim politikasını da eleştirilir. İstanbul'un belediye faaliyetlerini en fazla konu eden ve en sert eleştirileri yapan *Dünya* gazetesidir. *Şehir Uşağı* rumuzuyla kaleme alınan *İstanbul Akisleri* ve okur şikâyetleriyle hazırlanan *Herkesin Sütunu* köşelerinde belediyeye ve hükümete veryansın edilir. *Cumhuriyet*'te *Şehrin Derdlerinden* köşesinde *Ekmekler Nasıl Düzelir?* ve benzeri sorulara yanıt aranır. *Yeni İstanbul*'da *Bir İstanbullu* başlıklı köşede yine aynı sıkıntılar sık sık yer bulur. *Kudret* ise *Halkın Dili* köşesiyle okura sayfalarını açar. Pahalılık, karaborsa, mal arzının yetersizliği gazetelerin birinci sayfalarında ve köşelerinde sık sık konu edilecek kadar yakıcı sorunlardır.

"Köyden İndim Şehire"

DP dönemi, şehirleşme ile birlikte göç, gecekondulaşma deneyiminin de geçmiş dönemlere nazaran daha yoğun yaşandığı bir dönemdir. Köyden kente göç, ellilerin alâmet-i fârikası olarak anılacak ve filmlere, tiyatro oyunlarına ve edebiyata konu olacaktır gelecekte.

Zürcher'in de *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'nde altını çizdiği gibi, göç yolculukları, özellikle de İstanbul'a müteveccihen yapılanlar artmakla birlikte, sanayi bu dönemde hedeflendiği düzeyde gelişmediğinden, göçenler ya geçici işçilik ya da seyyar satıcılıkla hayatta kalmaya çalışırlar. Aileleriyle birlikte gelenler veya ailelerini sonradan getirenler, derme çatma gecekondularda, şehrin kenarında bir yaşam alanı yaratırlar kendilerine. Altyapı yetersizlikleri, zorlu iklim koşulları ve bunlardan kaynaklanan sağlık sorunlarıyla büyüyen kent yoksulluğu görmezden gelinemeyecek bir hâle gelmiştir. Gazeteler –örneğin 1958 yılında *Hafta* dergisi gibi– bunu *Köyden indim şehire* sloganıyla görürler. Kenar mahalle röportajlarında haberciliğin duygusal etki yaratacak boyutu uyarınca acıma hissi uyandıracak unsurlar kullanılırken, diğer yandan da kent kültürüne adapte olamayan, olmamakta direnen tavır eleştiri konusu edilir. İstanbul'un bir yüzü harap iken, diğer yüzü mamurdur. İstanbul'un ve diğer büyük şehirlerin harap suretinden ve sıkıntılardan yukarıda sözünü ettiğimiz *Şehir Haberleri* köşeleri ve şehir izlenimlerinde bahsediliyorken, büyük şehirlerin, özellikle de İstanbul'un zenginliklerinin, vaatlerinin çekimine kapılan hâli vakti yerinde taşralılar da çoktandır gazete ve dergilere malzeme teşkil eder.

Zürcher, anılan kitabında, Kore Savaşı'nın etkisi ile pamuğun çok değerli bir hammadde olduğunu ve bu sebeple o dönemde Çukurova'dan çok sayıda zengin çıktığını hatırlatır. Gelecekte ülke sanayisine hâkim olacak onlarca büyük holdingin, o dönemde ucuz makine ve kredi ile zenginleştiğini söyler. DP'yi destekleyerek iktidara taşıyan kesimlerden biridir bu aynı zamanda. Çukurova'nın zengin ve nüfuzlu ailelerinin İstanbul'la ilişkisi henüz iş gezileri ve turistik seyahatlerle sınırlı iken, kırklardan itibaren ortaya çıkan *Hacıağa* figürü kolaylıkla gündelik dile yerleşmiş ve dolayısıyla basında da kendine yer bulmuştur. Hacıağa, zengin olmasına karşın büyük şehir adabına aşina olamamış, eğitimsiz, görgü kurallarından habersiz, eğlence hayatı ve kadınlara iştah duyan, bu uğurda servet harcamaktan çekinmeyen, gösterişçi erkek stereotipidir.

Vakit'in *En Son Dakika* adlı mizah ekinde, *Hacı Ağa İstanbul'da* başlığıyla taşra zenginlerinin yeni yaşam tarzı arayışları, talepleri, *şehirli* ile olan ilişkileriyle alay eden bir şiir yer alır. 1951 yılı Haziran'ında Necdet Rüştü Efe'nin kaleminden çıkan bu şiir, taşralı zenginlerin *görgüsüzlüğüne* dâir

popüler basının ortak kanısını dile getirmektedir: "Şehirli/ Eskiden şehirli esvap giyerdi/ Kuşanmak sırası şimdi gelmiştir bize/ Kadınları sarmış züğürtlük derdi/ Etekleri çıkmış bu yüzden dize!/ İçime dokundu şehrin bu hâli/ Çorapsız, esvapsız kalmış ahali!/ Yaz günü Âdem'le Havva misali/ Çıplak giriyormuş millet denize!/ Biraz da şehirli çile doldursun/ Başını bir taştan bir taşa vursun!/ Sabunsuz kalınca kıyıda dursun/ Kumlarda oynayıp yatsın perhize!"

Hacıağalık ile alay eden gazete, İstanbullu *bobstilleri* de anmadan geçmez. İki ucu temsil eden bu iki figür, erken Cumhuriyet'ten DP dönemine devredilen yozlaşma timsalidirler. Ellili yıllar boyunca vazgeçilmez bir mizah malzemesi olan *hacıağalık*, 1957'de *Hürriyet*'in *Teksas Hacıağaları* başlıklı haberiyle beynelmilel bir boyut kazanır. Gazete, 1957 yılı Şubat'ında sayfalarında yer alan ve ABD'li milyonerlerin hikâyelerini anlattığı yazı dizisinde, "Sığırtmaçlar Jeep arabalarına, hacıağalar ise ata biniyorlar," diyerek, dönemin dış politikasına bir gönderme yaparken, Amerikan hayat tarzının Türkiye'nin üzerinde nasıl iğreti durduğunu da gözler önüne sermeye çalışır.

Modern Kadının Değişen Yüzü ve Kadın Dergileri

Yeni Türk kimliğine yakışmayan insan tipi *bobstil* ve *hacıağa* kılığında somutlaştırılırken, *ideal vatandaş* DP döneminde nasıl bir forma bürünmüştür? Hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, ideal vatandaş tarif edilirken, nasihatlerden, yasaklardan, temennilerden en fazla nasibini alan kadındır. Bu dönemde kadın dergiciliğinde patlama yaşanmasının bir sebebinin bu olduğu düşünülebilir.

Kadın dergilerini üç ayrı grupta değerlendirmek gerekir. Magazin ve popüler kültür ağırlıklı, ev ve aile temalı ve politik içerikli olanlar. Bunların yanında, ilk bakışta hedef kitlesinin kadınlar olduğu düşünülen ancak cinselliğin, kadın bedeninin arzu nesnesi olarak öne çıkarıldığı dergiler de var. İlk gruptaki dergilerin okurları arasında erkeklerin de olduğunu tahmin etmek zor değil. Özellikle *Radyo Haftası, Radyo Âlemi* ve *Yıldız* gibi dergilerin erkekler tarafından da heyecanla ve sadakatle takip edildiği okur mektuplarından ve erkeklere hitap eden sayfalardan anlaşılır. O yılların en cazip kitle iletişim aracı olarak radyo, dergi ve tabiî ki gazete içeriklerinde öne çıkar. Henüz televizyon yayıncılığının başlamadığı, yerli sinemanın filizlendiği, tiyatronun ise kısıtlı bir izleyici kitlesinin olduğu ellilerde radyo, yıldız yaratan mucizevi bir araçtır. Gelecekte sahnelerde ve sinema sektöründe ünlenecek birçok şarkıcı ve oyuncu (hatta sunucu) radyodan yetişen insanlardır. Hâl böyle olunca, magazin dergilerinin popüler figürleri radyo ve sahne sanatçılarıdır ellilerde.

Ellilerde radyonun kültürel değeri ve eğlendirici işlevi dolayısıyla radyo dünyasını konu eden tematik dergiler yayınlanmasının yanı sıra, diğer dergiler ve gazetelerin sayfalarında da radyo yayınları, sanatçıları ve yenilenen içerikler kayda değer yer bulmaktadır. Birinci grupta *Radyo Haftası* ve *Radyo Âlemi* gibi popüler ve çok satan dergiler yer alır. *Radyo Haftası* 1950'de çıkmaya başlamış, *kâğıt buhranı* sebebiyle bir süre yayınına ara verdikten sonra 1956'da yeniden yayınlanmıştır. Dergi kendisini "Radyolarımızın bir organı, Türk musikisinin bir araştırıcısı ve sanat âleminin bir aynası" olarak tanımlamaktadır. Bu bilgiden de anlaşılacağı gibi *Radyo Haftası*, radyonun sanatsal yanıyla daha çok ilgilenen, ağırbaşlı bir dergidir. Magazinel haberlere de yer vermiyor değildir sayfalarında; ama bunu yaparken bile ölçülüdür. Dönemin meşhur gazetecisi Hikmet Münir'in radyo sanatçıları, yapımcılar ve yönetmenler ile yaptığı çok sayıda röportaj, radyodan haberler ve okurla etkileşimsel ilişki kurulmasını sağlayan *Radyo Postası*, *Radyodan İstekler* gibi okur mektuplarına yer veren köşeler vardır. Gelecekteki promosyon çılgınlığının ilk örneklerinden sayılacak ödüllü yarışmalar, sanatçılar aracılığıyla abonelere ödüller vermek ve yine hayran kitlesine yönelik çeşitli objeleri satışa sunmak bu tür dergilerin özellikleri arasındadır.

Radyo sanatçılarının büyük bölümü aynı zamanda sahne tecrübesine sahip, popüler kişiliklerdir. Müzeyyen Senar, Safiye Ayla, Zeki Müren, Perihan Altındağ Sözeri, Neriman Altındağ Tüfekçi, Muzaffer Sarısözen, Nigar Uluerer, Gönül Yazar, Celal İnce, Şen Kardeşler ve benzerlerinin gönül maceraları, evlilik ve ayrılıkları, çocukları, tatilleri, mal-mülk edinmeleri, kılık-kıyafetleri vb. dergi ve yer yer gazete sayfalarına konu olur. Okura, popüler figürlerin gündelik hayatlarını takip ederek zamanın ruhunu yakalama, maddî kültürün nasıl dönüştüğünü görme imkânı verir bu yayınlar.

Radyo Âlemi ise *Radyo Haftası*'ndan farklı olarak dedikodu dergisi havasındadır. Sayfalarda yer alan artist fotoğrafları bile diğerinden farklı olarak, cinsel arzu uyandırmaya yönelik kılıklarda ve pozisyonlarda fotoğraflanmış kadın yıldızlardan müteşekkildir. Dedikodu sayfası çok daha pervasız, neredeyse ölçüsüzdür.

Dönemin popüler bir başka dergisi *Hafta*'dır. Türkiye Yayınevi sahibi Tahsin Demiray'ın onlarca yayınından biridir. Dergi, *siyasî mecmua* olarak tanımlansa da, magazin, ev bilgileri, kadın-güzellik köşeleri ve tefrikalarla o dönem *aile magazini* olarak tanımlanan dergiler arasında sayılabilir.

Dergi, her aile magazini gibi, erkek okuru *tavlamak* için baştan çıkarıcı kadın fotoğrafları kullansa da, yayın politikası itibarıyla muhafazakâr bir çizgi izlemektedir. Cinsiyetçi, milliyetçi ve dinî değerlere saygılı bir görünüm arz etmektedir. Eğlence hayatının Batı taklidi ve yoz bir hâle gelmesi eleştirilirken takınılan ahlâkçı tavır, dergiye hâkim olan fikir ikliminin özeti gibidir.

Oğuz Özdeş'in 23 Mart 1956'da kaleme aldığı yazı buna bir örnek teşkil eder: "Pompei, işlediği günahların kefaretini Vezüv yanardağının kızgın lavları altında kül olmakla ödemiştir. Acaba bugünün büyük şehirleri ve bu şehirlerin strip-tease'leri, gittikçe çıplaklığa doğru gidişin günahını nasıl ödeyecek?"

Hafta, 4 Mayıs 1956.

Ahlâkî yozlaşmadan, stripteaseden dem vuran dergi, yukarıdaki gibi kapaklarla okur çekmeyi ve dönemin benzer dergilerinden geri kalmamayı da önemli bulur elbet. *Hafta* gibi dergileri de kapsayan daha ağır bir ahlâkî yozlaşma eleştirisi ise kendisini Halide Nusret Zorlutuna gibi mukaddesatçı yazarlarıyla yürüttüğü *ağırbaşlı* yayın politikası sebebiyle eleştiren yayın dünyasına, ismiyle müsemma *Millî Mecmua*'dan gelir: "Amacımız halkımızın gözünü boyamak değil; seviyesini yükseltmektir. Esasen çıkarılmakta olan bir sürü magazin, açık saçık resimlerle, şehvani gösteriler ve sözlerle gençliği ve bazı sınıfları 'suikast' tertip edercesine, hele ahlâk bakımından baltalarken, biz de mi aynı yolda yürüyelim, onlara katılalım?" Faruk Gürtunca'nın çıkardığı *Her Hafta* dergisi de cinsel arzulara hitap ettiğini düşündüğü Batı dergilerinin taklitlerinin Türkiye'de yayılmasından endişe etmektedir. Bu yaygınlaşmanın müsebbibi, ona göre, Batı'nın Türkiye'deki ajanı olan *azınlıklar*dır: "Şu hakikati bilelim ki, Avrupa böyle şeyleri okumuyor; doğunun hâlâ eti ve siniri ile düşündüğünü sanan bazı nazari umumhanecilerin tuzaklarından başka bir şey olmayan bu kötü yabancı neşriyatı beslemiyelim, vitrinlerimizi dolduran Avrupa sokak kadınlarının bacak resimlerine paralarımızı akıtmayalım." Gürtunca'nın sözünü ettiği Avrupaî *kötü neşriyat*ın alaturka versiyonu, Münir Coşkun'un sahibi olduğu Hadise Yayınevi tarafından çıkarılan *Cennet dergisi*dir. Adı gibi hadise yaratan yayınevi, Raymond Chandler, Conan Doyle ve Chesterton gibi yazarlardan cep serisi macera ve polisiye kitaplar da basar. *Cennet* dergisinin, kapaklarından başlamak üzere, erotik fotoğraflar ve hikâyelerle dolu sayfalarında, *Gönül Hadiseleri, Meçhul Arkadaşlarla Mektuplaşmalar, Cennet Postası* gibi köşelerle okura gönül maceraları ve cinsel problemleriyle ilgi-

Cennet dergisi kapaklarından başlamak üzere, erotik fotoğraflar ve hikâyeler içeriyordu.

li akıl verilir. *Komşunun Kızı* köşesi, okuru yakın çevresindeki kadınları anlatmaya teşvik eden bir nevi *mahrem hikâyeler* sütunudur. Güzel kadın fotoğrafları, telif veya çeviri hikâye, tatil anıları ve önerileri için okura çağrıda bulunan *Cennet*, okurla etkileşim kurmaktan çok, derginin maliyetini düşürmek niyetinde gibidir. Yine bu niyetin ürünü olan *Magazine Digest* dergisinden yapılan çeviriler ile Mark Twain'in *Âdem Baba'nın Hatıra Defteri* kitabının tefrikası, en ilgi çekici kısımlarıdır derginin.

Ancak, dikkat çekici olan, her iki dergide de, bugün *Güzin Abla*'lık olarak andığımız okurla dertleşme, akıl verme pratiğinin bulunmasıdır. *Cennet*'in, *Gönül Hadiseleri* köşesini *Teyze*, *Her Hafta*'nın *Bence* köşesini ise *Muhibbe Teyze* müstear isimleriyle kaleme alan meçhul yazarlar, benzer geleneksel ahlâkî normlar ve ataerkil kültürün içinde kalarak, okura duygusal ve cinsel hayatlarını düzenleme konusunda yardımcı olmayı vaat etmektedirler. Dergi bolluğundan söz edebileceğimiz ellilerde, okurla dertleşen, yol gösteren bu tür köşeler çok yaygındır. Mesela, *Resimli İstanbul Haftası*'ndaki *Size Bir Mektup* gönül ilişkileri hakkında yazılan mektupların cevaplandığı bir köşedir. *Resimli Romans*'taki *Sırdaş*, okurlarla dertleşmek içindir. *Modern Türk Kadını*, benzer bir köşeyi *Posta Kutusu* adıyla hazırlamakta, okur mektuplarının özetlerini yayınlayıp, sorulara cevap vermektedir. Daha ciddî bir aile dergisi havasındaki *Hayat*'ta bile, *Gönül Postası* köşesi ihmâl edilmemiştir. Bu dönemde Amerikan kültürünün gündelik hayattaki etkisi, Hollywood filmlerine olan ilgiyle ölçüldüğünden, *Kadın Güzelliği* dergisi, okurlarına güzellik tavsiyeleri verirken *Güzellik Mütehassısı Hollywood Abla* rumuzunu kullanmaktadır. Ellilerin gazete ve dergilerinde sıkça karşılaşabileceğimiz bir başka köşe ise *Cemiyet Haberleri* köşesidir. En şöhretlisi Adalet Cimcoz'un *Fitne Fücur* köşesi olmak üzere, Ayla Emel'in *Çalçene*'si, *Gülperi'nin Dedikoduları* ve Nermin Körükçü'nün *Cemiyet Haberleri* bu kategoride sıralanabilir. Dedikodu köşelerinin artması, Beyoğlu muhabirliğine malzeme teşkil eden yabancı şöhretler ve zenginlerin yerli versiyonlarının ortaya çıkması ile bağlantılıdır.

Bu da DP'nin iktidarıyla birlikte ortaya çıkan yeni ekonomik düzen ile buna bağlı toplumsal dönüşüm ve yaşam tarzının ürünü sayılabilir.

Bu yıllarda, duygusal ve cinsel hayatı, üreme alışkanlıklarını düzenlemek için, popüler dergilerin sayfalarıyla yetinilmemiş, *Seksoloji* adında, ansiklopedik diyebileceğimiz bir tematik yayın da çıkarılmıştır. 1949'da yayına başlayan aylık dergi, *Cinsi Bilgiler Mecmuası* olarak lanse edilir. Nihat Karaveli'nin sahipliğinde ve Muzaffer Aşkın'ın yazı işleri müdürlüğünde yayınlanan *Seksoloji*, "İçtimaî, cinsi, terbiye mecmuası" olma iddiâsındadır. Erken Cumhuriyet ile başlayan halk terbiyesi seferberliği, boş zamanların ve aile hayatının düzenlenmesinden, cinsel ilişkilerin düzenlenmesine doğru yol almıştır. Ansiklopedik bir yayın olma iddiâsındaki *Seksoloji*'de, Peyami Safa gibi, saldırgan ve sözleri nefret söylemine teğellenen bir milliyetçi-muhafazakâr yazar baskın figürdür. Derginin yayın politikası, onun 1 Ekim 1951'de yazdığı bir yazıdan hareketle takip edilebilir: "İnsanın bugün geçirdiği inanma buhranı cinsiyet buhranının temelidir. Ahlâk buhranı, aile buhranı, ekonomi buhranı, politika ve ideoloji buhranı menşeini oradan almaktadır."

Bu noktadan sonra derginin hangi söylem etrafında örüleceği bellidir. Aileyi, evliliği ve ebeveynliği yücelten, heteroseksist, cinsiyetçi, ahlâkçı bir yayın, cinsiyet ve cinsel ilişkiler hakkında tıbbî ve bilimsel bilgiler vermek iddiâsıyla çıkmaktadır karşımıza. Bilimsel bilginin ahlâkçı bir söylemle iç içe geçmesi şaşırtıcı değildir. Ancak, bunun açıktan ve gözdağı verilerek yapılması, yukarıda sözünü ettiğimiz popüler dergiler söz konusu olduğunda anlaşılabilir iken, tıbbî bilgi sunmayı vaat eden bir dergide yapılması dikkat çekicidir. Bu dergi de yine hedef kitlesini kadınlar olarak seçmektedir. Bu bilinçli bir tercih değilse bile, cinsî terbiyeden geçmesi gereken kesimin kadınlar olduğuna yönelik inanç, dergi içeriğinin kadınlara yönelik olarak hazırlanmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin, genç kızlara ahlâklı ve namuslu olmaları yolunda telkinlerde bulunulurken, bunu yapmanın yolu erkeklerden sakınmak olarak gösterilmektedir. *Bugünün Genç Kızları Evlenebilmek İçin Ahlâksız Olmaya Mecbur mudurlar?* başlıklı metinler ve benzerleri *Seksoloji*'nin sayfalarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Fizyolojik sorunlar, hastalıklar, üreme ile ilgili bilgiler veren uzman doktorlar, yazılarının geneline hâkim olan ahlâkçı, cinsiyetçi söylemle cinsel yaşama, sapkınlık olarak niteledikleri homoseksüel ilişkilere, flörte ilişkin korku ve tehdit algısını beslemektedirler. Yine aynı uzmanlar tarafından kaleme alınan *Mükemmel İzdivaç, İşte Evlendiniz, Aşk Sanatı*, *Evlenmeden Önce Kadın ve Evlilik* başlıklı kitaplar da, Seksoloji Yayınları tarafından yayınlanmaktadır. *Seksoloji* dergisi, ciltler hâlinde yayınlandığından ansiklopedi formatına getirilebilmektedir. Ciltlenerek kitaplık raflarında muhafaza edilen dergi, aşk, cinsellik ve evlilik konularında birkaç kuşağın temel rehberi olmayı sürdürmüştür.

Ev ve Kadın Temalı Dergiler

Hedef kitlesi sadece kadınlar, özellikle de ev kadınları ve evliliğe hazırlanan genç kızlar olan dergiler sayıca çok olmakla birlikte, içerikleri bakımından aynı ahlâkçı, muhafazakâr tavra sahip yayınlardır. Flört, cinsi münasebetler, evlilik, aile kurumu ve çocuk yetiştirme konularında geleneksel moral değerleri empoze eden bu tür dergiler; ev ve el işleri, bakım hizmetleri, alış-veriş ve moda gibi konularda Batılı usulleri tavsiye etmektedirler. Bunların bir bölümü, sayfa tasarımları ve konu başlıkları bakımından Batılı popüler dergilerin taklitleri veya yerli versiyonlarıdır. Dönemin çok satan dergilerinden *Hafta*, *Ladies's Home Journal*'dan alıntılarla oluşturur içeriğinin bir kısmını. Kendisi de yabancı dildeki bir dergiden iktibas yapmasına rağmen *Hafta*, yabancı dildeki dergilere gümrük muafiyeti sebebiyle fiyatlarının ucuz olmasını, böylece piyasada rekabet yaratmalarını eleştirmektedir. Dergi sahibi Tahsin Demiray, *Hafta* ve benzeri dergilerin yine çok satmalarına rağmen, reklamla değil satışla ayakta kaldıkları ve kâğıt sıkıntısı çektiklerinden kapandıklarını hatırlatmaktadır. Yine aynı grubun dergisi olan *Ev-İş* bu kaderi paylaşan dergilerden biri olarak zikredilmelidir. Demiray'ın sözünü ettiği dergilerden bir tanesi *Mani Di Fata* adlı İtalyanca dergidir. Dikiş ve örgü temalı dergi, Türkçe çevirisiyle piyasaya sürülmüş ve çok ilgi görmüştür. *Familya* dergisi ise *La Familia*'nın Türkçe versiyonudur. Birkaç sayfası bütünüyle *La Familia*'dan yapılan çevirilerle kotarılmaktadır.

Ev-İş, Evim, Misafir, Familya, Kadın Dünyası, Kadın Güzelliği, Modern Türk Kadını, Yelpaze, Resimli İstanbul Haftası gibi kadınlara hitap eden dergiler, ideal Türk kadını yaratma seferberliğine gönüllü olarak katıldıklarını söyleyebileceğimiz yayınlardır. İdeal kadın, ahlâklı, güzel, bakımlı, titiz, evcimen, sadık, sağduyulu, zeki ve becerikli olmalıdır. Bu dergileri şöyle bir karıştırınca, hedef kitlesinin ev kadınları ve genç kızlar olduğu hemen anlaşılır. Ev işlerinin püf noktaları, ev ve bahçe dekorasyonunda, giyim kuşamda, mutfakta moda olan eğilimler, çocuk bakımı, geniş aile ve eş ile ilişkilere dâir öğütler/öneriler, aşk, flört ve evlilik ile ilgili köşeler bulunur çoğunda. Bunun yanında, çok sayıda fotoğraf ve çizimin eşlik ettiği aşk hikâyelerinin tefrikaları, okur mektupları, soru-cevap köşeleri, sağlık/cinsellik konularında uzman görüşleri, şarkı sözleri, ünlülerle röportajlar, gezi yazıları ve foto romanlar da yer alır. Saydığımız kadın ve aile dergileri arasında *Evim*'in ayrı bir yeri vardır. *Evim*, Türk Yapı Bankası tarafından "Yurda iyi bir aile ve ev mecmuası ihtiyacını karşılamak ve ...okuyucularını evvela birer arsa sahibi ve sonda da birer ev sahibi yapmak gibi çok ulvi bir maksad" ile çıkarılmaktadır. Gerçekten de abonelerine çekilişle arsa ve ev vermekte, yayın politikasını da ev ve aile mevzûlarındaki aktüaliteyi takip etmek üzerine kur-

maktadır dergi. Bu tür dergiler için bir genelleme yapmak gerekirse, *Kadın Dünyası*'nın kendisini tanıtırken ortaya attığı iddiânın tümü için geçerli olduğunu söyleyebiliriz: "İçtimai hayatın her saha ve mertebesinde ehliyetle vazife gören Türk kadınının okumaya ayırdığı dinlenme saatlerini ona faydalı olacak bir şekilde dolduran ve her bakımdan 'Kadınca' bir dergi çıkarmak." Böylece, modern Türkiye'nin vatandaşı olmaya hazırlanan her birey gibi, kadınların da boş zamanları, *özel alan*ları denetim altında tutulacak, geleneksel ahlâk temel çizgileriyle hüküm sürerken, ev işi rasyonelleştirilecek, evde ve aile çevresinde modern dünyanın nimetlerinden belirli ölçülerde yararlanılacaktır. Kadınlara hitap eden dergilerde memleketin eski ve yeni erkek siyasetçileri, yazarları, filozoflarının öğütleri ve ideal kadın tasvirleriyle karşılaşırız. *Kadın Dünyası*'nda, Hasan Âli Yücel'in kaleminden, "Kadın ile erkek eşit de olsa, kadınların dişilikten vazgeçmeyecekleri" vurgulanırken, *Resimli İstanbul Haftası*'nda Tarık Buğra, 20. asra "Kocamı eğlendireyim derken yuvalarını kendi yıkan kadınlar asrı" adını vermektedir. Oysa Buğra'ya göre, "*Eğlendiren kadın bir vasıta, bir alet olmaktan öte geçemez, kadınlık haysiyetine erişemez.*"

Kadınlara hitap eden dergiler arasında bir başka kategori yine kadınlar tarafından çıkarılan *Kadın Gazetesi* ile *Demokrat Kadın* dergisidir. *Üstün Kadınlık, Üstün Millet Yaratır* şiârıyla 1947'de çıkmaya başlayan *Kadın Gazetesi*, TKB üyelerinden İffet Halim Oruz'un başyazarı olduğu bir yayındır. büyük Ata'nın Türk kadınına layık gördüğü Türk kadın hamlesinin, demokrasi tartışmaları arasında sarsıldığını görerek mücadeleye girişmiş olduklarını" beyan eden *Kadın Gazetesi* yazarları, Kıbrıs meselesinden kadınlar için ucuz alışveriş tüyolarına kadar çeşitlenen konularda yazmaktadırlar. CHP milletvekilliği de yapmış Hasene Ilgaz'ın da yazarları arasında bulunduğu *Kadın Gazetesi*, Cumhuriyet rejimini överken, "...her Türk ve Müslüman'ın Kur'anı anlayıp sevmesi", içki, kumar ve tembellik gibi ahlâkî yozlaşmanın sebebi olan alışkanlıklardan temizlenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. DP'nin kadın kolu tarafından çıkarılan *Demokrat Kadın*'ın yayın politikası ise yine Atatürkçülük üzerine temellenmektedir. "Atatürk ülkümüz, D.P. davamızdır" sloganıyla çıkan derginin yazarları kendilerine *Atatürk'ün kızları* demektedirler. "Kadının faal politikada vazife ve mesuliyet almasının parti mücadelelerinin daha duygulu, daha insanî, daha seviyeli olmasına yardım edeceğine" inanmakta, DP'nin bir dönem daha iktidarda kalması için çalışacaklarını beyan etmektedirler. İki yayını kıyaslayınca, her ikisinin de Kemalist rejime minnettarlık hissiyle yola çıkmalarına rağmen, *Demokrat Kadın*'ın siyasette kadının rolüne ilişkin yaklaşımının siyaset etme tarzını dönüştürmeye yönelik, daha cesur bir tavır olduğu görülmektedir.

Kadın bedeni yayın organlarında arzu nesnesine dönüştürülürken, bir yandan da Hollywood sinemasına öykünen bir yerli sinema ve yıldız sisteminin nüveleri oluşmaktadır. Muhsin Ertuğrul ve tiyatrocular döneminin hâkimiyetinden sıyrılmaya başlayan Türkiye sineması, kendi vampları ve jönlerini çıkarmaya hazırlanmaktadır. Basının şöhretli erkek kalemlerinin jüri üyesi oldukları güzellik yarışmaları; sinema ve magazin dergilerinin organize ettikleri artist yarışmaları hem basına, hem de eğlence dünyasına ve sosyeteye malzeme sunmaktadır.

Bu yıllarda en *ciddî* gazetelerin baş sayfalarında bile karşımıza çıkabilecek *baş sayfa güzel*inden söz edilmeli. Baş sayfa güzelleri, genellikle Hollywood yıldızları veya yabancı yayınlardan devşirilmiş dekolteli kadın fotoğraflarından müteşekkildir. Zamanla yerli ve yabancı güzellik kraliçeleri, Yeşilçam'ın ilk vampları, hatta yerli ve yabancı sosyeteden kadınlar baş sayfalara konuk olacaklardır. Mesela Hollywood'un unutulmaz yıldızı Ava Gardner, o dönem gazete ve özellikle dergilerinin rağbet ettikleri bir haber konusu ve baş sayfa/kapak güzelidir. Sophia Loren ve yıldızı yeni yeni parlamaya başlayan Marilyn Monroe de bu kategoride sayılabilirler. Baş sayfa ve kapaklarda, bunun yanında röportajlarda, magazin haberlerinde sık karşılaştığımız Günseli Başar ise hem Türkiye hem de Avrupa güzelidir. Zarafeti ve kibarlığı ile dikkat çeken Başar, yaptığı evliliklerle cemiyet hayatına da girince, basının ilgisi üzerinden hiç eksik olmaz. Zeki Müren, Gönül Yazar, Dansöz Nana ve Neriman Köksal da magazin basınının ve hatta günlük gazetelerin magazin sayfalarının değişmez konuklarıdır.

Hürriyet

1

Suriye'liler yine işi büsbütün azıttı

Basının Türkiye aleyhindeki neşriyatına talebeler de katıldı, Hatay için nümayişler oluyor

İnönü'nün konuşması tarafsız çevrelerde iyi tesir yaptı

İktidar C. H. P. Başkanının teklifleri etrafında münakaşa ileri sürmekten kaçınıyor

6 Kore gazimiz dün uçakla şehrimize geldi

Kahramanları aile mensupları ve yakınları heyecanla karşıladılar

Suriye'de yine bir hükümet darbesi mi?

1.000 kilodan fazla at ve eşek eti ele geçirildi

Milli piyango dün çekildi

Milli futbol takımı dün Madride gitti

Demokrat Parti seçim kampanyasını açıyor

XX. Asır vakfından Thornburgh geldi

Yeni Yılınız Kutlu Olsun

Hürriyet, 01.01.1954.

Benli Belkıs, ellilerin ruhunu taşıyan veyahut temsil eden üst sınıftan bir kadın figürü olarak anılmaya değer. Lakabı, yanağındaki benden mülhem Belkıs, dönemin popüler basınında, eğlence hayatında ve diplomatik etkinliklerinde ön saflarda yer alır. Birden çok dil bilmesi, görgü kurallarına vakıf olması, güzelliği ve sınıfsal konumu sebebiyle, Ümit Bayazoğlu'nun

Uzun, İnce Yolcular, 42 Portre kitabı içerisinde yer alan denemesinde de vurguladığı gibi, "Kozmopolit sosyeteye karşılık, millî sosyete yaratma iddiâsındaki medyanın baş tacı"dır. Sadece magazin dergilerinde boy göstermez Belkıs, aşkları, kaprisleri, giyim kuşamı ve tavırlarıyla günlük gazetelerin de rağbet ettikleri bir haber konusudur. Zamanın ruhunun günlük gazetelere nasıl yansıdığını ve gazete içeriklerini nasıl dönüştürdüğünü gösteren örneklerden biri olarak, *Akşam* gazetesinin foto muhabiri Meftun Olgaç'ın gemi ile yaptığı Avrupa seyahatinin notlarından oluşan gezi yazısı anılmaya değerdir. Olgaç, nevi şahsına münhasır bir muhabir olarak Bâb-ı Âli'nin yakından tanıdığı biridir. Girişken, esprili, cüretkâr ve becerikli bir foto muhabiri olmakla yetinmeyip, yazılarıyla da gazetesine katkıda bulunmaktadır. *Akşam*, Olgaç'ı ellilerde yaygınlaşan gemi seyahatlerinden birine yollamış, Avrupa turu yapan geminin yolcuları arasında yer alan işadamları, oyuncular, şarkıcılar, sporcular ve sosyete mensupları arasında cereyan eden olayların günlüğünü tutmasını istemiştir. Olgaç'ın gezi günlüklerinde Benli Belkıs başroldedir. Tefrika edilen günlüklere, Belkıs'ın kaprisleri, güzelliği, romantik anları ve benzeri maceraları, çarpıcı fotoğrafları eşliğinde damga vurmuştur.

Dünya Ayağımıza Geliyor

Gemi ile Avrupa'ya seyahat deneyiminin basın için ilgi çekici olan yanı, Türkiye'nin dünya ile kurduğu ilişkinin, ulaşım ve teknolojinin imkânlarının artmasıyla yakınlaşması ve kıtalararası seyahatin, turistik faaliyetlerin artmasının göstergesi olmasıdır. Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Bâb-ı Âli muhabirleri için de bu gemi seyahatleri özel ve atlatma haber kaynağıdır. Bu seyahatlerde en sık kullanılan araç olan *Ankara Vapuru*, dönemin basınında sıklıkla anılmaktadır.

Gezi yazıları ile yabancı ülkelerde gerçekleşen diplomatik toplantılara, kültür-sanat, spor etkinliklerine, hatta savaşlara muhabir yollamak da dönemin belirleyici özelliklerinden biri olarak anılabilir. Gezi yazıları veya izlenimleri, gazete ve dergiler arasında rekabet konusu bile olmaktadır. Gezi izlenimleri ve savaş muhabirliği deyince ilk akla gelen isimler Hikmet Feridun ve Semiha Es çiftidir. Özellikle Hikmet Feridun Es, çalıştığı yayına itibar getiren, deneyimli, cesur ve başarılı bir muhabir olarak o gazeteden bu dergiye transfer olarak geçirmiştir ellileri. Eşinin gölgesinde kalmasına rağmen aynı ölçüde başarılı bir foto muhabiri ve yazar olan Semiha Es, bu iki kişilik ekibin mütemmim cüzüdür. 1950'de *Hürriyet*'in kadrosunda yer alan çift, Kore Savaşı'nı izlemek üzere yola çıkarlar. Bu, basın câmiası için çok büyük bir yenilik ve çok gözü pek bir girişimdir. Hele bir kadının savaş muhabiri olarak ilk kez istihdam edilmesi, okurun Kore'den gelen haber ve fotoğraflara olan

Hikmet Feridun Es Kore'de Mehmetcik'i adım adım takip ediyor

5000 çocuğumuz, burada 5000 masal kahramanı

Hikmet Feridun Es

Fotoğrafları: SEMİHA FERİDUN ES

Hürriyet, 17 Ekim 1950.

ilgisini arttırmıştır. Ama ekibin başı olarak okurla *helalleşme/vedalaşma* mektubunu yine Hikmet Feridun yazar. Çiftin Kore'ye ulaşma serüvenleri de günler süren tefrikanın önemlice bir bölümünü oluşturur. O günlerde, bu kadar uzak bir coğrafyaya seyahat büyük bir maceradır. Kore'den yolladıkları fotoğraflar, asker mektupları, ailelere iletilen mesajlar, röportajlar, duygusal etki yaratan ve milliyetçi duyguları kabartan bir hamasetle, hassasiyetle inşâ edilmiştir. *Hürriyet*'e ellilerin yıldızı demek abartılı olmaz. Sonraki yıllarda da devam edecek olan yükselişini, basın piyasasına getirdiği yeniliklere borçludur *Hürriyet*. Sedat Simavi ve oğulları, basın tarihinin en popüler gazete patronları olarak, gazeteyi görsel açıdan oldukça zengin hâle getirmiş, telefoto cihazı ve daktiloyu ilk kullanan yayınlardan biri olarak hız ve görsel kalite bakımından rakiplerini geride bırakmışlardır. 1950'de, henüz iki yıllık gazeteyken binlere ulaşan tirajı, sonraki yıllarda milyonu bulacaktır.

Hollywood'dan ve tüm dünyadaki sinema endüstrisinden haberdar olabilmek için ellilerde festivallere, yarışmalara ve film platolarına muhabir göndermek yaygın bir eğilimdir. Gazete ve dergilerin bu seyahatler için yüksek bir bütçe ayırmaları gerekse de, diğer yayınlarla rekabet edebilmek ve okur ilgisini kaybetmemek için bu düzenleme şarttır artık. Çok satan gazete ve dergiler bu yola başvururken, küçük bütçeli yayınlar yabancı dergilerden çeviri haber, röportaj ve fotoğraflarla bu yarışa katılabilmektedirler. *Yeni Sabah Hollywood*'da yazı dizisiyle *Yeni Sabah* da bu yarışın öncülerindendir. Bir sinema magazini olan *Yıldız* dergisi de, *hususî muhabiri* Tuğrul Ülke'yi Hollywood röportajları yapması için ABD'ye yollar. Ülke'nin kaleme aldığı Hollywood izlenimleri, gençlerin ellilerde Hollywood sinemasının sadece izleyicisi olmadıklarını göstermektedir. Muhtemeldir ki, yıldız yarışmalarının, sinema dergilerinin ve haftalık dergilerde yayınlanan fotoğraflı film hikâyelerinin etkisiyle birçok genç oyuncu adayı Hollywood yıldızlığı hayali kurmaktadır. Ancak tecrübeli bir ağabey edasıyla, gençlere gözdağı vermeyi de

ihmâl etmez: "Sinemaya ve bilhassa artistliğe meraklı gençlerin çoğu, belki de hepsi Hollywood'a gitmeği arzu eder. Ama bir kere bunun ne kadar pahalı ve ne kadar güç bir iş olduğunu düşündünüz mü?" Elliler Türkiye'sinde Amerikan sinemasının popülaritesi ve etkisini, Çetin Özkırım'ın yarı otobiyografik romanı *Düş Erimi*'nden izleyebiliriz. O dönemde genç ve coşkulu bir gazete ressamı olan Özkırım, çizerlikle yetinmek istememekte, sinema yazarı olmaya çalışmaktadır. *Düş Erimi* aynı zamanda elliler Bâb-ı Âli'sinin de romanıdır. Sinema ve moda temalı gezi yazılarının yanı sıra, daha ağırbaşlı gazetelerde dünyanın çeşitli ülkelerinin coğrafî, sosyo-ekonomik, siyasî ve kültürel özellikleriyle ilgili izlenimleri içeren tefrikalar yer bulmaktadır. Bu metinleri kaleme alanlar genellikle, gazetelerin istihdam ettikleri muhabirler değil, eğitim, iş ve benzeri sâiklerle bu ülkelerde bulunan akademisyenler, siyasetçiler ve yazarlardır. Örneğin, eski bir milletvekili olan ve denizciliğe yaptığı katkılardan dolayı *sivil amiral* olarak anılan Abidin Daver, 1952'de *Cumhuriyet*'e *Amerika'da 3 Hafta* başlıklı yazı dizisini hazırlamıştır. Yine aynı gazetenin idarecilerinden Mekki Sait Esen, *Yugoslavya'da 5000 Kilometre* adıyla bir dizi kaleme almıştır. Eski gazeteci, sonradan turizmci olan Fethi Pirinççioğlu, *Amerika Mektupları*'nı sahip olduğu köşede yayınlamakta, BBC Londra Radyosu spikeri Mübeccel Argun ise *Londra Mektupları* yazmaktadır *Cumhuriyet*'e. Irak Kralı Faysal'ın taç giyme töreni de, hem dış politika, hem de magazin sayfalarını işgal edebilecek bir haber değeri taşıdığından, *Resimli İstanbul Haftası*, bu törene bir ekip yollar.

Gazetelerin ve dergilerin varlıklı ve Avrupa görmüş sahipleri de, kendi gazete ve dergilerinde yayınlanmak üzere gezi yazıları, seyahat notları yazarlar. Bunlardan biri *Yeni İstanbul*'un sahibi Habib Edib Törehan'dır. Törehan, 1952'de *İsviçre Seyahati Notları*'nı tefrika eder. Gazeteci-yazar Fikret Arıt, *Yeni İstanbul*'da *Londra Civarında Bir Gezinti* başlığıyla şehre ilişkin izlenimlerini yazmıştır. Dergiler de gezi yazıları rüzgârından nasiplenmişlerdir. Dönemin muteber yazarlarından Vâ-Nû, *Aydabir*'e *Yugoslavya'da 3 Hafta*'lık gezisini yazar. *Pazar* dergisinde, *Pişkin Teyze* rumuzuyla Avrupa turunu tefrika eden Halide Pişkin, o yılların fenomen ismidir. Pişkin Teyze radyo tiyatrolarından da sesine ve tavrına aşina olunan, orta yaşlı, neşeli, bilge ve hazırcevap bir karakterdir. Aynı zamanda tiyatro oyuncusu da olduğundan Bedia Muvahhit ile Adile Naşit arasında bir yerde konumlandırılabilir. Pişkin Teyze'nin seyahatnâmesi, rakiplerininkinden farklı olarak düştüğü komik durumları keyifle anlattığı, Batılı âdetler ve kültür ile inceden alay ettiği, çocuksu bir anlatıdır.

Ellilerde, Anadolu'yu keşfetmek için yola çıkan seyyah gazetecilerden de söz etmek gerekir. Yazları tatil beldelerinden, seçim dönemlerinde seçim bölgelerinden, siyasîlerin seyahatlerinde küçük şehirler ve kasabalardan,

mümbit topraklardan, geçit vermez dağlardan, Anadolu'nun *yaban* nüfusundan, sınır coğrafyalarından derlenmiş izlenimler, fotoğraflarla sunulur okura. Gelecekte yol hikâyeleri bir gazetecilik pratiği olarak iyice yerleşecektir. Fikret Otyam ve bir ölçüde Yaşar Kemal de bu türün öncülerinden olacaklardır. Nitekim Yaşar Kemal, 1952'de *Misafir* dergisinde, *Anadolu Anası* başlığıyla yazdığı yazıda, erken Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu unsurlarından biri olan ve millî müfredatta demirbaş olarak yer bulan *Anadolu kadını* kategorisini okura yakından tanıtmaktadır. *Dünya* gazetesi, 1955'te İsmet Yenisey'i Anadolu'ya göndererek, *Memlekette Bir Dolaşma* başlığıyla yazı dizisi hazırlatmaktadır. *Cumhuriyet* ise Halide Edip gibi bir yazara Anadolu izlenimleri tefrika ettirerek rakiplerini geride bırakmaktadır. Halide Edip, Anadolu'nun küçüklü büyüklü şehir ve kasabalarını gezerek, buradaki izlenimlerini, sosyolojik analizlerini de katarak aktarmaktadır. Gazete bununla yetinmeyip, Bedri Rahmi Eyüboğlu'na da *Memleket İntibaları* yazdırır. Dönemin bir başka şöhretli yazarı Şemsi Belli, *Hafta* dergisi için Anadolu notları tutmaktadır 1953'te. Fikret Arıt'ın 1952'de *İzmir'den Yalova'ya Otobüsle Yolculuk* adını verdiği gezi notları, *Yeni İstanbul*'da yayınlandığında epey ilgi çekmiştir. Parti propagandası için gidilen Anadolu gezisinden, gündelik hayat manzaraları sunmak işinde usta kadın muhabirlerden biri Adviye Fenik'tir. Fenik, DP yanlısı *Zafer* için 1953'te kaleme aldığı *Karadeniz Yalıları*'nda, hükümetin Karadeniz gezisinden politik izlenimler aktarmakla kalmamış, bölgedeki kalkınma hamlesini doğanın güzelliği ile birleştirerek, bir DP propagandasına da dönüştürmüştür. MP'nin yayın organı *Kudret* gazetesinde ise İbrahim Cüceoğlu 1951'de yayınlanan *Yurttan Yazılar* köşesinde ücra köylerin kimsesizliğini ve sorunlarını aktararak bir hükümet eleştirisi yapmaktadır. Semiha Es *Hürriyet* için, yaz aylarında tatil beldelerini dolaşıp izlenimlerini aktarır. Bunlara ek olarak, Ümit Deniz'in 1955'te *Hürriyet*'te tefrika ettiği *Cenup'tan Geliyorum*'dan söz etmeden olmaz. Deniz, ülkenin Güney coğrafyasında görüp yaşadıklarını, Batılı bir antropoloğun üslubu ve politik duruşuna öykünerek anlatmaktadır. Deniz'in panama şapkalı fotoğrafının eşlik ettiği *Anadolu'da Hâlâ İnsan Kurban Ederek Ayin Yapanlar Var!* başlıklı bölüm, Siirt'teki Yezidileri anlatmaktadır. Burada iddiâ edildiğine göre, Türkçe konuşamadıkları özenle vurgulanan Yezidiler, Müslüman kurban etmeyi sevap işlemek olarak görürler.

Memleket basınının alâmet-i fârikalarından biri tefrikalardır. Elliler de bundan âzâde değildir. Pehlivan tefrikalarından savaş ve kahramanlık anılarına, seyahat notlarından millî tarihten sayfalara, edebî metinlere kadar çeşit çeşit tefrika ile karşılaşırız bu dönemde de. Bunların en ilgi çekicilerinden biri, *Yeni Sabah*'ın 1950'de tefrika ettiği *Mısır Sarayındaki Şahane Aşk*'tır. Mısır Kralı Faruk'un gönül meseleleri, bu yıllarda adeta millî meselelerimizden biri hâline

gelmiş ve Faruk, okur merakını tahrik edebilmek için bir Kazanova olarak sunulmuş, gönül ilişkileri şehevi göndermelerle bezenmiştir. Sabiha Gökçen'in anıları, ilk kadın savaş pilotu sayılması hasebiyle hem bir kahramanlık hikâyesi, hem de Mustafa Kemal'in yaşamından kesitler sunan bir figür olarak *Resimli İstanbul Haftası*'nda yer bulmuştur. Tarihî roman tefrikaları genelde Bizans ve Osmanlı saraylarından taht kavgaları, fetihler, harem hikâyeleri ve katliamlarla örülüdür. *Resimli İstanbul Haftası*'ndaki *Yıldırım'ın İntiharı* başlıklı tefrika, çizgi roman formatındadır. Alemdaroğlu'nun yazdığı, Ercüment Kalmık'ın resimlediği tefrika, her yaştan okurun ilgisine hitap etmektedir. *Hayat* dergisindeki *Taht Uğruna Baş Veren Sultanlar* da bu neviden sayılabilir. Nebioğlu Yayınevi'nin *Hayat, Aşk, Heyecan, Macera* sloganıyla çıkardığı *Resimli Romans* gibi dergiler ise bütünüyle hikâye tefrikaları üzerine kuruludur. Genelde aşk hikâyeleri, bazıları resimli roman olmak kaydıyla yayınlanmaktadır. *Milliyet*, biraz daha farklı bir yol seçip, Murat Davman polisiyelerini tefrika eder. Gazeteci Ümit Deniz'in kaleme aldığı yerli polisiyeler, gazetenin vazgeçilmez unsurlarından biridir. *Vakit* gazetesi tefrikalara diğerlerinden biraz daha fazla yer verir. Dönemin ruhuna uygun olarak, polisiye vakalar tefrikalara konu edilir. *Adalet Tarihinin Kanlı Cinayetler Serisinden* üst başlığıyla yayınlanan gerilim ve korku unsurları barındıran polisiye hikâyelere rastlarız gazetede. Ayrıca, *Fırıldak Ömer, Koca Rüstem* gibi kâh mizahî, kâh tarihî karakterlerin başrolünde olduğu tefrikalar da eksik olmaz. Dünya, kitlesel savaşlar dönemini henüz geride bıraktığından, harp hatıraları, harbin yarattığı tahribatlar ve acılar tefrikalar için gözde konulardır. *Havadis* gazetesi, *Umumi Harpte ve Mütarekede Bir Yedeksubayın Hatıraları*'nı yayınlarken, yakın tarihteki travmaların ve hamâsî kahramanlık hikâyelerinin rüzgârını arkasına almaktadır.

Olağanüstü olaylar, ürkütücü maceralar, mucizeler de günler süren tefrikaların malzemesidir. *Hürriyet* gazetesinde, *Yeşil Cehennem* başlığıyla sunulan *Amazon'un Fethedilemeyen Ormanlarını Aşan İnsanların İnanılmaz Maceraları*, popüler basını var eden, duygusal etki yaratmaya yönelik, olağan dışı olaylarla tiraj sağlamaya yöneliktir. Yine, *Garip Hissikablelvuku Hadiseleri* başlıklı tefrikada ise gerçeküstü hikâyeler sunulmaktadır okura. Bilim kurgu türünün bir örneği sayılabilecek *Merihliler Arz Küresinde*, *Halkçı* gazetesinin macera romanı olarak lanse edilir. *Halkçı*, avantür tefrikalarıyla ünlü bir gazete olarak, *Ölüm Tuzağı* dizisiyle *Mısır Ehramları Arasında* da gezdirmektedir okuru.

Polis-Adliye Muhabirliğinin Altın Çağı

Okuru maceradan maceraya sürükleyen tefrikalara, polis-adliye haberleri eşlik eder ellilerde. Hemen hemen her gazetenin farklı adlarla polisiye vakalara

yer verdiği bir köşesi vardır. Bunun yanında, *suçlu*larla röportajlar, karakolların hâli, şehir halkına tebelleş olan yankesici, gangster, mütecaviz ve katillerle ilgili dehşet verici veya magazinel nitelikli haberlerden de söz etmeliyiz. *Vakit* gazetesinde örneğin, *Poliste* üst başlığıyla cinayet, gasp, dolandırıcılık hikâyeleri kısa kısa anlatılır. Aynı gazetenin *Mahkeme Koridorları* köşesinde de, adi suçlardan yargılananların hikâyelerine yer verilir. *Hürriyet*'te de, *Polisle 24 Saat* adı altında, polis-adliye vakaları hikâye edilir. Bununla yetinmeyen gazete, *Yaşanmış Facialar* adıyla son 25 yılda meydana gelen polisiye vakaların en çarpıcılarını, fotoroman olarak yayınlar. Gazete, rakiplerinden bir adım öne geçmiş, görsel malzeme kullanarak, konu ettiği olayların etkisini arttırmıştır. *Dünya* gazetesi, cezaevlerindeki yaşamı konu alan tefrikasını, Bedii Faik imzasıyla ve *Hapisane ve Hapisanecilerin Hayatı* adıyla yayınlar. Faik, cezaevlerine giderek, mahkûmların ilginç ve ürpertici hikâyelerini dinlemiş, orada zamanın nasıl geçtiğini anlatmıştır. *Cumhuriyet* de bu yarışta geri kalmaz ve *Geçmişte Büyük Cinayetler*'i tefrika eder. Muhip Özay, *Yeni İstanbul*'da, *Bir Adliye Doktorunun Not Defterinden* başlığıyla, dehşet verici cinayetlerin ayrıntılarını yayınlar. Fotoğraflı bir röportaj biçiminde yayınlanan *Kadın Katiller*, Şemsi Katıltan imzasıyla *Yeni Sabah*'ta yer alır. Gazetenin cinaî vakalara ilgi-

5 Muharririn, 2 Sekreterin, 5 Fotoğrafçının ve yüze yakın Film yıldızının hazırladığı muazzam eser :

Yaşanmış Facialar

YARIN ÇIKIYOR

Son 25 yıl içinde olmuş vak'aların her biri birer roman haline getirilmiş aşk, hüzün ve ibret dolu hikâyeleri, en kıymetli film yıldızları tarafından şöhretli rejisörler nezaretinde ve şahâne tablolar halinde canlandırılmış hakiki hayat vak'aları...

Her hafta bir mevzu · Her kitap 50 kuruş

YARIN ÇIKACAK İLK KİTAP

Aşk Yatağında Öldürülen:

TATAR GÜZELİ SULHİYE

14 sene evvel Şehremininde cereyan etmiş olan bu faciayı "Öldüren Dudaklar„ muharriri üstad Halûk Cemal Beydeşman yazdı. İbret verici sahnelerini dansözlerin en güzeli Türkân Şamil ve Ateş Böceği Yalçın canlandırdılar.

5 RENKLİ FOTO OFSET KAPAK — RENKLİ TABLOLAR — HAKİKİ VE SÜRÜKLEYİCİ BİR MEVZU, İBRETLE OKUYACAĞINIZ BİR FACİA

Neşreden: Harman Yayınevi — Ege mıntakası genel bayii : Hamdi Bekir Gürsoylar — İstanbul ve Taşra bayii: Ahmet Şilliler — Vilâyet karşısı No. 37/1.

YARIN ÇIKIYOR

Hürriyet, bazı çarpıcı polisiye vakaları "Yaşanmış Facialar" adıyla fotoroman olarak yayınlıyordu.

si, gaddarca işlenmiş cinayetleri konu eden tefrikalarla devam eder. Polisiye haberler, tefrikalar ve röportajlara ekleyebileceğimiz bir başka format, meşhur bir örneği İlhan Tarus'un *Halkçı*'da yayınlanan *Yeşilkaya Savcısı* romanı olan adalet sisteminin işleyişini anlatan metinlerdir. *Yeşilkaya Savcısı* tefrika edildiği dönemde, ses getirmiş, daha sonra da kitap olarak yayınlanmıştır. Tarus'un savcılık yaptığı döneme ilişkin hatıralarını konu etmektedir.

Elliler aynı zamanda günümüzün birçok tanınmış, rüştünü ispatlamış köşe yazarının da çıraklık devrine veya yıldızının parlamaya başladığı döneme denk düşer. Elliler dönemi, Çetin Altan ile Bedii Faik'in genç ve acar dönemleridir. *Yeni Ulus*'ta *Şeytanın Gör Dediği* köşesini yazan Altan, daha sonra benzer politik çizgideki *Halkçı*'ya geçerek birinci sayfada aynı isimdeki köşesinde yazılarına devam eder. Daha sonra 1955'te *Milliyet*'te Peyami Safa'dan boşalan yere yerleşir ve uzun süre burada yazmayı sürdürür. Ellilerin başında *Milliyet*'te, *Yeni İstanbul*'da fıkralar yazan Bedii Faik ise kısa süre sonra *Dünya*'nın önce Falih Rıfkı Atay ile beraber ortağı, sonra tek sahibi olacak ve basın tarihindeki yerini alacaktır. Aziz Nesin, ellilerin sonunda artık gazeteler arası transfer yarışının gözdesi olmuştur. Kalem kavgaları, polemiklerle birlikte anılan gazetecilik deneyimi, keskin zekâsı ve sivri diliyle inşâ ettiği yazar kimliğinin mütemmim cüzüdür. 1958'de *Akşam* gazetesine transfer edildiği gazetedeki boy boy reklamlarla duyurulur. Ellilerin yıldızlarını sayarken Abdi İpekçi'yi unutmamak gerekir. İpekçi, 1954'te yazı işleri müdürü olarak geldiği *Milliyet*'te bir süre sonra başyazarlık yapmaya başlar. İpekçi sayesinde basın piyasasında birçok yenilik ortaya çıkar. Mesela, *yılın adamı*, *yılın olayı* ve *yılın sporcusu* ödülleri, gazetenin hem okur ilgisi çekmesini, hem de basın tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş olmasını sağlar. İpekçi, 1979'da bir suikasta kurban gidene kadar *Milliyet*'i Türkiye'nin önde gelen gazeteleri arasına sokar ve basının altın çocuğu olarak parlak bir kariyere sahip olur.

Bunun yanında, kadın köşe yazarları yaygınlaşmaya başlar. Basın piyasasına renk getiren ve cesurca girişimleriyle anılan *Yeni Sabah*'ın sahibi Safa Kılıçlıoğlu, Müşerref Hekimoğlu ile Lale Oraloğlu'na birer köşe tahsis eder. Eşi Mümtaz Faik Fenik ile birlikte DP yanlısı *Zafer*'i çıkaran Adviye Fenik, gazetenin her köşesinde vardır. Eleştiri ve gezi yazıları en çok kaleme aldığı türlerdir. Nezihe Araz, Nihal Yeğinobalı, Esin Talu Çelikkan, Adalet Cimcoz kadın gazeteci/yazar deyince ilk ağızda akla gelenlerdir. Bu arada, Peyami Safa, Şevket Rado, Refik Halid Karay, Falih Rıfkı Atay ve Sabri Esad Siyavuşgil gibi eski kuşak yazarlar da elliler basınında ağırlıklarını hissettirmektedirler. Özellikle Şevket Rado, kitle iletişim araçlarının hepsinde arz-ı endam eder. Radyo mikrofonu başında, gazete köşelerinde, dergilerin yazı işleri bürolarında rastlarız ona. Çok yönlü, tatlı dilli, çalışkan ve yumuşak başlı bir yazardır. Neredeyse şehirli her ailenin haftalık alışveriş listesinde yer

alan *Hayat* dergisi, danışmanı olduğu Yapı ve Kredi Bankası'nın finansal desteğiyle yarattığı eserdir.

Ellilerde gazete idarehaneleri Bâb-ı Âli'de yıkılmak üzere olan eski konaklar ve iş hanlarındadırlar. Muharrirler, hatta yazarlar/başyazarlar alaylıdırlar. Gazeteci yetiştiren ilk yüksek okul 1950'de İstanbul Üniversitesi'nde, Gazetecilik Okulu adıyla açılır. Bir önceki dönemin demiryolu taşımacılığına bel bağlayan dağıtım faaliyeti, ellilerde karayolunun avantajlarıyla tanışır. Gündemin ateşi sönmeden günlük gazeteleri Anadolu'ya dağıtmak için yola koyulan kamyon şoförleri zaman zaman ölümlü kazalara da karışırlar. 1957'de *Akşam*'ı satın alarak, akşam gazetesinden günlük gazeteye dönüştüren Malik Yolaç, karayolu rekabetinden sıyrılabilmek için gazeteyi uçakla dağıtmaya başlar. Basın tarihinde bir ilk olan bu tecrübe *Akşam*'ın tirajını arttırır. Gazete karikatürleri de dönem basınının anılmaya değer unsurlarıdırlar. Büyük gazetelerin namlı karikatüristleri, siyasî karikatürleriyle birer başyazar kadar etkilidirler. *Ulus* gazetesi çizeri Ratip Tahir Burak, Menderes'in en büyük huzursuzluk kaynaklarından biridir. Burak, Menderes başta olmak üzere, birçok DP ileri gelenini kadınsılaştırarak veya doğrudan kadın kılığında çizer. Siyasî muhalefeti cinsiyetçi aşağılamalarla sürdürmeye çalışan çizer, muhatapları tarafından açılan hakaret davalarıyla cebelleşmektedir o yıllarda. Turhan Selçuk, Ferruh Doğan ve Altan Erbulak da dönemin karikatüristleridir. Kadın, çocuk, spor ve tatil ilaveleri çıkarmak gazetelerin daha fazla tiraj yakalamak için başvurdukları yollardandır. Çocuk ilaveleri kimi örneklerde çocuk okurların katkılarıyla hazırlanmaktadır. Türkiye Yayınevi'nin *Çocuk Haftası* adlı tematik bir dergisi bile vardır. Abdullah Ziya Kozanoğlu hikâyeleri, Kemallettin Tuğcu romanları, ahlâk ve din bilgileri ile bu dergi, *Zararlı Çocuk Neşriyatına Paydos!* sloganıyla çıkar.

Tamı tamına onyıllık bir dönemi iktidar partisi olarak DP ve ana muhalefet partisi olarak CHP'nin mücadele ettikleri bir siyaset gündemi içinde geçirmiştir elliler basını. Uluslararası ilişkiler, ekonomi ve toplumsal yaşamın her alanındaki Amerikan etkisi altında geçiren basın, 27 Mayıs Darbesi'nin ardından, istisnaları saymazsak, bir şenlik havası içindedir. Basın üzerindeki ağır baskılar, kesinleşmiş veya kesinleşmesi muhtemel hapis cezaları bir anda ortadan kalkmıştır. Çatışmalı siyasî ortam, askeriye, bürokrasi ve üniversitelerin huzursuzluklarının yarattığı gerilim son bulmuştur. Büyük gazeteler 27 Mayıs ertesini, *Türk Ordusu Vazife Başında, Silahlı Kuvvetlerimiz Bütün Yurtta İdareyi Fiilen Ele Aldı* (*Hürriyet*); *Türkiye'nin Kahraman Silahlı Kuvvetlerimiz Tarafından İdaresinin İkinci Günündeyiz* (*Cumhuriyet*) gibi başlıklarla görmüşlerdir. Bundan sonraki onyıllık dönem de, yeni bir darbeye kadar basın-iktidar ilişkilerinin benzer gerilimler içinde yaşanacağı, devrime ilişkin umutlar ile sokak çatışmalarının iç içe geçtiği bir zaman dilimi olacaktır.

Forum *Dergisi*

KADİR DEDE

Forum, 1 Nisan 1954 tarihini taşıyan ilk sayısından itibaren on beş günde bir yayımlanan, 1968 yılına kadar faaliyet göstermişse de Türk siyasî ve düşünce hayatında 27 Mayıs 1960'a kadar sürdürdüğü çizgisiyle yer etmiş bir dergidir. 1950'li yıllara ilişkin anlatılar genellikle merkezine Adnan Menderes ve DP'yi yerleştirmektedirler. Ancak *Forum*'u da dâhil edebileceğimiz belli örnekler, ellili yılların akademik dünyası ve düşünce hayatında önemli bir yere sahiptir. Dergi, neredeyse tamamı Cumhuriyet döneminde doğan, yüksek öğrenimlerini yurt dışında tamamlayarak kırkların sonunda akademisyen olarak ülkeye dönen aydınlar için bir buluşma yeri olmuş, söz konusu isimlerin Batı'da gördüklerini ülkeye aktarma çabalarına katkı sağlamıştır.

Derginin yayına başladığı 1954 yılının gelişmeleri, hem *Forum*'un çıkmaya başladığı ortamı anlamak, hem de böylesi bir derginin çıkışının taşıdığı önemi anlamlandırabilmek açısından dikkat çekicidir. 1950'de % 53'lük oy oranıyla iktidara gelen DP'nin ilk döneminin artık sonuna gelinmiş, geride kalan dört yıl yer yer sıkıntı ve çelişkiler barındırıyorsa da, içinde bulunulan dönem için oldukça başarılı bir tablo oluşturmuştur. Tablonun bir boyutunda bütünüyle iktidarın başarısı olarak lanse edilen gelişmeler yer almaktadır. DP, 1948'de 1.756 taneden ibaret olan traktör sayısını on binlerin üzerine çıkaran, tarımsal üretimde ekilebilir alanı neredeyse yarı yarıya artıran, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri geri planda kalan karayolu yapımına ağırlık vererek en ücra köyleri dahi kentlere bağlayan ve bu yolla köylüyü ekonomik bir aktör olarak ticarî mübadeleye dâhil eden; neticede millî geliri % 15 oranında artıran aktör olarak tanımlanmakta ve kendisini de bu yönleriyle cazip kılmaktadır. Bu başarının oldukça dar bir kısmında yapısal ve kalı-

cı dönüşümlerin etkisi olmasına ve *başarıyı* dünya konjonktürünün geçici gerekleriyle kredi ve yardımların plansız dağıtımı ortaya çıkarmasına rağmen, o dönemde böylesi *büyü bozucu* yorumların dikkate alındığı söylenemez.

İktidarının ilk döneminde DP'nin tartışma konusu olan asıl yönü, güncel siyasette –özellikle de CHP karşısındaki– tutumu olmuştur. DP'nin "Yeter! Söz Milletindir" sloganı eşliğindeki iktidar yürüyüşünde, CHP'nin Tek Parti Dönemi'ndeki sicili kolaylaştırıcı bir etkendir. Demokrasinin temel kıstas sayıldığı yeni dünya düzeninde, tek parti istibdadıyla özdeşleşen parti karşısında DP, kendisini demokrasinin tarafında konumlandırmıştır. Özellikle, tek partili yapıyla özdeş birçok antidemokratik kanunun eleştirisi ve değiştirilmesi vaadi, 1946-1950 yılları arasında DP söyleminin önemli bir bileşeni olmuştur. Ancak dört yıllık iktidarında, bu konuda ne ölçüde ilerleme kaydedildiği kuşkuludur. Öncelikle söz konusu yasaların önemli bir kısmı yürürlükte kalmış, buna üniversiteler üzerinde denetimi arttıran ve mensuplarının siyasetle ilgisini yasaklayan yenileri eklenmiştir. Ayrıca iktidar, kendi döneminde çıkarılan basın kanununu kısa bir süre içinde yeni cezalandırma ve yasakları içerecek şekilde değiştirmiştir. Bu değişiklik, başta *Ulus* gazetesi olmak üzere, kendisine muhalefet eden yayın organlarının mensuplarının açılan davalar yoluyla baskı altına alınması çabalarıyla da paraleldir. 1954 seçimlerinin hemen öncesinde ise ana muhalefet partisi CHP'nin mal varlığı, çıkarılan kanun gereği tartışmalı şekilde hazineye devrettirilmiştir. Netice itibarıyla, sürekliliği noktasında şüpheler olabilecekse de başarısı ortada olan ve buna bağlı olarak yeni bir seçim zaferinden kuşku duyulmayan iktidarın, işler yolundayken dahi muhalefetle olan gerilimli ilişkisi gelecek adına soru işaretleri yaratmaktadır.

1954 seçimleri, DP adına, kazanılan oy oranının % 58,42'ye çıktığı görkemli bir zafere karşılık gelmektedir. Ancak ulaşılan zirve, diğer yönden inişin de başlangıcıdır. Özellikle, demokrasinin yerleşip gelişmesi noktasında DP'ye destek vermiş aydınların yabancılaşmasının miladı sayılabilecek bu yıl, Başbakan Menderes özelinde kalıcı bir zihniyet dönüşümünün de ipuçlarını sunmaktadır. Ahmet Emin Yalman'ın da yer aldığı bir sohbette Menderes, seçimlerin tuttukları yolun vatandaşlar tarafından ne ölçüde beğenildiğinin göstergesi olduğunu söyler. Bu beğeniden çıkardığı sonucu ise çevresiyle olan ilişkilerinin artık ne şekilde değişeceğini vurgulayarak ortaya koyar: "Şimdiye kadar ben, siz gazetecilere danışmaya değer veriyordum. Acaba ilaç diye aspirin mi, yoksa optalidon mu kullanmak münasiptir diye fikrinizi soruyordum. Halkın coşkun güveni şimdi şunu belli ediyor ki, böyle bir danışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime son kararı vereceğim, dilersem aspirin, dilersem optalidon kullanacağım."

1954 yılı, DP'nin ve dolayısıyla ülkenin geleceği adına çok şeylere gebe olan bir eşiğe tekabül etmektedir. DP'nin karşısında, bir yanda karşılıklı ilişkilerinin biçimi demokratik teamüllerden gün geçtikçe uzaklaşan CHP, diğer yanda ise desteğini giderek yitirdiği ve kısa bir süre içinde aktif bir muhalif tavır alacak olan basın ve aydınlar bulunmaktadır. 1954 yılı, Cem Eroğul'un DP dönemini betimlemede başvurduğu dönemsel sınıflandırma bakımından *yükselme devri*nin sonu ve *duraklama devri*nin başlangıcıdır.

İşte *Forum,* bu başlangıçla eş zamanlı olarak yayın hayatına girmiş ve öncelikli olarak geride kalan yükselme devrinin akabinde kötü gidişi engellemeye çabalamıştır. Çıkış noktasında dergi, iktidara, "Aspirinin ya da optalidon'dan hangisinin içilmesi gerektiğini" ne CHP'ye, ne de başka bir siyasal örgüte bağlı olmaksızın, samimiyetle anlatma gayretindedir. Ancak çabalarının dikkate alınmayışı –hatta tepki görmesi– dergiyi ve mensuplarını bu çözümsüzlük yumağının içerisinde aktif siyasetin bir parçası ve yıkılma sürecinin hızlandırıcılarından biri hâline getirecektir.

Forum'un Çıkışı ve İlk Dönemi

Onbeş Günlük Tarafsız Siyaset, İktisat ve Kültür Dergisi Forum'un ilk sayısı, 1954 seçimlerine bir ay kala, *Fikir Meydanıdır* alt başlığı ile yayımlanmıştır. Bu sayının başyazısını oluşturan imzasız *Forum'un Davası* başlıklı metin, derginin çıkış amacı ve genel politikasını özetlemektedir. Burada *Forum* isminin seçimi, sözcüğün tarihsel geçmişiyle irtibatlandırılmaktadır. Yazıda, Roma döneminde hür site vatandaşlarının müşterek meselelerini konuştukları meydanın, günün Batı demokrasilerinde fikirlerin serbestçe söylenip tartışılabildiği yer olarak sembolik bir anlam edindiği belirtilirken, bunun, Türkiye'nin de ihtiyacını duyduğu bir pratiğe tekabül ettiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla dergi, ülkede kararlı bir hürriyet düzeninin kurulabilmesi için meselelerin hür ve seviyeli bir şekilde tartışılması gerektiğinden hareket etmekte; tartışma eksikliğinden ya da sağlıksızlığından kaynaklanacak gerginliklerin önüne geçebilmek amacıyla kurulduğunu dile getirmektedir. Dergi, ülke meselelerinin korkusuzca, samimiyet ve dürüstlük içinde tartışılabilmesini amaçlamakta; tartışmaların, gerek oku-

Forum dergisinin ilk sayısı.

yucu mektupları gerek eleştiri ve notlarıyla aydınlarca zenginleştirilmesine çabalanacağını vurgulamaktadır. Seviyeli düşünce ve görüşlere her zaman açık olunduğu vurgusu, fikir sahasında dogmatizmin, alıntıcılığın ve her sorunun yalnız bir cevabı olabileceği düşüncesinin demokrasiyle uyumsuz olduğu görüşü ile birlikte dile getirilmektedir.

Derginin önde gelen isimlerinden Osman Okyar'a göre, çıkışlarının ardındaki temel neden 1946'dan itibaren başlayan çok partili demokratik hayata fiilî ve düşünsel bir destek oluşturmaktır. Bununla bağlantılı olarak siyasî yelpazenin değişik kanatlarından birçok isme dergi sütunları açılırken ortak buluşma noktasını *özgürlük* ve *demokrasi* kavramları oluşturmaktadır. Kuruluşundan 1960'lara kadar uzanan süreçte söz konusu kavramlara yüklenen anlam farklılıkları ise dergi mensuplarının farklı yönlere savrulmalarına da neden olacaktır.

Derginin çekirdek kadrosunu, kırkların sonlarında eğitim amacı ile yurt dışına giden ve 1950'lerin başlarında yurda dönerek büyük kısmı Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde göreve başlayan akademisyenler oluşturmaktadır. Derginin önde gelen isimlerinden Aydın Yalçın, Türkiye'ye döndükten sonraki durumlarını betimlerken, kendileriyle I. Meşrutiyet'e giden yolda Türk aydınlarına Batı'da gördüklerini anlatıp somut öneriler sunan Namık Kemal ve arkadaşları arasında benzerlik kurmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurt dışından dönüşlerinde, tıpkı onlar gibi bir heyecan içinde olduklarını ifade etmektedir. Bu heyecan, Aydın Yalçın ve eşi Nilüfer Yalçın, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Osman Okyar, Ziya Müezzinoğlu, Bahri Savcı, Cahit Talas, Muammer Aksoy, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Kemal Salih, Bülent Ecevit ve Cavit Erginsoy gibi isimlerce *Forum* çevresi şeklinde adlandırılabilecek bir grubu ortaya çıkarmıştır. Anılan isimlerin ilerleyen yıllarda siyasal ve düşünsel açıdan varacakları farklı konumlar, derginin kuruluş aşamasında sahip olduğu entelektüel çeşitliliğin de göstergesi sayılabilir. Yine de bu geniş kadro karşısında derginin gerçek anlamdaki iki sürükleyicisi, Yalçın Küçük'ün de ifade ettiği üzere Aydın Yalçın ve Turhan Feyzioğlu'dur. Onların bu konumu, ilerleyen yıllarda yollarının ayrılmasıyla birlikte, derginin de etkisizleşmesi üzerinden anlaşılabilmektedir.

Kuruluşu sürecinde derginin sahip olduğu özellikler arasında, DP'ye karşı bir muhalefetin sürdürülmesi bulunmamaktadır. Bilakis, *Forum* çevresinin tarafsızlık vurgularına karşın, DP'ye olumlu yaklaştıkları birçok nokta vardır. Batı'da görüp hayranlık besledikleri demokratik yapı doğrultusundaki dönüşümün bir parçası olduğu müddetçe, DP ile derginin aynı safta oluşları şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak bu, iktidarın kayıtsız şartsız ve sürekli olarak destek-

lenmesi anlamına da gelmemektedir. Üstelik bahsedilen entelektüel çevrenin bir dergi aracılığıyla kendini ifade etmeye başladığı süreç, DP'ye dönük desteklerinin giderek kayboluşuyla da paraleldir. İktidar, ekonomik koşullar kötüleştikçe genel siyasî söylemini sertleştirmekte, kendini iktidara taşıyan demokrasi söylemini sandık ve millî iradeye indirgeyip yüzeyselleştirmektedir. Her şeyin doğrusunu kendi bildiği inancına kapılan bir partinin, özgürlük ve demokrasi ortak paydasında bir araya gelmiş bir aydın grubunun desteğini daha fazla sürdürebilmesi zaten olanaksızdır. Dolayısıyla, *Forum*'un ilk sayısından itibaren ortaya çıkan manzara, demokrasiye atfedilen anlam ve içeriğin, söz konusu grup ile iktidar çevresi nezdinde oldukça farklı olduğudur. Bu noktada da dergi sayfaları, demokrasinin kökleşmesi için gerekli zihniyet ve kurumsal mekanizmalar hakkında çok sayıda metne yer vermiştir.

Örneğin, ilk sayıda Turhan Feyzioğlu, gerçek bir demokrasinin varlığının delilinin serbest seçimlerle iş başına gelen iktidarın karşısında serbestçe siyasî faaliyette bulunabilen bir muhalefet olduğunu belirtmektedir. Parlamento çoğunluğuna sahip olan partinin ülke yönetiminden sorumlu olduğu, ancak bunu yaparken azınlıkta kalanların haklarına saygı gösterip serbest eleştiriye engel olmaması gerektiği de vurgulanan hususlar arasında yer almaktadır. Halktan aldığı desteği istediğini yapmaya gerekçe olarak sunan iktidarların demokrasi adına bir tehlike olduğunu ifade eden Feyzioğlu, bu tavrın demokrasiyi bir anda çoğunluk istibdadına götürebileceği fikrindedir. Üstelik ona göre, çoğunluğun istibdadı istibdatların en korkuncudur.

Dergide ortaya konan görüşler, parlamento çoğunluğunun bizzat bir istibdat yönetimine yol açmasının önlenmesi doğrultusundaki ilk ihtiyacı karşılıklı siyasî güçler arasında hakemlik rolü oynayacak bir kamuoyu olarak nitelemektedir. Böylesi bir kamuoyunu besleyecek olan ise özgür basın, dernekler ve özerk üniversite gibi kurumlardır. Bu vurgu, bir yönüyle dergi yazarlarının kendilerine biçtikleri rolü de ortaya koymaktadır. Kezâ dergi, kamuoyunu besleyecek birer kaynak olarak hem basının, hem de üniversitenin bir parçası niteliğindedir. Şerif Mardin'in 16. sayıdaki vurgusuyla bireysel özgürlükler, yerini devletin hürriyetini, istiklali ve bekasını ön plana alan tarihsel ve sosyolojik geçmişin aşılmasının sorumluluğu aydınların üzerindedir. Bu mesuliyetin gereği, DP'nin hürriyetler önünde engel niteliği taşır hâle geldiği noktada aydınların ve tabiî ki *Forum* dergisinin muhalif bir tavır sergilemesidir.

1954 seçimlerinin hemen ardından seçimlerde DP'ye oy vermeyen Kırşehir ilinin çıkarılan bir yasayla ilçe yapılması, iktidarın içinde bulunduğu durumun önemli bir göstergesidir. Bu olayın DP'yi demokrasiden, dolayısıyla aydınlardan uzaklaştıran sürecin erken dönem örneklerinden biri olarak da

nitelenmesi mümkündür. Anılan yasa, *Forum* sayfalarında, iktidarın kazandığı çoğunluğa inanıp güvenememesinden ötürü ileriki seçimlerde kendisini devirmesi muhtemel siyasî kuvvet unsurlarını ilk günden yıldırma çabası olarak yorumlanmıştır. Dahası bununla da yetinmeyen iktidar, seçim kanununda yapılan değişikliklerle birlikte muhalefet partilerinden seçime katılacak adaylar için prosedürü zorlaştırmış, muhalefetin radyodan yararlanmasını da yasaklayarak Devlet Radyosu'nun DP tekeline geçmesine neden olmuştur. Son olarak, *Tasfiye Kanunu* şeklinde adlandırılan ve Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve Üniversite Öğrenim Üyelerinin 60 yaş ve 25 yıllık hizmetini tamamlamış olanlarının "...re'sen emekliye sevk edilmelerini" öngören yasayla bu kurumlardaki bağımsızlığı da ortadan kaldırmıştır. Tüm bunların Meclis'te sahip olunan ezici güçle yapılması ve seçimde kazanılan desteğe atıfla bunun bir hak olarak görülmesi, *Forum*'un ilk sayılarından itibaren ortaya koyduğu eleştirel tavrın kaynağını oluşturmuştur.

Parlamentodaki ezici güce dayanılarak gerçekleştirilen tartışmalı yasama faaliyetleri karşısında derginin yazarları, demokrasi adına yola çıkan bir partinin vardığı konumun asıl nedenlerini de gündeme getirmişlerdir. Mukbil Özyörük ve Bahri Savcı'nın tamamen seçim sistemi üzerinden sürdürdükleri tartışmalara ve seçimlerde nisbî bir sistemin uygulanması önerilerine karşılık Turhan Feyzioğlu, partiler arasındaki ilişkilerde ahlâklı ve insaflı geleneklerin olmamasının içinde bulunulan durumu ortaya çıkardığını dile getirmektedir. Fakat parlamento çoğunluğunun demokratik yapıya verdiği zararlar artıp, çoğunluk *istibdadı*na ilişkin deliller çoğaldıkça, nisbî temsil sisteminin savunulması derginin genel politikalarından bir hâline gelmiştir. Derginin 26. sayısının başyazısında vurgulandığı gibi, serbest seçim, demokrasinin, hürriyetin şartlarından sadece birisidir ve sadece bu şartın varlığı demokrasi ve hürriyeti korumak için yeterli değildir. Dolayısıyla iktidar, demokrasi ve hürriyetin diğer şartlarını sağlamaya ve bunlara uymaya çağrılmaktadır. Bu çağrının arka planında ise demokratik yapı dâhilinde bir partinin aşırı güçlenmesinin önüne geçilebilmesi ve karşılıklı dengenin gözetildiği bir yapı arayışı vardır.

Çok partili parlamenter sistem içinde tek partinin egemen hâle gelişi ya da tek parti içerisinde tek kişi ya da grubun egemenliği bir kriz olarak nitelendirildiğinde DP, dönemi dâhilinde bunun en somut örneğini oluşturmaktadır. *Forum* sayfalarında bu sorunun çözümü, öncelikle egemenlik ve iktidarın, bağımsız toplumsal kurumlar arasında bölünerek siyasal iktidarın mutlak egemenliğinin önüne geçilmesinde görülür. Karşılaşılan vakalar, DP'nin yalnız kendi iradesiyle hareket ettiğini göstermektedir. *Forum*'un savunduğu ise gerçek anlamında ve sözde kalmayacak bir demokrasidir. İşçi örgütleri,

özerk üniversiteler, yerel hükümetler ve basın gibi merkezî hükümete karşı bağımsız olacak ve gerektiğinde ona karşı çıkarak keyfî hareketlerini frenleyecek toplumsal kurumların varlığı özgürlük adına yaşamsal öneme sahiptir.

Forum, özgürlüğün fikrî ve zihnî meşruiyet şartlarını iki gruba ayırmaktadır. İlk grupta insan hakları, ferdiyete saygı, serbest tartışma, başka fikre yer verme, azınlıkta kalanların haklarına vb. yer vermekte; ikinci grupta ise hürriyetin zihnî ve fikrî meşruiyet şartlarının korunmasına yönelik olarak bağımsız mahkemeler, bağımsız basın ve radyo, bağımsız meslekî kuruluşlar, özerk üniversite gibi hususları ortaya koymaktadır. Ancak bunların gerçekleşmesi hâlinde demokrasinin ve hürriyetlerin güvenliği sağlanmış olacak; çoğunluk istibdadı tehdidi ortadan kaldırılabilecektir. Bu doğrultuda dergideki yazılarda, egemenliğin tek elde toplanmasının önüne geçilmesi için Meclis içi ve dışında dağıtılması yöntemi benimsenmektedir. Meclis içindeki denge için iki farklı alt meclisin teşkilinin yanı sıra milletvekillerinin hem partilerine hem de seçmenlerine karşı bağımsız tavır sergileyebilmesi amacıyla düzenlemeler yapılması gerektiği savunulmaktadır. Meclis dışında gerçekleşecek bir paylaşım için ise yasaların anayasal denetimi ile hak ve özgürlüklerin korunması için kurumsallaşmanın sağlanması gerekli görülür.

Forum dergisinin DP'ye yönelik eleştirileri yalnız siyasî boyutta kalmamış, özellikle iktisat kökenli Aydın Yalçın ve Osman Okyar'ın yazılarında iktidarın ekonomi politikası da tartışılmıştır. Bu doğrultuda Okyar, partinin ekonomi anlayışının tutarsızlığını sıkça konu edinmektedir. İktidarın kendisine model olarak 19. yüzyılın klasik liberal anlayışını aldığını, ama hedef olarak devletin geniş yatırımlarını ve desteğini gerektiren sahaları belirlediğini söylemektedir. Fakat başta çiftçinin desteklenmesi ve yol yapımları olmak üzere öngörülen program, giderek daha fazla devlet müdahalesi ve kamu yatırımı gerektirmekte ve enflasyonun yükselişini kaçınılmaz kılmaktadır.

Siyasî anlamda genel itibarıyla liberal bir çizgiyi benimseyen *Forum*cuların ekonomik

FORUM
FİKİR MEYDANIDIR
Sayı: 61
Bir İçtimaî Değişme ve İktisadi Gelişme Sistemine İhtiyaç

Forum, 01.10.1956.

görüşlerinde aşırı bir liberalizmden uzak durduğu söylenebilir. *Forum* yazarları, bir yandan ekonomik düzen üzerinde devlet müdahalelerinin gerekliliği üzerine eğilirken, diğer taraftan da bununla bağlantılı olarak merkezî planlamadan yana bir tavır sergilemiştir. Bu planlama, ekonomiden ziyade siyasî maksatlarla alınan kararların ekonomiyi olumsuz etkilemesinin ve dolayısı ile enflasyonist baskıyı arttırmasının bir çözümünü sağlayabilmesi amacı ile hazırlanacak; Sovyet tipi fiziki planlama ile ilişkisi olmayan, demokratik şartlara uygun bir istişare organı tarafından yürütülecek bir plan olacaktır. *Forum*cular, pek çok Batı ülkesinde ekonomi üzerinde devlet etkinliğinin arttırılmasını ve böylece devletin ekonomik planda yönlendiriciliğini savunan Keynesyen politikaları takip ederken; ülkede uygulanmasının da savunuculuğunu yapmıştır. Aydın Yalçın ve Osman Okyar başta olmak üzere derginin yazarlarının büyük çoğunluğu, Keynes'in öngördüğü üzere planlı ekonomiden ve ekonomik yapı üzerinde devletin genel anlamda belirleyiciliğinden yanadır. Hızlı ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için devletin makro ekonomik politikalar üzerinde önemli bir yer almasını savunmakta; buna karşılık hiçbir şekilde dışlanmayan özel sektörün de altı çizilerek devlet ile özel sektörün birlikte bulunacağı bir sistem önermektedirler.

Forum'un 1954 yılına dâir genel bir değerlendirmeyi içeren *Geçen Yılın Hadiselerine Bir Bakış* başlıklı 19. sayı başyazısı, DP'nin ikinci iktidar döneminin geleceğe dâir tasavvurlarda yarattığı tahribatı ortaya koymaktadır. Yazıda son birkaç yılın gelişmelerinin ülkedeki geleceğe dönük ümidi soldurduğu dile getirilirken, ülkede geçerli olan hürriyet havasının yerini ruhu kasvete boğan, yaşama ve çalışma şevkini baltalayan ağır bir sise bıraktığı savunulmaktadır. Kısa süre içerisinde tasvirde vurgulanan sis kendini giderek daha yoğun biçimde hissettirecek, bu da iktidar ile farklı muhalefet öğelerinin birbirleriyle olan ilişkilerini daha gerilimli kılacaktır.

DP ve *Forum* Gerilimi

Forum dergisi, bir basın organı olarak 1950'li yılların ikinci yarısında iktidar-basın ilişkilerinin takip edilebileceği bir alan olduğu gibi, yazar kadrosunun niteliği çerçevesinde iktidar ile üniversite ilişkilerine dâir de önemli bulgular sunmaktadır. Dolayısıyla, özellikle 1955 sonrasındaki ilişkilerin seyri, DP ile *Forum* kadar, iktidarın basın ve üniversiteye ilişkin tutumunun da bir göstergesidir.

1950 sonrasında DP iktidarının ilk uygulamaları arasında, basın alanındaki yasal düzenlemelerin daha liberal bir nitelik kazanması doğrultusunda değişiklikler yer almış, üstelik bu süreçte gazeteciler ile de yoğun bir işbirliği ser-

gilenmiştir. Benzer bir tablo üniversiteyle olan ilişkilerde de söz konusudur. DP, programında, üniversitelerin özerkliğine yer veren ilk partidir ve iktidara geldikten sonra da üniversite mensuplarıyla yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Fakat her iki sahadaki bu olumlu manzara, 1950'lerin ikinci yarısıyla birlikte bütünüyle değişecektir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu'nun şu sözleri ise, değişikliğin iktidar kanadındaki gerekçesini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır: "Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz, iktidar mesulleri sıfatıyla bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız." *Bir avuç aydın*ın bir araya geldiği bir kanal olarak *Forum* dergisinin böylesi bir demokrasi tanımını benimsemeyip benimseyenlere dönük eleştiri kaçınılmazdır. Ancak bu doğrultuda sergilenen gayretin devamında yeni krizler ortaya çıkmıştır. DP'ye dönük eleştiriler, eleştiri sahiplerinin iktidar tarafından baskı altına alınmasıyla sonuçlanmakta, yeni baskılar ise beraberinde yeni eleştirileri getirmektedir. Bu sarmal, düzenlemelerin sertleştirilmesi ve basın mensuplarının ispat hakkından dahi mahrum bırakılması, basın organları hakkında cezaî suç unsurlarının keyfî biçimde genişletilmesi; üniversitelerin özerkliğinin tamamen ortadan kaldırılarak öğretim üyelerinin tamamen hükümetin tasarrufu ile merkeze alınmasıyla sürecektir. Bu doğrultudaki uygulamanın ilk muhatapları arasında *Forum* yazarı olan akademisyenlerin olması ise tesadüf değildir.

Forum'un aydına yüklediği misyon, hak ve özgürlükler uğruna mücadele edilmesi, siyasî mekanizmaya katılım koşullarının sağlanması, haklarından mahrum olanlar olduğu takdirde bunların haklarını geri alabilmesinin kavgasının sürdürülmesini içermektedir. Buna ek olarak aydından, kendi çağlarında ve kendi sahalarında bütün güçleriyle önderlik yapması beklenmektedir. Fakat içinde bulunulan ortamın bunu giderek güçleştirdiği aşikârdır. Öncelikle iktidarın eleştiriye dâir bakışı, DP örneğini de aşacak biçimde olumsuzdur. Mardin'in dergi sayfalarında dile getirdiği gibi eleştiri, eskiden beri ihanet olarak görülmüş, padişahlıktan demokratik idareye kadar bu bakışta bir değişim olmamıştır. Bu noktada yapılması gereken ise aydınların davranışlarıyla prensiplerinden dönmeyeceklerini ilan etmeleri ve bizzat bu zihniyetle mücadele etmeleridir.

Forum'un ilk sayılarından itibaren üniversite özerkliği konusundaki vurgu ve eleştirileri, Mardin'in bahsettiği davranış biçiminin bir uzantısıdır. Hattâ denebilir ki, *Forum* çevresi ile iktidar arasındaki köprülerin bütünüyle atıldığı ilk alan üniversite konusudur. Özellikle 21 Temmuz 1954 tarihinde 65 yaşını ve 25 yıl hizmet süresini doldurmuş yargı ve üniversite mensuplarının

re'sen emekli edilebileceklerinin kabul edilmesi büyük tepkilere yol açmıştır. Muammer Aksoy ve Turhan Feyzioğlu'nun yazıları, bu tepkilerin *Forum* sayfalarındaki başlıca yansımaları olmuştur. Ancak eleştirel tavra hükümet kanadının yanıtı gecikmemiştir.

Hükümet ilk olarak Osman Okyar'ı dergide yazdıkları nedeniyle Bakanlık emrine alma girişiminde bulunarak *Forum*'a açıkça gözdağı vermiştir. Ardından, Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Aydın Yalçın ve Bahri Savcı'ya iktidarın yayınlardan duyduğu memnuniyetsizliği bizzat aktarmıştır. Sonrasında ise daha sert uygulamalar gündeme gelecektir. İlk olarak, 1945 yılında doçent olan ve profesörlüğe yükselme süresini tamamlamış bulunan Aydın Yalçın'ın bu kadroya atanması, senatodan çıkan olumlu karara rağmen hükümet tarafından onaylanmamıştır. Bunun üzerine 3 Kasım 1956 tarihinde, üniversite özerkliğini konu edinen akademik yıl açılış konuşmasında Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Turhan Feyzioğlu, iktidarın tutumuna eleştiriler yöneltmiş ve Aydın Yalçın'ın yükseltilmesi konusuna değinerek hükümeti kınamıştır. "İlim olmayan yerde yönetimin zulümle olacağını" Demirci Mehmet Efe'ye referansla belirten Feyzioğlu, sözlerini öğrencilere yönelik "...nabza göre şerbet vermeyin," öğüdü ile tamamlamıştır. Bu öğüt, iktidarın tepkisini çekmekte gecikmemiş ve süreç Feyzioğlu'nun bakanlık emrine alınmasıyla sonuçlanmıştır.

Derginin önde gelen isimlerine yönelik bu tutum yoğun protestolarla karşılaşmış, sonuçta Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın, Muammer Aksoy, Coşkun Kırca ve Şerif Mardin ile İstanbul Üniversitesi'nden Osman Okyar ve Ankara Hukuk Fakültesi'nden Münci Kapani iktidarı protesto ederek istifa etmişlerdir. Ayrıca yaşanan bu gelişmeler, 1950'lerin sonuna damgasını vuracak olan iktidar karşıtı öğrenci eylemlerinin erken dönem ör-

S. B. F. HADiSESi TAHKiKATI DEVAM EDiYOR

Doçent Kapani de istifa etti

Karaosmanoğlu, D. P. nin son kararlar ile programını inkâr yolunu tuttuğunu söyledi

Milliyet, 08.12.1956.

neklerinden birini ortaya çıkarmıştır. 1 Aralık 1956 tarihinde derslere girmeyen Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri protesto gösterilerinde bulunmuş; gösterilerde üç yüz kadar öğrenci ve gazeteci Oktay Ekşi gözaltına alınmıştır.

Forum yazarlarının akademik dünyadan çekilmeleriyle sonuçlanan bu süreç, *Forum*cuların Osman Okyar'ın ifadesiyle "...mecburen ve istemeyerek" aktif siyasete atılmalarının da fitilini ateşlemiştir. *Forum* çevresinin siyasî hayattaki adresi genel olarak HP olacaktır.

*Forum*cular Aktif Siyasette

DP'nin kurulduğu dönemde savunduğu ilkelerden ve demokrasiden giderek uzaklaşması, yalnız CHP ya da üniversite ve basın gibi organlarda değil, parti içerisinde de önemli bir muhalefetle karşılaşmıştır. DP yönetimi, kendi içerisinden yöneltilen eleştirilere de tahammülsüzlük göstererek görmezden gelecektir. Birçok konuda yaşanan fikir ayrılıkları nihayet, basının ispat hakkının ortadan kaldırılması neticesinde muhalif milletvekillerinin partiden kopmalarıyla sonuçlanmıştır. HP, DP'den kopan milletvekilleri tarafından ve bir yönüyle DP'nin kuruluş yıllarındaki demokrasi ve özgürlük söyleminin yeni sahibi olarak siyaset sahnesine çıkmıştır.

Forum dergisinin kuruluş sürecindeki vurgusu günlük politika içerisinde yer almayacağı, olayları bilimsel yöntem ve anlayış içerisinde tamamen bilimsel ve mutlak tarafsızlıkla ele alarak değerlendireceği yönünde olmuştur. Ancak gelişen süreç içerisinde siyasî ve hukukî koşulların DP'nin karar alma tekeli sonucunda giderek daha fazla yozlaşması neticesinde günlük politikaya atılmak kaçınılmaz bulunacaktır. Tarafın belirlenmesinde ise *ispat hakkı* genel demokratik hak ve özgürlükler arasında yer alışının ötesinde sembolik bir önem de kazanmıştır. Dergiye yansıdığı biçimiyle, ispat hakkı konusunda karşı karşıya olunan seçim oldukça nettir: "Ya hürriyet ve demokrasi yolu benimsenecek ve bütün demokrasilerde olduğu gibi ispat hakkı tanınacak yahut Napolyon'un, Hitler'in, Mussolini'nin, Peron'un ve bütün dikta rejimlerinin gittiği yola gidilerek ispat hakkına cephe alınacaktır."

HP'nin kurulması bir anlamda yukarıdaki ayrımda hürriyet ve demokrasi yolunu tercih edenlerin bir siyasî teşekkül oluşturmaları anlamına gelmektedir. İktidarın DP'de yarattığı yozlaşmanın sonucunda hür bir siyasî rejimin kurulması davasını gerçekleştirebilecek yeni bir oluşum gözü ile bakılan HP; *Forum*cularda hürriyete susamış ve aldatılmaktan bıkmış olan milletin kendine emniyet, güven ve hürmet teşkil eden hasretine cevap olabileceği inancını doğurmuştur. Bu konuda Aydın Yalçın, *Forum* yazarları ile partilerin-

den ihraç edilen milletvekillerinin adeta kader tarafından yan yana getirildiğini belirtirken, siyasî mücadelede etkinlik adına yeni bir partiyle DP iktidarına karşı hareket etmeye karar verdiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca DP'den ispat hakkı yönündeki tutumu nedeniyle ihraç edilen milletvekillerinden biri de *Forum* yazarlarından Turan Güneş'tir. Dolayısıyla gerek bu ismin varlığı gerekse savunulan ilkelerin ortaklığı, *Forum* çevresi ve ispatçı milletvekilleri arasında bir yakınlaşmayı mümkün kılmış; yeni partinin tüzük ve programının hazırlanmasına bizzat Güneş, Feyzioğlu ve Yalçın katılmışlardır. Partinin kuruluşunun ardından ilişkiler sıkı bir şekilde sürmüş, örneğin *Forum*cular, bütçe görüşmelerinde kullanılan metinlerin hazırlanmasına katkıda bulunmuşlardır. 1957 seçimleri yaklaşırken gündeme, *Forum*cuların HP'den milletvekili adayı olmaları gelecektir. Tempo kazanan siyasî hayatta CHP'de de önemli değişimler yaşanmakta, program ve vaatlerinde demokratikleşme ön plana çıkmaktadır. Gelinen noktada, 1950 öncesini andıran bir tablo, yer değiştiren partiler ile yaşanmıştır. DP, iktidar partisi olarak kendisini 1930'ların CHP'sine benzer biçimde konumlandırırken, karar ve uygulamalarının karşısında herhangi bir eksende muhalefet edilmesinden giderek daha hoşnutsuz olmuştur. Çok partili bir siyasal hayatta otoriter tek parti yönetimlerinin kurulamayacağı eleştirisi başta olmak üzere iktidarı giderek diktatörleşmekle suçlayan ise bu defasında CHP'dir.

Forum yazarları açısından 1957 seçimlerinin anlamı, farklı partiler altında siyasete atılarak milletvekili adayı oluşlarıdır. Yazarlardan Aydın Yalçın, Coşkun Kırca ve Şerif Mardin HP'ye katılırken; Muammer Aksoy ile Münci Kapani de aynı partinin listesinden bağımsız milletvekili adayı olmuşlardır. Buna karşılık Turhan Feyzioğlu ve Osman Okyar tercihlerini CHP'den yana yapmışlardır. Seçim sonuçları ise derginin öngörülerini bütünüyle boşa çıkaran bir niteliktedir. Dergi sütunları, seçim öncesinde HP'nin 300'e yakın milletvekili çıkaracağı tahmininde bulunmuşsa da sonuç yalnızca dört milletvekilliği olmuş; bu ise parti bağlamında ayrı saflara katılan yazarlar arasında derin bir moral bozukluğunu da beraberinde getirmiştir.

HP kadroları 24 Kasım 1958 tarihindeki kongresinde CHP'ye katılma kararı almıştır. Bu durum, *Forum* açısından da önemli sonuçları barındırmaktadır. Öyle ki HP'nin başarısızlığının ardından Aydın Yalçın sahneden çekilmeyi tercih edecektir. Yalçın Küçük'ün *Aydın Üzerine Tezler*'de "...yaşamında en bağlı kaldığı unsurunu CHP düşmanlığı" olarak nitelediği Yalçın, seçimlerin ardından dergiden ayrılarak konuk öğretim üyesi olarak ABD'ye gitmiştir. Onun ayrılığı, Feyzioğlu'nun CHP'den milletvekili olması ve DP'ye karşı sürdürülen mücadelede HP'nin başarısızlığı, ülkenin muhalif diğer unsur-

ları gibi *Forum* yazarlarını da CHP'yle yakınlaştırmıştır. Bu yakınlık, derginin henüz beşinci sayısında kaleme alınan *CHP Çıkmazı veya CHP'sinin Eksikliği* başlıklı yazıdaki tavsiyenin üç yıl sonra yerine getirilmesi niteliği taşımaktadır. 1954 seçimlerinin sonuçlarının değerlendirildiği imzasız bu yazıda CHP'ye yöneltilen öneri "...çağın özelliklerine göre fikriyatını tesbit edecek kuvvetli fikir kadrosu, bu fikirlerin gerçekleştirilmesini sağlamak ve iktidarın icralarına karşı yeni alternatifler üretecek teknik ve ihtisas kademeleri manzumesinin meydana getirilmesi"dir. 1950'lerin sonunda CHP'nin ihtiyacı olan kuvvetli fikir kadrosunda, HP üzerinden CHP'ye katılan *Forum*cuların önemli bir ağırlığı olmuştur. Bu, CHP'nin gücünü seçim sonrasında parlamentoda kazanılan sandalye sayısından daha fazla arttırmış ve DP ile sonu 27 Mayıs'a varacak olan çatışma durumunu kökleştirmiştir.

27 Mayıs'a Giderken

1957 seçimlerinin ardından oluşan tablonun en temel niteliği, iktidar ile kendi yanında olmayan farklı muhalif unsurlar arasında gerilimin bir an bile düşmemesi olmuştur. Basına, yargıya ve akademisyenlere yönelen baskının yanında, İsmet İnönü ve Kasım Gülek gibi parti ileri gelenlerinin fiziki şiddete maruz kalması karşısında *Forum*, DP'ye yönelik sert eleştirilerin seslendirildiği bir kanal halini almıştır. İktidar çevrelerinde CHP'nin kapatılabileceğinin dahi zikredilmesi karşısında dergi DP'yi "...hürriyet ve demokrasiye musallat olmuş ve olmaya devam eden" bir parti olarak nitelendirmiş, CHP hakkında ise *"...hürriyet ve demokrasi bayrağını başta tutan ve hukuk sisteminin sembolü hâline gelmiş"* parti yorumları yapılmaya başlanmıştır.

Forum'un 147. ve 27 Mayıs 1960'tan önceki son sayısındaki *Yol Kavşağı'nda* başlıklı başyazı ise adeta yakın geleceğin tasvirini yapmaktadır:

> Siyasal yaşamın nihai yol kavşağına gelmiş bulunuyoruz. Bu yolun bir yanında tek parti yönetimi diğer yanında ise çok parti yönetimi vardır. DP iktidarı 1954 yılından başlayarak adım adım tek parti sistemine gitmektedir. *Forum*'un yıllardır savunduğu görüş milletçe selamet demokrasi kurallarına alışmaktır. Ulusun gelişme yolunda farklı düşüncelerini ifadesine şiddete başvurmadan olanak sağlamak, idarenin halk oyu ile sürekli denetlenmesiyle bağımsız fikir sahibi yeni kuvvetlerin gelişmesine olanak sağlamalıdır. Sonuç olarak, DP şiddete başvurmasına karşın milletin büyük olgunluk içinde bulunması, sevinçle karşılanmalı ve geleceğe iyimser bakılmalıdır.

Forum dergisi, 1961 müdahalesini büyük ölçüde benimseyen aydın cephenin önemli ve başta gelen aktörlerinden biridir. Bunun yanı sıra başta Turhan Feyzioğlu olmak üzere *Forum*'un ileri gelen yazarları, kurucu Meclis üyeliği vb. kurumlarda yer alarak yeni dönemin şekillendirilmesinde başat bir rol oynamışlardır. Fikirlerin doğrudan yönetimde olmasının bir anlamı yazarların gündelik siyasetin başlıca aktörleri hâline gelmeleri olmuştur. Bu ise dergiyle olan ilişkilerini giderek zayıflatmış ve derginin yönetiminin kurucu kadroda yer almayan yepyeni isimlere geçmesine neden olmuştur. *Forum*, 1960'ların ilerleyen kısmında sol ve Marksist görüşlerin toplandığı bir dergi hâline dönüşmüşse de etkinliği giderek azalmıştır. Bu açıdan 1968'e kadar süren faaliyeti etki ve önem bakımından, başta *Yön* olmak üzere dönemin diğer sembol yayınlarının oldukça uzağında kalmıştır. 1954 yılında Aydın Yalçın ve Turhan Feyzioğlu öncülüğünde kurulan *Forum* dergisinin yayın hayatı, 1968 yılında TİP'in yayın organı iken son bulmuştur.

Forum'un Mirası Üzerine

Netice itibarıyla *Forum*, kesintisiz on dört yıl faaliyet gösteren, ancak, Türk siyasal hayatındaki önemini ilk altı yılındaki özellikleriyle edinmiş bir dergidir. DP iktidarına yönelik eleştirileri, henüz başında olunan demokratik yaşamın daha yerleşik ve sağlıklı işleyişinin gerekleri noktasında önemli öneri ve ipuçları içermektedir. Ayrıca çoğunluk diktatörlüğünün karşısına çıkmak ve bunu oluşmadan engellemek amacıyla önerilen denge sistemi, 1960 sonrasında uygulamaya geçirilecektir. Bir anayasa mahkemesinin kurularak yasama faaliyetlerini denetlemesi, çift meclisli bir yasama sistemi, cumhurbaşkanının tarafsızlığının sağlanması, üniversitelerin özerk hâle getirilmesi, kişi hak ve özgürlüklerinin kanun güvencesine alınması ve kalkınma planlarının oluşturulması gibi konular 1960'a kadarki *Forum* dergisinde geniş şekilde tartışıldığından 1961 Anayasası'nın yapım sürecinde de yol gösterici olmuştur.

Paradoksal olan ise daha iyi bir demokrasi için getirilen önerilerin hayata geçirilmesinin ancak antidemokratik bir yöntemle söz konusu oluşudur. Dönemi için bir ilk olan bu durum, 50'lerin sınırlarını aşarak ülke siyaset hayatının genelinde kendini göstermeye devam edecektir.

Zeki Müren: İstikbalin En Parlak Delikanlısı

DERYA BENGİ

Yıl 1950. Resimdeki gencin neşesine diyecek yok. Omzundan sarkan serpantinler, kafasında püsküllü külah, ağzında kaynanadili... Üstünü başını yılbaşı kotiyonları süslüyor, hayallerini ise mûsikî dünyası... Bursalı, İstanbul'da bir lisenin yatılı öğrencisi, 18 yaşında, adı Zeki Müren. Henüz pek tanınmıyor, ama günün birinde şöhret olacağını adı gibi biliyor. 1950 onun yılı olacak. İlk bestesi, yayın hayatına geri döneli şunun şurasında birkaç ay olmuş İstanbul Radyosu mikrofonlarından taze taze okunacak; Radyoevi'nde girdiği ses imtihanını muvaffakiyetle kazanacak ve 1 Ocak 1951 akşamındaki ilk canlı emisyonuyla birlikte, ne yiyip ne içtiğini milyonların merak ettiği bir yıldıza –16 yıl daha dişinizi sıkarsanız, bir güneşe– dönüşecek. Müzeyyen Senar, 21 Nisan 1951 tarihinde ona armağan ettiği resmini şöyle imzalayacak: "İstikbalin en parlak delikanlısına. Ablası."

Zeki Müren, 1951'in ilk gününün akşamı ilk kez radyoda konsere çıktı. Bu, hayatındaki dönüm noktalarından biri oldu.

20. asrın ikinci yarısının ilk yıl-

ları Türkiye'ye pek çok değişim getirdi. Zeki Müren'in müzik dünyasına getirdiği hareketlilik ve değişim, çok partili demokrasinin siyasete, Marshall yardımlarının ekonomiye, traktörün köye, göçün kente getirdiği hareketlilik ve değişime eşdeğer kuvvetteydi. İktidarı büyük oy farkıyla CHP'nin elinden alan DP'nin önderliğinde ülke hızla dışa açılıyordu. "Dört bin beş yüz tane Memet" komünizme karşı Kore'ye, ABD birliklerinin yanına, Soğuk Savaş'ın sıcağına gönderilirken, *turizm davamız* adı altında, zengin yatırımcıları avlama telaşıyla alelacele Türkiye'ye davet edilen Mr. Hilton, İstanbul'un kucağına otel dikmeye hazırlanıyordu. Tam da Zeki Müren'in Radyoevi'nde imtihana girdiği günlerde, Radyoevi'nin arkasındaki alanı gözüne kestirmiş, ABD'ye dönüşünde de, "Türkiye'de komünizm tecavüzüne karşı her ne pahasına olursa olsun dövüşmek için kati bir azim bulunduğuna kanâat getirdim," şeklinde beyanat vermişti.

* * *

Yıl 1955. Hilton Oteli'nin resmî açılışı 11 Haziran'da yapılıyor. Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay, açılış seremonisinde yaptığı konuşmada; "Biz otelciliği burada bir ticaret mevzûundan ziyade bir amme hizmeti olarak görüyoruz," diyor. "Çünkü bu, enternasyonal münasebetleri sağlayan ve insanları birbirine sevdiren bir müessese olacaktır. Ve bundan dolayıdır ki Hilton Oteli'ne bir ticaret müessesesi olarak değil, bu şehirde Birleşmiş Milletler ruh ve zihniyetinin bir sembolü şeklinde bakıyorum." Hollywood aktrislerinin ve Amerikalı bir caz orkestrasının eşliğinde kurdelesi kesilen Hilton'un aksine, ertesi yıl, Koç sermayesinin 500 metre uzaktaki *Divan Oteli* –mûsikînin yenilikçi genç çehresi Zeki Müren'le değilse de– eski tüfek Münir Nurettin Selçuk ve Fransa'da öğrenim gören çocuk yaştaki piyano virtüözü İdil Biret konserleriyle *yerli* bir açılışa sahne oluyor.

1955'e gelindiğinde Zeki Müren, artık lüks eşya sınıfından sıyrılıp her eve girmeye başlayan, radyolardan sesi durmaksızın yankılanan, gazetelerin ve radyo-magazin dergilerinin sayfalarından düşmeyen, bir sürü plak doldurmuş, iki filmde başrol oynamış popüler bir figürdü. Şimdi sırada gazino dünyasını avucunun içine almak vardı. 23 Mayıs akşamı, oturduğu kiralık evden, Radyoevi'nin karşısına denk düşen *Rossi Apartmanı*'ndaki dairesinden çıkarak, otomobiline atlayıp gecede 1.200 TL gibi astronomik bir ücret alacağı içkili gazino *Küçük Çiftlik Parkı*'na gitti. Yaz boyu sergilediği programlarda sadece gazino değil, *Maçka Parkı*'nın çimenlikleri de doldu taştı. Sahnede geçmişten bugüne uzanıyor; Nikoğos Ağa'dan, Selahattin Pınar'dan, Sadettin Kaynak'tan eserler ve kıvrak türküler okuyordu. Kendi bestelediği *Manolyam*

valsi ve *Avare* filminin şarkısının Türkçesi, en çok istek alan parçalarıydı.

O yılın başlarında Raj Kapoor'un oynadığı Hint filmi *Avare*, gişe rekorlarını alt üst etmişti. Gazeteler İzmir'de filmin oynadığı 15 gün içinde 50 civarında dükkân, mağaza, lokanta, sandal, kaptıkaçtı ve taksiye avare isminin verildiğini yazıyordu. Aynı günlerde Zeki Müren, kendi adını taşıyacak mağazasının heyecanını yaşıyordu. Florya tarafında Altınevler Sitesi'ni inşa eden müteahhit işadamı Mehmet Gür ortaklığında, ismini, namını, şanını ticarete tahvil edecekti. Zeki Müren adındaki bu parfümeri, bijuteri ve tuhafiye mağazası, Eylül ayının sonlarında, daha birkaç hafta önce talan edilen Beyoğlu'nda, Meşrutiyet Caddesi'nde açıldı.

Zeki Müren dayak yedi

Ses san'atkârı Zeki Müren evvelki akşam Caddebostanı Plâjında, İhsan adında biri tarafından dövülmüştür.

San'atkâr, dâvetli olarak plâjın gazino kısmında bulunduğu sırada, müşterilerden «dişsiz» namiyle mâruf İhsan, kendisinden «Avaramu» şarkısını okumasını istemiştir. Fakat Zeki Müren, gazinoda sâdece bir dâvetli olarak bulunduğunu söyleyerek, İhsan'ın isteğini reddetmiştir. San'atkârı okutmak için biraz daha ısrar eden, fakat arzusunun yerine getirilmediğini gören

Devamı Sa. 7, Sü. 6 da

Zeki Müren, dönemin meşhur şarkısı "Avaramu"yu söylemesini isteyen bir müşterinin isteğini yerine getirmeyince dövülmüştü. *Milliyet*, 16.07.1955.

6-7 Eylül Pogromu'nu ülkenin tarihine bir soğuk damga gibi basan ruh hâleti, garip bir biçimde, haftalık bir dergideki sıradan bir Zeki Müren söyleşisinde bile kendini açık etmişti. Kıbrıs gündeminin ortasında, "Selanik'te Atatürk'ün evi bombalandı," provokasyonundan dört gün önce, *Yeni Yıldız* dergisinin 2 Eylül 1955'te piyasaya çıkan nüshasında, Vecdi Benderli imzalı *Zeki Müren Âşık mı?* başlıklı bir röportaj vardı. Küçük Çiftlik Parkı Gazinosu'nda Benderli, Müren ve kemanî Sadi Işılay arasında geçen karşılıklı konuşma, bir an geliyor, müzik câmiasındaki kıskançlıklar, çekememezlikler, bazı dergilerde Zeki Müren aleyhine çıkan yazılar ve şöhretin bedeli mevzûlarına düğümleniyordu. Vecdi Benderli, "Yok azizim, bir şöhreti devirmek pek o kadar kolay değil," diyen Sadi Işılay'a şu sözlerle itiraz ediyordu: "Sadi Efendi, bir topluluğun psikolojisini siz bizim kadar bilemezsiniz. Topluluk beyni olmayan bir insana benzer. Nereye sevk ederseniz oraya gider. Şu anda sahneye çıkıp 'Arkadaşlar, gençlik Yunan Sefaretini basmaya gitti, ben gidiyorum, hadi siz de gelin' desem, şu koskoca bahçede sizden başka hiç kimse kalmaz."

Zeki Müren, 6 Eylül kâbusuna, felekten bir gece çalmaya gittiği Tepebaşı Cumhuriyet Gazinosu'nda yakalandı. Gençliğinde büyülendiği, bir parçası olmaya can attığı kozmopolit Beyoğlu medeniyetinin ne hallere düştüğünü apar topar evine kaçarken göz ucuyla gördü.

Mağazaya gelince; hiç iş yapmadı, üç ay sonunda kepenk kapadı. Ze-

ki Müren'in bizzat mağazada bulunduğu zamanlarda, sırf onu görmek için millet içeri hücum ediyor, belki birkaçı en fazla bir toka alıp çıkıyordu. Yıllar sonra "Ben patron olamam. Bunu anladım, bir dükkân açtım, batırdım. Sanatçı aynı zamanda patron olamaz. Şimdilik tek idealim bir müzikhol kurmak ve burada bilfiil çalışmak," diyecekti.

* * *

Yıl 1960. Otuz beş-kırk yıl öncesinin iddiâlı caz ve dans kulübü Maksim, gözden düştüğü ve boş geçirdiği yılların ardından, gazino işletmeciliğine yeni adım atan Fahrettin Aslan sayesinde, Ekim ayının sonlarında diriliyor. Zeki Müren, bu görkemli müzikholde, bir masal kahramanı gibi sahneye gökyüzünden salıncakla inecek, *Sevda Çiçekleri, Aşk Bahçeleri, Unutamadığım Mehtap* diye adlandırdığı dekorlar önünde şehrin eski ve yeni zenginlerine eski ve yeni şarkılar söyleyecek.

Türkiye ellili yıllarını DP ile geçirirken, devrin en büyük yıldızının hayatındaki kilit karakterlerden birinin DP mensubu olması pek şaşırtıcı değildi. İlk gençliğinden itibaren Zeki Müren'i sanat mûsikîsi çevreleriyle tanıştıran, kalburüstü mûsikîşinaslardan dersler aldıran, okul masraflarından gazino mukavelelerine ve kira kontratlarına kadar her müşkülüne koşan hâmîsi Hayri Terzioğlu, şeftali ağaçlarıyla dolu dekarlarca toprağın sahibi, Bursa Çimento şirketinin kurucusu, yerel *Hâkimiyet* gazetesinin yayıncısıydı. Terzioğlu'nun, sırtını Anadolu eşrafına dayayan bir iktidar döneminde, iktidar partisinin Bursa İl Başkanlığı'nı yürütmesi, eşyanın tabiatına uygundu.

Ara sıra, ekstradan konser verdiği DP gecelerini saymazsak, Zeki Müren DP ile elle tutulur bir siyasi angajmana girmedi. Zaten başka türlü, 1960'ın Şubat ayında CHP'li *Akis* dergisinde kapak olamazdı. Metin Toker derginin başyazısında onu "Hiç şüphesiz İnönü ve Menderes'ten sonra memleketin en şöhretli insanı" diye tarif ediyordu.

Kanunî Hilmi Rit'in anlattığına göre, 27 Mayıs akşamı, kutlamaların yapıldığı İstanbul Üniversitesi'ne kadar gitmiş, ancak bizzat Rit ve yanındaki diğer arkadaşlarının ikazıyla, çok istediği halde coşkulu öğrencilerin arasına karışamadan gerisin geri dönmüştü. Şöhreti ayağına dolanıyordu. O sırada üniversitenin bahçesinde gençler, içkilerini yudumlayarak, Safiye Ayla'nın canlı canlı söylediği şarkılara eşlik ediyordu.

Zeki Müren, birkaç gün sonra, Tepebaşı Gazinosu'ndaki programının repertuvarına *Olur mu böyle olur mu* marşını aldı. Yeni yönetime verdiği bu açık desteğe rağmen, çok geçmeden, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından bu ezgiyi seslendirmesi engellendi. 27 Mayıs sonrası Radyoevi İdaresi'nin başı-

na getirilen ve 70'ine merdiven dayamış üstat Refik Fersan'a bile müdahale ederek uzun saçlarını kestirmeye yeltenen subaylar, bir paranoya neticesi, Zeki Müren'i de sorguya çekecekti. Zeki Müren, radyoda okuduğu *Yeşil Ördek Gibi Daldın Göllere* türküsündeki "*Ne sen beni unut ne de ben seni*" dizesiyle, yoksa Menderes'i mi kastediyordu? Türkiye siyaseti yeni bir evreye giriyor, Menderes döneminin yasakları 27 Mayısçıların yasaklarıyla yer değiştiriyordu.

* * *

Uğruna emek verilmiş, ter dökülmüş, deyim yerindeyse *haklı* bir şöhretti onunki. Radyo imtihanına girdiği gün, bini aşkın şarkı ezberindeydi. Radyoda her hafta canlı yayına çıktığı, plaklar doldurduğu halde, ısrarlı sahne tekliflerine tınmayarak normal, çalışkan, imtiyazsız bir öğrenci gibi akademide Süsleme Sanatları bölümüne girdi ve mezun oldu. Her şeyden evvel bir radyo starıydı. Sesi, Zeki Müren kimliğini oluşturan ilk unsurdu. Artık geri dönüşü yoktu, üzerinde tam bir mutabakata varılan bu ses, her kimden çıkarsa çıksın, toplum onu bağrına basmaya hazırdı. İlk filmi *Beklenen Şarkı* için eleştirmen Çetin A. Özkırım "Filmin jönü, sesini radyoda duyduğumuz Zeki Müren" diyor ve yazısına şöyle devam ediyordu: "Biraz fazla nazenin, şişmanca, kısa boylu, lepiska saçlı, ahu gözlü, hoplaya hoplaya yürüyen baygın bakışlı bir genç."

Dergi sayfalarında, sinemada ve sahnede gitgide daha görünür olmaya başladığında, cinsel yönelimine dair artan istihzalar onu yıldırmadı; belki de kamçıladı. 1958'de, askerden terhis olduğu günden itibaren allı pullu elbiseleri, makyajı, jest ve mimikleriyle, kadın ve erkek rol dağılımını baştan yazarak son derece cesur bir sahne personası yarattı. Ama sıra eşcinsellik hakkında konuşmaya geldiğinde, çocukken bez bebeklerle oynayan hassas, kırılgan, zarif erkek öyküsü anlatarak bu renkli fotoğrafı elinden geldiğince perdeliyor, tüllüyordu. Doğrusu, bu kadarı da az şey değildi. Kendine has bir lisan ve lügatçeyle pop kültürünün içindeki yüksek sanatı, etrafındaki kalabalıklarla değer kazanan bir yalnızlığı aradı. Başı sıkıştıkça kaçtığı hayalî ıssız adasında, (Harmony Korine'in, taklit sanatçılar komününde geçen müthiş filmi *Mr. Lonely*'de Zeki Müren de olmalıydı!) en yakın arkadaşları, mesela Charlie Chaplin, mesela Marilyn Monroe'ydu. 1955'te bir radyo programında, Tarık Gürcan'ın "Unutamadığınız ve tekrar tekrar dinlemek istediğiniz mûsikî parçası hangisidir?" sorusunu "*Limelight*. [Sahne Işıkları] Bu parçayı defalarca dinlesem bıkmam. Çünkü eserin tesirindeyim. Sanatkâr ızdırabı, azmi ve iradesi, bence en güzel şekliyle bu eserde işlenmiştir," diye yanıt-

Zeki Müren, 150 yıldır bütün sorunlarını Doğu-Batı karşıtlığı zemininde, kimlik ekseninde tartışıp duran bir topluma yepyeni bir bakış açısı sundu.

layan Zeki Müren, birkaç yıl sonra Marilyn Monroe'nun intiharıyla sarsılacak, zihninde kendi kendisiyle muhasebeye koyulacaktı.

Sanat müziğine getirdiği değişimi tartmak için sesini, sahnesini ya da kaşını, gözünü, kirpiğini üst üste koymak yetmez. Neredeyse 150 yıldır bütün sorunlarını Doğu-Batı karşıtlığı zemininde, kimlik ekseninde tartışıp duran bir topluma Zeki Müren her iki yöne çevrili bir Janus bakışı armağan etti. Sentezle değil boyutla, ölçüyle, miktarla ilgilendi. Saza ve söze dokunmadan, yeni bir öze daldı. Objektiflere elindeki *Bill Haley&His Comets* plağıyla poz veren bu eksantrik genç, Hacı Arif Bey'in *Kamer-çehre Perîrû Tende Cânım* şarkısını sadakatle söylüyordu. Selahattin Pınar'dan *Gecenin Matemini Aşkıma Örtüp Sarayım*'ı okurken Elvis Presley'le karşılaştırılıyordu. Geçmiş bestekârları alafranga bir revüyle canlandırma hayalleri kuruyor, can çekişen yorgun alaturka müziğine her plağıyla kan bağışlıyordu. Selahattin Pınar ve Sadettin Kaynak sonrasının bestekârları onun ilhamıyla yükseliyordu. Halk müziğinden rock'a, aranjmandan müzikallere uzanan altmışlar rönesansını galiba ellilerin Zeki Müren'iyle başlatmak yerinde olur. Birileri gelirken o dönüyordu.

Ellili Yıllarda Edebiyat Ortamı: Toplumculuğun Modernizmle Dansı

ASLI UÇAR

1950'li yıllar, dünyada ve Türkiye'de Soğuk Savaş'ın en hararetli dönemidir. Marshall yardımlarıyla İkinci Dünya Savaşı'nın yaraları sarılırken, diğer yandan komünizme yönelik cadı avı tüm hızıyla sürdürülür. Komünizm ve kapitalizm arasındaki bu amansız mücadeleden edebiyat ve sanat da payını alır. Bu dönemde bir yanda *toplumcu* yazın yetkin örnekler ortaya koyarken, diğer yanda Türkçe edebiyat *modernist* bir dönüşüm geçirir. Kültürel Soğuk Savaş'ın etkileri, dönemin edebiyat ortamında da hissedilir. 1950'lerde *toplumcu sanat* ve *güdümlü edebiyat*, edebiyat dergilerinin ortak tartışma konusu olarak öne çıkar.

Kuşkusuz, 50'lerde tartışılan tek konu toplumcu yazın değildir; zira çok partili sisteme geçişle birlikte *çok seslilik*, edebiyat ortamının ayırt edici özelliklerden biri olarak karşımıza çıkar. Atilla Özkırımlı'nın da belirttiği üzere, DP'nin baskıcı yönetimine karşın 1950 sonrası yazınsal ortamın en belirgin özelliği çok seslilik ve çok yönlülüktür. Edebiyatın nabzı dergilerde atar, derler. Elliler, edebiyatın kalbinin büyük bir değişim heyecanıyla attığı son yıllardır belki de. Bu dönemin edebiyat dergilerine göz atan bir okurun dikkatini çeken ilk şey, yazınsal ortamın canlılığıdır. Günümüz dergilerindeki birbirinden bağımsız, sessiz sakin yazılara alışkın okur için oldukça şaşırtıcı bir deneyimdir; 1950'lerdeki edebiyat ortamının bu çok sesli ve polemikçi üslubuyla karşılaşmak. DP'nin gittikçe artan baskısına karşın edebiyat dergileri, eleştirel tartışma ve polemiklerle doludur. Bu tartışmalar, dergi ve gazetelerin sütunlarından taşarak *dergiler arasında* köşelerinde de devam ederler. Dönem, dil açısından da çok seslidir; sol eğilimli yenilikçi dergiler *dörüt*, *yır*, *yazın*, *eleştirmeci* ya da *eleştirmen* gibi sözcükleri tercih eder-

ken sağ eğilimli muhafazakâr dergiler sanat, şiir, edebiyat ve münekkit gibi sözcükleri kullanır.

Varlık dergisindeki köy edebiyatı tartışmaları, *Hisar* ve *Mavi* arasındaki *toplumsal gerçekçilik* çekişmeleri, bu iki dergide de *Garip Akımı*'nın eleştirilmesi, *Pazar Postası* ve *Yeditepe*'deki *İkinci Yeni* tartışmaları dönemin çok sesli ve çok yönlü edebiyat ortamının bir görüntüsünü verir. 1950'lerin başında toplumsal değişimlere ve köyden kente göç olgusuna koşut olarak tartışmalar, köy romanı üzerine yoğunlaşır; 1950'lerin ikinci yarısında ise İkinci Yeni tartışmaları ağırlık kazanır. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın etkisiyle toplumcu yazın ve güdümlü edebiyat, dergilerin çoğunda tartışılmaktadır. Öte yandan, *A* dergisinde ise 1950 öykücü kuşağı sessizce gelişimini sürdürmektedir.

Genel hatlarıyla baktığımızda 1950'lerin edebiyat ortamında iki ana çizgiden söz edebiliriz: toplumcu/toplumsal gerçekçilik ve modernizm. Toplumculuk ve modernizm dönemin iki belirleyici kolunu oluşturur. Özellikle de roman alanında toplumcu gerçekçiliğin en yetkin ürünleri bu dönemde üretilirken, genel olarak edebiyat kabuk değiştirerek modernist bir görünüm kazanmaya başlar. 1958'deki Yunus Nadi Roman Ödülleri'nde birinciliği Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü*, ikinciliği ise Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* adlı yapıtlarının alması; aynı yıl toplumcu şair Arif Damar'ın Yeditepe Şiir Armağanı'nı Cemal Süreya ile paylaşması, ellilerdeki bu iki ana eğilimi somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu yıllardaki estetik dönüşümden sadece roman ve şiir değil, hemen hemen bütün türler de payını alır. Garip Akımı yerini İkinci Yeni'ye bırakırken, Sait Faik ve Sabahattin Ali gibi gerçekçi öykücülerin yerini modernist 1950 öykücü kuşağı almış; köy romanı ve toplumcu gerçekçi romanlar gelişimini sürdürürken *Aylak Adam* ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* gibi daha deneyci romanlar da yayımlanmış; Hüseyin Cöntürk ve Asım Bezirci gibi eleştirmenlerle birlikte nesnel eleştiri de ilk adımlarını atmıştır. Bu noktada, dönemin edebiyat ortamını daha iyi anlayabilmek için 1950'li yıllarda belirleyici rol oynayan toplumcu ve modernist çizgilere daha yakından bakmakta fayda vardır.

Büyük Jüri, dün 1957-1958 yılı Yunus Nadi mükâfatını alacak eserleri seçti

Roman mükâfatının 1000 lira yerine birinciye 5000, ikinciye 3000, üçüncüye 2000 lira olarak tevzii için yaptığımız teklif jüri tarafından kabul olundu

Birinci mükâfat (Yılanların Öcü), ikinci mükâfat (Aylâk Adam). üçüncü mükâfat (Ne Ekersen...) adını taşıyan romanlara verildi

Cumhuriyet, 28.06.1958

1950'li Yıllarda Köy Edebiyatı ve Toplumculuğun Sıcak Savaşı

1950'lerde artan sanayileşmeyle birlikte köyden kente ilk büyük göç dalgası yaşanmış ve buna koşut olarak köy romanında bir çıkış görülmüştür. Mahmut Makal'ın 1950'de yayımlanan *Bizim Köy* adlı eseri, köy edebiyatı akımıyla birlikte çok sayıda tartışmayı da başlatır. Köy Enstitülü Makal'ın bu yapıtında köy gerçeğini olduğu gibi yansıtması, büyük bir yankı uyandırır. İsmet Özalp, *Bizim Köy*'ün yarattığı etkiyi şöyle dile getirir: "Anadolu köyü bu durumda mı imiş? Anadolu köylüsü böyle mi imiş? diye şehirli aydın büyük bir şaşkınlığa kapıldı." Şehirli aydın idealize edilmeden, gerçekçi bir şekilde yansıtılan köy koşulları karşısında hayrete düşmüştür. Yine yapıtta kullanılan köylü konuşmaları ve şive taklidi, dönemin edebiyatçıları ve eleştirmenleri arasında bir gerçekçilik tartışmasına dönüşür. Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal, Samim Kocagöz ve Fahir Onger gibi yazar ve eleştirmenler şive taklidinin yapıtın gerçekçiliği açısından gerekli olduğunu ve dili zenginleştirdiğini öne sürerlerken, Nurullah Ataç, Tarık Buğra, Memet Fuat ve Melih Cevdet Anday gibi isimler şive taklidinin gerçekçilikle ilgisi bulunmadığını ve dili bozduğunu iddiâ ederler.

Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ü köy gerçeğini, öncüllerine göre nispeten daha büyük bir gerçekçilikle yansıtarak yeni bir akımın öncülüğünü yapsa da yapıtın yazınsal değeri tartışmaya bir hayli açıktır. Öte yandan 1950'lerde köyü, yine köyün içinden ve bir köylünün bakış açısından, olduğu gibi anlatan Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i hem köy romanının hem de toplumcu gerçekçiliğin en yetkin yapıtlarından biri olmuştur. Bu dönemde Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt ve Necati Cumalı gibi yazarlar, toplumcu ve gerçekçi temalar işlemekle birlikte yazınsal yanı da oldukça kuvvetli eserler ortaya koymuşlardır.

O dönemde birçok yazar ve sanatçının toplumsal bir eğilim taşıdığı görülmektedir. Ahmet Oktay'ın da belirttiği üzere toplumculuk "...örtük bir biçimde çağıran Büyük Özne"dir; hatta Marksist olmayan Halide Edip bile kendini alt kesimin, *arka sokak*takilerin yazarı saymıştır. 1950'lerde sanatın ideolojiye alet edilmesine ve toplumculuğa en çok karşı çıkan dergilerden biri olan *Hisar*'ın sahibi Mehmet Çınarlı bile *sanat sanat içindir* anlayışını, *sanat toplum içindir* tezini ve gerçekçiliği de içine alacak şekilde genişletir ve şöyle der: "'Sanat sanat içindir' demek, sanatkâr toplumla ilgisini kesecek, fildişi kulesine çekilecek, sadece hayaller ve düşler âleminde yaşayacak demek değildir. 'Sanat sanat içindir' tezi –bugünkü manasıyla– gerçekçi bir sanatı da içine alır." Dolayısıyla, en muhafazakâr kesimdeki yazarlar dahi edebiyatın toplumsal bir faydası olması gerektiğini düşünmektedir. O dönemde

sosyalist ya da sol görüşlü olmasalar bile yazarların önemli bir kısmında *toplumsal* bir duyarlık bulunduğu gözlemlenmektedir.

1950-1954 yılları arasında dergilerdeki köy edebiyatı tartışmalarını, 1953-1956 yılları arasında yoğun bir biçimde devam edecek olan *güdümlü edebiyat* ve *sosyal realizm* tartışmaları izler. Öte yandan, 1950'lerdeki toplumsal duyarlığın bazı sınırları bulunduğunu da belirtmek gerekir. Soğuk Savaş'ın bu en sıcak günlerinde, toplumcu veya toplumsal edebiyatı savunan dergiler bile Sovyetler Birliği'nin resmî edebiyat politikası olan *toplumcu gerçekçilik*ten uzak durmuşlar ve sanatın ideolojiye alet edilmesine karşı olduklarının altını çizmişlerdir. Ahmet Oktay'ın da belirttiği üzere, 1950'ler toplumcu gerçekçilikle ilgili ilk kuramsal ve tutarlı önermelerin ortaya çıktığı yıllardır; toplumcu eleştiri, Fethi Naci, Attilâ İlhan ve Asım Bezirci ile kuramsal bir taban kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, bu dönemde toplumcu yazın tartışması, *toplumcu gerçekçilik* adı altında değil; *güdümlü edebiyat* ya da *sosyal realizm* gibi başlıklar altında yürütülmektedir.

Toplumcu gerçekçiliğe ilişkin önermelerin yeni oluşturulmaya başlandığı ellili yıllarda, toplumcu yazına ilişkin tam bir terminoloji karışıklığı yaşanmaktadır: *Davalı edebiyat, güdümlü edebiyat, gönüllü edebiyat, bağlanmış-tutulmuş edebiyat, aktif realizm, sosyal realizm* gibi terimler yeterince tanımlanmadan kullanılır. Tartışmaların büyümesinde, *güdümlü edebiyat* teriminin tam anlaşılmaması ve tanımlanmaması da önemli rol oynar. Bu terimle ne kastedildiği açımlanmadığından, edebiyat ortamındaki tartışmalar karşılıklı polemikler hâlinde gelişmiştir. *Güdümlü edebiyat*, Sartre'ın *littérature engagée* terimi yerine kullanılmakta, ancak Sartre'a veya felsefesine herhangi bir gönderme yapılmadan, daha çok toplumcu gerçekçi ve propagandacı edebiyat kastedilmektedir. Öte yandan, bu terminolojik karışıklık, bu dönemdeki Türk edebiyatı tartışmalarına özgü değildir. Örneğin, Elisabeth Kendall, Mısır'da da güdümlülüğün-bağlanmışlığın (*commitment*) toplumcu gerçekçilikle hemen hemen eş anlamlı hâle geldiğini söyler. Ancak bu kavramsal karışıklık yalnızca gelişmekte olan ülke edebiyatlarına özgü de değildir. Theodor Adorno, 1962 tarihli *Commitment* (bağlanmışlık) yazısında, bağlanmış-güdümlü edebiyat ve özerk edebiyatla ilgili çok az kuramsal tartışma olmasına değinerek *bağlanmışlık* tartışmasındaki karmaşaya dikkat çeker.

Kuşkusuz, 1950'ler Türkiye'sindeki bu terminolojik karışıklığın altında toplumcu gerçekçilikle ilgili kuramsal kaynakların azlığı ve bu kaynaklara ulaşmanın zorluğu gibi nedenler bulunabilir; fakat bu durumu *ideolojik* olarak okumak da olanaklıdır. Komünist cadı avının sürdüğü ve Soğuk Savaş'ın yoğun günlerinin yaşandığı bu dönemde, toplumcu gerçekçilik ifadesini doğrudan kullanmanın ve güdümlü edebiyatı Sovyetler Birliği'nin resmî kültür politikası olan *toplumcu gerçekçilik* ile eş tutmanın bir komünizm

suçlamasına dönüşebilmesi olanaklıdır. O dönemde *Hisar* ve *Varlık* gibi bazı dergilerde güdümlü edebiyatın toplumcu gerçekçilikle eş tutulması karşısında, toplumcu eğilim taşıyan yazar ve dergiler *komünist* yaftasından kaçınabilmek için kendilerini savunmak durumunda kalmışlardır. Örneğin, toplumcu ve yenilikçi yönelimler taşıyan *Yeditepe*'nin sahibi ve editörü Hüsamettin Bozok, *güdümlü* sözcüğünü hangi anlamda kullandığını şöyle açıklar: "Sanatçının kötü politika oyunlarına, memleket menfaatlerine aykırı cereyanlara kapılmadan, içinde bulunduğu toplumun ana meseleleriyle, davalarıyla yoğrulmasını ve bunu eserine aksettirmesini beklerim. Sanatçı bu yaratma işini kendi içinden gelen ateşle heyecanla yapmalıdır...'Engagée' kelimesini bu manada kullandım." Bu noktada, sorun sadece terminolojik değil, aynı zamanda politiktir. *Güdümlü edebiyatı* komünizmin edebî sözcülüğü olarak ele almanın o dönemdeki siyasî imaları çok açıktır. O yüzden Bozok, yazısında üstüne basa basa toplumcu yazını savunduklarını, ama sanatçının "...memleket menfaatlerine aykırı cereyanlara kapılmadan", yani komünist olmadan, toplumcu olmasını beklediğini söylemektedir.

O dönemde toplumcu yazın anlayışını en çok savunan isimlerinden olan Attilâ İlhan bile *toplumcu gerçekçiliğe* mesafeli yaklaşır ve *sosyal realizmi* (toplumsal gerçekçilik) savunur. Burada *toplumcu* ve *toplumsal* arasındaki ayrıma dikkat çekmek gerekir. Bazı kaynaklarda *Mavi* dergisi ve Attilâ İlhan toplumcu gerçekçiliğin sözcüsü olarak kabul edilmekle birlikte, bu iki önerme de yanlıştır. Bazı yerlerde belirtildiğinin aksine, *Mavi* herhangi bir politik tutumun sözcüsü olmadığı gibi, Attilâ İlhan'ın dergisi de değildir. Sadece Attilâ İlhan'ın bu dergide sosyal realizmi savunan yazıları çıkmıştır, ayrıca savunduğu *sosyal realizm* anlayışı da *toplumcu gerçekçilik*ten büyük ölçüde farklıdır. İlhan, *toplumcu gerçekçi* değildir; Plehanov'un görüşlerine yakın bir Marksist sanat anlayışını savunur.

Attilâ İlhan, 1 Ağustos 1954 tarihli *Mavi*'de yayımlanan *Sosyal ve Estetik bir Platform Lüzumu* başlıklı yazısında, sosyal realizmin ilkelerini polemiksiz ve oldukça net bir şekilde orta koyar. İlhan, sosyal realistlerin "...ilkin ülkemizin, milletimizin, edebiyat ve sanatımızın, yaşadığımız şu devirdeki gerçek durumunu ilmî, tarihî, içtimaî bir görüşle tahlil ve tesbit" etmekle başlamaları gerektiğini söyler. Ona göre sosyal realizm, toplumsal ve ekonomik koşulları sanatlaştıran bir anlayıştır. Şair, sosyal realizmi şöyle tanımlar: "... mevcut ve ilerde çıkabilecek bütün iktisadî-içtimaî meselelerde kendini söz sahibi sayıyor. İlkin içtimaî-tarihî bir ilim düşüncesi ve metodu ile millî şartların ve gerçeklerin izahını yapmağa çalışıyor, bilâhare bu düşünce ve izahları sanatlaştırıyor."

İlhan'ın *millîlik* vurgusu dışında, sosyal realizme ilişkin yaklaşımı, ekonomik-toplumsal-tarihsel koşulların gerçekçi tarzda *sanatlaştırılması*, toplum-

sal gerçekçiliğin genel tanımıyla tutarlıdır. *A Dictionary of Twentieth-Century Art*'ta (20. *Yüzyıl Sanatı Sözlüğü*) toplumsal gerçekçiliği (*social realism*) şöyle tanımlanır: "Toplumsal, siyasî veya ekonomik koşulların, genellikle solkanat bir bakış açısıyla, gerçekçi bir tarzda yorumlanması anlamında kullanılan çok geniş bir sanat terimi." Toplumsal gerçekçilik sol kanat bir bakış açısı içerebilse de, toplumcu gerçekçilikten farklı olarak sosyalist ya da komünist ideolojiye doğrudan bir bağlılık taşımamaktadır. *Toplumcu* gerçekçilik, sanatçının parti ilkelerine bağlı kalmasını şart koşarken *toplumsal* gerçekçilikte böyle bir zorunluluk yoktur. Ayrıca, toplumsal gerçekçiliğin, toplumcu (sosyalist) gerçekçilik gibi belirli biçimsel koşulları da yoktur. Nitekim, İlhan da yazısında sosyal realizmin "...sanatın 'spesifik-hususî' karakterini unutmadan, imajlar vasıtasıyla" hayatı yansıtması gerektiğini ileri sürer.

Öte yandan Attilâ İlhan'ın *sosyal realizm* anlayışı da toplumcu gerçekçilikle karıştırılmış ve şair komünizm propagandası yapmakla suçlanmıştır. Muhafazakâr *Hisar* dergisinin sahibi Mehmet Çınarlı, 1 Haziran 1954 tarihli *Hep Aynı Metod* başlıklı yazısında İlhan'ı sanatı propaganda vasıtası yapmakla suçlar: "Attilâ İlhan ve arkadaşları için sanat sadece bir vasıta, daha doğrusu bir maskedir. Açıkça ortaya koyamadıkları siyasî fikirlerini bir sanat görüşü olarak kabul ettirmeye çalışıyorlar." Çınarlı'nın "...açıkça ortaya koyamadıkları fikirler" ifadesi dikkat çekicidir; "açıkça ortaya koyamadıkları fikirlerle" komünizm kastedilmekte ve Attilâ İlhan'ın *sosyal realizm* adı altında komünizm propagandası yaptığı ima edilmektedir.

Şiirle çok genç yaşta uğraşmaya başlayan Attilâ İlhan 1946 yılında, lise son sınıftayken amcasının kendisinden habersiz katıldığı CHP Şiir Armağanı'nda "Cebbaroğlu Mehemmed" şiiriyle pek çok ünlü şairi geride bırakarak ikincilik ödülünü kazanmıştı.

1950'li yıllardaki güdümlü edebiyat ve sosyal realizm tartışmalarına genel olarak bakıldığında, *aslında ideolojik ve propagandacı* bir edebiyatı savunan kimse olmadığı görülür ve Attilâ İlhan da dâhil çoğunluk ideolojik ve propagandacı edebiyat anlayışına karşıdır. Yine büyük çoğunluk farklı derecelerde de olsa edebiyatın *toplumsal* bir öz taşımasına taraftardır ya da toplumsal olmasına karşı değildir. Bu dönemde toplumcu yazının tartışılmasında Soğuk Savaş'ın etkisi açıktır. Bazı dergiler, toplumcu eğilimli dergilerin *komünist* olduğunu ima etmiş; toplumcu eğilimli dergiler de toplumcu

veya toplumsal edebiyatı savunurken Sovyetler Birliği'nin resmî edebiyat politikası olan toplumcu gerçekçilikten uzak durduklarının altını çizmişlerdir. Ahmet Oktay'ın da *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*'nda belirttiği gibi "Toplumsal yarar düşüncesi, dönemin tüm yazarlarının, sanatçıların ortak özelliğidir." Fakat bu toplumsallığın yukarıda belirtilen sınırları bulunmaktadır. Öte yandan, sağ eğilimli yazar ve dergiler, toplumcu yazar ve şairleri sanatı propaganda aracı olarak kullanarak ideolojilerine alet etmekle suçlasalar da dönemin toplumcu yazar ve şairleri, sanatı *salt* bir propaganda aracı olarak görmezler. Sanat ve yazına toplumsal bir görev yüklemekle birlikte, sanatın bu görevi *sanat kalarak* gerçekleştirmesi gerektiğini düşünürler. Bu açıdan Türkiye'deki birçok toplumcu yazarın düşüncesi, parti ilkelerine bağlı kalarak propaganda yapmayı öngören bir toplumcu gerçekçilikten çok, sanata görece özerklik tanıyan Plehanov'un Marksist estetik anlayışına yakındır. Plehanov'a göre sanat eserinde doğrudan propagandaya yer yoktur, zira bunu yapan sanatçı, artık bir sanatçı olmaktan çıkarak makale yazarı olur. Her ne kadar sanatı propaganda aracı yapmakla suçlanmış olsa da Attilâ İlhan da sanatın bir ideoloji aracına indirgenmesine karşı çıkar ve Plehanov'a dayandırdığı toplumsal gerçekçilik anlayışını şu şekilde dile getirir:

> Sanatı toplumsal iş görmek amacına bağlı bir propaganda aracı saymak isteyenler, estetik planda almadıkları disiplinli bir sanat çıkmazına düşmekle, sanatı hiç anlamadıklarını göstermiş olurlar. Sanatın toplumsal bir görevi, bir sorumluluğu vardır der demez; sanat bu sorumluluğu, bu görevi, sanat kalarak yerine getirmekle görevlidir demeliyiz. Bu sanatın toplumsal, yaratıcı ve estetik üç yönlü bir çaba olmasını deyimler. Toplumsal gerçekçi görüşün ana çizgisidir.

Bununla birlikte, Attilâ İlhan dışında da sanatın estetik boyutunu önemseyen çok sayıda toplumcu şair ve yazar bulunur. Türkiye'de başta Nâzım Hikmet olmak üzere, birçok toplumcu şair ve yazarın sanatı *salt* propaganda aracı olarak görmediklerini ve biçimsel konulara özel bir ilgi gösterdiklerini belirtmek gerekir. Türkçe şiirin biçimsel dönüşümüne öncülük etmiş Nâzım Hikmet'e göre "...sanatkâr, halka türküsünü dinletmek için en uygun şekilleri durup dinlenmeden, ömrünün sonuna kadar aramak zorundadır." Şekil meseleleri Nâzım'ın zihnini sürekli kurcalamış ve şiirlerinin içeriğine uygun biçimler bulma çabası, poetikasının temellerinden birini oluşturmuştur. Toplumcu gerçekçi olduğu söylenen 1940 Kuşağı şairleri dahi şiirlerinin toplumsal içeriği kadar biçimiyle de yakından ilgilidirler. Örneğin, 1950'lerde de yazınsal üretimini sürdüren Cahit Irgat, salt propaganda aracı olarak yazılmış şiiri, şiir olarak görmediğini belirterek, şiirde biçim ve ifade gücünün önemini şöyle dile getirir:

> Bazıları şiir kulak içindir, der. Bazıları göz içindir der. Bazıları hem kulak hem göz içindir der... Bence iş deyimde, iş yapıda, iş yapıda ve deyimin içinde... İş sanatçının çapında... Yoksa açlık için, ekmek için, baldırı çıplak için, yokluk için şiir yazıyorum diye sanat dışı sıram sıram laf düzmek toplum şiirini koymaz ortaya.

Irgat'a göre toplumcu şiir, sanatın bir kenara bırakılması demek değildir; dolayısıyla sadece toplumcu meselelere yönelmek bir şiiri, *toplumcu şiir* yapmaya yetmez. A. Kadir ise şiirin içeriği konusu açısından bir hayli özgürlükçüdür ve şiirin konusunu toplumsal meselelerle sınırlandırmaz – aslında bu eğilim, aşk şiirleri yazan birçok toplumcu şairde de görülür. A. Kadir'e göre, şiirde konu sınırlandırması yapmak doğru değildir ve şiir her şeyi anlatabilir: "Gözyaşından Sputnik'e kadar her şey şiirin içine girer." Dolayısıyla, o dönemde Türkiye'deki toplumcu şairlerin çoğunun Sovyetler Birliği'nin resmî sanat ideolojisine sıkı sıkıya bağlı, Jdanovcu bir sosyalist gerçekçilik anlayışına mesafeli yaklaştıklarını; hem toplumsal hem de biçimsel meselelere duyarlı, esnek ve özgürlükçü bir şiir anlayışına sahip olduklarını söylemek mümkündür.

DP'nin giderek artan baskısına ve çok sayıda tutuklamaya rağmen, ellilerde birçok toplumcu şair ve yazarın edebî üretimini devam ettirdiğini görüyoruz. Attilâ İlhan'ın yanı sıra Arif Damar (*Günden Güne*-1956, *İstanbul Bulutu*-1958, *Kedi Aklı*-1959), A. Kadir (*Hoş Geldin Halil İbrahim* - 1959), Cahit Irgat (*Ortalık*-1952), Şükran Kurdakul (*Giderayak*-1956) gibi 1940 Kuşağı şairleri de bu dönemde şiir yazmayı ve yayımlamayı sürdürmüşlerdir. Belirtmek gerekiyor ki, Ahmed Arif de bu dönemde şiir yazmaya devam etse de tek şiir kitabı *Hasretinden Prangalar Eskittim* 1968'de yayımlanmıştır. Bununla birlikte, bu dönemde İkinci Yeni'nin yarattığı tartışmalar sonucu edebî kamunun şiirdeki değişime odaklanması, toplumcu kesimin 1960'lara kadar *içine kapandığı* ve şiir yazmadığı, yazıyorsa da yayımlamadığı yönünde bir algıya yol açmıştır.

Terry Eagleton'a göre İngiltere'de devrimci sanatın yokluğunda önemli edebiyat eserleri, liberal burjuvaziye Marksizm gibi saldırabilen radikal bir tutuculuk tarafından üretilmiştir. Eagleton, *Eleştiri ve İdeoloji*'de T.S. Eliot ve Ezra Pound gibi şairlerin şiirlerindeki *ilerici biçim* ve *gerici içerik* çelişkisine odaklanır. Ona göre "Edebî zümrenin avant-garde deneycilikleri, azınlıktaki yönetici sınıfın muhafazakâr deneycilikleriyle uyar." İngilizce şiirde biçimsel deneyciliğin ve dönüşümün öncülüğünü T.S. Eliot ve Ezra Pound gibi faşizm derecesine varacak kadar sağ muhafazakâr bir çizgide yer alan şairler yapmışken Türkçe şiire baktığımızda biçimsel açıdan en radikal yenilikleri getirmiş olan şairlerin Nâzım Hikmet ve Attilâ İlhan gibi avangard top-

lumcu şairler olduğunu görüyoruz. Öte yandan, 1950'lerde şiirin modernist biçimsel dönüşümü ya da İkinci Yeni ise kendine dönemin sosyalist eğilimli *Yeditepe* ve *Pazar Postası* gibi dergilerinde yer bulacak, hem sağ hem de sol muhafazakâr kesim tarafından şiddetli bir eleştiri yağmuruna tutulacaktır.

Ellilerde toplumcu yazın, özellikle de roman ve öykü alanında, altın yıllarını yaşasa da bu dönemde Türkçe edebiyat modernist bir dönüşüm geçirmeye başladığından dolayı edebî kamunun ilgisi bu değişime ve özellikle de İkinci Yeni tartışmalarına kaymış, dolayısıyla sonrasında toplumcu kesimin bu dönemde üretimi bıraktığı gibi bir algı oluşmuştur. Hâlbuki yukarıda görüldüğü üzere, toplumcu yazın bu dönemde bir hayli etkindir. Ahmet Oktay'ın isabetli bir şekilde isimlendirdiği gibi, toplumsallık en sağdan en sola *Çağıran Büyük Özne*'dir hâlâ. Öte yandan, 1950'li yıllarda edebiyatın geçirdiği modernist dönüşüm tam da toplumsallığın *Çağıran Büyük Özne* olma durumuna son vererek günümüze kadar devam edecek olan yazınsal içe dönüşün sinyallerini vermiştir. Dolayısıyla 1950'ler, yenilikçi ve sanat yönü kuvvetli bir toplumsallığın altın yılları olduğu kadar son yılları, estetik modernizmin ise başlangıç yıllarıdır denebilir. Kuşkusuz ellili yıllardan sonra da toplumcu yazın bulunmaktadır; fakat bu yazın, toplumcu gerçekçiliğin ilkelerine daha bağlı olsa da estetik yönden zayıf kalabilmiştir. Örneğin, 12 Mart romanı, Berna Moran'ın da belirttiği gibi estetik yönü ikinci plana attığından dolayı, sonradan sadece tarihsel değeri için okunan sosyolojik romanlar sınıfına dâhil olmuştur. İkinci Yeni akımını burjuva sanatı olarak gören ve Nâzım Hikmet'in şiir anlayışına yönelen 1960 ve 1970'lerin şairleri için de benzer bir gözlem yapılabilir.

1950'li Yıllarda Modernist Açılımlar

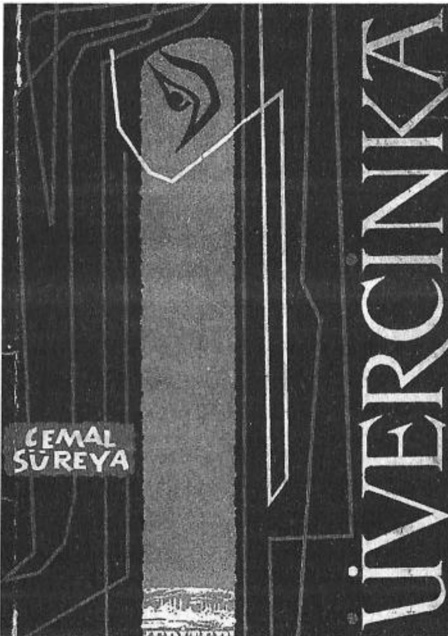
1950'lerde Türkçe edebiyat ve sanat modernist bir dönüşüm geçirir. Yalçın Armağan'ın da belirttiği üzere, Türkiye'de ilk kez bu dönemde, yalnızca şiirde değil, diğer türlerde de modernist duyarlılık edebiyatı etkisi altına alır. Tanzimat'tan bu yana hâkim olan, edebiyatın toplumsal yarar sağlaması gerektiği düşüncesi bir kenara bırakılarak estetik özerkliği olan bir edebiyat paradigması inşâ edilmeye başlanır. Bu değişim, öykü ve roman alanında sessiz bir şekilde gerçekleşirken şiir alanında, özellikle de 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, büyük bir tartışma yaratarak döneme damgasına vurur.

1954 yılında tefrika edilen *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve 1959'da yayımlanan *Aylak Adam* romanda modernist duyarlıkları öncelerken *A* dergisinde 1950 kuşağı, öykünün klasik kalıplarını zorlar. Sait Faik'in 1952 yılında yayımlanan *Alemdağ'da Var Bir Yılan* adlı öykü kitabı bu dönüşümün öncüsü olmuş; Vüs'at O. Bener, Nezihe Meriç, Ferit Edgü, Leyla Erbil, Bilge Karasu,

Demir Özlü ve Yusuf Atılgan gibi yazarlar, biçimci ve deneyci öykü teknikleriyle Türkçe öyküye modernist açılımlar getirmişlerdir.

Öte yandan İlhan Berk, Turgut Uyar, Cemal Süreya ve Edip Cansever gibi şairlerle birlikte alışılagelmişin dışında bir şiir, *Yeditepe* ve *Pazar Postası*'nın sayfalarında gün geçtikçe gelişmektedir. Şiirdeki bu değişimi ilk kez fark ederek isim veren kişi ise Muzaffer İlhan Erdost olmuştur. Erdost, bu adı ilk kez *Son Havadis* gazetesindeki 19 Ağustos 1956 tarihli *İkinci Yeni* başlıklı yazısında kullanmıştır. Dilin alışılmış kalıplarını kırarak sözdizimini zorlayan bu şiirler, 1950'lerin ikinci yarısından günümüze kadar sürecek geniş çaplı bir tartışma başlatmıştır.

O dönemin edebiyat ortamına bakıldığında öykü ve romandaki değişimlerin neredeyse hiç gündeme gelmediği veya yadırganmadığı, şiirdeki modernist dönüşümün ise ciddî bir tepkiyle karşılandığı görülmektedir. İkinci Yeni, ortaya çıkışından bu yana oldukça sert eleştirilere maruz kalmıştır. Kuşkusuz, şiirdeki dönüşümün öyküye göre çok daha radikal olmasının ve özellikle de dil konusunda sınırları zorlamasının bunda payı büyüktür. 1950 kuşağı, gerçekçi öykü kalıplarını ve anlatım biçimlerini değiştirse de dil konusunda köklü bir başkaldırı gerçekleştirmemiştir. İkinci Yeni ise özerk bir şiir dili inşâ etme girişiminde bulunduğundan dolayı *anlamsız* olduğu yönünde saldırılara uğramıştır.

Cemal Süreya, ilk kitabı *Üvercinka* 1958'de yayımlandığında henüz 27 yaşındaydı.

İkinci Yeni'ye yöneltilen tek eleştiri, anlamsızlığı değildir. Attilâ İlhan ve Asım Bezirci gibi sol kanat eleştirmenler, İkinci Yeni'yi DP *dikta*sının şiiri olarak değerlendirmiş ve bir *kaçış* şiiri olarak görmüşlerdir. İronik bir biçimde, bazı eleştirmenler tarafından DP diktasının bir ürünü olarak kabul edilen İkinci Yeni, en geniş yeri DP'ye muhalefet eden *Pazar Postası*'nda bulmuştur. Asım Bezirci, 1986 yılında yayımlanan *İkinci Yeni Bir Kaçış Şiiri(mi)dir* başlıklı yazısında, Ahmet Oktay'ın *Gösteri* dergisinde çıkan *İkinci Yeni Üstüne* yazısını eleştirmiştir. Bezirci'ye göre *Pazar Postası* DP'ye muhalefet eden tek dergi olmadığı gibi, derginin tavrı da yumuşaktır ve hiç kovuşturmaya

uğramaz. Bir siyaset gazetesi olan *Pazar Postası*'nın, Bezirci'nin DP'ye muhalefet eden dergiler arasında saydığı *Mavi* ve *Yeditepe*'ye göre daha açık ve sert bir tavrı olduğu kesindir. Gazetenin sahibi Cemil Sait Barlas, başyazılarında ülkenin siyasî ve ekonomik bir *buhran* geçirdiğini belirterek DP'yi, DP'nin siyasî ve iktisadî politikalarını, fikir özgürlüğünü kısıtlamasını sık sık eleştirir. *Pazar Postası* hiç kovuşturmaya uğramasa da, sahibi Cemil Sait Barlas, 1957 seçimleri ertesinde idam talebiyle tutuklanarak hapse atılır.

İkinci Yeni şiirleri o dönemde DP'ye sert şekilde muhalefet eden dergilerden birinde yer almış olsa da, bu durum ellilerdeki şiirsel dönüşümün bir *kaçış* hareketi oluşturup oluşturmadığına dâir bir kanıt değildir. Aslında, temeldeki sorun bazı eleştirmenlerin bu değişimi *kaçış*, *baskı*, *dikta* gibi eleştirel yönden kısır terimlerle açıklamasıdır. Nedense bazı toplumcu eleştirmenler, şiirdeki değişimin toplumsal değişimle ilgisini araştırmak yerine, bu değişimi güncel siyasal olaylarla açıklama yoluna gitmişlerdir. DP'nin baskısı ve düşünce özgürlüğüne getirdiği kısıtlamalar, kuşkusuz 1950'lerin somut bir gerçeğidir. Ancak Erdost'un da belirttiği üzere, "...genel ve kolay bir izah tarzı hâline gelen 'baskı' gerekçesi, gerektiği kadar kullanılmalıdır." Asım Bezirci, 1950'ler boyunca komünistlik imalarına aldırmadan *Kaynak, Mavi, Pazar Postası, Seçilmiş Hikâyeler* ve *Yeni Ufuklar* ve gibi pek çok dergide sosyal realizmi ve Atatürkçü bir sosyalizmi savunmuş olan Attilâ İlhan'ın şiirlerindeki bireysel yönü bile baskıyla açıklamıştır. Öte yandan, yukarıda gösterildiği gibi artan baskıya rağmen, birçok toplumcu yazar ve şairin bu dönemde yazınsal üretimlerini sürdürmesi *bask*ının yeterli bir gerekçe olmadığını ortaya koymaktadır.

Şiirdeki dönüşüme yönelik eleştirilerde *toplumsal* ve *yazınsal* terimleri yerine, baskı ve dikta gibi *politik* terimlerin kullanılması değişimi açıklamakta yetersiz kaldığı gibi Marksist açıdan da verimsiz olmuştur. Marksist edebiyat eleştirisinin, kabaca, edebiyat yapıtı ve bu yapıtın üretildiği toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi bulmayı hedeflediği söylenebilir. Bununla birlikte, bazı Marksist eleştirmenlerin şiirin üretildiği *toplumsal* yapıyla ilişkisine bakmak yerine, şiirsel değişimi *baskı*, *dikta*, *kaçış* gibi kısır *siyasî* formüllerle açıklama eğilimi, 1950'li yılların köyden-kente göç ve kentleşme gibi iki önemli sosyolojik olgusunu gözden kaçırmalarına neden olmuştur. Muzaffer İlhan Erdost *Pazar Postası İçin Bir Pazar Söyleşisi* başlıklı yazısında *Pazar Postası*'nı "...köylünün kentliye koştuğu bir coğrafya, kentlinin de kendini görüp sevdiği bir arsa" olarak tanımlar. Erdost'a göre, köyün kente aktığı, yeni bir kültürün filizlendiği bu ortamda değişen toplumsal yapıyla birlikte, bu ortamdaki insan da, "...değişen insanın estetiği, dili, şiiri de değişmiştir." *Pazar Postası* ve İkinci Yeni de bu şehirleşme ve sanayileşmeyle birlikte değişen, bireyleşen ve yabancılaşan insanın dilini ve estetiğini ortaya koymuş-

tur. Yalçın Armağan'ın da belirttiği üzere "İkinci Yeni gibi kentli ve karmaşık bir şiirin, kente göçün başladığı bir dönemde ortaya çıkması, modernist tarzın ancak belli maddî koşullar içinde olanaklı olduğunu ve salt biçimsel birtakım oyunlardan ibaret olmadığını gösterir."

Marksist edebiyat eleştirisinin biçimciliğe karşı saldırgan tutumunu bir kenara bırakarak modernist tarzın ortaya çıkmasına neden olan maddî koşulları araştırması, eleştirel açıdan şüphesiz daha verimli olurdu. Bu noktada, Plehanov'un *Sanat ve Toplumsal Hayat* adlı yapıtında Puşkin'le ilgili sorduğu soruyu hatırlatmak gerekir: "Sanatçılarda ve artistik yaratışla yakından ilgilenen kimselerde sanat için sanat eğiliminin doğup güçlenmesine neden olan başlıca toplumsal şartları nelerdir?" Plehanov'a göre önemli olan biçimciliğin yargılanması ya da yaftalanması değil, tam da buna yol açan toplumsal koşulların belirlenmesidir. Plehanov'un sorduğu soruyla ilgili vardığı sonuç ise şudur: "Sanat için sanat eğilimi, sanatçılarla onları saran toplumsal çevre arasındaki uyuşmazlığın bulunduğu yerde çıkar." Dolayısıyla ona göre biçimciliği belirleyen tarihsel koşullardan en önemlisi, sanatçının içinde bulunduğu toplumla uyuşmazlığıdır.

Modernist eserlerin çoğunun temel sorunsalı da bireyin içinde bulunduğu toplumla uyuşmazlığıdır. Çağdaş kent hayatında bireyin yalnızlaşması ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşması, birçok modernist yapıtın ana izleğini oluşturur. Türkçe modernist yapıtlarda, Tanpınar'ın *Hayri İrdal*'ından, Yusuf Atılgan'ın *C.*'sine, Atılgan'ın *C.*'sinden, Edip Cansever'in *Çağrılmayan Yakup*'una ve *Ruhi Bey*'ine çeşitli nedenlerden dolayı içinde bulunduğu toplumla uyuşamayan; kent hayatında yalnız, yabancılaşmış, uyumsuz ya da şizoid bireyler karşımıza çıkar. Bireyin yalnızlaşmasına ve yabancılaşmasına koşut olarak, kullandığı dil de diğerleriyle anlaşmasına olanak sağlayan bir araç olmaktan çıkmış, sözdiziminin sınırlarını ve alışılagelmiş kalıplarını zorlamaya başlamıştır. Kapitalist düzende emeğin yabancılaşmasıyla birlikte bireyin yabancılaşması ve toplumsal ilişkilerin şeyleşmesi, modernist eserlerin içeriğine bireyin yalnızlaşması olarak yansımış; bu içerik yine yabancılaştırıcı bir dil kullanımıyla biçimsel düzeyde de somutlaştırılmıştır. Bu yapıtların birçoğunda bireyin kapitalist burjuva düzeniyle uyumsuzluğu ve bu düzene karşı bireysel başkaldırısı, deneyci anlatı teknikleri ve özgün dil kullanımıyla da ortaya konulmuştur. Dolayısıyla burada söz konusu olan, DP iktidarına uyumsuzluğun ötesinde, genel anlamda kapitalist burjuva düzenin şeyleşmiş toplumsal ilişkilerine yönelik modernist bir karşı çıkıştır.

Dünyaya baktığımızda 1950'lerde modernizm ve biçimciliğin, totalitarizm karşıtlığı olarak sanatçıların özgürlük talebini yansıttığı düşünülmüştür. Larry Shiner, Soğuk Savaş döneminde dünyada biçimciliğin alımlanışını şu şekilde dile getirir:

> 1950'li yıllarda modernizm ve biçimcilik Soğuk Savaş ortamında beklenmedik bir rüzgâr yakalıyorlardı. Hitler ve Nazilerin hatırasının hâlâ taze olduğu ve Stalin'in kültür bakanı Andrei Jdanov'un *biçimciliği* bir kere daha açıkça kapitalist bir *dekadans* alâmeti olarak itham ettiği bir ortamda modernizm ve biçimcilik totalitarizm karşıtlığının bayrağı hâline geliyordu.

Türkiye'de ise ellilerin biçimci yenilikleri, bir özgürlük talebi ya da başkaldırı olarak değil de, baskıdan dolayı içe dönüş ve kaçış olarak görülmüştür. Edebiyatın kabuk değiştirmesine yönelik tepkiler bir hayli olumsuz olsa da bu durum, günümüze kadar etkisini sürdürecek olan modernist bir kanonun oluşmasını engelleyememiştir.

Sonuç olarak, 1950'li yılların özerk ve modernist bir estetik inşâ etme yönündeki *biçimci* çıkışı, toplumsallık ve avangard arasındaki ortakyaşarlığın da sonu olmuş, biçimcilik ve toplumculuğun ayrışmasına yol açmıştır. 1950'lerdeki bu kırılmadan önce, en toplumcu yazarlarda bile bir biçim kaygısı bulunurken en muhafazakâr ya da en biçimci yazarda bile toplumsal bir kaygı bulmak mümkündür. Ellili yıllara kadar toplumcu yazar ve şairlerin büyük bir kısmı estetik meselelere de toplumsal konular kadar önem verirlerken, 1950'lerden sonra toplumcu yazın, biçimci olmama kaygısıyla estetiği ikinci plana atmaya başlamış, bu da toplumcu yazının deneyci ve yenilikçi tarafını kaybederek estetik yönden zayıflamasına neden olmuştur. Ellilerin modernist çıkışı ise tam da devrimci *biçimsel* özellikleriyle toplumsal bir öz taşısa da ana akım sanat ve edebiyatın bu toplumsal duyarlığı gün geçtikçe azalmıştır. 1950'li yıllarda yayımlanan toplumcu gerçekçi yapıtlar bir yana, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve *Aylak Adam* gibi modernist kategoride yer alan romanlar bile bol miktarda toplumsal eleştiri içerirken bugün birçok romanda toplumsal eleştirinin izini bile bulmak güçtür.

Edebî Kamunun Çözülmesi ve Sonuç

20. yüzyılın ilk yarısı boyunca art arda gelen edebî ve sanatsal akımlar, dünyayı ve Türkiye'yi sarsarlarken, ellilerden sonra geniş yankı uyandıran yeni akımların ortaya çıkmadığını ya da büyük bir etki yaratmadığını görüyoruz. E.H. Gombrich, *Sanatın Öykusü* adlı kitabında 1950 yılından beri sanat tarihinde gözlemlediği en önemli olayın, herhangi bir yeni akımın doğmasından çok, deneysel sanat akımlarının "Yarattığı şaşkınlığın iyice azalmış olması ve artık deneysel her şeyin basın ve yayın tarafından benimsenir gözükmesi" olduğunu belirtir. Gerçekten de ellili yıllar dünyada ve Türkiye'de gerek estetik gerekse de basın alanında ciddî bir kırılma dönemine işaret eder. Nitekim burjuva kamusal alanı ve edebî kamu da bu dönemden sonra bir çöküş sürecine girmiştir.

Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basının ticarileşerek *medyaya* evrilmesiyle burjuva kamusal alanının da çözülmeye başladığına işaret eder. Ellili yılların edebiyat dergilerine baktığımızda gördüğümüz, güncel edebiyat ortamını hararetli bir şekilde tartışan o çok sesli ve canlı *edebî kamuyu*, bugün herhangi bir derginin sayfalarında bulmamız imkânsızdır. Günümüzdeki edebiyat dergileri, güncel edebiyatın tartışıldığı eleştirel bir forum olma özelliğini büyük ölçüde yitirmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrasında eleştirel tartışma yürüten kamusal topluluğun yok olması ve kitlesel basına geçiş, ticarileşme ve tekelleşme gibi olgularla açıklanabilse de edebî kamunun çözülmesini, edebiyat dergilerinin tekelleşmesi veya ticarileşmesine bağlamak güçtür. 1950'lerde başlayan *modernist içe dönüş* edebiyat ve sanatla sınırlı kalmamış, edebiyat dergilerini ve ortamını da içine almış gibidir. Günümüz edebiyat dergilerindeki birçok uzmanlaşmış makale, modernist romanların yalnız karakterleri gibi, içlerinde bulundukları dergi ortamına *yabancılaşmış*; diğer yazılardan bağımsız bir şekilde, şizoid dünyalarına gömülmüştür. Yeni akımların ortaya çıkmayışı kadar, dergilerin güncel edebiyata görece ilgisizliği, tartışma ve polemiklerin olmayışı da de günümüz edebiyat ortamını ellili yıllara kıyasla bir çöle çevirmiştir. Mustafa Celep'in "Türkiye'de Edebiyat Ortamının Genel Görünümü ya da Kavga Dergileri Neden Yok" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, günümüz edebiyat ortamı *cansız* ve *kavgasız*dır. Bu cansızlığın en büyük nedenlerinden biri, ellilerden bu yana toplumcu yaklaşımların ana akım edebiyat ortamından giderek buharlaşmasıdır. Günümüz edebiyat ortamındaki bu cansızlığı meydana getiren maddî koşulların araştırılması, kuşkusuz, başka bir yazının konusudur. Öte yandan, bu durumun Türkçe edebiyata özgü olmadığını da belirtmek gerekir; zira İngiliz Marksist eleştirmen Terry Eagleton da 2007 yılında *The Guardian* gazetesine yazdığı makalede İngiltere'nin politik açıdan güdümlü yazarlardan oluşan uzun ve zengin geleneğinin sona erdiğini ilan etmiştir. Türkiye'de ellili yıllardan itibaren başlayan sanat, edebiyat ve dergicilik alanlarındaki uzmanlaşma ve 80 sonrasında toplumculuğun eski etkinliğini yitirmesi gibi nedenlerden dolayı, benzer bir durum günümüz edebiyat ortamı için de söz konusudur.

Sinemamızın Şahsiyet Azabı: Ellili Yıllarda Yerli Film/Türk Filmi Ayrımı Üzerine Bir Değerlendirme

EMRAH ÖZEN

"Bu gün film imal eden Fransa'da, Amerika'da, İngiltere'de, Meksika'da, Almanya'da, İtalya'da ve bu memleketlere muvazi olarak dünyada bir Fransız, bir Amerikan, bir İngiliz, bir Rus, bir Meksika, bir Alman ve bir İtalyan filmi vardır da ne Türkiye ne de dünya için bir 'Türk filmi' yoktur (...) Bütün bunlar ve bu şartlar bugünkü durumunu muhafaza ettiği müddetçe ise, filmlerimizden, tıpkı bir kunduradan, bir basmadan veya pazenden bahseder gibi 'Yerli' diye bahsedilecektir. Filmlerimizden 'Yerli' vasfını silip 'Türk' karakterini işlemek sorumluluğunu hep birlikte duymadıkça bugünkü hazin durum ne yazık ki uzun müddet sürüp gidecektir.'"

"Yerli' Film Değil Türk Filmi", *Vatan*, 28 Ağustos 1953.

Yukarıdaki satırlar 1950 sonrasında sinemamızın sorunları hakkında en fazla yazı yazanlardan biri olan eleştirmen ve Türk Film Dostları Derneği'nin kurucu başkanı Burhan Arpad'a ait. Arpad'ın, mevcut filmleri *Türk filmi* olarak adlandırmaya gönlünün razı gelmediği anlaşılmaktadır. Sinemamız üzerine, 1950'lerdeki yazılarda çokça rastlanan bu yerli film/Türk filmi ayrımını biraz düşünmek gerekiyor.

Aslında yerli film/Türk filmi ayrımını dile getiren yazılara, 1950 öncesinde de rastlanmaktadır. Nilgün Abisel'in *Türk Sineması Üzerine Yazılar* başlıklı çalışma içerisinde yer alan "1928-38 dönemi Türkiye'sinde Sinema Üzerine Düşünceler" isimli makalesinde de dile getirdiği gibi, örneğin, erken Cum-

huriyet dönemi yazarlarından Nusret Kemal Köymen, filmlerimizden bahsederken onlara "Türk filmi demeye dilinin varmadığını, ancak Türkçe film diyebileceğini" ifade eder. Oysa otuzlu ve kırklı yıllarda gazetelerde sinema yazıları yazan ve film eleştirileri yapan Fikret Adil'e göre, o dönemde *Türkçe film*, dublajı yapılan yabancı filmlere denmekte, böylece bu filmin "Bizim artistlerimiz tarafından yapılmış bir film gibi gösterilmesi" mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla Köymen'in o dönem üretilen kendi filmlerimizi Türk filmi saymadığını, bunları, o dönem Türkçe dublaj yapılarak gösterime sokulan yabancı filmler kadar *yabancı* addettiğini söylemek mümkündür. Benzer biçimde –Cantek'in aktardığı gibi– elli öncesinin *denetleyici kuşak* yazarlarından Kemal Zeki Gençosman, ülkemizde üretilen filmleri beğenmediğini ifade eder ve bu filmlerin *Türk filmi* olarak tanımlanamayacağını belirtir:

> Bizim stüdyolarımız, bir ikisi şöyle böyle, fakat üst tarafı gâyet cıvık eserler verdiler. Türk filmi, yerli film diye günlerce haftalarca yaftaları dolaşan bir kordeladan hatırda kalanlar, çifte nara sesleri ve kaşık şakırtılarıdır. Çocuğa göstermek şöyle dursun, bunlara Türk damgası vurulmasına göz yummak bile büyük müsamahadır.

Burada, "çifte nara sesleri ve kaşık şakırtıları" sözleriyle, filmlerdeki kavgalı ve göbek atmalı sahnelere gönderme yapılmakta ve bu nedenle –halkın terbiyesinde kullanılacak araç anlamında– bu filmlerin çocuklara gösterilecek filmler olmadığı vurgulanmaktadır. Bir yandan da yine, *Türk filmi* olarak tanıtılan bu filmlerin söz konusu tanımlamaya layık olmadığı düşünülmektedir.

Levent Cantek de *Cumhuriyetin Buluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)* başlıklı kitabında 1950 öncesindeki filmlerimizin adlandırılmasında yerli film/Türk filmi ayrımına dikkat çeker. Buna göre, dönemin gazetelerinde üretilen filmlerden bahsedilirken *Türk filmi* yerine *yerli film* tabiri kullanılmıştır. Örneğin Rüştü Şardağ, yapılan filmleri beğenmeyenlerin, bu filmlere *Türk* ya da *millî* demek yerine, *yerli* kelimesinin siperliğine gizlendiklerini düşünmektedir. Yani Şardağ, *yerli film* üretenlerin yaptıkları işten bir nevi utandığını ima etmektedir. Öte yandan Fikret Adil, *yerli* terimini, Batılıların, gittikleri ülkelerdeki halkları kendilerinden ayırt etmek gâyesiyle kullandıklarını, dolayısıyla burada aşağılayıcı bir anlam olduğu için bu sözcüğü kullanmamayı tercih ettiğini ifade eder.

Sözünü ettiğimiz tanımlama ya da adlandırma belirsizliğinin, elli sonrasında da devam etmekte olduğu görülür. Örneğin, gösterime girecek Ömer Lütfi Akad'ın *Kaatil* (1953) filminin haberi 15 Kasım 1953 tarihli *Dünya* gazetesinde şu şekilde yer alır: *Yerli bir Türk Filmi: Kaatil.* Haberde hem *yerli* hem de *Türk* ifadelerinin bir arada kullanılması, söz konusu filmi diğer

*yerli filmler*den ayırmak ve *Türk filmi* tanımlamasını hak ettiğine vurgu yapmak içindir. Yani adeta şöyle seslenmektedir izleyiciye filmin yapım şirketi: Ey seyirci, bu film bildiğin *yerli filmler* gibi değil, o *Türk filmi* sıfatını hak eden bir filmdir! Bütün bu örnekler akıllara şu soruları getirmektedir. Peki ama zaten *yerli* olan aynı zamanda *Türk* olan demek değil midir? Eğer onlar Türk filmi değilse, Türk filmi hangisidir?

Bu sorular üzerine düşünebilmek için yazının girişinde Arpad'dan yapılan alıntıya yeniden dönmek yararlı olabilir. Arpad burada, *yerli film* ve *yerli malı* arasında dikkatten kaçmaması gereken bir bağlantı kurmaktadır; filmlerimizi tıpkı bir kundura, basma ya da pazen gibi *yerli mallara* benzeterek bu filmlerden *yerli* vasfının silinmesi gerektiğini ifade eder – ki bu üzerinde durulmaya değer bir tutumdur. Üstelik o dönem, böyle düşünen sadece Arpad da değildir. Örneğin Yılmaz Kuzgun, ellili yıllarda arkadaşlarının bir Muharrem Gürses filminden çıkışta *yerli fil*me gittiği için kendisiyle alay ettiğini anlatırken, o dönemin yerli film algısına dair benzer ifadeleri kullanır: "Öyle ya yerli malı kullanmanın yıllar yılı kötülendiği bir memlekette yerli malı film seyretmek."

1950'lerde sinemamız üzerine düşüncelerini belirten *Akşam* gazetesi yazarı Orhan Tahsin'in de benzer bir yaklaşımı benimsediğini gö-

"Kaatil" filminde Ayhan Işığın iki sahnesi

"Kaatil" filminde Turan Seyfioğlu ve Neriman Köksal

Yerli bir Türk filmi: Kaatil

Kemal Film, bu sezon için "Katil" adlı yerli bir film hazırlamıştır.

Filmde geçen dış sahneler memleketin muhtelif yerlerinde alınmıştır.

Katil, bir iftiraya uğrayarak Sinop hapishanesine atılan masum bir gencin macerasıdır. Kalbinde her an bir kor gibi yanan intikam arzusu bu genci, bir çılgınlık yapmağa sevk ediyor. Bir gün kendini hapishane kulesinden denize fırlatan delikanlı hapisten kaçmağa muvaffak oluyor ve o andan itibaren kendisini kovalayan jandarmalar ile heyecanlı bir takip sahnesi cereyan ediyor. Bu arada masum katil'in bütün Anadoluyu katederek İstanbula kaçışını adım adım takip ediyoruz. Filmde, İstanbul, cemiyet hayatı, Anadolu yolları, dağları, köyleri, kasabaları şehirleri herşey bütün çıplaklığı ile gözlerimizin önüne seriliyor. Katil'in rejisörlüğünü Lütfi Ö. Akat yapmış ve prodüktörlüğünü de Osman F. Seden deruhte etmiştir. Başrollerde Ayhan Işık, Gülistan Güzey, Turan Seyfioğlu ve Neriman Köksal'ı seyredeceğiz.

Dünya, 15.11.1953.

rürüz: "Yerli film 'aşk-ihtiras-heyecan-ihanet' karması olduğuna göre böylesi ancak 'piyasa'ya düşüyor. Ucuz yollu 'piyasa malını' kim geri çevirir?" Yazar yerli filmlerden adeta piyasaya düşmüş *ucuz mal* gibi söz etmektedir. Bir başka örnek, *Milliyet* gazetesinin usta karikatüristi Bedri Koraman'ın *Film Festivali* başlıklı karikatüründendir. Koraman ülkemizde hangi ülkenin sinemasına hangi tür seyircinin gittiğini *karikatürize* ettiği bu çalışmasının *Türk Filmi* başlığı altında 2 Ekim 1955 tarihinde *Milliyet*'te şunları yazar. "[Kiralık Romanlar] muharrirlerinin karileri [kârî'în-okuyucuları], yerli malı! meraklıları ve şovenler yerli filmlere giderler. Bir de –bizim gibi– hâlâ bir şeyler bekleyen nikbinler [iyimserler] gider." Bu örneklerden de görüleceği üzere aydınından sokaktaki insanına kadar yerli filmlerin yerli mallarına benzetilerek kötülendiği bir zihniyet hâkimdir ellili yıllarda...

Söz konusu benzetme, yani *yerli filmlerin yerli mallara benzetilmesi* elliden önce de yapılmıştır, ama bir farkla; olumlu bir anlamda... Fikret Adil, *yerli film*lere destek istediği 30 Ocak 1930 tarihli *Vakit*'teki yazısında şunları söyler; "Millî iktisat ve tasarruf hareketlerinden sonra yerli mallara karşı gösterilen rağbet acaba bizde de yerli film imalını inkişaf ettirmez mi?" Gerçekten de Adil'in bu yazıyı kaleme aldığı 1930'larda yerli malları olumlu bir içeriğe sahip olarak iç piyasada tutulmaktadır. Oysa elli sonrasında, filmlerimiz aynı yerli mallarına benzetilerek kötülenmektedir. Dolayısıyla burada geçmişe kıyasla çelişkili bir tutum göze çarpmaktadır.

Bunun sebebi nedir? yerli malının elli öncesindeki olumlu imaları neden terk edilmiş, filmlerimiz niçin yerli malını hatırlattıkları için kötülenmeye başlamıştır? Elli öncesinde, yerli mallarına gösterilen rağbetin yerli filmlere de gösterilmesi istenirken, ne olmuştur da, üretilen *yerli malı* filmler *Türk filmi* sayılmamaya başlanmışlardır? O dönem üretilen filmler Türk filmi değilse, biz hangi filmlere Türk filmi diyebilirdik? Bu ayrım çerçevesinde konulan çeşitli kriterlerden yola çıkarak, elli sonrası *aydın* kuşağının (bu çalışma özelinde köşe yazarları ve sinema eleştirmenlerinin), sinema ve film algısı üzerine ne söylenebilir?

Bu sorulara cevap arama çabasının, ellili yılların kültür iklimini ve genel olarak *aydınların* sanat konusundaki pozisyonunu anlamak kadar, *millîlik*, *yerlilik*, *Türklük* gibi, başka alanlarda da hiç eskimeyen bir tartışma konusu olmuş meseleleri anlamaya da bir katkı sunacağını düşünüyorum. Bu yazıda, söz konusu sorulara cevap bulmak üzere, ellili yıllarda yayımlanan gazeteler ile siyaset, sanat ve sinema dergilerinde sinema üzerine yazılmış yazıları eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmeye çalışıyorum.

Şu "Yerli Film" Denilen...

Ellili yılların başında, özellikle 1948 vergi indirimi sonucunda cazip bir hâle gelen yerli film üretimi –o zamana kadar piyasaya hâkim olan Mısır filmlerinin gösteriminin azalmasının da etkisi ile– yavaş yavaş yayılarak piyasayı domine etmeye başlamıştır. Yerli filmler, taşra kentlerinden başlayarak büyük şehirlerin önce *geleneksel* semtlerine, oradan da daha *modern* kent merkezlerine doğru bir yayılım gösterir. Bülent Oran'ın deyişiyle kendi seyircisini doğuran bir sektördür film sektörü. Melodramlar, komediler ve tarihî serüven filmleri gibi popüler türlere ait filmlerdir bunlar. Yapımcılar çoklukla deneme-yanılma yöntemi ile bazen de sezgiyle bir türe ait film yapmakta, eğer *tutarsa* hemen o filmin benzerleri ortalığı kaplamaktadır. O nedenle sinemamızda köy filmleri, millî tarih anlatıları, kurtuluş savaşı filmleri, efe filmleri gibi envai çeşit *furya* arz-ı endam etmeye başlamıştır. Ancak çevrilen filmin türü ne olursa olsun, göbek, şarkı, Ezan ve bol gözyaşı gibi sinemamızın alâmetifârikası sayılabilecek sahnelere ve *zengin kız-fakir oğlan*, *fabrikatör baba* ve *zalim ağa* gibi kalıplaşmış tiplemelere mutlaka yer verilmektedir. Daha sonra adına *Yeşilçam* denilecek olan endüstrinin ilk tohumları bu yıllarda atılır.

Bu filmlerin konu ve biçim olarak en çok yararlandıkları kaynaklar, o dönem *piyasa romanları* olarak tabir edilen, *yerli çoksatar*lar ile Amerikan, Fransız, Alman, Mısır gibi ülkelere ait yabancı filmlerdir. Sinema tarihçisi ve eleştirmen Nijat Özön'ün 1959 yılında yaptığı bir incelemede, 1950-1959 arasında çekilen toplam 540 yerli filmden 49'unun, Kerime Nadir, Esat Mahmut Karakurt, Güzide Sabri, Aka Gündüz gibi dönemin popüler romancılarının yazdığı eserlerden yapılan uyarlamalar olduğu görülür. Öte yandan, bir diğer sinema tarihçisi Giovanni Scognamillo'nun yaptığı bir araştırmaya göre yine aynı dö-

Esat Mahmut Karakurt'un kitabından uyarlanan 1951 yapımı "Allaha Ismarladık" filminin afişi.

nemde roman, film, sahne yapıtı gibi yabancı kaynaklardan *adapte edilerek* çekilen film sayısı ise 22'dir. Yabancı kaynaklardan yapılan uyarlamaların sayısının görece az olduğu düşünülebilir. Ancak bu konuda Scognamillo'nun söylediği şu sözleri de hatırlamak gerekir: "Bazen örnek gibi alınan yabancı film veya roman olduğu gibi aktarılır, bazen esas hikâye bir çıkış noktası gibi kullanılır, buna başka filmlerden, başka kaynaklardan alınan malzemeler ilave edilir, iki değişik hikâyeden bir hikâye meydana getirilir. Bazen de çıkış noktası gibi kullanılan film hikâyesi ya da roman evire çevire bambaşka bir hâl alır." Nitekim bu eğilimler dikkate alındığında, yabancı kaynaklardan yapılan uyarlamaların sayısının, görünenden daha fazla olduğu söylenebilir.

İşte bu filmler Batılılaşmacı Cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcısı olan kentli kesimler ve onların ideolojik sözcüleri olan aydınlar tarafından beğenilmemekte ve o zamanlar çokça kullanılan bir tabirle *burunlanmaktadır*. Yerli filmleri küçümsemek, o dönemin aydınları arasında çok yaygın bir yaklaşımdır. Örneğin, *üstat muharrirlerin* en önde gelenlerinden olan Refii Cevat Ulunay, 28 Ocak 1955 tarihli *Milliyet*'teki yazısında, sinemamız hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir. "Hani bir türlü büyüyemeyen, serpilemeyen koca kafalı, ince boyunlu, çöp bacaklı, dümbelek karınlı anemik çocuklar vardır onlar gibi... İnsan okşamaya iğreniyor." Edebiyat eleştirmeni Cevdet Kudret de benzer düşüncelere sahiptir: "Peşin söyleyeyim: yerli filmlere gitmekten ürküntü duyarım (tiksinti sözünü kullanmamak için ürküntü diyorum)." Öyle ki bu yazarlar arasında, Süheyl Ünver gibi, hiç yerli film görmemiş olmakla övünenler bile bulunmaktadır; "...yerli filmlere gelelim: Bu güne kadar işittiklerimin ve reklam resimlerinden edindiğim hiç de hoş olmayan tesirlerle bir tanesini bile görmüş değilim. Çok şükür bu günahım... yok."

Görüleceği üzere, aydınlarımızın bir kısmının yerli film konusundaki tavrı, neredeyse "Bizde film yapılamaz!" sonucuna varan bir tavırdır. Daha çok otuzlu, kırklı yıllarda basın ve matbuat alanında hâkim olmuş denetleyici kuşak yazarlarının görüşleridir bunlar. Bu yazının sınırları içinde yer vermek zor olsa da bu kuşağın yazarlarının *sinema sanatı*na dâir genel olarak olumsuz görüşlere sahip olduklarını da unutmamak gerekir. Bu kuşağın yanında, ellili yıllarda etkin olmaya başlamış daha genç bir kuşak vardır ki, onların sinemaya bakışı daha olumlu olmakla birlikte yerli film söz konusu olduğunda benzer bir tutum burada da görülür. Bu çalışmada da daha çok, *sinema kuşağı* olarak adlandırmayı tercih ettiğim bu genç kuşağın yazılarındaki Türk filmi/yerli film ayrımına eğiliyorum. Ancak bunu yaparken, söz konusu ayrımı anlamada önemli bir yeri olan *yerli malı* olgusunu ve bu olguya eşlik eden kavramsal dönüşümü değerlendirmek gerekir.

Yerli Malı: Asrîlik Arzusundan Bitpazarı Estetiğine

1929-1930 dünya ekonomik krizi sonrasında dışa kapalı ekonomik bir politika izlemeye başlayan Türkiye'nin "Toplumda tasarruf bilincini uyandırmak ve içeride üretilen ürünlerin tüketimini arttırmak" amacıyla kullanmaya başladığı bir kavramdır yerli malı. Kavramın kitlelere benimsetilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, her yıl bir haftayı *tasarruf haftası* (yerli malı haftası) ilan etmiş ve düzenlediği sergiler ve tasarım yarışmaları ile yerli malı tüketimini teşvik etmeye çalışmıştır. Gülname Turan, erken Cumhuriyet döneminde zanaat ve tasarım ilişkisini inceleyen tez çalışmasında, *yerli malı* kavramının, ülkede üretilen tüketim malları ve gündelik yaşam eşyalarını, refah, hijyen ve modernlik imaları da taşıyan bir *asrî*lik sembolü olarak inkılâplarla da ilişkilendirildiğini belirtir. Turan, Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından *dayanıklılık*, *güzellik* ve *ucuzluk* sloganları eşliğinde tanıtımları yapılan *yerli mallarının* teşvik edilmesi sayesinde, korumacı ekonomiye destek olmanın yanı sıra, inkılâpların eğitiminin de yapıldığını söyler. Verilen ilan ve reklamlarla, kitlelere, yerli ürün kullanmanın gerçek anlamda *Türk*, *yurtsever* ve *ulusal ahlâka* sahip olmanın ölçütü ve *devrimi yaşatmanın aracı* olduğu empoze edilmeye çalışılır. Dönemin gazete ve aylık mecmualarında da yerli malı kullanımını teşvik eden köşe yazısı ve haberler yayımlanır. Hattâ 30 Haziran 1940 tarihinde TBMM'de alınan bir kararla, yerli ürünün markalaşması amacıyla yerli mallarına *Türk Malı* ibaresi konulması kararı alınır.

Öte yandan, söz konusu özendirme ve tüketimi teşvik etme projesinin çok da başarılı olduğu söylenemez. Yerli malı olgusunun ilk ortaya çıktığı zamanki olumlu değerlendirmeler, bir süre sonra, yerli malı üretiminin istenen seviyede olmaması nedeniyle, yerini olumsuz değerlendirmelere bırakır. Dönem itibarıyla sesleri giderek daha fazla duyulmaya başlanan *liberalizm* taraftarları da yerli malı ile ilgili eleştirilere katılır. Örneğin, Gülname Turan'ın aktardığına göre, Dr. Şevket Hatipoğlu yerli malları üreticilerini şu sözlerle eleştirmektedir:

> Milletimizin yerli malını hor görmeden, yermeden, seve seve alması ve yerinmeden kullanması müstahsillerimizi daha yüksek kaliteli mal istihsal etmek kaygısından kurtaramaz. Milletimizin yerli malını benimsemesi, kalitesine bakmadan alıp kullanması, Türk müstahsillerini, bu malların kalitesini kısa zamanda ve mutlaka yükseltmek borcuyla karşılaştırıyor. Yerli malının kalitesindeki müsamahamız kolay kazançlara sebep olmamalıdır. Hulâsa, millî istihsali yürütenler yerli mallarını en yüksek kaliteye eriştirmek, bir gün aynı çeşit yabancı mallarıyla boy ölçüşecek bir iyiliğe götürmek mesulluğünü taşıyorlar.

Hatipoğlu, *yerli malı*na gösterilen ilgi sayesinde üreticilerin kazançlarının artmasına rağmen, ürünlerin kalitesinin hâlâ düşük olmasından şikâyetçidir. Bu yazı bakımından bir diğer önemli nokta da, *yerli malı* tartışmalarında malların kalitesinin yanı sıra *Türklük*lerinin de sorgulanıyor olmasıdır. Buradaki temel eleştiri, üretilen malların model ve tasarımlarının yabancılardan kopyalanmasına yöneliktir. Örneğin, Güldane Turan'ın aktardığına göre, S. Gözen, ucuz olmaları sebebiyle mensucat desenlerini Avrupa'dan kopya eden üreticilere şu sözlerle itiraz etmektedir:

> Her konuştuğum fabrikatör bana – mensucat desenlerini Avrupa'dan çok ucuz getirdiklerini ve müşterinin talebi üzerine sipariş yaptıklarını, Paris'in lanse edilen modellerini daima tercih ettiklerini söylüyorlar. Bu hesaba göre bizim mensucat ressamlarının vazifesi bu gelen modelleri fabrikanın tezgâhına göre kopya etmekten ibaret kalıyor. Bu fikir bir ticaret adamının fikri olabilir. Fakat bu fikir hiçbir zaman bir Türk sanatkârının fikri olamaz. Devlet hiç olmazsa, diğer hususî fabrikalara Türk sanatının kıymetini ispat edebilmek için kendi fabrikalarında yerli desene yer vermeli ve Türk sanatkârlarının eserlerini kendi kumaşlarıyla tanıtmalıdır.

Görüleceği üzere yerli mallardan şikâyetin sebebi açıktır; üretilen mallar Batı'dan kopyalandığı için bize özgü (kendimizin) değildir ve bu nedenle de Türk sanatı örnekleri olarak değerlendirilemez. Üstelik bu desenleri kopyalayanlar da Türk sanatkârı olamaz.

Yerli malına getirilen eleştiriler ekonomi alanındaki liberalleşme eğilimleriyle birlikte, ellili yıllarda da artarak devam eder. Özellikle ithalatın serbest bırakılması ile birlikte halk akın akın gelen yabancı tüketim mallarına rağbet göstermeye başlar. Gazete ve dergilerde, yabancı malların satın alınmasını teşvik edecek tarzda haber ve yorumlara yer verilir. Böyle bir ortamda *yerli malı* kavramının sadece liberal aydınlar değil, halk nezdinde de olumlu anlamı gözden yitmeye ve *basit*, *ucuz*, *kalitesiz*, gibi anlamları öne çıkmaya başlar.

Örneğin *denetleyici kuşak* yazarlarından Sabri Esat Siyavuşgil, gördüğü bir yerli malı sergisindeki *bitpazarı estetiğ*inden söz eder ve buradaki yerli mallarını da *taklit* olmakla eleştirir. Siyavuşgil, "Artık ev eşyasından kumaşa, binâdan süse kadar gelsin taklit, gelsin kopya" demektedir. Ressam ve sanat eleştirmeni Malik Aksel de üretilen malların estetiğinden şikâyet edenler arasındadır:

> Bugün İstanbul ve Bursa'da tekrar yerli sanatlara doğru bir özenti vardır. Vatandaş yerli malı kullanmak istiyor, fakat çizme biçiminde ağızlıklar, masada düz duramayan sürahiler, çorba kâsesi gibi kül tabakları yapar. Bunlara lüzumsuz süsler katarız, bu suretle güzel bir iş yaptığımızı zannederiz.

Yine *Milliyet* gazetesinde 23 Aralık 1954 tarihinde, yerli malları haftası ile ilgili yapılan bir haberde söz konusu ürünlerden şu şekilde söz edilmektedir:

> 'Vatandaş Yerli Malı Kullan!' parolası gerçekleşmeyen bir hakikattir. Çünkü Yerli Malı, bu memleketin ihtiyacına hiçbir zaman kâfi gelmez ve vatandaşı tatmin etmez. Ayrıca Yerli Mallar Pazarından mal almak ayrı bir müşkülattır. Burada saatlerce beklenir ve çoğu zaman kuponla bir miktar mal alınır. Bu arada Yerli Malın ucuz olması bunların karaborsaya düşmesinde başlıca amildir.

Peyami Safa da yabancı malı kullanımını eleştirirken, yerli mallarının neden tercih edilmediğinin cevabını 13 Mart 1956 tarihli *Milliyet*'teki yazısında şu şekilde verir: "Kusur maddede mi bizde mi? Bazen maddede: Çürük ve çirkin. Çok defa bizde: Yerli kumaşlarımız arasında ne sağlamları ve güzelleri var ki iki kusuru yüzünden hoşumuza gitmiyor: Türk'tür, bir, ucuzdur, iki!" Görüldüğü üzere Safa, bir yandan yerli malının kalitesi konusundaki eleştirilere hak vermekte ama *Türk malı* etiketinin de artık popüler olmamasından ötürü beğenilmediğinden şikâyet etmektedir.

Kısacası, bir zamanlar *yerli malının* en önemli özelliklerinden sayılan ucuzluk, artık *bayağılık* ve *kalitesizliğin* bir işareti sayılmaktadır. Eskiden, asrîlik sembolü olarak görülen, *Türk malı* damgası taşıyan yerli mallar, artık taklit ve ucuz olmaları sebebiyle *Türk* olmaya layık görülmemektedir.

Sinema yazar ve eleştirmenlerimizin de Türk filmi/yerli film ayrımı üzerine yaptıkları değerlendirmelerde, adeta yerli malıyla ilişkili bu anlam kaymasını takip ettikleri ve yerli filmleri –tıpkı diğer yerli malları gibi– hem *taklit* hem de *ucuz* buldukları görülmektedir. Bu bağlamda da yerli olduklarını kabul ettikleri noktada bile, bu filmleri Türk filmi saymak konusunda reddiyeci bir tutum içindedirler.

Taklit, o dönemin sinemacılığına getirilen eleştirileri anlamak bakımından kilit bir kavramdır. Çünkü *taklit* demekle, filmlerin hem içerik hem de biçimi eleştirilmektedir. Bu yüzden, bu kavramın sinemamız üzerine yazılan yazılarda nasıl kullanıldığına daha yakından bakmak gerekir.

Şahsiyetsiz ve Taklit Yerli Filmler

Sinemamızla ilişkili yazılarda o dönem için sıkça rastlanan bu taklit ithamının, sadece sinema alanında başlayıp biten bir eleştiri tarzının sonucu olmadığını yeniden belirtmek gerekir. Bu tür yaftalamalar aslında, sanat-edebiyat çevrelerinin ve *aydın* kesimin Batı ve Batılılaşma ile ilişkili –çokça değinilen– ikircim ve çelişkilerle dolu bakış açısıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, sinemadan önce sanatın diğer alanlarında ve edebiyat eleştirisinde de *yerlilik* ya da *millîlik* meselesi her zaman benzer tartışmaların konusu olmuştur.

Orhan Koçak'ın da vurguladığı üzere, Batılılaşmayı şiâr edinen erken Cumhuriyet dönemi aydını önemli bir çelişkinin içindedir; hem Batı'nın model alınması yani taklit edilmesi söz konusudur hem de model alınan karşısında bir özgünlük ortaya konmalıdır ki ulusal kültür ortaya çıkabilsin:

> Osmanlı edebiyatında mutlak bir özgünlük iddiâsı güderek taklitten kaçınmak, bir zevk düşüklüğü, bir edebiyat ayıbı olarak görülür ve özgünlük de ancak bir metinler arası çerçeve içinde anlam kazanabilirdi; oysa şimdi, Türk yazarı taklidin büsbütün ötesinde bir mutlak özgünlük peşine düşüyor ama ona özgünlüğün çerçevesini veren de yine bir dış model oluyordu. Taklit kendi olumsuzlanışının içinde bile, Türk kültürünün kaderi olmuş gibiydi.

Nurdan Gürbilek de Türkiye'de üretilen romanlara getirilen eleştiriden yola çıkarak aydınlarımızın ve eleştirmenlerimizin tavrını ortaya koyarken aynı konuya değinir:

> Romanla ilgili sık sık dile getirilen eleştiriler de çok farklı değil: Türk romanında kahramanlar yeterince inandırıcı, kendiliğinden, doğal ya da özgün değildir; roman bu topraklara sonradan gelmiş bir tür olduğu için, malzeme ikinci elden bir malzeme olduğu için, roman kahramanları da taklit arzuların, kopya edilmiş duyarlıkların, kitaptan kapma hülyaların, gecikmiş azapların esiri olmaktan kurtulamazlar.

Nitekim erken Cumhuriyet döneminin önde gelen kadın romancılarından ve *toplumcu gerçekçi* edebiyatın önemli temsilcilerinden olan Suat Derviş, "Millî bir edebiyat ne demektir? Beynelmilel olabilmek için bir eserde hangi kıymetler bulunmalıdır?" sorusuna şöyle yanıt vermektedir:

> Bence millî edebiyat, başka milletlerin heyecanından çalınmamış ve adapte edilmemiş olan bir edebiyattır... Hakikî sanatkâr vasfına layık bir sanatkârın yaptığı, yazdığı bir sanat eseri o sanatkâr hangi millettense o milletin millî eseridir. Yani o milletin hassasiyetinin, duyuşunun, görüş ve anlayışının bir ifadesidir. İğreti hislerle ve başkalarının tesiri altında kalınarak meydana çıkarılmış bir esere gelince, esasen öyle bir esere sanat eseri denilemez. Bence bir eser beynelmilel olmak için onu yaratan sanatkâr hangi millete mensupsa o milletin yerli fikrini, yerli kokularını taşımalıdır.

Derviş millî bir eseri, *adapte olmayan* ve bir milletin kendi duyuş ve görüşlerini ifade eden eser olarak tanımlar. Derviş'e göre, bu kriterlere uymayan eserler *sanat eseri* sayılamaz ve beynelmilel de olamaz.

Kısacası, söz konusu eleştiri anlayışı, *modelini Batı'dan alan* bütün kültürel üretim alanlarında tezâhür ettiği gibi, sinema eleştirisinin de temel vurgularını belirlemiştir. Örneğin Arpad, bir başka yazısında, *Türk filmi* sayılabilme-

nin şartlarına yeniden temas ederken bu eleştirinin tipik bir örneğini vermektedir: "Bugün bir 'Türk filmi'nin, yani Alman, Fransız, İtalyan, İngiliz ve Amerikan filmi gibi belli vasıfları ile bir 'Türk filmi'nin mevcut olmamasının muhtelif sebepleri olabilir ama bu sebeplerin en başında, kendi vakalarımız yerine, tercüme ve adapte mevzûların tercih edilmesi gelir."

Muharrem Gürses'in hem yazıp hem yönettiği, 1952 tarihli "Kara Efe (Zeynebin Göz Yaşları)" filminin afişi.

Benzer bir eleştiriyi, Fritz Lang'ın *You Only Live Once* filminden adapte edilen yerli filmi eleştiren Tarık Dursun K.'da da görebiliriz. Yazar, bu tür *adaptasyonlar* yerine, o dönemin yerli filmlerinin sembolü olan *Muharrem Gürses* filmlerini tercih ettiğini 8 Eylül 1957 tarihli *Pazar Postası* yazısında belirtir: "Çünkü 'Muharrem Gürses'in filmleri ilkeldir, sinema tekniğinden bütünüyle yoksundur; yoksundur ama hiç olmazsa öbür adaptasyon filmleri gibi eğreti değildir, sırıtkan ve kendini bilmez değildir." Tarık Dursun K.'nın yabancı filmlerin uyarlamalarını *eğreti* olarak tanımlaması ile Derviş'in adapte eserleri betimlerken telaffuz ettiği *iğreti hisler* yaklaşımı arasında fikrî bir benzerlik vardır. Her ikisi de taklit ve adaptasyon bir ürünün millî görülmesini ve sanat eseri sayılmasını yadsımaktadır. Kültürümüze dışarıdan sızan bu eserler iğreti dururlar. Sözcüğün açık anlamıyla, bunlar, kültüre *uyumsuz* ve *yakışmamış* olan ürünlerdir. K.'nın *sırıtkan* sözcüğünü kullanmasının sebebi de budur. Çünkü *sırıtma*nın bir anlamı da *bütün çirkinliği ve kusurunun ortaya çıkması*dır. Adapte eserler kendi kültürümüze yakışmamakta ve bu nedenle de sırıtmaktadır.

Söz konusu taklit eleştirisi sadece konu ile sınırlı değildir, eleştirmenlerimiz filmlerin biçim açısından da *taklit* edilmesine karşıdır; *Western* üslubuyla yapılmış bir filmi eleştiren sinema eleştirmeni Ali Gevgilili'nin, 2 Ağustos 1959 tarihli sözleri bu tarz bir eleştiriye örnektir:

> Türk köyünü örneğin "western" stili ile anlatmağa kalkmak, Türk şehrini bir Fransa, İtalya, büyük şehrinin yarı romantik, yarı gerçekçi iklimi ile ele alma-

> ğa kalkmak, Türk sinemasına yapılabilecek düşmanlıkların en büyüğüdür. Bırakınız bir Türk stilinin biçimciliğini, bu taklitler özü de alabildiğine ortadan kaldırır... Adana'nın insanını, Egenin köylüsünü, yurdun dört bir yanının kişisini kendi gerçekleriyle anlatmadıkça; yabancılarınkine göre uyumlamağı, biçimlemeyi düşündükçe, Türk stili, duygusu dokusu filmlerde yer almayacaktır.

Gevgilili de biçimin taklit edilmesinin hem uygun olmadığını hem de filmin özünü ortadan kaldıracağını düşünmektedir. Derviş'in, "Millî görüş, duyuş ve anlayış" dediği şeyin, Gevgilili'de "Türk stili, duygusu, dokusu" olarak formüle edildiği görülmektedir.

Öte yandan söz konusu yazılardaki *taklit* eleştirisine eşlik eden bir diğer kavram ise *şahsiyet* ya da *kişilik* kavramıdır. Elli sonrası sinemamız üzerine yazılan yazılara bakıldığında en çok dile getirilen görüşlerden biri de, yerli filmlerin *şahsiyetsiz* ya da *kişiliksiz* olduğu iddiâsıdır. Ya da şöyle söyleyelim; filmlerimizin *taklit* olması onların *şahsiyetsiz* ya da *kişiliksiz* olmalarının da en büyük delili olarak görülmektedir. Örneğin Muzaffer A. Esin'e (Tarık Dursun K.'nın takma adıdır) göre, "Türk sinemasının çilesi şu: Kendine öz bir problemi, kendine öz bir kişiliği yok. Beyaz perdeye aktarılan olaylar, kişiler bizim kendi toplumumuzun olayları kişileri değil. Hollywood taklidi, uydurma, doğrucası yamama oluyor." Görüldüğü üzere Esin'in (Kakınç) *kişilik*ten anladığı taklit olmayan, bizim toplumumuzun olaylarını ve kişilerini konu alan filmlerdir.

Şahsiyetini ve Hürriyetini Arayan Türk Sineması!

Yukarıdaki başlık, Burhan Arpad'ın *Vatan* gazetesinin 7 Ekim 1953 tarihli sinema ekinde yer alan bir yazısının başlığıdır ve Arpad'a göre, "Türk filmciliğinin en önemli meselesi şahsiyetini bulamamış olmasıdır." *Türk Filmciliğini Geri Bırakan Amiller Nelerdir?* başlıklı röportajda, sinema yönetmeni Orhan Arıburnu da benzer görüşleri dile getirmektedir: "Bugün Türkiye'de senede 40-50 film çevrilmesine rağmen maalesef şahsiyetini bulmuş bir Türk filmciliğinden öğünerek bahsedebilmek güçtür." Aynı röportajdaki sorulara cevap veren bir diğer yönetmen Şakir Sırmalı da, sinemamızın şahsiyetini bulamamasını artık modası geçmiş Amerikan filmlerini taklit etmesine bağlar. Bu röportajdan birkaç yıl sonra bile sinemamızın *şahsiyet sorunu* devam etmekte ve Tarık Dursun K. da *Pazar Postası*'nda 8 Ocak 1956 tarihinde yayınlanan *Yerli Filmciliğimizde Sinemayı Ciddîye Almak* başlıklı yazısında benzer bir yargıda bulunmaktadır: "Yerli sinemamızın henüz *kişiliğini* bulmadığı, bir hay huy içinde olduğu bir gerçektir."

Aslında *şahsiyet* meselesi sadece sinema alanıyla ilişkili bir mesele değildir; erken Cumhuriyet döneminden itibaren çeşitli alanlardan aydınlar aynı sorunla meşgul olmuşlardır. Yeni rejimin aydınlarına göre, inkılâpların başarısı kendi *millî şahsiyetini* göstermesine bağlıdır. Üstelik söz konusu şahsiyet millette başlar oradan bireye geçer. Cumhuriyet'in ideoloğu Ziya Gökalp; "Şahsiyet başlangıçta millette husule gelir, buna kültür adını veriyoruz. Fert, bu kültürden alabildiği nispette şahsiyete sahip olur, o halde bir fert, ne kadar çok millileşirse, o kadar çok şahsileşmiş olur," der. Gökalp'e göre, zaten ancak bir *şahsiyete* sahip olanın millî kültürü olabilir: "Zîrâ bir milletin kültürü yalnız kendisine mahsustur. Çünkü kültürün esası dinî, ahlâkî, estetik heyecanlardır ve bu heyecanlar da milletin en samimi ve içten duygularıdır; milletin kendi şahsiyetinin samimi ifadeleri olduğu gibi, bunlara eklenen hususî dili de milletin tarihî ve sosyal hayatının bir aynasıdır." Dikkat edilirse Gökalp burada şahsiyeti kültüre bağlamakta, bunun da millette var olduğunu belirterek, ancak şahsiyetli olanın *millî* olabileceği gibi bir tez ileri sürmektedir. Bir sanat dalının, bir kişinin ve nihayetinde bir milletin şahsiyetinin olması demek, onun bir özgünlük sergilemesi ve başkalarından farklılığını ortaya koyabilmesidir. Diğer bir deyişle, bir ulusun herhangi bir sanat alanında başarılı olabilmesi şahsiyetinin olmasına bağlıdır. Bu da onu diğer uluslardan ayırmaya yarayan bir *karakter* sergilemesi, *kişilik göstermesi* anlamına gelmektedir.

Aynı ilişkilendirme Türk felsefesinin nasıl olması gerektiği konusunda görüşlerini sergileyen erken Cumhuriyet'in muhafazakâr modernistlerinden Baltacıoğlu'nda da mevcuttur:

> Ulusal şahsiyetini korumak zorunda olan her ulus medeniyetle kültürünü karıştırarak gönderen bu yabancı yeniliği olduğu gibi alacak ve ona temessül edecek yerde onu bozmak, yabancı kültür yerine kendininkini koyarak yeni baştan yaratmak zorundadır. Yeni medeniyetin acemisi olan bir ulus, medeniyet alıyorum diye yabancı kültürü de alırsa mutlaka zehirlenecektir.

Dikkat edilirse, Kemalist rejimin restorasyonu olan kırklarda yazan Baltacıoğlu'nun, şahsiyetin yabancı unsurların etkisi altında kalmasından duyulan bir endişeyi de ifade ettiğini görmekteyiz – ki bu *etkilenme endişesi* de ellili yıllara taşınmıştır...

Öte yandan, şahsiyet sözcüğünün bugüne kadar çok da gündeme gelmeyen bir başka anlamı daha vardır. Genel gündelik kullanımda şahsiyet, *kişilik* anlamına gelmektedir. Ancak Türk Dil Kurumu'na göre, *kişilik* kelimesinin "Bir kimseye özgü belirgin özellik, manevî ve ruhsal niteliklerinin bütünü, şahsiyet," gibi bilinen anlamlarının dışında, *yabanlık* anlamı da vardır. Aynı kaynağa göre, yabanlık sözcüğü, "Bayram gibi önemli günlerde ve-

ya konukların yanına çıkarken giyilen yeni bir giysi, adamlık" anlamına gelir. Yani *kişilik* yaban olana, dışarıdan gelene ya da ele güne karşı giyilen yeni elbisedir. Kuşkusuz, kelimenin böyle bir anlama sahip olması halk arasındaki kullanılışından kaynaklanmaktadır. Halk gündelik kullanımdan esirgenmiş, yeni bir giysi olarak *kişilik* giyinmekte, ancak bu şekilde *yabancı* olana güzel gözükeceğini düşünmektedir. Halk arasında söylenen "İşte şimdi adama döndün!" lafına da yakın bir anlamdır bu. Nitekim yabanlık kelimesinin eş anlamlılarından birinin *adamlık* olması da aynı mantıkla açıklanabilir. Fakat burada belki de hepsinden önemlisi, aynı kültürel anlam setinin, *şahsiyet* anlamındaki *kişilik* sözcüğünü de, yabancıya karşı bir kimlik kurgusu, dışarıya karşı ve bu anlamda da içsel ya da *doğal* olmayan bir kimlik tasarımı olmaya yaklaştırmasıdır.

O halde *şahsiyet* sözcüğünü çok sık vurgulayan yazarlarımız da bu sözcüğü aynı anlam geçişlerini ima eden bir vurguyla kullanıyor olamaz mı? Yani bütün o "Sinemamız bir kişiliğe sahip değil!" çırpınışı, sinemamızı başkalarına/yabancılara beğendirme arzusunun ifadesi olamaz mı? Böyle olduğunu görebiliyoruz aslında. Çünkü sinemamızın şahsiyet sahibi olmasını isteyenler, bunu tüm dünyaya karşı istemektedir. Arpad'ın yazımızın başındaki alıntısına yeniden dönecek olursak; "...ne Türkiye ne de dünya için bir Türk filmi yoktur." Örneğin ellilerde sinema eleştirmenliği yapan Halit Refiğ, *Sinema*'da 15 Mart 1956 tarihinde yayınlanan *Sinemada Bağımsızlık* başlıklı yazısında; "Her yeni sinema mevsimi Türk seyircisi 'İşte Türk Filmi' diyebileceği bir film beklemiş, her defasında umudunu ertesi yıla bırakmıştır. Türk sinema tarihi, dünya çapında ilk Türk filmi ve ilk Türk rejisörünü bekliyor." derken, beklenen filmin, aynı zamanda bizi dünyaya tanıtacak, dünya çapında bir film olması gerektiğini belirtir. Kimi yazar için ise bu bütün dünya olmayabilir ama sinemamız kendi grubunun lideri olmalıdır. Örneğin *Cumhuriyet*'te 5 Nisan 1956 tarihinde yayınlanan *Sabahtan Sabaha: Türk Sineması ve Türk Edebiyatçıları* başlıklı yazısında, *üstat muharrirlerden* Vâ-Nû'ye göre; "Türk filmciliğine hakkıyla Türk Filmi demek için, kendi âleminin padişahı olması şarttır."

Üstelik bu durum sadece bizim yazarlarımız tarafından değil yabancılar gözünde de böyledir. Örneğin elli sonrasında, Vehbi Belgil'le birlikte gündelik gazetelerdeki ilk film eleştirisini başlatanlardan olan Melih Başar, *Akis* dergisi için yazdığı bir yazıda, Cinecitta'da tanıştığı İtalyan yönetmenler Vittorio De Sica ve Alessandro Blasetti ile yaptığı söyleşiden söz eder. Söyleşinin bir yerinde laf dönüp dolaşıp Türk sinemasına da gelmiştir. Başar bu noktada Blasetti'nin, "Filmciliğimiz hakkında konuşmaya başlar başlamaz: 'Kusura bakmayın amma, filmciliğiniz hakkında en ufak bir fikre sahip olmayışımıza tek sebep, filmciliğinizin henüz bir şahsiyet kazanmamış olmasıdır,'"

dediğini aktarır. Başar'ın aktardığına göre Blasetti, kendi sinemalarının ve Japon sinemasının da bir zamanlar bu durumda olduğunu, ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra filmleriyle bütün dünyada tanınmaya başladıklarını belirterek, şu tavsiyede bulunur:

> Bugüne kadar şahsiyetinizin damgası bulunan bir tek film meydana getirebilmiş olsaydınız, filmciliğiniz hakkında yalnız ben değil, sinema sanatıyla uğraşan herkes bir fikir sahibi olur ve dünya sinema pazarları filmciliğinize de kapılarını açmış bulunurdu. 'A'sından 'Z'sine kadar her şeyi Türk olan filmler yapınız, göreceksiniz, bu takdirde filmciliğiniz çok kısa bir zaman içinde memleketiniz hudutlarını aşacak.

Söz konusu şahsiyet meselesi, *kalıplaşmış* ifadelerle örülü gazete yazıları yanında, kimi sinema yazarları ve eleştirmenleri tarafından daha *rafine* bir söylemle de gündeme getirilmiştir. Örneğin 1959 tarihinde sinema ile ilgili özel bir sayı çıkaran *Sinema-Tiyatro* dergisi, sinemamızın sorunları üzerine kafa yoran sinema yazarları ile sinema üreticilerini (yönetmen, prodüktör, aktris, aktör, kameraman, senarist) bir araya getiren özel bir sayı çıkarmıştır. Söz konusu sayıda yer alan yazılarda en fazla vurgulanan konu, yukarıda da bahsettiğimiz gibi filmlerimizin *şahsiyet* ya da *kişilikten* yoksun, *taklit* ve *özenti* eserler olmasıdır. Bu sayının yazarları arasında yer alan Kakınç, yerli filmciliğimize hem aydınlar hem de basın tarafından ilgi gösterilmemesinin sebebini, filmciliğimizin henüz kişiliğini bulmamışlığında ve belli bir düzeye erişememiş olmasında aramamız gerektiğini ifade eder.

Sanat eleştirmeni Sezer Tansuğ da bu derginin aynı sayısında "Yerli sinemamızın taklit ve özentiden uzak bir üslup başarısına ermesi bir tek şarta bağlıdır. Ele aldığı konuları ve meseleleri bir 'Türkiyeli' gibi, bu toprağın adamı olarak ifade etmek suretiyle," demektedir. Tansuğ'un o dönem için pek nadir rastlanabilecek *Türkiyeli* kavramını kullandığını bir kenara not edelim. Aynı sayıya yazanlardan Çetin Özkırım da benzer görüşleri dile getirir:

> Şu geçen kırk bir yıla bakın. Yerinde sayan filmciliğimize. Kişilikten, özgürlükten yoksun. Çeşitli etkenlerin elinde oyuncak olan, yetersiz, bilgisiz, iyi niyetsiz kişilerin deneme tahtası bu etkili anlatım aracı, 20. yüzyılın topluma en yakın sanatı – bir iki bireysel çaba, belirli alanlarda sayılı teknik ilerlemeden başka bir arpa boyu bile ilerleyememiştir.

Sinemamızın durumunu bu sözlerle betimledikten sonra, Özkırım, "...sözü edilmeye değer yönetmenler" sözleriyle tanımladığı, Atıf Yılmaz, Ömer Lütfi Akad, Osman Fahir Seden ve Metin Erksan'ın da bu *kişilik* yoksunluğundan mustarip olduğunu belirtir:

Üstelik bu yönetmenlerimiz için bile, kendilerinin de çelebice onayladıkları gibi, eksiksiz diyemeyiz. Saydığımız bu isimler bugüne dek ne *sanatçı kişiliklerini* (vurgu benim) elde edebilmiş, ne gerçek ustalara çıraklık yapabilmiş, ne gerekli bilgiyi sağlayacak okula gidebilmiş, ne gerçek bir akımı izleyebilmiş, ne de kendisine yararlı olabilecek bir çevreyi bulabilmiştir.

Özkırım'ın yazısında iki nokta dikkat çekicidir. Birincisi, o da sinemamızı hem kişilikten hem de özgürlükten yoksun bulmaktadır; hatırlarsak Arpad da sinemanın hem şahsiyetini hem de hürriyetini yani özgürlüğünü aradığını ifade etmişti. Yazarlar sinemadan söz ederken, kişilik ve özgürlüğünü kazanmak arasında bir ilişki kurmaktadır. Filmlerimiz *taklit* ve *özenti* oldukları için özgün de değildir. Kuşkusuz burada, bağlı oldukları yapımcılar yüzünden istedikleri *sanat filmlerini* yapamayan yönetmenlerin özgün olmayışı kastedilmektedir. Çünkü bu kurguya göre yapımcılar, yönetmenlerin *özgün* eserler üretmelerine engel olmakta, onları yabancı kaynaklardan adapte edilen filmler çevirmeye zorlamaktadırlar. Nitekim o dönem yapılan, sinemamızın sorunları temalı birçok röportajda, yönetmenler en çok kendilerini belli kalıplar içinde film yapmaya zorlayan yapımcılardan şikâyet etmektedir.

Özkırım yazısında ayrıca *yönetmenlerin kişilikleri* ile ilişkili düşüncesine de açıklık getirmiştir. Ona göre, kişiliği olan yönetmen bir ustanın yanında çıraklık yapar, kendisi çıraklar yetiştirir; bu işin okuluna giderek gereken eğitimi alır veya bir akımı takip eder ya da kendisi bir akım yaratır. Yazıda açıkça ifade edilmemiş olmakla birlikte, kişilik belirtisi olarak sayılan bu özellikler, dönemin sinema yazar ve eleştirmenleri arasında adeta bir rol modeli olarak benimsenen, hakkında sinema dergilerinde inceleme yazıları, gazetelerde film eleştirileri kaleme alınan "İtalyan yeni gerçekçilik" akımının özellikleridir: Yaratıcı yönetmenleri (Viskonti, Rossellini, De Sica, Fellini, Antonioni), bu yönetmenlerce yetiştirilen çıraklar (Viskonti'nin Fransız yönetmen Jean Renoir'nın asistanlığını

Atıf Yılmaz'ın yönetmenliğini yaptığı "Kadın Severse" filmi için hazırlanmış bir ilanda, "İşte şimdi hakiki bir Türk filmi gördük", "Bugüne kadar gördüğümüz Türk filmlerinin en mükemmelidir", "Mevzu, ses, foto, müzik bakımından Avrupa filmlerinden hiç farkı yoktur" gibi ifadeler yer alıyordu (*Milliyet*, 10.03.1955).

yapması, Antonioni ve Fellini'nin Rosselli'nin asistanı olmaları), çoğunun okullu olması (Antonioni, De Santis, Zampa, Germi vb. İtalyan Ulusal Sinema Okulu'na devam etmesi) ve onları destekleyen bir dergi çevresinin olması (*Bianca e Nero*) gibi.

Şüphesiz, çoğu sol görüşlü olan *sinema kuşağı* yazar ve eleştirmenlerinin, o dönemin gözde sanat anlayışı *toplumcu gerçekçiliğin* de etkisiyle, kendilerini *Neo Realizm*'e yakın hissetmelerinden daha doğal bir şey olamaz. Nitekim yazarların sinema yazılarında ve yerli film eleştirilerinde kullandığı *samimiyet*, *gerçeklik*, *sadelik*, *iyi niyet* ve *dürüstlük* gibi temalarda da hep bu anlayışın izleri vardır. Dönemin sinema yazarları ve eleştirmenlerinin bir kısmının edebiyatla da ilgilendiği, roman ve öykü yazdığı (Arpad, Kakınç, Özkırım gibi) ve bu eserlerde daha çok *realist* bir anlayışın hâkim olduğu hatırlanırsa, bu durum pek de şaşırtıcı değildir. Öte yandan, söz konusu sosyalist gerçekçiliğin Kemalizmle iç içe geçmiş bir sol anlayış olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ahmet Oktay'ın belirttiği gibi "Toplumun sınıflardan dıştalanması ve nesnel çelişkilerin yok sayılması temeli üzerinde oluşturulan halkçılık ve ideolojinin doğal uzantısı köycülük içerdiği popüler demokratik öğeler dolayısıyla Türkiye toplumculuğunun asalağı olmuştur." Daha çok *sol-Kemalist* diyebileceğimiz ve ilk nüvelerini otuzlu yılların toplumcu gerçekçi yaklaşımında bulabileceğimiz bu yaklaşım, Emrah Özen'in "Özön'ün Paltosundan Kurtulmak: Türkiye Sineması Tarihi Çalışmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi" isimli makalesinde de belirttiği gibi, ellilerde özellikle aydın çevrelerde başat ideoloji hâlini almıştı. Nitekim ellilerde, *Vatan* gazetesinin *Sanat Yaprağı*'nı çıkaran ekipte yer alan Şakir Eczacıbaşı o yılları hatırlarken, "1950'ler Türkiye'sinin sanat çevrelerinde genellikle 'toplumsal gerçekçilik' akımına büyük önem veriliyor, sanat yapıtlarına bu açıdan yaklaşılıyordu," der. Zaten ele aldığımız yazılardaki yerli film karşısında gösterilen tutum açısından, erken Cumhuriyet dönemi Kemalist aydınının söylemi ile olan benzerlik de söz konusu tezi doğrulamaktadır.

"Kendiliğin" Kendisini Sorunsallaştırmak

1948 vergi indirimi ile ivme kazanan endüstri, ellili yıllar boyunca, artan film ve seyirci sayısına paralel bir gelişme göstermiştir. Sinemamız, altmışlı yılları, yabancı sinema karşısında egemenliğini tamamen ilan etmiş, kendi seyircisini ve kendine özgü gramerini yaratmış, işletme sistemini oluşturmuş bir biçimde karşılamıştır. Film yapımevleri ve dağıtımcıların konuşlandığı eski adı Rue Devaux olan Yeşilçam Sokağı, –*Pinewood-Hollywood* benzetmesiyle– daha sonra bütün bir endüstri ve film adını simgeler olmuştur. Artık yerli film ya da Türk filmi ifadeleri ara ara kullanılsa da hâkim üretim biçimi-

Yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un üstlendiği "Halıcı Kız" (1953) Türk sinema tarihinin ilk uzun metrajlı renkli filmiydi.

nin adı olan Yeşilçam, altmışlı yıllardan başlayarak, seksen sonlarına kadar kullanılagelmiştir. Bununla birlikte, bütün bir Cumhuriyet tarihimize sirayet eden kadim evrensel/yerel tartışmalarında olduğu gibi, sinema alanında da yazar ve eleştirmenlerimizin yerli sinemamızla olan davası devam etmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminin Kemalist aydınının yabancı popüler ürünler karşısında duyduğu endişe, millî benliğin kaybedileceği korkusu gibi duygular, elli sonrasındaki yazarlarda da vardır. Bu anlamda, onlar da kendilerinden önceki Kemalist aydınlar gibi düşünmeye yatkındırlar. Yazıda da göstermeye çalıştığım üzere, Kemalist aydının Batılılaşma karşısında gösterdiği, Gürbilek'in tanımı ile söylersek, *refleksif tepkisi* ve bu tepkiyi oluşturan kavram seti (özgünlük, şahsiyet, karakter, kişilik, millîlik, kendilik gibi), toplumsal gerçekçi akımla hemhal olmuş sol-Kemalist yazar ve eleştirmenlerin de yazılarında kullandığı başlıca enstrümanlar olmuştur.

Türkiye'de sinema eleştirisi ve tarih yazımının gelişmeye başladığı 1950'lerden sonra, sol-Kemalist ideolojinin etkisi altında ürünler verilmiş ve sinemamıza uzun süre bu gözle bakılmış, bu çerçevede değerlendirmeler yapılmıştır. Bu durum görece yakın tarihli bazı çalışmalarda (Arslan, 1997; Işığan, 1998; Özen, 2009) kısmen irdelenmeye çalışılmışsa da, Türkiye sineması tarih yazımında sol-Kemalist söylemin etkisinin daha odaklanmış ve derinlikli bir biçimde ele alınması gereklidir.

Yerli film/Türk filmi ayrımı konusundaki yazılarda da görüldüğü üzere, ellili yılların sinema yazarları ve eleştirmenleri de kendilerinden önceki dönemin aydınları gibi düşünmektedirler. Bir yandan üretilen filmlerin kalitesi konu edilirken, diğer yandan da buna bir *Türklük* sorgulaması eşlik etmektedir. Bir yandan kendi üretimimiz teşvik edilmek istenirken, öte taraftan da yapılanlar hiçbir zaman beğenilmemekte ve yeterince *Türk* bulunmamaktadır. Bütün bu, *bize özgü*, *bizim üslup*, *bizim havalar*, *kendimiz*, sözlerinde ifa-

desini bulan şahsiyet çırpınışı, adeta, *kendi üslubumuz* denen şeyin ne olduğunu bir türlü bilememekten kaynaklanan derin bir azabın sonucudur.

Sinema yazar ve eleştirmenlerinin *Türk filminin* özelliklerinin ne olması gerektiği konusunda kafaları bir hayli karışıktır. Bir tarif vermeleri gerektiğinde; samimi, içten, gerçek, dürüst, şahsiyetli gibi birtakım öznel kriterler getirmeye çalışırlar. Çünkü aslında kendileri de *Türk filminin* ya da daha genel olarak söylersek *Türk* olanın ne olduğundan o kadar emin değildir. Aslında bu söylenenler, sanatsal kültürel üretimin birçok alanı ve neredeyse tüm zamanları için de geçerlidir. Nurdan Gürbilek'in isabetle vurguladığı gibi, *kendiliğin kendisini* sorunsallaştırmadığımız sürece söz konusu mesele sürüp gidecektir.

Son ve güncel bir örnekle sinemamızın şahsiyet arayışı konusunu burada tamamlayalım. Türkiye sinemasının günümüzdeki en önemli yönetmenlerinden Zeki Demirkubuz, 2013 yılında, bir panelde yaptığı konuşmada, "Hayatın her alanında 'şahsiyet'in olması gerektiğine inandığını, 'şahsiyet'in varoluşumuzu belirleyen değer olduğunu ve bunu perdeye yansıtmaya çalıştığını" belirtmektedir. Şahsiyetini arayan sinemamızdan, şahsiyetini arayan sinemacımıza... Tarihin güncelliğine bundan güzel örnek olabilir mi?

Ellili Yıllarda Kamu Yönetimi

Nuray E. Keskin

Türkiye üzerinde ABD etkisi, 1939'dan itibaren savaş ortamının derinliğinde kurularak ilerlemiş, 1945'ten itibaren de ülke yönetimini baştan ayağa kaplamıştır. Türkiye, ABD ile Temmuz 1947'de imzaladığı Ekonomik İşbirliği Anlaşması'yla *hür ve demokrat* Amerikan dünyasının yörüngesindeki yerini almıştır. Kamu yönetiminin bundan sonraki her hareketi, Marshall Planı olarak bilinen bu sistemin sıkıyönetimi altında ilerlemiştir. Otuzlu yılların sonunda uç veren ABD'leşme, kırklı yılların ikinci yarısıyla ellili yılların Türkiye'sinde başat hâle gelmiştir. Kamunun yönetimi için 1950 yılı, bir dönüm noktası değil, savaş sonunda başlamış olan bu sürecin icra ve yönetiminin farklı bir siyasî kadronun sorumluluğuna geçmesini ifade eden bir değişme yılından ibarettir. Mülkî yönetim sistemi, askerî örgütlenme ve yönetim, üniversiteler ve kamu personeli sistemi gibi alanlarda yasal-kurumsal altyapı 1940'lı yılların ikinci yarısında tamamlanmış görünür. Bununla birlikte, DP'nin politika tercihleri ve uygulamaları, döneme özgü kimi değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Bu bölümde, ellili yıllarda Türkiye'nin yönetimi şu başlıklar itibariyle ele alınmaktadır: Merkezî yönetim, taşra yönetimi, yerel yönetim ve kamu personeli boyutlarıyla (1) genel idare alanı, (2) akademik yönetim alanı, (3) askerî yönetim alanı ve (4) adlî yönetim alanı. Böylece ellili yıllarda devlet örgütlenmesinin kuruluş ve işleyiş özellikleri bir bütün olarak görülebilecektir. Döneme damgasını vuran idarî reform olgusu ve yabancı uzman raporları ile kamu yönetimi eğitiminin kurumlaşması da incelemeye dâhil edilmiştir.

Merkezî Örgütlenme ve Yönetim

Tek parti dönemini sona erdiren 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimleri'ne kadar Şemsettin Günaltay Hükümeti işbaşındadır; Cumhurbaşkanı ise İsmet İnönü'dür. DP'nin iktidara geldiği 22 Mayıs 1950'den askerlerin yönetime el koyduğu 27 Mayıs 1960 tarihine kadar Adnan Menderes'in Başbakanlığı'nda beş hükümet görev yapmıştır. 1924 Anayasası, cumhurbaşkanlarının görevini meclisle aynı süreye bağlı tutmuş ve dört yıllık görev süresi dolan kişinin yeniden seçilmesini mümkün saymıştır. Bu hüküm sayesinde Celal Bayar üç kez üst üste seçilerek 22 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'a uzanan on yıl boyunca cumhurbaşkanlığı makamında kalmıştır.

Hükümetler (1949-1960)

DP 22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devraldığında, Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı'na, Refik Koraltan Meclis Başkanlığı'na seçilmiş; hemen ardından İstanbul milletvekili Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Hükümet, 29 Mayıs 1950'de Meclis'e sunduğu programda hedeflerini şöyle sıralamaktadır: "Hayatın ucuzlatılması, üretim hacminin ve istihdamın artırılması, maliyetlerin düşürülmesi, vergi adaletinin sağlanması, gümrük tarifelerinin toptan gözden geçirilmesi, özel girişim alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi ve bu çerçevede kamu hizmeti gören ve ana sanayiye ilişkin olanlar hariç olmak üzere devlet işletmelerinin elverişli şartlarla özel girişime devredilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, grev hakkının toplum düzenini ve iktisadî ahengi bozmayacak surette kanunlaştırılması, antidemokratik kanun hükümlerinin kaldırılması ve aşırı solcu hareketlere karşı gereken tedbirlerin alınması." Menderes Hükümeti, 2 Haziran'da Meclis'ten güvenoyu istemiş ve Meclis de bekleneceği üzere kendisine güvenini belirtmiştir. 9 Haziran 1950'de DP Genel İdare Kurulu toplanmış ve Bayar'dan boşalan parti başkanlığına Menderes'i seçmiştir.

Bir yıllık icraattan sonra DP örgütü içinde bazı önemli tatminsizlikler belirmiş ve örgüt içinde olaylar durmadan birbirini kovalamaya başlamıştır. Sonuçta, merkez yöneticilerine muhalif olanlar hep birlikte partiden ayrılmak zorunda kalırlar. Menderes, üç bakanı kabine dışında bırakabilmek için 8 Mart 1951'de ilk kabinesiyle istifa etmekten çekinmez. Nadir Nadi'nin deyimiyle "...pire için yorgan yakmak" anlamına gelen bu tutum, DP'nin sonraki icraatını da anlamak bakımından ışık tutacak niteliktedir. Hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Adnan Menderes'e verilir ve böylece, 1954'te yapılacak genel seçimlere kadar görevde kalacak olan İkinci Menderes Hükümeti işbaşına gelir.

Genel seçimlerin sonuçları alındıktan sonra, Onuncu Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 14 Mayıs 1954'te yapar. Bu toplantıda Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı'na, Refik Koraltan da Meclis Başkanlığı'na tekrar seçilirler. Adnan Menderes yeni hükümeti kurmakla görevlendirilir. Bakanlar arasında yeni yüzler vardır; yedi bakan yerini korumuş, dört bakan ise yer değiştirmiştir. Yeni olarak bir de Devlet Bakanlığı kurulmuş ve böylece devlet bakanlıkları üçe çıkarılmıştır. Üçüncü Menderes Hükümeti 24 Mayıs'ta programını okur ve iki gün sonra yapılan görüşmeler sonucunda Meclis'ten güvenoyu alır.

1954 seçimleri ve çoğunluk sistemi, DP'ye Meclis içinde öylesine büyük bir çoğunluk (% 93) kazandırmıştı ki, bu çoğunluk bir noktada zaaf kaynağı olacaktır. Nitekim 6-7 Eylül Pogromu'nun ardından İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiştir. 22 Kasım 1955'te yapılan Meclis Grubu toplantısında milletvekilleri hükümeti şiddetle eleştirmişler ve görüşmelerin sonunda, iktisadî sorunlarla ilgili olarak hükümet hakkında gensoru açılması kararlaştırılmıştır. Dört saat süren görüşmeler sırasında otuz kadar milletvekili söz almıştır. Cem Eroğul'un basında çıkan konuşmalardan derlediği özetle sorun şu sözlerle dile getirilmiştir: "Halen programsız bir hükümet vardır ve biz bir çıkmazın içindeyiz. Bugüne kadar susmamalı idik, dillerimizi artık çözelim. Bir ıstırap şelalesi hâlinde milletin başına çöken felaket süratle temizlenmelidir, tehlikeyi görmeliyiz." Bunlardan Emrullah Nutku, "Bu memlekette herkes aynı fedakârlığı yaparsa bir kalkınma olabilir. Fakat bir tarafta halktan fedakârlık istenirken, diğer taraftan her gün 5-10 milyonerin doğuşu halka ıstırap vermektedir," diyordu. 29 Kasım 1955'te DP iktidarının en fırtınalı grup toplantısı yapılır. İlk olarak Ticaret Bakanı istifa eder; ardından Maliye ve Dışişleri bakanları. Ve sonunda tüm bakanlar çekilir. Hükümet düşmüştür; ancak garip bir şekilde Başbakan güvenoyu alır. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* başlıklı kitabında bu olayı şu sözlerle anlatır:

> ...bütün bakanlar çekildiler. Menderes'in dayanacak gücü kalmamıştı. Zemin ayağının altından kayıyordu. Onun da istifa etmekten başka çaresi kalmamıştı. İşte tam o sırada Mükerrem Sarol'un bir tavsiyesi onu kurtardı. Sarol, gruptan sadece kendisi için güven istemesini tavsiye etmişti. Menderes kürsüye çıktı ve "ben istifa etmiyorum. Sizin kudretiniz o kadar büyüktür ki şu anda isterseniz anayasayı bile değiştirebilirsiniz. Kendimi tamamen grubun takdirine terk ediyorum" dedi. Bunun üzerine iki önerge verildi. Birincisi hükümetin toptan istifasını, ikincisi ise Menderes hariç bakanların çekilmesini istiyordu. Önergeler oya kondu ve birincisi reddedilerek ikincisi kabul edildi.

Hükümet, 29 Kasım 1955 akşamı Cumhurbaşkanı'na istifasını sunduktan sonra, yine Adnan Menderes yeni kabineyi kurmakla görevlendirilir. Te-

maslar günlerce sürmüştür; on bir gün sonra Dördüncü Menderes Hükümeti kurulur. Kabine, 13 Aralık 1955'te gruptan güvenoyu alır. Hükümet programında Menderes, grupta eleştiri konusu olmuş her şeyi düzelteceğini ve hatta daha ileri gideceğini vaat etmiştir:

> Anayasada değişiklikler yapılacak ve bunlar mutlaka genel seçimlerden önce tamamlanacak; seçim kanununda yapılan son değişiklikler kaldırılacak ve kanun eskisinden daha ileri hâle getirilecek; ispat hakkı için meclise yeşil ışık yakılacak; devlet yatırımları bir plana bağlanacak; bütçe denk hâle getirilecek; karaborsa ile mücadele edilecek; vurgunculukla şiddetli bir savaşa girişilecek; ihtiyaç maddeleri için adil bir dağıtım sistemi ön plana alınacak; bir sanayi ve madenler bakanlığı kurulacak; yirmi beş yılını dolduran memurların, yargıçların, profesörlerin emekliye sevk edilebilmeleri hükmü kaldırılacak.

27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçimleri de DP'nin lehine sonuçlanır. Fakat zafer artık parlak değildir. DP'nin oyu yüzde ellinin altına düşerken (% 47,70), Halk Partisi ise neredeyse iktidar kadar oy almıştır (% 40,82). Yine de çoğunluk sistemi sayesinde Demokratlar Meclis'te çoğunluğu muhafaza edebilmişlerdir. Yeni TBMM 1 Kasım'da toplanır. Daha önce olduğu gibi Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına, Refik Koraltan Meclis Başkanlığına seçilirler. Adnan Menderes ise beşinci defa olarak Başbakanlığa tayin edilir. Menderes, yeni hükümetini bir ayda kurabilmiştir; kabine 25 Kasım 1957'de ilan edilir. Bakanlar içinde yalnızca yedi bakan yenidir ve bir de yeni bakanlık –Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı– kurulmuştur. Beşinci Menderes Hükümeti, 4 Aralık'ta programını Meclis'e sunar ve aynı gün güvenoyu alır. Hükümet'in görevi 27 Mayıs 1960'da askerî müdahaleyle sona erecektir. Siyasal iktidara yönelik bu darbenin sonucu, Cem Eroğul'un sözleriyle "...burjuvazinin yorulan atının değiştirilmesi"nden ibaret kalacaktır.

Pazartesi 28

Hürriyet

2.BASKI

D.P. yine kazandı

İnönü mağlûbiyeti kabul etmiyor, İstanbul için radyoda ilân olunan son neticelere de itiraz etti

CHP lideri radyo yayınını kanuna aykırı buluyor

Son rakamlara göre C.H.P. seçimde 212 mebusluk elde etti

Birçok yerlerde seçimler çekişmeli oldu, sandıklar açıldıkça neticeler el değiştirdi

Bayar, Menderes, İnönü, Çankaya'da aynı yerde dün reylerini kullandılar

Bayar, defteri imzalamayı unuttu, Menderes fotoğrafçılara gülerek poz verdi, İnönü de sandığa birkaç defa dokundu

Şehirde: Seçim yağmurla başlayıp güneşle bitti

Değişen torbalar: Beyoğlunda bu iddia üzerine bazı hâdiseler oldu

Cesaevinde C.H.P. kazandı

İstanbul'da ilk neticeyi Çatalca'nın 20 seçmeni olan Pınarca köyü verdi

Hürriyet, 28.10.1957.

DP, iktidara gelirken şu vaatlerde bulunmuştu: Anayasa teminatı, adalet teminatı, basın hürriyeti, dini siyasete alet etmemek, antidemokratik kanunları kaldırmak, iktidarla muhalefet arasında normal parlamento münasebetlerinin kurulması. Ne var ki iktidara geldikten sonra bunlar ihmâl edilmiştir.

Dönem boyunca Cumhurbaşkanı-Hükümet ilişkisinde uyum söz konusudur. 1956 yılının Nisan-Mayıs aylarında DP yöneticilerinin Çankaya'da yaptıkları toplantılar dikkat çeker. 5 Nisan 1956'dan itibaren DP Genel İdare Kurulu'nun kabine ile birlikte Çankaya'da birçok toplantı yaptıklarını görürüz. *Tarafsız* Cumhurbaşkanı'nın köşkünde, iktidar partisinin genel idare kurulunun ve hükümet üyelerinin ne konuştukları bilinmese de, çeşitli kararlar hakkında Bayar'ın onayını aldıkları söylenebilir.

1955 yılında Başbakanlık 6330 sayılı yasayla yeni baştan örgütlenmiştir. Başbakanlık örgütü müsteşarın yönetiminde 1933 yılında yedi hizmet birimi ve 34 personelle çalışırken, 1954 yılında bu sayı 24 hizmet birimi ve 970 personele ulaşmıştır. Bununla birlikte Başbakanlık örgütüne istisnaî memuriyet kapsamında *mütehassıs müşavirler* adıyla uzman danışmanlar da eklenmiştir. Günümüzde 120 kişiye yükselmiş danışman kadrosu, bu tarihte yalnızca iki kişiliktir. Ayrıca Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi adıyla bir başkan, beş üye, üç yardımcı üye, iki raportör ve memurlardan oluşarak kurul hâlinde çalışacak bir birim kurulduğu görülmektedir. Başbakanlık Müsteşarlığı'nı on yıl boyunca Ahmet Salih Korur üstlenmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca Başbakanlık müsteşarlığında en uzun hizmet verenlerden biri Korur'dur. Diğeri ise Tek Parti Dönemi'nde 1926-1938 yılları arasında görev yapan Kemal Gedeleç'tir.

1950 yılında 14 üyeli Bakanlar Kurulu, dönemin sonunda 1960 yılında 16 üyelidir. Bakanlıklarda ellili yıllar boyunca beş değişiklik yaşanmıştır. Biri 1950'de İşletmeler Bakanlığı, diğeri 1957'de Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı, öbürü 1958'de İmar ve İskân Bakanlığı olmak üzere üç yeni bakanlık kurulmuştur. Dördüncü değişiklik, 1946 yılında hizmet bakanlıklarının yanı sıra Devlet Bakanlığı unvanıyla kurulan sandalyesiz bakanlığın hızla işlev kazanmasıdır. 1954 seçimlerinden sonra oluşturulan yeni kabinede devlet bakanı sayısı üçe çıkarılmıştır. Son değişiklik ise İşletmeler Bakanlığı yerine 1957 seçimlerinden sonra Sanayi Bakanlığı'nın getirilmiş olmasıdır.

On yıllık iktidarı boyunca DP, planlı bir ekonomiye geçmeyi hiçbir zaman kabul etmemiş ve plan fikrini reddetmiştir. Başlangıçta bazı milletvekilleri bu konuda girişimlerde bulunmuşlar, ancak hükümet bunları daima geri çevirmiştir. 22 Ocak 1952'de DP Grubu hükümetten plan yapılmasını istemiş, hükümet ise plana gerek olmadığını bildirmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete, hükümetin bu konudaki görüşünü şöyle özetler: "Hükümet üretimden tüketime kadar uzayacak bir plan tanzim edilemeyeceği kanâatin-

dedir." Sadece 1960'a doğru, yani iktidarının son aylarında, İDT'nin yatırımlarını ortak bir programa bağlamak için bazı çabalara giriştiğini görüyoruz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra biçimlenen yeni dünya düzeninde azgelişmiş ülkeler için bir seferberlik başlatılmıştır. 1945-1980 yılları arasında ABD'nin ideolojik ağırlığı altında uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen kalkınma stratejilerinde esas olan devlet aygıtını büyütmek, genişletmek ve bu aygıta ulusal kalkınmada öncülük misyonu yüklemektir. *Devlet işletmelerinin özel sektöre devri* sloganıyla iktidara gelmiş olan DP, bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır. Enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim kollarında, kamu kesiminin sürüklediği önemli genişlemeler olmuştur. Kamu yatırımlarının millî hâsıla içindeki payı da belirgin biçimde artmıştır. İçe dönük sanayileşme ile ulusal kalkınma stratejisi, ulusal devletin yoğun ve yaygın müdahalelerine ve doğrudan gerçekleştireceği ekonomik faaliyetlerine bağlanmıştır. Azgelişmişlik sorununu aşmanın ve kalkınmanın itici gücü bürokrasinin kendisi olarak görülmektedir. Özel sermaye birikimine öncelik veren ve en gevşek anlamıyla *kalkınmacı* bir felsefeye bağlılık dışında belli bir iktisat politikası anlayışı olmayan DP de bu dönemde kamu yatırımlarının ve devlet işletmeciliğinin özel sermaye birikimi lehine ne kadar hayatî bir rol oynayabileceğini keşfetmiştir. Geniş kamu kesiminin özel sermaye birikimiyle işlevsel bir bütünlük içinde eklemlendiği bir ekonomik yapı yerleşmiştir.

Celal Bayar ve Adnan Menderes bir şeker fabrikasının açılışını yaparken (Kaynak: http://www.turkseker.gov.tr).

1950'lerin ilk yıllarında Tekel Genel Müdürlüğü üzerine ateşli tartışmalar yürütülmüştür. Belirli birikime ulaşmış burjuvazi, devletin sigara üretimindeki monopol konumunu terk etmesi ve bu faaliyetleri özel sektöre devretmesi gerektiğini savunuyordu. Bu görüşler liberal çevrelerde epey destek buluyor, devletin serbest ticaretin gelişimini engellediği ileri sürülüyordu. 10-15 Ağustos 1950 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Tütün Kongresi'nde yeni bir düzenleme talebi dillendirilmişti. Kongreye tüccarlar, üreticiler ve uzmanlar katılmıştı. İzmir Sanayi ve Ticaret Odası temsilcisi Selahattin Sanver, hükümetin tütün meselesini siyasî ve diğer yönlerden mutlaka ele alması gerektiğini dile getirmiştir. Önceki sene memlekete 30-35 bin kilo Amerikan sigarası girdiğini belirten Sanver, hükümetten bunun için de bir önlem almasını talep ettiklerini söylemiştir: "Görüyoruz ki birçok arkadaşımız dahi burada Amerikan sigarasını keyifle içiyorlar. Arkadaşlar bunu memlekete karşı işlenmiş olan büyük günah telakki etmek lazımdır." *Cumhuriyet* gazetesinin 13 Ekim 1950 tarihli haberinde, Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan, Amerikan sigarası kaçakçılığının arttığını, bu konuyla şiddetli bir mücadeleye girişileceğini, ve kim Amerikan sigarası kullanırsa derhal mahkemeye sevk edileceğini, kanunda yaptırım azsa bunun da artırılacağını belirtmiştir. 1956 yılında "...tütün işlerini koordine etmek ve dağınık çalışmaları toplamak" amacıyla İnhisarlar Vekâleti, Ziraat Vekâleti, Ticaret Vekâleti, Tütüncüler Birlikleri ve Federasyonu, Tütün Eksperleri Birliği, Tütün Ekiciler Birliği ve Ziraat Bankası'nın katılımıyla Millî Tütün Komitesi oluşturulmuştur. Komite, tütün sektörü yönetimine ilişkin tavsiye niteliğinde kararlar alacaktır. 1932-1950 yılları arasında beş tütün kongresi düzenlenmiş ve tütünle ilgili tüm kesimler bu kongrelerde bir araya getirilmişken, 1950'den sonra tütün kongresi yapılmamıştır.

Merkezî kurumlaşmada karayolları ve su işleri genel müdürlüklerinin kuruluşu not edilmeye değer kararlardır. Karayolları yapımı için kullanılmaya başlanan Amerikan yardımları, 1948 yılında Amerikan karayolu kurumu yöneticilerinden Hilts adlı müdürün hazırlayacağı rapor doğrultusunda genişlemiş ve 1951 yılında Karayolları Genel Müdürlüğü kurularak demiryolu politikası terk edilmiştir. 1940'lı yıllarda başlatılan su işleri de benzer hazırlıklardan geçerek, yine Amerikan yardımıyla 1954 yılında Devlet Su İşleri kurumlaşması yaratılmıştır.

DP iktidarı döneminde Türkçeyi sadeleştirme akımı bırakılmış; 1924 Anayasası'nın 1945 yılında Türkçeleştirilen şekli yürürlükten kaldırılmış ve eskisine dönülmüştür.

DP'nin ilk iktidar yılında Millî Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri'nin sürekli çabaları sonucunda 1952 yılında Köy Enstitüleri tarihe karışmış ve enstitülerin adı değiştirilerek köy öğretmen okulları hâline getirilmiştir.

15 Mayıs 1959 tarihinde kabul edilen Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle, Yapılacak Yardımlara Dair Kanun, afet hizmetlerinin yürütülmesini özel yasa konusu olmaktan çıkarmış ve merkezî hükümetin yükümlendiği devamlı bir hizmet hâline getirmiştir.

Öte yandan bu dönemde kamu kurumu niteliğindeki kimi meslek birliklerinin kuruluşu da tamamlanmıştır: Ocak 1953'te Türk Tabipleri Birliği, Ocak 1954'te Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, Mayıs 1957'de Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği kuruluş kanunları yayımlanmıştır.

Taşra Yönetimi

1924 Anayasası'nın *Vilayetler* başlıklı bölümünde Türkiye, coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelmektedir. 1947 yılında Türkiye'nin yönetsel bölünüşü 63 il, 419 ilçe, 939 bucaktan oluşmaktadır. 1935-1953 arasındaki dönem, Hatay'ın kurulması dışında, yönetsel kademelenme açısından durgunluk yıllarıdır. Kırklı yıllar boyunca, farklı ortamlarda il sayısını artırmaya ya da azaltmaya yönelik görüşler dile getirilmiştir. Bu arayış, 1950'li yılların başında üç yeni ilin kurulması ve il sayısının 66'ya yükselmesiyle sonuçlanmıştır. 1953 yılında Uşak, bir yıl sonra da Adıyaman ve Sakarya illeri kurulmuştur. TBMM görüşmelerinde İçişleri Bakanı Namık Gedik, illerin genel ve yerel nitelikteki kamu hizmetlerini daha rasyonel bir şekilde yerine getirmelerini sağlayacak yeni bir mülkî taksimata gidilmesi gereğine dikkat çekmiştir. Bakan, bir yerin il olabilmesi için iki ölçüt gözetildiğini söylemiştir: Bunlardan biri ekonomik olarak gelişmiş olduğu için bağlı bulunduğu idarî kademenin yapabileceği hizmetler üstünde yeni hizmetler bekleme, ikincisi ise bağlı bulundukları illerden doğal-coğrafî olarak ayrı kalma nedeniyle il merkezi ile ilişkilerin zorlaşmış olmasıdır. Hükümet bu özellikteki ilçelerin bağlılıklarını devam ettirmelerinin fayda yerine zarar getireceği düşüncesindedir. İlk ölçüt gereğince Sakarya, ikinci ölçüt gereğince de Adıyaman illeri kurulmuştur.

Adıyaman ilçesinde bir il kurulması, dönemin gazetelerinde Malatya'nın 1950'den beri seçimlerde Halk Partisi'ne eğilim göstermesi nedeniyle bu ilin cezalandırılması olarak yorumlanmıştır. Buna göre, 1954 seçimlerinde DP'ye oy veren Adıyaman ilçesi ödüllendirilmiştir. Aynı tarihte benzer yorumlara yol açan ikinci gelişme Kırşehir örneğinde yaşanmıştır. 1954 yılında Kırşehir ili kaldırılarak ilçe hâline getirilmiş ve aynı düzenleme ile kurulan Nevşehir iline bağlanmıştır. İmparatorluk döneminde sancak merkezi, Cumhuriyet'ten itibaren de il merkezi olan Kırşehir'in, 1954 yılında ilçe hâline getirilmesi, 2 Mayıs seçimlerinde oyların % 80'inin CMP'ye verilmiş olması ne-

deniyle, hükümetin Kırşehir'i cezalandırmasına bağlanmıştır. Basında yapılan değerlendirmelerin yanı sıra, Meclis görüşmelerinde de bu konu Osman Bölükbaşı tarafından gündeme getirilmiştir:

> Muhterem Arkadaşlar, Kırşehir'in siyasî ve hissi sebeplerle ilçe hâline getirildiği kanâati, kamu vicdanında hiçbir hareket ve davranışın düzeltemeyeceği bir hüküm hâlinde yerleşmiştir. Vatandaşların siyasî kanâatlerinden dolayı ancak ilkel devirlerde ve totaliter idarelerde benzerine rastlanabilecek şekilde toptan cezalandırılması, aynı zamanda demokratik rejimi ret ve inkâr manasına gelen çok vahim bir hadise olarak siyasî huzur ve emniyeti kökünden sarsmış ve vicdanlarda kapanmaz bir yara açmıştır. Bu suretle sizler ve iktidarınız tarih ve millet huzurunda büyük bir vebal altına girmiş bulunuyorsunuz.

Hükümet, bu karara gerekçe olarak, iktisadî gelişme içindeki Nevşehir'in, bölgenin yeni merkezi konumuna yükselmesini göstermiş ve Kırşehir'in il hâlinde bırakılmasının iktisadî açıdan imkânsız olduğunu savunmuştur. Ancak, Kırşehir üç yıl sonra aynı hükümet tarafından, "...bankalarıyla, geniş çarşı ve pazarlarıyla bölgenin önemli iktisadî merkezlerinden biri olduğu, üstün hububat üretimi ile zirai bir özellik gösterdiği, meyveciliği ve hayvancılığı sürekli geliştiği" gerekçesiyle yeniden il yapılacaktır. Bununla Kırşehir seçmeninin DP'ye minnet duymaları ve böylece CMP'den ayrılmaları amacı güdülmüştür. 25 Mayıs 1957'de Menderes, Sivas'ta yaptığı bir konuşmada, ilk defa olarak seçimlerin yakın olduğunu dile getirmiştir. Oysa Bölükbaşı, muhalif güçleri kendi etrafında toplamak umuduyla daha 17 Mayıs'ta, yani Menderes'in konuşmasından önce seçim kampanyasını açtığını ilan etmişti. Bunun üzerine hükümet, ilk önlemini alır ve Meclis, 12 Haziran 1957'de kabul ettiği bir kanunla Kırşehir'i il hâline getirir. İkinci önlem ise Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması olacaktır:

> Kırşehir'in yeniden kurulmasıyla il sayısı 67'ye yükselmiş ve bu rakam 1989'a kadar değişmemiştir. 1959 yılında yayımlanan ve idare taksimatındaki en son değişiklikleri yansıtan bir çalışmada; il sayısı 67, ilçe sayısı 572, bucak sayısı ise 898 olarak gösterilmiştir. Kırşehir'in kurulmasının ardından, aynı yıl kabul edilen bir başka yasa ile 1960 yılına kadar 78 ilçe kurulması kararlaştırılmıştır. Bu tarihten sonra yeni mülkî bölümler kurulması açısından durgun bir döneme girilmiştir. 1950'li yılların sonunda il sayısı 67, ilçe sayısı 571, bucak sayısı 923 olmuştur. Köylerin sayısı ise 35.440'tır.

Mülkî idare sisteminin genel görünümü, 1949 yılında kabul edilen (ve günümüze kadar uygulamada kalan) 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'yla biçimlenmiştir. Cumhuriyet döneminde bucak yönetimi ve teşkilatına ilişkin en

BUGÜN 6 SAYFA 15 KURUŞ

Milliyet

Halk Gazetesi

KURUCUSU: ALİ NACİ KARACAN

13 HAZİRAN 1957

KIRŞEHİR TEKRAR VİLÂYET OLDU

Hacıbektaş ve Kozaklı kazalarının yeni Vilâyete bağlanmaması kararı üzerine Bölükbaşı, Bayar'a şiddetli hücumlarda bulundu Üç celse için Meclisten çıkarılan C.M.P. Genel Başkanı Bölükbaşı ile bir D.P. li mebus arasında koridorda kavga çıktı

273 Meb'ustan 272 si lehte oy kullandı. Kozaklı ve Hacıbektaş'ın Kırşehir'e bağlanması için muhalefetle birlikte 20 D.P. li meb'us rey verdi

OSMAN Bölükbaşı, bugün, Hacıbektaş ve Kozaklı kazalarının yeni Kırşehir vilâyetine ilâve edilmemesinin kararlaşması üzerine Mecliste fırtına koparan çok şiddetli bir konuşma yapmış, bu arada kullandığı bir cümle yüzünden üç celse için Meclisten çıkarılmıştır.

SEÇİMLERİN NE ZAMAN YAPILACAĞI BELLİ DEĞİL

Anadolu Ajansı yayınladığı bir tavzihle seçimlere dair Bayar'a atfedilen sözlerin hakikate uymadığını bildirdi

Milliyet, 13.06.1957.

ayrıntılı düzenleme bu yasa ile getirilmiştir. Toplam 70 maddeden oluşan yasanın 17 maddesi bucaklarla ilgilidir. Bucak, hem bir taşra kademesi hem de *yerel yönetim birliği* (coğrafya, ekonomi, güvenlik ve mahalli hizmet bakımından aralarında ilişki bulunan kasaba ve köylerden meydana gelen idare bölümü) olarak düzenlenmiştir. Bucak müdürü, merkezî yönetimin temsilcisi ve yerel yönetim birliğinin yürütme organı olarak, çift işleve sahip kılınmıştır. 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu, bucak müdürlerini temsil yetkileri ile birlikte güçlü bir güvenlik teşkilatına sahip kılmış ve küçük boyutlu (birkaç köyü ilgilendiren) kalkınma faaliyetlerinde bir rehber olarak çalışmalarını öngörmüştür. Bu yasa hükümlerine göre kurulacak bucak teşkilatının, Bakanlar Kurulu'nca uygun görülecek illerde, her yıl bütçesine konacak ödeneğe bağlı olarak, peyderpey gerçekleştirileceği belirtilmiştir. İçişleri Bakanlığı Vilayetler İdaresi Genel Müdürlüğü, *tam teşkilatlı nahiye* hâline getirilmesi uygun olan nahiyeleri sıraya koyarak; olanaklar ölçüsünde, her yıl bir miktar nahiyenin teşkilatını tamamlamaya başlamıştır. 1955-1957 yıllarında yürütülen *Kaza ve Vilayet İdaresi Araştırması*'nda Vilayetler İdaresi Genel Müdürlüğü'nde bu amaçla tutulan dosyaların oldukça düzenli olduğuna ve gerekli bilgileri içerdiğine dikkat çekilmektedir. Kanunun ilk şeklinde bucak müdürleri valilikler tarafından atanmakta ve memuriyetleri İçişleri Bakanlığı'nca onaylanmaktadır. 1953 yılında yasanın bu hükmü değiştiril-

miş ve bucak müdürlerinin İçişleri Bakanlığı'nca valilikler emrine atanması kararlaştırılmıştır.

1949 yılından 1960 yılına kadar 122 bucak kurulmuştur. 1952-1957 yılları arasında 253 bucak tam teşkilatlı duruma getirilmiştir. Bu dönemde bucaklar, *tam teşkilatlı bucaklar*, *tahrirat kâtibi olan bucaklar*, *belediye teşkilatı olan bucaklar*, *nüfus memuru olan bucaklar* ve *posta-telgraf merkezi olan bucaklar* şeklinde sınıflandırılmıştır. *Kaza ve Vilayet Araştırması*'nda, araştırmaya katılan kaymakam ve valilerin büyük bölümü, teşkilatları tamamlanmak ve yetkileri genişletilmek koşuluyla bucak yönetiminin faydalı olacağını ileri sürmüştür. Valilere göre, bucak kamu hizmetlerinin görülmesi, idarenin halka yaklaşması, köy işlerinin denetimi, asayiş ve emniyetin sağlanması açısından ilçelere yardımcı olan bir örgütlenmedir. 1949 İl İdaresi Kanunu ile güçlendirilen bucak yönetimi, dönemin iktisadî ve toplumsal gerçekleri içinde atılmış merkeziyetçi bir adımdır. Nahiye kuruluşuna atfedilen *köyleri hükümetin işleri ile uygun bir şekle sokmak* ya da *köy işlerinin denetimi, asayiş ve güvenliğini sağlamak* gibi amaçların anlamını da bu çerçevede düşünmek gerekir. 1949 yılında parti müfettişi olarak Karadeniz illerini teftiş eden Samet Ağaoğlu'nun raporu bu bakımdan oldukça açıklayıcıdır: Ağaoğlu'na göre, Trabzon havalisinde "Öteden beri servet ve arazi belli ailelerin elinde toplanmış ve halkın çoğunluğu bu ailelerin iktisadî ve siyasî nüfuz ve kudret sahaları arasında bölünmüştür."

Türkiye'de 1929 tarihli ilk İl İdaresi Kanunu'ndan başlayarak, il yerel yönetimi valilik kurumunun yönetimi ve denetimine çekilmiş; "Merkezî yönetimin yerel egemenleri amaçlar doğrultusunda yönlendirme aracına" dönüştürülmüştür. Bu sistem 1949 yasasında da korunmuştur. Valiler, merkezî yönetimin yerel birimler üzerindeki denetiminin ana unsuru olarak işlev görmekte ve bu sorumluluklarını ikili bir yapı içinde yerine getirmektedir: Bir başka ifade ile valiler, il düzeyinde *merkezî yönetimin* (devletin ve hükümetin) temsilcisi ve il *yerel yönetiminin* başı olarak ikili bir görev icra etmektedirler. Bu yapı sayesinde, merkezî yönetim taşrada etkin bir denetim sağlayabilmiştir. 1949 tarihli yasa, dönemin ruhuna uygun bir örgütlenme getirdiği için, 1980'li yıllara kadar önemli bir değişikliğe uğramamıştır.

Ancak 1950'li yıllardan itibaren, daha önce iletişim ve ulaşım zorlukları nedeniyle küçük tutulan il ölçeğinin, genişletilmesi için artık bir sakınca kalmadığı dile getirilmeye başlanmıştır. PTT, demiryolları, karayolları, Çalışma Bakanlığı gibi alanlarda birden fazla ili içine alan bölge örgütlerinin faaliyet gösteriyor olması da bu talebi güçlendiren bir unsur olmuştur. Devlet hizmetlerinin "...ferdi ve millî hayatın her sahasına girmesi", "...devletin üstlendiği yeni işlevlerin teknik bilgi-uzmanlık gerektirmesi" gibi nedenlerle kamu kuruluşlarının daha geniş alanlarda örgütlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu görüşlerde, ülkenin her köşesini devlet hizmetlerinden ve çağdaş araçlardan, rasyonel ve ekonomik bir tarzda faydalandırabilmek için malî olanaklar ile personel kaynaklarının *geniş çevreli büyük iller* içinde birleştirilmesi önerilmiştir. Bu dönemde, *iktisadî ve toplumsal özelliklere sahip yerleri bir araya toplamak* anlamında bölge olgusu, yeni politikaların uygulanmasında bir araç olarak görülmeye başlanmıştır.

Yerel Yönetimler

Dönem başında 600 olan belediye sayısı 1960 yılında 995'e yükselmiştir. Nüfus artışı ve kentleşme süreci nedeniyle, nüfusu 2.000'i aşan yerleşmelerin sayısının artması; kimi yasal düzenlemelerin küçük belediyelerin kurulmasını özendirmesi belediyeleşme sürecinde etkili olmuştur. Çok sayıda yeni belediyenin kurulması bunlara harita, plan, içme suyu ve elektrik götüren İller Bankası'nın görevlerini ağırlaştırmıştır. Bununla birlikte, İller Bankası'nın incelediğimiz dönemde belediyelere hizmet götürmekte genellikle başarılı olduğu görülmektedir.

1950'li yıllarda yerel yönetimlerin genel bütçe gelirlerine oranı % 19'a yükselmiş; ancak yerel yönetim gelirleri içinde ağırlık belediye gelirlerine kaymıştır. 1950'li yıllarda özel idare bütünün üçte birinden daha azına (% 32) sahip olmuştur. Özel idarelerin 1950'li yıllardan itibaren daralmaya başlayan payı, yerel yönetim gelirlerinin beşte birine gerilemiştir. Bu veriler, görevleri kırsal alana yönelik olan özel idarenin, ülke ekonomisinde kırsal alanın ağırlığını yitirmesine koşut olarak gerilediğini göstermektedir.

1950 yılında, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı bir kamu tüzel kişisi olarak Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu yasayla karayolları devlet, il ve köy yolları olmak üzere üçe ayrılmıştır. Buna göre, il yollarını, il genel meclisinin kabulü ve Bayındırlık Bakanlığı'nın onayı ile il özel idareleri yapacaktır. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün, olanakları oranında, teknik yönden ve malzeme vermek suretiyle il özel idarelerine, il yollarına ilişkin hizmetlerinde yardımcı olacağı öngörülmüştür. Bu hükümler uyarınca il özel idareleri, uzun yıllar, il yolu yapmışlardır. Bu idarelerin ayrıca yürütücü birimleri bulunmadığından, yapım işleri bu idareler adına fiilen il bayındırlık müdürlüklerince yürütülmüştür. Devlet, para ve araç vermek biçiminde il özel idarelerinin çalışmalarına yardımcı olmuştur. Kimi zaman bir kısım il yollarının bakım ve onarımını Karayolları üzerine almıştır.

1953 yılında özel idare hastanelerinin, genel meclis kararıyla bedelsiz olarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devri olanağı sağlanmıştır. Kanun zorunlu kılmamasına rağmen, özel idarelere ait toplam 47 hastane devredilmiştir. 1953 tarihli yasanın gerekçesinde, il özel idarelerinin malî güçlerinin

yetersizliği ve birbirinden farklılığı nedeniyle hizmetin gereğince yürütülmediği ve farklı ödenek ayırma yüzünden hizmetten yararlananlar yönünden eşitsizlikler doğduğu ileri sürülmüştür. Gerekçede 1951 yılına ait karşılaştırmalı rakamlar verilmiştir: Çeşitli illerin yatak başına ayırdığı ödenek şöyledir: İzmir ili yatak başına 370, Isparta 82, Ağrı 60, Kırşehir 50, Kocaeli 300 Türk Lirası. Hastanelerin devlete devriyle, mevcut farklılığın giderilmesi ve ülke genelinde asgarî sağlık koşullarının yerine getirilmesi düşünülmüştür.

1930 tarihli Belediye Kanunu'nun seçime ilişkin hükümleri, 7 Temmuz 1950'de kabul edilen bir kanunla tümüyle değiştirilmiştir. Bu değişikliği, Eylül ayında yapılan belediye seçimleri izlemiş ve iktidara geldikten sonra DP halk önünde ilk sınavını bu seçimde vermiştir. 3 Eylül 1950'de yapılan belediye seçimleri sonucunda 600 belediyeden 560'ını DP kazanmıştır. Zafer öylesine büyüktür ki Adnan Menderes, "Türk Milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti," diyecektir. Bir ay sonra, 15 Ekim'de yapılan il genel meclisi seçimlerini de yine Demokratlar kazanmıştır. 1954 yılının Kasım ayı başında ülke genelinde muhtar seçimleri yapılır. 8 Kasım'da alınan sonuçlara göre DP 33.000, buna karşılık CHP 7.000 muhtarlık kazanmıştır. Sonraki belediye seçimi, 13 Kasım 1955'te yapılmış; CHP ve CMP daha önce vermiş oldukları kararlara uyarak seçimlere katılmamıştır. Buna rağmen DP oy kaybetmiştir. Sekiz ilde bağımsız adaylar, iki ilde de TKÖP adayları seçimi kazanmıştır.

Belediyelerle ilgili ikinci önemli gelişme İstanbul vilayeti ile belediyesinin ayrılması olmuştur. 1580 sayılı Kanun'un 149 ile 153. maddeleri, İstanbul'da özel idare ile belediyenin bir bütün olduğunu belirtiyordu. Bu durumda İstanbul valisi otomatik olarak belediye başkanı sıfatını da kazanıyordu. 1954 Nisan'ında kabul edilen kanunla İstanbul Belediyesi'nin vilayetten ayrılması kabul edilmiştir. Kanuna göre, belediye başkanının 1 Mart 1955 tarihinde göreve başlaması gerekirken, daha sonra çıkarılan bir yasayla bu tarih 1 Mart 1956'ya ertelenmiştir. Ne var ki 22 Şubat 1956'da toplanan İstanbul Belediye Meclisi, Vali Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ı belediye başkanı vekili seçmiştir. Böylece belediyenin yapısında seçim usulü dışında önemli bir değişme olmamıştır.

İlhan Tekeli, *Cumhuriyet'in Belediyecilik Öykusü* başlıklı kitabında yerel yönetime bakış açısı, karşılaşılan sorunlar ve razı olunan çözümler bakımından 1945-1960 yılları arasını tek bir dönem olarak ele alır. Tekeli, bu dönemde CHP ile DP iktidarlarının uygulamalarında çok önemli farklar bulunmadığını söyler. Ancak, 1957 yılı sonrasında DP iktidarının uygulamalarından doğan nitelik farkına da dikkat çeker: "Tarıma ağırlık veren kalkınma modelinin uygulanması sonucunda DP iktidarı 1957 yılından itibaren,

önemli dış ticaret dar boğazları ve enflasyonist bir malî politikanın sonucu olan fiyat artışları ile karşılaşmıştır. Ülkenin içine düştüğü bu ekonomik bunalımdan dikkatleri başka noktaya çekmek üzere, 'büyük kentlerin imarı' konusu Başbakan Adnan Menderes tarafından politik gündemde ön plana çıkarılmıştır. 'İmarcı Başbakan' büyük kentlerin, özellikle İstanbul'un imarı ile çok yakından ilgileniyor, adeta çok yetkili bir belediye başkanı gibi davranıyordu. Büyük kentlerdeki imar uygulamaları hükümetin başarısı ile özdeşleşmişti." Tekeli'ye göre, 27 Mayıs ile sona eren bu dönem, Cumhuriyet'in tüm belediyecilik deneyi içinde çok özel bir nitelik taşır.

İnceleme dönemimiz içinde kentsel alanlar için yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bunlardan ilki, 2 Temmuz 1951 tarihli yasayla Gayrimenkul Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kurulmasıdır. İmar planları yapılırken eski eser ya da anıtların korunması konusunda bağlayıcı hükümler getiren bu yasa, Osmanlı döneminden sonra bu konuda yayımlanan ilk yasadır. Bu yasanın kentte motorlaşmanın artması dolayısıyla yol genişletme uygulamalarının arttığı, artan arsa değerlerinin kent mahallerinde bir yenileşme baskısı doğurduğu bu dönemde çıkarılmış olması bir rastlantı değildir.

İkinci düzenleme 29 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilen, Binâ Yapımını Teşvik ve İzinsiz Binâlar Hakkında Kanun'dur. Bu yasayla birlikte 1953 yılına kadar yapılan gecekondular tüm ülkede meşrulaştırılmıştır. Ama yasa bu tarihten sonra yapılacak gecekonduları engellemek için ağır cezaî hükümler getirmiştir. Cezaî hükümleri ağırlaştırmanın yanı sıra, belediyelere arsa sağlanması, gecekondulara tapu verilmesindeki şekil ve koşullar gibi pozitif önlemler de getirilmiştir. Bu pozitif önlemler, gecekondulaşma olgusunun esas nedenlerine yönelmediği için çözüm getirici olmaktan çok uzaktır. Temmuz 1959 tarihli yeni bir yasayla daha önce getirilen pozitif önlemler güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde esas değişiklik, yeni bir imar yasası ve yeni bir istimlâk (kamulaştırma) yasasının hazırlanması olmuştur. Bu yasaların ilkeleri, 1954 yılında "Şehirlerin günün ihtiyaçlarına uygun imar planına kavuşması çarelerini aramak" üzere toplanan Birinci İmar Kongresi'nde belirlenmiştir. 16 Temmuz 1956 tarihli İmar Kanunu, yerleşme planlamasının belediye sınırları içinde çözülemeyeceğinin anlaşıldığını göstermesi bakımından ilginçtir. Kanun, *bölgesel planlama*ya geçiş için bir ipucu vermektedir. Belediyelerin kamulaştırma kararlarını düzenleyen yine 1956 tarihli İstimlâk Kanunu ise, Adnan Menderes'in İstanbul'da imar operasyonlarına başladığı ay, bu operasyonların bir aracı olarak çıkarılmıştır. Son on yılda Türkiye'de enerji santralleri, madencilik ve kentsel dönüşüm alanları için Bakanlar Kurulu tarafından alınan *acele kamulaştırma* kararı, mevzuata *ivedi istimlâk* olarak 1956 tarihli İstimlâk Kanunu'yla girmiştir.

Bu dönemin en ilginç uygulamalarından biri Adnan Menderes'in 1956 yılı Eylül'ünde başlayan imar operasyonudur. İlhan Tekeli, bu operasyonu ilginç hâle getiren özellikleri şöyle sıralamaktadır: "Başbakanla belediye başkanının özdeşleşmesi, eylemin düşünce ve planlamanın önüne geçmesi, o döneme kadar bir kentin imarı için görülmemiş ölçekte istimlâkin yapılması, devlet olanaklarının İstanbul'un imarına ayrılması." Tekeli'ye göre, Menderes'in imar operasyonu İstanbul'da yapılmakla birlikte İstanbul halkının desteğini kazanmaktan çok ülkenin tümünde siyasal prestiji korumaya dönük bir operasyondur. Bu operasyon, meydanları genişletmek, yolları ve bazı anıtların etrafını açmak düzeyinde, oldukça yalın bir imar anlayışına dayanmaktadır. Uygulama, hemen hemen hiçbir uygulama planı olmadan günlük kararlarla yönlendirilmiş ve daha çok karayolları mühendislerinin elinde kalmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü İstanbul'un imarında önemli söz sahibi olmuştur. Bu uygulamanın iki sonucu vardır: Birincisi büyük bir istimlâkin doğması; ikincisi ise İstanbul'un tarihî eserlerinin bir kısmının bu faaliyet içinde yıkılmasıdır.

Menderes'in büyük kentlerin imarını bir hükümet sorunu hâline getirmesi, kentleşme ve imar sorunlarında ülke düzeyinde uzmanlaşmış bir bakanlığın kurulmasında etkili olmuştur. İmar sorunu bir hükümet sorunu hâli-

Bugün İstanbul'un önemli caddelerinden biri olan Barbaros Bulvarı'nın yapımına 1957 yılında, Adnan Menderes'in İstanbul imar faaliyetleri çerçevesinde başlanmıştı.

ne gelince belediyeler-üstü yetki ve araçlara sahip uzman bir kuruluş gerekiyordu. Türkiye'de artan hareketliliğin doğurduğu kent sorunlarının ancak kent-üstü mekânların düzenlenmesiyle kontrol altına alınabileceğinin görülmeye başlanması da bu bakanlığın kuruluşunda etkili olmuştur. 14 Mayıs 1958'de kurulan İmar ve İskân Bakanlığı, "Yurdun, bölge, şehir, kasaba ve köylerinin harita ve imar planlarını hazırlamak ve bunların tatbikini temin etmek; memleketin bünyesine uygun mesken politikası esaslarını tespit etmek ve tatbikini sağlamak; memleket şart ve imkânlarına göre, en lüzumlu ve faydalı yapı malzemesinin temin ve tedarikini sağlayacak bütün önlemleri almak; yurdumuza gelmiş ve gelecek göçmen ve mültecilerin ve yurt içinde hususî kanunlara göre yerleştirilecek vatandaşların iskânlarını sağlamak; her türlü afetlerden evvel ve sonra gerekli tedbirleri almak ve iskâna dâir bilcümle işlerle uğraşmakla" görevlendirilmiştir. Kentleşme ve imar konularında uzmanlaşan yeni bakanlığın, uygulayıcı-yatırımcı bakanlık olmaktan çok, planlama ve araştırma işlevlerinde yoğunlaşması öngörülüyordu. Bayındırlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı'nın belediyelere ilişkin kimi işlevleri de bu bakanlığa devredilmiştir.

1950 sonrasında Türkiye'de kentleşme ve konutla ilgili konularda politika saptayıcı düzeyde araştırmalar yapmak üzere birçok yabancı uzman ya da grup çağrılmıştır. Bu uzmanlardan ABD'li Charles Abrams, 1954 yılında Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde çalışmalarına başlamıştır. Abrams, dostuna yazdığı bir mektupta görev yaptığı döneme ilişkin şunları söylemektedir: "Türkiye'de beş haftadır bana açık gelen şudur ki, benim yapacağım herhangi bir teknik tavsiye savaş gemisinin teknesinde, sivrisinek ısırığından daha fazla etki yapmayacaktır. Türkler istekli olsalar bile, idarî ve teknik teçhizatları yapılan teknik tavsiyeyi uygulamak için yeterli değildir. Hazırlayabileceğim kanunlar uygulanmayacak, detaylı raporlar tozlu depolara devredilecektir." Abrams, ülkenin uygun şekilde kalkınmasına yardım edecek nitelikli mimar ve plancıları yetiştirecek bir üniversite kurulmasını önermiştir. Bu öneri, 1956 yılında ODTÜ'nün kurulmasıyla uygulamaya geçmiştir. Bu dönem içinde örgütsüz bulunan teknik elemanlar, 27 Ocak 1954 tarihli yasayla Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği içinde, odalar hâlinde örgütlenmişlerdir. İlhan Tekeli, odaların bu dönemdeki temel çabalarından birinin, yabancı uzmanlara karşı Türk uzmanların haklarını savunmak olduğunu belirtir.

Dönemin belediyecilik uygulamaları değerlendirildiğinde, merkezî yönetimin müdahalesi ve katkısının çok yüksek olduğu göz ardı edilemez. Tek parti uygulamasından ayrılınmış olmasına ve partilerin yerel yönetimlerin güçlenmesini bir ilke olarak benimsemelerine karşın, pratikte durum belediyelerin kendilerine yeterlilikleri açısından çok değişmemiştir. Merkeze bağlılıkları devam etmiştir.

Yabancı Uzman Raporları ve İdari Reform

Türkiye'de 1950'li yıllar, yabancı heyet ya da uzmanlarca hazırlanan raporlar ile açılır. 1949 yılında *Türkiye: Ekonomik Bir Değerlendirme* başlığı ile Thornburg Raporu ve *Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Hakkında Rapor* başlığı ile Neumark Raporu, aynı yıl Türkiye'nin iktisadî kalkınmasını gerçekleştirecek olan malî politikayı ve idarî mekanizmayı incelemek amacıyla çalışmaya başlayan DB heyetinin 1951'de tamamladığı *Kalkınma Planı İçin Tahlil ve Tavsiyeler* başlıklı *Barker Misyonu Raporu*, 1951 yılında Türkiye devletinin malî yönetim yapısını inceleyen Martin-Cush Raporu, 1952 tarihli Leimgruber Raporu, 1959 yılında *Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma* başlığıyla yürütülen Maurice Chailloux-Dantel Raporu dönemin politikalarına katkıda bulunan idarî reform araştırmaları olmuşlardır. Neumark dışında, bu raporları hazırlayanlar *bağımsız ya da gönüllü* yabancı uzmanlar değil, uluslararası malî merkezler tarafından görevlendirilmiş heyet ya da uzmanlardır. Çoğu Amerikalı olan yabancı danışmanlar, sistemli bir biçimde devletçi-korumacı politikalara son verilmesini, Türkiye üzerindeki inceleme, öneri ve raporları ile telkin etmişlerdir. Belli bir süre sonra, Amerikan kurumlarında ve üniversitelerinde yetiştirilen Türk uzmanlar, aynı doğrultudaki önerilerin hararetli savunucuları ve uygulayıcıları olarak Türkiye Cumhuriyeti kamu yönetimine egemen olmuşlardır.

ABD'de faaliyet gösteren *Yirminci Asır Vakfı* tarafından 1949 yılında hazırlanan *Turkey: An Economic Appraisal* başlıklı rapor, ABD'nin yönettiği yeni dünya düzeninin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Rapor, ABD Dışişleri Bakanlığı Petrol Danışmanı Max Weston Thornburg'un –Thornburg, aynı zamanda Standart Petrol Şirketi Mühendisler Meclisi Başkanı ve aynı şirketin Orta ve Uzakdoğu şubelerinin başkan yardımcısıdır– başında bulunduğu bir ekip tarafından hazırlanmıştır. *Yirminci Asır Vakfı* bu raporu hazırlamaktaki amacını "Türkiye'ye yapılması imkân dâhilinde olan her türlü Amerikan yardımı için düşünsel zemin sağlamak" olarak belirtmiştir. Raporda, Türkiye ekonomisi ve malî sistemi, tarım sektörü, madenleri ve enerji kaynakları, ulaştırma politikası, vb. konular ele alınmış ve son bölümde politika önerileri sıralanmıştır. Türkiye'nin devletçilik politikasını eleştiren ve sanayileşme hareketinin baştan sona yanlışlarla dolu olduğunu bildiren rapor, plan arayışlarından ve sanayileşme hamlesinden vazgeçilmesini, devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını, KİT'lerin özelleştirilmesini, karayollarına öncelik verilmesini, ekonominin serbestleştirilerek özel sektörün geliştirilmesini, Türk meslek örgütlerinin kurulmasını, Türk kamu yönetimi üzerinde Alman ve Sovyet etkilerinin azaltılarak ABD etkisinin artırılmasını ve Türkiye'nin kalkınma arayışlarında ABD'li uzmanlardan ve işadamlarından yararlanmasını

tavsiye etmektedir. Bu sistemin hareket edeceği yönetsel zemin içinse bir dizi idarî-malî reform önerisi sıralanmaktadır.

Thornburg Raporu'nu, İstanbul Üniversitesi profesörü Fritz Neumark'ın *Devlet Daire ve Müesseselerinde Rasyonel Çalışma Esasları Hakkında Rapor* başlıklı çalışması izlemiştir. Rapor, şu sorunlar üzerinde durmaktadır: Personelin sayısı ve niteliği, örgütsel eksiklikler, yasaların yetersizliği, kırtasiyecilik, teftiş ve denetim sisteminden kaynaklı sorunlar.

Kalkınma Planı İçin Tahlil ve Tavsiyeler başlıklı Barker Misyonu Raporu, ondört ABD'li uzmandan oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Heyet, yaklaşık bir buçuk ay Türkiye'de kalmıştır. Süreç, 1949 yılı Temmuz ayında CHP iktidarınca başlatılmış, 1950'de işbaşına gelen DP hükümetiyle sürdürülmüş, sonunda ortaya kapsamlı bir rapor çıkmıştır. Raporda kamu politikası (ekonomi, eğitim, sağlık, tarım, sanayi, madencilik, ulaşım, vb.); kamu yönetimi; kamu maliyesi; uluslararası ilişkiler; kalkınma gibi konular detaylı bir biçimde incelenmiş ve öneriler sunulmuştur. Bununla birlikte Barker Raporu'nun biçim ve içerik itibariyle, Türkiye hükümetlerine daha önceki yıllarda sunulan iki raporla –Dorr-1933 ve Thornburg-1949 raporları– benzerlik taşıdığı; bu iki raporda dile getirilen saptama ve önerileri tekrarladığı görülmektedir.

Barker Raporu'nda *kamu yönetimi* başlığı altında uzun uzun Türkiye idaresinin sorunları irdelenmiş ve tavsiyelerde bulunulmuştur. ABD'li heyet, devlet örgütlenmesi, işbölümü, merkezî yönetim-yerel yönetim ilişkisi, kamu personel rejimi, vb. konularda reform önermiştir. Öte yandan Barker Raporu'nda Türkiye'nin bir tarım memleketi olduğu ve kalkınma arayışlarına bu noktadan başlaması gerektiği ısrarla işlenmiştir. Bu raporda Türkiye'ye önerilen sanayileşme değil, tarım ve hammadde üretimi, demiryolu yapımının yavaşlatılması, devletçiliğe son verilmesi, her alanın özel teşebbüse açılması, devlet yatırımlarının altyapıyla sınırlandırılması, yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, bunun için merkeziyetçi devlet yapısının terki, bu yönelimi yönetecek bir *kamu yönetimi* kurulması, yönetim ve personel yapısına ilişkin kapsamlı incelemeler yaptırılması, yeni kamu yönetimi için uygun eleman yetiştirilmesi... olmuştur.

Aynı yıl, 1951'de, ABD'li maliye uzmanları James W. Martin ile Frank Cush tarafından Maliye Bakanlığı üzerinde yapılan inceleme, Marshall Planı yardımından faydalanmanın koşullarından biri olarak gerçekleştirilmiştir. *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor* başlığıyla sunulan çalışma, kısaca Martin-Cush raporu olarak bilinmektedir. Raporda, Maliye Bakanlığı'nın bütün birimleri tek-tek ele alınarak mevcut durum analiz edilmiş; sorunlar saptanmış ve çözüm önerileri sıralanmıştır. Raporda dile getirilen öneriler, Maliye Bakanlığı ile sınırlı değildir. Türkiye'de bürokratik ya-

pı ve işleyiş, merkez-yerel ilişkileri, kamu personel sistemi, vb. konularda reform önerileri içeren Martin-Cush Raporu, Barker Raporu'na benzer bir yaklaşım ve içeriğe sahiptir.

1950 sonrası dönemde yapılan idarî reform çalışmalarından bir diğeri İsviçreli Profesör Leimgruber tarafından hükümetin isteği üzerine hazırlanan *İdare Teşkilatı ve Personeli Hakkında Rapor*'dur. Çalışma 1952 yılında tamamlanarak Ekonomi ve Ticaret Bakanı Muhlis Ete'ye sunulmuştur. "Devlet daireleri ve teşekküllerinin rasyonalizasyon çalışmaları" için İsviçre'den davet edilen Leimgruber, devlet örgütlenmesi, belediye örgütlenmesi, kamu personel sistemi, vb. konularda reform önerileri getirmiştir.

İngiltere'nin Leeds Üniversitesi iktisat ve sosyal bilimler öğretim üyelerinden A. Hanson, 1953-1954 yılları arasında BM uzmanı olarak Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Araştırma Müdürlüğü faaliyetini yürütürken hükümetin isteği üzerine 1954 yılında *Türkiye'de İktisadî Devlet Teşekküllerinin Bünyesi - Murakabesi* isimli çalışmasını yapmıştır.

Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) bünyesinde, BM Başdanışmanı Maurice Chailloux-Dantel tarafından *Türkiye'de Devlet Personeli Hakkında Bir Araştırma* başlığıyla yürütülen çalışmada, Türk uzmanlar da yer almışlardır. Kamu personeli sorunu ilk defa kapsamlı bir biçimde bu raporda ele alınmış, birçok saptama ve öneride bulunulmuştur. Araştırma, memurlara yönelik bir anket çalışması da içermektedir. Raporda özetle, kamu personel sisteminin kişiselleştiğinden, atama-nakil ve terfilerde kurumlara ve kişilere göre farklılıklar olduğundan, mevcut durumda sınıflandırma, liyakat ve kariyer sistemi benimsenmediğinden sistemin kayırma ve kollamaya açık olmasından, Barker Raporu'na atıfla merkezî düzeyde bir personel biriminin kurulmasından, kamu personelinin nitelik bakımından yetersiz olmasından uzun uzun bahsedilmekte ve kamu personelinin ücret sorununun çözülmesi önerilmektedir.

1947'de Amerikan yardımından pay alabilmek için plan yapılmış, yeni uluslararası örgütlere üye olunmuş ve Marshall Planı çemberine girilmiştir. İlerleyen yıllarda doğal olarak kamu yönetiminin de bu yeni değerlere göre ele alınması gerekecektir:

> Yeni değerlere uygun bir kamu yönetimi yaratabilmek için 'sıtma gibi bir şey olan kırtasiyeciliğin yok edilmesi'; 'aşırı fazla memur sayısının hızla azaltılması'; 'köhne il düzeni ve köy yapısının yerelleşmeyle yenilenmesi' olmazsa olmaz sayılmaktadır. Zaman 'idarî inkılâp' zamanıdır; yönetimde rasyonelleştirme yapılmalıdır... Bu hazırlıklar, 1948 yılında Başbakanlık örgütünden başlayarak tüm bakanlıklarda ve devlet dairelerinde Islahat Komisyonları kurulmasıyla uygulamaya geçmiştir. Islahat çalışmaları, Marshall Planı'nın gös-

terdiği biçimde bir 'rasyonalleştirme' süreci başlatmak anlamına gelmiştir. Kısaca söylenirse, kurum ve işlem politikasının doğrudan Amerika'dan transfer edilmesi ve kapsamlı bir memur azaltımı.

Kamu Personeli

1950'li yıllarda kamu personeliyle ilgili çalışmalara ve alınan kararlara yabancı raporlar kaynaklık etmiştir. Barker adlı bir kişinin başkanlığında olması nedeniyle Barker Misyonu olarak bilinen DB heyeti, 1951 yılında hazırladığı raporla "Görevlerin sınıflandırılması; kıdem yerine yeterlilik ölçütüne ağırlık verilmesi; merkezî bir personel idaresi kurulması" önerilerinde bulunmuştur. Aynı tarihte 1951 yılında hazırlanan Martin-Cush Raporu'nda yine "tüm kamu hizmetlerini kapsayan bir sınıflandırma yapılması; tek-adil maaş sistemi ve merkezî bir personel idaresi kurulması" önerilmiştir. Ertesi yıl İsviçreli Leimgruber tarafından hazırlanan rapor, diğerlerinden farklı *olarak eşit işe eşit ücret değil, sosyal ücret ya da aynı işe aynı geçim* ilkesine dayalı bir ücretlendirme sistemi önermiştir. Leimgruber de raporunda, sınıflandırma ve merkezî personel idaresi önerileri getirmiştir. Bu raporların ilk sonucu, tüm personel sistemini değiştirmeyi amaçlayan bir yasanın hazırlanması olmuştur. 1955 yılında Maliye Bakanlığı Bütçe ve Malî Kontrol Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan Türkiye Cumhuriyeti Devlet Personel Kanunu Taslağı, 1956 yılında TBMM'ye gönderilmiştir. 1956 tasarısı, kamu personel sistemini Amerikan iş sınıflaması ilkesine göre düzenlemeyi amaçlayan bir hazırlık olmuştur. Sıddık Sami Onar'a göre tasarı "ABD memurluk sistemine ve oradaki personel idaresine büyük bir eğilim gösteriyor, memurluk sisteminin yasaya dayandırılması ilkesi yerine tüzükle düzenlemeyi getiriyor, kendi realite ve ihtiyaçlarımızdan ziyade modern telakkilere ve modern usullere atıf eyliyor"du. DP zamanında yasalaşma şansı bulamayan bu metin, Türkiye için yeni bir anayasal dönemin açılışını simgeleyen 1960'lı yılların çalışmalarını doğrudan etkileyip yönlendirmiştir. Tasarı, 1965 yılında çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun zemini olmuştur.

Memurlukta hizmet güvencesini ortadan kaldıran 5439 sayılı yasa, CHP iktidarında 1949 yılında kabul edilmişti. Bu yasanın bir maddesi olağanüstü çalışan, tasarruf sağlayan, işi için sağlık ve yaşamını tehlikeye atanlara aylıklarının üç katına kadar ikramiye öngörürken, geçici maddesi hükümete kadroları kaldırma yetkisi vermiştir. Hükümet bu yetkiyi bir yıl süreyle kullanacaktır. Uygulama *devlet teşkilatı kadrolarında tasarrufu sağlamak maksadıyla* yapılmaktadır. Kadroları kaldırıldığı için açıkta kalan memurlara aylıkları bir yıla kadar tam olarak ödenecek, yeniden görevlendirilirken de yalnızca yitirdikleri kadrodan aşağı olmayan herhangi bir yerdeki kadroya atana-

bileceklerdir. Böylece, ancak yasa ile yapılabilecek olan görev yaratma ve iptal etme yetkisi, fiilen yürütme organına devredilmiş, memur güvenliği ortadan kaldırılarak tarafsız-bağımsız hizmet koşulları işlemez kılınmış; memurlar kayırma sistemine dayalı bir ceza-ödül sisteminin konusu hâline getirilmiştir. 1949 dalgasının devamı olarak 1954 yılında iş güvencesi bir kez daha örselenmiştir. Yetkili makamlar, Emekli Sandığı Kanunu'nu değiştiren 6422 sayılı yasayla, yirmi beş yılı dolduran gerek asker gerek sivil memurları yaş koşulu aramaksızın kendiliğinden emekli etme yetkisiyle donatılmıştır. Oysa 1950'den önce memurlar, otuz hizmet yılını doldurduktan sonra emekliye sevk edilebiliyor ve emeklilik işlemine itiraz etme hakkına sahip bulunuyorlardı. Görevleri gereği daha güvenceli olmaları gereken Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeleri ile profesörler ise altmış beş yaşından önce emekliye sevk edilemiyorlardı. 1954 seçimlerinden sonra DP iktidarı, bu ayrıcalığı kaldırmakla işe başladı. Bundan birkaç gün sonra çıkarılan 6435 sayılı yasayla (Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun) ise, bakanlıklara asker ve hâkimler dışındaki tüm memur, müstahdem ve üniversite personelini neden göstermeden ve disiplin kararı gerekmeden işten uzaklaştırma yetkisi tanınmıştır. Bu yeni kanuna göre, emekliye sevk için belli bir süre hizmet görmüş olmak şartı bütünüyle kaldırılıyordu. Bundan böyle, herhangi bir kamu kurumunda görevli olan bir memur, çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilecekti. Tek hafifletici husus, işten uzaklaştırıldığı tarihi izleyen aybaşından başlamak üzere altı ay, maaşının bir kısmının kendisine ödenmesiydi. Eğer bu süre içinde, bağlı olduğu kurum kendisini yeni bir göreve tayin etmezse, bu memur hakkında emeklilik işlemi uygulanacaktı. Bu karar ve işlemler için yargı yolu kapatılmıştır. Bu yasayla iktidara sınırsız genel azil yetkisi verilmiştir. Aslında daha iktidarının başından beri, DP, memur haklarını kısıtlama yolunda çaba harcamıştır. Siyasal iktidar, memurlara yönelik oluşturulan bu azil mekanizmasını sıkça kullanmıştır. Kamu personeli sisteminde 1949-1960 arasında memur güvencesi yok edilmiştir.

Nisan 1958 tarihli Yevmiyeli Teknik Personel Yönetmeliği, teknik personelin istihdam rejimini, genel memur rejiminden ayırmıştır. Mühendis, mimar, jeolog, kimyager, fen memuru, tekniker ve teknik meslek sahiplerinin istihdam düzenini oluşturan yönetmeliğin kapsamına merkezî yönetim ve KİT'ler, askerî örgütlenme, demir yolları ve liman işletmeleri girmiştir. Yerel yönetimler, yönetmeliğin kapsamı dışındadır. Yevmiyeli teknik personel rejimi, söz konusu personelin yüksek maaşlarla istihdamı üzerine kurulmuştur. Teknik personele bu yönetmelikle getirilen ayrıcalıklı istihdam koşulları 1965 yılına kadar devam etmiştir.

DP'nin ilk yıllarında kazandığı başarıyı anlayabilmek için, bu partinin ikti-

sadî alandaki hamlelerinin yanı sıra önemi küçümsenmeyecek başka etmenleri de dikkate almak gerekir. Cem Eroğul'a göre bunların başında bürokrasi düşmanlığını saymak gerekir ki DP, memur sultasını kıran parti olarak tanınmıştır: "1950'den sonra köylü grupların olur olmaz nedenlerle vali odalarını doldurmaları, idarecileri küçük düşürmeye çalışmaları, vb. çok bilinen, ancak yine de üzerinde durulmaya değer bir durumdur. Bu davranışları, yıllarca süren bürokratik baskıların yarattığı hıncın boşalması olarak anlamak herhalde hatalı olmaz. DP'nin sağladığı başarıyı anlamak için, halkın bu psikolojik tatmininini hiçbir zaman gözden kaçırmamak gerekir."

Kamu Yönetimi Eğitiminin Kurumsallaşması

Barker Raporu'nun üniversitelerde kamu yönetimi ve işletme kürsülerinin kurulması teklifi doğrultusunda 1953 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Amme İdaresi (Kamu Yönetimi) kürsüsü kurulmasına karar verilmiştir. Yine bu doğrultuda İstanbul Üniversitesi bünyesinde İşletme İktisadı Enstitüsü kurularak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bu arada BM Örgütü ile Türk Hükümeti arasında imzalanan 5 Eylül 1951 tarihli Teknik Yardım Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin 8 Mayıs 1952 günlü anlaşma, Türkiye ile Ortadoğu ülkelerindeki kamu görevlilerinin eğitim gereksinimlerini karşılamak üzere bir enstitü kurulmasını öngörmüştür. Bu konuda gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla Türkiye'de yabancı uzmanlardan oluşan bir Etüt Grubu kurulmuştur. Heyet, 8 Temmuz-6 Eylül 1952 günleri arasında çalışmalarını sonuçlandırmış; TODAİE, Mart 1953'te faaliyete başlamıştır. Gerek Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi kürsüsünün gerek TODAİE'nin kuruluşunu, 1952 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ders vermekte olan yabancı öğreticiler gerçekleştirmiştir. Yabancı öğreticiler yalnızca yönetici değil, asıl olarak derslerin yürütücüsü, ders programlarının geliştiricisi ve araştırmacı konumundadır. Yabancı öğretici eğitimi, beş ders üzerinde kurulmuş görünmektedir: *Kamu Yönetimi, Örgütlenme, Personel Yönetimi, Araştırma Yöntemleri* ve *Maliye*. 1953 yılında, fakülte programı dışında kamu görevlilerine dönük dar kapsamlı kurslar da açılmıştır. 1953-54 akademik yılında 160 kamu görevlisi kamu yönetimi uzmanlık programına alındıklarında, derslerinin bir bölümünü yabancı öğreticilerden alıyorlardı. Bu arada "Çeşitli Batı ülkelerinden gelen yabancı uzmanların yönetim konuları üzerinde sundukları eğitimler, daha önce Birleşik Amerika'da on sekiz aylık bir öğrenim-inceleme dönemi geçiren Siyasal Bilgiler Fakültesi asistanlarınca Türkçeye çevrilip öğretim üyeleriyle öğrenciler arasında bağlantı kurulmuştur." Türk kamu kuruluşlarından ABD'ye gönderilen öğrencilere de yeni yönetim kavramlarıyla yöntemleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Yabancı uzmanların ders verme etkinliği, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1952-1953 döneminde başlamış, yabancı öğretici uygulaması 1959-1960 yılında sona erdirilmiştir. 1965'ten itibaren kamu yönetimi alanı, yerli öğreticilerin makale ve kitaplarına tanıktır. Birgül A. Güler'in sözleriyle ifade edersek, "Bu yapıtların genel özelliği, gerçekliği ve sorunları transfer edilmiş teoriyle görmeye gayret etmektir. Öğreticiler gitmişse de akıllarıyla gözlükleri burada kalmıştır."

Akademik Yönetim

Dönem boyunca 1946 tarihli Üniversiteler Kanunu yürürlüktedir. Bu kanun, üniversite ve fakültelere tüzel kişilik vererek, bilimsel ve yönetsel özerklik ilkesini kabul ederek, üniversiteleri Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili kuruluşları olarak düzenlemiştir. Kanuna göre; "Millî Eğitim Bakanı üniversitelerin başıdır. Bu sıfatla üniversiteleri, fakülteleri ve bunlara bağlı kuruluşları hükümet adına denetler." Bakan denetim yetkisini, bazı durumlarda doğrudan kendi karar yetkisiyle kullanacağı gibi, asıl olarak kendisinin başkanlık yaptığı rektörler, dekanlar, her üniversite senatosunun kendi içinden seçeceği ikişer temsilciden oluşan Üniversitelerarası Kurul eliyle kullanacaktır. Üniversitelerarası Kurul, bakanın üniversite kararlarından onaylamayı uygun bulmadığı kararları göndereceği bir danışma ve gerekçelendirme kurulu gibi çalışacaktır. Bu yasa 1961 Anayasası sonrasında kapsamlı değişikliklere uğrayacaktır.

Üniversite, 1950'de DP'ye yakınlık duyuyordu. Ancak bu partinin antidemokratik tutumu belirginleştikçe, öğretim üyeleri CHP'ye yakınlık duymaya başlamıştır. Bu yakınlığın fiilî tezahürü olarak birçok profesör CHP'de görev almış bulunuyordu. İktidar, muhalefeti bu destekten yoksun bırakmak amacıyla, üniversite profesörlerinin partilerde fiilen görev almalarını yasaklayan bir kanun tasarısı hazırlamış ve 21 Temmuz 1953'te kanunlaşmasını sağlamıştır.

Yukarıda kamu personelinin incelendiği bölümde detayları verilen 1954 tarihli azil kanununun bir sonucu da üniversite özerkliğinin ortadan kalkması olmuştur. Söz konusu kanunun ikinci maddesine göre Millî Eğitim Bakanı, istediği üniversite üyesini işinden atabilecekti. Bunun tek şartı, ilgili üniversite senatosunun görüşünü almaktı. Ancak, bu şart bağlayıcı değildi. Yani bakan, istediği takdirde senatonun görüşüne uymayabilirdi. Siyasal iktidarın hoşuna gitmeyen herhangi bir yöneticinin ya da üniversite üyesinin iktidarca işten atılmasına olanak veren bu hükmün, üniversite özerkliğini ve bilimsel özgürlüğü ortadan kaldırdığı açıktır.

1940'lı yılların sonunda Türkiye'de üç üniversite bulunuyordu: İstanbul

Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi. 1950'li yıllarda dört yeni üniversite daha kuruldu: Ege Üniversitesi (1955), Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1956), Atatürk Üniversitesi (1957).

Daha sonraki yıllarda üniversiteye dönüşecek ya da bağlanacak olan iktisadî ve ticari ilimler akademileri de ellili yıllarda kurulmuştur. 1883'ten 1952 yılına kadar Yüksek İktisat ve Ticaret okulları adı altında öğretim yapan kurumlar, 1952 yılından itibaren Siyasal Bilgiler Okulu'nun statüsüne tâbi tutularak akademik kariyere girmişlerdir. Böylece TBMM'ce, asistan, doçent, profesör ve ordinaryüs profesör kadroları akademilere tahsis edilerek, yeni öğretim üyelerinin bu statüye göre yetiştirilmeleri esası kabul edilmiştir. 1959 yılında Üniversiteler Kanunu'na paralel hükümler içeren Akademiler Kanunu yürürlüğe girmiş ve böylece bu kurumlar akademik kariyerle birlikte bilimsel özerkliğe sahip olmuşlardır. Bu yasayla öğretim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarılmış, yeni kürsüler ile birlikte doktora kurs ve seminerleri ihdas edilmiş, böylece lisansüstü öğretim yapan akademiler, ayrıca araştırma enstitüleri kurmakla da görevlendirilmiştir.

Askerî Yönetim

Menderes hükümetinin ilk icraatından biri orduya karşı kendini korumak üzere tedbirlere girişmek olmuştur. 6 Haziran 1950'de Türk ordusunun yönetim kademesinde büyük çaplı bir değişiklik yapılmıştır. Değişiklikler ani olarak ve adeta bir darbe şeklinde gerçekleşmiştir. Genelkurmay Başkanı ile ikinci başkan yerine yeni isimler tayin edilmiş; üç orgeneral emekliye sevk edilmiş; Birinci Ordu Komutanı, İkinci Ordu Komutanı ve Üçüncü Ordu Komutanı Askerî Şûra'ya tayin edilmiş; Deniz Kuvvetleri Komutanı ile Hava Kuvvetleri Komutanı merkeze alınmış; ayrıca 15 general ve 150 albayın da 2-3 ay içinde emekliye sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ani tepki sayesinde Menderes, ordu üzerinde otoritesini kurmayı başarmıştır. Bununla da yetinmeyip idare amirleri arasında geniş değişiklikler yapmıştır.

Türkiye'de askerî yönetim sistemi, 1945-1961 yılları arasında Amerikan modeline göre örgütlenmiştir. Askerî yönetimin ilkeleri ve yapısı, Amerikan Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde imzalanan ikili askerî anlaşmalar

Ordu Komutanlarının hepsi değiştiriliyor

Genel Kurmay Başkanından sonra Hava ve deniz Komutanları vazifelerinden alındılar

Orgeneral Nuri Yamut Genelkurmay Başkanı oldu

Milliyet, 07.06.1950.

doğrultusunda 1949 yılında yeni baştan kurulmuştur. Askerî yönetim alanında tek yönetici kurum hâline gelen MSB, savunma alanının askerî, yönetsel, sınaî yöneticisi hâline gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığı MSB'nin alt birimine dönüştürülmüştür. Genelkurmay Başkanı bundan böyle Milli Savunma Bakanı'nın önerisi üzerine bakanlar kurulunca atanacaktır. Bununla birlikte hükümetçe izlenecek millî savunma politikasının esasını hazırlamakla görevlendirilen bir Millî Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştur. Başka bir yasayla Yüksek Askerî Şûra'nın yapısında değişiklikler yapılmıştır. Şûra'nın başkanlığını Millî Savunma Bakanı yapacaktır. Ancak yasa, Kurul'un doğal başkanlığını Başbakan'a vermiştir; Başbakan toplantılara öbür bakanlara da davet yapabilecektir. Aynı yıl, o tarihe kadar askerî fabrikalar sistemi içinde örgütlü olan savaş/savunma sanayisi Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) çatısında birleştirilmiş, ama savunma yönetiminden ayrı tutularak İşletmeler Bakanlığı'na bağlanmıştır. İşletmeler Bakanlığı, o yıllarda devletçilik politikasının temeli sayılan KİT sistemini yönetmekte ve genel politikası bu dünyayı daraltmak olarak belirlenmiş bulunmaktadır. İşletmeler Bakanlığı 1957'de kaldırılmış, MKEK yapısı Sanayi Bakanlığı'na bağlanmıştır.

1961 Anayasası hükümleri, MSB odaklı örgütlenmeyi anayasal bakımdan temelsiz kılmıştır. 1949'da çıkarılmış olan Milli Savunma Bakanlığı Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun Anayasa Mahkemesi'nce 1966'da iptal edilecektir. İptalin gerekçesi açıktır: Anayasa, Genelkurmay Başkanlığı'nı MSB'den ayrı bir kurum olarak düzenlemiş, Genelkurmay Başkanı'nın atanma usulünü değiştirmiştir.

1955 yılında 6-7 Eylül Pogromu nedeniyle Ankara ve İzmir'de üçer ay, İstanbul'da altı ay; 1960'ta öğrenci gösterileri nedeniyle Ankara ve İstanbul'da bir yıl yedi ay sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Adlî Yönetim

DP iktidarında ilk olarak, Adalet Bakanlığı'nın iş hacmi ve personeli arasında dengeyi sağlamak amacıyla bir yasa tasarısı hazırlıklarına girişilir. Bu amaçla İşletmeler Bakanlığı bir çalışma başlatır. Adalet Bakanlığı merkez teşkilatının ayrıntılı örgüt analizleri yapılır. Bu analizin sonuçları doğrultusunda, Adalet Bakanlığı Merkez Teşkilat Kanunu Tasarısı hazırlanır, ancak bu tasarı yasalaşmaz. 3 Mayıs 1956'da Adalet Bakanlığı'nın bir kararıyla on altı yargıç emekliye sevk edilir. İkisi daire başkanı olmak üzere, bunların üçü Yargıtay üyesidir. Oysa bizzat Menderes, daha altı ay önce, bu tasfiye usullerinden vazgeçileceğini hükümet programında vaat etmiştir. 12 Haziran 1956'da yedi yargıç daha emekliye sevk edilecektir. Yargıtay Başkanı, Yargıtay birin-

ci ve ikinci daire başkanları ve Cumhuriyet Başsavcısı da bunların içindedirler. Diğerleri de Yargıtay üyesidir.

DP, adalet işlerini yasalar, mahkemeler ve memurlar olmak üzere üç parça hâlinde ele alarak çalışmalar yürüteceğini açıklamıştır. CHP iktidarında adalet politikası ilkelerinin belirlenmemiş olmasını eleştirmiştir. Ayrıca, otoriter rejimlere özgü yasaların derlendiğinden, gerçek gereksinimlere uygun olmayan örgütlenmeden söz etmiştir. Kıta Avrupası hukuku otoriterliğin kaynağı olarak ilan edilmiş, gözler ABD'ye çevrilmiştir.

Eylül 1954'te Amerikan Dışişleri Yönetimi, New York Üniversitesi Amme İdaresi ve Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu ile Ankara Üniversitesi ve Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan teknik yardım anlaşması ile Hukukî Araştırmalar Enstitüsü kurulmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde faaliyette bulunan Enstitü, araştırma ve yayın yaparak Türkiye'de hukukun ve hukukla ilgili mesleklerin gelişmesine yardım etmeyi amaçlamıştır. Enstitü'nün diğer amaçları şöyle sıralanmaktadır:

> Kanun yapma tekniği üzerinde araştırmalar yapmak, Türkiye'de usulün geliştirilmesi olanaklarını incelemek, mahkeme içtihatlarını bilimsel esaslara uygun olarak yayınlamak, sistematik bir kanunlar neşriyatını olanaklı kılacak çalışmalarda bulunmak, Türk mevzuat ve içtihatlarını Batı dillerine çevirmek, örf ve âdet hukuku üzerine araştırmalar yapmak, kamu kurumları ve özel kişiler için araştırma yapmak, görüş vermek, çeviri yapmak, hukukî konferanslar düzenlemek.

ABD Milletlerarası İşbirliği Teşkilatı Başkanı'nın da katkılarıyla, Nisan 1957'de düzenlenen bir Kongre'de Enstitü Ortak-Direktörü Delmar Karlen, Amerikan hukukunun o güne kadar Türkiye'ye çok az yardım sağladığını, Amerikan markasını taşıyan tek Türk yasasının Washington'da bir hukukçunun hazırlamış olduğu Petrol Kanunu olduğunu söylemekteydi. Ona göre, çok daha önemli yasaları Türkiye Avrupa modellerine uygun olarak üretmekteydi. Gerçekte sadece yasa alımında değil, enstitünün görev alanında sayılan tüm konularda ABD etkisi beklenmekteydi.

Sonuç

Ellili yıllarda kamu yönetimi, uluslararası alanda ABD hegemonyasında beliren yeni-sömürgeci dünya düzeninde ve çok partili siyasî yaşama geçişle DP iktidarı döneminde Türkiye'nin devlet örgütlenmesine ne olduğu ve bu örgütlenmenin nasıl hareket ettiği sorularına yanıt vermektedir. Bugünden bakıldığında çok açık görüldüğü üzere, *yeni değerlere* uygun bir kamu yönetimi yaratıldığı söylenebilir.

Cumhuriyet yönetiminin ellili yılları, bağımsızlık idealine doğru hareket eden bir azgelişmiş ülkenin bu idealden uzaklaşma mekanizmalarıyla dinamiklerini inceleme olanağı sunmaktadır. Kırklı yıllarla başlayan Türkiye'nin iktisadî, siyasî ve yönetsel bağımlılığı süreci, ellili yıllarda dış yardım ve yabancı uzman desteğiyle devam etmiştir. Çalışmaların tarihsel sonucunda, teknik yardım ve idarî reform, azgelişmişliği kalkınmaya çevirme aracı olamamıştır. Aksine azgelişmişliği geliştirmenin ve yeni bir tip sömürgeleştirme çağını yerleştirmenin tekniği olarak belirmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde tüm taraflar şikâyetçidir: "Teknik yardımcılar hayal kırıklığına uğramış durumdadırlar. Teknik yardımı alanlar arasında bu sürece heyecanla bağlanmış olanlar ise 'biz adam olmayız' kuyusuna düşmüşlerdir."

Çok partili hayat, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının siyasî iktidar üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde artıran bir hareket olmuştur. Dönemin kamu politikaları ve yönetsel kararları bu çıkar bağlaşıklığının izlerini taşır. Hükümetin genel azil yetkisi, kamu personel sisteminde memur güvencesini ortadan kaldırmıştır. Akademik özerklik ve bilimsel özgürlük de zedelenmiştir. Öte yandan, genel oy ve parti rekabeti işçi ve köylü kitlesine karşı iktidarların tutumunu değiştirmiştir. Jandarma baskısı azalmış, idare adamları ve fabrika müdürleri, işçi ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmıştır. Politikacılar, köyleri ziyaret eder olmuşlardır. Kitleler bu sayede *vatandaş olma* duygusunu az çok duyabilmişlerdir. Karayolları, makine parkları, yol işçiliğini ortadan silen dev makineler, imar faaliyetleri, iskeleler, köprüler, limanlar ve benzeri alanlarda getirilen hizmetler, altyapıda hızlı değişmelere yol açmıştır. Bunların tümü halkın hem günlük hem süreli hayatında doğrudan doğruya etkisi olan, elle tutulur, dikkat çekici işlerdir. Bu nedenle halkın DP'ye desteği devam etmiştir.

Osman Bölükbaşı

ZÜBEYİR BARUTÇU

1911 yılında Kırşehir'de doğan Osman Bölükbaşı'nın hayatı, Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçiş yıllarındaki siyasî parametrelerin neden ve sonuçlarını anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu perspektiften bakıldığında Bölükbaşı'nın siyasî mücadelesinin, hem Türk siyasî kültürünün azımsanmayacak bir bölümüne tanıklık ettiğini hem de Türkiye'de iktidar ve muhalefet kültürünün oluşmasını doğrudan etkilediğini görürüz.

Ağaoğlu'nun günlüğünde belirttiği üzere, zengin bir aileden gelmesine karşın, benzerlerinden farklı olarak (sivil-asker bürokrat) seçkinci/elitist siyasî bir çizgiden uzakta, o dönemin tabiriyle *halk adamı* olarak anılan ve Fatin Gökmen'in Köprülü'ye "Parti kuruyorsanız ağzı iyi laf yapan bu adam size lazım gelir ki aynı zamanda Orta Anadolu'yu oldukça iyi bilir," dediği Bölükbaşı, DP Genel Müfettişi olarak görevlendirilerek DP'ye katılmıştır. Tek parti yönetimini iktidardan uzaklaştırma isteği, onun DP saflarına katılmasında da önemli bir etken olmuştur.

Bölükbaşı, konuşma yeteneği, cesareti ve tek parti yönetimine karşı takındığı sert tutumuyla, gerek DP içerisinde gerekse ülkede kısa zamanda adından bahsedilir biri hâline gelmiştir. CHP'nin baskısı altında teşkilatlanma sorunu yaşayan DP, onun aracılığıyla bu sorunu bertaraf etmeye çalışmıştır. Samet Ağaoğlu, *Aşina Yüzler* başlıklı kitabında onun cesaretinin DP'nin kurulma sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve Orta Anadolu'nun hemen her kesiminden insanın teveccühünü kazanarak kitlelerin yönlendirilmesinde ciddî bir araç olduğunu söylemektedir. Ancak Bölükbaşı ve DP arasındaki ilişkiler, DP'nin Birinci Kongresi'nde ve kongre sonrasında giderek gerilmeye

başlamıştır. Aslında Birinci Kongre, DP'deki çatlakların su yüzüne çıkması itibarıyla da başlı başına önemlidir. Bölükbaşı, şaibeli *1946* seçiminden sonra Meclis'e girilmemesi gerektiğini ve sine-i millete gitmenin gerekliliğini vurguluyordu. Diğer taraftan da Bozdağ'ın altını çizdiği gibi, İnönü'nün imza attığı beyannâmenin DP'yi ele geçirmenin ilk aşaması olduğunu ve İnönü ile girilecek bir pazarlığın DP'nin sonunu getireceğini dillendiriyordu. Bölükbaşı'nın kongrede yaptığı konuşma, onu zaten partiden uzakta tutmaya çalışıp CHP ile uyumlu politikalar izlemek isteyen parti yöneticilerini ziyadesiyle rahatsız etmişti. DP'nin, gerek CHP içinden doğması gerekse tek partiye düşman olanları içinde barındırması, gelenekçiler ile yenilikçiler çatışmasını sürekli bir şekilde körüklüyordu. Temmuz Beyannâmesi'nin ortaya çıkardığı İnönü-Bayar yakınlaşması, bu nedenden dolayı çok tepki almıştır. Kenan Öner gibi isimlerin de içinde yer aldığı muhalifler, DP kurucularını gerçek bir muhalefet yapmak istememekle ve hükümette bir değişiklik yapmak yerine halktan kopmayı göze almakla suçluyorlardı. DP'nin, CHP'nin içinden çıkmış olması hasebiyle, muhalefetin iktidara karşı etkili ol(a)madığı, giderek halktan uzaklaştığı ve aralarında bir muvazaa hâlinin olduğu gerekçesiyle muhalifler, 1948 yılında, MP'yi kurmuşlardır. MP kadroları, DP kadrolarından tasfiye edilenlerden oluşuyordu ve DP'nin iktidara karşı izlediği politikaların MP'nin partileşme sürecinde fazlasıyla etkili olduğunu söyleyebiliriz. Fevzi Çakmak, Kenan Öner, Sadık Aldoğan, Hikmet Bayur, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı gibi isimlerden oluşan MP kurucuları, partiyi kurmadan önce iktidar çevreleri tarafından oldukça yıpratılmışlardı. Program olarak bakıldığında MP, Gökalp'in düşüncelerini andıran bir partide milliyetçiliği ve onun mefkûrelerini gündeme taşırken, diğer taraftan da muhafazakâr izler taşıyordu. Partide, kısmen devlet müdahalesi öngörülse de temelde liberal bir ekonomi görüşü hâkimdi. Toplumun değerlerine ve dine saygılı olan MP'nin programında dinle ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. Laiklikle ilgili konularda ise özellikle *vicdan özgürlüğüne* vurgu yaptığını görmekteyiz.

İnönü ve Bayar'a suikast girişimi gerekçesiyle kovuşturmalara uğrayan MP'de Bölükbaşı da kısa bir süreliğine de olsa tutuklandı. 1950 seçimlerine zaten iyi hazırlanamayan MP, Öner ve Çakmak'ı kaybetti. Nitekim cenaze töreninin provoke edilmesi, MP'nin irtica ile suçlanmasına yol açtı. Sadece Kırşehir'den Bölükbaşı'nı Meclis'e gönderen MP'ye karşı DP, 408 mebus çıkararak iktidara geldi. Bölükbaşı, oğlu Deniz Bölükbaşı'nın kaleme aldığı biyografisinde, DP'nin iktidara gelmesini, DP'nin MP'ye göre daha eski bir parti olduğu için tabanının sağlam olması; halk kitlelerinin ne yapacaklarını görmek adına onlara bir şans vermesi ve muhalefetin bölünerek CHP'ye tek-

rar iktidar olma fırsatını vermemek için DP'ye oy kullanmayı tercih etmesiyle açıklar. Diğer taraftan, Bölükbaşı'na göre, MP'nin iki ağır topunu kaybetmesi ve Çakmak'ın cenaze töreninde mürteci damgası yiyerek halk üzerinde kendileri aleyhine psikolojik bir kampanya yürütülmesi dolayısıyla da basının desteğini yitirmelerinin MP'nin böylesi bir sonuçla karşılaşmasına zemin hazırladığını ekler.

Bölükbaşı'nın 1950 seçimleriyle birlikte iktidar olan DP'nin programını beğendiği pek de söylenemez. *Seyyal* olarak ifade ettiği programın, özellikle, *devri sabık yaratmamak* sözüne tepki gösteren Bölükbaşı'na göre, DP bu şekilde davranarak geçmişin üstünü kapatamazdı. CHP'den geçmişte yaptığı ve/veya işlediği hataların hesabı şu veya bu şekilde sorulmalıydı ki kimsenin yaptığı yanına kâr kalmasın. Bu durumda DP'ye düşen görev ise geçmişin hesabını sorabilmek için gerekli yasal düzenlemeleri ivedilikle gerçekleştirmekti. Ancak Menderes Hükümeti'nin güvenoyu aldıktan sonra yaptığı ilk icraattan biri *af kanununu* çıkartmak oldu. Muhalefette kalacağını tahmin edemeyen CHP, devletle kurduğu ilişki motiflerini 1950'den sonra DP'ye devretti. Doğal olarak siyasî yaşamı boyunca CHP karşısında sürekli baskı ve tehdit altında kalan DP, şimdi aynı baskıyı muhalefete karşı başlatmış durumdaydı. Basın kanununa yeni düzenlemeler getirilerek muhalefetin gücünün kırılması (hükümete yakın organlara destek sağlanırken), radyonun tamamen iktidar tekelinde kalması, kısaca bu ve bunun gibi DP'nin demokrasi vaadiyle bağdaşmayan nice uygulamalar bu dönemde baş göstermeye başladı. Doğal olarak, bu durumun ortaya çıkmasında DP'nin seçimlerde aldığı oy oranının rolü çok büyüktür. Bir anlamda DP, aldığı oyla kendisini millet iradesi yerine koyarak hoyrat bir şekilde davranmaya başlamıştı. Zaten Bölükbaşı da, özellikle, DP'nin bu tavrını eleştiriyordu. Yani DP'nin iktidar olmadan önceki dönemde geliştirdiği söylemlerle ters düştüğünü ve CHP'den çok da farklı politikalar geliştirmediğini vurguluyordu.

DP, kendisine sert muhalefet yapan MP'yi o dönemin son derece popüler kavramlarından biri olan *irtica/gericilik* üzerinden vurmaya başladı. Bir taraftan MP'nin, dini kullanarak halkı ele geçirmeye çalışan bir örgüt olduğuna ilişkin basında çıkan muhtelif haberler, diğer taraftan MP'den ayrılanların partiyi gericilikle suçlamaları sonucunda MP, 1953 yılında kapatıldı. Oğlu Deniz Bölükbaşı'nın *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası: Osman Bölükbaşı* kitabında aktardığı gibi, Osman Bölükbaşı, MP'nin kapatılmasından Menderes'i sorumlu tutar, sair toplantı ve konuşmalarında da bunu sürekli dile getirir. Nitekim MP'yi kapatma davasının sürdüğü süreçte Menderes'e çektiği telgraf da onun duygularını özetler niteliktedir: "Millet Partisi'nin şahsında,

" 30 yıllık Ismet Paşa gitti. 8 yıllık Menderes de gidecek,,

Bölükbaşı dün Yozgat'ta böyle dedi

Bölükbaşı, DP'ye karşı sert muhalefetten vazgeçmedi (*Hürriyet*, 10.12.1958).

Türk demokrasisine karşı hazırladığınız suikastın mesuliyetini açıkça omuzlarınıza alacak kadar cesur ve dürüst olunuz. Atatürk ve inkılâp gibi hürmete şayan varlıkların gölgesine sığınmayınız ve bütün inkılâpların temeli olan millî hâkimiyet prensibine, dinî irtica var, inkılâplar elden gidiyor, bahanesi ile kıymayınız. Sonra hiçbir hizmetiniz bu lekeyi alnınızdan silemez." Bu durum, gerek mallarına el konulan CHP'nin gerekse 1954 seçimlerine kısa bir zaman kala kapatılan MP'nin –ki aynı MP kadrosu CMP'yi kuracaktır– iktidara karşı daha sert söylemlerini beraberinde getirecektir.

CMP, laikliğin din ve vicdan hürriyeti bağlamında devletin güvencesinde olması, yasama ve yürütmenin yargıya müdahalesini engellemek adına Yüksek Hâkimler Birliği'nin oluşturulması, yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek ve siyasî partilerin uyuşmazlıklarını çözecek bir Yüksek Mahkeme'nin (Anayasa Mahkemesi) kurulması, insan hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alınması gibi ilkeleri belirleyerek demokrasi, adalet, özgürlük ve hukuk gibi evrensel değerlerin geçerli olduğu bir devlet düzeni oluşturmayı gerekli görmüştür. Bu söylemlerle birlikte, kısa bir süre sonra 1954 seçimlerine giden CMP, bir önceki seçimlere göre oyunu katlayarak Kırşehir'den beş mebusu Meclis'e gönderirken, DP yine ezici bir çoğunlukla iktidar oldu. 1955 yılında CMP'nin Genel Başkanı olan Bölükbaşı, MP tecrübesinden olsa gerek, DP'nin partisini irticayla suçlaması ihtimaline karşılık teşkilatlarına dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğini ve CMP'nin laik cumhuriyet ilkelerine bağlı bir parti olduğunu bir genelgeyle bildirmiştir. Bu arada, gerek parti içi gerek parti dışı muhalefetle uğraşmak zorunda kalan Menderes ise gücünü korumak adına daha sert uygulamalara kayıyordu. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* başlıklı çalışmasında Cem Eroğul'un *intikam kanunu* olarak nitelediği Kırşehir'in ilçe hâline getirilmesi vakıasını bu konuda tipik bir örnek olarak görebiliriz. Konuyla ilgili olarak TBMM'de konuşan Bölükbaşı, Menderes'in muhalefete tahammül edemediğini ve bu yüzden çıkardığı kanunlarla ülkenin geleceğini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Nitekim Kırşehir'in ilçe olması Bölükbaşı'nı uzun yıllar üzmüştür. Karakuş'un da *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara* başlıklı çalışmasında da belirttiği gibi, 1956 yılındaki basın özgürlüklerini sınırlandıran basın kanunu ile ilgili olarak Meclis kürsüsünde söz alan Bölükbaşı, DP iktidarının uzlaşmaz tutum

ve davranışları sonucu ortaya çıkan antidemokratik uygulamaların kimseye fayda sağlamayacağını ve büyük olasılıkla geri tepeceğini dile getirmiştir.

DP, bir taraftan seçim kanununu değiştirerek kendisine karşı birleşmeye çalışan muhalefetin gücünü kırmaya çalışıyor diğer taraftan da parti içi muhalefeti tasfiye ederek gücünü korumaya çalışıyordu. Bu nedenle de erken seçim kararı alarak 1958 yılında yapılması gereken seçimleri 1957 yılına almıştır. Bölükbaşı, tutuklu olarak girdiği seçimlerde yine Kırşehir'den mebus olarak seçilmiştir. Diğer bir açıdan bakıldığında ise Bölükbaşı'nın dokunulmazlığının kaldırılması ve tutuklanması, muhalefet partilerinin DP iktidarına karşı ortak tavır almasında oldukça etkili olmuştur. Bu durumu etkileyen bir diğer husus ise 1957 seçimlerinde muhalefetin toplam oyunun DP'yi geçmesidir. DP'nin seçimde kan kaybetmesi, onu muhalefete karşı daha da tahammülsüz hâle getirmişti. Çıkarılan iç tüzükle mebusların Meclis'te konuşmalarının dahi kısıtlanması, mebus dokunulmazlığının kaldırılmasının kolaylaştırılması, her türlü toplantı ve gösterinin yasaklanması, radyonun DP'nin doğrudan bir aygıtı hâlini alması gibi olaylar, 1957 seçimlerinde güç kaybeden iktidarın giderek otoriterleşmesinin örneklerini oluşturur. Nitekim Meclis iç tüzük değişikliğinin, Anayasaya aykırı olduğunu söyleyen Profesör Kubalı'nın açığa alınmasıyla üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesi, 1960 öğrenci olaylarının başlangıcı niteliğindeydi. Bununla birlikte bu vakıa, asker ile entelijansiyayı DP'ye karşı bir araya getirerek Menderes iktidarının sonlanmasına zemin hazırlayan dönemeçlerden birisi olması hasebiyle de önemlidir. Menderes'in CMP ve HP'yi yanına çekme girişimleri de fazla bir karşılık bulamamıştır. Bu siyasî manevraya ilişkin olarak Bölükbaşı –darbeyi kastederek– muhtemel bir gelecekte ortaya çıkabilecek tehlikeli durumları önlemek için öncelikle Menderes'in ülkeyi gerek anayasal gerekse insan hakları bağlamında normalleştirmesi gerektiğini söylemiştir.

Çıkardığı kanunlarla muhalefet partilerinin işbirliği yapmasını engelleyen DP'ye karşı *Güçbirliği Cephesi*'ni (Menderes bu oluşuma karşı *Vatan Cephesi*'ni kuracaktır) kuran muhalefette birlik çağrıları yapılıyordu. Nitekim CHP'nin birleşme çağrısına kongresinde büyük oranda *evet* diyen HP, CHP ile birleşti. CMP'nin de CHP ile birleşip birleşmeyeceğinin sorulması üzerine Bölükbaşı, kurdun (DP'yi kastederek) elinden kurtulup kasaba (CHP'yi kastederek) teslim olmanın çok da anlamlı olmadığını söyler ve böyle bir birleşmeyi uygun görmez. Buna karşın, CHP'siz bir *Güçbirliği Cephesi'ni* savunan CMP, TKÖP ile birleşip Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını alırken, CHP ve DP'ye karşı alternatif *üçüncü bir güç* oluşumu adını verdikleri bir ittifak yaparlar. Ancak TKÖP ile birleşme istenilen başarıyı getirmemiş,

bilâkis Bölükbaşı'na karşı 1957 seçimindeki başarısızlığından dolayı oluşan parti içi muhalefeti daha da artırmıştır.

Az önce ifade edildiği gibi, 27 Mayıs'ın hemen öncesine baktığımızda CHP'nin HP ile birleşmesi, CMP'nin de TKÖP ile birleşmesi 1957 seçimlerinde çoğunluğu muhalefete kaptıran iktidarı daha da keskin hâle getirmiştir. Bu süreçte Bölükbaşı konuşmalarının büyük bölümünü, DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasının bir vatan meselesi hâline geldiği üzerinden yapmıştır. Birçok defa da hastalıklı bir organ olarak gördüğü DP'nin siyasetten kesilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buraya kadar sıraladığımız gerekçelerle Bölükbaşı, 27 Mayıs askerî darbesini, hukuk devleti anlayışını terk eden ve ülkeyi kaosa sürükleyen DP'ye karşı meşru bir ihtilâl olarak nitelemektedir. Yeni bir Anayasayla en kısa zamanda seçimlere gidilmelidir. Buna karşın Bölükbaşı, darbeden sonra İnönü'nün askerle yakınlaşmasını eleştirerek *darbeci* anılmamak adına askerle mesafeli olmayı tercih etmiştir.

DP'nin olmadığı bir siyaset ekseninde, artık CHP ve CKMP vardır. Ve CKMP, DP'nin oylarını çekebilirse (MP'nin DP'den ayrılanlarla kurulduğu düşünülürse) iktidara hiç de uzak değildir. Bölükbaşı, boşta kalan DP oylarının CKMP'ye geleceği konusunda büyük bir beklentiye girmişti. Ancak MBK'nin siyasî faaliyetlere getirilen yasağı kaldırmasıyla birlikte kurulan AP ve Yeni Türkiye Partisi (YTP), Bölükbaşı'nın hesaplarını bozmuştu. O, böyle bir oluşumun CKMP'yi iktidara getirmeme planı olduğunu söyleyerek, zaten birtakım davranışlarını eleştirdiği MBK ile ilişkilerini daha da gerilimli bir düzleme taşıyarak muhalif bir tavır takınmıştır. Çünkü darbeden sonra birçok konuda sessizliğini koruyarak sadece olayları analiz etmekle yetinmişti. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, CHP'nin yanında denge sağlamak adına kurdurulan iki partiyle birlikte iktidar hevesini büyük ölçüde yitiren Bölükbaşı, sert üslubunu siyaseti bıraktığı 1973 yılına kadar sürdürmüştür. Yuvarlak Masa Toplantıları'na katılmaması bu çatlağı daha da büyütmüştür. MBK, bu toplantılar aracılığıyla siyasal partilerin, 27 Mayıs kararlarıyla uyum içerisinde olduklarını ve olacaklarını (Yassıada kararları da dâhil) kamuoyuna duyurmalarını istemiştir. Bölükbaşı, 27 Mayıs darbesini muhtelif kereler övmesine karşın, ihtilâlin nasıl kansız başladıysa kansız devam etmesi gerektiğini de vurguluyordu. Bu bağlamda, Yassıada'nın idam kararlarına ilişkin olarak Bölükbaşı, kansız başlayan bir ihtilâlin kansız bitmesinin ülke için hayırlı olacağını, MBK'nın idam kararlarını onaylamaması gerektiğini, aksi halde bu idamların geride ülkenin geleceğini etkileyecek kin ve intikam duygusu bırakabileceği endişesini taşıdığını ifade etmiştir. Çaylak'ın da *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi* isimli çalışmasında dile getirdiği gibi, demokrasiyi bir

hayat felsefesi olarak düşünen Bölükbaşı'na göre, böyle bir rejimin manevî temellerinin yerleşebilmesi için sadece bir Meclis'in değil, milletin tümünün iradesine ihtiyaç vardır. Bunun için de siyaseti salt çıkar için değil de hizmet için yapanların iktidara taşınması gerekmektedir.

1961 seçimlerine AP ile yoğun bir tartışma ve gözden düşürme mücadelesi ile giren Bölükbaşı'nın CKMP'si, 54 mebus ve 16 senatör çıkarabilmiştir. 1957 seçimlerine göre ciddî anlamda bir mebusla Meclis'e giren Bölükbaşı, partisinin herhangi bir koalisyonda yer almayacağını açıklayarak parti içinde kaynamalara yol açar. Çünkü CKMP içinde bir grup, CHP ile olası bir koalisyonu isterken, diğer bir grup ise AP ve YTP ile girilecek bir koalisyonu arzuluyordu. Fakat bu çerçevede Bölükbaşı'nın tavrı işleri zora sokuyordu. Baskılara daha fazla dayanamayan Bölükbaşı, 29 arkadaşıyla birlikte CKMP'den ayrılarak yeniden MP'yi kurdu. Ve CKMP'deki yöneticileri ülkü ve idealleri terk ederek şahsî çıkarlarının peşine düşmekle suçladı. İnönü'nün II. Koalisyon Hükümeti için teklif götürdüğü Bölükbaşı, CKMP olmaması koşuluyla destek vereceğini ifade etti. Ancak CHP'nin, CKMP ve YTP ile hükümeti kurması Bölükbaşı'nın daha da sertleşmesine neden oldu. O, bir taraftan CHP'yi, orduyu siyasetin içine çekmekle ve iktidarları için orduyu bir dayanak olarak görmekle suçlarken, diğer taraftan da CHP'nin eski alışkanlıklarının yeniden türediğini ifade ediyordu.

AP ile birlikte İnönü'yü deviren Bölükbaşı, dört partinin yer aldığı IV. Koalisyon Hükümeti'nde yer alarak, o dönemler popüler olan antikomünist mücadeleye destek verdi. Bunun yanında TRT'nin CHP'nin tekelinden kurtarılması ve tarafsız bir yayın organı olması için yoğun çaba sarf etti. 1965 seçimlerine kadar olan süreçte kısa bir süreliğine ve bakanları aracılığıyla iktidar ortağı olsa da hem hükümeti hem de koalisyon ortaklarını eleştirmeye devam etmiştir.

Nermin Abadan'ın *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili* başlıklı çalışmasında da zikrettiği gibi, 1965 seçimlerinde kan kaybetmeye başlayan MP, 1969 seçimlerinde de giderek küçülmüştür. Çünkü bir taraftan partisinden AP'ye geçişleri durduramaması, diğer taraftan tabanının Türkeş'in önderliğindeki CKMP'ye kayması, zaten bir program ve ilke partisi olmayıp adeta onun şöhretiyle bütünleşmiş bir parti görünümü veren MP'yi giderek etkisiz hâle getirmiştir. Ayrıca mebuslarının çok kereler kendisine ihanet etmesi ve MP'deki konumunun tartışmalı hâle geldiğini düşünen Bölükbaşı, 1973 yılında MP'den ayrılarak aktif siyaseti bıraktığını açıklamıştır.

Türkiye'deki muhalif kültürün çarpık yapılanması, demokrasi algısının yö-

Bölükbaşı aktif siyaseti 1973'te bıraktı.

nünü de tayin eden önemli bir unsurdur. *1946 Ruhu* da böyle, yani tabanı ve içeriği çok net olmayan ve sadece *hürriyet isteriz* sözünü anımsatan bir duruma tekabül eder. Bölükbaşı'nın keskin zekâsı, cesareti ve sert üslubu bir tarafa bırakılırsa, uzun siyasal yaşamını sanki iktidar gâyesi gütmeden ve sadece *muhalefet* üzerine inşâ ettiği söylenebilir. Onun karşı-söyleminin arka planı, genelde, spesifik bir program ve çözüm üretme üzerine değil, bilâkis rakibini köşeye sıkıştırma ve nakavt etme yönünde şekillenir. Benzer şekilde, DP'nin nihai amacı da tek parti rejimine son vermekti. Ve bu amaç DP tarafından o kadar içselleştirildi ki, iktidar olduklarında bile eleştirdikleri tek parti aygıtlarını –tıpkı CHP gibi– diğer muhalif partilere karşı kullanmaktan çekinmedi. Bu anlamda, muhalif kültürün oluşmasında ve gelenek hâline getirilmesinde Bölükbaşı'nın da katkısı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Bölükbaşı, Türkiye'deki şahıs *partisi* hareketinin tipik bir örneğini de vermektedir. Bu da, daha önce ifade edildiği gibi, partilerin program, ilke ve çözüm önerileri üreten ve toplumsal sınıfların gerekliliklerinden doğan yapılar olmaktan ziyade, liderlerin vasıfları üzerinden hareket eden oluşumlar olduğunu teşhis edebilmek için kâfidir. Nitekim Bölükbaşı'nın yıkıcı muhalefet geleneğinin oluşmasında da oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-ekonomik ve Kültürel Coğrafyası

SİNAN YILDIRMAZ

Toplumsal yapıların dönüşümü, geçmişin tarihsel birikimini içermekle birlikte, her dönemin kendine özgü dinamikleri üzerinden şekillenir. Türkiye'de 1950'li yıllar açısından bu durum bir istisna değildir elbette. Fakat çoğu zaman bu döneme ilişkin yapılan analizler, büyük oranda yapılan çalışmaların yüzeysel ve geneli anlamak adına dönemi göz ardı eden yaklaşımları nedeniyle, eksik olmanın yanında *yanlış* da olabilmektedir. Burada incelenecek olan kırdan kente göçün sebeplerinin ve sonrasında gerçekleşen kentsel dönüşümün analizi açısından ise bu yanlış bilgiler, sürekli tekrarlanarak, neredeyse gerçekliğin kendisi hâline dönüşmüştür. Bu yazıda ilk olarak, 1950'li yıllarda hızlı bir biçimde başlayan kırdan kente göçün sebepleri yeniden analiz edilerek göçün ortaya çıkış sebeplerinin, birbirinden farklı gibi gözüken ama hepsi bir bütüne etki eden, tarımsal yapının bütünlüklü dönüşümünün bir sonucu olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, tarımsal yapıda gerçekleşen bu dönüşümün kentleri nasıl etkilediği, özellikle İstanbul gibi büyük kentlerin sosyo-ekonomik ve kültürel coğrafyasını nasıl dönüştürdüğü *gecekondulaşma* olgusu üzerinden tartışılacaktır.

Bir yapı içerisindeki nüfusun hareketliliği, dönüşümün toplumsal etkileri hakkında da bilgi vermektedir. Savaşlar, ulus-devletlerin yıkılış ve kuruluş süreçleri gibi genel biçimleri dışında, tehcir, mübadele, zorunlu göç ve iskân gibi özel nüfus değişimi türlerini de deneyimlemiş bir coğrafya olarak Türkiye, 1950'li yıllarda tarımsal yapının dönüşümüyle birlikte, aslında kapitalistleşme sürecinde yaygın olarak görülen kırdan kente göç ve özgün bir mülksüzleşme sürecini de içeren işçileşme süreçleriyle karşı karşıya kalacak-

tır. Genel anlamda, sanayi odaklı bir kalkınma stratejisinden tarımsal üretimin kapitalistleştirilmesine dayanan bir stratejiye geçiş olarak özetlenebilecek olan İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin ekonomik yönelimi, birbiriyle bağlantılı birkaç olgu üzerinden analiz edildiği zaman kırdan kente göçün temel gelişimini açıklayabilmektedir. Göç sürecini analiz ederken burada kullanılacak olan olguları kısaca özetlemek gerekirse, ÇTK, beraberinde kırdan kente göçü doğuracak olan ekili arazi miktarındaki artışı sağlayan *hukukî altyapıyı* hazırlamış, Marshall Planı hem ekilen toprak miktarının arttırılmasını hem de göç hareketini kolaylaştıracak *teknik altyapı* olanaklarını geliştirmiş ve son olarak da tarımsal üretimin büyük bir hızla ticarîleşmesine rağmen tarımda hâkim üretim birimi olarak sürekliliğini koruyan küçük köylülük göçün *beşerî altyapısını* oluşturmuştur.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın yerleşikleşmesinde önemli bir etkisi olduğu genel olarak kabul edilen ÇTK, DP ve CHP arasında yaşanan politik ayrımın somut bir şekilde görünür hâle gelmesi sürecinde oldukça tartışılacaktır.

ÇTK, en genel hâliyle, topraksız veya az topraklı köylülere belirli bir dönümün üstündeki toprak sahiplerinin kamulaştırılmış arazilerini ve de hazineye ait toprakları dağıtmayı amaç edinmektedir. Fakat yasa, büyük tartışmaların ortaya çıkmasına yol açan ilk biçimiyle uygulanamadı ve özellikle 1945-1950 arası dönemde, iktidarın çoğunlukla politik sebeplerden uygulamada çekinceli davranması sebebiyle, toprak dağıtımı süreci oldukça yavaş işledi. DP iktidarı dönemine gelene kadar yasanın özellikle büyük toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılmasını amaçlayan radikal yönlerinin ortadan kaldırılması ile birlikte ÇTK, özellikle daha önce tarıma açılmamış olan toprakların ekilmesini sağlayacak bir uygulamanın aracı hâline dönüştü. 1947'den 1962'ye kadar 1,8 milyon hektar arazi ÇTK yoluyla 360.000 aileye dağıtıldı. Feroz Ahmad'ın *The Making of Modern Turkey* başlıklı kitabında da belirttiği üzere, bu dağıtılanların yalnızca 8.600 hektarı devlet arazisi olmayan, kamulaştırılmış özel mülklerdi. Kanunun parlamentoda tartışılması sırasında, neredeyse ilk andaki politik ayrışmasını bu yasaya karşıtlık üzerinden ortaya koymuş olan DP, değişiklikler sonrasında yasanın en büyük uygulayıcısı hâline gelecek ve iktidarı süresince ÇTK'nın sağladığı hukukî imkânlar üzerinden köylülere toprak dağıtma süreci hız kazanacaktır. DP'nin ÇTK üzerinden küçük ve topraksız köylülüğe daha çok hazine arazilerinin tarımsal üretime açılması ile gerçekleştirdiği bu toprak dağıtımı, aynı zamanda DP iktidarının uyguladığı popülist siyasetin bir uzantısı olarak da

değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Hershlag'ın da *Turkey: The Challenge of Growth*'da bahsettiği gibi,1950'lerin başından itibaren Bulgaristan'dan gelen göçmenlere toprak tahsis etme ihtiyacı dağıtım yapılacak hane sayısını arttıran bir başka dönemsel olgu olarak dikkate alınmalıdır.

ÇTK'nın, kırdan kente göçe iki açıdan etkide bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, makineleşme sonrası göç etmesi beklenen topraksız, yarıcı ve ortakçılara dağıtılan küçük miktarlardaki toprağın, bu kesimlerin göçe katılmasını ertelemesine yol açması durumudur. Bir önceki Tek Parti Dönemi'nden ideolojik düzeyde bir farklılaşmayı ortaya çıkaran ikinci etki ise, ÇTK'nın uygulanması sürecinde ortaya çıkmaktadır. DP ve CHP arasında şiddetli tartışmalara yol açan ve hatta DP'lilerin Nazi Almanya'sı uygulamalarına benzetmesine yol açan kanun tasarısının ilk hâlinde yer alan çeşitli unsurlar, ÇTK ile CHP iktidarının uygulamayı düşündüğü planın tek parti *köycülük* anlayışının bir uzantısı olduğunu göstermektedir. Aslında Tek Parti Dönemi köycülüğünün *köylüyü köyünde tutma* anlayışının yasanın ruhunda varlığını devam ettirmiş olduğu söylenebilir. Böylelikle toprak dağıtımı sonrasında, tarımda yaşanacak bir dönüşümün kentleri etkilememesi ve kırdan kente göçü yaratmaması amaçlanmaktaydı. Köycülük anlayışı, en genel anlamda *mülksüzleşmiş* köylülerin proleterleşerek Batı kapitalizminde yaşanan sınıf mücadelelerinin oluşmasının önüne geçmeyi amaçlamaktaydı. Bu anlamda, Karaömerlioğlu'nun da *Orada Bir Köy Var Uzakta-Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*'de altını çizdiği, köycülüğün kentleşmeye karşı ortaya koyduğu tavır, köylülerin kentleşmeden ve böylece aslında *sınıflaşmadan* sisteme entegrasyonunu öngörmekteydi. Fakat dönem artık değişmektedir ve CHP aslında dönüşmek durumunda kalan ekonomi politikalarının bir sonucu olarak, köylüyü köyünde tutmanın mümkün olamayacağını da görmektedir. Kanunda CHP eliyle yapılan değişikliklerin temel sebebi aslında, yeni dönemin yeni ruhunda yatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin de içerisinde yer alacağı yeni dünya düzeni şartları, CHP'nin Tek Parti Dönemi ekonomi politikalarını da terk etmesini gerektirecektir. Uluslararası pazarda tarımsal ürünleriyle kendisine bir yer bulmayı amaçlayan ve kendi üretim ilişkilerini buna göre yeniden düzenlemeye çalışan Türkiye'de, eski dönemde politik olarak da baskılanmaya çalışılan kırdan kente göçün tarımsal yapıların dönüşümü karşısında artık engellemenin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Pazara yönelik üretimin örgütlenmesi sürecinde, artık, tarım alanında belirli düzeyde bir mülksüzleşmenin gerçekleşeceği ve böylece kentlere yönelmiş yeni sınıfların oluşumunun önüne geçilemeyeceği gerçeği eski köycülük anlayışını da ortadan kaldıracaktır. Yine de ÇTK'nın temelinde yer alan küçük topraklı köylülüğün miktarının arttırılması, köy ile olan bağı sürekli kılmak yönünde bir çaba olarak görül-

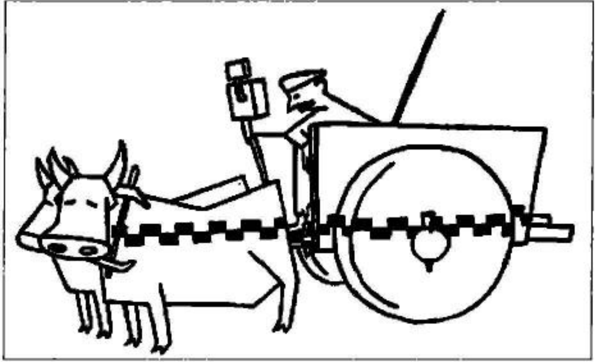
melidir. Böylece tarımsal dönüşümün etkilerinin küçük topraklı köylülüğün sayısının arttırılması yoluyla sınırlandırılması düşünülmüş de olabilir. Zîrâ özellikle büyük toprak sahibi çiftçilerin değil, daha önce tarımsal üretime dâhil olmamış yeni tarım alanlarının köylülere dağıtılması yoluyla, köylülerin kentlere gelişlerinin engellenebileceği düşünülebilirdi. Fakat uygulama bunun tam tersi olacaktır: ÇTK yoluyla artış gösteren küçük topraklı köylülük kırdan kente gerçekleşen göçün asıl beşerî kaynağını oluşturacaktır.

Marshall Planı

Marshall Planı, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin güçlenmesi karşısında komünizmin yayılmasını engellemek için Avrupa devletlerinin direncini arttırmaya yönelik yeniden yapılandırılmasını içeren bir kalkınma planıdır. Savaşa girmeyen bir ülke olmasına rağmen, SSCB'nin sınır komşusu olan bir ülkeyi de güçlendirmek adına sürece dâhil olan Türkiye'ye Marshall Planı'nın en önemli etkisi, tarımsal yapının mekanizasyonu yoluyla üretimin teknik altyapısını geliştirmesi olmuştur. Genel anlamda, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yeniden yapılanan Avrupa'nın tarımsal ihtiyaçlarının karşılanmasına dönük bir alan olarak tanımlanması, tarımsal ürünlerin daha etkin ve hızlı üretimi ve dağıtımına yönelik verimlilik çalışmalarının arttırılmasına yol açacaktır.

Marshall Planı'nın kırdan kente göçe olan etkisi, aslında bu verimlilik çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tarımda mekanizasyon ile amaçlanan üretimin arttırılması ve hızlandırılması çabası, bu dönemde *traktörleşme* olarak tanımlanan bir olgu üzerinden görünür hâle gelecektir. Türkiye tarımındaki bu makineleşmenin iki önemli etkisi olmuştur. Temel olarak üretimi arttırma ve pazar için üretim yapabilme kapasitesini arttırmak yönünde etkide bulunacak olan makineleşme, öncelikle ekilen toprak miktarını arttırmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün rakamlarına göre, 1945 yılında toplam ekilebilir arazi miktarı 12.664.000 hektar iken, 1960 yılında neredeyse günümüzdeki ekilen toprak miktarına yani 23.264.000 hektara ulaşmıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesinden dolayı artan nüfusu aynı zamanda tarımsal üretimde yer alan emek gücünün de artması anlamına gelmektedir. Fakat genel anlamda anılan dönem öncesinde, köylünün yoksulluğu toprağın işlenmesine imkân sağlamayacak düzeyde düşük olduğundan mevcut ekilebilir toprakların bile işlenmesi çok mümkün olamamaktaydı. Keyder ve Pamuk'un da değindiği gibi, Türkiye'nin toprak reformundan önce mevcut toprakların daha iyi işlenmesine imkân tanıyacak teknik donanımın sağlanmasına, yani bir *Öküz Reformu*'na ihtiyaç bulunmaktaydı. Keyder ve Pamuk'un bahsettiği bu teknik müdahale, Marshall Pla-

nı ile yaygınlaşan makineleşme aracılığıyla ortaya çıkacak ve ilk etapta yeterli emek düzeyine rağmen ekilemeyen topraklar ekilmeye başlanacaktır. ÇTK bu noktada, bu yeni teknolojik gelişme eliyle ekilebilir toprak miktarının arttırılmasının hukukî altyapısını oluşturacaktır. Daha önce tarımsal üretime girmemiş mera, orman ve hazine arazileri de traktörler ile daha hızlı işlenmeye başlanacak ve ekilen toprak miktarı artacaktır. Bu durum istenildiği gibi üretimde de bir artışa yol açacaktır. Bu yaygın makineleşme, özellikle tarım işçisi olarak çalışan kesimler üzerinde önemli bir etki yatarak kırdan kente göçü hızlandıracaktır.

Karikatürist Ferruh Doğan'ın "Asrileşen Köy" adıyla çizdiği karikatür dizisi 1953 yılından itibaren gazete ve dergilerde yayımlanmaya başladı. 1956'da kitaplaştırıldı. 1957'de "... milli hissiyatı rencide edecek ve milli menfaatlere zarar verecek şekilde suiniyetle maksadı mahsusa müstenit (kötü niyetli özel amaca dayalı) neşriyatta (yayımda) bulunmak..." gerekçesiyle toplatıldı. (Kaynak: http://www.akdagsaydut.com.tr)

Marshall Planı'nın göçe olan ikinci etkisi ise, tarımsal ürünlerin pazara en hızlı bir biçimde ulaşmasını sağlamak için geliştirilen ulaşım alanında olacaktır. Tarımsal ürünlerin bozulmadan en hızlı ve düşük maliyetli bir biçimde pazara yöneltilmesi için özellikle karayolları yapımına öncelik verilecek ve bu gelişme köyleri pazar ile yakınlaştırdığı gibi kentlere erişimi de kolaylaştıracaktır. Sencer'in de *Türkiye'de Kentleşme*'de ifade ettiği gibi, en genel anlamıyla göçün temel sebepleri olarak sınıflandırılan *itici* ve *çekici* güçlerin dışında, ulaşımdaki bu gelişme, *iletici* güç olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemdeki yaygın karayolu inşâ faaliyetleri Marshall Planı'nın etkisiyle asıl olarak tarımsal ürünlerin hızlı bir biçimde liman şehirlerine taşınması amacını gütmekteydi. Ancak üretim için yapılan bu altyapı yatırımları, aynı zamanda daha önce kentle bağlantısı olmayan kırsal alanların hızlı ve daha ucuz bir biçimde kentlere erişimini kolaylaştıracaktır. Tütengil'in de çeşitli çalışmalarında vurguladığı gibi, örneğin, 1949 yılında otobüs ile Ankara-İstanbul arası 18 saat sürerken, 1957 yılında bu süre 8 saatin altına düşecektir. Yine aynı şekilde 1948 yılında ton/km başına taşımacılık maliyeti 25 kuruş iken 1953 yılında 14,5 kuruşa düşecek, yolcu/km ücreti ise 2 kuruştan 1,7 kuruşa düşecektir. Bu gelişme, dönem içerisindeki göç hareketliliğini kolaylaştırmasının yanında, çeşitli sebeplerden önceki dönemlerde kırdan ken-

te göç etmek niyetinde olsa bile maliyet ve uzaklık sebeplerinden vazgeçmiş kesimlerin de kentlere ulaşımını sağlaması açısından önemlidir. Böylelikle, köylülerin kentlere yönelmesini kolaylaştıracak teknik altyapının da Marshall Planı'nın uygulanması sırasında tamamlandığını söyleyebiliriz.

Küçük Köylülüğün Sürekliliği

1945-1960 döneminde tarımda yaşanan kapitalist dönüşüm, büyük oranda dönüşümün ülkeye özgü niteliği sebebiyle, kapitalist tarım işletmeciliğine yani büyük toprak sahipliği altında mülksüzleşmiş köylülerin yaratıldığı bir yeni toprak düzenine hızlı bir geçişi doğurmayacaktır. Teorik düzeyde kapitalistleşen tarımsal üretimin küçük üreticiliği ortadan kaldırarak tarımda tekelleşmeyi doğuracağı düşünülmektedir. Fakat dönemin sonlarında yapılan tarım istatistikleri dikkate alındığında, Akşit'in de "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler" başlıklı makalesinde altını çizdiği gibi, gerçek durum daha farklı bir gelişmeyi işaret etmekteydi. 1963 yılı tarım sayımına göre 1952 yılında 1.527.000 olan tarımsal işletme sayısı on yıl içerisinde 3.100.000'e çıkarak yaklaşık iki katı artış göstermiştir.

Bu gelişmenin, birçoğu dönem içerisindeki tarımsal yapının dönüşümüyle bağlantılı, birden fazla sebebi olduğu söylenebilir. İşletme sayılarının bu kadar yüksek miktarda artışının en önemli sebebi ÇTK aracılığıyla gerçekleştirilen, önceden tarıma açılmamış olan arazilerin küçük oranlarda dağıtılması olmuştur. Böylece, yasanın büyük toprak sahipliğine pek de dokunulmadan uygulanmasıyla birlikte, bu dönem içerisinde yeni toprak sahibi birçok küçük üretici ortaya çıkmıştır. Sayısal olarak küçük toprak sahibi işletmelerin çoğalması işletme başına düşen toprak miktarını da düşürmektedir. Aynı dönem için yapılmış bir başka istatistiksel çalışmaya göre, işletme başına düşen ortalama toprak miktarı 1952 yılında 77 dönüm iken, 1963 yılında 35,46 dönüme düşmüştür. Buna ek olarak, doğal demografik artış da etkili olmuştur. Önceki dönemlerden farklı olarak Türkiye'nin uzun zamandır yıkıcı bir savaşa dâhil olmaması, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş kaynaklı bir insanî yitime uğramaması, hane halkı sayısını arttırmış ve devamında miras yoluyla toprakların bölünmesini hızlandırmıştır. Bu durumun etkileri de yine ÇTK uygulaması sırasında ortaya çıkacaktır. Karpat'ın da *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party* System başlıklı kitabında dile getirdiği üzere, yasanın uygulanması sırasında mevcut toprak sahipliği durumunu daha düşük göstermek isteyen köylüler, toprakları aile fertleri arasında dağıtarak ÇTK'dan faydalanmak için gerekli olan toprak sahipliğinin altında bir düzeyde beyanda bulunmuşlardır. Çağlar Keyder, küçük toprak sahipliğinin bu düzeyde bir artış göstermesini devletin kapitalist ge-

lişme karşısında aldığı tavra bağlayarak tarihsel ve politik gerekçelerle dışarıda tutulan Güneydoğu bölgesi hariç küçük köylü işletmeciliğinin gelişmesinin Türkiye'de kapitalist gelişmeyi engelleyici niteliğine dikkat çekmek istemiştir. Fakat Türkiye'de tarımda yaşanan kapitalistleşme, aslında küçük köylülüğün varlığını da içeren bir yapıda gelişmiş ve bir ölçüde geç kapitalistleşmiş çevre ülke özellikleri göstermektedir demek daha doğru bir niteleme olacaktır. Zîrâ küçük köylülüğün varlığına rağmen, artan düzeylerde yaşanan kırdan kente yaşanan göç, küçük köylülüğün tarımda kapitalist ilişkilerin gelişiminin önünde en azından başlangıç aşamasında çok büyük engel yaratmadığını göstermektedir. Bu çerçevede, küçük köylülüğün varlığı aslında bir anlamda göçü yaratan sebeplerden biri hâline gelmiştir.

Bu dönemde bütün bu özellikleriyle birlikte tarımsal yapıda yaşanan dönüşüm, Türkiye'de küçük köylü mülkiyetinin sürekliliğini geliştiren bir unsur olarak tanımlanabilir. Böylelikle aslında kırdan kente göç eden köylülerin büyük oranda bu insan unsurundan, yani tam olarak topraktan kopmuş ve mülksüzleşmiş köylülerden çok, köylerinde sınırlı miktarda bulunan topraklarını değerlendirerek belirli bir birikime sahip olabilme imkânını bulabilen küçük köylülükten oluştuğu söylenebilir.

Tarımsal yapının dönüşümü ve göç ilişkisini bu üç temel faktörün etkisi üzerinden değerlendiren bir başka çalışmada daha geniş boyutlarıyla değerlendirmiştim. Özetle, özellikle savaş sonrası dönemin yeniden yapılanma ihtiyaçları ve Kore Savaşı neticesiyle artan tarım fiyatları, kısa zamanda artan toprak miktarına rağmen doğal sınırlarına ulaşan ekilebilir arazinin kira ve satış fiyatlarını da arttıracak ve bu durum sınırlı miktardaki toprağı işlemek yerine onu büyük toprak işletmecileri üzerinden kiraya verip kente göç eden yeni bir kesimi oluşturacaktır. Bu durum, kendine yeterli ve pazar için sınırlı üretimde bulunan ve tam anlamıyla bir kapitalistleşmeyi engelleyen küçük üreticilik yerine, tarımda kapitalist gelişmeyi engelleyemeyen ara biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylelikle, aslında kırsal yapıda yaşanan dönüşüm, tek tip bir işletme ve mülkiyet biçimindense farklı bölgelerde farklı biçimlerin bir arada yaşamasını doğuracak bir yapı yaratmıştır. Dönem içerisinde Marshall yardımları ve toprakların ekilebilir düzeyinin genişlemesiyle yaratılan yeni imkânlar Harran, Çukurova gibi bölgelerde kırdan kıra emek göçünün başlamasına yol açacaktır. Bu dönem içerisinde makineleşmenin ve ekilen toprak miktarındaki artışın yarattığı yeni iş sahaları ve ÇTK ile küçük toprak sahibi olabilme fırsatının ortaya çıkması 1950'lerdeki ortakçı ve yarıcılar için kente göç etmelerini geciktiren mekanizmaların kırsal yapının içerisinde oluşmasını sağlayacaktır.

Küçük köylülüğün göçün temel beşerî kaynağını oluşturması, aynı zamanda, göç için gerekli temel kaynaklara erişim açısından önemlidir. Ta-

rımda çalışma şartları ne kadar zor olursa olsun, mülksüz ve yoksul köylülük açısından kentlere göç etmek için gerekli ilksel sermayeyi temin etmek oldukça zor gözükmektedir. Ne kadar kolaylaşmış ve ucuzlamış olursa olsun, köyden kente göç etmek için gerekli olan yol masraflarının ve kentlerde yerleşmek için gerekli olan konut ve temel ihtiyaçların maliyetlerinin karşılanması için bu birikimin elde edilmiş olması gerekmektedir. Küçük köylülüğün, artan tarım ve toprak fiyatlarından sağladığı bu sermaye ile göç etmek için gerekli birikime ulaşması mümkün olabilmiştir. Tamamen topraksız ve yoksul köylülüğün bu yüzden bu dönemde kırdan kente yaşanan göçün temel bileşeni olmadığı söylenmelidir. Göç edenlerin kimlerden oluştuğu, hem göçün neden gerçekleştiği sorusunu cevaplandırmada hem de göç sonrasında kentte yaşanan dönüşümün anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu sorunun cevaplandırılmasında ise makineleşme ve göç ilişkisinin analizi, tarımsal yapıda yaşanan bu dönüşüm dikkate alınarak tekrar değerlendirilmelidir.

Makineleşme ve Göç

Türkiye'de özellikle 1950'li yıllarda artarak devam edecek olan kırdan kente göçün temel sebebi sıklıkla, yine bu dönemde yoğunlaşacak olan makineleşme olarak gösterilmekteydi. Bu yoruma göre, tarımda görülen makineleşme, doğal olarak, daha önce toprakta çalışmakta olan emeği işlevsizleştirecek ve çalışma alanlarını kaybeden topraksız veya küçük toprak sahibi yoksul köylülük, mülksüzleşerek kentlere göç edecektir. Bu *mekanik* göç-makineleşme ilişkisi, açık bir biçimde, bu dönemde tarımda yaşanan dönüşümün genel niteliklerini göz ardı etmekte ve göç ile makineleşme arasında otomatik işleyen bir mekanizma tarif etmektedir. Fakat görülmektedir ki, dönüşümün genel niteliği bu ilişkiyi zannedildiğinden farklı bir boyutta oluşturmuştur.

Öncelikle ekilebilir toprak miktarında bu dönemde yaşanan muazzam artışın dikkate alınması gerekmektedir. Yaklaşık iki kat artan toprak miktarını işlemek üzere Marshall yardımı ve sonrasında Türkiye'ye giren makine sayısı oldukça yetersiz kalmaktadır. Dönem içerisinde kullanıma sokulan yaklaşık 45 bin traktör 1960 yılına gelindiğinde mevcut ekilebilir toprakların yalnızca 1/8'ini, yani 3.160.000 hektar toprağı işleyebilmekte-

Ziraatin kalkınması için yurt 9 bölgeye ayrılıyor

Her bölgede yapılacak ziraat nevi ve hayvancılık çalışmaları için 10 yıllık geniş bir program hazırlandı

Hürriyet, 31.03.1959.

dir. Aksine, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün döneme ilişkin istatistikî verilerine göre, 1960 yılında çift hayvanları ile işlenen toprak miktarı 20.067.000'e ulaşmıştır. Toprak miktarındaki toplam artış, mevcut nüfus aracılığıyla bile işlenemeyecek oranda büyük bir miktara ulaşmışken, bu kadar sınırlı bir traktör girişinin göçün temel sebebi olabileceğini ileri sürmek temel bir yanlışı sürdürmek anlamına gelmektedir. Bu istatistiksel değerlendirme, dönemin akademisyenleri tarafından bile gözlemlenebilmekteydi. Örneğin Gülten Kazgan, makineleşme ve göç ilişkisine dâir şunları söylemektedir:

> Gerçekten, çiftçi aile sayısının 2,5 milyon civarında olmasına karşılık, traktör sayısının 45 bin kadar olması dolayısile makineleşme nisbeti ancak 1/600 nisbetinde demektir. Köyden dışarı işgücü gönderen bölgelerde modern makinelerin mevcut bulunduğu bölgeler arasında ters orantılı bir münasebet bulunduğu, diğer bir deyişle, ziraî âlet ve makineler kıymetinin düşük bulunduğu bölgelerde köyden dışarı daha kuvvetli bir akının mevcudiyeti açıkça görülmektedir.

1950'ler ve hemen ardından yapılan göç araştırmalarında da benzer bir coğrafî değerlendirme yapılmaktadır. Kazgan'ın da söylediği gibi, kırdan kente göç edenlerin büyük çoğunluğu, bir kısmı Doğu Anadolu bölgesi olmakla birlikte makineleşmenin en düşük düzeyde kaldığı bölgelerden gerçekleşmiştir. 1950-1960 dönemi göç hareketlerini detaylı bir biçimde ele alan Erol Tümertekin, *Türkiye'de İç Göçler* isimli çalışmasında, göçün geldiği ve yöneldiği bölgeleri şu şekilde açıklamaktadır: "Gerçekten, iç göçler, esas itibarı ile memleketin Doğu yarımından, özellikle, Orta Karadeniz'i de içine alan Kuzeydoğu'dan Batı'ya, fakat genellikle Kuzeybatı'da İstanbul'a, Ege'de İzmir ve civarına yönelmiş bulunmaktadır." Bu bölgeler, coğrafî nitelikleri açısından dağınık ve yamaçlı tarım arazilerine sahip olması açısından, makineleşmenin yaygınlaşmasının teknik olarak en zor olduğu ve küçük toprak sahipliğinin yaygın görüldüğü alanlardır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kırdan kente göç edebilmek en azından başlangıç düzeyinde temel bir birikim sahibi olmayı gerektirmektedir. Topraksız ve yoksul köylüler, bu dönemde bu birikime sahip olamadıkları için, makineleşme yüzünden işsizlikle karşı karşıya kalsalar bile, iş bulabilecekleri fakat tarımsal üretim dışına çıkmayacakları biçimleri tercih etmek durumunda kalacaklardır. Özellikle Çukurova bölgesinde görüldüğü gibi makineli tarımın yarattığı yeni iş imkânları, bu köylü kesimlerinin, yine tarımda çalışmak üzere bu bölgelere göç etmesini doğuracaktır. Tümertekin'in yukarıda zikredilen çalışmasında vurguladığı gibi, makineleşme, en azından Çukurova bölgesi açısından, kırdan kente değil fakat kırdan kıra göçü doğurucu yeni bir etkiyi de ortaya çıkaracaktır.

Makineleşme ve göç ilişkisi, bu dönem açısından ele alındığında, zannedildiği kadar yoğun bir mülksüzleşme ve yoksulluk ortaya çıkarmamıştır. Dönem boyunca yaşanan tarımsal yapının genel dönüşümü dikkate alındığında, göçün temel dinamiklerini makineleşme gibi basitleştirici ve otomatik bir ilişki biçiminden çıkartarak karmaşık ve ilişkisel bir olgu olarak tanımlamak daha mümkün hâle gelebilmektedir. Küçük köylülüğün sürekliliğini sağlayan hukukî ve teknik gelişmelerin yanında, kırsal yapının kentle bütünleşmesini kolaylaştıran ara mekanizmaların gelişimi, topraklarını kiralayarak veya parça parça satarak göç edecek olan yeni bir insan tipini ortaya çıkartmıştır. Böylelikle Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yoğun bir biçimde başlayacak olan ve sonraki dönemlerde de artarak sürecek olan kırdan kente göç olgusunun öznelerinin de genel niteliklerini belirlemek mümkün hâle gelebilecektir. Tam anlamıyla mülksüzleşmemiş, yani tarımsal üretimden kısmî olarak kopmuş olsa bile toprak sahipliği konumunu tam anlamıyla yitirmemiş grupların, kente gelişleri, kentin gelişimini ve dönüşümünü de bu özellikleri üzerinden etkileyecektir. Kırdan kente göçün Türkiye'ye özgü bu gelişimi, klasik anlamda mülksüzleşmiş bir proletarya görüntüsünden uzak, bu anlamda sınıfsal anlamda tanımlanması sorunlu olan yeni bir kentli işçi sınıfının yaratılması sürecine de denk düşmektedir.

Mesken Buhranı ve Gecekondunun İcadı

İkinci Dünya Savaşı, savaşa girmemesine rağmen, Türkiye toplumsal yapısında önemli etkilere yol açmıştır. Savaş ekonomisi, sınıflar arasında Cumhuriyet yönetiminin politik anlamda kurgulamaya çalıştığı dengeyi alabildiğine bozmuş, ekonomik anlamda yatırımlar neredeyse sıfırlanırken karaborsa ve vurgunculuk, yoksulluğun iyice görünür hâle gelmesini sağlamıştır. DP'nin iktidara geliş sürecinde politik etkileri de hissedilecek olan bu dönemde yaşanan gelişmeler, kırdan kente göç ile birlikte kentlerde yeni bir olgunun yani gecekonduların da ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Gecekondu tipi konut türünün yaygınlık kazanmasının, Kemal Karpat'ın en kısa biçimde tanımladığı gibi, "Hızlı iktisadî kalkınma ve sanayileşmenin, tarımdaki değişmelerin ve mesken kıtlığının bir yan ürünü olarak," ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye'nin gecekondu olgusuyla karşı karşıya kaldığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bütün bu olgular değişen oranlarda etkili olmuştur. Belki de en az etkili olan etken, sanayileşme dolayımıyla gerçekleşmiş olan iktisadî kalkınmadır. Zîrâ 1950'li yıllarda Türkiye'nin ekonomik gelişimini analiz eden William H. Nicholls, Türkiye'deki tarım ve sanayi kalkınma stratejileri arasındaki orantısızlığa vurgu yaparak, "Bayar'ın öküzleri'nde (traktörler) yaşanacak bir artışın Atatürk'ün minareleri (fabrika ba-

caları) ile desteklenmesi," gerektiğini, aksi takdirde bu orantısızlığın sosyo-ekonomik sorunlara yol açacağını dile getirmiştir. Zaten kırdan kente göçün kentlerde yarattığı dönüşümün en önemli sebeplerinden birisini de bu orantısızlık oluşturmaktadır. Zîrâ kente gelen *yeni işçi* - eski köylüler kendilerine sanayi alanlarında iş bulamadıkları zaman kentsel emek piyasasının da içeriğini dönüştürmektedirler. Sanayi gelişiminin hızlı ilerleyememesi kentlere yeni gelen işçiler ile eski işçiler arasında ücret ve çalışma koşulları açısından bir farklılık yaratacak ve böylece de emek piyasasında işçilerin aleyhine bir dezavantajlı durumun ortaya çıkmasına fırsat verecektir.

Asıl olarak tarımdaki dönüşümün ve genel anlamda Türkiye'de 1950'ler boyunca yaşanan ekonomik dönüşümün bir sonucu olarak tanımlanabilecek olan kırdan kente göç hareketinin, kentlerde gecekonduları ortaya çıkartması ise İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye özgü dinamikleri üzerinden anlaşılabilir. O dönemde tanımlandığı biçimiyle *mesken buhranı*, gecekonduların oluşumunu sağlayacak altyapı eksikliğini ortaya çıkartmıştır. Mesken buhranı temelde, İkinci Dünya Savaşı döneminin durağan ekonomisinin bir sonucu olarak üç temel etki üzerinden gelişmiştir. Bunlar *ilki*, savaşa girmemiş olan Türkiye'nin önceki dönemlerden farklı olarak savaş kaynaklı bir nüfus yitimine uğramaması ve Cumhuriyet döneminin nüfus politikalarının yığılarak ilerleyen sonuçları göze alındığında ortaya çıkan nüfus artışıdır. İlerleyen dönemlerde göçle birlikte daha hızlı bir artışın yaşanacak olmasının dışında, resmî istatistiklere göre, 1935'te 3,8 milyon olan kentli nüfusu, 1945 yılında yaklaşık 4,7 milyona çıkmıştır. 1942-1948 yılları arasında normal nüfus artışını karşılamak için İstanbul'da yapılması gereken konut miktarını hesaplayan Gerhard Kessler, mevcut hâliyle bile 11.200 konutun eksik bulunduğundan bahsetmektedir. İkinci olarak, zaten yeterli konutun bulunmaması nedeniyle barınma sorunu yaşayan kentlerin, savaşın ardından yoğun bir biçimde göç almaya başlamasıyla mevcut konut krizi daha da artacaktır. Son olarak, savaş ekonomisinin bir sonucu olarak mevcut konutların bakımının yapılmamış olması, yeterli koşullara sahip olmayan, neredeyse metruk hâle gelmiş binâların da ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kentlerde konut sorununun bu kadar derinleşmesine yol açan bu sürecin en temel sebebi, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki ekonomik şartların yeni konut yapımına veya eski konutların yenilenmesine imkân vermeyecek düzeyde geri kalmış olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda savaş ekonomisinin devlet eliyle düzenlenmesini içeren Millî Korunma Kanunu, bu dönemde yeni konut yapımı için gerekli şartların oluşmasını da engelleyecektir. 1 Ocak 1940 gün ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'nun 30. maddesi, her konuda olduğu gibi konut fiyatları ve kiralarında da sınırlandırmaya gitmektedir. Temelde enflasyonist baskının kontrol edilmesini

amaçlayan bu kanunun kiracılar ile ilişkili bu maddesi, olağanüstü hallerde kiraların 1939 rayicini geçemeyeceğini söylemektedir. Savaş gibi olağanüstü bir hâlin uzaması ve fiyatların genel olarak yükselmesi karşısında kiralar dönemin yüksek enflasyonuna rağmen oldukça düşük kalacak, bu da özellikle rant temelli yeni konut inşaatını engelleyecektir. Yeni konutların inşâsının bu yolla engellenmesi, artan kentsel nüfus karşısında mevcut konut stokunun giderek yok olmasını da doğuracaktır. Kanun, 1950'ler boyunca, DP'nin kendi ekonomik krizine de bir çözüm olması ümidi ile yeni iktidar tarafından da kullanılacak, ancak kiralar konusunda kısmî bazı düzenlemeler yapılacaktır. Fakat özellikle bu madde, bu dönem içerisinde de kaldırılmadığı için, ülkedeki yeni konut yapımını engelleyici bir düzenleme olarak tartışılmaya devam edecektir. Örneğin İstanbul Kalkınma Derneği, 1952 yılında yayınladığı bir raporunda, olağanüstü hallerde kiraların 1939 seviyesine çekilmesi gereğini bildiren bu yasanın kalkmaması durumunda, gelecek on yıl içerisinde gerçekleşebilecek bir olağanüstü hâlin, kiraları tekrar 1939 seviyesine çekme ihtimalinin ortaya çıkartabileceği tehlikelere değinmektedir (D.N.: 149).[1]

Savaş ekonomisi ve buna ilişkin yasal düzenlemeler, sonuç olarak kentlerde zaten yetersiz durumda bulunan konut stokunun gittikçe azalmasına yol açacaktır. Kırdan kente göçün başlaması bu stokun yetersizliğini daha da görünür kılacak ve bu durum Türkiye'ye özgü yeni bir yapılaşma biçiminin icat olunmasını getirecektir. Gecekondu, gerçekten de Türkiye'ye özgü bir konut tipi olması açısından diğer ülkelerdeki yoksul ve göçmenlerin konut tiplerinden ayrılmaktadır. Türkiye'nin savaş döneminde yaşadığı kendine özgü ekonomik gelişim, aynı zamanda kalkınma yolu olarak sanayiden tarıma doğru yaşadığı dönüşüm, farklı bir konut tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde, özellikle yeni işçileşen kesimlerin kentlerde yerleştikleri yerler, genel olarak *slum* olarak tanımlanmaktadır. Fakat Türkiye'deki durum *slum*lardan farklı olarak kente yeni gelenlerin yerleşebilecekleri ucuz veya terk edilmiş, boş binâ veya alanların olmaması durumundan kaynaklanmaktadır. Mesken buhranının bu anlamda, gecekondu tipi bir yapılaşmanın gerekçesi hâline geldiği söylenebilir. Yani kent yoksulları ve işçileri, konut sorununun devlet veya özel sektör tarafından karşılanmadığı bir dönemde, kendi sorunlarını kendileri çözerek imara açılmamış devlet ve özel mülk alanlarına kaçak yapılar yaparak sorunlarını çözme yoluna gideceklerdir. Devletin herhangi bir şekilde kontrolü altında olmayan veya hizmet götürmediği yerlerde gerçekleştirilecek olan bu yapılaşma, denetimsiz,

1 Bu çalışmada "D.N." olarak zikredilen ve dosya numaraları verilen tüm arşiv; Kemal Sülker Arşivi'ndeki, (International Institute of Social History, Amsterdam) 149-160-747 no'lu dosyalardan oluşmaktadır.

ucuz ve kolay bir biçimde gerçekleştirildiği için kendi kendisini açıklayan bir içeriğe sahip *gecekondu* kavramı ile tanımlanacaktır.

Gecekonduların özellikle İstanbul'daki kuruluş ve yayılma bölgelerine bakıldığı zaman, yukarıda anlatılmaya çalışılan, göç edenlerin sosyolojik profiline dâir açıklamayı daha da pekiştirdiğini görmekteyiz. Özellikle ilk gecekondu yerleşmelerinin görüldüğü Zeytinburnu ve Kazlıçeşme civarına Karadenizlilerin, daha sonra Balkanlar'dan gelen göç dalgasıyla birlikte Taşlıtarla (Bayrampaşa) semtine hem Karadenizlilerin hem de Balkan göçmenlerinin ve bu dönemde son olarak Boğaz çevresi ve Kuştepe, Gültepe, Çeliktepe ve Kâğıthane sırtlarına yine Karadeniz, Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerinden gelenlerin yerleştikleri söylenebilir (Baydar, 1994: 410). Gecekonduları kuranların, yani aslında büyük oranda kırdan kente göç edenlerin, özellikle Karadeniz ve çevresindeki bölgelerden yoğun bir biçimde gelen küçük toprak sahipliği statülerini az da olsa sürdüren kesimlerden oluştuğu, gecekonduları kuranların bölgesel kimliklerinden de anlaşılmaktadır.

Gecekondular, yaygınlaşmaya başladığı dönemlerden önceki sosyo-ekonomik gelişmenin bir sonucu olan mesken buhranına bir çözüm olarak geliştirilmiş bir uygulama olarak kabul edilmekle birlikte, dönem içerisinde başka alternatiflerin de oluşturulması yönünde çabalar görülmektedir. Bunlardan ilki, işçilerin kendi oluşturdukları kooperatifler aracılığıyla yasal, kontrollü ve daha yaşanabilir konutların inşâ edilmesi çabasıdır. 1946 yılından itibaren yaygınlaşacak olan sendikal örgütlenme girişimleri, ilerleyen dönemde işçilerin doğrudan sendika veya bağlantılı bir şirketleşme aracılığıyla yapı kooperatifleri kurmasına da imkân sağlayacaktır. Nitekim, Özden'in de, "Health, Morality and Housing: The Politics of Working Class Housing in Turkey, 1945-1960" başlıklı makalesinde, bu dönemdeki yapı kooperatifleri, işçiler ve devlet ilişkileri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durarak ifade ettiği gibi, devlet bu yöndeki çabaları destekleyecek ve işçilerin gecekondu kurmak yerine bu tür kooperatifler aracılığıyla kendi konutlarını inşâ etmesini teşvik edecektir. Böylelikle aslında devlet, kontrol edemediği bir alanda gerçekleşen kaçak yapılaşmanın önüne, yine maliyetinin devlete yüklenmediği bir başka kontrollü uygulama ile geçmek isteyecektir.

İşçilerin yapı kooperatifleri kurarak yaygınlaştırdıkları bu uygulama, dönem içerisinde aslında bütün kentsel yapılaşma için önerilen bir model olarak sunulmaktaydı. Dönemin sivil toplum kuruluşlarının da bu yönde öneriler sunması bu fikrin yaygınlaşarak benimsendiğini göstermektedir. Örneğin İstanbul Kalkınma Derneği, ucuz konut inşaatını teşvik için % 5 gibi bir faiz ile çeşitli kurumların katılımıyla, büyük sermayeli ve kamu niteliğine sahip bir anonim şirket kurulmasını tavsiye edecektir. Derneğin hesaplamalarına göre, "Böyle bir şirket, belediye ve hükümetin şehir içindeki arsalarından is-

tifade eder ve birçok bakımlardan faydası âşikar olan blok binâlar yaptırırsa, mesela iki odalı ve tam konforlu bir apartman dairesini ayda 50-60 liraya kiraya verebilir. Bu suretle mesken davası kökünden halledilir" (D.N.: 149). Benzer bir öneri eski bir subay, milletvekili ve diplomat olan Hüsrev Gerede'nin başkanlığını yaptığı Türkiye Kiracılar Cemiyeti'nden de gelecektir. Kemal Sülker'in aktardığına göre, şirketlerin ve bankaların ön plana çıkartıldığı bu öneride şunlar söylenmektedir: "Memlekette birçok Bankalar teessüs etmiştir. ... Mahdut ve dar gelirli vatandaşları mülk sahibi yapmak gâyesiyle bu Bankaların sermayeleri nisbetinde iştirak etmek üzere bir Anonim Şirket teşkil edilerek bu yolda çalışmaları temin edilirse mesken buhranını önliyeceği kanâatindeyiz." Bu noktada konut sorununun halledilmesi işinin kime havale edileceği konusunda önceki dönemlerden ideolojik olarak belli bir farklılaşmanın yaşandığından bahsetmek mümkündür. Piyasa ilişkilerinin devletten daha önde yer alması gerektiğine dönük yaklaşımlar, aslında bu konut ihtiyacının yeni bir piyasa oluşturmak üzere olduğunu fark ederek, arkalarına devleti de alarak bu alanda bir sermaye birikimi gerçekleştirmeye niyetlenmiş gözükmektedir. 1946 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın Türkiye Emlak Kredi Bankası'na dönüşmesi ve yine 1944 yılında Yapı ve Kredi Bankası'nın kuruluşu yeni dönemde inşaat üzerinden yeni bir sermaye birikimi alanının açılacağının da ipuçlarını sunmaktadır. Devlet, önceki dönemlerde olduğu gibi, özellikle işçilerle ilişkili konut meselelerine doğrudan müdâhil olmak yerine, bu dönemde yeni bir piyasanın oluşmasını destekler gözükmektedir. Dönemin sonunda bu alanda nasıl bir ortaklaşmaya gidildiği, Ekmel Zadil'in 1961 yılında yaptığı bir öneride kendisini ortaya koyacaktır. Zadil, ucuz konut sorunu için % 50'si devlet kredilerinden, % 25'i ulusal banka, sendika ve sandıklardan, en fazla % 25'i ise özel sektörden karşılanacak bir yeni konut finansmanı organizasyonu önermektedir.

İstanbul'da gecekondu inşaatı yeniden arttı

Yeni gecekondular derhal yıktırılacak

İstanbul Belediyesine verilen raporlardan anlaşıldığına göre, şehrin muhtelif semtlerinde gecekondu inşaatı yeniden çoğalmış bulunmaktadır. Tesbit edilen duruma göre, gecekonduların ekserisi Florya, Mecidiyeköyü civarındadır. Yapılan hesaplara göre, bunların sayısı 1000 i aşmaktadır.

Belediye Riyaseti, yeni inşaatın derhal yıktırılmasını ve yapanlar hakkında kanunî takibata geçilmesini bildirmiştir.

Diğer taraftan, Vilâyet de, bu gecekonduların inşasına müsaade eden mülkiye âmirleri hakkında müfettişlik tahkikatı açtırmıştır. Dört kaza kaymakamı hakkında müfettişler soruşturmaya başlamışlardır.

Bundan başka, gecekondu sakinleri için Kazlıçeşme ve havalisinde yapılmasına karar verilen blok apartmanların inşası için bu yılki bütçeye tahsisat konacaktır. İlk plânda 500 aileyi barındıracak blok apartmanlar inşa edilecektir. Blok apartmanlara geçenlerin halen oturdukları gecekondular yıkılacaktır.

Kendilerine apartman katı veya dairesi verilenler, bina bedelini yirmi senede ödeyeceklerdir.

1958 yılında İstanbul Belediyesi'ne verilen rapora göre gecekondu inşaatı artmıştı. Gecekondular daha çok Mecidiyeköy ve Florya'da inşa edilmekteydi. (Kaynak: http://emlakkulisi.com/1958-yilinda-gecekondu-insaati-artmis/305842)

Bütün bu çabalara rağmen, artan nüfusun ihtiyacını karşılayacak düzeyde yoğun ve planlı konut üretimi gerçekleştirilemeyecektir. Bu durum gecekonduların fiilî olarak varlığını meşrulaştıracaktır. Kiracılar kendi aralarında dayanışma örgütlenme-

sine girişerek bu durumu kendi lehlerine çevirebilecek girişimlerde bulunacaklardır. Bunlardan Kiracılar ve Ev Sağlama Cemiyeti'nin yaptığı bir açıklamada genel konut durumu şu şekilde açıklanmaktadır: "Gecekondular gibi lâğamsız, susuz, yolsuz ve bir şehir için mahalli idarelerin yüzkarası olan gayri sıhhî ve izbe evlerin on binleri geçtiği, ve derme çatma ahşap evlerinin her bir odasında bir ailenin barındığı; ve bu gibi küçük kiracıları büyük bir ekseriyette olan bir şehirde kiralık mahallerin bol olduğu iddiâ edilemez!" (D.N.: 149). Yeni yapılan gecekondular dışında alternatif kiralık konutların azlığına dikkat çeken bu açıklamada, 1952 yılında bile kent alanlarının nasıl dönüştüğü ve aslında yalnızca gecekonduların kiralık konut ihtiyacını karşılayabilecek bir yapılanma olarak geliştiği görülebilmektedir. Kiralık konut azlığı, konut inşâ hızının ihtiyacı karşılayabilecek düzeylerde olmaması ve yeni konutların değerlerinin pahalı oluşu, gecekonduların sistemin ihtiyacını karşılayacak bir öneme yükselmesine yol açacaktır. Böylelikle dönem içerisinde, sistem dışı ve kaçak bir yapılaşma olmasına rağmen, gecekondular kendi varlıklarını meşru kılabileceklerdir.

Gecekondu Örgütlenmesi ve Direniş

Devlet ve gecekondular arasındaki mücadele kolay olmayacaktır. Devletin bu türden kaçak yapılaşmaya karşı ilk tepkisi sert olacak ve inşâ edilen konutları yıkmaya çalışacaktır. Yıkımlara karşı alınan ilk önlem, aslında gecekondunun isminde gizlidir. Devletin müdahalesi sonrası yıkılan konutlar, hemen yeniden inşâ edilebilecek düzeyde bir organizasyonla tekrar tekrar yapılabilmektedir. Gecekonduların hızlı ve kolayca, hemen inşâ edilebilmesi aynı zamanda gecekonduları yapanların birbiriyle dayanışmasının örgütlendiği bir pratiğe dönüşmekteydi. Taşlıtarla'ya 1950'lerin başında göç etmiş bir Bulgar muhaciri nasıl gecekondu inşâ ettiklerini *Toplumsal Tarih* dergisine şöyle anlatmaktadır: "Akşamları birbirimize gecekondu yapıyorduk, sırayla. ... Jandarmalar geliyor, onlar bi uçtan yıkıyor, biz bi uçtan yapıyoruz. ... Mesela gündüzden temelini kazıyorduk, hava kararmaya başladığı zaman hemen temelini yapıyorduk, gece briketleri işliyorduk, böyle elimizlen." Bu türden, neredeyse imece yoluyla gerçekleştirilen gecekondu inşâ faaliyetleri yeni bir mahalle kültürünü ortaya çıkartacaktır. Gecekondu mahalleleri içe karşı gösterdikleri bu dayanışmanın yanında dışa karşı da korunmacı bir yaklaşımı örgütlemeye başlayacaklardır. Kültürel bir mekân olarak gecekondu mahallesinin kent içerisinde yeni bir kültürel anlayışı ortaya çıkartmasında bu dayanışmacı ve korunmacı yaklaşımın birlikte ortaya çıkışı etkili olmuştur denilebilir.

Gecekondulular ilk olarak devletle pazarlık yolunu deneyeceklerdir. Kı-

sa zaman içerisinde devlet, işgal edilmiş bu kaçak yapıları yıkmaya çalışacak ve kısmen pazarlıkla bazı kazanımlar elde edilebilecektir. Örneğin, Saran'ın "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in İstanbul" başlıklı makalesinde de belirttiği gibi, 1948 yılında Zeytinburnu'ndaki yıkıma gelen kaymakamla yapılan pazarlıklar sonucu yıkım engellenecektir. Fakat özellikle İstanbul'da belediye gecekonduları yıkmaya devam edecektir. *Cumhuriyet* gazetesinde 15 Ekim 1949 tarihinde yer alan bir haberde de aktarıldığı gibi, özellikle 1949 yılında gerçekleşen birçok yıkımın ardından, Zeytinburnu'nda yıkım ekipleri ile halk arasında şiddetli kavgalar ortaya çıkacak ve bu durum hükümet katında yıkımların daha kontrollü, en azından halkla ilişkiler gözetilerek yapılması yönünde bir anlayışı geliştirecektir. Aynı gazetede 1 Kasım 1949'da yer alan habere göre, Kasım ayında, Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay gecekonduları gezerek bölgenin sorunlarını dinlemiş ve halkın yoğun ilgi ve desteğiyle karşılanmıştır. Seçimlerin de yaklaşmış olduğu göz önüne alındığında, bu bölgelerin siyaseten önemli bir etkiye sahip olabileceğinin görülmüş olduğu da söylenebilir. Bundan sonra gecekondular ve siyaset ilişkisini belirleyecek olan ilişkiler de bu dönemde böylece başlayacaktır.

Gecekondu mahallelerinde yaşayan halk, yıkımlar karşısında pazarlık yöntemi dışında örgütlenme yoluyla haklarını savunabilecekleri yeni mekanizmalar da geliştirmişlerdir. Şenyapılı'nın *'Baraka'dan Gecekonduya-Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960* başlıklı çalışmasında dile getirdiği gibi, İzmir ve Ankara'da yıkımlara karşı protesto mitingleri düzenlendiği görülse bile, en geniş ve istikrarlı örgütlenme çabası İstanbul'da yaşanacaktır. En son hâliyle İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği, ilk olarak 1951 yılında Mecidiyeköy Karkuyusu semtinde Şişli Gecekondularını İhya ve Güzelleştirme Derneği adı altında kurulacak, kısa zamanda Feriköy, Fulyabayırı, Balçıktarla, Kevsersokak, Taşocakları, Esentepe, Yıldız, Vefabayırı, Ihlamurderesi gecekondularını da içererek genişleyeceklerdir. Fakat kısa zaman içerisinde, "Gecekondu cemiyeti olamaz," gerekçesiyle, mahkeme kararıyla faaliyeti durdurulacaktır. Bunun üzerine aynı dernek İstanbul İli İmara Muhtaç Muhitleri Güzelleştirme Derneği adı altında yeniden faaliyete geçecektir. Bu sefer Mecidiyeköy'de düzenledikleri bir miting sebebiyle mahkemeye verilecekler; bu iki derneğin de beraat etmelerinin ardından birleşerek İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği adını alacaklardır. Aşağıda kısaca anlatılacak olan Taksim Mitingi sonrasında bu dernek kapatılıp, mallarına el konulmuştur. Fakat gecekondulular bu sefer de İstanbul Gecekondularını Tapulandırma Derneği adı altında dördüncü defa örgütlenecek, bu derneğin de kısa sürede kapatılmasının ardından son olarak İstanbul Gecekondularını İhya ve Tapulandırma Derneği'ni kuracaklardır. Bu en

son derneğin de kapatılması sırasında İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği beraat edecek ve 27 Şubat 1955 tarihinde bütün şubeler feshedilerek yalnızca tek bir merkez şube üzerinden faaliyet göstermek üzere "İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği" olarak yollarına devam edeceklerdir (D.N.: 747). Bu derneğin başkanlığını uzun süre sürdürecek olan Naim Tanyeri, daha sonra *Unutamadıklarım* başlığıyla yayınlanan anılarında bu süreci ve devamını ayrıntılı olarak anlatacaktır. Bunun dışında, Zadil'in "İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondular" başlıklı makalesinde de dile getirdiği gibi, Zeytinburnu çevresinde 1948 yılında kurulmuş olan "Kazlıçeşme-Zeytinburnu Havalisi Gecekondularını Güzelleştirme ve Teşkilatlandırma Derneği" gibi çabalar olmakla birlikte, yukarıdaki dernek bütün İstanbul'u örgütlemeye çalışması ve hatta Türkiye çapında özellikle de Ankara ve İzmir'de örgütlenme çalışmalarını tamamlayarak bir federasyon olarak birleşmeyi hedef gözeten bir anlayışa sahip olması açısından diğerlerinden ayrılmaktadır (D.N.: 747).

İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği, gecekondu problemine getirdiği çözümler açısından da önemli bir farklılık göstermektedir. Örneğin, gecekondularda yaşayan halkın nasıl ev sahibi olacağına dönük getirdikleri önerileri şu şekildedir:

> Herhangi bir sebeple yıkılacak tekmil gecekonduları sinesinde toplayabilecek genişlikte, nakil vesaitine müsait, beledî ihtiyaçların karşılanması kolay, imara elverişli bir sahanın gecekondululara tahsisini, inşaat sırasında evlerin sıhhî, mazbut, zarif bir şekilde kurulabilmesi için belediye mühendislerinin vazifelendirilmelerini, enkazları belediyenin nakletmesini, kereste, çimento, çivi yardımında bulunmasını, âmme hizmetlerini karşılayacak müessese veya tesislerin inşaasında cemiyetimizle işbirliği yapılmasını, mahallenin kâmilen ağaçlandırılmasını, 6188 sayılı kanundan faydalanan gecekonduların süratle tapulandırılmaları mevzûunda hususi bir komisyonun teşkilini istiyoruz (D.N.: 747).

Burada, aslında, devletin veya özel sektörün şu ya bu biçimde maliyetini üstlenmesi gerekli olan *konut hakkı* meselesini farklı bir yoldan çözmeyi amaçladıkları görülebilmektedir. Gecekonduların Türkiye'de ortaya çıkışı aslında devletin bu maliyeti yoksulların ve göç edenlerin sırtına yüklemesi sonrasında ortaya çıkacaktır. Devlete ait kredi veya konut desteği gibi önerilerin yukarıda anlatılmaya çalışıldığı sınırlı ve dolaylı bir halde sunulması, ihtiyaç sahibi insanların konut sorununu kendilerinin çözmesini getirecektir. Derneğin, insanların konut sahibi olma sürecinde devletin vazifelerini hatırlatıcı bu sözleri, gecekonduların daha hukukî ve sağlıklı bir biçimde gelişmesini sağlayabilecek müdahalelerin ancak devlet tarafından ortaya

konabileceğine dönük bir bilinç ve bu yönde bir talep olduğunu da göstermektedir.

Dernek aynı zamanda, gecekondu mahallelerinin nasıl iyileştirilebileceğine dönük öneriler de getirmekte, yaşanabilir bir mahallenin temel ihtiyaçlarını içeren talepler oluşturmaktadır. Derneğin nizamnâmesinin ikinci maddesinde, derneğin amacı açıklanmakta ve burada gecekondu mahallelerinin temel ihtiyaçlarının neler olduğu söylenerek, bu yöndeki maliyetlerin de nasıl karşılanacağı belirtilmektedir:

> Gecekondu muhitlerinin yol, su, ışık, kanal, mektep, câmi, çeşme, hamam, park, eczahane, doktor, ebe, dispanser, sağlık memuru, postahane, evlenme, sinema salonu, polis noktası, umumi telefon, havagazı nakil vasıtası, mezarlık ihtiyaçlarının karşılanması yolunda ilgili merciler nezdinde dilekte bulunmak ve bu maksada tevfikan Marşal Plânı fonundan tahsisat ayrılmasını istemek (D.N.: 747).

Dernek yalnızca devletten bir katkı istemekle kalmamakta, aynı zamanda dönem içerisindeki refah artışının dolaylı da olsa müsebbibi olarak görülen Marshall Planı fonundan kendi payına düşeni de talep etmektedir. Bu anlamda, derneğin içerisinde kentsel yoksulluğun devlet ile olan ilişkisine ve bu sorunun devlet destekli çözülmesi gerektiğine dönük yaygın bir bilinç oluşmuş olduğunu söylemek mümkündür.

Dernek, birçok defalar kapatılmasına da yol açacak çeşitli miting faaliyetleri örgütlemeye çalışacaktır. Bunlardan en olaylı olanı, 1952 yılında Taksim Meydanı'nda yapmaya çalıştıkları bir protesto mitingidir. Dernek, 8 Haziran 1952 tarihinde Taksim'de bir miting yapmak ister. Fakat o gün, Yunan Kral ve Kraliçesi'nin İstanbul'u ziyaretleri gerçekleşeceği için önce mitingi 15 Haziran'a, aynı gün yine Kral ve Kraliçe'nin İstanbul'dan Ankara'ya gidecek olması sebebiyle de 22 Haziran'a ertelerler. Derneğin ifadesine göre, 22 Haziran'da miting için Taksim'e gidenler saçlarından sürüklenerek Taksim polis merkezine götürülmüşler, ardından orada cop, tekme ve yumruk darbelerine, küfür ve hakarete uğramış, *manevi ve bedenî ezaya* tabi tutulmuşlardır (D.N.: 160). İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün açıklamasına göre ise, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulması mümkün olmayan gecekondu derneğinin bu türden bir açık hava toplantısı talep ve tertip etme hakkı bulunmamaktadır. *Akşam* gazetesinde 26 Ağustos 1952 tarihinde yer alan habere göre, buna muhalefet etmiş olan yalnızca dernek yöneticileri gözaltına alınmıştır; kötü muamele yapılmamıştır. Buna rağmen, *Taksim ısrarından* vazgeçmeyen dernek, Kurban Bayramı'nın ikinci günü, yani 1 Eylül 1952 tarihinde Taksim Meydanı'nda saat 14.00'te bir miting düzenlemek için gerekli izinleri alacak ve miting gerçekleştirilecektir. Mitingin çağrısı ve içeriği şu şekilde duyurulmuştur:

Gecekondu davasını ortaya koymak ve bu suretle gecekondulu vatandaşları gayrimeşruluk sıfatından kurtarıp hakları olan kanunî teminata bağlanmaları hususunda B. M. M. sinin dikkatini çekmek için tertiplediğimiz ve kâh aldatılarak, kâh sudan sebeplerle cebir ve şiddet kullanılarak yapılmasına imkân verilmiyen mitingimiz 1 Eylül 952 pazartesi günü saat 14-20 arasında Taksim meydanında icra edilecektir (D.N.: 160).

Miting haberi gazetelerde küçük bir haber olarak görülmekle birlikte, dönem içerisinde oldukça sınırlı sayıda yapılabilen Taksim'de kitlesel bir miting, İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği tarafından böylece gerçekleştirilmiş olacaktır.

Derneğin faaliyetlerinin sürekli olarak engellenmesinin ardında, kanunî bazı sınırlandırmaların olmasının yanı sıra, asıl olarak kentsel muhalefet açısından oldukça tehditkâr bir örgütlenme potansiyeline sahip olmaları olduğu düşünülebilir. Her ne kadar, kendi bildirilerinde dönemin antikomünist dilini sahiplenmiş ve kullanıyor gözükseler de, örgütlendikleri alanlar, yani gecekondu bölgeleri, yeni işçi sınıfının ve kent yoksullarının yoğun bir biçimde yaşadığı alanları kapsamaktaydı. Dernek özellikle İstanbul genelinde birleşik bir dernek hâline gelmeye başladığında, kısa bir süre içerisinde Zeytinburnu'ndan Fatih'e, oradan Beşiktaş, Mecidiyeköy ve Paşabahçe'ye kadar genişleyen bir alanda örgütlenmeye ve şubeler açmaya başlayacaktır. Bu durum, devlet ve hükümet açısından pek de tasvip edilen bir çaba olarak karşılanmayacak, bu yüzden de sürekli olarak derneği çeşitli bahaneler üzerinden kapatma ve bezdirme yoluna gideceklerdir. Derneğin 1955 yılı broşüründe de söylendiği gibi, "Gecekondu davasını cemiyet kanalıyla tatlıya bağlayacaklarından tamamıyla ümidi kesmişken", derneğin beraat hükmünü almış olmaları derneğin faaliyetlerinin devam etmesi ihtimalini doğurmuştur. Bununla birlikte, gerçekten de oldukça bezdirici bir örgütlenme süreci yaşayan dernek, devlet karşısında belirli bir taviz vererek devamını sağlayabilmiştir. Broşürde de belirtildiği gibi gelinen son noktada, bütün şubelerin kapatıldığı, yalnızca merkez şube üzerinden faaliyetlerin devam ettirildiği bir örgütlenmeyle kendini sınırlandıracaktır (D.N.: 747). Anlaşılan bu türden, özellikle işçilerin ve kent yoksullarının konut hakkı üzerinden gerçekleştirdiği bir örgütlenme, devlet tarafından pek de hoş bir çaba olarak karşılanmamıştır. Bu alanda örgütlenme konusunda ısrarcı ve hatta Taksim'de miting yapmak için dayak yeseler bile inat edebilen bir örgüt karşısında devlet de geri adım atarak, yaygın olmayan merkezî bir örgütlenmeye izin vermiş görünmektedir. Bu açıdan, İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği, dönem içerisindeki toplumsal hareketliliği ve hak talebi yönünde bu dönem boyunca elde edilen birikimi analiz etmek açısından anlamlı bir örgütlenme çabası olarak göze çarpmaktadır.

Yeni Kentliler ve Kentin Dönüşümü

Kırdan kente göçün 1950'ler ve sonrasında şiddetlenerek artması, Türkiye'de sosyal bilimler alanında kentleşme literatürünün gelişmesine yol açacaktır. Temelde sosyolojinin bir alt dalı olan kentleşme çalışmaları, kentin yeni sınıfsal ve kültürel dönüşümünü anlayabilmek için, yeni kentli grupların kent ve sistem ile olan etkileşimini analiz etmeye çabalamaktadır. Böylelikle dönüşümün ortaya çıkardığı *yeni kent*, sınıfsal, mimari ve kültürel olmak üzere, üç temel sorunsal üzerinden yeniden tanımlanmaya başlanacaktır.

1950'lerde kentte yaşanan dönüşümün anlaşılabilmesi için öncelikle kentin insan kaynağını yeni baştan yaratan kırdan kente göçün temel sebeplerini görebilmek gerekmektedir. Kent sınıflarının dönüşümünün ve sınıfsal farklılaşmasının bu yeni dönemde nasıl geliştiğini anlayabilmek için de başlanması gereken en temel olgu budur. Uzun yıllardır yeni kentlilerin –özellikle makineleşme sonrası mülksüzleşmiş köylülerin– kente göç etmeleriyle ortaya çıkmış olduğuna dâir analiz, yeni kentli sınıfların temel gelişim dinamiklerini yanlış bir noktadan yola çıkarak analiz etmek anlamına gelmektedir. Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışıldığı gibi, tek başına makineleşme dolayısıyla mülksüzleşme, kırsal dönüşümün bütünü dikkate alınmadığı zaman açıklayıcı olmaktan öte, küçük köylülüğün sürekliliğini ve kente gelen köylülerin mülkiyet durumunu gizleyen bir etkiye yol açmaktadır. Bu olgunun

1955 Ankarası'nda Gazi Mustafa Kemal Bulvarı ve Kızılay Parkı.

önemi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle eklemlenme sürecinde ortaya çıkan yeni işçi sınıfı dinamiğini tanımlama aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde gelişen işçi sınıfı, tarımsal üretim ile bağlarını tam anlamıyla koparmamış, bu yüzden de tam olarak mülksüzleşmemiş bir niteliğe sahiptir. Bu hâliyle, kırdan kente göç ile oluşan yeni işçi kütlesi, mevcut kent sınıfları ile çatışan bir yapıyı geliştirecektir.

Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün, bu yeni sınıf oluşum sürecini parçalanmış *bir işçi sınıfı* olarak tanımlayacaklardır. Kentlerde daha önce işçileşmiş ve kurumsallaşmış bir işçi kitlesi karşısında göçmen işçilerin örgütlülük ve kurumsal düzeyi zayıf niteliği emek piyasasında bir çatışmaya yol açacaktır. Bu yeni göçmen işçiler, tüm sektörlere ucuz işgücü sağlayarak, taklit ve kayıt dışı üretim yoluyla arz boşluğunu kapatarak, seyyar satıcılık ve benzeri yollar ile dağıtım olanaklarının hem yaygınlaşmasını hem de ucuzlamasını sağlayarak, kentte üretimin gelişmesini desteklemek adına sürekli artması gereken iç talebi destekleyerek, kırdaki üretim yapısının sürekliliğinin getirdiği imkânlarla küçük de olsa elde edebildiği birikimini kente aktararak 1950'lerin sonunda ve 1960'larda hâkim biçim olarak yerleşecek olan ithal ikame modelinin yaşamasına katkıda bulunacaklardır.

Göç ile gelen bu yeni işçilerin kent coğrafyasına yaptıkları bir diğer etki, dolaylı yoldan da olsa, yine göç edenlerin bu tam anlamıyla mülksüzleşmemiş karakteri ile bağlantılıdır. Bu yeni köylü-kentlilerin geçimlerini kolaylaştıran ve bu yüzden de emek piyasasını yükseltmemesine yol açacak olan, barınma maliyetlerini düşürücü bir unsur olarak değerlendirildiğinde kente ilk anda pek de fazla bir yeni yük getirmeyen kaçak yapılaşma, yani gecekonduların yaygınlaşması, kentsel mimariyi yeni baştan tanımlayacaktır. Temelde devletin veya özel sektörün karşılaması gerekli olan barınma maliyetleri, göçmen işçiler tarafından gecekondu aracılığıyla çözümlendiğinde, hem sisteme malî bir yük getirmemiş hem de genel ücretler seviyesini aşağıya çekici bir etkisi olacaktır. Bu yüzden, Türkiye'de gecekondulaşma sürecinde yaşanan devlet ve gecekondulular arasındaki gerilime rağmen, gecekondular meşru bir durum olarak yaygınlaşabileceklerdir. Aynı zamanda, bu dönemde mesken buhranı olarak tanımlanmış olan, savaş ekonomisinin inşaat sektöründe ortaya çıkardığı daralma, gecekonduların ortaya çıkışını ve sistemde kalıcı bir yere sahip olmasını kolaylaştıracaktır.

Gecekonduların bu dönemde sistem içerisinde sağladığı bu meşruiyet, ilerleyen dönemlerde kent mimarisini bütünüyle değiştirecektir. Kentsel rantın henüz ulaşmadığı bölgelerde kurulmuş olan bu gecekondu semtleri, plansız ve altyapısız yerleşim yerleri olarak, kontrolsüz bir kentsel büyümeyi ortaya çıkartacaktır. Ekonominin ve üretimin daha canlı bir konuma ulaştığı bu yeni alanlar, kısa zaman içerisinde eski kent merkezlerinin yerini ala-

rak, ilk başlarda düzen dışı bir konumda iken, hızlı bir biçimde düzenin kendisi hâline gelmeye başlayacaktır. Bugün hâlâ devam eden kentsel sorunların oluşmasında, gecekonduların gelişim sürecinin bütünü düşünüldüğünde, devlet ve özel sektörün işçilerin barınma maliyetlerinden kaçınma tavırlarının en başta gelen etken olduğu görülmelidir.

Kırdan kente göç ve gecekonduların gelişimi, aynı zamanda politik ve kültürel bir dönüşümü de beraberinde getirecektir. Göçün ve gecekonduların ortaya çıkışı, Türkiye'de çok partili yarışmacı bir siyasal sisteme geçiş ile aynı zamana denk düşmektedir. Bu yüzden, seçim endeksli popülist yaklaşımların bu dönemde gecekonduların yaygınlaşmasında etkili olduğu söylenebilir. Belki de bundan önceki dönemlerde daha baskıcı bir yöntemle halledilebilecek olan kaçak yapılaşma sorunu, kitlesel politik desteğin önem kazanmasıyla birlikte gecekondularda yaşayan halkın devlet ve hükümet ile pazarlık yapabilme imkânı ortaya çıkmıştır.

Buna rağmen pazarlık ya da uzlaşma her zaman gerçekleşebilen uygulamalar olmayacaktır. O yüzden gecekondu bölgelerini kuran halk, bu mahallelerin kuruluş pratiklerinden de kaynaklanmış olan dayanışmacı bir kültür geliştireceklerdir. Dışarıya karşı korunmacı, içeriye karşı ise dayanışmacı olan bu kültürel durum yeni kentlilerin, kentin coğrafyası ile birlikte dönüştürdükleri bir örgütlenme anlayışına da karşılık gelmektedir. Çoğu zaman yakın bölgelerden göç eden insanların kurduğu gecekondu mahalleleri, göç ile gelinen bölgenin kültürüne dayanan bir dayanışmacılığın, yani hemşerilik ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Hemşerilik, maddî düzeyde korunmacı-dayanışmacı bir kültürel kurgu üzerinden oluşturulmuş ortak bir *biz* tanımlamasına dayanmaktadır. Ayşe Güneş-Ayata'nın da söylediği gibi, "Bu farklı 'biz' tanımları göç eden nüfusun şehirdeki grupları farklılaştırmasına ve böylelikle kendisine başka gruplarla ilişkilendirmesine ve şehre uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. İşte bunun için hemşehrîlik sürekli olarak korunur, bunda da beklenen, ihtiyaç hâlinde yardıma koşmak yanında, bir aidiyet duygusu yaratmak ve yaşatmaktır."

Göç eden köylülerin oluşturduğu bu dayanışma örüntüleri, *biz* olarak tanımladıkları dışındaki alana karşı korunmacı bir karşı duruş geliştirmelerine de yol açmaktadır. Bu durum, yine daha önceki kentsel sınıfların oluşturmuş oldukları dayanışma örüntülerinden belirli düzeylerde farklılaşmayı doğuracaktır. Bu farklılaşma en açık bir biçimde kendisini sendikal örgütlenme pratiklerinde gösterecektir. Yeni göçmen işçiler, kapitalist üretim ilişkileri karşısında sendikal birliklerden daha çok göç ederken ve kente yerleşirken oluşturmuş oldukları kimlikleri tercih edeceklerdir. Yeni oluşan işçi sınıfının bu parçalanmışlığı kentsel örgütlenme pratikleri açısından da bir dönüşümün yaşanmasını zorunlu kılmıştır.

Göç edenlerin hemşerilik üzerinden ortak yaşam süreçlerini kentlerde sürdürmeleri, hem kentli hem köylü –ya da ne kentli ne köylü– yeni bir kültürel yapılanmayı ortaya çıkartacaktır. Köylü göçmenlerin kent ile karşılaşmaları sonrasında yaşanan bu karşılıklı dönüşüm, farklı bir eklemlenme sürecini yaratmıştır. Modernleşme teorisinin kentin göç edenleri dönüştürerek kendisine benzeteceğini ve zaman içerisinde kendi içerisinde eriterek yok edeceğini dile getiren yaklaşımına rağmen, Türkiye'de kırdan kente göç sonrasında karşılıklı bir etkileşim sonucunda oluşmuş karşılıklı bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Sema Erder'in de söylediği gibi, "Kente göç edenlerin yeni hayatları köylerinden taşıdıkları kültürel özellikleri, kentte yaşadıkları deneyimlerle, büyük ölçüde yeniden biçimlenmiştir. Bu etkileşimin sonucunda da, eskisinden çok farklı nitelik taşıyan 'yeni kentliler' ...ortaya çıkmıştır."

Bu yeni melez kentli grupların ortaya çıkışı aslında büyük ölçüde eski kentli kültürün hegemonik anlamdaki güçsüzlüğünü de göstermektedir. Türkiye'de kırdan kente göçün ve kentleşme sürecinin, köylülerin tam olarak topraktan kopamadığı ve tam olarak da kentler tarafından sindirilemediği bir ilişkisellikle belirlendiğini söylemek mümkündür. Bu durum büyük oranda, Türkiye'de güçlü bir kentsel geleneğin yerleşememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bir önceki dönemde kentsel kültürün en güçlü ve temel unsurlarının savaşlar, göç, mübadele ve tehcir gibi yollarla ülkenin dışında bırakılmış olması, kırsal yapının dönüşümü sonrasında yaşanan hızlı bir göç dalgasının karşısında durabilecek kuvvette bir kentsel kültürün de ortadan kalkmasını sağlamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte yaratılmak istenilen yeni kent kültürü ise bu göç dalgasının karşısında durabilecek kuvvete erişemeden kent dışından gelen güçler tarafından dönüştürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye'nin uluslararası kapitalist sistem ile hızlı bir eklemlenme ve sonucunda toplumsal yapıların hızlı bir dönüşümü sürecine girmesi, zaten çok gelişmemiş olan kentsel yapının da dönüşümünü beraberinde getirmiştir.

"Şark Meselesi"nden "Doğu Sorunu"na: Ellili Yıllarda Kürt Sorunu

KEREM YAVAŞÇA

Türkiye için ellili yıllar, siyasal ve toplumsal hayatta değişim ve dönüşümün belirginleştiği yıllardır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dâhili ve haricî sebeplerin etkisiyle başlayan değişimden, Kürt meselesi de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu etkiyi, siyasal ve toplumsal olarak iki başlıkta açıklamak mümkündür. DP iktidarında izlenen ekonomik politikalarla hareketlenen toplumsal hayat, Kürt sorununu etkilemesi açısından değişimin ilk ayağı sayılabilir. İkinci mevzû ise genel olarak Türk siyasal hayatında ve spesifik olarak Kürt siyasetinde yaşanan değişimin Kürt sorununa etkisidir. Bu bağlamda, Dersim İsyanı'nın sert biçimde bastırılmasından sonra sessizliğe bürünen Kürt milliyetçiliği, 1950'lerde yeniden hareket etme alanı bulmuştur.

Hülâsa Kürt sorunu, Türkiye'de demokratik rejimin görece işlerlik kazanması ile görünürlüğünü arttırmıştır. Diğer bir ifadeyle çok partili hayata geçişin, erken Cumhuriyet döneminde tedip ve tenkil politikası ile susturulan Kürtlerin siyaseten varlığını ortaya koyması açısından önemli bir kilometre taşına tekabül ettiği söylenebilir. Bu gelişmeler neticesinde, 1950'li yıllar, Kürtlerin siyasal ve toplumsal yaşamdaki mobilizasyonu açısından, ilerleyen yıllarda daha da etkin hâle gelecek Kürt siyasetinin filizlendiği yıllardır. Bu bağlamda, Kürt sorunu açısından, 1950'li yıllarda gelişen olayları, gelecek onyılların kuluçka dönemi olarak tasavvur etmek yanlış olmayacaktır.

Bu bölümde, Kürt sorununun 1950'li yıllardaki dönüşümü genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılacaktır. Dönüşümün sebeplerini birkaç başlıkta tasnif etmek mümkündür. Buna göre, 1950'lerdeki Kürt sorunu iki başlıkta; Kürt milliyetçiliği açısından ve siyasal iktidar açısından değerlendirilecektir. Ardından

1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerinde, Kürtlerin oy verme davranışları analiz edilmeye çalışılacaktır. Buna ek olarak, Kürt siyaseti açısından önemli bir kırılmayı teşkil eden *49'lar Olayı* ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Sonuç itibariyle, 1950'lerin, Kürt sorunu ve Kürt siyasî hareketi açısından bir temel oluşturduğu iddiâ edilebilir. Bu iddiâ, Kürt siyasetinin ilerleyen dönemlerde oluşturduğu siyasî karakterine binâen geliştirilen yapısal çıkarımlar sonuç bölümünde incelenirken daha net biçimde ortaya konulacaktır. Tüm bunlara geçmeden önce 1950'lerin, Kürt sorununun genel seyri açısından nerede konumlandığını anlamak gerekecektir. Bu bağlamda, farklı adlandırılmaların sebepleri üzerinden konuya genel bir çerçeve sağlanacaktır.

İsim Enflasyonu

Şark Meselesi

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Kürt sorunu farklı isimlendirmelerle ifade edilmiştir. Bu tarihsel süreçte sorun baki kalmış, lakin isimler farklı olmuştur. Bu durum, isimlendirmenin konuyu kavrama biçimiyle doğrudan ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. *Şark sorunu, Kürtçülük, Doğu sorunu, Terör sorunu, Kürt sorunu, Güneydoğu sorunu, PKK sorunu...* gibi uzayıp giden isim listesi, özünde, Türkiye'nin güneydoğusunda meskûn Kürtlerin, Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk dönemde varlığını, sonraki dönemlerde ise devletten taleplerini içeren bir gerilimi işaret ediyordu. Bu konu bir gerilim içeriyordu; çünkü devlet yöneticilerini oluşturan siyasal elitin konuyu kavrama yöntemi ile Kürtlerin kimliklerini tanıma talepleri birbirinden kopuktu. Zîrâ farklı etnik unsurları bünyesinde barındıran imparatorluk dönemindeki yönetim algısından, yeknesak bir etnik unsur ile ulus-devlet yaratma arayışına geçiş, etnik temelli sorunların oluşmasına neden olmuştu. Farklılıkların zenginlik olarak kabul görmediği, Müslüman-Türk çizgisi dışında kalanın makbul vatandaş tanımının da dışında kalmasına neden olan anlayış, Kürtlerin, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri rejimle barışık olamamasının temelini oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sorun, *Şark meselesi* olarak adlandırılmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtler ile uzlaşı için ortak bir zemin kaygısındaki yönetim, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn yasasına binâen sert tedbirler almıştır. Bu minvalde, bölgedeki ahval ve şeraiti raporlar yoluyla tespit etmeye çalışan yöneticiler, Şark Islahat Planı ve İskân Kanunu'yla bölgede olağanüstü hâl şartlarına benzer bir durumun geçerli olmasına neden olmuşlardır. Mevcut düzenin sürdürülebilmesi için kurulan Umumî Müfettişliklere çoğunlukla asker kökenli idareciler atanmıştır

ve bunun yanı sıra bölgede jandarma baskısı, Kürtçe yasağı, aşiretlerin kontrollü göç ettirilmesi ve bölgeye giriş çıkışların sınırlı olması gibi uygulamalar söz konusu olmuştur. Bu şekilde zapturapt altına alınacağı düşünülen Kürtlerin, yönetimle (zoraki bir ilişki içinde) uyumlu hâle geleceği tahayyül edilmiş olmalıdır. Zîrâ bu isimlendirme ile sorunun etnik yönünden öte, geri kalmış bir bölgenin (şarkın) sorunu olduğu öne çıkartılmaktadır. Böylece sorun, geri kalmış doğudaki eğitimsiz halkın irticaî hareketlerini anlatmak kaygısıyla *Şark meselesi* olarak anılagelmiştir. Kezâ, bu anlayışın ayyuka çıktığı dönemin raporlarında *Kürt*, *Kürtçe*, *Kürdistan* gibi sözcüklerin tercihen kullanım dışı olduğu kolaylıkla izlenebilir. Bunun yanı sıra, İnönü'nün 1935 raporunda izlenebileceği üzere, (bölgede Türklüğe hevesli Kürtlerin bulunması gibi) Kürtlük geri kalmış bir düzeni işaret ederken, Türklük ise ileriyi ve medeniyeti karşılayan bir isim olarak kullanılmıştır.

Doğu Sorunu

"Zalimleri sırtımda fil
Taşıyorum eğil eğil
Atılacak tekme değil
Uzanacak el isterim

Asır yirmi, çağ medeni
Tutmam ayrılık edeni
Bir baştan bir başa beni
Anlayacak dil isterim."
– Âşık İhsani

1950'li ve 1960'lı yıllarda *Şark meselesi,* yerini *Doğu sorunu*na bırakmaya başlar. Bu dönemi aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğimiz için burada isimlendirmenin yalnızca ana özelliklerini belirtmekle yetinelim. Yukarıdaki iki dörtlükte Âşık İhsani, doğudaki ekonomik geri kalmışlığa ve diyalog eksikliğine vurgu yaparak dönemin algısını ve *Doğu sorununun* içeriğini iyi tasvir etmektedir. Hülâsa, soruna ad koyma meselesi yalnızca şeklî bir tasavvurdan ibaret değildir; aksine, bu eylem konunun içeriğine dâir doğrudan bir ipucu da vermektedir. 14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidar olmasıyla birlikte ülkede yaşanan ekonomik değişim, toplumsal ve siyasal meseleleri de doğrudan etkilemiştir. Ekonomik kalkınmacılık fikirleri genel olarak, 1947'de Truman Doktrini ve 1951'de Marshall Planı ile başlayan Amerikan dış yardımlarıyla yükselmiştir. Bu süreç, tüm Türkiye'de olduğu gibi Doğu'da da kırsal yaşamı sarsıcı nitelikte olmuştur. Bu dönemde en önemli değişim, dış yardımlar sayesinde tarımda makineleşmenin başlamasıdır. Buna göre, önceki dönemde

ağanın elinde olan geniş topraklarda karın tokluğuna marabalık eden köylüler, makineleşme ile ellerindeki işlerinden de olmuşlardır. Böylece Doğu'da köylülerin birçoğu için göç etmekten başka çare kalmamıştır. 1950'lerde büyük şehirlere göç eden Kürtlerin Doğu'nun geri kalmışlığıyla yüzleşmeleri ve göçtükleri yerlerde hemşehrî-akraba ilişkilerinin gelişmesi Kürt kimliğinin pekişmesinde önemli rol oynamıştır. Zîrâ Kürtlerin 1960'larda artan siyasal mobilizasyonunu (kitleselleşmesini, hareketlenmesini), 1950'lerde yaşanan toplumun bu yöndeki değişimiyle açıklamak yerinde olacaktır. 1960'larda *Doğu Mitingleri*'nin yaygın sloganlarından birkaçı çok söze mahal kalmadan dönem algısını yansıtmaktadır: "Batı'ya fabrika yol, Doğu'ya jandarma karakol-Millet Ay'a, Doğulular yaya"

Diğer Tanımlamalar

1970'lerde Kürt sorununu farklı kavramlarla ifade etme pratiğinin artarak sürdüğü görülmektedir. Lakin bundan sonraki dönemlerde, farklı isimlendirmelerin aynı anda tedavülde bulunduğunu da hatırlatmak gerekiyor. Kezâ, isimlendirme meselesinin konuyu kavrayış biçimini doğrudan ele verdiği tespitine dayanarak, farklı siyasal grupların/anlayışların çeşitlendiği ve bir arada var olduğu söylenebilir. Örneğin, 1965'te Türkiye'de Kürtlerin varlığını kabul eden ve sorunları olduğunu ileri süren ilk parti olan TİP'in siyaset tecrübesi ile *Kürt sorunu* tabiri kullanıma girerken, Kürt milliyetçilerini kastederek *Kürtçülük*, Doğu'nun geri kalmışlığı vurgulanırken *Doğu sorunu* kavramı tercih edildi. 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askerî darbeden sonraki dönemde ise yukarıdaki kavramlara birkaç isimlendirme daha eklenmiştir. 1978'de Abdullah Öcalan önderliğinde kurulan ve 1984'te ilk eylemini gerçekleştiren PKK'nın varlığını işaret ederek *Terör sorunu* ya da *PKK sorunu* isimleri de kullanılmışlardır. Benzer şekilde, Kürt sorununun içeriğini genel olarak güvenlikçiliğe indirgeyen anlayış *Güneydoğu sorunu* kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bu anlayışa göre, devletin Kürtlere yönelik oluşturduğu politikalara odaklanmak yerine, esas sorun olan şiddeti yaratan şartlara odaklanmak gerekmektedir.

1983'ten sonra sivil siyasetin öne çıkmasını müteakip Turgut Özal, Süleyman Demirel ve Erdal İnönü gibi siyasetin önde gelen isimleri, Kürt sorununu tanıdıklarını açıkça yahut zımnen ifade etmişlerdir. Bu ifadeler, önceki dönemlerde siyaset üstünde yoğun şekilde hissedilen bürokratik vesayetçi baskının görece aşılabildiğini/aşınabildiğini göstermektedir. Böylece, siyasal iktidarın Kürt sorununu sınırlı tanımasından söz edilebilmektedir. Son tahlilde genel bir tespit yapmak gerekirse; Kürt sorununu öz olarak demokratik bir hak talebi/kimliğin tanınma talebi olarak görmeyen siyasî cenahın, *Kürt*

sözcüğünü kullanmadan sorunu ifade etme kabiliyetine bağlı olarak, kavram enflasyonunda artışa neden olduğu ifade edilebilir. Bu bölümde ise dönemsel farklılıklardan ve ideolojik formasyonlardan münezzeh biçimde konuyu en iyi ifade eden isim olduğunu düşündüğümüz *Kürt sorunu* tabirinin kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Kürt Sorununda Genel Bir Çerçeve: Politik Dikotomi

Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal yönetimiyle genel olarak uyumlu hareket eden Kürtler, Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmelerden memnun değillerdi. Bu gerilim, *Şeyh Said İsyanı* ile zirve noktasına ulaştı. Kezâ, devlet yönetimi de bu gerilimli ilişkiyi tırmandırdı. Mustafa Kemal'in başında olduğu yönetim, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin, hilafet ve saltanatın kaldırılmasının sağladığı güvenle (kendince) ayakları yere daha sağlam basan bir politika izlemeye başladı. Bu minvalde, Kurtuluş Savaşı döneminde nispeten daha uzlaşmacı olan yönetim stratejisi, yerini iktidarın tek taraflı oluşturduğu sert politikalara bırakmaya başladı. Siyasal iktidarın söz konusu politikaları, Şark Meselesi'nde de benzer şekilde kendini göstermiştir. Bu dönemde gerçekleşen *Şeyh Said İsyanı*, önemli bir kırılmayı teşkil etmiş; isyan bir hükümet değişikliğine dahi yol açmıştır. İsyanı daha sert tedbirlerle bastırmayı düşünen İsmet İnönü'nün, kendisine nazaran daha yumuşak bir politika izlemeyi düşünen Fethi Okyar'ın yerine geçmesi, bu değişimin nirengi noktası olmuştur. Zîrâ yeni hükümet, yalnızca isyanın bastırılması ile yetinmeyecek, akabinde, sorunun uzun vadede sistematik çözümü için tedbirler almaya çalışacaktır. Takrir-i Sükûn Kanunu, bu tedbirlerin temeli olarak düşünülebilir. İnönü Hükümeti'nin işbaşı yaptığı gün çıkarılan yasa ile doğu bölgesi, Umumî Müfettişlik eliyle ve olağanüstü yönetim şartlarıyla idare edilmeye başlanmış; bölgeye giriş çıkışlar denetim altında tutulmuş; Türkçe dışında dil konuşanlar (Kürtçe konuşanlar) idarî para cezası ile karşılaşmış; jandarma köylü üzerinde daha da etkin hâle getirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk 15 yıllık döneminde siyasal iktidarın Kürt sorunu karşısında ürettiği politikalar, bölgede birçok isyanı tetiklemiştir. İsyanların birçoğunun arkasında, Cumhuriyet yönetimiyle anlaşamadığı için yurtdışına çıkmış (ki bunların çoğunluğu Cemilpaşazade ve Bedirhan ailesinin üyeleridir) Kürt milliyetçileri vardır. Bu kişilerin oluşturduğu *Azadî* ve *Hoybun* cemiyetleri, *Ağrı* ve *Şeyh Said* gibi bazı ayaklanmaları doğrudan organize etmişler veya desteklemişlerdir. Özellikle Suriye'de faaliyetini sürdüren *Hoybun cemiyeti*, bu dönem Kürt milliyetçiliğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Cemiyet hakkındaki bilgilere, bu çalışmanın konusu ve hacmine bağlı olarak çok fazla yer ayrılamayacaksa da cemiyetin, Kürt milliyetçiliğini modern

1890 doğumlu Nuri Dersimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, daha gençlik günlerinde Kürt Talebe Hevî Cemiyeti, Kürdistan Muhiban Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti gibi çeşitli Kürt örgütlerinin üyesiydi.

ve Batıcı bir çizgide sürdürdüğünü vurgulamak mühimdir. Zîrâ suskunluk döneminin akabinde Kürt milliyetçiliği, önemli oranda Hoybun cemiyetinin ortaya koyduğu düşüncelerden etkilenmiştir. Nitekim *Koçgiri İsyanı*'ndan sonra Suriye'ye geçen Nuri Dersimi'nin 1952'de yayınladığı *Dersim Tarihi* isimli kitabı, bu tür bir milliyetçilik anlayışından izler taşımaktadır.

1925'ten sonra gelişen süreçte, müesses rejimin, tedip, tenkil ve asimilasyonist politikalar yoluyla bölgeye hâkim olmaya çabaladığı aşikârdır. Tüm bu yöntemler, Kürt sorunu karşısında, devletin ilerleyen dönemlerde de sıklıkla başvurduğu geleneksel yöntemler olarak varlıklarını sürdürmeye devam edeceklerdir. Bu olgu, siyasal iktidar açısından konunun arka planını aydınlatmaya yarayacak önemli bir çıkarımı salık vermektedir. Cumhuriyet'i kuran kadro, temel olarak, pozitivist paradigmadan ve yine ona içkin bir modernizm düşüncesinden yoğun şekilde etkilenen bir kuşağın üyeleridirler. Cumhuriyet'in kurucu kadrosuna bu yönleriyle bakıldığında, onların, tarihin olağan akışının ileriye doğru hareket ettiğini varsaymaları şaşırtıcı olmamalıdır: Geriyi (rücû eden, mürteci) temsil eden unsurlar ise dinî kavramlar, feodal üretim biçimi gibi geleneksel toplum özellikleriyle bağdaştırılırlar. Bu kadronun ikinci önemli özelliği ise aşkın (*transcendental*) bir devlet anlayışını haiz bir devlet kültüründen beslenmeleridir. Osmanlı İmparatorluğu içinde yetişen ve temel idrakini ve kültürlerini, devleti önceleyen (hikmet-i hükümet, *raison d'etat,* devlet aklı) bir öğretiden alan Osmanlı kumandanları, Cumhuriyet'i kurduklarında Osmanlı İmparatorluğu'na ait kültürel ve siyasî kalıntılarından arınmak niyetindelerse de, devlet yönetimi açısından geçmişin bazı izlerinin bâkî kaldığı iddiâ edilebilir. Kısaca, Cumhuriyet'i kuran bu zihniyetin temsilcilerinin karşılaştıkları problemli konularda ortaya koydukları çözüm araçlarının, dolaylı ve/veya dolaysız aynı anlayıştan türeyen sonuçlar olduğu söylenebilir. Yani devlet yönetimi, toplumsal muhalefetle karşılaştığında modern(leşmenin gerektirdiği) yöntemleri ve anlayışları tecrübe etmek yerine, geleneksel tedip ve tenkil siyasetini yürürlüğe koymayı tercih etmiştir. Konumuzla bağlantılandırırsak, örneğin, Kürt isyanları söz konusu

olduğunda, devletin ilk ve neredeyse tek tepkisi isyanı sert askerî yöntemlerle bastırmak; ardından da, bölgede oluşabilecek yeni isyanlara daha hızlı müdahale etmek için askerî tedbirler almaya çalışmaktan öteye nadiren geçebilmiştir. Bunun akabinde, bazı devlet yöneticilerinin/bürokratların bölgeyi inceleyerek yazdıkları raporlardan çıkan ana fikirlere göre işletilen bir süreç mevcuttur. Ancak Kürt sorunu karşısında devlet yönetiminde tebârüz eden güvenlikçi anlayış, sonraki dönemlere de sirâyet ederek aynı biçimde sürmüştür. Kısaca denebilir ki, *muâsır* olduğunu iddiâ eden rejim, karşılaştığı toplumsal sorunların çözümünde –iddiâsının aksine– geleneksel yöntemleri aşmayı başaramamıştır.

Peki, başka bir yönetim anlayışı mümkün olabilir miydi? Bu soruya kesin bir cevap vermek kolay değildir; ancak alternatif bir yönetim anlayışının mevcudiyetini işaret eden veriler de mevcuttur. *Şeyh Said İsyanı* karşısında, isyanın sert ve kanlı bir biçimde bastırmaya karşı çıkan ve Başbakanlık'tan çekilmek zorunda kalan Fethi Okyar'ın konuya yaklaşımı, alternatif ve daha yumuşak bir bakışı temsil eden ilk örnektir. Fethi Okyar-İsmet İnönü çekişmesine benzer biçimde, konuyla ilgili olarak Bayar'ın 1936 raporu ile 1935 İnönü raporunun *Şark meselesine* bakış farkları da aynı eksende değerlendirilebilir. Raporunda, İnönü, doğu bölgesinin geri kalmışlığını temsil eden anlayışı *Kürtlük* olarak tasvir eder. Raporun, Kürt kimliğini etnik bir unsur olarak tanımak şöyle dursun, Kürtlüğü feodal yaşamla özdeşleştirerek, gelişmenin önünde bir engel olarak tasavvur ettiği söylenebilir. Zîrâ yukarıda çizilen çerçeveye uygun biçimde, toplumsal tahayyülünde her şeyi ilericilik-gericilik dikotomisi paralelinde değerlendiren bu anlayışın, *Şark Meselesi*'nin kangren hâle gelmesinde başlıca sebep olduğu iddiâ edilebilir.

Hüseyin Yayman'ın *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası* başlıklı kitabında *iki tarz-ı siyaset* olarak adlandırdığı farklılıkta, ikinci siyaset tarzı ise diğerine nazaran daha yumuşak ve vatandaş odaklı bir anlayışa tekabül etmektedir. Kurtuluş Savaşı ile başlayan ve Lozan görüşmeleri esnasında sürdürülen ilk Meclis'te temel düzeyde kurulan mutabakat ve çoğulcu üslup, saltanatın kaldırılması ile başlayan süreçte giderek sertleşmiştir. Tek parti iktidarını kurumsallaştırma çabaları, devletin şark meselesine yaklaşımını doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu bakış açısı, bağımsız bir muhalefete izin vermemeyi ve farklılıkları baskı altında tutmayı peşi sıra getirmektedir. Kezâ bu dönemde, Kürtçe yasağı, zorunlu iskân, Türkleştirme politikaları ve siyaset yasağı bölgenin asimile edilmesine yönelik çabaları yansıtmaktadır. 1921 Anayasası'nın öngördüğü adem-i merkeziyetçi anlayışın, 1924 Anayasası ile merkezî yapının güçlenmesi, farklılığın ve yerelin merkeze benzetilme çabasına dönüşmesi önemli bir örnektir. Son analizde, devletin Kürt sorunu karşısında takındığı tutumun Tek Parti Dönemi inşâsına paralel olarak şekillenen *tek*

millet yaratma ülküsü çerçevesinde değerlendirilmesi, konunun ele alış biçimini yansıtmaktadır. Bu süreçle birlikte başlayan isyanlar ise 1937'ye değin birçok kez tekrarlanmıştır. Bu analiz ise Kürt sorununun reaksiyoner yapısını tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır. Ezcümle, merkezin sert tutumu, çevreyi isyana teşvik etmekte, isyan karşısında merkez, isyanı sert biçimde bastırmakta, buna tepki olarak çevre, tekrar isyan etmektedir ve bu süreç kısır döngü hâlini alarak sorunu kangrene dönüştürmektedir.

Bu temelde, Hasan Bülent Kahraman'ın Antonio Gramsci'den ödünç alarak, Türk siyasî hayatının yapısal analizi için kullandığı *tarihsel blokta* ve Şerif Mardin'in Edward Shils'den ödünç aldığı *merkez-çevre* ayrımında, merkezi temsil eden siyasal elitlerde var olan anlayış güvenlikçi olarak adlandırılırsa, çevrenin siyasal temsilini sağlayan siyasal elitin ise vatandaş odaklı, daha bir yumuşak doktrini benimsediği söylenebilir. Kezâ, ilerleyen dönemlerde (Türkiye'de) çevrenin siyasal temsilinin genel olarak siyasal yelpazenin merkez sağında olduğu varsayılırsa, Kürt sorununun seyrindeki değişimleri, hükümet partilerinin değişimleriyle açıklamak kolaylaşacaktır.

Son kertede, bütüncül bir bakış açısını yansıtan önermelerin yanılma paylarının yükselmesine binâen, yukarıdaki paragrafta söz edilen iddiânın tartışmaya açık ve yanlışlanabilir bir önerme olması mevzûu mahfuz tutulmalıdır. Hülâsa bu yargı, kişiler üstü ve hatta kurumlar üstü bütüncül bakışın bir tezâhürüdür. Nihayetinde, yukarıda çizilen tabloda yumuşak politika (*soft policy*) tarafında olduğu varsayılan Celal Bayar'ın Kürt sorunu karşısındaki pozisyonu, Dersim operasyonunun uygulayıcılarından biri olduğu gerçeği ile çakışmamalıdır. Yani bu anlayış, kişileri, kurumları tasnif etmek yerine, devlet yönetiminde öne çıkan fikirleri tasnif etmeye matuftur. Ayrıca bu iki farklı tutumun, devlet idaresinde aynı anda ve değişen dozlarda mevcut olduğu da aşikârdır. Ne var ki bu tespit, kırılma dönemlerini yaratan anlayışın ekseriyetle güvenlikçi anlayış olduğu gerçeğini değiştirmez.

1950'lerde Kürt Sorunu

> "...[Şarkta] 1950'lere kadar büyük bir baskı dönemi yaşandı.
> Jandarma kimseye gözünü açtırmazdı.
> Oraların her şeyi jandarma onbaşısı idi.
> Zaten Güneydoğu Anadolu 'memnu bölge'
> durumuna getirilmişti.
> Kimseler gitmez, kimseler geçmezdi."
> – Ferit Melen (Röportajdan aktaran: Tarık Ziya Ekinci)

Melen'in sözleri, 1950'li yılların Kürt sorunu açısından neden önemli olduğunu çok güzel özetlemektedir. Kezâ 1938'de –Baskın Oran'ın ifadesiyle–

Dersim'in Fethi sonrasında, Kürt milliyetçiliğinin yeni bir adım atabilecek tâkati kalmamıştı. Doğu, başında çoğunlukla askerî kökenli yöneticiler olan Umumî Müfettişlik tarafından olağanüstü hâl şartlarında yönetiliyor, baskı altında tutuluyordu. Ancak, çok partili dönemle birlikte, yasakçı anlayışın değişmeye başladığı ve 14 Mayıs'la birlikte değişimin bir kırılma hâline geldiği söylenebilir. Bu kırılmanın unsurları ve tarihçesi iki başlıkta verilmeye çalışılacaktır. Buna göre, 1950'lerin Kürt milliyetçiliği açısından nasıl göründüğü ilk başlık olacaktır. İkinci başlıkta ise Kürt sorunu karşısında Türkiye siyasetinin 1950'lerdeki konumu tartışılacaktır.

Kürt Milliyetçiliği Açısından

Kürt siyaseti konusuna tarihsel açıdan yaklaşan araştırmacılar, Kürt siyasal mobilizasyonunun arttığı, 1960'lardaki somut durumdan hareketle konuyu analiz etme eğilimdedirler. Oysa Kürt siyasî hareketinin TİP içerisindeki hareketliliği ya da *Doğu Mitingleri* gibi –söz konusu bu çalışmaların da sıklıkla vurguladıkları– olguların temelinde yatan sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümü, kısaca 1950'ler boyunca Türkiye'nin geçirdiği dönüşümü analiz etmeksizin bu konu hakkında tartışmak zor görünmektedir. Nitekim Hamit Bozarslan'ın da belirttiği üzere, erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları, Kürtler arasında, 1920-1930 kuşağıyla 1950'ler arasında bir kopukluk yaratmıştır. 1946'da muhalefetin –yani *siyaset*in– serbest bırakılmasıyla Kürt/Doğulu kimliği etrafında politik çerçevesini oluşturan grubun çalışmaları, politik sonuçlarını 1960'larda (şüphesiz diğer şartların da olgunlaşması ile) göstermeye başlamıştır. Hülâsa, 1950'ler, Kürt siyasetinin geçmişiyle kopmaya yüz tutan bağını onarmaya matuf bir nitelik arz etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından içeride ve dışarıda oluşan atmosfer, Türkiye'nin çok partili yaşama geçişini kolaylaştırmıştır. Kurulmasına müsaade edilen muhalefet partilerinin asıl etkisi ise siyasetin toplumsal tabanının genişlemesi ile kendini göstermiştir. Bu bağlamda, siyaset içinde var olabilmek ve fikirlerini özgürce ifade edebilmek, kimliksel ifadesini ortaya koymaya çalışan muhalifler için yaşamsal öğelerdir. Kezâ, Dersim operasyonun ardından suskunlaşan Kürt milliyetçiliğinin, ancak 1946'dan sonra yeniden tartışılır hâle gelmesi bu açıdan manidardır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerini, hem Kürt siyaseti açısından hem de genel olarak Türkiye siyaseti açısından etkileşimin sıklaştığı yıllar olarak tasvir etmek mümkündür. Özellikle *Hoybun Cemiyeti* döneminde görünürlüğü yükselen Kürt milliyetçiliğinin, Kemalist (pozitivist, laik, Batılı milliyetçilik) etki altında kalması durumu, çok partili dönemle birlikte yerini kalkınmacı fikirlere bırakmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, kalkınmacılık fikirlerinin

1950'lerden itibaren olağanüstü yükselişi, yalnızca doğu bölgesinde değil, tüm Türkiye'de en çok konuşulan meselelerden biri olmuştur.

Türkiye'de 1950'li yıllar, kalkınma siyasetinin toplumsal alana nüfuz ettiği yıllardır. Bu dönemde köylerde yaşayan, çoğunluğu toprak ağalarının çocukları olan Kürt gençleri, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere üniversite okumak gâyesi ile gelmişlerdir. Bu gençlerin, söz konusu bu şehirlerde oluşturdukları hemşehrî ilişkileri zamanla gelişmiş ve artarak devam etmiştir. Doğu'daki yaşamlarından farklı olarak radyo, gazete, kültürel faaliyetler gibi olanaklara erişebilmeleri sayesinde, bu gençlerin ufukları daha da genişlemiş; memleketlerinde mukîm akranlarından önemli ölçüde farklılaşmıştır; kentlerde tecrübe ettikleri hemşehrî ilişkileri de daha sonra teşkil edecekleri örgütlenmelerin nüvelerini inşâ etmiştir.

Bu dönemde Kürt kimliği etrafında bir araya gelenler, ilerleyen dönemlerde siyasetin içinde de aynı sâikle hareket edeceklerdir. *Kürtleri Kurtarma Cemiyeti,* dönemin bu zihniyetini ortaya koyması açısından vurgulamaya değerdir. Musa Anter'in anılarında bahsettiği üzere cemiyet, İstanbul'a gelen Kürt gençlerinin yanlış bilinçlenmesini önlemek istiyordu. Bu amaçla Doğulu kültürel değerler, birleştirici ortak özellikler olarak ortaya çıkartılıyordu. Bunun yanı sıra, cemiyetin kurucuları Musa Anter, Ziya Şerefhanoğlu, Faik Bucak, Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Remzi Bucak, ilerleyen dönemlerde de Kürt siyaseti için önemli isimler hâline gelecektir. Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Remzi Bucak DP'den vekil olurlarken, Musa Anter 1960'larda TİP'e katılacak, Faik Bucak ise *Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi*'ni (T-KDP) kuracaktır. Ziya Şerefhanoğlu ise 1964'te Bitlis'ten bağımsız girdiği seçimde senatör olarak seçilecektir. Bu örneğin açıkça gösterdiği üzere, 1950'lerde Kürt siyasetçiler hangi partide siyaset yaptıklarından çok, Kürt kimliğini vurgulayarak bir arada olma pratiği geliştirmişlerdir. 1990'larda Kürt siyasî hareketi parlamento içinde birlikte siyaset yapmaya karar verdiğinde, bu pratiklerin oluşturduğu gelenek aynıyla devam edebilmiştir. Farklı kesimlerden (İslâmcı, sosyalist, milliyetçi) Kürtler, ideolojik farklılıkları ikinci plana atarak Kürt kimliği etrafında siyasî bir duruş sergileyebilmişlerdir.

Yayıncılık faaliyetleri, dönemin Kürt milliyetçiliğinin bir diğer önemli unsurudur. 1898'de *Kürdistan* gazetesi ile başlayan bu yayıncılık faaliyetleri, bazı kesintiler dışında artarak devam etmiştir. Bu çerçevede, erken Cumhuriyet döneminde yurtdışında yayınlanabilen bazı yayınların, çok partili dönemle birlikte yurtiçinde yeniden yayınlanmaya başlanabildiğini de not etmek gerekiyor. Bu yayınların ilki, 1948'de Hüseyin Dikici, Talat Saygın, Veli Dolu (Kasımoğlu) ve Musa Anter'in çıkarttıkları *Dicle Kaynağı* gazetesidir. Bunun ardından, 1951'de Kemal Sülker ve Musa Anter, *Şark Mecmuası*'nı iki

sayı çıkarttıktan sonra, 1958'de ise Musa Anter, Canip Yıldırım ve A. Efem Dolak'ın birlikte çıkarttıkları Diyarbakır'da basılan ve Güneydoğu illerinde oldukça tutulan *İleri Yurt* gazetesini yayınlamaya başlamışlardır. (Gazete yayın hayatına daha önce başlamıştır, 1958'de C. Yıldırım ve M. Anter'in gazeteye ortak olmasıyla birlikte siyasî konulara da yer vermeye başlar.) Aynı ilde basılan *Şark Postası* gazetesi de dönemin önemli gazetelerinden birisidir. Bu dönemde Türkiye'de siyasî tartışmaların başlıca konusu kalkınmacılık politikalarıdır. Türkiye geneline benzer biçimde, Doğu'nun geri kalmışlığı meselesi ve bu duruma çözüm üretmek, sorunun en önemli mevzûudur. Elliler ve altmışlar boyunca bu konu güncelliğini yitirmeyecek ve özellikle Doğulu siyasetçilerin ana gündemini oluşturacaktır. Bu dönem Doğu'da yaşanan süreci Mehmet Emin Bozarslan, 1966'da yayınlanan *Doğu'nun Sorunları* kitabında ayrıntılı biçimde ele alır ve bu dönemin algısını iyi bir biçimde özetler. Kitapta, Doğu'da eğitim konusundaki eksiklikler ve tarımda makineleşme sonucunda işsiz kalan tarım işçilerinin büyük şehirlere göç etmesi konuları işlenir.

Mustafa Remzi Bucak'ın kurduğu Dicle Talebe Yurdu (ve daha sonra Musa Anter'in kurduğu Fırat Talebe Yurdu) ise Kürt siyaseti için önemli bir siyasî mekân olmuştur. Bu yurtlar, İstanbul'a okumaya gelen çoğunluğu Kürt, üniversiteli gençleri barındırmaktaydı. Burada kalan öğrenciler ve yö-

"Kırkdokuzlar" duruşmada. Ön sıra: Yavuz Çamlıbel, M. Ali Dinler, Şehabettin Septioğlu, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Ziya Şerefhanoğlu. İkinci sıra: Necati Siyahkan, Örfi Akkoyunlu, Selim Kılıçoğlu, Canip Yıldırım, Halil Demirel, M. nuri Direkçigil. Üçüncü sıra: A. Efem Dolak, Musa Anter, Ferit Bilen. Dördüncü sıra: Şerafettin Elçi, Feyzullah Demirtaş, Mustafa Ramanlı, Sait Bingöl, Emin Kotan. Beşinci sırada, en arkada gözlüklü: Mehmet Özer. Altıncı sırada, sağda kapıda ayakta dinleyen: Kemal Burkay. (1959) (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

neticiler tarafından organize edilen Dicle Geceleri ise oldukça ilgi uyandırmıştı. Musa Anter hatıralarında, Dicle gecelerinin Newroz'a ikame olarak kutlandığından ve düzenlenen etkinliklerden bir kaçına Mükerrem Sarol, Celal Bayar gibi isimlerin de katıldığından söz etmektedir. Ankara'da Doğu İli Dernekleri ise 1951 yılında 5 gün boyunca süren *Doğu Geceleri*'ni organize etmiştir. Ayrıca Dicle Talebe Yurdu'nda kalan birçok genç, sonraki yıllarda aktif siyaset içinde bulunmuştur. Bu anlamda Dicle Talebe Yurdu'nu, Kürt gençlerinin siyasî bilgilerini genişlettikleri ve tartışma şansı buldukları bir okul olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Kezâ Tarık Ziya Ekinci, yurdun Kürt siyasî muhalefetini temsil ettiğini öne sürmektedir. Bunun yanı sıra, yurtta bir arada kalan öğrencilerin siyasî meseleleri tartışabilme şansına sahip olduğu ve böylece bu pratiğin, Kürt kimliğinin yeniden oluşmasında/pekişmesinde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu bağlamda, Dicle ve Fırat talebe yurtlarının Kürt siyaseti açısından adeta bir eğitim merkezi olarak değerlendirildiğini vurgulamak gerekir. Zîrâ 1950'lerin sonunda yaşanan 49'lar olayında tutuklananların önemli bir bölümü Dicle Talebe Yurdu'nda kalmış kişilerdir.

Siyasal İktidar Açısından

"Geçmiş hâdiselerin ve İskân Kanunu'nun kırgınları içinde,
herhangi bir dağ başında vukua gelecek hâdise,
kolaylıkla bir partiler meselesi olabilir.
Ve ortada inanılacak bir müessese de olmayınca,
meselede hakikatin ne olduğunu bulmak mümkün olmaz.
Böyle bir ruh hâleti, hudut bölgelerimizin
iç ve dış her türlü emniyetini
tehlikeye düşürecek şartları hazırlar."
– İsmet İnönü (7. Kurultay'daki nutkundan)

Çok partili yaşama geçiş sürecinde İsmet İnönü'nün vehimleri, devletin Kürt sorunu anlayışını net bir biçimde ortaya koymaktadır. DP'nin kurulma aşamasında, İnönü, kendisi ile görüşen Celal Bayar'dan Doğu'da parti teşkilatı açmamalarını, yani bölgede siyaset yapmamalarını ister. İnönü'nün bu endişesinin altında yatan sebep, siyasî tutumların geçmişin acıları üzerine binâ edilerek bölge halkının devlete karşı tepkisini artırabilecek olmasıdır. İsyanların bittiği 1938'den beri sakin olan bölgede, huzursuz bir ortam oluşma ihtimalinin önünü almak için siyaseti sınırlamayı öneren siyasî tutum ise İnönü'nün öngörüsünde temayüz ettiği üzere, devletin Kürt politikasının belirginleştiği bir örnek olay olarak tasavvur edilebilir.

İnönü, DP'nin Doğu'da teşkilat açmasına müsaade etmek istemese de, da-

ha önce kendi siyasî teşkilatlanması bölgede sınırlı olan CHP, Doğu'da yeni şubeler açmaya başlamıştır. Keză Doğu'daki halkın oyunu almak, 1950 seçimlerinde CHP'ye önemli bir katkı sağlamıştır. Hülâsa İnönü, çok partili yaşama geçişle birlikte Doğu'ya özel bir önem atfetmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Doğu'da yaşanan isyanlar, siyasal iktidarın sorunun güvenlikçi yönünü öne çıkararak isyanları bastırmasıyla, belki daha doğru bir ifadeyle susturmasıyla sonuçlanmıştır.

1945'ten sonra, Doğu için etkin bir politika izlemeye çalışan İnönü, 1947'de Doğu gezisine çıkmıştır. İnönü'nün bu geziyi Cumhurbaşkanı sıfatıyla yapması dönemin siyasî tartışmaları açısından önemlidir. Keză Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı meselesinin ayyuka çıktığı bir dönemde yapılan bu gezide, İnönü, yanına DP'den ve CHP'den vekiller alarak Doğu'ya gitmiştir. Bu şekilde, Kürt sorununun partiler üstü ve millî bir konu olarak tanımlandığı algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Keză İnönü'nün Doğu'da particilik faaliyetlerine girişilmemesi hususunda DP yöneticilerinden aldığı –ama parti yöneticilerinin riayet etmekte oldukça isteksiz olduğu– teminat, meselenin siyasî iktidar ve siyasî muhalefet açısından nasıl değerlendirildiğini kavramak için gereken vuzûhu sağlamaktadır. Bu tutum, öz itibariyle, Türk siyasal hayatı açısından tanıdık bir yöntemdir. Zîrâ belirli dönemlerde birtakım meselelerin millî bir veçhesi olduğu gerekçesiyle politikadan arındırılmasına ve siyaset üstü tutulmasına niyet edilmiştir. Aksi durumda, yani içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehditler karşısında –ki dâhili ve haricî bedhâhların etkisiyle şeklinde de okunabilir– memleket idaresinin zora düşebileceği/düşürülebileceği öngörülmüştür. Bu gerekçeyle, farklı düşünenlerin kendilerini millî birlik içinde hareket edecek biçimde dönüştürmesi ve bu sayede devlet yönetiminin zayıf düşmemesi sağlanacaktır. Böylece, siyasal iktidar tarafından oluşturulan politikanın her kesim tarafından tartışmasız kabulü ve o idrake göre hareketi, millî bir vazife sayılmıştır. Bu olgu, birkaç tespit ve eleştiriyi zorunlu kılıyor. Bu anlayışa göre siyasal iktidar, halkın çıkarlarının nerede olduğunu kesin surette bilmektedir ve herkesin bu politika çevresinde toplanmasını istemektedir. Bunun *içinde* hareket eden(ler) *millî*; *dışında* hareket eden(ler) ise *gayri millî* yani *hain* olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Hâlbuki bu durumda, siyaset, bir çözüm bulma sanatı olarak tanımlanabilmekten tamamen uzaklaşmaktadır. Özgür iradeler tarafından oluşturulmuş az ya da çok tutarlı fikirler tartışılamayacak ve son kertede halkın onayına sunulamayacaktır. Oligarşik bir yapılanmanın, meselelerin çözümünde yeknesak meşru temeli oluşturduğu bu düzlem, Kürt sorununun yıllar içinde güvenlik konuları dışında tartışılmasının hep önüne geçmiş ve sorunun kronikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Söz konusu gezinin ardından 7. Kurultayı'nı toplayan CHP lideri İnönü, Doğu gezisi notlarını kurultaydaki konuşması sırasında vurgulamıştır. Geçmişteki acıların siyasete alet edilmesi korkusunu vurgulayan İnönü, gezi sırasında ve sonrasında siyasî emniyetin yerli yerinde olduğunu saptamış; partilerin ve yöre halkının dışarıdan gelebilecek herhangi bir tesire karşı metanetli olduğunu tespit etmiştir. Böylece, millî bir mesele olarak addettiği ve siyasîlerin kışkırtmasından çekindiği bu sorun karşısında rahatlamış olan İnönü, kurultaydaki konuşmasında durumu özetleyerek idarenin tarafsızlığını ilan etmesinin önündeki engellerden birinin ortadan kalktığını beyan etmiştir.

CHP ve İnönü açısından Şark meselesinin diğer mühim boyutu ise Doğu kalkınmasının vurgulanmasıdır. İnönü, geri kalmışlığın, Doğu'da başlıca sorun olduğunu düşünmektedir ve hükümetin bu sorunun giderilmesi amacıyla hazırladığı Doğu Kalkınma Planı'nı önemsediğini söylemektedir. İlerleyen yirmi yıl boyunca, Kürt sorunu hakkında en çok tartışılan konu olan kalkınmacılık düşüncesi, 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde yayınlanan seçim beyannâmesinde, CHP tarafından da vurgulanır. Seçimden 16 gün önce, 28 Nisan'da kamuoyuna duyurulan CHP'nin seçim beyannâmesinin 18. maddesi, Doğu'nun kalkındırılması konusuyla ilgilidir. Beyannâmede, "Çeşitli sebeplerden geri kalmış olan" denilerek bölgenin kalkındırılması için iki yıldan beri sürdürülen kalkınma programlarının devam ettirileceği vaat edilmektedir. Ne var ki, "...yapılacak yatırımlarla kısa sürede yurdun diğer bölgeleriyle aynı seviyeye getirilmesi" vaat edilen Doğu için, CHP'nin vaatlerini gerçekleştirebilmesi mümkün olmamıştır. 14 Mayıs Milletvekili Genel Seçimleri'yle iktidarı devralan DP ise *Doğu Kalkınma Planı'nı* yürütmemiştir. Yurdu birbirinden ayrı bölgelere ayırmanın gereksiz olduğunu ve oraya ayrılan kaynakların başka yatırımlarda kullanılması amacıyla planı devre dışı bırakmıştır.

Esasen, Doğu'nun geri kalmışlığı meselesi, çok partili yaşama geçişle birlikte kurulan partiler tarafından dillendirilen meselelerin başında olmuştur. DP, erken Cumhuriyet dönemi CHP'sini doğuya yatırım yapmamakla/ilgisiz davranmakla ve bölgenin geri kalmasına neden olmakla suçluyordu. İşin ilginç tarafı, DP iktidara geldiğinde, muhalefete geçen CHP, DP'yi bölgeye yatırım yapmadığı için eleştiriyordu. Bu sıfır toplamlı oyundan bir sonuç çıkartmak gerekirse, iktidara gelen partinin bölgeyi unuttuğu ve muhalefete geçenin ise onu polemik konusu hâline getirdiği söylenebilir. Türkiye'nin doğusunun geri kaldığı ve yatırım yapılarak diğer bölgelerle eşit seviyeye çekilme ihtiyacı konusunda taraflar fikren mutabık olsa bile, iki partinin de konuya dâir kesin bir planı olmadığı ve mevcut girişimlerin ise partiler tarafından uygulan(a)madığı aşikârdır. Tarık Ziya Ekinci'nin vurguladı-

ğı üzere, Doğu'nun kalkınması konusunda başlayan propagandanın realiteye dönüşen hâli, genelde, devletin bölgedeki güvenlik güçlerine ait binâların ihtiyaçları ve lojistik ihtiyaçlarının giderilmesi şeklinde tezâhür ediyordu. Bu yönüyle CHP'nin ve DP'nin, Doğu sorununa çözüm bulmak açısından, Doğu politikalarının kadük kaldığı söylenmelidir.

Kısaca, 1946'da çok partili yaşama geçişin ardından liberalleşme yönünde adımlar atan CHP, Kürt sorunu konusunda da benzer şekilde hareket etmiştir. Sorunun ekonomik yönünü vurgulamak suretiyle, Doğu sorununun *hiç değilse* ontolojik kabulü sağlanmıştır. Böylece, *Şark Meselesi*'nden *Doğu sorununa* geçiş ya da *olağanüstü hâl şartlarından geri kalmış bölge statüsüne* terfi mümkün olabilmiştir.

1950'lerde Seçimler ve Kürtler

Çok partili dönemin ikinci genel seçimleri 14 Mayıs 1950'de yapıldı. Bu seçimde DP, seçimin galibi oldu. DP'nin 416 vekiline karşılık, CHP 69 vekil çıkartabilmiştir. Yaygın kanâatin aksine CHP Doğu'da, DP'den daha çok oy almıştır. Aslında, erken Cumhuriyet döneminin izlerini keskin biçimde barındıran Doğu'daki seçmenin CHP'ye tepkili olması beklendik bir sonuç olurdu. Ne var ki, bölgede toplumsal şartlar, oy verme davranışının bireysel olarak işletilmediği gerçeğini gün yüzüne çıkartmaktadır. İsmail Beşikçi'nin *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller* isimli çalışmasında da aktardığı üzere, seçimlerde izlenen genel yöntem, parti temsilcilerinin aşiret reisleriyle ve toprak ağalarıyla anlaşması ile sağlanmaktadır. Bu bağlamda, tek partili dönem boyunca bölgede tek kurumsal muhatap olan CHP'nin aşiret reisleri ve toprak ağalarıyla seçim uzlaşısına varması olağan bir sonuçtur. Bu yöntemin belirginleştiği en güçlü örnek Hakkâri'dir. 1950 seçimlerinde Hakkâri'de CHP oyların tamamını (12.384) alarak, % 100 oranla, bir vekil çıkartmıştır. Demokratik seçimlerin yapıldığı ülkelerde eşine çok az rastlanabilecek bu sonuç, seçim sonuçlarının bireysel seçmen davranışlarını tamamen doğru bir biçimde yansıtmadığını açıkça göstermektedir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Türkiye genelinin aksine, Kürtlerin yoğun olarak mukîm olduğu illerde, CHP ve DP birbirine yakın sayıda oy almışlardır. TÜİK'in verilerine göre, 10 güneydoğu ili bazında yapılan değerlendirme 4 ilde (Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Van) CHP'nin daha çok oy aldığını gösteriyor. Buna karşılık diğer 5 ilde (Diyarbakır, Muş, Siirt, Tunceli ve Şanlıurfa) DP daha çok oy almıştır. Mardin'de ise birbirine çok yakın oy alan iki parti toplam 6 vekilliği eşit paylaşmışlardır. Bu tabloya göre, DP'nin bir adım önde gözükmesinin sebebi, seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılmasın-

dan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Muş'ta seçimi DP kazanmış görünmektedir. Zîrâ oyların % 51,3'ünü (16.880) almış ve iki vekil çıkartmıştır. Oysa CHP, DP'den yalnızca 840 oy az alarak (16.040) seçimi kaybetmiştir (Bu fark, DP'nin kazandığı Urfa'da 4 bin civarında, Diyarbakır'da ise 5 bin civarındadır). Çoğunluk sisteminden kaynaklanan bu durum, kamuoyunda, doğuda seçimlerin DP tarafından kazanıldığı şeklinde yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. DP ile CHP'nin 10 ile göre toplam vekil sayıları, bu algının sebebini ifşâ etmektedir; CHP'nin 11 vekiline karşılık, DP 25 vekil çıkartmıştır. Oysa doğu bölgesi Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında manzaranın farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zîrâ CHP, doğu bölgelerinde, Türkiye ortalamasından daha yüksek oy almıştır. Aksine DP, Türkiye ortalamasından daha düşük oy almıştır. Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow'un *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi* isimli çalışmalarında doğudaki 15 ili baz alarak aktardığı tablo bu konuda açıklayıcıdır.

Seçim yılı		*CHP*	*DP*	*Diğerleri*
1950	Ülke ortalaması	39.9	53.3	6.8
	Doğu ortalaması	53.4	43.7	2.9
1954	Ülke ortalaması	34.8	56.6	8.6
	Doğu ortalaması	36.4	52.8	10.6
1957	Ülke ortalaması	40.6	47.3	12.1
	Doğu ortalaması	45.3	45.5	6.3

Yukarıda vurgulandığı üzere CHP, doğunun genelinde, DP'den daha fazla oy almasına karşılık, daha az milletvekili çıkartabilmiştir. Çünkü CHP'nin büyük farklarla seçimi kazandığı yerler diğer seçim bölgelerine göre küçük şehirlerdir. DP ise Diyarbakır, Şanlıurfa gibi büyük şehirlerde seçimi kazanması dolayısıyla daha çok vekil çıkartabilmiştir. Sonuç olarak, CHP'nin ağalarla ve aşiret reisleriyle kurduğu seçim uzlaşısının özellikle 1950 seçimlerinde etkili olduğu; fakat seçimlerin DP tarafından kazanılmasını önlemeye yetmediği söylenebilir.

1954 ve 1957 seçimlerinde ise tablo nicelik olarak değişmiş ve fakat nitelik olarak aynı kalmıştır. 1950 ve sonrasındaki iki Milletvekili Genel Seçimleri'nde, değişen ve değişmeyen özellikleri 3 başlık altında ifade etmek mümkün: İlk olarak CHP, 1950'ler boyunca yapılan 3 genel seçimde de, doğuda, Türkiye ortalamasından daha fazla oy almıştır. Bu anlamda 1954 ve 1957 seçimlerinde doğuda CHP için değişiklik yoktur. İkinci özellik de, 1950'lerdeki üç genel seçimde değişmemiştir. Buna göre, CHP'nin ve DP'nin, 1954 ve 1957 seçimlerindeki Türkiye genelinde oy artış ve düşüşlerinin doğuda da paralel olduğu söylenebilir. Yani, 1954 seçimlerinde Türkiye genelinde,

DP oyunu artırmış, 1957 seçimlerinde ise 1954'e göre düşürmüştür. Bu özellik, DP için doğuda da aynı şekilde gelişmiştir. Bu anlamda doğu bölgesi, Türkiye genelindeki değişimle paralellik göstermektedir. Bu durum CHP için de aynıdır. Fakat üçüncü özellik, 1954 ve 1957 seçimlerindeki farklılığı göstermektedir. Buna göre, üçüncü özellik DP'nin artan oylarıdır. Özellikle 1954 seçimlerinde, bir önceki seçime göre oylarını 13 puan arttıran DP, doğuda seçimlerin galibidir. Lakin aynı çıkarımı 1957 seçimleri için söylemek doğru değildir. Zîrâ DP ve CHP, doğu genelinde aşağı yukarı aynı oyu almıştır. Yani çoğunluk sistemi nazarıyla, partilerin, doğu illerine bakılarak aldığı oy oranı kıyaslandığında 1950 seçimlerini CHP, 1954 seçimlerini DP kazanmış, 1957 seçimlerinin ise galibi olmadığını söylemek mümkündür.

Pertekte İnönünün elini D.P. liler öptü

Mütehassis olan İnönü, "Sizler bizden çok daha akıllısınız,, dedi

ELÂZIĞ, HUSUSÎ

Yurt gezilerinde sık sık partizanlıktan yakınan İnönü, Pertek'te Demokrat Partililerin kendisine gösterdiği ilgiden memnun kalmıştı: "CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün dün sabah Tunceli'nin Pertek ilçesine yapmış olduğu ziyaret partililer arası münasebetler bakımından bir örnek teşkiline vesile olmuştur." (*Milliyet*, 24.09.1957)

DP ve Kürtler

"Diyarbakır'da ve tüm Kürdistan'da enteresan bir halet-i ruhiye vardı.
İnsanlar 27 yıldan beri CHP'nin insanlık dışı zulmünden kurtulmuş;
ağır bir yükün altından çıkmış, rahat soluk almışa benziyordu.
Sürgündekiler anavatanına dönmüş,
yeniden mal ve mülklerine sahip çıkmaya başlamışlardı...
Halk genellikle soğuyan yaranın ağrısı gibi, çektiği
eziyet ve zulmün acısını duymaya başlamıştı."
– Musa Anter (Hatıralarım)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında CHP politikalarında görülen yumuşama, Türkiye'nin diğer bölgeleri gibi doğuda da hissedilmiştir. Bu bağlamda, erken Cumhuriyet dönemindeki genel tutum, bilhassa 1947'den (İnönü'nün doğu gezisi ve CHP 7. Kurultayı'ndan) sonra değişmeye başlamıştır. Genelde Kürt sorununa ilişkin politikalarında değişim gözlenmeyen devletin bu sıra dışı tutumu, DP iktidarı döneminde artarak devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde yaşanan *tedip-tenkil* pratiği, bölgede derin ya-

ralar açmış ve CHP'nin iktidardan inişi geniş ölçüde sevinçle karşılanmıştır. Bu algı, özellikle dönemin (geleceğin) Kürt aydınları olarak nitelenebilecek, İstanbul ve Ankara'da okuyan Kürt gençlerinde çok daha belirgindir. Erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları dolayısıyla CHP'ye hınç duyan gençler –bölge seçmeninin genelinin aksine– muhalefeti desteklemeyi tercih etmişlerdir. Kezâ bu gençlerden biri olan Tarık Ziya Ekinci, ilkin DP'den önce kurulan MKP'yi desteklediklerini, ardından DP'yi desteklediklerini belirtmektedir. Benzer şekilde Musa Anter de destekledikleri partinin adının ne olduğundan öte CHP'nin karşısında olmasını önemsediklerini dile getirmektedir.

DP'nin iktidara geldikten sonra uygulamaya koyduğu liberal ekonomi politikaları, doğuda önemli etkiler yapmıştır. Diğer bir ifadeyle, Marshall yardımlarıyla birlikte, tarımda makineleşmenin gerçekleşmesine ve ekonomik düzenin farklılaşmasına binâen, toplumsal yapı da değişime uğramaya başlamıştır. Tarımda el emeğine dayalı işgücünün yerine makinelerin geçmesiyle işsiz kalan köylüler, büyük şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Artık, göç ettikleri yerlerde akraba-hemşehrî ilişkileri sayesinde etnik kimlikleri pekişen Kürtler için siyasette yeni bir dönem başlamaktadır.

Çok partili yaşamla birlikte *siyaset*in mümkün hale gelmesi, eski ilişkilerin dönüşmesine ve yeni ilişki biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu minvalde, Doğu'da siyasetin geleneksel aktörü olan aşiret reisleri ve toprak ağaları, DP iktidarında var olan güçlerini pekiştirmişlerdir. Zîrâ tarımsal üretimde gerçekleşen gelişme, doğrudan üretimi elinde tutan ağaların, ekonomik açıdan güçlenmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, ekonomik açıdan güçlenmeleriyle birlikte, toplumsal nüfuzları daha da artan toprak ağaları, bölgede siyasî açıdan başat unsurlar hâline gelmişlerdir. 1950 seçimlerinde bölgede toprak ağalarıyla seçim ittifakları yapan siyasî partiler, bunun en açık göstergesidir. Bu geleneksel siyaset anlayışı ise 1950'lerden sonraki onyıllarda azalarak da olsa devam etmiştir.

Kırsalda güçlenen geleneksel siyaset anlayışına karşın, DP iktidarında siyasî rol üstlenen yeni bir kuşak da doğmuştur. Bu kuşağın çoğunluğunu, üniversite okumak amacıyla büyük şehirlere gelen, çoğunluğu Kürt aşiret reislerinin ve toprak ağalarının çocukları oluşturmaktadır. Geleneksel üretim biçimlerinin farklılaşmaya başladığı bu dönemde, değişimin farkında olan büyük aileler, genellikle çocuklarını okutmayı tercih etmişlerdir. Bu sayede büyük şehirlerde, Kürt/Doğulu kimliği pekişen kişiler, bu kimlikleriyle siyasette var olmayı tercih etmişlerdir. Önceki bölümde vurgulandığı üzere, İstanbul'da Mustafa Remzi Bucak'ın kurduğu Dicle Talebe Yurdu, çoğunluğu Kürt gençlerden oluşan kişiler için adeta *siyaset okulu* gibi işlemekteydi. 1950'lerin sonunda sağcı-solcu diye ayrışacak olan bu grup, ilerleyen yıllarda bulundukları siyasal partiler açısından ayrılık içinde olsalar bile, Kürt

millî kimliği etrafında birleşeceklerdir. Kültürel öğeleri önemsemesi açısından öne çıkmış bu siyasî tutumun (Hamit Bozarslan bunu *kültürel milliyetçilik* olarak adlandırmaktadır) 1950'li yıllardaki seyrini, DP ile ilişkiler sürecinde, ana hatlarıyla aktarmak gerekiyor.

İstanbul'daki Kürt aydınları, kurulduğu günden itibaren DP'yi desteklemişlerdir. Lakin CHP'nin karşısında en güçlü muhalif parti olan DP ile Dicle Talebe Yurdu çevresindeki Kürtlerin birlikteliği, ideolojik formasyonları önde olan bir işbirliği olarak değerlendirilemez. Zîrâ önceki bölümde de vurgulandığı üzere, DP'yle işbirliği içinde olan Kürt aydınlarının yeknesak bir ideolojik çerçevesi yoktur; ancak çevresinde toplandıkları bir (Kürt) *kimlikleri* vardır. DP'nin siyasal yelpazedeki konumundan öte, CHP'yi iktidardan indirebilecek en güçlü siyasî alternatif olması, Kürtlerin DP'yle işbirliğinin ana motivasyonudur. Kezâ bu işbirliği, DP için de benzer faktörlerle açıklanabilir. DP, CHP'yi iktidardan indirmek amacıyla, önceki dönemlerde iktidardan canı yanmış her kesimle işbirliği yapmak niyetindedir. Celal Bayar, Mükerrem Sarol gibi isimlerin Dicle Talebe Yurdu'nun organize ettiği Dicle Geceleri/Doğu Geceleri'ne katılması, Adnan Menderes'in Fırat Talebe Yurdu'nu seçimlerden önce ziyaret etmesi, İstanbul'daki Kürtlerle dirsek teması kurmayı amaçladıklarına dâir iyi birer örnektir. Diğer taraftan, Musa Anter, hatıralarında, 1946'da İstanbul'daki seçimlerde DP adına seçim sandıklarının güvenliğini sağladığından söz etmektedir.

Bu bağlamda Kürtler ve DP arasında kurulan bir çıkar ilişkisinden bahsedilebilir. Bu ilişkinin ikinci boyutu ise DP listelerinden seçilen Kürt vekillerdir. Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci, Yusuf Azizoğlu, Halis Öztürk, Kasım Küfrevi, Celal Yardımcı ve Abdülmelik Fırat gibi isimler DP'den milletvekili seçilmişlerdir. Fırat, 1957 seçimlerinde, DP listesinden –23 yaşında iken, milletvekili olabilmek için gerekli şartları tamamlayabilmesi için yedi yaş birden büyültülüp– seçilmiştir. Hain olduğu gerekçesiyle idam ettirilen Şeyh Said'in torunu Fırat'ın vekil olarak seçilmesi, devletin Kürt sorununa yaklaşımındaki değişimi göstermesi açısından sembolik bir nitelik taşımaktadır.

Bunun yanı sıra, 33 Kurşun Olayı ve Kara Köprü Olayı gibi geçmişte yaşanan trajik olayların Meclis'e taşınması milletvekillerinin çabaları ile mümkün hâle gelmiştir Bu konuda, özellikle Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizoğlu'nun çabaları dikkate değerdir. "Geçmişin acıları hortlamasın" denilerek, Meclis'te ve gazete sütunlarında tenkit edilen vekiller, baskılara rağmen, tek partili dönemde yaşanan hukuksuz ve keyfî olayları gündeme taşımışlardır. Nitekim 1951'de Orgeneral Mustafa Muğlalı hakkındaki kararın Yargıtay tarafından bozulmasının ardından M. Ekinci konuyu yeniden Meclis gündemine taşımıştır.

1950'de iktidara gelen DP, Doğu'ya önemli ölçüde normalleşme getirmiştir. Ondan önceki dönemde giriş-çıkışı kontrollü sağlanan, Umumî Müfettişlik eliyle olağanüstü hâl şartlarında yönetilen Doğu'da, en azından bu durum normalleştirilmeye çalışılmıştır; nitekim DP Diyarbakır vekili Mustafa Remzi Bucak'ın önerisiyle 1952'de Umumî Müfettişlikler kaldırılacaktır.

DP'nin bu dönemde oluşturduğu Doğu politikası, Türkiye genelinde oluşturduğu politikalarla aynı doğrultudadır. Doğu'nun kalkınması meselesi bu çerçevede konuşulan en yaygın konudur. Ne var ki uygulamaya bakıldığında, tarımın makineleştirilmesinden öte, DP döneminde tarımda planlı bir gelişmenin sağlandığına ilişkin yeterli emareler bulmak zordur. Ayrıca, tarımda makineleşmeden ve bu sektörde dağıtılan yüksek kredilerin sağladığı avantajlardan daha çok toprak ağalarının nasiplendiğini de hatırlatmadan geçmemek gerekiyor.

DP'nin, Doğu'daki ekonomik hayata ilişkin politikalarından farklı olarak, İstanbul'daki aydın Kürtlerle kurduğu göreli bir ilişkiden söz etmek de mümkündür. Ne var ki bu göreli ilişki, Kürt kimliğinin devlet tarafından tanındığını göstermez; lakin Kürt kimliğinin kamusal alanda görünürlüğünü artırdığını tespit etmek gerekir. Gerek seçilen milletvekilleri aracılığıyla ve gerekse DP döneminde yaygınlık kazanan yayıncılık faaliyetleri aracılığıyla Kürt sorununun kamusal görünürlüğü artmıştır. Öncelikle CHP'nin liberal politikalar izlemeye başlamasıyla, akabinde DP döneminde basın özgürlüğünün genişlemesiyle, Kürtler yeniden yayıncılık faaliyetine girişmişlerdir. *Dicle Kaynağı, İleri Yurt, Şark Mecmuası, Şark Postası* gibi gazeteler bu dönemde çıkarılmaya başlanır (Bu gazetelerin en önemlilerinden biri *Şark Postası* gazetesidir. Örneğin, Yusuf Azizoğlu ve Mustafa Ekinci gibi vekillerin İstanbul ve Ankara gazetelerinde çıkan Doğu içerikli yazılara, bu gazetede basılan yazılarıyla cevap vermişlerdir). Gazetelerde, genel olarak, Doğu'nun geri kalmışlığı meselesi ve Kürdistan'da geçmişte yaşanan acılar ele alınmıştır. Bu gazetelerin birçoğunda aktif olarak yer alan Musa Anter hatıralarında, konuyla ilgili olarak, "DP'yi tuttuğumuz için ne desek serbesttik. CHP'nin yirmi yedi senelik yaptığı zulümleri meydana çıkarttık," demektedir. Tüm bunların, Kürt millî kimliğinin pekişmesinde önemli bir yer teşkil ettiğini ve ortak kimliğe dayalı bir vurguyu dile getirme konusunda önemli roller üstlendiğini de ayrıca belirtmek gerekiyor.

Başbakan'ın Diyarbakırda söylediği nutuk

“Türk milleti daima birdir ve tecezzi kabul etmez bütündür„

"Her parti yersiz bulduğu fikir, kanaat ve icraatı tenkit etmekte en geniş hakka sahiptir. Fakat fikir mücadelesi birbirini yıkmaya yoketmeğe uğraşmak ve boğazlaşmak demek değildir„

Milliyet, 13.04.1951.

49'lar Olayı

"Şarki Anadolu'da yaşayan ve Türkçe ile Farsça'nın karışımından husule gelmiş ayrı bir lehçe arz eden lisanla konuşan ve aslında Türk olmalarına rağmen, kendilerini Kürt olarak tavsif ve tefrik eden zümrenin, müstakil bir Kürt devleti kurmaları mevzûundaki faaliyetleri Cumhuriyet devrine takaddüm eder."
– 49'lar Davası İddiânâmesi'nden

1957 seçimlerinden sonra otoriteryan eğilimleri gittikçe artan DP'nin, Doğu sorununa karşı tahammülsüzlüğü de paralel şekilde artmıştır. 1957'den sonra gelişen ilişkilerde, birkaç önemli kırılma gerçekleşmiştir. Söz konusu olaylar, Kürtlerle DP arasında kurulan ilişkilerin hüsranla sonuçlanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda, bu gelişmeler, 27 Mayıs'ta gerçekleşecek darbenin zeminini de hazırlayıcı niteliktedir. Söz konusu ilk olay, Kürt milliyetçiliğinin ulusal gündem hâline gelmesinde önemli bir vaka olan, Kürt gençlerinin CHP vekili Asım Eren'e cevaben gazetelere gönderdiği bildiridir. Bu minvalde değinilmesi gereken ikinci olay ise Diyarbakır'da çıkarılan *İleri Yurt* gazetesinde yayınlanan bir şiirin yol açtığı *Kımıl Olayı*'dır. Bu olaylara kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Irak'ta, Abdülkerim Kasım önderliğinde 1958'de gerçekleşen darbe, Türkiye'de yankı bulacak olayların fitilini de ateşlemiştir. Zîrâ Kürt milliyetçiliğinin karakteristik özelliklerinden biri de Kürdistan'ın bir bölgesinde gerçekleşen bir olayın, diğer bölgelerde de hızlı biçimde etki göstermesidir. Örneğin, bu dönemde Irak'ta gerçekleşen askerî darbenin, Türkiye'deki Kürtler üzerinde etki yaratması şu şekilde olmuştur. 1946'da Sovyet desteğiyle İran'da kurulan ve kısa süre sonra dağılan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin çözülmesinin ardından Sovyetler'e göçen Mustafa Barzani, askerî darbenin ardından Abdülkerim Kasım tarafından Irak'a davet edilmiştir. Darbe sonrası gelişen olaylardan olumlu etkilenen Kürtler, Irak'ta kurulan yeni rejimi savunmuşlardır. Zîrâ Barzani önderliğindeki Kürtler, Irak'ta yeni yönetimin hazırladığı anayasada, Araplarla birlikte aslî unsur olarak tanımlanıyorlardı. Bu minvalde, Mesut Barzani birlikleri yeni rejimi korumak için bölgede yaşanan ayaklanmaları bastırmada oldukça mahir olmuşlardır. Bu çatışmalarda hayatını kaybedenler arasında Türkmenlerin de bulunması, Türkiye'de yankı uyandırmıştır. Bu meyanda Meclis'te, Adnan Menderes'e, Irak'ta ölen Türkmenlere karşılık Türkiye'de Kürtlere "Mukabele-i bil misil düşünüyor musunuz?" diye soran CHP vekili Asım Eren'in sözleri tepki toplamıştır. Asım Eren'in sözlerine cevaben, çoğu üniversitede okuyan 102 Kürt gencinin imzaladığı bildiri Cumhurbaşkanlığı dâhil birçok devlet kurumuna, yabancı ülke temsilciliklerine ve gazetelere dağıtılır. İmzalayanların ken-

Diyarbakırda bir gazete Kürtçe şiir yayınladı

Gazetedeki bir yazıda da "Millî Hâkimiyet olmazsa Yunan'la Amerikalı'nın farkı ne? Şehidlerimizden özür dileriz„ deniliyor

İLERİ

Sınai tesisler kurmak için şimdilik acele edilmiyecek

Yeni Sabah, 04.09.1959.

dilerini *Türkiye Kürtleri* olarak adlandırmasından olsa gerek, konu kamuoyunda tartışılacak bir mahiyete bürünmüştür.

İkinci vaka ise 1959'da *İleri Yurt* gazetesinde basılan Kürtçe bir şiirle ilgilidir. Musa Anter'in, 31 Ağustos 1959'da *İleri Yurt* gazetesinde yayınlanan yazısında *Kımıl* (Qimil) isimli Kürtçe anonim bir şiire yer vermesi, konunun ulusal düzleme taşınması için yeterli olmuştur. *Cumhuriyet*, *Ulus*, *Akşam* gibi dönemin önde gelen gazeteleri, konuyla yakından ilgilenmiştir. Konunun ulusal boyut alması, Celal Bayar'ın gazetenin yayınlandığı şehrin (Diyarbakır) valisini arayarak bu işlere nasıl izin verdiklerini sormasına kadar uzanmıştır. Söz konusu şiirin içeriğinden öte, Kürtçe yayımlanmış olması sorunun ana kaynağı gibi görünmektedir. Kezâ şiir, doğuda sefalet ve garibanlık içindeki bir kızın ağıtını yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, yazının sonunda yazarın, ağıt yakan kıza yönelik olarak yazdığı son cümle ise şiirin içeriğinden daha çok ilgilenilen diğer yönünü yansıtmaktadır: "Üzülme bacım, seni Kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık".

1959 yılında gerçekleşen iki olay; CHP vekili Asım Eren'in sözlerine karşı bildiri ve *Kımıl Olayı*, tarihe *49'lar Olayı* olarak geçecek davanın, 17 Aralık 1959'da zuhura gelmesiyle sonuçlanmıştır. Aralarında milletvekillerinin de bulunduğu, çoğunluğu üniversite öğrencisi olan 50 kişi (Emin Batu hücrede vefat etmiş ve mahkemede 49 kişi yargılanmıştır) tutuklanarak önce İstanbul'da sonra Ankara'da cezaevinde tutulmuşlardır. Yavuz Çamlıbel'in iddiâsına göre, Celal Bayar, 1959'da MEH'e konu ile ilgili bir rapor hazırlatmıştır. Söz konusu rapora göre, Bakanlar Kurulu'nda tartışılan konu, MEH'in kendi tespit ettiği 50 kişinin tutuklanması kararı ile sonuçlanmıştır. Murat Bardakçı, *Türkiye'de Bugünkü Kürtçülük Fikir ve Cereyanının Doğuşu* başlıklı raporun eline geçtiğini söylemiş ve rapordaki bazı bilgileri gazetedeki köşesinden paylaşmıştır. Kapsamlı olduğu anlaşılan raporda, Kürtçülük faaliyetlerinin nasıl başladığının tarihçesi anlatılıp, sonuç bölümünde ise önerilere yer verilmektedir. Devlet görevlilerinin hazırladığı kendinden önceki raporlarla pek bir farkı olmadığı anlaşılan rapor, devletin Kürtçülük faaliyetleri kar-

şısında alacağı tedbirleri belirlemesi açısından mühimdir. Kezâ cezalandırmaktan başka bir çare öneremeyen rapor, içlerinde iktidar partisi vekillerinin de bulunduğu ve doğrudan MEH'in belirlediği 50 kişi hakkında takibat başlatılmasıyla sonuçlanmıştır. Naci Kutlay'ın *49'lar Dosyası* isimli kitabında belirttiği üzere, 40 kişilik hücre olduğu için 40 kişi tutuklanmış, diğer 10 kişi ise tutuksuz yargılanmıştır. Emin Batu'nun vefatı sonrasında, 49 kişi yargılanmak üzere mahkemeye çıkarılmıştır. Bu sanıklara daha sonra iki kişi daha ilave edilmiş ve sanık sayısı 51 olmuştur.

Davanın mesnetli iddiâlar üzerine kurulmadığı ve politik bir organizasyonun sonucu olduğu, yargılanma sürecinde daha iyi anlaşılmıştır. Kezâ "...ırk mülahazasıyla bölücülük yapmak" ve bu amaçla *örgüt kurmakla* suçlanan kişiler için hazırlanan iddiânâmede suç unsurları olarak sayılanlar, somut yönü zayıf delillerdir. Esasen, bu delillerin birçoğunun birbiriyle ilintilisi de yoktur. Çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bu grubun birbirine yazdığı mektuplar, organize ettikleri piknikler, çektirdikleri fotoğraflar iddiânâmeye delil olarak girmiştir.

Tutuklamaların ardından yaklaşık 6 ay sonra, 27 Mayıs darbesi gerçekleşmiştir. Darbenin gerçekleşmesi ile askerî yargının bakmaya başladığı dava, yaklaşık 8 yıl sonra 1968'de sonuçlanmış; 3 Ocak 1961'de başlayan yargılamalarda, karar 30 Nisan 1964'te, gerekçeli karar ise 24 Eylül 1965 ve 3 Mayıs 1968'de açıklanmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrasında siyasî suçtan hüküm giyen mahkûmlar için af çıkartılmıştır. Bu aftan –diğer siyasî gruplar arasında– en son yararlandırılan *49'lar*, bu süreçte, değişen yönetimin (cuntanın) Kürt politikasını anlama şansına mazhar olmuşlardır. Zîrâ 1960 darbesini gerçekleştirenlerin, Kürt sorununun gündeme gelmesine tepkili oldukları ve bu konunun halli için çözüm yolları aradıkları aşikârdır. Darbenin hemen ardından 485 ağanın tutuklanması ve aralarından 55 DP'li Kürt aşiret reisi ve ailesinin Sivas'a sürülmesi, cuntanın ilk faaliyetlerinden biri olmuştur. Kürtçe köy isimlerinin Türkçeleştirilmesi mevzûu da cuntanın siyasî öngörüsünün çerçevesini çizmektedir. Bunun yanı sıra, bizâtihi askerlerin organize ettiği bir sempozyumda "Kürtlerin aslında Kürt olmadıkları" (!) üzerine yapılan sunumların bilfiil komutanlarca takip edilmesi, konunun bilimsel yönünün (!) de unutulmadığını göstermesi bakımından mühimdir!

49'lar Davası'nda mahkeme, TCK'nın 141 ve 142. maddelerine ve "...ırk mülahazası ile millî duyguları zayıflatmaya matuf cemiyet kurmak" suçundan ve "Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı devletin hâkimiyeti altına koymaya veya devletin birliğini bozmaya veya devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını devlet idaresinden ayırmaya matuf bir fiil işleyen kimse ölüm cezası ile cezalandırılır," diyen 125. maddesine istinaden yargılama yapmıştır. Ne var ki sanıkların Kürt olmaları dı-

"49"lar Orhaniye Askerî Cezaevi'nde. Ayaktakiler (soldan): Şahabettin Septioğlu, Ziya Şerefhanoğlu, Sait Elçi, Muhsin Şavata. Oturanlar (soldan): A. Efem Dolak, Şevket Turan, Halil Demirel.

şında siyasî olarak ortak noktaları olmaması, birbirinden farklı ideolojik ve sosyolojik zeminde olmaları ve sanıklar hakkındaki suçların mesnetsiz olması sebebiyle 3 Ocak 1961'de başlayan yargılamalar, ancak 1968'de sonuçlandırılabilmiştir. Hattâ Yavuz Çamlıbel'in aktardığına göre, davanın sonunda sanıkların birçoğu trajikomik bir biçimde zamanaşımı dolayısıyla beraat etmişlerdir.

Altmışlara Miras

"Doğu'da çok partili hayat insanlara umut getirdi.
Fakat Doğulu'nun su sandığı parlak şey, serap çıkıverdi."
– Mehmet Emin Bozarslan (*Doğu'nun Sorunları*)

14 Mayıs seçimlerini kazanarak iktidar olan DP, Doğu'daki yaşamın normalleşmesine katkı sağlamıştır. Geçmişte yaşanan acı olayların hesabının sorulması, Umumî Müfettişlikler'in kaldırılması, rejim muhalifi olarak görülen Kürtlerin Meclis'e girmesi, kültürel faaliyetler düzenlenmesi, gazeteler çıkartılması, Doğu'da açılan parti teşkilatları bu dönemin en kritik gelişmeleridir. Bu gelişmeler sonunda 1938'den beri suskun halde bulunan –ve bu dönem itibariyle kültürel yönü önde olan bir– Kürt milliyetçiliğinin yeniden filizlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1950'lerde ortaya çıkan iç gelişme-

lerden farklı olarak, Irak'ta gerçekleşen darbe sonrasında Kürtlerin, kurulan yeni rejiminde artan rolleri ve askerî başarıları ile karizmatik bir lidere dönüşen Barzani'nin etkisi dış etkenler olarak sayılabilir.

49'lar Olayı, Kürt siyasî hareketi açısından birçok önemli kırılmayı içermektedir. Zîrâ tutuklanan kişilerin hapishane günlerinde sağcı ve solcu olarak ideolojik bir ikiliğe düşmeleri, ilerleyen yıllarda Kürt siyasî hareketinin çerçevesini çizecektir. Sosyalist fikirlerden etkilenen grup, ideolojik yönünü *ezilen halkların sosyalizmi* olarak kurgularken, diğer cenah ise Kürt kimliğini sabit tutmakla birlikte, kapitalist sistem içinde kalan diğer merkez sağ partilerde siyaset yapmayı tercih etmişlerdir. Hapishane günlerinde gündemdeki konular üzerinden sürdürülen tartışmalarda, Ziya Şerefhanoğlu'nun başını çektiği grup sağcı olarak, Musa Anter'in başını çektiği grup ise solcu olarak anılmıştır. Anter'in aktardığına göre, Kürtçü damgasından sonra komünist damgası yemek istemeyen Ziya Şerefhanoğlu, 49'lar Davası'nın idamla sonuçlanabileceğini öngörmektedir. Ziya Şerefhanoğlu'nun siyasî öngörüsüne göre oluşmuş sağcılığına benzer şekilde, Naci Kutlay da solcuların birçoğunun öz itibariyle sosyalist olmadıklarını dile getirmektedir ve buna *1960 solculuğu* demeyi önermektedir. Bu ayrım suni olsa bile, 1960'larda çoğu siyasette aktif olacak *49'lar* içinde belirginleşen ayrım, ilerleyen yıllarda Kürt siyasî hareketinde baki kalacaktır (Şerafettin Elçi, Ziya Şerefhanoğlu, Ali Karahan, Mehmet Bilgin, Fevzi Kartal, Nurettin Yılmaz 1960'larda vekil olmuşlardır ve içlerinde yaşadıkları bu ayrıma rağmen gazete haberlerinde yaygın olarak *Kürtçü* olarak adlandırılacaklardır).

Daha önceki dönemlerde, önemli ölçüde, isyanlar yoluyla siyasette anılan Kürtler, bu defa siyaset sahnesinde uzun yıllar devam edecek zorlu bir yola çıkacaklardır. Bu bağlamda 1950'ler, Kürt siyaseti açısından bazı yapısal özelliklerin oluşmasına yol açan olaylara mekân olmuştur. Bunların ilki, siyaset serbest olsa bile, devlet zihniyetinin aynı kaldığı ve iktidarlar değişse de, bu zihniyetin değişmediği ya da zaman zaman mutlaka ortaya çıkacağı tespitidir. Zîrâ CHP karşısında destekledikleri ve devletle barışmaları için bir fırsat sunan DP'nin, uzun vadede, CHP'den farklı olmadığını anlamaları bu algıyı güçlendirmiştir. Kısaca, devletin güvenilmez olduğu ve isimler, partiler değişse de Kürt sorunu karşısında zihniyetin aynı kaldığı gerçeğine binâen oluşan algı, ilerleyen yıllarda Kürt siyasî hareketini anlamlandırmak için anahtar kavramlardan biri hâline gelecektir.

1950'lerde etkili olan Kürt siyasetinin ikinci özelliği ise siyaseten tutum ve davranışlar değişmesine rağmen millî kimlik vurgusunun baki kılınmasıdır. Kürt siyasetinin bu özelliği, farklı partilerin içinde olan siyasetçilerin ortak bir bilinçle hareket etmesi yahut davalarına bağlı kalmaları biçiminde açıklanabilir. Ayrıca, Kürt siyasetinin ilerleyen yıllarda artarak devam edecek olan

bu özelliğinin (kültürel değerlere bağlı kalan, ortak tarih, ortak coğrafya vurgusunu önceleyen tutumun), 1950'ler itibarıyla kültürel milliyetçiliğin bir tezâhürü olduğunu ifade etmek mümkündür.

Irak'ta 1958 yılında gerçekleşen askerî darbe sonunda gelişen olayların Türkiye Kürtleri üzerinde etkili olması, Kürt siyaseti ile ilgili bir diğer çıkarım yapmayı salık veriyor. Buna göre, Kürdistan'ın bir bölgesinde gelişen olay, hızlı biçimde diğer bölgelerde yankı getirmektedir. Kürt siyaseti için yapısal bir özellik arz ettiğini düşündüğümüz bu durumun 1950'lerden sonraki onyıllarda da geçerli olduğu birçok kez gözlenmiştir.

Soğuk Savaş'ın Toplumsal, Kültürel ve Günlük Hayatı İnşâ Edilirken...

MEHMET Ö. ALKAN

Sıcak Savaştan Soğuk Savaşa

Her dönemde değişim yaşanır, ancak 1950'li yıllar, dünyayı derinden değiştirecek ve etkisi oldukça uzun sürecek bir 10 yıl olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle başlayan *Soğuk Savaş, sıcak savaştan* çok daha büyük ve ağır bir tahribat yapmıştır. Üstelik bu tahribat özgürlük, demokrasi ve refah adına yaşatılmıştır. Gerçekten de Soğuk Savaş, dünyaya da Türkiye'ye de tahmin edildiğinden, hatta iki dünya savaşından da daha ağır zararlar verdi. Bu sürede ve çoğunlukla bir hiç uğruna milyonlarca insan öldü, öldürüldü, mağdur edildi. İdeolojik gerginlikler, azınlık politikaları, homojenleştirme, milliyetçilik, militarizm ve devletin önlenemez kutsanışı ve *komünizmin* bir öcü ve tehdit olarak gösterilmesi temel hak ve özgürlükleri ağır bir şekilde tahrip etti. Soğuk Savaş yürürlüğe girdiğinde bölgesel savaşlar ve ölümler de *bölgeselleşecekti.* Artık dünya iki *kutuplu* bir hale gelmişti: Bir yanda kapitalizmi simgeleyen ABD ve diğer yanda sosyalizmi simgeleyen SSCB.

Savaş, Türkiye dâhil her yerde nüfus patlamasına yol açacaktı. Savaş sonrası 1945, 1946, 1947 yıllarında doğanlar en kalabalık nesli oluşturuyordu. Avrupa yeniden imar ediliyor, kapitalizm yeniden ve tüketim üzerine inşa edilirken, günlük hayat buna uygun bir şekilde içerik değiştiriyordu. *Hür Dünya* kapitalizm olarak tarif ediliyordu. Hür Dünya için, iki kutuplu dünyanın öcüsü Sovyetler Birliği, yani *Esir Dünya* kutbuydu. İki ekonomik model ve yaşam tarzı yaklaşık 50 yıllık yoğun bir rekabete girecekti. Hür Dünya'nın ülkelerinde her türlü toplumsal öneri, yaklaşım hatta sol, kriminal bir

komünizm olarak algılanacaktı, tersi de Sosyalist Blokta *dejenere kapitalizm* olarak suçlanacak ve Soğuk Savaş'ın bitimine kadar adeta affedilmez bir suç olarak kalacaktı.

Komünizme Karşı Panzehir Olarak Milliyetçilik

Türkiye iki kutuplu dünyada yerini *Hür Dünya*'dan yana seçmiş ve ABD'nin yanında yer almıştı. Türkiye, Demirperde ülkelerine komşu bir tampon, kalkan ve uç jandarma devlet olarak şekillenmeye başlarken, öte yandan günlük hayatıyla da *Hür Dünya*'ya adaptasyonu sağlanacaktı. Adaptasyon bir yandan özendirme diğer yandan ciddi ve ağır bir propaganda ile gerçekleşecekti...

Türkiye'de de hem iki büyük savaş arası dönemde hem de Soğuk Savaş hengâmesi boyunca bir yandan demokratikleşme adı altında gayrimüslimlerin güvenini kazanmak diğer yandan da gayrimüslimlerin yükselen milliyetçiliğin mağdurları haline gelmesi bir paradoks olarak algılanmayacaktı. *Derin Devlet*, 6-7 Eylül gibi olayların da gösterdiği gibi, zaman zaman bu konuda halkı da *azınlıklar* aleyhine tahrik ve teşvik edecekti. Bütün demokrasi nutuklarına rağmen devletin, askerin ve polisin azınlıklara potansiyel bir iç tehlike olarak baktıkları iddia edilebilir mi?

Soğuk Savaş'ın ana mücadele eksenlerinden biri *milliyetçilik* ile *komünizm* arasındaki çatışmanın yaratılmasıdır. Bir ideoloji olarak *milliyetçilik*, *komünizm* için bir panzehir olarak bütün "hür dünya" memleketlerinde teşvik edilen bir ideoloji haline gelmiştir. Muhaliflerin, farklı düşünenlerin "vatana ihanet" ve "bölücülükle" suçlanmaları, birlik bütünlük söylemleri, insanlığı da iğdiş etti. *McCarthyism/McCarthycilik* yalnızca Amerika değil, bütün "hür dünya" ülkelerinde yükselen solu kontrol etmeye ve ezmeye yönelik bir tehdit ve uygulama oldu.

ABD ilişkilerin güçlendirilmesi bağlamında pek çok kişiye burs verecektir. Örneğin Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit bu bursiyerler arasındadır. Demirel ikinci kez 1954-1955 yılları arasında *Eisenhower Fellowship*, Bülent Ecevit ise *Rockeffeller Foundation Fellowship*'le 1957'de Amerika'ya gitmiştir. Alparslan Türkeş ise askeri eğitim almıştır.

Kıta Değiştiren Batı!.. Batılılaşma-Amerikanlaşma

lkinci Dünya Savaşı'na kadar *Batı* deyince akla Avrupa gelirdi. Avrupa ve Avrupa'nın değerleri her zaman medeniyetin ve demokrasinin atıf kaynağı olmuştu. Ama artık Amerika her bakımdan Batı olmuştu. Batı deyince akla, Avrupa değil, Amerika gelecekti. Batı kıta değiştirmişti. Amerika artık kapitalist dünyanın merkezlerinden biriydi. Amerika yeni düzenin, kapitalizmin

de merkezi ve simgesiydi. Hatta o kadar başat bir hale gelecekti ki para birimi dolar bile uluslararası bir değişim birimi olacaktı.

Hür Dünya'nın öncüsü ve lideri ABD uzanabildiği her yerde kendi değerlerini, hayat tarzını ve hâkimiyetini yerleştirmeye çalışacaktı. Faşizmi sıcak savaşta yenen taraflardan biri olan ABD, şimdi komünizmi Soğuk Savaş'ta yenme iddiasındaydı. Amerika'nın kültürü ve tarz-ı hayatı bir ideal bir hayat tarzı olarak pompalanıyordu. Hiç kuşku yok ki savaş biter bitmez Amerika her yerdeydi. Amerika hem yeni Batı hem de merkez olmuştu.

Amerika dünyanın dört bir yanında temsil ettiği kapitalizmi ve kendi kültürünü inşâ etmek için inanılmaz bir organizasyon, para ve propaganda ile mücadele edecekti. "Medeniyet kaynağı" Avrupa bile hem ekonomik hem de kültürel anlamda yüzünü Batı'ya yani Amerika'ya dönecekti. Avrupa'nın kalkınması için ekonomik yardımın yanı sıra, komünizmin yayılmaması için Amerika Avrupa'da üslenecekti.

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Değişen Günlük Hayat...

İki kavram Türkiye açısından Soğuk Savaş'ın özeti olduğu gibi, 1950'li yılların günlük hayatına da damgasını vurdu. Bu kavramlardan biri *Truman Doktrini* diğeri ise *Marshall Planı*'dır. Süt tozu, tereyağı dediğimiz aslında ne idüğü belirsiz sarı –sefil– bir yağ ki sonradan *vita* adıyla günlük hayatımıza 1950'lerde girdi. Benim ilkokul öğrenciliğimde dahi Marshall Yardımı'na bağlı gönderilen süt tozları her sabah güğümlerde suyla karıştırılır, sınıfta sobanın üzerinde kaynamaya bırakılırdı. İkinci teneffüste sınıfa dağıtılırdı.

Truman Doktrini ABD Başkanı Harry Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde, ABD Kongresi'nde yaptığı bir konuşmaya dayanır. Truman konuşmasında ABD'nin uluslararası politikada yeni İstikametine değinmiş ve komünizm tehlikesine karşı, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Sovyetler Birliği tehdidine ve komünizmin yayılmasına karşı desteklenecek olan Türkiye (ve Yunanistan) Ortadoğu'nun Sovyet etkisine girmesini önlemek açısından da önemlidir. Dolayısıyla "Hür Millet-ler", "Hür Dünya'nın güvencesi için Sovyet yayılmasına karşı desteklenmelidir. Böylece Truman ABD'nin yeni uluslararası stratejisini iki kutuplu dünyada Sovyetler Birliği'nin yayılması ve *komünizm* karşıtlığı üzerine kurulduğunu ilan eder. Yeni düşman *komünizm*dir. Komünizmin tehdidi altındaki bütün "hür" milletleri desteklemenin ABD'nin yeni uluslararası politikası olacağını belirtir. Bu konuşma Truman Doktrini olarak adlandırılan doktrinin ana hatlarını çizmiştir. Böylece Türkiye'ye hem maddi yardım yapılacak, hem askerî ve sivil Amerikalı personel gönderilecek hem de Türkiye'den gelen personel ABD'de eğitilecektir.

Bundan sonra devreye ABD Dışişleri Bakanı Marshall girer ve kendi imzasını taşıyan *Marshall Planı*'nı *Truman Doktrini*'ne bağlı olarak açıklar. Önce 12 Temmuz 1947'de ekonomik, sonra da 4 Temmuz 1948'de Marshall Planı çerçevesinde yardım anlaşması imzalanır. Bu yardım anlaşmasının bir maddesi Türkiye'de Amerikan kültürünün yayılması için meşru ve resmî desteği verecektir. İlk anlaşma gibi bu anlaşmanın 7. maddesiyle "Türkiye ve ABD'nin yapılan yardımın amaçları ve ulaşılan başarılar konusunda... geniş yayın yapmanın karşılıklı çıkarlarının gereği olduğunu kabul ettikleri... belirtilmekte ve Türkiye'nin bu tür yayınların yapılması için... her türlü pratik önlemi... alacağı" kaydedilmekteydi.

Truman Doktrini Marshall yardımı Kore Savaşı ve nihayet Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi Amerikan imajının yepyeni bir boyut kazanmasına sebep olacaktır.

Günlük Hayatta Amerikan Propagandası

Türkiye'de Marshall Planı'nın önemini ve amacını vurgulayan radyo yayınları yapılmaya başlamıştır. Özellikle 1950 yılından itibaren propaganda yoğunlaşacaktır. Tam bu sırada yayınlanmaya başlayan *Radyo Haftası* dergisi, bu dönemde Voice of America-Amerika'nın Sesi Radyosu (VOA) Türkçe servisinin yayın saat ve içeriklerini vermesinin yanı sıra Amerika'yı konu

DEMİR PERDE ARKASINA BAKIŞ

Rusların iddiasına göre, yalandan başka her şeyi icat etmiş olan Popov, «Dün akşam çok müstesna bir rüya gördüm.» der.

Komünist: «Aman anlat mucit yoldaş.»

Popov: «Rüyamda uçsuz bucaksız bir merdiven gördüm. Bütün dünyadaki Komünist partisine mensup insanlar bu merdivene tırmanıyorlardı. Her komünistin elinde birer parça tebeşir vardı. Merdivene tırmandıkça her biri elindeki tebeşirle her basamağa işlediği bir günahı yazıyordu.

«İşte ben de hem merdivene tırmanıyor hem de bir taraftan ha biro basamaklara tebeşirle yazıyordum ki birden bire Stalin'in pür telâş merdivenden aşağıya indiğini gördüm. Bu çok acaibime gitti.»

Komünist: «Yani nasıl?»

Popov: «Yoldaş Stalin'e niye merdivenden aşağı indiğini sordum, Stalin de: «Tebeşir yetmedi daha almağa gidiyorum» cevabını verdi.»

«İl Candido» adlı, haftalık İtalyan mecmuasında, Fransız Komünist partisinin başkanı Jacques Duclos'un kötü biten macerası hakkında bir karikatür çıkmıştır.

Bu karikatürde Parisli bir jandarmanın âmirine şu tekmili verdiği görülür:

«... ve işte Duclos'un otomobilinde şunları bulduk: iki sulh kumrusu, bir sulh defteri, bir sulh radyosu ve sulh kurşunları ile dolu bir sulh tabancası.»

Bu hafta Amerika'nın Sesi, size şu programları sunacaktır:

AMERİKANIN SESİ

Amerikanın Sesi halihazırda dinleyicilerine günde iki program sunmaktadır... Sabah ve akşam programları Türkçe konuşan dinleyicilere eğlenceli bir zaman geçirtmek, faydalı bilgiler vermek ve Amerikanın dünya meseleleri hakkındaki görüş ve düşüncelerini tanıtmak gayesiyle hazırlanan Amerikanın Sesi programları, her gün şu saat ve dalga uzunlukları üzerinden dinlenebilir.

SAAT 7.15 — 7.30	SAAT 19.00 — 19.30
31, 41, 48, 49 metre kısa ve 379 m. orta dalga	16,19,25,31 32,41,49,50 m. 222 m. orta dalga
Akşam programını en iyi şekilde	Seyyar Radyo gemisi COURIER
COURIER'den dinleyebilirsiniz.	222 m. orta dalga üzerinden nakil yapmaktadır.

«RADYO HAFTASI» İlâvesi No. 28

AMERİKANIN SESİ

AMERİKANIN SESİ ANKARA ŞUBESİ ELEMANI ŞERİDE PROGRAM TESPİT EDİYOR — Amerikanın Sesi stüdyolarına renk veren kadın mühendisler..

NEW YORK — İlk bakışta hiç te teknik bir kafaya sahip olabilir hissini vermiyen on canlı tipik Amerikan kızı, Amerikanın Sesinde mühendis vazifesini ifa etmekte, işlek kontrol hücrelerinde teçhizatı işlemekte veya banda ve plâğa ses alma vazifesinde çalışmaktadırlar.

Bunların çoğu İkinci Dünya Harbi sıralarında, erkek mühendislerin çok elzem fakat nadir oldukları zaman işe başlamışlardır. Gruptan bir tanesi sabık sahne ve opera sanatkârıdır. Dördü evlenmiş fakat vazifelerine devam etmişlerdir. Hepsi köklü bir yetişme devresi geçirmişlerdir, çünkü vazifeleri icabı her türlü programı idare,

(Devamı arkada)

AMERİKANIN SESİ'Nİ HERKES DİNLER

Radyo Haftası dergisiyle birlikte verilen "Amerika'nın Sesi" eki.

alan makalelerin olduğu *Amerika'nın Sesi, Amerika'nın Sesi'ni Herkes Dinler* adıyla dört sayfalık bir ek vermeye başlar. *Türkiye'de Marşal Planı* adını taşıyan radyo programının dinlenmesinin teşvik edildiği görülmektedir. *Amerika'nın Sesi* özellikle etkisini arttırdığı 1950'lerde günlük hayatın bir parçası haline gelecektir.

1950'li yıllarda Türkiye için adeta bir *Amerikan Resmî Kültürel Yayılma Programı* uygulanmıştır. Daha İkinci Dünya Savaşı sırasında teknolojik gelişmelerin verdiği imkânlar sayesine propaganda faaliyetleri artmış ve dönemin başlıca uluslararası iletişim aracı olarak radyo yayıncılığı Amerika tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır. VOA daha savaş döneminde 1941'de kurulmuştur. 1945-48 arası Türkçe yayınlarına ara vermiştir. VOA için 1947'de National Security Act'ın (Ulusal Güvenlik Yasası'nın) kabul edilmesi Amerikan dış politikasında bir dönüm noktasıdır. Böylece National Security Council (Ulusal Güvenlik Konseyi) kurulmuş ve CIA'de Dışişleri Bakanlığı'nın öncülük ve rehberliğinde psikolojik savaş operasyonlarını yürütme yetkisi verilerek Soğuk Savaş döneminde yürütülecek psikolojik savaş resmîlik kazanmıştır. Ayrıca Smith-Mundt Act (Smith-Mundt Yasası) da "Birleşik Devletler'in dünyada daha anlaşılabilmesini," kültürel propagandasını yeniden canlandırmasını sağlar. Bu yasa ardından VOA yeniden yayına başlar. Böylece etkinliği, 1950'li yıllarda hayli arttıracak, Amerika'nın başlıca resmî kültürel propaganda aracı haline dönüşecektir.

Küçük Amerika Olmak ya da Tophane'de Amerikan Pazarı

Hiç kuşku yok ki, 1950'li yılar aynı zamanda Türkiye'de Amerikanlaşma yıllarıydı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla birlikte Amerika imrenilen bir ülke ve ideal bir kültür olarak günlük hayatta yerini aldı. Sinemadan, basına, hayat tarzından eğitime kadar her alanda etkili oldu. Nasıl olsa siyasette *Cumhuriyetçi* parti (CHP) vardı. Adı *Demokrat* olan parti de 1946'da kurulmuştu. Amerikanlaşma bir siyasi hedef olarak Demokrat Parti'nin hedefleri arasında yer aldı. Örneğin 1957 seçimlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar DP'ye destek veren konuşmalar yapar. Özellikle 20 Ekim'de Taksim'de yaptığı konuşma bu açıdan manidar bir konuşmadır. Şu cümleler o konuşmadan alınmıştır: "Biz memleketimizde Amerikalıların ilerleyişleri seyrini takibe çalışmaktayız. Öyle ümit ediyoruz ki, 30 sene sonra bu mübarek memleket 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır." İstikamet bir kez daha teyit edilmiştir.

1950'li yıllar hem Amerika ile daha yakın ilişkilerin kurulduğu hem de ekonomik ve kültürel olarak *Amerikanlaşmanın* başladığı yıllardı. Özellikle Amerikan malı ürünlerin ve tüketimin de yaygınlaştığı bir dönem oldu.

Amerikan orta sınıfının kültürel tüketimleri olan blue-jean ve coca-cola Türkiye'de önce Amerika'dan gelen mallar olarak üst gelir gurubunun tüketimine girecekti. Tophane'deki *Amerikan Pazarı* bu sırada kuruldu. 1950'li yılların başından itibaren Amerikalı askerler, gümrükten muafiyet nedeniyle çok çeşit ve sayıda Amerikan mallarını beraberinde getirmeye başlarlar. Önce çeşitli dükkânlarda *Amerikan malı* şeklinde görülmeye başlar. Askerlerin getirdikleri bu ikinci el mallar rağbet görünce değerinin çok üzerinde satılmaya başlar. Başta Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'nda dünyaya yaydığı sakız olmak üzere, giyim kuşamdan, konserveye, transistörlü radyodan el fenerine kadar pek çok ürün *Amerikan malı* olarak İstanbul gümrüğünün hemen yanında Tophane'deki dükkânlarda kendisine bir yer bulmaya başlayacaktır. Bu dükkânlar toplu olarak Amerikan Pazarı olarak adlandırılacaktı.

Amerikan Etkisiyle Kurulan Üniversiteler

1950'li yıllarda kurulan iki üniversite de Amerika ile artan ilişkilerin bir sonucudur. Bir yandan nüfusun artışı, diğer yandan şehirleşme teknik insan gücüne olan ihtiyacı arttırırken, yoğunlaşan tarımsal etkinlik ve üretim zirai uzmana olan ihtiyacı arttırır. Bu ihtiyaçlar yükseköğretimde iki üniversitenin kurulmasını hızlandırır. İlki günümüzde Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) olarak öğrenime devam eden ve 1956 yılında Ankara'da Ortadoğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü adıyla kurulmuştur. Diğeri ise Erzurum'da zirai alanda eğitim almış uzmanlar yetiştirmek amacıyla 1957'de kurulan Erzurum Atatürk Üniversitesi'dir. ODTÜ'nün kuruluşu hem İngilizce bilen hem de artan konut ve planlama sorunlarına çözüm bulacak mimarî eğitim alacak uzmanlar yetiştirilmek amacıyla konut ve planlama alanında danışmanlığına başvurulan Charles Abrahams'ın teşvikiyle olmuştur. Ayrıca Amerikan propaganda kuruluşları olan Mutual Security Agancy ve Foreign Operation Administration'ın başkanı ve National Security Council'ün üyesi Harold Stassen'in UNESCO tarafından danışman olarak görevlendirilmesiyle kurulur. Kurum 1957'de hazırlanan bir kanunla üniversiteye çevrilir. Amerika ODTÜ'nün kuruluşunda dolaylı olarak BM ve UNESCO kurumları aracılığıyla yer alırken, 1957'de Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda doğrudan yer alır. International Cooperation Administration, resmî olarak Nebraska Üniversitesi'ni görevlendirerek aktif rol oynamıştır. Marshall yardımı gereği ve DP programı bağlamında Doğu'da tarımsal gelişimi desteklemek için tarım ve hayvancılık alanında eğitim görmüş uzman yetiştirilmesi için harekete geçilmiştir. Amerika'nın tarım çalışmaları ve üretiminde önde gelen Nebraska Eyaleti bu konuda yardımda bulunur. 1954'te çıkan kanunla kurulması kabul edilen Atatürk Üniversi-

tesi, International Cooperation Administration tarafından yürütülen çeşitli uluslararası projelere katılan Nebraska Üniversitesi (University of Nebraska Lincoln, UNL), Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşundan itibaren 13 yıl boyunca bu üniversitenin gelişebilmesi ve kendi kadrolarını kurabilmesi için çalışmalar yürütmüştür.

Günlük Hayatta Değer Çatışması: "Garblılaşmanın Neresindeyiz?"

Nüfus artışı, tarımda makineleşme, nüfusun kırdan kente göçmeye başlaması, gecekondulaşma düzensiz şehirleşme hem maddi hayatı hem de değerleri hızlı bir alt üst oluşa uğratıyordu. Bir yandan şehirdeki geleneksel *cumhuriyet muhafazakârlığı* çökmeye başlıyor ve yeni zenginleşmeye başlayan bir sınıf ortaya çıkıyordu. Öte yandan kırdaki geleneksel değerler de aşınmaya uğruyor, şehre göç edenlerle gecekondu mahallelerinde şehre dâhil olamayan bir kesim yani varoşlar ortaya çıkıyordu. Amerikan kültürünün pompalandığı bu ortam tam bir değerler karmaşasıydı. Yerli kültür ile yabancı kültür Türkiye tarihinde olmadığı kadar 1950'li yıllarda keskin bir şekilde kendini gösteriyordu. *Alaturka* ile *alafranga*nın rekabetinin adeta çatışmaya dönüşmesi bu yıllarda başlar.

Bir yandan milliyetçi sağ yükselirken ve pompalanırken diğer yandan dinci ve muhafazakâr sağ bile gidişattan rahatsızlığını ifade ediyordu. Türkiye'nin en eski tartışması olarak bilinen ve Osmanlı döneminde, Tanzimat ile ortaya çıkan *alafranga alaturka* tartışması yeniden ve bu kez taraftarları daha keskinleşerek bu dönemde ortaya çıkacaktır. İlerleme ile yozlaşma/dekadanlaşma arasındaki tartışmaya Namık Kemal Batı'nın tekniğini almak kültürünü almamak ve Ziya Gökalp ise hars ve medeniyet ayrımı yaparak medeniyet almak harsı almamak şeklindeki usça teliflerle/uzlaştırmalarla ve yapay ayrımlarla üstesinden gelmeye çalışmışlardı. Tek-partili CHP döneminde tek seçenek olarak devlet politikası haline gelmişken, DP döneminde bir Amerikan kültürü işgali şeklinde kendini gösterecekti. İbrahim Kafesoğlu'nun 1957'de yayınlanan *Türkler ve Medeniyet*, Mümtaz Turhan'ın 1958'de yayınlanan *Garblılaşmanın Neresindeyiz?* adlı eserleri muhafazakâr sağın Batılılaşma konusunda duyduğu kaygının dışa vurumudur. Eşref Edip ve *Sebilürreşad* ise dinci sağın tepkisini doruklara çıkarmıştır. Tarık Zafer Tunaya bu dönemde iki akım gözlemler. *Bütüncüler* adını verdiği birinci gruba giren *Türk Düşüncesi* dergisine göre Batılılaşma "Türk devriminin batı kalıbına dökülmesidir." Böylelikle Doğu ve Batı'nın madde ve manasından bir sentez oluşturulabilir. Yine aynı guruba giren *Forum* ise, "...modern ve demokratik bir idarenin kurulması" şeklinde Batılılaşmayı açıklar.

"Altın Yıllar" ve Yeni Ev Eşyaları

1950-1953 yılları arasında ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemi yaşandı. Bu dönemde elverişli hava koşulları ve tarıma açılan yeni alanlar sayesinde tarımsal üretim artmıştı. Öte yandan Kore Savaşı nedeniyle dünya piyasalarında tarımsal ürünlere yönelik bir talep ortaya çıkmıştı. Üstelik İkinci Dünya Savaşı nedeniyle hazinede döviz ve altın birikimi vardı. Buna 1950 sonrası ihracat gelirleri de eklenince Türkiye bir "bolluklar ülkesi"ne dönüşmüştü. "Altın yıllar" 1954 yılında DP'ye ikinci zaferini kazandırdı.

DP köylünün *Yeni Harman* sigarası içeceğini söylemişti. O dönem için pahalı bir sigaraydı. Gerçi yeni harman olmasa bile *Köylü* sigarasını bırakıp, *Bafra* sigarasına terfi edebilecek bir ekonomik refah da sağlanmıştı. Günlük hayata yansıyan refah tüketimi arttırdı. Alım gücünün artması tüketimi her bakımdan kamçılamaya başladı. Yeni teknolojinin orta sınıf evlere kadar girmeye başlaması bu sıralarda oldu.

Tek-parti dönemi tutumluluğun *kanaatkârlığın*, yerli malı haftası gibi içe kapalı bir ekonomiyi simgeleyen davranışların teşvik edildiği bir günlük yaşam tasarlamıştı. Hâlbuki DP döneminde tüketim sınırsız bir şekilde teşvik edilmeye başlandı. Dayanıklı tüketim malı lafı da günlük dile o sıralarda girdi. Artık orta sınıf için buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi, elektrikli ütü, radyo... evlerin başlıca mobilyası olmaya başlıyordu. Önceleri başta Amerika ve Avrupa ülkeleri olmak üzere Batı'dan ithal edilen bu ev aletleri evlerin başköşesindeki yerlerini alıyordu. Bu dönemde başlıca eğlence araçlarından biri radyo oldu ve hızla yayıldı. Özellikle 33 devirli taş-plak çalan gramofon revaçtaydı. Hele elle kurmak yerine elektrikle çalışan gramofon komşulara hava atmak için birebirdi. Kilerdeki telli dolaplar yerine buzdolabı, önce üst gelir grubunun sonra orta gelir grubunun dayanıklı tüketim malları arasına girdi. Şimdilerde unutulmuş olan bir marka o dönemde neredeyse buzdolabının adı olmuştu. Amerikan malı *Frigidare* evlerin başköşesinde komşudan gelen emanet etlerin bile saklandığı, üzerine dantellerin örtüldüğü bir mobilya olmuştu. Üzerine dantel örtülerek mobilya haline gelen yalnızca buzdolabı değildi. Radyo ve gramofon da ve özellikle hâlâ üst gelir grubuna hitap eden telefon bunlar arasındaydı. Telefon da günlük yaşama girmekle birlikte az sayıda evde bulunan bir iletişim aracıydı ve ayrıcalıktı. 1950'li yıllarda en büyük şehir İstanbul'da telefon numaraları hala 5 haneliydi. *Singer* dikiş makinesi de bu yılların önemli markalarından biri olarak karşımıza çıkar. Üstelik *Singer*'in 100. yılını kutlaması tüketim açısından bir cazibe yaratır. Ev kadınlarının başlıca tercihlerinden, yeni evlenecek kızların ise gözde çeyiz parçalarından biri olur. Şaşırtıcı hızla artan *Singer* dikiş makinesi kullanımı, Singer Şirketi'nin Türkiye'de 1959 yılında

bir fabrika kurması için yatırım yapma kararı almasına sebep olacak, fabrika 2004 yılında kapanacaktır. Asıl önemli olay dayanıklı tüketim malları konusunda rakipsiz bir markanın *Arçelik*'in yerli piyasaya girmesidir. Koç grubunun kurduğu fabrikalarla buzdolabı ve çamaşır makinesi başta olmak üzere dayanıklı tüketim malları konusunda *Arçelik* işe el koymuş ve 1958 yılında buzdolabı, 1959 yılında da çamaşır makinesi üreterek iç pazarın rakipsiz tek hâkimi durumuna gelmiştir.

BEYAZ — CANLI KIRMIZI — MUZ RENGİ

SABIRSIZLIKLA BEKLENEN BEYAZ-CANLI KIRMIZI-MUZ RENGİ HAKİKİ RENKTE OTOMATİK TELEFONLARIMIZ GELMİŞTİR. SAYIN MÜŞTERİLERİMİZE ARZEDERİZ!

UMUMİ SATIŞ YERİ: ALİ SAİT ÖNER
Galata, Bankalar Caddesi
Uzun Han № 71 Tel: 42525

Akşam, 27.07.1950.

Yeme-İçme ve Naylon Kültürü...

Türkiye'de tereyağı ile zeytinyağı yerine en çok tüketilen bitkisel margarinler 1950'li yıllarda günlük hayata ve mutfaklara girdi. *Vita* 1950'den itibaren ve Unilever firmasının bir markası olarak, *Sana* ise 1953 yılında Bakırköy'de fabrikasını kurdu. Her iki marka da hâlâ Türkiye'nin en eski *margarin* markası olarak devam ediyor.

Likör de 1950'lerin Batılılaşması sırasında dini bayramlarda ikram edilen alkollü içecek olarak günlük hayata dâhil oldu. *Hayat* dergisinde (4 Mart 1960) olduğu gibi "Cemiyet hayatının yeni trendi: Likör İkramları" şeklinde haberleri ve reklamları yapıldı.

Sigara cemiyet hayatının ayrılmaz parçasıdır. Artık yalnızca erkeklerin içtiği, kötü kadınların tercih ettiği bir alışkanlık değildir. Şehirli kadınların da nazik ve narin hanımların da tercihidir. Kadınların uzun ağızlıklarıyla içtikleri sigara doktorların bile tavsiye ettiği bir alışkanlık olacaktır.

Süt tozu kavramı Marshall –Amerikan– Yardımı'nın bir parçası olarak ilkokullardan başlayarak günlük hayata girer. Kolalı içecekler ve gazoz bu sıralarda yaygınlaşmaya başlayacak... Coca Cola Fabrikası'nın 1950'li yılların sonunda kurulmasına karar verilecek ve 1964 yılında da açılacaktı.

Ünlü Alman iktisatçı Schumpeter'in dediği gibi tarihsel olarak yalnızca İngiliz kraliçelerinin giyebileceği ipek çorapların muadili olarak bütün kadınların giyebileceği naylon çorap bu dönemde icat edilmiştir. Naylon çorap bütün gelir gruplarına satılabilecek bir maliyetle üretilir. Giyim kuşamda *naylon* yaygınlaştı. Naylon çorap önce üst sınıfın sonra da orta sınıfın giyim aracı oldu. Daha da ilginci erkeklerde yaygınlaşan naylon gömlekti. Rahatlığı, kolay yıkanması, ütü istememesi gibi nedenlerle tercih ediliyordu, sağlıksız olduğu sonradan anlaşıldı.

Yollar ve Arabalar

DP, demiryolu yerine karayoluna önem verir, bunun sonucunda hızlı bir şekilde hem yeni yol yapımı hem de var olan yolların ıslahı başlar. DP'nin karayolu politikası iç pazarı geliştirmek üzerine kuruludur. Bir anda millî pazarı karayolu ile oluşturma projesi arabaya olan rağbeti arttırmıştı. Daha doğrusu motorlu taşıtların her türü önem kazandı. Hatta köylerdeki traktör, göçün de sebeplerinden biri olacaktır.

Karayolu politikası araba ithalini ve tüketimini de arttırır. Bu nedenle 1950'de 13.500 olan araba sayısı 1970'de 150 bine ulaşmıştır. 1950'de yaklaşık 50 bin km'lik yolun yalnızca 1.500 km'si asfalttır. DP demiryolundan ziyade karayolu yapımı ile liman yapımına önem vermiştir.

1950-1954 yılları arasındaki ekonomik açıdan *Altın Yıllar*'ın günlük yaşama hediye ettiği arabalar ilginçtir. Ekonomik refahın artmasıyla birlikte bir anda Amerika'dan ithal arabalar İstanbul sokaklarında görülmeye başlanır ve ekonomik refahın sürdüğü 1954 yılına kadar her sene ithal edilmeye devam eder. Ancak 1955'te başlayan ekonomik kriz nedeniyle ithalata son verilir. Dolayısıyla 1980'li yıllara kadar Türkiye'deki en yaygın Amerikan markalı arabalar 1951, 1952, 1953 model Amerikan arabalardır. 2000'li yılların başına kadar kaptıkaçtı ve dolmuş olarak kullanılacaklardır. Dolayıyla Amerikan arabası 1950'li yılların günlük hayatının bir parçası haline gelecektir. Araba kültürün bir parçası haline gelmeye başladı, hafta sonu gezileri ile şehir dışına çıkmak, sayfiyeye gitmek gibi.

Hava yolu da bu dönemde gelişecek ve turizm konusunda katkı yapacaktır. İlk kez kapsamlı bir turizm politikası bu dönemde görülür. Dolayısıyla günlük hayatın bir parçası olarak turist ortaya çıkar. Turistin ortaya çıkması hem esnafı hem de yatırımları hareketlendirecektir.

Turizm de bu arada uluslararası entegrasyona bağlı olarak gelişir. Dışa açılan Türkiye kendisini turizm alanında da tanıtmaya başlar. Bir yandan turizm diğer yandan da İzmir Fuarı bu dışarıya açılmanın simgesi haline gelecektir.

Önce Turizm Genel Müdürlüğü kurulur, 1957 yılında ise ilk kez Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı kabineye katılacaktır. Turizmin gelişmekte olduğu bir ortamda Türkiye Turizm Kurumu tarafından yayınlanan Türkiye'nin ilk turizm ve seyahat mecmuası *Panorama* yayınlanır.

Basın Tiraj Artışı ve Matbuat Dünyasında Hareketlenme

Demiryolunun yerine karayoluna önem verilmeye ve yatırım yapılmaya başlanması, devlet teşvikleri, artan araç sayısı gecikmiş *millî pazarın* oluşmaya başlaması, siyasetin göreli demokratikleşmesi basın konusunda da ciddi bir gelişmeye ve talebe yol açtı. Eskiden demiryolu ağı ile yayınlanışından neredeyse 1 hafta 10 gün sonra uzak şehir ve kasabalara ulaşan gazeteler, karayolları sayesinde daha hızlı ulaşmakta ve tirajı da artmaktadır. 1949'da 150.000 olan basının tirajının İlk kez 1950'li yıllarda 500.000'e ulaştığı görülür. Hem göreli demokratikleşmenin hem de karayolu politikasının kültürel dolaşımı da hızlandırdığının açık bir kanıtıdır. Yeni gazeteler basın hayatına katılır. Habib Edib Törehan'ın sahibi olduğu *Yeni İstanbul* 1950'de Batı tarzı bir gazete olarak yayın hayatına hızlı bir giriş yapar. 1951'de ise Mithat Perin'in sahipliğinde *İstanbul Expres*, 1955'te *Tercüman* yayın hayatına başlayacaktır. *Yeni Sabah, Akşam, Milliyet, Hürriyet* gibi gazeteler modern baskı tekniklikleri uygulamaya başlar. *Ulus* CHP mallarına el koyma yasasıyla matbaası elden gidince kapanır. Yerine çıkarılmaya çalışılan *Halkçı* birçok kovuşturmaya uğrar. Çeşitlenen günlük hayat ve kültür gibi gazetelerin de içeriği zenginleşmeye, baskı kalitesi artmaya başlar. Tiraj bir rekabet halini alır. Reklamlar öne çıkmaya başlar. Basının kabuk ve içerik değiştirdiği bu dönem eski ve yeni gazeteci kuşağının birlikte çalıştığı yıllardır. 1908'de II. Meşrutiyet'te basına girmiş olan bir kuşak 1950'li yıllara damgasını vururken, 1950'li yıllarda basında görünmeye başlayan kuşak da neredeyse izleyen 50 yıla damgasını vuracaktı. Örneğin II. Meşrutiyet döneminde gazeteciliğe başlayan Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Emin Yalman ve Şükrü Baban gibi gazeteciler 1950'li yılların etkili fıkra veya başyazarlarıydı. Bu dönemde basında görünmeye başlayan yeni kalemler ise izleyen yıllara damgasını vuracak olan Çetin Altan, Altan Öymen, İlhan Selçuk, Metin Toker, Turhan Selçuk, Oktay Akbal, Burhan Arpad, Mehmed Kemal, Emil Galip Sandalcı, Sadun Tanju... bunlar arasındaydı. Bu dönemde Burhan Felek, Ref'i Cevat Ulunay, Peyami Safa, Burhan Belge, Vâlâ Nureddin, Cihad Baban, Mümtaz Faik Fenik gibi yazarlar hâlâ kamuoyu oluşturmakta etkili isimlerdir.

Bu dönemde matbuat âlemi de canlanır. *Varlık, Yeditepe, Yeni Ufuklar, Ataç, Pazar Postası, Hisar, Seçilmiş Hikâyeler* gibi dergiler edebiyata canlılık

1950'li yıllarda *Milliyet* gazetesi matbaasını izleyen bir grup vatandaş.
(Kaynak: https://www.pinterest.com/radikalgazetesi/galeri/)

getirir. Daha önce kurulmuş olan Remzi, Kanaat, Hilmi, Varlık gibi yayınevlerinin yanı sıra 1950'de Yeditepe, 1957'de Altın Kitaplar ve Arkın Yayınevi 1959'da DE Yayınevi kurulur. Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Samim Kocagöz, Kemal Tahir, Şevket Süreyya Aydemir, Mahmut Makal, Talip Apaydın bu dönemde yetişen ve ürün veren isimlerdir. Aziz Nesin Düşün Yayınevini bu dönemde kurar ve Kemal Tahir'in kitaplarını basar. Çocuk kitapları gelişir, özellikle Doğan Kardeş Yayınları bu bağamda zikredilmelidir. Ofset ve Tiftruk baskı teknikleri kitapların albenisini arttırır, böylece sanat kitaplarının basımı artar.

Dergiler

Daha 1942 yılında Amerikan propagandasının bir parçası olarak *Hollywood Dünyası Dergisi* yayın hayatına girmiştir. Dergide yer alan haber, fotoğraf ve yazılar Amerikan sinemasına yani Hollywood'a dairdir. Artık Amerikan filmleri ve artistleri Türkiye'nin yakından tanıdığı insanlar haline gelecektir. 1950'li yılların dergileri okuyucu ile yeni bir diyalog kurmaya çalışan, Batı ve

özellikle Amerikan kültür merkezli, renkli, daha çok Hollywood haberleri ve sanatçıların hayatını aktaran, uluslararası ilişkiler konusunda çevirilerin yer aldığı dergiler Amerikan tarzı hayatı öne çıkarıp anlatırlar.

Yayın hayatı kısa olan siyasi magazin dergilerinden biri *Avare* adıyla 1955'te "Cumartesi Günleri Çıkar Siyasi Haftalık Mecmua" sloganıyla yayınlanır. Aynı yıl yine siyasi mecmua şiarıyla *Ayda Bir* yayınlanır. Magazinin yanı sıra güzellik, bakım, kadın-erkek ilişkileri ve moda gibi konulara değinen döneminin dergiciliğinde vurucu bir etki yapan parapsikolojik hikâyeler, tarihi yazı dizileri ve özellikle televizyonu konu alan teknolojik gelişme haberlerinden oluşan zengin bir içeriğe sahiptir.

Cennet, Güzel Kadınlar Magazini, Cennet Bahçesi ve *Cennet Kuşu* isimleriyle birbirlerini takip eden tarihlerde yayınlanan aynı yayınevine ait dergilerden başka, *Magazin, Gala Magazin, Salon, Yeni Venüs...* gibi isimlerle çeşitli dergiler yayınlanır. Dergiler aynı haberleri ilginç ifade farklılıklarıyla verirler. Mesela *Hafta*, Amerikalı denizcilerin Türkiye'ye gelişini dilenciler, işportacılar ve meraklı çocuklar yüzünden rezil olduk imajımız zedelendi gibi bir kaygıyla verirken, *Resimli Hayat* aynı haberi *Coniler İstanbul'da* başlığıyla yayınlar.

Resimli Hayat 1952'de yayınlanır ve bir süre sonra yayın hayatına haftalık olarak devam etme kararı aldığı sıralarda en uzun süreli dergilerden *Hayat* dergisi yayınlanmaya başlar, ancak *Hayat* 11 sayı yayınlandıktan sonra 6 ay yayınına ara verir. Zira baskı tekniğinin gerektirdiği kalitede kâğıdı tükenmiştir. İzmit Selüloz Fabrikası'nda *Hayat*'ın ihtiyaç duyduğu türden kâğıt üretilmeye başlanınca tekrar yayınlanmaya başlar. Bu Batı tarzı dergi olma gayreti içeriğe de aynen yansıyacaktır.

Hayat dergisinden sonra en uzun süre yayınlanan dergilerden biri *Hafta*'dır. 1949'dan 1957 yılına kadar aralıksız yayınlanan *Hafta*, 1959'da kapanır. Çok zengin bir içeriğe sahiptir. Hollywood, Türkiye sineması, Hollywood'dan haberler, kadın, güzellik, makyaj, bakım, kadın-erkek ilişkileri güncel siyasi haberler derginin yer ayırdığı konular arasındadır.

İlk magazin dergilerinden biri de *Her Hafta* ve *İnci*'dir. Yine o dönemde *Manolya* adıyla bir dergi çıkar ki yazı kadrosuyla dikkat çeker. Kadrosundaki isimler arasında Refik Halid Karay, Ref'i Cevat Ulunay, Orhan Kemal ve Yaşar Kemal gibi edebiyat dünyasının önemli isimleri vardır. Dergide İstanbul'un gece hayatı ve dedikodu haberlerine ayrılmış olan bölümlerin yanı sıra diğer dergilerden farklı olarak haberlerinde kadın oyuncular kadar erkek oyuncu ve yönetmenlere de yer verilmiştir. *Manolya*'nın getirdiği ilginç *yeniliklerden (!)* biri kupon toplama yoluyla okuyucularına düzenlediği ikramiyeli çekilişlere katılma hakkı vermesidir.

Aynı dönemde yayınlanan ve kadrosundaki Aziz Nesin, C. Cahit Cem ve

Halit Kıvanç gibi isimlerin bulunduğu *Radar* dönemin iç ve dış gelişmelerine önem verir.

Pazar dergisi güzellik yarışmaları düzenlemesiyle ünlenir. *Posta* dergisinde de parapsikolojik hikâyelerin yanı sıra, fal ve falcılığa dair yazılar yer alır. *Resimli Radyo Dünyası* 1950 yılında yayınlanmaya başlar. 1953'te *Radyo Âlemi* yayınlanır. *Radyo Haftası* da benzer bir içeriğe sahiptir.

Radyo Haftası Amerika'nın Sesi'ni Herkes Dinler ilavesiyle *VOA Türkçe* neşriyatının yayınlarına özel yer ayırır. İlavede; VOA Türkçe neşriyatının radyo yayın saatleri programı ayrıntısıyla verilir. Ayrıca Türk Amerikan ilişkileri, Amerika'yı anlatan makaleler, Marshall Yardımı ile ilgili bilgiler, "komünist" ülkelerdeki yaşamı alaya alan fıkralar, Amerika'yı ve Amerikan hayatını ve sistemini konu alan soru cevap şeklindeki diyaloglara yer verilmiştir.

Mizah dergiciliği atılım yapar. 1952'de yeniden yayınlanmaya başlayan *Akbaba* dışında *Tef, Kırkbirbuçuk, Dolmuş, Taş, Karikatür* gibi dergiler ortaya çıkar. Karikatürde Turhan Selçuk, Nehar Tüblek, Altan Erbulak, Semih Balcıolu, Bedri Koraman, Oğuz Aral, Suat Yalaz bu dönemde ortaya çıkar. Mizahta Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz ve Bülent Oran bu dönemde çıkar. Orhan Kemal ve Haldun Taner mizaha yönelirler. Bu isimler de 1950'li yılarda ortaya çıkan ve izleyen 50 yıla damgasını vuracak isimlerdir.

Fikir dergiciliğinde *Forum* dergisinin (Turhan Feyzioğlu, Aydın Yalçın) entelektüel hayata hâkim olduğu bir dönemdir. Çift meclis, anayasa mahkemesi, üniversite özerkliği ve planlama gibi konular izleyen döneme damgasını vuracaktı. *Yeni Türk Düşüncesi*, *Akis* gibi dergiler dikkat çeker.

Günlük Hayatın Sineması

Türkiye'de sinemanın tarihi eskiye gitmekle birlikte modern anlamda sinemanın günlük hayata girişi 1950'li yıllarla başlar. Hatta kimi sinema tarihçileri 1940'ların sonuna kadar Türkiye sinema tarihini –Muhsin Ertuğrul'un simgelediği– *Tiyatrocular Dönemi* olarak adlandırırlar. 1950 senesine girerken bu dönem kapanacak ve *Geçiş Dönemi* olarak adlandırılan dönemden sonra *Sinemacılar Dönemi* başlayacaktır. Birçok sinema tarihçisi Türkiye sinemasını 1950'lı yıllarla başlatır. 1952 yılı *Kanun Namına* filmiyle *Sinemacılar Dönemi*'nin başladığı kabul edilir. Bu açıdan Ömer Lütfi Akad'ın özel bir yeri vardır. 1949 yılında çektiği *Vurun Kahpeye* filmi, ama asıl 1952'deki *Kanun Namına* filmi bir dönüm noktası olur... Akad'ın yanı sıra, Metin Erksan, Atıf Yılmaz Batıbeki, Osman Fahir Seden, Memduh Ün, Orhan Elmas bu dönemin izleyen 50 yıla damgasını vuracak yönetmenleriydi. Tiyatro dışından gelen yeni bir sinemacı ve sanatçı kuşağı bu dönemde yetişmeye başlar. Sonku, Ayanoğlu, Tedü, Dilligil bunlar arasındadır. ... Örneğin 1951 yı-

lında *Yıldız* dergisinin düzenlediği yarışmada Belgin Doruk ve Ayhan Işık birinci olunca Türkiye sinemada aradığı ikiliyi, başrol oyuncularını ve jönü bulmuş olur. Böylece Hollywood'un benzerleri Türkiye sinemasında görülür. *Küçük Hanımefendi* Belgin Doruk, Audry Hepburn'ün yerli muadili gibi sunulur. Çekilen film sayısında bir anda ciddi artışlar olduğu gibi Türkiye sineması gerçek anlamda film sanatçıları kazanacaktır. Piyasa romanlarının sinemaya uyarlanması ve ünlü edebiyatçıların takma isimlerle yazdıkları senaryolar sinemaya olan ilgiyi arttırır. Polisiye edebiyat gibi polisiye filmleri de rağbet görür. Hiç kuşku yok ki yaşanan siyasal ve toplumsal olaylarla sanat arasında doğrudan bir ilişki var. Komünizme karşı milliyetçiliği teşvik eden tarihi filmler, Kore Savaşı'nın ve Kıbrıs olaylarının Kore ve Kıbrıs konulu kahramanlık filmlerinin yanı sıra Kurtuluş Savaşı konulu kahramanlık filmlerinin teşvik edildiği gözlenir.

1950'li yıllarda Amerika'nın yükselişi ile birlikte Hollywood sinemasının pahalı yapımları Türkiye'deki sinema salonlarında izleyicilerle buluşmaya başlar. Hollywood'un yatırım yaptığı filmlerin başında *Ben Hur* gibi *Spartaküs* gibi *Roma'nın Yükseliş ve Düşüşü* gibi pahalı tarihi yapımlar dikkat çeker. Aynı dönemde Türkiye'de komünizme karşı milliyetçiliği besleyen ve körükleyen tarihi filmler çekilmeye başlar. Özellikle İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü yaklaşırken tarihi filmlerin çekimindeki artış ciddi bir şekilde dikkat çeker. Bu filmlere Kore Harbi'ni konu alan kahramanlık filmleri de eklenir. Bu dönemde çekilen tarihi filmler arasında 1951'de Vedat Ar'ın *Üçüncü Selim'in Gözdesi* ve *Lale Devri*, Aydın Arakon'un *İstanbul'un Fethi* ve *Vatan İçin*, Kenç'in *Kendini Kurtaran Şehir*, Arıburnu'nun *Yüzbaşı Tahsin*, Demirağ'ın *Ya İstiklal ya Ölüm*, Artemel'in *Vatan ve Namık Kemal*, Münir Hayri Egeli'nin *Cem Sultan*, Gelenbevi'nin *Barbaros Hayreddin Paşa*, Mehmet Muhtar'ın *Ankara Casusu*... Çekilen filmler arasında Kurtuluş Savaşı filmleri de dikkat çekicidir. Meselâ *Yüzbaşı Tahsin*, *Vatan İçin*, *Kendini Kurtaran Şehir*, *Ege Kahramanları* bu türden filmlerdendi. Türkiye'nin NATO'ya girmek için Kore'ye asker göndermesi akıl alır gibi değildir. Ancak Kore Savaşı çekilen filmler için de malzeme olacaktır. Meselâ Seyfi Havaeri'nin *Kore'de Türk Kahramanları*, Bengü'nün *Kore'de Türk Süngüsü*, Kenan Erginsoy'un *Mehmetçik Kore'de* ve yine Bengü'nün *Dokunulmaz Bu Aslan*'a Kore filmleri furyasının bir paçasıdır.

1952'de Egeli'nin *Yavuz Sultan Selim* ve *Yeniçeri Hasan*, 1953'te Ayanoğlu'nun *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, Tedü'nün *Cinci Hoca*, Egeli'nin *Yıldırım Beyazıt* ve *Timurlenk* gibi filmleri ve tabii ki Arakon'un İstanbul'un *Fethin 500. Yıldönümü*'nün uyandırdığı ilginin katkısını da unutmamak lâzım. 1950'lerin sonuna doğru tarihi filmler furyası azalmadan devam eder. Saydam'ım *Bu Vatan Kimindir* ve *Şahinler Diyarı* gibi filmleriyle, Kafadar'ın *İstik-*

lal Uğruna filmi 1958'de çekilir. 1959'da Kıbrıs Filmleri arasında Hançer'in çektiği *Kıbrıs'ın Belası Kızıl Eoka*, Behlül Dal'ın çektiği *Kıbrıs Şehitleri* bunlar arasındadır. Kurtuluş Savaşı filmleri de yeniden artar. Batıbeki'nin *Bu Vatanın Çocukları*, Seden'in *Düşman Yolları Kesti*, Saydam'ım *Kalpaklılar*, Nusret Eraslan'ın *O'nun Süvarisi*, ve O. Nuri Ergün'ün *İzmir Ateşler İçinde* 1950'lerin sonuna doğru çekilen filmler arasındadır.

Muhsin Ertuğrul tarafından 1953'te *Halıcı Kız* adıyla çekilen ilk renkli film fiyaskoyla sonuçlanır. Ancak 1954'te İpar *Salgın-Bir Şehrin Hikâyesi*'ni renkli olarak çeker ve başarı sağlar.

1950'li yıllar hızlı toplumsal değişim ve göreli demokrasi ortamında toplumsal içerikli eleştirel filmlerin ortaya çıkmasına da vesile olur. 1958'de Batıbeki'nin çektiği *Bir Şoförün Gizli Defteri* sınıfsal sıçrama yapmayı hayal edenlerin hayal kırıklığını anlatan en iyi filmlerden biri olur.

Köyden kente artan göç ve hızlı şehirleşmenin yol açtığı varoşlardaki sefil hayat da filmlere konu olmaya başlar. Gerçi başlangıçta çekilen filmlerde köy ve kent hayatının çelişkisi sosyolojik bir analizden ziyade dekor olarak kullanılmakla birlikte eleştirel boyutu olan filmler de çekilmektedir. Mesela Mehmet Muhtar'ın And Film adına 1950'de çektiği ilk filmi *İstanbul Geceleri* bunlardan biridir. Filmde köyden şehre gelişin hüsranla sonuçlanan hikâyesi anlatılır. Köylü Şaban'ın şehirde yitip gidişi konu edilir. Daha 1950 yılı başında *şehir* tehlikeli bir yer olarak gösterilir taşraya. Köylü Recep ve Şaban adlı iki kafadarın tesadüfen bindikleri bir tren yolculuğu sonucu İstanbul'a gelmeleri ve İstanbul'un gece hayatında birinin ölüp gitmesiyle sonuçlanan bir trajedidir karşı karşıya kaldıkları. Lütfi Ömer Akad'ın Kemal Film adına 1953'te çektiği *Öldüren Şehir* de şehrin varoşlarında yaşayanların şehir yaşamına girmesinin imkânsızlığı üzerine bir tragedya olarak çekilmiştir.

Türk Sanat Müziğinin icadı, gazino kültürünün gelişmesi, radyonun yaygınlaşması gazino starlarını da öne çıkarır. Hiç kuşku yok ki Zeki Müren yeni kuşak starların sembolü halindedir. 1954 yılında Zeki Müren'in Cahide Sonku ile oynadığı *Beklenen Şarkı* filmi şarkılı filmlerin de başlangıcı oldu. 1956'da Seden'in çektiği ve Müren'in başrolünü oynadığı *Berduş*, Özkonuk'un *Kâtibim*, Akad'ın *Kalbimin Şarkısı*, 1958'de Seden'in çektiği Müren'in oynadığı şarkılı film *Altın Kafes* aynı türün gişe yapan filmleri oldular. *Beklenen Şarkı* birçok bakımdan ilginç bir film olarak 1950'lerin günlük hayatına damga vurmuştur. Zeki Müren'in kendi adı ve soyadıyla oynadığı bir roldür. Gururlu ve yetenekli ve fakat hor görülen, küçümsenen bir ses sanatkârı olan Zeki'nin yükseliş öyküsüdür. Şehirli fakat yoksul bir delikanlının *cemiyete* giriş hikâyesidir.

İsmet Özel, Attila İlhan'ı tanımlarken "Modernleşmenin sokaktaki insana yansıyan ideolojisiyle hesaplaşan şiirin gizli öncüsü" olarak tanımlar. Günlük hayatın şiir dizelerine yansıdığı sıradan kadınların şiir dizelerinde efsaneleştiği yıllar haline gelir. İkinci Yeni günlük hayatın önemini vurgulayan unutulmaz örnekler verir. *Üvercinka* 1958'de yayınlanır, yayınlandığı andan itibaren 1950'lerin en çok konuşulan eserlerinden biri olur. Sezai Karakoç *Körfez*'i 1959'da, Turgut Uyar *Dünyanın En Güzel Arabistanı*'nı Edip Cansever *Petrol*'ü 1959'da, Ece Ayhan *Kınar Hanım'ım Denizleri*'ni, Ülkü Tamer *Soğuk Otların Altında*'yı 1959'da yayınlar.

Mahmut Makal'ın *Bizim Köy*'ü 1950'de yayınlaması tesadüf değildir. Göç edebiyatı da etkileyecek köy kökenli yazarların başlattığı, popülist yanı ağır basan bir gerçekçilik eğilimi 1950'li yılara damgasını vurur. Yaşar Kemal'in *Teneke*, Fakir Baykurt'un *Yılanların Öcü* (1958), Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Kemal Tahir'in *Sağırdere* romanları bu dönemde yayınlanır. Kapitalistleşmenin değiştirdiği kırsal yapı, ekonomik düzen, kente göç, sınıfsal farklılaşma, geçim derdi ve kavgası, toplumsal yapıdaki hızlı ve tahrip edici değişim romanlara konu olmaya başlar...

Amerika ve İngiltere'deki benzerleri gibi cep kitapları serisi bu dönemde yaygınlaşır. Polisiye Roman türü bir anda ortalığı kasıp kavurdu. Örneğin 1953 yılında Refik Erduran, Ertem Eğilmez ve Haldun Sel Çağlayan Yayınevi'ni kurarak renkli parlak çizim kapaklarıyla da ilgi çeken bir popüler cep serisi roman çevirisi yayınlamaya başlarlar. Bu seri dönemin başkahramanı Mickey Spillane'in yarattığı bir karakter olan Mayk Hammer'in maceralarıdır. Bütün romanları Türkçeye çevrilir. Mayk Hammer serisi o kadar tutulur ki, Amerika'da bile bilinmeyen/basılmamış Mayk Hammer maceraları Türkiye'de satılmaya başlar. Olay sonradan anlaşılır. Mayk Hammer çevirilerini F.M. Ekinci adıyla yapan Kemal Tahir, Chicago haritasını önüne almakta ve daha meraklı Mayk Hammer romanlarını Türkiye'de okuyucular için yazmaktadır. Kemal Tahir'in bizzat yazdığı ilk Mayk Hammer macerası *Derini Yüzeceğim*

Bir dönem çok okunan Mayk Hammer'in hemen her yeni macerası gazetelere verilen ilanlarla duyuruluyordu.

müthiş bir rağbete mazhar olur. Hatta o kadar rağbet görecektir ki, Orhan Günşıray'ın canlandırdığı Türk filmlerine bile konu olacaktır.

Tiyatro

Sinema gibi tiyatro da 1950'li yılların günlük hayatında hem eğlence hem de toplumsal eleştiriyi öne çıkaran bir sanat olarak karşımıza çıkar. Oktay Rifat Horozcu, Melih Cevdet Anday, Haldun Taner, Nâzım Kurşunlu, Orhan Asena, Çetin Altan, Refik Erduran, Turgut Özakman gibi isimler tiyatroda sahnelenen eserleriyle öne çıkan isimler olurlar. Bu yazarların daha çok toplum sorunlarını dile getiren tiyatro oyunları kaleme aldıkları görülür. Necati Cumalı'nın eserlerinin yanı sıra özellikle Aziz Nesin'in *Toros Canavarı* (1955) bozuk düzenin yanlış kahraman anlayışını işler ve unutulmazlar arasında yer alır. Haldun Taner'in *Dışardakiler* (1952) ve *Bir Değirmen Dönerdi* (1958) adlı oyunlarında değişen koşullara ayak uyduramayan bireyi, Orhan Asena'nın *Tanrılar ve İnsanlar* (1954) adlı oyunu ise tarih ile günceli bağdaştırmayı amaçlar. Çetin Altan'ın *Çemberler*'i (1957) giderek artan yoksulluk, daralan çember ve mutsuzluğu işler. Refik Erduran *Cengiz Han'ın Bisikleti*'nde (1959) Batılılaşmanın yanlış anlaşılması üzerinde durur. Turgut Özakman'ın *Pembe Evin Kaderi* (1950) eski ve yeni kuşak arasındaki çatışma, yabancılaşma ve bunalımı işler. Necati Cumalı'nın *Mine* (1959), Sabahattin Kudret Aksal'ın *Bir Odada Üç Ayna* (1956) oyunları bir ailenin kuruluşunu ve dağılışını anlatır.

Güzellik Yarışmaları: *Plaj Güzeli, Erkek Güzeli*

1920'lerin sonunda başlayan güzellik yarışmaları 1932'de Keriman Halis'in Kâinat Güzeli seçilmesiyle taçlanır. İkinci dalga güzellik yarışmaları ise 1950'li yıllarla birlikte başlar. Günseli Başar'ın 1952'de Avrupa Güzellik Kraliçesi seçilmesi kadını günlük yaşamın magazini ve merkezi haline getirir. Güzellik, makyaj, kadının yeri gibi birçok konu gündeme taşınır. Buna benzer biçimde dergilerin öncülük ettiği *plaj güzeli, erkek güzeli, güzel çocuk müsabakası, güzel vücudlu yıldız* gibi isimlerle yarışmalar düzenlenir.

Güzellik yarışmaları hem makyaj malzemelerinin satışını arttıracak hem de Hollywood yıldızları gibi olma hevesini kamçılayacaktır. Saç kesiminden, kaş almaya kadar güçlü bir *güzellik* ve tarz fırtınası esmeye başlar. Bakım ürünlerine rağbet başlar. Lüks tuvalet sabunları, Puro Tuvalet Sabunu gibi yeni güzellik sabunları reklamları dergi ve gazetelerde bol bol görünecektir. Artık tek-parti döneminin gürbüz genç kızları ve erkekleri yerine zayıf ve narin bir *kadın* tipi gelişmeye başlayacak, zayıflık bir amaç haline gelmeye

başlayacaktır. Zengin semtlerindeki jimnastik salonlarının açılması tam da bu dönemdedir. İdman çeşitleri, rejim listeleri yayınlanmaya başlar. Zayıflama ilaçları o zamanki deyişle zayıflama tabletleri ilk kez piyasaya sürülür ve günlük hayatın doğal bir parçası olur. Tek parti döneminin *deniz hamamlarının* yerini alan plajlarda bronzlaşmak bir hava atma durumu haline gelir. Esmerleşmek revaçtadır. *Nivea* gibi, *Ambre Solar* gibi bronzlaşma kremi markaları rağbet görür. Bikinili kadınların görünürlüğü artar.

Anneler Günü tam da bu dönemde Amerika'dan ithal edilir. Her yıl mayıs ayının ikinci pazarı kutlanmaya karar verilir. *Hürriyet* gazetesi 1955 yılında buna öncülük eder. Türk Kadınlar Birliği etkinlik organize eder. (Onu babalar günü gibi günler izleyecektir...) 1950'lerden beri aralıksız olarak kutlanan bir gün haline gelir.

Radyo

Türkiye'de radyo yayını 1927'de başlar. Ankara'da İş Bankası ile bir Fransız şirketinin ortaklaşa kurdukları özel bir yayın olarak Cebeci'de ve aynı yıl 1927'de İstanbul'da Sirkeci Postanesi'nin en üst katında müzik yayınları başlar. Vericiler 1938'de PTT'ye devredilerek devletleştirilir. 1939'dan itibaren Ankara Radyosu yayına başlar, İstanbul kesintili yayın yaptığı için yayın yapan tek radyo olarak Ankara Radyosu kalır.

Okuma yazma oranının az olduğu bir toplumda radyonun önemli bir işlev gördüğü geç fark edilir. Özellikle propaganda açısından İşlevinin fark edilmesiyle orantılı olarak radyoya verilen önem de 1950'li yıllarda artar. Değişen müzik anlayışı Türk Sanat Müziği adıyla radyoya yansırken, öte yandan eş zamanlı olarak radyonun siyasi bir propaganda aracı haline dönüşmesi ve iktidarın hizmetine girmesi göze çarpar. Siyasal iktidar tarafından kullanılması *partizan radyo* şeklinde suçlamalara yol açar.

Ankara Radyosunun yetersizliği nedeniyle yeni istasyonlar kurulur. İstanbul vericisi ve Harbiye binası

Gazetelere reklam veren neredeyse tüm radyo üreticisi firmalar, reklamlarında tanınmış ses sanatçılarına yer veriyorlardı.

1949'da kurulur. Aynı yıl deneme yayınları başlar. Ancak asıl yayınlar 1950 yılında başlayacaktır. İzmir'de geçici kurulan istasyonun süresi uzatılır. Bu arada Trakya ve Ege'nin radyo yayını kapsama alanına alınması da 1951 yılından itibaren mümkün olur. Dolayısıyla radyo yayınlarını alan bölgeler aşama aşama yaygınlaşır. DP'nin 1953'te kabul edilmesini sağladığı bir yasayla yeni istasyonların kurulmasına imkân sağlanır. İzmir, Adana, Erzurum hemen kurulan istasyonlardır.

1950 yılında 320 bin olan radyo sayısı, 1959 yılında 1 milyon 200 bine yaklaşmıştır. Günlük yayın 12 saat civarındadır. Neredeyse her eve radyo girmeye başlar. Üstleri dantellerle örtülen radyolar evlerin eğlence kutuları haline gelir. Lambalı sabit büyük mobilya tarzı radyolardan transistörlü seyyar radyolara geçiş adeta bir statü sembolü haline gelir.

"Yurttan Sesler" ve "Türk Sanat Müziği"nin İcadı

Çok partili demokrasiyle, dışa vurulması olanaklı hale gelen zevkin ve halkın isteklerinin öne çıkması resmî müzik anlayışında bir erozyon yaratır. Radyo tek-partinin zorlama *Batılı tarzı* yerine *yerli tarzı* dikkate almaya başlamıştır. 1950'ye kadar Türk müziğine yer verilmeyen radyoda Türk müziğine yönelik talepler artınca fasıl heyetleri ve klasik Türk müziği programları eklenmiştir. Ayrıca Muzaffer Sarıözen'in Anadolu'dan derlediği türkülerin yeni bir formla çalındığı *Yurttan Sesler* programı yayınlanmaya başlamıştır. Türk Müziğinin radyoya girmesi ilginç bir açılımı da beraberinde getirir. Konservatuvar eğitiminde Türk Müziği olmadığı için, radyolar sınav açarak verdikleri eğitimle adeta bir Türk Müziği okulu işlevi görürler. Bu dönemde sözleri hemen akılda kalan basit formlu şarkılar ve besteleri üretildi. Bu yeni icat edilen ve adına daha sonra Türk Sanat Müziği adı verilen tür hâkim hale geldi. Oysa bu tamlama yani Türk Sanat Müziği başka bir sanat dalı için kullanılmadı. Örneğin Türk Sanat Balesi, Türk Sanat Romanı gibi bir deyime hâlâ rastlanmaz... Klasik Türk Müziği ile Türk Sanat Müziği şeklinde beliren ayrım 1950'lerde belirginleşti.

Böylece radyoda Türk halk ve sanat müziği yayınları artar. Türk müziğinin radyolarda hâkim hale gelmesi eğlence dünyasında da yeni seslerin ortaya çıkmasına ve var olanların da öneminin artmasına sebep olacaktır. Hatta gazino, gece ve eğlence hayatının da cazibesi Ankara Radyosu'nun bazı sanatçılarının İstanbul Radyosu'na kaptırılmasına sebep olacaktır.

Alaturkaya artan rağbet radyoda da gazinoda da kendini gösterir. 1950'ler sesin kral ve kraliçelerini yaratır. Hatta baş tacı edilen Perihan Sözeri, Hamiyet Yüceses, Sabite Tur Gülerman ve Mualla Mukadder Atakan gibi ses sanatçılarının halkın dinlediği radyoların üzerlerini süslemesi için büstleri bi-

le yapılıp satılmıştır. Zeki Müren ilk canlı radyo konserini 1951 yılında verir ve çok sevilir.

Radyoya olan rağbet radyo konulu dergilerin de yayınlanmasına vesile olur. *Radyo Âlemi*, *Resimli Radyo Dünyası*, *Radyo Haftası* yayınlanır. Sonunda *Radyo Haftası* gibi dergiler *SineRadyo Haftası* gibi sinema ve radyonun birlikte ele alındığı dergilere dönüşür. Bu dergilerde yalnızca Türkçe radyoların değil, dünyada yayın yapan çeşitli radyolara dair de bilgi ve haberlere rastlanır. Eğlence dünyasının merkezi olurlar. *Radyo Dünyası*'nda dönemin ünlü ses sanatkârları olan Zehra Bilir, Lütfi Güneri, Safiye Ayla, Ahmet Üstün, Suzan Yakar, Rutkay Nevzat Akay, Necla İz, Coşkun Kardeşler, Perihan Altındağ Sözeri ve 1951 yılında radyoda ilk konserini veren Zeki Müren gibi isimlere yer verir. Dergi ayrıca kupon biriktirme yoluyla çekiliş yapma uygulamasına başlar. Radyo dergilerinin öncülüğünde ilk ses yarışmaları da bu dönemde düzenlenir. Yayınlanan ilanda "Bugünün takdir edilen ve sevilen san'atkârları gibi, kendinize iyi bir istikbal temin etmek istiyorsanız müracaat etmekte acele ediniz," denmektedir.

Radyoda ilk kez reklamlar bakanlar kurulu kararıyla 1951'de yayınlanmaya başlayacaktır. İlk kez Ramazan ayında başlayan radyodan Kur'an-ı Kerim ve sonra da Mevlit okunması olumlu tepki alacak böylece dinî yayınlar başlayacaktır.

Radyo yalnızca ülke içindeki iktidarın değil, küresel iktidar olma iddiasındaki Amerika'nın da "Sesi" olur. Amerika'nın Sesi, Amerika'nın ve kapitalist dünyanın propaganda aracı haline dönüşecektir. 1954 yılından itibaren özellikle de 1957'den itibaren artacak şekilde Amerikan Haberler Merkezi Radyoya program yapmaya başlar. Amerikan hayat tarzını özendiren bu programlar tepki de çeker.

Eğlence-Partiler-Gazino

Gelişen kapitalizm, değişen şehir hayatı göreli demokrasi çeşitlenen eğlence tarzları ve mekânları yaratır. Tek-parti dönemi elitinin "saygın ve ağırbaşlı baloları" 1950'li yıllarda yerini özellikle üniversite gençliğinin öncülük ettiği hareketli, bol danslı, *rock and roll* (rock'n'roll) gibi kadın ve erkeğin birbirine yakın ve sürekli temas ettikleri bir dans tarzına bırakınca Batılılığın bu kadar yakın temas içinde olması tepki görmekte gecikmeyecektir. Bu durumun 1950'ler ve 1960'lar sinemasına "yozlaşmakta olan gençlik" şeklinde yansıması şaşırtıcı değildir.

Yeni şehir kültürü inşâ edilirken bunun bir parçası olarak gazino kültürü bu yıllarda eklemlenir. Örneğin (Taksim Parkı'nın içindeki) Taksim Gazinosu bu konuda İstanbul'da başı çekerken, gazino kültürünün de yaygın-

laşmasına öncülük edecektir. Tek-parti döneminde tek-parti elitinin eğlence mekânı iken artık 1950'lerde orta sınıfın eğlencesi haline gelecektir. *Gazozcu subaylar* deyimi de bu dönemin ürünüdür. Gazino başlangıçta yalnızca *alafranga* müziğin hâkim olduğu bir yerken, 1950'lerde *alaturka* müziğin hâkim olduğu bir eğlence türü ve yeri haline geldi. Gece kulüpleri de bu dönemde çoğalmaya başladı.

Gazino iki kültürün kesiştiği yeni bir eğlence mekânı olarak ortaya çıktığı gibi yeni bir tarz müzik de burada ortaya çıktı. Önce ailelerle gidilen *nezih* bir mekân olarak tasarlanmıştı.

O nedenle *Aile Gazinosu* diye bir deyim vardı. Gazino bir sosyalleşme alanıydı. Bir yandan sinema salonları diğer yandan gazinolar sosyalleşmenin başlıca mekânları oldular. 1950'lerde gazinolarda öğleden sonra *Gündüz Matinesi* düzenlenmeye başlamıştı. Kadınlar yanlarında kocaları olmadan gazinoya gidebiliyor, ses sanatçılarını dinleyebiliyor, eğleniyorlardı. Adeta eski hamam sefalarının yerini gündüz matineleri almıştı.

İstanbul'da Aksaray, Vatan Caddesi, Kumkapı, Taksim gazino mekânı olarak öne çıkarken, Ankara'da Gençlik Parkı yeni dönemin gözde mekânı haline geliyordu. Lunaparkı, gazinosu, nikâh salonu, göl bisikleti, nikâh salonu kır kahvesiyle başlıca sosyalleşme alanıydı. 1950'li yıllarda ses sanatçılarının konser verdiği başlıca yerdi.

Klasik Türk Müziği ile Türk Sanat Müziği 1950'lerde hâkim hale geldi. Başta Zeki Müren olmak üzere Türk Sanat Müziği sanatçıları dönemin starları haline geldiler. Gazinoda her zaman en üstte alaturka yer alırdı. Alafranga eğlencelik olarak yer alırdı. Zeki Müren ve Müzeyyen Senar'ın taş plaklarının rağbette olduğu yıllardı. Elektronik pikaplar bu dönemde yaygınlaşmaya başlayacaktı.

Radyo, Türk Sanat Müziğinin icadı ve gazino kültürünün ortaya çıkardığı yeni şarkıcı oyuncu tipi 1954 yılında Zeki Müren'in Cahide Sonku ile oynadığı *Beklenen Şarkı* filmi şarkılı filmlerin de başlangıcıydı. Bu türü başrolünü hep Zeki Müren'in oynadığı *Berduş*, *Kâtibim*, *Kalbimin Şarkısı*, *Altın Kafes*, *Beklenen Şarkı* gibi filmeler takip etti.

Eğlence mekânları arasında sanatçı rekabeti başlayınca reklam bile vermeye başlarlar. Sirkeci Vezir Bahçesi'nde *Muazzam Fasıl Heyeti*, Cağaloğlu Çifte Saraylar Bahçesi'nde *İçkisiz Saz, Millî Anadolu Şarkıları, Kabare Pavyon Bar,* Pigolin Nezih Salonu'nda *Her Akşam Muazzam Varyete ve Sürprizler* ve *Bal Arıları-Caz Topluluğu,* Bostancı Gazinosu gibi İstanbul gece hayatının ünlü mekânları gazetelere reklam vermekte, İstanbul sosyetesinin rağbetine mazhar olmaktadır.

Ayten Alpman ve Rüçhan Çamay gibi isimlerle özdeşleşen caz, İstanbul'da caz barların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Barlar, varyeteler, yabancı re-

vü gruplarının uğrak yerlerinden biri İstanbul geceleri olacaktır.

Bir yanda oryantal göbek dansı ve dansözü diğer yanda *strip-tease* kendini gösterecekti. *Tango*nun, *samba*nın *swing*in ve yavaş yavaş *rock and roll*'un revaçta olduğu yıllardı. Elvis Presley hayranlığı da ek film çevirmiş James Dean hayranlığı o dönemde başlamış, hatta Elvis hayranlığı yerli pop müziğin doğuşuna ilham olmuştu.

Lâtif ve mesut bir gece geçirmek ister misiniz?
O halde, SİRKECİDE
V E Z İ R B A H Ç S İ'NE
GİDİNİZ

Muazzam fasıl heyeti — Memleketin en seçkin okuyucuları — Millî havalar — Caz, varyete ve bale..
Milli Anadolu Şarkıları : Türk Musikisinin seçkin parçalarını
NURİYE KOÇ'un :Mukadder GÖKÇİL'İN
ŞUH ve Kıvrak Sesinden : Billûr sesinden
dinliyecek, mestolacaksınız!..

(Nefis İçkiler — Temiz Meyve — Muntazam Servis — Ucuz Fiyatlar)

S İ R K E C İ V E Z İ R B A H C E S İ
Bilhassa Anadoludan gelen ziyaretçiler için İSTANBUL'un en güzel ve havadar bir dinlenme köşesidir.

Sirkeci'deki "Vezir'in Bahçesi"nin bir ilanı.

Nüfus-Kentleşme-Göç

Türkiye nüfusu 1945-1950 arası bir dönüm noktasıdır. Adeta bir nüfus patlaması yaşanmış ve yıllık nüfus artış oranı yaklaşık ve ortalama olarak % 2,5 olmuştur. Nüfus 1950 yılında yaklaşık 24 milyondan 10 yılda 1960 yılında 28 milyona çıkar. Kentsel nüfus artışı 1940-1950 arasında % 20 civarındayken, 1950-1960 arasında bu oran % 80'i geçmiştir. İlk gecekondular hemen 1950'lerin başında hızla artmaya başlar. Örneğin 1948'de 25 bin civarında tahmin edilen gecekondu sayısı 1953 yılına gelindiğinde 80 bini geçmiştir. Bu durum önce görmezden gelinmiştir. İlki 1948'de ancak daha önemlisi 1953 yılında gecekonduları önlemeye yönelik yasa çıkarılacaktır. 1955 yılı itibariyle gecekondu büyük şehirlerin etrafına yerleşmişti. 1950-60 arası 4 büyük şehrin nüfusu % 75 artmıştı. İlk gecekondulular köyleriyle bağlarını koparmamış aileleriyle gelirlerini birleştirmeye devam ediyorlardı. Dolayısıyla kültür de köylü kültür olarak devam edecek, şehirle entegrasyonu olmayacaktı.

Marshall Yardımı öncesinde hazırlanan raporda da Türkiye ekonomisindeki gelişmenin tarıma dayalı bir öncelikle olması gerektiği önerilmişti. Bu nedenle dış fonların öncelikle tarıma yöneltilmesi gerektiği belirtiliyordu. Böylece Marshall Planı'nın sağladığı olanaklarla tarımda hızlı bir makineleşme (traktör) başlar. Kırsal nüfus bu dönemde artmaya devam ederken oransal olarak azalmıştır. 1948'de 9,5 hektar olan ekili alan 1955'te 14,2 milyon hektara ulaşır. 1955'te traktör sayısı 43.000, biçerdöver sayısı 5.616 olmuştur. 4-5 yıl içinde kullanılan traktör sayısı yaklaşık 20 katı aşar. Şehirler hemen 50'li yılların başından itibaren hızla büyümeye başlar. Gecekondu bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bir yandan artan nüfus bir yandan şehre göç as-

lında beklenenden az sorun olmasının başlıca sebebi 1950'li yılların sonuna doğru başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya-dış ülkelere yönelen işçi göçünün ekonomi üzerindeki baskıyı azaltmasıdır. Bu durum, Türkiye'nin işsizliğin ekonomik ve toplumsal sonuç ve sorunlarıyla doğrudan karşılaşmasını geciktirmiş oldu.

Mimari-İnşaat

Şehirlere karakterini veren binalar bu dönemde bozulmaya başladı. Artan konut ihtiyacı apartmanların hızla ve herhangi bir estetik kaygı gözetilmeden mimari projelerin çizilmesine neden oldu. Şehirleşme hem gecekondu adında yeni bir yerleşim birimi hem de plansız, özensiz müteahhitlerin yağmaladığı rantın ucuz konutlarını ortaya çıkarıyordu.

Bina Yapımını Teşvik Kanunu belediyelere boş arsaların devredilip konutsuzlara konut yapımı için isteyenlere verilmesini öngörür. Durum 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı kurulacak kadar önem kazanmıştır. Artan konut ihtiyacı devlet tarafından ucuz konut imalini teşvik eder. Emlâk Kredi Bankası ucuz, uzun vadeli kredi politikası ile hem inşâat sektörüne hem de dar gelirliye hitap eder. İlki 1947'de Emlak Kredi Bankası aracılığı ile Levent'te 391 konutluk yeni bir mahalle kurulur. Bunu 1951'de Koşuyolu'ndaki 413 konutluk mahalle izler. Sonra da Diyarbakır'da 83 konutluk bir mahalle kurulur. Bahçeli konutlar yerine çok katlı blok yapılması ilk kez 4. Levent'te 1957'de uygulanır. Ataköy'de 1957'de başlayan projede 618 konutluk ilk etap 1961'de tamamlanır.

Değişen ekonomi mimarlığı da etkileyecek ve büro-yazıhane, market türü yeni yapı türleri şehirlerin parçası haline gelmeye başlayacaktır. Kentleşmenin bizatihi kendisi yeni yapı türlerinin ve talebin ortaya çıkması demekti. Uluslararası piyasada ince inşaat malzemesi fiyatlarındaki düşme, Türkiye'nin içte kaba inşaat malzemesini üretebiliyor olması inşaatın hızlanmasına sebep olur.

Bununla birlikte mimarlığın kimi güzel örnekleri de görülmedi değil. İstanbul Adliye Sarayı Sedat Hakkı Eldem ile Emin Onat projesi olarak 1948'de yapılmaya başlar. Hilton yeni Türkiye'nin uluslararası yüzüdür. 1956'da açılır. Hilton hem yeni mimarinin hem Amerikan tarzı hem de yeni işletmecilik tarzıyla gelir ve etkiler. İstanbul Belediye Sarayı da 1953'teki proje yarışmasını kazanan Mimar N. Erol imzasını taşır. Dolayısıyla 1950'li yıllar mimarlığın uluslararası sisteme (*Style International*) açılışı olarak düşünülür. Kare ve dikdörtgen plan hâkim olur. Turgut Cansever'in Tarih Kurumu binası da bu dönemde inşâ edilmeye başlar. İzmir Efes Oteli (F. Uran), Büyükada Anadolu Kulübü (T. Cansever-A. Hancı).

Sivil Toplum, Dinî Toplum, Tarikatlar

DP'nin ilk değiştirdiği kanunlardan biri Ezan'ın yeniden Arapça okunmasını olanaklı hale getirmektir. Seçimlerden yaklaşık 1 ay sonra 16 Haziran 1950'de Ezan yeniden Arapçaya çevrilir. DP'nin dinî kesimlere sıcak ve sempatiyle bakması ve sağladığı ortam tek-parti dönemi boyunca toplumsal ve kültürel yaşamın dışında illegal bir alanda faaliyet göstermiş olan dinî örgütlenmelerin su yüzüne çıkmasını mümkün kılar. Bu nedenle 1950-60 arası o güne kadar yeraltında faaliyet gösteren tarikatların basında ve kamuoyunda daha görünür oldukları hemen dikkat çeker. Görünür olmanın yanı sıra tepkilerini de açıkça dile getirirler. *Ticanilik* ilgi de çeker tepki de. Özellikle Atatürk heykellerine yönelik kırma faaliyetleri bunlar arasındadır. 1952'de *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a suikastın dinî bir renge bürünmesi laiklik din çatışmasını alevlendirir. Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu* dergisi etrafında toplanan Büyük Doğu Derneği ve Osman Yüksel Serdengeçti'nin dergisi Malatya olayını savunur. İlginçtir, bu süreçte Büyük Doğu Derneği Celal Bayar'ın isteği ile kapatılır. Nurculuk tam bu sıralarda canlanır ve 1957'de Said-i Nursi DP'yi destekler ve 1958'de Menderes'in Emirdağ'da yeşil bayraklarla karşılanışı olay olur. Biberiye tarikatı da bu dönemin sosyal fenomenlerinden biridir. Kurucusu Halil Develioğlu, Nakşibendi tarikatının Halidî koluna bağlanmıştır. Tarikata girenlerin acı biber yiyerek çile çıkarmaları, biberli ve baharatlı yemekleri çokça yemeleri bu tarikat koluna *Biberiye* denmesine sebep olmuştur. Melamilik, Rufailik, Kadirilik, Nakşilik, Mevlevilik ve Bektaşiliğin yanı sıra Nurculuğa tepki olarak gelişen *Süleymancılık* da bu dönemde rağbet gören tarikatlar arasına girer.

Siyasal hayatın ayrılmaz parçası siyasi partiler bir yana bu dönemde ilginç dernekler kurulduğu görülecektir. Mesela iktidarın radyoyu iktidarın sesi yapmasına tepki duyanların kurduğu Radyo Dinlemeyenler Cemiyeti bir süre sonra kapatılacaktır. Siyasal kutuplaşmanın arttığı bir dönemde Vatan Cephesi'nin kurulduğu ve üyelerinin isim isim her gün radyolardan okunduğu 1 Aralık 1958 tarihinde tam adı Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizan Neşriyatı Dinlemek İstemeyenler Cemiyeti kurulmuştur. Kuruluş dilekçesini ver-

Ajans Dinlemiyenler Derneği kuruldu

Dernek radyoların partizanca neşriyatından âsâbı bozulan vatandaşları tedavi ettirecek

RADYO İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği dünden itibaren faaliyete geçmiştir.

Üç kurucusu olan Dernek, üye kaydına bu sabah başlayacaktır.

Kuruculardan avukat Bedri Çalışkur, dün tertip ettiği basın toplantısında, «Radyoların neşriyatından mağdur vatandaşlara bir teselli kaynağı olmağa ve kendilerine gerekirse tıbbi yardımda bulunmağa gayret edeceğiz» demiştir. Şikâyetçiler derhal bir asabiye mütehassısına gönderilecek ve ciddi tedavi altına alınacaktır. Çalışkur, bu yüzden bir çok

DERNEĞİN KURUCUSU AVUKAT BEDRİ ÇALIŞKUR

Milliyet, 02.12.1958.

diği gibi de önce idari sonra da adli takibata uğramıştır. Sonunda 29 Nisan 1959 tarihinde kapatılır.

Benzer şekilde 21 Şubat 1959'da Adnan Menderes'i Sevenler Cemiyeti kurulmuştur.

13 Eylül 1954 tarihinde kiracıların haklarını korumak için Kiracılar Cemiyeti kurulacak aktif bir rol oynayacaktır. Özellikle kiraların zamlanmasına...

Azınlıklar ve Günlük Hayat

Türkleştirme 1920'lerin ortasında, yani Şeyh Sait Kürt isyanı sonrasında Türk Milliyetçiliğinin bir alt projesi olarak her alanda başlamıştı. 1920'li yılların sonunda Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, 1934'te Yahudilerin Trakya'dan sürülmesi, 1942'de Varlık Vergisi faciaları Lozan'da *azınlık* olarak tanımlanan grupları yeterince sindirmişti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında gayrimüslimler tam anlamıyla ötekileştirildiler. Adeta günah keçisi haline getirilen, kötülüklerin ve sıkıntıların kaynağı, açgözlü, gözünü para hırsı bürümüş, karaborsacı bir tip ve kesim olarak lanse edildiler. Bütün bunlar azınlıkların CHP'ye uzak durmaları için yeterli sebepti. Çok partili hayat DP'ye yönelmeleri için ilk fırsatı vermişti. Basına da yansıyacak şekilde, özellikle İstanbul'da DP desteklenmişti. 1946 seçimlerinde bağımsız gayrimüslim milletvekili TBMM'ye girer. 1950 seçimlerinden itibaren CHP'den bir DP'den ise 10'a yakın milletvekili şeklinde 10 yıl boyunca milletvekili oldular. Görünüşte azınlıklara yönelik bir rahatlama, bir güven tazeleme vardı. Bu yeni güven ortamı azınlıkların 1950'lerin günlük hayatında daha fazla görünür olmalarına sebep olacaktı. Ancak bir paradoks olarak ikinci dalga milliyetçilik, yani Soğuk Savaş milliyetçiliği alttan alta azınlıklara yönelmekte gecikmeyecekti. Bir yandan "Hür Dünya" barışı gereği Yunanistan ile yakınlaşma içeride işleri rahatlatıyor, hatta çok büyük bir gösteri olarak planlanan Fethin 500. Yıl törenleri/gösterileri Yunanistan ile yakınlaşma nedeniyle hafif geçiştiriliyordu. Ancak büyük ekonomik kriz, Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkması, aynı dönemde Türk Ortodoks Kilise'nin yeniden canlanması ve nihayet 6-7 Eylül Olayları, günlük yaşamdaki göreli ve kısa barışı bir daha geri dönülmez biçimde bozacaktı.

Göreli demokrasi 1950'lerde Türkiye'nin Batı ile entegrasyonu, modanın takip edilmeye başlanması Beyoğlu merkezli yeni mağazaların açılmasını teşvik eder. Geleneksel olarak gayrimüslimlerin dükkânlarının yoğun olarak bulunduğu Beyoğlu, Batı modasının da kalbi olacaktır. Beyoğlu'ndaki Mayer, Kolaro, Baker, Lyon, Lazzaro, Franko, Amiralis gibi mağazalar İstanbul sosyetesinin uğrak yerleri olmaya başlayacaktır. Gayrimüslimlerin görünürlüğünün arttığı bir sırada Kıbrıs olayları yeni bir felakete zemin hazırlayacak,

toplumsal barışı bir daha geri gelmemek üzere bozacaktır. Kore Savaşı'na ve NATO'ya giren Türkiye'nin *Derin Devleti/ Gladio*'su da bu sırada günlük hayatın içinde ilk büyük provokasyonunu gerçekleştirecektir. 6-7 Eylül Hadiseleri İstanbul'da başta Beyoğlu olmak üzere onlarca ölü, yaralı, tecavüz, yaralama ve yağmalama olayları ile bir utanç kaosuna dönüşecektir.

Ekonomik Kriz ve "Kahve Gitti Adı Kaldı Yadigâr..."

1954 yılında ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem başladı. Elverişli hava koşulları bitmiş, tarımsal üretim gerilemeye başlamıştı. Kore Savaşı bitmiş dünya piyasalarındaki tarımsal ürün talebi de sona ermişti. DP, seçim sarhoşluğu içinde iktisadî kuralları bir kenara itti. Daha az büyüme ve daha az harcama yapmayı tercih etmedi. Dünya piyasalarında tarımsal malların fiyatları hızla düşerken Toprak Mahsulleri Ofisi devreye sokuldu. Buğday yüksek fiyatla alındı, ama kentliye de ucuz ekmek yedirildi. Aradaki fark TMO'nun zararı olarak göründü. Bu sübvansiyon piyasadaki para miktarının artmasına neden olmuş ve döviz darboğazı gündeme gelmişti. Dış kredi arayışı başladı. Hükümetin başvurusu üzerine Ankara'ya ilk kez IMF heyeti geldi. IMF klasik reçetesini öneriyordu: "Harcamaları kısın, KİT ürünlerine zam yapın ve dış ödemeler dengesi için yüksek oranlı bir devalüasyon gerçekleştirin." Hükümet seçime giderken kemer sıkmak niyetinde değildi. Ekonomik sıkıntı, siyasal gerginliği de beraberinde getirdi. Siyasal ve toplumsal muhalefet güçleniyordu. DP ise muhalefete, basına, üniversitelere ve aydınlara yönelik bir sindirme programı uygulamaya başladı. Baskıcı bir yönetimin ilk sinyalleri verilmişti. Ancak ekonomik bunalımın derinleşmeye başlaması istikrar tedbirlerinin ertelenemez hâle gelmesi demekti. Bu nedenle ekonomik önlemler ertelendi, seçim tarihi ise bir yıl erkene alındı. 1956-1968 arası dışa kapanan Türkiye ekonomik istikrar programı uygulaması için sıkıştırılmaya başlar. 1958 Ağustos'unda Ekonomik istikrar paketi uygulamaya geçer. Dolar sabit kuru 2.80 TL'den 9.00 TL'ye çıkar.

Kahve-Kahvaltı ve Çay Tiryakiliği

MEHMET Ö. ALKAN

"Kahve Gitti, Adı Kaldı Yadigâr" **1957 Seçimlerinden Bir Afiş...**

1950'lerin en ilginç olaylarından biri kültürel kırılmanın en ilginç simgelerinden biri *millî içecek* kahvenin yerini çayın almasıdır. 1955 ekonomik krizi, Osmanlı'ya geldiği 1540'lı yıllardan beri ilk kez kahve her türlü yasakta bile vazgeçilmemişken, ağır ekonomik bunalımın sonucu ithali sınırlanınca içimi de unutuldu. Yerini ilginç bir şekilde çay alacak, yeni kuşaklar içecek kültürünün çay olduğunu zannedeceklerdir.

Çayın çok eski tarihlerden beri *millî içeceğimiz* olduğunu düşünürüz. Oysa toplumsal bir *tiryakilik* olarak kahvenin terk edilmesi ve yerini çayın alması oldukça yakın tarihtedir. O kadar ki bir sıcak içecek olarak çay alışkanlığının yaygınlaşması sene olarak 1955'e rastlar. Bu nedenle bizde çay içilen yerlerin adı bile *çayhane* değil, *kahvehane* olarak kalmıştır.

Türkiye'ye kahve oldukça eski bir tarihte, Kanuni döneminde 1540'lı yıllarda gelmiş, geldiği gibi de yasaklanmasıyla ilgili fermanlar okunmaya başlamıştı. Kısa sürede köpüklü kahve *tiryakilik* haline geldi, güne sabahları kahve içerek başlamak ise *âdet* oldu. Kahve hayatımıza girdikten sonra, kahvenin tadını çıkarmak için, kahve içmeden önce *altlık* olarak yenilen sabah yemeğine *kahve altı* denmeye başladı. *Kahve altı* ifadesi zamanla *kahvaltı* olarak dilimize yerleşti. Dolayısıyla önce kahve geldi, sonra kahvaltı...

17. yüzyılda acımasızlığı ile tanınan padişah IV. Murad tütün ve içki gibi kahveyi de yasaklamıştı, kendisi serbestçe, ancak halk gizli gizli kahve içmeye devam etti. Osmanlı egemenliğindeki Balkanlar'da da kahve Viyana'ya

kadar Osmanlılarla gitmiştir. Balkanlar'da siyah çay için hâlâ Rus çayı tabiri kullanılır. Yaygın olan kahvedir. Taa Bosna-Hersek'e kadar...

İkinci Dünya Savaşı sırasındaki kahve kıtlığı olmakla birlikte içilmeye devam etmiş, ama çay bir alternatif olarak belirmeye başlanıp unutulmuştur.

1955 yılında başlayan ekonomik kriz birçok malın piyasadan çekilmesine, karaborsaya düşmesine neden oldu. O dönemde yurtdışından ithal edilen birçok mal gibi kahvenin girişi de kısıtlandı. Kahvesizlik nedeniyle bir ara nohut kavrulup, öğütülüp *nohut kahvesi* içildiyse de, kahvenin yerini tutmadı. Kahve *yok*lar arasına karışınca 8 Nisan 1955'te İstanbul'da hane başına 100 gram kahve dağıtımına başlandı. Kahve alanlar, muhtarların hazırladığı listeleri imzalamaya başladılar. Kahve karneye bağlanmıştı...

CHP'nin 1957 seçimlerinde kullandığı söz konusu afiş.

Kahvenin yokluğu o kadar önemsenmişti ki seçim propagandasına bile yansıdı. Ekonomik kriz nedeniyle yok olan mallar ve özellikle kahve, bir örneğini burada verdiğim, 1957 seçim afişlerinde CHP'nin Demokrat Parti'yi eleştirdiği başlıca konu haline geldi. Bu denli derin bir tiryakiliğin yaşandığı kahvenin yokluğu, Demokrat Parti iktidarının devrilmesine neden olmasa bile, genel ekonomik bir krizin parçası olarak oy oranının düşmesine ciddi bir katkı yaptığına kuşku yoktu...

Öte yandan tam da bu tarihte Türkiye tarihinde *çay* tiryakiliği başladı...

Evita Peron Kupası

MEHMET Ö. ALKAN

Türkiye Futbol Federasyonu, 1951 yılında profesyonelliğin kabulü sonrasında futbol, rekabet toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelecektir. Türkiye'de profesyonel lig maçları 1951-1952 sezonundan itibaren başlar. İstanbul, Ankara ve İzmir takımları kendi aralarında mahalli lig oluşturup karşılaşmalara başlarlar. Millî Takım'ın yurtdışında en çok başarılı olduğu dönem 1950'li yıllardır. Dünya Kupası elemelerine katılır. Başarılar kazanır. Avrupa'da adı geçen bir ekip haline gelir. 1953 ama özellikle finallere katılması 1954 Dünya Kupası önemlidir. 19 Şubat 1956'da Macaristan Millî Takımı ile oynanan ve efsaneleşen 3-1'lik Macaristan galibiyeti dışında, Çekoslovakya, Mısır, Polonya, Hollanda, Belçika gibi ülkelerin millî takımları karşısında galibiyet alır. 1959 yılında da Millî Lig oluşturulur ve 16 takım girer.

Sporun da ivme kazandığı yıllardı. İlk kez bir Arjantin takımı ve Arjantin Şampiyonu olan C. A. Lanus 1952'de Türkiye'ye gelir. Beraberinde Arjantin devlet başkanının eşi efsane isim Eva Peron'un gönderdiği bir gümüş kupa vardır. Üzerinde şu cümle yazılıdır:

> "Bu gümüş kupa, Arjantin Devlet Başkanı'nın eşi Madam Eva Peron tarafından Lanus takımının Türkiye'de yapacağı maçın galibine hediye edilmek üzere Arjantin'den gönderilmiştir."

Eva Peron'un bu kupayı Türkiye'ye heyecanla gönderdiği biliniyor. Zira bir yıl önce yani 1951'in Aralık ayında, Eva Peron'u sevenler tarafından İstanbul Şişli Camii'nde kanser hastası olan Eva Peron için *Mevlit* okutturulmuş, iyileşmesi için dualar edilmişti. Bu olaya öncülük eden Fenerbahçe takımı baş-

kanı Hacı Bekir Bey'dir. Kulüp üyelerinden Hafız Fahri Tükel bizzat Mevlidi okumuş, Mevlid şekerlerini ise Hacı Bekir göndermiştir. Olay Arjantin'de duyulunca Eva Peron hediye olarak bir kupa hazırlatarak İstanbul'da kendi adına küçük bir turnuva düzenlenmesi ricasında bulunur. Kupa 10 gün boyunca Tokatlıyan Oteli'nde sergilenir. Lanus Galatasaray ve Beşiktaş ile oynadığı maçları kazanır. Turnuva'da son maç Lanus takımıyla Fenerbahçe arasında oynanacaktır. İki gün önce Galatasaray'ı 5-1 yenen Lanus Fenerbahçe ile 28 Ocak 1952'de İnönü Stadyumu'nda karşılaşır ve maçı Fenerbahçe 3-2 kazanarak Kupayı Kulübe götürür. Kupa Arjantin Futbol Federasyonu Başkanı Andre Rotilli'nın eşi tarafından verilir. Evita Peron aynı yıl 26 Temmuz 1952'de vefat eder.

F.BAHÇE LANUSU 3-2 MAĞLÛP ETTİ

Mağlûbiyeti hazmedemiyen Lanuslüler Hakeme, Polise ve Foto muhabirlerine hücum ettiler

Özellikle hakemin kararlarına itiraz eden Lanuslu oyuncuların yarattığı gerginlikler gazetelere de yansımıştı (*Milliyet*, 28.01.1952).

Amerikan Propagandası: "Dostluk Şarkısı"

MEHMET Ö. ALKAN

Türk Amerikan ilişkilerinin tarihi Osmanlı döneminde III. Selim'e kadar geri götürülebilir. Ancak asıl yakınlaşma İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında başlamıştır. Türkiye savaşta tarafsız kalmasına rağmen, Amerika da dâhil olmak üzere Almanya, Fransa, İngiltere gibi ülkelerin yoğun propagandasına maruz kalmıştı.

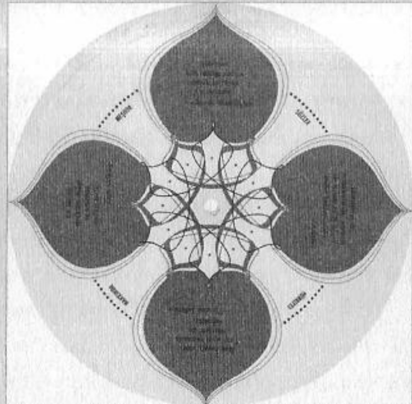
Bu dönemdeki propagandayı yazılı ve sesli olarak kabaca ikiye ayırmak olanaklıdır. Savaşın başlaması ile birlikte Türkçe dışında İngilizce, Almanca ve Fransızca yayınlarla da desteklenen propagandaya kısa süre sonra *ses*ler de eklenmiştir. Sesli propaganda araçları da radyo ve plak olarak ikiye ayrılabilir. Bu dönemde, dördü Berlin'den, geri kalan üçü Bükreş, Tiran ve Sofya'dan olmak üzere Alman radyo istasyonları günde 7 kez 15'er dakikalık Türkçe yayına başlamıştı. İngilizler de radyo aracılığı ile propagandaya başlamakta gecikmemiş ve BBC, 20 Kasım 1939'da Londra'dan Türkçe yayınlara başlamıştı. Amerika ise, Amerika'nın Sesi Türkçe yayınlarına biraz gecikmeli olarak 21 Aralık 1941'de başlar. Bu dönemde radyo alıcı sayısı 150.000 civarındadır ve bunların yarısından fazlası İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde toplanmıştır. İşte bu noktada, radyonun ulaşamadığı yerlere seslerini duyurmak, propagandayı sürdürebilmek için Amerika, diğer ülkelerden bir adım ileri giderek *plaklı propagandaya* başlayacaktır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş, ancak Birleşmiş Milletler'in kurucu üyesi olabilmek için, savaşın hemen ardından, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. (Zira Yalta'da alınan karara göre, BM'nin kuruluşuna katılabilmek için 1 Mart'a kadar Alman-

ya ve Japonya ile savaş durumunda olmak gerekiyordu.) Truman Doktrini ile 1947 yılında başlayan Amerikan askerî yardımı, ertesi yıl Marshall Planı (Yardımı) ile ekonomik bir boyut kazanmıştır. İki ülkenin yakınlaşmasında Kore Savaşı'nın özel bir yeri vardır. Amerika'nın 27 Haziran 1950'de Kore'ye asker çıkarmasından yaklaşık 4 ay sonra, 17 Ekim'de Albay Tahsin Yazıcı komutasındaki 5.000 kişilik bir piyade tugayı Kore'ye ulaşmıştı. Türk askerleri, Kasım sonundaki Kunuri Muharebeleri sırasında, 8. Amerikan Tugayı'nın askerlerinin güvenle geri çekilmesini sağlamak için ciddi kayıplar vermişti. Bu durum iki ülke yakınlaşmasını hızlandırmış ve Türkiye'nin 1952'de NATO üyesi olmasını da sağlamıştır.

Sanırım, 1950'li yıllardaki Türk Amerikan ilişkilerini, *Dostluk Şarkısı* kadar çarpıcı anlatan başka bir örnek bulmak zordur. Bu plak 1954'te İzmir Fuarı'ndaki ABD Pavyonu'nda ziyaretçilere parasız verildiği gibi ulaşılabilen her yere ücretsiz dağıtılmıştır. *Dostluk Şarkısı* (*The Song of Friendship*), Celâl İnce tarafından seslendirilmiş (Sung by Celal Ince) ve Amerika'nın Sesi için [Recorded in U.S.A. for Voice of America] ve Amerika'da 33 devirli plastik baskı propaganda plağı olarak hazırlanmıştır. Plağın görsel olarak özen gösterilen ön yüzü iki ayrı kentin görüntüsü ile süslenmiştir: "Göklere yükselen New York" ve "Dillere Destan şehir İstanbul". Plağın arka yüzünde ise her iki ülkenin "hürriyet savaşlarında" kahraman olmuş isimlerin "hürriyet" konusundaki sözleri yer almaktadır. Bu konuda Amerikan tarihinden dört isim seçilmiştir: Frenklin Roosevelt, Thomas Jefferson, George Washington ve Patrick Henri'dir. Türk tarihinden ise üç isim seçilmiştir: Namık Kemal, Mustafa Kemal Atatürk ve Ziya Gökalp. Bu isimlerin bazı sözleri ise plağın arka yüzüne yazılmıştır.

Celal İnce'nin seslendirdiği "Dostluk Şarkısı" plağının ön ve arka yüzü.

Hürriyet Hakkında Meşhur Sözler
[Hürriyet ile İlgili Sözlerin Yer Aldığı Taraf]

Gerek Türk ve gerekse Amerikan tarihi, hürriyet uğrunda büyük emek sarf etmiş ve hatta bu uğurda canı pahasına çarpışmış kahramanla doludur. Her iki milletin tarihinde bu mümtaz evlatların hürriyet mefkûresi uğrundaki veciz sözleri gayet parlak bir yer işgal eder.

Namık Kemal'in "Ne mümkün zulm ile bîdad ile imha-yı hürriyet, Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetten."

Franklin Roosevelt'in "Biz ayakta ölmeyi dizimizin üstünde yaşamaya tercih ederiz."

Atatürk'ün, "Biz Türkler bütün tarih-i hayatımızca hürriyet ve istiklale timsal olmuş bir milletiz."
gibi sözlerini şükranla hatırlıyoruz.

Türk ve Amerikan hürriyetperverleri insan ve milletlerin hürriyete olan haklarını da mükemmelen ifade etmişlerdir.

Atatürk "Hürriyetin de, müsavatın da, adaletin de istinat ettiği nokta millet hâkimiyetidir."

Thomas Jefferson "Bize hayatı veren Tanrı, aynı zamanda hürriyeti de vermiştir."

Atatürk "Millete efendilik yoktur, hâdimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur."

George Washington "Hürriyet, kök saldığı zaman çabuk büyüyen bir nebattır."

Hürriyet hakkındaki vecizeler muhakkak ki birkaç kitap doldurur. Mamafih bunlar arasında iki söz bilhassa manidardır.

Patrick Henri, "Hayat ve huzur, zincir ve esaret pahasına satın alınacak kadar tatlı ve kıymetli midir? Haşa başkalarının takip edeceği yolu bilemem, fakat bana ya hürriyet ya da ölüm ver," demiştir.

Ziya Gökalp'in sözleri ise şunlardır: "En büyük mefkûre millet ve hürriyet mefkûresidir."

Dostluk Şarkısı
[New York ve İstanbul'un Resimleri Olan Taraf]

Amerika, Amerika,
Türkler dünya durdukça,
Beraberdir seninle,
Hürriyet savaşında. [Nakarat]

Bu bir dostluk şarkısıdır,
Kardeşliğin yankısıdır,
Kore'de olduk kan kardeşi,
Sönmez bu dostluğun ateşi.

Azmimizdir hür yaşamak,
Dünyada sulhu sağlamak,
Dalgalanır hep bu uğurda,
İstiklal aşkı ruhumuzda.
[Nakarat]...
Senin New York'un,
Yükselir göklere,
Senin İstanbul'un,
Destandır dillere,
[Nakarat]...
Ankara ile Washington,
İzmir'in ile San Francisco'n,
Benzer derler birbirine,
Doyulmaz güzelliklerine.

O muhteşem beldelerin,
Pınarların nehirlerin,
Ünlü şelalen Niyagara,
Haykırır gücünü dünyaya.
[Nakarat]...
Senin New York'un,
Yükselir göklere,
Senin İstanbul'un,
Destandır dillere.
[Nakarat]...

Ellili Yıllarda Kadın Hareketi

EZGİ SARITAŞ - YELDA ŞAHİN

"Durgunluk Dönemi"nin Feminist Tarihi

Kadın hareketlerine dair çalışmalar kadınların tarihin aktif katılımcıları olduklarını göstermekle kalmaz, kadınların siyasal ve toplumsal alandaki varlıklarının, bu alanları biçimlendirdiğini de gösterirler. Oysa hem dönemin siyasal-toplumsal tarihine ilişkin çalışmaların hem de kadın hareketlerine yoğunlaşan feminist tarih yazınının, 1950'li yıllarda Türkiye'deki kadın hareketi üzerinde oldukça az durduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'dan günümüze kadın hareketinin tarihini araştıran feministler, 1950'lerin de içinde bulunduğu 1930-1980 arasını bir durgunluk, çoraklık, sessizlik dönemi olarak ele alırlar. Bu bölümde değineceğimiz az sayıda çalışma dışında feminist tarih yazımı, iki dalga feminizm arasındaki bu döneme ya hiç değinmez ya da kısaca değinip geçer. Oysa *durgunluk* olarak adlandırılan bu dönemin ne denli aktif geçtiğine dikkat çeken Ayşegül Yaraman'ın da ifade ettiği gibi, "Metodolojik açıdan, toplumsal dönüşümün dinamiğinde göz ardı edilebilen karşıtın 'durgun' varlığını ortaya koyabilmek' kadın tarihi araştırmacıları açısından oldukça" önemlidir.

1950'li yılların feminist tarih yazımında üzerinde fazlaca durulan bir dönem olmaması, Türkiye'ye has bir durum değildir ve bu ilk anda oldukça anlaşılır görünebilir. 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve neredeyse bir yüzyıl süren feminist mücadele tarihiyle karşılaştırıldığında, sonrasındaki dönemin günümüz feminist hareketine ilham verecek mücadelelerin yaşandığı bir dönem olmadığı açık. Ancak kadınlar açısından ilerici, devrimci, özgürleştirici sayılmayan dönemlere dair tarihsel sorgulama, feminist tarih yazımın önün-

deki bazı önemli sorunlara dair daha fazla tartışma imkânı taşıyor. Shephard ve Walker, kadınların tarihine ilişkin taraflı anlatıların yalnızca cinsiyet körü tarihçilerce üretilmediğine; kadınların eyleyiciliğine yalnızca ilerici bağlamlarda değinen tarih yazıcılığının da oldukça taraflı olabileceğine dikkat çekiyorlar. Toplumsal cinsiyet tarihi açısından kadın hareketinin başarıları kadar, erkek egemen söylemler ve politikalarla eklemleniş şekilleri, hangi dışlamalar yoluyla kadınlık ve erkeklikleri kurdukları da önemlidir. Boşlukların, kopuşların ve tutarsızlıkların üzerinde durmak, özgürleşme hikâyelerinin ilerlemeci tarih anlatılarının iddia ettiği gibi süreklilik taşımadığını gösterirken, Joan Scott'un da söylediği gibi radikal düşüncenin süreksizlikle ittifakını güçlendirebilir. Bu çerçevede, 1950'ler Türkiye'sinde kadın hareketinin ataerkil, milliyetçi ve otoriter modernleşmeyi savunan söylemlerle eklemlenirken, kadınların bugün de savunduğu çalışma hakkı, eşit ücret, siyasette kadın temsili gibi talepleri yükselttiğini; kurduğu farklı kadınlıklar yoluyla bazı kadınlar için özgürleşme alanları açarken diğerlerini dışladığını ilerleyen bölümlerde tartışacağız.

Böylesi bir tartışma için, öncelikle kadın hareketi ile neyi kastettiğimizi netleştirmemiz gerekir. Bazı feminist kuramcılar kadın hareketlerini, kadınların kadın olmalarından kaynaklanan ezilmişlikleriyle mücadele eden özerk kadın gruplarıyla sınırlandırmak gerektiğini söyler. Fakat bu tanım, kadınların ortak çıkarları dışında amaçlar için birlikte hareket eden kadınları ve kadın örgütlenmelerini anlamak için kullanışlı görünmüyor. Biz bu çalışmada kadın hareketini, Maxine Molyneux'nün tanımından hareketle, sayısal güçle ve/veya siyasal, kültürel veya toplumsal değişim yaratma gücüyle belirlenen bir öneme sahip, yalnızca kadınlardan oluşmasa bile büyük çoğunluğunu kadınların oluşturduğu toplumsal, siyasal hareketler olarak tanımlıyoruz. Yani kadın hareketi ile kastettiğimiz, çeşitli ortak amaçlar etrafında örgütlenen kadınların oluşturdukları dernekler gibi yapılar kadar, dergi ve gazete çevreleri de olabilir. Bu doğrultuda, 1950'li yıllarda kadın hareketini anlamak için dönemin kadın gazete ve dergileri üzerinden arşiv taraması gerçekleştirdik. 1950'li yılların kadın örgütlerine dair bilgilerin bir kısmına Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin bu döneme ait derlemiş olduğu birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak ulaştık. Bununla birlikte, kadınların siyasal partilerde ve sendikalar gibi yapılardaki faaliyetlerine kadınların toplumsal konumlarıyla ilişkili olduğu sürece yer verdik.

1950'lerdeki kadın hareketini anlamak için, bu dönemin de içinde bulunduğu kabaca elli yıllık *suskunluk dönem*inin nasıl başladığına değinmekte yarar var. Bu hem 1950'lerdeki kadın hareketini, hem de –örneğin– 1950'lerin en aktif kadın örgütlenmesi olan Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) hikâyesinin hareketi nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından önemli görünüyor. Bu

amaçla, 1950'li yıllarda kadın hareketini tanıtmaya ve bu döneme dair genel gözlemlerimizi paylaşmaya başlamadan önce, yazının ilk bölümünde erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'de kadın hareketinin geçirdiği sessizleştirilme sürecini kısaca özetledik. 1950'li yılların kadın hareketine genel bir giriş niteliği taşıyan bu bölümün akabinde, dönemin kadın hareketinin kadınlığa dair ürettiği söylemi değerlendirdik. Yazının kalanını 1950'li yıllarda ön plana çıkan tartışma konuları olan kadınların çalışma hayatı, siyasal alana katılımı ve sosyal alandaki sorumlulukları üzerine kadın hareketince geliştirilen söylemlerin ve faaliyetlerin analizine ayırdık. Bölümü, hareketin uluslararası bağlantılarına dair gözlemlerimiz ve bu dönemi 1960'lı yıllara bağlayan sonuç niteliğindeki analizlerimiz ile sonlandırdık.

Kadın Hareketinin Kısa Tarihçesi

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı kadınları, kadın dergileri, kadın dernekleri ve geniş katılımlı konferanslar yoluyla, kadınların ikincil konumlarını değiştirmeye yönelik taleplerle ortaya çıkmaya başlarlar. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bu dergi ve dernekler etrafında örgütlenen kadınların faaliyetleri de yoğunlaşır. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte feministler, siyasal talepleri dile getirmeye başlarlar. Kadınların siyasal haklarını savunan Nezihe Muhiddin, Şükûfe Nihal, Latife Bekir gibi kadınlar, 1923 yılında kurulan Kadınlar Halk Fırkası (KHF) etrafında bir araya gelir. Toska, KHF'nin hükümetin iradesine rağmen kurulmadığını söyler. Nezihe Muhiddin'in şu ifadeleri Toska'nın bu tespitini doğrular nitelikte: "[Y]eni Türkiye'nin bânîsi Mustafâ Kemâl Paşa'nın 'umdeleri etrâfında toplanan 'Halk Fırkası'nı biz...'âlî ve kurtarıcı bir kuvvet olarak telakkî ediyoruz... Onun için [Kadınlar Halk Fırkası] nâmını aldık." Fakat KHF'nin kurucularının kendilerini salt birer destekçi konumunda gördükleri de düşünülmemelidir. *Kadınsız İnkılâp* isimli kitabında Zihnioğlu KHF'nin programının, kadınların yeni kurulan Cumhuriyet rejimine aktif olarak katılmak istediklerini gösterir nitelikte olduğunu vurgular.

Cumhuriyet'in kurucu elitleri ise kadınlar için aktif bir rol öngörmediklerini KHF'nin kurulmasını engelleyerek gösterirler. Fırka'nın kuruluşu hükümet tarafından onaylanmayınca Nezihe Muhiddin ve çevresindeki kadınlar TKB'nin kurulması için valiliğe başvururlar. TKB 1924 yılında, KHF'nin tüzüğünde bulunan, *kadınların siyasal hakları* meselesine yer vermeden kurulur. 1924-1927 yılları arasında kadınlar, siyasal ve sosyal haklar için mücadelelerine Zihnioğlu'nun tabiriyle *gerilla* taktikleriyle devam ederler. 1927 yılında yapılan kongrede TKB Tüzüğü, kadınların siyasal haklarını kullanacak seviyeye getirilmesi amacını da içerecek biçimde değiştirilince TKB üze-

Yedigün dergisinin 1934 yılında yayımlanan bir sayısında Nezihe Muhiddin.

rindeki baskılar da artar. Zihnioğlu, TKB'nin siyasal haklar için çalışmalarını yoğunlaştırdığı 1927'nin, aynı zamanda, TKB ve Nezihe Muhiddin'e yönelik yolsuzluk iddialarının ortaya atıldığı, bir karalama kampanyasının başlatıldığı sene olduğuna da işaret eder. Bu iddialar sonrasında Nezihe Muhiddin ve bazı birlik üyeleri TKB'den uzaklaştırılırken, başkanlığa önce Sadiye Hanım, ardından da Latife Bekir Hanım getirilir; 1927-1935 arasında TKB'nin faaliyetleri ise yalnızca *hayır işleri*yle sınırlı kalır. Zihnioğlu'nun işaret ettiği gibi, Nezihe Muhiddin'in dışlanma hikâyesinin arkasında kişisel çatışmalar değil, Osmanlı Türk feministleriyle Kemalist iktidar arasındaki çatışma yatar.

1930'larda öne çıkan İffet Halim Oruz, Latife Bekir Çeyrekbaşı, Efzayiş Suat gibi kadınlar, TKB'nin ifrata vardığını, Mustafa Kemal'in kadınların hakları konusunda en iyisini bileceğini, bu nedenle de ayrı bir kadın örgütünün gereksiz olduğunu savunurlar. 1950'lerde kadın hareketinin önemli isimlerinden biri olan İffet Halim Oruz, 1933 yılında yayımlanan *Yeni Türkiye'de Kadın* isimli kitabında, TKB'nin bir Cumhuriyet çocuğu olduğunu fakat Türkiye Cumhuriyeti çocuğu olmadığını söyler. Oruz'a göre TKB, Avrupa ve ABD'deki kadınlar gibi haklarını istemiş fakat bir parçası olduğu Cumhuriyet'in bu ülkeler gibi sıradan bir Cumhuriyet olmadığını unutmuştur. 1927'de TKB'nin Diyarbakır şubesinde görev olan Oruz, kitabında TKB'ye

yönelik tepkileri haklı bulduğunu ve Mustafa Kemal gibi bir varlık varken süfrajetlikle uğraşmanın kendi yollarıyla uyumsuz olduğunu ifade ederek, iki yıl sonra açıklanacak fesih kararının zemininin 1933 yılında hazır olduğunu gösterir. 1930 yılında Belediyeler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle kadınlara sadece belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilirken, 1934'te yapılan Anayasa değişikliği ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı tamamen tanınmış olur. 1935 yılında yapılan genel seçimlerde ise on sekiz kadın milletvekili TBMM'ye girer. Bunlardan yalnızca bir tanesi, Nakiye Elgün, kadın hareketinden gelen bir isimdir. Seçme ve Seçilme Hakkı ve Eşit Vatandaşlık İçin Uluslararası Kadın Birliği'nin (UKB) 1935 yılında İstanbul'da düzenlediği kongrenin ardından, bu kongre nedeniyle de eleştirilen TKB, Türk kadınına Türk erkeğiyle eşit hakların verildiği gerekçesiyle kendisini fesheder.

Zihnioğlu, TKB'nin Muhiddin'in adını anmayarak tarihten silinişi sürecine katkıda bulunduğunu söyler. Oysa 1950'lerde, bir dönem TKB İstanbul şubesinin resmî yayın organı olan *Kadın Gazetesi*'nin ve TKB'nin Muhiddin'i unutmadığını görüyoruz. Bu durumun hem gazetenin başyazarı hem de İstanbul şubesinin başkanı olan İffet Halim'in kişisel çabasının sonucu olması da muhtemeldir. Gazete, Muhiddin'in yazılarına yer verirken, TKB İstanbul Merkezi 1952'de Nezihe Muhiddin için bir jübile düzenler. Erken Cumhuriyet döneminde Muhiddin gibi rejim tarafından dışlanan bir başka kadın olan Halide Edip Adıvar'a da 1950'li yılların kadın dergilerinde yer verilir. 1960 yılında, Üniversiteli Kadınlar Derneği Adıvar'a bir madalya verir. *Kadın Gazetesi*, Osmanlı feministlerinin dergilerine ve *Kadın Yolu*'na kendi öncülleri olarak değinir.

Kadınların mücadelelerini sahiplenmekle, kadınlara haklarını verenin Atatürk olduğuna ilişkin söylemi üstlenmek arasındaki çelişki, 1950'li yıllar boyunca kadın hareketinin söylemlerine yansır ve hareketin kendi geçmişini hatırlarken ve aktarırken seçici davranmasına neden olur. 1954 yılında seçme ve seçilme hakkının on dokuzuncu yılı kutlanırken Mediha Gezgin'in yaptığı konuşmadaki boşluklar bu açıdan ilgi çekici:

> Cumhuriyet'in ilanından evvel intihab hakkını istemek üzere [TKB] tarafından tertiplenen bir miting yapmıştık, bu sırada memleketi kurtarırken kadınların da harpte yaptıkları kahramanlıkları ve yardımları göz önünde tutarak ve esasen kadın eşit haklara malik olmadıkça bir milletin medeni seviyeye yükselmesi imkânsız olduğunu düşünerek kadınlara ilk defa 3 Nisan 1930 da Belediye ve Parlamento 1934'te seçme ve seçilme hakkı kanunlaştı.

Her ne kadar konuşma metninin yazıya eksik geçirilmiş olması ihtimali bulunsa da, anlatıdaki kopuklukları Kemalist iktidarın kadın hareketini bas-

tırnası ile yüzleşemeyen hareket üyelerinin geçmişlerini sahiplenme isteklerinin yarattığı çelişkiyle açıklayabiliriz.

Elliler ve Kadın Hareketi

Bir önceki dönemin travmalarıyla yüzleşemeyen, kendisinden sonraki dönemin toplumsal hareketliliklerine gebe 1950'ler, 19. yüzyıl sonu veya 1980'ler kadar önemli olmasa da kadın hareketi açısından bir milada işaret eder. Öncelikle bu dönemde büyük toplumsal dönüşümler yaşanır. Deniz Kandiyoti, Cumhuriyet reformlarının etkili olamadığı yerlerde tarımsal makineleşmenin kısa bir süre içinde etkili olduğunu; yeni toplumsal tabakalaşma süreçlerinin geleneksel ataerkil otoritenin müzakere edilmesine ve erkek egemenliğinin temellerinin yeniden tanımlanmasına neden olduğunu söyler. Serpil Sancar ise bu dönemde toplumsal cinsiyet rollerine dair muhafazakârlarla modernler arasında bir uzlaşının olduğunu söyleyerek, dönemi muhafazakâr modernleşme dönemi olarak adlandırır. Sancar'a göre, 1945-65 arasında muhafazakâr ve inkılâpçı normların çatışması yerini uzlaşıya bırakır. Toplumsal cinsiyet normlarındaki bu uzlaşıyı, kadın hareketinin söylemlerinde ne kadar gözlemleyebildiğimiz tartışmalıdır. Kadın hareketi, kadınların eğitimi, çalışması ve genel olarak kamusal hayata katılımı konusunda daha rahat dillendirilmeye başlanan dinî muhafazakâr söylemlerin karşısında dururken, Kemalist modernleşmenin yine muhafazakâr sayılabilecek bazı değerlerini de benimser. Çok partili hayata geçiş, DP iktidarı, Amerikanlaşma süreci, dinî söylemlerin güçlenmesi gibi bu döneme özgü gelişmeler kadar, önceki dönemlerden devralınan milliyetçilik, Batılılaşma gibi söylemler ve pratikler de bu dönemde kadın hareketinin gündemlerini biçimlendirirler.

1950'li yıllarda çok partililiğe geçişle birlikte yaşanan görece demokratikleşme, kadın derneklerinin yeniden kurulması için de uygun bir zemin yaratmıştır. Zerrin Ediz, 1946 yılında Dernekler Kanunu'nda cinse dayalı derneklerin kurulmasını yasaklayan hükmünün değiştirilmesiyle kadın derneklerinin kurulmasının yasal yolunun açıldığına dikkat çeker. Sonuç olarak, 1940'ların ikinci yarısından itibaren kadın hareketinin yeniden canlandığını görürüz. Kadın örgütlerinin ve dergilerinin 1940'ların sonunda yeniden ortaya çıkıyor olması nedeniyle, incelememize 1940'ların sonunu da dâhil ettik. Bu döneme dair verilerimizi dönemin kadın gazete ve dergilerinden, kadın örgütlerinin kendi yayınlarından edindik. Çalışmamız arşivlerde seslerine ulaşabildiğimiz kadınların sözleriyle sınırlı kaldı. Kadın hareketi içinde yer alan ama sesleri duyulmayan kadınların deneyimleri ve öznellikleri bu çalışmada ancak sınırlı ve dolaylı biçimlerde kendine yer buldu.

Bu çalışma kapsamında, 1947 yılında yayımlanmaya başlayıp 1965 yılı-

na kadar zaman zaman haftalık zaman zaman da iki haftada bir yayımlanan *Kadın Gazetesi*'nin 1947-1960 arasındaki sayılarının tümünü inceledik. İffet Halim Oruz'un başyazarlığını yaptığı *Kadın Gazetesi,* Türk kadınlığının ileri dünya kadınlığı arasında yerini aldığını bu nedenle geçmişteki mevzûlarla, yani kadın-erkek eşitliği ile ilgilenmeyeceğini, "Dünya kadınlığı, köy kadınlığı, ev kadını, iş kadını, hayır kadını" ile kadın hareketlerine yer vereceğini duyurarak 1947 yılında yayın hayatına başlar. *Kadın Gazetesi,* 1953'te "[TKB] İstanbul Merkezi'nin resmî yayın organı" olduğunu duyursa da, İffet Halim İstanbul Şubesi Genel Başkanlığı'nı bıraktıktan sonra gazetede TKB İstanbul ile ilgili haberler azalır. İncelediğimiz diğer bir kadın dergisi, 1957 yılında Melahat Faik Gökmen tarafından İzmir'de yayımlanmaya başlayan *Kadın Sesi* oldu. *Kadın Sesi* dergisi ilk sayısında kadın hakları için yayımlanmadığını, haklarını Türk kadınına bir çırpıda verildiğini, işsiz, yoksul ve düşkün kadınlar, kimsesiz çocuklar ile aydınlatılmayı bekleyen köylü kadınlar için yayımlandığını ilan eder. Dergi "Yardıma muhtaç olan kadınlar için işe koyulan aydın kadınların" dergisidir. Dergi, *Kadın Gazetesi*'yle kıyaslandığında kadın hareketiyle ilgili gelişmelere ve güncel siyasî konulara daha az değinir. Bu iki uzun süreli kadın yayınının yanı sıra, Türk Hemşireler Derneği'nin yayın organı *Hemşireler* dergisini, Milli Kütüphane'de az sayıda sayısına ulaşabildiğimiz TKB Ankara Merkezi'nin yayın organı olarak yayımlanan *Kadının Sesi* ile DP Kadın Kolu'nun Mayıs 1954 seçimlerinden önce yayımladığı *Demokrat Kadın*'ı da çalışmamız kapsamında inceledik.

1950'lerin kadın hareketini oluşturan bir diğer öğe, kadın dernekleridir. Hem birincil hem de ikincil kaynaklarda kadınların içinde yer aldıkları pek çok örgüte rastladık. Bu derneklerden başlıcaları, Kadın Haklarını Koruma Derneği, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Kadınlar Dayanışma Birliği/Türkiye Millî Kadınlar Konseyi, Türk Anneler Birliği, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, Türk Amerikan Kadınları Kültür ve Yardım Derneği ve Yardım Sevenler Derneği'dir. Bu yıllarda, Yoksulları Koruma Derneği, Çocuk Dostları Cemiyeti gibi yardım derneklerine ve Hemşireler Derneği, Ebeler Derneği, Kadın Terziler Derneği, Soroptimist Kulüpleri/Meslek Kadınları Derneği gibi çalışan ve meslek sahibi kadınların oluşturduğu derneklere de rastlıyoruz.

Şirin Tekeli'nin *Kadınsız İnkılâp'a* yazdığı sunuş yazısında "kadın derneklerinin duayeni" olarak adlandırdığı TKB, 1949 yılında Mevhibe İnönü'nün fahri başkanlığında, İzmir milletvekili Latife Bekir Çeyrekbaşı, Seyhan milletvekili Makbule Dıblan, Ankara milletvekili Mebrure Aksoley'in de içinde olduğu kurucu heyet tarafından yeniden kurulur. Kadın hareketinin tarihsel süreksizliklerle, baskı ve sindirmeyle resmî söylemi bağdaştıramaması, TKB'nin kendi tarihini kurgulayışında da ortaya çıkar. Ceren İşat, TKB'nin

ikinci kez kuruluşunda, ilk kuruluşla tarihsel bağını kopardığını, 1924-35 yılları arasında verilen siyasal haklar mücadelesine hiç referans vermediğini tespit eder. TKB'nin kendi tarihine açıkça referans verdiğinde ise, anlatıyı tutarlı kılmak için özel bir çaba harcadığını görürüz. Örneğin İffet Halim, TKB'nin hikâyesini "Cumhuriyet'in ilanını takip eden aylar içinde 'Türk Kadın Birliği' namile bir dernek kurulmuş, kadınlarımızın eşit siyasî hak edinme devresine kadar da yaşamıştır... Derneğin amacı ile devlet siyaseti arasında anlaşmazlık yoktu... [TKB'nin] çalışmaları mücadeleli olmamış, umumi siyaseti bir teşekkül hâlinde destekleyen bir zümrenin çalışması hâlinde kalmıştır,"(Oruz, 1947b: 1) sözleriyle anlatarak, geçmişteki çatışma ve bastırılma öyküsünün üzerini kapatmaya çalışır. Yazının alt başlığında birliğin yeniden kurulmasını *geriye dönerek süfrajetlik* yapmak için değil *misyonerlik yapmak* sözleriyle savunması ise, geride kalan süfrajetliğin izlerinin henüz silinmediğini de gösterir. İffet Halim, 16 Mayıs 1949 tarihli *Kadın Gazetesi*'nde ikinci kurucular ile yaptığı söyleşide TKB'nin kuruluşunu şöyle açıklar:

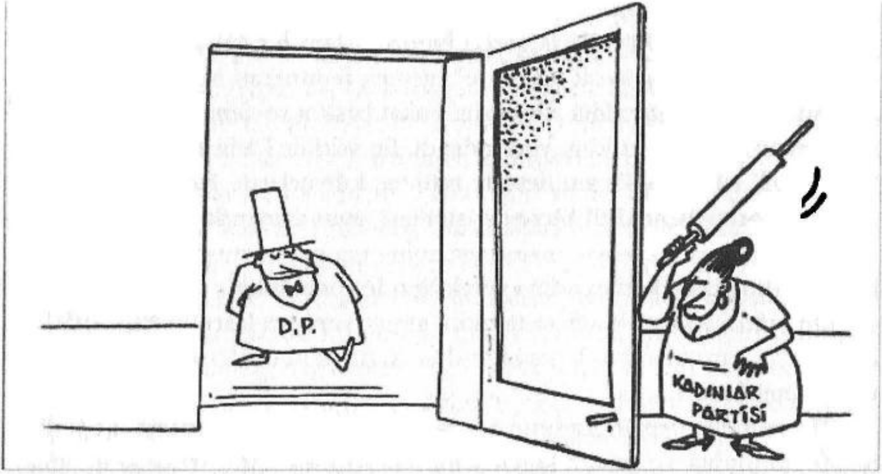
> Memleket demokrasisinin inkişaf ettiği şu sıralarda seçme ve seçilme hakkını haiz bulunan kadınlarımızın gene kendilerine dayanarak bu ve diğer eşitlik haklarını muhafaza etmesi gerekir. Son zamanlarda yapılan birtakım neşriyattan, münazaralar tertip olunarak varılan kararlardan ve diğer hareketlerden anlaşıldığına göre Atatürk inkılâbının temel direklerinden birini teşkil eden Türk kadını inkılâbının bir gerileme hareketi göstermemesi için korunmasına lüzum hâsıl olmuştur (Oruz, 1949a: 1, 6).

TKB, ikinci kuruluşunda da siyasetten uzak duracağını beyan eder; fakat bu sefer kastedilen partiler siyasetidir. Kadınlar, partiler siyasetinden uzak durarak "Kadınların önce kendine dayanması, haklarını savunması" gerekliliği üzerine bir araya gelirler. Kurucu kadronun büyük çoğunluğu CHP'li olsa da bu durum 1950'ler süresince değişir. 1955 yılında, TKB Genel Başkanı DP milletvekili Nazlı Tlabar olmuş; Zerrin Ediz'e göre, bu dönemde parti ve dernek adeta bütünleşmiştir. 1960 darbesiyle, TKB genel başkanı Nazlı Tlabar ve diğer DP milletvekili kadınlar Yassıada'ya gönderilirken, sonraki başkan Feriha Öztürk görevden uzaklaştırılır ve yerine 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenlerden Şükran Özkaya'nın eşi Günseli Özkaya getirilir.

Ceren İşat, TKB'nin siyasal iktidardan tam anlamıyla özerkleşememesinin nedeninin, kadınlara haklarının rejim tarafından verildiği ve TKB'nin bu hakları yalnızca korumakla mesul olduğu düşüncesinden kaynaklandığını söyler. Bu dönemde elbette kadın hareketindeki tüm kadınlar, hareketin yegâne görevinin bu olduğunu düşünmüyorlardı. Örneğin, Nevin Arıcan, *Kadın Gazetesi*'nde 30 Nisan 1953 tarihinde yayınlanan *Kadınlar Bir-*

liğinde Kimler Çalışmalıdır? başlıklı yazısında, TKB yöneticilerinin haklarımız tamdır, onları koruyalım demesinin gülünç ve yetersiz olduğunu söylüyordu. Kadınlar Birliği'nde iş göreceklerin "...tam bir sufrajen ruhlu ve eksik haklarımızı sağlayacak kudrette", gerçek feminizmi benimsemiş kadınlar olması gerektiğini iddia ediyordu. Fakat baskın söylem hakların kadınlara rejim tarafından verildiği yönündeydi. Bu şekilde kadınlar, haklarını kullanabilmek için kendilerini devlete muhtaç kılıyorlardı. Kadın örgütlerinin devletin korumasını aktif biçimde istemesi, aynı zamanda çıkarlarının devletin çıkarlarıyla fazlasıyla örtüşmesi anlamına gelmekteydi. TKB, 1949 yılında, kadınların çıkarları adına gerektiğinde yöneticilerle ters düşmenin bedelinin oldukça ağır olduğuna tanıklık etmiş; yeniden kurulmuştu. 1950'lerde oldukça taze olan bu deneyimin, hareketin yeni üyelerine de aktarıldığını düşünebiliriz.

1953 yılında kurulan Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, kadınların içinde bulundukları yaşam koşullarını iyileştirmek için gerekli araştırmalar yapmak ve sahip oldukları haklardan ne kadar yararlanabildiklerini ortaya çıkarmak amacıyla kurulur. Derneğin kurucuları arasında Afet İnan, Nimet Özgüç, Vedide Pars ve Hamide Topçuoğlu gibi isimler yer alır. Dernek kadınlarla ilgili araştırmalar yapmak, konferanslar düzenlemek ve bu çalışmalarının çıktılarını yayımlamak üzerine odaklanır. Yayınları arasında, 1950'li yıllarda kadınların çalışma yaşamları, diğer ülkelerdeki kadın hareketleri, Osmanlı'da kadının durumu ile ilgili kitaplar ve kadın yazarların eserleri ile kadınlarla ilgili eserlerin bibliyografyaları yer alır. Kadın Haklarını Koruma Derneği, Mediha Gezgin tarafından 1954 yılında İstanbul'da kurulur. Gürel'in de *Kadın Gazetesi*'nde 23 Şubat 1957 tarihinde yayınlanan yazısında belirttiği üzere, çeşitli faaliyetleri bulunan derneğin öncelikli amaçlarından biri, barınacak yeri olmayan, erkeklerin tuzağına düşmüş *düşkün kadınlar* için kalacak bir ev açmaktır. Kadın Haklarını Koruma Derneği'nin öne çıkarttığı başka bir konu ise Kadın Partisi girişimidir. 1949 yılında, üniversiteli kadınlar arasındaki işbirliğini, fikir alışverişini artırmak amacıyla Sara Akdik başkanlığında *Üniversiteli Kadınlar Derneği* kurulur. Üniversiteli Kadınlar Uluslararası Federasyonu'nun Türkiye uzantısı olan derneğin üyeleri arasında Süreyya Ağaoğlu, Nüzhet Gökdoğan, Türkan Rado ve Tezer Taşkıran gibi isimler bulunur. Zerrin Ediz'in *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kadın Örgütlenmeleri Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme* başlıklı doktora tezinde de dile getirdiği gibi, 1948 yılında kadınların meslek hayatında ilerlemesini ve meslek kadınlarını bir araya getirmeyi amaçlayan Soroptimist Kulübü kurulur; 1953'te İstanbul ve Ankara Kulüpleri'nin birleşerek oluşturdukları, Türkiye Soroptimist Kulüpleri Federasyonu'nun tüzüğünde derneğin ismi Soroptimist Kulüpleri Birliği (*Meslek Kadınları Derneği*) olarak ge-

Milliyet, 05.01.1958

çer. 1959 yılında Uluslararası Kadınlar Konseyi'nin (*International Council of Women*) Türkiye ayağı olarak Ankara'da kurulan, Kadınlar Dayanışma Birliği ise kadın örgütleri arasında dayanışma ve işbirliği oluşturmayı hedefler. Kadınlar Dayanışma Birliği, 1960 yılında Milletlerarası Kadınlar Konseyi'ne katılarak Türkiye Millî Kadınlar Konseyi adını alır. Aynı yıl Konsey'in on altıncı kongresi İstanbul'da toplanır.

Yardım dernekleri arasında en çok ön plana çıkan dernek, 1928 yılında Himaye-i Etfal Kadın Yardım Cemiyeti ismiyle kurulan Yardım Sevenler Derneği'dir. Atatürk'ün "Türk kadını yoksul olamaz. Türk kadını bizâtihi bir varlıktır," diyerek bugünkü ismini verdiği dernek, 1950'li yıllarda TKB ile birlikte en yaygın örgütlenmeye sahip örgüttür. Bu dönemde derneğin faaliyetlerinin daha çok yardım odaklı olduğunu, farklı illere kurduğu trikotaj, çorap, dikiş atölyelerinde ihtiyacı olan kadınlara iş imkânı sağlanmaya yoğunlaştığını görüyoruz. Ediz'in de *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kadın Örgütlenmeleri Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme* adlı doktora çalışmasında altını çizdiği gibi, Türk Anneler Birliği ise 1959 yılında Halide Nusret Zorlutuna başkanlığında Ankara'da kurulur. Derneğin kurucu üyelerinin çoğu 1959'daki tartışmalı TKB kongresi sonrasında istifa eden eski üyelerdir. Derneğin ana-çocuk sağlığını geliştirmek, anneleri millî değerler doğrultusunda yetiştirmek, muhtaç ailelere yardım etmek gibi amaçları var.

Bu dönemde kurulan kadın dernekleri, farklı alanlarda çalışsalar da, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları konularında yaklaşımları birbiri-

ne benzer. Örgütlerin temel amacı, kadınların haklarının korunması olarak dillendirilir. İşat'ın da söylediği gibi, bu dönemde kadın haklarına yönelen başta şeriat olmak üzere çeşitli tehditlerin tanımlanması yoluyla, kadınların devlet korumasını kabullenmesi ve istemesi sağlanıyordu. Haklara yönelen tehditler ise özellikle çarşaf, *taaddüd-ü zevcat* ve imam nikâhında somutlaşıyordu. İncelediğimiz kadın gazete ve dergilerinde dinî taleplerin artmasından DP'nin sorumlu tutulmadığını, Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın kadın haklarının korunması yönündeki açıklamalarının büyük memnuniyetle karşılandığını da vurgulamakta yarar var. Elbette tanımlanan tehditlerin kadınların hayatında hiçbir karşılığı yok değildi. Bu dönemde kadını çalışma hayatından ve toplumsal hayattan dışlamaya yönelik cinsiyetçi söylemler ve girişimler daha sık ve açıktan dile getirilebiliyor, siyasal alanda kadın temsilinde ise dramatik bir düşüş yaşanıyordu. Tek parti hükümetinin otoriterliğinin yerini çok partili yaşamın çok sesliliğine bırakması, kadınların Cumhuriyet ideolojisinden ve devlet otoritesinden güç alarak kurdukları kimliklerinin ve toplumsal konumlarının tehdit altında olduğu duygusunu güçlendiriyordu. Genel olarak eğitimli ve üst gelir grubundan gelen hareketteki kadınlar, toplumsal yaşamda karşılaştıkları cinsiyetçilikle mücadele ederlerken, Cumhuriyet inkılâplarının kendilerine yüklediği sembolik anlam ve sorumluluktan da güç alıyorlardı. Cumhuriyet ideolojisinin getirdiği, hem ev içinde hem de ev dışında kadına yüklenen çifte mesuliyetler, kamusal alanda cinsiyetsizleşme gibi yeni ataerkil değerler ve özel alanda geleneksel rollerin devamı ile Elif Ekin Akşit'in de söylediği gibi, *sessizce* başa çıkmaya çalışan kentli Cumhuriyet kadınları için kazanılan hakların elden gidebileceği kaygısını görmek, dönemin kadın hareketinin halet-i ruhiyesini anlamak açısından önemlidir.

Zülal Kılıç, Kemalist kadın örgütlerinin kadın haklarını savunmak yerine kadınların eksikliklerini gidermeye çalıştıklarını, bu nedenle de onları kadın örgütleri olarak değil de *kadınlar için örgütler* olarak adlandırmanın daha doğru olacağını söyler. Bu dönemde hakları savunan örgütlü kadınlar ile hakları savunulan kadınlar arasında bir ayrım yapıldığını görebiliyoruz. Kadın hareketindeki kadınlar Kemalizmin topluma yaklaşımını belirleyen paternalizmi benimsiyor, kendi bakış açılarına göre köylü, işçi ve *geri* kalmış kadınları savunuyor ve onlara yol gösteriyorlardı. Ancak kadın hareketinin az sayıda elit kadınla sınırlı kalmayı amaçladığını söylemek yanlış olur. Çok partililiğe geçişle birlikte kadınlar için örgütlenmenin yeniden gerekli hâle geldiği dillendirilmeye başlamıştı. İffet Halim Oruz, Atatürk kadınların ayrı örgütlenmesine gerek yok dediğinde bunu ilk kabul edenlerden olduğunu, fakat erken kaybedilen Ata'nın arkasından gelenlerin onun ileri görüşlülüğüne sahip olmadığını söyleyerek kadınları örgütlenmeye çağırıyordu. Örgütlenme çağ-

rısında asıl sâik eğitimli, orta sınıf Türk kadınını millet için faydalı kılmaktı. TKB'nin 1955 yılında Ankara Radyosu'ndaki haftalık programında Melek Erbilen kadınlara şöyle sesleniyordu: "Her Türk kadını hiçbir içtimaî yardım teşekkülünde hizmetten kaçınmamalı, ürkmemelidir. Ne kadar meşgul bulunsa da güzel yurdumuzun bizlerden bu sahada hizmet ve himmet beklediğini, hepimizin seferber olmamız gerektiğini unutmamalıdır." Kadınları faydalı kılma söyleminin, aynı zamanda kadınların örgütlü hareket etmelerinin meşru zeminini de oluşturduğunu da eklemek gerekiyor.

Kadın hareketi yalnızca Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde örgütlenmeyi hedeflemiyordu. 1950'ler boyunca birçok ilde ilin seçkin kadınları dernek şubeleri açmıştı. İstanbul veya Ankara'daki kadınların küçük şehirlere ziyaretleri sonucunda da yeni şubeler açılabiliyordu. Özellikle *Kadın Gazetesi*'nde sıkça yer alan bu geziler, dönemin kadın hareketinin taşra algısını yansıtması açısından da oldukça ilgi çekici. Küçük kentlere ve kasabalara yapılan ziyaretlere neredeyse tam bir sayı ayrılıyor; gazetenin okuyucuları Erzurum, Zonguldak, Hatay, Antalya gibi şehirlerle ilgili bilgilendiriliyordu. Her ilin kendisine has özellikleri, doğal güzellikleri ile birlikte 'kadınlığı' da tanıtılıyordu. TKB veya Yardımsevenler şubesinden kadınların İstanbul'daki kadınlar kadar zarif ve çağdaş görünümlü oldukları aktarılıyordu. Küçük şehirlerdeki kadın örgütlenmeleri yalnızca o ilin seçkin ve zarif kadınlarının sosyalleştikleri kadın kulüpleri olma işlevini görmüyor, Zihnioğlu'nun da belirttiği gibi bu dernekler "...kadınlık durumunu görmeyi engelleyen seçkinci çizginin eğitimli kadınlar arasında yaygınlaşması"na da sebep oluyordu. Bir sonraki başlıkta 1950'li yılların kadın hareketinin farklı kadınlıklar üzerine kurduğu söylemi daha yakından inceleyeceğiz.

"Türk Kadınlığı"nın Kadın Hareketi Tarafından Söylemsel Kurulumu

Feminist tarihçilerin gösterdiği gibi kadın hareketleri, kadınlık ve erkeklikleri kuran söylemler üretirler. Kadın hareketlerinin tarihine toplumsal cinsiyet perspektifi ile yaklaşmak, bu söylemleri yapısöküme uğratmak anlamına da gelecektir. Kadın hareketinin söylemleri yoluyla farklı erkeklikler de kuruluyor olsa da, biz bu çalışmada kadınlığın söylemsel kurulumuna odaklandık. 1950'lerde kadın hareketinin kadınlık söylemini, kendinden önceki ve sonraki dönemlerdeki *Cumhuriyet kadını* söylemleriyle süreklilik içinde değerlendirmek gerekir. Zihnioğlu'na göre, Kemalist kadın kimliğini anlamak için Kemalist ideoloji ile Osmanlı/Türkiye'deki birinci ve ikinci dalga feminist hareketlerin kesişim ve ayrışma noktalarını anlamak gerekir. Bu noktalardan bir tanesi Türklüktür. Bu dönemde kadın hareketinin kendisinin de

Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak Türkleştiğini görüyoruz. Çok etnikli Osmanlı kadın hareketinin Türkleşmesi süreci 1950'lerde başlamadı; Nezihe Muhiddin'in feminizmi erken dönem Osmanlı feminizminden farklı olarak kadınlık mefkûresi ile milliyetçiliği bağdaştırmaya çalışıyordu. Ekmekçioğlu'nun da söylediği gibi herkesin Türk kabul edildiği bir toplumda tek bir tarih vardır, alternatif tarihler ise devlet tarafından susturulur. Belki de bu nedenle, 1950'lerde Türk olmayan kadın hareketine dair pek fazla veri bulamadık. 1954'te bir grup Ermeni kadının Hayganuş Mark için bir jübile düzenlediğini ve yazılarından seçmeler ile 41 sayfalık otobiyografisinin yayımlandığını Lerna Ekmekçioğlu'ndan öğreniyoruz.

Türkleşmiş kadın hareketinin kurduğu kadın kimliği herhangi bir tartışmaya yer bırakmayacak biçimde Türk'tür. İncelediğimiz kaynaklarda *kadın* veya *kadınlık* önüne Türk sıfatını almadan pek az kullanılır. Müslüman olan diğer etnik grupların Türk olmadığına dair *iddialar* kesin bir dille reddedilir. Ersoy'un da *Kadın Sesi*'nde 10 Nisan 1958 tarihinde yayınlanan *Erkek Gözüyle Kadın: Çarşaf Meselesi* başlıklı yazısında belirttiği üzere, Hatay'da yaşayan Arapların *Eti Türkleri* olduğu iddia edilir, Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgeler *"Bazı kendini bilmezlerin 'Kürt' dedikleri insanların oturduğu...bizim kadar Türk olan"* yerler olarak anılır. Türklük aynı zamanda tahayyül edilen tarih yoluyla da kurulmaktadır. Tarih, Türk kadının özü itibariyle *erkeğiyle* eşit olduğunu ve bugün varılmaya çalışılan noktanın Türk ulusunun aslî bir özelliği olduğunu göstermek için kullanılır. Halide Nusret Zorlutuna'nın *Kadın Gazetesi*'nde 20 Mart 1954 tarihinde de neşredilen on dokuzuncu yıl törenindeki konuşmasında da belirttiği gibi, İntihab hakkı, Türk kadınının eski Türk kavimlerinde bile Hakan'ın yanında ülke yönetiminde söz sahibi olmuş olması ve Kurtuluş Savaşı'na katılmış olması ile savunulur. Tarihsel referanslar aynı zamanda Türk kadınının kahraman ve vatanperver olma özelliklerini desteklemek için kullanılır. Dönemin kadın gazete ve dergilerinde *Tarihte Meşhur Kadınlar*, *Tarihte Hayırsever Türk Kadınları*, *İstiklal Savaşı'nda Türk Kadını* gibi yazı dizilerine yer verilir. Kadın hareketi, tahayyül edilen tarih yoluyla *yeni Türk kadını* kimliğinin ezeli ve ebedi köklerine işaret eder.

Türk kadınını tanımlayan belki de en önemli özellik, anne olmasıdır. Arpacıoğlu'nun *Kadın Sesi*'nde 17 Ekim 1957 tarihinde yayımlanan 'Bugünün Türk Kadını Yurdun Her Davasında Vazifelidir' başlıklı makalesinde "Asırlar boyunca memlekete ve medeni âleme faydalı evlatlar yetiştiren, şerefli ve faziletli Türk kadını, aile yuvasına ve çocuğa şahsiyet verecek sosyal havayı hazırlayan en mühim unsurdur" der. Kadın hareketinin yerli malı kullanmaktan Türkçe öğretmeye kadar her konuda sorumluluğu annelere yüklediğini görüyoruz: Anneler hem çocukların hem de ulusun öğretmenidir, toplumda yerleştirilmesi istenen her türlü değeri taşımaktan birinci derece-

de sorumludur. TKB, 8 Mayıs 1955'te Anneler Günü'nü kutlamaya başlar ve Nene Hatun'u *yılın Türk annesi* seçer. Birliğin bu günde yapılan Ankara Radyosu'ndaki yayınında, annelik sayfasının en başında yer alan, "Türk milletine Atatürk'ü armağan eden" Zübeyde Hanım anılır. Ceren İşat, anneliğe yapılan vurgunun kadın hareketinin kamusal alanda faaliyet göstermesini kolaylaştırdığını söyler; tüm talepler kadınların anneler olarak ulusa karşı görevleriyle temellendirilir.

Her ne kadar kadın hareketi, Türk kadını veya kadınlığı terimini sıklıkla kullansa da, aslında tek bir kadınlıktan bahsetmez. Türk kadını terimi altında farklı kadınlıklar üretilir; bu kadınlıklar farklı söylemler yoluyla kurulur, çağrılır veya dışlanır. Kadın hareketi bazı kadınlıklar karşısında kendisine kurtarıcı ve koruyucu bir rol biçerken, bazılarını tamamen gözden çıkarır, kadın kategorisinin dışına atar. Yer yer tek bir kadın tipinin içinde de bu ayrımın yapıldığını görürüz; kurtarılmaya muhtaç öncülük edilmesi gereken kadınlar bu nedenle denetlenmelidir, yoksa kolayca düşman kadın kategorisine kayabilirler. Bu temel ayrımı akılda tutarak, kadın hareketinin farklı kadınlık söylemlerini inceleyebiliriz. İffet Halim *Yeni Türkiye'de Kadın* isimli kitabındaki sınıflandırmada, öncelikle şehirli kadın ve köylü kadın arasında bir ayrım yapar. Şehirli kadın arasında üç tip kadın tespit eder: *Müstehlik* yani tüketen aile kadını, *işçi kadın* ve *meslek sahibi kadın*. Aile kadını eşinin kazandığı parayı verimli biçimde kullanmalıdır. Lüks harcamalar yapan, evde poker masasının başındaki müstehlik kadın, en az yeşil sarık kadar belki daha fazla zararlıdır ve nerede görülse kafası ezilmelidir. İşçi kadın yalnızca evin ihtiyaçları için çalışmamalı, inkılâp düzenine göre ölçülü bir yardımcı hâline getirilmelidir. Meslek kadını da eğitimini memleketi için faydalı biçimde kullanmalıdır. Yarın için istenilen kadın tipi bu kadındır. Köylü kadın ise, "Türk anasının özü, canı, her şeyi"dir; tarih öncesinden gelen temiz ve yüksek varlığını bugüne taşımıştır. Fakat bu kadını da başıboş bırakmamak, onun varlığını işlemek, düzenlemek ve sıkıntılarını hafifletmek gerekir.

Oruz'un sınıflandırmasındaki her kadın tipinin kendi ötekisi yoluyla kurulduğunu görmek mümkün. Aile kadınının ötekisi lüks düşkünü, kumar oynayan müstehlik kadındır. Aşırı Batılılaşmanın aile hayatında çok ciddî kopmalara neden olacağı söylenerek kadınlar sürekli olarak uyarılır. Bu söylem Sancar'ın da belirttiği gibi, üst sınıf kadınların yaşamlarını hedefler. Osmanlı feministlerinden 1950'lerin kadın hareketine, üst ve giderek de orta sınıf kadının ahlâkı tartışma konusu edilirken, Türk modernleşmesinin önemli imgelerinden biri olan aşırı Batılılaşmış yoz kadının arka planda hep durduğunu görürüz. 1950'lerde, bir zamanlar İstanbul'daki üst sınıf kadınların hayatlarıyla sınırlı kalan sefahat düşkünü, içki içen, kumar oynayan kadın tipinin yaygınlaşmasından endişe duyulmaya başlanır. Gökmen'in *Kadın Se-*

si'nde 21 Mart 1958 tarihinde neşredilen O Hastalık!, isimli makalesinde dile getirdiği gibi, "Dedikodusu yapılan bu hanımlar, sosyeteye mensuptur. Yüksek sınıftır onlar... içki içerler, nara atarlar. Birbirlerinin eşlerini kocalarını alırlar... Şimdiye kadar büyük şehirlerde idi bu sosyetikler... Lakin bu sosyete hastalığı bugün büyük şehirlerden küçüklere hatta kazalara kadar yayılmış, orta halli ailelerin kadınlarına ve kızlarına da mikrobu bulaşmıştır." Sancar, kadınlık söylemlerinin sınıflar arası farkın düzenlenmesinde önemli bir rol oynadığını söylerken, Gökmen aşırılıkları nedeniyle adeta gözden çıkardığı üst sınıf kadınlar karşısında orta sınıf kadını korumaya çalışır. İlerleyen bölümlerde daha yakından göreceğimiz gibi, 1950'lerin kadın hareketi hem orta sınıf kadınları, hem de işçi ve memur kadınları ahlâkî yozlaşmadan koruma görevini üstlenir.

Oruz'un sınıflandırmasındaki diğer kadın, halkından yabancılaşan İstanbul kadını karşısında hakikî Türklüğü, taassup karşısında özde yatan medeniliği temsil eden köylü kadını/Anadolu kadınıdır. Zehra Toska, küçümsenen *koket* İstanbul kadını ile yüceltilen Anadolu kadını arasındaki ayrımın, Osmanlı feministlerinin Cumhuriyet rejimi tarafından dışlanması sürecinde belirginleştiğine dikkat çeker. Toska'nın *Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar*'da belirttiği gibi, bu ayrıma karşı Halide Edip, 1923 yılında: "Çaylara gitmek, modaya meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait meselelerde ciddî düşünemeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadınının çoğunluğunun menfaat ve hakkını da, şehirdeki aydın kadınlar inceleyecekler ve savunacaklardır," diyerek karşı çıkar. İstanbul-Anadolu kadını ayrımına bu yıllarda kadın hareketi içinden muhalif sesler yükselebiliyorken, ayrım 1950'lerde kadın hareketince benimsenir. Bir diğer yandan da Edip'in bahsettiği taşra kadınını yükseltme misyonu üstlenilir. Köylü kadın, bir yandan soyut bir fikir olarak sürekli yüceltilir; Türk kültürünün en saf ve temiz hâlini taşır; cefakâr, çalışkan bir anadır; tüm gün tarlada çalışır

Dönemin aylık yayımlanan "moda ve kadın mecmuası" *Modern Türk Kadını.*

sonra gider yavrularını besler, kahramandır, Kurtuluş Savaşı'nda büyük kahramanlıklar göstermiştir. Diğer yandan köylü kadının cahil olduğu, taassuba yem olabileceği, yoksulluğu ve kentli aydın kadının ilgisine ve yardımına muhtaç olduğu fikri işlenir. Nilüfer Göle, bu nedenle Anadolu kadınının hem kurtaran hem de kurtarılan olduğunu söyler.

Kemalist milliyetçi modernleşmenin karşısında dikildiği geri kalmışlığın, taassubun simgesi olan çarşaflı kadın, Kemalizm'i yaygınlaştırmayı amaçlayan Cumhuriyet kadınının bir diğer ötekisiydi. Kadın hareketinin bu dönemde en fazla öne çıkan gündemlerinden biri çarşafla mücadeledir. Bu bağlamda Erzincan'da kadınlara neden çarşaf giydikleri sorulur, Gümüşdere'de kadınlar peçelerini çıkarmaya ikna edilmeye çalışılır. Kemalist modernleşme projesi bir uca aşırı Batılılaşan yoz kadını, öteki uca da geri kalmış çarşaflı kadını yerleştirir. Bu iki ucun, çıplak kadına karşı çarşaflı kadın ikiliğinde somutlaştığını görürüz. 1950'li yıllarda kadınlar çarşafla birlikte bikininin de men edilmesine yönelik talepler dile getirir; kadın hareketinin en önemli görevlerinden birinin kadınları ifrat ve tefritten kurtarmak olduğunu söylerler. Çarşaflı kadın, özellikle Türk anasının özü olan köylü kadının, hakikî Anadolu kadınının ötekisidir. Elif Ekin Akşit, başörtüsüne dair tartışmanın, köylüye ait olarak görülen kıyafetlerin kente, kamusal mekâna taşınmasıyla ilişkili olduğunu söyler. 1950'li yılların kadın hareketi söyleminde köye yakıştırılamayan çarşaflı kadının mekânı ne kent ne de köydür. İffet Halim, *Kadın Gazetesi*'nde 8 Mart 1947'de yayınlanan "Kadın Göziyle" adlı makalesinde, İstanbul'daki *türedi* çarşaflı karaborsacı kadınlardan söz ederken, İstanbul'u "...ne şehirli, ne köylü olan bu kadınların kapkara görünüşünden mutlaka kurtarmak" gerektiğini belirtirken; yıllar sonra 15 Ocak 1955'te yine aynı gazetede yayımlanan "Kadın Göziyle: Anadoluda Çarşaf" makalesinde ise köylü ninelere uğramayan softa zihniyetin şehirlerdeki kadınları baskı altına aldığını söyler.

1950'lerdeki çarşaflı kadın söyleminin siyasal İslâm'ın yükselişinden sonraki Kemalist başörtüsü söyleminden farklılaştığına dikkat çekmekte fayda var. Işat, sonraki dönemde ortaya çıkan kendi isteğiyle modernlik projesinin dışında kalan, bu nedenle de kadın hareketinin düşmanı olarak görülen kadın düşüncesinden farklı olarak, 1950'lerde çarşaflı kadının kurtarılması gereken kadın olarak kavramsallaştırıldığını söyler. Ancak bu dönemde çarşaflı kadının, zaman zaman kurtarılması gereken kadını, zaman zaman da inkılâba ihanet eden düşman kadını temsil ettiğini görüyoruz. *Türk Kadını Kendi Haklarına Suikast mı Hazırlıyor?* başlıklı yazısında Hikmet Omay, Ankara sokaklarındaki çarşaflı kadınların taşradan göç etmiş kadınlar olmadığını, yıllardır çarşafsız gezen kadınlar olduğunu söyler. Ona göre, bu durum Atatürk'ün Türk kadınına bahşettiği haklara karşı nankörlüktür. Bu nankör-

lük, çarşaflı kadını Türk kadını kimliğinin dışına atar. Nezihe Muhiddin, sokaklarda küme küme görülen çarşaflı kadınların hakikî Türk kadını olup olmadıklarını sorar: "Kara maskeler aşağı! Işıktan kaçan şüpheli insandır. Karanlık tehlikelidir. Hakikî Türk kadını hüviyetini gizlemez!" Çarşafa yüklenen anlamın ne kadar hızlı bir dönüşüm geçirdiğini göstermek için, Muhiddin'in 1923 yılında çarşafın millî kıyafet olduğunu, kadının sosyal hayata katılmasının önünde engel oluşturmadığını söylediğini hatırlatalım.

Hakçıl'ın 13 Ocak 1957'de *Kadın Gazetesi*'nde neşredilen *Umacılar* başlıklı yazısında olduğu *gibi,* dönemin kadın dergilerinde ise sık sık *umacılar* olarak adlandırılan çarşaflı kadınların, çarşafın arkasında her türlü işi çevirdikleri, hırsızlık yaptıkları, erkeklerin çarşafla genelevlerle gittikleri anlatılır. Düşman kadın söylemine eşlik eden kurtarılması gereken kadın söylemine göre ise kadınlar çarşafı kendileri tercih etmez. Cahil softalar, gelenekler ve koca baskısı ile –bazen de daha ucuz olduğu için– çarşaf giyerler. TKB, Devrim Ocakları, Mustafa Kemal Derneği'nin bir parçası olan Çarşafla Mücadele Derneği'nin 1950'ler boyunca kadınların çarşaf yerine manto giymesi için yoğun bir uğraş verdiklerini görürüz. Bu dernekler, ucuz *ve zarif* mantolar diktirip köylere götürürler. 1950'lerin ortalarında daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanan çarşafın yasaklanması talebi de yardıma muhtaç kadın söylemiyle meşrulaştırılır: Yasaklanmadığı sürece kadınlar sosyal baskı ve eş baskısı nedeniyle çarşaf giymeye devam edecektir, yasaklanırsa eşleri de bu yasağa uymak zorunda kalacaktır.

Diğer bir yardıma muhtaç kadın, *düşkün kadın*dır. Düşkün kadının bazen toplumsal yozlaşma bağlamında, bazen de erkeklerin arzularının kurbanları olarak ele alındığını görürüz. Düşkün kadının kim olduğu, ne yaptığı tam olarak dile getirilmez, fakat seks işçilerinden bahsedildiğini anlamak zor değil. 1945-1965 arasındaki günlük gazeteleri inceleyen Serpil Sancar, gazetelerin fuhuşa dair anlatılarının çelişkili olduğunu söyler: Bir yandan çeteler tarafından kandırılan kadınların hikâyeleri sunulurken, diğer yandan neredeyse doğuştan fuhuşa yatkın olan kadınlardan bahsedilir. Kadın hareketi ise *fuhuş*a kadınları kurtarma misyonuyla yaklaşır. Kadın Haklarını Koruma Derneği'nin *düşkün kadınlara* yardım amacıyla yürüttüğü faaliyetlerden daha önce söz etmiştik. TKB de kongrelerinde fuhuşla mücadele kararları alır, ahlâk zabıtası eşliğinde yapılan baskınlarla kadınları *kurtarır*. Ahlâkın ve aile yapısının korunması için fuhuşun, düzenlenmek yerine yasaklanması, bar ve pavyonların kapatılması gibi talepler kadın hareketi tarafından sıklıkla dile getirilir. Devletin fuhuşu düzenlemeyi bırakması yönündeki talepler, bazen de eşitlikçi taleplerle ve ataerkil ahlâk eleştirisiyle birleştirilirler. Gül Karlıdağ, *Antidemokratik Kanunlar ve Fuhuş* yazısında fuhuş düzenlenmesinde erkeklere hiçbir mesuliyet verilmemesini eleştirir:

Müşterek bir fiilin ahlâkî neticelerini münhasıran kadının omuzlarına yüklemekle, devlet her cins için ayrı bir ahlâk mevcut olduğu yolunda korkunç bir fikri tamim etmiş olur... Fuhuşa müteallik bütün müeyyidelerin, yalnız kadının sırtına yüklenmesi için hangi mantıki sebep mevcuttur?.. Yoksa erkek, kendi ihtiyarı ile kazandığı hastalığı [zührevi hastalıklardan söz ediyor] etrafına dilediği gibi bulaştırmak gibi hususî bir imtiyaza mı sahiptir?

Çalışma Hayatında Kadınlar

1950'li yıllar, Türkiye'de kadınların çalışma hayatında varlıklarını artan oranlarda hissettirdikleri ve kadınların ev dışında çalışmasının önemli bir tartışma konusu hâline getirildiği yıllardır. Çalışan kadınların büyük bir çoğunluğunu ziraat alanında çalışan kadınlar oluştursa da, büyük kentlerde işçi olarak fabrikalarda, memur olarak devlet dairelerinde ve hizmet sektöründe çalışan kadınların genel istihdam içindeki oranları azımsanamayacak niceliktedir. Bu bölümde, bir yandan 1950'li yılların kadın hareketinin çalışma hayatındaki kadınlar için dillendirdiği eşitlikçi taleplere bakarken, diğer yandan bu söylemin ataerkil söylemlerle iç içe geçerek Kemalist kadın kimliğini nasıl kurduğuna dikkat çekeceğiz.

Öncelikle 1950'lerde çalışma hayatının toplumsal cinsiyetli yapısını kısaca inceleyelim. Makal'ın da *Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960* başlıklı çalışmasında belirttiği gibi,1945-1955 arasında ziraat alanında faaliyet gösteren kadınların genel kadın emeği içindeki oranlarının arasında % 96 civarında olduğunu görürüz. Kadınların tarım emeğindeki oranları da bu dönemde yüksektir. İkinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik nedeniyle artan kadın istihdamı, 1950'lerle birlikte tedricen azalır. Bu dönemde sanayide gerçekleşen atılım erkek işçi istihdamı ile kapatılır ve kadınların istihdamdaki oranları düşer. Göç eden kadınların şehirlerdeki işgücü piyasasının talep ettiği niteliklerden mahrum olmaları ve kentte işgücü piyasasına dâhil olamamaları nedeniyle, kadınların köyden kente göçü de kadın istihdam oranlarında azalmaya sebep olur. Bayrakçeken'in de belirttiği gibi, göç eden kadınlar ya iş piyasasının dışına itilirler ya da ağır ve sömürünün yoğun olduğu iş alanlarında çalışmak durumunda kalırlar. Şehirlerde düşük ücretle çalışmaya mecbur olan kadınlar, kendilerinden beklenen bakım ve ev işlerini gerçekleştiremeyen üst ve orta sınıf meslek kadınlarının evlerinde *gündelikçi* olarak çalışmaya başlarlar. Gündelikçi kadınların düşük ücretli emeği ve akraba kadınların dayanışması, kentli üst ve orta sınıf kadınların meslek yaşamlarında devam etmelerinin temel dayanakları hâline gelir. Zîrâ Cumhuriyet ile birlikte, kadınlara önemli haklar tanınmış olsa da, kadınlardan beklenen geleneksel ev içi rollerde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Kemalizm kadınların bir yandan ev içi rollerini yerine getirmesini, diğer yandan gerek meslekî başarıları gerekse sosyal yardım çalışmalarıyla toplumsal yaşamda yer almasını ister.

1950'li yıllarda kadınların çalışma hayatında yer alması üzerine çokça tartışılan bir konu hâline gelir. Savaşın bittiği söylenerek, ev huzurunun ve düzeninin sağlanması için veya erkek işsizliği bahane edilerek kadınlar eve çağırılır. Kadınların çalışmaması gerektiğine yönelik söylemlerin, kadınların verili toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarını zorlamaları ile ortaya çıkan endişeden beslendiğini görüyoruz. Altan'ın 19 Mayıs 1952 tarihinde yayınlanan *Kadın Gazetesi*'ndeki "Şekip Arslanlar'a *mı kaldık?*" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, 1951 yılında İstanbul valisi kadınlar çalışsın ama güzelliklerini bozduğu için ağır sanayide çalışmasınlar derken, 1952 yılında bir köy ziyaretinde konuşan DP delegesinin "...çocuk yapmayan memur kadınlardan ayda 200 TL vergi alınsın ve kadın memurlar derhal vazifelerinden alınsın!" sözleri halk tarafından dakikalarca alkışlanır. Hemşirelik, sekreterlik gibi mesleklerin yanı sıra daha yoğun uzmanlaşma gerektiren tıp, hukuk gibi alanlarda da kadınların varlığı kamusal alanda tartışılır. Meslek hayatında kadınlarının varlığının ve yeterliliğinin sorgulanması, bu dönemde kadınların haklar konusunda bir gerileme olduğuna dair kaygılarını güçlendirir. Kadın hareketindeki kadınların pek çoğunun meslek kadını olduğu düşünüldüğünde, bu mücadelenin örgütlü kadınlar için bireysel olarak da kritik olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Özellikle 1949 yılında, çeşitli üniversitelerde yapılan münazaralarda gündeme getirilen *kadınlar doktor olabilir mi?* ya da *kadınlar hâkim olabilir mi?* gibi tartışmalar ve meslek içinde kadın hâkim ve doktorlara yönelik ayrımcılık *Kadın Gazetesi*'nde sert bir şekilde eleştirilir.

Kadınların ev dışında çalışmalarının toplum düzeninin ve ahlâkın bozulmasına, çocukların ilgisiz kalmasına, kadınların temel görevi olan *analık* görevlerini ihmâl etmelerine ve hatta çocuk ölümlerine neden olduğunu iddia eden yazılar nadiren de olsa *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanır. Fakat gazetenin genel yayın politikası kadınların çalışmasını destekler niteliktedir. Yalnızca *Kadın Gazetesi* değil, genel olarak dönemin kadın hareketi kadının ev dışında çalışmasını destekler ve kadınların çalışması aleyhindeki görüşlere karşı çıkar. Çalışma hayatında yer alan kadınları desteklemek, çalışan kadınların çocuk bakımı ve kreş ihtiyacı gibi sorunlarına dikkat çekmek, meslek yaşamında kadınlara yönelik ayrımcılık ile mücadele etmek, 1950'li yıllardaki kadın hareketinin başlıca gündemleri arasındadır. Kadınların çalışması zaman zaman eşitlikçi söylemlerle ve kadınların kendi kendilerine ayakta kalabilmeleri gereği ifade edilerek savunulsa da, asıl vurgu kadınların çalışarak ailelerine ve millete faydalı olacakları üzerindedir. Milliyetçi ve modernist söylemlerle birleşen bu vurgu, kadın hareketinin çalışan kadınlara dair üret-

tiği söylemlerin çerçevesini çizer. Kadınların çalışması çoğu zaman ulusal kalkınma için iktisadî bir zorunluluk olarak, savaş sonrası Batı ülkeleri özellikle de ABD'nin örnek gösterilmesiyle çağın bir gerçeği ve uluslararası rekabetin bir gerekliliği olarak savunulur. İffet Halim *Kadın Gazetesi*'nde 1948 yılında "...kadınlar çalışmasın diyenler yurdun bu yolla menfaatine parazit teşkil ederler," der. Kurgulanan Türk tarihine referansla, Türk kadınlarının tarihin her döneminde erkeklerle birlikte çalıştığı, kadının çalışmasının Türk kültürünün kadim bir özelliği olduğu vurgulanır. Cumhuriyet inkılâplarının kadınlara eşit haklar tanıdığı ve kadına milletin savunması ve kalkınmasında erkeklerle eşit sorumluluk verdiği de söylenir. Görüldüğü üzere, 1950'lerde kadınlar, kadınların çalışma hayatından dışlanmasına yönelik girişimleri bertaraf etmeye çalışırken, bunu hâkim kadınlık söylemleri içinden gerçekleştirir, Cumhuriyet ideolojisinin kadınlara yüklediği ataerkil rolleri ve sınırlamaları reddetmekten imtina ederler. Yine de Şükûfe Nihal gibi her kadının bir işe sahip olması gerektiğini savunan ve kadının ekonomik bağımsızlığının önemine dikkat çeken kadınlar da vardı. Nihal'e göre, kadının kendini korumaya, erkek gibi yaşamaya ve yaşatmaya ihtiyacı vardır! Hamide Topçuoğlu ise Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu için yaptığı araştırmanın sonuçlarını yayınladığı kitabında Simone de Beauvoir, August Babel ve Engels gibi yazarların metinlerinden yararlanarak, kadının çalışma hakkını kadın özgürleşmesi ve kadın-erkek eşitliği bağlamında tartışır. Topçuoğlu'nun, eşit işe eşit ücret, kadınların ev içi görünmeyen emeğinin iktisadî değerinin tanınması, ev içi bakım ve yeniden üretim işlerinin toplumsallaştırılması konularında yürüttüğü teorik tartışmalar, Türkiye'ye dair araştırma sonuçlarının paylaşıldığı kitabın ikinci bölümünde yumuşasa ve mütevazı istek ve temennilere dönüşse de Topçuoğlu yine de kendini kadınlara çifte sorumluluk getiren ev içi sorumluluklar ve iş hayatı ikiliği ortadan kalkmadan anket sonuçlarının kadınların ev kadınlığını iş hayatına tercih ettiği şeklinde yorumlanamayacağına dikkat çekmekten kendisini alıkoyamaz.

1950'li yıllarda kadınların çalışması aleyhine görüşlerden biri de kadınların zevk ve lüks ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığı, lükse düşkün bu kadınların topluma olumsuz örnek olduğudur. Lükse ve israfa düşkün kadının, nasıl ideal Türk kadınının ötekisi olarak kurulduğunu daha önce belirtmiştik. Çalışan kadınları ideal kadınlık tanımı dışına atmaya yönelik bu çıkışlar, kadın hareketi tarafından çalışan kadınları bu tanımın içine çekerek karşılanmaya çalışılır. Hareketin en çok üzerinde durduğu iddia, kadınların keyfiyetten değil zaruretten çalıştığıdır. 1957 yılında Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nun üyesi olan Hamide Topçuoğlu'na yaptırdığı ve Ankara'da 776 memur kadın ile görüşmeyi kapsayan çalışma bu iddiayı doğrular. Araştırma, memur kadınlarının çoğunun (% 80) kendi isteklerinden ziya-

de ekonomik zaruretten dolayı çalıştıklarını; çoğunun maaşlarının tamamını ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığını gösterir. CHP milletvekilleri Tezer Taşkıran ve Hasene Ilgaz, memur kadınların kocalarına yardım etmek için çalışan fedakâr kadınlar olduğunu Meclis'te dile getirir. Erkek işsizliğinin sebebinin kadınlar olmadığı, Hitler'in bile kadını eve kapatarak işsizliği çözemediği, bunun yerine fuhuşun artmasına sebep olduğu, çalışan kadının evini de işini de ihmâl etmediği *Kadın Gazetesi*'nin sayfalarında da dile getirilir. Yine aynı gazetede, ahlâkî gerekçelerle kadının çalışmaması gerektiğini iddia edenlere karşı, evinde erkek olmayan kadınlar çalışmaktan men edilirse fuhuşla nasıl mücadele edileceği sorulur ve bu durumda ahlâksızlığın daha fazla yaygınlaşacağı tartışılır. Ayrıca gazete, kocaları ya da babaları çalışamayacak durumda olan, boşanmış olan ya da tek gelirin yetersizliği nedeniyle çalışmak durumunda olan işçi ya da küçük esnaf kadınların yaşam mücadelesini anlatan, çalışan kadını kahraman olarak tanıtan röportaj ve yazılar yayımlar.

Çalışan kadınların kişisel lükslerine düşkün *yozlaşmış* veya *ahlâksız* kadınlar olduğuna dair görüşler, çoğu kendisini ideal Cumhuriyet kadınının temsili olarak gören dönemin kadın hareketi üyeleri açısından karşılanması zor eleştirilerdir. Berktay, kadının toplumsal hayatta erkeklerle birlikte yer almasının, erkeklerin kadın cinselliği üzerindeki kontrollerini yitirebileceklerine dair bir korku yarattığından bahseder. Bu korkuya bağlı olarak, Cumhuriyet aydını erkekler kadınların kamusal alanda cinsiyetsizleşmesini talep etmiştir. Kamusal alandaki varlıklarını Cumhuriyet inkılâbına ve ideolojisine bağlayan ve temel savunularını buradan kuran 1950'lerin kentli kadınları için ahlâkî anlamda düşkünlük eleştirisi kendileri de dâhil tüm kadınların kamusal alandaki varlığını tehdit eder. Daha önce değindiğimiz gibi ahlâkî düşkünlük, kadınlık söyleminde üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu doğrultuda hareket 1950'ler boyunca çalışan kadınlara ahlâkî telkinlerde bulunur, bazı kadınların hatalarının onuruyla çalışan kadınlara mal edilmemesini ister ve kadınlar arası öz denetim mekanizmaları geliştirmeye çalışır. Kadın öğretmenin sade giyinmesi, *kadınlık haysiyetini* zedeleyecek *mide bulandıran* süsten kaçınması öğütlenir. Bir yandan kadın memurların ve işçilerin iş yerlerinde erkek memurlarla vakit geçirmeleri doğal karşılanırken, iş yerinde tahrik edici giyinmeleri veya iş çıkışında erkeklerle gezip tozmaları ayıplanır. Kâzım Nami Duru'nun *Kadın-Erkek Eşitliği* başlıklı yazısı bu bağlamda dikkat çekicidir:

> Memur kadınlara bakınız: Rujsuz, makyajsız, hele yazın dekoltesiz geliyorlar mı?.. Bu halde erkeklerle birlikte çalışıyorlar, erkek arkadaşları, bu zavallı mahlûkların önünde nasıl iş görebilirler? Anlaşma, kaynaşma başlamaz

mı? Erkek lisesine genç, güzel bir profesör gidiyor, buluğa varmış öğrenciler önünde, tahtaya yazı, düstur yazarken etekleri kalkıyor, kalçalarına kadar bacakları görünüyor. Sonra çocuklar derse çalışmıyorlar diye, hele öğretmen bayan tarafından dersten döndürülüyor. Kadın erkeklere ders vermez, öğretmen olamaz mı? Elbette olur. Fakat vekarile, edebile, şerefile olur: sokak kıyafetile değil.

Kadınların çalışma yaşamında cinsiyetsizleşmesi savunulurken, çalışma yaşamında karşılaşılan cinsiyetçiliğe dayalı haksızlıklar, kadın hareketince tepkiyle karşılanır. Oruz'un "Kadın Göziyle: Rekor" başlıklı makalesinde, fazla sayıda kadın gazetecisi olan gazetenin sahibi *feminist patron* olarak övülürken, "Hariciyenin kapıları kadınlara neden kapalı?" (Oruz,1954a: 2), "Ormancılık alanında neden kadın mühendis yok?" (Yeşil Türkiyeci, 1956: 2) gibi çıkışlarla erkeklere özgü kabul edilen iş sahalarında kadınların çalışma hakkı savunulur. Meslekî hayatta ayrımcılığa uğrayan, iş yerlerinde şiddet gören, tacize uğrayan ya da keyfî biçimde işten çıkarılan meslek kadınlarının arkasında duran kadın dernek ve yayınları, çalışan kadınların yaşadıkları sorunları dillendirebildikleri alanlardır. Örneğin, kadın öğretmenlerin erkek liselerinde idarecilik yapamadığına dair *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir yazıya itiraz için kadınlar TKB'nin kapısını çalar; *Kadın Gazetesi* ise kadınların itirazlarını dillendirir. Diğer bir şikâyeti ise *Kadın Sesi*'nden *Kadınlığı Küçümseyenler* başlıklı yazıdan takip edebiliriz:

Bir üniversite profesörü fakültede asistan olan genç kıza kadın ihtisas yapıp da ne olacak? Evlen evinde otur diye karşısına çeşitli güçlükler çıkarırsa, bir idare amiri, fiilen tapu sicil muhafızlığı yaptığı halde, sırf kadın olduğu için memurunu –prensip icabı– kadroya geçirmeyeceğini söylerse, Batı Almanya eyaletlerinde 107 kadın mebus bulunurken, bizdeki üç beş hanımı Büyük Millet Meclisinde fazla gören erkekler olursa, Türk Kadını Atatürk inkılâplarıyla sahip olduğu hakları nasıl müdafaa edebilir?.. Bu esef verici kadın düşmanlığının sebebini; kıskançlık olarak görüyoruz.

Kadınların meslekî anlamda başarılı olup olmadıkları da bu dönemde tartışmaya açılan bir konudur. Buna karşı kadın hareketi, her kesimden başarılı kadınları örnek olarak ön plana çıkarır. Bu bağlamda *Kadın Gazetesi*'nin *ilk kadınları* sık sık gündemleştirdiğini görüyoruz. Gazetede ilk kadın polis müdürü, general, ilk kadın profesör ve dekan, Yargıtay'da temyiz azalığına yükselen ilk kadınla ilgili haberleri görebiliriz. *Uçakların ev sahibesi* kadın hostesler ve pilotlar, kondüktör, telefon santralcisi, kütüphaneci, veteriner, eczacı ve doktor kadınlar; belediyelerde, bankalarda şube müdürü olan kadınlar, mahalle araları gezilerek keşfedilen berber, kasap, turşucu, boyacı esnaf ka-

dınlar da kendilerine gazete sayfalarında yer bulur. Serbest girişimci veya fabrikatör kadınlarla söyleşi ve haberler *Türk Kadınları Zekidir* ya da *Türk Kadını Her İşte Başarı Gösterir* gibi başlıklarla yayımlanır. Farklı mesleklerden kadınları tanıtan ve onlara söz hakkı veren *Genç Kadın Değerlerimiz, İzmirli Kadın Değerlerimiz, Türk Kadın Değerlerimiz* gibi başlıklarla sunulan yazı dizilerinin, Helburn'un *Kadın Özyaşamını Yazarken* kitabında da belirttiği gibi, kadınların birbirlerinin aynasında kendi bağımsız varlıklarını onamasının ve bu yolla güçlenmelerinin kaynaklarını oluşturduğunu düşünebiliriz.

Kadın örgütlerinin kendilerini meslek kadınlarının birbirlerinden güç aldığı alanlar olarak da görmek mümkündür. Gökçe Bayrakçeken, Cumhuriyet'in ilk meslek kadınları ile yaptığı sözlü tarih çalışmasında, kadınların kendilerini adamış oldukları mesleklerinin meslek örgütlenmeleri yerine kadın örgütlerinde ve yardım örgütlerinde yer aldıklarını gözlemler. Bayrakçeken'e göre, meslek örgütlerine bu mesafeli duruşunun sebebini, kadınların bu örgütlerdeki ataerkil ilişkiler ağına dâhil olmakta zorlanmış olmalarında aramak gerekir. 1950'li yıllarda kadın derneklerinde faaliyet gösteren kadınların önemli bir kısmı meslek kadınlarıdır. Bunun yanında, gerek 1940'ların sonunda kurulan Üniversiteli Kadınlar Derneği ve Soroptimist Kulüpleri/ Meslek Kadınları Dernekleri, 1950'lerde kurulan Kadın Terziler Derneği gerekse ilerleyen yıllarda 1968'de kurulan Türk Hukukçu Kadınlar Derneği bu dönemlerde üniversite mezunu meslek sahibi kadınların kendileri gibi eğitimli ve/veya meslektaşları olan kadınlarla bir araya gelmeye ve buradan güçlenmeye ihtiyaç duyduğunu bizlere gösterir.

Türkiye'nin ilk kadın Emniyet Müdürü Bayan Feriha Sanerk sevimli yavrularıyle beraber (Foto: Hürriyet)

Türkiye'de ilk defa olarak

Bir kadın, Emniyet Müdürü tâyin edildi

Yeni müdür iki çocuk annesi, Mülkiye mezunu ve tabanca ile atış şampiyonudur

(Devamı: Sa. 5; Sü. 7 de)

Ankara Emniyeti'nde görev yapan Feriha Sanerk, Türkiye'nin ilk kadın emniyet müdürüydü. *Hürriyet*, 19.11.1951

Kadınların çalışma hakkını savunan ve eşitsizliklerle mücadele eden kadın hareketi, çalışan kadının ev içindeki sorumluluklarına dair de birtakım çalışmalar yürütür. Ev içi sorumluluklar sorunu kadın dergilerine *hizmetçi derdi* olarak yansır ve çocuklarını ve ev işlerini eğitimsiz ve *güvenilmez* kişilere emanet etme konusunda sıkıntıları olan üst orta sınıf çalışan kadınlar şikâyet-

lerini dile getiren yazılarda kendini gösterir. Bir diğer yandan, işçi ve memur kadınlara yönelik kreş hakkı talebinde bulunulur. Makal, kadınların çalışma koşullarını, gebelik haklarını ve kreş konusunu düzenleyen Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyle Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında Nizamnâme 1953 yılında gecikmeli olarak çıksa da, bu konuda fazla bir iyileştirme sağlanamadığını söyler. Kreşleri kadınların annelik görevlerini ihmâl etmeden çalışmaya devam edebilmelerinin yolu olarak gören kadın hareketi, 1950'li yıllarda bu meseleye sahip çıkar. Her ne kadar kanunî düzenlemenin yapılmasını sağlayamasa da, Nazlı Tlabar 1951 bütçe görüşmeleri sırasında özel fabrikaların kreş açmaları gerektiğini dile getirir. 1950'li yılların başında *çalışan kadın kolu*nu kuran TKB, çalışan kadınlarla yaptığı toplantılarda kadınların İş Kanunu'ndan kaynaklı hamilelik ve doğum sonrası haklarına ve kreş hakkına dikkat çeker. İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde çalışan kadınların yoğunlukta olduğu bölgeler tespit edilerek, mülkî idarî amirlerinin de desteğiyle buralarda çocuk yuvası ve çocuk bakım evi kurulması için çalışmalar yürütülür. Kadın hareketinin çalışma hakkını ataerkil söylemleri yeniden üreterek savunduğundan daha önce bahsetmiştik; benzer bir yaklaşım kreş hakkı savunusunda da benimsenir. Bir yandan çalışan kadınların hakları savunulurken, diğer yandan çalışan kadınların ataerkil toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir yaşam sürmeleri teşvik edilir; kreş hakkı kadının analık görevi üzerinden savunulur. Yine de bu dönemde çalışan kadınların ev içinde ve iş hayatında olmak üzere çifte mesai yaptığına dikkat çeken görüşler de ortaya atılır. *Kadın Gazetesi*'nin feminist yazarlarından Nevin Arıcan, 1953'te "Türk kadınları sosyal hayatta ızdırap çekmektedir." diyerek çifte mesai sorununun pek çok kadının meslek hayatından ayrılmasına sebep olduğunu söyleyerek ev içi sorumlulukların erkeklerle paylaşılması gerektiğini savunur. 1957 yılında Kadın Haklarını Koruma Derneği kadın memurlar için beş yıllık yıpranma hakkıyla ilgili bir basın toplantısı düzenler (*Kadın Sesi*, 1959a: 1).

Kadınlara haklarının *verilmiş* olmasına rağmen fiiliyatta gerçek bir kadın-erkek eşitliği sağlanamamış olduğu, 1950'li yıllarda kadın hareketi tarafından zaman zaman dile getirilen bir tespittir. Makal'ın da belirttiği gibi, 1950 yılında İş Kanunu'nda yapılan değişiklikle kadın ve erkek işçilere cinsiyet farkı nedeniyle farklı ücret verilmesi yasaklanmış olmasına rağmen 1950'ler boyunca bu konuda bir iyileşme olmamıştır. İffet Halim Oruz, 1952 yılındaki 16. UKB Kongresi'nde, İktisadî Haklar Komisyonu Raporu üzerine yapmış olduğu konuşmada –bu konuşma, *Kadın Gazetesi*'nde 22 Eylül 1952 tarihinde yayınlanmıştır– BM'nin yalnızca *eşit ücret* hakkını benimsememiş ülkelerde değil, bu hakkı benimseyen ülkelerde de çalışma yapmasını talep ederek "...kanunlarla eşit haklara sahip memleketlerde dahi tatbikat bakımından umumi efkâra ideal fikrin yerleştirilmesi bir mesele"dir der.

Cahit Talas'a göre, 1950'li yıllarda kadın işçilerin ücretlerindeki düşüklüğün nedenlerinden biri, kadınların erkeklere göre daha çok sendika dışında kalmaları ve toplu pazarlık güçlerinin az olmasıdır. Makal ise hukukî olarak grev hakkının olmadığı 1950'li yıllarda grev niteliği taşıyan eylemlerin düzenlendiğini fakat bu eylemlere kadınların katılımının oldukça düşük olduğu izlenimine sahip olduğunu ifade eder. Bununla birlikte, 1950'li yıllarda kadın işçilerin örgütlülüğü ve eylemliliklerine, iş yerlerinde ve sendikalarda yaşadıklarına dair yeterince çalışma yoktur. Bu dönemde bazı eylemlerde yer aldıkları gazete haberlerinden takip edilebilir. Serpil Sancar, 1950'li yıllarda kadınların yürüyüş, protesto ve grevlere katılımına dair haberlerin gazetelerde görünmeye başladığını söyler. Makal, 1947'de İzmir'de 17'si kadın 28 işçinin ücretlerin düşüklüğü nedeniyle iş bıraktığını ve bu nedenle kendilerine dava açıldığını; 22 Mayıs 1959'da ise İstanbul'daki bir yünlü dokuma fabrikasındaki 52 kadın işçinin greve gittiğini gazete haberlerinden aktarır. 1955'te Bandırma Balıkesir Çanakkale Havalisi Tütün ve Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası başkanı seçilen, bunu takip eden on bir dönem boyunca başkanlığı sürdüren ve federasyon yönetim kurullarında görev alan Türkiye'nin ilk kadın sendika başkanı Dervişe Koçoğlu'nun hikâyesini, Muazzez Pervan'ın sendika arşivinde yaptığı çalışma yoluyla öğrenebilmekteyiz.

Bu araştırma çerçevesinde edindiğimiz bilgiler kadın hareketinin fabrikalarda çalışan kadınlara kayıtsız kalmadığı, işçi kadınlarla ilişkiye geçmek için uğraş verdiği yönünde. Yukarıda değindiğimiz üzere, işçi kadınların kreş ihtiyaçları bu bağlamda en çok dillendirilen taleplerden biri. Ancak kadın hareketinin işçi kadınlarla kurduğu ilişkinin hareketin işçi kadınlar karşısında kendisine biçtiği denetleyici, himayeci rol çerçevesinde şekillendiğini belirtmekte yarar var. Kadın hareketi bir yandan işçi kadınların fabrikada idareci pozisyona getirilmemelerine karşı çıkıp kadınların sendikalardan kaynaklı hakları olduğunun vurgusunu yaparak işçi kadınların sorunlarına kulak vermeyi ve onların sesi olmayı amaçlıyor. Diğer yandan ev kadınlığı dersleri açıp, dul/bekâr kadınları evlendirmeye çalışarak veya genç işçi kadınların iş çıkışlarında erkeklerle dolaşmasını eleştirerek onların hayatlarını ve ahlâklarını düzenlemeye çalışıyor. Hareketin köy kadınlarıyla kurduğu ilişki de benzer biçimde himayeci ve denetleyici. Bu konuya ilerleyen bölümlerde yeniden değineceğiz.

Kadınların Siyasal Katılımı

Türkiye'de çok partililiğe geçişin denendiği 1946 sonrası, kadınların siyasal alana katılımı açısından da bir dönüm noktası olur. Zîrâ kadınların demokratik temsil organlarındaki varlığı ve bu varlığın sembolik anlamı çok par-

tili hayata geçişle birlikte zayıflar. Şirin Tekeli, 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanımasını tek parti rejiminin uluslararası alanda kendini meşrulaştırma çabası olarak yorumlar. Tekeli'ye göre, yükselen faşizm ve Nazizmden kendisini ayrıştırmak isteyen Kemalist rejim, Avrupa'daki pek çok ülkeden önce kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyarak kendi demokrat kimliğini tesis etmeye çalışır. Fakat 1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte, kadınlar rejimin demokratik niteliğinin simgesi olma özelliklerini kaybeder. Bu değişim, TBMM'ye giren kadın milletvekilleri sayısındaki dramatik düşüşte gözlenebilir. 1935 yılı seçimlerinde 18 kadın milletvekilinin toplam milletvekili sayısı içindeki oranı % 4,5 iken, ilerleyen dönemlerde bu sayı ve oranlar şöyle seyreder: 1939-1943'te 15 (% 3,7), 1943-1946'da 16 (% 3,7), 1946-1950'de 9 (% 1,9), 1950-1954'te 3 (% 0,6), 1954-1957'de 4 (% 0,7), 1957-1960'ta 8 (% 1,3). Bu düşüşü DP'nin yükselişiyle açıklamak doğru olmaz; zira bu dönemde CHP'nin listelerinden TBMM'ye giren kadın milletvekili sayısı da oldukça düşüktür. 1946-49 döneminde Meclis'e giren dokuz kadın milletvekilinin tamamı CHP'li iken, 1950-1954 arasındaki üç, 1957-1960 dönemindeki sekiz kadın milletvekilinden yalnızca ikisi CHP'lidir. 1954-1957 döneminde ise Meclis'e CHP listelerinden giren kadın milletvekili bulunmaz. Çok partili hayatın siyasal rekabet ortamında *halkın değerlerine* yakın durduğunu göstermek isteyen CHP, 1950'li yıllarda kadınları milletvekili adayı olarak göstermekten vazgeçer.

1950'lerle birlikte kadınların siyasal temsil organlarına katılımı nitelik olarak da farklılaşır. Yeşim Arat'ın *Türkiye'de* "Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri, 1934-1980" makalesinde belirttiği üzere, erken Cumhuriyet döneminde kadın milletvekilleri Meclis oturumlarında adeta af dileyerek söz alsalar da, "...kadınların diliyle, onlara seslenerek, onların görüşlerini yansıtarak" kadın dünyasının sorunlarını dile getirirler. Ancak Arat'ın tespit ettiği üzere, 1950'lerde kadın milletvekilleri kendilerini kadınların temsilcisi olarak görmez, 1950'li yılların değişen siyasal bağlamında Meclis çalışmalarına kadınların temsiliyeti üzerinden değil, kendi kişisel ve partili kimlikleri ile dâhil olurlar. Partiler arası rekabet, 1950'li yıllarda kadın milletvekillerinin ve genel olarak da kadınların siyasete katılımını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Rekabet içindeki partiler, ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadın seçmenin oyunu alabilmek için kadınlara yönelik söylemler geliştirmek ve kadın seçmene ulaşmak için kadın kolları oluşturmak ihtiyacını hissederler. Partilerin kadın kolları, kadınların siyasal hayata katılmasının yeni bir yolu hâline gelir. DP kadın kolları, 1954 seçimlerinden kısa bir süre önce kurulur ve resmî yayın organı olarak *Demokrat Kadın* isimli dergiyi yayımlar. Dergide DP kadın kollarının amacı, memleket meselelerine parti programı ışığında bakarak DP davasının tahakkukuna destek vermek, DP'yi

bir dönem daha iktidar yapmak olarak tanımlanır. *Demokrat Kadın* Türk kadınını, demokrasi ve hürriyet mücadelesi veren ve ülkeyi kalkındıran DP'ye oy vermeye, onun için çalışmaya çağırır: "Hülâsa; Türk anaları Türk milletinin ve Türk cemiyetinin, nasıl ana ve esası ve temeli ise, Demokrasi ve Hürriyet rejiminin de anası ve ana temelidir. Kadınsız bir cemiyet tasavvur edilemediği gibi kadınsız bir rejimin kurulması kezâ tasavvur olunamaz." CHP Kadın Kolları'nın resmî web sitesinde 1951'te yapılan kurultayda gençlik ve kadın kollarının kurulmasının benimsendiği, 1955'te örgütlenme çalışmalarının başladığı belirtiliyor. Yakar'ın *İzmir'de Kadın Hareketi 1928-78* başlıklı yüksek lisans tezinde belirttiği üzere, 1950 yılında İzmir Ödemiş'te CHP'li kadınların kadın kolu kurduklarını ve seçim çalışması yaptıklarını görüyoruz. Bu çalışmalarda CHP'li kadınlar, kadınlara seslenir ve onları haklarını vererek kendilerini onları kafes arkasından kurtaran ve bu hakların yegâne teminatı olan Atatürk'ün partisi CHP'ye oy vermeye çağırırlar.

"Atatürk ülkümüz, DP davamızdır" sloganıyla yayımlanan *Demokrat Kadın* dergisinin ilk sayısı 4 Nisan 1954'te çıktı.

Kadınların siyasal alandaki varlığında yaşanan bu nicel gerileme ve nitel değişim, kadın örgütlenmelerinde nasıl yankılanmıştır? Bu soruyu konunun farklı boyutlarını ayrı ayrı dikkate alarak yanıtlamaya çalışalım. Kadınların oy hakkına sahip olmalarının etkisi ve oylarını partiler arasında seçim yaparak kullanacakları gerçeği, *kadınların oyu* meselesinin sık sık gündeme getirilmesine ve şu soruların sorulmasına sebep olur: Ülkenin büyük bir bölümünü oluşturan ve okuma-yazma bilmeyen kırsal alanlardaki kadınlar oylarını neye göre kullanacaktır? Kadınlar ülkenin geleceğini etkileyen bu önemli hususta kararlarını hangi bilgiye dayanarak vereceklerdir? Dönemin kadın örgütlenmesinde sık sık dile getirilen bu sorular, hareketin seçkinci

tarafını ortaya çıkarır, köylü kadını *aydınlatmanın* gereğine duydukları inanç seçme ve seçilme hakkının kullanılması bağlamında bir kat daha güçlenir.

Kadın hareketi yalnızca köylü kadınların değil, İstanbullu kadınların da oy kullanma konusunda bilinçli davranmadığından şikâyetçidir. Köylü kadınlar için sorun cehaletken, kentli kadınların davasızlığı söz konusu edilir. Kadın hareketinin bu söylemlerinin geri kalmış kadın, duyarsız yoz kadın kurgularından beslendiğini görüyoruz. Kadınların seçme ve seçilme haklarını kendi elleriyle zaafa uğratabileceklerinden endişe eden İffet Halim, 1948 yılında kadın adaylara oy vermeyen İstanbullu kadınlara şu şekilde serzenişte bulunur: "Erkeklerin yaptıklarını bu kadar mı beğendik, bizler bu kadar mı davasızız; cinsimizin kendine göre hiç mi bir görüş tarzı yoktur?" *Kadın Gazetesi* yazarları, oy kullanırken kadınların vicdanlarına dayanarak seçim yapmaları ve kendi cinslerine oy vermelerini ister. 1950 seçim döneminde *Kadın Seçmenler Ne İstiyor?* başlıklı röportaj dizisiyle kadın seçmen ve milletvekilleri arasında bağ kurulmaya çalışılır.

Kadın hareketinin kadın milletvekillerinden Meclis'te kadınların sorunlarını dile getirmelerini, kadınların Meclis'teki temsilcileri olmalarını beklediğini görürüz. Kadınların sorunlarına dair yazılar kadın milletvekillerinin konuyu dile getirmelerine yönelik taleplerle bitirilir; Meclis'te kadın sorunlarına duyarsız kalan kadın milletvekilleri eleştirilir. Burada kısa bir parantez açarak kadın hareketinin bazı üyelerinin aynı zamanda milletvekili olduğunu, hem eleştirilerin hem de övgülerin muhatabı olduklarını not düşmekte fayda var. 1956 yılında üç DP'li kadın vekil bir araya gelerek çarşafın yasaklanması için kanun teklifinde bulunur. Bu olay, *Kadın Gazetesi*'nde "1934'ten beri ilk defa üç kadın milletvekili bir araya gelerek kadınlık mevzüuna taalluk eden bir mesele üzerinde bir kanun teklifi yapmışlardır," denilerek haberleştirilir. Yine *Kadın Gazetesi*'nde yer alan *Kadınlığı Küçümseyenler* başlıklı habere göre, 1958 yılında yapılan bir münazarada çok eşliliğin savunulmasına ses çıkarmayan kadın vekiller eleştirilerek, bu durumda Meclis'te çok kadın vekil olmasının ne anlama geldiği sorgulanır. Bunun yanında, kadın milletvekillerinin yalnızca kadın sorunları hakkında faaliyet göstermesi beklenmez. 1958 yılında antidemokratik yasalarla ilgili görüşü sorulduğunda, "Bir hanım mebusun bu kabil davalarla uğraşması doğru değil. Hanımların mevcudiyeti meclisin havasına sükût getirmeli," diye yanıt veren kadın milletvekiline *Kadın Sesi* sayfalarından "Zavallı Kadınlar" başlıklı makaleyle sert bir cevap gelir: "Erkek milletvekilleri, memleket davalarıyla uğraşırken yoruldukları zaman karşılarında oturan bayana bakıp susacaklar öyle mi? Hâlimize acıdık. Kadınlığımıza acıdık. Büyük Millet Meclisinde bir süs gibi oturacak olduktan sonra kadının milletvekili seçilmesine ne lüzum var?"

1950'ler kadın hareketinin kadının siyasal hakları ve temsili konusunda erken Cumhuriyet dönemi feministlerinden farkı nedir? 1950'li yıllarda kadın hareketi kadın milletvekillerinden açıktan bir kadın hakkı savunusunu beklemez, CHP kadın kolu başkanı Güzide Tanrıyar'ın söylediği gibi, onların görevi kadın haklarının *korunmasıdır*. Kadın milletvekillerinin görevi, kadınların mevcut hakların korunması, çalışan kadınların sorunları ile kadınları ilgilendirdiği düşünülen toplumsal sorunlar olarak tanımlayabileceğimiz *kadın davalarına* sahip çıkılmasıdır. Kadın vekillerinden kumaşların pahalılığından lüks tüketimin önlenmesine, nüfus artışından çocuk ölümlerine, çalışan kadınların kreş ihtiyacından emeklilik haklarına çeşitli konuları Meclis'te dile getirmeleri istenir. Konu edinilen pek çok sorun kadın hakları bağlamında ele alınabilecek olsa da, talepler kadınları aileye, topluma ve ülkeye faydalı kılmak amacıyla meşrulaştırılır; açık bir *kadın hakları savunuculuğundan*, *sufrajetlik* ve *feministlikten* çoğu zaman kaçınılır. Fakat dönemin kadın hareketi Ayşegül Yaraman'ın da belirttiği gibi, 1980'li yılların ikinci yarısında dile getirilebilen kimi siyasal talepleri 1950'li yıllarda yer yer daha bile cesurca dile getirmiştir. Ancak bu taleplerin kadının geleneksel rollerinin sorgulanmadığı ataerkillikle eklemlenen bir söylem içinde dile getirildiğini daima akılda tutmakta yarar var.

Kadın hareketinin kadın vekillerden parti kimliklerini bir yana bırakmalarını beklemesi, kadın davalarının *siyaset* ve *partiler üstü* bir konu olarak görüldüğünü gösterir. Kadınların erkeklere nazaran daha barışçıl oldukları, siyasete katılmalarının bu alana huzur ve barış getireceği gibi argümanlar kadın yayınlarının sayfalarında kendisine yer bulur. Partilerin kadın kolu kurmaları ise kadın davasını böldüğü gerekçesiyle eleştirilir. Örneğin *Kadın Gazetesi*'nde yer alan 1957 seçim döneminde Müşerref Hekimoğlu, hiçbir faaliyette bulunmayan kadın kollarının seçimler geldiğinde çalışma yapmaya başlamasını gerçekçi bulmadığını ifade eder. 1959 yılında *Kadın Gazetesi*'nde yer alan *Kadınlık Toplantıları* başlıklı yazı, CHP kadın kollarının toplantısını haberleştirirken kadın kollarını erkeklerin politik emellerine hizmet eden yapılar olarak değerlendirir. Her ne kadar partiler üstü olma iddiası taşısa da kadın hareketi, partiler arası çekişmeden uzak da kalamaz. *Parti politikası* 1950'ler boyunca gerek Meclis çalışmalarında gerekse kadın örgütlenmelerinde kadınları karşı karşıya getiren bir konu olmaya devam eder. Hükümet değişikliklerinin TKB yönetimindeki değişiklikleri etkilediğinden söz etmiştik. Özellikle DP milletvekili Nazlı Tlabar'ın 5 senelik başkanlık döneminde partizanlık eleştirilerinin yoğunlaştığını görüyoruz. 1950'lerin ikinci yarısında siyasal ortamın giderek gerginleşmesi kadın hareketine de yansır. İzmir şubesinde kadınların gruplar hâlinde TKB faaliyetinden çekildiğini, bazı Halk Partili kadınların birlikten çıkarılmaya çalışıldığının haberini *Kadın Sesi* sayfalarından okuruz.

1950'ler, kadın hareketinin CHP'ye yönelik hayal kırıklığının daha açık dile getirildiği bir dönemdir. Dinî ve geleneksel değerlerin kadınlar aleyhinde siyaset gündemine taşınmasının bu kuşak kadınlar için bir tehdit duygusu yarattığından söz etmiştik. İnkılâbı sahiplenen CHP'nin de siyasal alanda kadınların varlığına sahip çıkmaması, Kemalist reformlardan güç alan kadın hareketinde ciddî bir hayal kırıklığıyla karşılanır. Bu hayal kırıklığı Tek Parti Dönemi'nin otoriterliğine yönelik eleştirilerle birleşir. 1946 seçimlerinde DP'nin hiç kadın aday göstermemesinin yeni kurulan bir parti olduğu için görece hoş görülebileceğini söyleyen *Kadın Gazetesi*, CHP'yi açık bir dille eleştirir. Kadınların CHP'ye yönelik öfkesi gazete sayfalarına "Partililer tutundukları dalı kesiyor", "Kadınları biraderlerine oy vermek için çağırıyorlar", "Türk kadını! Reyini senden seçilme hakkını yavaş yavaş geri almağa bakan partiye verme!", "Sandık başında görüşürüz!", "Listede kadın adayların isimlerini göremezsem oy vermeyeceğim," gibi çıkışlarla yansır – 1950 yılı içerisinde Kınalı'nın "Kadınlar Arasında: Sandık Başına" ve Zorlutuna'nın "Kadın İnkılabımıza Dair" başlıklarıyla *Kadın Gazetesi*'nde yer alan yazıları bu minvaldeki makalelere örnek olarak verilebilir. Bu dönemde, kadınların bir zamanlar CHP'ye duyduğu bağlılık, yerini inkılâpların sahibi Atatürk'e yönlendirilmiş bir saygı ve bağlılığa bırakır. Kadınlara siyasal haklarının Atatürk tarafından verildiği söylemini sahiplenen kadınlar, partileri Atatürk'ün yolunda ilerlemeye çağırırlar. 1950 seçimlerinden önce TKB, siyasal parti başkanlıklarına –DP, CHP ve MP– yazı göndererek kadın adayların istenilen biçimde ve sayıda Meclis'e girmesi talebinde bulunur. Bu seçimlerde yalnızca üç kadın milletvekili adayının bulunması bir hüsran, kadın inkılâbına hürmetsizlik, gerileme ve Türk kadınını küçümseme olarak yorumlanır. 1954 ve 1957 seçimlerinde de benzer eleştiriler dile getirir.

Kadınların temsil oranı düştükçe kadınların bir zümre olarak partiler üstü teşkilatlarda çalışmaları gerektiği vurgusu kadın hareketi söylemlerinde güçlenir. 1954 seçimlerinden sonra İffet Halim Oruz, partilerin kadınları bu kadar çabuk gözden çıkarabilmesinin nedeninin kadınların örgütsüzlüğü olduğunu söyler ve bir yandan Atatürk'ten özür dilerken diğer yandan da "Kadınların Seçimi" başlıklı makalesinde kadınları tam anlamıyla teşkilatlanmaya çağırır: "Büyük Atam, senin o insanüstü yüksek görüşünü bugünkü gidişimizle rencide ettiğimizi biliyorum. Senin yolunda yıllarca yürüdük, kitaplar yazdık, bir kadın teşekkülüne artık lüzum yoktur fikrini çok savunduk. Fakat asıl mesele kurduğun kadın inkılâpları yürütmektir. Onun için aynı taktiği kullanamasak dahi inkılâplarını tutmak için bayrağı elimizden bırakmayacağız." 1957 seçimleri öncesinde Oruz, TKB'nin gayri siyasî bir teşkilat olmasının kadın aday konusu ile ilgilenmeyeceği anlamına gelmediğini açık-

lar. Kadın temsilinin bir türlü yükseltilememesi sonucunda, Mediha Gezgin başkanlığındaki Kadın Hakları Koruma Derneği'nin Kadın Partisi kurma girişiminden daha önce söz etmiştik. Gezgin 1958'de kadın derneklerini ve tanınmış ileri gelen kadınları davet ettiği bir toplantı düzenleyerek konuyu kadın hareketinin gündemine taşır. Ancak, 1972 yılında gerçekleşebilen bu girişime, 1950'lerde kadın hareketinden fazla destek gelmez.

Kadınların siyasal temsilinde yaşanılan nicel gerilemeye, kadınlar arası parti gerilimlerine rağmen bu dönemde daha çok kadın siyasete katılır ve kadınlar siyasetle daha çok ilgilenirler. Seçme ve seçilme haklarına sahip çıkmak ve Meclis'te kadın sorunlarını dile getirecek kadın milletvekillerinin bulunmasını sağlamak kadın hareketi için önemli bir gündem oluşturur. Kadın vekiller, muhtarlar, ilk belediye başkanı, partilerin kadın il ve ilçe başkanları ve bu kadınların faaliyetleri 1950'li yıllar boyunca kadın dergilerinde tanıtılır, kadın derneklerince desteklenir. Her seçim öncesinde partilere kadın milletvekili sayılarını arttırmaları gerektiği hatırlatılır, kadınlar kadın adaylar için oy vermeye davet edilir. Seçimlerin akabinde Meclis'e giren az sayıda kadın vekile arkalarında duran bir kadın zümresinin varlığını hissettirmek gerektiği ifade edilir, kadınların kabineye alınması ve kadın bakan olması gereği dillendirilir. 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde kadın adaylar *Kadın Gazetesi* ana sayfasında yan yana fotoğraflarıyla tanıtılır. *Kadın Gazetesi*'nin tüm partilerin kadın siyasetçilerini kapsayacak şekilde bir *biz dili* kullanması –"kadın milletvekili adayımız", "ilk kadın belediye başkanımız" gibi– bu dönemde hangi partiden olursa olsun siyasal alanda kadınların varlığına verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kadın Hareketinin "Sosyal Sorunlar" Gündemi

Berktay'ın "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak makalesinde belirttiği gibi, Kemalizm, Cumhuriyet kadınını yalnızca özel alandaki sorumluluklarıyla tanımlamaz; o toplumsal sorunlara çözüm üreten ideal bir modern kadındır. Kemalist ideoloji, bir yandan kadın-erkek eşitliği üzerinden kadınların toplumsal hayata katılımını savunurken, diğer yandan onlara annelik üzerinden ev içinde ve dışında yeniden üretimin sürdürülmesi, toplumsal düzenin ve kalkınmanın sağlanması konularında pek çok sorumluluk yükler. Çeşitli dışlamalar yoluyla kurulan farklı kadınlık kategorileri aracılığıyla kadınların çeşitli faaliyetlerinin nasıl düzenlendiğini önceki bölümlerde görmüştük. Bu bölümde kadın hareketinin toplumsal sorumluluk olarak tanımladığı faaliyetlerini, farklı kadınlıkları kapsarken, onlar arasındaki eşitsiz ilişkileri yeniden üreten, söylem ve pratiklerine odaklanarak inceliyeceğiz.

1950'li yılların kadın hareketi kadınların sosyal hayata ilişkin sorumluluklarını sıkça vurgular ve kadınların bu dönemdeki örgütsel faaliyetlerinin önemli bir kısmını sosyal sorumluluk olarak tanımlanan yardım ve eğitim faaliyetleri oluşturur. Bu faaliyetler, Yardımsevenler Derneği, Türk Anneler Birliği, Yoksulları Koruma Derneği, Çocuk Dostları Cemiyeti gibi yardım örgütlerinin yanı sıra, TKB gibi kadın sorunlarına yoğunlaşan kadın örgütleri ile kadın süreli yayınlarının da temel faaliyetlerini oluşturur. Sancar, TKB'nin siyasal faaliyetler alanından el çektirilerek sosyal faaliyetlere yönelmesi ile bugüne kadar süren bir modellemenin başarıldığını söyler; buna göre kadın, siyasal toplum içinde bile siyasetle değil de topluma faydalı faaliyetlerle uğraşmalıdır. Kadın hareketinin toplumsal sorun olarak tanımladığı sorunların başında kadınların eğitilmesi ve ülke kalkınması için faydalı hâle getirilmesi vardır. Bu kapsamda, 1950'li yılların kadın hareketi köylü kadına Cumhuriyet ideolojisini ve modernleşmeyi götürmeyi, şehirdeki yoksul kadına iş ve meslek edindirmeyi, ev kadınını ise toplumsal sorunların çözümünde işlevli kılmayı birincil hedefleri arasına koyar.

Köylü kadına okuma-yazma öğretmek, eğitim yoluyla onu modern bilgiyle donatılmış bir anneye ve üreticiye dönüştürmek, 1950'lerin kadın hareketinin Cumhuriyet ideolojisinden devraldığı *köycülük davası* kapsamında düşünülebilir. Köy kadınına çocuk eğitimi ve sağlığı, Cumhuriyet'in kadın inkılâbı gibi konularda eğitimler verilir. Bu eğitimler, köylü kadın aracılığıyla köyü kalkındırmayı ve modernleştirmeyi, Cumhuriyet ideolojisini köy kadınına taşıyarak onu *aydınlatmayı* amaçlar. TKB'nin köylerde açtığı gezici halıcılık kursları ve köylerde açılan el sanatları tezgâhları ile köy kadını ziraat dışında üretim alanlarına dâhil edilmeye çalışılır. 1950'li yılların kadın hareketi, ev kadınlarını sık sık evde boş oturmamaları, yalnızca süslenmeyi ve kumar oynamayı bilen zevk ve lüks düşkünü kadın olmamaları konusunda uyarır. *Yozlaşmış kadın* söylemi dolayımıyla orta sınıf kadınlar, *İstanbul kadınlığı*yla da *sosyete kadınlığı* davranışlarından uzak tutularak, ülkenin kalkınması ve gelişmesinde sorumlu kılınmaya çalışılır. Onlara tutumlu ve mütevazı olmaları, karaborsayla ve pahalılıkla mücadele etmek için yerli malı kullanmaları, kıyafet ve ev tekstili gibi ürünleri kendi elleriyle üretmeleri, toplumsal sorunların çözümünde de aktif rol almaları öğütlenir. Köylü kadını ve orta sınıf bilinçsiz kadını eğitecek ve işlevli kılacak kadınlar ise kadın örgütlerindeki kentli, eğitimli ve meslek sahibi *aydınlanmış* kadındır. TKB karaborsayla mücadele kampanyası başlatır; *Kadın Gazetesi* ve TKB İstanbul şubesi, Migros'un kurulmasını destekler, hatta yerinde tetkikte bulunmak için İsviçre'ye gider. Kız olgunlaşma enstitüleri, kız sanat okulları ve TKB'nin açtığı çeşitli okuma-yazma, biçki-dikiş kursları, gezici köy kursları yukarıdaki işlevleri görür. *Yardımsevenler Derneği*'nin gerek köy kadınları-

nı gerekse ev kadınlarını gönüllü ebe, hastabakıcı ve hemşire olarak yetiştirmeyi amaçlayan kursları da bu bağlamda değerlendirilebilir. Dernek bu kurslar aracılığıyla, kadınları savaş zamanında cephe arkasında savaş dışında mahallelerde toplum sağlığını sağlama konusunda yetkin ve işlevli kılmayı amaçlar.

Kayseri-Pınarbaşı Kız Sanat Okulu (1955). (Kaynak: http://www.kayseripinarbasi.gov.tr)

1950'li yıllardaki kadın hareketinin ele aldığı bir diğer kadın kategorisi *yoksul kadın*dır. Bu dönemde kadın hareketi, kentteki yoksul kadını istihdama katmak konusunda yoğun çaba gösterir. Konu bazen kadın yoksulluğu bazen de kadın ticareti/fuhuşla mücadele kapsamında benimsenir. Özellikle kentteki kimsesiz genç kızların sahiplenilmesi, *Kadın Gazetesi*'nde ve TKB çalışmalarında, ahlâk meselesi olarak ele alınır. TKB, yurtdışı örneklerinden de yararlanarak, *sosyal asistans* mesleğini tanımlar, sosyal sorun olarak tanımlanan işsizlik, eğitimsizlik, yoksulluk gibi sorunlara müdahale edebilecek meslek elemanları yetiştirmek için kurslar düzenler. *Kadın Sesi* dergisi, işsiz kadın davası üzerinde sıklıkla durur ve bu konuda İş ve İşçi Bulma Kurumu İzmir Şubesi ve TKB İzmir Şubesi ile işbirliği yaparak yoksul kadınların istihdama katılımı için uğraşır. Dergide düzenli olarak eczacı, desinatör, laborant, gişe memuru, daktilo, sekreter, tezgâhtar, terzi, gömlekçi ve dokumacı gibi çeşitli mesleklerde kadın çalışan arayan iş ilanlarına ve meslek edindirme kurs ilanlarına yer verilir. Bu alanda yoğun çalışmalar yürüten bir diğer örgüt olan Yardımsevenler Derneği ise yoksul kadınları kendi açtığı dikimevlerinde, yün, gömlek ve nakış atölyelerinde işe yerleştirir, cezaevinde kalan kadınlara yönelik eğitim çalışmaları yapar. Özetle 1950'lerde kadın hareketi, köylü kadınlara ve yoksul kentli kadınlar için eğitim ve iş olanaklarını yaratmak ve ulaştırmakta kendisini sorumlu görür. Bunun yanında kentteki kimsesiz çocukların ıslahı, yaşlı kadınlar için bakım evi açılması, evlatlık kızların istismarının engellenmesi, gecekondulaşma, nüfus sorunu gibi pek çok sorunu da kadınların sosyal sorumluluğu kapsamında değerlendirir. Ev kadınları ve orta sınıf kadınlar ise bu kalkınma ve gelişme davasında seferber edilecek yardımcı kuvvetlerdir. Bu bağlamda kadına yöne-

lik şiddet vakalarının, özellikle üzerinde durulan taciz ve tecavüz olaylarının da dönemin kadın hareketince bir kadın sorunu olmaktan ziyade toplumsal bir sorun olarak ele alındığının ve bu temelde çözümler geliştirilmeye çalışıldığının altını çizmekte yarar var. Kadın gazete ve dergilerinde şiddet, taciz ve tecavüze dair haberlerde erkek üstünlüğüne ve imtiyazlarına dair eleştirilere rastlansa da, bu konuların genellikle ahlâkî yozlaşma bağlamında ele alındığını görüyoruz.

Kadınların sosyal sorumlulukları söylemi bir yanıyla kadınların toplumsal yaşama daha çok dâhil olabilmelerinin meşru zeminini oluştururken, diğer yanıyla da kadınların bu alana dâhil oluş şekillerinin belirlenmesi, ücretli/ücretsiz emeklerinin ülke kalkınmasına seferber edilmesi, bedenlerinin ahlâkî denetiminin sağlanması gibi pek çok ataerkil çıkara da hizmet eder. Daha da önemlisi, bazı kadınları *bilen* ve *aydınlanmış,* bazılarını ise *aydınlatılmayı bekleyen* kadınlar olarak konumlandırarak kadınlar arasında eşitlikçi dayanışma ilişkileri kurulmasını engeller. Bu temelde tanımlanmış bir kadın dayanışmasının Türkiye koşullarında ortaya çıkması için 1980'lere kadar beklemek gerekecektir.

Kadın Hareketinin Uluslararası Bağlantıları

Tıpkı erken Cumhuriyet döneminde olduğu gibi, 1950'li yıllarda da Türkiyeli kadınların uluslararası alandaki faaliyetleri, Türkiye'nin Batılılaşma ve çağdaşlaşma sürecinde kat ettiği mesafenin ispatı olarak görülür ve bu faaliyetlere özel bir önem atfedilir. Zerrin Ediz, 1940'ların ikinci yarısında kadınların yeniden örgütlenmeyi istemelerinin nedenlerinden birinin uluslararası kadın konferanslarında temsil edilmek olduğunu söyler. Kongrelere katılım, Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren meselelere dair söz söyleyebilme imkânı yarattığı için de önemsenir. UKB'nin İtalya'da düzenlenen on altıncı kongresinde Afet İnan, birliğin idare kuruluna seçilir. Kongreden dönen heyetin basın toplantısında Türk kadınının uluslararası alanda yeterince tanınmamasından duyulan üzüntü dile getirilirken, Türkiye'nin Kore'deki durumunun sempati uyandırdığından söz edilir. 1958'de Yunanistan'da düzenlenen kongrede Kıbrıs ile ilgili tartışmalar yürütüleceğini düşünen Oruz, dört delegeyle sınırlı kalan katılımı eleştirir.

İncelediğimiz dönemde Türkiye'de iki büyük uluslararası kongre düzenlenir. Bunlardan ilki 1952 yılındaki Uluslararası Kadın Hukukçular Federasyonu'nun kongresidir. Süreyya Ağaoğlu'nun otobiyografisinden kongrenin Türkiye'de toplanmasının, kongrede federasyon başkanlığına seçilen Süreyya Ağaoğlu'nun 1946 yılında ABD'de kurduğu bağlantıların sonucu olduğu anlaşılıyor. Kongrede boşanma hakkında eşitlik, kadınların çalışma özgür-

lüğü, zinâ yapan kadın ve erkeğin eşit biçimde cezalandırılması gibi kadın haklarını ilgilendiren konular ile BM'nin desteklenmesi, Sovyetler'deki harp esirlerinin iadesi gibi konular ele alınır. 1960 yılında düzenlenen Uluslararası Kadınlar Konseyi Kongresi, "Az gelişmiş ülkelerde kadın hakları" meselesine odaklanırken, kongrede, konseyin BM'nin farklı ajanslarını destekleme kararı alınır. *Kadın Gazetesi*'nde kongreye geniş yer verilir fakat kadın hakları konusundaki tartışmalardan çok kongrenin İstanbul'da yapılmasının getirdiği prestijden söz edilir.

Bu dönemde de uluslararası etkinlikler düzenlemenin veya onlara katılmanın altında yatan asıl amaç, Batıya Türkiye'yi ve Türk kadınını tanıtmak gibi görünüyor. Doğu ve Batı kategorilerinin kadın hareketi tarafından söylemsel kurulumu, kadın hareketinin uluslararası bağlantılarını da biçimlendirir. İffet Halim, İstanbul'a gelen Kadın Konseyi delegeleri için "Türkiye'ye bir doğu memleketine gideceklerini sanarak geldiler. Fakat bir Batılı memleket insanı olduğumuzu görerek gittiler," der. Hasene Ilgaz ise yabancı delegelere sundukları olumlu intibâdan memnun olduğunu söylese de, "Yalnız başbaşa kaldığımız zaman kendimizi mesut hissedemiyoruz. Eksikliklerimizi biliyoruz," demeden edemez. Meltem Ahıska'nın söylediği gibi, Türkiye'de millî kimliğin inşâsı, hayalî bir Batılı göz karşısında gerçekleştirilir ve yapılan reformların bu hayalî temsil karşısında başarılı olup olmadığı değerlendirilir. Bu alıntılarda bir hayalî göz olarak Batı karşısındaki temsilin yarattığı kaygıları görebiliriz. Oruz, Doğulu olarak görülmemenin gururuyla konuşurken, Ilgaz *hakikî olmayan* Batılılığın hüsranını dile getirir. Batılı aydınların Türk inkılâbına dair bilgisizliklerine yönelik eleştiri, Batılı karşısında gösterilen performansın başarısına dair milliyetçi bir övüncü ya da bu performansın başarısızlığına dair hayal kırıklığını taşısa da, yer yer Batı'nın hayalî gözünün gerçek etkilerine; sömürüye, emperyalizme ve oryantalizme eleştiriyi de içerir. Bu bağlamda Nezihe Muhiddin'in, bir İsviçre gazetesinde yayımlanan Türk kadınları ile ilgili makalenin gerçek dışılığına dair sözlerindeki oryantalizm eleştirisi dikkat çekici: "Bense bu röportajın sahibi hâlâ gözlerinde türeyen (müsteşrik)lerin aradıkları çarşaflı peçeli kadın, yatağanlı, pala bıyıklı erkek, arnavut kaldırımları, köşe başlarında uyuyan köpeklerin garip hayallerini canlandırmak istiyor. Bu suretle hem sansasyonel neşriyatını yapacak hem de geri fikirliliği İsviçre kadınlığına aşılayacaktır."

1950'li yıllarda kadın hareketinin kurduğu uluslararası bağlantılar Batı ülkeleriyle sınırlı değildir. Mısır, İran, Hindistan ve özellikle de Pakistan başta olmak üzere Doğu ülkeleriyle de bağlantılar kurulur. Her ne kadar UKB veya Uluslararası Kadınlar Konseyi kongreleri kadar yankı uyandırmasa da Türkiyeli kadınlar, 1951'de Karaşi'de düzenlenen Dünya İslâm Kongresi'ne (World Muslim Congress), 1952'de ise *Bütün Pakistan Kadınlar Derneği* (*All*

Pakistan Women's Association) tarafından düzenlenen konferanslara katılırlar. Hindistan, İran, Mısır, Irak, Pakistan ve Endonezya gibi ülkelerde kadın hareketinin içinde yer alan veya bu ülkelerde yönetimin üst kademelerinde bulunan kadınlarla yapılan görüşmeler, Müslüman devletleri arasında kültürel yakınlaşmayı artırmayı amaçlayan *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanır. Batılı olmayan ülkelerden kadınlarla kurulan ilişkilerde 1947'de bağımsızlığını ilan eden Pakistan'dan kadınlarla kurulan ilişkiler öne çıkar. *Dost ülke* Pakistan ve Pakistan kadın hareketi hakkında pek çok haber yayımlanır; önde gelen Begüm Liyakat ve Şaista İkramullah Pakistanlı kadınların yazıları gazetede yer alır. Bu yazılarda Pakistan sıklıkla Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini takip eden ülke olarak ele alınır, Atatürk ile Muhammed Ali Cinnah arasında benzerlikler kurulur ve Türk kadınlarının Pakistanlı kadınlara yardımcı olabileceği söylenir.

Doğu ülkeleriyle kurulan ilişkilerde, kadın hareketinin kendisini eşitsiz bir konuma yerleştirdiğini görüyoruz. *Türk kadın inkılâb*ının görünür kılınması amacı sabit kalsa da, Batılı ülkelere inkılâp *tanıtılırken*, Doğu ülkelerine inkılâp *anlatılır*. Batılı ülkelerle kurulan ilişkilerdeki rolleri tersine çevircesine Türk kadını, Doğu ülkelerindeki kadınların ve sınır dışında yaşayan Türk kadınlarının *kurtarıcısı* olma rolüne soyunur; işçi, köylü ve düşkün kadınlar karşısındaki öncü ve himayeci rolünü *Doğu kadınları* karşısında da üstlenir. Kadın hareketi, *Doğu* ülkelerinden söz ederken, yer yer Nezihe Muhiddin'in eleştirdiği oryantalist söylemi üstlenir; bazen de Batı Avrupa'nın sömürgeciliğine karşı bu ülkelerle dayanışma hissi içerisinde olduklarını da belirtir verilen istiklal mücadelelerine saygı gösterirler. *Kadın Gazetesi*'nin *Şark kadınlığı* ile birlikte kendisine dava edindiği bir diğer konu *sınır dışı Türkler*dir. Doğu kadınlarına öncülük eden Türk kadınının çağdaşlığı öne çıkarılırken, sınır dışında bulunan Türk kadınlarına ilişkin söylemler milliyetçilikle şekillenir. Kıbrıs bu bağlamda en fazla değinilen meseledir. Kadın hareketi, Bozkurt'un *Kadın Sesi*'nde, 19 Haziran 1958'de yayınlanan, "Kıbrıs'lı Kız Kardeş! Baba Ocağından Nasıl Gittinse Yine Öylece Dön Bize..." başlıklı makalesinde olduğu gibi, Kıbrıslı kadınları koptukları *baba ocağına* çağırırken, davalarının Türk kadınlarının davası olduğu söylenir. 1953 yılında TKB'lilerin Lefkoşa ziyaretinden sonra *Kıbrıs Türk Kadınlar Birliği* kurulur. Derya Doğuş, Kıbrıs Türk kadın hareketi ile ilgili makalesinde, Kıbrıs TKB'nin kadınların eğitim hakkından, siyasal haklardan mahrum olması gibi sorunlarıyla ilgilenmekten çok, Türk kadınlarını adanın bölünmesi için mobilize etme amacıyla kurulduğunu söyler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni uluslararası bağlam, uluslararası kadın hareketinin de dönüşmesine neden olur. Batı Avrupa feminizminin sömürgecilikle ilişkisine nazaran, Soğuk Savaş dönemi emper-

yalizminin kadın hareketi üzerindeki etkisi görece az çalışılmış bir konudur. 1950'lerin kadın hareketinin uluslararası bağlantılarının Amerikanlaşma, antikomünizm ve Soğuk Savaş bağlamında kurulduğunu akılda tutmamız gerekir. Bu dönemde Türkiyeli kadınların ilişki içinde olduğu UKB ve Uluslararası Kadınlar Konseyi gibi örgütler, iki kutuplu dünyada *Batı bloğunda* yer alır. Kadın örgütlerinin kurdukları uluslararası bağlantılar, iki kutuplu dünyada kadın hareketinin kendini Türkiye devletinin resmî dış politikalarından farklı bir yere konumlandırmadığını gösterir. Sovyetler'e yakın duran Kadınların Uluslararası Demokratik Federasyonu (*Women's International Democratic Federation*) gibi gruplarla ilişki, ancak Federasyon'un kongrelerinde yapılan konuşmalara tekzip düzeyinde gerçekleşir. Antikomünizmin de dönemin kadın hareketini etkilediğini görürüz. TKB, komünizm ve irtica ile mücadele etme amacını taşıyan Millî Tesanüt Birliği'nin üyesidir. Bunun yanında bu dönemde kadın dergi ve gazetelerinde özellikle de Kore Savaşı döneminde komünizm karşıtı yazılara sık sık yer verilir ve Sovyet kadınlarının mutsuzluğu anlatılır.

Amerikanlaşma süreci, 1950'ler kadın hareketinin kurduğu uluslararası bağlantıları önceki dönemlerden farklılaştırır. 1950 yılında Nermin Abadan Unat tarafından Türk Amerikan Kadınları Kültür ve Yardım Derneği kurulur. Amerikan devletinin sağladığı olanaklar sayesinde Amerika'ya giden ve orada başarılı olan Türkiyeli kadınlarla ilgili haberlere, Celal Bayar'ın ABD ziyareti ve Eisenhower'ın Türkiye ziyareti gibi konulara *Kadın Gazetesi*'nde sık sık rastlanır. Soğuk Savaş dönemi Amerikan propagandası bağlamında TKB, işçi kadınlara Amerikan Haberler Servisi'nin hazırladığı filmleri izletir, İstanbul Amerikan Haberler Servisi, *Kadın Gazetesi için* çeşitli haberler hazırlar. Gazetede Amerika'nın eşitlikçi, kadınların yüksek mevkilere gelmesine müsaade eden, kadınların hem çalıştığı hem de ev içi sorumluluklarını ihmâl etmedikleri ideal ülke olarak resmedildiğini görürüz. Süreyya Ağaoğlu otobiyografisinde, Amerikan kadınlarının çok kudretli olduklarını, çocuk yaptıktan sonra ancak kısa bir süre iş hayatından çekildiklerini, ömürlerinin sonuna kadar istedikleri kurumlarda görev aldıklarını anlatır.

Ağaoğlu'nun ve ABD'de bulunan diğer kadınların aktardığı Amerika, Betty Friedan'ın 1963 tarihli ünlü *Kadınlığın Gizemi*'nde anlatılan 1950'ler Amerika'sından oldukça farklıdır. Friedan, kadınların evlenme yaşının düştüğünü, doğum oranının hızla arttığı, kadınların yalnızca üçte birinin çalıştığı Amerika'da ev kadınlarının, evlerinden, kocalarından ve çocuklarından oluşan hayatlarında, adı konulamayan bir sorundan mustarip olduklarını söyler. Daha yakın dönemde yapılan bazı çalışmalar ise 1950'lerde toplumsal cinsiyet ilişkilerinin düşünüldüğü kadar muhafazakâr olmadığını ve sonraki dönemde güçlü bir biçimde ortaya çıkan feminist söylemlerin bu dönemde filizlenme-

ye başladığını gösterir. Oysa Türkiye'deki kadın hareketi demokratik, eşitlikçi Amerika fikrini destekleyen özgür, mutlu ve başarılı Amerikan kadını fikrini daha çok benimser. Türkiye'de bu dönemde dolaşıma giren pek çok ev kadını dergisi de *mutlu Amerikan ev kadını* imgesini işlemektedir. Soğuk Savaş döneminde Uzakdoğu'daki emperyal feminizmi inceleyen Mire Koikari, bu dönemde orta sınıf heteroseksüel ailenin komünizme karşı Amerikan demokrasisinin ve özgürlüğünün simgesi hâline geldiğini söyler. Mutlu Amerikan ev kadını imgesinin ve Soğuk Savaş dönemi Amerikan emperyalizminin, 1950'lerde daha da güçlenen çekirdek aile fikri ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerindeki etkisi daha fazla araştırılmaya muhtaç bir konu olarak önümüzde duruyor.

1960'lara Girerken...

27 Mayıs darbesi, kadın hareketi tarafından coşkuyla karşılanır. Basın üzerinde artan baskıyla da ilişkili olarak, 1950'lerin sonlarına doğru giderek daha fazla hükümet yanlısı bir yayın politikası benimseyen *Kadın Gazetesi*, 27 Mayıs'ı Varol Ordumuz Bizi Kurtardın manşetiyle sahiplenir. Darbenin hemen akabinde, Kadınlar Dayanışma Birliği, TKB, Kadın Haklarını Koruma Derneği ve Hemşireler Derneği, İstanbul Askerî Valisi Refik Tulga'ya tebrik ziyaretinde bulunur. 27 Mayıs öncesi hükümeti protesto mitinglerinde kadınlar ön saflarda yer alır; polis şiddetine maruz kalan genç kadınlar *Jeanne d'Arc* olarak anılır. *Kadın Sesi*, hükümetin oligarşik yapısının, gericiliğe taviz vermesinin, aydınları ezmesinin darbeye sebep olduğunu söyleyerek darbeyi sahiplenir.

27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye tarihi için olduğu gibi, kadın hareketi açısından da kendinden sonra gelen döneme işaret eder. Darbeden sonra, TKB'nin de üyesi olan DP kadın milletvekilleri Yassıada'ya gönderilir ve DP'li kadınların TKB üzerindeki egemenliği sona erer. Fakat bundan daha önemlisi 1960'larda güçlenen toplumsal muhalefetin içinde kadınların daha aktif rol oynamaya başlaması olmuştur. Bunu sağlayan toplumsal dinamiklerin önceki kadın hareketinin söylem ve pratikleriyle ne kadar ilişkili olduğu daha çok araştırılması gereken bir konudur. Ancak şurası açık ki, 1950'li yılların kadın hareketinin kadınların meslek hayatına, özellikle yükseköğrenim olmak üzere eğitime, siyasal ve toplumsal alana daha çok dâhil olması adına verdiği mücadele, giderek artan sayıda işçi ve memur kadının çalışma hayatında verdikleri var olma mücadelesi elbette toplumsal hayatın dinamiklerini ve tüm bunlarla ilişkili olarak dönemin aile yapısını değiştirmiş; kendinden sonra gelen 1960'lı yılların kadınları için yeni bir mücadele zemini hazırlamıştır.

Bu çalışma, 1950'li yılları da içine alan 1930-80 arası *suskunluk* dönemini ele almanın, bu yıllarda kuşaklar arası devamlılıklar, kopuşlar, aktarımlar ve süreksizlikleri ortaya çıkarmanın feminist tarih yazımı açısından önemli olduğu düşüncesinden yola çıkarak kaleme alındı. Döneme ne tam bir suskunluk ve durağanlık ne de kadınların kahramanlık hikâyelerini bulma beklentisiyle yaklaştık. 1950'li yıllarda kadın hareketinin bir yandan hâkim ataerkil söylemleri üstlenip yeniden üretirken, diğer yandan sonraki dönemlerin kadın hareketlerince dile getirilecek olan feminist iddia ve taleplerin zeminini hazırlayan eylem ve söylemleri olduğunu gördük. Bunun yanında, kadın hareketinin bastırıldığı 1930'lardaki kadınların 1950'lerde kadın hareketi içinde yer aldıklarını, Nezihe Muhiddin gibi diğerlerinin ise bu dönemin hareketi ile ilişki hâlinde kaldıklarını gördük. Benzer biçimde 1950'lerde gerçekleşen öğrenci mitinglerinde ve sendikal mücadelede yer alan kadınların, 1960'ların yükselen toplumsal hareketliliği içinde aktif rol almış olabileceklerini düşünebiliriz. Bunlar bize, kadın tarihine yalnızca kazanım ve kayıplar açısından değil kuşaklar arası aktarım, devamlılıklar, süreksizlikler ve geçişler açısından bakmanın ve bu bakışla kadınların tarihini çalışmanın önemini yeniden hatırlattı. Mevcut çalışmanın sınırlılıkları ve kendi sınırlılıklarımız nedeniyle dışarıda bıraktığımız farklı etnik ve inanç gruplarından ve farklı sosyal sınıflardan kadınların hareketleri, kadınların öz yaşamöykülerine ve edebiyata yansıdığı hâliyle dönemin tarihi, kadın hareketinin söylemi yoluyla kurulan *heteronormatif* cinsellik ve farklı erkeklikler gibi pek çok alan feminist araştırmacıları bekliyor.

Altmışlar Türkiye'sine Ellili Yıllardan Bakmak

METE KAAN KAYNAR

Türkiye'de siyasetin en renkli döneminin 1960'lı yıllar olduğu çoğunlukla kabul edilen bir değerlendirmedir. Gerçekten de, 27 Mayıs darbesi ile başlayan süreç, Talat Aydemir'in 1962 ve 1963'teki darbe girişimleri; 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın vefatının ardından toplanan Kongre'de 1924 doğumlu Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'nin (AP) Genel Başkanlığı'na gelmesiyle birlikte yavaş yavaş Cumhuriyet'in ilk kuşağının siyasal sistemin en temel mevkilerinde görev almaya başlaması –ki Demirel ile başlayan bu süreç, 1965 Mart'ında, ama asıl 1969 Şubat'ındaki Adana Kongresiyle birlikte, Alparslan Türkeş'in, 1970'te Necmettin Erbakan'ın ve en son olarak da 1972 Mayıs'ında Bülent Ecevit'in CHP Genel Başkanlığı'na seçilmeleriyle tamamlanacaktır– Soğuk Savaş döneminin komünizm histerisinin tüm dünyada etkisini göstermeye başladığı bir dönemde Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 1965'te Meclis'te temsil edilmeye başlaması; Kasım 1965'te Fikir Kulüpleri Federasyonu ve çok daha önce kurulmuş olmakla birlikte o dönemde faaliyetlerini artıran Millî Türk Talebe Birliği gibi örgütlenmelerle üniversite gençliğinin siyasete aktif müdahalesi; Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nden esen 68 rüzgârının Haziran ayı ortalarında Türkiye'ye ulaşması ve üniversite işgalleri; 14 Mayıs'ta üniversitelerde başlayan NATO'ya hayır eylemlerinin 17 Temmuz'da Amerikan 6. Filosu'na karşı gösterilere doğru evrilişi; 20 Ağustos 1968'i ertesi güne bağlayan gece, Çekoslovakya'nın işgali ve bunun iç politikada özellikle de TİP'te yarattığı gerilim ve bunlara benzer onlarca siyasal olay 1960'lı yıllarda yaşanacaktır. Birkaç kelime ile özetlemek gerekirse 1960'lı yıllar, siyaset yapma şeklinin baştan aşağı değiştiği, siyasetin, tabiri câizse *sokağa indiği*, Cumhuriyet'in ilk kuşağının siyasal sis-

temin tepe noktalarında yer almaya başladığı yıllar olarak tarihe geçecektir. Türkiye siyaseti uzun yıllar boyu *68 kuşağının* büyüleyici on yılını tartışacak; o dönemde yaşananlar siyasî tarihimizin en renkli örnekleri olarak tarihteki yerlerini alacaktır.

1950'li yıllar ise altmışların renkli, yetmişli yılların şiddet dolu hatıraları arasında neredeyse sadece araştırmacıların ilgisini çeker; genellikle de DP-CHP arasındaki siyasî gerilimlerin ve 27 Mayıs'a giden sürecin dışında fazla bir ilgiye mazhar olmaz. Oysa altmışlı yılların çalkantılı on yılını ve özellikle 1974'ten sonraki şiddet dolu yılları anlayabilmek için referans noktası 1950'li yıllarda Türkiye siyasetinde yaşanan değişim ve dönüşümdür. On yılda yaşanan bu dönüşümü anlayabilmek için de bu değişim ve dönüşümün temel noktaları üzerine düşünmek gerekiyor. 1950'li yıllar –farklı bir perspektiften okunduğunda– *halk*ın (tercihlerinin) siyasal sistemde gerçekten yer almaya; bireylerin (reel anlamda) siyaset yapmaya başladığı, siyasetin toplumsal tabanının genişlediği ve genişlediği ölçüde de dönüştüğü yıllardır. Nitekim 68 kuşağı, bu dönüşümün üzerine binâ olunacaktır.

*Seçim*ler ve *Oy*: *Müsamere*den *Temsil*e

Cumhuriyet'in ilanı öncesinde gerçekleştirilen 1920 (kısmî) seçimleri ve 1946'daki çok partili seçimler hariç tutulursa, erken Cumhuriyet dönemi olarak anılan tarih aralığında altı milletvekili seçimi (1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 seçimleri) gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen tüm seçimlerin en temel ortak özelliği, seçimlerin, bir *seçme* (*election*), *tercih etme, yeğleme* fiiline değil; büyük oranda siyaseten *onama* fiiline dayanmalardır. Bir başka ifade ile erken Cumhuriyet döneminde, seçimler *hukukî* anlamda vardır; ancak bunun *siyasî* bir karşılığı mevcut değildir.

Bu dönemde gerçekleştirilen seçimleri ana hatlarıyla şöyle özetlemek mümkün: Seçimler öncesinde milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde bizzat Atatürk'ün, onun vefatının ardından Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü döneminde de yeni Cumhurbaşkanı'nın tartışmasız bir hâkimiyeti vardır. Milletvekilleri (adayları) Cumhurbaşkan(lar)ı tarafından belirleniyor; seçimler Cumhurbaşkanı'nın milletvekili aday adaylarının ikinci seçmenler (müntehib-i sâni) tarafından siyaseten onanmasından fazla bir anlam ifade etmiyordu. Zaten milletvekili aday adayları Cumhurbaşkanı tarafından belirlenirken, onları seçecek delegeler de yine aynı tüzel kişilik tarafından belirleniyordu. 1927 Tüzük değişikliği ile milletvekilleri adaylarını Cumhurbaşkanı'nın belirlemesi fiilî kuralı tüzüğe geçirilerek hukukî hâle getirilmiş; daha öncesinde Parti Genel Başkanı, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreteri'nden oluşan Genel Başkanlık

Divanı'na (Umumî Riyaset Divanı'na) ait olan ama fiilen Atatürk tarafından kullanılan bu yetki, hukuken de Cumhurbaşkanı'na tevdi edilmiştir.

1946 seçimlerine kadar ikinci seçmenlerin görevi, ikinci seçimde (intihab-ı sâni) partinin milletvekili adayı olarak kendi önlerine koyduğu kişileri milletvekili olarak tescil etmekten öte değildi. Bir başka ifade ile belirtmek gerekirse, milletvekili adayı olarak Parti Genel Başkanı'nın belirlediği kişi, mazbatasını alacağı tarihe kadar ölmezse, milletvekili seçileceğine kesin gözüyle bakılabilirdi. Zaten ayan beyan kullanılan oylar, resmî görevlilerin huzurunda gizli bir şekilde sayılıyordu. Özetle, dışarıdan bakıldığında *demokratik* (!) sayılabilecek –ki rejim(in önde gelen isimleri) gerçekten de bunun Türkiye'ye özgü demokratik bir uygulama olduğu kanısındaydı– bir seçim yapılıyordu ancak, gerçekte seçilen, tercih edilen birisi yoktu. Oyların açıktan kullanılmasında da bir sorun yoktu; tek bir parti vardı ve insanlar ona oy veriyordu. Gizli veya açıktan, her nasıl kullanılırsa kullanılsın, CHP'den başka oy verecek bir parti olmadığına göre oyların kullanım biçiminin pek de bir ehemmiyeti yoktu; olamazdı da. Oyların sayımı ise *bürokratik* bir işlemdi ve çoğu bürokratik işlem gibi halkın gözünün önünde, onun nezaretinde gerçekleştirilmesinin bir zarureti yoktu.

Seçimler, sadece, parti tarafından –aslında sadece genel başkan tarafından– milletvekili aday adayı altında *tayin* edilen, *görevlendirilen* kişinin seçimler vasıtasıyla onanmasından öte bir anlam taşımıyordu. Cemil Koçak'ın 1945 seçimleri öncesi CHP'den milletvekili aday adayı olmak için partiye başvuran kişilerin başvuru dilekçelerinden verdiği örnekler bile, halk bir yana, dönemin milletvekili adaylarının dahi seçimleri nasıl algıladığını çok güzel özetlemektedir: Koçak, konu ile ilgili dipnotunda, bazı milletvekili aday adaylarının, aday olmak istedikleri ili dahi belirtme ihtiyacı duymaksızın (başvuruda bulunan sadece dört aday, milletvekili olmak istediği ili dilekçesinde belirtmiştir) dilekçelerinde "...milletvekilliğine kayırılmaları" veya "...emektarlı[klarında] yaptı[kları] işlere karşılık bir köşede bırakılmayarak hak kazandı[kları] ve layık oldu[kları]" milletvekilliği makamını elde etmek gibi ifadelerle başvuruda bulunduklarını belirtmektedir.

1946'ya kadar gerçekleştirilen seçimleri seçim olmaktan çıkarıp, bir *müsamere*, *oyun*, bir *tayin* bir *atama*, *kayırma* olarak tanımlamaya imkân veren de budur. Nitekim 1923-46 arasındaki seçimlere (özellikle ilk seçimlere) halkın pek rağbet etmediği, seçimlere katılımın pek de yüksek oranda olmadığı bilinen bir gerçektir.

1946 seçimleri, ama özellikle de 1950 seçimleri ile birlikte, bu durum değişim gösterecektir. Hem tek dereceli seçim usulüne geçilmesi hem de artık seçilebilmek için rakiplerinden daha fazla oy alma gerekliliği; milletvekili adayının seçmenin ayağına giderek onu ikna etmesi, onu kendi siyasî pro-

pagandalarına inandırmasını da zorunlu kılmıştır. Öncesindeki tüm seçimlerde halkın ayağına giderek onu ikna etmeye gerek duymayan milletvekili adayları –ki zaten 1946'ya kadar uygulanan iki dereceli seçimlerde milletvekilini seçenin halkın bizzat kendisi olmadığını unutmamak gerekiyor– seçilebilmek için artık sadece Genel Başkan'ın seçimine, tercihine değil, rakiplerinden daha fazla oy almaya da muhtaçtırlar. 1946 öncesindeki tüm seçimleri birer *seçim,* birer *tercih* değil de sadece *müsamere* olarak tanımlamaya imkân veren de onların bu nitelikleridir.

1943 seçimlerinde CHP'nin, 38 seçim çevresinde, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısından daha fazla aday göstererek kısmî bir rekabet ortamı yarattığını da ayrıca not etmek gerekiyor. Ancak, ilk kez 1943 yılında sağlanan bu rekabet ortamı o kadar sınırlıdır ki, örneğin Sivas'ta 12 milletvekilliği için 13 aday, Rize'de 6 milletvekilliği için 8 aday gösterilmekle yetinilmiştir. 1943 seçimlerinde oldukça sınırlı da olsa yaratılan bu rekabet ortamı dahi parti içinde bir huzursuzluk yaratır. Bu huzursuzluk, erken Cumhuriyet döneminde seçimlerin ve seçmenin *o*yunun partililer için ne anlam taşıdığını çok güzel örnekler. 1943 seçimleri öncesinde seçilecek milletvekili sayısından daha fazla aday gösterilmesi uygulamasının parti içinde yarattığı gerginliğe anılarında değinen Faik Ahmet Barutçu, bir milletvekilinin "Bana şimdi, git halktan oy iste demek, beni satılığa çıkarmak değil midir?" dediğini nakleder. Oy için seçmenle birebir irtibata geçmek ve onu ikna etmeye çalışmak küçültücü, aşağılayıcı bir eylem kabul edilir.

1939'da kurulup 1946'da lağvedilen Müstakil Grup da bu realiteyi değiştirmez. Oluşturulan grubun adı *müstakil*dir; lakin grup, İnönü'nün kurultay konuşmasında da altını çizdiği gibi, bizzat *partinin* (yani CHP'nin) ***kendisinin müstakil grubu***dur. Tabiri câizse, CHP'nin bir yan kuruluşu olmaktan fazla bir anlam taşımaz. Nitekim Müstakil Grup'un reis vekilini seçme hakkı bile İnönü'ye aittir. Grubun üyeleri bile CHP'nin Kurultay Umumi Heyeti tarafından seçilir. Faaliyetlerini bir rapor hâlinde CHP Kurultayı'na sunarlar.

1946 öncesinde milletvekili adayının *daha fazla* oya ihtiyacı yoktur. Aksine, tek dereceli çoğunluk seçim sisteminin geçerli olduğu 1946 seçimlerinden sonra ise tek bir oy fazla alabilmek bile çok önemlidir. Bu, özellikle DP ve CHP arasındaki seçim rekabetinin iyice kızıştığı 1954 ve 1957 seçimleri için hayatî önem taşımaktadır. Milletvekili seçilebilmek ya da iktidara gelebilmek/kalabilmek için seçmenin siyasal katılımına ve tercihinin yönlendirilmesine ihtiyaç duyulması 1946'dan başlayarak ellili yıllar boyunca siyasetin toplumsal tabanının genişlemesinde, daha çok sayıda kitlenin siyasetle ilgilenmeye başlamasında önemli bir rol oynamıştır. 1927 (ilk tur/intihab-ı-evvel) seçimlerine katılım oranının % 23 olmasına karşın 1950 seçimlerine katılım oranının % 89,3 olması buna güzel bir örnek teşkil eder. 1950 se-

Celal Bayar ve Adnan Menderes 1954 seçimlerinde aynı sandıkta oy kullanırlarken.
(Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

çimlerindeki katılım oranı, seçimlere katılmamanın para cezasına bağlandığı 1983 ve 1987 seçimleri hariç (bu seçimlerde katılım oranı sırasıyla % 92,3 ve % 93,3 olmuştur) Cumhuriyet dönemi genel seçimlerindeki en yüksek katılım oranıdır. Benzer şekilde 1935 seçimlerinde Refet Bele için 1.325 ikinci seçmenden sadece 290'ının oy vermesine karşın Bele'nin yine de milletvekili seçilebilmesi de erken Cumhuriyet dönemindeki katılım oranları ile ilgili bir fikir vermeye yeterlidir.

1946 seçimleriyle birlikte ise artık partiler arasında gerçek anlamda bir rekabet ve seçmen için gerçek anlamda bir *tercih* söz konusudur; seçilebilmek için *oy* almak gerekmektedir. Oy almak için de halkı ikna etmek; köy köy ilçe ilçe gezerek seçmene ulaşmak; onunla yüz yüze irtibata geçmek. Bu durumun siyasî ilgi ve tartışmaları alevlendirdiği tartışmasızdır. Halkın büyük çoğunluğu gerçek anlamda ilk kez kendisini ikna etmek için köyüne gelen, kendi ihtiyaçlarını dinleyen, kendisine vaatlerde bulunan milletvekili adaylarıyla 1946 seçimleriyle tanışmaya başlayacaktır.

1950 seçimleri ile ilgili Fethi Pirinçioğlu'nun İstanbul'da siyasî partilerin gerçekleştirdiği toplantı ve mitingler ile ilgili olarak 3 Mayıs 1950'de *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan yazısı da 1950 seçimlerinde siyasetin toplumsal tabanındaki genişlemeyi, katılımdaki artışı çok net özetlemektedir. Gazetede yer verilen rakamlara göre, o tarihe kadar DP İstanbul'da 67, MP 35, CHP ise 16 miting gerçekleştirmiştir. *Cumhuriyet*'in 7 Mayıs 1950 tarihli sa-

yısında DP'li adayların propaganda faaliyetlerini konu edinen Nadir Nadi de gözlemlerini şu şekilde aktarır: "Müfide Dıblan Hanım adında birçok erkeklere taş çıkaracak kudrette çalışkan bir Demokrat aday var. Beygire atladığı gibi köy köy dolaşıyor, teker teker her vatandaşın kalbini kazanmaya çalışıyor." 5 Mayıs 1950 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Adnan Aktan bu konuyu gündeme taşır. Aktan'ın makalesi, CHP'deki zihniyet dönüşümünü çok güzel özetlemektedir. Yazara göre, ilk başlarda CHP çok fazla çalışmayı gerekli görmüyor; seçimlerden galip çıkacağını umuyordur. "...nihayet bu yeni çeşit çalışma şekli alışanlar cinsinden olmadığı gibi, alışkanlıkların da dışındaydı, oy dilenciliği de ne demekmiş? deniliyordu." İşte başta CHP olmak üzere, 1950 öncesinin elitlerinde yaşanmakta olan zihniyet değişimi de bu noktada olacaktır. Daha öncesinde sıradan seçmene doğrudan ulaşıp onu ikna etmek, dönemin yönetici eliti için gereksiz bir oy dilenciliği olarak kabullenilirken; artık bu, demokrasinin vazgeçilmezi olarak kabullenilmeye başlanılacaktır.

Oy ve Popülizm

Popülizm, tanımlanması oldukça zor bir kavram. İlkay Sunar, popülizmin tanımlanmasındaki güçlüğün, kavramın farklı dönem ve toplumlarda farklı düşünce, grup ve politikalara dayalı siyasal ideolojiler ya da akımlar için kullanılmış olmasından ileri gelen bir zorluk olduğu görüşünde. Zafer Toprak ise popülizm konusunda çok farklı tanımların yapılıyor oluşunu, kavramın sezgisel ve tanımlayıcı olmasından kaynaklandığını belirtir. Oysa yine Toprak'a göre, kavramın somut tarihsel koşulları, bu koşulların ortaya çıkmasına vesile olan nesnel durumlar ve tüm bunların kitlesel sosyo-psikolojik bilincin doğuşuyla ilişkisi son derece önemlidir.

Laclau –ki popülizmin nevi şahsına münhasır (*idiosyncratic*) bir problem olmaktan çok, bir siyasal analiz kategorisi olarak karşımızda yer aldığını belirtir– gibi popülizmin, halkın bir siyasal özne olarak kurulması sürecinde önemli bir rol oynadığını iddiâ edip, bunun demokratik siyasal faaliyeti mümkün kılabileceğini söyleyen düşünürler varken; popülizmi iktidarı elinde tutan hâkim ittifakı ve ideolojiyi sorgulayan, bu ittifaka karşı iktidar dışı kalmış kitleleri harekete geçiren ideolojiler ve akımlar ya da iktidar bloğu içerisinde doğan anlaşmazlık ve bunalımların sonucunda ortaya çıkan siyasî akımlar olarak tanımlayan görüşler de vardır.

Popülizm kavramı ile ilgili teorik tartışmalar bu yazının sınırlarının ötesindedir. Popülizm kavramının buraya taşınmasındaki amaç, 1950 başarısından itibaren DP'nin yaygın olarak popülist politikalar izlemekle, halkı kandırmakla suçlanagelmesidir. O kadar ki, 50 seçimlerinden sonra CHP'nin, DP'nin halkı kandırdığı iddiâlarından başlayarak, 27 Mayıs'ın kendisini

DP'nin karşı devrimci popülist politikalarına karşı yapılmış devrimci –ihtilâlci– bir faaliyet olarak meşrulaştırmasına kadar devam eder bu argüman. DP hakkındaki iddiâlar hiç değişmemiştir: Toplumu muâsır medeniyete ulaştırmayı amaçlayan bir CHP karşısında, popülist vaat ve politikalar ile oy alan, köy köy gezerek "halkı kandıran bir karşı devrimci DP" söylemi sol-Kemalist kesimlerin 1950'ler analizlerinin temel argümanı olmuştur. CHP ve daha sonra sol-Kemalist çevrelerin dillerinden düşürmedikleri bu argümanda popülizmin, yalan ve kandırmaca ile neredeyse eş anlamlı kullanıldığının da altını çizmek gerekiyor. Oysa popülizm, yalana ve halkı kandırmaya indirgenemeyecek kadar karmaşık bir kavram. Bu nedenle DP popülizmini bu iki kavrama indirgemeden anlamaya çalışmak; halkın dışlandığı bir muâsırlaşma anlayışından –oyun gerçek anlamda önem kazanmasıyla birlikte– sayıya indirgenmiş bir millî irade anlayışına nasıl geçildiğini ana hatlarıyla tartışmak gerekmektedir. Bununla birlikte yine vurgulamak gerekiyor ki popülizmin iyiden iyiye görünür hâle geldiği, izlenen politikaların temel motifi hâline geldiği (siyasal popülizmin görülmeye başladığı) dönem, tartışmasız DP dönemidir; ancak DP'nin, bu popülizmi, öncesindeki dönemden miras aldığı –başta da halkçılık ilkesi gibi– kimi unsurların üzerine binâ ettiğini vurgulamak da gerekiyor. Nitekim İlkay Sunar'ın da altını çizdiği gibi, halkçılık ilkesini klasik anlamda bir popülizm ile eşleştirmek doğru değildir; ancak, halkçılık ilkesinin "DP popülizmine vazgeçilmez bazı kurumlar ve ideolojik öğeler sağla"dığını da belirtmeden geçmemek gerekiyor.

1946'da kurulan DP'nin birbiriyle çelişen iki temel sorunu vardır. İlk olarak, DP'nin CHP'den farklı olduğunun altını çizmesi gerekmektedir. Bunun, iktidara talip bir parti için elzem olduğu ortadadır. İkinci olarak DP'nin, aynı zamanda, rejimin içerisinde, *biz*den bir parti olduğunu da göstermesi gerekmektedir. Anıl Varel'in de bu kitap içerisinde yer alan "Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanışı" başlıklı çalışmasında da dile getirdiği gibi, DP, hem farklı olmak hem de olmamak zorundadır; hem CHP'ye alternatif olduğunu gösterebilmek için farklı olduğunu vurgulamak hem de CHP ile özdeş, erken Cumhuriyet dönemiyle hemhâl olduğunun altını çizmek zorundadır.

CHP dönemine ilişkin genele şâmil bir eleştirinin, aynı zamanda Atatürk'ün kişiliğine yönelik bir eleştiri olarak algılanması riski de cabasıdır. DP bu handikabı iki yolla aşmaya çalışacaktır. Birincisi, Atatürk (*kişisi* değilse de *imgesi*) CHP'den kopartılarak eleştirilerin ötesine taşınacak ve totemleştirilecek; ikincisi, CHP ile ideolojik bir farklılık iddiâsında bulunamayan DP'nin –ki DP'nin de programında CHP'nin Altı Ok'unu sahiplenmesi bu açıdan dikkate şayandır– CHP ile farklılıklarını popülizm üzerinden kurma yoluna gidecektir. Bu iki politika ile birlikte DP, bir yandan CHP'yi eleş-

tirirken Atatürk'ü eleştirme riskinden kurtulmuş; diğer yandan da popülizm ile hem CHP ile aynı ilkeleri savunan hem de ona muhalif ve ÇHP dönemini eleştiren ve halktan bu yolla oy isteyen bir parti hâline gelmiş olacaktır. DP popülizmini, halkı kandırma ve yalan söylemenin ötesinde yerleştirmemiz gereken nokta da budur.

1923-1946 arası CHP'nin bu türden bir popülizme ihtiyacı yoktu. Nitekim yapılan (göstermelik) seçimlerin aslında halkla doğrudan bir ilgisi de bulunmuyordu; ancak 1946'dan sonra, hem CHP hem de DP, ama en çok da kendisini ispat etmek zorunda olan DP'nin bu popülizme ihtiyaç duyduklarını rahatlıkla söylemek mümkündür. Erken dönem Cumhuriyet meşruiyetini "...egemenliğini halktan alan, halkın tümünün birbiriyle ilintili çıkarlarının siyasî sistemdeki temsilcisi olan Cumhuriyet Halk Partisi eliyle ve yine milletin millî çehresinden kaynaklanan devrimler yoluyla [onu] modernleştirmeye uğraş[masından]" alıyordu. Bu denklemde egemenlik kayıtsız şartsız milletindi, ama "yekdiğerinin lazımı ve melzumu" olan bu *millet* CHP'de tecessüm ettiğinden, farklı partilere de ihtiyaç yoktu. Buna ilave olarak, izlenilen politikalar zaten milletin kendisine içkin, onda var olan eğilimlerin sonucu olan politikalardı; daha doğrusu tüm bunların böyle olduğu varsayılıyor, farz ediliyordu. Atatürk *Nutuk*'ta, bu meşruiyet denklemini şu kelimelerle ifade ediyordu: "...milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyet-i içtimaiyemize tatbik etmek mecbûriyetinde idim." Atatürk'ün bu sözlerinde de vurgulandığı gibi, milletin vicdan ve geleceğinde görülen bir gelişme eğilimi vardır ve bunu sezen yönetici elit parça parça bunu sosyal yapıda uygulamakla kendi kendini görevlendirmektedir.

CHP'nin –görünüşte– iktidarda olmasının meşruiyeti, tam da Atatürk'ün bu sözleriyle açıklanabilir. Oysa DP iktidarının meşruiyeti, seçimlerden en fazla oyu alan parti olmasından başka bir şeye dayanmaz. Bu çerçeveden bakıldığında, 1950 seçimleriyle birlikte yaşananın tam da iktidarın meşruiyetine ilişkin bir zihniyet dönüşümü olduğunu söyleyebiliriz; bunu CHP halkçılığından DP popülizmine doğru akış olarak değerlendirmek de mümkün. Bu dönüşüm sadece kanunlarla altı çizilen, yasal zeminde ifade edilen bir dönüşüm değildir; aynı zamanda zihinsel bir dönüşümdür. CHP, halkın bünyesinde zaten mevcut gelişme eğilimine –ki bunu *muâsırlaşma* diye de okuyabiliriz– uygun reformları yapan (yaptığı iddiâsında olan) parti olduğu için; DP ise daha çok oy aldığı için, DP'nin dili ile söylersek millî iradeye dayandığı için meşrudur (daha doğru bir ifade ile meşru olduklarını iddiâ eder). Üniversiteler, ordu, basın gibi siyasal sistemin farklı aktörlerinin, ama en başta da CHP'nin bu yeni meşruiyet kodlarına alışması zaman alacak; uzun yıllar DP'nin başarısı bir *kandırma*, bir *yalan* söylemi ile açıklanmaya çalı-

şılacaksa da DP iktidarı ile birlikte iktidar olmanın meşruiyet grameri geri dönüşsüz şekilde değişecektir. Zafer Toprak, bu dönüşümü popülizmin iki farklı evresi, boyutu olarak tanımlar. Bu evrelerden ilki *entelektüel popülizm* dönemidir; bu dönem 1950'de sona erer. Toprak, bu dönem popülizmini, bir ulus-devlet oluşum sürecinde *küçük burjuva* diye nitelendirilebilecek, kapitalist bir yapılanmada, gecikmeden ve uyumsuzluktan kaynaklanan, ancak gelenekçi olduğu kadar köktenci öğeleri de içeren, kente düşman köye dost, ulusal değerleri kırda arayan, sınıfları yadsıyan, dayanışmacı bir popülizm; bir başka ifadeyle, çok daha yaygın bir biçimde bildiğimiz İttihatçı gelenekten kaynaklanan CHP halkçılığı, ya da *entelektüel popülizm* olarak tanımlar. Toprak'a göre, ayrım gözetmeksizin tüm halkı aynı potada eritmek ve gerçekçiliği ne olursa olsun, topyekûn çözümleyici önlemler önermek *siyasal popülizm*in özelliklerindendir. Diğer bir deyişle, 1908'den 1950'lere uzanan bir popülist süreç *entelektüel* ağırlıklıdır. Bu çerçevede popülizm, dünya burjuva gelişiminin çevresinde gelişen ülkelere özgü popülizminin önemli bir örneğini temsil eder. 1950 sonrası popülist yönelimler ise demokratikleşme süreci gereği *siyasal* niteliklidir.

Erken dönem Cumhuriyet'in meşruiyet grameri ile 1946 sonrasının zihniyeti arasındaki farkı ya da entelektüel ve siyasal popülizm farkını açıklayabilmek için şöyle bir analojiden yararlanılabilir. Çok partili siyasal yaşama geçilinceye kadar siyasal sistem sadece diyet yemeklerinin satıldığı lokantaya benzer. Şehrin tek lokantası –Cumhuriyet Lokantası– müşterilere (halka) sağlıklı beslenmeleri için yemeleri gereken tüm yemekleri tavsiye etmekte; bu nedenle de menüde sadece sebze yemekleri ve salatalara yer vermektedir. Müşterilerin bu yemekleri beğenmemelerinin, her biri birer diyetisyen olan, Batılı diyet usullerine vakıf *Cumhuriyet Lokantası Yöneticileri* için bir ehemmiyeti yoktur. Önemli olan damak zevkleri ortak kaynaşmış sınıfsız bir topluluk olan (yekdiğerinin lazımı ve melzumu olan) müşterilerin sağlığıdır; zaten *bilim* de sebze yemekleri ve salatayı tavsiye etmektedir. Ayrıca Cumhuriyet Lokantası'nın muhasebe departmanı, müşterilerin zevk ve tercihleri (oy) ile kâr (iktidar) arasında bir bağlantı olduğunu da düşünmemektedir; ne de olsa Cumhuriyet Lokantası şehrin tek lokantasıdır, lokanta menüsündeki yiyecekler de sağlıklı beslenmek için *bilimin* önerdiği yiyeceklerdir; önemli olan müşterinin *zevki* (tercihi) değil *sağlığı*dır (entelektüel popülizm). Nitekim bu disiplin ağının (Cumhuriyet Lokantası idarecileri, menü, müşteri tercihi ve sağlık arasında kurulan bu) ussal, etkili ve *kurallara uygun* toplumun gerektirdiği bir genelleştirmeyi amaçladığını; itaatkâr, çalışkan ama *bilinç*ten yoksun bir *insanı* (bunu *makbul yurttaş* olarak okumak da yanlış olmayacaktır) tasavvur etmemize imkân sağladığını da belirtmek gerekiyor.

Benzer şekilde, *müşteri*lerin öznel iradelerinin tezâhürü olan *istek*lerinin Cumhuriyet Lokantası idarecileri için pek bir anlamı yoktur. Onlara göre, menünün belirleyicisi müşterilerin (yurttaşların) tercihleri değil *bilim*(sel gerçekler)dir: Bunun sonucu olarak sadece iki tür müşteri yemekleri beğenmeyebilir: Birinciler sağlıklı beslenmenin bilimsel yollarını bilmediği için menüye itiraz edenlerdir ki, sağlıklı beslenmenin bilimsel gerekçeleri onlara açıklandığında, yani bilim ile tenvir edildiklerinde, aydınlatıldıklarında, nurlandıklarında, lokanta yöneticilerine hak verecekler ve sağlıklı beslenmek için menüdeki yiyecekleri tüketeceklerdir. İkinci tür müşteriler ise toplumu sağlıklı beslenmekten alıkoymaya çalışan kasıtlı kişilerdir. Bunlar ise susturulmalı, bastırılmalıdır. Aslında bu bir baskı da değildir (!); çünkü aydınlatıldıkları halde, kendilerine sunulanlardan farklı menülerde ısrar edenlerin susturulması, bastırılması yine toplumun iyiliği/sağlığı için elzemdir.

1946 yılından sonra ise şartlar değişmiş, şehre birçok lokanta açılmaya başlamıştır. Yeni konjonktürde müşteri memnuniyeti ile kâr arasında doğrudan bir ilişki vardır. Lokantalar ayakta kalabilmek için kâr etmek zorundadırlar (iktidar olabilmek/kalabilmek için daha fazla oy gerekir). Artık hijyen ya da sağlıklı beslenmenin bir getirisi, önemi yoktur. İflas etmemek için kâr etmek; kâr etmek için de her ne olursa olsun müşterilerin zevklerine hitap etmek gerekmektedir (siyasal popülizm). Eski dönemde müşteriyle *sağlık* dolayımıyla kurulan ilişki, artık *memnuniyet* dolayımıyla kurulmaktadır; kurulmak zorundadır da. O kadar ki, hem 27 Mayıs Darbesi'nin kodlarını hem DP popülizmini hem de DP'nin seçim başarılarını burada aramak tam da bu nedenle yerinde olacaktır. Bu popülizmin siyasetin toplumsal tabanı genişletici bir rol oynadığı da açıktır. Popülist politikalar, daha önce siyasalın içerisinde yer almayan kesimler için siyasalı, siyasal tartışmayı, beklentiyi, vaadi, söylemi... daha cazip hâle getirerek siyasetin toplumsal tabanlarını genişletici rol oynarlar.

Adnan Menderes, Adana'da yapılan Seyhan Barajı'nın açılışında halkla iç içe (1956). (Kaynak: *Cumhuriyetin 75 Yılı*, c. 2, YKY)

1950-1960 arası Türkiye'sinde de böyle bir rol oynayarak siyasetin toplumsal tabanını daha öncesinde görülmedik biçimde genişletmişlerdir.

Radyo

Radyonun toplumların orta sınıflarınca yaygın olarak erişilebilir bir iletişim aracı hâline gelmesine kadar, siyasî iktidarların geniş kitlelere ulaşım imkânı yok denecek kadar azdır. Akla hemen gazete ve telgraf gelebilir. Habermas'ın vurguladığı gibi, gazetelerin ortaya çıkışı da önemli siyasî gelişmelere yol açmıştır; ancak okuma yazma oranının hayli düşük olduğu dönemlerde gazete, olsa olsa okuryazarlar –ki az çok dönemin koşullarında bunun entelektüel olana denk düştüğünü söylemek hiç de yanlış olmaz– arasındaki bir bilgi değiş tokuşu aracı olarak nitelendirilebilir; iktidarların *sıradan* insanlara ulaşım aracı değil. Habermas'ın kelimeleriyle belirtmek gerekirse *medy*anın ortaya çıkışına kadar *basın*, *gazeteler*, edebî kamusal alanın bir parçasıdırlar. *Basın*dan *medy*aya geçiş –burada Gramsci ve Alltusser'i anmadan geçmemek gerekiyor– edebî kamusal alandan, devletin ideolojik aygıtlarına ya da bir hegemonya tesis kurumu olarak medyaya geçiş olarak okunabilir. Telgraf ise hiçbir zaman sıradan insanın günlük hayatının bir parçası olmamış; siyasal iktidarın sıradan insanların evlerine kadar girmesine imkân tanımamıştır. Ayrıca kullanılması için de özel bir eğitim gerekmektedir. Radyoya kadar siyasî iktidarın sıradan insanlara yaygın olarak ulaşabileceği, kendini gösterebileceği alanlar, önceleri törenler, siyasal partilerin kitleselleşmesi ile birlikte de mitingler olmuşlardır. Örnek vermek gerekirse, Osmanlı padişahları için Cuma Selamlığı, sadece padişahın sarayından çıkıp Cuma namazı için câmiye gitmesi faaliyeti değil; siyasal iktidarın sıradan insana görünme, onunla siyasal bir iletişim kurma durumu olarak da değerlendirilebilir. Burada bile, siyasal iktidarın sıradan insanlara seslenebilme, erişebilme, onlar üzerinde etki bırakabilme imkânı o kadar sınırlıdır ki, aynı örneği devam ettirecek olursak, Osmanlı tebaasından bir kişinin, Cuma namazına giden padişahın, ihtişamını, gücünü, debdebesini görebilmesi için o gün o saatte İstanbul'da Padişah'ın güzergâhı üzerinde bulunması gerekmektedir. Hiç tartışmasız, kitle iletişim araçlarının (gazete vb.) siyasal yapı içerisindeki işlevlerini sadece iktidarın bireylere erişimi ile sınırlandırmamak gerekiyor. 17. yüzyıldan başlayarak, medyanın siyasal iktidarı denetleme, o çok meşhur tabiri ile kitle iletişim araçlarının demokratik siyasal sistemin *dördüncü gücü* olma niteliklerini de yabana atmamak gerekiyor; ancak tüm bu tartışmaların bu yazının sınırlarını zorlayacağını ve radyonun 1950'ler Türkiye'sinde yaygınlaşmasının siyasetin toplumsal tabanını genişletici, dönüştürücü gücü üzerine tartışmayı sınırlandıracağını da unutmamak gerekiyor.

Bu çerçevede radyonun, insanlık tarihinde ilk kez siyasal iktidarın, tüm topluma aynı anda seslenebilmesine imkân tanıyan bir teknolojik gelişme olduğunu belirtmeden geçmemek gerekiyor. Eğitimli ya da eğitimsiz; okuma becerisine sahip ya da değil; hangi ilde, ilçede ya da köyde olduğuna bakılmaksızın, tüm topluma aynı anda ve bizzat muktedirin kendi sesiyle ulaşabilme imkânı, dünya tarihinde ilk kez radyo sayesinde mümkün olabilmiştir. Aynı şekilde, tüm bireylerin muktediri kendi sesinden, hiçbir zahmete katlanmadan, hiçbir yere gitmeden ya da hiçbir beceriye (okuma yazma gibi) sahip olmalarına gerek olmaksızın dinleyebilme imkânı da radyo sayesindedir. Bu nedenle radyo, siyasalın toplumsal tabanının genişlemesinde, derinleşmesinde çok önemli bir role sahip olmuştur. O güne kadar *demos*un (siyasal cemaatin, siyasetle ilgilenenlerin, siyaset kurumu içerisinde aktif olarak yer alanların) dışında kalan geniş toplumsal kesimler, radyo sayesinde, yaygın olarak siyaset kurumunun, siyasal cemaatin içerisinde yer almaya; daha önce de demos'un içerisinde yer alan siyasal cemaatin ise siyaset yapış, algılayış vb. tarzı da radyo ile birlikte dönüşmeye başlamıştır. Bir başka ifade ile radyo, Almond ve Verba'nın –artık klasikleşmiş– siyasal kültür tasniflerinden yola çıkarak söylemek gerekirse, geniş toplumsal kesimlerin yerel siyasal kültürden tebaa kültürüne ve kısmen de olsa katılımcı siyasal kültüre doğru dönüşümünde önemli bir katalizör rolü oynamıştır. Burada radyonun rolü iki boyutludur. Birinci olarak radyonun yaygınlaşması ile birlikte toplumun çok daha geniş bir kesimi mevcut siyasal sistem ile ilgili temel aktörler, kurumlar, semboller ve süreçler hakkında bilgi sahibi olmaya başlarlar. Nitekim yerel siyasal kültür ile tebaa ve katılımcı siyasal kültürler arasındaki temel fark da bu *bilişsel* boyuttur. Radyo, kuşkusuz, siyasal kültürün bizzat bilişsel boyutunun inşâsında önemli görevler üstlenir. İkinci olarak, radyonun yaygınlaşması; rejimin, ister Gramsci'den hareketle hegemonyasını diyelim, isterse Althusser'in devletin ideolojik aygıtları kavramından hareket edelim; rejimin *resmî ideoloji*sini sıradan bireylere aktarmasını da kolaylaştırmış; bu aktarımı derinleştirmiştir.

Ünsal Oskay da radyonun özellikle, okur-yazarlık, ulaşım, kentleşme gibi alanlarda geri durumda bulunan ülkelerde başlıca iletişim aracı olduğunu vurgular. Oskay'a göre "...bu ülkelerdeki geri kalmışlık koşulları içinde, kitle haberleşmesinin gelişmesi en etkin ve en ucuz yolla, radyo ve televizyonla olabilir gibi görünmektedir. Haberleşme ve bildirişim olanaklarının genişlemesi ise insan kültüründe önemli... değişikliklere sebep olabilmekte; ilerlemeyi hızlandırabilmekte, hayat tarzının değişmesine yol açmaktadır."

Stuart Hall da kitle iletişim araçları ve (resmî) ideoloji arasında iki boyutlu bir ilişki olduğu iddiâsındadır. Birinci olarak kitle iletişim araçları, grupların ve sınıfların diğer gruplara dâir bir anlam, değer, pratik inşâ etmesinin

bir yoludur. İkinci olarak ise kitle iletişim araçları, kapitalist üretim şartlarında gittikçe karmaşıklaşan ve bölünen toplumsal bütünün çoğulcu bir bütün olarak kavranabilmesi için ihtiyaç duyduğu sembolleri, değerleri kurar, aktarır.

Türkiye, radyonun bu rolüyle 1950'li yıllarda tanışmaya başlamıştır. Elbette bu tarih, Türkiye'nin radyo ile tanıştığı tarih değildir. Diğer tüm toplumlarda olduğu gibi, radyonun bir ülkeye girmesi ile onun siyasal sonuçlarını göstermeye başlaması farklı tarihlere tekabül eder. Türkiye'de de radyo yayınları 1927 yılında başlar; siyasal sonuçlarını etkin bir şekilde göstermesi ise 1950'lerin ortasından itibaren gerçekleşir.

Türk Telsiz Telefon Şirketi radyo yayını yapmak üzere 1926 yılında kurulur. Şirket, devletin desteğiyle kurulmuş bir özel girişimdir. Şirketin kurucuları arasında İş Bankası adına Celal Bayar, Anadolu Ajansı (AA) adına Siirt milletvekili Mahmut Soydan ve Gümüşhane milletvekili Cemal Hüsnü Taray ile tüccar Nuri İleri yer almaktadırlar. Şirket, 1927 yılında, Romancı Reşat Nuri Güntekin ve emekli muhabere subayı Hayrettin Hayreden idaresinde radyo yayınlarına başlar. Kendisi de 1959 yılında Basın Yayın Genel Müdürlüğü yapan ve 27 Mayıs Darbesi'nden sonra radyoyu iktidar partisine alet etmek suçuyla yargılanan Altermur Kılıç o günleri anarken, bu yayınları dinleyebilmek için anten ve topraklama tertibatı gibi gâyet pahalı bir tertibatın yaptırılmış olması ve şirkete "aboneman" ücreti ödenerek üye olunması gerektiğini yazar.

Genelkurmay Başkanlığı, antenlerin casusluk yapmak amacıyla kullanılabileceği endişesi ile kaldırılması emrini verir. Bu, mezkûr şirketin iflas etmesine yol açar. Radyo yayını tekeli 1936 yılında PTT'ye verilir. 1940 yılına gelindiğinde, Başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü radyo yayınlarından sorumlu tutulur. 1943'te radyo yayınlarından, bu kez, Basın Yayın Umum Müdürlüğü sorumlu hâle getirilir. 1949'da ise sorumluluğu Basın Yayın ve Turizm Müdürlüğü alır. Ellili yıllar boyunca da radyo yayını tekelinden sorumlu kurum değişmez.

1928 yılında yapılan bir sayıma göre, dönemin Türkiye'sinde yaklaşık 2.000 alıcı bulunmaktadır. Oskay'ın, PTT istatistiklerinden yararlanarak verdiği rakamlara göre, 1940'a gelindiğinde bu sayı 91.241'e çıkmıştır. 1950'de ise 362.456 radyo alıcısı bulunmaktadır. En radikal artış da bu tarihten sonraki on yılda gerçekleşir; 1960'a gelindiğinde radyo alıcısı sayısı 1.341.278'dir – ki bu da on yıllık bir periyotta yaklaşık % 370'lik bir artışa tekabül eder. Radyo alıcılarındaki bu niceliksel artışa, vericilerinin kapsama alanlarındaki genişleme de eşlik eder; 1960'a gelinirken radyo yayınları neredeyse Türkiye'nin tamamında dinlenilebilir hâle gelmiştir: Kapsam ve miktardaki bu artışın sosyal ve siyasal sonuçları olmayacağını söylemek zor-

dur. Nitekim bu kitapta yer alan yazısında Funda Şenol Cantek'in de dile getirdiği gibi, "Henüz televizyon yayınlarının başlamadığı bu dönemde...[basın ve radyo] toplumsal dönüşüm hareketinin merkezinde yer almaktadır."

Yukarıda tartışılmaya çalışılan rakamlar ve radyonun toplumsal/siyasal dönüşüme etkisi gibi hususlara ilişkin vurgu, 1950'ler Türkiye'sinde radyonun *demokratikleşme* yönünde önemli bir rol oynadığının iddiâ edilmekte olduğu şeklinde bir yanılgıya sebep olmamalıdır. Aksine, 1936'dan sonra devlet tekeline alınan radyo yayıncılığı, hiç de böylesi bir etkiye sahip olmamıştır. Çalışmadaki iddiâ, radyonun siyasal olana erişimi kolaylaştırarak, siyasal ilgiyi artırarak, elliler Türkiye'sinde siyasetin toplumsal tabanını genişlettiği yönündedir; demokratikleştirici bir etkiye sahip olduğu yönünde değil. Nitekim Türkiye'de radyonun etki alanı ve kullanıcı sayısındaki artışa paralel olarak, yasalarla denetim altına alınması, muhalefete kapılarını kapatarak iktidar partisinin propaganda aracı hâline getirilmesi de gündeme gelecektir.

Radyo üzerindeki denetim, 1954 yılından sonra iyiden iyiye belirginleşmeye başlar. Mart 1954'te çıkarılan Neşir Yoliyle veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun ile itibar kırıcı yayın yapanların 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve para cezasına çarptırılmasına karar verilir. Devletin siyasî ve malî itibarı kırılır ise ceza artırılacaktır. 30 Haziran 1954'te seçim kanununda yapılan değişiklik ile radyo muhalefet partilerine kapatılacak; iktidarın istediği gibi radyodan yararlanabilmesinin önü açılacaktır. Tabiî, yazılı basına getirilen sınırlamalar yukarıda zikredilen kanunlardan ibaret değildir. Baskı ve tutuklamalar 1960'a doğru gelinirken, yazılı basın ile DP arasındaki ipleri kopma noktasına getirmiştir; radyo ise DP'nin elindedir. O kadar ki, 30 Nisan 1960'ta Adnan Menderes, eski bakanı Mükerrem Sarol'a "Elimizde derdimizi gerçekleri millete anlatacak radyodan başka silah kalmadı." *diyecektir*. Dönem, VC'ye katılanların her haber saatinden önce isimlerinin radyodan okunduğu bir dönemdir.

Yasemin Doğaner'in de bu çalışma içerisinde yer alan makalesinde dile getirdiği gibi, VC teşkilatları, Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958'de Manisa'da yaptığı bir konuşmaya dayanır. Menderes bu konuşmasında tüm vatandaşları VC etrafında bir araya gelmeye çağırır. Ardından tüm yurtta VC teşkilatları kurulmaya başlar ve katılımcıların isimleri radyoda, her haber saati öncesi tek tek okunur. Bu uygulama DP'nin, muhalefet partilerinden gelen çok sert eleştirilere maruz kalmasına yol açar.

VC'ye katılan kişilerin isimlerinin her haber saati öncesi okunması, DP'nin radyoyu kendi propagandasının aracı hâline getirdiği eleştirilerini iyice su yüzüne çıkaracak; iktidar ve muhalefet partileri arasındaki tartışmalar, aynı yılın Aralık ayı başında Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve

Partizanca Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği'nin kurulmasına vesile olacaktır. *Milliyet* gazetesinin 2 Aralık 1958 tarihli nüshasında çıkan habere göre, avukat Bedri Çalışkur başkanlığında kurulan bu derneğin amaçları arasında, radyoların partizanca neşriyatından asabı bozulan vatandaşları tedavi ettirmek de vardır. Ancak derneğin ömrü uzun olmaz. Saat on sularında derneğin Galata, Necatibey Caddesi Mimar Han'ındaki merkezine gelen polis, Valiliğin emriyle dernek merkezini mühürler ve yöneticileri hakkında takibat başlatır. Dernek Başkanı Bedri Çalışkur, mahkeme kararı olmaksızın derneğin mühürlenmesi emrini veren Vali Ethem Yetkiner hakkında, 1.001 Türk Lirası manevî tazminat talebiyle dava açar. Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizanca Neşriyatı Dinlemeyenler Cemiyeti'ni kurma çabasındaki Çalışkur'un, davanın görüldüğü İstanbul İkinci Asliye Hukuk Mahkemesi'nden mahkeme kararının radyodan okunmasını talep etmesi ise oldukça ilginç bir ayrıntı olarak vurgulanmalıdır.

Radyonun hükümetin propaganda aracı hâline getirilmesi, TBMM oturumlarında da birçok defa tartışılır. Örneğin, 2 Şubat 1959 tarihinde bütçe görüşmelerinin yapıldığı Meclis oturumunda söz alan CHP milletvekili İhsan Ada, DP-radyo irtibatını eleştirmek için "Markoni Türkiye'deki radyo neşriyatını görseydi, radyoyu icat ettiği için utanırdı," der. Radyo yayınları DP kongrelerinde de eleştirilerin hedefinde yer alır. *Milliyet* gazetesinin 29 Kasım 1958 tarihli haberine göre, DP Adana Karataş İlçe Kongresi'nde delegeler, radyoda partizanca yayın yapılmasını eleştirirler. 1958 yılı sonunda ise CHP, radyonun DP tekeline alınmasıyla ilgili olarak Meclis'e bir gensoru önergesi verir.

Özetle, yukarıdaki örnekler de göstermektedir ki, Türkiye özelinde, radyo ile demokratikleşme arasında bir bağ kurabilmek oldukça zordur. Ancak yine de unutulmamalıdır ki, demokratikleşmeye hizmet edemeyen radyo, 1950'ler Türkiye'sinde, siyasetin toplumsal tabanının genişlemesine, siyasal konuların, sorunların, tartışmaların, daha geniş bir kesim tarafından ilgilenilir hâle gelmesine hizmet etmiştir. 1968 kuşağı, 1950'lerden itibaren siyasetle –radyo burada önemli bir faktördür– daha yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlayanların çocuklarıdır; farklı bir şekilde söylemek gerekirse, 68 kuşağı, siyaseti daha çocukluğunda, radyodan öğrenmeye başlayanların kuşağıdır.

Tarımda Makineleşme, Göç, Kent ve Siyaset

Hobsbawn, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991* isimli çalışmasında 20. yüzyılın en dramatik ve dönemin insanını geçmişin dünyasından ilelebet ayıran değişimin, insanlığın tarihi boyunca bir *mekân* olarak yaşayageldiği *köy*lülüğün bitmesi olduğunu belirtir. Hobsbawn'ın insan-

lık tarihinin en dramatik dönüşümlerinden biri olarak altını çizdiği bu dönüşümün boyutlarıyla ilgili olarak fikir vermesi açısından Wringley'in, "A Simple Model of London's Importance in Changing English Society and Economy 1965-1750" makalesindeki verileri örnek olarak kullanabiliriz: Wringley'in altını çizdiği gibi, 17. yüzyılda nüfusu iki yüz bin civarında olan Londra, 1800'lere gelindiğinde –Sanayi Devrimi'nin o olağanüstü çekim gücünün de etkisiyle birlikte– bir milyona yakın bir nüfusa ev sahipliği yapar hâle gelmiştir.

Kır-kent arasındaki bölünme ve karşıtlık tarih boyunca vâki idi; ancak sanayileşme bu karşıtlığı iyiden iyiye keskinleştirdiyse de, her toplumun –bu arada Türkiye'nin de– kentleşme pratiğinde bu süreç, bire bir sanayileşme ile at başı gitmedi; ancak kapitalist üretim ilişkilerine –bir şekilde– geçiş, her daim, Hobsbawn'ın altını çizdiği dönüşümü tetikledi. Bu bağlamda belirtmek gerekiyor ki, Türkiye için köylülüğün –Hobsbawn'ın altını çizdiği türden– bir *vefat tarihi* yazılması gerekseydi, her hâlükârda, 1950'li yılların zikredilmesi elzem olurdu. Çünkü Hobsbawn'ın köylülüğün ölümü olarak altını çizdiği kentleşme ve kentlileşme serüveni, basitçe bir coğrafî mekân değişimi ya da insanların artık daha kalabalık mekânlarda (kentlerde) yaşamaya başlaması durumuna indirgenerek ele alınabilecek bir olgu değildir. Nitekim bu kitapta yer alan yazısında Sinan Yıldırmaz da benzer bir noktayı vurgulamakta ve "Savaşlar, ulus-devletlerin yıkılış ve kuruluş süreçleri gibi genel biçimleri dışında, tehcir, mübadele, zorunlu göç ve iskân gibi özel nüfus değişimi türlerini de deneyimlemiş bir coğrafya olarak Türkiye['nin de], 1950'li yıllarda tarımsal yapının dönüşümüyle birlikte, aslında kapitalistleşme sürecinde yaygın olarak görülen kırdan kente göç ve özgün bir mülksüzleşme sürecini de içeren işçileşme süreçleriyle karşı karşıya kal[dığını]" belirtmektedir.

Ruşen Keleş'in *Kent Bilimler Sözlüğü*'ne baktığımızda da kentleşme/kentlileşme kavramlarının mekânsal bir yer değiştirme ya da kalabalıklaşmaya dâir bir *değişim*in çok ötesinde sosyolojik bir *dönüşüme* tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Keleş, *kentleşme*yi (*urbanisation*) "İşleyimleşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütleşmeye, uzmanlaşmaya ve insanlararası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci," olarak tanımlarken, buna bağlı olarak *kentlileşme*yi de "Çoğu kez kentleşme [kavramı] ile karıştırılmakla birlikte ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci" olarak tanımlamaktadır. Keleş'in de vurguladığı gibi, *kentleşme* ve buna bağlı olarak *kentlileşme* süreçleri genel anlamda ifade etmek gerekir-

1950'li yıllarda İstanbul-Karaköy'de yürütülen düzenleme çalışmaları.

se bir *sosyolojik dönüşüme* meylediyorsa, bunun siyasal yapı ve süreçlere olan bir etkisinden de bahsetmek zorunda olduğumuz aşikârdır.

Öncelikle 1950'ler Türkiye'sine dâir rakamlara göz atmakta; bu dönüşümün maddî zeminini gözler önüne sermekte fayda var. Öncelikle, hiçbir tartışmaya yer bırakmaksızın, 1923'te kurulan Cumhuriyet'in, her yönüyle, bir *köylü toplumu* üzerine binâ edildiğini belirtmek gerekiyor; ayrıca bu köylülüğün küçük tarım işletmelerine dayandığını da eklemek lazım: Ecehan Balta'nın da vurguladığı gibi, tarımla uğraşan nüfusun % 37,8'ini 12 hektardan daha küçük topraklarda tarımla uğraşan aileler oluşturmaktadır.

Cumhuriyet döneminde ilk kez gerçekleştirilen 1927 nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusunun 13.648.270 kişi olduğu tespit edilmiştir; bu nüfusun sadece 3.305.879'u şehirlerde, geri kalan 10.342.391'i de köylerde yaşamaktadır. Bir başka ifade ile Cumhuriyet döneminin 1927 sayımı sonuçlarına göre, nüfusun % 75.78'i köylerde ikamet etmektedir. 1950'ye gelindiğinde, geçen 23 yıllık süre içerisinde kırda yaşayan nüfus % 74.96'ya gerilemiştir. Serdar Turgut'un "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme" makalesinde de belirttiği gibi, 1960'a gelindiğinde –bir başka ifade ile DP'nin iktidar olduğu on yıllık periyotta– şehir nüfusunun genel nüfusa oranı ise % 31.92'ye yükselmiştir. Bahattin Akşit ise "İç Göçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış" isimli makalesinde, köy-

den kente net iç göçün 1945-1950 arasında 214.000 iken 1950-1955 arasında 904.000'e çıktığını belirtmektedir.

Bu artışın, öncesindeki dönem ile kıyaslandığında, kayda değer olduğu kuşkusuzdur: Gerçekten de 1950-60 arası iç göç rakamlarına, Şevket Işık'ın "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri" makalesinde yer verdiği tablodan yola çıkılarak göz atılırsa, 1950-60 arası dönem, 1927-2000 yılları arasında kentsel nüfusun yıllık artış hızının en yüksek olduğu dönemlerden biridir. Kentsel nüfus artışının en yüksek olduğu 1980-1985 yılları arasında artış binde 62,6 iken, bu rakamlar 1950-55 yılları arasında binde 55,6; 1955-60 yılları arasında ise binde 49,2'dir. Özetle 1980'in ilk yarısı hariç tutulursa DP'nin iktidarda olduğu dönem Türkiye'de kentsel nüfusun en hızlı arttığı dönemdir.

1950'ler Türkiye'sinde kentsel nüfus artışının sosyo-ekonomik sebepleri üzerinde ayrıntılarıyla durmak elzem; ancak daha önce de belirtildiği gibi Sinan Yıldırmaz, bu kitapta yer alan "Köylüler ve Kentliler: Ellili Yılların Dönüşen Yeni Sosyo-Ekonomik Kültürel Coğrafyası" başlıklı makalesinde bu görevi bihakkın yerine getirdiğinden işimizi kolaylaştırıyor; yüzümüzü, söz konusu tarihsel kesitte ortaya çıkan iç göçün sosyo-politik veçhesine dönmemizi kolaylaştırıyor.

Keleş'ten yararlanarak, kentleşme ve kentlileşme kavramları tanımlanırken, yazarın bu kavramlarla basit bir coğrafî mekân değişikliğinin ötesinde sosyolojik bir dönüşümü ima ettiği vurgulanmıştı. Kentleşme/kentlileşmenin sosyolojik boyutları gerçekten de birçok yazarın dikkatini çeken bir husustur. Örneğin, Tönnies'in *cemaat* (*gemeinschaft*) ve *cemiyet* (*gesellschaft*) ayrımı tam da *kır* ve *kent* arasındaki sosyolojik farka işaret etmektedir; Tönnies'in birer analitik *ideal tip* olarak tartıştığı kavramlar, sadece iki farklı yaşam tarzını değil, tarım toplumlarından endüstri toplumuna insanların kültürünün ve gelişimlerinin evrimini analiz etmek için de birer araç niteliği taşımaktadırlar. İnsanların doğal iradesine (*wesenwille*) dayalı kırın *cemaat* örgütlenmesi, Tönnies'e göre, aile ve köy etrafında örgütlenen, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan, toplumsal farklılaşmanın, tabakalaşmanın çok az olduğu, sınıfsal farklılıkların netleşmediği bir toplumsal örgütlenme biçimidir. Tersine, rasyonel iradeye (*küwille*) dayalı *cemiyet*ler ise, tabiri câizse sanayi toplumunun *habitat*ı olarak adlandırabileceğimiz kentlerin sosyal dokusunu teşkil ederler: Büyük kentler ve ulus-devletler etrafında örgütlenen, ekonomisi endüstri ve ticarete dayanan endüstriyel kapitalizmin gelişmesi için gerekli koşulları, rasyonalizm, hesapçı alışkanlıklar ve sözleşmeye dayalı ilişkileri öne çıkaran bir sosyal örgütlenmedirler.

Cemaat ve cemiyet kavramlarına Tönnies'in yüklediği anlamları özetlemek gerekirse, cemaat, kırın; cemiyet ise kapitalist üretim ilişkilerinin sür-

düğü kentin sosyal dokusu olarak tanımlanabilir: Cemaat *birincil* (*primary*) ilişkilerin; cemiyet ise *ikincil* (*secondary*) ilişkilerin hâkim olduğu örgütlenmelerdir. Yalnız bir noktanın altını dikkatle çizmekte fayda var: Cemiyet örgütlenmesi, birincil ilişkilerin tamamen tasfiye edilip ikincil ilişkilerin onun yerine ikame olduğu bir sosyal örgütlenme değil; aksine, cemaat örgütlenmeleri, ikincil ilişkilerin oldukça zayıf oldukları, belirgin olmadıkları bir yapıyı ifade eder. Nitekim Doğu Ergil de "Toplumsal Örgütlenmenin Yapısı başlıklı makalesinde bu noktayı vurgular: "Birincil (primary) ilişkiler, bireyler arasında yakın, yüz-yüze, samimi, işbirliği içinde yürütülen ilişkilerdir... [B]irincil ilişkiler bireyselliklerin birleşmesiyle, bütünlük duygusunun doğuşunu hazırlarlar. Böylece, bireysel benlik, toplumun inançlarını, değerlerini ve amaçlarını özümler... [B]irincil ilişkide birey, diğer birey(ler)e, kişisel, gayriresmî ve tam olarak bağlanır... Birincil kümeler, insanın sosyal varlığını ya da toplumsal doğasını yaratan ortamdır... İkincil ilişkiler, aralarında birincil nitelikler bulunmayan bireylerin arasındaki ilişkilere verilen addır. Birincil ve ikincil ilişkiler, bir sürecin iki uç noktasını temsil ederler. İkincil ilişkiler... kişisel olmayan, resmî ve kısmi ilişkiler[dir]. Gerçek dünyada görülen etkileşimlerin çoğu, bu iki uç arasında yer alır... Birincil ilişki, bireyin, en derin ve en anlamlı gereksinimlerini karşıladığı için, kişiseldir. Bu ilişki türünde, birey, sadece belirli bir amaç için değil, bütün bir kişi olarak kabul edilir. Birincil durumlarda insanlar, korkularını, nefretlerini, sevgilerini, karşıtlıklarını tartışabilirler. Katı kurallar ve sıkı sıkıya belirlenmiş davranış kalıpları olmadığından, birincil ilişki içinde birey, diğerleriyle etkileşiminde insanî duygularının tüm boyutlarını kapsayan deneylere oldukça rahat olarak girebilir... İkincil ilişkilerde, bireylerin kişisel gereksinimleri önemli değildir ya da çok az önem taşır. İkincil ilişkiler, genellikle, resmî etkileşim kalıpları içinde yer alırlar. Bu kalıplar, oldukça katı olarak belirlenmiş kesin görev ve zorunluluklar içerirler. İnsani duyguların özgürce sergilenmesinin, insanlar-arası ilişkide önemli bir yer tutmasına izin verilmez. İkincil ilişkideki her birey, belirli bir davranış tarzına uymak zorunda olduğundan, kişiliklerinin yalnızca bir bölümü önem taşır. Önemli olan, içinde bulunulan duruma kendisinden beklenen katkıdır."

Durkheim'ın *mekanik* ve *organik* dayanışma kavramlarıyla özetlemeye çalıştıkları da Tönnies'in işaret ettiklerinden farklı bir yönü göstermez. Durkheim'ın *mekanik dayanışması*, Tönnies'in *cemaat*inde mevcut olan, toplumsal farklılaşmanın az, basit, *birincil ilişkiler*in hâkim olduğu geleneksel toplumlara ait bir toplumsal dayanışma türüdür: mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumsal yapıda, kolektif bilinç hâkim konumdadır, zira bu basit sosyal sistemler içinde yer alan herkes özünde aynıdır. Bireyselliğe çok az yer vardır; toplumsal farklılıklar çok azdır ve özel mülkiyet baskın değildir

ve bu yüzden uyum/itaat hem *doğal*dır hem de sosyalleşmeyle ve aile, din gibi temel toplumsal düzenlemeler aracılığıyla sağlanır.

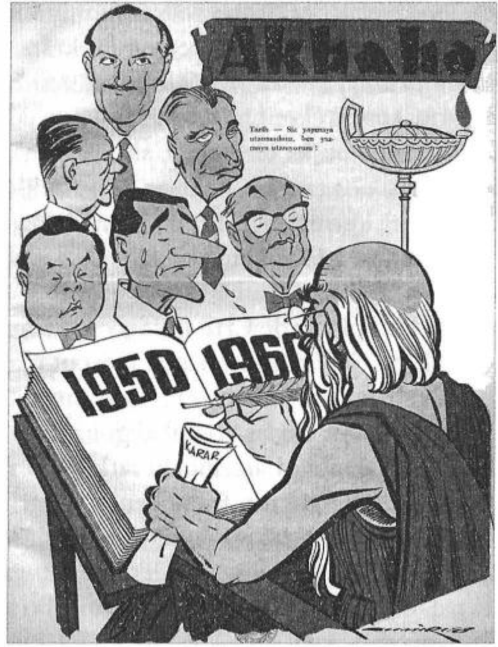
*Organik dayanışma*nın belirgin olduğu toplumsal yapılar ise Tönnies'in *cemiyet*ine, *ikincil ilişkiler*in hâkim olduğu toplumsal örgütlenmelere denk düşerler: İnsanlar kırdan kente göç ederken, sonuçta mekanik dayanışma topluma dar gelmeye başlar. Farklı meslekler, hayat tarzları ve alt-kültürlerin çoğalması ve yasallık kazanmasıyla, benzerlik yerini farklılaşmaya bırakır.

Yukarıda da özetlendiği gibi, ismi zikredilen tüm yazarlar ve düşünceler, modern kent ile kapitalist üretim ilişkileri ve bu üretim ilişkilerinin vazettiği sosyo-politik örgütlenme biçimleri arasında bir ilişki tesis ederler. Lefebvre de bu konuda diğer düşünürlerle benzer görüşlere sahip olmakla birlikte, kapitalist üretim ilişkileri ve kent arasındaki dolaysız ilişkiyi bir adım öteye taşır. *Survival of Capitalism* adlı eserinde Lefebvre, kent dokusu ile kapitalizmin sürekliliği/devamlılığı (*survive*) arasındaki ilişkiyi tartışır. Yazara göre, modern kent, sadece kapitalist üretim ilişkilerinin *sonucu* ortaya çıkan bir mekân değil; bizzat kapitalizmin kendi çelişkilerini hafifletilebilmesine, azaltılabilmesine de olanak sağlamıştır: Kapitalizm bunu mekâna (kente) yerleşerek ve onu yeniden üreterek tesis edebilmiştir.

Kır-kent arası farklılaşma ve bu farklılaşmanın neden ve nitelikleri ile ilgili kuramsal çalışmalarla ilgili notları çok daha fazla detaylandırmak mümkün; ancak yine de yukarıda özetlenen çerçeve, 1950'ler Türkiye'sini tartıştığımız bu çalışmada, işaret edilmek istenen noktanın yeterince aydınlatılabilmesi için yeterli görünüyor. Yukarıdaki tartışmalar ışığında Cumhuriyet'in 1950'li yıllarını değerlendirdiğimizde, Tarık Şengül'ün, *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar* kitabında belirttiği üzere, 1923-50 arası dönemi, ulus-devletin topraksallaşması ve kentleşmesi dönemi; 1950-1980 dönemini emeğin kentleşmesi dönemi; 1980 sonrası dönemi de sermayenin kentleşmesi dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Bahattin Akşit de benzer bir tarihsel kesit sunar: *İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış* çalışmasında yazar düşüncelerini; "...kırsal dönüşüm ve göç ilişkisi dikkate alındığında, şöyle bir dönemleştirmenin daha uygun olacağını düşünüyorum: 1950 öncesi; 1950-1985 ve 1985'ten bugüne kadar olan dönem," şeklinde ifade eder.

Faruk Ataay'ın sınıflaması da çok farklı değildir. Ataay, "Türkiye'de Kapitalizmin Mekânsal Dönüşümü" başlıklı makalesinde, ulus-devletin oluşma aşamasında yerleşim sisteminin ilk evresinin 1923-1953 yılları arası dönem olduğunu belirtir. Yazar, 1923 sonrası dönemde oluşmaya başlayan yerleşme sisteminin temel özelliklerinden birinin, ulus-devletin kurulması ertesinde ulusal pazarın bütünleştirilmesine yönelik çabalar olduğunu vurgular. Ataay, yerleşim sisteminin evrimine odaklanıldığında İkinci Dünya Savaşı'nın biti-

mi ya da DP'nin iktidara gelmesinden çok, ithal ikameci sanayileşmenin belirginleşmeye başladığı 1954 sonrasının zikredilmesi gerektiği düşüncesindedir: "Sermaye birikim süreçleri ve egemen sınıfların şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan ithal ikameci sanayileşme, aynı zamanda sermayenin ve emeğin aynı zamanda nüfusun mekânda yeniden dağılımı bakımından belirleyici yenilikler getirmiş, ülke içindeki nüfus hareketlerine büyük ivme kazandırmıştır."

"Tarih: Siz yapmaya utanmadınız, ben yazmaya utanıyorum.", *Akbaba*.

Özetlemek gerekirse, Türkiye için 1950'li yıllar, sadece siyasî ya da ekonomik değil, aynı zamanda kentsel doku anlamında da ciddî dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. En başa dönersek, Türkiye için köylülüğün vefat tarihi yazılırken bu yıllardan bahsetmenin zorunluğu da bu noktada düğümlenmektedir. Tarımda makineleşme bu süreçte önemli rol oynar; ancak Sinan Yıldırmaz'ın da bu kitapta yer alan çalışmasında belirttiği üzere, ekilebilir toprak miktarındaki artışı hesap etmeden, başlı başına makineleşmeyi kentleşmenin bir faktörü olarak görmek de zordur.

Bu hususta bir noktanın daha altının çizilmesi gerekmektedir: 1960'lı yıllar analiz edilirken, 1960'lardaki canlı, renkli siyasî hayatın ve yine aynı dönemlerde Türkiye'deki örgütlenme pratiklerinin "1961 Anayasası tarafından garanti altına alınan özgürlükler ile" ilişkilendirilmesi yaygın olarak dile getirilen bir kanâattir. Bu yaygın kanâate göre, altmışların öğrenci hareketlerinden, sendikal hareketlerdeki canlanmaya, hatta TİP'in TBMM çatısı altında yer alabilmesine kadar çoğu şey, bir şekilde, 1961 Anayasası'nın tetiklemesiyle; hiç değilse kolaylaştırmasıyla; sözün kısası 1961 Anayasası'nın *özgürlükçü* tutumuyla mümkün olabilmiştir. Anayasada tanımlı sosyal, siyasal ve ekonomik hakların, toplumların bu alanda verilen mücadelede önemli roller taşıdığı gerçeğini inkâr etmeksizin, yine de bu yargının geçerliliğini sorgulamak gerekmektedir; çünkü 1960'ların sosyal ve siyasal hayatındaki canlılığı, 1961 Anayasası'nın *özgürlükçülüğüne* indirgemek, 1950'ler boyun-

ca Türkiye'nin geçirdiği sosyo-ekonomik dönüşümün, siyasal sonuçlarını göz ardı etmeye neden olacaktır. Tekrara düşmek pahasına bir kez daha yinelemekte fayda var: Anayasada tanımlı hakların toplumsal sınıfların, tabakaların, sosyal ekonomik ve siyasal mücadelesinde önemli bir rol oynadığını iddiâ etmek başka bir şeydir; altmışlarda canlanan siyasal hareketliliği 1961 Anayasası'nca tanımlı haklara, özgürlüklere indirgemek; her ikisi arasında bir illî bağ kurmak ayrıdır. Bu konuyla ilgili olarak tek bir hatırlatma bile, dile getirilmek istenen hususu daha da belirginleştirecektir: Unutulmaması gerekiyor ki, İkinci Dünya Savaşı ertesinde çok partili siyasal yaşama geçildiğinde, hatta 1950'de CHP iktidarı sona ererek DP'nin iktidara geldiği tarihte de TCF ve SCF dönemlerinde mevcut olan Anayasa yürürlükteydi. Eğer siyasal gelişmelere imkân veren şey, bu gelişmeye yol açan nedensel bağ, bizzat Anayasa'ya, onun tanımladığı özgürlüklere indirgenebilseydi, TCF/SCF ile DP deneyimleri arasındaki fark/benzerlikler hakkında yorum yapmamız imkânsız hâle gelirdi. Bu nedenle, 1960'lı yılları, siyasal sonuçları ağırlıklı olarak altmışlarda tahsil edilmeye başlanan, 1950-60 arası Türkiye'sinin geçirdiği *sosyolojik* dönüşüm dikkate alınmadan tartışmamak gerektiğini bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Bu dönüşümde de Türkiye'deki iç göçün ve buna bağlı olarak etkisini gösteren kentleşme/kentlileşme pratiklerinin önemli bir rolü bulunduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

EK

1950-1960 YILLARI ARASI KURULAN HÜKÜMETLER VE BAKANLAR KURULU LİSTESİ

19. HÜKÜMET (22.05.1950 - 09.03.1951) ADNAN MENDERES (Demokrat Parti)

(*TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 9, Cilt 1, 22.05.1950, s. 9)

BAŞBAKAN Adnan MENDERES	Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet AĞAOĞLU
Devlet Bakanı Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU	Adalet Bakanı Halil ÖZYÖRÜK
Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İNCE	İçişleri Bakanı Rukneddin NASUHİOĞLU
Dışişleri Bakanı M. Fuat KÖPRÜLÜ	Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi VELİBEŞE
Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Avni BAŞMAN Nuri ÖZSAN Ahmet Tevfik İLERİ	Çalışma Bakanı Hasan POLATKAN Zühtü Hilmi VELİBEŞE Ahmet Hulusi KÖYMEN
Maliye Bakanı Halil AYAN Hasan POLATKAN	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Nihat Reşat BELGER Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ
Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri ÖZSAN	Tarım Bakanı Nihat İYRİBOZ
Ulaştırma Bakanı Ahmet Tevfik İLERİ Seyfi KURTBEK	İşletmeler Bakanı Mehmet Muhlis ETE
Bayındırlık Bakanı Fahri BELEN Hasan POLATKAN Samet AĞAOĞLU Kemal ZEYTİNOĞLU	

20. HÜKÜMET (09.03.1951 - 17.05.1954) ADNAN MENDERES (Demokrat Parti)
(*TBMM Tutanak Dergisi,* Dönem 9, Cilt 6, 26.03.1951, s. 28)

BAŞBAKAN Adnan MENDERES	Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Samet AĞAOĞLU Fethi ÇELİKBAŞ
Devlet Bakanı Refik Şevket İNCE Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU Yusuf Muammer ALAKANT Hüseyin Celal YARDIMCI	İçişleri Bakanı Halil ÖZYÖRÜK Fevzi Lütfi KARAOSMANOĞLU Adnan MENDERES İbrahim Ethem MENDERES
İşletmeler Bakanı İbrahim Hakkı GEDİK Nuri ÖZSAN İbrahim Sıtkı YIRCALI	Milli Savunma Bakanı Ahmet Hulusi KÖYMEN Seyfi KURTBEK Kenan YILMAZ
Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tevfik İLERİ Rıfkı Salim BURÇAK	Adalet Bakanı Rukneddin NASUHİOĞLU Osman Şevki ÇİÇEKDAĞ
Ekonomi ve Ticaret Bakanı Mehmet Muhlis ETE Ali Enver GÜRELİ Hayrettin ERKMEN Fethi ÇELİKBAŞ	Gümrük ve Tekel Bakanı Rıfkı Salim BURÇAK Nuri ÖZSAN İbrahim Sıtkı YIRCALI Emin KALAFAT
Maliye Bakanı Hasan POLATKAN	Bayındırlık Bakanı Kemal ZEYTİNOĞLU
Ulaştırma Bakanı Seyfi KURTBEK Yümnü ÜRESİN	Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ
Dışişleri Bakanı M. Fuat KÖPRÜLÜ	Tarım Bakanı Nedim ÖKMEN
Çalışma Bakanı Nuri ÖZSAN Samet AĞAOĞLU Hayrettin ERKMEN	

21. HÜKÜMET (17.05.1954 - 09.12.1955) ADNAN MENDERES (Demokrat Parti)

(*TBMM Tutanak Dergisi,* Dönem 10, Cilt 1, 17.05.1954, s. 17)

BAŞVEKİL Adnan MENDERES	Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı Fatin Rüştü ZORLU M. Fuat KÖPRÜLÜ
Devlet Vekili (Devlet Bakanı) Mükerrem SAROL	Devlet Vekili M. Fuat KÖPRÜLÜ
Devlet Vekili (Devlet Bakanı) Osman KAPANİ İbrahim Ethem MENDERES Fahrettin ULAŞ	Hariciye Vekili M. Fuat KÖPRÜLÜ Fatin Rüştü ZORLU Adnan MENDERES
Dâhiliye Vekili Namık GEDİK İbrahim Ethem MENDERES	Milli Müdafaa Vekili İbrahim Ethem MENDERES M. Fuat KÖPRÜLÜ
Maliye Vekili Hasan POLATKAN	Adliye Vekili Osman Şevki ÇİÇEKDAĞ
Nafia Vekili Kemal ZEYTİNOĞLU	Maarif Vekili Hüseyin Celal YARDIMCI
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Behçet UZ	Ekonomi ve Ticaret Vekili İbrahim Sıtkı YIRCALI
Ziraat Vekili Nedim ÖKMEN	Gümrük ve İnhisarlar Vekili Emin KALAFAT
Çalışma Vekili Hayrettin ERKMEN	Münakalat Vekili (Ulaştırma Bakanı) Muammer ÇAVUŞOĞLU
İşletmeler Vekili Fethi ÇELİKBAŞ Samet AĞAOĞLU	

22. HÜKÜMET (09.12.1955 - 25.11.1957) ADNAN MENDERES (Demokrat Parti)
(*TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 10, Cilt 8, 09.12.1955, s. 235)

BAŞVEKİL Adnan MENDERES	Devlet Vekili Mehmet Cemil BENGÜ
Devlet Vekili Şemi ERGİN Fatin Rüştü ZORLU	Devlet Vekili Hüseyin Celal YARDIMCI
Devlet Vekili Emin KALAFAT	Milli Müdafaa Vekili Adnan MENDERES Şemi ERGİN
Adliye Vekili Hüseyin Avni GÖKTÜRK Şemi ERGİN	Hariciye Vekili M. Fuat KÖPRÜLÜ İbrahim Ethem MENDERES
Dâhiliye Vekili İbrahim Ethem MENDERES Hüseyin Avni GÖKTÜRK Namık GEDİK	Maliye Vekili Nedim ÖKMEN Adnan MENDERES Hasan POLATKAN
İktisat ve Ticaret Vekili Fahrettin ULAŞ Hadi HÜSMAN Zeyyat MANDALİNCİ Abdullah AKER	Maarif Vekili Ahmet ÖZEL Ahmet Tevfik İLERİ
Nafia Vekili Muammer ÇAVUŞOĞLU İbrahim Ethem MENDERES	Çalışma Vekili Mehmet Mümtaz TARHAN Samet AĞAOĞLU
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Nafiz KÖREZ	Münakalat Vekili (Ulaştırma Bakanı) Arif DEMİRER
Ziraat Vekili Esat BUDAKOĞLU	İşletmeler Vekili Samet AĞAOĞLU
Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi HÜSMAN	Sanayi Vekili Samet AĞAOĞLU

23. HÜKÜMET (25.11.1957 - 27.05.1960) ADNAN MENDERES (Demokrat Parti)
(*TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 11, Cilt 1, 27.11.1957, s. 42)

BAŞVEKİL Adnan MENDERES	Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı Ahmet Tevfik İLERİ Medeni BERK
Devlet Vekili Samet AĞAOĞLU Ahmet Haluk ŞAMAN	Devlet Vekili Emin KALAFAT Abdullah AKER
Devlet Vekili Muzaffer KURBANOĞLU Yusuf İzzet AKÇAL	Adliye Vekili Esat BUDAKOĞLU Hüseyin Celal YARDIMCI
Ticaret Vekili Abdullah AKER Hayrettin ERKMEN	Milli Müdafaa Vekili Şemi ERGİN İbrahim Ethem MENDERES
Maliye Vekili Hasan POLATKAN	Hariciye Vekili Fatin Rüştü ZORLU
Münakalat Vekili (Ulaştırma Bakanı) Fevzi UÇANER Muzaffer KURBANOĞLU Şemi ERGİN	Maarif Vekili Hüseyin Celal YARDIMCI Ahmet Tevfik İLERİ Mehmet Atıf BENDERLİOĞLU
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Lütfi KIRDAR	Dâhiliye Vekili Namık GEDİK
Ziraat Vekili Nedim ÖKMEN	Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi HÜSMAN
Çalışma Vekili Hayrettin ERKMEN Ahmet Haluk ŞAMAN	Nafia Vekili İbrahim Ethem MENDERES Ahmet Tevfik İLERİ
Basın-Yayın ve Turizm Vekili İbrahim Sıtkı YIRCALI Ali Server SOMUNCUOĞLU Abdullah AKER Ahmet Haluk ŞAMAN Medeni BERK	Sanayi Vekili Samet AĞAOĞLU Abdullah AKER İbrahim Sıtkı YIRCALI Hayrettin ERKMEN Hasan POLATKAN Ahmet Sebati ATAMAN
Koordinasyon Vekili Ahmet Sebati ATAMAN Abdullah AKER	İmar ve İskân Vekili Hayrettin ERKMEN

KAYNAKÇA / İLERİ OKUMA LİSTESİ[1]

Abadan, N., *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1966.

Abay, G., "Demokrat Parti Döneminde Türk Basınında Din (1950-1960)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya, 2010.

Abisel, N., "1928-38 dönemi Türkiye'sinde Sinema Üzerine Düşünceler" *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2005, s. 6-59.

Acar, E., "İşçi Konutu Olarak Gecekondu" *Türkiye Birinci Şehircilik Kongresi*, Kasım 1981-ODTÜ-Ankara, 1981, s. 253-263.

Acarel, S., *Akide Şekeri Harekatı: 27 Mayıs ve Sonrası Notları*, İgüs Yayınları, İstanbul, 2008.

Açıcı, E., "1950-1960 Dönemi Türk Siyasi Hayatında Yaşanan Değişim Süreci ve Demokrasi", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2009.

Adıvar, H.E., *Akile Hanım Sokağı*, Can Yayınları, İstanbul, 2010.

Adil, F., "Yerli Filmcilik", *Vakit*, 20 Ocak 1930, s. 3.

Adorno, T.W. "Commitment", *Aesthetics and Politics*, F. Jameson (Ed.), Verso, Londra, 1999, s. 177-195.

Agun, H., *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası (1950-1960)*, Demokrat Kulübü, Ankara, 1997.

Ağaoğlu, S., "Bir Ömür Böyle Geçti", *Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu* C. Ülgen ve C. Ongun (haz.), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2010, s. 55-186.

—, S., *Arkadaşım Menderes*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

—, S., *Aşina Yüzler*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

—, S., *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

—, S., *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İletişim, İstanbul, 1993.

—, S., *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İletişim, İstanbul, 2013.

Ağcabay, C., *Türkiye Komünist Partisi ve Dr. Hikmet*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

1 İleri okuma-kaynakça listesinde bazı çalışmaların, aynı adla farklı tarihlerde ve/veya farklı yayınevlerince yayınlanmış künyelerini bir arada bulabilirsiniz. Bu, kitaba emeği geçen yazarlarımızın, aynı çalışmanın farklı tarihlerde/yayınevlerince yayınlanmış versiyonlarına referans vermelerinden kaynaklanan bir zorunluluk olarak not edilmelidir.

Ağralı, S., *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967.
Ahıska, M., *Radyonun Sihirli Kapısı Garbiyatçılık ve Politik Öznelik*, Metis, İstanbul, 2005.
Ahmad, F. ve Ahmad, B.T., *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.
—, *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi, İstanbul, 1977.
—, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
—, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 2007.
—, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 2010.
—, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
—, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
—., *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 1993.
—, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, C. Hurst & Company, Londra, 1977.
Akalan, A.O., "IX Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1950-1954)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1998.
Akalın, C., *Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
Akbalık, H., "1946-1950 Dönemleri Arasında CHP'de Seçim Çalışmaları", Malatya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Malatya, 2006.
Aakça İ., "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, E.B. Paker ve İ. Akça (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
Aakça, N., "Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Adana, 2006.
Akçakaya, İ.B., "Kemalizm ve Demokrat Parti", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamışyüksek lisans tezi, Ankara, 2010.
Akçakaya, U., "Sovyet Tehdidinin Türkiye'de Algılanışı (1945-1952)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2011.
Akçura, B., *Devletin Kürt Filmi 1925-2007 Kürt Raporları*, Ayraç Kitabevi, İstanbul, 2008.
Akdağ, H., "Tek Parti ve Demokrat Parti Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarının Muhtevası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2005.
Akdoğan, P., "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Radyo ve İktidar", Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2013.
Akgül, L.H., "DP Hükûmeti'nin Kore Savaşı'na Asker Gönderme Kararı Karşısında CHP Muhalefeti" *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri* M.A. Tuğtan (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 97-116.
Akgün, Ş., "Demokratlıktan Muhafazakar Demokratlığa: Demokrat Parti ile Adalet Kalkınma Partisi'nin Karşılaştırmalı Bir Analizi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli, 2005.
AKIN, F., "Türkiye'de Çok Partili Dizgiye Geçiş Sürecinde Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi İlişkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2004.
—, *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2006.
Akın, F., *Türkiye'de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012.
Akkaşoğlu, D.B., "Demokrat Parti'nin Kuruluş Çalışmaları ve Çok Partili Siyasi Hayata Katkıları (1939-1950)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2001.
Akkaya, A.Y., "Demokrat Parti'nin Azınlık Politikası (1950-1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamışyüksek lisans tezi, İstanbul, 2010.
Akkaya, Y., "Demokrat Parti Döneminde Grevler" *Toplumsal Tarih*, Sayı 112, Nisan 2003, s. 60-65.

Aksel, M., "Sanatımızda İkilik", *Pazar Postası*, 23 Aralık 1951, s. 4.

Aksoy, C.İ. ve GÜLER, Y., *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu* (Gazi Kitabevi, Ankara, 2010).

Aksoy, C.İ. ve İLERİ, T., *Yassıada'dan Mektup Var* (Zaman Kitap, İstanbul, 2011).

Akşin, S., *Kısa Türkiye Tarihi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011).

Akşit, A., "Çok Partili Sistemin İlk Dönemlerinde Basın Ve Basın Özgürlüğü: 1946-1954", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2012.

Aakşit, B., "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerindeki Dönüşümler", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* O. Baydar (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 173-186.

Akşit, E.E., "Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları", *Doğudan*, Sayı 7 2008, s. 84-91.

—, "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusallık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 64, Sayı 1, 2009, s. 1-21.

—, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2006.

Akşit, Y., "Çok Partili Sistemin İlk Dönemlerinde Basın ve Basın Özgürlüğü: 1946-1954", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2012.

Aktan, R., "Türkiye Ziraatında Prodüktivite" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XIII, Haziran 1958, s. 1-47.

—, *Analysis and Assessment of the Economic Effects Public Law 480 Title I Program:Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

Aktaş, M., *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006.

Aktaş, R.M., "1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamışdoktora tezi, Ankara, 1998.

Akyol, Ö., "CHP'de Sağa Kayma: 1945-1947", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2001.

Akyol, Y., "Türkiye'de Çok Partili Yaşama Geçişte Siyasal Partiler ve Basın İlişkileri (1946-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İzmir, 2003.

Alacı, B., "Demokrat Parti Kongreleri, Bildirileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2006.

Aalbayrak, B., "Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefetin Gelişimi ve Sonuçları (1946-1960)" (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2004.

Albayrak, M., *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Aldan, E., "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Yıllarının Demokrasi Kavramı Ekseninde İncelenmesi: Demokrat Parti Uygulamaları", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Muğla, 2012.

Altan, C., "Şekip Arslanlar'a mı kaldık?", *Kadın Gazetesi*, No. 273, 19 Mayıs 1952, s. 1, 2.

Altan, M., *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Altaş, S., *Çarıklı Demokrasi: Demokrat Parti'nin İktidar Mücadelesi*, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2011.

Altınkaynak, H., *Edebiyatımızda 1940 Kuşağı*, Türkiye Yazarlar Sendikası Yayınları, İstanbul, 1977.

Altun, A., "Türkiye'de Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinin Örgütlenmesi", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Hatay, 2006.

Altun, U., "Marshall Yardımı ve Türkiye", Ankara Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Anadol, C., *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2004.

—, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul, 2004.

Anadol, K., *12 Eylül Günleri*, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1987.

Ansızoğlu, M., "1956-1960 Dönemi Türk Basınında Laiklik Karşıtı Hareketler ve Tepkileri", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2001.

Anter, M., *Hatıralarım*, Aram Yayınları, İstanbul, 2011.

Aral, F., "Hayrettin Erkmen'le DP Üzerine" *Tarih ve Toplum*, Cilt 9, Sayı 53, Mayıs 1988, s. 12-14.

Araslı, O., *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.

Arat, Y., "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri, 1934-1980" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* A. Berktay (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 249-267.

Arcayürek, C., *Bir İktidar Bir İhtilal: 1955-1960*, Bilgi, Ankara, 1985.

—, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi, Ankara, 1989.

—, C., *Demokrasinin İlk Yılları: 1947-1951*, Bilgi, Ankara, 1983.

Aren, S., "Para ve fiyatlar, 1950-1960", AÜ SBF Türk İktisadî Gelişmesi Projesi, No. 7, Ankara, 1961.

Arıcan, N., "Aydın Türk Kadınlığının Yeni Bir Hamlesi", *Kâdın Gazetesi*, No. 314, 5 Mayıs 1953b, s. 1, 4.

—, "Kadınlar Birliğinde Kimler Çalışmalıdır?", *Kadın Gazetesi*, No. 322, 30 Nisan 1953a, s. 1, 7.

Arık, R.O., *İdeal ve İdeoloji*, Devlet Kitapları, İstanbul, 1969.

Arık, R.O., *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Armağan, M., *Öncesi ve Sonrasıyla Tek Parti Devri (Küller Altında Yakın Tarih)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Armağan, Y., "Türk Şiirinde Modernizm", Bilkent Üniversitesi, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2007.

Armaoğlu, F., *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

—, *Kıbrıs*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Arpacıoğlu, N., "Bugünün Türk Kadını Yurdun Her Davasında Vazifelidir", *Kadın Sesi*, No. 1, 17 Ekim 1957, s. 1.

Arpad, B., "Haftanın Filmleri: Kahpenin Kızı", *Vatan*, 21 Şubat 1953.

—, "Şahsiyetini ve Hürriyetini Arayan Türk Filmciliği", *Vatan Sinema İlavesi*, 7 Ekim 1953.

—, "Yerli film Değil Türk Filmi", *Vatan*, 28 Ağustos 1953.

Arslan, S., "Popüler Yeşilçam Filmlerinin Eleştirilmesinde Bir Sanat Sineması Söyleminin Oluşumu", *25. Kare*, Sayı 20, 1998, s. 49-56.

Arslan, Z., "Demokrat Parti Dönemi'nde Trabzon (1950-1960)", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Trabzon, 2011.

Asal, T., *Güneş Batmadı-Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2003.

Asker, A., *Askeri Darbeye Doğru, Demokrat Parti'nin Tahkikat Komisyonu Girişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Aslan, O.E., *Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Ataay, F., "Türkiye'de Kapitalizmin Mekânsal Dönüşümü" *Praksis*, Sayı 2, 2001, s. 53-96.

Atabay, M., "Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948-27 Ocak 1954)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1991.

Atatürk, M.K., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Aktay, F.A., *Çankaya-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne*, Pozitif, İstanbul, 2004.

Atayakul, F.A., "Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007.

Atılgan, G., *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam, İstanbul, 2007.

Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

Aybar, M.A., *Bağımsızlık, Sosyalizm, Demokrasi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1965.

—, "Grev Hakkı" *Nuhun Gemisi*, 8 Şubat 1950, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Seçmeler 1945-1967* (Gerçek, İstanbul, 1968).

—, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi* K. Koçak (Yay.haz.), İletişim, İstanbul, 2014.

Ayberk, V., *Demokrat Partinin Muhteşem Zaferi-Adnan Menderes'in 1957 Seçim Nutukları ile Paris NATO Konferansındaki Tarihi Hitabesi*, Y. Sabah-Zafer Yayınları, Ankara, 1958).

Aydemir, Ş.S., "Başbakan Dün Muhalefete Cevap Verdi", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1950.

—, "Başbakan'ın Dün Yaptığı Konuşma", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1950.

—, *İhtilalin Mantığı* (Remzi, İstanbul, 1985).

—, *İkinci Adam (1950-1964), III. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.

—, *İkinci Adam (1950-1964), III. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

—, *İkinci Adam (3 Cilt)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

—, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969.

—, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

Aydemir, T., *Talât Aydemir'in Hâtıraları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968).

Aydın, A., "Celal Bayar Dönemi Genel Seçimleri ve TBMM (1950-1960)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2012.

Aydın, S., "Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü:Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü" *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce Cilt:2 Kemalizm* A. İnsel (der.) (İletişim Yayınları, İstanbul, 2009): 344-369.

Aydoğmuş, Ç., "İstanbul Basınına Göre Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkisi (1950-1960), *Akşam, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet* ve *Vakit* Gazeteleri)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Isparta, 2011.

Ayhan, E., "Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.

Ayvazoğlu, B., "Tanrıdağı'ndan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 4: Milliyetçilik* T. Bora ve M. Gültekingil (der.), İletişim, İstanbul, 2002, s. 541-578.

Baban, C., *Politika Galerisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

—, *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, Remzi, Ankara, 1970.

Bağcı, H., *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

—, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2007.

Bağlum, K., *Anıpolitik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Bakacak, A., *Ulus Gazetesi'nin Muhalefet Yılları (1950-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2009.

Bakoğlu, A., "Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2000.

Bal, İ. (der.), *21. Yüzyıl'da Türk Dış Politikası*, AGAM Yayınları, Ankara, 2006.

Bali, R.N. (der.), *6-7 Eylül 1955 (Tanıklar-Hatıralar)*, Libra, İstanbul, 2012.

—, (der.), *6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar-Hatıralar*, Libra, İstanbul, 2014.

—, "Azınlıkların Demokrat Parti Sevdası: Celal Bayar'ın Amerika Ziyareti", *Toplumsal Tarih*, Sayı 122, Şubat, 2004, s. 14-21.

Balta, E., "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu?" *Praksis*, Sayı 5, 2002, s. 277-298.

Baltacıoğlu, İ.H., *Türke Doğru, 1. Kitap*, Yeni Adam Kültür Basımevi, İstanbul, 1943.

Barkan, Ö.L., "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 449-521.

Barutçu, F.A., *Siyasî Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
—, *Siyasî Hatıralar, İkinci Cilt*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.
Başar, A.H., *Yine Hayal Âleminde Uçuyorum...* M. Koraltürk (Yay.haz.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
Başar, M., "Her Şeyden Evvel Şahsiyet", *Akis*, Sayı 8, 3 Temmuz 1954.
Başgil, A.F., *Din ve Laiklik*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1962.
—, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2006.
Bayar, C., *Reisicumhur Celal Bayar'ın Birleşik Amerika Devletlerini Ziyareti: Nutuklar, Cevablar ve Ziyafetlerde Söylenen Sözler* (Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara, 1954).
—, *Başvekilim Adnan Menderes* (Tercüman, İstanbul, 1986).
—, *Bir Darbenin Anatomisi-27 Mayıs İhtilâli* İ. Bozdağ (Yay.haz.), Emre Yayınları, İstanbul, 1991.
—, *Atatürk Gibi Düşünmek-Atatürk'ün Metodolojisi* İ. Bozdağ (der.), Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.
—, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri* (6 Cilt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
—, *Şark Raporu* [1936 tarihli metinden tıpkıbasım], Demokrat Türkiye Yayını, Ankara, 2000.
—, *Başvekilim Adnan Menderes*, Truva, İstanbul, 2010.
Bayazoğlu, Ü., "Kendini Özleyen Kadın: Benli Belkıs", *Uzun, İnce Yolcular, 42 Portre*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2014).
Baydan, O., "1950 Sonrası Göç", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 406-410.
Bayrakçeken, G., "Being and Becoming Professional: Work and Liberation Through Women's Narratives in Turkey", ODTÜ, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2004.
Baysal, R., "(1950-1960) Türkiye'de Demokrat Parti Dönemi Güvenlik Politikaları", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007.
Baytal, Y., "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları" Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, s. 545-567.
Bekarlar, F., *Kıbrıs Sorununun Doğuşu Menderes Dönemi Türk-Yunan İlişkileri*, Arayış Yayınları, İstanbul, 2006.
Bekata, H.O., *Birinci Cumhuriyet Biterken*, Çığır Yayınları, Ankara, 1960.
Belli, M., "TKP Üzerine" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim, İstanbul, 1988.
Bener, E., "*Türkiye'de Dış Ticaret Rejimi*", Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul, 1968, s. 162-180.
Bener, E., *Türkiye'de Para ve Kambiyo Denetimi*, Ajans-Türk, Ankara, 1968.
Benlisoy, F., "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar" *Toplumsal Tarih*, Cilt 14, Sayı 81, Eylül 2000, s. 34-37.
Beriş, H.E., "Kemalist-Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 7, Liberalizm* M. Yılmaz (der.), İletişim, İstanbul, 2005, s. 530-540.
Berkes, N., *Unutulan Yıllar* Ruşen Sezer (Yay.haz.), İletişim, İstanbul, 1997.
Berktay, F., "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A. Berktay (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1-13.
Beşikçi, İ., *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*, E Yayınları, İstanbul, 1970.
—, *Mustafa Muğlalı Olayı 33 Kurşun*, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
Bezirci, A., "İkinci Yeni Bir Kaçış Şiiri(mi)dir" *İkinci Yeni Olayı*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005.
Biberoğlu, M.K., *Demokrat Parti ve Sonrası Anılarım*, Demokratlar Kulübü, Ankara, 1997.
Bil, H., *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, İtimat, İstanbul, 1976.
Bila, H., *CHP (1919-1999)*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
Bila, H., *CHP Tarihi (1919-1979)*, DMS Doruk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1979.

Bilge-Criss, N., "Türkiye-NATO İttifakının Tarihsel Boyutu", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt IX, Sayı 34, Yaz 2012, s. 1-28.

Bilgiç, S., *Dr. Sadettin Bilgiç'in Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Birand, M.A., Dündar, C. ve Çaplı, B., *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan, İstanbul, 1991.

Birgit, O., *Evvel Zaman İçinde*, Doğan, İstanbul, 2006.

Bora, T., *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2014.

—, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık* U. Kocabaşoğlu (Ed.), İletişim, İstanbul, 2002, s. 147-169.

Bora, T. ve Erdoğan, N., "Muhafazakar Popülizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Cilt 5: Muhafazakârlık* T. Bora ve M. Gültekingil (der.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 622-655.

Boran, B., *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1992.

Boratav, K., *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

—, "Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar", *Yapıt*, Cilt 46, Sayı 1, Ekim-Kasım 1983, s. 7-18.

—, "Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları", *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* İ. Tekeli vd. (der.), Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 257-275.

—, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek, İstanbul, 1991.

—, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, Gerçek, İstanbul, 1998.

—, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, İmge, Ankara, 2005.

Bostanoğlu, B., *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa*, İmge Kitapevi, Ankara, 1999.

Boysan, B., "Menderes Dönemi Belediyeciliği, İmar Hareketi Uygulama ve Sonuçları" *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl Uluslararası Sempozyumu, 23-24 Kasım 1990, Bildiri ve Tartışmalar*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayını, Ankara, 1992.

Bozarslan, H., "Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 4, Milliyetçilik* T. Bora ve M. Gültekingil (der.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 841-870.

Bozarslan, M.E., *Doğu'nun Sorunları*, Avesta, İstanbul, 1962.

Bozdağ, İ., *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

—, *Demirkırat Aldatmacası*, Emre Yayınları, İstanbul, 1991.

—, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975.

Bozkurt, C., *Bütün Delilleriyle CHP'nin İçyüzü: Siyaset Tarihimizde CHP*, y.y., İstanbul, 1969.

Bozkurt, H., "Kıbrıs'lı Kız Kardeş! Baba Ocağından Nasıl Gittinse Yine Öylece Dön Bize...", *Kadın Sesi*, No. 36, 19 Haziran 1958, s. 1, 8.

Bozuk, H., "Gene Güdümlü Sanata Karşı" *Yeditepe*, Sayı 73, 15 Kasım 1954, s. 1, 3.

Bölm, S., *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, İletişim, İstanbul, 2012.

Bölügiray, N., *Geçmişten Geleceğe-Anılar*, Tekin, İstanbul, 2009.

Bölükbaşı, D., *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası: Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Braithwaite, J. ve Drahos, P., Bretton Woods: *Birth and Breakdown*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Bruinessen, M.V., *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Burçak, R.S., *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nurol Matbaacılık, Ankara, 1998.

Büyükkalay, B., "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Antalya, 2011.

Cantek, L., *Cumhuriyetin Buluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Carr, E.H., *Komintern'in Alacakaranlığı (1930-1935)*, İletişim, İstanbul, 2010.

Ceylan, S., "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Üniversite Eğitimi (1950-1960)", Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2008.

Chenery, H.B., *Turkish Investment and Economic Development*, Special Mission to Turkey of the USA Foreign Operations Administration, Ankara, 1953.

Chenery, H.G. ve Strout, A.M., "Foreign assistance and economic development," *American Economic Review*, Cilt LVI, No. 4, Kısım I, Eylül 1966, s. 679-733.

Chilvers, I., "Social Realism", *A Dictionary of Twentieth-Century Art*, Oxford University Press, Oxford, 1998, http://oxfordreference. com, 1 Mayıs 2007.

Cizre-Sakallıoğlu, Ü., "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)", *Birikim*, Sayı 42, Ekim 1992, s. 46-55.

Coşkun, A., *Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol*, Tekin, İstanbul, 1978.

Coşkundeniz, İ., "Toplulukla İş İhtilafları, Hazırlanması ve Yürütülmesi Meseleleri" *Sosyal Siyaset Konferansları*, Yedinci Kitap, 1955, s. 61-82.

Cumhuriyet, "Gecekonduların yıkılması işi dün durduruldu", *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1949.

—, "Lie'nin Meclis'te Okunan Telgrafı", *Ulus*, 1 Temmuz 1950.

—, "Yeni vali gecekondu mahallesini gezdi", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1949.

—, "Gecekondu derneğinin mitingi", *Akşam*, 26 Ağustos 1952.

Çağlar, D., *Hayali Komünizm - Soğuk Savaş'ın Türkiye Söylemleri*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2008.

Çağlar, K. ve PAMUK, Ş., "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapı*, Sayı 8, 1984/1985, s. 52-63.

Çakir, B., "'Demokrat Parti' - 'Adalet Partisi': Continuité et Rupture", Galatasartay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2010.

Çakmak, C., "Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Arasındaki Siyasi Çatışmanın Kırşehir'e Yansıması", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2010.

Çakmak, D., *Forum Dergisi 1954-1960*, Libra, İstanbul, 2010.

Çallıkoyak, H., "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Siyasi Partilerin (CHP, DP, MP, HP) Model Tercihleri", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1998.

Çamlıbel, Y., *49'lar Davası*, Algıyayın, Ankara, 2007.

Çavdar, T., *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Çaylak, A., *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010.

Çelik, A., *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim, İstanbul, 2010.

Çelikoğlu, A., *Bir Darbeci Subayın Anıları - 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Çeviker, T. (der.), *KARİKATÜRKİYE: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi (1923-2008), Cilt I*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010.

Çınar, M., *Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat*, İletişim, İstanbul, 2013.

Çınarlı, M., "Hep Aynı Metod" *Hisar*, Sayı 50, 1 Haziran 1954, s. 3-4.

Çizmeli, Ş., *Menderes: Demokrasi Yıldızı?*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2007.

Çoker, F., *6/7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler Arşivi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Dalmış, E., "Demokrat Parti Döneminde İslâmî Yaşam Tarzının Tanzimi: İslâm'ın Nuru Dergisi Örneği", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Denizli, 2013.

Danacı, S., "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sol İki Parti: Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye sosyalist Emekçi Köylü Partisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2009.

Darendelioğlu, İ.E., *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 1968.

Darendelioğlu, İ., *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, Toker Yayınları, İstanbul, 1977.

Daver, A., "Kararımız İsabetli mi, Değil mi?", *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1950.

Debus, E., *Sebilürreşad*, Libra, İstanbul, 2009.

De Luca, A.R., "Soviet-American Politics and the Turkish Straits", *Political Science Quarterly*, Cilt 92, No. 3, 1977, s. 503-524.

Delipınar, M., "Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti Döneminde İstanbul: Bir İktisadî ve Sosyal Analiz", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2011.

Demir, C., "Ellili Yıllarda CHP ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2009.

Demir, Ş., *Düello/Menderes ve İnönü: Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Demirağ, Y. ve Çelebi, Ö. (der.), *Türk Dış Politikası: Son On Yıl*, Palme, Ankara, 2011.

Demirci, A., "Ali Fuat Başgil" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 7: Liberalizm*, M. Yılmaz (Ed.), İletişim, İstanbul, 2005, s. 282-299.

Demirci, E., "Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde CHP'de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007.

Demirci, S., "Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2002.

Demirel, A. (Haz.), *İsmet İnönü, Defterler (1919-1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

—, *1. Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim, İstanbul, 1995.

Demirel, T. *Türkiye'nin Uzun On Yılı - Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

Demirer, M.A., *6 Eylül 1955 Olaylarına 50. Yılda Yeni Bakış*, Demokratlar Kulübü, Ankara, 2006.

—, *Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam, İstanbul, 1995.

Demokrat Kadın, "Analar Vazife Başına", No. 1, 4 Nisan 1954, s. 2.

Demokrat Parti, *Düşmanı Kore'de Karşıladık: Kore'ye Niçin Asker Gönderdik?*, Demokrat Parti Neşriyatı, Ankara, 1954.

—, *Yeni İktidarın Çalışmaları 22.5.1950-22.5.1953*, Güneş Matbaacılık TAO, Ankara, 1953.

Deniz, D., "1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2006.

Deniz, Ü., "Tetkikler: Yerli Filmciliğimizin Geri Kalmasının Sebepleri", *Milliyet*, 6 Ağustos 1954.

Dereli, T., *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye'de)*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974.

Deren, S., "Milli Eğitim Üzerine Muhafazakar Görüşler", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 5, Muhafazakarlık* T. Bora ve M. Gültekingil (der.), İletişim, İstanbul, 2006, s. 604-615.

Derin, H., *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Derviş, S., "Suat Derviş Hanımın Edebiyat Anketimize Cevabı", *Yeni Adam*, Sayı 18, Mart 1934, s. 6.

Derya D. (2009). "The Unwritten History of the Turkish-Cypriot Women's Movement", Salvaterra C. ve Waaldijk B. (der.), *Paths to Gender European Historical Perspectives on Women and Men* içinde, Plus-Pisa University Press, Pisa, 2006.

Develioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö., "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* B. Oran (der.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 615-652.

Devlet İstatistik Enstitüsü (D.İ.E.), *1944-1965 Tarım İstatistikleri Özeti*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, 1966.

Dikerdem, M., *Ortadoğu'da Devrim Yılları*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1972.

Dikilitaş, O.S., "Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Konya, 2007.

Dinamo, H.İ., *6-7 Eylül Kasırgası*, May Yayınları, İstanbul, 1971.

Doğaner, Y., *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

Dosdoğru, H., *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

Duman, D., *Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslâmcılık*, Dokuz Eylül, İzmir, 1999.

Duman, S., "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamışyüksek lisans tezi, Ankara, 1990.

Duran, L., "İdari Taksimatın Islahı" *Siyasî İlimler Mecmuası*, Cilt 24, Sayı 281, Ağustos 1954, s. 165-167.

Dursun, T., "Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2001.

Duru, K., "Kadın Erkek Eşitliği"Kadın Gazetesi, No. 189, 9 Ekim 1950, s. 1, 2.

Eagleton, T., *Eleştiri ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Ecevit, B., "Elçimizi Çekmemiz Pek Hayret Uyandırmadı", *Ulus*, 28 Kasım 1956.

—, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Nedir?", *Ulus*, 30 Kasım 1956.

Eczacıbaşı, Ş., *Çağrışımlar, Tanıklıklar, Dostluklar*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Edip, E., *CHP ve Din (1948-1960)*, Beyan, İstanbul, 2005.

Ediz, Z., "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Kadın Örgütlenmeleri Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme (1923-1993)", İstanbul Üniversitesi, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 1994.

Efe, E., "1946'da Kurulan İki Yasal Sol Partinin Hayatının Basına Yansımaları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2006.

Ekin, N.M., "Sanayiimizdeki Yüksek İşçi Devrinin Tesirleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 20, No 1-4, 1959, s. 243-322.

Ekinci, T.Z., *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, Cem Yayınları, İstanbul, 2004.

Ekmekçioğlu, L., "Improvising Turkishness: Being Armenian in Post-Ottoman İstanbul", New York University, basılmamış doktora tezi, New York, 2010.

Ekzen, N., *1946-1958-1970 Devalüasyonları*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, No. 226, Ankara, 1980.

Eldem, M.N., *Bucak İdaresi Üzerinde Bir Araştırma*, İçişleri Bakanlığı, İç-Düzen, Ankara, 1969.

Elevli, A., *Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*, Yeni Desen, Ankara, 1960.

Ellwood, D.W., "The Marshall Plan and the Politics of Growth", *Explorations in OEEC History* R.T. Griffiths (Ed.), OECD, Paris, 1997, s. 99-105.

Emiroğlu, H., "Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2000.

Emre-Kaya, A.E., "Demokrat Parti Politikalarının Cumhuriyet Gazetesinde Ele Alınma Biçimleri - 1950-1960", Ankara Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2009.

Erbilen, M., "Cemiyet Hizmetinde Kadın", *Türk Kadınlar Birliği Genel Merkezi 1955 Yılı Radyo Konuşmaları* Cilt 1, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 85-89.

Ercan, Z., "Demokrat Parti İle İlgili Bibliyografya Çalışması (1945-1961)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep, 2013.

Erdemir, S. (der.), *Muhalefette İsmet İnönü (Cilt I-II) (1956-1959)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959.

—, *Milli Birliğe Doğru*, Bakanoğlu, Ankara, 1961.

—, *Muhalefette İsmet İnönü, Cilt 2*, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1959.

—, *Muhalefette İsmet İnönü: Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla (1950-1956), Cilt 1*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956.

Erder, S., *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Erdost, M.İ., "Pazar Postası İçin Bir Pazar Söyleşisi", *İkinci Yeni Yazıları*, Onur Yayınları, Ankara, 1997.

Eren, M., "Laiklik Açısından Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Erer, T., *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.

—, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1966.

Ergüzeloğlu Kilim, E., *Türkiye'de Adalet Yönetimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

Erhan, Ç., "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, B. Oran (der.), İletişim, İstanbul, 2008, 522-575.

—, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

—, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitapevi, Ankara, 2001.

Erim, N., "Dış Politikada Prensip ve Tatbikat", *Ulus*, 13 Ocak 1951.

—, *Günlükler (1925-1979)* (2 Cilt) A. Demirel (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Erkanlı, O., *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha, İstanbul, 1973.

Erkin, F.C., *Dışişlerinde 34 Yıl: Washington Büyükelçiliği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Erkin, F.C., *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Eroğul, C., "Çok Partili Düzenin Kuruluşu" *Geçiş Sürecinde Türkiye* I. Schick ve A. Tonak (der.) Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

—, *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, İmge, Ankara, 2003.

—, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1970.

—, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

—, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

—, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Ersel, H., Kuyaş, A., Oktay, A. ve Tunçay, M. (Yay.Kur.), "Dokuz Subay Olayı Yargıda", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt-2, 1941-1960*, YKY, İstanbul, 2003.

Ersen, M.C., *Demokrat Partinin Hürriyet Mücadelesi-Beyaz İhtilal*, Demokrat Matbaası, Adana, 1953.

Ersoy, B., "Türk Sendikacılığının İnkişafına Mani Olan Bazı Sebepler", *Sosyal Siyaset Konferansları*, Cilt 7, 1959, s. 41-50.

Ersoy, M.V., "Erkek Gözüyle Kadın: Çarşaf Meselesi", *Kadın Sesi*, No. 26, 10 Nisan 1958, s. 2.

Ersoy, T. ve Çetinbaş, H. (Ed.), *Resmi Tarih Tartışmaları -9- / 27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2010.

Esin, M.A., "Lütfü Akad'a Övgü", *Pazar Postası*, 15 Ocak 1956, s. 8.

Esirci, Ş., *Menderes Diyor ki, 7 Ocak 1947-14 Mayıs 1950*, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

Esmer, A.Ş., "Üçlü Antlaşma", *Ulus*, 28 Şubat 1953.

Esmer, G.T., *CHP, 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk, Antalya, 2006.

Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö., "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I* B. Oran (der.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 615-635.

Fırat, M., "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1945-1960)", *Toplumsal Tarih*, Cilt XIV, Sayı 81, Eylül 2000, s. 22-27.

—, "Yunanistan ile İlişkiler" *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, B. Oran (der.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 576-614.

Frey, F.W., *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Press, Cambridge, 1965.

Friedan, B., *Kadınlığın Gizemi*, E Yayınları, İstanbul, 1983.

Gaytancıoğlu, S., "Demokrat Parti İktidarı ve Vatan Cephesi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Edirne, 2011.

Gevgilili, A., "Gerçek Türk Filmi İçin", *Vatan*, 2 Ağustos 1959, s. 2.

—, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Gezer, M., "Demokrat Parti İktidarının Halk Eğitimi Politikaları", Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Afyon, 2012.

Gezgin, M., "T.K.B. İst. M. Merkez Kurulu Üyesi Mediha Gezgin'in Konuşması", *Kadın Gazetesi*, No. 366, 6 Mart 1954, s. 2.

Giritlioğlu, F., *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, 2 Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

Goloğlu, M., *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.

Goloğlu, M., *Millî Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite, Ankara, 1974.

Gombrich, E.H., *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

Göğüş, A.İ., *Hep İsmet Paşa'nın Yanında*, Remzi, İstanbul, 2008.

Gökçal, O., "6/7 Eylül Olayları ve Türk Basını", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2006.

Gökkaya, A.K., "Türk Siyasi Hayatında Muhalefet Hareketleri ve Bir Örnek: Cumhuriyet Halk Partisi Muhalefeti: 1950-1960", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1993.

Gökmen, O., "O Hastalık!", *Kadın Sesi*, No. 24, 21 Mart 1958, s. 1, 5.

—, *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Anıları 1*, Kaptan Ofset, İstanbul, 1999.

Gökmen, Ö., "Çok-partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, 78, 1998.

—, "Esat Âdil Müstecaplıoğlu" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Sol*, Cilt 8, M. Gültekingil (Ed.), İletişim, İstanbul, 2008.

Göktaş, H. ve Gülbay, M. (der.), *Soğuk Savaştan Sıcak Barışa*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Göktürk, G., "1946-1980 Yılları Arasında Siyaset Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Halk Partisi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2012.

Göküş, M., "Demokrat Parti Dönemi'nde Bürokrasi-Siyasi İktidar İlişkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1999.

Göle, N., *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Gönenç, G., "Türkiye'de Radyo ve Televizyonun Tarihçesi" *Elektrik Mühendisliği*, Cilt 21, Sayı 246-247, 1977, s. 251-271.

Gönlübol, M. ve Ülman, H., "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı: 1945-1965" *AÜ SBF Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, 1966, 143-182.

Gönlübol, M., Ülhan, A.H., Bilge, A.S. ve Sezer, D., *1945-1965 Dönemi, Olaylarla Türk Dış Politikası* M. Gönlübol (Ed.), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.

Gönüllü, A.R., "Demokrat Parti Döneminde Antalya (1950-1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2008.

Gözaydın, İ., *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim, İstanbul, 2009.

Gözcü, A., "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2006.

Gül, E.M., "Demokrat Parti'nin belediyecilik anlayışı içerisinde Samsun Belediyesi Örneği", Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Kırşehir, 2013.

Gül, M., *Modern İstanbul'un Doğuşu, Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, Sel Yayınları, İstanbul, 2013.

Güler, B.A. (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949*, AÜ SBF-KAYAUM Yayını, Ankara, 2009.

—, "1950'li Yıllarda Kamu Yönetimi Disiplini: Disiplinin Kuruluşu Nasıl Gerçekleştirilmişti?" *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 3, Sayı 7, Mayıs 2008, s. 6-28.

—, *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

—, *Türkiye'nin Yönetimi-Yapı*, İmge, Ankara, 2009.

—, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara, 1996.

Gülmez, M., "1961/1963 Öncesi Türk Toplu İş İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Değerlendirme" *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı 1983-1984*, TODAİE, Ankara, 1984, s. 98-122.

Gülsevin, F., "Demokrat Parti Döneminde Nadir Nadi Gazeteciliği", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2009.

Gün, F, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din-Siyaset ve Laiklik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2001.

Günay, E., "Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (1900-78)", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Liberalizm*, Cilt 7, M. Yılmaz (Ed.), İletişim, İstanbul, 2005, s. 520-527.

Güncüer, B., Genç, N. ve Eyüboğlu, M.S., *İdare Teşkilatındaki En Son Değişikliklere Göre İl-İlçe-Bucaklarımız*, Gürsoy Basımevi, Ankara, 1959.

Gündüz, M., "Demokrat Parti'ye Karşı Muhalefet ve Milli Muhalefet Cephesi (1956-1960) (CHP, Hür Parti, C.M.P)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007.

Güneş, T., "Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı: 1950-1960", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2012.

Güneş-Ayata, A., "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik" *Toplum ve Bilim*, No. 51-52, 1990-1991, s. 89-101.

Güngör, F., "1946-1960 Döneminde Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Demokrasi", *Türkiye'de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi* A. Işıklı (haz.), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994, s. 131-190.

Günver, S., *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü - 'Z' Zorro Gibi*, Bilgi, Ankara, 1985.

—, *Tanınmayan Meslek: Anılar ve Portreler*, Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1984.

Gürbilek, N., "Orjinal Türk Ruhu", *Defter*, Sayı 43, Bahar 2001, s. 58-91.

Gürcan, G., "6-7 Eylül 1955 Olayları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2006.

Gürel, M., "Kadınları Koruma Derneği" *Kadın Gazetesi*, No. 443, 23 Şubat 1957a, s. 3.

Gürsoy, İ., *27 Mayıs Darbesinin Ayak Sesleri: Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Gürün, K., *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939-1983)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1983.

Güven, D., *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

—, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.

Güvenç, S., "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960" *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, E.B. Paker ve İ. Akça (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 255-284.

—, "Kore Savaşı ve Türk Ordusunun Dönüşümü", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri* M.A. Tuğtan (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 81-96.

—, *NATO'da 60 Yıl: Türkiye'nin Transatlantik Güvenliğe Katkıları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Güzel, M.Ş., "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim, İstanbul, 1983-1985.

—, *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

Habermas, J., *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Haggai, E., *Reuven Shiloah - The Man Behind the Mossad: Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Frank Cass, Londra, 1997.

Hakçıl, H., "Umacılar" *Kadın Gazetesi*, No. 440, 13 Ocak 1957, s. 1, 7.

Hale, W., *The Economic and Political Development of Modern Turkey*, Croom Helm, Londra, 1981.

—, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass, Cornwall, 2002.

Hansen, B., *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth*, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Harris, G., "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey", *Middle East Journal*, Cilt 24, 1970, s. 438-454.

Hasgüler, M., *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2007.

Hatipoğlu, M., *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Haytaoğlu, E., "Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (1948-1960)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1994.

Hekimoğlu, M., "Kadın Seçmenler", *Kadın Gazetesi*, No. 474, 5 Ekim 1957, s. 2.

Helburn, C.G., *Kadın Özyaşamını Yazarken*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Heper, M. ve Sayan, S. (Ed.), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Kitap, İstanbul, 2008.

Heper, M., *İsmet İnönü-Yeni Bir Yorum Denemesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Hershlag, Z.Y., *Turkey: The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968.

Hirsch, E. ve Hirsch, C., "Changes in Agricultural Output Per Capita of Rural Population in Turkey, 1927-1960,"*Economic Development and Cultural Change*, Cilt 11, No. 4, Temmuz 1963, s. 372-394.

Hirschman, A.O., *A Bias for Hope*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1971.

Hirschman, A.O. ve Bird, R.M., "Foreign Aid: a Critique and a Proposal," *A Bias for Hope*, Yale University Press, New Haven, 1971, s. 197-224.

Hiç, M., *Türkiye'de Mevduat Artışının Seyri ve Bu Artışta Rol Oynayan Belli Başlı Faktörler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1963.

Hobsbawn, E., *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus Inc., Londra, 1999.

Horasan, C., "Türk Basınına Göre Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri", Marmara Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2010.

Hürriyet gazetesi (1950-1960).

Hürriyet Partisi, *Görüşümüz*, Hürriyet Partisi, Ankara, 1957.

—, *Hürriyet Partisi Ana Nizamnamesi*, Örnek Matbaası, Ankara, 1955.

—, *Hürriyet Partisinin İşbirliği Mevzuunda Vatandaşlara Tebliği*, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1956.

—, *Hürriyet ve Refah Yolu Hürriyet Partisinin 5 Yıllık İktisadî Gelişme Planı*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

—, *Hürriyetçi Ne Diyor?*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

—, *İçtimai Adalete Doğru: Hürriyet Partisinin İçtimai Adalet Bahsinde Görüşleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

—, *İleriye Atılış Hürriyet Partisi Birinci Umumi Kongresi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957.

Hüsnü, Ş., *Yazı ve Konuşmalar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Ilgaz, H., "Dünya Kadınlar Konseyi Kanunlar Komisyonu" *Kadın Gazetesi*, No. 626, 3 Eylül 1960, s. 2.

—, "İşçi Kadınlarımız için Kadın Klüpleri", *Kadın Gazetesi*, No. 69, 21 Haziran 1948, s. 1, 2.

Ilıcak, N., *27 Mayıs Yargılanıyor*, Cilt 1, Kervan, İstanbul, 1975.

International Institute Of Social History (IISH), *Kemal Sülker Arşivi*, 149-160-747 no'lu dosyalar, Amsterdam, NL.

Işığan, A., "Türk Sinemasında Film Yapımcılığı", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1998.

Işık, F., "Amasya Basınında Demokrat Parti (1950-1960)", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep, 2013.

Işık, Ş., "Türkiye'de Kentleşme Modelleri", *Ege Coğrafya*, Sayı 14, 2005, s. 57-71.
İçduygu, A., Sirkeci, İ. ve Aydıngün, İ., "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi" *Türkiye'de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 205-244.
İleri, R.N., "1951 TKP Tutuklamaları ile Kapanan Dönem" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim, İstanbul, 1988.
İlhan, A., "Sosyal Realizmin Münasebetleri yahut Başlangıç", *Mavi*, 21, 1 Temmuz1954, s. 1, 2.
—, "Sosyal ve Estetik Bir Platform Lüzumu", Mavi, 22, 1 Ağustos 1954, s. 1, 7.
İnan, S., *Muhalefette Adnan Menderes*, Kendi Yayını, Denizli, 2003.
—, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, Sayı 3, 2005, s. 45-57.
İnönü, İ., *Defterler (1919-1973)*, İkinci cilt, A. Demirel (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001b.
—, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)*, İkinci cilt, TBMM Yayınları, Ankara, 1993a.
İnsel, A., "Liberal Devletçilik" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim, İstanbul, 1988, s. 1950-1951.
İnsel, A., *Düzen ve Kalkınma Sürecinde Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Cem, İstanbul, 1981.
İpekçi, A. ve Coşar, Ö.S., *İhtilâlin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, 1952-1953 Devresi Faaliyet Raporu, y.y., İstanbul, 1953.
—, 1953-1954 Devresi 14 Aylık Faaliyet Raporu, Faik Paran Matbaası, İstanbul, y.y.y.
İşat, C., "Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri", Ankara Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2006.
İşler, E.İ.K., "Demokrat Partinin Halkla İlişkiler Stratejisi Üzerine Tarihsel Bir İnceleme (1946-1960)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Konya, 2007.
Jackson, S., "Prologue to the Marshall Plan: The Origins of the American Commitment for a European Recovery Program" *The Journal of American History*, Cilt 65, No. 4, 1979, s. 1043-1068.
Julien, C., *Amerikan İmparatorluğu*, Hitit Yayınları, Ankara, 1969.
Jwaideh, W., *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi - Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
Karadayı, T., *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2012.
Kaçmazoğlu, H.B., *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2012.
Kadın Gazetesi, "Başbakan ve Kadın", No. 275, 2 Haziran 1952a, s. 1, 2.
—, "Çarşafın Tarihe Karşması Umumi Bir Arzu Haline Geldi", No. 459, 22 Haziran 1957b, s. 1.
—, "Çarşafın Yasak Edilmesi Hakkında", No. 420, 24 Mart 1956, s. 1, 8.
—, "Çıkış Amacımız", No. 1, 1 Mart 1947, s. 1.
—, "İffet Halim Oruz'un İktisadî Haklar Komisyonu Raporu üzerine Yapmış Olduğu Görüşmenin Metni", No. 291, 22 Eylül 1952c, s. 5.
—, "Kadın Gazetesi", No. 350, 19 Kasım 1953, s. 4.
—, "Kadınlar Dayanışma Birliği Üyeleri Askeri Valiyi Ziyaret Etti", No. 613, 4 Haziran 1960a, s. 1.
—, "Kadınları Koruma Derneği", No. 444, 9 Mart 1957a, s. 3.
—, "Kadınlığımızı İlgilendiren Münazara", No. 530, 1 Kasım 1958, s. 1, 5.
—, "Kadınlık Toplantıları", No. 548, 7 Mart 1959a, s. 5.
—, "Öğretmenler T. Kadınlar Birliğine Müracaat Ettiler", No. 284, 4 Ağustos 1952b, s. 1, 2.
—, "Polisin Dövdüğü Kadınlar", No. 613, 4 Haziran 1960b, s. 1, 2.
—, "Tanınmış Politikacılar Türk Kadını Hakkındaki Fikirlerini Açıkladılar", No. 555, 25 Nisan 1959b, s. 5.
—, "Tezer Taşkıran Kadın Memurlar Hakkında Görüştü", No. 73, 19 Temmuz 1948, s. 1, 5.

—, "Türk Kadın Birliği İstanbul Merkezinin Pakistanlı Gazeteciler İçin Yaptığı Toplantı", No. 132, 5 Eylül 1949, s. 1, 6.

—, "Türk Kadınlar Birliği Kongresi", No. 378, 26 Haziran 1954, s. 1, 4, 7.

Kadın Sesi, "Kadın Memurların Emeklilik Müddeti İndirilecek mi?", No. 112, 3 Aralık1959, s. 1.

—, "Kadınlar Birliği Artık Partizanlardan Tamamen Temizlenmelidir", No. 143, 7 Temmuz 1960, s. 1, 3.

—, "Kadınlığı Küçümseyenler", No. 33, 29 Mayıs 1958a, s. 1, 8.

—, "Kıbrıstaki Türk Kadını! Davânız Davâmız Derdiniz Derdimizdir", No. 36, 19 Haziran 1958b, s. 1.

—, "Zavallı Kadınlar", No. 48, 11 Eylül 1958c, s. 2.

Kadıoğlu, A., *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis, İstanbul, 1999.

Kahraman, H.B., *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I (Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar)*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

—, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Kakınç, T., "Bu Özel Sayının Hikayesi"*Sinema-Tiyatro*, Sayı 5, 1959, s. 4, 29.

—, "Yerli Filmciliğimizde Sinemayı Ciddiye Almak", *Pazar Postası*, 8 Ocak 1956, s. 8.

—, "Yerli Sinemamız Üzerine Notlar", *Pazar Postası*, 8 Eylül 1957, s. 9.

Kandemir, F., *Atatürk'ün Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 1986.

Kandemir, Y., "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde CHP'nin Örgüt ve İdeolojisindeki Değişiklikler (1945-1950)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1996.

Kandır, M., "Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçiş DP'nin Kuruluşu ve Konya Basınındaki Yankıları", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Konya, 1996.

Kandiyoti, D., *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Kaplan, M., *Nesillerin Ruhu*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970.

Kaplan, S., *Geç Kalan Adam: Ahmet Hamdi Tanpınar*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Kara, E., "Tek Partiden Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye'de Din Politikalarındaki Değişim Üzerine 1945-1950", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Konya, 2012.

Kara, İ., *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.

—, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslâm 1*, Dergâh, İstanbul, 2012.

Karaca, E., "Demokrat Parti Döneminde Komünist Hareketin Kuğu Çığlığı: Vatan Partisi" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim, İstanbul, 1988, s. 1962-1963.

—, "Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti" *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler* Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim, İstanbul, 2008.

Karacan, E.Z., *Mer'î Döviz Mevzuatımız*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1958.

Karakoyunlu, Y., *Yorgun Mayıs Kısrakları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004.

Karakuş, E., *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara*, Hürriyet, İstanbul, 1977.

Karal, E.Z., *27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Karaosmanoğlu, Y.K., *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1968.

—, *Politikada 45 Yıl*, İletişim, İstanbul, 2009.

Karaömerlioğlu, A., "Bir Tepeden Reform Denemesi: 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi" *Birikim*, No. 107, 1998, s. 31-47.

Karaömerlioğlu, A., *Orada Bir Köy Var Uzakta-Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Karcı, B.T., "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Çok Partili Hayata Geçişin Türk Basınındaki Yansıması (1945-1950: Vatan Gazetesi Örneği)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2010.

Karlıdağ, G., "Antidemokratik Kanunlar ve Fuhuş" *Kadın Gazetesi*, No. 185, 11 Eylül 1950, s. 1, 7.

Karpat, K.H., "Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Village" *Social Research*, Cilt 27, No. 1, 1960, s. 83-103.

—, *Political Developments in Turkey (1950-70)*, Frank Cass, Londra, 1972.

—, *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*, Brill, Boston, 2004.

—, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, New Jersey, 1959.

—, *Türk Demokrasi Tarihi*, AFA, İstanbul, 1996.

—, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967.

—, "The Military and Politics in Turkey, 1960-1964", *American Historical Review*, Cilt 75, 1970, s. 1654-1683.

—, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş, İstanbul, 2010.

—, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş, İstanbul, 2012.

—, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş, İstanbul, 2012.

—, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, İmge, Ankara, 2007.

—, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm-Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Kaya, E., "Türk Basınında 27 Mayıs İhtilali (1960-1961)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

Kaya, N.B., "Siyasi Açıdan I. ve II. Menderes Hükümetleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2006.

Kayacan, F., "1947 CHP Kurultayında Din Eğitimi Müzakereleri ve Sonuçları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2001.

Kayalı, K., *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Kayış, Y., *Demokrat Parti Döneminde Siyasi Karikatür*, Libra Yayınları, İstanbul, 2009.

Kaynar, M.K. (der.), *Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri 1923-2006*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.

—, *Tarihin İnşası ve Siyaset*, Cilt 1-2, Adımlar Yayınevi, Ankara, 2012.

—, *Tarihin İnşası ve Siyaset*, Cilt 2, Adımlar Yayınevi, Sivas, 2012.

Kazgan, G., "Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme" *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 19, Sayı 1-4, 1957-1958, s. 375-394.

—, *Türkiye'de Tarımsal Gelişme: 1948-1962*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1966.

Keleş, R., *Kent Bilimleri Sözlüğü*, İmge, Ankara, 1998.

Keleş, R.Y., "Sosyal Konut Politikası Kavramı Üzerinde Bir Deneme ve Türkiye'de Sosyal Konut Politikası" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2, 1966, s. 167-234.

Kemal, M., *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, ABeCe, İstanbul, 1980.

Kendall, E., *Literature, Journalism and the Avant-Garde: Intersection inEgypt*, Routledge, London, 2006.

Keskin, N.E., *Tarihsel Analiz: 1840-2005*, İl Özel İdaresi Araştırması Raporu, DPT-TODAİE, Ankara, 2011.

—, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi, Ankara, 2009.

Keskin, N.E. ve Yaman, M., *Türkiye'de Tütün: Reji'den Tekel'e Tekel'den Bugüne*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013.

Kessler, G., "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı" *Arkitekt*, No. 5-6, 1949, s. 131-134.

Keyder, Ç., "İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri", *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* K. Boratav, vd. (der.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1987, s. 13-36.

—, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi" *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Ş. Pamuk ve Z. Toprak (der.) (Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 163-173.

—, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, İstanbul, 1989.

—, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, İstanbul, 1995.

Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş., "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" *Yapıt*, Sayı 8, Aralık/ Ocak 1984-1985, s. 52-63.

Keyder, N., "Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Köylünün Refah Seviyesi, 1938-1968" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı I, Güz 1970, s. 33-57.

Kılçık, H., *Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri-III*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991.

Kılıç Hristidi, Ş. (Söy.), *Kemal Kurdaş Kitabı: Hayatım Mücadeleyle Geçti*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2010.

Kılıç, A., "Cumhuriyetçi Erdem Kavramı Ekseninde Türkiye'de Tek Parti Dönemi Uygulamaları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2012.

—, *Kılıçtan Kılıç'a Bir Dönemin Tanıklığı*, Remzi, İstanbul, 2005.

Kılıç, E., "Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir, 2008.

Kılıç, O.A., "1946'dan 1950'ye Geçişte Cumhuriyet Halk Partisinin İdeolojik Pozisyonunda Değişiklikler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2006.

Kılıç, Z., "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A. Berktay (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 347-360.

Kılınçoğlu, F., "Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi,Gaziantep, 2003.

Kınalı, "Kadınlar Arasında: Sandık Başına", *Kadın Gazetesi*, No. 165, 24 Nisan 1950, s. 1, 4.

Kırcak, Ç., *Cumhuriyetten Günümüze Gericilik*, Yeni Gün, İstanbul, 2001.

Kırman, E., "Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Isparta, 2006.

Kısakürek, N.F., *Benim Gözümde Menderes*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1970.

—, *Başmakalelerim 1*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2008a.

—, *Başmakalelerim 2*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2008b.

—, *Hadiselerin Muhasebesi 2*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2010a.

—, *Çerçeve 3*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2010b.

—, *Büyük Doğu Cemiyeti*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2014.

Kıvılcımlı, H., *Eyüp Sultan Konuşması*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

—, *Vatan Partisi Tüzük ve Programı*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

—, *Yol 1-2*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992.

Kızılyürek, N., "Jeo-Politik Kaygılar ve Taksim Tezinin Doğuşu", *Kıbrıs Yazıları*, Sayı 3, Yaz-Güz 2006, s. 21-27.

Kihtir, A., *Demokrat Parti Dönemi ve Basın 1950-1960*, Anonim Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Kirişçi, K. ve WINROW, G., *Kürt Sorunu-Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Kocabaş, S., *Menderes Dönemi: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol: 1950-1960*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2011.

—, *Menderes Dönemi: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol (1950-1960)*, Vatan Yayınları, Kayseri, 2011.

Kocabaşoğlu, U., *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Kocaçimen, S., "Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Atatürk ve Laiklik (1950-1960)" İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2007.

—, *Demokrat Parti Döneminde TBMM'de Laiklik Tartışmaları*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2008.

Koç, Y., "Demokrat Parti, İşçiler ve Sendikalar", *Türkiye'de İşçiler ve Sendikalar (Tarihten Sayfalar)*, Yol-İş Yayını, Ankara, 2000, s. 35-85.

—, "İşçi Hakları ve Sendikacılık", *Onbirinci Tez*, Sayı 5, Şubat 1987, s. 32-75.

—, *Türk-İş Tarihinden Portreler: Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler (I)*, Türk-İş Yayını, Ankara, 1999.

—, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1992.

—, *İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt 1, 2, İletişim, İstanbul, 2010.

—, *İkinci Parti, Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, Cilt 1, 2, İletişim, İstanbul, 2012.

—, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İletişim, İstanbul, 1999.

—, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, II. Cilt, İletişim, Ankara, 2003.

—, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi, Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, Cilt 1, 2, İletişim, İstanbul, 2012.

Koçak, H., "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", *Toplumsal Tarih*, Sayı 185, Mayıs 2009, s. 48-53.

—, "50'leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak" *Çalışma ve Toplum*, Sayı 18, 2008, s. 69-85.

—, "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler", *Toplum ve Bilim*, Sayı 113, Ağustos 2008, s. 90-127.

—, "Salonlardan Meydanlara Doğru 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde", *Toplumsal Tarih*, Sayı 245, 2014, s. 58-62.

—, *Camın İşçileri-Paşabahçe İşçilerinin Sınıf Olma Öyküsü*, İletişim, İstanbul, 2013.

Koçak, O., "20'lerden 70'lere Kültür Politikaları", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 2, Kemalizm*, A. İnsel (Ed.), İletişim, İstanbul, 2001, s. 370-418.

Koçaş, Ş., *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, Cilt 1, Ajans Türk, İstanbul, 1972.

Koçer, D.N., "Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın İmajı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2009.

Koçoğlu, Y., *Hatırlıyorum-Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar*, Metis, İstanbul, 2003.

Koikari, M., *Pedagogy of Democracy: Feminism and the Cold War in the U.S. Occupation of Japan*, Temple University Press, Philadelphia, PA, 2008.

Koloğlu, O., *Osmanlı'dan 21. Yüzyıl'a Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Konyar, H., "Türkiye'de Tek Parti Döneminden Çok Partili Hayata Geçişte (1945-50) Kemalist İdeolojinin Değişimi ve Ulus Gazetesi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2006.

Koraman, B., "Film Festivali", *Milliyet Haftalık İlave*, 2 Ekim 1955.

Korkud, R., *Büyük Vazife ve Demokrat Parti*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1960.

Krueger, A.O., *Foreign Trade Regimes & Economic Development: Turkey*, National Bureau of Economic Research, New York, 1979.

—, vd. (der.), *Aid and Development*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989.

Krueger, A.O. ve MICHALOPOULOS, C., "Recipient Policies, National Development, Aid Effectiveness", *Aid and Development* A.O. Krueger, vd. (der.) The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989a, s. 55-67.

Krueger, A.O. ve VERNON, W.R., "Assistance to Turkey", *Aid and Development*, A.O. Krueger, vd. (der.), The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989b, s. 251-68.

Kuneralp, Z., *Sadece Diplomat: Hatırat* İstanbul Matbaası, İstanbul, 1980.
Kurat, A.N., *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1959.
Kurnaz, C., *Deli Rüzgâr-Osman Yüksel Serdengeçti*, Kurgan Edebiyat, İstanbul, 2012.
Kuruç, B., *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987.
Kuşdemiroğlu, A.E., *Milli Korunma Mevzuatı ve Tatbikatı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1958.
Kutlay, N., *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1994.
Kuzgun, Y., "Filmciliğimiz Nereden Nereye", *Sinema 65*, Sayı 6, Haziran 1965, s. 4.
Küçük, M., "Türk Demokrasi Hayatında Değişim: Demokrat Parti Örneği (1946-1957)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Edirne, 2013.
Küçük, S., *Rumeli'den 27 Mayıs'a - İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı*, Mikado Yayınları, İstanbul, 2008.
Küçük, Y., *Aydın Üzerine Tezler*, Cilt 3, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985.
Küçükaksoy, B., "İstanbul Valisi Ord. Prof. Dr. F. Kerim Gökayla Kadınlığımızı İlgilendiren Mevzular Üzerinde Bir Mülâkat", *Kadın Gazetesi*, No. 224, 11 Haziran 1951, s. 1, 7.
Kürkçüoğlu, Ö.E., *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1972.
Laclau, E., *On Populist Reason*, Verso, Londra, 2005.
Lagrave, R.M., "Denetimli Bir Özgürleşme", *Kadınların Tarihi Cilt V: Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru* F. Thébaud (der.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 419-450.
Land, J.W., "The Role of Public Enterprise in Turkish Economic Development" *Goverment and Economic Development*, G. Ranis (Ed.), Yale University Press, New Haven, 1971.
Lefebvre, H., *Survival of Capitalism*, St. Martin Press, New York, 1976.
Lewis, B., *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
Libal, K., "Staging Turkish Womens Emancipation", *Journal of Middle East Women's Studies*, Cilt 4, No. 1, 2008, s. 31-52.
Makal, A., "Demokrat Parti Döneminde Bireysel Çalışma İlişkilerine Yönelik Hukuksal Düzenleme ve Uygulamalar", *Mülkiye*, Cilt XXVII, Mart-Nisan-Mayıs 2003, s. 279-318.
—, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*, A. Makal ve G. Toksöz (der.), Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 2012, s. 38-116.
—, *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim, İstanbul, 2007.
—, *Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge, Ankara, 2002.
Makal, M., *Bizim Köy*, Literatür, İstanbul, 2009.
Mann, C.K., "The Effects of Goverment Policy on Income Distribution: A Case Study of Wheat Production in Turkey since World War II", *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, E. Özbudun ve A. Ulusan (der.), Holmes & Meier Publishers, Inc., Teaneck-NJ, 1980.
Mardin, Ö.F., *Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret*, İlahiyat Kültür Te'lifleri Derneği Yayını, İstanbul, 1950.
Mardin, Ş., *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim, İstanbul, 2013.
—, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim, İstanbul, 2011.
Margulies, R. ve Yıldızoğlu, E., "Tarımsal Değişim: 1923-1970", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, I.C. Schick ve E.A. Tonak (der.), Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 285-309.
Mazıcı, N., *Tek Parti Dönemi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2011.
Menderes, A., "Teessür Edici Bir Manzara", *Vatan*, 19 Mayıs 1946.
—, "Moskova'nın Ağzıyla Konuşan Cemiyet", *Cumhuriyet*, 29 Temmuz 1950.
—, *Adnan Menderes'in Konuşmaları-1*, M. Doğan (haz.), Ekicigil Yayınları, İstanbul, (1957a.
—, *Adnan Menderes'in Konuşmaları-2*, M. Doğan (haz.), Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1957b.

—, *Adnan Menderes Diyor Ki...* Ş. Esirci (haz.), Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.

—, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları (TBMM 1950-1960)*, F. Sükan (haz.), Kültür Ofset, Ankara, 1991.

—, *Adnan Menderes'in Konuşmaları-Demeçleri-Makaleleri*, (9 Cilt), H. Kılçık (haz.), Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1992.

Menderes, A. ve AKYOL, T., *Demokrasiden Darbeye: Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

Merih, T., *Soğuk Savaş ve Türkiye: 1945-1960*, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Mert, N., *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis, İstanbul, 2007.

Metal Sanayicileri Sendikası, *Gelenek ve Gelecek*, Birinci Cilt, İstanbul, 1999.

Metin, Ö., "Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960)", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bolu, 2006.

Milli Kalkınma Partisi, *Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1947.

—, *Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi - İzahları ve Köy Kalkınması*, Şaka Matbaası, İstanbul, 1950.

—, *Milli Kalkınma Partisi'nin Memlekete Hediye Edeceği İşçi Hakları*, Milli Kalkınma Partisi Samatya Bucak Başkanlığı, İstanbul, 1946.

Miroğlu, O., *Canip Yıldırım'la söyleşi, Hevsel Bahçesinde bir Dut Ağacı*, İletişim, İstanbul, 2005.

Molyneux, M., "Analysing Women's Movement", *Development and Change*, No. 29, 1998, s. 219-245.

Moran, B., *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim, İstanbul, 2009.

More, E.S., "'The Necessary Fact-finding Has Only Just Begun': Women, Social Change, and the Reinvention of the 'Working Mother' in the 1950s", *Women's Studies*, No. 40, 2011, s. 974-1005.

Muhiddin, N., "Hâlâ Mı Garip Propagandalar Karşısındayız?", Kadın Gazetesi, No. 308, 22 Ocak 1953, s. 1, 6.

—, "Yüzlerimizi peçelemek için bir utancımız mı var?", *Kadın Gazetesi*, No. 283, 28 Temmuz 1952, s. 1, 2.

Müjdeci, M., "Tek Parti Dönemi Türk Basınında Partileşme Süreci", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2002.

Müstakiller Birliği, *Müstakiller Birliği Nizamnamesi*, Birlik Yayınları, İstanbul, 1950.

Mütercimler, E. ve ÖKE, M.K., *Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Nadi, N., "Hükümetin Kararı", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1950.

—, "Üçlü Dostluk ve İşbirliği Antlaşması", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1953.

—, *Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar: Bir İflâsın Kronolojisi 1950-1960*, Cumhuriyet, İstanbul, 1961.

—, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet, İstanbul, 1965.

Nal, S., "Demokrat Parti'nin 1950-54 Din Siyaseti" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 60, Sayı 3, 2005, s. 137-171.

Naskali, E.G. (haz.), *Yassıada Zabıtları-II: 6-7 Eylül Olayları Davası*, Kitabevi, İstanbul, 2007.

—, (haz.), *Yassıada Zabıtları-VI: Vatan Cephesi Davası*, Kitabevi, İstanbul, 2011.

Nesin, A., *Salkım Salkım Asılacak Adamlar*, Nesin, İstanbul, 2013.

Nicholls, W.H., "Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries", *The American Economic Review*, Cilt 45, No. 2, 1955, s. 58-73.

Nicole A.N.M. VAN OS., "Ottoman Muslim and Turkish Women In An International Context", *European Review*, Cilt 13, No. 3, 2005, s. 459-479.

Nihal, Ş., "Kadın Memurlar", *Kadın Gazetesi*, No. 74, 26 Temmuz 1948, s. 1, 3.

Nolan, M., "A Subversive State? Domesticity in Dispute in 1950s New Zealand", *Journal of Family History*, No. 27, 2002, s. 60-81.

Nutku, E., *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar: 1946-1958*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.

Obuz, A., "Türkiye Basınında 1939 Yılından 1950 Yılına Kadar Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Demokrat Partinin Doğuşu", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2003.

Okay, O., *Necip Fazıl - Sıcak Yarada Kezzap*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014.

Oktay, A., "Türk Solu ve Kültür", *Toplum ve Bilim*, Sayı 78, Güz 1998, s. 38-59.

—, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, Tümzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Okur, İ., *Soğuk Savaşı Gözetlerken*, Türk Düşünce Hareketi Yayınları, İstanbul, 2002.

Okutan, B.B., "Woman and Nation in Turkey: Kadın Gazetesi (1947-1950) and Kadın Sesi (1957-1960)", İstanbul Bilgi Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2012.

Okyar, O., "Agricultural Price Policy" *Agricultural Aspects of Economic Development* The Economic and Social Studies Conference Board, İstanbul, 1965.

Okyar, O. ve Seyitdanlıoğlu, M., *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

Omay, H., "Türk Kadını kendi haklarına suikast mı hazırlıyor?", *Kadın Gazetesi*, No. 282, 21 Temmuz 1952, s. 1, 2.

Oran, B. (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt-I, II: 1919*-2001, İletişim, İstanbul, 2001.

—, (Ed.), Türk *Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, YorumlarCilt-I: 1919-1980*, İletişim, İstanbul, 2001.

—, (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt-II: 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

—, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cilt 4, Milliyetçilik* T. Bora ve M. Gültekingil (eds.), İletişim, İstanbul, 2003, s. 871-879.

—, "Yeşilçam Sokağının İlk Günleri", *Türk Sineması Üzerine Düşünceler*, S.M. Dinçer (der.), Doruk Yayınları, Ankara, 1996, s. 277-291.

—, (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980*, İletişim, İstanbul, 2004.

Orkunt, S., *Türkiye ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet, İstanbul, 1978.

—, "İstanbul Kadınlığı ile Açık Konuşma" *Kadın Gazetesi*, No. 70, 28 Haziran 1948b, s. 1, 2.

—, "Kadın Göziyle: Anadoluda Çarşaf", *Kadın Gazetesi*, No. 391, 15 Ocak 1955a, s. 2.

—, "Kadın Göziyle: Rekor", *Kadın Gazetesi*, No. 394, 26 Şubat 1955b, s. 2.

—, "Kadın Göziyle: Siyasal Bilgili Kızlarımız" *Kadın Gazetesi*, No. 364, 20 Şubat 1954a, s. 2.

—, "Kadın Göziyle", *Kadın Gazetesi*, No. 2, 8 Mart 1947a, s. 1.

—, "Kadın Göziyle", *Kadın Gazetesi*, No. 67, 7 Haziran 1948a, s. 7.

—, "Kadınlar Birliği", *Kadın Gazetesi*, No. 6, 5 Nisan 1947b, s. 1.

—, "Kadınların Seçimi", *Kadın Gazetesi*, No. 373, 1 Mayıs 1954b, s. 1, 2.

—, "Milletler Arası Kadınlar Kongresi", *Kadın Gazetesi*, No. 522, 6 Ekim 1958, s. 1, 5.

—, "Milletlerarası Kadınlar Kongresi" *Kadın Gazetesi*, No. 627, 10 Eylül 1960a, s. 1, 5.

—, "Seçimler ve Kadınlar Birliği Çalışmaları" *Kadın Gazetesi*, No. 474, 5 Ekim 1957, s. 1, 5.

—, "Türk Kadın Birliği Hakkında Düşünceler" *Kadın Gazetesi*, No. 116, 16 Mayıs 1949, s. 1, 6.

—, *Yeni Türkiyede Kadın*, y.y., Ankara, 1933.

Oskay, Ü., *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Ökçün, A.K. ve ÖKÇÜN, A.R., *Türk Antlaşmaları Rehberi 1920-1973*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

Öniş, Z. ve Riedel, J., *Economic Crises and Long-term Growth in Turkey*, The World Bank, Washington D.C., 1993.

Örnek, N.C., "Cepheden Mektup Bekleyen Ülke: Kore Savaşı'nın Toplumsal Etkileri", *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri* M.A. Tuğtan (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 117-135.

Öymen, A., *...Ve İhtilal*, Doğan, İstanbul, 2013.

—, *Öfkeli Yıllar*, Doğan, İstanbul, 2009.

Özalp, İ., "Bizim Köyün Yankıları", *Varlık*, Sayı 359, 1 Haziran 1950, s. 15.

ÖZbey, C., *Demokrat Partiyi Nasıl Kapattırdım*, Emek Yayınevi, Ankara, 1961.

Özçalcı, S., "CHP ve DP Döneminde Türkiye'de Çalışma Yaşamı, Ekonomik ve Siyasi Temelleri (1945-1955)", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli, 2008.

Özçelik, Ö., Önder, H. ve Odabaşı, Y., "'Atatürk'ten Menderes'e' Türkiye'nin Ekonomi Politiği (1923-1960)" *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, T. Kabadayı (Ed.), Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012.

Özdağ, Ü., *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1997.

Özdemir, C., *Önemli İşler Dairesi: Derin Devletin Yeni Sahibi*, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Özdemir, H., *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Özdemir, S., "Demokrat Parti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2010.

Özden, B.A, "Health, Morality and Housing: The Politics of Working Class Housing in Turkey, 1945-1960", *New Perspectives on Turkey*, No. 49, 2013, s. 91-120.

Özek, Ç., *Devlet ve Din*, Ada, İstanbul, 2011.

Özel, S. (haz.), *Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.

Özen, E., "Attila İlhan, Metin Erksan ve 1950'lerde Solcu Olmak", *Mesele*, Sayı 73, 2013, s. 58-64.

—, "Özön'ün Paltosundan Kurtulmak: Türkiye Sineması Tarihi Çalışmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", *İletişim Araştırmaları*, Cilt 7, Sayı 1-2, 2009, s. 13-47.

Özer, S., "Demokrat Parti'nin Köylü Politikaları (1946-1960)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Kayseri, 2012.

Özgen, İ.F., "Cumhuriyet Dönemi'nde Celâl Bayar'ın Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri (1923-27 Mayıs 1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2007.

Özgür, F., *Tek Parti İdeolojisiyle Demokrasi*, Liberte Yayınları, İstanbul, 2004.

Özkan, F., "1950'lerin Popülizm Açısından Bir İncelemesi", *Journal of Historical Studies*, No. 2, 2004, s. 32-47.

Özkaya, Ş., *Adım Adım 27 Mayıs*, İleri, İstanbul, 2005.

Özkırım, Ç., "Türk Filmciliğinde Özgürlük, Kişilik Yoksunluğu ve Umut", *Sinema-Tiyatro*, Sayı 5, 1959, s. 26-29.

—, *Düş Erimi*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.

Özkırımla, A., "Çağdaş Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyat Tarihi*, Cilt 1, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 302-328.

Özkurt, C., "Demokrat Parti Dönemi Sosyal ve İktisadî Politikaların Kırsal Alanda Yarattığı Değişim: Ordu İli Özelinde", Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2012.

Özmen, S., *Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Özoğlu, H., *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Özön, N., *Karagözden Sinemaya: Türk Sineması ve Sorunları*, Cilt 1, Kitle Yayınları, Ankara, 1995.

Öztürk, K., *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye İlk İlişkiler, AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi)*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004.

Öztürk, O., "Demokrat Parti Döneminde Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi İle Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Öztürk, O.M., *Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Altınküre, Ankara, 2003.

Pala, H., *Türk Sendikacılık Hareketi İçinde Tümtis'in 20 Yılı*, Tümtis Yayınları, İstanbul, 1969.

Pamirtan, Ş., *Demokrat Türkiye ve Menderes İktidarı*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1954.

Pamuk, Ş., "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979" *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, K. Boratav, vd. (der.), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1987, s. 37-69.

Pamuk, Ş. ve Keyder, Ç., "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt-8*, Aralık-Ocak 1984-1985, s. 52-63.

Pancaroğlu, A.D., "Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)", Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Afyon, 2006.

Parlar, B.E., "Kuruluşundan Günümüze Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti İçi Demokrasi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2010.

Pektaş, Ş., *Menderes'li Yıllar: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*, Fırat, İstanbul, 2012.

Plehanov, G.V., *Sanat ve Toplumsal Hayat*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1987.

Refiğ, H., "Sinemada Bağımsızlık", *Sinema*, Sayı 1, Mart 1956, s. 2.

Robinson, R.D., "Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey", *American University Field Staff*, New York, 1956.

—, *The First Turkish Republic: a Case Study of National Development*, HUP, Cambridge, Mass., 1963.

Rozaliyev, Y.N., *Türkiye Sanayi Proleteryası*, Yar Yayınları, İstanbul, 1978.

Ruscuklu, B., *Demokrat Parti'den 12 Eylül'e*, Alfa, İstanbul, 2008.

—, *Kore Savaşı: Unutulan Savaş ve Gazi Faruk Pekerol'un Anıları*, Melisa Matbaacılık, İstanbul, 2005.

Sadoğlu, H., "Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cilt 7: Liberalizm*, M. Yılmaz (Ed.), İletişim, İstanbul, 2005, s. 307-315.

Safa, P., "Objektif: Yabancı ve Yerli Malı", *Milliyet*, 13 Mart 1956, s. 2.

Sakal, F., *Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı*, Etüt Yayınları, Samsun, 2008.

Sakin, S. ve Dokuyan, S., *Kıbrıs ve 6-7 Eylül Olayları: Menderes ve Zorlu'nun Tarihi Sınavı*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Sakin, S. ve Salep, M., *Balkanlarda Güvenlik Arzusu ve Balkan Paktı Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012.

Salman, B., "Demokrat Partinin Seçim Stratejilerinin Yazılı Basına Yansıması (1950 Genel Seçimleri)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2012.

Sancar, S., "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi" *Doğu Batı - İdeolojiler II*, Sayı 29, 2004, s. 24.

—, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim, İstanbul, 2012.

Sander, O., *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye 1945-1965*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

—, *Türk-Amerikan İlişkileri: 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.

Şanlı, F.S., "Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2010.

Saran, N., "Squatter Settlement (Gecekondu) Problems in İstanbul" *Turkey, Geographic and Social Perspectives* P. Benedict, E. Tümertekin ve F. Mansur (der.), E.J. Brill, Leiden, 1974, s. 327-361.

Saray, M., *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Sarınay, Y., *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi (1939-1952)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Sarol, M., *Bilinmeyen Menderes*, Cilt-1, 2, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.

Saymen, F.H., "İş Uyuşmazlıkları Yüksek Hakem Kurulu Kararları (1.I.1952-30.VI.1952)", *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 7, Temmuz 1952, s. 3-21.

Schwartz, P., "A New Bretton Woods Or Monetary Competition?", *Cato Journal*, Cilt 20, No. 1, 2000, s. 27-34.

Scognamillo, G., *Giovanni Scognamillo'nun Gözüyle Yeşilçam*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Scott, J., *Feminist Tarihin Peşinde*, BGST Yayınları, İstanbul, 2013.

Sencer, M., *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May, İstanbul, 1974.

Sencer, Y., *Türkiye'de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Sendikacılık Maddesi, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.

Serçe, U., "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Azınlık Politikaları", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

Serdengeçti, O.Y., *Bu Millet Neden Ağlar*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1986.

Serin, N., *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Serper, Ö., "1950-1960 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri" *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 24, No. 1-2, 1964, s. 155-181.

Sever, A., *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu, 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

Sevinç, D., "Demokrat Parti Dönemi Türk Yunan ilişkileri (1950-1960)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2012.

Sezer, Y., "Demokrat Partinin İlk İktidar Yıllarında Balkan Politikası" Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2006.

Shepard, A. ve Walker, G., "Gender, Change and Periodisation", *Gender & History*, Cilt 20, No. 3, 2008, s. 453-462.

Singer, M., *The Economic Advance of Turkey, 1938-1960*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977.

Sirer, Ş.S., "Çalışan Vatandaşların Hamisi Devlettir ve Devlet Olacaktır", *Ulus*, 17 Haziran 1949, *Grev Olayları ve Türkiyemiz*, Çalışma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1950.

Sitembölükbaşı, Ş., *Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Türkiye Zirai Makinalaşma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

Siyavuşgil, S.E., "Psikolog Gözüyle: Bit Pazarı Estetiği", *Yeni Sabah*, 28 Ekim 1951, s. 2.

Som, C., *Parazitli Demokrasi-Demokrat Parti'nin Radyo Davası*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Soysal, İ., *1955 Bağdat Paktı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

—, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye - Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayımcılık, İstanbul, 1997.

—, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları II (1945-1990)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Subaşı, T., *Bir Arpa Boyu: 27 Mayıs 1960 İhtilali'nin Gizli Tarihi*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2004.

Sunar, İ., "Demokrat Parti ve Popülizm" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim, İstanbul, 1983, s. 2076-2086.

—, "Demokrat Parti ve Popülizm" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim, İstanbul, 1985, s. 2076-2086.

—, "Populism and Patronage: The Demokrat Party and its Legacy in Turkey", *IL Politico*, University of Pavia, Anno LV, 4, 1990, s. 745-757.

Sülker, K., *Sendikacılar ve Politika*, May Yayınları, İstanbul, 1975.

— *Türkiye Sendikacılık Tarihi, Üçüncü Baskı*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004a.

—, *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2004b.

Şağan, A., "Demokrat Parti Döneminde İktidar-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri: 1950-1960", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2013.

Şahin, R., "XI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1957-1960)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1999.

Şahingiray, Ö. (der.), *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950: Demokrat Partinin Kuruluşu'na Kadar Politik Konuşmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Şeker, T., "Demokrat Parti Dönemi Din Politikaları: 1946-1954", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, Kütahya, 2006.

Şengül, H.T., *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*, WALD Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul, 2001.

Şenol Cantek, F., "Tarih Olmuş Bir Meslek: Beyoğlu Muhabirliği", *Toplumsal Tarih*, Sayı 186, Haziran 2009, s. 40-46.

Şenol Cantek, F. ve Cantek, L., "Siyasî Muhalefetin Bir Biçimi Olarak Tahkir: Erken Cumhuriyet Dönemi Politik Mizahında Kadınlık Halleri ve Kadınsı Erkekler", *Toplum ve Bilim*, Sayı 116, 2009, s. 55-82.

Şenyapılı, T., *'Baraka'dan Gecekonduya-Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü: 1923-1960*, İletişim, İstanbul, 2004.

Şeremetli, S., *1946-1960 İktidardan İhtilale Balıkesir'de Demokrat Parti Hareketi*, Liva Basımevi, Balıkesir, 2006.

Şeyhanlıoğlu, H., "Demokrat Parti ve Siyasal Muhafazakârlık", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Isparta, 2009.

—, *Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim, Ankara, 2011.

Şur, Ş., "Atatürk İlkeleri ve Demokrat Parti İktidarı", Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2008.

Tahir, K., *Notlar/Mektuplar*, Bağlam, İstanbul, 1993.

Tahsin, O., "Sinema Üzerine", *Akşam*, 12 Şubat 1956, s. 6.

Takım, A., *Demokrat Parti Ekonomisi*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2011.

Tansel, Ö., "Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2010.

Tansuğ, S., "Yerli Üslup ve Anlatım Ustalığı", *Sinema-Tiyatro*, Sayı 5, 1959, s. 9-10.

Tanyeri, N., *Unutamadıklarım*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2012.

Tapper, R., *Islam in Modern Turkey*, I.B. Tauris, Londra, 1991.

Taşkın, Y., *Milliyetçi Muhafazakar Entelijensiya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Tatlı, C., "Demokrat Parti Döneminde Toplumsal ve Siyasal Hayatta Kadın", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

Tekeli, İ., "Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreçleri" *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, İ. Tekeli ve L. Erder (der.), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 301-329.

—, *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1980)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Tekeli, İ. ve İlkin, S., "Türkiye'de Demiryolu Öncelikli Ulaşım Politikasından Karayolları Öncelikli Ulaşım Politikasına Geçiş (1923-1957)", *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken* İ. Tekeli ve S. İlkin (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 369-431.

—, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı*, ODTÜ, Ankara, 1981.

Tekeli, Ş., "Sunuş", *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Y. Zihnioğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9-12.

—, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", *Türk Toplumunda Kadın* N.A. Unat (der.), Türkiye Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1979, s. 375-396.

Tekin, A., "Atatürk Sonrası Tek Partili Dönemde (1938-1945) Cumhuriyet Halk Partisinin Ekonomi Politikaları", Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Tokat, 2010.

Tezel, Y.S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1994.

Timur, T., *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge, Ankara, 2003.

Toker, M., *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Demokrasiden Darbeye 1957-1960*, Bilgi, Ankara, 1991.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Bilgi, Ankara, 1991.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973-DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi, Ankara, 1990.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim*, Bilgi, Ankara, 1988.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1950-1954-Demokrasiden Darbeye*, Bilgi, Ankara, 1990b.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1957-1960-Demokrasiden Darbeye*, Bilgi, Ankara, 1992c.

—, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi, Ankara, 1991.

—, *İsmet Paşa'yla 10 Yıl*, Akis, Ankara, 1966a.

—, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi, Ankara, 1990.

—, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet, İstanbul, 1970.

—, *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, Akis, Ankara, 1971.

Tokmak, M., "Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Toksa, Z., "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A. Berktay (der.) (Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71-88.

Tonak, E.A. ve Schick, I.C., *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Topçuoğlu, H., *Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.

Toplumsal Tarih, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Sivas'tan İstanbul'a... İki Kez Göçmen!.. (Akdeniz Sesleri Projesi Kapsamında Bir Sözlü Tarih Çalışması)", No. 140, 2005, s. 82-91.

Toprak, Z., *Türkiye'de Popülizm (1909-1923)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Topuz, H., *İkinci Mahmut'tan Holdinglere, Türk Basın Tarihi*, Remzi, İstanbul, 2003.

Torcu, L., "Demokrat Parti'yi 27 Mayıs'a Götüren Nedenler", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 1994.

Toros, E., *Türkiye'de Siyasi Liderlik, Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar, Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.

Torun, Ş., *Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu*, Sanat Basımevi, İstanbul, 1956.

Toska, Z., "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* A. Berktay (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 71-88.

Töke, H.F., "4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Gayeleri Tatbikatından Doğan Davalar", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 25, Sayı 6, 1968, s. 989-997.

Tören, T., *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007.

Tuğtan, M.A., "Kore Gambiti: Türkiye'nin NATO'ya Giriş Süreci ve Kore Savaşı" *Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri,* M. A. Tuğtan (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 53-68.

Tuna, E., "Türkiye İktisadî Kalkınma Sürecinde Girişimci Örneği: Nuri Demirağ", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2010.

Tuna, O., *Grev hakkı: İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti,* İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.

Tunaya, T. Z., *İslâmcılık Akımı* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Tunaya, T.Z., *Türkiye'de Siyasal Partiler: 1859-1952,* Arba Yayınları, İstanbul, 1995.

Tuncer, B., *Milletlerarası İktisadî Yardımlar ve Kalkınma Meselesi,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Tuncer, E., *1957 Seçimleri,* TESAV, Ankara, 2012.

Tuncer, H., *Menderes'in Dış Politikası - Batı'nın Güdümündeki Türkiye,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

Tunçay, M., *T. C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931),* Yurt Yayınları, İstanbul, 1981.

—, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1925-1936,* Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Tunçkanat, H., *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye),* Çağdaş, İstanbul, 1996.

Tural, M.A., "Atatürk Devrinde Celal Bayar (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1987.

Turan, G., "Türkiyede Erken Cumhuriyet Dönemi Zanaat ve Endüstri Üretiminde Tasarım", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2009.

Turan, S., "Çok Partili Yaşama Geçişin Basına Yansıması Demokrat Parti'nin Kuruluşu", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1997.

Turan, Ş., *İsmet İnönü-Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Turgut, N., *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye,* Birey ve Toplum, Ankara, 1984.

Turgut, S., "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları,* Cilt 5, Güz 2006, s. 33-44.

—, *Ben Nuri Demirağ,* Ajans 2023, İstanbul, 2012.

Turan, İ. (haz.), *İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950-1954-1957) Üzerine Seçmeler,* İnönü Vakfı, Ankara, 2002.

Tümertekin, E., *Türkiye'de İç Göçler,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Tünay, B., *Menderes Devri Anıları-Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım,* Nilüfer Matbaası, İstanbul, 1994.

Türk, H.B., *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan,* İletişim, İstanbul, 2014.

—, *Türkiye ve Atlantik Paktı: Türkiye'nin NATO Topluluğundaki Mevkii,* Güneş, Ankara, 1954.

Türk, İ., "Senaryo: Bülent Oran" *Gazete Yazıları,* Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

Türkiyeci, Y., "Ormancılığımızda Kadın Personel", *Kadın Gazetesi,* No. 430, 18 Ağustos, 1956, s. 2.

Türkkan, R.O., *İleri Türkçülük ve Partiler,* Rafet Zaimler, İstanbul, 1946.

Türkler, K., "Madeni Eşya Sanayiinde İşçi Sağlığı ve İş Emniyeti Meselesi" *Sosyal Siyaset Konferansları,* Dokuzuncu-Onuncu-Onbirinci Kitap, 1960, s. 198-216.

Türkmen, F., "Turkey and the Korean War", *Journal of Turkish Studies,* Cilt II, No. 3, 2002, s. 161-180.

Tütengil, C.O., "Türkiye'de İçtimaî Değişmeler ve Yol" *1960-1961 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları,* Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 22-39.

—, *İçtimaî ve İktisadî Bakımdan Türkiyenin Karayolları,* İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961.

Uçar, A., "1950'ler Türkiye'sinde Edebiyat Dergiciliği: Poetikalar ve Politikalar", Bilkent Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Uçar, M., "Türkiye'de Çok-Partili Rejime Geçişin Sosyo-ekonomik Dinamikleri ve Demokrat Parti", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 1994.

Uğur, N., *İsmet İnönü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

Uğurlu, A.S., *Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu - Bir Muhalifin Edebi ve Sosyal Yazıları*, Dergâh, İstanbul, 2014.

Ulutan, B., "Celâl Bayar'ın Ekonomik Politikası ve Uygulamaları", *100. Yaşında Celâl Bayar'a Armağan*, Tercüman Gazetesi Yayını, İstanbul, 1982, s. 273-321.

Uran, H., *Hâtıralarım* y.y., İstanbul, 1959.

—, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım* (Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2008).

US, A., *Hatıra Notları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2002.

Uslu, N., *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

Uyar, H., "Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İzmir, 1998.

—, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.

—, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2001.

Ülker, N.S., "Türk Basınında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (*Son Telgraf, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye*)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2012.

Ülman, H., *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.

Ünlü, B., *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Vâ-Nû, "Sabahtan Sabaha: Türk Sineması ve Türk Edebiyatçıları", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1956.

Vatan Partisi, *Vatan Partisi Tüzük ve Programı* (Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2011).

Vatan Sineması İlavesi, "Türk Filmciliğini Geri Bırakan Amiller Nelerdir? 5 Türk Rejisörü Cevap Veriyor", 7 Ekim 1953, s. 6-7.

Velidedeoğlu, H.V., *Türkiye'de Üç Devir / Cilt 1: Eleştiriler Uyarılar*, Sinan, İstanbul, 1974.

Waldner, D., *State Building and Late Development*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1999.

Weisband, E., *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 2000.

Wrigley, E.A., "A Simple Model of London's Importance in Changing English Society and Economy: 1650-1750", *Past and Present*, Cilt 34, 1967, s. 44-45.

Yakar, E.S., "İzmir'de Kadın Hareketi 1928-78", Ege Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2004.

Yalçın, H.C., "Her Şeyden Evvel Vatan", *Ulus*, 5 Aralık 1950.

—, "Tehlike Çanı", *Ulus*, 30 Temmuz 1956.

Yalman, A.E., *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)*, Cilt 4, Rey Yayınları, İstanbul, t.y.

—, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 2, E.Ş. Erdinç (yay. haz.), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.

Yanık, L.K., "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt IX, Yaz 2012, s. 29-50.

Yanık, M., *Parti İçi Demokrasi*, Adalet, Ankara, 2013.

Yaraman, A., "Durgunluk Döneminde Cüretkar Talepler Kadın Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, 3, 2001, s. 36-42.

Yaşar, B., "Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir, 2010.

Yavi, E., *İhtilâlci Subaylar*, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2003.

Yavuzalp, E., *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991. Yayman, H., "Türkiye'nin İdari Reform Politiği", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara 2005.

—, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Yazıcı, T., *Kore 1. Türk Tugayında Hatıralarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1963.

Yeğen, M., *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim, İstanbul, 2012.

—, *Son Kürt İsyanı*, İletişim, İstanbul, 2011.

Yeşil Türkiyeci, "Ormancılığımızda Kadın Personel", *Kadın Gazetesi*, No. 430, 18 Ağustos 1956, s. 2.

Yeşil, A., "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş (1940-1950)", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 1985.

—, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

Yeşilbursa, B.K., *The Baghdad Pact Anglo-American Defence Policies in the Middle East 1950-1959*, Frank Cass, London, 2005.

Yetener, M., "Adnan Menderes", *Türk Dış Politikasında Liderler*, A.F. Demir (der.), Bağlam, İstanbul, 2007.

Yetim, F., "Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1957-1960)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2006.

Yetkin, Ç., *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi-Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

—, *Karşıdevrim 1945-1950*, Kilit, Ankara, 2011.

Yıldırım, İ., "Demokrat Parti İktidarı ve Türk Kamuoyu (1950-1960)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2013.

Yıldırmaz, S., "Kente Yönelen Köylüler: Kırsal Yapının Dönüşümü, Göç ve Gecekondu", *Tarih, Sınıflar ve Kent* B. Şen ve A.E. Doğan (der.), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 398-464.

Yıldız, İ., "Tek Parti Döneminde Siyasal İnşa Aracı Olarak Korku", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Sivas, 2012.

Yıldız, Ş., "Türk-İş'in Kuruluşu ve Bazı Gerçekler", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim, İstanbul, 1988.

Yılmaz, D., "Demokrat Parti'nin Tarım Politikasının Aydın Ölçeğinde Değerlendirilmesi (1950-1955)", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Aydın, 2012.

Yılmaz, E., "Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

—, "DP'nin İktidara Geliş Süreci (1945-1950)", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Sakarya, 2006.

Yılmaz, H., "Kastamonu Basınında Demokrat Parti 1946-1960", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Kütahya, 2010.

Yılmaz, M., "Tek Parti Döneminde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara, 2002.

Yılmaz, T., "Demokrat Parti Döneminde Muhalif Bir Mizah Dergisi: Tef (1954-1955)", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2010.

Yılmaz, Z., "Siyasi Açıdan I. ve II. Menderes Hükümetleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2007.

Yurdoğlu, İ., *Atlantik Paktı Niçin ve Nasıl Girdik*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1956.

Yüce, C., "Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti", Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Afyon, 2008.

Yücekök, A., *Türkiye'de Din ve Siyaset*, Gerçek, İstanbul, 1971.

Yücel, M.S., *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul-Yassıada, (14 Ekim 1960-15 Eylül 1961), İstanbul, 2006.

Yüksel, E., *Devlet, Demokrasi, Oligarşi, Teokrasi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın Refah Partisi'nin Kapatılması Davası için Hazırladığı Mütalaa Taslağına Cevap*, Ozan, İstanbul, 1997.

Zadil, E., "İstanbul'da Mesken Mes'eleleri ve Gecekondular", *İçtimai Siyaset Konferansları, İkinci Kitap*, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1949, s. 65-87.

—, "Yapı Kooperatifleri ve Mesken Problemleri" *Sosyal Siyaset Konferansları*, 12, 1961, s. 31-69.

Zaim, S., *İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1956.

Zihnioğlu, Y., "Kadın Kurtuluşu Hareketlerinin Siyasal İdeolojiler Boyunca Seyri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9, Dönemler ve Zihniyetler* T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), İletişim, İstanbul, 2009, s. 805-817.

—, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

Zileli, G., *Yarılma, 1954-1972*, Ozan, İstanbul, 2000.

Zorlutuna, H.N., "Halide Nusret Zorlutuna'nın 19cu Yıl Töreninde Konuşması", *Kadın Gazetesi*, No. 367, 20 Mart 1954, s. 6.

—, "Kadın İnkılabımıza Dair", *Kadın Gazetesi*, No. 166, 15 Mayıs 1950, s. 1, 4.

Zürcher, E.J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2011.

YAZARLAR HAKKINDA

Cenk AĞCABAY
Yazar

Yrd. Doç. Dr. Gökhan AK
Nişantaşı Üniversitesi, İktisadî, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi

Mehmet Ö. ALKAN
İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi

Derya BENGİ
Gazeteci

Foti BENLİSOY
Avukat, Yayıncı

Tanıl BORA
Yazar, Editör

Yrd. Doç. Dr. Zübeyir BARUTÇU
Ahi Evran Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi

Dr. Kadir DEDE
Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Prof. Dr. Tanel DEMİREL
Çankaya Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Öğretim Üyesi

Erden Eren ERDEM
Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Dr. Nevra ERSARI
Boğaziçi Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

Doç. Dr. Nuray ERTÜRK-KESKİN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Süleyman İNAN
Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Mete Kaan KAYNAR
Hacettepe Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Öğretim Üyesi

Bayram KOCA
Hacettepe Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Selçuk KOCA
Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Araştırma Görevlisi

Yrd. Doç. Dr. M. Hakan KOÇAK
Kocaeli Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Öğretim Üyesi

Dr. Feridun Cemil ÖZCAN
Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Araştırma Görevlisi

Prof. Dr. Gencer ÖZCAN
İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi

Celal Oral ÖZDEMİR
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi

Emrah ÖZEN
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo,Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Ezgi SARITAŞ
Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Yelda ŞAHİN-AKILLI
Ankara Üniversitesi, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi

Ayşem SEZER-ŞANLI
Hacettepe Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Prof. Dr. Funda ŞENOL-CANTEK
Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Öğretim Üyesi

Dr. Aslı UÇAR
Bilkent Üniversitesi, Türkçe Birimi, Öğretim Görevlisi

Kerem ÜNÜVAR
Editör, Yazar

Anıl VAREL
Hacettepe Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Kerem YAVAŞÇA
Hacettepe Üniversitesi, İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Araştırma Görevlisi

Yrd. Doç. Dr. Sinan YILDIRMAZ
İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi

DİZİN

İşte mükemmel bir

ERKİN KORAY

SÖYLÜYOR

Balla Balla

IT'S ALL OVER NOW

YOU'VE GOT TO HIDE YOUR LOVE AWAY

gençliğin isyanı

Şike Söylentileri yine sahnede...

MALULİYET AYLIĞ

EV KİRA

LİR

"Bu şerefli vazifeyi kabul ederken Allahtan bana yardım etmesini dilerim.."

C. SUNAY, BAŞKANLIK GÖREVİNİ DEVİR ALDI

Talât Aydemir ve arkadaşlarının

İHTİLÂL TEŞEBBÜS

ler bu sabah 5.15'te Harbokulu'nun etrafın

mbaladılar - Ankara'da çarpışmalar old

YÖN

Eski arabanızı satınız...

sıfır kilometrede

bir Anadol alınız

Maçlar Radyo ile yayınlanacak

Pazar günü Galatasaray - Fener maçını İstanbul Radyosu yayacak

Kadınlar Birliğini Kuran

İstanbul'da gecekondu
saatı yeniden arttı

...ni gecekondular derhal yıkılacak

Demokrat Partisi
resmen teşekkül etti

Celâl Bayar dün gazetecilerle
görüştü — Yeni partinin programı

Türkçe ezan okuyacak
müezzine mâni olundu

Müezzin: "Allaha yalvarmanın yolu birdir.. diyor

RADYO HAFTASI

170

35 KURUŞ

Nazım Hikmetin pasaport
almadığı anlaşıldı

Yeni Sabah

Menderes'in uçağı düş...
...şvekil kazadan sağ, sâlim kurtu...
...dra civarında vukubulan müessif kaza...
...,, uçağının içindeki 24 kişiden 15 i öl...

Arıza yapan uçak mecburî inişe g...
ve gövdesi üzerine düşün parçala...

CEMAL SÜREYA
ÜVERCİNKA

ALLAHA ISMARLADIK
SUAVİ TEDU - GÜLİSTAN DENİZ
HADİ HÜN
SAMİYE HÜN
REŞİT GÜRZAP
REFİK KEMAL ARDUMAN
PERİHAN ALTINDAĞ SÖZERİ

Türkiye'de ilk defa olarak

Bir kadın, Emniyet
Müdürü tâyin edildi

Yeni müdür iki çocuk annesi,
Mülkiye mezunu ve tabanca
ile atış şampiyonudur

"30 yıllık İsmet Paşa gitti. 8
yıllık Menderes de gidecek,,

Bölükbaşı dün Yozgat'ta böyle dedi

Türkiye'nin her açıdan kabuk değiştirdiği bir dönem olan 1950'li yıllardaki zamanın ruhu üzerine kapsamlı bir kılavuz.

- Dünyaya açılma devri, ABD hegemonyasının etkisine girilen yıllar, küresel kapitalizme eklemlenme...
- Tek parti sultasının ardından Demokrat Parti devri... Adnan Menderes, Celal Bayar, İsmet İnönü, Osman Bölükbaşı, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Hikmet Kıvılcımlı ve diğerleri...
- Soğuk Savaş, anti-komünizm, DP'yle birlikte bir yeni otoriterlik tecrübesi, özgürleşme arayışları...
- Siyasal mücadeleler, dış politika, 6/7 Eylül pogromu, emek hareketi, kentleşme, kitle iletişimi, kadın hareketi, "Doğu Sorunu"...
- Günlük hayat, popüler kültür, magazin, sinema, edebiyat...

Mete Kaan Kaynar'ın hazırladığı derlemeye Cenk Ağcabay, Gökhan Ak, Yelda Şahin Akıllı, Mehmet Öznur Alkan, Zübeyir Barutçu, Foti Benlisoy, Tanıl Bora, Funda Şenol Cantek, Kadir Dede, Tanel Demirel, Yasemin Doğaner, Erden Eren Erdem, Nevra Ersarı, Süleyman İnan, Nuray Ertürk Keskin, Bayram Koca, Selçuk Koca, Hakan Koçak, Feridun Cemil Özcan, Gencer Özcan, C. Oral Özdemir, Emrah Özen, Ezgi Sarıtaş, Ayşem Sezer Şanlı, Aslı Uçar, Kerem Ünüvar, Anıl Varel, Kerem Yavaşça ve Sinan Yıldırmaz yazılarıyla katkıda bulundu.

ISBN-13: 978-975-05-2631-2
9 789750 526312